

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1946: 36
SOCIALDEPARTEMENTET

PARLAMENTARISKA UNDERSÖKNINGSKOMMISSIONEN
ANGÅENDE FLYKTINGÄRENDEN OCH SÄKERHETSTJÄNST

I

BETÄNKANDE

ANGÅENDE

FLYKTINGARS BEHANDLING

S T O C K H O L M

1 9 4 6

Statens offentliga utredningar 1946

Kronologisk förteckning

1. Betänkande angående rundradion i Sverige. Dess aktuella behov och riktlinjer för dess framtida verksamhet. Norstedt. 167 s. K.
2. Dödföddheten och tidigfödligheten i Sverige. Dess samband med nativitetensminskningen och dess förhållande vid olika former av förlösningsvård samt dess socialmedicinska och befolkningspolitiska betydelse. Av C. Gyllenswärd. Beckman. 115 s. S.
3. Betänkande med förslag till ändrade grunder för flottninglagstiftningen m. m. Hægström. 99 s. Jo.
4. Betänkande med förslag angående uniformspliktens omfattning för viss personal vid försvarsväsendet. V. Pettersson. 59 s. Fö.
5. Betänkande om barnkostnadernas fördelning med förslag angående allmänna barnbidrag m. m. V. Pettersson. 351 s. S.
6. Betänkande om barnkostnadernas fördelning med förslag angående allmänna barnbidrag m. m. Bilagor. Beckman. 153 s. S.
7. Betänkande och förslag rörande åtgärden för att begränsa antalet kontraktsanställt manskap inom krigsmakten. Beckman. 136 s. Fö.
8. 1941 års lärarlönesakkunniga. Betänkande med förslag till boställsordning för folkskolans lärare m. m. Marcus. 146 s. Fi.
9. 1945 års universitetsberedning. 1. Docentinstitutionen. Hægström. 62 s. E.
10. Betänkande med förslag till omorganisation av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen m. m. Katalog- och Tidskriftstryck. 217 s. K.
11. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 4. Skolpliktstidens skolformer. 2. Folkskolan. A. Allmän del. Idun. 841 s. E.
12. Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m. m. Del 1. Beckman. 216 s. E.
13. Investeringsutredningens betänkande med utredning rörande personal- och materielresurser m. m. för genomförande av ett arbetsprogram enligt av utredningen tidigare framlagt förslag. Marcus. 72 s. Fi.
14. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 4. Skolpliktstidens skolformer. 4. Realskolan. Praktiska linjer. Idun. 193 s. E.
15. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 4. Skolpliktstidens skolformer. 2. Folkskolan. B. Förslag till undervisningsplaner. Idun. 253 s. E.
16. Betänkande angående forsknings- och försöksverksamheten på jordbrukets område i Norrland. V. Pettersson. 133 s. Jo.
17. Den familjevårdande socialpolitiken. Beckman. 132 s. S.
18. P M angående utvecklingsplanering på jordbrukets område. Marcus. 252 s. Jo.
19. Betänkande med förslag rörande den ekonomiska försvarsberedskapens framtida organisation. Idun. 92 s. Fo.
20. Betänkande angående den centrala organisationen av det civila medicinal- och veterinärväsendet. Idun. 361 s. S.
21. Betänkande med utredning och förslag angående rätten till arbetstagares uppfinningar. Norstedt. 71 s. Ju.
22. Betänkande med förslag till ordnande av kreditgivnings- och rådgivningsverksamhet för hantverk och småindustri samt bildande av företagarnämnder. Marcus. 144 s. H.
23. Socialvårdskommitténs betänkande. 12. Utredning och förslag angående moderskapsbidrag. Beckman. 115 s. S.
24. Kommitténs för partiellt arbetsföra betänkande. 1. Förslag till effektiviserad kurators- och arbetsförmedlingsverksamhet för partiellt arbetsföra m. m. Katalog och Tidskriftstryck. 200 s. S.
25. Betänkande med förslag till lag med särskilda bestämmelser om uppfinningar m. m. av betydelse för rikets försvar. Norstedt. 37 s. Ju.
26. Betänkande angående tjänstepensionsförsäkringens organisation. Marcus. 71 s. H.
27. Betänkande med förslag till investeringsreserv för budgetåret 1946/47 av statliga, kommunala och statsunderstödda anläggningsarbeten. Marcus. vij, 378 s. Fi.
28. Bilagor till betänkande med förslag till investeringsreserv för budgetåret 1946/47 av statliga, kommunala och statsunderstödda anläggningsarbeten. Marcus. 95 s. Fi.
29. 1943 års jordbrukstaxeringsakkunniga. Betänkande med förslag till ändrade bestämmelser i fråga om taxering av inkomst av jordbruksfastighet samt lag om jordbruksbokföring. Marcus. 281 s. 3 bil. Fi.
30. Socialutbildningsakkunniga. 2. Utredning och förslag rörande statsvetenskapliga examina m. m. Hægström. 127 s. E.
31. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 6. Skolans inre arbete. Synpunkter på fostran och undervisning. Idun. 194 s. E.
32. Betänkande med förslag till förordning angående allmänt kyrkomöte m. m. Hægström. 161 s. E.
33. Försäkringsutredningen. Förslag till lag om försäkringsrörelse m. m. 1. Lagtext. Norstedt. iv, 160 s. H.
34. Försäkringsutredningen. Förslag till lag om försäkringsrörelse m. m. 2. Motiv. Norstedt. vj, 441 s. H.
35. Statsmakterna och folkhushållningen under den till följd av stormaktskriget 1939 inträdda krisen. Del 6. Tiden juli 1944—juni 1945. Idun. 476 s. Fo.
36. Parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktigärenden och säkerhetstjänst. 1. Betänkande angående flyktigars behandling. Beckman. 500 s. S.

Ann. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = ekelesiastikdepartementet, Jo. = jordbruksdepartementet. Enligt kungörelsen den 8 febr. 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning (nr 98) utgivas utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1946: 36
SOCIALDEPARTEMENTET

PARLAMENTARISKA UNDERSÖKNINGSKOMMISSIONEN
ANGÅENDE FLYKTINGÄRENDEN OCH SÄKERHETSTJÄNST

I

BETÄNKANDE

ANGÅENDE

FLYKTINGARS BEHANDLING

STOCKHOLM 1946
K. L. BECKMANS BOKTRYCKERI
[180 46]

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LEXINGTON AVENUE
NEW YORK, N. Y. 10017

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

TILL KONUNGEN.

Den 12 januari 1945 beslöt Eders Kungl. Maj:t tillsätta en kommission med uppdrag att verkställa en allsidig undersökning rörande vissa förhållanden i samband med uppdragandet att e. o. byråinspektören i statens utlän-

ningskommission Robert Paulson utlämnat vissa uppgifter till en svensk medborgare, som bedrivit olovlig underrättelseverksamhet.

Till ledamöter i undersökningskommissionen förordnade Eders Kungl. Maj:t samma dag ledamoten av riksdagens första kammare, advokaten Georg Branting, ledamöterna av riksdagens andra kammare, juris doktorn Gunnar Hedlund och rektorn Gustav Adolf Mosesson, ledamoten av riksdagens första kammare, landshövdingen Rickard Sandler samt ledamoten av riksdagens andra kammare, rektorn Sven Ivar Sefve. Tillika uppdrogs åt Sandler att vara kommissionens ordförande.

Såsom sekreterare åt kommissionen förordnades den 26 januari 1945 byråchefen för lagärenden i justitiedepartementet Sven Einar Romanus.

Att såsom förhørsledare m. m. biträda kommissionen förordnade Eders Kungl. Maj:t den 26 januari 1945 borgmästaren i Karlstad Gunnar Lindskog och e. o. fiskalen i Svea hovrätt Gunnar von Sydow samt den 9 februari 1945 rådmannen i Stockholm Erik Tammelin.

Såsom notarier (biträdande sekreterare) hos kommissionen ha, efter förordnande, tjänstgjort revisorn i statens sakrevision Richard Munthe, från den 26 januari 1945, och amanuensen vid Stockholms rådhusrätt Gerdt Eberhardt, från den 9 februari 1945, ävensom under vissa tidsperioder extra fiskalen i Svea hovrätt Nils Erik Aqvist, extra notarien vid Stockholms rådhusrätt Karl-Erik Cruse, stadsfiskalen i Umeå Erik Lindström och extra fiskalen i Göta hovrätt Lars Gudmund Lindencrona. Att biträda kommissionen ha vidare förordnats vice stadssekreteraren i Stockholms stadskansli Hjalmar Mehr, från den 20 februari 1945, samt förste kanslisekreteraren Carl-Henrik von Hartmansdorff, från den 1 november 1945.

Med stöd av Eders Kungl. Maj:ts bemyndigande har kommissionen härutöver såsom biträden anlitat notarien Hans Thornstedt, e. o. fiskalen i Svea hovrätt Sigurd Dennemark, extra notarien vid Stockholms rådhusrätt Nils von Oelreich och assessorn i Svea hovrätt Harald Skogman. För vissa särskilda utredningar ha anlitats förste amanuensen i statskontoret Henrik Cavalli och aktuarien vid Stockholms stads statistiska kontor Nils Lagerström.

Kommissionen har antagit namnet parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktingärenden och säkerhetstjänst.

Kommissionen får härmed överlämna betänkande (del I) angående flyktingars behandling samt e. o. byråinspektören Robert Paulsons verksamhet. Med hänsyn till att utredningsmaterialet i viss utsträckning hämtats från handlingar, som icke äro av offentlig natur, får kommissionen — som för sin

del anser att betänkandet likväl bör i sin helhet publiceras — hemställa att Eders Kungl. Maj:t måtte förordna att så skall ske.

I två ärenden har ledamoten Branting uttalat särskild mening, se sid. 130 och 295 i betänkandet.

Kommissionen avser att i särskilda betänkanden redovisa resultatet av kommissionens undersökningar rörande *dels* utlämnande av uppgifter om flyktingar samt svenska myndigheters förbindelser med utländsk polis (del II) och *dels* säkerhetstjänstens verksamhet (del III).

Stockholm den 31 maj 1946.

Underdånigst

RICKARD SANDLER

GEORG BRANTING

GUNNAR HEDLUND

GUST. MOSESSON

IVAR SEFVE

/ *Sven Romanus*

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
5408 S. UNIVERSITY AVENUE
CHICAGO, ILLINOIS 60637
TEL: 773-936-3700
FAX: 773-936-3701
WWW: WWW.CHEM.UCHICAGO.EDU

RESEARCH ASSISTANT
SARAH J. HARRIS
1998-1999

1998-1999

I. Inledning.

Den allmänna omfattningen av kommissionens utredningar. Anledningen till kommissionens tillsättande och direktiven för dess arbete framgå av statsrådet Erlanders yttrande till statsrådsprotokollet den 12 januari 1945. Statsrådet Erlander anförde därvid följande.

I samband med uppdragandet nyligen att en svensk medborgare bedrivit en omfattande olovlig underrättelseverksamhet, närmast riktad mot flyktingar här i landet, framkom jämväl, att e. o. byråinspektören i statens utlänningskommission R. Paulson sedan år 1942 tillhandahållit denne sådana uppgifter om dessa flyktingar, till vilka Paulson på grund av sin tjänsteställning hade tillgång. I den allmänna diskussion som föranletts därav har gjorts gällande att Paulson haft en politisk inställning som gjort honom ovänligt sinnad mot stora grupper flyktingar samt att detta borde ha varit känt av dem, vilka ägt möjlighet att följa Paulsons verksamhet i tjänsten. Då Paulson vid sidan av sin tjänst tagits i anspråk av säkerhetstjänsten för särskilda uppdrag, har denna kritik riktad sig jämväl mot denna myndighet.

Därjämte har i diskussionen gjorts gällande att de svenska myndigheter, vilka haft att i olika avseenden meddela beslut eller vidtaga åtgärder, som berörde flyktingarna i vårt land, understundom intagit en ståndpunkt, som från flyktingarnas sida tett sig oförklarlig och därför föranlett klagomål, vilka enskilda svenska medborgare funnit vara berättigade. Vidare har uppgivits, att hemliga handlingar rörande flyktingar kommit utländsk polismakt till handa ävensom att handlingar, som haft avseende å flyktingar, förkommit. Nu angivna förhållanden ha satts i samband med den gjorda upptäckten av Paulsons förehavanden, och det har alltså ifrågasatts, huruvida Paulson i fall av angiven art kunnat öva inflytande på meddelade beslut eller på sättet för behandlingen av flyktingar ävensom huruvida han brutit mot gällande sekretessbestämmelser eller undanskaffat handlingar, som han mottagit i tjänsten.

Då de av anmärkningarna berörda myndigheterna ha sådana åligganden, att ett orubbat förtroende från allmänhetens sida för myndigheternas oväld är oeftergivligt, synes en undersökning av nu angivna förhållanden vara påkallad. Hemställan om sådan undersökning för säkerhetstjänstens del har för övrigt gjorts av säkerhetschefen i skrivelse den 11 januari 1945. Undersökningen bör anförtros åt en av Kungl. Maj:t utsedd kommission. Dess uppgift bör sålunda vara att verkställa utredning huruvida missförhållanden av sådan beskaffenhet som ovan antytts förekommit i de berörda myndigheternas verksamhet och till Kungl. Maj:t inkomma med förslag till de åtgärder, som i anledning av resultatet av utredningen må finnas påkallade. I den mån flyktingar, som anse sig ha anledning till missnöje med de svenska myndigheternas åtgärder mot dem, tro sig kunna sätta arten av dessa åtgärder i samband med Paulsons tjänsteverksamhet, böra de äga möjlighet att framlägga sina angelägenheter för kommissionen, som därest skäl finnas för klagomålen, bör till vederbörande myndigheter göra därav påkallad hemställan.

Kommissionen bör vara oförhindrad att till granskning under sitt utredningsarbete upptaga jämväl andra frågor rörande svenska myndigheters behandling av flyktingar eller angående säkerhetstjänstens verksamhet än sådana som äga samband med Paulsons förehavanden.

Såsom framgår av de nu återgivna direktiven har det i viss mån anförtrotts åt kommissionen att själv avgöra, hur långt kommissionens undersökningar skulle sträcka sig. Kommissionen har icke ansett sig kunna begränsa sina undersökningar till sådana frågor som ägt samband med e. o. byråinspektören Robert Paulsons förehavanden. I fråga om flyktingars behandling har kommissionen i princip ansett sig böra grundligt undersöka alla klagomål, som framställts till kommissionen eller som eljest kommit till kommissionens kännedom, i den mån de riktat sig mot beslut eller åtgärder av svenska myndigheter eller tjänstemän. I de fall, då framställda klagomål uteslutande rör aktuella frågor om flyktingars behandling under tiden efter kapitulationen i maj 1945, har emellertid kommissionen av praktiska hänsyn icke ansett sig böra ingå i någon prövning av desamma. Beträffande säkerhetstjänstens verksamhet har kommissionen ansett sig böra företaga en allmän undersökning.

Vissa till kommissionen inkomna framställningar ha funnits falla utom ramen för kommissionens arbete.

Kommissionen har sålunda i regel icke ansett sig ha att taga befattning med löpande utlänningsärenden, såsom ansökningar om uppehålls- eller arbetstillstånd, vilka ännu icke avgjorts av utlänningskommissionen. I några fall har emellertid vad som framkommit vid undersökningar rörande enskilda flyktingars behandling föranlett undersökningskommissionen att hos utlänningskommissionen hemställa om omprövning av tidigare meddelade beslut.

Klagomål över att egendom, tillhörande flyktingar, förkommit ha upptagits av undersökningskommissionen allenast i den mån de antagits kunna tjäna såsom underlag för bedömande av utlänningsmyndigheternas verksamhet.

Yrkanden i dessa fall eller eljest om ersättning av svenska staten eller svensk myndighet för skada, som skulle ha vållats flykting under hans vistelse här i riket, har kommissionen icke ansett sig böra upptaga till behandling.

I vissa fall ha till kommissionen framförts klagomål över att utlänningar dömts till straff för spioneri eller olovlig underrättelseverksamhet. Kommissionen har icke ingått på någon granskning av domstolarnas verksamhet. Där emot ha klagomålen behandlats av kommissionen i den mån de ägt sammanhang med säkerhetstjänstens verksamhet beträffande anhållanden eller förberedande av åtal. För bedömande av flyktingars behandling i övrigt har kommissionen i åtskilliga fall funnit erforderligt att beakta vad som framkommit i rättegång om spioneri eller olovlig underrättelseverksamhet. Kommissionen har icke ansett sig böra pröva från vissa utlänningar framkomna önskemål att utbekomma hemliga domstolsprotokoll i mål som berört dem..

Klagomål över utlännings behandling å fängvårdsanstalt under avtjänande av straff ha ej heller prövats av kommissionen. I de fall åter, då klagomålen avsett behandlingen under förvarstagande jämlikt utlänningsförfattningarna,

har kommissionen ansett sig icke kunna underlåta att närmare undersöka klagomålen.

Klagomål över behandling, som svenska medborgare rönt från myndigheters sida, ha icke upptagits av kommissionen i vidare mån än de avsett säkerhetstjänstens verksamhet.

Kommissionen har fattat sin uppgift så att utredningsarbetet skall inriktas på att tillgodose det allmänna intresset av att de faktiska förhållandena rörande flyktingars behandling klarläggas och offentliggöras så att ett omdöme kan givas i frågan huruvida framställda anmärkningar äro befogade eller obefogade. Då det gällt klagomål över ett visst beslut rörande en utlänning, har sålunda kommissionen icke i första hand tagit sikte på frågan huruvida någon anmärkning skall riktas mot de myndigheter eller tjänstemän som meddelat beslutet; detta är en frågeställning som uppkommer först sedan det klarlagts att åtgärden såsom sådan varit oriktig eller olämplig. Vid bedömandet av frågan, huruvida i sådant fall klander skall riktas mot någon enskild ämbets- eller tjänsteman, måste avseende fästas vid åtskilliga andra omständigheter, såsom i vad mån vederbörandes förfarande haft åtminstone formellt stöd i gällande författningar eller berott på meddelade instruktioner samt i vad mån arbetsbelastning eller liknande förhållanden kunna ha ursäktat hans handlande. Dylika omständigheter böra emellertid enligt kommissionen icke inverka på bedömningen av om åtgärden varit riktig eller olämplig. I de fall, då kommissionen kommit till den uppfattningen, att ett av en flykting påtalat ingripande mot honom icke varit påkallat av omständigheterna, har kommissionen ansett sig icke kunna underlåta att ge uttryck åt denna sin uppfattning, även om åtgärden kan anses ha utgjort ett led i den allmänna flyktingpolitiken.

Kommissionen har ej företagit någon allmän genomgång av den sakliga behandlingen av utlänningsärenden av viss kategori utan begränsat sina undersökningar till vad som framkommit genom klagomål eller vad kommissionen eljest uppmärksammat under sitt arbete. Detta medför att varsamhet måste iakttagas då det gäller att basera ett allmänt omdöme om myndigheternas verksamhet på de fall som kommissionen behandlat. De ärenden angående utlänningar, som under kriget avgjorts av flyktingmyndigheterna, ha uppgått till ett mycket stort antal, under det att de fall som kommissionen granskat utgöra en relativt liten del därav. Åtminstone de allvarligaste klagomålen i fråga om tagande av utlänning i förvar eller omhändertagande i förläggning torde emellertid ha kommit till kommissionens kännedom i sådan utsträckning, att man kan vara berättigad att draga mera allmänna slutsatser av utredningens resultat i detta hänseende.

Endast i ett par avseenden har kommissionen ansett sig böra göra en mera allmän undersökning rörande flyktingars behandling under kriget. Sålunda har kommissionen genom förfrågningar hos fängelsemyndigheterna införskaffat utredning rörande fall, då utlänning hållits i förvar utöver den stadgade två-

månaderstiden utan att frågan underställts Kungl. Maj:t. Vidare har kommissionen på förekommen anledning införskaffat material för bedömande av huruvida utlännningar, som avtjänat frihetsstraff för brott, kvarhållits å fängvårdsanstalt utan att vederbörligt förordnande om deras kvarhållande i fängsligt förvar meddelats. Resultatet av dessa undersökningar kommer kommissionen att redovisa i samband med behandlingen av klagomål rörande frihetsberövande åtgärder mot utlännningar.

Allmän redogörelse för kommissionens arbete. Redan i anledning av offentliggörandet av kommissionens tillsättande insände olika personer till kommissionen anmälningar angående utlänningsars behandling och vad därmed ansågs stå i samband. Kommissionen vände sig också genom pressen till flyktingar med uppmaning att till kommissionen inkomma med anmälningar om förefintliga klagomål. Tillika hemställde kommissionen att svenska medborgare, som visste sig inneha sakliga upplysningar i angelägenheter, vilka underställts kommissionens granskning, måtte underrätta kommissionen därom.

Till ledning för dem, som önskade lämna upplysningar till kommissionen, meddelades, att i kommissionens uppdrag inginge att verkställa utredning bland annat huruvida berättigade klagomål kunde riktas mot beslut eller vidtagna åtgärder av svenska myndigheter rörande flyktingar i vårt land, huruvida hemliga handlingar rörande flyktingar kommit utländsk polismakt till handa, huruvida handlingar som haft avseende å flyktingar förkommit, huruvida Paulson kunnat öva inflytande på meddelade beslut eller på sättet för behandlingen av flyktingar samt huruvida han brutit mot gällande sekretessbestämmelser eller undanskaffat handlingar, som han mottagit i tjänsten.

Vidare utsände kommissionen den 13 februari 1945 en rundskrivelse till ett antal organisationer som haft att göra med flyktingar.¹ Kommissionen angav därvid sina nyssnämnda arbetsuppgifter och anhöll om de uppgifter som kunde anses vara av intresse för kommissionen. Tillika hemställde kommissionen om ett allmänt omdöme angående sättet för flyktingarnas behandling.

Svar på rundskrivelsen ha inkommit från sjuutton av de tillfrågade organisationerna. Några av dem ha därvid förklarat, att de icke hade några uppgifter att meddela eller klagomål att framföra. Åtskilliga av organisationerna ha till kommissionen vidarebefordrat inkomna klagomål, i vissa fall tillsammans med

¹ Rundskrivelsen utsändes till följande organisationer: Arbetarrörelsens flyktingshjälp, Estniska kommittén, Flyktinghjälpen i Jönköping, Fritt Jugoslavien, Göteborgs hjälpkommitté för landsflyktiga, Hjälpkommittén för katolska flyktingar i Sverige, Internationella studenthjälpens rikskommitté, Kommittén för estlandssvenskarna, Kommittén för insamling för landsflyktiga intellektuella, Litauiska kommittén, Malmö flyktingkommitté, Mosaiska församlingarnas i Stockholm, Göteborg, Malmö och Norrköping flyktingsektioner, Polska hjälpkommittén, Polska patrioters förbund, Röda hjälpen, Stockholms centralkommitté för flyktingshjälp, Stockholms stads kommitté för nordiskt hjälparbete, Stockholms stads kommitté för statslösa flyktingar, Svenska israelmissionen, Svenska kyrkans diakonistyrelses sociala utskott, Svenska missionsförbundets flyktingskommitté, Svenska sektionen av internationella kvinnoförbundet för fred och frihet, Svensk-lettiska hjälpkommittén, Sveriges arbetares centralorganisation samt Vännernas samfund i Sverige (kväkare).

den utredning som organisationerna själva vidtagit eller med uppgifter som eljest förelegat. I några fall ha de tillfrågade organisationerna ej själva framfört några anmärkningar utan synas i stället ha uppmanat flyktingar, med vilka de kommit i förbindelse, att personligen vända sig till kommissionen. Några organisationer ha meddelat kommissionen principiella synpunkter på vissa frågor angående flyktingars behandling m. m. eller gjort ett allmänt uttalande därom. Sålunda meddelade upplysningar och uttalanden ha tillgodogjorts vid kommissionens utredningsarbete.

Skrivelser av samma innehåll som nyssnämnda rundskrivelser ha också tillställts de danska, norska, holländska och franska legationernas flyktingkontor i Stockholm. Inom danska legationen tillsattes i mars 1945 för samarbete med kommissionen ett särskilt Udvalg, bestående av representanter för legationens flyktingkontor, för det s. k. Kontaktudvalget, vilket handhade frågor om godkännande av hitkommande danska flyktingar, för Afdelingen for Politianliggender samt för beskickningens militära rådgivare och Kommandoen for militære Flygtninge. Detta särskilda Udvalg har tillställt kommissionen anmälningar och utredningar i åtskilliga avseenden. Härutöver ha åtskilliga danska flyktingar själva vänt sig till kommissionen. Allmänna konferenser ha hållits med representanter för den norska flyktingadministrationen i Sverige. De norska flyktingar, som anfört klagomål, ha mestadels själva hänvänt sig till kommissionen. I dessa ärenden har kommissionen regelmässigt tagit kontakt med norska legationen, i främsta rummet dess rettskontor.

Kommissionen har vidare haft sin uppmärksamhet fäst på de i pressen eller eljest i den offentliga debatten förekommande uttalandena i frågor, som berört kommissionens arbete, och i åtskilliga fall därav föranletts att igångsätta utredningar rörande enskilda utlänningars behandling.

Slutligen har kommissionen tagit del av vissa hos justitiekanslern, justitieombudsmannen eller militieombudsmannen anhängiggjorda ärenden angående flyktingars behandling eller säkerhetstjänstens verksamhet.

Ledamöter av kommissionen jämte kanslipersonal ha företagit resor till fängelserna i Gävle och Falun samt förläggningarna i Hälsingmo och Florsberg. För vissa undersökningar, vilka även avsett säkerhetstjänsten, ha resor företagits till Malmö och Hälsingborg. Tjänstemän hos kommissionen ha härjämte för utredning i särskilda ärenden företagit resor utom Stockholm.

Med Kungl. Maj:ts medgivande ha delegationer av kommissionen jämte kanslipersonal företagit resor till Köpenhamn den 10—den 12 september 1945, till Oslo den 25—den 29 september 1945 och till Helsingfors den 29 oktober—den 1 november 1945 och därvid trätt i kontakt med de myndigheter, som kunnat lämna upplysningar i frågor, som behandlats av kommissionen. Vid besöken ha kompletterande undersökningar företagits i anledning av klagomål som inkommit till kommissionen. I Danmark och Norge ha härvid huvudsakligen avhandlats klagomål över behandlingen i Sverige av flyktingar från dessa länder. Vidare har kommissionen sökt vinna upplysningar i frågan huruvida uppgifter rörande flyktingar i Sverige kommit ut till tyska myndigheter i Dan-

mark eller Norge och föranlett åtgärder mot flyktingarnas hemmavarande anhöriga eller meningsfränder. Syftet med besöket i Helsingfors har väsentligen varit att erhålla upplysningar angående de förbindelser som under kriget uppehållits mellan svenska och finska polismyndigheter. Vid samtliga nu nämnda besök i grannländerna ha härutöver till kommissionen framförts vissa ytterligare anmälningar rörande utlänningsars behandling i Sverige.

Behandlingen av inkomna anmälningar. De klagomål rörande enskilda flyktingar, som framförts till kommissionen, ha registrerats i ett särskilt anmälningsdiarium. I detta ha upptagits tillhoppa 428 ärenden. Det må framhållas, att dessa ärenden inkommit under hela den tid kommissionen arbetat; intill den 1 april 1945 inkommo sålunda 222 anmälningsärenden, därefter och intill den 1 juni 1945 ytterligare 110 ärenden, därefter och intill den 1 augusti 1945 ytterligare 29 ärenden samt efter sistnämnda tidpunkt ytterligare 67 ärenden. Från förutnämnda danska Udvalg inkommo den 16 augusti 1945 27 anmälningsärenden. Under tiden före kapitulationen kunde kommissionen märka en viss obenägenhet från enskilda flyktingars sida att framträda med sina klagomål, bland annat beroende på rädsla för att flyktingarna skulle komma på kant med de myndigheter, som i fortsättningen skulle handlägga ärenden rörande dem.

De anförda klagomålen ha i vissa fall avgivits muntligt inför någon av kommissionens tjänstemän. Även när anmälningar framförts skriftligen, ha i stor utsträckning förhör hållits med anmälaren eller med andra personer som av honom åberopats. Dessa förhör ha i regel hållits av de särskilda, av Kungl. Maj:ts förordnade förhørsledarna, och vid desamma har mestadels åtminstone någon av kommissionens ledamöter varit närvarande.

Kommissionen har vidare hört eller införskaffat uppgifter från ett betydande antal av de befattningshavare, som inom socialstyrelsen, utlänningskommissionen, utrikesdepartementet eller säkerhetstjänsten handlagt ärenden angående utlänningsars. Förhören ha hållits inför undersökningskommissionen. Kommissionen har även besökt utlänningskommissionens lokaler och tagit del av dess arbetsformer.

Undersökning rörande e. o. byråinspektören Robert Paulsons verksamhet. Vad beträffar det mot Paulson anhängiggjorda åtalet har kommissionen genom en av sina förhørsledare kontinuerligt följt rättegången. Kommissionens ledamöter ha även vid vissa rättegångstillfällen åhört rannsakingen. Med hänsyn till att vissa delar av målet handlagts inom lyckta dörrar, och då även i övrigt allmänhetens kunskap om omständigheterna i målet synes vara ofullständig, har kommissionen ansett sig böra lämna en kortfattad redogörelse för åtalet, utan avbidan på det offentlighöörande av handlingarna i målet som kan komma att föranledas av förslag från de enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 19 oktober 1945 tillkallade sakkunniga rörande offentlighöörande av hemligstämplade protokoll och handlingar i mål rörande spioneri m. m.

Av de för kommissionens arbete lämnade direktiven framgår emellertid, att kommissionens utredningar rörande Paulson ha en annan och vidare syftning än åtalet mot honom. Sålunda har kommissionen särskilt haft att undersöka huruvida Paulson haft en ovänlig inställning gentemot flyktingar eller vissa kategorier av dem, huruvida han haft möjlighet att inverka på socialstyrelsens eller utlänningskommissionens beslut samt huruvida han i andra avseenden än sådana, som äro föremål för prövning i rättegången, till obehöriga utlämnat uppgifter rörande flyktingar. Kommissionens undersökning har i själva verket kommit att omfatta Paulsons allmänna verksamhet såsom tjänsteman.

Utredning angående säkerhetstjänsten. Med hänsyn till de anmärkningar, som i skilda avseenden riktats mot säkerhetstjänsten, har kommissionen icke ansett sig böra begränsa sin undersökning rörande säkerhetstjänstens verksamhet till vad som framkommit genom enskilda klagomål. Kommissionen har därför granskat säkerhetstjänstens olika verksamhetsområden. Någon helt uttömmande undersökning av säkerhetstjänsten har emellertid på grund av materialets omfattning icke varit möjlig.

Den verkställda undersökningen har åsyftat — förutom en orientering om säkerhetstjänstens allmänna uppbyggnad och sätt att fungera — att få klarlagt hur säkerhetstjänsten tillämpat 1940 års tvångsmedelslag. Därvid har särskilt undersökts praxis vid frihetsberövanden samt vid övervakningen av trafikmedlen, främst post, telegraf och telefon. Även den övervakning av vissa politiska sammanslutningar och grupper, som säkerhetstjänsten utövat, har ägnats uppmärksamhet. Slutligen har kommissionen i samband med enskilda klagomål och uttalanden i pressen undersökt påtalade missförhållanden beträffande säkerhetstjänsten.

Det må framhållas att kommissionen icke verkställt någon allmän utredning rörande förekomsten av politiskt opålitliga polismän inom säkerhetstjänsten. I den mån polismans uppträdande i eller utom tjänsten föranlett anmälan till kommissionen om att han på grund av viss politisk inställning icke börft anlitas inom säkerhetstjänsten har kommissionen emellertid undersökt fallet.

Kommissionens utredning rörande säkerhetstjänsten kommer att redovisas i särskilt betänkande (del III).

II. Allmän översikt.

Innehållet i framkomna klagomål.

Av de framställda klagomålen avser en grupp att enskilda flyktingar under vistelsen i Sverige berövats friheten. Denna grupp är rent siffermässigt den största. Kommissionen anser att särskild vikt bör fästas vid klagomål av denna art.

Ett antal ärenden avse klagomål över att flyktingar vägrats inkomma i Sverige eller mot sin vilja avlägsnats ur riket. Dessa ärenden ha i stor utsträckning avsett förhållandena före kriget eller kring krigsutbrottet. Med hänsyn till de allvarliga konsekvenser, de svenska myndigheternas åtgärder i dessa avseenden kunna ha haft, har kommissionen ansett sig böra giva en utförlig redogörelse för de klagomål som härutinnan kommit till kommissionens kännedom och den utredning som kommissionen i anledning därav verkställt.

De framkomna klagomålen ha i stor utsträckning berört e. o. byråinspektören Robert Paulson. I åtskilliga fall har emellertid kommissionen redan vid den förberedande genomgången av ärendena kunnat konstatera, att klagomålen i realiteten icke avsett Paulson och att klagandena allenast därför att Paulson åtalats misstänkt att han föranlett de av dem påtalade åtgärderna.

De klagomål som hittills berörts kunna sägas direkt avse det sätt, på vilket flyktingar behandlats av svenska myndigheter. I en relativt stor del av de inkomna anmälningarna ha även framförts påståenden eller misstankar om att uppgifter rörande flyktingar kommit till tyska myndigheters kännedom och därigenom föranlett ingripanden mot flyktingarnas hemmavarande anhöriga eller meningsfränder. I detta sammanhang ha också framkommit påståenden om obehörigt samarbete mellan svenska myndigheter och tysk polis. Kommissionen anser dessa misstankar vara av så allvarlig karaktär att de böra föranleda en utförlig redovisning av det resultat, vartill kommissionens utredningar kommit. Denna redogörelse lämnas i särskilt betänkande (del II).

Under sitt samarbete med förutnämnda, inom danska legationen utsedda Udvalg och genom besöken i Köpenhamn och Oslo har kommissionen kunnat bilda sig en uppfattning om vad som av ledande personer inom den norska och den danska flyktingadministrationen i Sverige ansetts böra särskilt undersökas av kommissionen. Härom må sammanfattningsvis nämnas följande.

Nämnda Udvalg har till kommissionen överlämnat en förteckning över danska flyktingar som anses ha blivit för hårt behandlade av de svenska myndigheterna. Denna förteckning upptar så gott som uteslutande personer som aktivt deltagit i den danska frihetskampen, och klagomålen gå väsentligen ut på att dessa personer hållits i förvar eller omhändertagits på förläggning utan tillräckliga skäl. Vidare framhålles att de förhör, som hållits med de till Sverige inkommande danska frihetskämparna, varit alltför ingående beträffande

deras verksamhet i Danmark, vilket kunnat medföra fara för att uppgifter »läckt» ut till tyskarna i Danmark.

De från norskt håll framkomna erinringarna mot flyktingars behandling avse främst fall, då norrmän berövats friheten i samband med misstanke om olovlig underrättelseverksamhet. I den mån klagomål riktat sig mot att norrmän blivit dömda för olovlig underrättelseverksamhet, har kommissionen såsom förut framhållits icke ansett sig kunna ingå i någon prövning av desamma. Det har emellertid från norskt håll även påpekats, att en misstanke om underrättelseverksamhet för norsk räkning, om den ej ansetts kunna styrkas och sålunda föranleda åtal, i vissa fall likväl medfört att vederbörande omhändertagits i förläggning, något som man från norsk sida ansåg vara oriktigt. Kommissionen har ansett sig icke kunna underlåta att undersöka de fall av denna art, som framförts till kommissionen.

Från såväl danskt som norskt håll har vidare klagats över att samarbetsmän friskrivits från förläggning utan tillräckligt beaktande från de svenska myndigheternas sida av de risker, som detta kunde medföra för hemmafronterna och hemmavarande anhöriga till hit anlända flyktingar.

Klagomål över finska flyktingars behandling ha endast i ett fåtal fall framförts till kommissionen. Detta förhållande torde sammanhånga med att de större flyktingströmmarna från Finland — särskilt vid evakueringen av norra Finland — haft helt annan karaktär än flyktingströmmarna från Norge och Danmark.

Såväl enskilda personer som vissa svenska organisationer för flyktinghjälp ha till kommissionen framfört klagomål rörande behandlingen av baltiska flyktingar, huvudsakligen lettiska och estniska medborgare. Klagomålen ha bland annat avsett, att dylika flyktingar blivit för hårt behandlade eller missgynnade av svenska myndigheter. I nu berörda delar ha klagomålen gällt exempelvis förvarstagande, omhändertagande i förläggning samt förpassning ävensom handläggning av passärenden och ärenden angående uppehålls- och arbetsvisering. Härutöver har i vissa anmälningar gjorts gällande, att en del baltiska flyktingar, som uppgivits ha under den tyska ockupationen av de baltiska länderna samarbetat med ockupationsmakten, fått en alltför gynnsam behandling av de svenska myndigheterna. I några fall ha hänvändelser skett till kommissionen angående egendom som medförts vid flykten till Sverige men gått förlorad. Kommissionen har i förevarande betänkande angående flyktingars behandling begränsat sig till de klagomål, som avse att baltiska flyktingar blivit för hårt behandlade eller missgynnade av utlänningsmyndigheterna. Ersättningsanspråk har kommissionen i enlighet med sin förut angivna principståndpunkt icke ansett sig böra upptaga till prövning.

De anmälningar, som inkommit till kommissionen, ha i vad de rört varje särskild utlännings oftast innefattat klagomål över såväl till tiden som arten helt skilda åtgärder mot utlännings. Sålunda har det ej sällan förekommit

att en och samma utlännings anförde klagomål *dels* över att han tagits i förvar eller internerats i förläggning, *dels* över att hans rätt att vistas i riket begränsats under tid då han ej varit omhändertagen, *dels* över att han icke fått mottaga visst arbete, och *dels* över att han blivit ovänligt bemött av olika myndigheter. Det är helt naturligt av värde för bedömningen att klagomål som röra likartade åtgärder, exempelvis frihetsberövanden, sammanföras och redovisas i ett sammanhang. Å andra sidan ha de åtgärder, som i olika avseenden vidtagits mot en utlännings, ofta haft sådant samband, att en enskild åtgärd svårligen kan rättvist bedömas för sig. Då det gäller att avgöra huruvida behandlingen av en utlännings varit riktig eller icke, måste man enligt kommissionens mening beakta alla de omständigheter som finnas upplysta beträffande honom och sålunda även den behandling han tidigare undergått. Kommissionen har därför i regel ej ansett sig kunna bryta ut de olika anmärkningar, som avsett en och samma utlännings behandling, ur deras sammanhang. För att dock möjliggöra en samlad bedömning av utlänningsmyndigheternas verksamhet i olika avseenden har kommissionen sökt behandla de inkomna anmälningsärendena i vissa grupper allt efter den enligt kommissionens mening väsentliga grunden för de framställda anmärkningarna. Kommissionen är likväl medveten om att denna gruppering icke är adekvat, och kommissionen har i vissa fall av praktiska hänsyn upptagit ärenden under annan huvudgrupp än den, vartill de enligt den nyss angivna principen bort hänföras.

I ett första huvudavsnitt behandlar kommissionen ärenden, i vilka klagomålen främst rikta sig mot att utlännings berövats friheten genom att han tagits i förvar eller omhändertagits i förläggning. I särskilda underavdelningar av detta avsnitt behandlas *dels* frihetsberövanden på grund av politisk verksamhet, *dels* den s. k. Långmorarazzian hösten 1942, *dels* klagomål från norskt håll över att ingripanden skett mot norska patrioter m. m., *dels* de klagomål, som framförts från danskt håll, väsentligen riktade mot att ingripanden skett mot personer, som varit verksamma i den danska frihetskampen, och *dels* s. k. disciplinfall. Vidare redogöres i särskilda underavdelningar för kommissionens utredningar rörande behandlingen av norska och danska samarbetsmän samt tyska desertörer, varjämte inkomna klagomål från utlännings, som funnits vara sinnessjuka eller eljest med hänsyn till sin sinnesbeskaffenhet behöva särskild vård, beröras. I detta huvudavsnitt redogör kommissionen jämväl för de förut omnämnda undersökningar, som företagits av kommissionen på eget initiativ beträffande överskridande av tvåmånadertiden vid förvarstagande samt beträffande kvarhållande i förvar efter straffs avtjänande. Slutligen redogöres för klagomål över behandling i förvar eller på förläggning.

I ett följande huvudavsnitt redogöres för klagomål som röra mottagandet av utlännings eller deras avlägsnande ur riket och i ett därpå följande huvudavsnitt för klagomål rörande uppehålls- och arbetstillstånd m. m., i den mån icke klagomål i sådant avseende redan tidigare behandlats.

Härefter redogöres för sådana klagomål som väsentligen avse ärendenas

formella behandling hos utlänningsmyndigheterna, såsom klagomål över dröjsmål vid ärendenas behandling.

Kommissionens undersökning rörande e. o. byråinspektören Robert Paulson redovisas i ett särskilt avsnitt.

Beträffande redovisningen av kommissionens utredningar vill kommissionen ytterligare framhålla följande.

Såsom förut antytts är enligt kommissionens mening syftet med det åt kommissionen anförtrodda utredningsuppdraget främst att skapa klarhet rörande flyktingars behandling i de avseenden i vilka klagomål framförts. Kommissionen har grundligt genomgått varje särskilt hos kommissionen anhängiggjort ärende. Att i ett betänkande redovisa samtliga förekommande data och omständigheter i varje särskilt ärende har kommissionen funnit ogörligt. Kommissionen har därför funnit sig böra i betänkandet utförligt redogöra för ett mindre antal ärenden. I de fall, då kommissionen kommit till den uppfattningen att en framkommen anmärkning måste anses befogad, har kommissionen ansett fallet böra redovisas i betänkandet. Sådan redovisning har kommissionen ansett böra ske jämväl i vissa fall, där kommissionen funnit framställda anmärkningar sakna tillräcklig grund. Särskilt har så ansetts böra ske, då ärendet redan förekommit i den offentliga debatten eller kommissionen eljest funnit det vara av vikt att de faktiska omständigheterna i ärendet bringas till allmän kännedom.

Med hänsyn till de uppgifter om flyktingars personliga förhållanden, som måst upptagas i redogörelserna för klagomålen, har kommissionen tillämpat den principen, att namn å enskilda flyktingar ej angivits utan flyktingarna betecknats med bokstäver. Undantag från denna princip ha gjorts i vissa fall, då vederbörande flyktings behandling redan beskrivits i den offentliga debatten med angivande av utlännings namn. I dessa fall bör enligt kommissionens mening det allmänna intresset av att förut offentliggjorda, möjligen felaktiga eller missvisande uppgifter kunna tillrättaläggas få väga tyngre än flyktingens intresse av att hans personliga förhållanden undandragas offentligheten.

Även de enskilda personer, som till kommissionen inlämnat anmälningar om enligt deras mening anmärkningsvärd behandling av flyktingar, har kommissionen ansett i regel ej böra namngivas i betänkandet. Åtskilliga av de nu avsedda personerna ha själva uttryckligen begärt att deras namn ej utlämnas till offentligheten. Dessa anmälningar ha i stor utsträckning endast haft den innebörden, att därigenom kommissionens uppmärksamhet fästas vid den ifrågakvarande flyktingens behandling och att kommissionen sålunda fått anledning att införskaffa tillgängliga akter rörande flyktingen och upptaga ärendet till närmare undersökning. I de fall åter, då anmälningar inkommit från flyktingorganisationer, har detta i regel angivits i betänkandet.

Utlänningslagstiftningen och de myndigheter som handlagt utlänningsärenden.

Under förra världskriget utfärdade Kungl. Maj:t — med stöd av ett i den s. k. utvisningslagen av den 14 september 1914 förekommande stadgande — i administrativ ordning ett flertal författningar, vilka närmare reglerade utlänningsars rätt att inkomma och vistas här i landet. Även efter kriget utfärdades vissa administrativa författningar angående utlänningsars. Vår första egentliga utlänningslag tillkom den 2 augusti 1927 och gällde, efter förlängning, till den 1 januari 1938.

Lagen den 11 juni 1937 om utlännings rätt att här i riket vistas (1937 års utlänningslag) innebar bland annat en viss centralisering av ärendenas handläggning till socialstyrelsen, en omläggning av institutet förpassning och inrättande av en utlänningsnämnd. Denna lag gällde, efter förlängning år 1942, till och med den 30 juni 1945. Vissa smärre ändringar i lagen genomfördes åren 1942 och 1943. Emellertid kommo de åtgärder, som under kriget vidtogos beträffande utlänningsars, i väsentlig mån att grundas på administrativa författningar, som inneburo ändring i eller komplettering av stadgandena i utlänningslagen. I lagens 54 § hade nämligen Kungl. Maj:t erhållit bemyndigande att vid krig eller krigsfara m. m. dispensera från lagens bestämmelser ävensom meddela erforderliga tilläggsbestämmelser, och denna fullmakt togs i anspråk i stor omfattning. Bland de administrativa författningar som sålunda utfärdades märkes främst kungörelsen den 1 september 1939 (nr 599) med vissa särskilda föreskrifter om tillsyn över utlänningsars, den s. k. tillsynskungörelsen. Denna begränsade bland annat skyldigheten för den centrala utlänningsmyndigheten att höra utlänningsnämnden samt utlännings rätt att anföra besvär över utlänningsmyndighetens beslut. Vidare utsträcktes myndigheternas befogenhet att avvisa eller förpassa utlänningsars. Genom ett tillägg den 16 februari 1940 till tillsynskungörelsen öppnades möjlighet att omhändertaga utlänningsars i förläggning, och samtidigt utsträcktes befogenheten att taga utlänningsars i förvar. Nya kungörelser i dessa ämnen utfärdades den 18 september 1943. Förutsättningarna för utlänningsars omhändertagande i förläggning reglerades sålunda under hela kriget i administrativ ordning. Först i samband med tillkomsten av den nya utlänningslagen den 15 juni 1945 reglerades huvudgrunderna för omhändertagande i förläggning i lag genom en samma dag utfärdad lag angående utlänningsars omhändertagande i anstalt eller förläggning.

Enligt 1927 års utlänningslag handhades utlänningsärendena av ett flertal olika myndigheter. Ärenden angående utlänningsars legitimationshandlingar (främlingspass, identitetscertifikat) samt viseringsfrågor handlades inom utrikesdepartementet (expeditionen för utländska passärenden). Ärenden angående uppehålls- och arbetstillstånd handlades av socialstyrelsen.

(socialstyrelsens första byrå eller byrån för sociala frågor i allmänhet). Ärenden angående avvísningar handlades av de lokala polismyndigheterna med besvärsmått till vederbörande länsstyrelse, och ärenden angående förpassningar — förpassningsinstitutet infördes genom 1927 års lag — och utvisningar handlades av länsstyrelserna med klagermått beträffande förpassning till Kungl. Maj:t i statsrådet (justitiedepartementet) och beträffande utvisning till högsta domstolen. I fråga om s. k. politisk utvisning ankom beslutanderätten på Kungl. Maj:t i statsrådet (justitiedepartementet). Registrering och bearbetning av anmälningar om utlänningsars in- och utresor, vistelseort och arbetsanställning m. m. samt kontroll med ledning av dessa uppgifter ombesörjdes av en särskild avdelning inom stockholmspolisens, från och med den 1 januari 1933 benämnd statens polisbyrå för övervakande av utlänningsars.

Genom 1937 års utlänningslag vidtogos från och med den 1 januari 1938 vissa ändringar i organisationen, varigenom socialstyrelsens befattning med utlänningskontrollen utvidgades. Prövning av frågor om avvísning skulle, då det gällde politiska flyktingar, ankomma på socialstyrelsen. Handläggningen av förpassningsärenden överfördes från länsstyrelserna till socialstyrelsen. Från utrikesdepartementet övertog socialstyrelsen viseringsförläggningar (uppehålls- och arbetsviseringar) samt utfärdande av främlingspass och identitetscertifikat. De registrerings- och kontrolluppgifter, som åvilat statens polisbyrå, överfördes till socialstyrelsen. Härjämte inrättades utlänningsnämnden, som skulle avgiva yttrande till socialstyrelsen i vissa ärenden angående utlänningsars. I samband härmed infördes för vissa fall mått att hos Kungl. Maj:t anföra besvär över socialstyrelsens beslut. Tillika stadgades, att socialstyrelsen ägde och i vissa fall vore skyldig överlämna ärende till Kungl. Maj:ts avgörande. Härigenom kom Kungl. Maj:ts befattning med utlänningsärenden att befylligt vidgas. Under kriget har också socialstyrelsen i stor utsträckning utnyttjat möjligheten att underställa ärenden Kungl. Maj:ts prövning. Dessa ärenden hos Kungl. Maj:t ha beretts inom justitiedepartementet.

Chef för socialstyrelsen var under tiden den 1 juli 1937—den 25 mars 1939 generaldirektören Sigfrid Hansson, vilken efterträddes av generaldirektören Thorwald Bergquist från och med den 1 juli 1939. Under vakansen mellan Hansson och Bergquist uppehölls ämbetet av byråchefen Kurt Bergström samt under Bergquists statsrådstid av t. f. generaldirektören Karl J. Höjer den 1 januari 1940—den 31 juli 1945.

Inom socialstyrelsen inrättades från och med den 1 januari 1938 en särskild byrå, utlänningsbyrån, för handläggning av utlänningsärenden. Chef för denna byrå var — bortsett från vikariat — byråchefen Bergström till den 17 maj 1940, byråchefen Ernst Bexelius den 17 maj 1940—den 15 maj 1941, byråchefen Erik Drougge den 16 maj 1941—den 24 september 1942 samt byråchefen Carl Christian Schmidt den 24 oktober 1942—den 30 juni 1944. Från den 17 maj 1940 förlades ärenden angående utlänningsförläggningar till en särskild avdelning under en överinspektör, vartill byråchefen Bergström

förordnades. Bergström kvarstod formellt i denna egenskap till den 1 februari 1944 men var sedan den 18 februari 1943 tjänstledig med sedermera byråchefen Martin Perslow såsom vikarie. Perslow var jämväl under tiden den 1 februari—den 30 juni 1944 förordnad såsom överinspektör. Den nu nämnda förläggningsavdelningen handlade ärenden rörande planläggning, anordnande och drift av utlänningsförläggningar, rörande disciplinen och ordningen inom sådana förläggningar samt rörande där omhändertagna utlänningsars förflyttning till andra förläggningar eller deras tagande i förvar. Frågor om intagning på eller utskrivning från förläggning tillhörde däremot utlänningsbyrån. Inom sistnämnda byrå ombesörjdes vidare arbetet med registrering av utlännningar och rörande dessa inkomna anmälningar.

Den 1 juli 1944 inrättades *statens utlänningskommission* såsom central utlänningsmyndighet. Denna övertog de uppgifter som tidigare handlagts å socialstyrelsens utlänningsbyrå eller av överinspektören för utlänningsförläggningar. Även ärenden angående inreseviseringar, vilka dittills handlagts å utrikesdepartementets expedition för utländska passärenden, överflyttades till utlänningskommissionen.

Utlänningskommissionen är organiserad på tre byråer och en kansliavdelning. *Passbyrån* handlägger huvudsakligen ärenden om inreseviseringar, uppehållstillstånd, arbetstillstånd, s. k. permissioner för tillfälliga besök inom områden, för vilka uppehållstillstånd ej gäller, samt dispenser för vistelse eller tillfälliga besök i för utlänningsförbjudna områden. *Kontrollbyrån* handlägger i huvudsak ärenden om avvisning, förpassning eller omhändertagande i förläggning av utlännningar samt andra reaktioner mot mindre önskvärda utlännningar och vidare den tekniska utlänningskontrollen genom förande av olika register över utlännningar ävensom administrativa frågor om passkontrollen. *Sociala byrån* ombesörjer väsentligen handläggningen av ärenden rörande slutna och öppna utlänningsförläggningar samt om flyktingshjälp. *Kansliavdelningen* handhar personalärenden samt administrativa ärenden i övrigt ävensom vissa remissärenden.

Ordförande och chef för utlänningskommissionen är byråchefen Ernst Bexelius. Förutom ordföranden består utlänningskommissionen av åtta ledamöter. Chefer för byråerna ha varit: för passbyrån byråchefen Gustav Lindencrona, för kontrollbyrån byråchefen Carl Christian Schmidt (till och med den 31 december 1945) och för sociala byrån byråchefen Martin Perslow.

Enligt 46 § i 1937 års utlänningslag skulle, innan socialstyrelsen meddelade utrese-, avvisnings- eller förpassningsbeslut eller ock beslut i ärende, som avsåg arbetstillstånd för ett större antal utlännningar eller som kunde antagas vara av synnerlig betydelse utöver det föreliggande fallet, yttrande inhämtas från *utlänningsnämnden*. Socialstyrelsen ägde jämväl i andra ärenden inhämta nämndens yttrande.¹ Genom tillsynskungörelsen den 1 septem-

¹ Bestämmelserna i nämnda paragraf ha i något jämkad avfattning upptagits även i 1945 års utlänningslag; därvid har föreskriften om nämndens hörande i vissa frågor om arbetstillstånd utgått.

ber 1939 förordnades emellertid att föreskriften om nämndens hörande i avvisningsärenden icke skulle äga tillämpning.

Sedan bestämmelser om utlännings omhändertagande i förläggning införts genom kungörelse den 16 februari 1940, har utlänningsnämndens yttrande enligt i tillsynskungörelsen meddelade föreskrifter inhämtats i ärenden angående omhändertagande eller kvarhållande i förläggning.

Utlänningsnämnden består av tre ledamöter. Ordförande har sedan år 1939 varit f. d. justitierådet N. Gärde. Övriga ledamöter ha under samma tid varit t. f. presidenten H. J. Nordenskjöld ävensom rektorn Beth Hennings, vilken den 1 juli 1944 efterträddes av ledamoten av riksdagens andra kammare fru Ruth Gustafson.

Närmare föreskrifter om nämnden meddelades i kungörelse den 23 december 1937 (nr 1030), vilken numera ersatts av en kungörelse den 15 juni 1945 (nr 324). Nämnden har haft täta sammanträden och även företagit resor till de olika interneringsförläggningarna för hållande av förhör med utlännningar. Protokoll ha förts över nämndens sammanträden och — från november 1943 — över de av nämnden hållna förhören. Protokollen äro i allmänhet kortfattade utom vid personliga förhör inför nämnden, då alla nya fakta, som framkommit under förhöret, antecknats till protokollet. Sekreterare hos nämnden ha intill den 1 juli 1945 varit olika tjänstemän inom socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen. Ärendena ha i allmänhet föredragits inför nämnden av de tjänstemän inom socialstyrelsen eller utlänningskommissionen, som handlagt ärendena därstädes.

Ärenden om bidrag av statsmedel till enskilda sammanslutningar, vilka meddela flyktingshjälp, samt om direkt understöd av statsmedel åt utlännings, som icke erhåller hjälp genom nämnda sammanslutningar, ha sedan den 1 oktober 1941 handlagts av *statens flyktingsnämnd*. Tidigare handhades frågor om fördelning av statsanslag till privata flyktingkommittéer av nämnden för statens flyktingshjälp.

Statens flyktingsnämnd består av fem ledamöter. Närmare bestämmelser om dess verksamhet finnas meddelade i kungörelsen den 12 september 1941 (nr 753) om statlig och statsunderstödd flyktingshjälp. Sociala byrån inom utlänningskommissionen utgör kansli för nämnden.

Handläggningen av utlänningsärenden inom socialstyrelsen och utlänningskommissionen.

Instruktioner. Enligt Kungl. Maj:ts instruktion för socialstyrelsen den 23 december 1937 (nr 1031) hörde till styrelsens verksamhetsområde bland annat ärenden angående in- och utvandring jämte utlänningskontroll.

Enligt 14 § i instruktionen skulle vissa uppräknade ärenden avgöras av generaldirektören och vederbörande ledamöter (byråchefer) gemensamt lik-

som ock de ärenden, som generaldirektören prövade vara av beskaffenhet att böra handläggas i denna ordning. Utlänningsärendena hörde ej till de i paragrafen uppräknade ärendena. Enligt 15 § i instruktionen skulle alla andra ärenden avgöras av generaldirektören, såvida icke socialstyrelsen överlämnade åt byråchef eller annan tjänsteman såsom adjungerad ledamot att avgöra visst ärende eller viss grupp av ärenden.

I samband med tillkomsten av statens utlänningskommission den 1 juli 1944 utfärdades kungörelse den 22 juni 1944 (nr 373) om överflyttande å statens utlänningskommission av vissa uppgifter som enligt utlänningslagen tillkomma socialstyrelsen m. m. Instruktion för utlänningskommissionen utfärdades den 22 juni 1944 (nr 489). Enligt denna åligger det kommissionen att, i enlighet med instruktionen och i övrigt gällande föreskrifter samt i den mån instruktioner för andra verk och myndigheter ej annat föranleda, handlägga ärenden rörande utlänningars in- och utresor, uppehåll och arbete ävensom utlänningskontroll i övrigt.

I 13 § av instruktionen stadgas, att av utlänningskommissionen in pleno skola i allmänhet följande ärenden avgöras:

- a) frågor rörande riktlinjer för beviljande av inrese-, uppehålls- och arbetstillstånd;
- b) viktigare ärenden, i vilka framställning eller utlåtande skall avgivas till Kungl. Maj:t eller chef för statsdepartement;
- c) viktigare frågor angående organisation, instruktion, arbetsordning och tjänsteföreskrifter beträffande kommissionen och underlydande organ;
- d) framställningar om anslag till kommissionen och underlydande organ;
- e) fastställande av utgiftsstat och andra viktigare ekonomiska frågor;
- f) ärenden angående anställande av högre befattningshavare;
- g) ärenden angående befattningshavares fel eller försummelser i tjänsten;
- h) viktigare ärenden, som efter besvär kommit under kommissionens bedömande;
- i) yttranden i anledning av besvär över kommissionens beslut i viktigare ärenden, samt
- k) övriga frågor, som ordföranden anser böra handläggas i denna ordning.

Övriga ärenden skola avgöras av utlänningskommissionens ordförande, dock att enligt 15 § skall i arbetsordningen eller i förekommande fall genom beslut av kommissionen in pleno bestämmas vilka ärenden eller grupper av ärenden, som i stället för av ordföranden må avgöras av vederbörande byråchef eller av annan befattningshavare.

Arbetsordningar m. m. Arbetsordning för socialstyrelsen antogs den 7 oktober 1939. Arbetsordning för utlänningskommissionen har utfärdats den 20 december 1945 att gälla från och med den 1 januari 1946. Dessförinnan gällde, i enlighet med utlänningskommissionens beslut den 1 juli 1944, för kommissionen i tillämpliga delar socialstyrelsens arbetsordning.

I 3 § av arbetsordningen för socialstyrelsen finnes i fråga om tjänstemännens åligganden stadgat följande.

Byrådirektör, förste aktuarie, sekreterare och byråinspektör åligger — där ej annat följer av arbetsordningens föreskrifter i övrigt — var inom den byrå eller avdelning han tillhör och i förekommande fall enligt den fördelning byråchefen fastställer:

1) att i byråchefens frånvaro handlägga på denne ankommande ärenden av brådskande natur;

2) att även eljest enligt byråchefens bestämmande utöva dennes beslutanderätt i ärenden av mindre vikt;

3) att närmast under byråchefen utöva uppsikt över byråns eller avdelningens personal samt leda de förekommande göromålen och ansvara för deras behöriga gång;

4) att mellan tjänstemännen å byrån eller avdelningen fördela göromålen och lämna för deras utförande erforderliga anvisningar;

5) att biträda byråchefen med verkställande av utredningar och upprättande av förslag till framställningar och remissutlåtanden; samt

6) att uppsätta eller ansvara för uppsättande av protokoll, utgående skrivelser och andra expeditioner.

Utöver arbetsordningen har socialstyrelsen icke utfärdat någon skriftlig instruktion angående de uppgifter, som åvila de olika befattningshavarna, utan fördelningen av ärendena har skett efter muntliga föreskrifter och i enlighet med den praxis som utvecklats sig. I vissa fall har byråchefen, understundom efter samråd med generaldirektören, utfärdat promemorior som stöd för de muntliga föreskrifterna. Endast för det fall en särskild i viss högre lönegrad placerad amanuens tjänst behövt inrättas, vars innehavare skulle få avgränsade arbetsuppgifter med viss personal till sitt förfogande, synes det ha tagits till styrelsens protokoll, att en särskild avdelning inrättats inom en byrå. I samband med att utlänningsbyrån började sin verksamhet den 1 januari 1938 upprättades en promemoria angående de särskilda uppgifter m. m., som föranleddes av byråns tillkomst. I promemorian konstaterades, att utlänningsbyrån i sig upptog statens polisbyrå för övervakande av utlännningar samt att socialstyrelsen i samband därmed också övertog ett antal kortregister över utlännningar.

Beträffande polisbyrån må här anmärkas följande. Polisbyrån, som stod under överståthållarämbetets överinseende, hade enligt Kungl. brev den 2 december 1932 till huvudsaklig uppgift att mottaga, registrera och bearbeta de uppgifter angående utlännningar, som enligt särskilda föreskrifter skulle lämnas till polismästaren i Stockholm, att med ledning av dessa uppgifter öva kontroll över att medgivna tidsfrister för vistelse här i riket m. m. icke överskredes samt att verkställa utredning i anledning av sådana från utrikesdepartementet för yttrande remitterade ansökningar om visering för inresa eller förlängd vistelse här i riket, där utredningen måste äga rum utom Stockholm. Några egentliga polisgöromål utfördes icke av polisbyrån. Det rena polisarbete, som föranleddes av kontrollen, utfördes nämligen icke av byråns personal utan av polisen på vederbörande ort. Enligt instruktion den 2 december 1932 för statspolisintendenten skulle denne närmast under polismästaren i Stockholm vara ansvarig för polis-

byrån. Paulson var sedan den 1 januari 1933 föreståndare för byrån med kriminalöverkonstapels tjänsteställning. Då byrån den 1 januari 1938 överflyttades till socialstyrelsen, medföljde även dess personal, och Paulson erhöll därvid tjänst som byråinspektör å extra stat, sedermera e. o. byråinspektör.

Något protokollfört beslut om polisbyråns ställning inom utlänningsbyrån finnes icke, men i realiteten kom den att bilda en särskild avdelning inom utlänningsbyrån, benämnd kontrollavdelningen. Återstående del av utlänningsbyrån utgjorde passavdelningen.

Efter förslag av besparingsberedningen med tillstyrkan av socialstyrelsen beslöt Kungl. Maj:t sedermera en omläggning av utlänningsbyråns kontorsorganisation, vilken genomfördes 1942—1943. Denna ändring medförde att byråns båda avdelningar sammanslogos. Därigenom upplöstes kontrollavdelningen som organisatorisk enhet, ehuru dess chef, byråinspektören, fortfarande i allt väsentligt hade samma arbetsuppgifter beträffande den tekniska utlänningskontrollen.

Register. Under den första tiden efter den 1 januari 1938 fördes å utlänningsbyrån sammanlagt tjugufem större eller mindre register över utläningar. De register, som fördes å kontrollavdelningen, byggde i stor utsträckning på de register som övertagits från polisbyrån. Bland registren må nämnas in- och utreseregister, härbärgerarregister (poliseringsregister), arbetsgivarregister och det s. k. ofördelaktiga-registret (hemliga registret).

I samband med den organisatoriska sammanslagningen 1942—1943 av pass- och kontrollavdelningarna sammanfördes de dittills förda registren i huvudsakligen sex större register. Dessa äro centralregistret, förfalloregistret, de båda arbetsgivarregistren, det s. k. ofördelaktiga-registret och nationsregistret. Härtill komma samlingarna av dossierer angående utläningar, dels centraldossierer och dels hemliga dossierer. Dessa dossiersamlingar ha inom den centrala utlänningsmyndigheten benämnts centraldossierregistret respektive hemliga dossierregistret.

Över alla utläningar i landet föres ett *centralregister* med ett särskilt registerkort för varje utläning. Inkomna anmälningar om utlännings in- och utresor samlas på en särskild arbetsstation, som kallas registret över in- och utresor. Tidigare fördes särskilda in- och utreseregister. Så snart en utläning vistats i landet längre tid än åtta dagar, föras emellertid numera ifrågakvarande uppgifter över på centralregistrets kort.

Varje person, som upplåter bostad åt utläning, är skyldig att till polisen anmäla dennes namn och adress. Samma anmälningsskyldighet åligger innehavare av hotell och pensionat. Dessa anmälningar sammanfördes tidigare i särskilda härbärgerarregister eller poliseringsregister, vilka alltså gävo upplysning om härvarande utlännings adresser och förändringar däri och följaktligen också om deras resor inom landet. Dessa härbärgeraruppgifter ha numera överförts till centralregistret med undantag för den stora gruppen norrmän, som på grund av den stora arbetsbelastningen i centralregistret icke kunnat intagas i detta.

I centralregistret införes uppgifter om utlänningars namn, födelsetid, födelseort och nationalitet. Därjämte intagas i registret uppgifter angående visering, ansökningar om uppehålls- och arbetstillstånd, dispenser och permissioner ävensom alla den centrala utlänningsmyndighetens beslut beträffande utläningar. Genom anteckning i centralregistret sker diarföreling av ansökningsärendena.

För att kontrollera, att utläning icke försummar att i rätt tid söka förlängning av arbets- eller uppehållstillstånd (visering), föres å arbetsstationen för centralregistret ett s. k. *förfalloregister*, i vilket antecknas uppgifter om meddelade arbets- och uppehållstillstånd. Med ledning av detta register utändas s. k. kontrollskrivelser angående utläningar, som icke sökt förlängning.

Arbetsgivare, som anställer utläning i sin tjänst, är skyldig att göra anmälan härom till polisen liksom då utläningen slutar sin anställning. På grundval av sådana anmälningar föras två *arbetsgivarregister*, varav det ena utvisar de företag och enskilda personer här i landet, som ha utläningar i sin tjänst, och det andra de utläningar, som ha arbetsansällning här i riket.

Vidare föres det s. k. *ofördelaktiga-registret*, som är baserat på uppgifter ur Polisunderrättelser och inkomna polisrapporter och är avsett att utvisa förekomna anmärkningar mot enskilda utläningar. I detta register införes vidare uppgifter om meddelade avvisnings-, förpassnings- eller utvisningsbeslut. När polisrapporter rörande utläningar inkomma, vidarebefordras de till kontrollavdelningen, där de genomgås av vederbörande kvinnliga biträde; som i registret inför de utläningar, vilkas namn förekomma i rapporterna. Om utläningen icke är den person, som rapporten närmast angår, angives i registret, att han förekommer i polisrapport angående annan angiven person. Det må påpekas, att en anteckning om en utläning i ofördelaktiga-registret icke nödvändigt innebär, att något ofördelaktigt om utläningen förekommit. Benämningen ofördelaktiga-registret är därför icke adekvat.

För varje utläning, som införts i centralregistret, upplägges en *centraldossier*. För utläning, beträffande vilken hemlig polisrapport eller annan hemlig handling föreligger, uppläggs två dossierer, nämligen en centraldossier och en *hemlig dossier* (H-dossier). H-dossiererna förvaras under lås. I centraldossieren samlas alla handlingar — utom de hemliga — rörande utläningen: ansökningar, specialprotokoll och korrespondens samt polisrapporter. På ett försättsblad i dossieren förtecknas de i dossieren ingående handlingarna. Diarföreling av korrespondens beträffande enskild utläning sker genom anteckning å försättsbladet. Då det av arbetstekniska skäl är angeläget, att H-dossierernas antal hålles så lågt som möjligt och att dessa endast innehålla hemliga handlingar, har arbete igångsatts med en genomgång av de hemliga dossiererna i syfte att ur dem utsöndra allt, som icke är hemligt, och överföra detta till centraldossiererna.

I Kungl. Maj:ts hemliga kungörelse den 10 juni 1938 med särskilda be-

stämmelser angående den allmänna säkerhetstjänsten vid krig eller krigsfara (allmän säkerhetskungörelse) föreskrevs att det ålåg chefen för försvarsstaben så ock efter samråd med denne bland annat socialstyrelsen att i fredstid uppgöra de planer och vidtaga de förberedande åtgärder som vore erforderliga för att vid krig eller krigsfara säkerhetstjänsten skulle kunna tillfredsställande fullgöra sina uppgifter. Vidare föreskrevs i Kungl. Maj:ts hemliga kungörelse den 16 februari 1940 med vissa särskilda föreskrifter rörande tillsyn över utläningar vid krig eller krigsfara (hemlig särskild utlänningskungörelse), att efter krigsutbrott skulle polismyndighet snarast möjligt verkställa förhör med sådan utläning här i riket, som tillhörde fientlig stat. Därefter skulle frågan om hur med utläningen skulle förfaras underställas socialstyrelsen. I vissa fall skulle utläningen tagas i förvar i avbidan på socialstyrelsens beslut. Det må anmärkas, att dessa bestämmelser icke kommit i tillämpning. Emellertid var det nödvändigt att ha tillgång till i förväg uppgjorda förteckningar över de inom olika områden bosatta utläningar, som tillhörde den fientliga staten. För detta ändamål upprättades inom socialstyrelsen ett särskilt register, det s. k. *nationsregistret*, i vilket utläningarna fördelades efter nationalitet. Inom varje nationsgrupp skedde en differentiering, och listor upprättades över de personer, vilka omedelbart borde tagas i förvar, samt andra personer, vilka borde övervakas. Sedan detta arbete utförts, måste listorna så ofta som möjligt ånyo genomgå för att hållas aktuella.

Intill omorganisationen 1942—1943 hade byråinspektören Paulson överinseendet över samtliga å kontrollavdelningen förda register med undantag av nationsregistret. Själva arbetet med registreringen utfördes av den från polisbyrån överförda kvinnliga personalen. Efter nämnda omorganisation, då kontrollavdelningen upplöstes såsom organisatorisk enhet, hade Paulson icke någon egentlig befattning med registren utom ofördelaktiga registret. Arbetet med detta register bestod till stor del av kontrollslagning, som var rent rutinmässig och sköttes av den kvinnliga personalen. Paulson hade liksom tidigare överinseendet över förvaringen av de hemliga dossiererna.

Nationsregistret och dess uppläggande har omhänderhaftas av f. d. kriminalkommissariern A. Thour. Denne har också biträtt vid uppläggnings- och centralregistret och den i det föregående omnämnda genomgången av de hemliga dossiererna.

Befattningshavarnas uppgifter. Å socialstyrelsens utlänningsbyrå handlades huvudsakligen ärenden rörande meddelande och förlängning av uppehålls- och arbetsvisering samt ärenden rörande avvisning, förpassning och — från februari 1940 — internering. Såsom förut nämnts skulle enligt socialstyrelsens instruktion samtliga utlänningsärenden — bortsett från det fåtal som behandlades av generaldirektör och ledamöter gemensamt — avgöras av generaldirektören ensam. På grund av dennes arbetsbörda och med hänsyn till ärendenas antal kunde denna ordning i realiteten icke upprätthållas. Det

blev därför byråchefen eller vederbörande föredragande, som oftast avgjorde ärendena. Endast sådana ärenden, vilka voro av principiell betydelse, samt ärenden, i vilka avvikelse från tidigare praxis ifrågasattes eller vilka eljest voro av synnerlig vikt eller gävo anledning till stor tveksamhet, föredrogos för generaldirektören. I övrigt inskränkte sig i regel generaldirektörens befattning med de enskilda utlänningsärendenas handläggning till en i efterhand gjord justering av de upprättade protokollen. Då på grund härav den rent formella karaktären av generaldirektörens avgörande av flertalet utlänningsärenden blev alltmera påtaglig, beslöt socialstyrelsen med stöd av instruktionen, att chefen för utlänningsbyrån från och med den 1 januari 1944 skulle övertaga avgörandet av ansökningsärendena, d. v. s. ärenden om uppehållsvisering och arbetsvisering samt tillstånd till vistelse i förbjudna områden och s. k. permissioner, dock att ärenden, vilka voro av principiell betydelse, och ärenden, i vilka avvikelse från tidigare praxis ifrågasattes eller vilka voro av synnerlig vikt eller gävo anledning till stor tveksamhet, fortfarande skulle föredragas för generaldirektören.

Överflyttandet av avgörandet av nämnda utlänningsärenden till utlänningsbyråns chef innebar emellertid icke, att denne i sak prövade varje ärende. Det kan nämnas, att exempelvis under våren 1944 i medeltal cirka 350 ärenden per dag handlades på utlänningsbyrån. Till följd av ärendenas mängd kom det faktiska avgörandet i övervägande antalet fall att träffas av den sekreterare, notarie eller amanuens, som handlade ärendena såsom föredragande. Om denne fann ett fall tveksamt, hade han att vända sig till byråchefen, varvid ärendet avgjordes efter föredragning.

Vad nu sagts gäller främst ärenden rörande uppehållsvisering och arbetsvisering. I dessa ärenden synes föredragandenas ställning i samband med ansökningsärendena ha blivit mer och mer självständig. Ärenden rörande avvisningar, förpassningar och interneringar ha enligt uppgift genomgående ansetts vara av sådan karaktär, att föredragning för byråchefen och i vissa fall för generaldirektören erfordrades. Detta torde dock ej ha tillämpats undantagslöst. Sålunda synas ärenden angående internering på Hälsingmo och Florsberg av hit till landet inkomna norska och danska flyktingar, som vid mottagningscentralerna befunnos ha varit samarbetsmän, ha handlagts av vederbörande föredragande och endast i tveksamma fall föredragits för byråchefen eller generaldirektören. Sedan rapporter inkommit från respektive mottagningscentraler med förslag till åtgärd mot vederbörande flyktingar, synas besluten i regel ha fattats rent rutinmässigt av föredraganden. Besluten gingo regelmässigt ut på att flyktingen skulle interneras. Utlänningsnämndens yttrande brukade icke avvaktas i detta fall, utan ärendena föredrogos i efterhand inför nämnden, varvid besluten om flyktingarnas omhändertagande i regel blevo godkända.

Riktlinjer för ärendenas handläggning meddelades föredragandena av byråchefen — vid föredragningarna — samt under senare år vid gemensamma konferenser inför byråchefen med samtliga föredragande, där åtminstone i vissa fall jämväl byråinspektören var närvarande.

Vad nu sagts om befattningshavares uppgifter inom socialstyrelsen gäller även för motsvarande befattningshavare i utlänningskommissionen, dock att vad som sagts om generaldirektören i stället gäller kommissionens ordförande och i förekommande fall kommissionen in pleno. Föredragandenas ställning liksom även byråinspektörens var således oförändrad.

Den praxis, som sålunda gällde för ärendenas behandling, hade vuxit fram så småningom. De avgöranden, som träffades av generaldirektören respektive utlänningskommissionens ordförande eller av utlänningskommissionen in pleno, när sådant förekom, torde i viss mån ha givit ledning vid föredragandenas handläggning av liknande ärenden.

Generaldirektören Höjer har för undersökningskommissionen framhållit, att det ofta inträffade förskjutningar i de omständigheter, som voro av betydelse för avgörande av olika ärenden. Dylika förskjutningar kunde giva anledning till omedelbart utfärdade nya muntliga direktiv angående handläggning av vissa grupper av ärenden, men det torde även ej sällan ha inträffat, att utfärdandet av dylika direktiv ej blivit aktuellt förrän i samband med att ett eller annat ärende, som på grund av de inträffade omständigheterna syntes tveksamt, anmälades till avgörande av generaldirektören. I samband härmed hade då de nya direktiven givits.

Byråchefen Bexelius har upplyst, att tid efter annan föredragning skett inför utlänningskommissionen in pleno av olika typfall av ärenden (t. ex. inreseviseringar) för att giva vägledning vid avgörandet av liknande ärenden. Tveksamma fall eller fall, som inneburo en ändring i praxis, brukade hänskjutas till kommissionen in pleno. Särskilt tveksamma fall överlämnades till Kungl. Maj:t för avgörande för att kommissionen därigenom skulle erhålla direktiv för liknande fall. Detta gällde i särskild grad avvísings- och förpassningsärenden.

Sedan föredraganden eller i förekommande fall honom överordnad tjänsteman fattat beslut i ett ärende, ålåg det föredraganden att sörja för uppsättandet av protokoll över beslutet, vilket regelmässigt underskrevs av föredraganden. Protokollen justerades därefter av byråchefen eller av generaldirektören respektive utlänningskommissionens ordförande. Sedan protokollen justerats, samlades de i pärmar för att sedan årsvis inbindas i protokollsbok. Beslutet hade dock expedierats redan av föredraganden i samband med att denne eller annan efter hans föredragning fattat beslutet.

Den allmänna gången av ett ärende från det en framställning inkommit till socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen var följande. Från en särskild arbetsstation för postöppning och sortering gick framställningen först till centralregistret. Där upplades för de utläningar, som icke redan funnos där registrerade, centralregisterkort och centraldossier. I annat fall framtog utlänningscentraldossier, vilken i fortsättningen fick åtfölja framställningen. Dossieren passerade därefter kommissarien Thour för vederbörliga anteckningar i nationsregistret. Härefter gick dossieren till ofördel-

aktiga-registret för s. k. kontrollslagning. Där gjordes anteckning & den inkomna framställningen om de uppgifter angående utläningen, som redan funnos i ofördelaktiga-registret, och vidare infördes i registret erforderliga anteckningar med anledning av innehållet i de inkomna handlingarna. Samtliga hos utlänningsmyndigheten befintliga handlingar rörande utläningen kunde sålunda i komplett skick föreläggas den föredragande tjänstemannen. Till en början fogades vid centraldossieren hemlig dossier, som kunde finnas upplagd för utläningen. Sedermera övergick man emellertid till det systemet, att på framställningen allenast antecknades att hemlig dossier förekom, varefter vederbörande föredragande fick särskilt rekvirera den hemliga dossieren. Innan centraldossieren i enlighet med vad nu nämnts överlämnades till föredraganden, hade han icke någon befattning med ett inkommet ärende. Han hade sålunda ej något inflytande på införningarna i ofördelaktiga-registret, utan detta var helt kontrollavdelningens sak. Det hände emellertid ej sällan, att en framställning inkom i personligt brev till föredraganden eller överlämnades vid personligt besök hos honom. I sådana fall ålåg det föredraganden att, innan han vidtog vidare åtgärd, först sända akten till postöppningen, varifrån akten efter diarieföring i centralregistret gick den förut beskrivna vägen för att slutligen återkomma till föredraganden jämte centraldossier.

Ärendenas uppdelning på de olika föredragandena skedde — utom i fråga om artister och musiker — efter utläningarnas nationalitet och i förekommande fall efter den förläggning, där utläningen vistades. En viss kombination av dessa huvudriktlinjer ägde rum. Indelningen var emellertid i princip fix och bestämd för längre tid. Då en framställning inkom till socialstyrelsen (utlänningskommissionen) eller en telefonförfrågan gjordes utan närmare angivande av den tjänsteman som söktes, skulle därför efter konstaterande av utläningens nationalitet och eventuellt förläggning ärendet automatiskt överlämnas till den föredragande, som handhade den ifrågavarande nationaliteten (förläggningen). Så t. ex. hade en amanuens hand om norska quislingar och kriminella flyktingar och en annan amanuens skötte tyska desertörer. Ehuru måhända formellt envar föredragande amanuens var behörig att »föredraga» d. v. s. avgöra alla ärenden, som kunde handläggas av amanuens, synes icke ha förekommit att en amanuens ingripit på en annans område. Om en nationalitet var tilldelad en amanuens, var denne också den ende, som såsom föredragande handlade ärenden rörande flyktingar tillhörande denna nationalitet. Även i sådana fall, då en tjänsteman tidigare under lång tid haft hand om en viss nationalitet men sedan överflyttats till annan tjänstgöring, tog han ej annat än på direkt begäran — och då endast såsom rådgivande — befattning med ärende tillhörande den ifrågavarande nationaliteten.

Något formellt hinder för en tjänsteman att handlägga ärenden ur en annan nationsgrupp än den egna fanns dock ej. Vid förfall för en tjänsteman — t. ex. under lunchtiden — kunde en jourhavande tjänsteman handlägga brådskande ärenden, som enligt principerna för arbetsfördelningen egentligen skulle ha handlagts av annan.

Om ärenden voro i behov av komplettering innan de avgjordes, införskaffades sådana uppgifter i regel av föredraganden, antingen själv eller genom byråinspektören. I allmänhet synes infordrandet av kompletterande uppgifter ha skett skriftligen. Huruvida skriftlig förfrågan kom till användning, berodde på om ärendet var brådskande eller ej. I de fall, då muntliga uppgifter inkommo — vare sig det skedde efter förfrågan från föredragandens sida eller impulsen kom från annat håll — brukade föredraganden på en papperslapp, som sedan inhäftades i utlänningsens dossier, eller på vederbörande handling i dossieren nedteckna vad som var av vikt i de erhållna upplysningarna. Med undantag för det fall, att föredraganden glömt nedteckna de erhållna uppgifterna eller glömt lägga papperen till handlingarna, skall således allt material angående en utlännings, som legat till grund för avgörandet, finnas i akten.

Erforderliga polisutredningar verkställdes av de lokala polismyndigheterna. Såsom kontaktman till dessa myndigheter synes i regel byråinspektören ha fungerat, särskilt i fråga om polismyndigheter utom Stockholm.

För att underlätta myndigheternas kommunikation med socialstyrelsen utsände denna vid olika tillfällen cirkulär till justitiedepartementet, utrikesdepartementet, överståthållarämbetet och samtliga länsstyrelser med uppgift å vilka tjänstemän, som handlade olika slag av ärenden. Sådana cirkulär utsändes den 10 september 1940, den 23 maj 1941, den 13 december 1941 och den 7 maj 1942. Ärendena uppdelades på tjänstemännen efter vederbörande utlännings nationalitet, dock att i fråga om utlännings avvisning, förpassning, omhändertagande i förläggning eller utskrivning från sådan hänvisades till viss tjänsteman. Beträffande Paulson uppgavs i cirkulären den 10 september 1940 och den 23 maj 1941, att denne hade den närmaste ledningen av den med tillhjälp av kortregister av olika slag upprätthållna utlänningskontrollen, samt att förfrågningar rörande utlännings vistelseort, arbetsgivare, inresor i och utresor ur riket borde ställas till honom. Cirkuläret den 13 december 1941 upptog ingen ändring beträffande Paulsons arbetsuppgifter. I cirkuläret den 7 maj 1942 angavs, att Paulson hade den närmaste ledningen av den med tillhjälp av kortregister av olika slag upprätthållna utlänningskontrollen av mera polisiär karaktär.

Efter maj 1942 ha under tre år några sådana fullständigare cirkulär icke utsänts, ehuru det synes ha varit tal därom och uppgifter för ett cirkulär hopsamlats. Däremot ha, enligt vad från utlänningskommissionen uppgivits, länsstyrelserna vid skilda tillfällen underrättats om att de beträffande viss grupp av ärenden borde hänvända sig till viss angiven tjänsteman.

I ett cirkulär, som utsändes av utlänningskommissionen omkring den 15 maj 1945, lämnades en fullständig förteckning över kommissionens tjänstemän med mera självständiga uppgifter, ordnade efter byråer och avdelningar, varvid tillika angavos de olika tjänstemännens huvudsakliga arbetsuppgifter och deras telefonnummer. Beträffande t. f. byråinspektören angavs, att han ansvarade för hemliga handlingar, upprätthöll kontakten med lokala polis-

myndigheter, avgjorde eller föredrog ärenden om utlämnande av adressuppgifter rörande utläningar, hade överinseendet över ofördelaktiga-registret, handhade överinseendet över utlåning till myndighet av handlingar rörande utläkning samt ombesörjde efterlysning och avlysning av utläkning. I fråga om Thour angavs, att han förde nationsregistret.

Telefonisterna i den centrala utlänningsmyndighetens telefonväxel synas ha instruerats att vid telefonförfrågningar rörande viss utläkning höra sig för om dennes nationalitet för att kunna koppla samtalen till vederbörande tjänstemän.

Samarbetet med säkerhetstjänsten och försvarsstaben. Genom två hemliga kungliga brev den 16 februari 1940 förordnades, att socialstyrelsen skulle underrätta säkerhetschefen, när hos styrelsen till handläggning skulle förekomma ärenden angående utläkning, som kunde antagas till men för riket tjäna främmande makts intresse, ärenden angående annan utläkning, då denne tillhörde eller kunde antagas tillhöra fientlig stat och beslut övervägdes rörande tillstånd för utläningen att lämna riket eller byta vistelseort inom riket, samt slutligen annat ärende, som kunde antagas beröra säkerhetschefens verksamhetsområde. Säkerhetschefen själv eller av honom utsedd person inom säkerhetstjänsten skulle äga närvara vid socialstyrelsens handläggning av dylikt ärende samt delta i överläggningarna men ej besluten. Vederbörande skulle ha rätt att få avvikande mening antecknad till protokollet.

Vidare föreskrevs att i socialstyrelsen skulle vid handläggning av utlänningsärenden, vilka voro av natur att påkalla uppmärksamhet ur militära synpunkter, tjänstgöra en representant för försvarsstaben, utsedd av chefen för staben. Beträffande rätt att delta i överläggningarna och få sin mening antecknad till protokollet skulle representanten för försvarsstaben ha samma ställning som representanten för säkerhetstjänsten.

Samarbetet med säkerhetstjänsten utgjorde fortsättning och utvidgning av det samarbete, som tidigare ägt rum med polismyndigheterna. Under förarbetena till 1937 års utlänningslag hade också från skilda håll understrukits, att polisbyråns överflyttande till socialstyrelsen icke finge föranleda att erforderlig kontakt ej upprätthölles med polismyndigheterna. Då ett synnerligen stort antal ärenden var av beskaffenhet att beröra säkerhetstjänstens verksamhetsområde, blev kontakten med denna mycket livlig. Direkt kontakt med säkerhetstjänsten har upprätthållits av vederbörande föredragande och i stor utsträckning även av Paulson. Till Paulsons verksamhet i detta hänseende återkommer undersökningskommissionen i annat sammanhang.¹

Representanten från försvarsstaben har hela tiden utgjorts av en inom försvarsstaben placerad officer. Samarbetet har varit synnerligen omfattande och gällt framför allt sådana frågor som det ur militära synpunkter lämpliga eller olämpliga i att bevilja en viss utläkning uppehållstillstånd för ett bestämt område eller att medgiva honom dispens för vistelse inom ett förbjudet område eller anställning inom krigsviktig industri. I stor

¹ Se sid. 413 o. f.

omfattning har kontakten också avsett frågor om lämpligheten av att placera interneringsförläggningar eller flyktingläger på det ena eller det andra stället i landet. Kontakten har även i detta avseende liksom i fråga om säkerhetstjänsten i viss omfattning skett genom Paulson; härtill återkommer undersökningskommissionen i annat sammanhang.¹

I vissa fall, när större principfrågor eller eljest ärenden av större räckvidd förelegat, ha sammanträden ägt rum inför generaldirektören med representanter för säkerhetstjänsten eller försvarsstaben.

Vissa statistiska uppgifter. Till belysning av utlänningsärendenas omfattning och deras ansvällning under krigsåren må här meddelas några siffror.

Sammanlagda antalet utlännningar i riket vid olika tidpunkter framgår av nedanstående tabell. De angivna talen omfatta såväl flyktingar som andra utlännningar i riket. Siffrorna äro endast ungefärliga, då däri ingå även barn under 16 år, vilka endast kunna uppskattningsvis angivas.

	Antalet utlännningar c:a
1937.....	13 000
1938.....	15 000
1939.....	20 000
1940.....	20 500
1941.....	21 500
1942.....	29 000
1943.....	49 000
1944 medio augusti.....	62 000
» » oktober.....	73 700
» » november.....	96 000
» » december.....	194 800
1945 » januari.....	192 000
» » april.....	183 000
» den 6 maj.....	195 000
» augusti.....	130 000
» den 30 december.....	115 000

Overvägande delen av utlännarna har varit flyktingar. Såsom av siffrorna framgår, har flyktingströmmen till vårt land vid flera tillfällen visat en särskilt stark stegring för att däremellan flyta mera jämnt. Kriget i Norge år 1940 medförde att en del flyktingar sökte sig till Sverige, men dessa återvände i regel snart, och i juli samma år torde de flesta av dessa ha lämnat Sverige. Därefter började emellertid ånyo flyktingar komma från Norge. Flyktingströmmens storlek varierade, och variationerna kunde i allmänhet sättas i samband med ingripanden av olika slag från ockupationsmaktens sida. Även från Danmark kommo flyktingar till Sverige men till en början i mindre omfattning. Införandet av undantagstillstånd i Danmark den 29 augusti 1943 och den tyska aktionen mot judarna i landet i oktober 1943 medförde en mass-

¹ Se sid 416 o. f.

flykt till Sverige; vissa dagar kommo närmare 1 500 flyktingar per dag. Från de baltiska länderna hade redan 1940 kommit en del flyktingar, och även där-
 efter anlände balter till Sverige. Hösten 1944 antog flykten från de baltiska
 länderna en panikartad karaktär och flyktingar kommo i tusental. Hösten
 1944 kommo också ett stort antal finnar, som evakuerades på grund av krigs-
 handlingarna i norra Finland. Dessa, som uppgingo till omkring 40 000,
 kunde relativt snart börja återresa till Finland. Slutligen kan nämnas den
 stora tillströmningen våren 1945 av s. k. repatriandi, d. v. s. utlänningar som
 i avbidan på att återföras till sina hemland tillfälligt bereddes en fristad i
 Sverige.

Antalet flyktingar, fördelade efter nationalitet, och övriga utlänningar i
 Sverige den 1 april 1945 framgår av följande tabell, vilken avser utlänningar
 med uppehållstillstånd i Sverige nämnda dag.

Flyktingar	Antal	Flyktingar	Antal
Norrmän	37 743	Fransmän	436
Danskar	15 545	Ungrare	60
Finnar.....	6 109	Övriga flyktingar	625
Tyskar	5 594		
Polacker.....	781	Summa flyktingar	104 682
Ryssar.....	1 209		
Estlandssvenskar	6 530	Finska evakuerade	27 225
Andra balter	29 624	Finska barn.....	41 666
Holländare	301	Andra utlänningar	11 777
Belgare	125	Summa	185 350

Utlänningsärendenas antal hos de centrala utlänningsmyndigheterna har
 självfallet ökat med antalet utlänningar i landet. Antalet behandlade ansök-
 nings- och inreseärenden å socialstyrelsens utlänningsbyrå och utrikesde-
 partementets expedition för utländska passärenden respektive utlännings-
 kommissionen framgår av nedanstående två tabeller. Till ansökningsärenden
 ha hänförs ärenden angående uppehålls- och arbetstillstånd samt tillstånd
 att vistas inom för utlänningar förbjudna områden. S. k. permissioner ha ej
 här medräknats.

Ansökningsärenden.

(Siffrorna äro endast beräknade, då exakta siffror för kalenderår äro svåra
 att erhålla.)

År	Antal c:a
1938	26 000
1940	49 000
1942	63 000
1943	100 000
1944	115 000
1945	180 000

Inreseärenden.

År	Antal
1938 ^{1/9} — ^{31/12}	7 661
1940	25 898
1942	18 821
1943	18 971
1944	18 192

Antalet förpassnings-, internerings- och avvsningsärenden hos socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen belyses av följande uppställning.

År	Förpassnings- ärenden	Interneringsärenden. (Omhändertagande, kvar- hållande eller upphävande.)	Avvisningsärenden. Beslut om avvisning eller icke-avvisning, fattade av soc.-styr. resp. utl.-komm.
1938	224	—	1
1940	192	733	70
1942	126	330	118
1943	66	1 142	326
1944	87	635	1 924
^{1/1} — ^{31/10} 1945	353	4 051	1 681

Denna uppställning redovisar dock endast s. k. kontrollbyråärenden. Nämnas må, att under tiden den 1 januari—den 31 oktober 1945 å passbyrån handlagts 1 100 ärenden angående utresebeslut, förpassningsbeslut och anstånd med verkställighet av förpassning.

Slutligen kunna anföras följande siffror angående antalet anställda å socialstyrelsens utlänningsbyrå och utrikesdepartementets expedition för utländska passärenden samt utlänningskommissionen.

Tidpunkt	Hos social- styrelsen	Hos utrikes- departementet	Hos utlän- ningskomm.	Summa
^{1/1} 1938	39	6	—	45
^{1/7} 1940	118	34	—	152
^{1/7} 1942	118	22	—	140
^{1/7} 1943	141	21	—	162
^{1/7} 1944	—	—	194	194
^{1/7} 1945	—	—	548	548

III. Frihetsberövande åtgärder.

A. Gällande bestämmelser rörande frihetsberövande åtgärder gentemot utlänningar.

Här behandlas tagande i förvar och omhändertagande i förläggning enligt utlänningsförfattningarna. Förvarstagande enligt tvångsmedelslagen behandlas icke i detta sammanhang utan i undersökningskommissionens redogörelse för säkerhetstjänstens verksamhet.

Det må nämnas, att enligt 3 § i hemliga kungörelsen den 16 februari 1940 med vissa särskilda föreskrifter rörande tillsyn över utlänningar vid krig eller krigsfara (hemlig särskild utlänningskungörelse) säkerhetschefen eller vederbörande övervakningschef ägt uppdraga åt polismyndighet att taga utlänning i förvar eller ställa honom under uppsikt. Vissa bestämmelser i kungörelsen, däribland 3 §, ha satts i tillämpning genom kungörelse den 1 mars 1940. Befogenheten att taga utlänning i förvar jämligt nu angivna bestämmelse har dock, enligt vad undersökningskommissionen inhämtat, icke beagnats av säkerhetstjänsten.

Bestämmelser om utlännings tagande i förvar. I 1937 års utlänningslag upptogos vissa bestämmelser om rätt för polismyndighet eller länsstyrelse att taga utlänning i förvar.

Polismyndighet ägde enligt nämnda lag taga utlänning i förvar i avbidan på beslut om hans avvisning från riket eller i avvaktan på verkställighet av beslut därom. Vidare kunde polismyndighet meddela sådant förordnande, när framställning gjorts om utlännings utvisning — dock ej s. k. politisk utvisning — eller hans förpassning ur landet och det skäligen kunde befaras att han avveke. Dessa bestämmelser återfunnos i 20, 24, 27 och 33 §§ utlänningslagen. I dessa fall skulle polismyndigheten genast anmäla förvarstagandet till länsstyrelsen.

Länsstyrelse ägde enligt 27, 30, 32 och 38 §§ utlänningslagen taga utlänning i förvar i avbidan på beslut om hans utvisning eller förpassning ur riket eller på verkställighet av beslut därom.

I kungörelsen den 26 november 1937 (nr 912) med föreskrifter i anledning av utlänningslagen fanns ett stadgande om befogenhet för polismyndighet att i särskilt fall taga utlänning i förvar. Enligt denna kungörelse ägde länsstyrelse, då beslut förelåg om utlännings utvisning ur riket, meddela erforderliga föreskrifter rörande hans avresa ur landet. Ställde sig utlänningen icke dessa föreskrifter till efter rättelse, ägde polismyndighet enligt 52 § taga utlänningen i förvar. Länsstyrelsen skulle därvid genast underättas.

Bestämmelserna om utlännings tagande i förvar blevo efter krigsutbrottet kompletterade med särskilda föreskrifter för vissa fall. I samband med införandet i februari 1940 av frihetsberövande genom omhändertagande i förläggning (varom mera nedan) stadgades sålunda i 12 § tillsynskungörelsen, att länsstyrelse ägde taga utlännning i förvar i avbidan på beslut av socialstyrelsen om hans omhändertagande i förläggning. I denna paragraf medgavs även socialstyrelsen rätt att förordna, att utlännning, som omhändertagits i förläggning, i stället skulle tagas i förvar. Härmed må sammanställas, att i en samtidigt utfärdad kungörelse med vissa föreskrifter angående omhändertagande av utlännning i förläggning (SFS 1940:93) stadgades i 8 §, att om en i förläggning omhändertagen utlännning icke ställde sig till efter rättelse vad i kungörelsen eller med stöd av densamma föreskrivits eller om han i övrigt visade tredska eller olämpligt uppförande, ägde föreståndaren för förläggningen ådöma honom förlust av rätt till besök eller annan förmån, som eljest skulle ha tillkommit honom i förläggningen, eller ock hos socialstyrelsen hemställa om hans förflyttning till annan förläggning eller om hans tagande i förvar. Genom kungörelse den 18 september 1943 erhöll stadgandet i tillsynskungörelsen om rätt för socialstyrelsen att taga i förvar utlännning, som omhändertagits i förläggning, ändrad avfattning, varvid såsom förutsättning för förordnande om tagande i förvar angavs, att utlännningen avvikit från förläggningen, visat upprepad ohörsamhet mot de för förläggningen gällande ordningsföreskrifterna eller eljest sådana särskilda omständigheter föreläge att utlännningen borde för kortare eller längre tid omhändertagas på annat sätt än i förläggning.

Om socialstyrelsen eller länsstyrelse fann behov föreligga att hålla utlännning i förvar utöver två månader, skulle frågan därom inom samma tid underställas Kungl. Maj:ts prövning (49 § utlänningslagen samt 12 §, sedermera 16 §, tillsynskungörelsen).

Slutligen föreskrev Kungl. Maj:t enligt socialdepartementets ämbetsskrivelse den 27 februari 1942, att utlännning, som vistades inom område där han icke ägde uppehålla sig, skulle, därest ej särskilda skäl till annat föranledde, tagas i förvar i avbidan på besked från socialstyrelsen huru med honom skulle förfaras.

Vad i det föregående sagts om socialstyrelsen avser efter den 1 juli 1944 utlänningskommissionen.

De efter krigsutbrottet utfärdade särskilda föreskrifterna om utlännings tagande i förvar ha meddelats med stöd av det i 54 § utlänningslagen intagna stadgandet om rätt för Kungl. Maj:t att, i händelse av krig eller fara för krig eller där sådant för rikets försvar eller eljest på grund av särskilda omständigheter prövades erforderligt, meddela de särskilda bestämmelser som kunde finnas nödiga med avseende å utlännings rätt att inkomma eller uppehålla sig i riket eller att vistas å viss ort inom riket samt att i fråga om utlännings avvisning, förpassning ur riket eller utvisning förordna efter omständigheterna.

Kungl. Maj:t har även i vissa fall direkt förordnat om utlännings hållande i förvar i avbidan på verkställighet av beslut om hans avlägsnande ur landet. Jämväl dessa förordnanden grunda sig på fullmaktstadgandet i 54 § av 1937 års utlänningslag.

De fall, då polismyndighet, länsstyrelse eller socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen förordnat om utlännings tagande i förvar, ha betecknats såsom provisoriska förvarstaganden. Förvarstiden har i dessa fall icke utan underställning till Kungl. Maj:t fått överstiga två månader. Då polismyndighet eller länsstyrelse förordnat om tagande i förvar, har förfarandet utgjort en provisorisk säkerhetsåtgärd i avvaktan på beslut om det vidare förfarandet med utlänningen. Socialstyrelsens respektive utlänningskommissionens förvarstaganden ha avsett fall, då utlännings, som omhändertagits i förläggning, rymt därifrån eller eljest gjort sig skyldig till disciplinärt förfarande. I dessa fall har således utlänningen redan före förvarstagandet varit berövad friheten.

Emellertid har det i ett icke obetydligt antal fall förekommit, att Kungl. Maj:t medgivit förlängning av förvarstiden utöver två månader. Sådan förlängning kan ha skett av olika anledningar. En av dessa har varit, att fråga om utlännings avlägsnande ur riket icke hunnit slutligt avgöras eller att verkställigheten av sådant beslut blivit fördröjd på grund av att utlänningen icke erhållit inresetillstånd till land, dit han skulle befordras. Här har sålunda varit fråga om en förlängning av giltighetstiden för den provisoriska åtgärden. En annan anledning till förvaring för längre tid har kunnat vara, att socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen såsom en disciplinär åtgärd förordnat om tagande i förvar av utlännings, som omhändertagits för vistelse i förläggning, och tvåmånaderstiden icke ansetts tillräcklig. Slutligen har förvaring för längre tid förekommit i sådana fall, då utlännings omhändertagande i förläggning eller övervakande i annan ordning icke ansetts tillfyllest av hänsyn till statens säkerhet. Förvaringen kan i dessa fall betecknas såsom en särskild form för övervakande av utlännings under hans uppehåll här i landet. Förordnande om utlännings hållande i förvar för längre tid såsom en särskild övervakningsform har, såsom förut nämnts, kunnat meddelas allenast av Kungl. Maj:t. Sådant förordnande synes ha meddelats endast i samband med eller i anslutning till beslut om utlännings avlägsnande ur riket, och förordnandet torde ha grundats på den utredning som förebragts rörande behovet av utlännings utvisning eller förpassning ur landet. Här må även anmärkas att genom lagändring den 17 december 1943 i utlänningslagen öppnades möjlighet för Kungl. Maj:t att förordna om utredning vid domstol i utlänningsärende.

Till en början funnos inga föreskrifter om omprövning efter viss tid av Kungl. Maj:ts beslut om tagande av utlännings i förvar. Genom kungörelse den 18 september 1943 infördes emellertid bestämmelse att i de fall, då utlännings, efter förordnande av Kungl. Maj:t om tagande i förvar, intagits i

statens fängvårdsanstalt, skulle fängvårdsstyrelsen senast var sjätte månad med eget utlåtande hos Kungl. Maj:t anmäla frågan om utlänningsens kvarhållande i förvar. Tidigare hade initiativ till utskrivning i vissa fall tagits direkt av Kungl. Maj:t utan att framställning från utlänningsens sida förelagat. Sålunda kan nämnas, att av de tretton utläningar, som den 15 juli 1943 höllos i förvar och då varit berövade friheten mer än ett år, Kungl. Maj:t den 30 juni 1943 förordnat att tio skulle försättas på fri fot senast den 15 augusti 1943.

De under krigstiden gällande bestämmelserna om tagande i förvar framgå av vidstående uppställning.¹

I samband med att ny utlänningslagstiftning trätt i kraft den 1 juli 1945 ha bestämmelserna om utlännings hållande i förvar undergått vissa ändringar. Sålunda har numera den centrala utlänningsmyndigheten erhållit vidgad befogenhet att taga utlännings i förvar, exempelvis då fråga är om avvisning, förpassning eller politisk utvisning. Enär det ansetts angeläget, att tiden för frihetsberövandet så långt möjligt begränsas, har vidare tiden för myndigheternas skyldighet att underställa Kungl. Maj:t beslut om hållande i förvar förkortats till en månad; dock kvarstår den gamla tvåmånadersfristen beträffande utlännings, som rymt från eller uppträtt disciplinärt å slutet förläggning. I samband med tillkomsten av särskild lag den 15 juni 1945 angående utlännings omhändertagande i anstalt eller förläggning har vidare fullmaktsstadgandet i 54 § av 1937 års utlänningslag ersatts av en ny fullmaktsbestämelse, som icke inrymmer befogenhet för Kungl. Maj:t att förordna om frihetsberövande åtgärder på längre tid mot utläningar.

Bestämmelser om utlännings omhändertagande i förläggning. Enligt 1937 års utlänningslag, liksom enligt förut gällande lag, kunde utlännings, vilkens vistelse här i riket av en eller annan anledning icke ansågs önskvärd, avlägsnas från riket genom avvisnings-, förpassnings- eller utvisningsbeslut. På grund av bestämmelserna om politiskt flyktingskap kunde beslut om utlännings avlägsnande ur riket ofta icke verkställas, utan utlännings blev kvar i riket. Efter ockupationen av Danmark och Norge blev detta regelmässigt fallet. I fråga om övervakande av sådana utläningar gällde enligt 1937 års utlänningslagstiftning att utlännings kunde åläggas särskild anmälningsplikt, anvisas särskild uppehållsort eller eljest särskilt övervakas. Om sådan åtgärd icke ansågs vara tillfyllest, kunde utlännings tagas i förvar enligt de bestämmelser, för vilka förut redogjorts. Genom en kungörelse den 16 februari 1940 (nr 92), vilken trädde i kraft den 25 februari 1940, infördes en annan form för utlännings berövande av friheten, nämligen omhändertagande i förläggning. De nya bestämmelserna grundades på det förut omförmälda fullmaktsstadgandet i 54 § utlänningslagen.

¹ I uppställningen har 1937 års utlänningslag betecknats UL, 1937 års utlänningskungörelse UK och tillsynskungörelsen US.

Anledning till förvarstagande	Myndighet som äger meddela förvarsbeslut	Lagrum	A n m.
Anledning till avvísning föreligger men utlänningen påstår att han är politisk flykting	polismyndighet	UL 20 §	länsstyrelsen underrättas
Avvísning kan ej genast verkställas	polismyndighet	UL 24 §	länsstyrelsen underrättas
Anledning till förpassning föreligger	länsstyrelse	UL 27 §	
Framställning om förpassning gjord och det kan befaras att utlänningen avviker	polismyndighet	UL 27 §	länsstyrelsen underrättas
Förpassning kan ej genast verkställas	länsstyrelse	UL 30 §	
Fråga uppstår om utvisning enligt 31 § UL	länsstyrelse	UL 32 §	
Anledning till utvisning enligt 31 § UL föreligger och det kan befaras att utlänningen avviker	polismyndighet	UL 33 §	länsstyrelsen underrättas
Utvisning kan ej genast verkställas	länsstyrelse	UL 36 §	anmälan hos Kungl. Maj:t i tvivelaktiga fall eller där svårighet möter för utslaget verkställande
Uppkommen fråga om s. k. politisk utvisning enligt 37 § UL är föremål för Kungl. Maj:ts prövning	Kungl. Maj:t	UL 37 §	
Länsstyrelse finner anledning förelägga till s. k. politisk utvisning	länsstyrelse	UL 38 §	anmälan hos Kungl. Maj:t
Utlänning underlåter att ställa sig till efterrättelse vad som föreskrivits i resebesked i anledning av utvisningsutslag eller i förpassningsbeslut	polismyndighet	UK 52 o. 54 §§	(jfr UL 30 o. 36 §§) länsstyrelsen underrättas
Anledning till omhändertagande i förläggning föreligger	länsstyrelse	US 12 §, sedermera 13 §	socialstyrelsen resp. utlänningskommissionen underrättas
Utlänning, som omhändertagits i förläggning; ursprungligen (enl. KK 1 ^o /s 40) utan närmare angiven förutsättning; senare (enl. KK 1 ^o /s 43) föreskrevs att förvarstagande finge ske, om utlänning, som omhändertagits i förläggning, avvikit eller visat upprepad ohörsamhet mot ordningsföreskrifter eller eljest sådana särskilda omständigheter förelågo att utlänningen borde för kortare eller längre tid omhändertagas på annat sätt än i förläggning	socialstyrelsen resp. utlänningskommissionen	US 12 §, resp. 14 §	
Utlänning vistas inom område, där han ej äger uppehålla sig	polismyndighet		socialdepartementets ämbetsskrivelse 27/s 42.

Genom nyssnämnda kungörelse den 16 februari 1940 infördes i den s. k. tillsynskungörelsen bestämmelser om rätt för socialstyrelsen att efter utlänningsnämndens hörande förordna om utlännings omhändertagande i förläggning. Såsom förutsättning för omhändertagande stadgades i 11 §, att beslut om avvisning, förpassning eller utvisning ej kunnat verkställas eller att eljest särskild anledning föreläge. Utlänningen ägde klaga över beslutet endast om utlänningsnämndens yttrande i ärendet icke inhämtats eller om nämnden eller någon dess ledamot yppat mot socialstyrelsens beslut avvikande mening. Klagan skulle föras hos Kungl. Maj:t i justitiedepartementet.

Genom kungörelse den 11 oktober 1940 (nr 864), som trädde i kraft följande dag, stadgades att socialstyrelsen ägde, om synnerliga skäl föreläge, förordna om utlännings omhändertagande i förläggning utan att utlänningsnämndens yttrande i ärendet inhämtats. I sådant fall finge dock förordnandet icke gälla längre tid än trettio dagar, därest icke frågan inom samma tid hänskjutits till nämnden.

Beslut om utlännings omhändertagande verkställdes av länsstyrelse. Länsstyrelsen skulle även, om länsstyrelsen efter framställning av polismyndighet eller eljest funne anledning till utlännings omhändertagande i förläggning föreligga, därom underrätta socialstyrelsen. I sammanhang därmed ägde, såsom förut omnämnts, länsstyrelsen, när omständigheterna därtill föranledde, förordna att utlänningen skulle tagas i förvar i avbidan på socialstyrelsens beslut.

I vissa fall har det förekommit, att förordnande om utlännings omhändertagande i förläggning meddelats av Kungl. Maj:t. Enligt 48 § i 1937 års utlänningslag ägde socialstyrelsen överlämna ärende angående förfarandet med utlännning till Kungl. Maj:ts avgörande, och sådant överlämnande skulle alltid ske, om utlänningsnämnden eller någon dess ledamot hemställt därom. Även i andra fall har det förekommit, att Kungl. Maj:t föreskrivit antingen att utlännning skulle omhändertagas för vistelse i förläggning eller att han skulle tagas i förvar med rätt för socialstyrelsen att förordna om hans omhändertagande i förläggning. Detta har särskilt skett, då Kungl. Maj:t förordnat om utvisning av utlännning jämlikt 37 § utlänningslagen (s. k. politisk utvisning) eller då Kungl. Maj:t, efter anmälan av länsstyrelse om svårighet att verkställa av länsstyrelsen meddelat utvisningsbeslut, skolat förordna om förfarandet med utlänningen i avbidan på utvisningens verkställande. Även Kungl. Maj:ts särskilda beslut om utlännings omhändertagande i förläggning grunda sig på bemyndigandet i 54 § av 1937 års utlänningslag.

Enligt de år 1940 tillkomna bestämmelserna skulle prövning av frågan om utlännings fortsatta vistelse i förläggning ske första gången senast ett år från förordnandet och därefter minst en gång varje kalenderår. Jämväl i dessa fall skulle utlänningsnämnden höras.

Genom kungörelse den 18 september 1943 (nr 714), vilken trädde i kraft den 1 oktober 1943, vidtogos vissa ändringar i de nu angivna bestämmelserna. Föreskrift meddelades att i förordnande om utlännings omhändertagande

tagande i förläggning skulle angivas anledningen till omhändertagandet. Vidare ändrades bestämmelserna om prövningen av frågan om utlännings fortsatta vistelse i förläggning. Härom stadgades nu följande.

Om socialstyrelsen funne skäl föreligga att utlännning kvarhölls i förläggning utöver fyra månader eller, där han vid omhändertagandet i förläggning hölls i förvar, så lång tid att denna tillsammans med tiden för förvaringen överstege fyra månader, skulle socialstyrelsen så snart ske kunde och senast inom sagda tid av fyra månader hos länsstyrelsen påkalla förhör med utlännningen inför länsstyrelsen. Sedan protokoll över förhöret inkommit till socialstyrelsen, skulle styrelsen, efter utlänningsnämndens hörande, med eget utlåtande överlämna ärendet till Kungl. Maj:ts avgörande. I vissa fall av omhändertagande på grund av kriminalitet finge frågan om utlänningsens kvarhållande i förläggning underställas Kungl. Maj:t utan att förhör hållits.

I de fall, då Kungl. Maj:t förordnat att utlännning skulle hållas i förläggning, skulle socialstyrelsen senast sex månader efter Kungl. Maj:ts beslut pröva frågan om utlänningsens fortsatta kvarhållande i förläggning, sedan utlänningsnämndens yttrande inhämtats. Om socialstyrelsen, utlänningsnämnden eller någon av nämndens ledamöter fann att förordnandet om utlänningsens vistelse i förläggning borde upphöra, skulle socialstyrelsen göra anmälan därom till Kungl. Maj:t. Meddelades ej beslut att utlänningsens vistelse i förläggning skulle upphöra, skulle socialstyrelsen senast var sjätte månad företaga ny prövning av frågan om utlänningsens fortsatta kvarhållande.

Även i detta sammanhang må erinras om den genom lagändring den 17 december 1943 öppnade möjligheten för Kungl. Maj:t att förordna om utredning vid domstol i utlänningsärende.

Angående rätten för socialstyrelsen att förordna, att utlännning som omhändertagits i förläggning i stället skulle tagas i förvar, hänvisas till den förut lämnade redogörelsen för bestämmelserna om tagande i förvar.

Tillika erinras om att vad i det föregående sagts om socialstyrelsen efter den 1 juli 1944 i stället avser utlänningskommissionen.

Efter den 1 juli 1945 regleras utlännings omhändertagande i förläggning av den förut omnämnda lagen den 15 juni 1945 angående utlännings omhändertagande i anstalt eller förläggning. Av de ändringar, som därvid vidtagits beträffande bestämmelserna om omhändertagande på förläggning, må nämnas, att förutsättningarna för omhändertagande i viss mån närmare preciserats. Vidare har tiden för omprövning av fortsatt vistelse å förläggning genomgående bestämts till fyra månader.

De å förläggning omhändertagna utlänningsarna kunna — i anslutning till en redogörelse som i olika sammanhang lämnats av 1943 års utlänningsakkunniga — uppdelas i vissa huvudgrupper efter den väsentliga grunden för omhändertagandet.

En anledning till utlännings omhändertagande i förläggning har varit den,

att han här i riket avtjänat straff för spioneri, sabotage eller annat liknande brott och med hänsyn till risken för ett upprepande av brottet ansetts icke böra omedelbart efter straffets avtjänande få vistas på fri fot. Anledning till omhändertagande har också ansetts föreligga, då utlänningen, utan att ha varit åtalad för sådant brott, dock skäligen kunnat misstänkas för att ha begått eller ha för avsikt att begå handling av denna art eller här i landet bedriva politisk verksamhet, som kan vara skadlig för riket. Utlänningar, tillhörande denna grupp, ha benämnts *politiskt verksamma*, ehuru denna beteckning enligt vad som framhållits ej är fullt adekvat.

Till *kriminella* fall ha hänförts till Sverige ankommande flyktingar, som upprepade gånger varit straffade för opolitiska brott och som skäligen kunna misstänkas för att här komma att fortsätta sin brottsliga verksamhet. Sådana flyktingar synas i regel ha omhändertagits i förläggning.

Till en tredje grupp omhändertagna utlänningar kunna hänföras de s. k. *disciplinfallen*. Orsaken till omhändertagandet har i dessa fall angivits vara, att utlänningen visat sig icke motsvara rimliga anspråk på ordning och disciplin under vistelsen här, exempelvis genom att ådagalägga arbetsovillighet eller allvarligt åsidosätta utlänningsförfattningarnas föreskrifter.

En fjärde grupp av de utlänningar, som omhändertagits i förläggning, utgöra de s. k. *observationsfallen*. Då utlänning här i riket gjort sig skyldig till annat brott än brott mot rikets säkerhet och ansetts icke böra omedelbart efter avtjänandet av ådömt straff vistas på fri fot, har han placerats i förläggning för observation. Detsamma har varit förhållandet med utlänningar, om vilkas personer och karaktärer tveksamhet eljest befunnits råda och beträffande vilka den centrala utlänningsmyndigheten för att kunna föreskriva huru med dem skulle förfaras ansett sig behöva stöd av förläggningsledningens iakttagelser angående deras uppförande i förläggning.

Särskilda typer av observationsfall utgöra s. k. *quislingar*, varmed här förstås medborgare i ockuperad stat, vilka samarbetat med ockupationsmakten och därför icke kommit i åtnjutande av stöd från hemlandets härvarande beskickning.

Slutligen ha sådana utlänningar, vilka hitkommit såsom *desertörer*, i regel ansetts böra under någon tid iakttagas med hänsyn till motiven för deras hitkomst och andra omständigheter av betydelse för behandlingen av dem.

B. Förvaringsanstalter och förläggningar.

Förvaringsanstalter. De utläningar, som tagits i förvar, ha intagits i någon statens fångvårdsanstalt, polisarrest eller härads- eller stadsfängelse.

Utläningar, som tagits i förvar i annat syfte än såsom provisorisk säkerhetsåtgärd — s. k. långtidsförvar — ha i regel förvarats å en särskild avdelning vid rannsakningshäktet i Kalmar och i en därtill ansluten koloni i Ödevata. Detta klientel har huvudsakligen utgjorts av tyskar, vilka som desertörer kommit till Sverige, samt av vissa danskar och norrmän. Såsom förut framhållits har för långtidsförvar krävts Kungl. Maj:ts beslut i varje särskilt fall.

Till en början saknades författningsbestämmelser rörande behandlingen av utläningar som tagits i förvar. I en den 1 december 1940 genom justitiedepartementets försorg utgiven handbok rörande utlänningslagen och därmed sammanhängande författningar samt passkungörelserna uttalades, att de i förvar tagna utläningarna i regel torde bära likställas med anhållna personer. Vidare framhölls i handboken, att den beslutande myndigheten borde vid behandlingen iakttaga, att ändamålet med åtgärden vore att säkerställa erforderlig kontroll över utläningen utan att dock onödigtvis vålla denne svårigheter.

I samband med beslut den 18 september 1942 om inrättande av den särskilda avdelningen vid rannsakningshäktet i Kalmar föreskrev Kungl. Maj:t, att utläning, som tagits i förvar å fångvårdsanstalt, skulle behandlas som fängelsefånge, dock att han skulle hållas till arbete, som av vederbörande fångvårdsmyndighet för honom bestämdes.

Den 18 september 1943 utfärdades en kungörelse (nr 715) med vissa föreskrifter angående utlännings hållande i förvar, och i anslutning därtill meddelade fångvårdsstyrelsen vissa ytterligare bestämmelser. I kungörelsen stadgades, att utläning, som tagits i förvar, skulle intagas i statens fångvårdsanstalt, polisarrest eller härads- eller stadsfängelse. I fråga om behandlingen av utläning, som hölles i förvar i polisarrest eller härads- eller stadsfängelse, skulle i tillämpliga delar gälla vad som vore stadgat om behandlingen av den, som vore kvarhållen såsom misstänkt för brott. De i kungörelsen meddelade föreskrifterna om behandlingen av utläning, som tagits i förvar i statens fångvårdsanstalt, motsvarade i huvudsak vad som gällt om behandlingen av fängelsefångar. I kungörelsen föreskrevs, att vid tillämpningen av bestämmelserna skulle beaktas, att utläningen ej underkastades större inskränkningar i sin frihet än som påkallades av ändamålet med förvaringen, ordningen inom anstalten eller allmän säkerhet.

Å Kalmaranstalten och Ödevatakolonien ha gjorts väsentliga avvikelser från de för fängelsefångars behandling eljest gällande reglerna, i syfte att förbättra utläningarnas tillvaro under förvarstiden.

Slutna förläggningar. Såsom förut nämnts ledde de faktiska hinder, som krigsförhållandena reste mot att enligt utlänningslagens bestämmelser från riket avlägsna hitkomna ej önskvärda flyktingar, till att internering å särskilda förläggningar av sådana flyktingar befanns nödvändig i vissa fall. Bestämmelser om omhändertagande av utlännings på förläggning tillkommo genom kungörelse den 16 februari 1940. Dessa förläggningar ha benämnts slutna förläggningar.

De första förläggningarna av dylik art inrättades våren 1940 å *Långmora* med omkring 150 platser och *Smedsbo* med 60 platser, båda belägna i Kopparbergs län. Det klientel, som från början omhändertogs å dessa, utgjordes av personer, vilka på grund av tidigare politisk verksamhet, som de bedrivit eller misstänkts bedriva i vårt land, ansågos farliga för rikets säkerhet under den rådande spända utrikespolitiska situationen. Där intogos också vissa observationsfall liksom även utläningar, som visat sig svåra att inordna i samhället. Senare kommo till dessa förläggningar utläningar, som avtjänat straff för spioneri eller andra brott och därför utvisats, varvid utvisningsbeslutet icke kunnat verkställas. Härutöver intogos på förläggningarna ett antal tyska desertörer. Dessa flyttades dock i september 1944 till *Vägershult*. Från oktober 1944 disponerades *Långmora* huvudsakligen för balter och sedermera för finnar, medan *Smedsbo* bibehöll sitt klientel.

Med tiden inkommo bland flyktingarna kriminella element, vilka på grund av rådande förhållanden icke kunde avvisas. För sådana kriminellt belastade, som ansågos böra omhändertagas, inrättades i slutet av 1943 en förläggning i *Rengsjö* i Gävleborgs län med ett 80-tal platser. Förläggningen var ett barackläger. Dit ha hänvisats även svårare disciplinfall. De flesta av de på denna förläggning intagna ha varit norrmän och danskar.

En ytterligare differentiering av flyktingklientelet blev nödvändig, när vårt land började få emottaga som flyktingar personer, vilka tillhört quislingregimens speciella organisationer eller eljest samarbetat med ockupationsmakten i ockuperade länder. För detta klientel öppnades våren 1943 en förläggning i *Florsberg* i Gävleborgs län, vilken dock några månader senare flyttades till det närbelägna *Hälsingmo*. Florsberg användes därefter som annex till Hälsingmo. Med annexet kunde förläggningen mottaga 330 interner. Till Hälsingmo hänvisades norrmän och till Florsberg andra nationaliteter, mest danskar.

I oktober 1943 inrättades en förläggning i *Säter* för flyktingar, som visat psykisk abnormitet och oro och funnos vara i behov av specialvård utan att därför vara sinnessjuka. Sinnessjuka i egentlig mening intogos å sinnessjukhus enligt sinnessjuklagens bestämmelser. Säterförläggningen var ansluten till Sätters sjukhus, inom vilket en provisorisk paviljong utnyttjades. Platsantalet var 48.

Som ovan nämnts förlades desertörer från tyska krigsmakten från september 1944 till *Vägershult* i Kronobergs län. Förläggningen, som var ett barackläger, hade 150 platser. I oktober 1944 inrättades ytterligare en förläggning

för samma klientel i *Kusfors* i Västerbottens län. Förläggningen var beräknad för 1 500 interner. Den nedlades i februari 1945, och internerna överfördes då till *Sörbyn*.

Flyktingströmmarna från Finland och de baltiska länderna eftersom maren 1944 medförde utökning av det klientel, som ansågs böra intagas i slutet förläggning. För finnar anordnades i oktober 1944 en särskild förläggning i *Sörbyn* i Västerbottens län om 250 platser. I februari 1945 förlades hit tyska desertörer, varvid de finska internerna fördes till *Långmora*. Omhändertagna balter placerades en tid å *Långmora*, men sedermera hänvisades dessa till två nyinrättade förläggningar i *Ingels* i Kopparbergs län och *Azmar* i Gävleborgs län.

Av de nu nämnda förläggningarna voro *Vägershult* och *Kusfors* tidigare beredskapaläger för krigsfall. *Långmora* och *Smedsbo* voro ursprungligen arbetshem, varför bebyggelsen där till stor del var av mera permanent karaktär. Lägret i *Sörbya* var förlagt till en större gård med ett antal på området uppförda baracker. Av förläggningarna voro några inhägnade med stängsel (s. k. industristängsel), men endast en av de nu nämnda förläggningarna (*Rengsjö*) har haft taggrådsstängsel. Förläggningarna förestodos av förläggningsdirektörer, som biträdades av assistenter. Dessutom funnos ekonomicpersonal och vaktkonstaplar.

Beträffande behandlingen av internerna gällde ursprungligen kungörelsen den 16 februari 1940 (nr 93) med vissa föreskrifter angående omhändertagande av utlänning i förläggning. Enligt kungörelsen hade utlänning, som vistades i förläggning, att efterkomma de ordningsföreskrifter för förläggningen, som meddelades av socialstyrelsen eller förläggningsföreståndaren. Utlänningen var pliktig att efter föreståndarens anvisningar deltaga i hushållsgöromål samt att i övrigt sysselsätta sig med lämpligt arbete. Genom kungörelsen den 11 december 1942 (nr 946) ändrades bestämmelsen om arbetsplikt därhän, att internerna förklarades vara skyldiga att utföra det arbete, som av förläggningsschefen anvisades. De arbeten, med vilka internerna sysselsatts, ha först och främst utgjort sådana, som varit nödvändiga för förläggningens skötsel och underhåll, men härtill ha kommit andra slag av arbeten, beroende på förläggningarnas art och belägenhet, såsom skogs-, jordbruks- och trädgårdsarbeten samt vägarbeten.

I samband med utfärdandet av kungörelsen den 11 december 1942 fastställde Kungl. Maj:t reglemente för *Långmora*, *Smedsbo* och *Rengsjö* förläggningar. Detta reglemente förklarades den 26 mars 1943 skola ha tillämpning även å *Hälsingmo* förläggning. Nytt reglemente för de nu nämnda förläggningarna utfärdades den 18 september 1943, och detta fastställdes senare att gälla jämväl för andra förläggningar.

Enligt de för förläggningarna gällande bestämmelserna fick intern icke lämna förläggning utan permission av socialstyrelsen. Socialstyrelsen ägde dock bemyndiga förläggningsschef att meddela permission för högst

24 timmar. Till internerna utgingo vissa arbetspremier samt i regel fick-pengar.

Antalet interner i landet utgjorde i april 1945 600, fördelade på sju slutna förläggningar (Långmora, Smedsbo, Vägershult, Rengsjö, Hälsingmo, Säter och Sörbyn). De utrikespolitiska förhållandena vid denna tid medförde emellertid en ökad flyktingström. Internernas antal hade i början av juli 1945 ökat till 1 600, men efter denna tidpunkt började antalet minska på grund av begynnande hemtransporter av utlänningar. Flyktingströmmen medförde, att antalet förläggningar måste utökas, och deras antal uppgick i juli 1945 till 13. De nya förläggningarna erhöles i regel genom att befintliga öppna förläggningar togos i anspråk. Anledning torde saknas att här ingå på en närmare redogörelse för förläggningsförhållandena under nämnda tid.

Övriga förläggningar. För mottagande av större flyktingströmmar eller eljest för att bereda möjlighet att taga hand om flyktingar, som icke haft möjlighet att själva skaffa sig sitt uppehälle, ha under kriget inrättats ett stort antal läger. Dessa kunna benämnas öppna förläggningar. Det är att märka att de, som vistas å dylika förläggningar, icke varit internerade i utlänningslagstiftningens mening utan att lägerverksamheten varit att anse som en form för flyktingarnas uppehåll här i landet. I vissa fall — särskilt då det gäller disciplinläger och liknande förläggningar — har dock placeringen å förläggningen inneburit ett ingripande mot flyktingen. Formen för detta ingripande har emellertid ej varit att flyktingen genom särskilt beslut omhändertagits på förläggningen utan i stället den, att hans uppehållsvisering begränsats till den ort, där förläggningen varit belägen.

Den första öppna förläggningen anordnades i april 1940 i Loka och hade karaktären av uppsamlingsanstalt, där flyktingarna höllos under observation för att senare förmedlas ut i arbete eller i vissa fall för närmare observation överföras till interneringsförläggningarna i Smedsbo och Långmora. Lägrer i Loka, som var avsett för statslösa flyktingar från Danmark och Norge, avvecklades i juli 1940.

Vid samma tidpunkt uppträdde även andra kategorier flyktingar, för vilka läger måste anordnas. Enligt beslut av Kungl. Maj:t omhändertog den verksamhet av statens utrymningskommission, men verksamheten övertogs från och med den 1 oktober 1941 av socialstyrelsen i enlighet med bestämmelserna i kungörelsen den 12 september 1941 (nr 753) om statlig och statsunderstödd flyktingshjälp.

Antalet öppna förläggningar har växlat beroende på tillströmningen av flyktingar och svårigheten att förmedla ut dem i arbete. Förläggningarna uppdelades efter deras huvudsakliga användning på mottagningsläger, arbetsförmedlingsläger, vårdläger och disciplinförläggningar. Samma läger kunde dock användas för flera olika ändamål. Vissa av förläggningarna sköttes helt i socialstyrelsens regi och på dess bekostnad, andra åter bekostades av vederbörande utlänningars legation men stodo under svensk ledning. Slutligen

hade några läger upplåtits åt utländska legationers flyktingkontor, som själva drevo desamma, medan socialstyrelsen hade en representant vid förläggningen.

För norska hitkommande flyktingar anordnades en mottagningscentral i Öreryd, vilken senare flyttades till Kjesäter. Den handhades och bekostades av norska legationens flyktingkontor, men en svensk föreståndare och en svensk inspektör tjänstgjorde vid förläggningen. För norska lappar fanns en mottagningscentral i Jokkmokk, som likaledes bekostades av norska medel.

För danska flyktingar funnos tre mottagningscentraler, nämligen i Malmö, Hälsingborg och Göteborg. Dessa förestodos av svenska polismän och bekostades helt av socialstyrelsen. Såsom annex till mottagningscentralerna i Malmö och Hälsingborg var under viss tid anordnad en öppen förläggning i Snogeholm, dit sådana danska flyktingar hänvisades, som ansågos böra underkastas särskild undersökning.

Ryska flyktingar fördes till en mottagningscentral i Lisma i Stockholms län. I den mån detta läger blev fyllt togos andra förläggningar i anspråk. De ryska förläggningarna stodo under ledning av svenska förläggningsdirektörer med assistenter. Kostnaderna för förläggningarna bestredos till största delen av sovjetryska legationen.

I fråga om de baltiska flyktingarna får man skilja mellan de s. k. estlandssvenskarna och övriga balter. De förra omhändertogs av en särskild kommitté, kommittén för estlandssvenskarna (tidigare kallad Rågökommittén), och fördes till en mottagningscentral å Sabbatsbergs ålderdomshem i Stockholm. För övriga balter anordnades en mottagningscentral i Kummelnäs på Värmdön. Denna kunde dock icke förslå, när tillströmningen av baltiska flyktingar kraftigt ökade, varför vissa annex måste tagas i anspråk. Icke heller dessa förslogo. Efter framställning av utlänningskommissionen uppdrog Kungl. Maj:t hösten 1944 åt statens utrymningskommission — från och med den 1 oktober 1944 civilförsvarsstyrelsen — att ombesörja mottagandet av flyktingar från de baltiska länderna och Finland. För dessa flyktingar anordnades därefter ett stort antal mottagningsläger, s. k. karantänsläger.

För finska flyktingar fanns en särskild mottagningscentral i Sörbyn utanför Umeå. Denna anordnades av socialstyrelsen.

Flyktingar av andra nationaliteter än de ovan nämnda ha i regel icke hitkommit i några större grupper. För hithörande flyktingar fanns en mottagningscentral i Rosöga i Södermanlands län. Den bekostades helt av utlänningskommissionen och drevs i dess regi. Vissa legationer betalade dock inackorderingsavgifter för respektive flyktingar. För polska flyktingar fanns dessförinnan under kortare tid en mottagningscentral i Florsberg i Gävleborgs län.

Från mottagningscentralerna fördes flyktingarna i regel till arbetsförmedlings- eller vårdläger. För danska och norska flyktingar drevos dessa förläggningar i regel i vederbörande flyktingkontors regi och på dess bekostnad. Vissa norrmän, som icke godkändes av norska flyktingkontoret men an-

sågos utan risk kunna placeras ut i arbete, överfördes till särskilda läger, männen till ett läger i Pålsboda i Södermanlands län och kvinnorna till en förläggning i Lindesberg. För andra nationaliteter funnos ett stort antal förläggningar i skilda delar av landet.

Vad slutligen angår disciplinlägren och liknande förläggningar, vilka dock icke hade sluten karaktär, må nämnas, att till Vägershult till en början förlades arbetsovilliga och indisciplinära norrmän. Sedan förläggningen där tagits i anspråk för annat ändamål, fördes dessa jämte danskar av samma kategori till ett läger i Stigamodal i Jönköpings län.

C. Frihetsberövanden på grund av politisk verksamhet.

Undersökningskommissionen vill till en början redogöra för sådana till kommissionen anmälda ärenden angående tagande i förvar eller omhändertagande i förläggning, i vilka beslutet om frihetsberövande främst föranletts av misstanke om politisk verksamhet av för riket skadlig art. Dessa frihetsberövanden kunna enligt den i det föregående omnämnda uppdelningen hänföras till s. k. politiska fall.

Det må erinras, att de allmänna grunderna för omhändertagande på förläggning av utlänningar, tillhörande nu ifrågavarande kategori, beskrivits på följande sätt i 1943 års utlänningsakkunnigas den 1 augusti 1943 avgivna promemoria angående utlännings omhändertagande i förläggning eller tagande i förvar.

»En anledning till utlännings omhändertagande i förläggning är, att han här i riket avtjänat straff för spioneri, sabotage eller annat liknande brott och med hänsyn till risken för ett upprepande av brottet anses icke böra omedelbart efter straffets avtjänande få vistas på fri fot. Anledning till omhändertagandet kan också föreligga, då utlännen, utan att ha varit åtalad för sådant brott, dock skäligen kan misstänkas för att ha begått eller ha för avsikt att begå handling av denna art eller här i landet bedriva politisk verksamhet, som kan vara för riket skadlig.»

Undersökningskommissionen har ansett denna allmänna beskrivning av förutsättningarna för omhändertagande kunna läggas till grund vid bedömandet av huruvida i det enskilda fallet frihetsberövande åtgärder mot personer tillhörande nu ifrågavarande kategori kunna anses berättigade. Även om man anser, att statsmakten i princip är berättigad att under nu angivna förutsättningar beröva en utlännings friheten, uppställer sig emellertid vid bedömandet av varje enskilt ärende frågan, huruvida de omständigheter, som förekommit mot utlännen, kunna anses ha varit tillfyllest.

I detta sammanhang vill undersökningskommissionen framhålla följande synpunkter beträffande den lagstiftning, som efter världskrigets början kom att reglera de myndigheters åtgöranden, vilka främst omhändertog övervakningen av utländska medborgare.

Tre skilda författningar i samverkan blevo bestämmande för myndigheternas åskådningssätt och deras åtgöranden gentemot här i riket mer eller mindre politiskt verksamma utlänningar. Grundläggande för frågan om vad som skulle anses tillåtligt respektive brottsligt blev givetvis den nya lagstiftningen om brott mot rikets säkerhet, väsentligen samlad i strafflagens år 1940 reviderade 8 kap. och i 1940 års lag om straff för sabotage. Såsom ett komplement till denna omfattande och på samma gång av naturliga skäl till sina gränser obestämda lagstiftning fungerade tvångsmedelslagen — lagen den 9 januari 1940 om vissa tvångsmedel vid krig eller krigsfara m. m. — vilken hade extraordinära befogenheter i vissa myndigheters händer. Det är i detta sammanhang att märka, att denna lag gav rätt till olika inskridanden och sär-

skilt till frihetsberövande åtgärder icke blott vid fall av brott enligt 8 kap. strafflagen eller sabotagelagen utan jämväl vid misstanke om vissa andra handlingar vilka i och för sig icke voro straffbelagda. Redan härigenom förelåg en legal grund för övervakning av här vistande politiska flyktingar. Men härtill kom ytterligare utlänningslagstiftningen med dess bestämmelser angående rätt att taga utlännning i förvar eller — från februari 1940 — förordna om hans omhändertagande i förläggning. Med den nära samverkan, som enligt förhållandenas natur rådde mellan den centrala utlänningsmyndigheten och polismyndigheterna, samt som följd av den vid denna tid härskande, av krigsfaran influerade uppfattningen angående vad försiktigheten bjöd, inträffade icke sällan att utlänningslagstiftningens nyssnämnda tvångsmedel — tagande i förvar respektive internering — fingo tjäna som komplement till spionerilagstiftningens och tvångsmedelslagens skyddsbestämmelser. Det hände sålunda icke sällan att utlännningar, som varken kunde sakfällas för brott eller under längre tid kvarhållas enligt tvångsmedelslagen, berövades friheten med stöd av utlänningslagstiftningen. Denna medgav ju också frihetsberövande på obestämd tid.

Enligt undersökningskommissionens mening böra de nu berörda förhållandena särskilt uppmärksammas vid bedömandet av de frihetsberövanden, som under kriget vidtagits mot härvarande utlännningar, när de önskat skaffa sig underrättelser från sitt av fienden ockuperade hemland eller sökt främja sina landsmäns frihetskamp. Dessa ingripanden måste nämligen ses mot bakgrunden av lagstiftningen om s. k. olovlig underrättelseverksamhet.

Beträffande den utveckling, som ägt rum i fråga om nämnda lagstiftning, må här anmärkas följande.

Enligt den lydelse 8 kap. 14 § andra stycket strafflagen erhöi genom lag den 17 maj 1940 skulle den, som — i andra fall än förut i kapitlet sagts — inom riket för främmande makts räkning bedrev hemlig underrättelseverksamhet i militärt eller politiskt syfte, straffas för spioneri med fängelse eller straffarbete i högst ett år. Viss medverkan bestraffades enligt 26 §.

Genom lag den 20 mars 1942, som trädde i kraft den 24 i samma månad, bröts stadgandet i 14 § andra stycket ut till en särskild paragraf — 14 a § — med en särskild brottsbeteckning, olovlig underrättelseverksamhet. Vidare infördes möjlighet att vid synnerligen mildrande omständigheter döma till böter. Samtidigt infördes emellertid generella regler om straffskärpning för det fall att brottet förövades under krig, krigsfara eller andra, av krig föranledda utomordentliga förhållanden (29 a §).

Genom lag den 9 juni 1944, som trädde i kraft den 1 juli samma år, genomfördes den ändringen, att brott mot nu angivna bestämmelser icke finge åtalas av allmän åklagare utan att Kungl. Maj:t givit tillstånd därtill.

Den kritik, som offentligen framförts särskilt mot tillämpningen av tvångsmedelslagen och lagstiftningen om olovlig underrättelseverksamhet under tiden före ändringen av åtalsreglerna, har väsentligen grundats på att frihetsberövanden kommit till stånd för gärningar, vilka inom vida kretsar icke ansetts böra bestraffas. Undersökningskommissionen, som väl förstår dessa synpunkter, anser de nu berörda konsekvenserna av lagstiftningen olyckliga,

men kommissionen har med hänsyn till lagarnas utformning icke ansett sig kunna i nu förevarande avseende rikta anmärkningar mot de svenska myndigheternas på denna lagstiftning grundade handlingssätt. Härmed har kommissionen självfallet icke velat fränkänna den principen giltighet, att vederbörande myndigheter, även om lagstiftningen varit oklar och lämnat myndigheterna vittgående befogenheter, likväl varit skyldiga att pröva varje enskilt fall med hänsynstagande till den allvarliga innebörd, som den allmänna rättsåskådningen i vårt land av ålder tillagt frihetsberövande åtgärder.

Klagomål över frihetsberövande åtgärder, som grundats å misstanke om politisk verksamhet, ha till undersökningskommissionen inkommit bland annat från ett antal utlänningar, som varit intagna å Långmora och Smedsbo förläggningar och anhållits vid en under hösten 1942 där företagen polisrazzia. Dessa klagomål behandlas i det följande i ett särskilt avsnitt i samband med redogörelse för nämnda razzia.

Klagomål, som röra ingripanden mot norska eller danska patrioter, behandlas i det följande i särskilda avsnitt rörande norska respektive danska klagomål.

Särskilt för sig ha vidare ansetts böra behandlas klagomål från norska och danska samarbetsmän.

Övriga s. k. politiska fall behandlas i förevarande avsnitt. I enlighet med vad inledningsvis omnämnts kommer undersökningskommissionen härvid att särskilt referera endast sådana fall, där kommissionen icke ansett sig kunna godtaga de angivna skälen för frihetsberövandet eller eljest ansett de närmare omständigheterna i ärendet böra bringas till allmän kännedom. De härefter följande referaten ha i huvudsak ordnats efter tiden för det första ingripandet mot vederbörande flykting.

Företvarande tyske medborgaren, statslöse förre sjömannen A, född 1894, har om sig uppgivit bland annat:

Efter slutad skolgång gick han på hösten 1910 till sjöss och fick anställning på segelfartyg, vilka trafikerade olika Östersjöhamnar. I augusti 1914 inkallades han till militärtjänst vid tyska flottan. Efter det förra världskrigets slut fortsatte han att förtjäna sitt uppehälle såsom sjöman. Före 1920 tillhörde han icke något politiskt parti men blev sagda år medlem av det socialdemokratiska partiet, vari han kvarstod till dess partiet år 1933 upplöstes. År 1924 blev han medlem av Internationella transportarbetareförbundet. Då anslutning till denna organisation år 1933 förbjöds i Tyskland, ingick han i en illegal sammanslutning av tyska sjömän, vilken sammanslutning sorterade under Internationella transportarbetarefederationen. Han fick i organisationen uppdrag att inhämta uppgifter om tyska sjömans förhållanden under den nya regimen i Tyskland samt att inrapportera dessa uppgifter till förre tyske medborgaren statslöse Hermann Knüfken, vilken representerade transportarbetarefederationen i Antwerpen.¹ Under åren 1929—1939 var A anställd hos ett rederiföretag i Bremen och arbetade under senare delen av sagda tidsperiod å ett fartyg, som brukade anlöpa Stockholm.

I början av november 1939 anhölls A av polismyndigheten i Bremen på grund av misstankar om verksamhet för transportarbetarefederationens räkning men

¹ Angående Knüfken se särskild redogörelse sid. 66.

frigavs efter några få dagar. Då nyssnämnda fartyg den 12 november 1939 anlöpte Stockholm, beslöt han att rymma från fartyget, när han befarade fortsatta polisundersökningar om sin verksamhet i Tyskland. Rymningen skedde den 18 november 1939, varefter A under några dagar uppehöll sig illegalt hos en medlem av Svenska transportarbetareförbundet, vars namn han vägrade att uppgiva.

Den 16 november 1939 anhölls Knüfken, som vid sagda tid uppehöll sig i Sverige, av polismyndigheten i Stockholm såsom misstänkt för passförfalskning och brott mot 8 kap. 21 § strafflagen. Polisutredningen gav vid handen, att Knüfken i Stockholm sammanträffat med A och därvid av denne inhämtat upplysningar angående tyska sjöfartsförhållanden och militära förhållanden för att vidarebefordra dessa upplysningar till brittiska legationen i Stockholm. Knüfken blev sedermera av domstol sakfärd för denna verksamhet. A, som efterspanades av polismyndigheten, inställde sig självmant å kriminalpolisens station i Stockholm den 25 november 1939. Efter verkställd polisutredning ansågs A icke mot sitt bestridande övertygad om att ha i brottsligt uppsåt lämnat Knüfken omförmälda upplysningar, varför A den 5 december 1939 försattes på fri fot och åtal mot honom icke anhängiggjordes. A förklarade under polisutredningen, att han önskade begiva sig till England.

Då A kort därefter till socialstyrelsen ingav ansökning om främlingspass, inhämtade socialstyrelsen yttranden i ärendet dels från försvarsstaben och dels från säkerhetschefen. I yttrande från försvarsstaben uttalades, att det vore känt att A under många år insamlat uppgifter för Internationella transportarbetarefederationen liksom att denna organisation utförde hemlig underrättelseverksamhet för engelsk räkning, i stor utsträckning med avseende å tyska marina förhållanden, att A, som säkerligen vore mycket initierad på detta område, därför ur svensk militär synpunkt utgjorde ett faromoment, som icke med de ansvariga militära myndigheternas medverkan kunde tillåtas röra sig på fri fot i landet, samt att militärmyndigheterna icke hade något att erinra mot att A finge främlingspass, om han omedelbart lämnade landet, men motsatte sig att han finge uppehålls- och arbetsvisering. Slutligen förklarades i samma yttrande, att om A icke kunde beredas möjlighet att utresa från landet, det syntes militärmyndigheterna erforderligt att han ur förebyggande synpunkt till krigets slut anvisades uppehåll i arbetsläger. Säkerhetschefen biträdde uttalandena från försvarsstaben.

Den 24 maj 1940 förordnade socialstyrelsen efter utlänningsnämndens hörande och med dess tillstyrkan, att A skulle omhändertagas för vistelse å förläggningen i Långmora. En av A i september 1940 ingiven ansökning om friskrivning avslögs, sedan säkerhetschefen avstyrkt bifall. Likaså avslögs en av A i oktober samma år ingiven permissionsansökning. Då frågan om hans fortsatta kvarhållande i förläggning i maj 1941 upptogs till behandling av socialstyrelsen, uttalades från polismyndighetens sida, att fara föreläge att A, om han försattes på fri fot, skulle ägna sig åt politisk verksamhet. Utlänningsnämnden förklarade därvid i avgivet yttrande, att A enligt nämndens förmenande tills vidare borde kvarhållas i förläggning, och socialstyrelsen fattade sitt beslut i överensstämmelse med detta yttrande. Då A till julhelgen 1941 hemställde om permission, tillstyrkte förläggningsschefen bifall. I samband därmed meddelade förläggningsschefen, att han vore av den uppfattningen, att A icke vore kommunist utan snarare syndikalist, vilket jämväl be styrktes av A under vistelsen å förläggningen mest umgäts med syndikalistiska interner. Polismyndigheten avstyrkte bifall till permissionsansökningen, och socialstyrelsen beslöt avslå densamma. Jämväl i maj 1942 beslöt socialstyrelsen vid företagen omprövning av frågan om A:s vistelse i förläggning, att han tills vidare skulle kvarhållas. Först den 9 februari 1943 beslöt socialstyrelsen, att han skulle friskrivnas. Han beviljades därvid uppehålls- och arbetsvisering, gällande för Gudmundrå landsfiskalsdistrikt, samt ålades att en gång i veckan anmäla sig hos polismyndigheten.

Begäran om undersökningskommissionens granskning av ärendet har påkallats av förtroendemannen i Svenska transportarbetareförbundet Charles Lindley, som därvid även framhållit, att A själv icke fått kännedom om anledningen till det långvariga omhändertagandet i förläggningen.

Undersökningskommissionen. Omhändertagandet av A utgör ett klart belegg för det inledningsvis berörda förhållandet, att misstankar om olovlig underrättelseverksamhet, som ej funnits kunna föranleda åtal, medfört ingripande enligt utlänningslagstiftningen. Interneringen av A måste enligt kommissionens mening i varje fall anses ha varit alltför långvarig. A har varit internerad i förläggning från slutet av maj 1940 till början av februari 1943 eller sålunda över 2 år 7 månader, och härunder synas myndigheterna icke ha gjort något allvarligt försök att på annat sätt ordna den tillsyn över A som kunnat anses erforderlig.

F. d. tyske medborgaren, statslöse B, född 1902, kom såsom flykting till Sverige i december 1937. Rörande hans tidigare levnadsomständigheter har upplysts att han efter slutad skolgång huvudsakligen arbetat i sjömansyrket. I september 1936 begav han sig till Spanien och deltog i inbördeskriget såsom frivillig å regerings-sidan. Han fick i april 1937 ena benet sönderskjutet och har sedan dess icke kunnat gå utan hjälp av kryckor.

Under första tiden av sin vistelse här i landet, varunder B var bosatt i Göteborg, erhöll han bidrag till sitt uppehälle av Svenska sjöfolksförbundet. Enligt vad han själv uppgivit har han icke varit medlem i någon politisk organisation. På grund av att han deltagit i det spanska inbördeskriget var det emellertid enligt hans förmenande förenat med fara för honom att återvända till Tyskland.

Utredning, som polismyndigheten i Göteborg verkställt angående B:s förhåvanden här i landet, har enligt vad som antecknats i en av nämnda myndighet upprättad, den 1 december 1939 dagtecknad promemoria givit vid handen följande: Enligt vad som kort efter B:s ankomst till landet blivit känt vore B en betrodd medlem av Internationella transportarbetarefederationen. Det vore möjligt att han även vore medlem av en inom federationen verksam kommunistisk terrororganisation. I B:s bostad i Göteborg samlades i staden bosatta kommunistiska flyktingar till sammanträden, i vilka även svenska kommunister deltog. Av brev till B, av vilka polismyndigheten varit i tillfälle taga del, framginge att B hade livliga förbindelser med »illegala organisationer i Antwerpen». Han plögade umgås med, bland andra, en flykting, som »figurerat i den tyska redogörelsen för sabotage-dåden»¹ och vore verksam inom Internationella transportarbetarefederationen. B hade i Göteborg sammanträffat med tyske medborgaren statslöse Hermann Knüfken².

Den 8 december 1939 beslöt socialstyrelsen, att B skulle förpassas ur riket — dock ej till hemlandet — varjämte han förbjöds att utan särskilt tillstånd hit återvända.

Kriminalpolisen i Göteborg hemställde den 13 mars 1940 hos poliskammaren i Göteborg, att denna måtte hos socialstyrelsen anhålla om B:s omhändertagande för vistelse i förläggning. I samband härmed uppgavs, att B, innan hamnen i Göteborg avspärrats för allmänheten, i stor utsträckning plägat besöka olika fartyg, samt att han stått i förbindelse med personer, vilka i Stockholm anhållits för militärt spioneri. Med sistnämnda uppgift avsågs uppenbarligen B:s förbindelse med Knüfken och en kamrat till denne. Socialstyrelsen förordnade den 11 april 1940

¹ Se härcm undersökningskommissionens betänkande del II.

² Se särskild redogörelse nedan sid. 66.

— sedan säkerhetschefen i avgivet yttrande tillstyrkt B:s omhändertagande i förläggning samt utlänningsnämnden förklarat sig icke ha något att erinra däremot — att B skulle intagas å Långmoraförläggningen.

I september 1940 ingav Svenska sjöfolksförbundet till socialstyrelsen en ansökning att B måtte försättas på fri fot. I ansökningen uttalades, att verkställda undersökningar resulterat i att det icke finnes anledning misstänka att B gjort sig skyldig till otillåten politisk verksamhet här i landet innan han intogs å förläggning.

I anledning av ansökningen infortrade socialstyrelsen yttrande från säkerhetschefen, som den 19 oktober 1940 avstyrkte bifall under hänvisning till resultatet av en av polismyndigheten i Göteborg verkställd utredning angående B. För berörda utredning hade redogjorts i en den 16 oktober 1940 dagtecknad promemoria, varur må återgivas följande: B hade förnekat, att han i Göteborg sammanträffat med Knüfken, ehuru denne själv medgivit att så skett. Ehuru Svenska sjöfolksförbundet garanterat för B:s försörjning i Sverige, hade det visat sig, att B ofta bettlat ombord på olika fartyg i Göteborgs hamn. B:s påfallande intresse för hamnen hade gjort att han starkt misstänkts för illegal verksamhet. Han hade dock icke kunnat överbevisas om brottsligt förfarande. Det vore anmärkningsvärt, att en hos Svenska sjöfolksförbundet tidigare anställd befattningshavare, som till polismyndigheten avgivit förklaring att B skulle försörjas av förbundet, den 5 oktober 1940 anhållits för spioneri och erkänt, att han under resor till tyska hamnar gjort iakttagelser beträffande tyska militära förhållanden och vid återkomst till Sverige avgivit rapporter om dessa iakttagelser till brittiska myndigheter här i landet.

Vederbörande förläggningsschef tillstyrkte frigivande av B under framhållande av att dennes uppträdande under vistelsen i förläggningen varit klanderfritt. Genom beslut av socialstyrelsen den 22 oktober 1940 avslogs emellertid sjöfolksförbundets framställning.

I mars 1941 inkom till säkerhetstjänsten en av tysk polismyndighet uppgjord förteckning med rubriken »Verzeichnis über deutsche kommunistische Funktionäre in Schweden»¹, i vilken förteckning B upptagits med anmärkning, att han »tillhörde anarkistgruppen i Sverige, utövade funktion såsom kaderman för Internationella transportarbetarefederationen inom Göteborgs hamnområde samt vore ansvarig för den kommunistiska propagandan.»

Då socialstyrelsen i april 1941 samt i mars 1942 upptog frågan om B:s fortsatta omhändertagande i förläggning till omprövning, avstyrkte säkerhetschefen frigivning, och socialstyrelsen beslöt vid båda tillfällena, att B tills vidare skulle kvarhållas i förläggningen.

Den 19 oktober 1942 togs B på grund av olämpligt uppträdande å förläggningen i förvar å kronohäktet i Falun, varifrån han den 4 december samma år återfördes till Långmora.

Då fråga om B:s fortsatta omhändertagande i förläggning i februari 1943 upptogs till omprövning, förklarade utlänningsnämnden i avgivet yttrande till socialstyrelsen, att nämnden ansåge B böra frigivas så snart lämpligt arbete kunde beredas honom. Den 5 mars 1943 beviljades B några dagars permission från förläggningen, och den 13 i samma månad beslöt socialstyrelsen, att han skulle utskrivas från förläggningen.

B har icke själv inkommit med klagomål till undersökningskommissionen. I en artikel i tidningen »Arbetaren» för den 2 mars 1945 ha emellertid de svenska myndigheternas åtgärder i fråga om B kritiserats under rubriken »Bakom Paulsonskandalen». I tidningsartikeln har bland annat uttalats, att B »följt med i svepet»

¹ Se härom undersökningskommissionens betänkande del II.

vid en i Göteborg av polismyndigheten verkställd kommunistrazzia samt därefter sänts till flyktingläger, »oaktat det konstaterats att han icke haft förbindelser med kommunisterna», samt att B själv icke känt anledningen till att han omhändertagits i förläggning men misstänkt skälet ha varit att han vid anhållandet befunnits inneha en brevlapp med namnet Knüfken.

Undersökningskommissionen. B har — inberäknat en kortare tids disciplinförvar — varit omhändertagen i förläggning under tiden från mitten av april 1940 till början av mars 1943 eller sålunda över 2 år 10 månader. Kommissionen vill angående behandlingen av B åberopa vad som ovan sagts beträffande flyktingen A. Den behandling B fått röna måste enligt kommissionens mening i betraktande av de osäkra grunderna för interneringen, interneringstidens längd och övriga framkomna omständigheter — särskilt att B var krympling — betecknas såsom för hård.

F. d. tyske medborgaren C, född 1904, kom till Sverige som politisk flykting i november 1933 och har varit bosatt här sedan dess med undantag för tiden hösten 1936 — hösten 1937, då han enligt vad han uppgivit vistades i Spanien och verkade bland annat som journalist.

Rörande sitt politiska föregående har C enligt en den 22 juli 1939 upprättad polisrapport uppgivit följande: Han hade år 1924 blivit medlem i organisationen Freie Arbeiter Union Deutschlands (»Anarcho-Syndikalisterna») och innehåft ledande befattningar där. Vid sidan härav hade han arbetat som journalist i syndikalistiska tidningar. Under en resa i Spanien 1930—1931 hade han verkat som propagandist för den syndikalistiska rörelsen. Under åren 1931—1933 hade han i Tyskland rest omkring som föredragshållare och agitator för det syndikalistiska partiet. Även efter nazisternas övertagande av makten 1933 hade han — som i samband med riksdagshusbranden blivit häktad och frigivits först sedan han undertecknat ett erkännande av den nya regimen — i hemlighet fortsatt sin propagandaverksamhet och även utgivit en syndikalistiskt betonad tidning. Sedan hans illegala verksamhet upptäckts, hade han flytt från Tyskland, närmast till Holland, och därifrån via Belgien med båt till Sverige.

Den 13 januari 1938 ägde ett **uppträde rum** på centralstationen i Stockholm, i samband med att två andra tyska flyktingar skulle med tåg föras söderut för att förpassas till Danmark. Den ene av dessa ~~soekte~~ nämligen begå självmord genom att skära av en pulsåder. Enligt vad polisen uppgivit uppträdde C förargelseväckande vid tillfället. Under hänsyftning på de polismän, som haft att ombesörja transporten, skulle C ha ropat: »Dom är inte människor, dom är banditer. Och detta skall kallas demokrati.» C hade vidare vägrat lämna en järnvägsvagn och måst utmotas därifrån.

Den 2 mars 1940 beslöt socialstyrelsen — efter enhällig tillstyrkan av utlänningsnämnden — att C skulle omhändertagas i förläggning samt tills vidare vistas å Långmora. Sedan beslutet den 15 mars 1940 delgivits C, överfördes denne på följande dag till Långmora.

I en promemoria av den 10 juni 1940 framhöll dåvarande t. f. generaldirektören i socialstyrelsen Karl J. Höjer, att han redan från början funnit interneringsskäl beträffande C mera ligga däri, att denne uppträtt förargelseväckande, än att han kunde betraktas såsom farlig på ett eller annat sätt, *samt att* det torde böra tagas under omprövning, huruvida C borde utskrivas.

Först den 21 september 1940 förordnades emellertid genom beslut av socialstyrelsen om upphörande av C:s omhändertagande.

Sekreteraren Bengt Åman, som var föredragande i socialstyrelsen i ärendena

angående C:s omhändertagande i och friskrivning från förläggning, har till undersökningskommissionen uppgivit följande beträffande de skäl, som föranlett socialstyrelsens beslut om C:s omhändertagande i förläggning: Vid ifrågavarande tidpunkt ansågs, att i princip säkerhetsåtgärder borde vidtagas mot medlemmar av gruppen »anarcho-syndikalister», vilken grupp C uppgivit sig tillhöra. Vidare tillkom C:s förargelseväckande beteende år 1938 samt en viss tveksamhet rörande hans politiska hemvist till följd av en uppgift från Sveriges arbetares centralorganisation, att anledning funnes betvivla C:s lojalitet mot den syndikalistiska rörelsen. Enligt vad undersökningskommissionen inhämtat bestrides av centralorganisationens ledning att en dylik uppgift lämnats.

Rörande anledningen till att C fått kvarbli på Långmora till den 21 september 1940 har Åman uppgivit: En omprövning av interneringsbeslutet hade säkerligen företagits med anledning av Höjers promemoria och resulterat i att C tills vidare kvarhölls. Detta kunde ha berott antingen på att arbetsplats icke kunde anskaffas åt C eller på tveksamhet om lämpligheten av hans försättande på fri fot.

I utlänningskommissionens centraldossier angående C återfinnes följande blyertsanteckning: »17/s 40. Föredraget GD. Ej utskrivning.»

Undersökningskommissionen. De från socialstyrelsens sida uppgivna skälen för C:s omhändertagande å Långmora kan kommissionen för sin del icke godtaga. Det synes kommissionen anmärkningsvärt, om socialstyrelsen funnit C böra omhändertagas i sin uppgivna egenskap av »anarcho-syndikalist», samtidigt som tvivel om hans politiska hemvist återopats. Vad angår C:s omförmälda beteende å centralstationen i Stockholm har detta enligt kommissionens mening icke kunnat i och för sig utgöra tillräcklig interneringsgrund, och det måste anses obefogat att i mars 1940 tillmäta denna händelse, som ägt rum mer än två år tidigare, nämnvärd betydelse.

En tysk flykting D, född 1906, kom till Sverige i januari 1938. Enligt egna uppgifter hade han, som var textilarbetare till yrket, i Tyskland varit medlem av den syndikalistiska organisationen Freie Arbeiter Union Deutschlands. Även efter regimförändringen år 1933 hade han fortsatt att arbeta för den då förbjudna organisationen och på grund härav fått sitta i olika fängelser och koncentrationsläger omkring ett års tid. År 1935 hade han flytt till Holland och därifrån via Belgien och Frankrike begivit sig till Spanien, där han deltagit i inbördeskriget som frivillig på regeringssidan. På hösten 1937 hade han lämnat Spanien och över Frankrike och Holland kommit till Sverige.

D dömdes efter ankomsten hit till tre månaders fängelse för passförfalskning. Vid strafftidens utgång fattade socialstyrelsen förpassningsbeslut angående D. I avbidan på möjlighet att verkställa förpassningen skulle D stå under tillsyn av polismyndigheten.

D, som bosatte sig i Göteborg, gjorde i september 1938 sig skyldig till förargelseväckande beteende och blev dömd härför av domstol. D hade nämligen vid besök på en restaurang i Göteborg inlåtit sig i slagsmål efter att ha antastat en tysk undersåte samt kallat denne jude och rasskändare.

Den 28 februari 1940 förordnade socialstyrelsen — efter enhällig tillstyrkan av utlänningsnämnden — att D skulle omhändertagas i förläggning och att han tills vidare skulle vistas å Långmora. D överfördes dit från Göteborg den 12 mars 1940.

Sedan D under viss tid hållits i förvar och därefter överförts till förläggningen i Smedsbo, frigavs han därifrån den 25 juli 1940.

Hos utlänningskommissionen har inhämtats, att socialstyrelsens beslut om D:s internering grundats på muntliga uppgifter från polisintendenten J. E. N. Westlin i Göteborg.

Westlin har på undersökningskommissionens förfrågan meddelat, att interneringsbeslutet säkerligen fattats på grund av att Westlin muntligen hos socialstyrelsen klagat över svårigheten att i en tid, då landet befann sig i överhängande krigsfara, tillfredsställande övervaka sådana utläningar som D, beträffande vilka förpassningsbeslut tidigare förelåg utan att beslutet kunnat verkställas, och som oaktat meddelat förbud att delta i politisk propaganda voro politiskt aktiva. Westlin har härutinnan — med framhållande av att det efter snart sex års förlopp givetvis ej vore så lätt att redogöra för de motiv, som föranlett hans hänvändelse till socialstyrelsen — åberopat den omständigheten, att D till och med på allmän plats givit sig in i politiska gräl.

Undersökningskommissionen har noterat, att D under sin vistelse i Göteborg ordentligt fullgjort honom ålagd skyldighet att anmäla sig hos polismyndigheten samt att — enligt anteckning i en av polisen i Göteborg den 10 oktober 1939 upprättad rapport — utöver det förargelseväckande beteendet dittills icke förekommit anmärkning mot D från polismyndighetens sida. Med hänsyn till dessa och övriga omständigheter anser kommissionen det förhållande, att svårighet må ha mött att tillfredsställande övervaka D, icke ha utgjort tillräcklig grund för D:s omhändertagande i förläggning. Det borde ha varit tillfyllest, att D:s uppehållstillstånd begränsats till annan och ur övervakningssynpunkt lämpligare ort än Göteborg.

En tysk medborgare E, född 1906, som deltagit i spanska inbördeskriget på regeringssidan, kom till Sverige från Norge den 23 april 1940. Han uppgav sig ha flytt till Sverige av politiska skäl.

Genom beslut den 24 april 1940 meddelade socialstyrelsen (t. f. generaldirektören Karl J. Höjer, byråchefen Kurt Bergström och — som föredragande — sekreteraren Martin Perslow) utan utlänningsnämndens hörande förordnande om E:s omhändertagande för vistelse å Långmora förläggning. Sedan E anfört besvär häröver, avgav socialstyrelsen den 13 juni 1940 utlåtande i ärendet till Kungl. Maj:t.

I utlåtandet — vilket var undertecknat av Höjer med kontrasignation av byråchefen Ernst Bexelius — meddelades, att utlänningsnämnden i yttrande den 10 maj 1940 enhälligt tillstyrkt E:s omhändertagande för vistelse i förläggning, varjämte det i övrigt hette:

»E har, såvitt styrelsen har sig bekant, icke tidigare vistats i Sverige. Enligt från finska statspolisen inkomna förtroliga uppgifter anses E, som själv gör gällande att han är politisk flykting, vara politisk agent och kurir från Sovjetunionen. Han betraktas såsom en mycket förslagen och 'farlig' man. Under nu rådande förhållanden anser sig styrelsen icke kunna förorda, att E vistas i Sverige utan att ständigt vara under uppsikt.»

Kungl. Maj:t fann den 28 juni 1940 — i enlighet med socialstyrelsens hemställan i utlåtandet av den 13 juni 1940 — besvären icke föranleda någon Kungl. Maj:ts åtgärd.

E var därefter — med undantag för tiden april—maj 1941, då han var tagen i förvar å fängelset i Falun — omhändertagen å Långmora till augusti 1941. Vid denna tid rymde han till Norge, och han återkom till Sverige först i juli 1943. Efter beslut av socialstyrelsen den 20 augusti 1943 omhändertogs E å Smedsbo förläggning, där han vistades till den 3 februari 1944. Han är numera anställd i Borås.

Undersökningskommissionen har sökt utröna på vad sätt de i socialstyrelsens utlåtande omnämnda, »från finska statspolisen inkomna förtroliga uppgifter» an-

gående E kommit socialstyrelsen tillhanda och särskilt huruvida uppgifterna förmedlats av e. o. byråinspektören Paulson. I utlänningskommissionens dossierer angående E saknas nämligen anteckning om det sätt, på vilket uppgifterna inkommit, och av dossiererna framgår ej ens, att E över huvud taget vistats i Finland.

Generaldirektören Höjer har meddelat, att han icke har något minne av vad som förekom vid omhändertagandet av E i april 1940. Höjer anser det emellertid så gott som uteslutet, att de finska uppgifterna angående E erhållits före beslutet om omhändertagandet. Sannolikt hade de införskaffats innan ärendet föredragits i utlänningsnämnden. Höjer har i detta sammanhang erinrat om att tyska emigranter i Norge efter ockupationen i stora skaror tillsammans med strömmen av norska flyktingar kommit över till Sverige och att E tillhört denna flyktinggrupp. I den rådande situationen, karakteriserad av ett ytterst kritiskt läge och hektisk brådskas, hade det enligt Höjer varit nödvändigt att handla raskt och att hålla sig på den säkra sidan från säkerhetssynpunkt sett. Den mera ingående prövningen av en interneringsfråga hade därför icke kunnat göras när beslutet i första hand fattats utan hade måst följa senare, eventuellt sedan kompletterande utredning införskaffats.

Bexelius har uppgivit, att han icke kan erinra sig omständigheterna i samband med E:s omhändertagande i förläggning, samt tillfogat, att det icke nu kan angivas, huruvida berörda uppgifter blivit bekanta för socialstyrelsen före beslutet om omhändertagande eller först efteråt.

Perslow säger sig vilja minnas, att det i socialstyrelsens utlåtande den 13 juni 1940 förekommande uttalandet om uppgifter från finska statspolisen grundat sig på en genom Paulson införskaffad muntlig uppgift sannolikt från dåvarande biträdande statspolischefen i Finland, Bruno Aaltonen. Aaltonen skulle därvid ha betonat uppgifternas strängt förtroliga karaktär.

Hos finska statspolisen har undersökningskommissionen vid sitt besök i Helsingfors inhämtat, att E, såvitt man där vet, aldrig vistats i Finland — i vart fall icke legalt — samt att någon anteckning rörande E i förevarande avseende icke finnes i finska statspolisens arkiv.

Paulson och Aaltonen ha på frågor från undersökningskommissionen sagt sig sakna minne av sin eventuella befattnings med ärendet angående E.

Vid förfrågan hos försvarsstaben samt polismyndigheten i Stockholm ha vederbörande bestritt, att de stått som socialstyrelsens sagesmän beträffande E.

Utredning i övrigt har icke givit något resultat.

Undersökningskommissionen. Till stöd för socialstyrelsens beslut den 24 april 1940 om E:s omhändertagande i förläggning ha åberopats i första hand allmänna säkerhetssynpunkter, betingade av de utomordentliga förhållandena i april 1940 efter det tyska anfallet mot Norge. Dessa synpunkter i och för sig anser kommissionen icke kunna godtagas såsom tillräckliga skäl för E:s omhändertagande. I övrigt har från den centrala utlänningsmyndighetens sida åberopats endast en underhandsuppgift från finska statspolisen, samtidigt som det uttalats, att denna uppgift sannolikt icke förelegat vid beslutets fattande. Det har icke kunnat fastställas på vad sätt uppgiften i fråga kommit socialstyrelsen tillhanda eller ens att en uppgift i ämnet lämnats från Finland. Med hänsyn till vad sålunda förekommit anser sig kommissionen berättigad till det uttalandet, att det i april 1940 icke förelegat tillräckliga skäl för E:s omhändertagande i förläggning.

Förutvarande tyske medborgaren, statslöse F, född 1893, har om sig uppgivit bland annat följande: Efter slutad skolgång sysslade han med lantarbete och tegelbruksarbete i Wismar. Under världskriget 1914—1918 blev han tillfångatagen av fransmännen. Han kom därunder att omfatta den kommunistiska åskådningen och ingick som medlem i kommunistiska partiet samt blev efter återkomsten till Tyskland uppbördsman i Internationella Röda Hjälpens avdelning i Wismar. År 1933 undergick han två månaders frihetsstraff för innehav av förbjuden kommunistisk litteratur. Sedan han 1934 åter blivit eftersökt av polisen men icke anträffats, lyckades han i januari 1935 såsom fripassagerare å ett fartyg komma över till Göteborg, varefter han här i riket erhöll understöd från Röda Hjälpens. Han erhöll ej arbetstillstånd utan levde blott på understödet samt blev av Röda Hjälpens särskilt tillsagd att ej delta i det politiska arbetet.

År 1936 erhöll F främlingspass av socialstyrelsen med föreskrift att anmäla sig hos polismyndigheten var fjortonde dag. Från juli 1939 underlät han emellertid att fullgöra sin anmälningsskyldighet. I mars 1940 anträffades han av polisen och intogs efter verkställd läkarundersökning för vård å Långbro sjukhus. Den 29 april 1940 omhändertogs han av Stockholms stads öppna vård för psykiskt sjuka och inackorderades å ett vårdhem hos en lantbrukare några mil från Stockholm.

I oktober 1940 anmäldes till landsfiskalen i Ärlinghundra distrikt bland annat, att F företagit resor till Stockholm och att det skäligen kunde misstänkas, att han därunder bedreve kommunistisk propaganda.

Den 25 oktober 1940 anhöll överläkaren vid Stockholms stads öppna vård för psykiskt sjuka, doktor V. Hellberg, i skrivelse till polismyndigheten i Stockholm, att F skulle omhändertagas för vistelse i förläggning i Långmora eller Smedsbo, samt anförde bland annat: »F har under vistelsen i öppna vården varit så håfullt oförskämd och pockande att både vårdfamiljen och medpatienterna äro rädda för honom. Han vägrar dessutom att efterkomma tillsägelser. Avviker då och då från vårdhemmet utan att lämna någon uppgift om var han varit eller vad han haft för sig. Han är borta hela dagen och återkommer mitt i natten. Med anledning härav har jag tillsagt honom att lämna öppna vården, vilket han dock vägrat. Då F förefaller vara en ytterst opålitlig, skum och ljusskygg individ och givetvis borde omhändertagas innan han gjort någon skada, har jag i dag anmält saken till landsfogden i Stockholm och begärt hans avhysande. F bör dock ej endast lämna öppna vården utan också lämpligen omhändertagas och ställas under effektivare uppsikt, varför jag härmed får anhålla om hans omhändertagande genom polisens försorg och placering å lämpligt arbetshem. Under tiden i öppna vården har han icke företett några tecken på sinnessjukdom, som skulle kunna utgöra något hinder för dylikt omhändertagande.»

I anledning härav fick Hellberg tillfälle att inför polismyndigheten komplettera sina uppgifter, varvid han enligt upprättad polisrapport anförde bland annat: F hade flera gånger lämnat gården utan att dessförinnan hava begärt permission. Vid förebräelser härför hade F alltid svarat oförskämt. Detta vore disciplinupplösande. F hade vidare icke kunnat förmås att lämna uppgifter om var han uppehållit sig och vad han sysslat med under en längre tidsperiod år 1939. Han hade alltid uppgivit, att han icke »kunde komma ihåg» var han bott och vad han sysslat med under nämnda tidsperiod. Denna lucka i F:s minne ansåge Hellberg icke existera, utan det vore säkerligen så, att F sysslat med sådan verksamhet under nämnda tid, att det icke vore lämpligt för honom att tala om var han då bott och vad han då sysslat med. F kunde på inga villkor få kvarstanna å gården, och han behövde ej heller för närvarande vård av nu ifrågavarande art.

Av polisrapporten har vidare inhämtats att vid husundersökning hos F anträffats en större inramad tavla av marskalk Stalin, femton olika exemplar av tidningen »Die Welt» samt några brev och kort, varav framgick, att F genom skriftväxling stod i förbindelse med två kommunistiska flyktingar G och H.

Vid polisförhör uppgav F bland annat: Han hade om söndagarna brukat företaga promenader i omgivningarna utan att särskilt anmäla detta och ett par gånger hade han även besökt Stockholm, där han hälsat på G:s fader, en tysk metallarbetare. Han hade emellertid alltid återkommit till vårdhemmet samma dag på kvällen. F hade tidigare bott hos G:s fader till någon gång under 1939. Vid sitt besök hos G:s fader hade F hämtat en del kläder, som han glömt kvar där sedan den tid han bodde hos denne, och samtalen med G:s fader hade rört sig om helt allmogliga ting. F hade emellertid aldrig brevväxlat med G:s fader. G hade emellertid lyckats få reda på F:s adress å Långbro sjukhus och besökt honom där samt även på midsommarafton 1940 besökt honom på vårdhemmet. Med H hade F blivit bekant på Röda Hjälpens expedition, och senare hade F även bott hos H en tid. H hade skrivit till F på vårdhemmet endast tre gånger och därvid endast berört personliga och allmogliga förhållanden. Själv hade F under vistelsen å vårdhemmet icke skrivit till en enda människa. Han visste ej genom vems försorg han fått tidningen »Die Welt», men han misstänkte, att den möjligen sänts till honom genom Röda Hjälpen. Hellberg hade brukat besöka patienterna på vårdhemmet en gång i månaden och hade därvid varit snäsigt och otrevlig mot F utan någon anledning.

Vederbörande lantbrukare å vårdhemmet uppgav vid polisförhöret bland annat: Samtliga patienter hade brukat taga promenader om söndagarna. F hade dock aldrig varit borta från gården en hel dag, och lantbrukaren hade ej märkt, att F rest till Stockholm eller att han någon gång kommit hem mitt i natten. F hade aldrig sökt göra kommunistisk propaganda på gården. F hade utfört sitt arbete till full belåtenhet. Han hade aldrig varit oförskämd eller pockande utan alltid lagt sig vinn om ett ordentligt uppträdande.

Efter hemställan från överståthållarämbetet beslöt socialstyrelsen den 16 november 1940, att F skulle omhändertagas i Långmoraförläggningen.

I anledning av ifrågasatt utskrivning av F från förläggningen uttrade tlf polistentendent Sim. Sellén i Stockholm den 10 september 1941 följande: »F synes vara en asocial individ, som under nuvarande oroliga förhållanden i Sverige i förvärvssyfte lätt kan falla offer för eventuella erbjudanden om illegal verksamhet och därjämte upptaga förbindelse med kommunistiska politiska flyktingar i Sverige om han försättes på fri fot.»

Genom beslut den 31 maj 1943 förordnade socialstyrelsen, att omhändertagandet i förläggning skulle upphöra, samt beviljade F uppehållsvisering för Västmanlands län med skyldighet att anmäla sig hos polisen en gång i veckan.

Vid den av undersökningskommissionen verkställda utredningen har doktor Hellberg på särskild förfrågan ytterligare uppgivit bland annat: Innan F i mars 1940 omhändertagits av polisen, hade Röda Hjälpen meddelat, att F uttalat livsleda och hotat att begå självmord. Då F överförts från Långbro sjukhus till Stockholms stads öppna vård för psykiskt sjuka, hade Hellberg fått anmaning att omedelbart underrätta polisen, om F rymde från sitt vårdhem. Sedan Hellberg av inspektisen för vårdhemmet fått underrättelse om att F vid flera tillfällen utan vidare avlägsnat sig från vårdhemmet och varit borta nästan hela dagarna samt återkommit till hemmet först sent om kvällarna samt F förklarat sig icke vilja efterkomma givna tillrättavisningar härutinnan, hade Hellberg anmält förhållandet för polismyndigheten i Stockholm. F hade aldrig talat om, vad han gjorde på sina utflykter från vårdhemmet, och Hellberg hade därför ansett det vara lämpligast att underrätta polisen i synnerhet som det vid ifrågavarande tid allmänt hållits noggrann uppsikt över kommunisterna. F hade verkat »skum».

Jämväl den omnämnde lantbrukaren å vårdhemmet har tillfrågats av undersökningskommissionen och därvid, delvis till ändring av sina vid polisförhöret lämnade uppgifter, anfört bland annat, att F vid flera tillfällen, då han skulle

resa till Stockholm, omtalat detta för lantbrukaren och att Hellberg i sin tur underrättats härom.

Enligt *undersökningskommissionens* mening ha de misstankar om politisk verksamhet, som kunnat föreligga mot F, varit av alltför löslig art för att böra föranleda internering. Därest F uppträtt störande på vårdhemmet, vilket icke synes vara fullt klart, synes detta i varje fall icke ha varit av sådan beskaffenhet att det rimligen bort medföra internering. Kommissionen kan sålunda icke anse att tillräckliga skäl för F:s omhändertagande i förläggning förelegat.

Förutvarande tyske medborgaren, statslöse köpmannen och författaren I, född 1902, kom till Sverige såsom flykting närmast från Danmark i maj 1940.

I har om sig uppgivit bland annat följande: Han var år 1918 en kortare tid i krigstjänst på tyska ostfronten. Åren 1922—1927 deltog han aktivt i den national-socialistiska rörelsen men drog sig sedan tillbaka. Efter att 1925 ha börjat som köpman i annan bransch innehade han 1928—1939 generalagentur för en firma, som sålde skogsplantor till större egendomar och även till kamouflering av befästningsverk och dylikt. Vid Hitlers makttillträde år 1933 ansåg han Tyskland vara på väg mot sin undergång och var redan då betänkt på att lämna landet. Bland annat hyste han planer på att företaga en världsomsegling med en honom tillhörig segeljakt, vilken färd skulle finansieras med den förmögenhet han dittills hunnit förskaffa sig samt genom utgivande av kulturfilosofiska skrifter, som han sedan år 1928 börjat författa. Vid tiden för det tyska anfallet mot Polen år 1939 låg han med sin segeljakt i dansk hamn. Upprörd över underrättelsen härom slet han jaktens hakkorsflagga från masten och rev sönder den, utropande att han därmed klippte av alla band med Hitlers Tyskland. Detta bevittnades av besättningarna på andra tyska fartyg i hamnen. Han kunde därefter ej återvända hem, vilket däremot hans ombordvarande hustru och dotter gjorde efter överenskommelse mellan makarna att hustrun i hemlandet skulle uppgiva, att de övergivits av honom, som vore desertör och dålig människa.

Sedan I efter ockupationen av Danmark sett sig nödsakad att fly över till Sverige, sändes han först enligt socialstyrelsens beslut i maj 1940 till utlänningsföreläggningen i Loka men utskrevs därifrån redan efter några veckor samt erhöll främlingspass ävensom uppehålls- och arbetsvisering för skogsarbete i Grangärde, till vilket han själv anmält sig. För sådant arbete torde han emellertid icke ha haft erforderliga förutsättningar. Han sjuknade i juli 1940 och uppehöll sig därefter i Stockholm.

Den 7 februari 1941 anhölls I av personal från säkerhetstjänsten i sin dåvarande Stockholmsbostad hos en person, som tidigare varit pressattaché vid Österrikes legation, enär det hos polisen framkommit omständigheter som tydde på illegal verksamhet från I:s sida. Han underkastades en rad förhör rörande personliga och ekonomiska förhållanden, tidigare verksamhet i Tyskland, förbindelse med utlänningar i Danmark och Sverige etc. Över förhören upprättades en den 6 mars 1941 dagtecknad polisrapport. Enligt denna hade I efter att vid upprepade tillfällen ha tillfrågats om han varit verksam som kunskeparagent för främmande makt slutligen erkänt, att han under sin vistelse i Danmark till ett legationsråd vid franska legationen i Köpenhamn lämnat upplysningar angående förehavandena hos vissa med den tyska regimen lierade danska kretsar. Dessa upplysningar hade han erhållit genom förbindelse med hustrun till en dansk i framskjuten ställning, som var agent åt tyskarna och arbetade på att förbereda de danska nationalsocialisternas övertagande av makten, därvid denne själv ville övertaga försvarsministerposten. Enligt de upplysningar I erhöi och vidarebefordrade planerade ifrågavarande kretsar bland annat att genom den åsyftade dansken — vilken kände danske

konungen väl och ofta mottogs i audiens — påverka konungen så att han ginge med på ett danskt regeringsskifte, varefter enligt I:s dåvarande uppfattning tyskarna skulle inkallas i landet.

Polisrapporten utmynnade i hemställan till överståthållarämbetet att åtgärder skulle vidtagas för I:s utvisning, och ämbetet gjorde också framställning härom hos Kungl. Maj:t, som den 9 april 1941 med stöd av 37 § utlänningslagen förordnade om utvisning av I med hemlandsklausul. Kungl. Maj:t föreskrev tillika, att I i avbidan på utvisningsbeslutets verkställande skulle hållas i förvar, dock att socialstyrelsen utan hinder härav finge förordna om hans omhändertagande för vistelse i förläggning.

Efter det I fått kvarbliva i förvar en tid, varunder tydligen från polisens sida viss medverkan lämnades till förberedelser för hans utresa ur landet, förordnade socialstyrelsen den 21 maj 1941 att han skulle omhändertagas i förläggningen i Smedsbo. Han fördes dit den 27 maj 1941, och utlänningsnämnden förklarade den 30 i samma månad enhälligt, att nämnden ej hade något att erinra mot beslutet.

Förberedelserna för I:s utresa ur landet fortsattes emellertid under medverkan även av kuratorn hos socialstyrelsens flyktingkommitté och framskredo så långt att tillstånd till vistelse i Kina och till genomresa genom Ryssland erhållits, innan utbrottet av det tysk-ryska kriget den 22 juni 1941 definitivt omöjliggjorde utreseplanens förverkligande.

I en den 20 augusti 1941 till socialstyrelsen inkommen skrift hemställde I härefter att bli överförd i öppet läger. Han framhöll därvid, att han icke gjort sig skyldig till någon lagöverträdelse i Sverige och att hans vistelse i Smedsbo bland kriminellt och patologiskt belastade interner, med vilka varje gemenskap vore utesluten, vore orättvis och förnedrande. Förläggningsschefen Friberg understödde framställningen med förklaring att lägerledningen knappast i något tidigare fall vågat så förbehållslöst tillstyrka en ansökan samt att I ej hörde till den kategori som borde omhändertagas i förläggning av typen Smedsbo.

Kriminalpolisen i Stockholm avstyrkte däremot ansökningsen på det bestämdaste i yttrande till socialstyrelsen den 17 september 1941. Däri anfördes bland annat: Huvudmotiv för utvisningsbeslutet hade varit att I på våren 1940 i Köpenhamn »varit verksam såsom spion i främmande makts underrättelsetjänst». Det torde ur ordnings- och säkerhetssynpunkt icke vara tillrädligt att lättnad i något avseende gjordes i I:s förvaring. »I stället torde det kunna ifrågasättas, huruvida icke I, med tanke på de rymaningar, som nyligen förekommit, borde ånyo tagas i förvar.»

Socialstyrelsen beslöt den 23 september 1941 att I:s framställning icke skulle föranleda någon åtgärd.

I och för årsomprövning av interneringsfrågan begärde socialstyrelsen i mars 1942 yttranden av förläggningsschefen i Smedsbo och säkerhetschefen. Den förre (Uhr) framhöll som sin mening, att I kunde övervakas utan att omhändertagande i förläggning behövde tillgripas, under det att den senare, stödd på yttrande av vederbörande övervakningschef, påyrkade fortsatt omhändertagande. Sedan emellertid utlänningsnämnden i yttrande den 13 maj 1942, med hänsyn till vad vid förhör med I framkommit och den uppfattning som nämnden kunnat bilda sig om hans person, ifrågasatt huruvida han icke, under förutsättning av Kungl. Maj:ts tillstånd, kunde i stället för att hållas i förläggning ställas under socialstyrelsens uppsikt, beslöt socialstyrelsen den 20 maj 1942 att jämlikt 48 § utlänningslagen överlämna ärendet till Kungl. Maj:ts avgörande. Kungl. Maj:t förordnade den 29 maj 1942, att I i avbidan på utvisningsbeslutets verkställande skulle stå under socialstyrelsens uppsikt, därvid styrelsen finge meddela de föreskrifter rörande hans uppehåll i riket som prövades erforderliga.

Socialstyrelsen beslöt härefter den 4 juli 1942 utskrive I från Smedsbo — han hade då i sammanlagt omkring 17 månader hållits i förvar eller förläggning

— samt hänvisade honom till torvarbete i Markaryds landsfiskalsdistrikt. Efter att ha haft sådant arbete en tid samt därefter andra tyngre arbeten av olika slag blev I i januari 1943 enligt vad han uppgivit svårt sjuk. Sedan dess har han tidvis haft understöd från statens flyktingsnämnd och i övrigt fått sitt uppehälle genom att giva lektioner i tyska språket. Hans äktenskap upplöstes i mars 1943, varefter han vid jultiden samma år ingick äktenskap med en svenska. Hösten 1943 kunde han med socialstyrelsens medgivande bosätta sig i Växjö. Från april 1944 fick han uppehållsvisering för hela Kronobergs län. För höstterminen sagda år blev han anställd som språklärare vid en internatskola nära Växjö, vilken anställning emellertid upphörde i förtid efter en schism med skolans ledning. Därefter bosatte han sig i Alvesta.

I — som hos undersökningskommissionen riktat kritik mot grunderna för hans anhållande år 1941 samt i olika avseenden mot den behandling som vederfarits honom under den tid han var tagen i förvar — har önskat en allmän granskning av sin behandling såsom flykting. Han åsyftar att uppnå hävande av utvisningsbeslutet och hoppas att en sådan granskning skall i sin mån kunna bidra till att möjliggöra förverkligandet av hans önskemål att för framtiden få bosätta sig i Sverige, här bygga upp en existens och erhålla en erkänd ställning, eventuellt som svensk medborgare. — Med avseende å socialstyrelsens åtgöranden har I speciellt riktat sig mot dels att han efter utskrivningen från Smedsbo fått torvarbete sig anvisat trots att det bort vara bekant att hans hälsotillstånd ej tilläta så hårt arbete och dels att han som språklärare icke kunnat få visering annat än för Kronobergs län, där förutsättningarna för honom i sådant avseende vore alltför begränsade.

Undersökningskommissionen anser, att de skäl, som motiverat utvisningsbeslutet, varit föga bärkraftiga samt att med hänsyn ej minst härtill den därefter följande förvars- och interneringstiden utsträckts över hövan på de från säkerhetstjänstens sida visserligen med skärpa men knappast på tillräckligt säkra grunder uttalade misstankarna, att I skulle komma att här i landet bedriva illegal verksamhet, därest han försattes på fri fot.

I övrigt föranledes i detta sammanhang undersökningskommissionen — som inhämtat att utlänningskommissionen under år 1945 med tillmötesgående av från I:s sida uttalade önskemål beviljat honom utvidgad visering — till allenast det uttalande, att det med hänsyn både till I:s allmänna förutsättningar och till den omständigheten, att I tidigare visat sig ej orka med hårt kroppsarbete, varit synnerligen befogat, om I efter den långa interneringstiden — varunder han för övrigt synes ha dragits med sjuklighet — anvisats fysiskt mindre krävande sysselsättning än torvarbete.

En f. d. tysk medborgare, statslöse J, född 1904, har om sig uppgivit bland annat följande: Efter avlagd studentexamen studerade han ett par år vid konstakademier samt därefter maskinteknik vid tekniska högskolorna i Wien och Prag. År 1929 avlade han konstruktörsexamen och startade eget skeppsbyggeri. Sedan 1920 hade han tillhört det socialdemokratiska partiet och medarbetat i en partitidning. I samband med Hitlers makttillträde 1933 placerades J på grund av sin tidigare politiska verksamhet i koncentrationsläger och fängelse. Sedan han till följd av hungerstrejk blivit överförd till sjukhus, lyckades han i februari 1934 rymma till Danmark, där han erkändes som politisk flykting. Så småningom började han driva eget skeppsbyggeri i Köpenhamn. I anledning av den tyska ockupationen av Danmark flydde han till Sverige den 16 april 1940.

Efter att ha vistats i förläggning några månader, först i Loka och därefter i Baggå, erhöll J uppehålls- och arbetsvisering för Stockholm och senare för Göteborg såsom bilmontör. Sedan han på grund av arbetslöshet vänt sig till statens utrymningskommission med begäran om understöd, erhöll han i oktober 1941 genom utrymningskommissionens försorg bostad samt anställning å en fabrik i landsorten, varvid hans uppehållsvisering begränsades till det landsfiskalsdistrikt, där fabriken var belägen.

Av en den 31 juli 1942 dagtecknad polisrapport från landsfiskalen i distriktet framgår, att socialstyrelsens representant i orten, K, per telefon meddelat landsfiskalen, att han fått uppgift om att J troligen sysslade med politisk propaganda, och anhållit om omedelbar polisundersökning.

Enligt rapporten uppgav K vid polisförhör vidare bland annat: En svetsare, som vore anställd vid fabriken, hade omtalat för sin fader, som var bekant med K, att J ofta inlett politiska diskussioner med de andra arbetarna i fabriken och att dessa ledsnat på J:s uppförande i den grad, att de hotat nedlägga arbetet, om icke J slutade upp med sina politiska utläggningar. Genom sina samtal med J hade K förstått, att J vore kommunist eller syndikalist.

Den omnämnde svetsaren uppgav enligt rapporten bland annat: J hade icke å arbetsplatsen drivit någon politisk propaganda men gärna med arbetskamraterna dryftat politiska spörsmål. J hade brukat kritisera Sveriges nuvarande styrelsesätt och velat påskina, att regeringen vore tyskvänlig. Av J:s sätt att resonera hade svetsaren förstått, att J icke vore »vare sig av nazistisk eller socialdemokratisk åsikt».

Enligt rapporten uppgav vidare en fabriker i orten bland annat, att J ett par månader haft anställning hos honom men därunder icke drivit någon politisk propaganda eller ens visat någon politisk färg.

En disponent uppgav enligt rapporten bland annat: Han hade nästan dagligen sammanträffat med J. Denne hade gärna fört politiska spörsmål på tal och därvid låtit förstå, att han vore starkt vänsterorienterad. Vid ett tillfälle hade J yttrat, att såväl polisen i Sverige som samtliga statliga myndigheter i landet vore nazistvänliga och att statspolisen bland annat kartlagt Sverige för den tyska Gestapo-organisationens räkning. J hade även omnämnt, att en viss tysk medborgare i orten vore agent för den tyska underrättelsetjänsten och att J meddelat detta till samtliga svenska arbetarorganisationer. Vidare hade J förklarat, att om nämnde person skulle begiva sig till England, J skulle varna de engelska myndigheterna genom hänvändelse till brittiska konsulatet. Disponenten hade sedermera tänkt, att om J kunde meddela något dylikt till brittiska konsulatet, J samtidigt jämväl kunde omnämna det påstådda samarbetet mellan den svenska statspolisen och Gestapo. Då ett dylikt omnämnande kunde skada Sverige i dess ömtåliga utrikespolitiska läge, hade han ansett det som sin plikt att omtala förhållandet för K. J hade för övrigt umgåtts flitigt med en smedmästare, som vore känd för sina kommunistiska åsikter. Kommunismen vore mycket utbredd i orten, och det vore därför icke lämpligt att J finge uppehålla sig där längre.

Den 31 juli 1942 yttrade landsfiskalen — i anledning av en av J till socialstyrelsen ingiven ansökan om förlängd visering för landsfiskalsdistriktet — under hänvisning till ovannämnda rapport följande: »Med anledning av vad där förekommit anser jag mig icke kunna tillstyrka bifall till ansökningen utan synes det mig som om J borde förflyttas till en ort, där han icke har samma möjlighet som här att umgås med personer av kommunistisk åsikt. Väl har genom utredningen icke framkommit, att J drivit propaganda offentligt. De genom utredningen framkomna omständigheterna synas mig kunna giva anledning till misstanke, att så emellertid kan komma att ske. Även en politisk verksamhet inom en trängre krets synes mig i ett fall som detta böra om möjligt förhindras. Sina ekonomiska förpliktelser har J skött väl och har emot hans uppförande i övrigt icke förekommit någon anmärkning.»

Med hänsyn till vad landsfiskalen anfört ansåg sig länsstyrelsen icke heller kunna tillstyrka ansökningen.

Sedan utlänningsnämnden enhälligt förordat J:s omhändertagande för vistelse i förläggning, förordnade socialstyrelsen den 12 augusti 1942, att han skulle omhändertagas i förläggningen i Långmora.

I skrivelser den 22 augusti 1942 till statsrådet Möller och generaldirektören Höjer påtalade J, att han orättmätigt blivit omhändertagen för vistelse i förläggning, samt beskrev sitt förhållande till K, varav framgick, att J hos K sökt tillvarata både sina egna och övriga flyktingars intressen i olika detaljer men därvid rönt ingen eller ringa förståelse hos K och att J på grund därav kommit att stå i ett spänt förhållande till denne.

Den 28 september 1942 förordnade socialstyrelsen, att J:s omhändertagande för vistelse i förläggning skulle upphöra, och han erhöll uppehålls- och arbetsvisering för det förutnämnda landsfiskalsdistriktet.

J hemställde i skrivelse den 14 oktober 1942 till justitieombudsmannen om utredning av omständigheterna kring hans omhändertagande i förläggning. I anledning härav infortrade justitieombudsmannen yttrande från K, varav framgår bland annat följande: Då J skulle komma till orten, hade K informerats av polisen i Göteborg om J:s duperande talförmåga och uppmanats att taga i med hårdhandskarna. Det vore allmänt bekant, att J gärna pratade för mycket politik, och K hade vid åtskilliga tillfällen fått uppgifter härom från »samhällspersoner».

Den 3 mars 1943 fann justitieombudsmannen de till honom framförda klagomålen icke föranleda någon vidare åtgärd.

Vid förhör inför undersökningskommissionen har J bland annat uppgivit följande: Han hade aldrig bedrivit någon politisk propaganda och icke heller haft någon anledning därtill, då han varken tillhörde eller hade tillhört något politiskt parti, för vilket han kunde driva propaganda. De samtal, som han ibland haft med sina arbetskamrater, hade allenast gällt världshändelserna utan propagandistisk anstrykning. Han hade dock icke stuckit under stol med sina syndikalistiska åsikter. Han hade haft ganska heta diskussioner med svenska kommunister, med vilka han överhuvudtaget icke kunde samsas. Han ansåge sig själv vara en av de mest antibolsjevikiska flyktingar, som för närvarande vistades i Sverige, och han kunde icke finna någon nämnvärd skillnad mellan bolsjevism och nazism. Han hade haft och även uttalat den uppfattningen, att inskränkningen av uppehållstillståndet till att avse allenast nämnda landsfiskalsdistrikt tillkommit efter påtryckning från tyska myndigheters sida, och att den svenska polisen och socialstyrelsen vore nazistiskt anstuckna. Det vore riktigt att han umgåtts med kommunister i den ort, till vilken hans uppehållsvisering begränsats, men det vore svårt att undvika detta, enär det där procentuellt sett funnes de flesta kommunisterna i Sverige. Han hade umgåtts ganska mycket med en smed, som ansetts vara kommunist. Denne vore emellertid icke medlem av kommunistiska partiet, och de åsikter, som han brukat framlägga, vore icke överensstämmande med kommunistiska partiets. Om smeden själv trodde att han vore kommunist, så hade han fel.

Enligt undersökningskommissionens mening måste socialstyrelsens beslut att omhändertaga J i förläggning anses svagt grundat.

En fransk medborgare L, född 1918, har om sig uppgivit bland annat följande: Efter avslutad skolgång utbildade han sig till mekaniker. År 1939 inkallades han till militärtjänst och blev 1940 tillfångatagen av tyska trupper under deras offensiv i Frankrike. Han placerades i tyskt fångläger, varifrån han 1943 lyckades rymma, och kom som fripassagerare på ett lastfartyg den 26 mars 1943 till Trelleborg. Han fick därpå anställning först såsom diskare vid en restaurang i Stockholm

och kort därefter såsom tjänsteman vid franska Vichy-legationen i Stockholm. I samband med legationens upplösning fick han sluta sin anställning därstädes den 1 september 1944 och fick ett par månader senare anställning som ritare i Karlstad.

Den 6 april 1945 omhändertogs L av kriminalpolisen i Örebro. Den omedelbara anledningen härtill var, att han saknade uppehållsvisering för Örebro. Vid det polisförhör, som i samband därmed hölls med honom, lämnade han emellertid upprepade gånger osanna uppgifter rörande sin vistelse i Örebro. Han omtalade dock, att han färdats till Örebro i sällskap med en annan fransman för att hälsa på tre fransmän. De tre sistnämnda hade i maj 1944 anhållits och genom utslag den 23 augusti 1944 av Stockholms rådhusrätt dömts till ansvar för förberedelse till olovlig underrättelseverksamhet. L, som i nämnda verksamhet varit kontaktman mellan dem och en sovjetrisk legationstjänsteman i Stockholm, hade även anhållits men genast försatts på fri fot på grund av sin anställning vid franska legationen. Vid förenämnda förhör inför polisen i Örebro omtalade L vidare, att han utan vederbörligt tillstånd i slutet av mars 1945 vistats i Stockholm och där sammanträffat med en fransman. Denne, som vore anhängare till general de Gaulle och lierad med vissa kommunistiska kretsar, hade stått i viss opposition mot franska legationen och franska befrielseutskottets delegation i Sverige samt utpekats som författare till en pamflett »La vérité en marche», som utkommit i stencilerade exemplar och utdelats till medlemmar av olika utländska legationer i Stockholm. Pamfletten hade innehållit åtskilliga grovt ärekränkande uttalanden om chefen för och olika tjänstemän vid nämnda delegation.

Sedan L genom beslut av länsstyrelsen i Örebro län tagits i förvar i avbidan på utlänningskommissionens vidare förordnande, beslöt utlänningskommissionen den 20 april 1945, att L skulle omhändertagas för vistelse i Smedsbo utlänningsförläggning. Den 14 juli 1945 utreste han ur riket.

Undersökningskommissionen kan icke anse omhändertagandet av denne fransman vid ifrågavarande tidpunkt ha varit påkallat.

Under detta avsnitt vill undersökningskommissionen slutligen redogöra för behandlingen här i riket av *tyske medborgaren Hermann Knüfken*, beträffande vilken i ett flertal tidningsartiklar framstälts klagomål i olika avseenden.

Det må framhållas, att Knüfken icke omhändertagits jämlikt utlänningslagstiftningen utan hållits i fängsligt förvar med stöd av lagen den 4 juni 1913 angående utlämning av förbrytare.

I 1 § av nämnda lag stadgas, att på begäran av främmande stats regering må person, som uppehåller sig här i riket och är för brott misstänkt, tilltalad eller dömd, kunna utlämnas till den främmande staten efter vad i lagen sägs.

I 7 § föreskrives, att utlämning ej må ske för politiskt brott, dock att, där den gärning, för vilken utlämning begäres, tillika innefattar brott av icke politisk beskaffenhet, utlämning må medgivas, försåvitt gärningen med hänsyn till omständigheterna i det särskilda fallet prövas övervägande äga karaktären av ett icke politiskt brott. Såsom politiskt brott skall enligt samma paragraf i intet fall anses mord, mordförsök eller dråp å främmande statsöverhuvud eller någon till en främmande suveräns familj hörande person.

Utlämning må enligt 8 § ej medgivas utan att till stöd för framställningen därom förebragts av domstol eller annan behörig myndighet meddelat beslut, som innebär förordnande om häktning. I handlingen skall brottets beskaffenhet samt tiden och orten för detsamma vara noggrant angivna.

Framställning om utlämning skall göras på diplomatisk väg. Framgår av de inkomna handlingarna, att framställningen icke är av beskaffenhet att lagligen kunna efterkommas, eller prövas Konungen eljest anledning föreligga att icke villfara utlämningen, skall den enligt 15 § omedelbart avslås.

Om sådana skäl till avslag ej prövas föreligga, skall Konungen enligt 16 § förordna, att den, vilkens utlämnande begäres, skall i ärendet häktas, där så ej redan jämlikt vissa andra bestämmelser i lagen skett.

Enligt 19 § tillkommer det högsta domstolen att pröva huruvida mot utlämning möter hinder som sägs i bland annat 7 och 8 §§.

I 22 § stadgas, att om det under utlämningsärendets fortgång befinnes, att den häktade ej är den person, vars utlämnande begärts, äger den myndighet, där ärendet är anhängigt, att förordna om hans lösgivande. I annat fall skall den häktade förbliva i häktet i avbidan på högsta domstolens utslag.

Sedan högsta domstolens utslag meddelats, beslutar — enligt 23 § — Konungen i statsrådet angående den gjorda framställningen. Denna må därvid ej bifallas, om genom högsta domstolens beslut hinder förklarats möta mot utlämningen.

Knüfken, som är född 1893 i Düsseldorf, anlände såsom flykting till Sverige i oktober 1939. Han har angående sina levnadsomständigheter berättat följande.

Han hade efter slutad skolgång vid fjorton års ålder gått till sjöss, varefter han haft hyra på olika segel- och ångfartyg till dess världskriget utbröt 1914. År 1911 hade han ingått i tyska transportarbetareförbundets sjömanssektion i Hamburg, som sorterat under Internationella transportarbetarefederationen, ävensom i det socialdemokratiska partiets avdelning i samma stad, och han hade där efter haft olika funktioner i dessa organisationer, bland annat såsom sekreterare och ordförande. Under åren 1914—1917 hade han tjänstgjort såsom matros på tyska flottan. På hösten sistnämnda år hade han deltagit i ett myteri inom flottan och i anledning därav arresterats och intagits i militärhäkte. Den rättegång, som anhängiggjorts mot honom i anledning av hans deltagande i myteriet, hade dragit ut på tiden och hade ej varit avslutad, då revolutionen i Tyskland utbröt på hösten 1918. Härvid hade åtalet fått förfalla, och Knüfken hade frigivits den 3 november 1918. Han hade efter frigivningen inträtt såsom medlem i arbetare- och soldatråd, som bildats av revolutionärer i Kiel.

Efter det förra världskrigets slut hade han fått anställning hos ett tyskt fiskeriföretag och hade i denna anställning tjänstgjort bland annat såsom styrman vid fiskerixpeditioner till Island och Norra ishavet. Anställningen hade varat till i april 1920. Han hade även efter förra världskrigets slut varit funktionär i lokala organisationer i Tyskland, tillhörande Internationella transportarbetarefederationen (I.T.F.), men hade icke haft någon ledande ställning inom federationen. Efter kriget hade han anslutit sig till den så kallade Spartacusriktningen inom det socialdemokratiska partiet. Av denna organisation hade han blivit utsedd till ledamot av en delegation för underhandlingar med ryska politiska organisationer. Då han och hans kamrater icke haft något fartyg att tillgå för den planerade resan till Ryssland, hade de tillfångatagit och avsatt kaptenen på en tysk trälare, med vilken de därefter företagit en färd till Murmansk. Delegationen hade därpå besökt andra kongressen av kommunistiska internationalen i Moskva.

Då Knüfken i september 1920 återkom till Hamburg, hade han blivit häktad och dömd fem års tukthus för sin medverkan vid kapandet av den tyska trälaren. Den 1 maj 1923 hade han frigivits på grund av allmän amnesti och hade omedelbart därefter avrest till Leningrad såsom representant för den tyska avdelningen av

I.T.F. Han hade sedermera tid efter annan fått uppdrag att i Ryssland representera olika sjömansorganisationer i Danmark, Norge, Sverige, England och Holland.

I oktober 1929 hade han, som »till sin politiska åskådning aldrig varit kommunist utan mera vore att anse såsom socialdemokrat», i anledning av sin politiska inställning till Komintern kommit i konflikt med den politiska polisen i Sovjetunionen samt blivit arresterad och insatt i Ljubljankafängelset i Moskva. I juli 1930 hade han emellertid frigivits på grund av protester från olika personer och sammanslutningar i andra länder. Han hade därefter vistats i Leningrad och tjänstgjort såsom chef för finansavdelningen inom en statlig administration för den ryska handelsflottan till dess han i januari 1932 återvänt till Tyskland. Efter återkomsten till hemlandet hade han bosatt sig i Hamburg samt fått anställning såsom funktionär i tyska transportarbetareförbundets avdelning i sagda stad.

Enär han under år 1933 fått kännedom om att han eftersökts av Gestapo, hade han i augusti samma år lämnat hemlandet och begivit sig till Holland. Han hade därefter uppehållit sig illegalt i Rotterdam under ett och ett halvt års tid samt där arbetat för den ur tysk synpunkt illegala I.T.F. I början av 1935 hade han arresterats i Rotterdam samt utvisats från Holland och därvid tagit sin tillflykt till Belgien samt bosatt sig i Brüssel. Därpå hade han till i oktober 1939 arbetat i Belgien såsom ordförande och sekreterare i det av den nya tyska regimen förbjudna, under I.T.F. sorterande tyska sjömansförbundet, som haft sin verksamhet på olika platser bland annat i Antwerpen.

I oktober 1939 hade han avrest till England och därifrån över Norge till Sverige, dit han anlät den 29 oktober 1939. Resan till England hade föranletts av att I.T.F:s generalsekretariat på hösten 1939 flyttats från Antwerpen till London. Efter sin ankomst till England hade Knüfken av I.T.F. fått uppdrag att begiva sig till Sverige för att här avhandla fackföreningsangelägenheter med svenska arbetarorganisationer samt söka återknyta förbindelser med tyska sjömän.

Vid undersökningskommissionens utredning angående Knüfken och de åtgärder, som vidtagits beträffande denne under hans vistelse här i landet, har framkommit följande.

Vid sin inresa till Sverige använde sig Knüfken av ett pass, som han köpt av en sjöman i Antwerpen och därefter förfalskat för att bereda sig möjlighet att resa från Belgien till England. I mitten av november 1939 sammanträffade Knüfken i Stockholm med en tysk sjöman, av vilken han inhämtade vissa uppgifter om tysk sjöfart och tyska militära förhållanden. Dessa uppgifter nedskrev Knüfken, varefter han överlämnade anteckningarna till härvarande brittiska beskickning. Knüfken dömdes den 13 december 1939 av Stockholms rådhusrätt för passförfalskning och — jämlikt 8 kap. 29 a § strafflagen — för nyssnämnda anskaffande av uppgifter ävensom för förseelse mot hotellstadgan till ett gemensamt straff av straffarbete i fem månader. Detta straff avtjänade Knüfken å kronohäktet i Falun under tiden den 16 december 1939 — den 16 maj 1940.

I en den 25 april 1940 dagtecknad skrivelse till Sveriges utrikesminister anhöll härvarande tyska beskickning, under åberopande av ett mellan Sverige och Tyskland den 19 januari 1878 avslutat fördrag angående ömsesidigt utlämnande av förbrytare, att Knüfken måtte utlämnas till Tyskland. Till stöd för framställningen åberopades vidare en den 4 april 1940 av brottmålsdomstolen i Bremen å Knüfken utfärdad häktningsorder, i vilken såsom skäl för häktningen angivits, att Knüfken vore misstänkt för sprängämnesbrott, mordbrand och anslag mot transportmedel. I häktningsordern uppräknades tio fall av explosioner och eldsvådor, vilka inträffat ombord å tyska fartyg vid olika tidpunkter under 1938¹.

¹ Härmed avsågs uppenbarligen den s. k. Wollweberaffären, se därom sid. 172 o. f.

Förenämnda utlämningstraktat innehåller, bland andra, följande bestämmelser.

Enligt art. 1 förpliktade sig parterna att i alla de fall, på vilka bestämmelserna i fördraget äro tillämpliga, till varandra utlämna de personer, vilka för någon bland särskilt uppräknade, inom området av den stat, som begär utlämnandet, begångna handlingar av den beskaffenhet att de i tyska riket äro straffbara såsom »Verbrechen» eller »Vergehen» samt i Sverige belagda med svårare straff än fängelse, blivit dömda, tilltalade eller rättsligt förhör underkastade, vare sig såsom gärningsmän eller såsom medbrottslingar. Bland de uppräknade brotten upptagas eldskada av uppsåt samt uppsåtlig och olaglig förstöring av fartyg eller försök därtill.

I art. 6 stadgas, att bestämmelser i fördraget icke äro tillämpliga på personer, som gjort sig skyldiga till någon politisk förbrytelse.

Enligt art. 8 skall utlämnande av en person, som blivit anklagad eller dömd för någon av de i art. 1 omförmälda förbrytelse, beviljas bland annat på grund av fällande utslag eller på grund av behörig domstols eller annan behörig myndighets formligen fattade beslut om anställande av åtal eller på grund av behörig domares eller annan behörig myndighets uttryckliga förordnande om den anklagades inställande för brottmålsdomstol eller ock på grund av förordnande om den anklagades häktning.

Sedan utrikesdepartementet den 27 april 1940 överlämnat den tyska beskickningens framställning till justitiedepartementet, förordnade Kungl. Maj:t den 3 maj samma år jämlikt 16 § utlämningslagen, att Knüfken skulle inställas till förhör inför länsstyrelsen i Kopparbergs län. Från tyska beskickningens sida uttalades önskemål att Knüfken skulle hållas i fängsligt förvar även efter det tiden för avtjänandet av det honom ådömda straffet den 16 nämnda maj utgått. Enligt direktiv från justitiedepartementet erhöll direktören vid kronohäktet i Falun av länsstyrelsen meddelande att Knüfken jämlikt grunderna för 22 § utlämningslagen skulle kvarhållas å kronohäktet jämväl efter strafftidens utgång.

Vid förhör inför länsstyrelsen den 7 maj 1940 bestred Knüfken bifall till framställningen om hans utlämnande, i anledning varav länsstyrelsen hänsköt ärendet till rådhusrätten i Falun, varjämte länsstyrelsen jämlikt 18 § utlämningslagen förordnade landsfogden i länet att såsom särskild åklagare inför rådhusrätten tillvarata Tysklands intressen. Vid rådhusrättens handläggning av ärendet den 11 maj 1940 gjorde Knüfken, vilken därvid biträdades av advokaten Hugo Lindberg, gällande, att han vore att anse såsom politisk flykting på grund av sin verksamhet inom det av de tyska myndigheterna förbjudna tyska sjömansförbundet, och att förty bestämmelserna i den åberopade utlämningstraktaten enligt dess sjätte artikel icke vore tillämpliga å honom. Härjämte framhölls från Knüfkens sida, att han dåmera finge betraktas såsom statslös, samt att det jämväl med hänsyn härtill kunde ifrågasättas huruvida tyska regeringen ägde begära hans utlämnande. Knüfken förklarade vidare på särskild fråga, att han icke kunde yttra sig om huruvida de i den åberopade häktningsordern förtecknade brotten vore att betrakta såsom politiska brott, då han icke tagit någon befattning med dem vare sig som gärningsman eller som delaktig. Under den tid brotten föröfvats hade han, enligt vad han vid rätten uppgav, icke varit utanför Belgiens gränser, bortsett från att han vid två olika tillfällen besökt Amsterdam för att deltaga i konferenser för sjömän. Åklagaren erhöll under ärendets handläggning vid tre olika tillfällen uppskov i avbidan på utredning angående Knüfkens påstådda medverkan vid ifrågavarande brott, vilken utredning tyska beskickningen infordrat från Tyskland. Då ärendet den 31 maj 1940 för fjärde gången upptogs till behandling vid rådhusrätten, åberopade åklagaren en till honom inkommen skrivelse från tyska beskickningen, varí gjordes gällande att det varken på grund av den åberopade utlämningstraktaten eller gängse kutym i hand-

havandet av svensk-tyska utlämningsärenden vore nödvändigt att anskaffa något bevismaterial förutom häktningsordern. Samma dag förklarade rådhusrätten ramsakningen med Knüfken avslutad och beslöt insända protokollen i ärendet till nedre justitierevisionen.

Den 27 maj 1940 meddelade härvarande franske minister till utrikesdepartementet, att Knüfken komme att mottagas i Frankrike, om han finge lämna Sverige, men att man icke från franskt håll insisterade på att Knüfken skulle frigivas, därest de svenska myndigheterna ansåge sig ha anledning att kvarhålla honom.

I samband med ärendets handläggning i högsta domstolen insände utrikesdepartementet den 29 augusti 1940 till nedre justitierevisionen ett av tyska beskickningen införskaffat, av allmänna åklagarmyndigheten i Bremen fört protokoll över vittnesförhör med tre tyska sjömän, vilka gjort vissa uttalanden angående Knüfken och dennes verksamhet i Tyskland, Holland och Belgien.

Genom utslag den 16 september 1940 förklarade högsta domstolen, att mot den begärda utlämningen icke mötte hinder, varom i 2—9 §§ utlämningslagen sägs.

Då frågan om Knüfkens utlämnande därefter upptogs till prövning av Kungl. Maj:t i statsrådet, infordrades utlåtanden i ärendet från universitetskanslern Östen Undén och f. d. justitierådet Johan Hellner. Undén uttalade såsom sin uppfattning, att det i ärendet företedda bevismaterialet icke innehölle uppgifter, som utgjorde sannolika skäl för Knüfkens delaktighet i de angivna sabotagedåden, att ifall emellertid Knüfken skulle ha varit inblandad i dessa brott sannolikheten talade för att hans motiv, syften och planer varit av politisk art och att överhuvud gärningarna för honom haft en politisk bakgrund, samt att under dessa omständigheter artikel 6 i utlämningsstraktaten vore tillämplig. I det av Hellner avgivna utlåtandet uttalades, att enligt Hellners uppfattning högsta domstolens beslut i ärendet därom, att hinder mot utlämningen enligt 2—9 §§ utlämningslagen ej mötte, icke kunde bliva föremål för förnyad prövning av Kungl. Maj:t i statsrådet, varför anledning endast föreläge för Konungen att pröva förefintligheten av hinder i andra avseenden än de i sagda lagrum upptagna.

Vid besök i utrikesdepartementet den 18 september 1940 meddelade härvarande brittiske minister, att han av sin regering fått instruktioner att varna för ett utlämnande av Knüfken till Tyskland. Detta ingripande från brittiska legationens sida torde ha föranletts av att förtroendemannen i Svenska transportarbetareförbundet Charles Lindley gjort en hänvändelse i saken till nämnda legation.

Den 3 januari 1941 tillställde härvarande tyska beskickning utrikesdepartementet en verbalnote med förfrågan när den svenska regeringen kunde förväntas träffa avgörande i utlämningsärendet. Verbalnotens innehåll föranledde en förfrågan från utrikesdepartementet till justitiedepartementet, varpå erhöles besked att svar på noten tillsviðare icke borde lämnas utan ny förfrågan från beskickningens sida avvaktas. Då beskickningen den 15 mars 1941 upprepade sin förfrågan, erhöles beskickningen enligt direktiv från justitiedepartementet den 26 i samma månad svar av innehåll, att Knüfkens hälsotillstånd sedan någon tid nödvändiggjort hans intagande på en av fångvårdens sjukvårdsanstalter, att detta i sin ordning medfört att de för utlämningsärendets prövning nödvändiga undersökningarna måst avbrytas, samt att för det dåvarande icke kunde angivas någon bestämd tid, när beslut i utlämningsfrågan kunde komma att föreligga.

Angående Knüfkens överflyttande till sjukvårdsanstalt har undersökningskommissionen från överdirektören och chefen för fångvårdsstyrelsen Hardy Göransson, chefsläkaren vid sinnessjukavdelningen å centralfängelset å Långholmen doktor Lars-Ingemar Lundström, dåvarande direktören å nämnda fängelse Sven Axi samt advokaten Hugo Lindberg inhämtat följande.

Dåvarande chefen för justitiedepartementet K. G. Westman hade vid flera tillfällen i början av 1941 fört underhandlingar angående utlämningsärendet med överdirektören Göransson samt med advokaten Lindberg och därvid informerat dessa om att de tyska myndigheterna visat sig ytterst angelägna att få Knüfken utlämnad till Tyskland, att Knüfken, om så skedde, med all säkerhet skulle komma att avrättas, samt att svenska regeringen ämnade motsätta sig utlämning av Knüfken. Den 31 januari 1941 hade statsrådet Westman meddelat överdirektören Göransson att med hänsyn till de tyska myndigheternas inställning någon förflyttning av Knüfken från kronohäktet i Falun då icke kunde ske utan skulle anstå i avvaktan på besked av statsrådet. Den 10 mars 1941 hade statsrådet meddelat överdirektören Göransson, att Knüfken då kunde förflyttas från kronohäktet samt lämpligen borde överföras till någon fångvårdens sinnessjukanstalt, varest han dels kunde hållas förvarad utan att hans identitet röjdes och dels kunde beredas vissa lättnader under tiden för frihetsberövandet. Knüfken hade vid tiden i fråga icke varit i behov av vård å sjukvårdsanstalt, men på anmodan av överdirektören Göransson hade läkare å kronohäktet i Falun utskrivit ett intyg av innehåll att Knüfken vore nervös och att fortsatt vistelse å kronohäktet för honom skulle innebära risk för cellpsykos. I samband med att Knüfken med stöd av detta intyg den 12 mars 1941 överförts till sinnessjukavdelningen å centralfängelset å Långholmen hade överdirektören Göransson informerat läkarna därstädes ävensom fängelsedirektören om att Knüfkens identitet såvitt möjligt icke borde röjas. I sådant syfte hade Knüfken å sinnessjukavdelningen hållits isolerad från andra fångar, och vaktbetjäningen hade icke erhållit kännedom om hans namn. Bland vaktkonstaplarna hade han gått under namnet »Fredag» på grund av att hans intagande å sinnessjukavdelningen ägt rum å denna veckodag.

De svenska myndigheternas inställning till Knüfken hade enligt överdirektören Göranssons uppfattning hela tiden varit ytterst välvillig, och överdirektören Göransson hade icke funnit något som tytt på att vistelsen å sinnessjukavdelningen inverkat menligt på Knüfkens hälsa. Ej heller hade Knüfken, Göransson veterligt, klagat över behandlingen å avdelningen. I november 1943 hade Knüfken överflyttats till fångvårdsstyrelsens koloni å egendomen Hall, varest han kunnat erhålla större rörelsefrihet samt tillfälle till arbete. Från sistnämnda anstalt hade han frigivits den 11 februari 1944. Enligt doktor Lundströms uppfattning hade Knüfken under den tid som doktor Lundström iakttagit honom å sinnessjukavdelningen, eller från och med februari 1942 till och med september 1943, icke företett några tecken på psykisk abnormitet eller sjukdom. Såväl advokaten Lindberg som, enligt dennes uppfattning, Knüfken själv hade från början varit införstådda med att för Knüfken endast funnits två alternativ att välja mellan, nämligen utlämning till Tyskland eller isolering i form av fängelsevistelse, och Knüfken hade därvid valt det senare alternativet.

Advokaten Lindberg har vidare förklarat, att han funnit det anmärkningsvärt att Knüfkens vistelse här i landet kommit till de tyska myndigheternas kännedom så tidigt, att framställning om hans utlämnande kunnat göras redan i april 1940.

I anledning härav har undersökningskommissionen konstaterat, att Knüfkens vistelse i Sverige blivit känd för de tyska myndigheterna i samband med att Knüfken här i landet lagfördes för passförfalskning och olovlig underrättelseverksamhet genom att åklagaren i det mot Knüfken i december 1939 vid Stockholms rådhusrätt anhängiggjorda målet hos vederbörande tyska myndigheter skriftligen infordrade vederbörliga identitetshandlingar angående Knüfken.

Den 2 juli 1941 meddelades från utrikesdepartementet till tyska beskickningen i anledning av förnyad förfrågan, att Knüfken överförts till sinnessjukavdelning för läkarundersökning, samt att utlämningsfrågan vilade i avbidan på resultatet

av denna undersökning. Detta meddelande föranledde ett uttalande från tyska beskickningens sida av innehåll, att man icke kunde förstå att berörda förhållanden ansågs utgöra hinder för utlämningsfrågans avgörande, samt att det vore ägnat att förväna att det icke tidigare under de förda förhandlingarna varit tal om Knüfkens sinnesbeskaffenhet.

En befattningshavare vid tyska legationen, som den 5 augusti 1941 avlade besök i utrikesdepartementet, framförde därvid följande meddelande: Den tyska regeringen kunde icke inse att sinnesundersökningen av Knüfken kunde påverka utlämningsärendet, då rättsfrågan redan avgjorts genom högsta domstolens beslut. Man hade i Berlin fått den uppfattningen att vederbörande å svensk sida önskade behandla ärendet dilatoriskt, trots att ärendets rättliga del redan vore slutbehandlad. Vad som sålunda förekommit hade gjort ett mycket ogynnsamt intryck på den tyska regeringen. Det antoges att man från svensk sida, trots det föreliggande rättsläget, vore obenägen att utlämna Knüfken. Ett klart besked vore, även om det ginge i negativ riktning, att föredraga framför en dilatorisk behandling, vilken ansågs särskilt stötande.

Den 25 oktober 1941 antyde samme befattningshavare vid förnyat besök i utrikesdepartementet, att Tyskland möjligen skulle kunna avstå från kravet på Knüfkens utlämnande, om en viss svensk medborgare, vilken i Sverige ådömts långvarigt frihetsstraff och för vilken de tyska myndigheterna hyste intresse, bleve benådad. Vid underhandlingar den 8 december samma år mellan utrikesdepartementet och tyska beskickningen meddelades emellertid från beskickningens sida, att Tyskland hade föga intresse för ett utbyte av Knüfken mot nämnde svenske medborgare, men att det vore tänkbart med ett avstående från utlämnandet av Knüfken mot att en viss tysk medborgare, vilken här i landet ådömts frihetsstraff, bleve benådad och frigiven. Sveriges utrikesminister lät i mitten av sistnämnda månad meddela tyska beskickningen, att svenska regeringen vore beredd att benåda viss annan här i landet till frihetsstraff dömd tysk medborgare, därest viss i Tyskland dömd svensk medborgare i sammanhang därmed frigåves, samt att utrikesdepartementet, därest sagde tyske medborgare benådades, komme att uttala att svenska regeringen förväntade, att tyska regeringen icke komme att insistera på utlämning av Knüfken.

Utrikesdepartementet underrättades emellertid den 4 maj 1942 av tyska beskickningen om att tyska regeringen icke velat avstå från sin begäran om utlämning av Knüfken av hänsyn till gjorda eller utfästa benådningar. Denna underrättelse föranledde en genmälan från utrikesdepartementets sida av innehåll, att man från svensk sida utgått från att saken icke vidare vore aktuell sedan sist omnämnda tyske medborgare erhållit benådning. I anledning härav tillkännagavs tyska beskickningen, att tyska regeringen icke ansett sig kunna på grund av sagda benådning avstå från kravet på utlämning av Knüfken. På grund av vad sålunda förekommit meddelade utrikesdepartementet den 5 juni 1942 till tyska beskickningen, att svenska regeringen icke vore benägen att utlämna Knüfken, att, om ett formellt beslut påfordrades, detta komme att innebära avslag, att man emellertid från svensk sida helst skulle se att framställningen om utlämning icke behövde slutbehandlas, när de svenska myndigheterna därigenom skulle få större möjlighet att kvarhålla Knüfken i förvar, samt att man därför önskade ett uttalande från tysk sida att tyska regeringen vore införstådd med en förhållning av ärendet. På detta meddelande svarades den 16 oktober 1942 att tyska regeringen vore ense med svenska regeringen om att med utlämningsfrågan finge anstå till efter krigets slut under förutsättning att Knüfken fortfarande hölles i häkte. I samband härmed betonades, att tyska regeringen icke avstått från kravet på utlämning.

Den 15 maj 1943 meddelades från tyska beskickningens sida, att tyska regeringen vore beredd att benåda viss svensk medborgare, som av tysk krigsdomstol

i Danmark dömts till döden för spioneri, därest svenska regeringen förbunde sig att dels benåda viss tysk medborgare, som i Sverige för spioneri dömts till straffarbete tre och ett halvt år, och dels utlämna Knüfken och förre tyske medborgaren Ernst Friedrich Wollweber. Från utrikesdepartementets sida uttalades förvåning över de stora motkraven, och några fortsatta underhandlingar angående utlämnande av Knüfken har, såvitt av undersökningskommissionens utredning framgår, därefter icke förts.

Den 4 februari 1944 beslutade Kungl. Maj:t, att Knüfken skulle försättas på fri fot, och Knüfken erhöll i samband därmed tillstånd att vistas i Södertälje. Den 11 oktober 1944 reste Knüfken med de svenska myndigheternas medgivande till England, och den 13 i samma månad fattade Kungl. Maj:t beslut i utlämningsärendet, varvid beslöts att lämna framställningen om Knüfkens utlämnande utan bifall.

Såsom svar på en från tyska beskickningens sida den 11 december 1944 framställd förfrågan huruvida Knüfken i enlighet med tidigare träffad överenskommelse hölles i fängsligt förvar, underrättades beskickningen om att Knüfken med vederbörligt tillstånd lämnat landet och troligen vistades i England.

Knüfken har icke själv till undersökningskommissionen inkommit med klagomål över den behandling han rönt under sin vistelse här i landet.

Emellertid har förtroendemannen Lindley i tre olika nummer av tidningen »Trots allt!», vilka utkommo under februari 1945, publicerat artiklar angående Knüfken under rubriken »Mannen med järnmasken», i vilka artiklar Lindley framställt anmärkning mot att Knüfken på sätt som skett berövats friheten. I artiklarna uttalades, bland annat, att Knüfken hållits i fängelse »såsom svenska regeringens privata fånge», samt framhölls såsom anmärkningsvärt, att Knüfken intagits på sinnessjukavdelning, trots att det var för myndigheterna känt att Knüfken icke led av psykisk sjukdom.

Jämväl i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning och i tidningen »Arbetaren» inflöto under februari 1945 artiklar angående de svenska myndigheternas åtgärder beträffande Knüfken. I dessa artiklar har gjorts gällande, att dröjsmålet med den slutliga behandlingen av utlämningsfrågan tillgripits medvetet i syfte att skapa förutsättningar för fortsatt kvarhållande av Knüfken i fängsligt förvar, samt att de vidtagna åtgärderna vittnat om en anmärkningsvärd undfallenhet gentemot den tyska regeringen.

Undersökningskommissionen. Enligt kommissionen måste den behandling, som kommit Knüfken till del här i landet efter det han i maj 1940 avtjänat det honom ådömda straffet, betecknas såsom icke överensstämmande med normal rättstillämpning. Det synes likväl klart, att myndigheternas handlingssätt åtminstone för tiden till i juni 1942 föranletts av önskemålet att i Knüfkens intresse uppskjuta avgörandet av frågan om hans utlämnande till Tyskland. Kommissionen vill emellertid ifrågasätta huruvida icke Knüfken hållits i fängsligt förvar under längre tid än som påkallats av omständigheterna.

D. Undersökningar angående den s. k. Långmora- razzian m. m.

Inledning. I anledning av uppkommen misstanke om förberedelse till brott mot lagen den 13 december 1940 om straff för sabotage verkställde polismyndigheten den 13 november 1942 husrannsakan å Långmora och Smedsbo flyktingförläggningar samt kroppsrensningen å därstädes omhändertagna flyktingar. I samband därmed anhölls å förläggningarna såsom misstänkta för brott av nämnda art tjugusex flyktingar, vilka i denna redogörelse betecknas med bokstäverna A—Å. Av dessa voro nitton omhändertagna på Långmora och sju på Smedsbo. Tolv av de anhållna flyktingarna, nämligen de som betecknas med bokstäverna A—L, ha inkommit med anmälningar till undersökningskommissionen. Två flyktingar, en f. d. tysk medborgare och en dansk medborgare, vilka vid tiden för polismyndighetens ingripande voro omhändertagna å Långmoraförläggningen men icke blevo anhållna, och vilka likaledes hänvänt sig till undersökningskommissionen, ha i sina anmälningar berört de förhållanden, varom nu är fråga. Dessa två flyktingar betecknas med bokstäverna Å respektive Ö.

Vid den utredning, som undersökningskommissionen i anledning av nämnda anmälningar verkställt, ha förhör hållits med åtskilliga befattningshavare hos socialstyrelsen och utlänningskommissionen. Vidare ha förläggningsdirektörerna Arvid Jansson, Knut Larsson och Gustaf Uhr samt assistenten Gösta Claesson ävensom fyra av de flyktingar, som hänvänt sig till undersökningskommissionen, blivit hörda. Vissa upplysningar ha inhämtats från ett antal befattningshavare hos statspolisen och polismyndigheten i Stockholm, vilka deltagit i förberörda polisutredning. Slutligen har granskning skett av utlänningskommissionens dossierer rörande de flyktingar, vilka enligt vad ovan nämnts inkommit med anmälningar till undersökningskommissionen, ävensom av en den 16 januari 1943 dagtecknad, synnerligen omfattande rapport angående polisutredningen, vissa hos polismyndigheten i Stockholm förvarade dossierer angående en del av samma flyktingar samt protokoll rörande den å förläggningarna verkställda hus- och kroppsrensningen och i samband därmed verkställda beslag.

De anhållna flyktingarnas förhållanden före polisingripandet. Beträffande de i samband med polisingripandet anhållna flyktingarna, vilka inkommit med anmälningar till undersökningskommissionen, har uttrönts följande.

1) *A, född 1916, f. d. tysk medborgare.* A, som är av judisk börd, har studerat vid läroverk i Tyskland och därefter vid seminarium i Frankfurt am Main för att utbilda sig till präst i mosaiska församlingen. I samband med judeförföljelserna i Tyskland internerades han i koncentrationsläger. Genom förmedling av judiska lantarbetarförbundet ordnades emellertid för honom inresetillstånd till Sverige. Kort efter det han anlant hit till landet i början av år 1939 erhöi han anställ-

ning såsom lantbrukselev & en gård i Skåne. Honom beviljat uppehållstillstånd förlängdes tid efter annan efter tillstyrkande yttranden av polismyndighet och länsstyrelse. I mars månad 1940, då ansökning om förlängt uppehållstillstånd för honom ånyo var under bedömande, hemställde e. o. byråinspektören i socialstyrelsen Robert Paulson i skrivelse till landsfogden i Kristianstads län att undersökning måtte verkställas angående A, enär »från fullt trovärdigt håll meddelats att en judisk lantbrukselev vid namn A på okänt sätt bekommit pengar och inköpt motorcykel, med vilken han lär besöka olika platser i okända ärenden». Efter inhämtande av yttrande från landsfiskalen i Färlövs distrikt meddelade landsfogden, att A jämte sin hustru vore anställd å en lantgård, att makarna icke syntes befatta sig med politik, att de förde livlig korrespondens med judiska släktingar, att A icke haft någon motorcykel sedan han i december 1939 börjat sin senaste anställning, att makarna tydligen sökte spara pengar för att resa till Amerika, samt att någon anmärkning mot dem icke förekommit, varför det icke syntes finnas anledning att vägra förlängt uppehållstillstånd. A:s ansökan bifölls, och i juli 1940 erhöll A främlingspass.

Då A i juni månad 1942 inkom med ansökning om förlängning av uppehållstillståndet, erhöll socialstyrelsen från polismyndigheten i Stockholm en memororia angående A, vari bland annat antecknats, att av ett av A i november 1939 till den svenska avdelningen av Röda Hjälpens avlåtet brev framgått att A åtagit sig att tillställa två namngivna, i Skåne boende personer exemplar av den kommunistiska tidningen »Die Welt», att enligt rapport från stadsfiskalen i Kristianstad makarna A under hösten 1939 väckt misstänksamhet mot sig genom att färdas omkring i Kristianstadstrakten på motorcykel, att det genom verkställd postkontroll kommit till polismyndighetens kännedom att en svensk kommunistledare i januari månad 1942 i brev till en annan svensk kommunist förklarar sig önska upplysningar angående A, »enär denne skrivit artiklar hit, som han vill ha publicerade», samt att det vore för polismyndigheten känt att A i skrivelser till det kommunistiska pressföretaget Ina-press i Stockholm begärt att få av honom skrivna artiklar, därav en angående lantarbeterskornas sociala förhållanden, publicerade. I yttrande över sist omnämnda ansökning uttalade landsfiskalen i Åhus landsfiskalsdistrikt, att A icke ansåges fullt pålitlig för svenska intressen, att han »synbarligen sysslade med politik, ty han avsände och erhöle många brev, tidskrifter och dylikt», ävensom att A vore klok och försiktig samt aldrig gjorde propaganda. Jämväl landsfiskalen i Klågerups distrikt, dit makarna A vid nu ifrågasvarande tid inflyttat, yttrade sig över ansökningen och meddelade därvid, att A:s nye arbetsgivare icke funnit denne i någon högre grad politiskt intresserad. I ett yttrande av den 10 september 1942 från mosaiska församlingen i Stockholm uttalade vederbörande: »Min uppfattning om makarna A baserar sig uteslutande på andras iakttagelser. Ryktet har emellertid vid några tillfällen velat förmäla, att åtminstone mannen A haft deciderat kommunistiska intressen. Mannen A har på sin tid uttryckligen varnats för att här i landet på något sätt taga del i någon som helst politisk verksamhet.»

Den 10 september 1942 beslutade socialstyrelsen med stöd av 11 § tillsynskungörelsen den 1 september 1939 att A skulle omhändertagas och tills vidare vistas å Långmoraförläggningen. Utlänningsnämnden, som avgivit yttrande i ärendet, hade förklarar sig icke ha något att erinra mot att A omhändertoges för vistelse i förläggning.

I oktober 1942 ingav A till socialstyrelsen ansökning om utskrivning från förläggningen. Vid ansökningen hade fogats ett av förläggningsschefen, direktören Knut Larsson, avgivet yttrande av innehåll, att A skött sig oklanderligt på förläggningen och fått goda vitsord av arbetsförmännen, att det vore svårt att fastställa A:s politiska ståndpunkt, samt att ur förläggningssynpunkt intet vore att invända mot friskrivning men att en tids ytterligare observation syntes lämplig.

Vidare hade vid ansökningen fogats ett intyg av en av A:s svenska arbetsgivare, däri A erhöll goda vitsord, samt ett uttalande av en annan arbetsgivare, vilken förklarade sig villig att återtaga A i sin tjänst. Ansökningen avslogs, men A underrättades om att, därest ny ansökning om frigivning ingåves i mitten av november samma år, densamma sannolikt komme att bifallas under förutsättning att förlägningschefen lämnade sitt tillstyrkande.

I detta sammanhang kan anmärkas, att i förenämnda, den 16 januari 1943 dagtecknade rapport angående polisutredningen förekommer följande anteckning angående vad som tidigare vore känt i fråga om A: »Mosaiska församlingen har även ansett, att A är en tvivelaktig figur och har på sin tid uttryckligen varnat honom för att i Sverige delta i någon som helst propagandaverksamhet». Anteckningen bör sammanställas med innehållet i det av mosaiska församlingen avgivna yttrandet, vilket ovan återgivits.

2) B, född 1901, f. d. tysk medborgare. Han är född av tyska föräldrar i Estland, vistades under sin barndom i Moskva och kom vid fjorton års ålder till Berlin, varefter han under en längre tid dels varit anställd i och dels jämte fadern själv drivit bokhandelsrörelse. Han var medlem av tyska kommunistiska partiet ett antal år fram till 1933 och hade i detta parti olika förtroendeposter. Efter Hitlers makttillträde hölls han en tid i häkte, och under de närmaste åren därefter togs han upprepade gånger i förhör av den tyska hemliga statspolisen såsom misstänkt för illegal verksamhet. Av fruktan att bli satt i koncentrationsläger reste han i juli 1937 över Danmark till Sverige.

Sedan han anlänt till Stockholm anmälde han sig såsom politisk flyktning hos Fackliga och politiska emigranternas hjälpkommitté och fick understöd därifrån liksom senare från Arbetarrörelsens flyktingshjälp. Han anmälde sig även hos härvarande kommunistiska parti. I juli 1940 anhölls B av säkerhetstjänsten och hördes om sina levnadsomständigheter och sina förehavanden här i landet. Av den över förhöret upprättade rapporten framgick bland annat, att Arbetarrörelsens flyktingshjälp efter den 1 november 1939 indragit understödet till B, när det med säkerhet blivit känt, att han även åtnjöt understöd från Röda Hjälpens eller det kommunistiska partiet och det dessutom blivit känt att han här i landet gjort propaganda för sina kommunistiska idéer. Med avseende å språkundervisning, som B uppgivit sig ha bedrivit, antecknades i rapporten, att det funnes skälig anledning antaga, att densamma endast vore täckmantel för kommunistisk verksamhet. I samband härmed anmärktes att B syntes här i riket uteslutande ha umgåtts med personer av den kommunistiska åskådningen. Slutligen påpekades, att det vore synnerligen egendomligt att B tagit sin bostad i omedelbar närhet av Barkarby flygplats där goda möjligheter funnes att iakttaga flygvapnets övningar.

Under återopande av innehållet i polisrapporten anmälde överståthållarämbetet till Kungl. Maj:t att ämbetet funne anledning föreligga till utvisning från riket av B, och Kungl. Maj:t meddelade den 30 augusti 1940 utvisningsbeslut samt förordnade, att B i avbidan på att beslutet skulle kunna bringas till verkställighet skulle hållas i förvar. Den 21 mars 1941 förklarade Kungl. Maj:t hinder icke möta för socialstyrelsen att förordna om B:s omhändertagande för vistelse i förläggning, varpå socialstyrelsen efter utlänningsnämndens hörande beslöt att B skulle intagas på förläggningen i Smedsbo. Han fördes dit den 17 april 1941. Då socialstyrelsen i mars 1942 upptog frågan om B:s fortsatta vistelse i förläggning beslöts, sedan utlänningsnämnden förklarat sig sakna anledning att tillstyrka utskrivning, att B tills vidare skulle kvarhållas i förläggning. Säkerhetschefen hade i yttrande av den 19 mars 1942 ur allmän säkerhetssynpunkt påyrkat fortsatt kvarhållande. Härvid hade säkerhetschefen återopat ett den 9 nämnda mars dagtecknat yttrande av tff polisintendenten Sim. Sellén angående B och andra interner, i vilket anförts bland annat följande: »I Sverige uppehålla sig ett flertal politiska

flyktingar och andra utlänningar, vilka här utan tvivel äro illegalt politiskt verksamma och icke önskvärda personer ur social synpunkt. Sedan möjlighet skapats att intaga dylika utlänningar i förläggning, har ett flertal av de ur svensk synpunkt mest farliga utlänningarna blivit intagna dels å Långmora och dels å Smedsbo förläggning. De i bifogade förteckning upptagna flyktingarna tillhöra sålunda utan tvekan den kategori av utlänningar, som genom sin politiska och sociala inställning och verksamhet skulle kunna bli synnerligen farliga och opålitliga för Sverige, därest de finge vistas å fri fot. — — — De svenska kommunisterna arbeta för närvarande synnerligen intensivt bland de politiska flyktingarna och de ha därvid stor hjälp av de utländska kommunistiska flyktingarna, som ju i regel ha stor erfarenhet beträffande illegalt politiskt arbete sedan vistelsen i utlandet. Polismyndigheten har den erfarenheten av den brottsliga verksamhet, som bedrivits av de på sista tiden avslöjade spion- och sabotageligorna, att den kommunistiska rörelsen är engagerad i dylik verksamhet. Det är långt ifrån uteslutet, att kommunister, som äro omhändertagna i förläggning, önska komma på fri fot för att sedan fortsätta de genom myndigheternas ingripande mot deras meningsfränder avbrutna sabotageförberedelserna.»

3) C, född 1908, f. d. tysk medborgare. Han var sedan 1925 medlem i tyska skoarbetarförbundet samt fungerade såsom sekreterare och ordförande i detta förbund. År 1932 anslöt han sig till det tyska socialdemokratiska partiet, men han har icke haft någon funktion inom partiet. Efter nazismens genombrott var han illegalt verksam genom att söka från Tjeckoslovakien till Tyskland överföra av den tyska regimen förbjuden litteratur.

I mars 1934 flydde han till Sverige. Här erhöi han till en början understöd av fackliga och politiska emigranternas hjälpkommitté. En del av de flyktingar, som understöddes av denna kommitté, bildade en förening, kallad Flyktinghjälp, med ändamål att främja flyktingarnas intressen. C var medlem i styrelsen för denna förening. På föreningens möten, som fingo hållas i en av Landsorganisationens plenisalar, fingo politiska frågor icke avhandlas. C, som plögade åtaga sig att biträda olika flyktingar vid ordnande av deras angelägenheter här i landet, kom i denna sin verksamhet ofta i beröring med sekreterarna i Arbetarrörelsens flyktingshjälp, Axel Granath och Karl Erik Jansson. Under hösten 1938 avbröts på grund av vissa meningsskiljaktigheter i flyktingfrågor förbindelsen mellan föreningen Flyktinghjälp och Arbetarrörelsens flyktingshjälp, varefter föreningen upplöstes.

Enligt hos polismyndigheten förvarade, i september 1939 verkställda anteckningar har sekreteraren Granath på förfrågan till polismyndigheten lämnat följande uppgifter: C och en del andra flyktingar, däribland två namngivna tyskar, hade bildat en »krets», som arbetade eller i varje fall sökte arbeta illegalt i förening med svenska kommunister. C och nämnda två tyskar hade tagit till sin uppgift att i Kominterns intresse driva propaganda, som ginge ut på att misstänkliggöra den svenska regeringen samt giva uttryck åt hat till »Stor-Tyskland». Propagandan bedreves på det sätt att man, troligen i C:s bostad, stencilerade rundskrivelser till flyktingar över hela landet.

Sedermera uttrönte polismyndigheten att C stod i förbindelse med tyske medborgaren G¹ genom en täckadress — en i Stockholm boende österrikisk kvinna, med vilken G var förlovad — samt att C till G genom hennes förmedling överlämnat ett brev med underrättelse att tre namngivna, såsom kommunister kända flyktingar »die ersten Leute von unserer Kommitté», intagits på flyktingförläggning. Brevet var undertecknat med namnet »Ali» och innehöll jämväl ett uttalande att de tre flyktingarnas internering säkerligen vore vissa provokatörers verk. G och dennes

¹ Se sid 82.

fästmö anhöllos den 1 april 1940 och C den 5 i samma månad. G och hans fästmö vägrade till en början bestämt att lämna uppgift om vilken person, som avsåges med namnet »Ali», och gjorde detta först efter att ha lämnats tillfälle att däröf rådgöra med varandra. Alla tre förnekade emellertid, att de bedrivit politisk propaganda eller eljest gjort sig skyldiga till illegal verksamhet. Beträffande G:s fästmö uppgav C, att hon vore mycket intresserad av kommunismen, men att han icke kände till om hon hade förbindelser med svenska kommunister. Såsom skäl till att han låtit henne överbringa brev till G angav C den omständigheten att han visste att G ofta brukade vistas hos henne. »Ali» vore enligt C:s uppgift ett smeknamn, som hon brukade använda då hon tilltalade C. Anledningen till att C velat underrätta G om interneringen av förenämnda tre flyktingar vore den att interneringen väckt uppseende bland flyktingar i Sverige och antagits vara ett tecken på att behandlingen av flyktingarna här i landet skulle skärpas. C förklarade, att han alltjämt vore socialdemokrat och således icke hade medlemskap i kommunistpartiet. I anledning av att hos C påträffats exemplar av tidningen »Die Welt» hördes C angående sin befattning med denna tidning och uppgav därvid, att han utan att hava framställt begäran därom plägade få fem exemplar av tidningen sig tillsända, samt att han brukade överlämna ett av tidningsexemplaren till G och kasta bort de övriga. Ombudsmannen i Svenska Sko- och Läderindustriarbetareförbundet, riksdagsmannen Karlsson, uppgav på förfrågan av polisman, att han icke kände till C:s politiska inställning men hade sig bekant att C underhölle brevförbindelse med olika kommunister i utlandet. Efter slutförd polisutredning frigåvos såväl G och dennes fästmö som C.

I den över polisutredningen upprättade rapporten har antecknats att sekreteraren Jansson uttalat såsom sin personliga uppfattning, att såväl C som G borde förpassas till förläggning enär deras verksamhet vore svår att kontrollera. I maj 1940 upptogs i socialstyrelsen till behandling frågan om C:s omhändertagande för vistelse å flyktingförläggning. I avgivet yttrande tillstyrkte säkerhetschefen dylikt omhändertagande, och den 29 juni 1940 beslöt socialstyrelsen, sedan utlänningsnämnden förklarat sig icke hava något att däremot erinra, att C skulle omhändertagas och vistas å Långmoraförläggningen.

Då socialstyrelsen i april 1941 prövade frågan om kvarhållande av C å förläggningen, påyrkade säkerhetschefen ur allmän säkerhetssynpunkt att C skulle kvarhållas. I en till säkerhetschefen avgiven, den 23 april 1941 dagtecknad promemoria hade polisintendenten Martin Lundqvist, med avseende å bland andra C, yttrat: »I Sverige uppehålla sig ett flertal politiska flyktingar, vilka här utan tvivel äro illegalt politiskt verksamma. Sedan möjlighet skapats att intaga dylika utlänningar i förläggning, ha ett flertal av de mest politiskt verksamma utlänningarna blivit intagna dels å Långmora och dels å Spedsbo förläggning. De utlänningar, som sålunda omhändertagits, äro mestadels att betrakta såsom de ur politisk synpunkt farligaste av de flyktingar, som uppehålla sig i Sverige. De i bifogade förteckning upptagna flyktingarna (i denna förteckning återfinnas C och G) tillhöra sålunda utan tvekan den kategori av utlänningar, som genom sin politiska och sociala inställning och verksamhet visat sig vara synnerligen farliga och opålitliga för Sverige, då de vistas på fri fot. Med hänsyn till de spända och oroliga förhållanden, som för närvarande äro rådande i världen och med tanke på Sveriges politiskt sett utsatta och bekymmersamma läge, måste det anses vara synnerligen olämpligt, att utlänningar av här ifrågavarande art tillåtas vistas på fri fot. I stället för att från förläggning frigiva utlänningar, torde det bliva nödvändigt att i stället förordna intagande i förläggning av ytterligare en del utlänningar, som på ett eller annat sätt missbrukat Sveriges gästfrihet.»

Beträffande C finnes i nämnda promemoria antecknat följande: »C har vistas i Sverige sedan i mars 1934. Han blev erkänd av Arbetarrörelsens flyktinghjälp men hade trots detta varit i förbindelse med 'Röda Hjälpen' och andra kommu-

nistiska element i Stockholm och därvid i Kominterns intressen drivit propaganda, som gick ut på att misstänkliggöra den svenska regeringen. C och G stodo i livlig förbindelse med varandra. Sekreteraren i Arbetarrörelsens flyktinghjälp har om C förklarar, att denne borde intagas i förläggning, enär C:s verksamhet under nuvarande kritiska förhållanden vore synnerligen svår att kontrollera. C torde även hänföras till kategorien icke önskvärda utläningar i Sverige, och vid en eventuell frigivning kommer C säkerligen att upptaga förbindelsen med kommunistiska element och fortsätta med sin illegala verksamhet».

Intendent Lundqvist hemställde i promemorian att säkerhetschefen måtte på det bestämdaste avråda från att ifrågavarande utläningar försattes på fri fot. Socialstyrelsen beslöt att C skulle kvarhållas i förläggningen.

I april 1942 prövades åter frågan om C:s kvarhållande. I samband härmed avgav intendent Lundqvist förnyat, den 9 april 1942 dagtecknat yttrande till säkerhetschefen av i huvudsak enahanda innehåll som det nyssnämnda samt avseende, bland andra, C och G. I det senare yttrandet förekommer därjämte följande uttalande: »Med de hjälpmedel, som polismyndigheten har till sitt förfogande, äro svårigheterna att erhålla full bevisning angående illegal politisk verksamhet synnerligen stora beträffande utläningar i Sverige. Det ligger därför i sakens natur, att skäligen misstankar för politisk verksamhet skola vara tillräckliga för beslut om omhändertagande i förläggning och om fortsatt kvarhållande. Sådana misstankar föreligga i utpräglad grad beträffande förutnämnda utläningar. Några nya omständigheter av beskaffenhet att medföra ändring i uppfattningen rörande ovannämnda utläningar ha icke framkommit efter de senaste interneringsbesluten. Om någon eller några av ovannämnda utläningar nu skulle utskrivas finnes icke något som tyder på att dessa skulle vara mindre farliga än vid tidpunkten för deras omhändertagande i förläggning.» Socialstyrelsen beslöt på yrkande av säkerhetschefen, att C alltjämt skulle kvarhållas i förläggningen.

I samband med undersökningskommissionens utredning ha sekreterarna Granath och Karl Erik Jansson lämnats tillfälle att yttra sig angående vad i polisrapporten antecknats rörande av dem gjorda uttalanden. Granath har därvid uppgivit bland annat följande: C hade intagit den ståndpunkten, att han såsom styrelsemedlem i föreningen Flyktinghjälp skulle äga företräda flyktingar inför kommitterade i Arbetarrörelsens flyktingshjälp. Kommitterade hade emellertid icke godtagit denna ståndpunkt. Till föreningen hade varit anslutna en del av de flyktingar, som varit erkända av Arbetarrörelsens flyktingshjälp. Mellan föreningen och andra gruppbildningar bland flyktingarna hade förekommit ständiga tvister, vilka i hög grad försvårat hjälparbetet. Tvisterna hade i flertalet fall uppkommit till följd av politiska motsättningar. Upplösningen av föreningen hade skett på föranstaltande av Arbetarrörelsens flyktingshjälp. Granath hade vid ifrågavarande tid förmärkt, att C hade ganska intimt samarbete med kommunister, och hölle för visst, att C vid samma tid agiterat bland flyktingar i Sverige för kommunismen. Vad i polisrapporten antecknats därom, att Granath skulle hava uppgivit att C i Kominterns intresse agiterat för att misstänkliggöra den svenska regeringen, vore emellertid icke riktigt. Något sådant uttalande hade Granath icke gjort och icke heller haft skäl att göra. Granath hade den allmänna uppfattningen om behandlingen av flyktingarna vid ifrågavarande tid, att »man satte in folk på Långmora tämligen ofreflekterat». Han hade för sin del i fråga om övervakningen av C föreslagit, att C:s uppehållstillstånd skulle begränsas till att gälla endast någon ort i Stockholms omgivning. En dylik inskränkning av uppehållstillståndet skulle enligt Granaths mening ha berett möjlighet att i huvudsak förhindra C:s för hjälparbetet bland flyktingarna störande verksamhet. Sekreteraren Jansson har vitsordat, att han till polismyndigheten uttalat såsom sin personliga uppfattning att C och G lämpligen borde intagas å flyktingförläggning. I samband därmed har sekreteraren

Jansson uppgivit, att han av andra flyktingar fått uppgifter om att C bedreve kommunistisk propaganda. Granath och Jansson hade båda vid polisförhör förklarat, att de funnit sig icke kunna lita på C och G.

4) *D, född 1902, f. d. tysk medborgare.* Han försörjde sig efter slutad skolgång såsom smed samt järnverks- och kolgruvearbetare. År 1920 skrev han in sig i den s. k. Röda armén i Tyskland och var aktivt verksam i samband med den s. k. Kapp-kuppen. Senare samma år begav han sig till Frankrike samt tog värvning i Främlingslegionen, i vilken han tjänstgjorde till 1928 och vann befordran till sergeant. Han återvände sedermera till Tyskland. År 1931 ådrog han sig genom en bilolycka så svåra skador att ena benet måste amputeras, och därefter erhöll han huvudsakligen sin försörjning av pension från franska staten. Han ägnade sig efter denna tidpunkt åt arbete inom det kommunistiska partiet. I augusti 1936 eftersöktes han av Gestapo, varför han flydde till Danmark. I december 1936 begav han sig därifrån till Sverige. Han erhöll här understöd av Röda Hjälpens svenska avdelning samt vistades på olika platser, mestadels i Stockholm och Eskilstuna, till i februari 1938, då han kom till Norrköping, där han innehaft olika anställningar. Under sin vistelse i Norrköping blev han medlem av stadens kommunistiska arbetarkommun och deltog i dess sammanträden.

Då D i maj 1940 ingav ansökning till socialstyrelsen om förlängt uppehålls- och arbetstillstånd, föranstaltades om en undersökning genom polismyndighetens försorg av D:s förhållanden. Polismyndigheten i Norrköping har angående undersökningen upprättat en rapport, däri antecknats, att D livligt besökte kommunistiska möten, att han innebodde hos en kvinnlig medlem av den kommunistiska arbetarkommunen, hos vilken medlem olika kommunister ofta avlade besök, att han fem dagar innan han ingav ansökningen blivit avskedad från den anställning, som han i ansökningen uppgav sig innehava, samt att han syntes vara distributör av tidningen »Die Welt» men icke blivit överbevisad om att ha bedrivit politisk propaganda. Polismyndigheten i Norrköping ävensom vederbörande länsstyrelse föreslog att D skulle omhändertagas i flyktingförläggning, och den 29 juni 1940 beslöt socialstyrelsen i enlighet med detta förslag, mot vilket utlänningsnämnden icke haft något att erinra, samt hänvisade D till Långmoraförläggningen.

Då socialstyrelsen i april 1941 till behandling upptog frågan om D:s kvarhållande å förläggningen, påyrkade säkerhetschefen i avgivet yttrande sådant kvarhållande under hänvisning till ett av landsfogden i Örebro län gjort uttalande av innehåll att D varit i förbindelse med ledande kommunister samt att det kunde befaras att D, om han frigåves, skulle komma att bedriva politisk propaganda. Ett av förläggningsschefen Jansson samtidigt avgivet yttrande innehåller i huvudsak att D »icke brutit mot föreskrifterna i förläggningen utan uppträtt disciplinerat men är säkerligen en aggressiv ytterlighetspolitiker med högtflygande planer samt en vital kommunist». Socialstyrelsen beslöt D:s kvarhållande i förläggningen. I ett senare yttrande angående D, avgivet i april 1942, har förläggningsschefen Jansson karakteriserat D såsom »en från typ med en viss humor», samt rapporterat, att D:s post ofta måste censureras av förläggningssledningen på grund av utfall mot myndigheter och förordningar. Jämväl i juni 1942 beslöt socialstyrelsen, att D skulle kvarbliva i förläggningen, samt stödde sig därvid på ett yrkande av säkerhetschefen, vilken i sin tur hänvisade till ett uttalande av landsfogden i Örebro län av ungefär enahanda innehåll som dennes tidigare yttrande, med det tillägget att D, som hade brevförbindelser med ledande svenska kommunister, i ett av sina brev uttalat en förhoppning att kommunismen skulle segra.

5) *E, född 1894, f. d. tysk medborgare.* Han försörjde sig efter slutad skolgång såsom sjöman och arbetade därvid bland annat ombord på fartyg, som angjorde hamnar i Australien och Amerika. Under förra världskriget vistades E i U. S. A.

och blev därvid häktad samt ådömd frihetsstraff på grund av att han varit verksam såsom funktionär i amerikanska sjömansunionen, vilken sammanslutning var förbjuden under kriget. År 1922 utvisades E från U. S. A. och återvände till Tyskland. Där arbetade han såsom sekreterare i en facklig organisation för tyska sjömän samt såsom propagandaledare i en internationell sjömansklubb. I sistnämnda egenskap var han under år 1935 verksam några månader i Tjeekoslovakien samt deltog år 1936 i en facklig konferens i Moskva. Sedan 1922 var han medlem i det tyska kommunistiska partiet. Vid tiden för den tyska inmarschen i Österrike år 1938 befann sig E i nämnda land och flydde därvid över Tyskland till Sverige, dit han anlände i maj 1938. Här erhöll E understöd av Röda Hjälpn och bodde till en början i Stockholm samt sedermera i Göteborg.

Vid behandling i mars 1940 av en av E ingiven ansökning om förlängt uppehålls- och arbetstillstånd infordrade socialstyrelsen yttrande av säkerhetschefen, vilken därvid uttalade sig för E:s omhändertagande för vistelse i flyktinförläggning. Till stöd för detta uttalande återopade säkerhetschefen innehållet i en av kriminalstatspolisen i Göteborg upprättad promemoria, vilken innehöll dels en redogörelse för E:s verksamhet i Tyskland och dels en anteckning om att E »synes vara synnerligen aktiv bland där (i Göteborg) bosatta kommunistiska utlänningar». Den 11 april 1940 förordnade socialstyrelsen, sedan utlänningsnämnden förklarat sig icke ha något att däremot erinra, att E skulle omhändertagas för vistelse i Långmoraförläggningen.

Vid upptagande till behandling i april 1941 av frågan om E:s kvarhållande i förläggningen påyrkade säkerhetschefen sådant kvarhållande. Förläggningsschefen uttalade i ett i detta sammanhang avgivet yttrande, att E vore en sträv och hård typ, som väl icke ådragit sig varning av förläggningssledningen men ofta kunde låta höra ett hetsigt tonfall, att E i hög grad tillhörde den kommunistiska enklaven, samt att han icke torde kunna utskrivas. E blev enligt beslut av socialstyrelsen kvarhållen. Jämväl vid frågans omprövning i mars 1942 påyrkade säkerhetschefen kvarhållande av E under hänvisning till ett av kriminalstatspolisen i Göteborg avgivet yttrande, vari kvarhållande tillstyrktes »med hänsyn till hans tidigare politiska verksamhet här och särskilt det nu rådande tidsläget». Socialstyrelsens beslut blev av enahanda innehåll som 1941.

6) F, född 1894, f. d. tysk medborgare. Han är till yrket gruvarbetare. Efter att under förra världskriget ha gjort krigstjänst arbetade han i nämnda yrke till år 1932, då han blev arbetslös. F var sedan 1931 medlem i en gruvarbetarfackförening och tillhörde det socialdemokratiska partiet. I januari 1933 invaldes han i fackföreningens styrelse. I september 1933 arresterades han av S. A.-män och blev utsatt för misshandel men blev därefter frigiven. Han deltog sedermera i illegal verksamhet för återuppbyggande i Tyskland av de gamla, dåmera förbjudna fackföreningarna. I januari 1936 flydde han till Sverige samt bosatte sig i Hälsingborg, varest han underhölls av arbetarkommunen. I oktober 1936 erhöll han främlingspass. Det dröjde länge innan F kunde erhålla något förvärvsarbete. I oktober 1939 började han emellertid bidra till sin försörjning genom att bedriva korvförsäljning från gatustånd.

I april 1940 fann den svenska polismyndigheten anledning att från franska polismyndigheten begära uppgift huruvida F i Frankrike undergått fängelsestraff. Härvid uttröntes att F kort innan Hitler blev rikskansler varit ledare för en mot Hitler riktad, beväpnad sammanslutning om cirka fyrtio man, rekryterad bland socialdemokrater, kommunister och katoliker. Efter det sammanslutningen i oktober 1934 varit i handgemäng med S. A.-män, flydde F över gränsen till Frankrike. Kort därefter dömdes han av fransk domstol för det han utan vederbörligt tillstånd inrest i landet och därvid olovligen dit infört tullpliktigt gods till sammanlagt tio dagars fängelse, varefter han utvisades från Frankrike.

I mars 1940 lämnade olika personer till polismyndigheten i Hälsingborg uppgifter om att F misstänktes för att i sitt korvstånd bedriva kommunistisk propaganda. Ägaren av korvståndet, hos vilken F var anställd, var en känd kommunist, som tidigare varit ordförande i det kommunistiska partiets avdelning i Hälsingborg. En person anmälde till polismyndigheten, att F livligt diskuterade politik med kunderna iståndet. Vid ett tillfälle skulle han ha uttryckt sin tillfredsställelse över att Ryssland angräppte Finland. Vidare skulle han ha uttalat beklagande över att kommunisterna i Hälsingborg vore fåtaliga. Vid polisförhör med F nedgav denne att han diskuterat politiska frågor med kunder i korvståndet men förklarade sig icke minnas huruvida han uttryckt sympatier för Ryssland eller för kommunismen.

På grund av vad som framkommit vid den verkställda polisutredningen lēmställde polismyndigheten att länsstyrelsen måtte hos socialstyrelsen begära omhändertagande av F för vistelse i flyktingförläggning. Säkerhetschefen tillstyrkte i avgivet yttrande till socialstyrelsen sådant omhändertagande. Den 17 juni 1940 beslöt socialstyrelsen, att F skulle omhändertagas för vistelse i Långmoraförläggningen. Utlänningsnämnden, som avgivit yttrande i ärendet, hade förklarat sig icke ha något att erinra mot att F omhändertogs i förläggning.

Såväl i juni 1941 som i juni 1942 beslöt socialstyrelsen att F skulle kvarhållas i förläggningen. I juni 1942 förelåg hos socialstyrelsen yttrande av landsfogden i Malmöhus län av följande innehåll: »F är en tyst, sluten och lömsk person, som under vistelsen i Hälsingborg endast umgicks med kommunister. Han tjänade sitt levebröd som korvförsäljare för stadens ledande kommunist. Ehuru det icke kunnat påvisas att F bedrivit illegal propaganda, torde detta dock med stor sannolikhet ha varit fallet. Lämnad på fri fot skulle han säkert fortsätta med dylik underjordisk verksamhet.» Säkerhetschefen hade vid sistnämnda tidpunkt ur allmän säkerhetssynpunkt påyrkat, att F icke skulle frigivas. Vid samma tidpunkt förelåg ett till socialstyrelsen avgivet yttrande av förläggningsschefen Jansson, varav inhämtades att F vore »en häftig men gemytlig, livlig och intelligent person», samt att F under sin vistelse i förläggningen ibland sökt undandraga sig arbete.

7) G, född 1909, f. d. tysk medborgare. Han försörjde sig i Tyskland till en början såsom metallarbetare och sedermera såsom gruvarbetare. Under år 1934 häktades han av hemliga tyska statspolisen samt ådömdes två års fängelse för högförräderi på grund av att han, som var medlem av det socialdemokratiska partiet, verkställt insamlingar till förmån för partikamrater, vilka vistades i koncentrationsläger. Efter straffets avtjänande intogs han i sådant läger men sändes sedermera till Polen och Tjeckoslovakien. Från sistnämnda land begav han sig år 1938 till Sverige.

Beträffande den av polismyndigheten i början av år 1940 verkställda utredningen angående G:s verksamhet i Sverige hänvisas till vad som ovan antecknats rörande C¹. På grund av vad som framkommit vid polisutredningen fann överståthållarämbetet anledning föreligga för G:s omhändertagande i flyktingförläggning, och i yttrande till socialstyrelsen förklarade sig säkerhetschefen icke hava något att erinra häremot. Enligt beslut av socialstyrelsen den 29 juni 1940 omhändertogs G för vistelse i Långmoraförläggningen. Utlänningsnämnden hade i sitt yttrande förklarat sig icke ha något att erinra mot att dylik åtgärd vidtoges i fråga om G.

I de yttranden, som polisintendenten Lundqvist avgav den 23 april 1941 samt den 9 april 1942 i samband med handläggningen av frågan om kvarhållande av vissa utlänningar i förläggningen, uttalades angående G följande: »G har vistats i

¹ Se sid. 77.

Sverige sedan den 29 april 1939. Han blev erkänd av Arbetarrörelsens flyktingshjälp men hade trots detta trätt i förbindelse med kommunistiska element i Stockholm. G mottog brev under täckadress. Sekreteraren i Arbetarrörelsens flyktingshjälp har förklarat, att G borde intagas i förläggning, enär dennes verksamhet under nuvarande kritiska förhållanden vore synnerligen svår att kontrollera. G torde hänföras till kategorien av icke önskvärda utläningar i Sverige, och kommer G, om han frigives, säkerligen att upptaga förbindelsen med vissa kommunistiska element och fortsätta sin illegala verksamhet.»

Förläggningsschefen Jansson uttalade i infordrat yttrande till socialstyrelsen, att G vore en inställsam, otrevlig typ, som konsekvent saboterade arbetet. Socialstyrelsen beslutade såväl 1941 som 1942, efter utlänningsnämndens hörande, att G skulle kvarhållas i förläggningen. Utlänningsnämnden tillstyrkte vid båda tillfällena G:s kvarhållande i förläggningen, dock att en av nämndens ledamöter vid ärendets prövning i april 1942 anmälde skiljaktig mening samt förklarade sig anse omständigheterna icke vara sådana att G borde kvarhållas. Över socialstyrelsens i april 1942 fattade beslut om kvarhållande besvärade sig G hos Kungl. Maj:t som emellertid lämnade besvären utan bifall.

8) H, född 1904, f. d. österrikisk medborgare. Han är till yrket timmerman. Han var politiskt organiserad i Österrikes socialdemokratiska parti under åren 1924—27 och därefter i det kommunistiska partiet. Efter år 1934 var han verksam i den illegala fackföreningsrörelsen i Österrike. År 1938 flydde han över Frankrike till Spanien, där han under inbördeskriget stred såsom frivillig på regeringssidan. Sedermera vistades han illegalt i Frankrike, Tjeckoslovakien och Tyskland, varifrån han i juni 1939 begav sig till Sverige.

Här i landet erhöll H understöd av Röda Hjälpens. Utrett är att H sammanbott med en svensk kvinna, som intagit en framträdande ställning inom det svenska kommunistiska partiet. Den 16 mars 1940 beslöt socialstyrelsen, sedan utlänningsnämnden förklarat sig icke ha något att däremot erinra, att H skulle omhändertagas för vistelse i Långmoraförläggningen.

I samband med att frågan om kvarhållande i förläggning av nu ifrågavarande kategori utläningar upptogs till behandling dels i april 1941 och dels samma månad 1942 påyrkade säkerhetschefen vid vartdera tillfället ur allmän säkerhetsynpunkt att H skulle kvarhållas samt hänvisade därvid till yttranden av polisintendent Lundqvist av det innehåll, som förut berörts.¹ I fråga särskilt om H:s fall anförde Lundqvist: H hade i juni 1939 inkommit illegalt till Sverige. Han hade sedermera här erhållit understöd av Röda Hjälpens och vore att anse såsom en mycket rättrogen kommunist. Han hade här i Stockholm varit sammanboende med nyssnämnda kvinnliga medlem av det svenska kommunistiska partiet, vilken varit anhållen i samband med kommunistiska uppträden i Stockholm samt i övrigt även varit verksam såsom spridare av kommunistisk litteratur bland sjömän i svenska hamnar. Vid besök hos H i Långmora förläggning hade hon dit medfört kommunistiska tidningar och kommunistisk litteratur. H komme säkerligen att tillsammans med henne bedriva kommunistisk verksamhet om han bleve försatt på fri fot.

Socialstyrelsen beslöt både 1941 och 1942 att H skulle kvarhållas i förläggning.

9) I, född 1890, f. d. tysk medborgare. Han arbetade efter slutad skolgång såsom verktygsmakare vid olika verkstäder i Berlin med avbrott för åren 1915—1918 då han i förra världskriget gjorde militärtjänst. I var under åren 1912—1917 ansluten till det socialdemokratiska partiet samt blev år 1920 medlem av det kommunistiska partiet. Under åren 1933—1935 var han internerad i tyskt koncentrationsläger. I oktober 1936 flydde han till Prag, varefter han under någon

¹ Se referatet angående flykten G, sid 78—79.

tid var verksam såsom redaktör för en tysk folkfrontstidning och efter tyskarnas inmarsch arbetade illegalt med biträde vid flyktingtransporter. År 1939 flydde han till Norge och begav sig den 10 april 1940 därifrån över gränsen till Sverige. Efter ankomsten hit omhändertogs han jämte andra flyktingar i förläggning i Lokabrunn och underkastades förhör av polismyndigheten. I en över nämnda förhör upprättad promemoria finnas antecknade i huvudsak de uppgifter angående I:s tidigare förhållanden, för vilka ovan redogjorts.

Sedan utlänningsnämnden i ett av socialstyrelsen infortrat yttrande förklarar sig icke ha något att erinra mot att I omhändertogs för vistelse i förläggning beslöt socialstyrelsen den 16 april 1940 med stöd av 11 § i tillsynskungörelsen att I skulle vistas å Långmoraförläggningen.

I april 1941 liksom i mars 1942 fattade socialstyrelsen beslut av innehåll att I skulle kvarhållas i förläggningen. Till grund för dessa beslut lågo, bland annat, yttranden av säkerhetschefen, däri denne ur allmän säkerhetssynpunkt påyrkade sådant kvarhållande. Säkerhetschefen hänvisade i sina yttranden till uttalande av landsfogden i Värmlands län, vari framhölls, att I varit ansluten till kommunistpartiet och hjälpt till att ordna flyktingtransporter från olika länder.

10) J, född 1912, f. d. tysk medborgare. Han har arbetat inom muraryrket samt under någon tid erhållit utbildning till arkitekt. Från år 1929 tillhörde han såsom »Gruppenführer» Reichsbanner, en militärt organiserad, republikansk sammanslutning, bestående av socialdemokrater, demokrater och katoliker. I den polisrapport, som upprättats i samband med polisinspektionen å Långmora- och Smedsboförläggningarna, har denna sammanslutning angivits vara kommunistisk. Vid regimförändringen i Tyskland 1933 blev nämnda organisation förbjuden och upplöst. J blev därvid anhållen och sänd till ett tyskt koncentrationsläger. Efter sex veckors vistelse i lägret lyckades han fly och vistades därefter dels i Saarområdet och dels i Frankrike till dess han den 20 november 1935 begav sig över Tyskland och Danmark till Sverige. Från Frankrike hade han utvisats i september sistnämnda år efter att ha vistats därstädes illegalt efter en tidigare utvisning och avtjänat tre månaders fängelse för lösdriveri. I förenämnda polisrapport har antecknats att J deltagit i en kommunistisk demonstration i Paris i juni 1935 och i anledning därav häktats samt ådömts sagda frihetsstraff för brott mot landsfreden, uppror och lösdriveri.

Här i landet erhöi han till en början hjälp av medlemmar i Röda Hjälpn och fick sedermera genom förmedling av arbetarkommunen i Hälsingborg understöd av den socialdemokratiska flyktingfonden. Av poliskammaren i Hälsingborg fattat beslut om avvissning av J fastställdes av vederbörande länsstyrelse. Verkställigheten av avvissningsbeslutet underställdes Kungl. Maj:t, som förklarade, att J icke finge mot sin vilja föras till Tyskland eller Österrike.

I slutet av 1939 verkställde polismyndigheten i Hälsingborg utredning angående J på grund av uppkomna misstankar att denne bedrove kommunistisk propaganda. Åtskilliga personer, med vilka J haft förbindelser efter sin ankomst till Sverige, hördes och bestyrkte i viss mån misstankarna. Vid husrannsakan hos J omhändertogs diverse böcker, tidningar, broschyrer, kartor och brev, om vilkas karaktär intet finnes antecknat i polisrapporten. Härefter beslöt länsstyrelsen den 2 april 1940 att J skulle tagas i förvar samt hemställde till socialstyrelsen, att J måtte omhändertagas för vistelse i förläggning. Den 17 juni 1940 beslöt socialstyrelsen, sedan utlänningsnämnden förklarar sig icke hava något att däremot erinra, att J tills vidare skulle vistas i Långmoraförläggningen, dit J därpå överfördes. På grund av att J icke ställt sig av förläggningens ledningen givna föreskrifter till efterriktelse hölls han under december 1940 och januari 1941 i förvar samt överfördes därefter till Smedsboförläggningen.

Vid omprövning i juni 1941 av frågan om J:s omhändertagande avgavs yt-

rande av förläggningsdirektören Uhr, som därvid meddelade, att J uppträtt korrekt gentemot förläggningsledningen men vore häftig och obalanserad samt vid flera tillfällen förgått sig mot sina medinterner, ofta handgripligt. Efter enhälligt tillstyrkan av utlänningsnämnden beslöt socialstyrelsen, att J tills vidare skulle kvarhållas å Smedsbo. I mars och april 1942 togs J ånyo i förvar, denna gång i anledning av ett uppträde mellan honom och förläggningens tillsyningsman.

Vid förnyad omprövning i juni 1942 beslöts likaledes, att J skulle kvarhållas. Härvid förelågo yttranden av Uhr, landsfogden i Malmöhus län samt säkerhetschefen. Uhr betecknade i sitt yttrande J såsom »aktiv kommunist» samt »obstinat och svårskött intern med labilt nervsystem». Landsfogden uttalade, att J vore en utpräglad ledartyp och skicklig organisatör, vilken säkerligen i mycket stor omfattning bedrivit illegal propaganda och organiserat den kommunistiska rörelsen i Hälsingborg, och att han utan tvivel komme att fortsätta därmed, om han frigåves, samt avstyrkte frigivning. Ur allmän säkerhetssynpunkt påyrkade säkerhetschefen, att J fortfarande omhändertoges i förläggning.

11) *K, född 1903, f. d. tysk medborgare.* Han utbildade sig efter slutad skolgång till modellsnickare och arbetade därefter i detta yrke i olika tyska städer. Han har icke tillhört något visst politiskt parti i Tyskland men var före år 1933 medlem i en träarbetarfackförening. Efter sistnämnda år deltog han, som hade en antifascistisk inställning, i arbete för återupplivande av de av den nya regimen i Tyskland förbjudna fackföreningarna. I detta arbete ingick duplicering och spridning av tidningar med artiklar, riktade mot sagda regim. I juni 1935 nödgades han fly från Tyskland och begav sig då till Sverige. Påföljande år lämnade K illegalt landet och begav sig till Spanien, varest han deltog i inbördeskriget såsom frivillig på regeringssidan. I mars 1939 återvände han till Sverige. Här i landet har K åtnjutit understöd från Röda Hjälpn.

I september 1940 utrönte polismyndigheten att K jämte den nedan närmare omförmälde flyktingen U¹ medverkat vid spridning av kommunistiska propagandaskrifter samt vid transport från Stockholm till Västerås av en packe exemplar av tidningen Ny Dag, i fråga om vilken vid sagda tid förelåg transportförbud. I en särskild promemoria, som upprättades av polismyndigheten i samband med utredningen angående nämnda transport, har antecknats att kriminalpolisen sedan någon tid tillbaka hade sin uppmärksamhet riktad på en sannolikt av Komintern ledd internationell terrorist- och sabotageorganisation, vars verksamhet huvudsakligen vore inriktad på fartygssprängningar, samt att en kvinna, som vore förlovad med U, fungerat såsom täckadress för denna organisation². Någon förbindelse mellan K och en organisation av angiven art har, såvitt av polismyndighetens dossier angående K framgår, icke ådagalagts.

I anledning av vad som förekommit mot K togs denne enligt beslut av polismyndigheten den 12 september 1940 i förvar i avbidan på beslut om hur med honom skulle förfaras. Sedan överståthållarämbetet underrättats om vad som vid polismyndighetens utredning framkommit angående K:s förhållanden, anmälde ämbetet till Kungl. Maj:t, att anledning förelåge till utvisning av K jämlikt 37 § i 1937 års utlänningslag. Kungl. Maj:t beslöt i anledning härav den 11 oktober 1940 att K skulle utvisas samt i avbidan på att detta beslut kunde bringas till verkställighet hållas i förvar eller, om så ansåges lämpligt, omhändertagas för vistelse i flyktingförläggning. Överståthållarämbetet hemställde i skrivelse till socialstyrelsen att K måtte kvarhållas i förläggning samt hänvisade därvid till innehållet i en av polismyndigheten i Stockholm upprättad, till ämbetet ingiven rapport. I denna rapport framhålls lämpligheten av att K, till dess tillfälle erbjödes för honom att resa ur landet, kvarhölls i fångvårdsanstalt med hänsyn till faran för rymning, därest han omhändertoges å förläggning. Särskilt påpe-

¹ Se sid. 89. — ² Jfr sid. 172 o. f.

kades i rapporten svårigheten att efter rymning uppsåra vederbörande, enär denne vore kommunist och såsom sådan hade möjlighet att hålla sig dold hos olika partikamrater. K hölls i fängsligt förvar till i februari 1941, då han enligt beslut av socialstyrelsen omhändertogs å Smedsboförläggningen. I december 1941 överflyttades K på egen begäran till Långmoraförläggningen.

12) *L, född 1902, f. d. tysk medborgare.* Han hade efter slutad skolgång till en början anställning såsom bankbud och därefter såsom biträde i bokhandel till år 1925, då han började försörja sig som metallarbetare. Efter att år 1931 ha blivit arbetslös fick han påföljande år avlönad anställning hos Bremen-distriktet av Tysklands kommunistiska parti, till vilket han varit ansluten sedan 1923. Han var verksam såsom propagandaledare inom partiet och invaldes år 1932 såsom kommunistisk ledamot i tyska riksdagen. Efter år 1933 arbetade L illegalt i sitt hemland, i det han sökte samla kommunistiska grupper, ledde tryckning av flygblad samt skrev politiska artiklar i illegala tidningar. År 1936 flydde han från Tyskland till Danmark och i början av år 1938 begav han sig till Sverige. Här i landet erhöll L till en början understöd av Röda Hjälpén.

På hösten 1939 uppmärksammades, att förenämnde flykting Å under vistelse i Oxelösund påfallande ofta avlade besök å ditkommande tyska fartyg ävensom att Å bedrev en livlig korrespondens på tyska språket och mottog tyska skrifter med antifascistiskt innehåll och med politiska propagandadirektiv. Å blev av polismyndigheten misstänkt för att bedriva kommunistisk propaganda och att planera sabotageverksamhet mot malmångare i Oxelösund. Det konstaterades att Å genom en tackadress i Stockholm hade förbindelse med L. I november 1939 erhöll L under nämnda tackadress ett brev med anmaning att besöka Oxelösund och sammanträffade kort därefter i hemlighet med Å därstädes. Omedelbart efter detta sammanträffande anhölls L. Vid hos honom verkställd husrannsakan anträffades väl undagömda i hans bostad tyska skrifter, innehållande kommunistisk propaganda. L har förnekat, att han här i landet bedrivit politisk propaganda. Beträffande Å:s verksamhet i Oxelösund har såväl Å som L förklarat, att Å sökt kontakt med tyska sjömän här i landet för att på uppdrag av Internationella Transportarbetarfederaationen inhämta uppgifter om de tyska sjömannens fackliga och sociala förhållanden, vilka uppgifter därefter publicerats i en facklig tidskrift. L har vid förhör inför undersökningskommissionen förklarat, att hans besök hos Å i Oxelösund föranletts av att Å önskat informera L om vad han inhämtat angående de tyska sjömannens anställningsförhållanden.

Den av polismyndigheten verkställda utredningen angående L föranledde att överståthållarämbetet till Kungl. Maj:t ingav anmälan att anledning förefunnnes till utvisning av L. Den 2 februari 1940 beslöt Kungl. Maj:t att L skulle utvisas samt, i avbidan på att detta beslut kunde bringas till verkställighet, hållas i förvar. Sedan Kungl. Maj:t den 15 mars 1940 förklarat hinder icke föreligga att i stället omhändertaga L för vistelse i flyktingförläggning, förordnade socialstyrelsen, att L skulle vistas i Långmoraförläggningen.

Såväl i mars 1941 som i samma månad 1942 fattade socialstyrelsen beslut om L:s kvarhållande i förläggningen. Säkerhetschefen påyrkade vid båda tillfällena ur allmän säkerhetssynpunkt att L skulle kvarhållas. Säkerhetschefens i mars 1942 avgivna yttrande innefattade hänvisning till en av tfj polisintendenten Sim. Sellén den 11 februari 1942 upprättad promemoria, av vars innehåll här må antecknas följande: »Med de hjälpmedel, som polismyndigheten har till sitt förfogande, äro svårigheterna att erhålla full bevisning angående illegal politisk verksamhet synnerligen stora beträffande utläningar i Sverige. Det ligger därför i sakens natur att skäligen misstankar för politisk verksamhet skola vara tillräckliga för beslut om omhändertagande i förläggning och om fortsatt kvarhållande. Sådana misstankar föreligga i utpräglad grad beträffande förutnämnda

utlänningar. (Bland de i promemorian förtecknade utlänningarna förekom L.) Den intensiva politiska verksamhet, som dessa utövat i andra länder och av allt att döma jämväl efter ankomsten hit, torde vara bevis nog för att hänföra dem till de utlänningar, som i nuvarande politiska läge måste karakteriseras såsom de farligaste för Sverige.» I samma promemoria anfördes särskilt beträffande L att han tillhört kommunistpartiet i Tyskland och av detta parti invalts i riksdagen, samt att han i Sverige bedrivit illegal kommunistisk verksamhet ombord på tyska båtar och arbetat synnerligen verksamt inom den illegala kommunistiska rörelsen i Sverige, varmed han säkerligen skulle fortsätta om han komme på fri fot.

I fråga om de övriga vid polisingripandet å Långmora- och Smedsboförläggningarna anhängna flyktingarna har i den polisrapport, som upprättats i samband med ingripandet, antecknats i huvudsak följande.

13) M, född 1899, luxemburgsk medborgare, hade vistats i Sverige sedan i augusti 1939 och bodde till en början under ett halvt års tid illegalt hos en känd kommunist i Stockholm. Han hade troligen sänts från Frankrike till Sverige av det »internationella kommunistiska partiet». Efter ankomsten till Sverige hade han till huvudsaklig uppgift att skriva i den kommunistiska tidningen »Die Welt» och skrev även artiklar för belgiska, holländska och amerikanska kommunistiska tidningar. Den 7 juni 1940 förordnade Kungl. Maj:t att M skulle utvisas och i avbidan på utvisningsbeslutets verkställande hållas i förvar. I juli 1940 intogs han å Långmoraförläggningen. Han vore att betrakta såsom en internationellt framstående kommunist.

14) N, född 1895, f. d. tysk medborgare, erhöi år 1924 anställning vid Sovjetunionens handelsdelegation i Berlin och blev samma år medlem i tyska kommunistiska partiet. Han hade vidare varit gruppledare inom en fackförening för kontorsanställda. Efter 1933 hade han illegalt deltagit i insamlingar för politiska flyktingar i Tyskland och deras familjer, varjämte han deltagit i arbete med försök att bekämpa nazismen. År 1934 reste han till Sverige och fick anställning vid härvarande ryska handelsdelegation till år 1937. Därefter försörjde han sig på besparingar samt understöd från Röda Hjälpens Flyktingkommitté. Han hade fram till år 1938 icke här i landet tillhört någon politisk organisation eller bedrivit någon politisk verksamhet men vore bekant med ett flertal kommunistiska flyktingar. Från den 1 oktober 1938 hade han under ett år sammanbott med en känd aktiv svensk kommunist. I mars 1940 intogs han i Smedsboförläggningen.

15) O, född 1915, f. d. tysk medborgare, ingick vid tolv års ålder i en kommunistisk ungdomsorganisation i Berlin och blev sedermera gruppledare i annan liknande organisation. År 1938 flydde han till Prag, varefter han försörjde sig genom att skriva artiklar i tyskspråkiga, mot nazismen fientliga tidningar. I juni 1939 flydde han till Sverige och omhändertogs efter ankomsten till Göteborg av stadens kommunistiska arbetarkommun samt syntes taga livlig del i det kommunistiska partiarbetet. Han intogs i Smedsboförläggningen i april 1940.

16) P, född 1900, f. d. tysk medborgare, hade studerat vid universitetet i Hamburg och därunder varit ledare för en antifascistisk studentgrupp. Med anledning av 1933 års regimskifte i Tyskland nödgades han fly ur landet år 1936 och begav sig därvid till Sverige. Han vistades därefter huvudsakligen i Stockholm, där han hade livlig förbindelse med utländska kommunister och tillsammans med dem bedrev illegal kommunistisk verksamhet av mycket farlig art. Dessutom hade P förbindelse med en på grund av spionage från riket förpassad

tysk medborgare och en »sovjetrysk exekutivrepresentant». Även i Långmoraförläggningen, där han intogs i mars 1940, hade han genom sin fästmo, som besökt honom därstädes, haft förbindelser med vissa kommunistiska kretsar i Stockholm.

17) Q, född 1898, f. d. tysk medborgare, hade varit förtroendeman bland arbetarna i Leunaverken i Tyskland. Vid nazismens genombrott hade han blivit arresterad och förd i koncentrationsläger. Sedermera hade han hållits i arbete vid vägbyggen men rymt och tagit sig över till Norge. Vid tyskarnas ockupation av detta land flydde han över gränsen in i Sverige. Han intogs i Långmoraförläggningen i oktober 1940.

18) R, född 1922, f. d. tysk medborgare, som ankom hit från Norge i september 1941, vistades i förläggningen i Baggå till i april 1942, då han erhöi anställning i Örebrotrakten. Denna anställning lämnade han efter en dag, enär han icke fann den lämplig. Under sommaren 1942 avvek han utan tillstånd till Göteborg, där han i anledning härav anhölls i september 1942. Enligt beslut av socialstyrelsen den 7 juli 1942 skulle R omhändertagas för vistelse i Långmoraförläggningen, varför han efter anhållandet införpassades dit. R, som i Norge tillhört en kommunistisk ungdomsorganisation under åren 1932—1937, skrev i början av år 1942 ett brev till Sveriges kommunistiska parti, vari han bad om kläder samt att få tidningen Ny Dag. Brevet avslutades med orden »Hög leve kamrat Stalin och Komintern! Röd front, kamrat». R förefölle »opålitlig och beredd att sälja allt till den högstbjudande».

19) S, född 1913, sovjetrysk medborgare, som i Kiruna praktiska ungdomsskola lärt till metallarbetare, hade under år 1932 ingått i Kiruna kommunistiska ungdomsorganisation. Under år 1933 beslutade han sig för att resa till Sovjetunionen, där han fick arbete vid vägbyggen såsom bil- och maskinreparatör. Han sysslade icke med politisk verksamhet under sin vistelse i Sovjetunionen. År 1938 fick han av en militär befattningshavare uppdrag att medverka i rysk underättelseverksamhet genom att till myndigheterna rapportera de iakttagelser av intresse han kunde göra bland arbetarna å sin arbetsplats. I juli 1939 begärde han hos svenska legationen i Moskva tillstånd att återresa till Sverige och under rättades därvid om att denna begäran kunde bifallas, om han befriades från sitt år 1937 förvärvade ryska medborgarskap. Något tillstånd att resa från Sovjetunionen till Sverige utverkade han icke, men under sommaren 1939 återvände han illegalt till Sverige. Under år 1940 dömdes han för spioneri till ett och ett halvt års straffarbete och efter avtjänat straff intogs han i oktober 1941 i Smedsboförläggningen.

20) T, född 1907, tjeckisk medborgare, hade enligt uppgift, som försvarsstaben erhållit och vidarebefordrat till polismyndigheten, tidigare stått i det tjeckiska underättelseväsendets tjänst. Enligt rapport från statspolisens avdelning i Skövde hade T varit ansluten till en kommunistisk organisation i hemlandet och motarbetat sagda lands anslutning till Tyskland samt, då han icke ville underordna sig den nationalsocialistiska regimen, begivit sig till Sverige i februari 1939. T av socialstyrelsen beviljad uppehållsvisering återkallades i december 1939, varvid styrelsen jämväl förordnade att T skulle lämna Sverige vid äventyr av förpassning, ett beslut som emellertid icke kunde bringas till verkställighet. I mars 1940 framställde kriminalpolisen i Göteborg begäran om att T skulle omhändertagas i förläggning. Samtidigt rapporterades, att T sedan 1929 varit medlem i tjeckoslovakiska kommunistiska partiet, att han varit kommunistisk stadsfullmäktigeledamot i staden Branau i Sudetområdet, att han syntes vara ledare för i Göteborg boende sudetryska kommunister, att han underhölle livlig korrespondens med Moskva, varifrån han nästan varje vecka erhållit brev, vilka avsänts till olika

täckadresser i Göteborg, att en av dessa täckadresser vore en funktionär i Göteborgs kommunistiska arbetarkommun, att försändelserna plögade innehålla på i regel tyska språket skrivna brev till flyktingar i Sverige och England ävensom till personer, bosatta i Tyskland, att innehållet i breven vore till synes ointressant, att de icke syntes hava varit underkastade rysk censur, samt att T hade stort inflytande bland sudettyska flyktingar i Sverige. T intogs å Smedsboförläggningen i april 1940.

21) U¹, född 1909, f. d. tysk medborgare, kom illegalt till Sverige under år 1935 efter att ha »motarbetat den tyska regimen i bland annat fackföreningsfrågan». Han vore enligt den svenska polismyndighetens uppfattning en verksam kommunist och en typisk representant för de f. d. tyska medborgare, som på grund av sin oppositionella ställning mot den i Tyskland rådande regimen sökt sig över till Sverige för att härifrån i omstörtningssyfte med tjänliga medel söka motarbeta nämnda regim. Han förefölle att vara »synnerligen beläst i det kommunistiska gebitet». Han hade här i landet bevisligen bedrivit illegal verksamhet, i det han medverkat till spridning av kommunistiska tryckalster. Trots att han innehade ett stort antal kommunistiska böcker och broschyrer, hade han förnekat, att han vore kommunist. Han hade emellertid påstått sig vara socialdemokrat »med någon dragning åt kommunismen». Han intogs i Långmoraförläggningen i december 1941.

22) V, född 1891, finsk medborgare, var finsk sjöman. I frihetskriget i Finland hade han deltagit såsom menig i den i Viborg upprättade röda armén. Under vistelse i U. S. A. åren 1931—1936 hade han tillhört därvarande kommunistiska parti. År 1936 hade han utvisats från U. S. A. emedan han deltagit i politisk verksamhet samt underlåtit att betala sin invandringskatt. Efter att ha blivit förd till Hamburg, reste han därifrån till Sverige. I april 1938 förständigades han av socialstyrelsen att lämna riket. Han vägrade emellertid att resa från landet. Någon förpassning blev ej verkställd. Han har icke här i landet bedrivit någon politisk verksamhet »bortsett från att han på sin tid undertecknat protesten mot Antikainens och Kuusinens häktande». I mars 1940 intogs han i Långmoraförläggningen.

23) X, född 1921, norsk medborgare, som vid tiden för den tyska ockupationen av Norge vistades i Hamar, hade därstädes anslutit sig till en organisation, som haft till uppgift att motarbeta tyskarna och Nasjonal Samling, och hade sedermera rest såsom kurir för denna organisation mellan olika norska städer. I mars 1941 inkom han till Sverige. I maj 1942 anhölls X av svensk polismyndighet såsom misstänkt för illegal verksamhet. Vid polisförhör med X framkom att denne av en engelsk legationstjänsteman fått i uppdrag att resa som kurir mellan Sverige och Norge samt företagit flera illegala resor över svensk-norska gränsen. Han intogs i Långmoraförläggningen i augusti 1941, frigavs i mars 1942 men intogs åter i augusti 1942.

24) Y, född 1921, norsk medborgare, hade haft anställning hos olika företag i Oslo såsom kontorist och handelsresande. Efter den tyska ockupationen av Norge hade han författat flygblad, vilka varit riktade mot i Norge stationerade tyska trupper och mot Nasjonal Samling, samt själv distribuerat dessa flygblad med hjälp av en kamrat. I mars 1941 flydde han till Sverige, sedan han fått kännedom om att han vore efterlyst av myndigheterna. Här i landet sysslade han till en början med skogsarbete. Med anledning av att han i slutet av december 1941 utan tillstånd uppehöll sig inom för utlänningar förbjudet område i Värmland blev han anhållen och intogs kort därefter i Långmoraförläggningen.

¹ Jfr sid. 85.

I mars 1942 frigavs han och anvisades skogsarbete å viss ort men rymde därifrån i april 1942 och vistades en tid illegalt i Stockholm. Efter att åter ha anhållits, intogs han i juni 1942 ånyo i Långmoraförläggningen, varifrån han sedermera överfördes till förläggningen i Smedsbo.

25) Z, född 1911, f. d. tysk medborgare, hade varit politiskt organiserad i den tyska kommunistiska rörelsen samt deltagit i spanska inbördeskriget på regerings-sidan under år 1936 och början av år 1937. Han vore »aktiv kommunist och G. P. U.-agent». Då han inreste till Sverige i mars 1939, använde han sig av falskt pass, säkerligen härstammande från en kommunistisk passförfalskningscentral i Paris. Här i landet hade han förbindelse med Röda Hjälpens. Han hade säkerligen varit illegalt verksam i Sverige, ehuru han vid förhör inför polismyndigheten förnekade att så varit förhållandet. Vid en undersökning, som företagits i hans bostad i Stockholm, hade anträffats en hel del kommunistiskt propagandamaterial av internationell art. Han intogs i Långmoraförläggningen i maj 1940 men överflyttades i december samma år till Smedsbo.

26) Å, född 1900, f. d. tysk medborgare, hade icke varit politiskt verksam i Tyskland. Han anlände till Sverige från Ryssland år 1936 men avreste samma år till Spanien för att strida på regeringssidan. År 1937 återvände han illegalt till Sverige men reste senare samma år tillbaka till Spanien. Under år 1938 inreste han ännu en gång illegalt till Sverige och bodde därefter i Stockholm till i september 1939 utan att giva sig tillkänna för myndigheterna. I december 1939 beslöt socialstyrelsen att han skulle förpassas ur riket men beviljade honom uppehålls- och arbetsvisering i avbidan på att beslutet skulle kunna bringas till verkställighet. Då han sedermera kallades till förhör i anledning av begäran om förlängt uppehålls- och arbetstillstånd, lät han icke avhöra sig. I september 1941 anhölls han av en polisman i Stockholm, varvid han ryckte sig loss och sökte undkomma men blev fasttagen. Han intogs därefter i Smedsboförläggningen.

Samtliga nu intagna uppgifter och uttalanden om flyktingarna M—Å äro, såsom förut nämnts, återgivna ur polisrapporten.

Omständigheter vilka föranledde polisingripandet. Beträffande omständigheterna i samband med polismyndighetens ingripande å Långmora- och Smedsboförläggningarna samt de därefter av myndigheterna mot ifrågavarande flyktingar vidtagna åtgärderna har vid den av undersökningskommissionen föranstaltade utredningen framkommit följande.

Under år 1942 tjänstgjorde såsom förläggningsschefer å Långmora direktören Arvid Jansson till den 2 november, då han erhöll tjänstledighet för militärtjänstgöring, och därefter direktören Knut Larsson. Såsom assistenter å nämnda förläggning fungerade under direktören Janssons tjänstgöring Larsson och under den sistnämndes tjänstgöring såsom förläggningsschef assistenten Gösta Claesson. Å Smedsbo tjänstgjorde under samma år fil. lic. Gustaf Uhr såsom föreståndare.

Antalet omhändertagna flyktingar utgjorde vid tiden för polisingripandet omkring sextiofem i Långmoraförläggningen och omkring fyrtio i Smedsboförläggningen.

Vad till en början angår *Långmoraförläggningen* voro flyktingarna därstädes av flera olika nationaliteter, såsom tyskar, österrikare, norrmän, tjecker,

polacker, balter med flera. Då någon differentiering för fördelning på olika förläggningar av flyktingarna med hänsyn till deras politiska inställning icke skedde vid den tid, varom nu är fråga, funnos inom förläggningen utlänningar, vilka tillhört olika politiska partier i sina hemland¹. Såsom av det föregående framgår voro ett tjugotal tyskar och österrikare, av vilka de flesta intagits & förläggningen under år 1940, kommunister, vilka i sina hemland varit aktivt politiskt verksamma såväl före som efter Hitlers makttillträde.

Redan under år 1940 organiserade flyktingarna inom förläggningen en verksamhet med ändamål att bereda internerna förströelse i form av föredrag, språkundervisning, fester, idrottsövningar och dylikt. Sålunda bildades en s. k. kulturkommission, bestående av fyra interner och med uppgift att leda nämnda verksamhet. Under denna kulturkommission sorterade en skolningskommission och en sportkommission. Kostnaderna för verksamheten bestredos av kassor, till vilka medel tillskjutits dels av socialstyrelsen, Röda Hjälpn och olika svenska arbetarorganisationer och dels av internerna själva. De interner, som togo mest aktiv del i den sålunda organiserade verksamheten genom att fungera såsom ledamöter i de olika kommissionerna samt hålla föredrag och leda undervisningsverksamhet, voro de tyska och österrikiska kommunisterna. Bland de ämnen, som föredragshållarna valde, nämnas i polisrapporten »Den historiska och dialektiska materialismen», vilket ämne huvudsakligen grundades på Karl Marx' idéer, »Den politiska ekonomien», »Urkommunismen», »Ryska historien intill våra dagar», »Imperialismen», »Den rysk-engelska pakt» och »Den andra fronten». I sportkommissionens regi bedrevs skidåkning, simning, allmän idrott, fotboll samt skjutning med ett luftgevär, som med socialstyrelsens medgivande inköpts av kulturkommissionen. Tillkännagivanden om föredragen och ämnena för desamma anslogos i en del fall å särskild anslagstavla inom förläggningen, men i en del fall förekommo föredrag, beträffande vilka allmänt förhandsmeddelande icke lämnats.

Enligt vad direktören Larsson i samband med undersökningskommissionens utredning uppgivit hade han under vårvintern 1942 uppmärksammat, att de tyska och österrikiska kommunisterna vid en del av sina sammanträden låste dörren till det rum, som användes såsom sammanträdeslokal, och icke tilläto andra interner att närvara. Då vid dylika sammanträden någon av förläggningens personalen haft ärende in i sammanträdesrummet, hade det inträffat att vederbörande efter att ha knackat på dörren fått vänta en kortare stund innan han blivit insläppt och att de i sammanträdet deltagande

¹ Beträffande de beteckningar, vilka av internerna själva samt i polisrapporter och vissa andra handlingar ävensom, i överensstämmelse härmed, jämväl i föreliggande redogörelse använts för vissa politiska åskådningar, må här anmärkas följande. Med beteckningen fascister har avsetts icke blott personer, vilkas politiska inställning överensstämt med det italienska fascistpartiets, utan även personer, vilka varit anslutna till eller sympatiserat med det tyska nationalsocialistiska partiet. Beteckningen har sålunda använts även för norska och danska samarbetsmän. I analogi härmed har för motståndare till nu angivna politiska riktningar ofta såsom en gemensam beteckning använts uttrycket antifascister.

Beträffande frågan om sammanförande i en förläggning av interner av starkt motsatta politiska åskådningar uttalar sig kommissionen i annat sammanhang. Se sid. 302 o. f.

internerna hållit sig tysta så länge befattningshavaren befunnit sig i rummet. Vad som förehafts vid de nu avsedda sammanträdena hade förläggningsledningen icke fått närmare kännedom om. Larsson hade enligt egen uppgift för sin del »icke tagit så allvarligt på saken». Förläggningsledningen hade icke ingripit med förbud för internerna att på angivet sätt hålla sammanträden inom låsta dörrar. Då Larsson vid samtal med olika interner framhållit, att förläggningsledningen uppmärksammat internernas nämnda beteende, hade internerna genmält, att de låst dörrarna till sammanträdesrummen för att förebygga att de under sin föreläsnings- och undervisningsverksamhet bleve störda av interner, som icke ville deltaga i denna verksamhet. Larsson hade för sin del befarat att omförmälda grupp av kommunistiska interner, vilka under tämligen lång tid voro omhändertagna på förläggningen, bedrevo kommunistisk propaganda bland andra interner, som tid efter annan intogos i och efter jämförelsevis kort tid åter fingo lämna förläggningen, och hade med hänsyn till att förläggningen vore en av svenska staten anordnad institution ansett nödvändigt att på lämpligt sätt förebygga dylik propaganda. Han hade även haft en känsla av att i de av de kommunistiska internerna hållna föredragen i viss mån ingick kommunistisk propaganda. Såvitt förläggningsledningen hade sig bekant hade dylik propaganda dock icke bedrivits i sådan form att anledning förelegat till ingripande från ledningens sida. Direktören Jansson har till undersökningskommissionen uppgivit, att han under flera år, såväl före som under och efter år 1942 observerat, huruom interner vid sammankomster i sina rum låst dörrarna till rummen, men att han för sin del ansett det fullt naturligt att de vid föredrag och sammanträden i undervisningssyfte icke ville bliva störda av andra interner, varför han icke funnit något ingripande från förläggningsledningens sida påkallat för att förhindra sammanträden inom låsta dörrar.

Något tal om eller några misstankar från förläggningsledningens sida att internerna i Långmoraförläggningen skulle syssla med illegal verksamhet av något slag inom förläggningen hade icke förekommit förrän några dagar före den 12 oktober 1942. Vid denna tidpunkt hänvände sig flyktingen Ä — vilken omnämnts i inledningen till denna redogörelse och vid nämnda tid var omhändertagen i Långmoraförläggningen — till direktör Jansson och förklarade, att han önskade få tillfälle att tala med överkonstapeln Nils Fahlander vid Stockholms kriminalpolis rörande vissa betydelsefulla förhållanden bland internerna i Långmora. Några närmare uppgifter lämnade Ä icke vid detta tillfälle. Anledningen till att han ville anförtro sig åt Fahlander förklarade han vara den att han kände till denne från förhör, som Ä tidigare underkastats av polismyndigheten. Jansson blev visserligen förvånad över att en av internerna ville komma i kontakt med polismyndigheten men fäste sig icke särskilt vid händelsen. Han satte sig dock vid första lägliga tillfälle i förbindelse med byråchefen i socialstyrelsen Kurt Bergström i dennes egenkap av överinspektör för flyktingförläggningarna och framförde Ä:s önskemål. Bergström lämnade icke omedelbart något besked om vad som i

anledning därav skulle åtgöras, och överhuvudtaget erhöll Jansson icke från socialstyrelsen något meddelande i saken innan han den 12 oktober reste från förläggningen i anledning av honom för tiden 12—15 oktober beviljad tjänstledighet. Innan Jansson lämnade förläggningen, informerade han direktör Larsson om vad Å yttrat. Under Janssons tjänstledighet hänvände sig Å tre dagar å rad till Larsson och förklarade, att han önskade komma till tals med Jansson i ett brådskande ärende. Vid det tredje tillfället tillfrågade Larsson Å om denne inte kunde framföra sitt ärende till Larsson. I anledning härav berättade Å, att en norsk flykting, AA, som tidigare varit omhändertagen å Långmora och som vid ifrågavarande tid var tagen i förvar å fängelset i Falun samt kunde förväntas återvända till Norge någon av de närmaste dagarna, dessförinnan borde höras av polismyndigheten. AA skulle, enligt vad Å uppgav, ha för avsikt att begiva sig till Nord-Norge för att där fullgöra ett honom av ryska legationen i Stockholm lämnat uppdrag att sätta upp en radiosändare, med vilken illegal förbindelse skulle etableras med Ryssland. Penningar och radiorör, som AA för ändamålet erhållit av ryska legationen, hade, enligt vad Å vidare berättade, AA och ett par andra interner gömt undan i närheten av förläggningen för att medtaga vid en planerad rymning.

I anledning av Å:s uppgifter telefonerade Larsson till socialstyrelsen och sökte få ett samtal med byråchefen Bergström, som emellertid då icke var anträffbar, varför Larsson i stället samtalade med en annan befattningshavare. Vilken befattningshavare som mottog detta telefonsamtal har ej kunnat utrönas. Någon dag därefter erhöll Larsson från socialstyrelsen telefonmeddelande — vem som framfört detta meddelande har icke kunnat fastställas vid undersökningskommissionens utredning — att han skulle resa till Falun den 17 oktober 1942 och därvid medtaga Å för att i Falun sammanträffa med en befattningshavare hos socialstyrelsen. Den sålunda givna ordern hade Larsson efterkommit.

Nämnda den 17 oktober ~~infann~~ sig e. o. byråinspektören Robert Paulson i Falun och sammanträffade där med Larsson och Å. Paulsons tjänsteresa till Falun företogs enligt ett den 14 oktober 1942 protokollerat beslut av generaldirektören Karl J. Höjer. Anledningen till att uppdraget att höra Å lämnades åt Paulson var, enligt vad som uppgivits av generaldirektören Höjer och andra befattningshavare i socialstyrelsen, att Paulson ansågs äga en viss erfarenhet i fråga om polisutredningsarbete. Under vistelsen i Falun höll Paulson ett förberedande förhör med Å å ett hotellrum därstädes. Larsson var närvarande endast en kortare stund under den första delen av detta förhör. Därefter satte sig Paulson i förbindelse med kriminalstatspolisens avdelning i Falun, varpå förhöret med Å fortsattes å polisavdelningens lokaler i närvaro av polismän. Vid förhöret lämnade Å dels de uppgifter om AA:s förhållanden, som Larsson tidigare erhållit, och dels uppgifter om viss illegal verksamhet bland kommunisterna inom förläggningen i ungefärlig överensstämmelse med vad Å, enligt vad här nedan angives, sedermera be-

rättade vid med honom i Stockholm hållet polisförhör. Enligt vad Å därjämte uppgav skulle AA:s rymning organiserats av I, vilken skulle omhändertagit de penningar och radiorör, som AA medfört till förläggningen, samt gömt undan dessa bakom förläggningens smedja. Över förhöret upprättade Paulson en promemoria, vilken befunnits förvarad hos polismyndigheten samt förefaller att utgöra en renskrift av hastigt nedkastade anteckningar. Denna promemoria synes icke hava vid tiden i fråga förelagts någon befattningshavare hos socialstyrelsen. Byråchefen, dåvarande sekreteraren hos socialstyrelsen Martin Perslow, som torde hava blivit av Paulson informerad om vad som förekommit vid det av Paulson med Å hållna förhöret, har meddelat undersökningskommissionen, att han icke kunde erinra sig, att han fått del av promemorian, men att det dock vore möjligt att Paulson visat honom densamma. Byråchefen Perslow hade i så fall, enligt vad han till undersökningskommissionen uppgivit, säkerligen icke fäst något avseende vid promemorian innehåll, eftersom det var avsett att utredningen i saken i fortsättningen skulle handhavas av polismyndigheten. I samband härmed har byråchefen Perslow sagt sig ha fått det intrycket att säkerhetspolisen, sedan den fått saken om hand, icke önskat något biträde av Paulson vid utredningsarbetet. Enligt vad Paulson själv uppgivit avgav han muntligen till generaldirektören Höjer rapport om de av Å lämnade uppgifterna.

De befattningshavare hos socialstyrelsen och utlänningskommissionen, vilka hörts inför undersökningskommissionen, ha icke närmare kunnat erinra sig genom vilken befattningshavare och i vilken form socialstyrelsen sökte kontakt med polismyndigheten efter det Å blivit hörd av Paulson. Vad som framkommit vid undersökningskommissionens utredning synes emellertid giva vid handen, att generaldirektören Höjer under ärendets fortsatta handläggning medverkat till eller hållits informerad om de åtgärder, som vidtagits i saken, att Perslow, sedan Paulson avgivit sin rapport, rådgjort med polisintendenten Martin Lundqvist om lämpligheten av att låta Å komma till Stockholm för att här höras inför polismyndigheten, samt att vid underhandlingar mellan befattningshavare hos socialstyrelsen och säkerhetstjänsten överenskommit om att Å skulle erhålla permission från Långmoraförläggningen till Stockholm i och för dylikt polisförhör. Sedan Å den 18 oktober 1942 ankommit till Stockholm, beviljades han efter samråd mellan socialstyrelsen och säkerhetstjänsten förlängd permission för vistelse härstädes under den tid polisförhör med honom pågick, och den 26 nämnda oktober fattade socialstyrelsen beslut om att han skulle frigivas från Långmoraförläggningen.

Vid polisförhöret med Å i Stockholm, vilket hölls av överkonstapeln Fahlander i närvaro av annan polisman, uppgav Å i huvudsak följande.

Internerna i Långmoraförläggningen hade sammanslutit sig i kottier av skilda slag. Bland annat hade ett antal f. d. tyska och österrikiska medborgare bildat en särskild sammanslutning. Medlemmar i denna sammanslutning vore följande

interner, nämligen A, C—I, K—M, P—R, T—Y och Å ävensom en norsk medborgare AB. Ledare för sammanslutningen vore I. Sammanslutningen skulle utgöra en partisangrupp, avsedd att träda i verksamhet under vissa närmare angivna förutsättningar. Dessa förutsättningar vore:

1) en rysk eller allierad anfallsoperation mot Norge, närmare bestämt Nord-Norge, varvid gruppen skulle begiva sig dit och genom sabotageverksamhet och annan liknande verksamhet bekämpa tyskarna,

2) en omstörtning i Sverige, varvid gruppen skulle sluta upp på de svenska kommunisternas sida och stödja dessa i deras kamp, samt

3) ett tyskt anfall mot Sverige, för vilken händelse gruppen skulle vara sven-skarna behjälplig i kampen mot tyskarna.

Partisangruppen hade bildats under våren 1941. Vid sagda tid hade nämligen I uppsökt de nämnda medlemmarna i partisangruppen och upplyst dem om att planer föreläge att bilda en partisangrupp för angivna ändamål ävensom tillfrågat var och en av dem enskilt om de vore beredda att under berörda förutsättningar delta i sabotageverksamhet. Å hade förklarat sig villig därtill. Därefter hade gruppmedlemmarna hållit möten minst en gång i veckan i något av de av medlemmarna disponerade bostadsrummen inom förläggningen. På dessa möten hade meddelats undervisning i partisanverksamhet, i det de närvarande instruerats i vapenkännedom, olika vapens taktiska användning, utnyttjande av kemiska medel för tillverkning av »hemmagjorda bomber», partisangruppers taktiska uppträdande och dylikt. Vid undervisningen i vapenkännedom hade använts en av D innehavd vapenkatalog. D ägde god kännedom om vapen sedan sin tjänstgöring i franska främlingslegionen. H och K hade genom sitt deltagande i spanska inbördeskriget förvärvat erfarenhet i fråga om partisanverksamhet. Redogörelser för huru olika kemiska preparat kunde användas för tillverkning av bomber hade lämnats av P, och F hade meddelat undervisning i användandet av olika sprängämnen, olika sätt för anbringande av sprängladdningar samt tillverkning av landminor. För partisangruppens medlemmar hade vidare ordnats skjutövningar med det luftgevär, som inköpts för internernas förströelse. Gruppens medlemmar hade uppmanats att hålla sig i god fysisk kondition genom att delta i idrottsövningar. Några definitiva planer för partisangruppens verksamhet hade icke uppgjorts men organisationen vore dock färdig att träda i funktion på order, som väntades komma antingen från de svenska kommunisterna eller från tyska kommunister, vilka vistades illegalt i Sverige. Avsikten vore, att internerna, om någon av de tre angivna förutsättningarna inträffade, skulle rymma från förläggningen och därvid, om så erfordrades, bruka våld mot personalen. Vid rymningen skulle, om det behövdes, en del av förläggningspersonalen innehavda skjutvapen omhändertagas och medföras. Det vore känt bland internerna att ekonomidirektören å förläggningen Simon Hörvallius innehade ett jaktgevär och en mauserkarbin eller ett mausergevär samt föreståndaren för förläggningen en pistol. Dynamit jämte knallhattar och stubintråd, som förvarades i en källarlokal under en av förläggningsbyggnaderna för att användas vid vägarbeten, skulle medföras vid rymningen. Vissa medlemmar hade uttalat som sin avsikt att, om våld behövde användas vid rymningen, taga personlig hämnd på en del av personalen på förläggningen. Vid rymningen skulle bilar möta internerna utanför förläggningen. En av socialstyrelsen till förläggningen anskaffad radio, som icke vore konstruerad för mottagning av kortvågssändningar, hade av interner ändrats så att även sådana sändningar kunnat upptagas och därefter hade apparaten använts för illegal kommunikation med personer utanför förläggningen. En särskild kassa hade bildats för finansiering av den planerade rymningen. Till denna kassa betalade varje gruppmedlem en krona i månaden. Internerna stode på illegal väg i förbindelse med Sveriges kommunistiska parti och dess ledare genom den kvinnliga kommu-

nist, med vilken H sammanbott¹, samt med chefen för Internationella Röda Hjälpens tyska avdelning ävensom med en i Stockholm eller trakten däromkring boende grupp av omkring tolv tyska kommunister, vilka vistades illegalt här i landet. En i Stockholm för spioneri dömd tjeckoslovakisk medborgare hade haft förbindelse med G och I under deras vistelse i Långmora. C, H och M vore jämte I medlemmar av en inre krets inom partisangruppen, och nu nämnda fyra interner fattade beslut angående gruppens angelägenheter. Partisangruppen vore uppdelad i tre underavdelningar, för vilka E, I och P vore gruppledare.

I fråga om förhållandena å *Smedsboförläggningen* förekom följande: Den 7 november 1942 uppkom misstanke att inbrott förövats i ett kassaskåp på sagda förläggnings kontor, i vilket skåp förvarades tre pistoler jämte skarp ammunition, ett låst kassaskrin, ett kortregister över internerna samt förläggningsens hela korrespondens från verksamhetens början, däribland meddelanden från socialstyrelsen och polismyndigheten. Kassaskåpet syntes ha öppnats med falsk nyckel men såvitt det kunde utrönas saknades ingenting av skåpets innehåll. Det kunde icke konstateras vem som obehörigen öppnat skåpet. Händelsen sammanställdes emellertid med övriga oroande uppgifter om förhållandena på förläggningen.

Enligt vad förläggningsschefen Uhr vid förhör inför undersökningskommissionen uppgivit hade han redan några månader före tiden för razzian — han kunde nu icke närmare angiva tidpunkten — haft en allmän känsla av att »allt inte var som det skulle vara bland internerna, utan att någonting försiggick bakom förläggningsledningens rygg». Som exempel har Uhr anfört att omständigheter tytt på att förläggningsledningens telefonsamtal till och från förläggningen avlyssnades. Något belägg för att illegal verksamhet pågick bland internerna hade han dock icke fått. Då landsfogden i Kopparbergs län Axel Blomér besökte förläggningen i anledning av kassaskåpsinbrottet, hade Uhr talat med Blomér om sina farhågor, och det hade vid detta samtal uttalats att polisundersökningen på Långmora, som då påbörjats, lämpligen borde omfatta även förhållandena å *Smedsboförläggningen*.

Undersökningskommissionen har funnit anledning att föranstalta om förhör med flera personer för att vinna närmare upplysningar om den roll Å spelat i samband med de händelser, vilka föregingo polisingripandet å Långmora- och *Smedsboförläggningarna*. Sålunda har Å själv förhörts vid två olika tillfällen, nämligen den 16 februari och den 11 maj 1945, varjämte i angivna syfte förhör hållits med förläggningsdirektörerna Jansson och Larsson, kriminalöverkonstapeln Fahlander samt flyktingarna I och L.

Vid det med Å den 11 maj 1945 hållna förhöret har denne gjort följande ändringar av och tillägg till sin ovan återgivna berättelse.

Planerna på att internerna i fråga skulle träda i verksamhet såsom partisangrupp under de i rapporten angivna förutsättningarna hade icke diskuterats vid möten mellan internerna utan därom hade talats »mera man och man emellan».

¹ Se sid. 83.

Än mindre hade vid mötena förekommit något beslut i sistberörda hänseende. Då I tillfrågade Ä om denne vore beredd att taga del i sabotageverksamhet, hade I yttrat, att alla övriga tyskar och österrikare i förläggningen åtagit sig att medverka. I hade sålunda icke uttryckligen talat om medlemskap i en partisangrupp. Ä hade för sin del förklarat sig villig att deltaga i sabotageverksamhet endast för att icke riskera att bli ovän med ifrågavarande tyskar och österrikare. »De som voro ovänner med tyskarna blevo bojkottade, fingo inte vara med på förströelser och sammanträden, och man talade inte med dem.» Ä hade aldrig haft för avsikt att verkligen biträda med sabotageverksamhet, om det skulle bli allvar med att sätta planerna i verkställighet. Huruvida partisangruppen haft någon fast organisation med underavdelningar och gruppledare för dessa, kunde Ä icke med bestämdhet uppgiva. Att order till aktion väntades från svenska eller tyska kommunister hade för Ä uppgivits av I. Uppgifterna om den planerade rymningen grundade sig likaledes på vad I uppgivit för Ä. Detsamma vore förhållandet med uppgifterna att bilar skulle möta rymlingarna utanför förläggningen, att illegala meddelanden lämnats internerna per radio, att pengarna i gruppens kassa skulle användas vid rymning, samt att i Stockholm eller dess närhet funnes en grupp tyska kommunister, som vistades här i landet utan tillstånd. Rymningsplanerna hade dock berörts vid flera av de sammanträden, som ägnats åt undervisning i partisanverksamhet. (Det kan i detta sammanhang anmärkas att Ä vid det tidigare av undersökningskommissionen anordnade förhöret uppgivit, att internernas tal om rymning endast varit löst prat, men att Ä vid det senare förhöret och efter det den i saken upprättade polisrapporten upplästs för honom förklarat, att han icke kunde vidhålla detta uttalande utan hänvisade till sina vid polisförhöret lämnade uppgifter.) Att radioapparaten ändrats för kortvågsmottagning hade Ä själv iakttagit. Den förut omnämnda kvinnliga kommunisten, som skulle förmedlat förbindelsen mellan Sveriges kommunistiska parti och dess ledare, å ena, samt internerna, å andra sidan, hade själv för Ä omtalat att hon ombesörjt sådan kommunikation. Visitationen av besökande å förläggningen hade försiggått ganska lättvindigt. I hade omtalat och Ä hölle även för troligt, att brev och meddelanden smugglats in och ut med besökandena. H hade själv omtalat för Ä, att han kunnat skicka meddelanden till personer utanför förläggningen genom att pricka för vissa bokstäver i böcker, vilka avsänts med posten.

Vid ett av förhören inför undersökningskommissionen tillfrågad om anledningen till att han tillhandagått myndigheterna med uppgifter om kommunisternas förehavanden, har Ä förklarat, att han ansett sig vara skyldig att göra detta, samt att han icke handlat av ovänskap till några eller någon av internerna, ej heller med beräkning att genom sin meddelsamhet kunna utverka sig frigivning från förläggningen eller andra förmåner.

Beträffande de antagliga bevekelsegrunderna för Ä:s nämnda åtgärder ha vid de av undersökningskommissionen föranstaltade förhören nedannämnda personer lämnat följande uppgifter.

Direktören Jansson: Ända fram till sommaren 1942 hade allting tytt på att Ä hållit ihop med de övriga tyska internerna, men på eftersommaren samma år hade olika omständigheter gjort det klart för förläggningsledningen att ovänskap uppstått mellan Ä, å ena, och de övriga nu ifrågavarande tyskarna och österrikarna, å andra sidan. Anledningen till schismen kände Jansson icke till. Redan i ett den 5 september 1942 avlåtet brev till utlänningskommissionen hade Jansson givit Ä goda vitsord ur förläggningssynpunkt och tillstyrkt en av honom ingiven ansökan om utskrivning. En av Jansson i detta brev lämnad uppgift att Ä frånträtt

sin tidigare kommunistiska inställning hade Jansson grundat just på det iakttagna förhållandet att konflikt uppkommit mellan Å och de övriga tyskarna, som voro kommunister. Det vore sannolikt att sagda uppgift också grundat sig på direkt uttalande av Å ävensom på innehållet i de brev Å avsant till olika personer från förläggningen. Jansson hölle för sannolikt att grunden till Å:s angiveri vore att söka i hans ovänskap till de andra tyskarna. Möjligen kunde det ha förelegat en bitanke hos Å att en dylik åtgärd kunde förmånligt inverka på prövningen av hans begäran om frigivning. Jansson hade vid sin samvaro med de tyska internerna, däri inberäknat Å, bibringats den uppfattningen att de voro hederliga människor, varför han knappast kunde antaga att Å i förevarande sak lämnat oriktiga uppgifter mot bättre vetande. Jansson ville dock framhålla, att han givetvis kunde ha misstagit sig i fråga om Å:s karaktär.

Direktören Larsson: För honom hade det kommit som en överraskning att Å uppträtt såsom angivare mot kommunisterna. Det hade emellertid framkommit omständigheter, som tytt på att Å »kommit på kant» med de kommunistiska internerna, och Larsson hade fått det intrycket att det varit en önskan att utöva repressalier, som varit avgörande för Å då han gjorde sin anmälan. Denna önskan att utöva repressalier hade säkerligen varit »tungan på vågen». Larsson hölle icke för troligt, att Å:s önskan i denna riktning hade inverkat på objektiviteten i Å:s uppgifter, men antog, att denna önskan kommit Å att färga sin framställning och att se det hela mycket ensidigt. Uppenbart vore att Å räknat med möjligheten att genom sin åtgärd skaffa sig vissa förmåner, exempelvis friskrivning från förläggningen. »Han skulle säkerligen icke friskrivits vid ifrågavarande tidpunkt om han inte dokumenterat sitt avståndstagande från kommunisterna.»

Kriminalöverkonstapeln Fahlander: Han hade på sin tid lett polisutredningen i samband med att Å anhölls såsom misstänkt för spioneri och planer på sabotage mot malmbåtar i Oxelösund och hade sedan dess räknat Å såsom kommunist, ehuru denne alltid betonat att han vore socialdemokrat. Å hade, då han angav de tyska kommunisterna på Långmora, icke varit särskilt meddelksam vid polisförhören. Han hade förefallit att vara ytterligt rädd för att de interner angivelsen avsåg skulle få kännedom om Å:s åtgöranden mot dem. Fahlanders uppfattning vore att drivfjädern till Å:s åtgärd varit att han räknade med möjligheten att därigenom bereda sig utskrivning från förläggningen. Å hade sedermera använts av polisen såsom agent, dock icke under det senaste året. För den tid Å vistats i Stockholm för att stå till polismyndighetens förfogande hade Å erhållit ersättning i form av dagtraktamenten, »möjligen i viss mån avrundade uppåt».

I: Han hade icke lärt känna Å förrän i Långmora, varest man utgått från att Å vore kommunist. Å hade emellertid gjort ett dåligt intryck på I. Han hade nämligen på olika sätt sökt skaffa sig förmåner på övriga interners bekostnad. Till en början hade Å deltagit i de undervisningskurser, vid vilka de tyska kommunisterna medverkat, men sedermera upphört därmed. I ville icke tro att Å till polismyndigheten lämnat direkt osanna uppgifter om de tyska kommunisterna, men han hade säkerligen givit sina uppgifter en sådan form, att polisen kunnat av desamma draga vilka slutsatser som helst. I vore av den uppfattningen att Å låtit köpa sig av polisen för att lämna uppgifter om vad de kommunistiska internerna avhandlat under sina sammanträden. Den förmån Å därvid betingat sig hade uppenbarligen varit frigivning från förläggningen.

L: Redan flera veckor före polisingripandet å Långmora hade Å omtalat för I. och de övriga tyska kommunisterna att Å övergivit sin tidigare kommunistiska inställning och att han icke ville återvända till Tyskland utan önskade för framtiden kvarbliva i Sverige. Dessa Å:s uppgifter ävensom det förhållandet att Å

kort tid därefter blivit frigiven hade gjort att L och hans kamrater inom förläggningen utgått från att Å angivit dem för polismyndigheten och därvid lämnat en del osanna uppgifter om dem. Å hade av tämligen obetydliga anledningar, föranledda av vad L ville kalla lägeratmosfären, som gjorde internerna lättirriterade, blivit ovän med nästan alla interner, och dessutom hade Å enligt L:s uppfattning visat sig vara en mycket egoistisk person, som endast såge till sitt eget bästa. Dessa två omständigheter i förening trodde L ha varit orsaken till att Å lämnat osanna uppgifter om de tyska kommunisterna och deras sympatisörer. L hölle emellertid före att Å:s huvudsakliga syfte varit att söka genom sina omförmålade åtgöranden utverka sig frigivning från förläggningen.

Myndigheternas förberedelser till polisinspektionen. I anledning av vad som framkommit vid förhören med Å förekommo överläggningar om hur utredningen i fortsättningen skulle bedrivas för att klarhet skulle vinnas om internernas förhållanden inom förläggningen. Fahlander har härom uppgivit, att han rådgjort med Paulson om hur man lämpligast skulle kunna ordna det så att en utredningsman finge vistas på förläggningen utan att en sådan åtgärd uppmärksammades av internerna. Paulson hade föreslagit att någon skulle få vistas på förläggningen i uppgiven egenskap av assistent åt föreståndaren. Polismyndigheten hade för sin del ordnat saken på det sättet att en polisman den 21 oktober rest till Långmora och stannat där några dagar samt därvid utgivits vara assistent åt föreståndaren. Polismanen hade därvid icke uppträtt under sitt verkliga namn.

Paulson vistades samtidigt med polismanen på förläggningen men icke på begäran av polismyndigheten utan på föranstaltande av socialstyrelsen. I styrelsens beslut om denna Paulsons tjänsteresa, som avsåg tiden 22 oktober—2 november 1942, deltog generaldirektören Höjer samt byråcheferna Bergström och Bexelius.

Såväl Paulson som nyssnämnde polisman biträdde under sin vistelse på förläggningen ledningen därstädes med olika arbetsuppgifter. Härunder sökte de genom samtal med olika interner samt genom granskning av in- och utgående post skaffa sig kännedom om internernas förhållanden. De gjorde vidare undersökningar för att utröna om bland internerna uppgjorts rymningsplaner samt huruvida vapen, sprängämnen och dylikt gömts undan i eller i närheten av förläggningen. Undersökningarna synas icke ha lett till något resultat av vikt.

Vad som konstaterades var, enligt vad Paulson vid förhör inför undersökningskommissionen uppgivit, allenast att förläggningen tillhöriga sprängämnen förvarades i en källare å förläggningen under enkelt lås, att Å:s uppgifter om förläggningspersonalens innehav av vapen varit riktiga, samt att internerna haft sådan frihet under sitt arbete å förläggningens smedja, att det icke vore uteslutet att de där kunnat utföra arbeten i illegalt syfte. Några illegala vapen- eller sprängämnesförråd anträffades emellertid icke. Enligt uppgift av Paulson var dock förläggningens område så stort, att det icke varit möjligt för Paulson och polismanen att göra en fullständig undersökning i sistberörda avseende.

Den 2 november återvände Paulson till Stockholm och avgav därvid till generaldirektören Höjer muntlig rapport om tjänsteresan. Den 11 november fick Paulson uppdrag att under tiden 12—18 november åter företaga en tjänsteresa till Långmora för förhör med interner. Beslutet om tjänsteresan har enligt föreliggande protokoll fattats av generaldirektören Höjer.

Direktör Jansson har beträffande Paulsons och omförmälde polismans verksamhet i förläggningen till undersökningskommissionens förhørsledare sagt sig icke ha fått något intryck av att vid tiden i fråga någon polisundersökning i egentlig mening pågått i förläggningen ävensom förklarat, att han icke hade närmare kännedom om vad saken gällde förrän han fått del av polisrapporten rörande förhöret med Å, vilken rapport Paulson tillhandahållit Jansson. Enligt direktör Larssons uppfattning hade internerna själva vid tiden i fråga haft klart för sig att polismannen och Paulson verkställde undersökning för polismyndighetens räkning. En del interner hade tillsport Larsson vad som vore i görningen »eftersom det är kriminalpoliser här».

Den 4 november 1942 förhördes den förut omförmälde norske medborgaren AA¹ av överkonstapeln Ragnar Eriksson i Falun samt uppgav därvid i huvudsak följande.

Han hade märkt, att de tyska kommunisterna på Långmora sammanslutit sig i grupper. Han hade fått den uppfattningen att D, I, Q och Å voro de egentliga gruppledarna. Vad som åsyftades med nämnda grupper hade han icke fått klarhet i, men »han hade dock kunnat förstå, att grupperna arbetade i kommunistiskt syfte och vore organiserade för att kunna vid allierad invasion i Norge eller Finland begiva sig till något av dessa länder och där förena sig med invasionsarmén eller på egen hand bedriva sabotage». Han hade haft anledning misstänka, att de tyska kommunisterna på illegal väg stått i förbindelse med personer utanför förläggningen. De hade haft synnerligen gott om pengar att röra sig med, under det flera av de tyska interner, vilka ej vore kommunister, icke disponerat över några medel utöver dem som de erhöle såsom lön i förläggningen. Varifrån de tyska kommunisterna erhållit sina pengar kände AA dock icke till. En tysk kommunist hade till AA yttrat, att i händelse av allierad invasion i Norge eller Finland Långmora skulle vara utrymt av internerna inom en timme, även om de skulle nödgas slå sig igenom ditkommenderade polis- eller militärstyrkor. Den tyska kommunistgruppen hade sammanträden vanligen tre gånger i veckan, därvid endast tyskar finge tillträde. AA hade flera gånger sökt avlyssna vad som förekom vid dessa sammanträden men inte lyckats uppsnappa något. Han hade kommit till Långmora först i mitten av juli 1942 och hade vistats alltför kort tid i förläggningen för att kunna komma tyskarna närmare in på livet. Vad Å uppgivit därom, att AA omhänderhaft pengar och radiorör, avsedda att av honom efter rymning från förläggningen överföras till Norge, vore riktigt. Han ville icke uppgiva, varifrån han bekommit pengarna och radiorören — det vore dock icke från den sovjetryska legationen. Han hade icke organiserat sin planerade rymning tillsammans med I utan i detta avseende handlat fullt självständigt.

Den 9 november 1942 förhördes den förut omnämnde norske medborgaren AB² av överkonstapeln Eriksson i Falun. AB, som omhändertagits i Långmora den 31 juli 1942, berättade vid förhöret i huvudsak, att bland de in-

¹ Se sid. 93. — ² Se sid 95.

ternerade i förläggningen funnes en hemlig organisation, som endast tyska, österrikiska och finska kommunister finge tillhöra, att organisationen vore uppdelad i grupper med var sin ledare, att AB icke fått tillhöra organisationen eller närvara vid dess sammankomster, att han ibland anmodats att avlägsna sig från rum, där sammankomst skulle hållas, samt att han icke visste vad som förehades vid sammankomsterna.

Inom socialstyrelsen dryftades vid ett eller möjligen två sammanträden i början av november i närvaro av säkerhetschefen samt förläggningsscheferna Uhr och Larsson vilka åtgärder som lämpligen borde vidtagas i anledning av vad som framkommit vid den dittills verkställda utredningen. Ett av sammanträdena ägde rum den 9 i nämnda månad. Vid dessa sammanträden, över vilka protokoll icke förts, synas åtskilliga befattningshavare i socialstyrelsen ha varit närvarande. Såvitt framgår av de till undersökningskommissionen lämnade uppgifterna närvaro, förutom generaldirektören Höjer, bland andra byråcheferna Schmidt och Perslow samt sekreteraren Aman även som Paulson.

Vid sammanträdena torde icke ha förekommit någon föredragning av ärendet i egentlig mening. Enligt uppgift av byråchefen Perslow hade vid sammanträdena knappast något yttrande avgivits av Paulson, och denne hade, enligt vad byråchefen Perslow ville erinra sig, vid sammanträdena intagit en tämligen tillbakaskjuten ställning och säkerligen icke påverkat de hållna överläggningarna. Däremot synas förläggningsscheferna ha varit angelägna om att en ingående undersökning skulle verkställas å förläggningarna för att därigenom skulle förebyggas att internerna eventuellt planerade och vidtoge illegala åtgärder samt därigenom tillskapade situationer, som förläggningssledningarna måhända icke skulle kunna behärska.

Överläggningarna inom socialstyrelsen resulterade i beslut att å förläggningarna borde verkställas en polisrazzia, omfattande hus- och kroppsrensningen samt beslag ävensom anhållande av misstänkta interner, allt för klarläggande av huruvida misstänkarna om förberedelse till sabotage ägde berättigande. Vid förhör inför undersökningskommissionen har Paulson beträffande överläggningarna om razzian uppgivit att han, då förslag uppkommit att för razzians genomförande använda en avsevärd polisstyrka, såsom sin uppfattning uttalat, att han ansåge det tillräckligt med några få polismän, enär han icke ansett någon särskilt allvarlig situation föreligga. Landsfogden Blomér underrättades om vad som förevarit i saken och fattade formellt beslut om ingripande i form av hus- och kroppsrensningen samt anhållanden. Förteckningar över vilka interner, som borde anhållas, ha enligt vad som meddelats undersökningskommissionen uppgjorts dels med ledning av Å:s uppgifter och dels på grundval av uppgifter, som lämnats av förläggningsscheferna. Beträffande de interner, som upptogs i nämnda förteckningar, torde före razzian undersökningar ha verkställts angående nämnda interners tidigare förhållanden genom granskning av hos socialstyrelsen och polismyndigheten förvarade dossierer.

Några få dagar före verkställandet av razzian ägde ett sammanträffande rum å statspolisintendenten Georg Thulins tjänsterum i Stockholm mellan Thulin, tjf polisintendenten Sellén, byråcheferna Schmidt och Perslow, Paulson och överkonstapeln Fahlander. Vid detta sammanträffande förekom överläggning angående de närmare detaljerna vid utförandet av den beslutade polisrazzian. Sellén och Fahlander fingo vid sammanträffandet i uppdrag att utarbeta erforderliga instruktioner för razzians genomförande. Enligt av Fahlander till undersökningskommissionen lämnad uppgift hade Thulin under överläggningen särskilt betonat, att polisingripandet skedde på socialstyrelsens initiativ. Generaldirektören Höjer har i anledning av detta uttalande anmärkt, att i sistberörda avseende samråd ägt rum mellan säkerhetstjänsten och socialstyrelsen, att polismyndigheten efter sina undersökningar hade klart för sig att ett ingripande måste ske och meddelat socialstyrelsen detta, samt att socialstyrelsen därvid icke gjort några invändningar. I anslutning härtill har generaldirektören Höjer förklarat, att han för sin del ansåge ingripandet ha varit i det dåvarande läget av omständigheterna påkallat.

Vid förhör, som undersökningskommissionen hållit med byråchefen Bergström, har denne på frågor rörande de åtgärder från socialstyrelsens sida, vilka föregingo polisrazzian å Långmora- och Smedsboförläggningarna, uppgivit bland annat följande.

Det hade vid ifrågavarande tid rått starka motsättningar mellan generaldirektören Höjer och Bergström. Detta hade bland annat lett till att Bergström, oaktat han var överinspektör för flyktingförläggningarna, »på ett ganska konsekvent sätt hållits utanför» handläggningen av berörda ärende. Uppdraget åt Paulson att resa till Falun för att hålla förhör med Å hade lämnats Paulson utan att Bergström underrättats därom. Även den tjänsteresa, som Paulson i mitten av november 1942 företagit till Långmoraförläggningen för att där verkställa viss utredning, hade ägt rum utan att Bergström fått kännedom därom. Vilken roll Paulson spelat vid utredningen hade Bergström sig icke bekant. Till de uttalade misstankarna att inbrott ägt rum i kassaskåpet å Smedsboförläggningen hade Bergström ställt sig mycket skeptisk. Han ansåge det icke uteslutet, att förklaringen till det inträffade kunde varit den att förläggningsschefen möjligen glömt kvar sin nyckel i kassaskåpsdörren. Bergström hölle för troligt, att han varit närvarande vid de sammanträden, å vilka socialstyrelsen efter slutförandet av polisutredningen rörande förhållandena å Långmora- och Smedsboförläggningarna fattat beslut rörande den fortsatta behandlingen av de anhållna internerna. Han hade därvid för sin del »fått godtaga de resultat de kommit till».

På frågor, föranledda av de av byråchefen Bergström sålunda lämnade uppgifterna, har generaldirektören Höjer meddelat följande.

Han kunde icke med bestämdhet påstå men vore övertygad om att rörande Paulsons tjänsteresor till Falun och Långmoraförläggningen samråd ägt rum inom socialstyrelsen mellan generaldirektören, överinspektören för flyktingförläggningarna och byråchefen å utlänningsbyrån. Beslut om vem som skulle utföra utredningsarbete i saken hade ankommit på nämnda byrå. Det skulle emellertid enligt generaldirektören Höjers förmenande varit mycket märkvärdigt om sådant

beslut fattats utan att överinspektören fått närvara vid de överläggningar, som föregått beslutet. Nämnda beslut hade icke protokollförts. I enlighet med den för socialstyrelsen gällande instruktionen hade emellertid generaldirektören sedermera fattat protokollförda beslut om de erforderliga tjänsteresorna, enär protokoll erfordrats för utbetalning av reseersättning.

Polisrazzian. Beträffande razzians verkställande har följande framgått av undersökningskommissionens utredning.

Då razzian den 13 november 1942 ägde rum, förelåg till ledning för de deltagande polismännen en skriftlig instruktion vilken utfärdats av Sellén. Enligt denna instruktion skulle Fahlander fungera såsom ledare för kommenderingen till Långmora och Sellén för kommenderingen till Smedsbo. Kommenderingen till Långmora skulle omfatta 34 polismän, därav 2 överkonstaplar, och kommenderingen till Smedsbo 24 polismän, däri inräknade intendent Sellén och två överkonstaplar. Kommenderingarna angavos vara föranledda av att mot internerna på förläggningarna uppkommit misstanke om brott, som avses i lagen den 13 december 1940 om straff för sabotage. Inom förläggningarna skulle verkställas husrannsakan för beslagtagande av handlingar och föremål, som kunde utgöra bevis för angivna slag av brott. I samma syfte skulle kroppsrensningen verkställas å de internerade. De nu med bokstäverna A—Å betecknade tjugosex internerna skulle anhållas och avföras till Stockholms rannsakningsfängelse. Polispersonalen skulle vara beväpnad med pistoler och sablar. Personalen skulle iakttaga ett humant men bestämt uppträdande. Våld å person finge icke utan order brukas annat än för självförsvar. Det beräknades att de internerade vid personalens ankomst till förläggningarna skulle befinna sig i matsalen. Bevakning skulle utsättas vid och i matsalsbyggnaden samt i logementen. De internerade, som befunne sig i matsalen, skulle anmodas att stanna där och avsluta måltiden. Interner, som eventuellt vistades i andra lokaler, skulle föras till matsalen. Sedan alla interner samlats i matsalen, skulle de under bevakning antingen på ett led marschera ut och ställa upp utanför byggnaden eller begiva sig till ett närbeläget rum. Kroppsrensningen skulle ske i därför lämplig lokal. Efter hand som de internerade kroppsrensningens skulle de införas i matsalen och kvarhållas där under bevakning, detta för att förhindra våldshandlingar, störande av husundersökningen samt förbindelse med utomstående. Efter avslutad hus- och kroppsrensningen skulle de anhållna föras till respektive logement för omklädning och dylikt samt därifrån till polispersonalens bilar för färden till Stockholm.

Fahlander avgav den 16 november 1942 en skriftlig redogörelse för kommenderingen till Långmora, i vilken redogörelse lämnats bland annat följande uppgifter: Ankomsten till Långmora skedde kl. 9.30. De flesta internerna voro då samlade i matsalen, och ett tiotal voro på väg dit samt fingo gå in i matsalen. Fahlander meddelade internerna att en undersökning, omfattande hus- och kroppsrensningen, komme att företagas, enär misstanke uppstått att åtminstone en del av internerna sysslat med planläggning av sabo-

tage. Internerna fingo därefter avsluta måltiden, varpå de kl. 10 fingo samlas utomhus vid huvudbyggnadens långsida. Matsalen underkastades en noggrann undersökning, som var avslutad kl. 10.15. Därefter vidtogs kroppsvisitation. Fyra visitationsgrupper ordnades inomhus och visitationen var avslutad kl. 11.15. Efter visitationen fingo internerna åter samlas i matsalen. Det noterades att temperaturen utomhus under den tid kroppsvisitationen pågick var lägst + 10 grader C, att vädret var lugnt och klart, att internerna voro iförda arbetskläder, i vilka de brukade vistas utomhus, att de hade haft full rörelsefrihet å ett tillräckligt stort område, att några interner klagade på att de fröso och med anledning härav fingo visiteras i förtur, samt att de som under de sista femton minuterna återstodo att visitera fingo vistas i trappuppgångarna, där de först då rymdes. Orsaken till att internerna fingo vistas utomhus var att inga tillräckligt stora lokaler funnos i byggnaden utöver de utrymmen som först måste undersökas innan internerna fingo uppehålla sig där. För alla eventualiteters skull ordnades med varmt kaffe i matsalen sedan internerna åter samlats där. En av internerna, som var krympling, fick under väntan på kroppsvisitationen sitta på en stol, som ställdes ut, och visiterades därjämte bland de allra första. Efter kroppsvisitationen vidtogs husrannsakan. Kl. 17.00 startades återfärd till Stockholm med fyra av de anhållna, under det sex av dessa fingo antråda färden till Stockholm kl. 19.00. Påföljande dag transporterades ytterligare nio interner till rannsakningsfängelset.

Paulson tillhandahöll polismyndigheten en den 18 november 1942 dagtecknad promemoria angående razzian å Långmoraförläggningen. Av denna promemoria framgår, att Paulson ankom till förläggningen den 12 november på kvällen och därvid höll sammanträde med ekonomidirektören Hörvallius och samtliga arbetsförmän, som fingo order om att allting skulle gå sin gilla gång tills internerna påföljande morgon samlats för utspisning, att Paulson kort före kl. 9.30 den 13 november utplacerade arbetsförmän i skogsbyn utanför förläggningen för att tillse att ingen av internerna rymde, samt att internerna efter polismännens ankomst tillsades att i lugn och ro avsluta sin måltid i matsalen. Vidare gav Paulson i promemorian en kort beskrivning om undersökningens gång, vilken beskrivning emellertid icke innehåller några ytterligare uppgifter av intresse.

Beträffande razzian å Smedsboförläggningen föreligger en av Sellén upprättad, den 17 november 1942 dagtecknad redogörelse, varav inhämtats följande: Polispersonalens ankomst till förläggningen ägde rum kl. 8.15. Vid denna tidpunkt uppehölo sig internerna icke, såsom Paulson förberett polismännen på, i matsalen utan på väg dit eller å en till matsalsbyggnaden hörande glasveranda och i hallen till nämnda byggnad, varjämte en del vistades i sina logement. Alla fingo samlas i matsalen. Sedan morgonmålet avslutats, underrättades internerna om att misstanke föreläge, att en del av dem gjort sig skyldiga till förberedelse till sabotagebrott, och att polismännen i anledning därav skulle verkställa en undersökning på förläggningen.

Därefter följde kropps- och husrannsakan. Undersökningen var avslutad kl. 18.00. Sju interner anhöllos och fördes i bilar till Stockholms rannsaktionsfängelse. Avfärden från Smedsbo ägde rum kl. 18.45.

I fråga om den vid razzian verkställda hus- och kroppsrensningen har från vederbörliga förrättningsprotokoll och därvid fogade handlingar inhämtats följande: Den vid razzian verkställda husrannsakan omfattade internernas logement och alla de utrymmen inom förläggningarna, till vilka internerna hade tillträde. Vid den verkställda hus- och kroppsrensningen beslagtogs åtskilliga, internerna tillhöriga anteckningsböcker, brev och andra handlingar, däribland manuskript till föredrag samt kartor och kartsquisser ävensom en del andra ritningar. Bland annat anträffades skisser över vapen, en handbok angående moderna handvapen, en schematisk bild över en 75 millimeters granat i genomskärning, en chifferliknande tabell, den sistnämnda anträffad hos L, ett antal blyertssquisser över maskindelar samt två flaskor med en vätska, som misstänktes vara användbar för framställning av hemlig skrift. Kartorna och kartsquisserna synas hava varit utan intresse för utredningen. Av blyertssquisserna över maskindelar befunnos en del vara ritningar till delar av en enkel svarv. De övriga blyertssquisserna kunde icke tydas, dock att det vid verkställd undersökning kunde fastslås att de icke gällde vapen- eller ammunitionsteknik. Den hos L anträffade chiffrertabellen ansågs av expert, som på uppdrag av polismyndigheten undersökte densamma, kunna användas såsom chiffreringstabell för radiomeddelanden och skriftliga meddelanden. Förenämnda vätska befanns vid undersökning å statens kriminaltekniska anstalt innehålla kaliumpermanganat, som plägade användas till gurgelvatten men icke kunde brukas för framställning av osynlig skrift. Beträffande de beslagtagna manuskripten till föredrag fingo internerna vid sedermera med dem hållna polisförhör lämna förklaringar, för vilka nedan redogöres.

Från de internerades sida har i skrivelser till undersökningskommissionen samt genom pressen framförts klagomål över att razzian på Långmora verkställdes på ett onödigt bryskt sätt. Sålunda har uppgivits att en polisman i matsalen tagit till orda och förklarat, att den som försökte lämna lokalen riskerade att bli skjuten. Vidare skulle internerna efter en timmes väntan hava förts ut bakom matsalsbyggnaden, där de fått stå och vänta ytterligare två timmar i kölden utan ytterkläder. En av internerna, H, håller före, att han därunder ådragit sig en njursjukdom, för vilken han sedermera opererats.¹ Vidare har uppgivits, att internerna under det de stodo uppställda bakom matsalsbyggnaden beordrats att stå i led och givakt ävensom återigen blivit tillsagda, att flyktförsök skulle leda till beskjutning. En av internerna, D, som vore enbent, hade fått stå »tills en konstapel äntligen insåg att en invalid inte kunde hålla ut längre.» Sistnämnda uppgift, som återfinnes i en tidningsartikel, har icke till kommissionen framförts av D själv. I riksdagsdebatter rörande Långmoraförläggningen och åtalet mot Paulson har uttalats,

¹ Jfr sid. 296.

att Paulson lett polisen vid dess ingripande, ävensom att internerna vid razzian nödgats stå på förläggningens gård i flera timmar trots att de voro tunnklädda.

Undersökningskommissionen har i samband med verkställd utredning angående polisrazzians förlopp låtit flyktingarna I och L vid med dem hållna förhör yttra sig beträffande polismännens åtgöranden under razzian & Långmoraförläggningen. Härvid ha dessa flyktingar lämnat följande uppgifter.

I: Då polismännen anlände till förläggningen och omringade det hus, i vilket matsalen vore inrymd, hade en del av dem haft pistoler eller batonger i händerna, men de polismän, som sedermera kommit in i matsalen, hade icke haft vapnen framme. I hade icke hört någon polisman under razzian hota med att interner, som försökte rymma, riskerade att bliva beskjutna. I väntan på kroppsvisitation hade han först fått vistas utomhus och sedermera i en trappuppgång. Han, som varit en av de sista som visiterats, hade fått vänta sammanlagt över två timmar, och han ville minnas att visiteringen å honom skett strax före klockan tolv på dagen. Utomhus hade han fått vänta över en timme, iklädd endast byxor och skjorta samt tofflor. Det vore möjligt, att en och annan intern, som under väntetiden begärt att få avhämta och ikläda sig ytterplagg, fått tillåtelse därtill. Internerna hade till en början stått uppställda utomhus på två led men så småningom samlats i mindre grupper och samtalat med varandra. Efter det flera interner klagat över att de fröso, hade de kvarvarande fått samlas inne i en trappuppgång. D, som hade det ena benet ersatt med en protes, hade fått stå i ledet omkring en halv timme innan han erhållit en stol att vila på. I vore av den uppfattningen att polismännen under razzians första skede ingripit mycket hårt. »Det hade till en början sett mycket hotande ut».

L: Enligt hans uppskattning hade flera interner, under det kroppsvisitationen pågick, fått vistas utomhus mer än en timme. Själv hade L, som befunnit sig bland de åtta sist visiterade internerna, fått vänta omkring en och en halv timme utomhus, varefter han en kortare stund innan visitationen å honom vidtog fått uppehålla sig i en trappuppgång. Internerna hade vid tillfället icke varit iförda ytterkläder. Under den första halvtimme de vistats utomhus i avvaktan på kroppsvisitation hade en del interner, som begärt att få hämta sina ytterrockar, blivit vägrade att göra detta, men hade därefter tillåtits avhämta sina ytterplagg. L hölle för sannolikt att polismännen från början räknat med att visitationen skulle hinna slutföras under en halv timme och på grund därav till en början ansett det vara onödigt att internerna iklädde sig ytterrockar. Internerna hade icke tillsagts att stå i givakt under det de väntade utomhus. L hade icke under razzian hört och hade ej heller sedermera hört talas om att polismän därunder hotat att skjuta efter internerna om de försökte fly. Han hade icke själv sett någon polisman under razzian hålla skjutvapen i handen, men andra interner hade för honom omtalat att samtliga polismän, som voro beväpnade med pistoler, vid ankomsten till förläggningen haft dessa vapen framtagna.

Därjämte ha upplysningar inhämtats av överkonstapeln Fahlander, assistenten Claesson samt Paulson.

Fahlander har därvid uppgivit, att Paulson icke medverkade vid polis-ingripandet å Långmoraförläggningen i vidare mån än att han, då hus- och kroppsrensningen i det närmaste slutförts, bad Fahlander tillse att internerna

fråntoges slidknivar och en del arbetsverktyg, som skulle kunna användas såsom vapen, vilken begäran Fahlander tillmötesgick. Vidare har Fahlander uppgivit, att något hot från polismännens sida om att internerna kunde riskera att bli beskjutna om de sökte fly, icke förekom inne i matsalen och ej heller, Fahlander veterligen, under det internerna uppehöll sig utanför matsalsbyggnaden.

Assistenten Claesson har på förfrågan meddelat, att han icke haft någon bestämd uppgift att fylla då razzian ägde rum, att han emellertid vid tillfället gått omkring i förläggningen och gjort iakttagelser beträffande razzians utförande, att han därvid icke fått intryck av någon onödig bryshet från polismännens sida, att ingen av polismännen, såvitt han iakttagit, haft skjutvapen framtaget, att han erinrade sig hurusom en och annan av internerna, under det de väntade på kroppsvisitation, på begäran fått hämta och ikläda sig ytterplagg, samt att internerna icke behövt stå stilla på led utan rört sig fritt omkring eller samlats i klungor, varvid de samtalat med varandra och syntts vara vid gott mod, vilket bland annat framgått av att de utbringat hurrarop.

Vid förhör med Paulson har denne uppgivit, att han icke tagit någon del i själva razzian, att han av vad han varit i tillfälle iakttaga icke fått intryck av att polismännen eller någon av dem under razzian uppträtt bryskt, samt att han hade ett minne av att någon eller några av internerna, under det de uppehöll sig utanför matsalsbyggnaden, klagat över att de fröso men att de icke tillåtits att lämna platsen för att hämta ytterkläder. Paulson har icke kunnat erinra sig huru lång tid som åtgått för kroppsvisitationen.

Av myndigheterna efter polisrazzian vidtagna åtgärder. Polisutredningen i ärendet verkställdes i fortsättningen av landsfogden Blomér med biträde av kriminalpolis från kriminalpolisens i Stockholm sjätte rotel och från kriminalstatspolisen i Falun. Samtliga anhållanden å förläggningarna skedde med stöd av lagen den 9 januari 1940 om vissa tvångsmedel vid krig eller krigsfara m. m. I fråga om kvarhållande av person, vilken anhållits med stöd av sagda lag, föreskrevs vid ifrågavarande tidpunkt i lagen att den anhållne, om han ej inom femton dagar från första dagen av kvarhållandet förklarats häktad, skulle frigivas, därest ej justitiekanslern medgäve, att han finge kvarhållas under viss ytterligare tid.

I en den 26 november 1942 dagtecknad och samma dag till justitiekanslersämbetet ingiven skrivelse hemställde landsfogden Blomér, att ämbetet måtte meddela kvarhållningsbeslut beträffande samtliga de anhållna. I skrivelsen anfördes, att av handlingar, vilka bifogades skrivelsen, framginge att man kunde misstänka de anhållna för att ha sammanslutit sig i grupper med ändamål att utbilda sig för sabotageverksamhet. De vid skrivelsen fogade handlingarna, vilka sedermera av justitiekanslersämbetet återlämnats till polismyndigheten, synas ha utgjorts av anteckningar rörande de dittills av polismyndigheten i saken hållna förhören. I skrivelsen anfördes

vidare, att upplysning om vilka personer som ingingo i de olika, av internera bildade grupperna erhållits dels av personalen å Långmora- och Smedsboförläggningarna och dels av vissa interner, att ett kvarhållande av de misstänkta i ytterligare femton dagar syntes erforderligt med hänsyn till utredningens omfattning, att fortsatta förhör måste hållas med de anhållna och med flera personer å de båda förläggningarna, samt att granskningen av en mängd å förläggningarna beslagtagna handlingar icke hunnit slutföras. I anledning av nämnda framställning medgav justitiekanslersämbetet med stöd av nyssnämnda lag att, i den mån det befundes erforderligt, de anhållna finge på grund av misstanke om brott, som avsåges i samma lag, kvarhållas högst till och med den 12 december 1942.

Sistnämnda dag fann landsfogden Blomér, att genom den av polismyndigheten verkställda utredningen bindande bevisning icke framkommit för att den verksamhet, för vilken utlänningarna misstänkts, varit riktad mot Sverige eller eljest straffbar, samt beslutade, att vid sådant förhållande åtal vid domstol icke skulle anhängiggöras. Härjämte förordnade landsfogden Blomér, att de anhållna icke vidare skulle kvarhållas såsom misstänkta för brott av nyss angivet slag.

Den 11 december 1942, då förhören med de anhållna avslutats men polisrapporten angående utredningen ännu icke hunnit upprättas, upptog socialstyrelsen till avgörande frågan om den fortsatta behandlingen av de anhållna internera. Härvid närvaro, förutom generaldirektören Höjer, ett flertal befattningshavare i socialstyrelsen, däribland byråcheferna Bexelius, Bergström, Schmidt och Perslow, varjämte landsfogden Blomér samt direktören Larsson, den sistnämnde i egenskap av förläggningsschef i Långmora, voro närvarande. Landsfogden Blomér redogjorde för resultatet av polisutredningen. Härpå beslutade styrelsen den 11 december 1942 att av de tjugosex anhållna internera *tretton*, nämligen C—J, O—Q, S och T, skulle tagas i förvar samt *sex* återföras till Långmora- och Smedsboförläggningarna, nämligen Y till Långmora samt A, B, R, V och Å till Smedsbo. Den 12 i samma månad beslutade socialstyrelsen vidare, att i fråga om de återstående *sju* internera, nämligen K—N, U, X och Z — beträffande vilka Kungl. Maj:t tidigare beslutat att de skulle tagas i förvar men sedermera förklarar, att socialstyrelsen utan hinder därav finge förordna om utlänningarnas omhändertagande för vistelse i förläggning — socialstyrelsens förordnanden om omhändertagande i förläggning skulle upphöra att gälla, varav enligt socialstyrelsens uppfattning följde att Kungl. Maj:ts tidigare beslut att utlänningarna skulle hållas i förvar trädde i kraft.¹

Beträffande grunden för nämnda, den 11 och den 12 december 1942 fattade beslut har generaldirektören Höjer inför undersökningskommissionen gjort följande uttalanden.

¹ Undersökningskommissionen har uppmärksammat, att utlänningskommissionen i andra, härmed jämförliga fall haft annan uppfattning om den fortsatta tillämpligheten av tidigare fattade beslut av Kungl. Maj:t. Se sid. 273.

»Jag vill minnas, att besluten fattats på direkt framställning av säkerhetschefen för att möjliggöra ett slutförande av utredningen. Ett återförande till förläggningarna av internerna i avvaktan på utredningens slutförande skulle för förläggningsledningarna tett sig såsom mycket olämpligt ur ordningssynpunkt. De borde därför kvarbliva i förvar tills saken kunde prövas. Att detta blev nödvändigt berodde ju på att polisen ännu inte var färdig med sitt arbete. Därför kom initiativet till internernas fortsatta kvarhållande från säkerhetstjänsten. Men socialstyrelsen beaktade det såsom ur ordningssynpunkt nödvändigt att tillmötesgå detta säkerhetstjänstens önskemål.»

I anledning av dessa uttalanden må här antecknas, att definitivt beslut i åtalsfrågan förelåg den 12 december 1942 samt att enligt vad undersökningskommissionen av polismyndigheten inhämtat några polisförhör berörande åtalsfrågan därefter icke hållits med internerna.

Vid polisutredningen lämnade uppgifter rörande förhållandena å Långmora- och Smedsboförläggningarna. Av den i saken upprättade, den 16 januari 1943 dagtecknade polisrapporten har inhämtats följande.

Danske medborgaren Ö, som var omhändertagen å Långmoraförläggningen under tiden 12 juli 1942—17 maj 1943, uppgav vid polisförhör: Å Långmoraförläggningen funnes huvudsakligen två grupper av interner, den kommunistiska och den norska. Medlemmar i den kommunistiska gruppen vore, bland andra, A, C—I, K—M, P, Q, T—Y samt ytterligare en norsk intern AC. R påstode själv att han vore kommunist men finge ej vara med i den kommunistiska gruppen enär de övriga ansåge sig ej kunna lita på honom. Norrmännen ville i allmänhet icke samarbeta med kommunisterna utan litade endast till den norska regeringen i London. Den kommunistiska gruppen hölle sammanträden två till tre gånger varje vecka i något av internernas bostadsrum. Deltagarna i dessa sammanträden låste alltid dörrarna inifrån, så att andra personer icke kunde komma in. Några dagar innan polisingripandet å Långmora ägde rum hade, enligt vad Ö hört uppgivas, AC berättat, att kommunisterna hade för avsikt att överfalla samtliga vid förläggningen tjänstgörande funktionärer och de norrmän, som icke anslöto sig till kommunisterna i denna aktion. Överfallet skulle äga rum en lördagseftermiddag efter det posten avhämtats från förläggningen, och eftersom nästa postavhämtning icke skulle äga rum förrän påföljande måndag, skulle upptäckten av revolten härigenom komma att fördröjas. Telefonledningarna skulle göras obrukbara och samtliga anställda fängslas och föras ned i förläggningens källare. Alla funktionärernas vapen skulle omhändertagas, och sabotage skulle förövas i trakten, i första hand mot järnvägsstationen och bruket i Långshyttan. Norrmännen på förläggningen hyste planer på en invasion i Norge, därvid vapen, som gömts i gränstrakterna mot Norge, skulle komma till användning. Illegal korrespondens hade pågått mellan interner i Långmoraförläggningen och personer utanför denna.

En tysk flykting, AD, vilken intogs på förläggningen i Smedsbo i maj 1941, berättade vid polisförhör i huvudsak följande: T, som vore kommunist, hade vid något tillfälle talat om Laxå såsom en järnvägsknutpunkt, över vilken tyska trupptransporter från Norge till Finland passerade. Vidare hade T yttrat, att Laxå även vore en mycket viktig knutpunkt för svenska militärtransporter mellan Sveriges östra och västra gränser. Härjämte hade T nämnt, att man i händelse av krig med Sovjet måste ha agitatorer och utbildade funktionärer, vilka kände till huru man anbringade bomber och förövade sabotage på viktiga militärförläggningar och järnvägsknutpunkter, samt att på cellaftnar inom förläggningen därför skett teoretisk utbildning i sabotageverksamhet. Såväl under 1941 som under

1942 hade kommunistiska interner i Smedsboförläggningen hållit sammanträden, vid vilka anordnats föredrag över militära och politiska ämnen. Efter föredragen hade diskussioner förekommit angående ämnena för föredragen. Som regel hade N fungerat som ordförande å sammanträdena. Efter ett föredrag, betitlat »Blick på ostfronten», hade de närvarande avhandlat de problem, som skulle uppstå om fascisterna segrade i det pågående världskriget. För sådan händelse skulle internerna söka taga sig över till Ryssland. T hade under sommaren 1942 yttrat, att intet skulle kunna hindra internerna från att rymma från förläggningen, om Sverige i kriget slöte upp vid Tysklands sida. Efter rymningen skulle internerna gömma sig i skogarna, bilda partisangrupper och öva sabotage mot tyska militärtransporter. Under de s. k. cellaftnarna inom Smedsboförläggningen hade först de ledande kommunisterna i förläggningen samlats till enskild överläggning, varefter även mindre betydande kommunister samt sympatisörer fått närvara. Härvid hade förekommit teoretisk undervisning i förfärdigande av sprängämnen och förfaringssättet vid sprängning av kommunikationsanläggningar. AD hölle för troligt att vapen och sprängämnen förvarades utanför förläggningen för att vid behov vara lätt tillgängliga. En av kommunisterna — AD har icke namngivit denne — hade vid dylik sammankomst agiterat för sabotageverksamhet inom förläggningen. En hel del sådant sabotage hade utförts, i det försök gjorts att förgifta en föreståndaren tillhörig hund, trädgårdsalster upprivits och bortkastats samt kortslutning å de elektriska ledningarna åstadkommits.

Tyske medborgaren AE, som intogs å Smedsboförläggningen den 23 juli 1942, lämnade polismyndigheten i huvudsak följande uppgifter: Kort efter hans ankomst till förläggningen hade O och en annan intern börjat försöka övertala honom att han skulle, om Sverige komme i krig med Ryssland eller allierade sig med Tyskland, sammansluta sig med nämnda interner och i Sverige utföra sabotagehandlingar mot Sverige och Tyskland. Sabotagehandlingarna skulle bestå i sprängningar av järnvägar och järnvägsknutar, särskilt å de järnvägslinjer, å vilka tyska trupper transporterades. Vid flera tillfällen, då AE uppehållit sig i närheten av O:s rum, hade han genom det öppna fönstret till detta rum hört diskussioner mellan bland andra J, N, O, S, Z och Å, vilka diskussioner mestadels rört tillvägagångssättet vid sabotering av svenska industrier och militära anläggningar. Han hade hört namnet Krylbo angivas såsom en ort, där sprängningar skulle ske därest Sverige allierade sig med Tyskland. I O:s rum hade funnits en tavla, å vilken funnes avbildad en bro, och på denna avbildning hade markerats var sprängladdningar lämpligen skulle placeras för att största sprängverkan skulle ernås. AE kände icke till vem som utfört nämnda ritning. En intern, som icke förut omnämnts i denna redogörelse, hade för AE uppgivit, att han, som deltagit i det spanska inbördeskriget och varit verksam såsom sabotör, skulle, därest Sverige komme i krig med Ryssland, för sistnämnda lands räkning utföra sabotage här i landet genom att spränga broar, järnvägsanläggningar och andra krigsviktiga mål. En norsk intern, vilken ej heller här förut omnämnts, hade för AE omtalat, att norrmännen inom förläggningen umgingos med planer på att rymma under december 1942. AE hölle för troligt att de kommunistiska internerna illegalt stodo i förbindelse med yttervärlden. En kommunist i förläggningen hade vid ett tillfälle i november 1942 hotat AE med hängning därför att han vore nazist.

Vid det av undersökningskommissionen föranstaltade förhöret med Ö har denne till rättelse och förtydligande av sin i polisrapporten antecknade berättelse uppgivit följande.

Han kände icke närmare till vilka av internerna i Långmoraförläggningen som voro kommunister. Assistenten Claesson hade varit närvarande vid det med Ö

hållna polisförhöret och därvid namngivit ett antal interner såsom varande kommunister samt yttrat, att Ö mycket väl kände till de namngivnas politiska inställning. Dessa Claessons uppgifter hade av förhørsledaren antecknats såsom lämnade av Ö. Ö hade icke själv hört den norske internen AC:s uttalanden om överfall på förläggningsspersonalen, men det hade bland internerna varit allmänt tal om att AC skulle gjort dylika uttalanden. Ö hade icke hört omtalas planer på sabotage mot järnvägsstationen och bruket i Långshyttan eller annan anläggning. Då han hörde talas om internernas rymningsplaner, hade han icke fått den uppfattningen, att några fasta och för viss tidpunkt fastställda rymningsplaner föreläge, så mycket mindre som sammanhållningen mellan internerna enligt hans erfarenhet var dålig. I stället hade han bibragts den uppfattningen, att internerna i största allmänhet talat om möjligheterna att rymma från förläggningen, därvid jämväl diskuterats lämpligheten att söka genom rymningar förmå socialstyrelsen att åstadkomma drägligare förhållanden i förläggningen. Norrmännens planer på invasion i Norge hade enligt vad Ö tyckt sig förstå sammanhängt med en gängse uppfattning bland norrmännen att de vid en allierad invasion i Norge skulle frigivas från förläggningen samt beredas tillfälle att i hemlandet ansluta sig till de allierades truppstyrkor.

Beträffande den i samband med polisrazzian verkställda utredningen angående internernas förehavanden å Långmoraförläggningen har Ö vidare till undersökningskommissionen lämnat följande uppgifter.

Å Långmoraförläggningen hade samtidigt med Ö vistats en norrman AF. Denne hade hos en annan norsk flykting AG, vilken vid ifrågavarande tid vistats i Stockholm, deponerat en summa penningar, omkring 2 000 norska kronor, för att AG skulle söka utväxla beloppet i svenskt mynt. En dag i november 1942 hade Ö erhållit permission till Stockholm för att iakttaga inställelse i ett mot honom vid Stockholms rådhusrätt anhängiggjort mål. Under resan till Stockholm hade assistenten Claesson medföljt honom såsom övervakare. Efter ankomsten till Stockholm hade Claesson framtagit ett brev, som han uppgivit sig ha erhållit av AF för att överlämna detsamma till AG, samt ombett Ö att uppsöka AG och lämna denne brevet. Ö hade åtagit sig detta uppdrag och påföljande dag uppsökt AG i dennes bostad samt överlämnat brevet, som varit inlagt i ett förseglat kuvert. Det hade därvid befunnits att brevet, som innehöll en anmaning till AG att till Ö överlämna de pengar AG omhänderhade för AF:s räkning, icke skrivits av AF utan var falskt. Då Ö efter besöket hos AG lämnade dennes bostad, hade han på gatan anhållits av polismän, vilka avfört honom till kriminalpolisens station, varefter han underkastats förhör och blivit tillfrågad »var han hade pengarna». Ö misstänkte att Claesson eller förläggningsdirektören Larsson förfalskat brevet för att söka utfå de hos AG deponerade penningarna. Syftet härmed kunde enligt Ö:s förmenande icke ha varit annat än att få tillfälle att konfiskera beloppet för att icke penningarna på illegalt sätt skulle komma AF till nytta.

I anledning av Ö:s sistberörda uppgifter ha på undersökningskommissionens föranstaltande omfattande förhör hållits med befattningshavare å Långmoraförläggningen ävensom med ett antal polismän.

Härvid har *assistenten Claesson* i huvudsak lämnat följande redogörelse.

Förläggningssledningen hade fått meddelande om att Ö skulle inställa sig personligen vid Stockholms rådhusrätt någon dag i slutet av november 1942, och för detta ändamål hade han beviljats permission. Därvid hade även bestämts, att Claesson skulle följa med honom såsom övervakare. Enligt uppgifter, som lämnats

Claesson och som även framginge av den i Långmora förda journalen, hade det förekommit många rymlingar från förläggningen, speciellt av norrmän, och i förläggningen hade gått rykten, som i varje fall Ö givit spridning åt, att rymlingarna ekonomiserats av en kassa, som vissa norrmän inom förläggningen disponerat över. Denna kassa skulle tidigare ha funnits inom förläggningen men på illegalt sätt förts därifrån och därefter förvarats av norrmannen AG eller dennes hustru. Förläggningsledningen hade vidarebefordrat Ö:s nämnda uppgifter till kriminalöverkonstapeln Ragnar Eriksson i Falun. Syftet med Ö:s resa till Stockholm hade, förutom att han skulle inställa sig inför rådhusrätten, jämväl varit att han skulle underkastas förhör av polisen i Stockholm angående de kommunistiska internernas förehavanden å Långmoraförläggningen. Förläggningsledningen hade i samråd med Eriksson beslutat, att Claesson under vistelsen i Stockholm skulle söka taga reda på om det funnes någon verklighetsgrund till Ö:s uppgifter om kassan hos AG. Ö hade föreslagit Claesson och Larsson, att man skulle bedriva undersökningen så, att Ö skulle uppsöka AG och av denne söka utfå kassan. Claesson hade emellertid för egen del icke tillrätt ett sådant förfarande. Han hade icke ansett detta vara riktigt »fair play». Claessons önskemål hade endast varit att få reda på om kassan i verkligheten funnes och om så vore förhållandet överlämna saken till polisen för vidare utredning. Claesson hade icke något som helst minne av att det varit tal om att ett brev skulle överlämnas till AG och kände icke heller till huruvida Ö, då han besökte AG, medfört något brev till denne. Han bestred alldeles bestämt att han själv medfört och till Ö överlämnat något brev. Sedan Ö varit närvarande vid handläggningen av det mål vid rådhusrätten, vari han förelagts att iakttaga personlig inställelse, hade Claesson följt med honom till polishuset, eftersom det avtalats, att han skulle ställas till disposition för att höras i samband med den då pågående allmänna utredningen angående förhållandena i förläggningen. Vid de polisförhör, som Ö underkastats, hade Claesson varit närvarande och ibland tjänstgjort såsom tolk, enär Ö talat ganska svårbegriplig danska. I samband med förhören hade Claesson sammanträffat med överkonstapeln Gösta Lewin. Claesson hade för Lewin omnämnt de uppgifter, som kommit till förläggningsledningens kännedom angående kassan hos AG. Ö hade underkastats förhör hos polisen vid minst tre tillfällen och mellan ett par av förhören hade han fått besöka AG. Huruvida polismyndigheten därvid ordnat övertäckning av Ö kände Claesson icke till. Ö hade efter sina besök hos AG låtit påskina, att denne sannolikt innehade de omtalade penningarna. Claesson hade emellertid misstänkt, att Ö lämnat dylik uppgift endast för att söka finna anledning till förlängd vistelse i Stockholm. Då polisförhören efter ett par dagar avslutats, hade Claesson ansett, att han icke haft någon anledning att stanna kvar i Stockholm med Ö längre, varför han rest tillbaka med denne till Långmora. Frågan huruvida det verkligen funnits någon kassa för finansiering av rymlingen hade sedermera icke utretts av polisen, i varje fall icke på föranledande av Claesson. — Vid polisförhören hade Ö själv givit en redogörelse för vilka han ansett vara kommunister bland internerna, och Claesson hade sedermera varit i tillfälle att kontrollera, att de av Ö lämnade uppgifterna blivit riktigt nedtecknade i polisrapporten.

Förläggningsdirektören Larsson har uttalat, att Claessons uppgifter så vitt han kände till vore riktiga, samt därjämte anført:

Ö hade vid ifrågavarande tid hänvänt sig till förläggningsledningen och lämnat uppgift om att AF hyste planer på att rymma och avsåge att för sådant ändamål söka komma i besittning av penningar, som han hade deponerade hos AG. Förläggningsledningen hade därvid beslutat att låta Ö till polismyndigheten inberätta vad han hade sig bekant om AF:s rymlingsplaner för att polismyndigheten

därefter skulle kunna vidtaga de åtgärder den funne lämpliga. Det hade icke varit avsett att förläggingsledningen skulle taga någon befattning med de penningar, som eventuellt kunde påträffas hos AG. Såvitt Larsson kunde erinra sig hade Ö skickats direkt från polismyndigheten i Stockholm till AG:s bostad. Penningbeloppet såsom sådant hade icke haft någon betydelse i saken utan det egentliga syftet med de vidtagna åtgärderna hade varit att söka utröna till vilken person i Långshyttan (invid Långmora) penningarna enligt AG:s order skulle överlämnas av Ö för att sålunda kännedom skulle vinnas om med vilka personer utanför Långmoraförläggningen internerna därstädes hade illegala förbindelser. Larsson hade hört omnämnas att AF avsett att söka genom Ö smugga ut ett brev till AG. Larsson hade icke sett något av Ö till AG överbringat brev, och förläggingsledningen hade icke tagit befattning med något dylikt brev.

Från polismyndighetens sida har vitsordats, att Ö i samråd med polismän, som deltagit i polisutredningen rörande förhållandena å Långmoraförläggningen, besökt AG för att söka utröna huruvida denne innehade ett penningbelopp, avsett att användas för bestridande av kostnader i samband med rymningar från förläggningen, att syftet med berörda åtgärd varit att söka få kännedom om med vilka personer i Långshyttan internerna eventuellt hade illegala förbindelser, men att det för polismyndigheten icke varit känt huruvida Ö vid besök hos AG medfört något brev till denne.

Följande omständigheter, beträffande vilka upplysning vunnits genom de av undersökningskommissionen granskade handlingarna samt vid de på kommissionens föranstaltande hållna förhören, kunna tjäna till ledning vid bedömning av Ö:s, AD:s och AE:s tillförlitlighet.

Ö hade under 1941 anställning såsom civilarbetare i Tyskland och var värvad vid den danska frikåren i Hamburg. Enligt »Danske Politi-Efterretninger» har han i Danmark vid några tillfällen lagförts för tjuvnadsbrott och förskingring. I Sverige har han bestraffats för stöld och undandräkt. Förläggningsdirektören Arvid Jansson har till undersökningskommissionen uppgivit, att Ö under vistelsen å Långmora vid olika tillfällen skvallrat på andra internerna men att Ö vore »en pratmakare utan styrsel varför Jansson för sin del alls icke litat på eller fäst sig vid Ö:s uppgifter». Jansson hölle före, att Ö vore psykopat. Förläggningsdirektör Knut Larsson har vid det av undersökningskommissionens förhørsledare med honom hållna förhöret såsom sin uppfattning uttalat, att Ö vore en notorisk pratmakare, vars uppgifter man icke borde fästa sig vid. Larsson har därjämte uppgivit, att Ö i samband med polisförhören angående förhållandena i Långmoraförläggningen erhållit mindre penningbelopp såväl av Paulson som av den polisman, som förhört honom, uppenbarligen för att Ö skulle bliva mera meddelsam. Överkonstapeln Fahlander har härom till undersökningskommissionen uppgivit, att det icke vore osannolikt att Ö av polisman erhållit ersättning för det han biträtt med upplysningar. Ö har själv meddelat undersökningskommissionens förhørsledare, att han vid några tillfällen, under det polisförhören med honom pågingo, erhållit vid vardera tillfället fem eller tio kronor. I en till Fahlander överlämnad promemoria upprättad av den polisman, som jämte Paulson företog undersökningar å Långmoraförläggningen under tiden närmast före polisrazzian, har anmärkts, att Ö vore ganska meddelsam men »kan troligen köpas av vem som helst». Enligt uttalande av sekreteraren Karl Nyberg hos utlänningskommissionen har Paulson vid något tillfälle om Ö yttrat, att denne »kunde användas för att pumpa men vore en stackare, som knappast vore fullt tillräknelig». Paulson har vid förhör inför undersökningskommissionen uttalat såsom sin uppfattning, att Ö vore synnerligen otill-

förlitlig. I samband härmed har Paulson på särskild fråga uppgivit, att han under sin omförmälda vistelse å Långmoraförläggningen vid ett tillfälle lämnat Ö ett mindre penningbelopp, vilket varit avsett såsom gåva på en högtidsdag och kommit Ö till handa innan denne anmodats att omtala vad han kände till om förhållandena å förläggningen.

AD hade deserterat från tyskt truppförband i Norge. Han uppgav vid polisförhöret, att han vore stor kommunist- och judehatare. Redan kort efter sin ankomst till Smedsboförläggningen i maj 1941 kom han i motsatsförhållande till kommunisterna, och någon tid därefter höllo dessa ett möte, på vilket de beslöto att bojkotta AD. Därefter förekommo ständiga slitningar mellan AD och kommunisterna, vilka ställde till otrevnad för honom på alla upptänkliga sätt. Så småningom uppkom inom förläggningen två motsatta grupper, å ena sidan kommunister och å andra sidan personer, som i en eller annan form visat sympatier för nazismen. Motsättningarna togo sig ofta uttryck i glåpord och spydigheter samt urartade i januari 1943 till öppet slagsmål mellan medlemmar av de båda grupperna, för vilken händelse redogörelse lämnas i annat sammanhang.¹

AE har tillhört Hitlerjugend sedan 1936 och har rymt från ett tyskt fartyg i svensk hamn. Han blev liksom AD bojkottad av kommunisterna, vilka antastade honom samt kastade glåpord efter honom så snart tillfälle bjöds. Han hotades med att man skulle prygla honom, »sticka kniven i honom» eller hänga honom. AE deltog i nyssnämnda slagsmål å förläggningen.

Av polisrapporten i ärendet framgår, att var och en av de vid razzian anhållna internerna underkastades flera långa och ingående polisförhör. Angående de av internerna vid dessa förhör lämnade uppgifterna kan sammanfattningsvis antecknas följande.

På grund av språkdifferenserna bland internerna hade vissa gruppbildningar givetvis uppkommit bland dem, i det att i huvudsak interner av en och samma nation eller med samma språk bildat en grupp. Inom varje nations- eller språkgrupp hade någon av internerna framträtt såsom förtroendemän och ledare. Sålunda hade I varit ledare för en grupp tysktalande interner. Någon organiserad sammanslutning av kommunister hade icke existerat, än mindre någon hemlig sådan, men naturligt vore att de antifascistiska internerna automatiskt kommit att bilda en särskild grupp på grund av att de voro likatänkande. I de inom förläggningarna organiserade studiecirkelarna hade kommunist- och kommunistiska sympatisörer varit i majoritet, varför deras åsikter gjort sig gällande vid diskussionerna. Uppgörande av sabotageplaner hade icke förekommit bland internerna, ej heller hade någon eller några partisangrupper organiserats. »Tyskarna på Långmora vore», förklarade P, »sansade, vuxna och erfarna personer, som icke befattade sig med romantiska fantasier.»

Kommunisterna hade icke diskuterat och utformat någon allmän plan för rymning från förläggningarna i vidare mån än att vid ett i Långmoraförläggningen hållet möte uppkommit diskussion om hur internerna skulle förfara i händelse av en tysk ockupation av Sverige, varvid såsom lämpligaste tillvägagångssätt föreslagits flykt österut. I samband med denna diskussion hade en intern, som icke namngivits, föreslagit att internerna skulle vid flykten medtaga å förläggningen förvarad dynamit samt försvara sig mot tyskarna i Sverige. Vid ett följande möte hade emellertid bestämts att internerna vid eventuell tysk ockupation av Sverige skulle ställa sig till de svenska myndigheternas förfogande och

¹ Se sid. 131 o. f.

kämpa mot tyskarna. Till socialstyrelsen hade i början av 1942 ingivits en av ett flertal interner undertecknad skrift, innehållande ett erbjudande att lämna sådan hjälp åt landet om situationen krävde det. Hur internerna skulle ställa sig vid eventuell allierad invasion i Norge hade icke varit föremål för beslut. Enligt uppgift av I hade tyskarna bestämt sig för att i dylikt fall förhålla sig passiva. En norsk intern har i detta avseende uppgivit att det bland norrmännen ansåges som en given sak att de i händelse av engelsk invasion i Norge skulle rymma till sitt hemland för att hjälpa sina landsmän mot tyskarna. Några bestämda rymningsplaner för sådant ändamål hade emellertid icke dryftats, och det hade icke varit tal om att öva våld mot personalen.

I undervisningsverksamheten hade ingått föredrag om och undervisning i vapenkännedom, olika vapenslags samverkan i strid, anläggande av vägspärrar, minering av stridsområden och dylikt. I anslutning härtill hade vissa informationer lämnats om sprängämnenas olika användning. En del interner ha till en början förnekat men vid senare förhör medgivit att undervisningen omfattat, förutom allmänna ämnen, även vapenkännedom och stridslära, under det en del, däribland L, helt förnekat detta. Det har förnekats att de möten, som höllas av de antifascistiska internerna, voro av hemlig natur. Internerna i fråga ha dock medgivit, att de ofta låst dörren till möteslokalen, men förklarat, att så skett icke för att fördölja vad som företrades vid mötena utan för att förebygga att mötesdeltagarna onödigtvis blevo störda av andra interner, som icke deltog i studieverksamheten. På Smedsbo hade icke förekommit några möten, som kunde betecknas såsom cellaftnar. Här torde, säges det, en förväxling ha skett med kaffefester, som då och då anordnats av de antifascistiska internerna.

P hade författat ett föredrag, avhandlande åtgärder, ägnade att skapa en ny regim i Tyskland. Innehållet i detta föredrag hade diskuterats man och man emellan bland kamraterna men icke avhandlats i någon studiecirkel. D hade i början av 1942 hållit en serie föredrag, vilka behandlat »Utbildning av Nichtsoldaten» och innefattat beskrivning av moderna vapen, redogörelse för olika stridsgruppers uppställning, militär strategi och taktik, olika sätt att anlägga minfält samt användning av dynamit och andra sprängämnen vid tillverkning av landminor och handgranater. Slutligen hade I under januari—mars 1942 hållit ett föredrag över ämnet »Wendung zum Sieg des Friedens». Detta föredrag hade gått ut på att framlägga huru tyska folket skulle strida mot nazismen för en demokratisk folkstat genom politiska massstrejker för bröd och fred, genom illegala by-, distrikts- och gatukommittéer, massabotage och massterror samt uppvisning mot masshets mot folkets ledare ävensom genom bildande av terror- och sabotagegrupper. De skjutövningar med luftgevär, som anordnats, hade varit öppna för alla interner.

Syftet med undervisningen i vapen-, strids- och sprängämneslära, liksom med de politiskt orienterande föredragen hade icke varit att förbereda sabotage- eller partisanverksamhet inom Sverige utan att såvitt möjligt förbereda de antifascistiska internerna så att de skulle vara beredda att framdeles, då nazismen började störta samman, delta i nazismens bekämpande i Tyskland och av Tyskland ockuperade länder.

Vid ett tillfälle i september 1942, då skjutövningar med luftgevär anordnats på Långmora, hade D på ett anslag rörande skjutresultatet skrivit: »Det intresse för skjutning var inte så lysande som det borde vara. Bara $\frac{2}{3}$ av kamraterna voro med i tävlingen. Många unga kamrater voro inte med och man skulle väl tro att just dessa skulle ha särskilt intresse för denna sportgren och att i synnerhet ungdomen har användning för skjutförmåga. Alldenstund de ha uppgiften att befria världen och i synnerhet sitt eget land från de fascistiska förbrytarna. Och detta kan endast ske med vapen i hand.» D har förklarat tillkomsten av och syftet med detta upprop på det sätt, att han i uppropet riktat

sig till ungdomen, att det egentligen endast funnits ungdomar bland norska internerna och att han ansett att dessa behövde god övning i skjutning för att framdeles kunna deltaga i befrielsekriget för Norge.

Det har av internerna förnekats att illegal förbindelse med Sveriges kommunistiska parti förekommit. Den tidigare i denna redogörelse omnämnda kvinnliga kommunisten hade emellertid till internerna framfört hälsningar från partiet. Samtliga anhållna ha förklarat sig icke känna till huruvida någon grupp utländska kommunister vid ifrågavarande tid vistades illegalt här i landet. Illegal förbindelse med den av Å omnämnde tjeckiske medborgaren kände internerna icke till. Någon av internerna hopsamlad kassa, som varit avsedd att användas vid rymningar från Långmoraförläggningen, hade icke existerat. Där emot hade de tyska internerna, i den mån de kunnat, tillskjutit en krona i månaden till en kassa, som tagits i anspråk för att bekosta resor för internernas hustrur, då dessa gjorde besök på förläggningen. Samtliga anhållna ha sagt sig sakna kännedom om illegala radioförbindelser mellan internerna och yttervärlden. Illegal förbindelse genom brevfrösendelser mellan internerna och personer utom förläggningen hade förekommit, ehuru i ganska ringa utsträckning. Flera av internerna ha emellertid förnekat kännedom om sådan korrespondens.

AC, som enligt Ö:s uppgift skulle ha talat om planer på att överfalla personalen och rymma från förläggningen, har förnekat, att han haft sådana uttalanden. T har bestritt riktigheten av AD:s uppgifter, att T skulle uttalat sig om järnvägsknutpunkten Laxås betydelse för militära transporter, nödvändigheten att i händelse av krig mellan Sverige och Sovjet ha tillgång till agenter och funktionärer, som vore förfarna i sabotageverksamhet eller om att teoretisk utbildning för sådan verksamhet bedrivits inom förläggningarna. Enligt T:s utsago har det ej heller vid internernas möten diskuterats hur internerna skulle förfara om fascisterna segrade i världskriget. De interner på Smedsbo, vilka enligt AE:s berättelse skulle ha samtalat om sabotage mot svenska kommunikationsanläggningar för den händelse Sverige komme i strid med Sovjet eller allierade sig med Tyskland, ha förnekat, att något sådant varit på tal dem emellan. Likaså har det förnekats, att det mellan interner varit tal om sabotage mot svenska industrier och militära anläggningar. O har, på särskild fråga, vitsordat, att i det av honom bebodda rummet i Smedsboförläggningen funnits uppsatta ett antal tavlor, reproduktioner av van Gogh-målningar, därav en föreställande en bro, men förnekat att sistnämnda tavla, såvitt han hade sig bekant, använts för markering av på vilket sätt sprängladdningar lämpligast skulle placeras vid brosprängningar.

Undersökningskommissionen har under sitt utredningsarbete i förevarande ärende låtit höra dels flyktingarna I och L och dels vederbörande förlägningschefer och assistenter angående påståendet att de antifascistiska internerna skulle ha under vistelsen i förläggningarna gjort sig skyldiga till illegal verksamhet.

Vid dessa förhör ha I och L liksom vid polisförhören bestritt, att dylik illegal verksamhet förekommit, samt förklarat sig vidhålla sina till polismyndigheten lämnade uppgifter med vissa rättelser av mindre betydelse, varjämte de anfört, bland annat, följande.

I: En av internerna å Långmoraförläggningen hade under det han varit intagen å fängelset i Falun uppgivit, att han blivit anmodad av I att skaffa illegala bostäder för rymlingar. Denna uppgift vore felaktig. Då kommunisterna å förläggningen år 1941 trodde, att Sverige skulle bli anfallt av Tyskland, hade I talat med var och en av internerna om var vederbörande skulle kunna gömma

sig, om tyskarna invaderade landet. Kommunisterna hade nämligen överenskommit att de i så fall skulle söka fly ur förläggningen. Till nyssnämnde intern, som var bekant med en kvinna i Långshyttan, hade I sagt, att han kunde gömma sig hos denna kvinna. Denna uppmaning hade samme intern återgivit så, att I skulle hava uppmanat honom att skaffa bostäder åt rymlingar.

Vid den tid, då han talade med internerna om vart de skulle begiva sig, om tyskarna anfölle Sverige, skulle det varit meningslöst att söka inom förläggningen bilda en särskild organisation för kamp mot tyskarna, enär internerna voro alltför fåtaliga för att kunna bilda en dylik organisation av någon betydelse. Internerna hade vid sagda tid trott, att Sverige i händelse av tyskt anfall icke skulle försvara sig. Först i början av 1942 hade förhållandena blivit annorlunda, ty då hade åtgärder företagits, som tytt på att Sverige verkligen ämnade försvara sig. De tyska internerna hade då börjat hålla kurser i vapenkänedom och förklarat sig villiga att kämpa på Sveriges sida.

Om internerna, påverkade av tidningsskriverierna om Wollweberligans¹ åtgöranden, även diskuterat sättet för tillverkning av sprängladdningar, ville han framhålla, att dylika diskussioner måste hava förekommit långt innan kurserna i vapenkänedom börjat och sålunda icke alls i samband därmed.

Då radioapparat installerades i förläggningen, var den plomberad så att den icke kunde användas för mottagning av sändningar på kortvåg. Emellertid hade apparaten sänts till en montör i Hedemora för reparation i annat avseende, och då hade apparaten samtidigt ändrats så, att därmed även kortvågssändningar kunnat avlyssnas. Till denna ändring hade förläggningsledningen lämnat sitt medgivande. Norrmännen hade dagligen fått sköta apparaten själva, när de ville höra på någon speciell utsändning, och detsamma hade varit förhållandet med övriga grupper i förläggningen. I, som förvarat radioapparaten i sitt rum å förläggningen och övervakat användandet av densamma, ansåge sig kunna intyga, att varken sändningar eller mottagningar å morse-systemet förekommit å apparaten. Samtalet om att internerna endast hade möjlighet att fly österut, om tyskarna anfölle Sverige, måste ha förekommit före krigsutbrottet mellan Tyskland och Ryssland. — Det hade icke varit tal om att internerna vid rymningen från förläggningen skulle behöva öva våld mot förläggningspersonalen. Man hade tvärtom utgått från att detta skulle vara onödigt, ty vaktstyrkan hade varit mycket fåtalig i förhållande till antalet interner och internerna hade icke känt till att vaktpersonalen var beväpnad.

Det hade varit Å som föreslagit, att internerna vid en tysk invasion i Sverige skulle försvara sig med användande av de sprängämnen, som förvarades i Långmora. Å hade också omtalat, att sprängämnena läge förvarade rakt under det rum, där han bodde. — Beträffande den tyska gruppens kursverksamhet hade icke i förväg genom anslag eller på annat liknande sätt tillkännagivits när möten skulle hållas och vad som skulle avhandlas på mötena. Detta hade icke erfordrats emedan deltagarna i kursverksamheten från gång till annan fått anteckna sig till minnes när nästa möte skulle hållas och vad som därvid skulle förekomma. — Det vore riktigt, att när någon, som icke deltog i undervisningen, exempelvis förläggningsdirektören eller någon annan, kom in i möteslokalen, den som lett undervisningen i allmänhet gjort ett avbrott i föreläsningen, detta av helt naturliga skäl, emedan åhörandena bleve distraherade av den nykomne. På grund härav hade föreläsningen icke fortsatts förrän vederbörande gått igen.

L: Han förstode numera, att D och F icke velat låta honom vara närvarande vid de tillfällen, då man undervisade i vapenkänedom och stridsteknik. De hade nämligen känt till att L vore motståndare till att inom förläggningen bedriva sådan undervisning, vilket L ansett vara barnsligt.

¹ Jfr sid. 172 o. f.

Vederbörande befattningshavare å förläggningarna ha i denna del gjort följande uttalanden.

Arvid Jansson: Om Sverige utsatts för ett ockupationsförsök från tysk sida, hade de antifascistiska internerna säkerligen varit beredda att biträda svenskarna i kampen mot tyskarna, eftersom de själva öppet deklarerat denna sin beredvillighet inför förläggningsledningen och socialstyrelsen. Jansson hade räknat med att, om en allierad invasion skulle företagas i Norge, detta skulle medföra en viss oro i förläggningen och även medföra åtskilliga rymningar bland berörda interner, som gärna skulle hava försökt taga sig över till Norge och där hjälpa de allierade mot tyskarna. Detta sista uttalande gällde emellertid närmast de internerade norrmännen, men det vore möjligt, att även tyskarna skulle ha följt med dessa till Norge. Om man därvid skulle ha använt sig av våld mot personalen, vore mycket svårt att förutse, men det vore tänkbart, att situationen skulle ha kunnat utveckla sig därhän, om vaktmanskapet skulle ha försökt att förhindra en större grupp interner att rymma. Om en kommunistrevolt skulle ha igångsatts i Sverige, måste man finna det ganska naturligt, att de kommunistiska internerna haft en önskan att sluta upp vid de svenska kommunisternas sida, då de ju annars icke varit lojala mot sina likatänkande. Han kunde icke yttra sig om huruvida internerna vid sina sammanträden mera i detalj utformat planer för den nu åsyftade verksamheten.

Knut Larsson: Han hade fått den uppfattningen att kommunisterna i Långmora kunde befaras bedriva kommunistisk propaganda bland övriga interner, något som icke borde tolereras av de svenska myndigheterna. Däremot hade han för egen del icke fått det intrycket, att det förelegat någon fara för illegal verksamhet därutöver i sådan omfattning, att det motiverat tagande i förvar av internerna för någon längre tid. Larsson hade för sin del ansett den lämpligaste åtgärden vara att isolera dessa interner på en förläggning, exempelvis i Smedsbo, men låta dem inom förläggningen sköta sina förehavanden utan alltför mycket ingripande från förläggningsledningens sida och gärna låta dem sinsemellan diskutera kommunistiska läror och bedriva undervisning. Tidigare hade även varit ifrågasatt, att man skulle skilja ut kommunisterna från övriga interner och hålla dem internerade på en förläggning med sträng isolering utåt men med tämligen stor frihet inom förläggningen, och det hade i det sammanhanget även ifrågasatts att sätta upp tagtråd kring en sådan förläggning, men sistnämnda arrangemang hade rönt motstånd inom vissa kretsar, och därför hade planerna på en sådan lösning av problemet fått förfalla. När frågan om behandlingen av kommunisterna å Långmoraförläggningen kom upp, hade i stället den lösningen valts att åtskilliga av kommunisterna tagits i förvar, en åtgärd, som Larsson ansåge vara sämre än det andra alternativet och därför aldrig påyrkat. Flera av internerna i fråga hade visserligen fått uppleva så exceptionella och påfrestande förhållanden i sina hemland och därunder bibringats en sådan mentalitet, att det ingalunda vore uteslutet att de i ett visst läge skulle kunna göra sig skyldiga till desperata handlingar. Det hade emellertid icke funnits någonting i deras hållning eller uppträdande å förläggningen, som givit anledning antaga att de haft planer på att organisera sig för att genom våld å förläggningspersonalen bereda sig möjligheter att rymma.

Gustaf Uhr: Han hade icke tagit del av polisrapporten angående den i samband med razzian å Långmora- och Smedsboförläggningarna verkställda utredningen och kände icke till huruvida internerna i fråga gjort sig skyldiga till illegala förehavanden av den art som påståtts. Landsfogden Blomér hade emellertid till honom yttrat, att utredningen icke lett till något åtal men att den dock varit långt ifrån negativ. En aktion från internernas sida för att mot myndig-

heternas vilja lämna förläggningarna skulle dock, enligt Uhrs förmenande, med säkerhet icke ha skett annat än i ett visst utrikespolitiskt läge eller i fall av en kommunistisk revolt i Sverige. Med hänsyn till den uppfattning Uhr bildat sig om exempelvis T:s och Z:s mentalitet hölle han för visst, att de för den händelse väpnad konflikt uppkommit mellan Sverige och Sovjet-Unionen skulle sökt utan tillstånd lämna förläggningen för att erbjuda Sovjet-Unionen sina tjänster och därvid troligen även skulle använt våld mot förläggningspersonalen, om så behövts. Om nämnda utrikespolitiska läge icke uppstått, skulle de emellertid säkerligen icke ha satt i gång någon rymningsaktion. »Därtill hade de varit alltför kloka.» De skulle dock, om myndigheterna icke ingripit på sätt som skett, ha kunnat bereda förläggningsledningen många besvärigheter. Uhr hade velat få den företagna undersökningen till stånd, enär han ansett att han, därest ingenting åtgjordes i anledning av de uppkomna misstankarna mot internerna, icke kunde svara för de å förläggningen anställda befattningshavarnas liv och säkerhet. Uhr hade icke förmärkt att någon planmässig skadegörelse förekommit inom Smedsboförläggningen under ifrågakvarande tid.

Gösta Claesson: Några belägg för att det förekommit någon illegal verksamhet hade han icke fått, men han hade fått intryck av att det funnits en mycket fast organisation eller sammanhållning bland kommunisterna i förläggningen. De hade hållit sammanträden och tystnat i sina samtal, då någon i förläggningsledningen kommit in i rummet. Mötena hade emellertid hållits öppna. Några hemliga möten hade han icke varit i tillfälle att avslöja.

Omprövning av försvarsbesluten. I februari 1943 upptogs till behandling frågan om fortsatt förvar av de tjugo interner, som avsågos med försvarsbesluten den 11 och den 12 december 1942.

Den 5 februari 1943 avgav utlänningsnämnden till socialstyrelsen infortrat yttrande i denna fråga. Nämnden uttalade därvid:

Nämnden hade av den genom polismyndighetens försorg verkställda utredningen funnit framgå, att vid förläggningen å Långmora sedan längre tid varit organiserad instruktionsverksamhet bland en viss grupp av internerna med kommunistisk åskådning, samt att denna verksamhet haft till syfte att utbilda deltagarna i bruket av vapen och användning av sprängämnen för sabotage eller annat liknande ändamål. Sannolika skäl föreläge, att sådan instruktionsverksamhet, om ock i mindre omfattning, förekommit även vid förläggningen i Smedsbo. Utredningen ådagalade icke att denna verksamhet innefattat förberedelse eller försök till bestämt brott, ej heller kunde utredningen anses innefatta bindande bevis om att verksamheten åsyftat att förbereda handlingar, som skulle rikta sig mot Sverige eller svenska intressen. Vad som förekommit finge dock anses innebära stark sannolikhet för att, under förutsättning av ett visst utrikespolitiskt läge, i deltagarnas planläggning ingått även handlingar av sistnämnda slag. Med hänsyn härtill ansåge nämnden att till förebyggande av fara för Sverige och svenska intressen särskilda säkerhetsåtgärder erfordrades mot de för ifrågakvarande verksamhet närmast ansvariga. Behovet av sådana åtgärder torde enligt nämndens mening föreligga under hela den tid kriget varade eller till dess nuvarande förhållanden eljest väsentligt förändrats. Nämnden föreslog med beaktande av de olika internernas större eller mindre del i den påtalade verksamheten och den uppfattning, nämnden tidigare bildat sig om den, att i främsta rummet åtta interner, vilka vid tiden för ärendets handläggning förvarades å Stockholms stads rannsakningsfängelse, nämligen D, H, I, L, P, S, T och Z, tillsvidare skulle kvarhållas i förvar samt förordade såsom förvaringsort den för förvaring av utlänningar

upprättade särskilda avdelningen i fängelset i Kalmar. Övriga ifrågavarande interner borde enligt nämndens mening återföras till Långmora- och Smedsboförläggningarna.

I utlänningsnämndens handläggning av ärendet deltog f. d. justitierådet N. Gärde, t. f. presidenten H. Nordenskjöld och rektorn Beth Hennings. Nämndens angivna beslut innefattade Gärdes och Nordenskjölds sammanstående mening, under det Hennings anmälde avvikande mening samt anförde:

I likhet med övriga ledamöter av nämnden delar jag den uppfattningen att av den genom polismyndighetens försorg verkställda utredningen framgått, att vid förläggningen på Långmora förekommit organiserad instruktionsverksamhet bland de kommunistiska internerna samt denna verksamhet åsyftat att utbilda deltagarna i bruket av vapen och användning av sprängämnen för sabotage eller annat liknande ändamål. Likaså delar jag de övriga ledamöternas uppfattning att utredningen icke ådagalagt, att denna verksamhet innefattat förberedelse eller försök till bestämt brott och att utredningen ej heller kan anses innefatta bindande bevis, att verksamheten åsyftat att förbereda handlingar, som skulle rikta sig mot Sverige eller svenska intressen. Enligt min uppfattning kan visserligen antagas att så möjligen skulle vara avsett, men starka sannolikhetsbevis härför synas ej genom utredningen ha förebragts. Under dylika förhållanden anser jag ett kvarhållande på obestämd tid av ifrågavarande interner i fängsligt förvar vara en åtgärd som innebure mer våld och ett större lidande för de anhållna än nöden kräver samt ett alltför långt avsteg från det förfarande, som skulle begagnats, därest de anhållna vore svenska medborgare. Som emellertid den verksamhet, som pågått bland internerna i fråga, icke är önskvärd men ägnad att väcka viss oro och vidare en av dessa interner, I, otvivelaktigt spelat rollen av en framträdande ledare inom gruppen, synes han böra för framtiden hållas helt skild från övriga här ifrågavarande interner. Vad vidare Smedsbo angår, synas mig de uppgifter, som vid utredningen framkommit rörande en instruktionsverksamhet av liknande slag som den vid Långmora, vara så ytterligt vaga samt stamma ur källor, som a priori måste anses till sin sanningshalt så misstänkta, att jag icke anser utredningen ha givit vid handen, att särskilda säkerhetsåtgärder skulle behöva vidtagas med där berörda interner. På grund av det nu anförda får jag därför föreslå, dels att I hålles i förvar tills vidare i den för förvaring av utläningar särskilt upprättade avdelningen i fängelset i Kalmar, dels ock att övriga här berörda interner återföras till förläggningen i Smedsbo och Långmora för att där i fortsättningen bli föremål för effektivast möjliga övervakning.

Enligt uppgift av sekreteraren Bengt Åman, som vid ifrågavarande tid tjänstgjorde såsom sekreterare hos utlänningsnämnden, skedde i nämnden icke någon föredragning av ärendet utan fingo nämndens ledamöter kännedom om sakförhållandena genom att taga del av de av polismyndigheten upprättade rapporterna rörande den i samband med polisinspektionen å förläggningarna verkställda utredningen. Något förhör med internerna på grundval av polisutredningen hölls, enligt vad Åman uppgivit, icke av nämnden eller på dess föranstaltande, innan nämnden fattade sitt beslut.

I en den 10 februari 1943 dagtecknad skrivelse till Kungl. Maj:t överlämnade socialstyrelsen till Kungl. Maj:ts avgörande frågan om fortsatt hållande

i förvar av de tretton interner, beträffande vilka förvarsbeslut meddelats den 11 december 1942, varjämte socialstyrelsen beträffande de övriga sju internerna anmälde, att styrelsen den 12 nämnda december hävt av styrelsen tidigare fattat beslut om deras omhändertagande i förläggning, i följd varav Kungl. Maj:ts förut meddelade beslut att de skulle hållas i förvar trätt i kraft. Efter att hava i skrivelsen lämnat en kortfattad redogörelse för de omständigheter, som föranlett polisingripandet å Långmora- och Smedsboförläggningarna, samt de tidigare beträffande ifrågavarande interner vidtagna åtgärderna, uttalade socialstyrelsen under hänvisning till det av utlänningsnämnden avgivna yttrandet, i huvudsak följande.

Av nämndens yttrande syntes framgå att nämnden varit tveksam huruvida icke ytterligare ett antal interner utöver de av nämnden angivna borde tagas i förvar. Vad som förekommit vid polisutredningen hade, sammanställt med vad som tidigare vore känt om ifrågavarande utlänningar, givit styrelsen anledning överbäga, huruvida dessa utlänningar utan alltför stora risker borde i fortsättningen tillåtas vistas å öppna förläggningar, eller huruvida de lämpligen borde tillsvidare hållas i förvar. — Vad anginge *Långmoraförläggningen* hade den instruktionsverksamhet i olika vapens bruk, som ägt rum inom förläggningen, tydligen haft vittutseende syften. Styrelsen ansåge, att de interner, som bevisligen handlett denna verksamhet eller deltagit i densamma, tillsvidare borde vistas i förvar, såvida icke vederbörandes del i verksamheten varit obetydlig eller andra särskilda omständigheter kunde anföras. Vid *Smedsboförläggningen* hade anledningen till polisundersökningen varit dels inbrottet i förläggningens dokument-skåp och dels vissa sammankomster av slutet karaktär, vid vilka planer på sabotageåtgärder skulle ha diskuterats. Inbrottet vore outrett och vad anginge sammankomsterna och därvid diskuterade sabotageåtgärder vore bevisningen bristfällig. Värdet av de upplysningar, som lämnats om den samhällsfarliga karaktären av sammankomsterna, förringades av den omständigheten att sagesmännen, AD och AE, som otvetydigt bekände sig till den nationalsocialistiska ideologien, kunde anses vara fientligt inställda till de anhållna. Ehuru erkännanden eller andra bevis icke föreläge mot de å Smedsbo anhållna för planerad illegal verksamhet på förläggningen, gäve dock vad som vore känt om deras personer samt deras ledande ställning inom viss grupp av internerna anledning betrakta vissa av dem såsom mindre lämpade att återföras till förläggning. På grundval av det anförda föresloge styrelsen i första hand att fem av de tjugo internerna, nämligen C, J, K, U och X, finge återgå till förläggning samt att övriga femton tills vidare hölles i förvar, såvitt då kunde bedömas till tiden för världskrigets slut. De ifrågavarande femton internernas hållande i förvar vore en preventiv åtgärd, motiverad av deras allmänna farlighet. Då de icke begått brottsliga handlingar, borde enligt styrelsens förmenande lättnader för dem i behandlingen förekomma i all den utsträckning som vore förenlig med säkerhetssynpunkter och allmän ordning inom förvarslokalen. Om betydande svårigheter skulle möta att bereda ändamålsenliga förvarsmöjligheter för alla femton internerna, hade man med hänsyn till de humanitära synpunkterna icke annan möjlighet än att behålla endast ett mindre antal av internerna i fortsatt förvar. För sådan händelse ansåge styrelsen att i allt fall D, F, H, I, L, N, P och Z icke borde återgå till förläggning.

I socialstyrelsens handläggning av ärendet deltog vid sistberörda tillfälle generaldirektören Höjer samt byråcheferna Schmidt (föredragande), Bexelius och Bergström.

Säkerhetschefen avgav under hand yttrande rörande ifrågavarande tjugo interner samt föreslog därvid, att fyra av dessa, nämligen C, J, K och X, skulle få återgå till förläggning men att övriga skulle kvarhållas i förvar.

För ärendets behandling av Kungl. Maj:t upprättades inom justitiedepartementet en föredragningspromemoria av dåvarande förste amanuensen, numera byråchefen i utlänningskommissionen Gustaf Lindencrona. Av dess innehåll må här återgivas följande.

Vid sidan av de av förläggingsledningen kända organisationerna (härmed avsågs kulturkommissionen och densamma underordnade kommissioner) torde de antifascistiska elementen i förläggningen ha bildat två hemliga organisationer, en av tysktalande och en av norrmän. Ledare för den tysktalande hemliga gruppen hade varit I. Inom denna grupp hade bildats s. k. studiegrupper, vilka utåt uppträtt som undervardningar till den officiella skolningskommissionen. Inför studiegrupperna eller sammanslagningar av dessa hade hållits olika föredrag, varav följande kunde nämnas: I hade hållit ett flera månader varande föredrag över ämnet »Die Wendung zum Sieg des Friedens». D hade hållit en likaledes flera månader varande föredragsserie, rörande utbildning av Nichtsoldaten. — F hade i ett kortare anförande kompletterat D:s föredrag rörande tillverkning av minor och handgranater av dynamit och andra sprängämnen. — Genom sportkommissionen hade anordnats tävlingar i skjutning med ett med socialstyrelsens tillstånd inköpt luftgevär. I samband med meddelandet av resultatet från en större skjutövning hade L¹, medlem av sportkommissionen, i ett anförande, som varit uppsatt å förläggningens anslagstavla, framhållit att resultaten över lag varit mycket dåliga och särskilt framhållit att deltagandet av de yngre internerna varit ringa, vilket varit särskilt beklagligt, då just dessa bort ha användning för skjutförmåga i den kommande kampen. Några av de mera framträdande kommunisterna hade vid polisförhör erkänt, att föredragen i studiecirkelarna samt skjutövningarna anordnats för att utbilda internerna för deras eventuellt kommande aktiva deltagande i kampen mot nazismen. Därvid skulle man främst ha tänkt sig att internerna, sedan nazismens upplösning i Tyskland börjat, skulle kunna resa till sina hemland för att delta i upprensningen. Men även i det fall att Tyskland anfölle Sverige skulle denna utbildning tjäna sitt ändamål. I denna tanke hade internerna till socialstyrelsen avlåtit en skrivelse vari de erbjudit sig att ställa upp på Sveriges sida i ett sådant läge. Troligt vore, att utbildningen även avsett det tredje fallet, att Sverige skulle komma i krig med England eller Ryssland. I sådant fall skulle deltagarna arbeta i och mot Sverige. T skulle även direkt ha sagt, att i ett sådant läge vore det lämpligast att internerna stannade i Sverige som agitatorer och sabotörer. Enligt en obekräftad uppgift hade understöds-kassan använts till bestridande av kostnaderna för tre interners rymning från förläggningen. Kassan skulle även i framtiden användas vid en av internerna planerad allmän rymning. Beträffande de kungatrogna norska internernas hemliga verksamhet vore mindre känt. De torde dock ha planlagt ett allmänt flyktförsök för det fall att en andra front upprättades i Norge. — Även i Smedsboförläggningen syntes en hemlig kommunistisk organisation ha funnits. Dess medlemmar hade sammanträtt till s. k. cellaftnar, vid vilka inga andra fått närvara. Därvid syntes vissa sabotageåtgärder ha diskuterats, bland annat mot de stora stationerna Laxå och Krylbo, i avsikt att försvåra de tyska transporterna genom Sverige. Vidare skulle en plan ha diskuterats rörande möjligheterna för internerna att vid ett tyskt anfall på Sverige rymma till Ryssland över norra Sverige. Under hand hade inhämtats

¹ Skall rätteligen vara D.

att åtalsfrågan skulle komma i ett annat läge, därest bindande bevis kunnat givas för att D:s föredrag om utbildning av Nichtsoldaten hållits efter ikraftträdandet den 24 mars 1942 av den ändrade lydelsen av 8 kap. 4 § strafflagen.

Slutligen lämnades i föredragningspromemorian en redogörelse för dels vad polismyndigheten, enligt vad ovan angivits, i polisrapporten antecknat såsom förut känt angående var och en av ifrågavarande interner, dels ock vad föredraganden ur polisrapporten inhämtat angående de olika internernas förehavanden under vistelsen å förläggningarna.

Den 19 februari 1943 förordnade Kungl. Maj:t att åtta av omförmälda i förvar tagna tjugu interner, nämligen D, H, I, L, P, S, T och Z, således de av utlänningsnämnden angivna, fortfarande skulle hållas i förvar samt övriga tolv återföras till förläggningarna.

Internernas frigivning. Under maj månad 1943 infortrade statsrådet och chefen för justitiedepartementet från socialstyrelsen uppgift angående dels samtliga å Smedsbo utlänningsförläggning omhändertagna utläningar, dels sådana å övriga utlänningsförläggningar intagna utläningar, vilka varit berövade friheten under mer än ett år, varjämte socialstyrelsen anmodades att efter utlänningsnämndens hörande avgiva yttrande huruvida och i vad mån de sålunda angivna personerna måtte kunna övervakas i annan ordning än genom hållande i förläggning. Därjämte anmodades socialstyrelsen att avgiva motsvarande yttrande angående, bland andra, i rannsakningshäktet i Kalmar intagna utläningar, vilka varit berövade friheten under mer än ett år.

Beträffande sistnämnda utläningar infortrades yttranden jämväl från fängvårdsstyrelsen.

Vid sist angivna tid vistades av de vid polisingripandet å Långmora- och Smedsboförläggningarna anhållna internerna B, C, E—G, J, K, M—O, Q, R, U och V i Smedsboförläggningen, under det att D, I, L, P, S, T och Z voro intagna å rannsakningshäktet i Kalmar samt H i den till häktet anslutna förläggningen i Ödevata. Övriga interner hade tidigare frigivits, nämligen A den 15 april 1943, X den 10 april 1943, Y den 3 mars 1943 och Å den 9 mars 1943. R frigavs den 9 juni 1943 och V den 31 maj samma år.

Utlänningsnämnden avgav den 2 juni 1943 till socialstyrelsen yttranden angående ifrågavarande interner, av vilka yttranden här må återgivas följande.

Nämnden hade den 31 maj 1943 besökt Smedsbo utlänningsförläggning, varvid samtliga å förläggningen omhändertagna undergått förhör inför nämnden. Av de utläningar, som för närvarande vore omhändertagna i Smedsbo, påkallade de, som å Långmora förläggning deltagit i viss illegal verksamhet och enligt Kungl. Maj:ts beslut den 19 februari 1943 återförts till förläggning, särskild uppmärksamhet. Enligt nämndens mening borde särskilda skäl föreligga för att utläningar, tillhörande denna grupp, skulle tillåtas att vistas i frihet. Nämnden ansåge emellertid grundad anledning föreligga till antagande att G samt, om ock med någon tvekan, även C, K och U skulle efter vunnen frihet avhålla sig från politisk verksamhet. Beträffande övriga till denna grupp hörande utläningar

kunde nämnden ur säkerhetssynpunkt icke nu tillstyrka deras frigivning. Vad anginge övriga å Smedsbo omhändertagna utläningar ansåge nämnden skäl föreligga för utskrivning av J, N och R. Nämnden ansåge sig slutligen böra framhålla vikten av att de utläningar, som av politiska grunder varit omhändertagna i förläggning, innan de friskreves från förläggningen skriftligen på heder och samvete förbunde sig att under vistelsen i Sverige icke taga del i politisk verksamhet av något slag. Vad anginge ifrågavarande å Kalmar rannsakningsfängelse förvarade flyktingar ansåge nämnden, att H på grund av ohälsa borde överföras till förläggning, men att de övriga borde kvarbliva i förvar.

I utlänningsnämndens beslut deltog vid avgivande av detta yttrande justitierådet Gärde, presidenten Nordenskjöld och fru Ruth Gustafson.

Fångvårdsstyrelsen uttalade i infordrat yttrande angående ifrågavarande å Kalmar rannsakningsfängelse intagna utläningar, att av dessa enligt fångvårdsstyrelsens mening endast H borde återföras till förläggning, under det att de övriga borde kvarhållas i förvar, varjämte fångvårdsstyrelsen framhöll, att de utläningar, som voro intagna i rannsakningshäktet, kunde, i den mån skäl därtill ansåges föreligga, beredas viss lättnad genom överförande till Ödevataförläggningen.

Av socialstyrelsens till chefen för justitiedepartementet den 2 juni 1943 avgivna yttranden må här återgivas följande.

I vissa fall borde man kunna helt släppa kravet på vistelse i förläggning. Detta borde dock ifrågakomma endast i avseende på sådana utläningar, beträffande vilka man rimligen kunde förmoda, att de numera — på grund av ändrad politisk inställning, familjeförhållanden, ohälsa eller andra omständigheter — vore villiga att avhålla sig från politisk aktivitet och även i övrigt avstode från att uppträda till skada för svenska intressen. Vid bedömandet av frågan, vilka som sålunda numera kunde frigivas, borde viss hänsyn tagas till längden av den tid, under vilken utläningen redan varit berövad sin frihet, varjämte andra humanitära synpunkter kunde påverka bedömandet. Även en ändring i vårt lands utrikespolitiska situation kunde ha sin återverkan på bedömandet. Lika med utlänningsnämnden hade socialstyrelsen, som bedömt ärendet ur ovan angivna synpunkter, ansett sig kunna förorda, att följande av de ifrågavarande utläningarna borde kunna övervakas i annan ordning än genom hållande i förläggning, nämligen G och J, ävensom, ehuru med viss tvekan, C, K, N och U. Vad anginge ifrågavarande å Kalmar rannsakningshäkte förvarade utläningar finge socialstyrelsen, under åberopande av utlänningsnämndens yttrande i ärendet, uttala, att de syntes böra även i fortsättningen kvarbliva i förvar, dock med undantag för H, som borde återföras till förläggning. I ärendets handläggning hade deltagit generaldirektören Höjer samt t. f. byråchefen Schmidt, föredragande.

Säkerhetschefen uttalade i ett av honom den 17 juni 1943 till justitiedepartementet avgivet yttrande angående ifrågavarande interner, att han icke motsatte sig frigivning av G, J, K och U men avstyrkte frigivning av de övriga å Smedsboförläggningen omhändertagna utläningarna samt ansåge de å Kalmar rannsakningshäkte förvarade utläningarna böra kvarhållas i förvar.

Den 30 juni 1943 förordnade Kungl. Maj:t beträffande samtliga de interner, varom nu är fråga, att de icke skulle jämlikt tidigare meddelade be-

slut hållas i förvar eller förläggning efter den 15 augusti nämnda år, och därefter verkställdes utskrivning av internerna före angivna tidpunkt allteftersom förvärvsarbete kunde beredas dem. Enligt Kungl. Maj:ts beslut tillhöllos utläanningarna att avhålla sig från politisk verksamhet under den fortsatta vistelsen i Sverige.

Det kan i samband härmed anmärkas, att enligt meddelanden, som lämnats utläanningarna, politisk propaganda eller politisk verksamhet enligt socialstyrelsens uppfattning innebure, att utläanning aktivt medverkade i politiskt parti inom eller utom landet, att utläanning offentligen i tal gåve uttryck åt sin uppfattning i politiska frågor, kommenterade politiska händelser eller uttalanden eller utförde politisk propaganda, att utläanning deltoge i konspirativ verksamhet, vare sig den vore riktad mot Sverige eller mot annat land, att utläanning medverkade i tidskrift eller tidning med politiska propagandaartiklar, samt att utläanning toge befattning med spridandet av politiska propagandaalster men däremot icke att utläanning studerade politik, åhörde politiska föredrag vid sammanträden av enskild karaktär, deltoge i politisk diskussion eller skildrade förhållanden i sitt hemland.

Den allmänna kritiken mot behandlingen av internerna. De av utläanningarna i fråga, som ingivit anmälningar till undersökningskommissionen, ha gjort gällande, att godtagbara skäl saknats för att, på sätt som skett, beröva dem friheten dels genom omhändertagande för vistelse i flyktingförläggningar och dels genom fängsligt förvar. I anmälningarna har uttalats den uppfattningen, att ifrågavarande kategori av flyktingar utsatts för åsiktsförföljelse av befattningshavare hos socialstyrelsen och utlänningskommissionen. Anmälarna ha gjort gällande att utläanningarna, innan beslut om ifrågasatt förvar eller omhändertagande för vistelse i förläggning fattades, bort beredas tillfälle att få del av och bemöta de anklagelser, som riktats mot dem. De hade emellertid icke erhållit tillfälle därtill. Det har, anför en av de klagande, väckt bitterhet bland de tyska kommunisterna att de i årtal hållits internerade i förläggningar eller satts i fängelse på grund av antifascistiskt tänkesätt, samtidigt som hela folk kämpat mot det nazistiska barbariet. En annan av de klagande har uttalat som sin uppfattning att Paulson eller annan befattningshavare mot bättre vetande föranlett omförmälda polisrazzia på grund av sin mot antifascisterna riktade politiska inställning. Liknande synpunkter ha framförts i pressen och vid debatter i riksdagen. En riksdagsman (herr Linderot) har sagt sig ha funnit att hysandet av kommunistisk åsikt har varit tillräckligt för att vederbörande skulle hållas bakom lås och bom. Samme riksdagsman har även yttrat, att det uppenbarligen bland flyktingarna funnes politiskt så fanatiska element, att de trots alla föreskrifter från polismyndigheternas sida icke avhållit sig från brottslig verksamhet, men att bland de nu ifrågavarande flyktingarna, vilka utsatts för en inhumanitär behandling, funnes personer, i fråga om vilka man *icke* kunde anföra något godtagbart sakligt skäl för behandlingen.

Tablå, utvisande myndigheternas beslut i fråga om de tjugosex flyktingar, vilka anhöllos i samband med pollisrazzian å Långmora- och Smedsboförläggningarna den 13 november 1942.

	Första beslutet om frihetsberövande (förvar eller omhändertagande å förläggning)	Socialstyrelsens beslut efter razzian	Kungl. Maj:ts beslut vid omprövning av förvarsbeslut	Beslut om frigtving
A	10/6 1942	11/12 1942 förläggning	—	15/4 1943 (socialstyr.)
B	30/8 1940	"	—	30/8 1943 (Kungl. Maj:t)
C	29/6 1940	11/12 1942 förvar	19/2 1943 förläggning	"
D	20/6 1940	"	19/2 1943 fortsatt förvar	"
E	11/4 1940	"	19/2 1943 förläggning	"
F	17/6 1940	"	"	"
G	20/6 1940	"	"	"
H	16/3 1940	"	19/2 1943 fortsatt förvar	"
I	10/4 1940	"	"	"
J	2/4 1940	"	19/2 1943 förläggning	"
K	13/6 1940	12/12 1942 förvar enl. tidigare beslut	"	"
L	2/2 1940	"	19/2 1943 fortsatt förvar	"
M	7/6 1940	"	19/2 1943 förläggning	"
N	2/2 1940	"	"	"
O	april 1940	11/12 1942 förvar	"	"
P	mars 1940	"	19/2 1943 fortsatt förvar	"
Q	oktober 1940	"	19/2 1943 förläggning	"
R	7/7 1942	11/12 1942 förläggning	—	2/6 1943 (socialstyr.)
S	oktober 1941	11/12 1942 förvar	19/2 1943 fortsatt förvar	30/8 1943 (Kungl. Maj:t)
T	april 1940	"	"	"
U	11/10 1940	12/12 1942 förvar enl. tidigare beslut	19/2 1943 förläggning	"
V	mars 1940	11/12 1942 förläggning	—	21/5 1943 (socialstyr.)
X	21/6 1941	12/12 1942 förvar enl. tidigare beslut	19/2 1943 förläggning	10/4 1943 (socialstyr.)
Y	december 1941	11/12 1942 förläggning	—	2/3 1943 (socialstyr.)
Z	maj 1940	12/12 1942 förvar enl. tidigare beslut	19/2 1943 fortsatt förvar	30/8 1943 (Kungl. Maj:t)
Å	september 1941	11/12 1942 förläggning	—	9/3 1943 (socialstyr.)

Undersökningskommissionens uttalande. Vid bedömandet av frågan, huruvida de åtgärder, som olika myndigheter vidtagit beträffande de nu ifrågavarande flyktingarna, kunna anses ha varit behövlige och lämplige, måste man uppenbarligen taga hänsyn även till de växlande utrikespolitiska förhållandena under kriget. Detta gäller såväl frågan huruvida de ursprungliga besluten om flyktingarnas omhändertagande i förläggning varit påkallade av tillräckliga skäl som spörsmålet om de vidtagna åtgärderna i samband med polisrazzian varit befogade på grund av risk för samhällsskadlig verksamhet från internernas sida. I sistnämnda hänseende har undersökningskommissionen antecknat, att generaldirektören Höjer till undersökningskommissionens förhållare uttalat, att socialstyrelsen vid avgivande av sitt yttrande den 2 juni 1943 till chefen för justitiedepartementet med all sannolikhet skulle varit mera benägen att tillstyrka frigivning av utlänningarna i fråga, därest det då varit för socialstyrelsen känt att den mellan svenska och tyska regeringarna träffade överenskommelsen om den s. k. per-mittenttrafiken skulle komma att annulleras i augusti 1943.

Vad till en början angår de omförmälda flyktingarnas omhändertagande i förläggning och deras kvarhållande där må erinras om att flertalet av dem, som anfört klagomål hos undersökningskommissionen, omhändertagits redan under våren eller sommaren 1940 och alltså sammanlagt varit berövade friheten över två år redan innan de förhållanden, som föranledde razzian, inträffade. Undersökningskommissionen har vid sin granskning av ärendena måst säga sig att i åtskilliga av fallen dylik behandling icke kan anses ha varit påkallad utan att i stället beviljande av uppehållstillstånd för begränsat område med noggrann övervakning från polismyndighetens sida borde ha ansetts tillfyllest. Enligt undersökningskommissionens mening borde i de nu avsedda fallen omhändertagande i förläggning icke ha skett förrän det med större säkerhet kunnat bedömas huruvida vederbörande flykting förverkat det förtroende, som visats honom genom meddelade tillstånd att fritt vistas och bedriva förvärvsarbete i viss del av landet.

Visserligen har det — såsom i det föregående omnämnts — ur allmän säkerhetssynpunkt ansetts försvarligt att omhändertaga och kvarhålla en utlänning i förläggning på grund av att han, utan att ha varit åtalad för spioneri, sabotage eller liknande brott, dock skäligen kunnat misstänkas för att ha begått eller ha för avsikt att begå handling av sådan art eller här i landet bedriva politisk verksamhet, som kunde vara skadlig för riket. Emellertid måste vid tillämpningen av en dylik princip i varje särskilt fall tillses, att misstänkarna icke vila på alltför lösliga grunder, exempelvis på allmänna slutsatser, vilka dragits utan beaktande av att indicierna i det enskilda fallet måhända äro bristfällige. Vikten härav var i föreliggande fall så mycket större som besluten angående frihetsberövande tillkommit utan att de misstänkta — även om i vissa fall med dem hållits förhör i anledning av ifrågasatt utvisning — beretts tillfälle att på liknande sätt som efter åtal bemöta och söka motbevisa de påståenden om otillåten verksamhet, vilka rik-

tats mot dem. Det kan i detta sammanhang erinras om att nu gällande lagbestämmelser, enligt vilka Kungl. Maj:t äger förordna om utredning inför domstol i utlänningsärende, infördes först i december 1943. Vidare må framhållas, att även om man skulle anse myndigheterna befogade — exempelvis med hänsyn till ett för vårt land särskilt allvarligt utrikespolitiskt läge — att grunda beslut om omhändertagande på så obestämda antaganden om skadlig politisk verksamhet som här i vissa fall förelegat, kraven på indiciernas bärkraft rimligen måste ställas högre när det, såsom i flertalet av de behandlade fallen, gäller frihetsberövanden under så lång tid som tre år.

Ur nu nämnda synpunkter har undersökningskommissionen ansett sig böra uttala följande beträffande de enskilda klagomål, som i detta ärende anförts mot omhändertagandena. Undersökningskommissionen anser det påfallande, att I omhändertogs omedelbart efter ankomsten till Sverige innan det på något sätt kunnat konstateras, att han här komme att bedriva illegal verksamhet. Skälig anledning fanns ej heller att antaga, att han komme att bryta mot de för flyktingarna gällande bestämmelserna. I fråga om D och H framgår av utredningen, att dessa omhändertagits i förläggning utan att det förelegat omständigheter av beskaffenhet att kunna läggas till grund för påstående att de här i landet gjort sig skyldiga till illegal verksamhet eller bedrivit politisk propaganda. De omhändertaganden i förläggning, som skett beträffande A—C, E—G och J, kan undersökningskommissionen icke anse tillräckligt motiverade av vad som förekommit mot dessa flyktingar. I fråga om såväl B som K anser undersökningskommissionen, att de hållits i fängsligt förvar påfallande länge.

Vad angår myndigheternas åtgärder i samband med razzian vill undersökningskommissionen anföra följande.

Innan beslut fattades om razzians företagande, hade internerna Ä, AA och AB lämnat detaljerade uppgifter angående de antifascistiska utlänningsarnas förehavanden under vistelsen å förläggningarna. Förläggningsscheferna synas ha varit angelägna att få undersökningar verkställda rörande internernas förehavanden inom förläggningarna. Det måste under sådana omständigheter anses ha varit befogat att från socialstyrelsens och polismyndighetens sida verkställts noggranna undersökningar för utrönande av huruvida påståendena om illegal verksamhet inom förläggningarna voro riktiga. Det har riktats anmärkning mot att den utredning för socialstyrelsens räkning, som föregick polisrazzian — i den del denna utredning omfattade undersökningsarbete inom förläggningarna — anförtrotts byråinspektören Paulson. Enligt uttalande av generaldirektören Höjer och de av undersökningskommissionen hörda byråcheferna hos socialstyrelsen och utlänningskommissionen har det icke inom socialstyrelsen i samband med att Paulson anförtroddess nämnda arbete uttalats några farhågor för att Paulson på grund av politisk åskådning eller av annan anledning skulle kunna brista i objektivitet under utredningsarbetet. Undersökningskommissionens nu företagna utredning har givit

vid handen, att Paulson kommit att intaga en föga framträdande ställning i utredningsarbetet, sedan polismyndigheten börjat taga befattning med det samma, samt att han icke i nämnvärd grad inverkat på socialstyrelsens beslut i förevarande fall. Möjligt är, ehuru detta icke kunnat fastställas, att de motsättningar, som vid ifrågavarande tid rådde mellan generaldirektören Höjer och byråchefen Bergström, påverkat utredningsarbetet. Av de uppgifter, som vid undersökningskommissionens utredning kunnat erhållas av olika befattningshavare hos socialstyrelsen och utlänningskommissionen, ha icke kunnat dragas några bestämda slutsatser om vilken eller vilka befattningshavare hos socialstyrelsen, som huvudsakligen sysslat med undersökningsarbetet rörande förhållandena inom Långmora- och Smedsboförläggningarna. Byråchefen Schmidt, som formellt synes ha fungerat såsom föredragande vid socialstyrelsens handläggning av ärendet under tiden närmast före polisrazzian, hade tillträtt sin befattning å styrelsens utlänningsbyrå omkring den 1 november 1942 och således ett par veckor efter det undersökningsarbetet tagit sin början.

Beslut om vilka interner, som skulle anhållas vid polisrazzian, fattades redan i förväg. Beträffande Långmoraförläggningen har undersökningskommissionen antecknat, att beslutet om anhållanden omfattat de interner, som av Ä utpekats såsom tillhörande den hemliga sammanslutningen, med undantag av internen AB. Omständigheterna tala för att Ä:s motiv för lämnandet av uppgifter om verksamheten var hans önskemål att bliva frigiven från förläggningen, vilket han också blev. Undersökningskommissionen finner det förtroende, som visats Ä, föga motiverat.

Beträffande klagomålen över att hus- och kroppsrannsakan vid polisrazzian verkstälts bryskt eller eljest på ett sätt, som vållat internerna olägenhet eller skada, har undersökningskommissionen övervägt de av vederbörande polismän omedelbart efter razzian lämnade skriftliga redogörelserna för razzians förlopp ävensom vad förläggningsspersonal och interner uppgivit. Undersökningskommissionen har icke funnit, att razzian verkstälts på sådant sätt att kommissionen därav föranletts till anmärkning.

I fråga om den efter razzian vidtagna polisutredningen må framhållas, att vid undersökningskommissionens utredning intet framkommit, som bekräftar riktigheten av danske medborgaren Ö:s påstående att förläggningssledningen å Långmora eller polismyndigheten skulle ha sökt genom användande av ett förfalskat brev utröna huruvida viss utlännning innehade penningar, avsedda att användas vid rymningar från förläggningen. Undersökningskommissionen finner emellertid anledning uttala såsom sin uppfattning, att det med hänsyn till vad som varit känt om Ö:s personliga kvalifikationer varit olämpligt att överhuvudtaget låta denne medverka vid undersökningen.

Beträffande frågan, huruvida de efter polisrazzian fattade besluten om tagande i fängsligt förvar varit tillräckligt grundade, kan till en början fastslås, att vid polisutredningen angående internernas förhållanden icke framkommit omständigheter, vilka ansetts böra föranleda åtal mot någon av

utlännarna i fråga. Till grund för förvarsbesluten ha således legat bedömanden ur allmän säkerhetssynpunkt. Med utgångspunkt härifrån anser sig undersökningskommissionen kunna konstatera, att det icke mot internernas bestridande blivit ådagalagt, att de under sina möten utformat några rymnings- eller sabotageplaner, avsedda att förverkligas under de av angivarna uppgivna förutsättningarna. Förvarsbesluten synas i stället — såsom framgår av såväl utlänningsnämndens och socialstyrelsens yttranden i ärendet som av den förut omnämnda, inom justitiedepartementet upprättade föredragningspromemorian — ha grundats på *antaganden* att internernas förehavanden *sannolikt* omfattat förberedelser till handlingar, vilka skulle komma till utförande *under förutsättning att visst utrikespolitiskt läge inträffade* och vilka skulle komma att riktas mot Sverige eller svenska intressen. Det utrikespolitiska läge, som man därvid haft för ögonen, torde av omständigheterna att döma ha varit krigiska förvecklingar mellan Sverige och Storbritannien resp. Sovjetunionen. Bedömandet av nödvändigheten att strängt isolera internerna bör då i hög grad ha varit beroende av frågan huruvida ett sådant utrikespolitiskt läge skulle komma att inträffa respektive huru överhängande faran därför varit. I varje fall anser undersökningskommissionen, att tillräcklig trygghet kunde ha vunnits genom att de antifascistiska internerna avskilts från övriga interner samt omhändertagits i särskild förläggning under noggrann övervakning. Undersökningskommissionen ansluter sig för sin del i fråga om förvarsbesluten närmast till den i det föregående angivna, av ledamoten i utlänningsnämnden Beth Hennings uttalade mening och anser därjämte att även i fråga om I fängsligt förvar skulle kunnat undvikas.

Ledamoten av undersökningskommissionen *Branting* har härtill fogat följande särskilda yttrande:

»Jag kan ansluta mig till vad undersökningskommissionen i denna punkt anfört men finner skäl att därutöver framhålla:

1) Beträffande beslutet om razzians företagande.

Efter de uppgifter som lämnades av angivaren *Ä* och med hänsyn till att åtminstone en av förläggningsscheferna varit angelägen om att få en undersökning till stånd rörande eventuella brottsliga förehavanden av internerna inom förläggningarna *Långmora* och *Smedsbo*, var det visserligen, såsom kommissionen anfört, befogat att socialstyrelsen gick i författning om en dylik undersökning. Emellertid bör härutinnan märkas, att före razzian *Paulson* och en polisman skickades upp till förläggningen, där de under åtskillig tid hade tillfälle att skaffa sig kännedom om internernas förehavanden, och att härefter polisförhör företogs med två norska quislingar, men att dessa undersökningar och förhör icke i någon väsentlig punkt bekräftade angivaren *Ä:s* uppgifter. Ytterligare bör uppmärksammas att befattningshavare såväl inom polisen som socialstyrelsen hade blivit på det klara med att fiendskap rått mellan *Ä* och de interner han angav samt att motivet till *Ä:s* angivelse

troligen var hans förhoppning om att, såsom en följd därav, bliva friskriven. Ä:s tillförlitlighet kunde därför från början starkt ifrågasättas.

Efter vad som sålunda förekommit vidhöllo dock myndigheterna sitt enligt undersökningskommissionens mening föga motiverade förtroende för Ä. Väsentligen på grundval av hans ursprungliga uppgifter beslöts av socialstyrelsen och polismyndigheterna i förening ej mindre den uppseendeväckande och med stor vidlyftighet iscensatta polisrazzian, än även att 26 interner skulle omedelbart anhållas och avföras till Stockholm i och för fortsatt polisförhör.

Jag har funnit detta beslut såsom otillräckligt grundat synnerligen anmärkningsvärt.

2) Efter razzian och den stora polisutredningen, vilken pågick 29 dagar, resolverade landsfogden Blomér den 12 december 1942, att åtal icke skulle anhängiggöras mot någon av internerna. Bindande bevisning hade icke framkommit för att den verksamhet, för vilken utlänningarna misstänkts, varit riktad mot Sverige eller eljest straffbar.

Vid ifrågavarande tid voro kraven på bevisning angående brott av nu påstådd beskaffenhet icke särdeles stränga, än mindre krävdes för åtals anställande. Av den omständigheten, att åtal icke kom till stånd, och av utredningen i övrigt framgår enligt min mening, att Ä:s angivelse var falsk och med all sannolikhet tillkom av egoistiska skäl. Icke desto mindre belönades Ä för sitt angiveri mot kamraterna med friskrivning, varefter han av polismyndigheterna togs i bruk såsom spion mot svenska arbetare i Ådalen.

Enligt min mening var socialstyrelsens och polismyndigheternas förfarande i fråga om Ä — i den mån kännedom härom vanns — av beskaffenhet att uppväcka berättigad ovilja icke blott bland alla antifascistiska interner utan överhuvudtaget inom demokratiska kretsar.

Jag har vid mitt bedömande av Långmorarazzian icke kunnat förbigå denna episod angående gynnandet av angivaren Ä utan att uttala mitt ogillande.»

Vissa uppträden å Smedsboförläggningen den 2 januari 1943. Såsom förut berörts ledde motsättningarna mellan olika grupper av interner å Smedsboförläggningen till svårartade uppträden inom förläggningen den 2 januari 1943, därvid flera interner blevo våldförda. Den 5 i samma månad ingåvo sjutton av internerna av dem undertecknade polisanmälningar och vittnesattester rörande nämnda uppträden till statspolisens avdelning i Falun. Anmälningarna innefattade angivelser mot tio namngivna interner för misshandel. Av statspolisavdelningen beordrades en polisman att verkställa erforderlig utredning i anledning av angivelserna. Socialstyrelsen uppdrog åt byråinspektören Paulson att företaga en tjänsteresa till Smedsbo för att medverka vid utredningen.

En av de interner, som till polismyndigheten ingav angivelser för misshandel, *förre tyske medborgaren statslöse AH, född 1898*, har i en till undersökningskommissionen inkommen anmälan gjort gällande, att vid omförmälda

uppträden fascistiska interner utfört ett planerat överfall mot de interner, som vore antifascister¹, däribland AH själv, att de gjorda polisanmälningarna icke vidarebefordrats av förläggningsschefen, som favoriserat de fascistiska elementen, samt att vederbörande angivare vid de polisförhör, vilka med Paulsons medverkan höllas med dem å förläggningen, av Paulson anmodats att återkalla angivelserna, varvid Paulson till en del av internerna yttrat, att de komme att sättas i fängelse, om de icke toge tillbaka sina anmälningar. Liknande påståenden ha gjorts av två andra interner, vilka även ingivit anmälan till undersökningskommissionen. Vidare har AH i sin anmälan till undersökningskommissionen uppgivit, att någon polisutredning i anledning av angivelserna icke kommit till stånd.

Av undersökningskommissionens utredning angående AH har framgått följande.

Han kom såsom flykting till Sverige den 18 maj 1942 samt uppgav vid med honom därvid hållet polisförhör, att han i Tyskland försörjt sig såsom journalist och bland annat arbetat för den enligt polisrapporten starkt kommunistiskt färgade tidningen »Welt am Abend», att han år 1933, med anledning av att nämnda tidning icke vidare fått utgivas och han själv i offentliga tal angripit Hitler, lämnat Tyskland och begivit sig till Danmark, varifrån han år 1935 fortsatt till Norge, att han i sistnämnda land skrivit artiklar för flera olika tidningar, bland andra »Arbeiderbladet», men i juni 1940 arresterats av den tyska polismyndigheten och under fem månader hållits i förvar å fängelset vid Möllergaten 19 i Oslo, att han efter frigivningen fått anställning hos Norska Landsorganisationen, samt att han i februari 1942, då han ånyo blivit av tyska polismyndigheten inkallad till förhör, av fruktan för följderna av detta förhör berett sig tillfälle att fly till Sverige.

I mars 1942 och således innan AH ankom hit till landet erhöll svenska säkerhetspolisen av tyska polismän meddelande om att AH avvikit från Oslo och troligen komme att fly till Sverige samt att det funnes anledning misstänka, att AH haft förbindelse med en internationell sabotageorganisation, av vilken f. d. tyske medborgaren Ernst Wollweber vore medlem.² Härom underrättades socialstyrelsen.

Den 28 maj 1942 behandlade socialstyrelsen frågan om AH:s vistelse i Sverige och beslöt därvid, att han icke skulle avvisas men tills vidare omhändertagas för vistelse i Smedsbo.

Vid förhör, som polismyndigheten i Stockholm i augusti 1942 höll med en anhållen flykting, vilken samtidigt med AH vistats i Norge, uppgav denne flykting följande: AH hade intill tiden för den rysk-tyska pakt varit medlem av det kommunistiska partiet eller i varje fall sympatiserat med detta parti. Vid tiden för nämnda pakt hade han emellertid vänt sig mot kommunisterna, och efter okkupationen av Norge hade han gjort okkupationsmakten tjänster »såsom ett levande kartotek över flyktingar i Norge». Bland norska patrioter ansåges allmänt, att AH vore en förrädare, som överlämnade antifascister till den tyska polismyndigheten. Han hade troligen uppdrag av denna polismyndighet att bedriva underrättelseverksamhet bland flyktingar i Sverige. Socialstyrelsen underrättades om de uppgifter den svenska polismyndigheten sålunda erhållit om AH, varvid emellertid från polismyndighetens sida anmärktes, att sagesmannens uppgifter finge tagas med en viss reservation.

Då AH i januari 1943 ingav ansökning om utskrivning från Smedsboförläggningen, förklarade förläggningsschefen, att han icke hade något att erinra mot

¹ Se not å sid. 91. — ² Se härom närmare sid. 172 o. f.

att AH försattes på fri fot så snart den å förläggningen pågående polisutredningen angående de den 2 i samma månad timade uppträderna slutförts. Säkerhetschefen uttalade i avgivet yttrande till socialstyrelsen, att han ur allmän säkerhetssynpunkt avstyrkte AH:s utskrivande från förläggningen.

Den 2 mars 1943 beslöt socialstyrelsen frigivning av AH, som därefter beviljats arbets- och uppehållstillstånd för olika orter i landet.

Polismyndigheten i Stockholm hörde den 7 mars 1944 en tysk flykting, som under tiden för ockupationen av Norge tjänstgjort hos den tyska polismyndigheten i Oslo. Denne lämnade därvid följande uppgifter angående AH: AH hade före ockupationen varit livligt verksam såsom journalist bland tyska emigranter i Norge. Härunder hade han förskaffat sig förbindelser med ett stort antal personer både inom kommunistpartiet och arbetarpartiet. Efter det Norge ockuperats, hade han arresterats av tyskarna och under några månader hållits förvarad å fängelset vid Möllergaten 19 i Oslo men därefter fått arbete såsom bibliotekarie vid den tyska säkerhetspolisens bibliotek å Victoria Terrasse. Sagesmannen hade själv börjat arbeta hos den tyska säkerhetspolisen i augusti 1940 och hade tillhört ledningen för nyssnämnda fängelse. På uppdrag av säkerhetspolisen hade AH övat kontroll över alla personer, vilka under ockupationstiden vunno inträde i Norska Landsorganisationens ledning, samt hade avgivit regelbundna rapporter till säkerhetspolisen. AH hade förrätt personer, med vilka han före ockupationen haft förbindelser, i det han, enligt vad sagesmannen själv iakttagit, vid upprepade tillfällen i ett bildregister över kommunister och medlemmar av arbetarpartiet i Norge för polismyndigheten utpekade olika personer. Sedan det för den tyska säkerhetspolisen blivit känt att AH tidigare i Köpenhamn och i Oslo haft förbindelser med Wollweber, hade AH underkastats förhör angående dessa förbindelser. Han hade därvid förnekat, att han haft förbindelser med någon terror- eller sabotageorganisation, men medgivit att han vid olika tillfällen sammanträffat med Wollweber. Av fruktan för att hans bekantskap med denne skulle föranleda repressalier från de tyska myndigheternas sida hade han vid förhöret lovat att göra allt för att vara dessa myndigheter till lags även om det påfordrades att han skulle motarbeta de norska patrioterna. Sagesmannen hyste den uppfattningen om AH att denne hade mycket svag karaktär och vore en opportunist, som säkerligen skulle erbjuda sig att arbeta för Tysklands motståndare så snart han finge klart för sig att Tyskland skulle bliva besekrat i världskriget.

De i mars 1944 om AH lämnade uppgifterna rapporterades av polismyndigheten i Stockholm till landafogden i Malmöhus län, inom vilket län AH vid ifrågavarande tid vistades, och föranledde säkerhetspolisen att vidtaga särskilda övervakningsåtgärder beträffande AH. Socialstyrelsen underrättades emellertid icke om nämnda uppgifter.

Vid förenämnda på föranstaltande av statspolisavdelningen i Falun verkställda utredning angående uppträderna å Smedsboförläggningen hölls förhör dels — med Paulsons medverkan — å förläggningen med samtliga angivare ävensom åtskilliga andra interner och vaktkonstaplar, vilka bevittnat uppträderna i fråga, och dels å kronohäktet i Falun med ett antal där intagna interner. Över vad som förekom vid utredningen upprättades en mycket omfattande polisrapport, varav undersökningskommissionen inhämtat följande.

Vid förhören lämnade uppgifter gåvo vid handen, att det under lång tid inom förläggningen rått stark fiendskap mellan två olika grupper av interner, vilka i huvudsak men icke undantagslöst omfattat den ena gruppen fascister och fascist sympatisörer samt den andra gruppen antifascister. Internerna inom

fascistgruppen hade utsatts för en noggrant organiserad bojkott från den andra gruppens sida och gjorde gällande, att antifascisterna dels sökte motarbeta fr-läggingsledningen och undergräva respekten för denna och dels gjorde allt för att trakassera fascisterna och söka bringa dem till att förgå sig. Uppträdna den 2 januari 1943 började med att en norrman, som tillhörde den fascistiska gruppen, kom i ordväxling med andra interner och, då han därvid blev häftigt okvädad, förgick sig genom att slå till en annan intern. Förläggingsledningen föranstaltade om att norrmannen avfördes från förläggningen för att tagas i förvar. Denna åtgärd väckte förbittring bland norrmannens kamrater och föranledde inom förläggningen en upprörd stämning, som två gånger samma dag utlöste sig i allmänt slagsmål mellan interner tillhörande de båda nämnda grupperna. Å ömse sidor gjorde internerna gällande, att de, i den mån de övat våld, handat till självförsvar, och uppgifterna om vilka som påbörjat slagsmålen och vilka som gripit till våld för att värja sig mot anfall vore mycket motsägande. Även de personer, som iakttagit uppträdna, lämnade i åtskilliga avseenden växlande uppgifter om vad som därvid förekommit.

I anledning av uppträdna blev fem av internerna, samtliga tillhörande den fascistiska gruppen, enligt beslut av socialstyrelsen tagna i förvar. De hade vid polisförhören erkänt, att de gjort sig skyldiga till misshandel, eller också hade beträffande dem ojäviga personer uppgivit, att de utan att handla till självförsvar våldfört sig å annan.

Landsfogden i Kopparbergs län beslöt efter granskning av vad som framkommit vid polisutredningen, att åtal icke skulle anhängiggöras mot någon av de angivna internerna, enär enligt landsfogdens förmenande någon åtgärd från allmän åklagares sida icke vore påkallad mot de interner, som ådönts disciplinstraff i form av förvar, samt bevisningen mot övriga i slagsmålen inblandade personer vore så bristfällig, att ingen av dem kunde förväntas bli sakfälld.

Vid undersökningskommissionens utredning ha icke framkommit några omständigheter, som bestyrka påståendena om påtryckning för att förmå anmälnarna att återtaga angivelserna.

Av polisrapporten i saken framgår att två av de interner, som gjort angivelser om misshandel, vid polisförhör återkallat angivelserna. Dessa angivelser avsågo emellertid tre interner, mot vilka jämväl andra angivelser om misshandel riktats och vilka i anledning av uppträdna togos i förvar.

Paulson har vid förhör inför undersökningskommissionen bestämt bestämt, att han sökt förmå någon av internerna att återkalla gjord angivelse, samt tillika uppgivit att, såvitt han varit i tillfälle att iakttaga, icke heller från polismyndighetens sida i någon form gjorts försök att undertrycka angivelserna.

Förläggingschefen Uhr har inför undersökningskommissionen bestämt tillbakavisat påståendet, att han under de stridigheter, som uppkommit mellan interner i Smedsboförläggningen, tagit parti för någon viss grupp av interner, samt tillagt, att han än mindre vid ingripandet i stridigheterna låti sig påverkas av de olika gruppernas politiska inställning.

Undersökningskommissionen. Av den nu lämnade redogörelsen får ses framgå, att någon befogad anmärkning icke kan riktas mot myndigheter eller

beattningshavare för deras åtgärder i anledning av ifrågavarande uppträden å medsboförläggningen. Enligt kommissionens mening sakna de av AH fränställda klagomålen grund.

Beträffande behandlingen av AH under hans vistelse här i landet har emellertid undersökningskommissionen uppmärksammat, att varken polismyndigheten i Stockholm eller landsfogden i Malmöhus län lämnat socialstyrelsen upplysning om de uppgifter angående AH:s förhållanden i Norge, som polismyndigheten erhöi i mars 1944. Socialstyrelsen hade enligt kommissionens mening bort äga sådan kännedom för övervägande av frågan huruvida någon på socialstyrelsen ankommande åtgärd borde vidtagas beträffande AH.

Undersökningskommissionen återkommer i annat sammanhang till frågan omsammanförande å en förläggning av personer tillhörande starkt motsatta politiska åskådningar.¹

¹ Se sid 302 o. f.

E. Norska klagomål.

I detta avsnitt redogöres för de utredningar, som undersökningskommissionen företagit i anledning av de uttalanden rörande norska flyktingars behandling i Sverige, vilka framkommo från ledande norskt håll vid undersökningskommissionens besök i Oslo i september 1945. I samband därmed ha även behandlats vissa från enskilda norska medborgare inkomna klagomål.

Frågor om behandlingen av norska flyktingar, vilka tillhört kategorien quislingar eller samarbetsmän, behandlas emellertid såsom inledningsvis anmärkts i ett särskilt avsnitt¹.

För sådana från norskt håll framkomna erinringar, som avse beviljandet av uppehålls- eller arbetstillstånd, lämnas likaledes redogörelse i annat sammanhang².

De vid undersökningskommissionens besök i Oslo från ledande norskt håll gjorda uttalandena voro i huvudsak av följande innehåll.

Under vintern 1941—1942 hade det inträffat att norrmän, vilka i sitt hemland motarbetat ockupationsmakten och av fruktan för repressalier från de tyska myndigheternas sida flytt över gränsen till Sverige samt därvid omhändertagits av landsfiskal i svenskt gränsdistrikt, förvägrats nödfallvisering och nödgats mot sin vilja omedelbart återvända till Norge. Såvitt det för de norska myndigheterna vore känt hade i berörda fall beslut om att flyktingarna icke skulle tillåtas kvarstanna i Sverige fattats av utrikesdepartementet, efter det vederbörande landsfiskal till departementet framställt förfrågan huru med flyktingarna skulle förfaras. Det nödtvungna återvändandet till Norge hade givetvis med hänsyn till föreliggande omständigheter varit förenat med synnerligen stor fara för flyktingarna i fråga. Från början av år 1942 hade dylika avvísningar icke längre skett.

Åtskilliga av de norska medborgare, vilka under tiden för den tyska ockupationen av Norge vistats såsom flyktingar i Sverige, hade varit verksamma för att upprätthålla förbindelser mellan de norska myndigheterna i Sverige samt de organisationer och enskilda personer i Norge, som voro trogna den lagliga norska regeringen och arbetade för landets befrielse. Under tiden till början av år 1943 hade i flera fall inträffat att norrmän i anledning av dylik verksamhet anhållits av de svenska myndigheterna och omhändertagits å flyktingförläggningar eller åtalats och ådömts frihetsstraff, detta oaktat såväl polismyndigheten som socialstyrelsen av de norska myndigheterna underrättats om att vederbörande voro verksamma för de lagliga norska myndigheternas räkning. Under år 1942 hade antalet fall av denna art så småningom nedgått och efter början av år 1943 hade icke i något fall åtal anhängiggjorts mot norsk medborgare för verksamhet av det slag som nu omförmälts.

Vissa av de norska flyktingar, som vid sin ankomst till Sverige eller efter någon tids vistelse här anhållits av polismyndigheten, hade innehaft framstående ställning i Norge.

De från enskilda norrmän till undersökningskommissionen inkomna klagomålen ha likaledes avsett det förhållandet att norska medborgare, vilka under tiden för den tyska ockupationen av Norge vistats såsom flyktingar i Sverige,

¹ Se sid. 236 o. f. — ² Se sid. 377 o. f.

här omhändertagits för vistelse i förläggning eller ådömts och fått avtjäna frihetsstraff i anledning av att de tillhandagått de lagliga norska myndigheterna och motståndsrörelsen i Norge såsom kurirer och kunskapare.

Klagomål ha vidare i några fall framförts mot att hit inkomna norska flyktingar under kriget förpassats eller utvisats till Norge.

Vid utredning, som undersökningskommissionen verkställt angående samarbetet mellan svenska och härvarande norska myndigheter vid behandlingen av flyktingärenden av den art, varom nu är fråga, har uttrönts följande.

Förhör med inkommande norska flyktingar ombesörjdes till en början utslutande av svensk myndighet. Efter överläggningar mellan de svenska och norska myndigheterna inrättades emellertid på våren 1941 ett genomgångsläger för norska flyktingar i Öreryd i norsk regi och den 15 juni 1942 ett nytt genomgångsläger i Kjesäter, varefter Öreryd utnyttjades endast som arbetsförmedlingsläger. Under den tid Öreryd var genomgångsläger började förhör med dit anlända norska flyktingar hållas av de där tjänstgörande norska myndigheterna, och sedan Kjesäter inrättats blev systemet med förhör på Kjesäter inför norsk myndighet utan biträde av svensk myndighet helt genomfört för praktiskt taget alla norska flyktingar. De härvarande norska myndigheterna kommo härigenom att övertaga förstahandskontrollen över vilka inkommande norska flyktingar som voro att anse som samarbetsmän. Över förhören med sådana flyktingar, som ej godkändes av norska legationen, sändes rapport till socialstyrelsen med förslag till åtgärd¹. De svenska gränsförhör som tidigare företagits i samma syfte blevo härmed i princip överflödiga, men de upphörde ej helt förrän mot slutet av år 1942. Erforderliga personuppgifter upptogos dock liksom tidigare av de svenska gränsmyndigheterna.

Begränsningen av de svenska polisförhören med de inkommande norska flyktingarna synes ha fastslagits vid en konferens, som statsrådet Möller under 1942 hållit med landsfogdarna i gränsdistrikten. Därvid bestämdes bland annat, att inkommande norska flyktingar icke skulle närmare utfrågas om sina i Norge kvarvarande anhöriga, på vilka vägar och under vilka förhållanden i övrigt flykten skett samt under vilka omständigheter de eventuellt medverkat i frihetskampen i Norge.

Under det första året av ockupationstiden torde anhållanden av norska medborgare i Sverige ha skett utan att norska legationen fått kännedom därom. I vissa fall synes det icke ens ha varit för legationen känt att vederbörande anlånt till Sverige. Under år 1941 började utrikesdepartementet att i de fall, då norska flyktingar anhöllos i Sverige, lämna meddelanden därom till norska legationen. Dessa meddelanden torde dock i allmänhet icke ha inkommit till legationen förrän två till tre veckor efter det anhållandet skett.

¹ Se härom vidare sid. 236.

Från sommaren 1943 höllos emellertid å socialdepartementet sammanträden mellan representanter för socialstyrelsen (utlänningskommissionen) och norska legationens rettskontor regelbundet en gång i veckan för dryftande av frågor rörande norska flyktingar. Vid dessa sammanträden var jämväl representant för svensk polismyndighet närvarande, och av denne representant erhöles — enligt vad från norsk sida uppgivits — vederbörande norska legationstjänstemän alla erforderliga upplysningar om åtgärder, som svensk polismyndighet vidtagit i fråga om norska flyktingar.

a) Avvisningar.

I fråga om mottagandet av de flyktingar, vilka efter den tyska ockupationen av Norge i april 1940 i ständigt växande antal sökte sig från detta land över gränsen till Sverige, har undersökningskommissionen vid granskning av enskilda flyktingärenden funnit, att de principer, som tillämpats vid prövning av frågan, huruvida flyktingarna skulle tillåtas kvarstanna i Sverige eller återsändas över gränsen, växlat från tid till annan.

Av den utredning, som undersökningskommissionen i detta avseende verkställt och som icke omfattat de militära gränsmyndigheternas befattning med inkommande norska flyktingar, har framgått följande.

Genom ett den 7 juni 1940 dagtecknat, inom justitiedepartementet utfärdat cirkulär till länsstyrelserna i Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands, Kopparbergs, Värmlands, Älvsborgs samt Göteborgs och Bohus län bemyndigade Kungl. Maj:t landsfiskalerna och passkontrollörerna i de distrikt, som gränsade till Norge, att vid utlännings ankomst till riket, där särskild anledning föreläge, meddela nödfallsvisering. I cirkuläret erinrades om angelägenheten därav, att bemyndigandet begagnades med största möjliga urskillning och varsamhet, samt att visering icke meddelades i sådana fall, där omständigheterna gjorde sannolikt att utlänningen av beräkning undandragit sig sökandet av förhandsvisering. Närmare föreskrifter för nödfallsvisering skulle enligt cirkuläret meddelas av ministern för utrikes ärendena.

I anslutning härtill lämnade utrikesdepartementet genom cirkulär av den 8 juni 1940 vederbörande landsfiskaler och passkontrollörer närmare föreskrifter rörande utfärdande av nödfallsvisering. I detta cirkulär föreskrevs med avseende å de principer, efter vilka nödfallsvisering finge utfärdas, att beträffande norska medborgare vid cirkuläret fogade, av ministern för utrikes ärendena samma den 8 juni fastställda riktlinjer skulle tjäna till ledning, samt att i fråga om medborgare i andra länder (utom finska, för vilka viseringsskyldighet ej funnes stadgad) nödfallsvisering icke borde utfärdas med mindre synnerliga skäl därtill föreläge samt i regel endast efter medgivande från vederbörande tjänsteman i utrikesdepartementet. Den handling, som innefattade de i sistnämnda cirkulär omnämnda, av ministern för utrikes ärendena fastställda riktlinjerna, var av följande lydelse.

»Riktlinjer beträffande mottagande av norska flyktingar.

I. *Grundläggande regel.* För civila norska medborgares inresa till Sverige eller resa genom riket fordras i princip, att vederbörande är försedd med legitimationshandling, d. v. s. pass eller identitetsbevis, vederbörligen viserat av svensk beskickning eller viseringsberättigat konsulat eller av socialstyrelsen (anm.: svenska viseringsmyndigheter i Norge äro för närvarande *dels* Kungl. Maj:ts beskickning i Oslo, *dels* Sveriges diplomatiska representant hos den norska regeringen i Nordnorge). I gränstrafiken medgives vidare inresa å s. k. tredagarsintyg (se kungörelse nr 912/1937 10 § 1 mom. b).

Nödfallsvisering må av därtill bemyndigade befattningshavare inom till Norge gränsande län utfärdas i enlighet med vad nedan sägs.

II. *Politiska flyktingar.* Beträffande dessa förfares enligt utlänningslagens 20 §. Med politisk flykting förstås person, som flyr på grund av sin tidigare politiska verksamhet eller ställning eller eljest av politiska orsaker. Män i värnpliktsåldern, som fly, enär de icke önska ställa sig ockupationsmyndighetens beslut till efter rättelse eller för att begiva sig till Nordnorge, torde icke enbart på dylik grund kunna anses vara politiska flyktingar.

III. *Från krigsoperationer flyktande.* Civil befolkning, särskilt kvinnor, barn och åldringar, vilka till följd av pågående krigsoperationer, för att rädda sig undan livsfara, fly över gränsen, må i den utsträckning humanitära skäl därtill föranleda, samt då omständigheterna ej medgiva uppskov, mottagas utan pass eller visering.

IV. *Andra norska medborgare.* Beträffande norsk medborgare, som söker inresa till eller genomresa riket utan att vara försedd med viserad legitimationshandling eller tredagarsintyg, och som icke tillhör kategori II eller III, gäller följande:

A) *Inresa över passkontrollort.*

Vägras som regel, varvid vederbörande avvisas.

Nödfallsvisering må dock meddelas, därest det av omständigheterna synes framgå, att följande tre förutsättningar äro för handen:

1. att vederbörande har vägande anledning av personlig art (exempelvis viktiga familjeskäl eller ekonomiska angelägenheter) för resa till eller genom Sverige,

2. att det på grund av svårighet att komma i förbindelse med svensk viseringsmyndighet i Norge eller till följd av resans brådskande beskaffenhet varit praktiskt taget uteslutet anskaffa visering på normal väg,

3. att ingen anledning till erinran föreligger beträffande vederbörandes person eller beträffande hans möjlighet att fullgöra avsedd resa.

B) *Inresa över gränsen annorledes än vid passkontrollort.*

Vägras som regel, varvid vederbörande avvisas, vare sig han anträffats vid gränsen eller intill fem kilometer inom svenskt territorium. Därest förutsättning för meddelande av nödfallsvisering enligt reglerna under A) kan antagas föreligga, må vederbörande dock föras till närmaste passkontrollort eller till vederbörande landsfiskal för vidare förfarande enligt A).

C) *Norsk civil medborgare, som efter att obehörigen ha överskridit gränsen anträffats mer än fem kilometer in på svenskt område.*

Dylik person bör omhändertagas och föras till vederbörande landsfiskal för utredning. Befinnes det därvid med avseende å hans person och förhållanden samt resans ändamål, att han sannolikt skulle ha erhållit visering för resa till eller genom riket, därest han i normal ordning därom gjort ansökan hos svensk viseringsmyndighet i Norge, må ärendet underställas vederbörande tjänsteman i utrikesdepartementet för bedömande, huruvida nödfallsvisering kan utfärdas.

D) *Föreligga ej förutsättningar för beviljande av nödfallsvisering bör vederbörande avvisas.*

V. *Avvisning.* I de fall, då avvisning äger rum, vare sig med eller utan formligt beslut, bör vederbörande som regel återsändas samma väg han kommit. Detta bör helst ske samma dag, som vederbörande anlant till gränsen eller i varje fall snarast möjligt. Om vederbörande därav är i behov, må han dock före avvisningens verkställande erhålla förplägnad och nattvila.

Skulle person, som avvisats med tillsägelse att återvända samma väg han kommit, ej efterkomma dylik tillsägelse utan därefter söka annorstädes överskrida gränsen, bör beslutet verkställas genom att vederbörande överlämnas till passkontroll eller annan myndighet å norskt område.

Undantag. Därest det med skäl kan antagas, att verkställighet av avvisning skulle vålla ifrågavarande norska medborgare fara till liv eller egendom, böra instruktioner från överordnad myndighet inhämtas, innan åtgärden vidtages.

VI. *Tveksamma fall* böra av underordnade passkontrollmyndigheter underställas landsfiskal eller befattningshavare, behörig utfärda nödfallsvisering, och må av dessa hänskjutas till vederbörande tjänsteman i utrikesdepartementet.

VII. *Anvisningar* rörande dessa direktivs närmare tolkning och tillämpning lämnas i mån av behov av vederbörande tjänsteman i utrikesdepartementet.»

Genom ett den 14 oktober 1940 dagtecknat cirkulär till landsfiskaler och passkontrollörer vid gränsen mot Norge föreskrev utrikesdepartementet, att nödfallsvisering för norsk medborgare tillsvidare icke finge lämnas utan föregående förfrågan hos departementet. I cirkuläret meddelades, att ändamålet med nämnda föreskrift vore att åvägabringa en bättre översikt i avseende å norska medborgares inresor, samt att någon ändring i fråga om principerna för beviljande eller avslående av inresetillstånd för dylika personer icke vore avsedd. Slutligen framhölls i cirkuläret, att därest förfrågan hos utrikesdepartementet gjordes i inreseärendet, som tidigare eller samtidigt underställts socialstyrelsen eller annan myndighet, uppgift därom borde lämnas, liksom omvänt vid hänvändelse till socialstyrelsen enligt utlänningslagens 20 § borde angivas huruvida tidigare eller samtidigt förfrågan gjorts hos departementet eller annan myndighet.

Utfärdandet av sistnämnda cirkulär föregicks, enligt till undersökningskommissionen från utrikesdepartementet lämnade uppgifter, av ingående överläggningar mellan utrikesdepartementet och socialstyrelsen, varvid överenskommelse träffades om den i cirkuläret angivna ordningen vid inreseärendens behandling.

Beträffande de överväganden, som föregått utfärdandet av sist omnämnda cirkulär kunna vissa upplysningar vinnas i en den 5 oktober 1940 av byråchefen å utrikesdepartementets rättsavdelning Hallenborg verkställd uppteckning, i vilken till en början antecknats, att till utrikesdepartementet från socialstyrelsen lämnats, bland andra, följande uppgifter.

Det hade förefallit, som om den dåvarande regimen i Oslo igångsatt en aktion, vilken icke vore riktad mot anhängare av något speciellt parti utan mot intelligensradikala kretsar i allmänhet. Från socialstyrelsen hade instruktioner lämnats landsfogdarna i gränslänen mot Norge att tillämpa gällande avvisningsregler med varsamhet, dock att norrmän, som sökte inkomma utan pass och visering, ej borde

släppas in med mindre de kunde anföra skäl för att de önskade lämna Norge av politiska anledningar. Från socialstyrelsens sida förmodades, att utrikesdepartementet måhända komme att utfärda direktiv rörande behandlingen av den flyktingström, som man syntes ha anledning att räkna med från Norge.

I anslutning härtill har i uppteckningen gjorts följande uttalanden.

»Som kommentar till förestående må framhållas, att om civila norrmän önska komma in i Sverige utan pass eller reguljär visering, så stå tre utvägar öppna:

1. att bevilja nödfallsvisering. Passkontrollörerna i Storlien, Charlottenberg och Mon ävensom samtliga landsfiskaler på gränsen mot Norge äga nämligen behörighet meddela dylik visering (Kungl. Maj:ts beslut den 7 juni 1940) i enlighet med instruktioner från utrikesdepartementet (instruktionen utfärdad den 8 juni 1940 med tillhörande 'Riktlinjer' beträffande mottagande av norska flyktingar),

2. att behandla vederbörande som politiska flyktingar, varvid frågan om hans mottagande avgöres av socialstyrelsen,

3. att avvisa vederbörande.

Därest det bekräftas, att en aktion av berörd beskaffenhet i Norge igångsatts, kan man vänta sig att bland flyktingarna befinna sig såväl personer, som på grund av sin ställning och anknytning till Sverige skulle fått reguljär inresevisering, ifall de ansökt därom i vanlig ordning, som personer, vilkas närvaro i Sverige icke är önskvärd. Mest tilltalande vore, om de förra i möjligaste mån insläpptes på nödfallsviseringar. Man behöfde då varken taga dem i förvar medan utredningen pågår eller binda sig för att anse dem som politiska flyktingar. Det torde även ur svensk synpunkt vara fördelaktigast om de mindre önskvärda elementen avvisas i den mån vederbörande icke alldeles otvivelaktigt skulle befinnas vara politiska flyktingar.

För verkställighet av nu angivna principer erfordras i första hand, att landsfiskalerna och passkontrollörerna på gränsen mot Norge påminnas om föreskrifterna i 'riktlinjerna' den 8 juni 1940 punkt VI, att fall, där det synes tveksamt, huruvida nödfallsvisering bör utfärdas eller icke, må hänskjutas till vederbörande tjänsteman i utrikesdepartementet, samt instrueras att tillämpa denna föreskrift i avseende å flyktingar av den kategori, som nu kan befaras anlända.»

I fråga om tillämpningen av ovan angivna föreskrifter rörande mottagande av flyktingar från Norge kan följande anföras ur en strängt förtrolig promemoria av den 24 november 1941, vilken legat till grund för en redogörelse till pressen vid ett hos utrikesministern hållet pressnämndssammanträde.

»När man som kanske alltför ofta sker talar om politiska flyktingar, måste man betänka, att detta begrepp är till sin innebörd ganska oklart.

Uttrycket politisk flykting förekommer ej i den svenska utlänningslagstiftningen. Men i 1937 års utlänningslag finnes dock vissa bestämmelser, som vila på principen om asylrätt för sådana flyktingar. Så t. ex. i 20 §, enligt vilken avvísning av utlännning ej utan vidare får ske, om utlännningen påstår, att han ankommit från ett land, därifrån han av politiska orsaker flytt, eller från land, varest han kan antagas icke åtnjuta trygghet mot att bli återsänd till förstnämnda land. Det ankommer i första hand på socialstyrelsen och slutligen på Kungl. Maj:t att tolka bestämmelsen. Den i lagen intagna definitionen är avsedd att inrymma hänsynstagande till de personliga förutsättningarna samt medgiva en anpassning till skiftande förhållanden och tidslägen. Till politiska flyktingar kunna knappast räknas utlännningar, vilka av allenast vantrevnad med de politiska förhållandena i hemlandet eller det senaste uppehållslandet eller liknande skäl begivit sig till vårt land. (Se härom SOU 1936: 53, s. 56 samt Kungl. prop. 1937: 269, s. 46.)»¹

¹ Jfr sid. 315.

Angående norska medborgares flykt över svensk-norska gränsen meddelades vidare i promemorian följande.

»Efter striderna i Norge våren 1940 sökte sig ett betydande antal norska flyktingar över gränsen till Sverige. Det stora flertalet av dem fingo fortsätta in i landet eller omhändertogs av vederbörande svenska myndigheter. En del blevo emellertid avvisade vid gränsen. I allmänhet gällde det därvid personer, som icke kunde påvisa något, som gjorde dem till politiska flyktingar i egentlig mening, utan motiverades deras flykt oftast med en önskan att komma till det lugnare och bättre Sverige. Det hände t. ex. ej sällan, att grupper av arbetare gävo sig av från en fabrik, enär de voro missnöjda med där rådande förhållanden. En viss spärr för sådana flyktingar upprätthölls alltså. Tämmligen snart stabiliserades dock gränstrafiken. Å svenska sidan ordnades så, att samtliga landsfiskaler och passkontrollanter utmed gränsen av Kungl. Maj:t försågos med s. k. nödfallsviseringsrätt, d. v. s. rätt att lämna visering för kortare tids uppehåll i Sverige i avvaktan på att flyktingens uppehållsrätt mera definitivt prövades. Innan nödfallsvisering lämnas, skall emellertid vederbörande kontrollant göra förfrågan i utrikesdepartementet.

Allt eftersom förhållandena utvecklades i Norge, har den svenska gränspolitiken i förevarande avseende förts därhän, att numera praktiskt taget alla norska flyktingar erhålla tillstånd att stanna i landet. Svårigheterna att illegalt komma ur Norge och de med en flykt förbundna stora riskerna ha något hämmat flyktingströmmen. Under de första månaderna av året kommo cirka 5—10 dagligen över gränsen; under vår- och de första sommarmånaderna nedgick antalet, men efter införandet av undantagstillståndet i olika delar av Norge och de skärpta förhållandena därefter har strömmen ökat och utgör för närvarande omkring 10 å 15 personer om dagen. Under denna senare period ha de flyktande i högre grad än förut utgjorts av intellektuella, tjänstemän och organisationsledare.

Flyktingarna underkastas givetvis förhör av gränsmyndigheterna. I enstaka, mera sällsynta fall har avvisning skett. Det har t. ex. rört sig om pojkar i 14—18 års åldern, som av ren äventyrslystnad lämnat hemmen, i något fall har det varit rena ligisttyper. Givetvis måste man å svensk sida också förbehålla sig rätt att avvisa personer, vilka t. ex. äro kända såsom kriminella personer eller eljest äro ur säkerhetssynpunkt icke önskvärda. Det har sålunda tyvärr visat sig att illegal kunskaparverksamhet förekommit bland flyktingarna.»

Härjämte har undersökningskommissionen rörande tillämpningen av omförmälda föreskrifter inhämtat följande från utrikesdepartementet.

Utrikesdepartementets i varje särskilt fall lämnade direktiv, huruvida nödfallsvisering skulle meddelas eller icke, hade undantagslöst lämnats per telefon. Allt eftersom utvecklingen gått i den riktningen, att vägrande av nödfallsvisering förekom endast i sällsynta undantagsfall, hade landsfiskalernas kontakt med utrikesdepartementet i dylika ärenden i huvudsak kommit att innebära, att de haft att kontinuerligt per telefon — i vissa landsfiskalsdistrikt föranledde flyktingströmmen i regel daglig telefonförbindelse — underrätta vederbörande tjänsteman i utrikesdepartementet om antalet anlända flyktingar och lämnade nödfallsviseringar, uppgifter som erfordrades för att utvecklingen på området i dåvarande situation skulle kunna från dag till dag följas och bedömas. Inträdda förhållanden hade slutligen föranlett att utrikesdepartementet i ett cirkulär av den 21 oktober 1943 till vederbörande landsfogdar föreskrivit, att landsfiskalerna skulle lämna telefonmeddelanden till utrikesdepartementet om norska flyktingars inkommande i riket endast då antalet flyktingar vore ovanligt stort eller eljest anmärkningsvärda förhållanden iakttagits.

Undersökningskommissionen hänvisar i fråga om de allmänna bestämmelserna om avvissning och nödfallsvisering till den närmare redogörelse härför som lämnas i annat sammanhang¹.

Beträffande de av utrikesdepartementet lämnade direktiven rörande mottagande av flyktingar från Norge vill undersökningskommissionen framhålla följande.

I ovan återgivna vid utrikesdepartementets cirkulär av den 8 juni 1940 fogade riktlinjer beträffande mottagande av norska flyktingar hänvisades under punkt II i fråga om politiska flyktingar till 20 § i 1937 års utlänningslag. Enligt detta lagrum fick avvissning ej ske av polismyndigheten, om utlänningsen påstod, att han flytt av politiska orsaker och det ej med skäl kunde antagas, att påståendet vore oriktigt. I dylikt fall skulle polismyndigheten göra anmälan till socialstyrelsen, som beslutade om avvissning skulle ske. Beträffande frågan vilka personer, som vore att anse såsom politiska flyktingar, innefattade nämnda riktlinjer — likaledes under punkt II — vissa anvisningar. Genom att i dessa anvisningar en särskilt angiven kategori av norska medborgare (vissa män i värnpliktsåldern, se s. 139) förklarades icke böra betraktas såsom politiska flyktingar, torde anvisningarna ha kommit att medföra att ärenden rörande avvissning av norska medborgare tillhörande denna kategori icke ansågos böra jämlikt 20 § i utlänningslagen underställas socialstyrelsens prövning. Under punkt V, som behandlade avvissning, hade upptagits en undantagsbestämmelse, som uppenbarligen avsåg även politiska flyktingar. Vidare innefattade riktlinjerna under punkt VI — som avsåg tveksamma fall och som med hänsyn till direktivens uppställning måste tolkas såsom syftande jämväl å politiska flyktingar — föreskrift om att de tveksamma fallen finge av landsfiskal eller annan befattningshavare, som vore behörig utfärda nödfallsvisering, hänskjutas till vederbörande tjänsteman i utrikesdepartementet. Genom ovan omförmälda cirkulär av den 14 oktober 1940 utvidgades föreskriften om skyldighet för vederbörande befattningshavare i gränsdistrikten att inhämta direktiv från utrikesdepartementet till att avse varje fall, då det ifrågasattes att bevilja norsk flykting nödfallsvisering.

De sålunda av utrikesdepartementet meddelade föreskrifterna torde ha föranlett vederbörande landsfiskaler och passkontrollörer att regelmässigt, då tveksamhet uppkom huruvida en inkommande norsk flykting skulle avvisas eller beviljas nödfallsvisering, underställa ärendet utrikesdepartementets prövning. Det är därför förklarligt, om vederbörande gränsmyndigheter, sedan i det enskilda fallet direktiv i nämnda avseende erhållits från departementet, icke ansett anledning föreligga att jämlikt 20 § i utlänningslagen göra anmälan till socialstyrelsen. I praktiken torde härigenom — mot utlänningslagens syfte att frågor om politiskt flyktingskap skulle prövas av socialstyrelsen — utrikesdepartementets avgöranden kommit att bli bestämmande för

¹ Se sid. 335—338.

frågan i vilka fall norska flyktingar skulle mottagas. Utvecklingen ledde med tiden till att vägrande av nödfallsvisering för norska flyktingar förekom endast i sällsynta undantagsfall, en tillämpning som undersökningskommissionen för sin del anser ha varit den riktiga.

Såsom inledningsvis omnämnts har från ledande norskt håll till undersökningskommissionen gjorts vissa uttalanden om de avvísningar av norska flyktingar, som förekommit under vintern 1941—1942. Som exempel på dylika avvísningar har vid undersökningskommissionens besök i Oslo nämnts följande fall, vilket även av vederbörande flykting själv framförts till undersökningskommissionen.

Affärsbudet A, född 1924. Han ankom såsom flykting till Sverige över riksgränsen i Skillingmarks socken den 1 november 1941 och omhändertogs därvid till en början av en svensk vaktpostering, varefter han samma dag överlämnades till och förhördes av landsfiskalen i Järnskogs distrikt Åke Hiertner.

Vid förhöret uppgav A, enligt vad som antecknats i förhørsprotokollet, att han i Norge motarbetat nyordningen genom att utdela illegala skrifter, att en broder till honom nyligen arresterats av den tyska polismyndigheten i Norge, samt att han med hänsyn till nu angivna förhållanden betraktade sig såsom politisk flykting.

I förhørsprotokollet har därjämte antecknats, att landsfiskalen från utrikesdepartementet inhämtat direktiv huru med A skulle förfaras, varvid besked erhöles, att A icke skulle beviljas nödfallsvisering, att A, sedan han underrättats om att han icke finge kvarstanna i Sverige, förklarat sig villig att återvända till Norge samma väg som han kommit, samt att han därefter jämte vissa andra norska flyktingar, vilka samtidigt förvägrats nödfallsvisering, förts till Norge under militärbevakning.

Den 19 november 1941 kom A åter såsom flykting till Sverige, denna gång vid Svinesund i Hogdals socken i Bohuslän. Han beviljades då uppehålls- och arbetstillstånd samt vistades till en början i trakten av Trosa och sedermera i Stockholm till dess han efter den tyska kapitulationen återvände till Norge.

I skrivelse till undersökningskommissionen har A framfört klagomål över den behandling han rönt vid sitt första försök att få en tillflyktsort i Sverige samt anfört, bland annat, följande:

I den militärföreläggning, där han efter ankomsten till Sverige omhändertagits, hade han blivit ovänligt bemött av en svensk officer. Samtidigt med honom hade åtta andra norska flyktingar samlats i föreläggningen. På aftonen samma dag som han anlant dit hade vederbörande landsfiskal meddelat honom, att han påföljande morgon skulle sändas tillbaka till Norge. Då A protesterat häremot, hade landsfiskalen förklarat, att det endast vore de politiska ledarna, som finge stanna i Sverige. »Sverige kunde inte ta emot 99 % av norska befolkningen». Därefter hade landsfiskalen för underskrift förelagt honom ett maskinskrivet papper, som innehöll en förklaring att A frivilligt återvände till Norge på grund av att han saknade legitimationspapper. Vidare hade landsfiskalen förklarat, att A, om han vägrade att underskriva den honom förelagda handlingen, komme att överlämnas till tyska vaktposter vid gränsen, men att A, om han undertecknade handlingen, komme att släppas vid gränsen för att själv taga sig in i Norge. Under detta hot hade han skrivit sitt namn å handlingen. Hans begäran att bli förd till gränsen på kvällen, då han på grund av rådande mörker skulle ha större utsikter att undkomma de tyska vaktposterna, hade icke bifallits. En del av de övriga norr-männen å militärföreläggningen hade, enligt vad de uppgivit för A, blivit tillsagda, att de skulle få kvarstanna i Sverige, om de lämnade vissa uppgifter, exempel-

vis namn på personer, med vilka de samarbetat i Norge, vem som hjälpt dem att fly över gränsen och dylikt, uppgifter som de självfallet vägrat att lämna. Påföljande dag hade alla nio förts till gränsen utan att dessförinnan ha erhållit någon mat. Vid gränsen hade norrmännen delat sig i två grupper. A hade för sin del lyckats taga sig förbi de tyska vaktpostererna. Två av de norrmän, som tillsammans med honom återvänt till Norge, hade sedermera anhållits i Oslo av den tyska polismyndigheten. Hur det gått för de övriga hade han sig icke bekant.

Landsfiskalen Hiertner, som beretts tillfälle att yttra sig över A:s klagomål, har anfört i huvudsak följande.

I enlighet med de direktiv, som gällde för ärenden av ifrågavarande slag, skulle ett kort förhör hållas med utlänning, som illegalt inkommit till riket, för att söka få utrönt om vederbörande vore att anse såsom politisk flykting. Vad som därvid framgick skulle inte telefoneras till utrikesdepartementets utländska passavdelning, som därvid avgjorde, om vederbörande skulle få inresa och meddelas nödfallsvisering. Det hade sålunda icke varit vederbörande landsfiskal, som avgjort ärendena i fråga, ehuru han — förmodligen av praktiska skäl — haft att utfärda nödfallsvisering eller delgiva flykting beslut, att denne icke finge inkomma i riket, en uppgift som ofta varit mindre angenäm. Det insågs lätt att det varit mycket vanskligt att avgöra, huruvida en person borde betraktas såsom politisk flykting eller icke. Vederbörandes egna uppgifter kunde ej kontrolleras utan fingo tagas för goda. Det otillfredsställande med att genast vid gränsen söka avgöra, om en utlänning vore politisk flykting eller ej, hade föranlett Hiertner att hos utrikesdepartementet hemställa, att alla flyktingar från Norge skulle få nödfallsvisering och deras legitima behov av att lämna Norge sedermera — exempelvis vid samlingsplats inne i landet under mindre brådskande förhållanden — bli föremål för prövning. Så småningom hade man inom utrikesdepartementet övergått till den uppfattning, för vilken Hiertner sålunda givit uttryck, och troligen från år 1942 hade praktiskt taget alla flyktingar från Norge tillåtits att inresa i Sverige.

I de fall, då landsfiskal vid nu ifrågavarande tidpunkt återvisat — formell avvisning enligt 1937 års utlänningslag ansågs icke böra förekomma för att icke riskera att vederbörandes flykt till Sverige skulle komma till ockupationsmaktens kännedom — en del från Norge ankommande flyktingar, borde enligt Hiertners förmenande dessa åtgärder bedömas med hänsynstagande till nu relaterade direktiv från högre ort och ej efter nuläget. Det hade ej varit blott i förevarande fall utan även i åtskilliga andra fall som återvisning skett inom Järnskögs landsfiskalsdistrikt. Förhållandena hade säkerligen varit likartade inom andra gränsdistrikt.

Vad härefter anginge A:s relation av förhållandena vid hans ankomst till Sverige vore den mycket otillförlitlig. Man kunde för övrigt ifrågasätta, om en yngling på 17 år vid ifrågavarande tidpunkt och i föreliggande situation varit i besittning av det nyktra omdöme, som torde vara erforderligt för att objektivt relatera detaljer. Det vore närmast motbjudande att behöva gå i svaromål på beskyllningen, att Hiertner använt hot mot A, när dylikt vore helt främmande för Hiertner. Så hade icke skett, utan Hiertner hade framfört överordnad myndighets beslut att A och hans kamrater icke kunde lämnas tillstånd att inresa, varpå de fått besked om att de skulle få eskort till gränsen vid den trakt, där de inkommo, så att de osedda skulle kunna taga sig tillbaka in i Norge. Så skedde även. Såsom brukligt varit vid denna tid hade A även fått skriva på en handling, att han vore villig att frivilligt återvända till Norge. Något alternativ hade det ej varit fråga om, utan vederbörande hade frivilligt fått skriva under en sådan handling just för att han icke senare skulle komma och påstå, att han tvingats tillbaka genom skogen. Ingen hade tvingat A, utan han — liksom många andra

— hade förklarat sig villig att gå tillbaka. Det hade hänt någon gång, att inkommen flykting vägrat att gå tillbaka. Denne hade då omhändertagits på annat sätt, och någon tvångsvis genomförd avvisning hade ej förekommit.

Att A skulle ha återförts utan att han erhållit mat förefölle högst osannolikt. Hiertner hade nu icke på grund av den tid som förflutit och det stora antalet flyktingar som inkommit i Järnskogs distrikt kunnat kontrollera saken. Vid tidpunkten i fråga hade det varit den militära bevakningsplutonen, som handhaft utspisningen av flyktingar. Då emellertid alla flyktingar erhållit mat, förefölle det mindre troligt, att just A skulle ha lämnats utanför.

Hiertner ville slutligen nämna, att över Järnskogs distrikt inkommit det största antalet flyktingar över landgränsen, cirka 15 000, och det funnes anledning tro, att — även om det bland dessa kommit åtskilliga minderåriga och även kriminella element — de vore belättna med den behandling de erhållit, då de anlät till riket. Mängden av brev till Hiertner från flyktingar, som inkommit på detta avsnitt, vittnade i allt fall om, att en stor del icke bara varit nöjda utan till och med tacksamma och förvånade över att de så snart efter ankomsten kunnat omhändertagas på sätt som skett.

Hiertner åberopade ett yttrande av löjtnant E. Y. Söderberg, som vid tidpunkten ifråga var befälhavare för den militära bevakningsplutonen, däri denne anfört följande.

»Under den tid jag tjänstgjorde som chef för bevplut i Skillingmark förplägades där inkomna flyktingar genom förbandets försorg, varvid kostnaden debiterades landsfiskalen enligt bestämmelser i Int. Ff. Då flyktingar ofta inkommo på tide, då fastställd utspisning ej ägde rum, tillfrågades de alltid, om de ville ha mat genast. Då de i regel voro hungriga ordnades med extra förplägnad i form av varm dryck, smörgås, soppa eller dylikt, så att de klarade sig, tills den vanliga utdelningen ägde rum. Jag vill med fullt fog framhålla, att ingen behövt lämna förläggningen utan föda, vare sig de återförts till gränsen eller transporterats vidare inåt landet. — Angående förhör med flyktingar och därvid påstådd 'press' vill jag påpeka, att jag vid de flesta tillfällen varit närvarande och aldrig förmärkt, att landsfiskalen skulle utövat något tvång mot de inkomna.»

Vidare åberopade Hiertner följande yttrande av f. d. polis- och fjärdingsmannen i Skillingmark, Oden Hager.

»Sedan jag lämnats tillfälle att taga del av norrmannen A:s klagomål över att han skulle ha behandlats illa vid sin ankomst till Sverige som flykting, får jag meddela följande:

Jag kan icke nu så lång tid efteråt erinra mig just A, enär det kom en massa flyktingar över gränsen under min tjänstgöring. Emellertid förde jag en dagbok över alla flyktingar som jag tagit emot under 1941 och en del av 1942, med anteckning av yrke, namn, födelsetid, hemort samt anmärkning för de personer som, efter det vederbörande myndighet i Stockholm hörts, icke kunde beviljas nödfallsvisum utan måste återvända till Norge.

Av dessa anteckningar framgår att den 31 oktober 1941 inkom 3 norska flyktingar, och på förmiddagen den 1 november 8 stycken däribland A. Efter den vanliga proceduren fick nödfallsvisum utskrivas för 4 stycken och 7 måste återvända till Norge, A inbegripen. Detta ägde rum först på förmiddagen den 2 november då en militärpatrull som vanligt eskorterade dem till gränsen där terrängen utgöres av milsvida skogar så att de osett kunde vända tillbaka samma väg som de kommit.

A:s uppgift att han icke blivit utspisad före återfärden till Norge torde vara ren osanning. Det första som ordnades i militärförläggningen, där de som regel

omhändertogs till allt var ordnat, var utspisning. Sedan fingo flyktingarna under uppehållet spisa vid samma tider som militären, och samma mat. Icke heller mig veterligt förekom några klagomål från norrmännen över utspisningen. Dock fanns någon enstaka individ med som kunde karakteriseras som rama ligatypen vilka försökte kritisera allting, men fingo samma mat och samma behandling som de övriga. Som kutym gällde att alla norska flyktingar skulle vara utspisade och utvilade efter genomgångna strapatser under flykten oavsett de skulle fortsätta vidare in i Sverige, eller om de nödgades återvända till Norge.

Sedan besked kommit från Stockholm att nödfallsvisering icke kunde komma i fråga delgavs detta, och vederbörande tillfrågades samtidigt om de frivilligt ville återvända samma väg de kommit in, och med vägvisare till gränsen, i regel militär.

Slutligen kan jag intyga, att jag aldrig hört eller iakttagit att landsfiskalen i distriktet utövat någon press eller på annat sätt hotat med något tvång under förhör med flyktingar under de otaliga gånger jag varit närvarande vid dylika tillfällen.»

Vid förfrågan från undersökningskommissionens sida angående behandlingen av förevarande flyktingärende har utrikesdepartementet lämnat följande uppgifter.

Undersökning rörande omständigheterna vid vägrandet av nödfallsvisering för A hade tidigare företagits av utrikesdepartementet med anledning av att härvarande norska beskickning genom verbalnote den 27 november 1941 fäst utrikesdepartementets uppmärksamhet på fallet. Genom verbalnote den 9 januari 1942 hade utrikesdepartementet meddelat beskickningen, att undersökningen givit vid handen, att sådana omständigheter icke förelegat att nödfallsvisering för vistelse i Sverige hade bort lämnas.

I en den 2 januari 1942 till utrikesdepartementet inkommen skrivelse hade landsfiskalen Hiertner i fråga om fallet A och åtta andra fall, i vilka samtidigt nödfallsvisering vägrats, i anslutning till ett omnämnande av att direktiv i ärendet inlämnats från utrikesdepartementet, anfört, att även han varit av den uppfattningen att ifrågavarande nio norrmän icke varit att betrakta såsom politiska flyktingar, samt att vederbörandes uppgifter om skälen för inresan varit så motstridande, att man icke kunnat frigöra sig från den uppfattningen, att de voro diktade.

Det borde framhållas, att vid vägran av nödfallsvisering i fall som förevarande, man givetvis utgått från att återförandet över gränsen kunde företagas på sådan väg och på sådant sätt, att de återvändande icke behövde riskera att upptäckas av gränsbevakningen på den norska sidan. Det hade varit känt för vederbörande tjänsteman vid departementets expedition för utländska passärenden, att dylik risk icke förelåg vid gränsen i Järnskogs landsfiskalsdistrikt.

Undersökningskommissionen. Det såsom exempel här relaterade återförandet av A till Norge, då han första gången anlände till Sverige, innebar i realiteten avvissning, även om det betecknades såsom »återvisning» och A fått »frivilligt» skriva under en handling att han vore villig återvända till Norge. Kommissionen har konstaterat, att landsfiskalen Hiertner, då han vägrade låta A kvarstanna i Sverige, handlade i enlighet med honom av utrikesdepartementet telefonledes meddelade direktiv.

Vad angår frågan huruvida A varit att anse såsom politisk flykting eller icke må framhållas, att vad som antecknats i protokollet över det av lands-

fiskalen Hiertner den 1 november 1941 med A hållna förhoret icke ger belägg för att A:s uppgifter om anledningen till hans flykt från Norge varit oriktiga. Enligt undersökningskommissionens mening hade nämnda fråga bort jämligt 20 § i utlänningslagen underställas socialstyrelsen för prövning. Undersökningskommissionen anser ärendet utgöra ett exempel på att såsom i det föregående omnämnts utrikesdepartementets direktiv beträffande rätten att bevilja nödfallsvisering kommit att inverka på gränsmyndighetens bedömande av frågan, huruvida politiskt flyktingskap kunde anses föreligga, och därmed på underställningsfrågan.

b) Ingripanden mot norrmän, som varit verksamma i Norges frihetskamp.

I inledningen till detta avsnitt har nämnts hurusom från ledande norskt håll gjorts vissa uttalanden rörande de svenska myndigheternas ingripande mot personer, som varit verksamma i Norges frihetskamp¹. Såsom exempel på dylika ingripanden ha vid undersökningskommissionens besök i Oslo namngivits vissa norska flyktingar. I det följande redogöres för de sålunda namngivna flyktingarnas behandling i Sverige. Flyktingarna ha betecknats med bokstäverna B—H.

I samband härmed redogöres för vissa till undersökningskommissionen från enskilda norska medborgare inkomna klagomål, vilka jämväl väsentligen avse frihetsberövanden, som grundats på vederbörande flyktingars verksamhet för Norges frigörelse. Dessa flyktingar ha betecknats med bokstäverna I—L.

Undersökningskommissionen vill här hänvisa till vad kommissionen i avsnittet om frihetsberövanden på grund av politisk verksamhet² anført beträffande den under kriget gällande lagstiftningen, särskilt rörande s. k. olovlig underrättelseverksamhet, och de olyckliga konsekvenser som denna lagstiftning medfört. Vad kommissionen i nämnda sammanhang anført därom, att det icke sällan inträffat att utlänningar, som varken kunnat sakfällas för brott eller under längre tid kvarhållas enligt tvångsmedelslagen, berövats friheten med stöd av utlänningslagstiftningen, har särskild tillämpning å de norrmän, som varit verksamma i sitt lands frihetskamp.

De här nedan lämnade referaten ha i stort sett ordnats med hänsyn till tidpunkten för ingripandet.

Jur. stud., fänriken B, född 1922, har i skrivelse till undersökningskommissionen anført klagomål över att flera norrmän, vilka arbetat såsom kurirer åt »allierade myndigheter», däribland han själv, under krigets första år i Sverige arresterats och fått röna oväntat hård behandling, varjämte B uttalat, att de flesta av dessa norrmän väntade upprättelse i en eller annan form.

B ankom såsom flykting till Sverige den 5 mars 1941. Vid förhör, som vederbörande landsfiskal därvid höll med honom, uppgav han, att han lämnat Norge

¹ Se sid. 136. — ² Se sid. 49—51.

på grund av att han vore missnöjd med nyordningen, samt att han beslutat sig för att söka komma till Kanada för att ansluta sig till de norska militärstyrkorna där. Vidare uppgav B, att han i Norge tagit aktiv del i demonstrationer mot Nasjonal Samling samt utdelat illegala tidningar.

B, som till en början fick tillstånd att vistas i Stockholm och erhöll bidrag till sitt uppehälle av norska legationen, anhölls den 25 mars 1941 av polismyndigheten i Stockholm såsom misstänkt för brott mot 8 kap. strafflagen. Vid den därefter verkställda polisutredningen utröntes, att B den 22 nämnda mars mottagit ett icke undertecknat brev, vilket var försett med ett egenartat stämpelmärke och innehöll ett meddelande att avsändaren av brevet »hört att B var beredd att fortsätta kampen». Vid samma tid anträffade polismyndigheten hos en annan norsk medborgare, vilken bevisligen medverkat i en för de allierade arbetande spionerorganisation i Sverige, ett brev, som var försett med ett stämpelmärke av samma slag som det nyssnämnda och i vilket brev B omnämndes såsom »en god och tapper man». Vid polisförhör uppgav B, att omförmälde norske medborgare vore en av hans idrottskamrater, men att han icke kände till vem som avsänt breven och icke förstode meningen med dessa.

Enligt beslut av polismyndigheten den 25 mars 1941 togs B i förvar »jämligt utlänningslagen». Efter att till en början ha kvarhållits i kriminalpolisens förvarslokaler överfördes han den 12 april 1941 till Stockholms stads rannsaktionsfängelse. I skrivelse till överståthållarämbetet samma den 12 april hemställde polisintendenten Martin Lundqvist, att ämbetet måtte överväga frågan om utvisning av B enligt 37 § utlänningslagen (s. k. politisk utvisning). Överståthållarämbetet anmälde den 23 i sistnämnda månad till Kungl. Maj:t, att anledning till utvisning av B föreläge. Den 23 maj 1941 förordnade Kungl. Maj:t att B skulle utvisas, att han emellertid icke finge befordras till sitt hemland eller till land, där han kunde antagas icke åtnjuta trygghet mot att bli återsänd till hemlandet, samt att B skulle i avvaktan på utvisningens verkställande hållas i förvar, socialstyrelsen dock obetaget att förordna om övervakning genom omhändertagande för vistelse i förläggning eller eljest på sätt styrelsen funne lämpligt. Styrelsen beslöt den 31 maj 1941, att B skulle få tills vidare vistas i Stockholm med skyldighet att varje dag anmäla sig hos polismyndigheten, och samma dag försattes B på fri fot.

Av skriftväxling mellan norska legationen och utrikesdepartementet framgår, att legationen först genom en den 21 maj 1941 dagtecknad skrivelse från B fick kännedom om att denne anhållits.

Den 26 juni 1941 beviljades B tillstånd att vistas inom Mo landsfiskalsdistrikt, varefter han uppehöll sig å den norska förläggningen i Öretyd.

Landsfiskalen i nämnda distrikt anmälde den 29 oktober 1941, att B samma dag utan tillstånd avvikit från uppehållsorten. Den 2 november 1941 anhölls han i Östersund samt uppgav därvid, att han haft för avsikt att återvända till Norge men förklarade, att han icke av annan fått uppdrag att begiva sig dit utan handlat på eget bevåg. Han gjorde efter anhållandet ett försök att rymma men blev åter fasttagen.

Den 7 november 1941 beslutade socialstyrelsen, sedan utlänningsnämnden förklarat sig icke ha något att däremot erinra, att B skulle omhändertagas för vistelse i Smedsboförläggningen. Han avfördes till förläggningen den 12 november 1941 men erhöll redan påföljande dag en veckas permission för att söka ordna med flygfärd till England, vilken permission förlängdes att gälla till och med den 3 december. Den 9 december 1941 fick han med de svenska myndigheternas tillstånd avresa med flygplan till England, och den 12 i samma månad förordnade socialstyrelsen, att beslutet om hans omhändertagande i förläggning skulle upphöra att gälla.

Kungl. Maj:t har den 18 juli 1945 förordnat, att det beträffande B meddelade utvisningsbeslutet icke skall lända till efterrättelse.

Journalisten C, född 1913, som tidigare varit tysk medborgare, kom såsom flykting till Sverige den 30 juni 1940. Han förvärvade norskt medborgarskap den 2 augusti 1940.

Beträffande sina levnadsomständigheter berättade han vid med honom hållet polisförhör, bland annat, följande: Han hade åtnjutit skolundervisning och avlagt studentexamen i Tyskland. Redan under skoltiden hade han varit politiskt verksam och ansluten till det tyska socialdemokratiska ungdomspartiet. Då national-socialisterna 1933 kommo till makten i Tyskland, hade han begivit sig till Norge, där han till en början åtnjutit understöd av arbetarorganisationer och sedermera arbetat såsom journalist, bland annat för *Arbeiderbladet* och för *Arbeidernes pressekontor*. De närmaste månaderna efter den tyska ockupationen av Norge hade han vistats i Oslo och trakten däromkring utan att bli identifierad av de tyska myndigheterna. Då han emellertid i juni 1940 fått kännedom om att han vore eftersökt av dessa myndigheter, hade han flytt hit till landet.

C beviljades till en början tillstånd att vistas i Skinnskattebergs landsfiskalsdistrikt men fick från slutet av juli 1940 uppehållsvisering, gällande för Stockholm.

Under sin vistelse här i landet var C verksam såsom journalist och registrerades den 11 december 1940 av utrikesdepartementets pressbyrå såsom utländsk journalist samt erhöll i samband därmed ett av pressbyrån utfärdat identitetskort.

Den 28 mars 1941 anhölls C av polismyndigheten i Stockholm såsom misstänkt för hemlig underrättelseverksamhet för Englands räkning. I samband med anhållandet verkställde polismyndigheten kroppsrensningen å C samt husrannsakan i dennes bostad. C kvarhölls av polismyndigheten till den 3 april 1941.

Anledningen till anhållandet var att polismyndigheten, som från och med den 17 mars 1941 anordnat granskning av postförsändelser till och från C, anträffat brev vilka av C avlåtits dels till nyhetsbyrån »Overseas News Agency» i New York och dels till en i New York bosatt norsk kvinna och vilka innehöll uttalanden och uppgifter om, bland annat, förhållandena i Norge under ockupationstiden, den norska motståndsrörelsen, de tyska myndigheternas terror och övergrepp mot norska medborgare, den svenska försvarsviljan, stämningen inom svenska officerskretsar, betydelsen av en svensk försvarslinje vid gränsen mot Norge, terrängförhållandena vid denna gräns, eventualiteten av tyskt anfall mot Sverige samt Sveriges strategiska läge i förhållande till Ryssland. Därtill kom att C, enligt vad polismyndighetens utredning gav vid handen, i slutet av december 1940 företagit en resa till Norge, från vilken han återvänt den 2 januari 1941.

Vid de med C hållna polisförhören berättade denne i huvudsak följande.

Han hade under sin verksamhet i Norge såsom journalist kommit i förbindelse med en amerikan, vilken sysslade med nyhetsförmedling för den amerikanska pressens räkning och åt vilken C fått skriva ett antal artiklar om förhållandena i Norge. Härmed hade C fortsatt efter sin ankomst till Sverige. Nämnde amerikan förestode sedan år 1939 nyhetsbyrån »Overseas News Agency», vilken byrå C tillhandahållit av honom författade artiklar om Sverige och Norge. De av polismyndigheten granskade breven innehöll stoff till artiklar, som skulle distribueras av nyhetsbyrån. De uppgifter, som C lämnat i breven hade han inhämtat vid läsning av svenska tidningar och vid åhörande av olika föredrag. En del av uppgifterna hade lämnats honom av norska flyktingar i Sverige samt av svenska medborgare i hans bekantskapskrets. Han hade även författat och låtit utgiva en bok, i vilken han behandlat förhållandena i Norge under ockupationstiden. En del av de uppgifter, som han lämnat i denna bok, hade han erhållit ur rapporter, som norska legationen erhållit från Norge under kriget och som C fått taga del av. C vore personligen bekant med den kvinna, till vilken en del av de av polismyn-

digheten granskade breven voro adresserade. Denna kvinna hade nämligen varit tysk medborgare, och C hade samarbetat med henne inom den socialdemokratiska ungdomsrörelsen i Tyskland. Hon hade sedermera flytt till Norge samt 1939 efter ingånget äktenskap bosatt sig i U. S. A. Därefter hade C haft livlig korrespondens med henne och i sina brev skildrat förhållandena i Norge, bland annat på grund av att en del norska flyktingar i U. S. A. i framstående ställning, vilka voro bekanta med henne, sagt sig vara intresserade av nyheter från Norge.

Beträffande C:s resa till Norge utröntes att den företagits med de svenska myndigheternas vetskap och medgivande. I fråga om ändamålet med resan uppgav C följande: Han hade anhöriga i Norge, med vilka han önskat sammanträffa under jul- och nyårshelgen. Då han till en befattningshavare å norska legationen i Stockholm omtalat, att han önskade besöka Norge, hade han av denne tillfrågats, om han ville i samband med resan för legationens räkning införskaffa upplysningar om förhållandena i Norge under den tyska ockupationen. Han hade åtagit sig detta uppdrag. Under vistelsen i Norge hade han av en del personer, med vilka han sammanträffat i Oslo, erhållit vissa upplysningar om den inre politiska situationen i Norge samt om förhållandena inom fackföreningsrörelsen men däremot icke om några militära förhållanden, bortsett från att han fått höra vissa uttalanden om de tyska truppers numerär och om stämningen bland de tyska soldaterna. Han hade vid sin återkomst till Sverige avgivit rapport om de sålunda inhämtade upplysningarna till förenämnde befattningshavare vid norska legationen men icke till någon annan person lämnat uppgift om vad han erfarit om förhållandena i Norge.

Efter det polisutredningen rörande C:s omförmälda förehavanden slutförts, hemställde polisintendenten Martin Lundqvist i skrivelse till informationsstyrelsen om yttrande, huruvida innehållet i C:s förenämnda brev kunde anses vara av sådan beskaffenhet, att offentliggörande av däri förekommande uppgifter kunde lända till skada för Sveriges neutralitet eller vänskapliga förbindelser med främmande makt. Informationsstyrelsen förklarade i avgivet yttrande, att enligt styrelsens förmenade brevens innehåll icke vore ägnat att medföra konsekvenser av berörda art, dock med förbehåll för vissa spekulationer i breven om huru svensk utrikes- och militärpolitik skulle komma att bedrivas i vissa tänkta lägen. »Ett uppenbarande av dylika spekulationer», uttalade informationsstyrelsen, »lärer visserligen icke i och för sig innefatta något brottsligt men skulle måhända under vissa omständigheter kunna medföra irritation i förhållande till främmande makt.»

Den 5 maj 1941 beslöt polisintendenten Lundqvist, att polisutredningen tills vidare icke skulle föranleda någon åtgärd.

Av undersökningskommissionens utredning har framgått, att åtskilliga av de brev, vilkas innehåll föranledde misstankar mot C om illegal verksamhet, avlätits efter det C av utrikesdepartementets pressbyrå registrerats såsom utländsk journalist. Någon obligatorisk censur av de brevöfsändelser, som sålunda registrerade journalister vid ifrågavarande tid avlätto till utlandet, förekom icke. Däremot voro dylika brevöfsändelser underkastade den allmänna kontroll av utlandsöfsändelser, som utövades av säkerhetstjänsten. Denna kontroll skedde emellertid endast medelst stöckprov, såvida icke vederbörande myndighet, såsom i C:s fall, beslutat om särskild kontroll beträffande viss person.

Norske medborgaren D, född 1879, som intagit en ledande ställning såsom norsk politiker, befann sig i början av juni 1940 här i landet. Då han fick kännedom om den norska kapitulatonen vid sagda tid, kvarstannade han i Sverige samt erhöU uppehållsvisering, vilken gällde för Stockholm och sedermera tid efter annan förlängdes.

Då D i december 1941 begärde förlängning av uppehållstillståndet, skedde på föranstaltande av överståthållarämbetet polisundersökning rörande D:s verksamhet

här i landet. I en av polismyndigheten upprättad promemoria över resultatet av undersökningen har antecknats, bland annat, följande.

Vid flera tillfällen under 1941 hade till Sverige ankommit brev från en i Norge boende norsk medborgare, vilka brev adresserats till en viss täckadress i Stockholm och innehållit åtskilliga uppgifter om tyskarnas militära dispositioner i Nordnorge. Polisutredningen hade givit vid handen, att med nämnda täckadress åsyftades D. Vid polisförhör med D hade denne uppgivit, att han under sommaren 1941 sammanträffat i Stockholm med en norsk lärare, som hade sin tjänstgöring i Nordnorge, att denne sagt sig möjligen kunna i framtiden sända upplysningar från Norge av värde för i Sverige varande norska medborgare, samt att det mellan denne och D överenskommits, att brevfrändelser med dylika upplysningar skulle avlätas till D under förberörda täckadress.

I samband med polisutredningen anhölls D den 19 januari 1942 och kvarhölls å kriminalpolisens station under nära fyra timmar, varvid kroppsrensningen verkställdes å honom. Samma dag företogs husrannsakan i D:s bostad.

Under hänvisning till innehållet i nyssnämnda promemoria avstyrkte säkerhetschefen bifall till D:s ansökan om förlängt uppehållstillstånd.

I samband med socialstyrelsens behandling av frågan om uppehållstillståndets förlängning lämnades D tillfälle att närmare förklara varför han avtalat om täckadress för frändelserna i fråga. D uppgav därvid följande: Den norske läraren hade vid sitt samtal med D förklarat sig med hänsyn till sin egen säkerhet vara ytterligt angelägen att D:s namn icke skulle bli känt i förevarande sammanhang, ej ens för den person, som skulle få uppdrag att låta postbefordra breven inom Sverige. D hade ansett sig böra respektera lärarens önskemål men hade icke för egen del haft något intresse av att korrespondera under fingerat namn. Han hade mottagit endast ett brev under den överenskomna täckadressen och detta hade innehållit vissa uppgifter om försörjningsläget i Norge men inga uttalanden om militära förhållanden. D kände icke till innehållet i de övriga under täckadressen avlätna breven, vilka vid ankomsten till Sverige omhändertagits av polismyndigheten. Han hade icke befattat sig med underrättelseverksamhet beträffande militära förhållanden och kunde icke taga ansvaret för att andra personer till äventyrs sökt överbringa upplysningar om dylika förhållanden till honom utan att han överenskommit därom. Självt hade han aldrig räknat med att från Norge erhålla uppgifter om annat än försörjningsläget samt vissa personliga förhållanden.

Efter det generaldirektören i socialstyrelsen Karl Höjer i ärendet rådgjort med utrikesminister Günther och socialminister Möller, biföll socialstyrelsen D:s ansökan om förlängt uppehållstillstånd.

Jur. stud. E, född 1915, som vid tiden för den tyska ockupationen bedrev studier vid universitetet i Oslo, begav sig därvid till Nordnorge och i maj 1940 därifrån till Sverige. Efter ett par veckors uppehåll här i landet återvände han till Oslo men återkom till Sverige den 4 juni 1940 i avsikt att härifrån kunna begiva sig till Nordnorge och ansluta sig till de norska trupperna därstädes. Då han emellertid efter ankomsten till Sverige fick kännedom om att de norska trupperna kapitulerat, kvarstannade han här i landet. Han erhöll anställning vid norska legationens pressavdelning.

E tillhörde, enligt vad han själv uppgivit, det norska arbetarpartiet.

Jämsides med arbetet å norska legationens pressavdelning ägnade sig E åt hjälparbete för härvarande norska flyktingar, därvid han samarbetade med D.

Samtidigt med att en annan norsk medborgare den 6 augusti 1941 anhölls såsom misstänkt för hemlig underrättelseverksamhet blev jämväl E anhållen av polismyndigheten i Stockholm såsom misstänkt för delaktighet i nämnda verksamhet. Kort förut hade en svensk medborgare anhållits för sådan delaktighet. Polisutredningen angående den nyssnämnde norske medborgarens verksamhet gav vid han-

den, att nämnde svenske medborgare biträtt honom vid resor, som han företagit till norra Sverige för att ordna förbindelser mellan norrmän och norska myndigheter i Sverige samt motståndsrörelsens organisationer i Norge, ävensom att E varit verksam för att sammanföra den svenske medborgaren med ifrågavarande norske medborgare.

E kvarhölls av polismyndigheten såsom misstänkt för brott från nämnda den 6 augusti till den 19 i samma månad. Sedan åklagarmyndigheten sistnämnda dag förklarar, att vad som framkommit vid den verkställda polisutredningen icke skulle föranleda åtal mot E, togs denne den 20 augusti med stöd av 1937 års utlänningslag i förvar samt överfördes till Stockholms stads rannsakningsfängelse. Sistnämnda dag avgav polismyndigheten till överståthållarämbetet rapport om resultatet av polisutredningen. Överståthållarämbetet anmälde till Kungl. Maj:t, att ämbetet funne skäl föreligga till utvisning av E.

Den 29 augusti 1941 beslöt Kungl. Maj:t, att överståthållarämbetets anmälan icke skulle föranleda någon åtgärd. I anledning härav försattes E omedelbart på fri fot.

Samma dag som D anhölls såsom misstänkt för olovlig underrättelseverksamhet eller den 19 januari 1942 inkom E å centralpostkontoret i Stockholm för att avhämta en av postverket aviserad, rekommenderad försändelse, vilken ankommit från Norge under den av D använda täckadressen. E anhölls därvid av polismyndigheten samt kvarhölls å kriminalpolisens station under något mer än åtta timmar. Han underkastades därvid kroppsrensningen, varjämte husrannsaken verkställdes i hans bostad.

Vid det polisförhör, som i samband med sistnämnda anhållande hölls med E, uppgav denne följande:

Någon dag kort före anhållandet hade han i den lokal, varest han jämte D varit sysselsatt med hjälpverksamhet för norska flyktingar, mottagit omförmälda avirörande en rekommenderad postförsändelse. Då han därvid läst den å försändelsen angivna adressen, hade han erinrat sig, att D tidigare mottagit brev med samma adress. E hade i anledning därav frågat D om försändelsen vore avsedd för denne, varvid D genmält, att så antagligen vore fallet. Med anledning härav hade E omhändertagit avin för att vid tillfälle utlösa försändelsen. E ville försäkra, att han icke hade sig något bekant om försändelsens innehåll samt att han icke kände till huruvida D med annan person träffat avtal om brevväxling under täckadress.

Ej heller sistnämnda polisutredning föranledde något åtal mot E.

E har vid ytterligare ett tillfälle nämligen den 18 april 1943 anhållits av polismyndigheten i Stockholm såsom misstänkt för delaktighet i olovlig underrättelseverksamhet. Jämväl vid sistnämnda tillfälle, varvid E kvarhölls å kriminalpolisens station under något mer än fem timmar, underkastades han kropps- och husrannsaken. Beträffande anledningen till detta anhållande, vilket icke heller ledde till åtal, redogöres i annat sammanhang¹.

Undersökningskommissionen anser ärendena rörande flyktingarna B, C, D och E kunna framhållas såsom exempel på de av kommissionen tidigare berörda följderna av lagstiftningen om olovlig underrättelseverksamhet². Någon anledning till misstanke om verksamhet, som riktat sig mot Sverige, har i dessa fall icke förelegat. I åtminstone ett av fallen har utlänningsen varit känd såsom person, vilken i norskt samhällsliv intagit en framstående ställning, ett förhållande som förelegat jämväl i fråga om flyktingen F, beträffande vilken redogörelse lämnas här nedan.

¹ Se betänkandet del III. — ² Se sid. 49—51 och 148.

Undersökningskommissionen har vidare i ärendet angående flyktingen B uppmärksammat att — sedan polismyndigheten i Stockholm den 25 mars 1941 anhållit B såsom misstänkt för brott mot 8 kap. strafflagen och samma dag tagit honom i förvar jämlikt utlänningslagen — polismyndigheten den 12 april 1941 hemställt hos överståthållarämbetet om övervägande av s. k. politisk utvisning av B. Om polismyndigheten med sitt beslut om förvarstagande av B åsyftade att politisk utvisning av B kunde ifrågasättas, må påpekas, att befogenhet att taga utlännning i förvar, där anledning funnes föreligga till politisk utvisning, icke tillkom polismyndigheten utan — förutom Kungl. Maj:t — allenast Konungens befallningshavande¹.

Norske medborgaren F, född 1897, vilken såväl före den tyska ockupationen av Norge som efter den tyska kapitulationen beklätt höga ämbeten inom den norska administrationen, kom jämte två andra norrmän såsom flykting till Sverige över norsk-svenska gränsen i närheten av Strömstad den 14 januari 1942. Han fördes därvid av tullpersonal till vederbörande landsfiskal i Strömstad i och för förhör. Vid ankomsten till Sverige innehade han legitimationshandlingar, genom vilka han kunde identifieras.

Vid det med honom av landsfiskalen hållna förhöret uppgav F i huvudsak följande: Anledningen till att han flytt från Norge hade varit, att han visste sig vara misstänkt av de tyska myndigheterna för verksamhet inom den norska motståndsrörelsen. Han hade sedan år 1941 haft direkt förbindelse med den norska regeringen i London genom personer, vilka lyckats företaga resor mellan Bergen och London. Han ville icke uppgiva, vilka personer han sålunda samarbetat med. Icke heller ville han närmare angiva arten av den verksamhet han bedrivit för den lagliga norska regeringens räkning. Verksamheten vore emellertid av civil administrativ natur. Att de tyska myndigheterna fattat misstankar mot honom hade framgått av att han, enligt vad han förmärkt, »skuggats» och att nämnda myndigheter verkställt undersökningar i hans ämbetslokaler. De båda norrmän, som samtidigt med honom anlände till Sverige hade han tillfälligtvis sammanträffat med kort före ankomsten till svenska gränsen.

Nämnda två norrmän uppgåvo vid de med dem hållna förhören, att de i Norge varit verksamma inom sammanslutningar, vilka motarbetat ockupationsmakten.

På order av landsfogden i Göteborgs och Bohus län förpassades F jämte de båda andra flyktingarna från Strömstad till statspolisens avdelning i Göteborg för fortsatt förhör. Vid det på föranstaltande av statspolisens verkställda förhöret framkom icke något av vikt utöver den utredning, som vunnits genom det tidigare förhöret. F uppgav emellertid på särskild fråga, att hans förbindelser med den norska regeringen i London icke gått över Sverige.

Sedan polisintendenten Martin Lundqvist av statspolisens avdelning i Göteborg underrättats om resultatet av de med F hållna förhören, gav Lundqvist order om att F jämte de båda andra flyktingarna skulle föras till Stockholm för vidare förhör. Resan till Stockholm företogs med tåg, som avgick från Göteborg den 15 januari 1942 kl. 16.00 och skedde under övervakning av en polisman. Vid ankomsten till kriminalpolisens station i Stockholm kl. 23.30 samma dag underkastades F kroppsrensningen samt kvarhölls därefter å stationen över natten. Påföljande dag underkastades F ånyo förhör. Han lämnade därvid en redogörelse för sina huvudsakligaste levnadsomständigheter, varjämte han uppgav, att han, som vore motståndare till Nasjonal Samling, varit verksam för att bland de norska

¹ Genom 1945 års utlänningslag har befogenhet att taga utlännning i förvar i dylika fall tillerkänts jämväl den centrala utlänningsmyndigheten.

ämbetsmännen skapa en inre front, vilken skulle söka upprätthålla den norska rättsstaten samt bringa hjälp åt de ämbets- och tjänstemän, som på grund av sin trohet mot den lagliga norska regeringen bleve avsatta, samt att han ansåge sig vara politisk flykting och ämnade anmäla sig hos härvarande norska legation för att söka få resa till England.

Efter det polisintendenten Lundqvist i saken samrått med utrikesdepartementet, försattes F senare på dagen nämnda den 16 januari på fri fot samt fick vistas i Stockholm till dess norska legationen den 14 påföljande februari beredde honom tillfälle att med flygplan resa till London.

Polisintendenten Lundqvist har rörande ingripandet mot F lämnat undersökningskommissionen följande uppgifter.

Han erinrade sig, att han, efter det F och de båda flyktingar, som samtidigt med denne ankommo till Sverige, underkastats förhör i Göteborg, genom telefonmeddelande från statspolisens avdelning därstädes fått kännedom om flyktingarnas ankomst ävensom om de uppgifter flyktingarna vid de med dem hållna förhören lämnat om sin verksamhet i Norge. Då denna verksamhet och syftet med flyktingarnas resa till Sverige icke klarlagts genom förhören och då F själv förklarar sig vilja komma till Stockholm för att få förbindelse med härvarande norska legation, hade Lundqvist ansett det mest praktiskt att låta föra F och de båda andra norrmännen till Stockholm, särskilt som det för polismyndigheten framstått som nödvändigt att genom utrikesdepartementets förmedling inhämta upplysningar om F från norska legationen. Därest F under den fortsatta polisutredningen kvarstannat i Göteborg, skulle utredningen säkerligen blivit mera tidsödande. Anledningen till att statspolisens avdelning i Göteborg i saken hänvänt sig till polisintendenten Lundqvist hade uppenbarligen varit att det gällde handläggning av utlänningsärende, vari vederbörande utlänningsbegärt att få begiva sig till Stockholm, samt att polisintendenten Lundqvist vid ifrågavarande tid tjänstgjort såsom övervakningschef inom säkerhetstjänsten. Det hade icke ansetts lämpligt att försätta F och de båda andra norrmännen på fri fot så länge arten av vederbörandes verksamhet och syftet med resan till Sverige icke klarlagts. Så snart F förhörts i Stockholm och polismyndigheten från utrikesdepartementet fått besked om att F efter kort tid skulle få resa till London och under väntetiden borde få vistas i Stockholm, hade F försatts på fri fot.

Undersökningskommissionen anser för sin del, att polismyndigheternas ingripande mot F icke varit av omständigheterna påkallat.

Spårvägskonduktören G, född 1905, och ombudsmannen H, född 1907. G kom såsom flykting till Sverige den 25 februari 1942. Vid därvid med honom hållet polisförhör uppgav han, att han arbetat såsom spårvägskonduktör i Oslo och varit ombudsman i spårvägsbetjäningssällskapet men av de tyska myndigheterna tvingats avgå från sistnämnda befattning i september 1941, att han därefter från nämnda myndigheters sida varit utsatt för upprepade förhör och husundersökningar, varför han den 13 februari 1942 av fruktan för att bliva arresterad lämnat sin anställning och hållit sig dold till dess han fått tillfälle att fly till Sverige, samt att han i Norge misstänkts för att motarbeta nyordningen, vilka misstankar »hade visst fog för sig».

G fick efter några dagars vistelse i Öreryd och i Stockholm bosätta sig i Täby i Stockholms län.

H kom såsom flykting till Sverige den 12 juni 1942 och uppgav vid polisförhör, som därvid hölls med honom, att han, som varit ordförande i murarfackförening i Oslo, blivit avsatt från denna befattning den 24 februari 1942 genom ingripande från de tyska myndigheternas sida samt därefter varit föremål för olika åtgärder

av dessa myndigheter varför han befarat att bliva arresterad om han kvarstannade i Norge.

Efter någon tids vistelse i Kjesäter fick H bosätta sig i Stockholm.

G och H ha båda uppgivit sig tillhöra det norska arbetarpartiet.

Den 20 juli 1942 anhölls G och H i Rättvik såsom misstänkta för olovlig underrättelseverksamhet. Vid anhållandet befunnos de inneha G 10 500 kronor i norskt mynt, ett falskt gränsbevis, en pistol med ammunition ävensom för motståndsrörelsen i Norge avsedda propagandaskrifter samt H 21 500 kronor i norskt mynt, ett falskt gränsbevis, en pistol med ammunition, ett maskinskrivet chiffermeddelande och åtskilliga för motståndsrörelsen avsedda propagandabroschyren.

Vid polisförhör, som efter G:s och H:s anhållande höllos med dem, uppgåvo de att de av en person, som de antog vara anställd vid norska legationen i Stockholm, erhållit uppdrag att till viss person i Norge, vars namn de icke ville uppgiva, överbringa de hos dem anträffade penningarna och propagandaskrifterna. Vidare uppgåvo de, att i uppdraget jämväl ingått att de skulle under uppehållet i Norge söka skaffa sig uppgifter om läget inom den norska fackföreningsvärlden, om det illegala arbetets gång, om försörjningsläget i Norge samt om de av ockupationsmakten verkställda arresteringarna. Penningarna och propagandaskrifterna hade G och H, enligt av dem lämnad uppgift, erhållit vid besök å norska legationens lokaler i Stockholm. Vapen och falska legitimationshandlingar uppgåvo de sig ha erhållit av uppdragsgivaren.

G och H fördes efter anhållandet till Stockholm och kvarhöllos i förvar å Stockholms stads rannsakningsfängelse i avbidan på beslut av socialstyrelsen huru med dem skulle förfaras. Överståthållarämbetet anmälde till socialstyrelsen att ämbetet ansåge synnerliga skäl föreligga för omhändertagande av G och H i förläggning.

Enligt beslut av socialstyrelsen den 12 augusti 1942 omhändertogos G och H i Långmoraförläggningen, varifrån de emellertid efter kort tid åter utskrevos, nämligen H den 9 september 1942 och G den 30 i samma månad.

Kort tid efter intagandet å Långmoraförläggningen dömdes G och H för olaga vapeninnehav till böter men blevo eljest icke lagförda för sina förenämnda åtgärder här i landet.

Från ledande norskt håll har gjorts gällande, att tillräcklig anledning icke förefunnits att anhålla samt omhändertaga G och H, vilka varit verksamma såsom kurirer för de lagliga norska myndigheternas räkning.

Undersökningskommissionen har uppmärksammat förevarande flyktingärenden såsom exempel på att under den första tiden efter det tyskarna ockuperat Norge blevo norska flyktingar, vilka voro verksamma såsom kurirer för norska legationens räkning, på grund av denna sin verksamhet föremål för ingripanden från svenska polismyndighetens sida samt berövade friheten genom omhändertagande i flyktingförläggningar. Utvecklingen ledde därhän, att berörda kurirtrafik vann godkännande och i vissa avseenden erhöll stöd av de svenska myndigheterna. Enligt undersökningskommissionens mening överensstämde de principer, som sålunda kommo att tillämpas, med den allmänna rättsuppfattningen. Ingripandet mot G och H har uppenbarligen ägt rum under ett övergångsstadium i nämnda utveckling, i det att å ena sidan överståthållarämbetet ansett synnerliga skäl för omhändertagande i förläggning föreligga, och å andra sidan socialstyrelsen funnit skäl hålla G och H i förläggning endast kort tid.

Fabriksarbetaren I, född 1912. Denne var under flera år före den tyska ockupationen av Norge ansluten till olika norska arbetarorganisationer, senast Järn- och metallarbetareförbundet, samt innehade vid tiden för ockupationen ställning såsom ordförande i lokalavdelning av nämnda förbund i Oslo. I:s fader innehade ledande ställning inom den norska fackföreningsrörelsen. På grund av sin verksamhet inom denna rörelse kom I i konflikt med de tyska ockupationsmyndigheterna och nödgades på grund därav fly till Sverige den 6 november 1942. I:s fader häktades av den tyska polismyndigheten i Norge och begick efter någon tid självmord i fängelset. I:s moder och hustru intogos på koncentrationslägret Grini.

Efter ankomsten till Sverige erhöll I genom norska legationens förmedling tillstånd att vistas i Stockholm, vilket tillstånd tid efter annan förlängdes fram till den 15 januari 1943. I mitten av januari 1943 anhölls I såsom misstänkt för olovlig underrättelseverksamhet och ställdes sedermera under åtal vid Stockholms rådhusrätt samt dömdes den 10 februari 1943 för sådant brott till åtta månaders straffarbete. Den verksamhet, för vilken I lagfördes, omfattade åtgärder för att skaffa norska legationen eller allierad legation i Stockholm upplysningar om tyska militära förhållanden i Norge samt ordna illegal förbindelse mellan Sverige och motståndsrörelsens organisationer i Norge, bland annat genom en radioanläggning.

I avtjänade det honom ådömda straffet å straffängelset i Vänersborg. Strafftiden utgick den 13 oktober 1943.

Den 21 juli 1943 upptog länsstyrelsen i Älvsborgs län till behandling frågan om utvisning av I. Vid ett på föranstaltande av länsstyrelsen med I hållet förhör uppgav denne, att han riskerade att bli skjuten, om han återsändes till Norge. Han hemställde med hänsyn härtill att få kvarstanna i Sverige samt anhöll därjämte, att han efter straffets avtjänande måtte försättas på fri fot. Länsstyrelsen beslöt nämnda den 21 juli att I skulle utvisas jämlikt 31 § utlänningslagen.

Den 27 augusti 1943 förordnade Kungl. Maj:t beträffande verkställigheten av utvisningsbeslutet, att I icke finge befordras till sitt hemland samt att I, i avbidan på att utvisningsbeslutet skulle kunna verkställas, skulle omhändertagas i förläggning, socialstyrelsen dock obetaget att, där omständigheterna sådant medgäve, förordna om hans omhändertagande och övervakande i annan ordning.

Enligt beslut av socialstyrelsen den 2 september 1943 skulle I efter straffets avtjänande omhändertagas å Långmoraförläggningen.

Den 24 september 1943 utfärdade vederbörande läkare å fängelset i Vänersborg ett intyg av innehåll att I, som tidigare lidit av lupus, företedde hudförändringar, vilka gäve anledning misstänka recidiv av nämnda allvarliga sjukdom, samt att I behövde snarast möjligt efter strafftidens utgång beredas möjlighet till läkarbehandling, lämpligast i Stockholm. Med stöd av detta intyg hemställde norska legationens flyktingkontor den 30 september 1943 genom därstädes anställd läkare, att socialstyrelsen måtte bevilja I tillstånd att vistas i Stockholm. I fördes emellertid efter strafftidens utgång den 13 oktober 1943 till Långmoraförläggningen men beviljades den 5 påföljande november permission för sjukbesök under fem dagar i Stockholm.

Den 25 november 1943 utskrevs I från Långmoraförläggningen och vistades sedermera å olika orter i Sverige, mestadels i Stockholm. Efter den tyska kapitulationen återvände han till Norge.

Den 13 juli 1945 förordnade Kungl. Maj:t, att det beträffande I meddelade utvisningsbeslutet icke skulle lända till efterrättelse.

Vid undersökningskommissionens besök i Oslo i september 1945 hördes I inför kommissionen samt framställde därvid klagomål över den behandling han rönt under sin vistelse i Sverige. Sålunda uppgav I, att en av de polismän, som hållit förhör med honom under polisutredningen angående det brott, för vilket han lagförts, uppträtt olämpligt under förhören, i det han bland annat tagit upp sin

revolver och »stod och viftet med den», vilket beteende föranlett I att till polismannen yttra, att Gestapo plögade uppträda på liknande sätt vid sina förhör. Härjämte anmärkte I på att han från fängelset i Vänersborg förts direkt till Långmoraförläggningen, oaktat norska flyktingkontorets läkare under återropande av intyg från fängelseläkaren hemställt, att I skulle beredas sjukbehandling i Stockholm. Han ansåge, att läkarvården i Långmora icke varit tillfredsställande. Läkaren å förläggningen hade, enligt I:s uppgift, beskyllt I för att simulera sjuk. Efter frigivningen från Långmoraförläggningen hade han under tre månaders tid förvägrats uppehållstillstånd för Stockholm, ehuru han kunnat beredas arbetsanställning vid norska legationens flyktingkontor.

Härjämte framställde I klagomål över den behandling, han rönt under transporten till och vistelsen å fängelset i Vänersborg, vilka klagomål undersökningskommissionen emellertid med hänsyn till att de gällt behandling i samband med avtjänande av straff å fångvårdsanstalt icke upptagit till prövning.¹

Vid förfrågan från undersökningskommissionens sida har den med I:s klagomål åsyftade polismannen förklarat, att han, såvitt han nu kunde erinra sig, överhuvudtaget icke medfört skjutvapen vid de tillfällen, då han avhörde I, samt att han bestämt bestrede, att han, om skjutvapen medförts, haft detta framtaget under förhören.

Beträffande I:s sjukdom har undersökningskommissionen ur den å Långmoraförläggningen förda sjukjournalen rörande I inhämtat följande:

Vid omhändertagandet å förläggningen underkastades I läkarundersökning. Därvid antecknades i journalen under rubriken »anamnetiska data» bland annat, att I enligt uppgift skulle ha behandlats för lupus periodvis sedan tvåårsåldern men aldrig varit intagen på sanatorium, att läkaren å fängelset i Vänersborg skulle ha intygat att I vore i omedelbart behov av vård för sin lupus, att I företedde ett par små blemmor i huden, vilka blemmor I själv betecknade såsom sår, samt att I själv väntade meddelande från socialstyrelsen om förflyttning från Långmora. Under rubriken »status» finnes i journalen för den 14 oktober 1943 antecknat, bland annat, att, om meddelande icke inkomme från socialstyrelsen, det torde vara lämpligt att excidera ett »sår» för undersökning för tuberkulos, samt att I i så fall skulle återkomma om en vecka. Slutligen har i journalen för den 24 nämnda oktober gjorts anteckning om att excision av hudbit verkstälts för patologisk undersökning.

Från befattningshavare i utlänningskommissionen har till undersökningskommissionen meddelats, att anledningen till att I icke tillåtits att omedelbart efter straffets avtjänande söka läkarbehandling i Stockholm utan först överförts till Långmoraförläggningen torde varit den, att det ansetts principiellt riktigtast att icke låta en flykting, som avtjänat straff, vistas å fri fot förrän efter någon tids observation i förläggning. Härjämte har framhållits, att överflyttandet av I till Långmoraförläggningen under förhandenvarande omständigheter icke ansetts vara förenat med någon risk för försämring av hans hälsotillstånd, särskilt som i förläggningen tjänstgjort en läkare, vilken kunnat bedöma vårdbehovet.

I fråga om I:s klagomål över att han under viss tid förvägrats tillstånd att vistas i Stockholm har undersökningskommissionen uttrönt, att socialstyrelsen (utlänningskommissionen) vid behandlingen av frågan om å vilken ort i Sverige I efter frigivningen från Långmoraförläggningen skulle få vistas samrätt med befattningshavare å norska legationen och fattat beslut i enlighet med överenskommelse med denne.

Undersökningskommissionen anser omhändertagandet av I på förläggning utgöra ytterligare ett exempel på de i det föregående berörda konsekvenserna

¹ Jfr sid. 8.

av lagstiftningen rörande olovlig underrättelseverksamhet.¹ I övrigt har undersökningskommissionen i fråga om de klagomål från I:s sida, vilka av kommissionen upptagits till prövning, icke funnit utredningen giva anledning till annat uttalande än att enligt kommissionens mening I, med hänsyn till innehållet i det av fängelseläkaren i Vänersborg utfärdade intyget, bort beredas tillfälle att omedelbart efter utståndet straff undergå läkarundersökning i Stockholm.

Norske medborgaren J, född 1896, kom såsom flykting till Sverige den 16 november 1942 och uppgav därvid såsom anledning till flykten, att han befarat att bli anhållen av de tyska myndigheterna på grund av sin politiska inställning.

I en hos polismyndigheten i Stockholm förvarad dossier angående J har om denne antecknats, att han intagit en framträdande ställning inom det norska kommunistiska partiet, att han under åren 1933—1937 företagit fyra olika resor till Ryssland över Stockholm, samt att han deltagit i både norska, danska och svenska kommunistkongresser.

Efter sin ankomst till Sverige vistades J till en början i Stockholm och erhöi sedermera tillstånd att uppehålla sig i Stockholms län.

Den 15 januari 1943 anhölls J jämte förenämnde I, med vilken han sammanbodde, såsom misstänkt för olovlig underrättelseverksamhet. Vid en hos J i samband med anhållandet verkställd husrannsakan anträffades i en av J:s skrivbordslådor en skiss över vissa norska områden jämte en beskrivning till denna skiss. J förnekade vid polisförhör all kännedom om skissen, under det I uppgav sig vara ägare till densamma, som han sade sig ha fått av en annan norsk flykting. Vidare anträffades hos J en anteckningsbok, i vilken fanns ritad en skiss över de svensk-norska gränstrakter, genom vilka enligt I:s uppgift en förbindelseled skulle anordnas mellan norrmän i Sverige och motståndsrörelsens organisationer i Norge. Vid polisförhör medgav J, att han tecknat sistnämnda skiss, men förklarade sig icke minnas under vilka omständigheter och för vilket ändamål den tillkommit. J förnekade, då han hördes av polismyndigheten, att han vore kommunist, samt uppgav, att han såsom medlem av den norska landsorganisationen automatiskt kommit att tillhöra det norska arbetarpartiet, och att han sympatiserade med den radikala riktningen inom detta parti. Vidare uppgav J, att han varit en av ledarna för den nationella fronten i Norge.

Något åtal anhängiggjordes icke mot J, och denne frigavs en vecka efter anhållandet eller den 22 januari 1943.

Polismyndigheten i Stockholm underrättade emellertid landsfogden i Stockholms län om vad som beträffande J framkommit vid polisutredningen. Landsfogden anmälde saken till länsstyrelsen, som i skrivelse till socialstyrelsen den 4 mars 1943 hemställde, att styrelsen måtte taga under övervägande, huruvida J borde omhändertagas för vistelse i förläggning.

Enligt beslut av socialstyrelsen den 24 mars 1943 intogs J å Långmoraförläggningen.

Sedan det i slutet av april 1943 från norska legationens sida uttalats önskemål, att J skulle frigivas, beslöt socialstyrelsen den 5 maj samma år, att J skulle försättas på fri fot. Han erhöi därvid tillstånd att vistas i Södertälje stad och Öknebo landsfiskalsdistrikt.

I augusti 1943 gjordes landsfogden i Södermanlands län av polismyndigheten i Stockholm uppmärksam på, att en annan norsk flykting, vilken misstänktes för spioneri, besökt J i Södertälje. Sedan vad sålunda förekommit bringats till socialstyrelsens kännedom, beslöt styrelsen den 2 oktober 1943 att

¹ Se sid. 49—51 och 148.

indruga tillståndet för J att vistas i Södertälje. I stället beviljades J uppehållsvisering, gällande för Uppsala län.

I oktober 1944 återvände J utan de svenska myndigheternas medgivande till Norge.

Vid undersökningskommissionens besök i Oslo framförde J följande klagomål över den behandling han rönt under sin vistelse i Sverige. Enligt hans uppfattning hade skäl saknats såväl för hans anhållande som för hans omhändertagande i förläggning. Han ansåge det otillfredsställande, att han berövats friheten utan att hans sak prövats av domstol. Det hade förefallit honom som om han omhändertagits i förläggning på grund av att myndigheterna saknat bevis mot honom. De polisförhör, som han underkastats, hade rört sig om åtskilliga enligt hans förmenande ovidkommande förhållanden. Bland annat hade han blivit tillfrågad om olika händelser i Norge under ockupationstiden, exempelvis undantagstillståndet i Oslo den 10 september 1941, samt om sina tidigare resor i utlandet. En av de polismän, som lett förhören, kriminalkonstapeln Ture Winroth, hade gjort vissa enligt J:s mening olämpliga uttalanden om förhållanden och personer i Norge, bland annat om medlemmarna i den norska landsorganisationen. En annan norsk flykting, *chauffören K, född 1899*, som samtidigt med J anhållits såsom misstänkt för olovlig underrättelseverksamhet, hade underkastats polisförhör under sådana omständigheter, att J ville beteckna förhören såsom »tredjegradsförhör». K hade nämligen under förhören varit så sjuk att han icke kunnat sitta utan att jämra sig. J hade förvånat sig över polismyndighetens metoder att »köra K mellan polisstationen och sjukhuset».

Undersökningskommissionen har från kriminalpolisen i Stockholm inhämtat yttrande i anledning av de av J lämnade uppgifterna.

Överkonstapeln Simon Roos har i en den 20 november 1945 dagtecknad promemoria anført bland annat följande.

»Den 13 januari 1943 blev norske medborgaren K anhållen i Vilhelmina på anmodan av kriminalpolisens i Stockholm 6:e rotel, när K skäligen misstänktes för olovlig underrättelseverksamhet. Han hade nämligen den 12 januari 1943 anlänt från Stockholm till Storuman medförande en radiosändare, som troligen var avsedd att brukas i illegal verksamhet. Såsom misstänkta för delaktighet i samma brott anhöllos i Stockholm norska medborgarna I och J.

Polisförhören med K höllos å kriminalstationen i Stockholm, dit K förts från Vilhelmina, dagarna 15—18 januari 1943 av överkonstapeln Simon Roos.

Förhören med J höllos av kriminalkonstapeln Ture Winroth.

Enligt Stockholms Rådhusrätts femte avdelnings utslag den 10 februari 1943 dömdes I jämlikt 8 kap. 14 a § strafflagen, jämfört med 29 a § samma kapitel samt jämlikt 5 § lagen den 3 november 1939 till ett gemensamt straff av straffarbete åtta månader.

Vid samma rättegångstillfälle dömdes K jämlikt 8 kap. 26 § andra stycket strafflagen jämfört med 29 a § samma kapitel för av oaktsamhet lämnad medverkan vid olovlig underrättelseverksamhet samt för förseelser mot utlänningslagen till ett gemensamt straff av fängelse tre månader, villkorlig dom.

K anlände under bevakning den 14 januari 1943 kl. 22.20 med tåg till Stockholm från Vilhelmina. Han blev då, enligt gällande bestämmelser angående förvaring av för brott mot 8:e kap. strafflagen anhållna, omedelbart överförd till Stockholms stads rannsakningsfängelse för att där förvaras.

Under förhören med K uppgav denne, att han sedan 20 år tillbaka hade ett ryggglidande, förkalkning i ryggcentra, för vilken åkomma han även behandlats på Karolinska sjukhuset i Stockholm. Under behandlingstiden här hade han emellertid fått vistas i sin bostad utan att behöva vara sängliggande. Före avresan

från Stockholm till Storuman den 11 januari 1943 hade K känt sig så bra att han företagit resan trots väntande strapats. Hans avsikt hade nämligen varit att fortsätta från Storuman med buss till norska gränsen och därefter gående taga sig över gränsen.

Den 16 januari 1943 klagade K över att sängen, som han använde i rannsakningsfängelset, var hård och obekväm för honom, som ej var riktigt frisk. Han blev då omedelbart överförd till kriminalavdelningens vaktavdelning, där han sedan förvarades. Samma dag på eftermiddagen tillkallades leg. läkaren Owe Naglo för undersökning av K:s ryggglidande. Doktor Naglo förklarade efter undersökning, att K:s hälsotillstånd ej var värre, än att han kunde förvaras å kriminalstationen till måndagen den 18 januari 1943, då K enligt ett av honom företett patientkort skulle åter infinna sig å Karolinska sjukhuset, Radiumhemmet. Doktor Naglo ordinerade K att ta in några lugnande tabletter. Den 18 januari 1943 kl. 13.00 blev K förd i bil till Radiumhemmet, där han som nämnts tidigare undergått behandling. Jourhavande läkaren, Karlberg, förklarade, att K ej då kunde mottagas för ytterligare radiumbehandling utan att vara försedd med ny remiss för ytterligare behandling. Den därav föranledda nya läkarundersökningen kunde icke företagas av läkare på Radiumhemmet utan hänvisades K till någon annan läkare.

På grund av doktor Karlbergs uppgifter sökte och erhöll undertecknad Roos omedelbart förbindelse med jourhavande läkaren, Nyman, på Karolinska sjukhusets poliklinik för att om möjligt få K undersökt och vid behov intagen å sjukhuset för vård. Doktor Nyman erhöll därvid kännedom om att K tidigare behandlats på Radiumhemmet och doktor Karlbergs vägran att ta emot K utan ny remiss. Doktor Nyman lovade då, att K skulle emottagas av honom på polikliniken påföljande dag, den 19 januari 1943 kl. 8.00. K fördes då genom kriminalpolisens försorg i bil till Karolinska sjukhusets poliklinik, där han efter läkarundersökning emottogs för vård och inlades på avdelning III, doktor Visings. K utskrevs från sjukhuset den 30 januari 1943.

K beklagade sig icke vid något tillfälle över att polisen icke tog tillräcklig hänsyn till honom, då han icke vore riktigt frisk. Tvärtom uttryckte K sin tacksamhet vid flera tillfällen över att undertecknad på allt sätt sökte hjälpa honom i hans belägenhet.

Sedan K intagits på Karolinska sjukhuset för vård fördes han aldrig till kriminalpolisen igen, såsom J gjort gällande i sin anmälan.

Under förhören med J bestred denne att han varit närvarande i I:s och J:s bostad kort före K:s avresa till Storuman. Med anledning härav blevo J och K konfronterade med varandra den 18 januari 1943 kl. 15.00. — — —

K beklagade sig icke särskilt vid konfrontationen över sitt ryggglidande utan tycktes vara tillfreds med det lugnande besked han kort förut erhållit, att han påföljande dag, den 19 januari 1943 kl. 8.00, skulle undersökas av läkare på Karolinska sjukhuset.

J:s påstående att förhören med K skulle vara »tredje gradens förhör» bestrides på det bestämdaste.

K lämnade under förhören redogörelserna angående sina levnadsomständigheter och saken klart och redigt samt syntes ha god förmåga att koncentrera sig.»

Kriminalkonstapeln Ture Winroth har i en den 30 november 1945 dagtecknad promemoria anfört bland annat följande.

»Norske medborgaren J, som under tiden 15—22 januari 1943 var anhållen vid härvarande kriminalavdelning, blev under denna tid av undertecknad vid ett flertal tillfällen underkastad förhör, över vilka förhör protokoll upprättades, som i original för närvarande förvaras i den för J upplagda personakten. J förhördes och bemöttes under denna tid alltid enligt här vid kriminalavdelningen gällande praxis och allt det, som framkom vid förhören, har noggrant medtagits i protokollen.

J visade sig vara mycket svår att förhöra och hans stående uttryck var: 'Jeg husker ikke'. Då han hördes om sina levnadsomständigheter, tillfrågades han även om sin politiska verksamhet i såväl Norge som Sverige. Anledning härtill förefanns, enär det från två olika håll till 6:e roteln anmäls, att J här i Sverige bedrev politisk propaganda. Han lämnade mycket få uppgifter om sin verksamhet, och tidpunkten för vissa händelsers inträffande sade han sig icke kunna precisera. För att om möjligt påminna sig detta, tillfrågades han, om det inträffat före eller efter någon annan mera bekant händelse. Om därvid, som J uppger, dagen för undantagstillståndet i Oslo den 10 september 1941 ofta användes som fast punkt, kan jag nu icke med säkerhet påminna mig, men anser jag denna händelse vara av en sådan beskaffenhet, att den vore mycket lämplig som jämförelse vid tidsbestämningar.

Enligt protokollen hördes J om den norska arbetarrörelsens uppbyggnad, detta för att få uttrönt hans ställning inom Norges politiska liv. Han blev dock aldrig tillfrågad om, vilka personer inom norska LO, som arresterats, enär detta icke hade något med utredningen att skaffa. J:s uppgift om, att jag skulle ha yttrat mig om medlemmarna i Norska LO, kan rubriceras som direkt lögn, då jag vid den tidpunkten saknade all kännedom om de personer, som stodo i spetsen för den norska arbetarrörelsen.

J tillfrågades under förhören även, om han företagit några utlandsresor, vilket han förnekade. Sedan han ett flertal gånger hörts om samma sak, påminde han sig, att han vid ett tillfälle besökt Ryssland, men i övrigt hade han icke vistats utomlands. Han erhöll då kännedom om de uppgifter, som funnos i härvarande register, men förnekade ändock kategoriskt, att han företagit mer än en utlandsresa. Efter ytterligare förhör medgav J slutligen, att han besökt Ryssland minst vid tre tillfällen och där uppehållit sig minst ett år. Däremot förnekade J, att han skulle ha besökt Danmark år 1938 och där deltagit i Danmarks kommunistiska partis landskonferens. Enligt protokollet över kommissionens förhör med J erkänner han nu, att uppgifterna om hans resor stämmer med de faktiska förhållandena. Av detta torde framgå, att man icke kan sätta någon större tilltro till de uppgifter, J lämnat, i synnerhet som han även i andra fall bevisligen förnekat faktiskt inträffade händelser.

— — — Jag bestrider bestämt att på något sätt ha uppträtt olämpligt eller framställt obehöriga frågor till J under förhören.»

Härutöver har kriminalkommissarien Erik Lönn i en den 1 december 1945 dagtecknad skrivelse anfört bland annat följande.

»Under den tid spaningen och utredningen i det ifrågavarande ärendet pågick, hölls undertecknad jämsides med polisintendenten Martin Lundqvist hela tiden underrättad om vad som förekom. Sålunda erhöj jag bland annat kännedom om att K led av rygglidande, orsakat av förkalkning. Vid samtal, som jag med anledning därav hade med K, uppgav denne att han så gott som ständigt besvärades av värk i ryggen. Detta rygglidande hade han ådragit sig på en flotte, där han under stark kyla måst uppehålla sig under rätt lång tid, innan han blev upptagen av en ångare. Sedan jag samtalat med K och fått del av hans berättelse om sjukdomen, gav jag tillsägelse om att läkare skulle tillkallas. Därefter blev K undersökt och erhöj vård i enlighet med uppgifterna i överkonstapel Roos' memoria. Anledningen till att K blev överförd från rannsakningsfängelset till kriminalavdelningen var, att K här kunde erhålla bekvämare sängplats än i fängelset. Under den tid K var kvarhållen samtalade jag vid flera tillfällen med honom. Han framförde då aldrig några klagomål mot polispersonalen utan förklarade i stället att alla voro hjälpsamma och snälla.

Även med J hade jag åtminstone ett samtal, under den tid han var kvarhållen. J framförde då icke något klagomål till mig över bryska förhörsmetoder, och hade

över huvud taget icke några klagomål att anföra gentemot polispersonalen. J var mycket tillknäppt och tystlåten, varför det var mycket svårt att få några uppgifter från honom.

De polismän, kriminalkonstaplarna John Halvar Skogsjö och Ragnar Elof Andersson och extra polismannen Fritiof Stein, vilka voro närvarande som förhörsvittnen under förhören med J, ha nu av mig var för sig hörts i saken med påpekande av vad J uppgivit till undersökningskommissionen. Polismännen ha därvid bestämt förklarar att icke något som helst olämpligt förekommit under förhören eller i övrigt under utredningen i ärendet. Kriminalkonstapeln Winroth hade lett förhören på ett i alla hänseenden humant sätt. Att Winroth uppträtt provokatoriskt eller brutalt vore icke med sanningen överensstämmande.

— — — I tjänsten har jag haft mycket att göra med Winroth och ofta själv samtalat med honom. Jag har därvid funnit att Winroth är en human och god människa. Denna min uppfattning delas av överkonstapeln Roos, under vilken Winroth närmast sorterar. J:s uppgifter om Winroth anser jag därför icke kunna vara med sanningen överensstämmande.

Beträffande J:s uppgifter om att K obehörigen plågats under konfrontation med J och att förhören med K kunde betecknas som tredjegradsförhör ber jag få framhålla följande:

K hade själv icke något att invända emot att bli sammanförd med J, och detta sammanförande kunde icke anses ha varit särskilt plågsamt för K. Denne klagade över plågor, då han vistades å kriminalstationen, men sådana plågor hade han säkerligen ständigt, och han uppgav till mig att han även plågats av värk under resan till Storuman och att det nog hade blivit svårt för honom att kunna fortsätta färden över till Norge. Värken uppgav han vara av kronisk art. K var även själv angelägen om att hjälpa till med att få utredningen klar så snart som möjligt och ett led i utredningen var sammanförandet med J.

Att K snarast möjligt blev läkarundersökt och fick läkarvård framgår av överkonstapeln Roos' promemoria.

Jag anser, att J:s uppgifter om olämpliga förhörsmetoder och olämpligt förfarande i övrigt från polispersonalens sida icke äro med sanningen överensstämmande.»

Undersökningskommissionen. Vad angår J:s omhändertagande i förläggning har enligt kommissionens mening socialstyrelsen fäst tillbörligt avseende vid den från norsk myndighets sida gjorda framställningen om frigivning av J, i det att J kort därefter försattes på fri fot. Kommissionens utredning har icke givit vid handen att tillvägagångsättet vid de med J och K hållna polisförhören varit olämpligt.

Sjömannen L, född 1910. Han anlände såsom flykting till Sverige den 5 februari 1943. Vid förhör, som då hölls med honom av landsfiskalen i Storlien, uppgav L, som saknade legitimationshandlingar, att han flytt från Norge på grund av att han deltagit i verksamhet, riktad mot den tyska ockupationsmakten, och fruktat att bli arresterad av den tyska polismyndigheten.

Sedan utrikesdepartementet vid förfrågan från landsfiskalens sida bemyndigat denne att bevilja L nödfallvisering, fick L under några dagar vistas i Kjesäter och erhöll därefter uppehålls- och arbetsvisering gällande för Stockholm och Stockholms län. Han vistades därefter i Stockholm och tjänstgjorde å norska legationens idrottskontor.

Den 4 maj 1943 anhölls L och två andra norska flyktingar vid Svenstaviks järnvägsstation i Jämtland såsom misstänkta för olovlig underrättelseverksamhet. L, som utan tillstånd lämnat den honom anvisade uppehållsorten, befanns vid

anhållandet inneha en komplett radiosändare jämte instruktioner för dess användande samt ett chiffrsystem, vilket vid verkställd polisundersökning befanns likartat med dylika system som tidigare använts av vissa spioner i Sverige vid radiokommunikation med stationer i utlandet. Dessutom befanns L inneha åtskilliga kartor och kartskisser över svenska och norska områden, en del kommunistisk litteratur, 2 800 kronor i norskt mynt samt ett antal till personer i Norge adresserade brev.

Vid polisförhör berättade L i huvudsak följande.

Han hade i april 1943 tillfälligtvis sammanträffat i Stockholm med en norsk medborgare, som givit honom uppdrag att resa till Norge med en radiosändare. Han hade förstått, att radiosändaren skulle användas för den norska motståndsrörelsens räkning och hade åtagit sig uppdraget. Före sin flykt till Sverige hade han tillsammans med en del andra medlemmar av norska fackföreningar bildat en illegal grupp med ändamål att verka för Norges befrielse. Till den norska motståndsrörelsen hade anslutit sig personer från olika politiska partier, bland annat kommunister. Då kommunisterna visat sig vara särskilt aktiva, hade L blivit intresserad för kommunismen.

L fördes efter anhållandet till Stockholm och togs enligt beslut av överståthållarämbetet den 14 maj 1943 i förvar å Stockholms stads rannsakningsfängelse med stöd av 38 § utlänningslagen. Samtidigt anmälde överståthållarämbetet till Kungl. Maj:t, att ämbetet funne anledning föreligga till utvisning av L. Kungl. Maj:t förordnade den 30 juni 1943, att L skulle utvisas och icke ägde utan Kungl. Maj:ts tillstånd återvända till Sverige, att han emellertid icke finge befordras till sitt hemland, samt att han i avvaktan på verkställandet av utvisningsbeslutet skulle tagas i förvar, socialstyrelsen dock obetaget att förordna om L:s omhändertagande i förläggning.

L dömdes den 2 juni 1943 för olovligt innehav av radiosändare och för det han utan tillstånd lämnat honom anvisad uppehållsort till två månaders fängelse, vilket straff han avtjänade under tiden den 4 juni—den 4 augusti 1943.

Den 23 juli 1943 beslöt socialstyrelsen, att L efter utståndet straff skulle omhändertagas i Smedsboförläggningen. Efter det Kungl. Maj:t den 10 december 1943 förklarat sitt beslut den 30 juni samma år ej utgöra hinder för L:s omhändertagande och övervakande i annan ordning än i nämnda beslut sagts, beslöt socialstyrelsen den 18 i samma månad, att förordnandet om L:s omhändertagande i förläggning skulle upphöra att gälla, samt beviljade L uppehållstillstånd, gällande för Järna landsfiskalsdistrikt. Under vistelsen å förläggningen erhöll han vid upprepade tillfällen permission för besök i Stockholm.

Undersökningskommissionen vill med hänsyn till arten av och syftet med de åtgärder, för vilka L dömdes, ifrågasätta huruvida tillräckliga skäl föreläggat att föreskriva att L skulle efter straffets avtjänande tagas i förvar eller omhändertagas i förläggning.

I svensk tidningspress har givits offentlighet åt ytterligare ett fall av ingripande från de svenska myndigheternas sida mot en norsk flykting, vilken deltagit i frihetskampen för Norge. I en artikel i tidningen »Ny Dag» för den 19 juli 1945 — vilken artikel sedermera i huvudsak återgavs dels i tidningen »Arbetaren» för den 20 nämnda juli och dels i tidningen »Expressen» för den 21 i samma månad — lämnades sålunda redogörelse för och framställdes klagomål beträffande polisförhör, som hållits med norske medborgaren *Just Ebbesen von der Lippe* sedan denne kort efter sin ankomst till Sverige i mitten av augusti 1941 anhållits.

Vidare har von der Lippe själv framfört klagomål till undersökningskommissionen såväl skriftligen som muntligen vid undersökningskommissionens besök i Oslo.

Just von der Lippe, som är född 1904, bedrev, efter det han 1921 avlagt studentexamen, universitetsstudier under ett läsår men övergick därefter till journalistyrket. Under åren 1923—1940 hade han anställning såsom journalist i den norska kommunistiska tidningen »Arbeideren». I sin egenskap av journalist företog han åtskilliga resor till Sverige, Danmark, Finland och Sovjet-Unionen.

Den 13 augusti 1941 kom von der Lippe illegalt hit till landet från Norge, varefter han begav sig till Stockholm. I en av polismyndigheten i Stockholm upprättad rapport angående von der Lippe har antecknats, att han på aftonen den 16 augusti 1941 i Stockholm sammanträffat med tjänstemän från Sovjet-Unionens legation. Mötet mellan honom och legationstjänstemännen hade iakttagits av personal från säkerhetstjänsten. Enligt polisrapporten hade sammanträffandet, som ägde rum på Djurgården och icke belysta delar av olika gator, förefallit polismännen ha ägt rum under »egendomliga omständigheter». På grund härav hade von der Lippe anhållits av säkerhetstjänsten såsom misstänkt för olovlig underrättelseverksamhet.

Polisutredningen angående von der Lippes förehavanden här i landet ledde icke till något åtal mot honom.

Sedan von der Lippe nämnda den 16 augusti 1941 anhållits blev han samma dag tagen i förvar jämlikt utlänningslagen och överfördes till Stockholms stads rannsakningsfängelse den 22 i samma månad. I skrivelse den 6 september 1941 anmälde överståthållarämbetet till Kungl. Maj:t, att ämbetet funne skäl föreligga till utvisning av von der Lippe jämlikt 37 § utlänningslagen.

Kungl. Maj:t beslöt den 3 oktober 1941 med stöd av 37 § utlänningslagen, att von der Lippe skulle utvisas med förbud för honom att utan Konungens tillstånd återvända till Sverige. I fråga om verkställandet av beslutet föreskrev Kungl. Maj:t, att von der Lippe, vilken i avbidan härpå fortfarande skulle hållas i förvar, icke finge mot sin vilja befordras till Norge eller till land, varest han kunde antagas icke åtnjuta trygghet mot att bli återsänd till Norge.

von der Lippe fick kvarstanna i rannsakningsfängelset till den 9 januari 1942, då han överfördes till fängelset i Falun. Sedan Kungl. Maj:t den 17 april 1942 bestämt, att socialstyrelsen utan hinder av beslutet den 3 oktober 1941 finge förordna om von der Lippes omhändertagande för vistelse i förläggning, meddelade socialstyrelsen den 16 maj 1942 förordnande, att von der Lippe i avbidan på utvisningsbeslutets verkställande skulle omhändertagas samt att han tillsvidare skulle vistas i Smedsbo förläggning, dit von der Lippe överfördes den 21 i sistnämnda månad. Den 4 september 1942 rymde von der Lippe från förläggningen. Samma dag beslöt socialstyrelsen, att von der Lippe skulle tagas i förvar. Han anhölls av polisen i Stockholm den 22 oktober 1942 och överfördes ånyo till rannsakningsfängelset i Stockholm den 24 i samma månad. Den 3 december 1942 beslöt socialstyrelsen, att styrelsens förordnande den 16 maj 1942 om omhändertagande i förläggning skulle upphöra att gälla. Redan den 28 oktober 1942 hade von der Lippe intagits på sinnessjukavdelningen vid centralfängelset å Långholmen. Där fick han kvarstanna till dess han den 10 januari 1943 med de svenska myndigheternas medgivande utreste ur landet till England.

Den 21 december 1945 förordnade Kungl. Maj:t med stöd av 49 § utlänningslagen, att utvisningsbeslutet av den 3 oktober 1941 icke skulle lända till efterrättelse.

I sin till undersökningskommissionen ingivna anmälan har von der Lippe gjort gällande, att vid de med honom i augusti 1941 hållna polisförhören, under vilka

han varit mycket förtegen, förhørsledaren överkonstapeln Th. Söderström ävensom konstaplarna S. Åkerberg och G. Danielsson, vilka biträtt vid förhören, sökt förmå honom att lämna begärda uppgifter genom hot att han eljest kunde komma att — på samma sätt som tidigare skett med norske medborgaren Martin Hjelmen¹ — överlämnas till tyskarna i Norge.

Vidare har von der Lippe i sin anmälan framfört anmärkning mot att han under det han var intagen å Stockholms stads rannsakningsfängelse hållits strängt isolerad och icke beretts tillfälle att sätta sig i förbindelse med härvarande norska legation eller med advokat.

Av von der Lippe därjämte till undersökningskommissionen framförda klagomål angående förhållandena å fängelset i Falun och å Smedsboförläggningen samt rörande vissa åtgärder, som vidtagits mot honom då han den 24 oktober 1942 överfördes till Stockholms stads rannsakningsfängelse, behandlas av undersökningskommissionen i annat sammanhang².

Vid undersökningskommissionens utredning angående nyssnämnda polisförhör i augusti 1941 har framkommit följande.

Då von der Lippe omedelbart efter anhållandet den 16 augusti 1941 underkastades ett förberedande förhör, vägrade han att uppgiva sin bostadsadress, anledningen till att han uppehöll sig i Sverige samt vad han företagit sig här i riket efter sin ankomst från Norge.

I protokoll över ett med von der Lippe den 20 augusti 1941 hållet förhör inför polismyndigheten har — på begäran av von der Lippe — antecknats, att »han fått sig upplyst, att det föreläge fara för honom att bli återsänd till Norge, om han icke berättade vad han gjort här i Sverige».

Sedan von der Lippe till justitieombudsmannen anført klagomål bland annat över den behandling han rönt under de med honom hållna förhören, ha Söderström, Åkerberg och Danielsson i ett av dem till justitieombudsmannen avgivet yttrande anført i huvudsak följande: Under ifrågavarande polisförhör hade von der Lippes återresa till Norge varit på tal. Bakgrunden till vad som i detta avseende yttrats vore emellertid en annan än den von der Lippe ville göra den till. von der Lippe hade nämligen tidigare inför polismyndigheten uppgivit, att han, när han anlände hit till riket, haft för avsikt att inom kort återvända till Norge och att han icke ville bli betraktad såsom politisk flyktning. von der Lippes önskan att återvända till Norge hade kvarstått vid det ifrågavarande polisförhöret, under vilket han uttryckt önskemål om att bli försatt å fri fot, så att han på egen hand skulle kunna taga sig tillbaka över gränsen. Förhørsledaren (Söderström) hade då »i förbigående» framkastat den möjligheten, att von der Lippe mycket väl — om han så önskade — kunde få komma tillbaka till Norge »genom de svenska myndigheternas försorg». I samband härmed hade för von der Lippe återgivits innehållet i 19 § 4 och 6 mom. utlänningslagen och även »särskilt betonats, att denna hans återfärd måste ske inom legala former och icke på sätt, som von der Lippe önskade».

Justitieombudsmannen fann de av von der Lippe anförda klagomålen icke föranleda någon åtgärd.

Med anledning av von der Lippes klagomål över att han under vistelsen å Stockholms stads rannsakningsfängelse icke fått sätta sig i förbindelse med norska legationen eller med advokat har undersökningskommissionen uttrönt följande.

Av von der Lippe till polismyndigheten framförda önskemål att få träda i förbindelse med norska legationen eller advokat vidarebefordrades omedelbart till tjänsteförrättande chefen för sjätte roteln (stadsfiskalen Sim. Sellén). Denne

¹ Se sid. 172. — ² Se sid. 293.

ansåg sig emellertid icke böra bifalla önskemålen på det tidiga stadium av utredningen, vid vilket desamma framfördes. I samband med att von der Lippe fick besked härom upplystes han jämväl om att enligt dittills gängse praxis i Sverige anhållen person icke plägade lämnas tillfälle att under undersökningsstadiet eller under polisförhören rådgöra med försvarsadvokat.

von der Lippe, som anhölls den 16 augusti 1941, skrev ett den 19 i samma månad dagtecknat brev till norska legationen, vilket kom legationen tillhanda den 27 samma augusti. När brevet avlämnades av von der Lippe och avsändes är icke utrönt. Brevet besvarades av legationen den 8 september 1941, och svarsbrevet överlämnades till von der Lippe den 13 i sistnämnda månad. Under sin vistelse i rannsakningsfängelset avsände von der Lippe dessutom brev till legationen den 7 och den 13 oktober samt den 13 och den 23 december 1941, varjämte han från samma legation emottog brev förutom den 13 september även den 20 oktober 1941.

Undersökningskommissionen anser för sin del att det långvariga frihetsberövande, vartill myndigheternas ingripanden mot von der Lippe lett, icke varit av omständigheterna påkallat. I varje fall hade det bort göras försök med att låta von der Lippe vistas å fri fot, därvid uppehållstillstånd lämpligen bort beviljas endast för ett jämförelsevis begränsat område, så att noggrann övervakning av honom från polismyndighetens sida kunnat ske.

Påståendet från von der Lippes sida, att han under polisförhören hotats med att liksom Hjelman bli utlämnad till tyskarna i Norge, har bestritts av vederbörande polismän. Beträffande det påstådda hotet föreligger å ena sidan den i polisprotokollet utan kommentar verkställda anteckningen, att von der Lippe fått sig upplyst, att det föreläge fara för honom att bli återvänd till Norge, om han icke berättade vad han gjort här i Sverige, och å andra sidan förhørsledarens till justitieombudsmannen lämnade uppgift, att förhørsledaren i förbigående framkastat den möjligheten, att von der Lippe mycket väl — om han så önskade — kunde få komma tillbaka till Norge genom de svenska myndigheternas försorg. Dessa båda uppgifter överensstämma icke. Även om ifrågavarande uttalande till von der Lippe haft det innehåll förhørsledaren uppgivit, hade enligt undersökningskommissionens mening uttalandet under förhandenvarande omständigheter bort undvikas eller i varje fall bort givas sådant innehåll att det icke av von der Lippe kunnat uppfattas såsom förtäckt hot.

Vad beträffar von der Lippes påstående, att han skulle ha förvägrats att komma i förbindelse med norska legationen och advokat, har av utredningen framgått, att efter det von der Lippe anhållits den 16 augusti 1941 ett av honom den 19 samma augusti dagtecknat brev till legationen kommit denna tillhanda den 27 i samma månad, att han den 13 september 1941 fått mottaga ett den 8 i sistnämnda månad dagtecknat brev från legationen, samt att han därefter fått avsända flera brev till och mottaga svar från legationen. Undersökningskommissionen — som sålunda kunnat konstatera ett visst dröjsmål i fråga om von der Lippes första brev till legationen — har dock icke funnit von der Lippes klagomål i nu berörda hänseende föranleda särskild erinran.

c) Förpassningar.

I fråga om två norska flyktingar har till undersökningskommissionen framställtts klagomål över att de efter någon tids vistelse i Sverige förpassats till Norge mot sin vilja och trots att fara uppenbarligen förelegat att de vid återkomsten till hemlandet skulle bliva utsatta för svårartade övergrepp från de tyska myndigheternas sida. De närmare omständigheterna i berörda två flyktingärenden voro följande.

Mekanikern M, född 1896. Den 8 februari 1941 inkom till kriminalpolisen från socialstyrelsen meddelande om att M enligt vad socialstyrelsen då fått kännedom om, illegalt uppehölle sig i Stockholm. Med anledning härav blev M efterspanad och den 11 nämnda februari anhållen. Vid polisförhör berättade M rörande sina förhållanden i huvudsak följande.

Han hade efter slutad skolgång försörjt sig såsom lantbruksarbetare, valfångstman, sjöman och verkstadsarbetare. Då tyskarna den 9 april 1940 inföllo i Norge, hade han, som uppehållit sig i Oslo, begivit sig norrut för att söka ansluta sig till stridande norska förband. Vid sjön Faemunden hade han sammanträffat med en norsk styrka, bestående av omkring etthundra frivilliga soldater. Han hade anslutit sig till denna styrka och med den deltagit i upprepade strider mot tyska militärförband till den 20 juli 1940 och sålunda jämväl under en tid efter den norska kapitulationen. Han hade därefter hållit sig gömd på olika platser i Nordnorge till i oktober 1940, då han illegalt tagit sig över den svenska gränsen samt över Sverige begivit sig till Finland i avsikt att söka nå Petsamo. Emellertid hade han stoppats av finsk militär, varefter han genom finsk polismyndighets försorg befordrats tillbaka till Sverige. Han hade vid förhör, som därefter hållits med honom av stadsfiskalen i Haparanda, uppgivit falskt namn. Under detta namn hade han den 8 december 1940 enligt beslut av socialstyrelsen förpassats ur landet och vid riksgränsen omhändertagits av norsk polismyndighet. Efter återkomsten till Norge hade han arresterats av tysk polismyndighet men efter kort tid lyckats rymma, varefter han några dagar före julhelgen 1940 återvänt till Sverige. Utan att komma i kontakt med svenska myndigheter hade han därpå begivit sig till Stockholm, dit han anlät den 5 januari 1941. Han hade därefter bott på olika hotell och pensionat i denna stad till dess han anhållits.

Härjämte uppgav M på särskild fråga, att han icke varit lagförd för brott i vidare mån än att han under 1920 dömts att böta ett mindre belopp för miss-handel. Det utröntes emellertid att M enligt Norska polisunderrättelser dömts vid ett flertal tillfällen under åren 1911—1932 för tjuvnadsbrott till frihetsstraff, sista gången den 17 augusti 1932, då han ådömdes fängelse i två och ett halvt år samt förlust av vissa medborgerliga rättigheter under tio år.

Enligt beslut av överståthållarämbetet den 11 februari 1941 togs M i förvar. Samtidigt anmälde överståthållarämbetet i skrivelse till socialstyrelsen, att anledning syntes föreligga att förpassa M ur riket.

Utlänningsnämnden uttalade enhälligt, att den icke hade något att erinra mot M:s förpassning ur riket.

Den 21 februari 1941 beslöt socialstyrelsen, dels att avslå av M ingiven ansökning om uppehålls- och arbetsvisering, och dels jämlikt 25 § andra stycket utlänningslagen att M omedelbart efter beslutets delgivning skulle avresa ur riket vid äventyr att han, därest han ej avreste, skulle förpassas ur riket.

Sedan M förklarar, att han icke komme att frivilligt återvända till Norge, beordrade överståthållarämbetet två polismän att verkställa förpassning av honom, och den 14 mars 1941 överlämnades han av dessa polismän till den tyska gräns-polisen vid Kornsjö.

Professor T. J. Arne har i skrivelse till undersökningskommissionen meddelat, att han den 13 mars 1941 av en annan norsk flykting fått kännedom om det beträffande M meddelade förpassningsbeslutet och med anledning därav genast gjort en hänvändelse till svenska regeringen för att söka få beslutet ändrat, men att verkställandet av beslutet då icke hunnit förhindras. Arne har i skrivelsen uttalat den förmodan, att M efter återkomsten till Norge arkebuserats av tyskarna.

På framställning av undersökningskommissionen har norska polisen låtit företaga omfattande undersökningar för att söka utröna M:s vidare öden efter återkomsten till Norge men med negativt resultat. Enligt vad vice rikspolischefen meddelat ägde M:s familj icke kännedom om vad som blivit av honom. Han funnes icke upptagen i något register över Tysklandsfångar och hade icke heller kunnat anträffas bland fångar, som återvänt från Tyskland. Med hänsyn till de förhållanden, som vid tiden för M:s förpassning rådde i Norge, vore det enligt vice rikspolischefens mening föga sannolikt att M då blev arkebuserad. Senare har meddelats, att M sannolikt sänts till Tyskland i september 1941.

Lärarinnan N, född 1896. Hon ankom såsom flykting till Sverige den 19 maj 1940 och har berättat i huvudsak följande.

Vid det tyska anfallet mot Norge den 9 april 1940 hade hon uppehållit sig i Oslo men begivit sig till Nordnorge och under någon tid tjänstgjort såsom lotta i norska armén. Den 19 maj 1940 hade hon emellertid tillsammans med några engelska militärpersoner begivit sig över gränsen till Sverige. Hon hade därvid biträtt engelsmännen såsom tolk och vägvisare. Efter några dagars vistelse i en genomgångsförläggning för flyktingar hade hon bott i ett för norska flyktingar anordnat hem i Stockholm till i augusti 1940, då hon tagit in hos norska vänner i Huvudsta. Den 18 juli 1940 hade hon från härvarande norska legation erhållit ett skriftligt meddelande av innehåll att hon kunde få kostnadsfritt återresa till Norge. I anledning härav hade hon underrättat legationen om att hon på grund av politiska skäl ansåge sig icke kunna återvända till hemlandet samt att hon för övrigt till följd av sjuklighet icke vore i stånd att företaga dylik resa. Den 30 nämnda juli hade hon från legationen erhållit ett meddelande av liknande innehåll som det tidigare, varjämte hon underrättats om att det understöd, som hon dittills erhållit från legationen, komme att indragas, om hon vägrade att resa tillbaka till Norge. Hon hade i anledning av detta meddelande lämnat legationen samma svar som tidigare. Den 19 september 1940 hade legationen indragit hennes understöd. Då hon i anledning därav å norska legationens flyktingkontor företett läkarintyg, utvisande att hon vore i behov av sjukvård, hade befattningshavare å flyktingkontoret endast för henne framhållit, att hon kunde erhålla erforderlig vård i Norge. Vidare hade å flyktingkontoret för henne betonats att det icke vore förbundet med någon fara för henne att återvända till Norge, enär »ingen i Norge kände till att hon hjälpt engelsmän att fly till Sverige», samt att det för övrigt föreläge mindre risk för kvinnor än för män att bli utsatta för övergrepp från de tyska myndigheternas sida. Själv hade hon ansett sig ha anledning befara repressalier av tyskarna icke endast på grund av att hon hjälpt engelsmän att fly till Sverige utan även med anledning av att hon varit medlem av Studentersamfundet och Arbeidersamfundet i Oslo. Vid de underhandlingar, som hon fört med norska legationen, hade hon fått mottaga förebråelser för att hon i Stockholm umgåtts med förut omnämnde norske medborgaren M. Legationen hade om denne fått den upplysningen »att han vore en tattare och suttit i fängelse flera gånger för större eller mindre tjuvnadsbrott». Enligt vad N trodde sig veta hade M av härvarande norska myndigheter med orätt misstänkts för att bedriva spioneri för tyskarnas räkning. Möjligen hade N:s umgänge med M varit en av anledningarna till den behandling N rönt från legationens sida.

Undersökningskommissionen har vid granskning av de hos polismyndigheten och utlänningskommissionen förvarade dossiererna rörande N inhämtat följande.

Då N i mars 1941 begärde uppehålls- och arbetstillstånd, infordrade socialstyrelsen yttrande angående henne av överståthållarämbetet, som i anledning därav lät verkställa polisutredning angående N. Av utredningen framgick, att N, sedan hennes understöd från norska legationen indragits, tidvis bott hos och erhållit bidrag till sitt uppehälle av vänner och bekanta samt under vissa tider vistats å frälsningsarméns härbärke. Vid förfrågan från polismyndighetens sida hos norska legationens flyktingkontor lämnades å flyktingkontoret det beskedet, att härvarande norska myndigheter vore villiga att bekosta N:s återresa till Norge men icke komme att lämna något bidrag till hennes uppehälle när hon vägrat att återvända till hemlandet.

I anledning av vad som framkommit vid den verkställda polisutredningen avstyrkte överståthållarämbetet bifall till N:s ansökan om uppehålls- och arbetsvisering, och socialstyrelsen beslöt den 12 maj 1941 att avslå ansökningen samt förordnade med stöd av 25 § 2 stycket i 1937 års utlänningslag, att N skulle avresa ur landet inom tio dagar vid äventyr av förpassning.

Då det vid ifrågavarande tid erfordrades tyskt inresevisum för inresa i Norge men N vägrade att själv söka dylikt visum, föranstaltade polismyndigheten om att ansökning därom ingavs till tyska konsulatet i Stockholm.

Upprepade ansökningar av N om förlängning av den fastställda utresefristen avslogos av socialstyrelsen.

Den 21 juli 1941 erhöll polismyndigheten från tyska konsulatet meddelande om att N finge inresa i Norge över Charlottenberg under tiden 22—30 nämnda juli. Då N den 23 i sagda månad infann sig å kriminalpolisstationen i Stockholm för att fullgöra henne ålagd skyldighet att dagligen anmäla sig hos polismyndigheten, blev hon anhållen samt underrättades om att formaliteterna för hennes återresa till Norge vore ordnade. Hon förklarade därvid, att hon icke frivilligt komme att återvända till hemlandet. I anledning härav beordrade överståthållarämbetet en polisman och en polissyster att den 25 juli 1941 befordra N till Norge. I avvaktan på förpassningens verkställande hölls N i förvar å Stockholms stads rannsakningsfångelse och sistnämnda dag beforderades hon genom polismyndighetens försorg till Charlottenberg, varest hon överlämnades till tysk gränspolis.

N anträffades av greve Folke Bernadottes hjälpexpedition till Tyskland sommaren 1945 i koncentrationslägret i Ravensbrück i medtaget tillstånd och fördes av expeditionen till Sverige. Efter en tids rekreationsvistelse här i landet återvände hon till Norge i september 1945.

Beträffande sina öden efter det hon i juli 1941 förpassats till Norge har hon uppgivit följande.

Sedan hon i Charlottenberg omhändertagits av tysk gränspolis hade hon, efter det hon några dagar hållits arresterad å Kongsvingers fästning samt i fängelset vid Möllergaten 19 i Oslo, avförts till koncentrationslägret i Grini. I detta läger hade hon underkastats förhör av tyska polismän, vilka förklarar sig väl känna till att hon vid sin flykt från Norge hjälpt ett antal engelsmän att taga sig över gränsen till Sverige. Denna hennes åtgärd hade sålunda ingalunda, såsom från norska legationens sida gjorts gällande, varit okänd för de tyska myndigheterna. I Grini hade hon kvarhållits till den 28 juni 1943, då hon transporterats till Tyskland och inspärats i koncentrationslägret i Ravensbrück.

Vid undersökningskommissionens besök i Oslo i september 1945 lämnades från ledande norskt håll följande uppgifter om N.

Frågan om hennes behandling hade utgjort ett svårt problem för norska legationens flyktingkontor. Hon hade enligt vederbörande legationstjänstemäns upp-

fattning varit fullt frisk men likväl varit obenägen att genom eget arbete bidra till sin försörjning. Med hänsyn härtill hade legationen ansett sig icke böra lämna henne understöd för fortsatt vistelse i Sverige. Från de svenska myndigheternas sida hade icke framställts önskemål att N skulle återsändas till Norge, utan initiativet till denna åtgärd hade kommit från norska legationens sida. Å legationen hade N:s uppgift, att hon skulle ha hjälpt engelsmän att fly till Sverige, icke vunnit tilltro, och det hade icke ansetts vara förenat med någon risk för henne att återvända till Norge. Att N, då hon befordrades över gränsen, omhändertagits av tysk gränspolis, hade icke inneburit något ovanligt. Så hade nämligen vid ifrågavarande tid skett med alla flyktingar, som förpassats till Norge över svensk-norska gränsen.

Undersökningskommissionen anser att i fråga om såväl M som N sådana omständigheter förelegat, att förpassning icke bort mot deras vilja verkställas till deras hemland eller till land, varest de icke kunde antagas åtnjuta trygghet mot att återsändas till hemlandet. Vad särskilt angår N kan det förhållandet, att härvarande norska myndigheter önskat, att hon skulle återvända till Norge, icke anses ha befriat de svenska myndigheterna från skyldighet att, med beaktande av de skäl N anfört för sin vägran att återresa, för hennes vidkommande pröva frågan om asylrätt.

d) Utvisningar.

I tre fall har till undersökningskommissionen inkommit klagomål över att norska medborgare under kriget utvisats till Norge.

I fråga om bestämmelserna rörande utvisning hänvisas till den redogörelse, som lämnas i avdelningen angående utlänningars mottagande eller deras avlägsnande ur riket¹.

Till en början refereras ett fall av verkställd utvisning, där undersökningskommissionen funnit de mot de svenska myndigheterna riktade anmärkningarna obefogade. Fallet rör en norsk medborgare, *journalisten O*, född 1899, som i sin anmälan till undersökningskommissionen gjort gällande, att han vid utvisningens verkställande överlämnats till tysk gränspolis i Norge.

Enligt egna uppgifter hade O år 1933 erhållit arbete såsom journalist i den norska kommunistiska tidningen »Arbeideren». Från hösten 1934 till våren 1935 hade han varit tidningens huvudredaktör, varefter han varit redaktionssekreterare i tidningen samt agitator och reseombud för Norges kommunistiska parti.

Den 3 april 1940 anlände O till Sverige för att — enligt vad han sedermera vid polisförhör uppgav — deltaga i en konferens mellan ombud för de kommunistiska partierna i Sverige, Norge och Danmark.

Från polismyndigheterna i Oslo meddelades den 4 april 1940 per telefon till statspolisen i Stockholm att O, som stode i kontakt med kommunisternas ledare i Norge, antagligen befunne sig å ett visst hotell i Stockholm, varjämte hemställdes, att O måtte bli föremål för observation.

I anledning av denna framställning från norska polisens sida skuggades O av polispersonal och efter omkring ett dygn anhölls han. Vid anhållandet befanns han inneha bland annat omkring 350 svenska kronor samt 16 000 belgas (= cirka 11 350 kronor i svenskt mynt) ävensom några blad papper med anteckningar av

¹ Se sid. 376.

politiskt innehåll. — O åtalades och dömdes till böter för olovlig valutainförsel.

Den 3 maj 1940 beslöt Kungl. Maj:t att O skulle utvisas ur riket. Utvisningen ägde rum den 9 maj 1940 över Kornsjö.

Enligt uppgift, som undersökningskommissionen inhämtat från vederbörande polisman, verkställdes utvisningen på så sätt, att O av polismannen fördes till Dals Högens järnvägsanhalt, varest O tillsades att med tåg fortsätta till Kornsjö på egen hand. Sedan tåget efter någon kortare stund återkommit från Kornsjö till Dals Högen, hade polismannen av tågpersonalen erfarit att O stigit av tåget i Kornsjö, varest såväl norsk som tysk gränspolis uppehållit sig.

O, som i mars 1943 återkom såsom flyktning till Sverige, underkastades därvid förhör av en av norska rettskontorets representanter i Kjesäter. Vid detta förhör uppgav han, enligt den över förhöret upprättade rapporten, bland annat, att han före verkställandet av utvisningen beretts tillfälle välja mellan att gå över gränsen antingen till Sydnorge eller till Nordnorge, där kriget ännu pågick. O valde att begiva sig till Sydnorge.

Vid förhöret i Kjesäter uppgav O på särskilda frågor att han, sedan han anlät till Norge, begivit sig till Oslo, varest han fortsatt sin verksamhet inom det kommunistiska partiet intill dess partiet i mitten av augusti 1940 förbjöds av ockupationsmakten, i samband varmed han — i likhet med ett flertal andra ledande personer inom kommunistiska partiet — anhölls.

Av handlingarna i utvisningsärendet synes framgå att O före verkställandet av utvisningen även underrättats om att han — därest han kunde erhålla inresetillstånd till Ryssland — finge begiva sig till sistnämnda land.

Undersökningskommissionen. Såsom framgår av referatet är O:s påstående, att han överlämnats till tyska gränspolisen, grundlöst. Enligt O:s egna uppgifter har han för övrigt efter återkomsten till Norge varit verksam i Norges kommunistiska parti under ett flertal månader.

Beträffande de två övriga anmälda utvisningsfallen har förekommit följande.

I en till undersökningskommissionen inkommen anmälan har uppgivits, att norske medborgaren *Martin Rasmussen-Hjelmen* i december 1940 utlämnats till Gestapo i Norge, samt att han sedermera blivit avrättad i Tyskland. I vissa tidningsartiklar, som behandlat Hjelmen, har gjorts gällande, att även norske medborgaren *Barly Pettersen* skulle ha utlämnats till Gestapo och avrättats.

Med anledning härav har undersökningskommissionen verkställt utredning. Därav framgår, att Hjelmen omhändertagits här i riket den 10 februari 1940 samt dömts och undergått straff för passförfalskning m. m., att länsstyrelsen i Älvsborgs län den 14 januari 1941 beslutat att Hjelmen skulle utvisas, samt att utvisningen verkställdes till Norge den 20 januari 1941. Beträffande Pettersen har utredningen givit vid handen, att denne, enligt vad som är bekant för de svenska myndigheterna, efter krigsutbrottet icke varit i Sverige.

I det följande lämnas en redogörelse för de närmare omständigheter, som framkommit vid utredningen. Med hänsyn till det samband, som visat sig föreligga mellan Hjelmen samt den s. k. Wollweberaffären, har redogörelsen

funnits böra omfatta även vissa data i sistnämnda ärende. I ett första avsnitt lämnas vissa uppgifter om de polisundersökningar i Wollweberaffären, som skett före Hjelmens omhändertagande här i riket, samt om det samarbete som i detta hänseende förekommit mellan svenska och utländska polismyndigheter, allt huvudsakligen i vad angår Hjelmen. Därefter redogöres för omständigheterna vid Hjelmens omhändertagande här i riket, åtalet mot honom samt handläggningen av frågan hur med honom skulle förfaras efter det han avtjänat straffet. Vidare redogöres för vad som förekommit rörande Hjelmen vid den fortsatta handläggningen av Wollweberaffären. Slutligen lämnas en redogörelse för den utredning i saken som undersökningskommissionen företagit under sitt besök i Norge¹.

I anslutning till redogörelsen beträffande Hjelmen redovisas jämväl de uppgifter som framkommit beträffande Pettersen.

De olika data i redogörelsen ha så långt som möjligt upptagits i kronologisk ordning.

Det må här framhållas, att till undersökningskommissionen jämväl framförts klagomål beträffande Hjelmens behandling å Stockholms stads rannsakningsfängelse. För klagomålen i denna del redogör undersökningskommissionen i annat sammanhang².

1.

I början av år 1938 upptäcktes ombord å polska m/s Batory under resa från Köpenhamn till Gdynia en brandbomb med tänddosa. Under den utredning, som i anledning därav verkställdes av polisen i Köpenhamn, framkom att enligt passagerarlistan en svensk undersåte skulle ha följt med fartyget. Vidare framkom att dynamit, framställd i Sverige, vid två tillfällen smugglats in i Danmark. På begäran av polisen i Köpenhamn verkställde kriminalpolisen i Stockholm för köpenhamnspolisens räkning vissa utredningar i anledning av vad som sålunda framkommit.

Den 21 juli 1938 besökte två tyska kriminalpolismän Göteborg och därefter Stockholm. De tyska polismännen hade i uppdrag att informera olika länders polismyndigheter om den verksamhet, som enligt den tyska polisen skulle bedrivas i ett flertal länder av en internationell fartygssabotageorganisation. En representant för polisen i Stockholm träffade samman med de tyska polismännen i Stockholm. Efter några dagar fortsatte de tyska polismännen till Norge.

I slutet av juli 1938 erhöll kriminalpolisen i Stockholm från polisen i Köpenhamn en redogörelse angående de närmare omständigheterna kring dels sabotageförsöket mot m/s Batory dels ock ytterligare sprängningsattentat å fartyg. Omedelbara efterforskningar hade lett till gripandet av gärningsmännen till ett av attentaten. Enligt redogörelsen utvisade utredningen vidare, att bakom sistnämnda attentat stått f. d. tyske, numera ryske medborgaren Ernst Wollweber, vilken efterspanats utan resultat. Tillika hade enligt köpenhamnspolisen genom utredningen utrönt att Wollweber sannolikt även stått bakom de övriga attentaten. Med stöd av uppgifter, som polisen i Köpenhamn erhållit från polska, norska, tyska och belgiska polismyndigheter angående ett flertal under år 1938 inträffade och på likartat sätt iscensatta fartygssabotage, ansåg köpenhamnspolisen

¹ Den 29 juni 1945 har undersökningskommissionen till statsrådet Erlander överlämnat en promemoria över vad kommissionen dittills erfarit om Hjelmen och Pettersen.

² Se sid. 291.

sannolika skäl föreligga för den misstanken, att samtliga attentat utgjorde ett led i en internationellt organiserad verksamhet. I anledning därav förordade köpenhamnspoliserna ett samarbete mellan de berörda staternas polismyndigheter i syfte att klarlägga omständigheterna kring de inträffade attentaten.

I anledning av detta förslag upprättades ett samarbete mellan de sagda ländernas polismyndigheter. Detta samarbete bestod huvudsakligen i att de olika ländernas polismyndigheter underrättade varandra om vad som inom respektive länder framkommit beträffande den påstådda sabotageorganisationen. Tillika hölls i mitten av september 1938 en konferens i Hamburg mellan representanter för polismyndigheterna i Danmark, Holland, Norge, Sverige och Tyskland.

Den 4 februari 1939 inställde sig hos polismyndigheten i Luleå en där bosatt arbetare — i det följande betecknad P — och anmälde, att han sedan senhösten 1936 varit knuten till en hemlig organisation, som från början sagts ha till uppgift att motarbeta krig och fascism genom spridning av kommunistisk litteratur å fartyg, men som enligt vad P senare kommit underfund med även vore verksam med sabotage på fartyg medelst sprängning. Sedan P fått klart för sig organisationens syftemål, hade han enligt vad han uppgivit för polisen icke längre velat medverka i organisationen utan ansett det vara sin skyldighet att delgiva polismyndigheten, vad han sålunda fått vetskap om. Av P:s därefter lämnade redogörelse framgick, att han på senhösten 1936 engagerats i organisationen av en norrman med täcknamnet »Nielsen». P:s uppdrag skulle bestå i att föra brev, paket och andra försändelser ombord å fartyg i Luleå hamn. Han skulle i sitt arbete vara underställd »Nielsen» och erhålla order av denne. Nielsen skulle ha sitt huvudkvarter i Narvik. På sensommaren 1938 hade P fått besök av »Nielsen», som P icke träffat sedan han på hösten 1936 värvats av denne för den hemliga organisationen. »Nielsen» hade haft sällskap med en norrman, som kallades »Frans» och vilken enligt »Nielsen» skulle övertaga ledningen av organisationens arbete i Nordsverige och Nordnorge. »Frans» hade bott i Narvik under täckadress. Samtidigt hade P erhållit en täckadress till »Nielsen» i Oslo, nämligen Osvald Jensen, Brinkensgate 2 B, opg. 3, Oslo. Sistnämnda adress hade därjämte sagts utgöra täckadress för organisationens ledning därstädes. P hade av »Nielsen» och »Frans» uppmanats att snarast föra ombord en sprängladdning på något fartyg i Luleå för åstadkommande av sprängning.

Med anledning av de uppgifter, som P lämnat, företogs av polisen omedelbart förberedande undersökningar i syfte att söka kontrollera uppgifternas riktighet. Därjämte försökte polisen utforska identiteten hos de personer, vilka P endast kände under täcknamn. Därvid informerades vissa polismyndigheter inom landet. Vidare upptogs samarbete med i första hand den norska och danska polisen, enär av P:s berättelse framgick, att den hemliga sabotageorganisationens ledning skulle ha varit förlagd till såväl Danmark som Norge. Sålunda informerades polisen i Oslo och Köpenhamn genom skrivelser den 13 februari 1939 om vad P uppgivit. Från polisen i Oslo begärdes samtidigt medverkan till identifiering av »Nielsen» och »Frans».

I en den 20 februari 1939 dagtecknad skrivelse från polisen i Oslo till statspolisintendenten i Stockholm meddelades, att undersökningar företagits för fastställande av »Niensens» identitet, varvid framkommit omständigheter, som möjligen talade för att »Nielsen» vore identisk med norske medborgaren *Martin Rasmussen-Hjelmen*, född den 24 januari 1904. Denne, vars uppehållsplats icke kunnat utrönas, hade den 11 januari 1938 erhållit pass för utrikes sjöfart samt då såsom sin bostadsadress uppgivit Yngvar Jensen, Ljabroveien 6, Oslo. Det hade utrönt, att Yngvar Jensen vore yngre broder till Osvald Jensen. Vidare upplystes att Hjelmen vore kommunist, men att han icke deltagit aktivt i partiet. Hjelmen skulle dock ha agiterat åtskilligt bland sjömän i hamnstäderna. Fotografi av Hjelmen bifogades.

Den 28 februari 1939 meddelade landsfogden i Norrbottens län till kriminalpolisen i Stockholm att han från polismästaren i Narvik erhållit ett fotografi av en norsk kommunist *Frans Barly Devold Pettersen*. Fotografiet hade förevisats P, som å detsamma igenkände »Frans». Samtidigt hade för P företetts ett fotografi av Hjelmen, varvid P förklarade, att sistnämnda fotografi företedde stor likhet med »Nielsen», men att han icke vore säker på, att fotografiet föreställde »Nielsen».

Landsfogden i Norrbottens län meddelade i skrivelse den 4 mars 1939 till polismästaren i Narvik vad P anfört angående fotografiet av Hjelmen. Samtidigt upplyste landsfogden, att »Nielsen» och »Frans» enligt uppgift av P sista gången skulle ha besökt Luleå i mitten av augusti 1938, därvid »Nielsen» skulle ha bott på ett hotell i Luleå. I hotellets liggare hade emellertid icke kunnat anträffas namnen på andra norrmän, som skulle ha bott på hotellet angivna tid, än E. Gram Larsen och Karl Olsen. Undersökning begärdes huruvida några personer med dessa namn vore kända av polisen i Narvik.

I skrivelse den 2 mars 1939 till säkerhetspolisen i Berlin meddelade tillförordnade kriminalpolisintendenten i Stockholm Martin Lundqvist en sammanfattning av de uppgifter, som P lämnat angående den hemliga sabotageorganisationen, ävensom täcknamnen å de ledande personer, som P haft förbindelse med, samt signalementen å dessa. P själv benämndes i redogörelsen »X». Upplysning lämnades vidare om att samarbete upptagits med polismyndigheterna i Danmark, Norge och Finland, varjämte begärdes den tyska polisen kunde lämna för ett klarläggande av sabotageverksamheten. Slutligen framhölls i skrivelsen att jämväl i fortsättningen komme den tyska polisen att hållas underrättad om utredningens fortgång.

Den 14 mars 1939 översände polisen i Stockholm till polismyndigheterna i Köpenhamn, Oslo, Narvik och Helsingfors samt en del svenska myndigheter en promemoria angående vad som framkommit vid ytterligare förhör med P. I promemorian omnämndes bland annat att en preliminär undersökning företagits av skriftprov utav den person, som i augusti 1938 bott å nämnda hotell i Luleå under namnet Karl Olsen, och erhållit skriftprov från Narvik av Martin Rasmussen-Hjelmen. Skriftundersökningen hade enligt promemorian givit vid handen att med stor grad av sannolikhet samma person skrivit båda jämförelseskrifterna och att sålunda Hjelmen torde ha varit den person, som under namnet Karl Olsen uppehållit sig i Luleå den 22 augusti 1938. Fullständiga identifieringsuppgifter angående Pettersen funnos även intagna i promemorian.

På inbjudan av polismästaren i Stockholm hölls därefter den 16 mars 1939 i Stockholm en konferens med anledning av vad som dittills blivit känt angående den hemliga fartygssabotageorganisationen. Syftet var att åvägabringa ett samordnande av de åtgärder, som i de berörda ländernas gemensamma intresse måste vidtagas för att oskadliggöra organisationen. Utöver representanter från skilda polismyndigheter i Sverige närvaro vid konferensen representanter för polismyndigheterna i Danmark, Finland och Norge. Vid konferensen beslöts, att polisen i Köpenhamn i fortsättningen skulle ombesörja erforderlig korrespondens i sabotageärendet med tysk polismyndighet. I samband med konferensen överlämnade den danske representanten till kriminalpolisen i Stockholm en redogörelse från polisen i Köpenhamn, i vilken promemoria bland annat angavs att det på grund av de utav P lämnade upplysningarna icke längre kunde råda tvivel om att den i Danmark verksamma sabotagegruppen tillhörde samma organisation, som gruppen i Sverige. Vidare uppgavs i promemorian, att tvivel icke rådde om att Wollweber vore ledare för organisationen.

Den 5 maj 1939 skrev polismästaren i Oslo till polismästaren i Stockholm angående i Norge företagna undersökningar i sabotageärendet. I en bilagd promemoria lämnades upplysning om den verksamhet, som Internasjonal Sjömannsklubb i Oslo — en underavdelning av International of Seamen and Harbour Workers

(ISH) och enligt uppgift i promemorian »en av kommunistpartiets stötteorganer i Oslo» — bedrivit under åren 1930—1935, samt uppgavs att Hjelman under samma tid varit en av de mest framträdande personerna inom klubben.

Med skrivelser den 26 maj 1939 till polismyndigheterna i Köpenhamn, Oslo, Narvik och Helsingfors översände statapolisintendenten i Stockholm en samma dag dagtecknad promemoria angående sabotageärendet. Promemorian utgjorde en sammanfattning av de underrättelser, som inkommit till kriminalpolisen i Stockholm efter sammanträdet därstädes den 16 mars 1939 från holländska, norska och danska polismyndigheter, samt de ytterligare resultat, som vunnits genom svenska polisens fortsatta undersökningar. Sålunda hade vid promemorian fogats bland annat skrivelsen den 5 maj 1939 från polismästaren i Oslo samt promemorian angående ISH:s verksamhet i Norge jämte fotografi av Hjelman. En fullständig redogörelse för verkställda skriftundersökningar för fastställandet av att Hjelman vistats i Sverige under namnet Karl Olsen ingick även i promemorian.

I anledning av det vid konferensen den 16 mars 1939 fattade beslutet, att polischefen i Köpenhamn skulle ombesörja erforderlig korrespondens med tyska polisen i sabotageärendet, översände tillförordnade kriminalpolisintendenten Lundqvist den 27 maj 1939 till polisen i Köpenhamn för information en redogörelse över de uppgifter polisen i Stockholm redan lämnat den tyska polisen ävensom avskrift av den korrespondens mellan polisen i Stockholm och tyska polisen, som intill nämnda tidpunkt ägt rum i ärendet.

I början av februari månad 1940 överlämnades av polisen i Oslo till de svenska polismyndigheterna en fotografisk kopia av en den 15 november 1939 i Paris dagtecknad, på franska språket tryckt sammanställning över medlemmar i olika sabotageorganisationer. Sammanställningen, som poliskammaren i Oslo uppgaves ha erhållit från fransk myndighet, syntes vara grundad på uppgifter från olika länders polismyndigheter och omfattade bland annat vissa uppgifter angående den i Sverige uppdagade sabotageorganisationen, varom tidigare upplysningar lämnats bland annat till Holland och Tyskland. Såväl Hjelman som Barly Pettersen voro medtagna och namngivna i sammanställningen. Beträffande Hjelman upptogs, att han vore sjöman, född den 24 januari 1904 i Herdla i Norge, att han, som vore norsk medborgare, använde täcknamnet »Nielsen» samt att han bott i Oslo men att hans dåvarande adress vore okänd. Pettersen angavs vara norsk medborgare med täcknamnet »Frans».

2.

I samband med den razzia, som säkerhetstjänsten företog den 10 februari 1940 å kommunistiska partiets olika lokaler och expeditioner i riket samt hos vissa enskilda kommunister, anträffades i Ängby en person, som uppgav sig vara norske medborgaren Fridtjof Johannesen, född den 24 januari 1904 i Oslo. Då denne icke i vederbörlig ordning anmäls hos polismyndigheten, blev han anhållen. Mannen visade sig inneha tre stycken av poliskammaren i Oslo utfärdade norska nordiska resekort, varav ett å det av honom uppgivna namnet och utfärdat den 21 oktober 1939, ett å namnet Osvald Jensen, född den 14 december 1902 i Oslo och boende Brinkensgate 2 B, Oslo, och ett å namnet Carl Johan Johannesen, född den 24 januari 1904 i Oslo. Vid polisförhör samma den 10 februari 1940 lämnade mannen en del uppgifter angående sina levnadsomständigheter samt upplyste, att han den 12 januari 1940 med bil farit från Oslo till Charlottenberg över »Lima» tullstation, som han passerat sistnämnda dag, varefter han fortsatt med tåg från Charlottenberg till Stockholm. Avsikten med resan uppgav mannen vara att besöka en kvinnlig bekant, vars namn han dock vägrade att uppgiva, varjämte han ämnat söka arbete som sjöman, sågverksarbetare eller dylikt. Vidare uppgav han, att han efter att ha bott 10 å 14 dagar hos sin kvinnliga bekant, flyttat till den person i Ängby, hos vilken han anträf-

fats. Mannen, som sade sig icke tillhöra något politiskt parti, vägrade att lämna vidare upplysningar angående sin vistelse i Stockholm. Även vid förnyat förhör den 12 februari 1940 vägrade han att lämna ytterligare upplysningar samt uppgav att han komme att vägra besvara alla frågor angående sig själv och sina förhåvanden i landet så länge han vistades å polisstationen.

Den 13 februari 1940 erkände mannen, att hans rätta namn vore Martin Rasmussen-Hjelmen, född den 24 januari 1904, men vägrade i övrigt att lämna några uppgifter om sin person och sin vistelse här i riket. Med anledning härav underrättade kriminalpolisen i Stockholm i telefon polisen i Oslo om att Hjelmen anhållits i Stockholm och därvid innehaft tre stycken nordiska resekort, lydande på olika namn men alla försedda med hans fotografi. De olika namnen meddelades liksom även att resekortet för Fridtjof Johannessen var försert med inresestämpel till Sverige »Lima» tullstation den 20 januari 1940. Samtidigt begärde polisen i Stockholm att få närmare informationer om Hjelmen samt att det måtte undersökas, om resekort utfärdats i Oslo för de personer, på vilka de anträffade korten voro utställda. I svarsskrivelse den 13 februari 1940 meddelade polisen i Oslo, att undersökningar företagits angående resekortet, och att därvid framkommit, att de båda korten å namnen Johannessen sannolikt vore helförfalskningar, medan resekortet å namnet Jensen endast blivit föremål för utbyte av fotografi. Det framhölls i svaret, att Hjelmens innehav av resekort för Osvald Jensen gäve ett direkt belägg för samröret med den hemliga sabotageorganisationen, eftersom Osvald Jensen, Brinkensgate 2 B, Oslo, enligt vad P uppgivit sig ha fått reda på av »Nielsen», skulle vara organisationens täckadress i Oslo.

Den 14 februari 1940 översände kriminaltekniska anstalten i Stockholm till Identificeringscentralen vid polisen i Oslo fotografi och fingeravtryck å Hjelmen med anhållan om upplysningar angående identitet och antecedentia, varjämte meddelades att Hjelmen vägrade att lämna ytterligare upplysningar om sig.

I skrivelse den 16 februari 1940 till polisen i Oslo meddelade kriminalpolisen i Stockholm att förhören med Hjelmen icke givit någon klarhet beträffande ändamålet med hans vistelse i riket. Han hade över huvud taget icke medgivit något annat än att han hette Martin Rasmussen-Hjelmen. Beträffande innehavet och åtkomsten av resekortet hade han likaledes vägrat att lämna några upplysningar. Förevisad fotografi av Osvald Jensen hade Hjelmen förklarat sig icke känna någon person med detta namn och utseende. Vid skrivelsen voro fogade fotografiska kopior av de av Hjelmen innehavda resekortet.

Vid polisförhör den 26 februari 1940 förklarade Hjelmen på fråga vad han gjort i Stockholm, att han varit på besök här. Tillfrågad vem han besökt, svarade Hjelmen att det ej spelade någon roll. Han ville ej heller tala om, vilka personer han träffat i Stockholm. Resekortet uppgav sig Hjelmen ha fått av en person vars namn han icke ville uppgiva.

I skrivelse den 29 februari 1940 till polisen i Oslo anhöll statspolisintendenten i Stockholm om officiellt utlåtande, huruvida det för Fridtjof Johannessen utfärdade, av Hjelmen innehavda resekortet utgjorde en förfalskning och om möjligt på vad sätt och av vem den utförts. Det upplystes att anledningen till denna hemställan vore, att i Sverige ifrågasattes åtal mot Hjelmen för användandet av falskt resekort. Samtidigt översändes de tre av Hjelmen innehavda resekortet.

Under åberopande av en den 29 februari 1940 upprättad polisrapport, i vilken bland annat framhölls, att Hjelmen saknade legitimationshandling och att han vore kommunist, hemställde tillförordnade kriminalpolisintendenten Lundqvist i skrivelse den 1 mars 1940 till överståthållarämbetet om åtgärd för utvisning av Hjelmen. Lundqvist upplyste vidare, att åtal mot Hjelmen för begagnande av falsk legitimationshandling kunde ifrågasättas, men att erforderlig utredning ännu icke hunnit slutföras.

I skrivelse den 1 april 1940 från polisen i Oslo erhöll kriminalpolisen i Stockholm en fullständig redogörelse för en i Oslo företagen undersökning angående de dit översända resekortet. Enligt denna vore de båda resekortet med namnen Johannessen helförfalskningar, under det att resekortet med namnet Osvald Jensen vore äkta men Jensens fotografi utbytt mot Hjelmens.

3.

Den 2 april 1940 meddelade tillförordnade kriminalpolisintendenten Lundqvist i skrivelse till landsfogden i Kopparbergs län att han den 10 februari 1940 tagit Hjelmens i förvar för utvisning samt att frågan om utvisningsbeslut vilade men måste slutbehandlas före den 10 april 1940. Lundqvist hemställde därför, att landsfogden snarast möjligt på föreliggande material ville ta under prövning frågan om häktning för åtal av Hjelmens.

Sedan det vid den fortsatta utredningen visat sig att Hjelmens inkommit i riket den 12 januari 1940 över Lina tullstation i Värmland och att han därvid som legitimationshandling uppvisat ett förfalskat norskt resekort, häktades Hjelmens den 6 april 1940 i Stockholm på telegrafisk begäran av landsfogden i Värmlands län för brott mot 12 kap. 2 § strafflagen.

Vid målets handläggning den 18 april 1940 inför Jösse domsagas häradsrätt vidgick Hjelmens på åklagarens fråga, att han ehuru icke partimedlem hade kommunistiska sympatier, men vägrade att lämna några som helst upplysningar om sina förhållanden i Sverige.

Genom utslag samma dag fann häradsrätten att genom Hjelmens eget erkännande och genom vad för övrigt i målet förekommit blivit utrett, att Hjelmens vid inresa till Sverige den 12 januari 1940 för vederbörande tulltjänsteman framvisat ett för Fridtjof Johannessen den 21 oktober 1939 i Oslo utfärdat nordiskt resekort, vilket kort utgjorde en totalförfalskning, varom Hjelmens ägt kännedom, att det å resekortet skrivna namnet Fridtjof Johannessen av Hjelmens själv ditsatts, samt att Hjelmens trots sin vetskap om den honom åliggande skyldigheten att såsom utlänning anmäla sin ankomst till riket till vederbörande polismyndighet underlåtit att göra detta. Häradsrätten dömde på grund därav Hjelmens, jämlikt 12 kap. 4, 6 och 10 §§ strafflagen samt 3 och 39 §§ utlänningslagen, jämförda med 4 kap. 1 och 2 §§ strafflagen till straffarbete 8 månader 15 dagar.

Hjelmens överfördes därefter till straffängelset i Vänersborg, där strafftiden påbörjades den 21 april 1940. Strafftiden utgick således den 5 januari 1941.

4.

Innan en redogörelse lämnas angående behandlingen av frågan om förfarandet med Hjelmens efter straffets avtjänande, må till en början omnämnas, att Hjelmens under fängelsetiden i ett den 10 november 1940 dagtecknat brev till en familj, av vilken han fått låna en del böcker, skrev bland annat följande: »Jeg blir jo utvist samtidig med att straffen er slut å da ville det være synd å ta bøkene med til Norge, hvor antagelig en del av dem ville havne på bokbål».

I skrivelse den 20 november 1940 till socialstyrelsen uppgav landsfogden i Värmlands län, att strafftiden för Hjelmens torde utgå den 5 januari 1941, att landsfogden även meddelat detta till övervakningschefen för västra övervakningsområdet, vilken hos landsfogden hemställt, att landsfogden snarast möjligt måtte hos socialstyrelsen göra framställning om att Hjelmens efter straffets avtjänande måtte intagas i arbetsläger. Med anledning härav hemställde landsfogden, att Hjelmens såsom synnerligen samhällsfarlig måtte genom socialstyrelsens försorg omedelbart efter det han avtjänat straffet tagas i förvar på effektivt sätt, och tillade att Hjelmens därvid ej borde kunna meddela sig med utomstående. Slut-

ligen hemställde landsfogden att socialstyrelsen ville från kriminalpolisen i Stockholm införskaffa handlingar om Hjelman, av vilka hans farlighet klart torde framgå. Uppgift om behandlingen inom socialstyrelsen av denna framställning lämnas i det följande.

I skrivelse den 28 november 1940 till landsfogden i Värmlands län meddelade en kommissarie vid kriminalpolisen i Stockholm, att Hjelman icke hörts om sin verksamhet i Sverige, dels på grund av att han överhuvudtaget vägrat att lämna uppgifter om sig själv och sin tidigare verksamhet, dels ock enär det då icke heller ansetts lämpligt att föregripa en fullständigare utredning angående hela den hemliga organisation, som Hjelman tydligen under namnet »Nielsen» arbetat för. Vidare framhölls i skrivelsen, att Hjelman vore en synnerligen farlig person, varför det måste anses vara av utomordentlig vikt för riket att han efter avtjänandet av sitt straff icke vidare tillätes vistas här i riket utan bleve utvisad härifrån, samt att om ett eventuellt utvisningsbeslut icke ginge att verkställa genast, det syntes vara av den största vikt att Hjelman hålles i förvar i någon fångvårdsanstalt och icke placerades i s. k. förläggning, varifrån han med stor sannolikhet och utan svårighet skulle rymma och därigenom beredas tillfälle att på nytt upptaga och fortsätta sin förutvarande landsskadliga verksamhet.

Den 3 december 1940 hemställde landsfogden i Värmlands län i skrivelse till länsstyrelsen i länet, i första hand att länsstyrelsen med stöd av 32 § utlänningslagen ville förordna därom, att Hjelman omedelbart toges i förvar i fångvårdsanstalt, efter att han avtjänat sitt straff, samt att länsstyrelsen där- efter med stöd av 31 § 4) utlänningslagen ville förordna om hans utvisning. I andra hand hemställde landsfogden — därest länsstyrelsen icke ansåge sig kunna med stöd av nyssnämnda bestämmelser i utlänningslagen förordna om Hjelmens utvisning — att länsstyrelsen ville med stöd av 38 § samma lag hos Kungl. Maj:t göra framställning om Hjelmens utvisning, då i vart fall sådana omständigheter föreläge, som omförmäldes i 37 § utlänningslagen. I avbidan på Kungl. Maj:ts beslut borde Hjelman tagas i förvar.

Genom remiss den 13 december 1940 överlämnade länsstyrelsen i Värmlands län — med tillkännagivande av att Hjelman enligt uppgift fortfarande förvarades i straffängelset i Vänersborg — landsfogdens skrivelse av den 3 december 1940 till länsstyrelsen i Älvsborgs län för vidtagande av erforderliga åtgärder. Handlingarna inkommo den 20 december 1940 till länsstyrelsen i Älvsborgs län. Redan den 14 december 1940 hade från direktören för straffängelset i Vänersborg för provning enligt utlänningslagen till sistnämnda länsstyrelse inkommit transumt av häradsrättens utslag.

I skrivelse den 20 december 1940 till Kungl. Maj:t framhöll länsstyrelsen i Älvsborgs län, att Hjelman enligt vad landsfogden i Värmlands län i sin skrivelse antytt syntes vara en sådan person, som avsåges i 37 § utlänningslagen, samt att enligt muntligt meddelande från landsfogden det kunde bli av betydelse att Hjelman funnes i riket tillgänglig för en i Stockholm pågående utredning angående riksskadligt sabotage med många inblandade personer. Ehuru länsstyrelsen vore befogad att själv upptaga frågan om Hjelmens utvisning — dock att verkställigheten av ett sådant beslut syntes möta svårigheter — anmälde länsstyrelsen jämlikt 38 § utlänningslagen ärendet för Kungl. Maj:ts provning. Tillika meddelade länsstyrelsen, att länsstyrelsen samma dag förordnat att Hjelman skulle efter strafftidens slut fortfarande hållas i förvar.

Den 21 december 1940 ålade Kungl. Maj:t överståthållarämbetet att skyndsamt avgiva utlåtande i ärendet.

Sedan överståthållarämbetet anmodat tillförordnade kriminalpolisintendenten Lundqvist att avgiva yttrande i ärendet, anförde denne i ett den 28 december 1940 dagtecknat yttrande bland annat, att Hjelman misstänktes för att här i riket ha

planlagt sabotage ombord å fartyg i svenska hamnar, att dessa sabotage skulle utföras av medlemmar tillhörande en hemlig från Komintern ledd sabotageorganisation, vars ledare Hjelmen misstänktes vara, ävensom att det sålunda vore sannolikt, att Hjelmen ägde kännedom om förhållanden, vilka borde hållas hemliga med hänsyn till rikets säkerhet. Med hänsyn därtill och då det därjämte kunde antagas, att Hjelmen, därest han komme att frigivas, skulle fortsätta sin verksamhet i den hemliga sabotageorganisationens tjänst, framhöll kriminalpolisintendenten, att angivna omständigheter syntes tala mot att Hjelmen finge lämna Sverige. Vid yttrandet fanns fogad en den 27 december 1940 dagtecknad inom säkerhetstjänsten upprättad promemoria angående Hjelmen. Av sistnämnda promemoria framgick bland annat att Hjelmen misstänktes vara ledare för en troligen av Komintern ledd sabotageorganisation, som hade till uppgift att utföra fartygssprängningar och anlägga eld å fartyg. Däremot framgick ej av promemorian, mot vilka länders fartyg verksamheten var riktad. I ett den 31 december 1940 dagtecknat utlåtande till Kungl. Maj:t uttalade överståthållarämbetet — med överlämnande av kriminalpolisintendentens yttrande jämte den därvid fogade promemorian angående Hjelmen — som sin åsikt, att Hjelmen borde i vanlig ordning utvisas, och att, därest hinder mötte för hans befordran till hemlandet, han borde hållas i förvar i straffanstalt.

Enligt i Kungl. Maj:ts akt i ärendet befintliga blyertsanteckningar har tillförordnade kriminalpolisintendenten Lundqvist den 9 januari 1941 meddelat, att något ingripande mot Hjelmen i anledning av sabotagehandlingar icke komme att ske.

I Kungl. brev den 10 januari 1941 till länsstyrelsen i Älvsborgs län förklarade Kungl. Maj:t, att Kungl. Maj:t funne frågan om Hjelmens utvisning från riket böra prövas jämlikt 31 § första stycket 4) utlänningslagen, samt förordnade, att handlingarna i ärendet skulle återställas till länsstyrelsen i Älvsborgs län för den vidare åtgärd, som med anledning härav ankomme på länsstyrelsen.

Enligt protokoll över förhör med Hjelmen, som hölls den 14 januari 1941 inför länsstyrelsen i Älvsborgs län, vägrade denne att uppgiva anledningen till och de närmare omständigheterna vid den olovliga inresan hit till riket, som han företagit den 12 januari 1940, samt upplyste att han icke hade några släktingar här i landet. Enligt protokollet förklarade Hjelmen vidare, att han ingenting hade att erinra mot att utvisas till sitt hemland Norge. I utslag samma dag förordnade länsstyrelsen med stöd av 31 och 34 §§ utlänningslagen, att Hjelmen skulle utvisas från riket, samt meddelade honom förbud vid äventyr av fängelsestraff att utan Kungl. Maj:ts tillstånd återvända till riket. Tillika förordnade länsstyrelsen att Hjelmen i avbidan på verkställigheten av utslaget fortfarande skulle hållas i förvar.

Enligt ett den 16 januari 1941 dagtecknat bevis förklarade Hjelmen samma dag inför fängelsedirektören sig nöjd med länsstyrelsens utslag.

Det bör i detta sammanhang påpekas, att Hjelmen under den tid han varit omhändertagen i Sverige icke vid något tillfälle torde ha blivit upplyst om att svensk och utländsk polis betraktade honom som medlem i en internationell sabotageorganisation eller att polisen ägde vetskap om att han haft förbindelse med Wollweber eller annan medlem i sådan organisation.

I fråga om utvisningsutslaget ha följande uppgifter inhämtats.

Föredraganden i utvisningsärendet uppper i en den 2 juli 1945 dagtecknad skrivelse till undersökningskommissionen bland annat, att han innan länsstyrelsen meddelat utvisningsutslaget, varit i telefonförbindelse med en tjänsteman i säkerhetstjänsten i Stockholm, troligen tillförordnade kriminalpolisintendenten Lundqvist. Denne skulle därvid ha förklarat, att det visserligen vore av intresse för riket att Hjelmen ej tillätes lämna landet, men att polisen icke hade tillräckligt stark bevisning mot Hjelmen för att kunna hålla honom kvar i landet. Vidare upp-

ger föredraganden, att Hjelmen vid förhöret var fåordig och att han endast med svårighet kunde förmås att lämna de knapphändiga uppgifter, som återfinnes i protokollet över förhöret. Han hade bestämt vägrat att uttala sig om sina tidigare förehavanden och sin politiska inställning. Oaktat det klargjorts för Hjelmen, att han i händelse av utvisning komme att överlämnas till de norska myndigheterna, hade han på fråga förklarad att han ingenting hade att erinra mot att utvisas till Norge.

Den andre tjänsteman vid länsstyrelsen, som närvarit vid förhöret med Hjelmen, framhåller vid förhör den 25 juni 1945 att det vid förhöret visat sig praktiskt taget omöjligt att få Hjelmen att yttra något om sina tidigare förehavanden och sin politiska inställning. Hjelmens önskan att åter bli befordrad till Norge hade emellertid framkommit klart. Samme tjänsteman förklarar sig icke kunna minnas, att Hjelmen vid förhöret underrättats om att polismyndigheterna i Norge komme att på förhand få meddelande om tiden för utvisningen.

Vidare uppger en fångvårdstjänsteman vid straffängelset i Vänersborg, som varit närvarande då Hjelmen förklarad sig nöjd med utvisningsutslaget, att han trodde sig minnas att Hjelmen, som varit känd såsom kommunist, vid något tillfälle skulle ha uttalat sig på ett sådant sätt att fångvårdspersonalen fått den uppfattningen, att Hjelmen efter strafftidens slut ville återvända till Norge för att där träffa antingen sin moder eller sin fästmö samt att Hjelmen icke ansett att han utsatte sig för fara genom att återvända till Norge.

Den 16 januari 1941 avlätos från länsstyrelsen i Älvsborgs län statstelegram till polismästarna i Oslo och Halden av innehåll, att Hjelmen inom kort komme att föras till Kornsjö, samt att underrättelse om tiden därför senare komme att lämnas.

Genom en den 17 januari 1941 dagtecknad skrivelse till stadsfiskalen i Vänersborg anmodade länsstyrelsen denne att från straffängelset till Kornsjö järnvägsstation låta under bevakning av två poliskonstaplar avföra Hjelmen, därvid transporten skulle äga rum den 19 januari eller den senare dag stadsfiskalen kunde finna lämplig med bantåg som ankomme till Kornsjö kl. 13.11, varjämte stadsfiskalen anmodades att i god tid telegrafiskt lämna underrättelse om tiden för Hjelmens ankomst till Kornsjö till polismästarna i Oslo och Halden.

Länsassessorn Sven Wetterlundh, som å länsstyrelsens vägnar undertecknat skrivelsen den 17 januari 1941 till stadsfiskalen i Vänersborg, uppger den 25 juni 1945 bland annat, att då han själv icke närvarit vid länsstyrelsens förhör med Hjelmen, han icke personligen kunnat bilda sig någon uppfattning om denne. Hjelmens egen inställning till utvisningsfrågan hade emellertid med önskvärd tydlighet framgått av protokollet i ärendet. Enligt detsamma hade Hjelmen uttryckligen förklarad, att han icke hade något att erinra mot att befordras till sitt hemland, vilket förhållande även vid samtal vitsordats av de båda kolleger, som meddelat utvisningsbeslutet. Med hänsyn härtill och till Kungl. Maj:ts uttalande att förutsättningar för »politisk utvisning» icke vore för handen, hade verkställigheten av utvisningsbeslutet icke vållat någon tveksamhet ur synpunkten av Hjelmens personliga säkerhet. Däremot hade förelegat tvivel, huruvida det med hänsyn till Sveriges intressen vore lämpligt att Hjelmen finge lämna landet. Såvitt Wetterlundh kunde erinra sig hade emellertid föredraganden vid utvisningsbeslutet per telefon underställt denna säkerhetsfråga vederbörande centrala myndighet och därvid erhållit det beskedet, att anledning kvarhålla Hjelmen här i landet icke föreläge. Att Hjelmen oaktat sin politiska inställning icke hade något att erinra emot att återsändas till Norge, hade icke förefallit Wetterlundh egendomligt, då förhållandena vid denna tidpunkt varit sådana — »vänskaps-pakten» Ryssland—Tyskland hade ännu varit i kraft — att Hjelmens politiska uppfattning icke kunde tänkas utsätta honom för några risker i det dåvarande Norge. Hjelmen hade därför i sedvanlig ordning befordrats till hemlandet såsom

ett »fredsmässigt» utvisningsfall. Härom hade, såsom sedan gammalt brukat ske i liknande fall, polismästaren i Halden samt dessutom polismästaren i Oslo under rättats. Anledningen till att sistnämnde polismästare underrättats kunde Wetterlundh nu icke exakt erinra sig, men han ville minnas, att den varit föranledd av Hjelmens vägran att överhuvudtaget lämna några närmare upplysningar om sig, vilket givit anledning misstänka, att han vore en person, om vars vistelse de ordinära norska civilmyndigheterna borde äga kännedom. Slutligen ville Wetterlundh påpeka, att den norska gränskontrollen vid tidpunkten ifråga stod under tysk regi, varför åtgärden att underrätta norska civila myndigheter om utvisningen icke kan ha ställt Hjelman i en sämre ställning i förhållande till de tyska myndigheterna.

Den 18 januari 1941 underrättade stadsfiskalen i Vänersborg telegrafiskt polismästarna i Halden och Oslo om tiden för utvisningen ur riket av Hjelman.

Utvisningen verkställdes därefter den 20 januari 1941 av två poliskonstaplar, som i Kornsjö överlämnade Hjelman till en norsk poliskonstapel från Halden.

Den ene av de två polismän, som verkställde förpassningen av Hjelman till Kornsjö, har vid förhör den 25 juni 1945 uppgivit, att Hjelman under färden dit icke uttryckt missnöje med utvisningsbeslutet. Den norske polisman, som i Kornsjö omhändertagit Hjelman, hade i de svenska polismännens närvaro talat om för Hjelman, att denne och den norske polismannen samma dag skulle fara till Halden för att påföljande dag fortsätta till Oslo.

Från norska legationens rettskontor har inhämtats, att polismästaren i Oslo, Kr. Welhaven, som vore känd som patriot, senast i november 1940 avsatts och efterträtt av den allmänt kände quislingmannen Askvik. Ledningen av polisen i Oslo skulle vid ifrågavarande tidpunkt ha varit helt likriktad. Beträffande Halden har rettskontoret meddelat, att redan vid denna tidpunkt medlemmen i Nasjonal Samling Eilefsen utsetts till polismästare därstädes.

I anledning av landsfogdens i Värmlands län förut omnämnda skrivelse av den 20 november 1940 till socialstyrelsen med anmälan att anledning föreläge till omhändertagande i förläggning av Hjelman, beslöt socialstyrelsen den 8 februari 1941 — sedan antecknats, att Hjelman numera utrest ur riket — att landsfogdens anmälan icke skulle föranleda någon styrelsens åtgärd.

5.

Här må vidare lämnas vissa ytterligare uppgifter beträffande Wollweber.

Den 18 maj 1940 — alltså medan Hjelman avtjänade det honom ådömda straffet — anhölls av militärbevakningen på Ottebols järnvägsstation i Värmland en man, som legitimerade sig med pass för danske undersåten Fritz Koller. Vid förhör senare samma dag erkände mannen att han hette Ernst Wollweber samt att passet vore falskt. Wollweber transporterades för fortsatt utredning till polisen i Stockholm. Den 17 juli 1940 dömdes Wollweber av Stockholms rådhusrätt för ovannämnda samt ytterligare passförfalskningsbrott till straffarbete 6 månader.

Under den utredning, som föregick Wollwebers dom för passförfalskning, blev han icke någon gång upplyst om att svenska polisen sedan mitten av 1938 betraktade honom såsom ledare för en internationell sabotageorganisation. Den huvudsakliga anledningen därtill var, enligt vad som uppgivits, att polismyndigheterna i riket vid denna tid ännu ej kunnat få tillräcklig klarhet angående den hemliga organisationens enskilda medhjälpare i Sverige. Spanings- och utredningsarbetet i saken fortgick emellertid. Något nytt framkom dock icke under de närmaste månaderna. Förutsättningarna för ett inskridande mot organisationen med utsikt att på en gång kunna oskadliggöra densamma voro alltså i stort sett oförändrade ännu i början av januari 1941, då endast en mycket kort del av Wollwebers strafftid återstod.

I skrivelse den 9 januari 1941 till överståthållarämbetet meddelade utrikesdepartementet, att tyska beskickningen i Stockholm under åberopande av artikel 9 i tysk-svenska utlämningsfördraget begärt att Wollweber skulle kvarhållas i fängsligt förvar i avbidan på att framställning om hans utlämnande till Tyskland skulle göras. I anledning härav blev Wollweber den 20 januari 1941 häktad jämlikt lagen angående utlämning av förbrytare.

I skrivelse den 28 januari 1941 till svenske utrikesministern begärde tyske ministern i Stockholm Wollwebers utlämning till Tyskland på grundval av en utav åklagarmyndigheten i Hamburg utfärdad häktningsorder. Genom utslag den 6 maj 1941 förklarade högsta domstolen att hinder mötte mot Wollwebers utlämnande till Tyskland för vissa våldsgärningar, som lagts honom till last, men att hinder, varom i 2—9 §§ lagen den 4 juni 1913 angående utlämning av förbrytare sägs, icke mötte mot hans utlämnande för övriga honom till last lagda gärningar.

I början av april 1941 fattade säkerhetstjänsten beslut om att inskrida mot den hemliga sabotageorganisationen i landet. I avsikt att samordna de svenska polismyndigheternas åtgärder i samband med det beslutade inskridandet avhölls den 26 maj 1941 i Stockholm en konferens med berörda polismyndigheter. Tidpunkten för inskridandet fastställdes till den 4 juni 1941. Sistnämnda dag och dagarna närmast därefter anhölls ett flertal personer och underkastades förhör. Samtidigt därmed hölls förhör med Wollweber, som då allttjamt hölls häktad i avbidan på Kungl. Maj:ts besked om hans utlämnande. Wollweber erkände så småningom att han haft förbindelse med bland andra Hjelman samt flera av de anhållna. Han erkände sålunda att han anmodat en av de anhållna att tillgripa dynamit vid gruvorna i Kiruna. Däremot erkände Wollweber icke att han intagit en ledareställning inom sabotageorganisationen. Utredningen resulterade i att ett flertal av de anhållna blevo häktade och sedermera den 12 november 1941 dömda av Jukkasjärvi tingslags häradsrätt till längre eller kortare frihetsstraff. Häradsrätten fann utrett, att Wollweber varit ledare för en hemlig organisation med uppgift att genom våldsdåd, främst sprängning av fartyg med dynamit, motarbeta fascismen samt att han anstiftat ett flertal tillgrepp av dynamit vid gruvorna i Kiruna i uppsåt att använda sprängämnen för skadegörelse å annans egendom. För dessa brott jämte de passförfalskningsbrott, för vilka Wollweber tidigare straffats, dömdes han till ett gemensamt straff av straffarbete i tre år. Beträffande en del av de dömda, dock ej Wollweber, överklagades häradsrättens utslag i hovrätten och fullföljdes sedan talan till högsta domstolen. I den mån de utdömda straffen ej skärptes, fastställdes desamma. I detta sammanhang kan anmärkas att polisrapporterna i målet till största delen icke voro hemligstämplade samt att rättegången var offentlig.

I samband med den utredning, som följde på inskridandet den 4 juni 1941, omnämnde tillförordnade kriminalpolisintendenten Lundqvist i skrivelse den 19 juni 1941 till säkerhetspolisen i Berlin, att kännedom erhållits om att Hjelman anhållits i Norge och transporterats till Tyskland, samt anhöll om meddelande huruvida Hjelman lämnat några uppgifter angående den svenska gruppen av sabotageorganisationen. Samtidigt meddelades, att det beträffande Hjelman framkommit, att han under åren 1938—39 vid flera tillfällen uppehållit sig i Sverige för sabotageorganisationens räkning, att han inom organisationen gått under täcknamnet »Nielsen» samt att han direkt samarbetat med en av de anhållna svenskarna.

I skrivelse den 31 augusti 1941 till säkerhetspolisen i Berlin översände tillförordnade kriminalpolisintendenten i Stockholm — under hänvisning till en överenskommelse som träffats med två tyska polismän som i slutet av juli 1941 besökt Stockholm — ett antal tidsschemata angående Hjelman, uppställda med ledning av uppgifter från medlemmar i sabotageorganisationen, som samarbetat med Hjelman.

Den 10 december 1941 meddelade en tysk polisman, Georg Müller, som för tyska

säkerhetspolisens räkning uppehöll sig i Stockholm och följde säkerhetstjänstens utredningsarbete i Wollweberaffären, bland annat att Hjelmen ännu icke lämnat några upplysningar angående sabotageorganisationen. Vid samma tillfälle meddelade den tyske polismannen, att norske medborgaren Barly Devold Paul Pettersen från Narvik anhållits i Norge av tyska säkerhetspolisen och hörts i saken. Pettersen hade därvid medgivit, att han genom Wollweber, vilken han tidigare känt, sammanförts med Hjelmen samt sedan av denne värvats som medlem av organisationen och därvid tilldelats täcknamnet »Frans». Den tyske polismannen framställde i anslutning till de sålunda lämnade upplysningarna en begäran att de i Sverige dömda medlemmarna i sabotageorganisationen måtte höras angående sin eventuella kännedom om bland andra Pettersen. Han överlämnade för detta ändamål fotografier av bland andra Pettersen.

Med anledning härav tillställde säkerhetstjänsten i Stockholm polisen i Luleå de sålunda erhållna uppgifterna och fotografierna med anmodan att föranstalta om förhör med de anhållna. Resultatet blev, att två av de anhållna förklarade sig igenkänna organisationsmedlemmen »Frans» å fotografiet av Barly Pettersen. Något besked till de tyska myndigheterna om resultatet av de nyssnämnda förhören har enligt uppgift från säkerhetstjänsten icke lämnats till tyska polisen eller annan utländsk myndighet.

I början av februari månad 1942 erhöll tillförordnade kriminalpolisintendenten Lundqvist därefter av två tyska polismän, Hans Heinrich Neumann och förenämnde Müller, vilka vistades i Stockholm, en sammanfattande rapport om de uppgifter, som Hjelmen numera vid tyska polisens förhör med honom lämnat angående den svenska gruppen av sabotageorganisationen. I denna rapport redogjordes detaljerat för de förbindelser, som Hjelmen uppgivit sig ha haft med olika svenska organisationsmedlemmar på uppdrag av bland andra Wollweber. De uppgifter, som Hjelmen enligt rapporten lämnat, överensstämna i stort sett med vad som tidigare framkommit vid den svenska polisens utredning i Wollweberaffären.

I detta sammanhang torde böra antecknas att, enligt vad tillförordnade kriminalpolisintendenten Lundqvist anført i skrivelse hösten 1941 till säkerhetschefen, samarbetet mellan polisen i Stockholm och den tyska polisen alltsedan någon gång under andra kvartalet 1941 skett med iakttagande av de anvisningar, som lämnats av utrikesdepartementet. Från Lundqvist avgående korrespondens hade befordrats med kurirpost över svenska legationen i Berlin och hade före avsändandet granskats och godkänts av tjänstemän i utrikesdepartementet. Vad beträffar de muntliga förhandlingar, som förts med de tyska polismännen, hade enligt vad i samma skrivelse uppgives, Lundqvist, innan han gjort något uttalande, rådgjort med utrikesdepartementet angående vad som lämpligen kunde avhandlas.

6.

Vid besök i Oslo har undersökningskommissionen hört ett antal personer, som varit i förbindelse med Hjelmen efter det denne utvisades från Sverige. Sålunda hörde undersökningskommissionen bland annat två norska medborgare, i det följande benämnda Q och R, vilka av tyskarna i Norge anhållits såsom misstänkta för att ha deltagit i Wollweberaffären och sedermera förts till Tyskland där de tillsammans med Hjelmen, Pettersen och femton andra norrmän åtalats inför folkdomstolen i Berlin. Domstolen hade i februari 1944 dömt Hjelmen och Pettersen till döden. De hade sedermera avrättats den 30 maj 1944. Av de övriga åtalade hade tre frikänts, bland dem Q och R, medan återstoden dömts till tukthusstraff av olika längd. Vid undersökningskommissionens förhör med Q och R framkom bland annat följande.

Q, som före kriget vid flera tillfällen träffat Hjelmen, hade sommaren 1941 av tyska polisen i Norge hörts angående sina förbindelser med Hjelmen.

Därvid hade Q förevisats ett fotografi av Hjelman, som tyska polisen påstått sig ha fått från Sverige. Först den 15 april 1942 hade Q emellertid anhållits. Sedan han på sensommaren 1942 sänts till Tyskland, hade han i olika fängelser och på flera fångtransporter träffat Hjelman, som berättat att han blivit utlämnad från Sverige till tyskarna. Enligt vad Hjelman yttrat till Q skulle han själv icke ha velat återvända till Norge, då han haft fullt klart för sig att han var efterspanad av de tyska myndigheterna på grund av sin tidigare illegala verksamhet. Hjelman hade påstått sig ha kunnat undgå att bli utlämnad från Sverige, därest han liksom Wollweber påtagit sig något brott. Detta hade Hjelman emellertid icke velat göra för att ej kompromettera sina svenska vänner. Enligt vad som vore känt för Q hade Hjelman inför de tyska myndigheterna hela tiden nekat till vad som lagts honom till last, medan Pettersen, som var krympling, efter pressande förhör fallit till föga och erkänt.

R, som också före kriget träffat Hjelman vid flera tillfällen, hade anhållits av tyskarna den 22 juni 1942. Under förhören hade han förevisats ett fotografi av Hjelman, vilket fotografi skulle ha kommit från Hamburg. I slutet av augusti 1942 hade R transporterats till Tyskland, där han sammanförts med andra anhållna i Wollweberaffären. Hjelman hade R dock icke träffat förrän hösten 1943, då R i omkring tre månader suttit i samma cell som denne. Under denna tid hade Hjelman berättat, att han i Sverige dömts för passförfalskning och efter straffets avtjänande utlämnats till tyskarna i Norge. Hjelman hade uppgivit att han under vistelsen i Sverige blivit hörd om sina förbindelser med Wollweber. Han skulle emellertid ha bestritt, att han kände denne. Enligt Hjelman hade tyskarna hösten 1940 under förhandlingar med Sverige om handelsavtal fordrat att Hjelman och Wollweber utlämnades till tyskarna. R hade fått den uppfattningen att Hjelman, medan han vistades i Sverige, visserligen icke haft reda på huru mycket tyskarna visste om hans tidigare verksamhet men dock insett att han skulle mista huvudet därest han sändes till Norge. Hjelman hade icke påstått, att han motsatt sig utvisning. Däremot skulle Hjelman, sedan han under transporten till norska gränsen av de svenska vakterna underrättats om att han komme att överlämnas till den norska polisen, ha protesterat däremot, men utan resultat. Som Hjelman var mycket fästad vid sin moder var det enligt R icke otroligt att Hjelman vid något tillfälle uttryckt önskan att få resa till Norge för att besöka henne.

En norsk höiesterretsadvokat, som under kriget förts till Tyskland och där biträtt Hjelman och Pettersen med nådeansökan, har såväl i en den 11 januari 1945 dagtecknad rapport till rettskontoret vid norska legationen i Stockholm som till undersökningskommissionen uppgivit, att Hjelman i Sverige icke skulle ha begärt att bli behandlad såsom politisk flyktling samt att enligt erhållen upplysning de svenska myndigheterna vid tiden för utvisningen icke känt till att Hjelman var inblandad i Wollweberaffären.

Enligt vad som framkommit vid utredningen har advokaten erhållit sistnämnda upplysning från svenska beskickningen i Berlin, som i denna fråga varit i förbindelse med utrikesdepartementet. Enligt skrivelse den 28 juni 1944 har utrikesrådet Engzell meddelat svenske ministern i Berlin bland annat, att länsstyrelsen i Älvsborgs län vid utvisningsbeslutets meddelande icke torde ha haft någon kännedom om att Hjelman var inblandad i Wollweberaffären. Numera har ej gått att fastställa med vem Engzell varit i förbindelse före avsändandet av sagda skrivelse. Engzell har förklarar, att det i varje fall ej torde ha varit med någon befattningshavare i säkerhetstjänsten utan troligen med någon i sagda länsstyrelse.

Undersökningskommissionen. Till en början må framhållas, att enligt kommissionens mening är uppenbart, att de gärningar, för vilka Hjelman miss-

tänktes av säkerhetstjänsten nämligen delaktighet i den s. k. Wollweberaffären, varit av politisk beskaffenhet samt i och för sig borde ha medfört att utvisningsbeslutet förenats med hemlandsklausul.

Av utredningen framgår, att Hjelman inför länsstyrelsen i Alvsborgs län förklarade sig icke ha något att erinra mot att utvisas till Norge. Det måste förutsättas att han därvid utgick från att hans delaktighet i Wollweberaffären var okänd för såväl quislingmyndigheterna som ockupationsmakten i Norge. Den, som vid ifrågavarande tid haft kännedom om Hjelmens tidigare verksamhet, borde icke endast ha insett detta utan även förstått att Hjelman vid återkomsten till Norge på grund därav skulle kunna utsättas för personlig fara. De svenska myndigheter, som hade kännedom om att Hjelman tidigare arbetat mot Tyskland och att fråga vore om utvisning av Hjelman, borde därför enligt undersökningskommissionens mening rimligen ha verkat för antingen att Hjelman tagits ur sagda villfarelse eller också — därest detta på grund av vissa skäl ansetts olämpligt — att utvisningen icke verkställts till Tyskland eller av detta ockuperat land.

Såsom framgår av det föregående anmälde länsstyrelsen i Alvsborgs län till Kungl. Maj:t, att länsstyrelsen funne anledning till Hjelmens utvisning jämlikt 37 § utlänningslagen (s. k. politisk utvisning) föreligga, och framhöll därvid svårigheten att verkställa ett utvisningsbeslut. Kungl. Maj:t förklarade emellertid att utvisningen borde prövas av länsstyrelsen enligt bestämmelserna om utvisning av utlänning, som här i riket dömts för brott (31 § första stycket 4. i 1937 års utlänningslag).¹ Vid detta besluts meddelande hade Kungl. Maj:t kännedom om att Hjelman var misstänkt för att vara en av ledarna för en »från Komintern» ledd sabotageorganisation, som hade till uppgift att utföra fartygssprängningar och anlägga eld å fartyg. Att denna verksamhet skulle vara riktad mot Tyskland, framgick icke uttryckligen av Kungl. Maj:ts handlingar i ärendet. Med hänsyn till att den befattningshavare i justitiedepartementet, som berett ärendet, före beslutets fattande varit i förbindelse med den befattningshavare i säkerhetstjänsten, som lett spaningsarbetet i Wollweberaffären, torde emellertid kunna förutsättas att sistnämnda förhållande framkommit. Det bör observeras att, enligt vad för undersökningskommissionen tillgängliga handlingar utvisa eller eljest är känt för kommissionen, vid ärendets beredning hos Kungl. Maj:t kännedom icke synes ha förelegat om alla omständigheter, som kunnat ha betydelse för frågan om Hjelmens utvisning. Vid ärendets beredning synes nämligen hos Kungl. Maj:t närmare kännedom icke ha förelegat om vad som före krigsutbrottet avhandlats mellan de svenska, norska och tyska polismyndigheterna i Wollweberaffären. Detta förhållande anser undersökningskommissionen ha utgjort en brist i ärendets beredning.

Länsstyrelsen hade, såsom framgår av det föregående, då den fattade beslutet om utvisning, icke kännedom om mer av Hjelmens tidigare verksamhet än vad som framgick av de handlingar, vilka översänts från Kungl. Maj:t i

¹ Hjelman hade såsom framgår av det föregående dömts för passförfalskning till straffarbete 8 månader 15 dagar.

ärendet, och vad som möjligen inhämtats vid telefonsamtalet med säkerhetstjänsten. Vad som yttrats vid detta samtal har numera icke gått att få fullständigt klarlagt. Det har dock ej framkommit något som tyder på att länsstyrelsen därvid fått reda på att den verksamhet Hjelman misstänktes för var riktad mot Tyskland. Vid sådant förhållande och då Kungl. Maj:t på länsstyrelsens tidigare anmälan — i vilken även framhölls att svårighet torde möta för utvisningens verkställande — förordnat, att länsstyrelsen skulle pröva utvisningen enligt angivna bestämmelser, kan rimligen icke begäras att länsstyrelsen åter skulle ha anmält ärendet hos Kungl. Maj:t. Därest länsstyrelsen i ovan angivna hänseende varit bättre underrättad, hade den haft anledning underställa Kungl. Maj:t frågan om verkställigheten av utvisningen.

Länsstyrelsens åtgärd att sända underrättelse till polismyndigheter i Norge om tiden och platsen för utvisningens verkställande har såsom framgår av det föregående stått i överensstämmelse med den praxis länsstyrelsen före kriget följt i utvisningsärenden. Undersökningskommissionen kan med hänsyn till vad som vid ifrågavarande tid måste ha varit allmänt känt om polismyndighetens i Oslo ställning till ockupationsmakten och vad länsstyrelsen visste angående Hjelman icke undgå att finna sagda åtgärd olämplig.

Beträffande den förbindelse, som efter utvisningen förekommit mellan svensk och tysk polis angående Hjelman, återkommer undersökningskommissionen i samband med redogörelsen för säkerhetstjänstens förbindelse med utländsk polis.¹ Kommissionen vill dock redan nu framhålla, att säkerhetstjänsten bort visa särskild varsamhet i utlämnandet av uppgifter angående Hjelman till de tyska myndigheterna, då det var känt för säkerhetstjänsten att Hjelman efter att ha utvisats från Sverige hölls anhållen av tyskarna. Något rimligt skäl att få Hjelman ytterligare hörd av den tyska polisen förelåg icke för säkerhetstjänsten. Utrikesdepartementets kontroll av säkerhetstjänstens förbindelse med den tyska polisen, vilken kontroll naturligen måste ha avsett bland annat att tillse att sådana uppgifter ej lämnades ut, som kunde skada medborgare i av Tyskland ockuperat land, har i detta fall visat sig vara illusorisk.

Handläggningen av detta utvisningsärende ådagalägger enligt undersökningskommissionens mening otillräcklig förbindelse mellan olika svenska myndigheter. Hjelmens härav föranledda överlämnande till tyska myndigheter hade enligt kommissionens mening ej bort ske.

¹ Se undersökningskommissionens betänkande del II.

F. Danska klagomål.

Såsom redan tidigare omtalats tillsattes i mars 1945 inom danska legationen i Stockholm ett särskilt Udvalg för samarbete med undersökningskommissionen, bestående av representanter för olika danska organ som i Sverige haft att under ockupationstiden handlägga ärenden angående danska flyktingar.

Ett gemensamt sammanträde med undersökningskommissionen och Udvalget hölls den 22 mars 1945. Därvid angavos från danskt håll i stora drag de särskilda förhållanden, vilka kunde föranleda klagomål, samt omnämndes i viss utsträckning enskilda flyktingfall, som borde undersökas. Från Udvalgets sida uttalades, att man avsåg att i vart fall beträffande större ärenden inkomma till undersökningskommissionen med skriftlig anmälan, att de första anmälningarna borde kunna lämnas inom den närmaste tiden samt att anmälningar därefter skulle lämnas efter hand som de kunde färdigställas. Sedan undersökningskommissionen i mars från Udvalget fått mottaga dels en anmälan om vissa censurerade postförsändelser, vilken redovisas i undersökningskommissionens betänkande del II, och dels en anmälan avseende vissa speciella erfarenheter beträffande e. o. byråinspektören Paulson¹, fick undersökningskommissionen den 15 augusti 1945 genom danska flyktingkontoret i Stockholm från Udvalget mottaga ytterligare material till belysning av den svenska flyktingpolitiken. Det väsentliga av detta material utgjordes av en förteckning å olika fall, i vilka enligt Udvalgets mening danska flyktingar varit föremål för alltför sträng behandling från svenska myndigheters sida.² Denna förteckning upptog åtskilliga data beträffande sammanlagt 24 personer, vilka alla efter att enligt egen uppgift ha tagit del uti illegal verksamhet i Danmark, kommit som flyktingar till Skåne under tiden september—december 1943. Fyra av dessa flyktingar ha någon tid varit tagna i förvar å fängvårdsanstalt enligt beslut av Kungl. Maj:t, de övriga ha samtliga viss tid varit omhändertagna i förläggning (15 i Långmora, 5 i Smedsbo). En av flyktingarna hade själv tidigare anfört klagomål hos undersökningskommissionen; i fråga om två andra av dem hade undersökningskommissionen på grund av upplysningar i annat sammanhang redan vidtagit undersökning.

Någon skriftlig sammanfattning av Udvalgets synpunkter beträffande behandlingen av öfremälda 24 flyktingar har icke lämnats undersökningskommissionen. Den delegation av undersökningskommissionen, som den 10—12 september 1945 besökte Köpenhamn, sökte därför vid sammanträffanden med

¹ Se sid. 443.

² Övrigt material rörde huvudsakligen förhören i Sverige med danska flyktingar samt möjligheterna att uppgifter om dem kommit obehöriga till handa. Detta material redovisas i undersökningskommissionens betänkande del II.

ledamöter i Udvalget och representanter för danska myndigheter i hemlandet inhämta kompletterande upplysningar härutinnan.

I början av oktober 1945 inkommo vidare till undersökningskommissionen från motståndsrörelsens ledning — förutom kompletterande uppgifter i de av Udvalget anmälda fallen — handlingar angående ytterligare två flyktingar, vilka i ett av motståndsrörelsen under hösten 1945 utsänt frågeformulär framfört vissa anmärkningar mot deras behandling här i landet. Dessa flyktingar, vilka i oktober respektive november 1943 måst bege sig till Sverige på grund av sina insatser i illegalt arbete i Danmark, ha här icke varit omhändertagna i förläggning eller tagna i förvar.

I det följande refereras samtliga nu nämnda 26 flyktingärenden. I sammanhang därmed redogöres även för tre av Udvalget likaledes den 15 augusti 1945 till undersökning förordade ärenden: ett angående vägrat tillstånd för en flykting att vistas i Stockholm, ett annat rörande en från Danmark hit deserterad tysk samt ett tredje avseende klagomål av en flykting över att socialstyrelsen underlåtit utlämna ett honom från Danmark tillsänt brev.

Inom den danska flyktingadministrationen har man huvudsakligen reagerat mot att hösten 1943 under den danska flyktingströmmens första tid flyktingar, vilka i Danmark deltagit i verksamhet riktad mot ockupationsmakten, blevo omhändertagna i förläggning eller tagna i förvar. Därvid har man särskilt vänt sig mot den av vissa polismyndigheter hävdade meningen, att risk skulle föreligga för att flyktingar efter hitkomsten kunde komma att här fortsätta tidigare sabotage- eller underrättelseverksamhet. Redan tidigt under hösten hade representanter för danska flyktingkontoret haft kontakt med statsråden Möller och Bergquist, och med anledning av vad därvid förekommit hade man på danskt håll utgått ifrån att danska patrioter icke skulle av dylika skäl berövas friheten. Vid ett besök, som chefen för danska flyktingkontoret professorn Stephan Hurwitz, åtföljd av politiadvokaten Borum, den 19 februari 1944 avlagt hos statsrådet Bergquist, närmast för att söka utverka frigivande av två genom Kungl. Maj:ts beslut i förvar tagna flyktingar, hade samtliga fall, i vilka Kungl. Maj:t beslutat förvarstagande, genomgåts, och även vid detta sammanträffande, vid vilket jämväl statsrådet Möller tillstadeskommit, hade konstaterats, att danska synpunkter beträffande flyktingarnas behandling stodo i överensstämmelse med vad man på svenskt regeringshåll funne lämpligt och riktigt. Enligt danskt sätt att se måste därför sådan tidigare behandling av flyktingar, mot vilken man på danskt håll reagerat, ha sin förklaring väsentligen däri, att underordnade svenska myndigheter först småningom nådde fram till ett med uppfattningen å högsta ort överensstämmande betraktelsesätt.

Den följande redogörelsen är uppdelad i tre olika avdelningar. De 20 interneringsfallen behandlas i en, de 4 förvarsfallen i en annan samt övriga fall i en tredje avdelning. För de anmärkningar, som från danskt håll må ha knutits till de olika fallen, redogöres som regel vid varje särskilt ärende.

Som bakgrund till referaten av de olika flyktingärendena må förutskickas några ord om förhör här i landet med hit anländande danska flyktingar vid ifrågavarande tid, september—december 1943.

Efter den 29 augusti 1943, då belägringstillstånd infördes i Danmark, ökades flyktingarnas antal i hög grad för att kulminera under de fyra veckor, som följde närmast efter det rykten spritts om att tyska aktioner mot judar vore förestående och därefter judeförföljelser inletts i början av oktober 1943. Det blev då nödvändigt att tillfälligt uppgiva ett tidigare praktiserat system, enligt vilket i princip alla förhör med flyktingar från Danmark handhades av polisen i Malmö och Hälsingborg. I stället inrättades mottagningsläger för judiska flyktingar på ett antal orter i Skåne, där erforderliga förhör ägde rum. Sedan strömmen av judiska flyktingar avtagit under senare hälften av oktober 1943, återgick man till den tidigare ordningen med förhör endast i Malmö och Hälsingborg. Alla flyktingar från Danmark, som inkommo på Sveriges syd- eller västkust, hänvisades efter viss fördelningsgrund till mottagningscentraler i dessa städer. Polisbehandlingen av flyktingarna i Skåne stod under ledning av landsfogden i Malmöhus län Otto Rosengren, vilken för ändamålet hade till sitt förfogande säkerhetstjänstens avdelningar i Malmö och Hälsingborg. Från mitten av oktober 1943 anlätades ett antal danska polismän, som flytt hit, såsom biträden vid förhören.

Samtliga vuxna flyktingar underkastades förhör. Ändamålet med dessa var dels att erhålla nödiga uppgifter för flyktingarnas identifiering och registrering och dels att framskaffa material till bedömning av flyktingarna och till urskiljande av sådana flyktingar, som krävde särskild behandling.

De judar, som flytt i samband med rasförföljelserna, behandlades i allmänhet summariskt i förhörsavseende.

Vid förhör med andra flyktingar tillgick intill mitten av oktober 1943 ungefär som vid ett vanligt förhör inför svensk kriminalpolis, och över varje förhör upprättades särskild polisrapport eller promemoria, upptagande flyktingens personalia, hans uppgifter om anledningen till flykten samt, i förekommande fall, vad han berättat om sin verksamhet i Danmark mot ockupationsmakten. Från nämnda tidpunkt kom ett förenklat förhörssystem i tillämpning även för dessa flyktingar, i det att förhör företogs — av en svensk polisman med biträde av en dansk — i enlighet med ett tryckt formulär, en blankett, som ifylldes av förhørsledaren. Sådana förhör voro i det stora flertalet fall slutgiltiga. Ytterligare, mera ingående förhör anställdes emellertid — fortfarande i närvaro av en dansk polisman — med flyktingar, som uppgåvo sig ha deltagit i frihetskampen i Danmark, och vid dylika förhör lämnade uppgifter antecknades i särskilda rapporter. Flyktingar, som misstänktes vara samarbetsmän eller kriminella, remitterades till säkerhetstjänsten för vidare förhör och togs därvid i allmänhet i förvar.

Som ett slags annex till mottagningscentralerna i Malmö och Hälsingborg inrättades från början av oktober 1943 en öppen förläggning i Snogeholm i Malmöhus län, dit sådana flyktingar sändes, som vid förhören å mottag-

ningscentralerna befunnits böra underkastas en mera ingående och tidsödande undersökning men icke ansetts omedelbart böra tagas i förvar. Ordningshållningen vid denna förläggning ombesörjdes av dansk personal under befäl av en dansk officer. Förhören där höllos till en början av endast en svensk polisman. Denne fick emellertid omkring mitten av november 1943 till biträde en dansk polisman, och i fortsättningen fungerade både svenska och danska förhørsledare vid förläggningen.

a) Interneringsfall.

Fall som ansetts böra föranleda erinran.

I nio av de anmälda särskilda fallen ha enligt undersökningskommissionens mening av socialstyrelsen meddelade interneringsbeslut grundats på svaga eller otillräckliga skäl. Undersökningskommissionen redogör till en början för dessa fall; därvid betecknas flyktingarna med var sin av bokstäverna A—I och referaten ha ordnats efter den tidsföljd, i vilken flyktingarna inkommit hit. Ett gemensamt referat lämnas beträffande flyktingarna H och I.

Till förkortning av referaten må här nämnas, att socialstyrelsens motivering för interneringsbeslut i samtliga fall utom de två först refererade innefattat, att då tveksamhet ansågs föreligga om flyktingens person, denne skulle för observation tills vidare omhändertagas för vistelse i förläggningen i Långmora (flyktingen G i Smedsbo), ävensom att i samtliga fall utlänningsnämnden enhälligt uttalat, att nämnden icke hade något att erinra mot internering. I referaten nämnas endast dagarna för interneringsbesluten. Att i de flesta fallen två beslutsdagar upptagas beror på att socialstyrelsen först meddelat beslut utan att ha hört utlänningsnämnden samt därefter, då nämndens yttrande förelegat, bekräftat det tidigare beslutet genom ett nytt beslut av enahanda innehåll. Internering har i dessa fall verkställts på grund av det första beslutet.

Radiohandlaren A, född 1906, kom till Ven den 4 september 1943 och fördes över Landskrona till Hälsingborg, där han underkastades polisförhör (rapport den 13 september 1943). Vid detta berättade han utförligt om ett stort antal sabotage eller försök därtill, som under 1943 utförts av en utav honom bildad sabotagegrupp »Holger Danske», vars medlemmar han även namngav. Vidare uppgav han, att den illegala tidningen »De Frie Danske» en tid 1943 tryckts i en honom tillhörig lagerlokal. Han förklarade, att han önskade komma i förbindelse med brittiska legationen i Stockholm för att komma vidare till England.

Av poliskammaren i Hälsingborg försattes A på fri fot med tillåtelse att bo på hotell i staden men med skyldighet att dagligen anmäla sig å kriminalstationen. Efter att på ansökan den 21 september 1943 ha erhållit uppehållsvisering för hela landet utom Göteborg och en tid ha vistats i Stockholm blev han den 24 oktober 1943 i Hälsingborg på order av landsfogden i Malmöhus län omhändertagen och förd till förläggningen i Snogeholm. Därifrån överfördes han redan samma dag till Malmö och togs i förvar.

Med rapport den 25 oktober 1943 från kriminalpolisen i Hälsingborg om A:s omhändertagande översändes till landsfogden ett av en person som önskade vara

okänd till polisen överlämnat brev från A till en adressat i Danmark, vilket tydligen hade avseende å illegal verksamhet i hemlandet.

Under återopande av Hälsingborgsrapporten den 13 september 1943 anhöll landsfogden den 26 oktober 1943 hos socialstyrelsen, att då anledning föreläge till antagande, att A här i riket kunde komma att fortsätta sin förutvarande sabotageverksamhet, han måtte omhändertagas i förläggning. Landsfogden återopade vidare Hälsingborgsrapporten den 25 oktober 1943 jämte det därvid fogade brevet, »enligt vilka handlingar A här är sysselsatt med olovlig underrättelsetjänst», samt förklarade sig med hänsyn till A:s farlighetsgrad och förhandenvarande omständigheter anse sådana särskilda skäl föreligga, som angivas i 11 § tillsynskungörelsen.

Socialstyrelsen beslöt den 2 november 1943 att A med hänsyn till i ärendet föreliggande upplysningar om honom skulle för observation tills vidare omhändertagas i Långmora förläggning samt meddelade den 20 november 1943 nytt beslut av samma innehåll, sedan utlänningsnämnden den 15 november 1943 enhälligt uttalat, att nämnden icke hade något att erinra mot internering.

På därom gjord ansökan fick A tillstånd att den 8—11 december 1943 vistas i Stockholm samt utskrevs i samband därmed från förläggningen och fick uppehållsvisering för Jönköpings län, sedermera ändrad att avse Göteborg.

Från Udvalgets sida har man lagt särskild vikt vid detta fall. Särskilt har man opponerat mot landsfogdens till grund för interneringsframställningen lagda antagande, att A kunde komma att här i riket fortsätta sin tidigare sabotageverksamhet. För den i Malmö verksamma danska polispersonalen hade det varit känt, att A vore en god dansk patriot. — A själv har särskilt vänt sig mot att han trots upprepade förfrågningar icke kunnat få någon upplysning om orsaken till att han blev anhållen och internerad.

Landsfogden Rosengren har för undersökningskommissionen bestämt hävdad, att ingripandet mot A måste anses ha varit av omständigheterna påkallat. Bakom formuleringen i landsfogdens framställning hade också legat dennes vetskap om att A befann sig i en mycket nervös, desperat och uppriven sinnesstämning, och att på grund därav risk kunde föreligga för att A skulle här i riket planera och sätta i verket sabotagehandlingar, riktade t. ex. mot tyska konsulat och permittenttåg.

Undersökningskommissionen. Socialstyrelsens motivering för interneringsbeslutet lämnar ej bestämd upplysning om vilket skäl som för socialstyrelsen varit avgörande. Landsfogdens som skäl för internering återopade farhågor för fortsatt sabotageverksamhet av A här i landet ha enligt undersökningskommissionens mening ej haft tillräckligt underlag i vad mot A förekommit. Huruvida särskild åtgärd varit erforderlig på grund av att A befunnit sig i ett upprivet sinnestillstånd undandraget sig undersökningskommissionens bedömande.

Att i detta fall — liksom i åtskilliga andra — upplysning ej lämnats vederbörande om grunden för mot honom vidtagna åtgärder måste betecknas såsom mindre tillfredsställande.

Disponenten B, född 1913, kom den 19 september 1943 till en plats söder om Klagshamn, hördes av därvarande polis och överlämnades samma dag till kriminalpolisen i Malmö, vilken försatte honom på fri fot och anvisade honom bostad på

hotell i Malmö med skyldighet att dagligen anmäla sig. Anledningen till flykten uppgav han vara att han under 1943 ägnat sig åt illegalt arbete, riktat mot Tyskland, i en sabotagegrupp, som utfört ett flertal av de större sabotagen i Köpenhamn, bland annat sprängningen av utställningshallen Forum, samt att gruppens medlemmar i augusti 1943 röjts av någon förrädare.

I Malmö stannade B till den 3 oktober 1943, då han på svenskt uppdrag reste till Köpenhamn. Återkommen därifrån den 11 oktober 1943 sändes han följande dag med nödfallsvisering till förläggningen i Snogeholm. Sedan han den 18 oktober 1943 befunnits utan tillstånd uppehålla sig i Malmö, blev han anhållen av polisen där och kvarhölls i avvaktan på socialstyrelsens vidare förordnande.

Socialstyrelsen beslöt den 4 november 1943 att B med hänsyn till i ärendet föreliggande upplysningar om honom skulle för observation tills vidare omhändertagas i Långmora förläggning. Sedan utlänningsnämnden den 15 november 1943 enhälligt förklarat sig ej ha någon erinran mot internering, meddelade socialstyrelsen nytt sådant beslut den 20 november 1943. I Långmora vistades B till den 18 december 1943, då han frigavs enligt socialstyrelsens beslut den 15 december 1943, genom vilket uppehållsvisering beviljades honom för Jönköpings län.

Efter att över julen 1943 ha varit i Stockholm, där B fått tillstånd att vistas den 20—den 22 december 1943, reste han — enligt sin egen uppgift med Hälsingborgspolisens goda minne — någon av de första dagarna i januari 1944 åter till Danmark, varest han uppehöll sig till den 11 februari 1944. Då han återvände till Sverige, kom han till Malmö och togs där av polisen i förvar men rymde den 20 februari 1944 från polisarresten. Utan vederbörligt tillstånd uppehöll han sig sedan i Stockholm, Lund, Göteborg och Hälsingborg — där han anmälde sig hos polisen och kvarhölls tre dygn — och inställde sig slutligen den 27 mars 1944 hos kriminalpolisen i Stockholm, som underkastade honom förhör och tog honom i förvar i avvaktan på socialstyrelsens beslut. Överståthållarämbetet förordnade den 31 mars 1944, att han skulle hållas i förvar, och anmälde samma dag till socialstyrelsen, att ämbetet funne anledning till omhändertagande av honom i förläggning.

Sedan B den 8 april 1944 inför byråchefen Carl Chr. Schmidt undertecknat en förklaring på heder och samvete att ställa sig till efterrättelse de föreskrifter, som svenska myndigheter kunde komma att utfärda beträffande hans uppehåll i landet, samt att jämväl i övrigt iakttaga ett lojalt uppträdande gentemot Sverige och svenska intressen, beslöt socialstyrelsen den 11 april 1944 att lämna överståthållarämbetets anmälan utan åtgärd och att bevilja B uppehållsvisering för Stockholm den 11—den 17 april 1944, med skyldighet att dagligen anmäla sig hos polismyndigheten, samt tillät honom därefter att jämväl den 18 april—den 2 maj 1944 vistas i Stockholm, varpå han fick uppehållsvisering för Östergötlands län till den 1 augusti 1944. B, som i augusti 1944 ingått äktenskap med en svensk kvinna och bosatt sig i Norrköping, gjorde därefter upprepade ansökningar om att i stället få vistas i Göteborg för att få bättre utkomstmöjligheter och erhöll slutligen den 27 februari 1945 tillstånd därtill för tiden till den 1 juli 1945.

Från Udvalgets sida har man anmärkt på att B, som var en känd sabotör, om vilket förhållande intet tvivel kunde råda, blivit för observation internerad i november 1943. Den följande händelseutvecklingen har däremot ej ansetts giva anledning till erinran.

Undersökningskommissionen anser för sin del att en vistelse i förläggning för observation icke i förevarande fall varit tillräckligt motiverad.

Dekoratorén C, född 1919 av engelsk moder, kom till Trelleborg den 13 oktober 1943 och hänvisades till förläggningen i Snogeholm. Hörd där uppgav han (P. M.

den 22 oktober och 31 oktober 1943), att han i Danmark varit engagerad i det engelska underrättelseväsendet sedan mars 1943, därvid han haft att undersöka och inrapportera olika förhållanden i Köpenhamn, samt att han flytt sedan hans närmaste danske överordnade gripits av tyskarna. Vid flykten medförde han mikrofilm och vissa kartor.

Landsfogden i Malmöhus län hemställde den 26 oktober 1943 hos socialstyrelsen att C skulle omhändertagas i förläggning, enär med hänsyn till hans förutvarande verksamhet och hans engelska härstamning risk torde föreligga för att han skulle låta engagera sig av den engelska underrättelsetjänsten här i landet.

Interneringsbeslut meddelades den 30 oktober och 18 november 1943. C, som den 7 november 1943 intagits å Långmora, utskrevs den 1 mars 1944 och fick uppehållsvisering.

Från Udvalgets sida har gjorts gällande, att anledning saknades till det av landsfogden som grund för interneringsframställning lagda antagandet, vilket måste betraktas som ett utslag av överdriven misstänksamhet.

Undersökningskommissionen anser, att även om skäl för internering i detta fall icke helt saknats, interneringstiden (den 7 november 1943—den 1 mars 1944) i vart fall utsträckts alltför långt.

Studenten D, född 1922, kom till Barsebäck den 21 oktober 1943 och överlämnades samma dag till kriminalpolisen i Malmö. Vid förhör (rapport den 22 oktober 1943) uppgav han, att han medverkat vid utgivande och distribution av den illegala tidningen »Studenternes Efterretningsblad» och i juli 1943 å Jylland anlagt eld i fyra järnvägsvagnar invid ett tyskt flygfält. Vidare uppgav han, att han den 12 oktober 1943 under bevakningstjänst å den plats å Möen, varifrån danska judar överskeppades till Sverige, avlossat ett skott mot och tydligen träffat en tysk soldat.

D kvarhölls hos polisen i avvaktan på förfaringsbesked från socialstyrelsen, som den 30 oktober 1943 beslöt internering. Från Långmora sände han en den 6 november 1943 dagtecknad skrivelse till socialstyrelsen med förfrågan angående orsaken till interneringen, därvid han framhöll att många danskar gingo fria i Sverige och att han icke skadat Sveriges intressen i något avseende. Till svar avsändes den 16 november 1943 ett meddelande, att styrelsen för observation omhändertagit honom för vistelse i Långmora.

Efter det att D i en den 22 november 1943 till socialstyrelsen inkommen skrivelse *anhållit* om utskrivning och *tillstånd* att i Lund bedriva fortsatta studier, beslöt socialstyrelsen den 15 december 1943, att han skulle utskrivas, samt beviljade uppehållsvisering för vistelse i Lund. Viseringen ändrades sedermera att avse hela Malmöhus län och, såvitt angår förra halvåret 1945, hela landet utom Göteborg och Malmö.

Undersökningskommissionen anser, att interneringsåtgärden i förevarande fall, såsom från danskt håll gjorts gällande, företagits utan tillräcklig grund. Referatet ger exempel på vilket föga upplysande svar i anledning av förfrågan om orsakerna till internering som en flykting kunde erhålla.

Mekanikern E, född 1915, kom till Hälsingborg den 29 oktober 1943 och överfördes den 31 oktober 1943 till förläggningen i Snogeholm. Där underkastades han polisförhör (P. M. den 6 november 1943). Av hans uppgifter härvid framgick, att han, som från 1940 haft egen mekanisk verkstad i Köpenhamn, under 1943 reparerat eller justerat ett stort antal (över 150) pistoler för olika illegalt verksamma

organisationers räkning samt hjälpt till att sprida illegal propaganda. Vidare berättade han utförligt om bland annat vissa större sabotage, vid vilka han varit med som vaktpost, om ett tillgrepp av vapen och ammunition, vari han tagit aktiv del, samt om en misslyckad större kupp mot straffängelset i Vridslöse, vari han ävenledes medverkat. I promemorian antecknades enligt hans uppgifter namnen på åtskilliga personer, med vilka han samarbetat. Anledningen till flykten uppgav han vara att en i hans verkstad anställd person, som hade kännedom om en del av hans illegala arbete, anhållits av tyskarna.

Åberopande promemorian anhöll landsfogden i Malmöhus län den 9 november 1943 hos socialstyrelsen, att då anledning funnes till antagande, att E här i riket kunde komma att fortsätta sin förutvarande sabotageverksamhet, E måtte omhändertagas i förläggning, därvid landsfogden uttalade, att han »med hänsyn till förhandenvarande omständigheter» ansåge sådana särskilda skäl föreligga, som angivas uti 11 § tillsynskungörelsen.

Socialstyrelsen meddelade interneringsbeslut den 12 och 27 november 1943. Från Långmora rymde E den 9 december 1943, och då han syntes ha utrest ur landet, beslöt socialstyrelsen den 26 april 1944, att interneringsförordnandet skulle upphöra att gälla.

Även i detta fall har man från Udvalgets sida vänt sig mot att ett, såvitt man kunnat finna, alltför lättvindigt antagande om fortsatt sabotageverksamhet här i landet föranlett internering för en observation, som i och för sig ej kunnat anses nödvändig. Om E:s förhållanden kunde intet tvivel vara för handen.

Undersökningskommissionen har ej kunnat finna interneringsåtgärden i förevarande fall erforderlig.

Landinspektör F, född 1912, kom till Barsebäck den 3 november 1943 och till förläggningen i Snogeholm följande dag. Där hördes han av en dansk och en svensk polisman (dansk rapport den 5 november 1943). I rapporten intogs utförliga uppgifter angående åtskilliga sabotagehandlingar eller förberedelser därtill, i vilka F tagit del, samt namnen å de personer, med vilka han därvid samverkat. Förhørsledaren antecknade avslutningsvis, att det var hans intryck att F lämnat sanningsenliga uppgifter, om ock med utelämnande av vissa detaljer, samt att åtskilliga av hans uppgifter kunnat kontrolleras.

Rapporten insändes den 13 november 1943 till landsfogden i Malmöhus län, vilken den 16 november 1943 hos socialstyrelsen hemställde, att F skulle omhändertagas i förläggning, då anledning funnes till antagande att han här i riket skulle komma att fortsätta sin illegala verksamhet; det hade framgått att F vore synnerligen angelägen att komma i kontakt med brittiska och amerikanska legationerna i Stockholm, varefter han hade för avsikt att åter begiva sig till Danmark.

F, som den 19 november 1943 fått socialstyrelsens avslag på gjord ansökan om rätt för honom att vistas i Stockholm, avvek den 25 november 1943 från Snogeholm tillsammans med två andra flyktingar och återvände nästa dag till Danmark. Efter en tids uppehåll där begav han sig den 11 december 1943 åter till Sverige, medförande sin hustru. Vid ankomsten — till Trelleborg — blev han anhållen och sänd till Malmö. Sedan polisrapport därifrån inkommit till socialstyrelsen, meddelade styrelsen interneringsbeslut den 22 december 1943 och den 19 januari 1944.

På ansökan medgav socialstyrelsen den 10 januari 1944 att F fyra dagar finge vistas utom förläggningen för besök i Sättra brunn, dit hans hustru blivit hänvisad, och sedan han den 24 januari 1944 ansökt om tillstånd att bli överflyttad till en av de danska polisförläggningarna upphävdes interneringen den 2 februari 1944 och beviljades uppehållsvisering för Ramnäs landsfiskalsdistrikt. Han har seder-

mera såsom anställd vid danska flyktingkontoret fått vistas även i Stockholm och landet i övrigt (utom Göteborg och Malmö).

De danska erinringarna i förevarande fall avse huvudsakligen att den rapport, som upprättats över förhöret i Snogeholm, varit alltför detaljerad, vilket kunnat medföra vissa risker för i Danmark kvarvarande illegalt verksamma personer, därest rapporten kommit under obehöriga ögon, samt att landsfogdens antagande om fortsatt illegal verksamhet här i riket varit ogrundat.

Undersökningskommissionen har även i detta fall ansett, att det hade varit riktigast att underlåta internering, särskilt som något tvivel om F:s person knappast kan ha varit för handen. Anmärkningen att förhørsrapporten varit alltför utförlig med avseende å olika danska förhållanden riktar sig väsentligen mot den danske förhørsledaren, mot vilken för övrigt F till danska flyktingkontoret i Stockholm framfört åtskillig kritik (liksom mot andra vid flyktingarnas mottagande sysselsatta danska polismän). Till frågan om i detta och andra fall upprättade förhørsprotokolls beskaffenhet återkommer undersökningskommissionen i sitt betänkande del II.

Civilingenjören G, född 1907, kom till Hälsingborg den 29 november 1943 och underkastades där polisförhör (rapport den 7 december 1943). Han uppgav därvid, att han sedan mitten av 1942 hjälpt till att sprida de illegala tidningarna »Frit Danmark» och »De Frie Dansker» och sedermera även deltagit vid framställningen av dessa, att han i slutet av 1942 eller början av 1943 kommit i förbindelse med en sabotageorganisation, att han inom denna varit verksam som teknisk rådgivare och även deltagit i några sabotage, rörande vilka han emellertid ej ville lämna några upplysningar, samt att han flytt sedan en man i organisationen blivit anhållen av tyskarna och »brutit samman» i fängelset. Vidare uppgav han, att han nu önskade komma i förbindelse med brittiska legationen i Stockholm för att få tillfälle att komma vidare till England.

Efter att några dagar ha vistats i Hälsingborg avreste G den 4 december 1943 efter därom av Hälsingborgspolisen erhållet besked till förläggningen i Snogeholm. Därstädes förhörd (P. M. den 11 december 1943) lämnade han utförliga kompletterande uppgifter om sin illegala verksamhet, innefattande upplysningar om ett stort antal sabotage som förövats under hans ledning. Han nämnde icke några namn å medlemmar i organisationen — bortsett från namnet å en av tyskarna avrättad person — och påpekade själv vid förhöret, att han givetvis hade kännedom om ytterligare detaljer av vikt rörande sabotageverksamheten, vilka han dock ej ville omtala av rädsla att på något sätt kunna skada sina kamrater.

Åberopande Snogeholmspromemorian hemställde landsfogden i Malmöhus län den 15 december 1943 hos socialstyrelsen, att då anledning funnes till antagande att G i sin egenskap av ledare och organisatör av sabotageverksamhet i sitt hemland kunde komma att här i riket fortsätta sin illegala verksamhet, han måtte omhändertagas i slutna förläggning. I sin skrivelse upplyste landsfogden, att G, som uppgivit sig frukta att hans hustru av de tyska myndigheterna i Danmark tagits som gisslan, ämnade, om han kunde få denna misstanke bekräftad, återvända till Danmark och anmäla sig där för de tyska polismyndigheterna, samt att han för att få klarhet härutinnan begärt och erhållit tillstånd att under en dag besöka Stockholm.

Socialstyrelsen beslöt internering i Smedsbo den 21 december 1943 och den 19 januari 1944. Redan den 25 januari 1944 beslöt emellertid socialstyrelsen att interneringen skulle upphöra från och med sagda dag och att G tills vidare skulle

vistas i Stockholm. Av utredningen framgår att man från danskt polishåll i Stockholm ansökt om friskrivning av G.

I en längre skrivelse, kompletterad vid personligt besök, har G hos undersökningskommissionen redogjort för vad som hänt honom här i landet och framställt olika klagomål över den behandling han rönt.

G har bland annat framhållit följande: Sedan han i skrivelse den 21 december 1943 hos landsfogden hemställt att få fira julen i Stockholm fick han av en i Snogeholm tjänstgörande kriminalkonstapel besked från landsfogden att han måste stanna över julen i Snogeholm emedan det vore omöjligt att få järnvägsbiljett till Stockholm, en direkt osann förklaring eftersom landsfogden redan den 15 december 1943 hos socialstyrelsen förordat internering. Den 28 december 1943 fick han så i förläggningen meddelande att hans sak var behandlad och att han kunde resa; vederbörliga papper funnos hos landsfiskalen i Sjöbo. Väl ditkommen fick han, som trodde sig nu vara fri, i stället för resetillstånd del av interneringsbeslutet och låstes in i en cell. Det vore förnedrande att på detta sätt bli bedragen med löfte om frihet. Han hade i Danmark fullgjort endast vad han ansåge som sin rätt för att icke säga plikt och kände sig kränkt över att på grund härav ha blivit internerad som brottsling utan att därefter få upprättelse. Man kunde gott tala om behandling som av en brottsling, då man på Smedsbo icke fick gå i egna kläder, flera gånger var natt utsattes för att polis lyste en i ansiktet etc.¹ Han ansåge sig ha en oomtvistlig rätt att till rehabilitering få bevis om den verkliga grunden för interneringen och anhölle om undersökningskommissionens medverkan härtill, därvid han hänvisade till att statsrådet Bergquist i ett intervjuuttalande i tidningen »Danskeren» i mars 1944 förklarar, att endast sabotörer som hade människoliv på sitt samvete internerades, samt att statsrådet Möller i ett radioföredrag den 27 juni 1944 på tal om internering av danskar och norrmän omnämnt endast kategorierna quislingar och kriminella.

Vidare anmärkte G, att förhørsledaren i Snogeholm till honom riktade en fråga som syntes röja, att denne var informerad om ett förhållande, vilket ingen dansk flykting — men däremot Gestapo — kunde ha känt till, att ett par Fricorps-män, som på Snogeholm avslöjades av de andra internerarna, några dagar senare befunnos gå fritt omkring i en skånsk stad, alltså med möjligheter att till Danmark meddela vad de erfarit i Snogeholm, samt att vissa av honom gjorda ansökningar om rätt att tillfälligt vistas utanför Stockholm icke fullt ut bifallits — ett tecken på att man dock ville bibehålla skenet av att han vore »farlig» och därför endast kunde få åtnjuta begränsad frihet.

Undersökningskommissionen har av landsfogden Rosengren erhållit följande upplysningar.

G verkade under sin vistelse i Snogeholm enligt utsago av den av G åsyftade, där tjänstgörande kriminalkonstapeln Eriksson nervös och uppriven, och det kunde ifrågasättas om G då var vid sina sinnens fulla bruk. Eriksson förstod av telefonsamtal med landsfogden den 23 december 1943 att G skulle komma att intagas på slutet förläggning, men vågade icke omtala detta för G, enär han misstänkte att denne i sin upprivna sinnesstämning då skulle få ett hysteriskt sammanbrott, vilket kunde förorsaka oro och bråk bland de besvärliga internerarna i Snogeholm, där förhållandena vid ifrågavarande tid voro mycket labila.² Eriksson framhöll därför som skäl för permissionsvägran endast omöjligheten att få plats på Stockholmstågen. G ansågs ej heller böra underrättas om interneringsbeslutet i förläggningen, enär denne i så fall kunnat få ett psykiskt sammanbrott med ty åtföljande oro i lägret, eventuellt flykttförsök. Därför meddelade Eriksson blott G, att landsfiskalen innehade socialstyrelsens beslut, och anmodade G att medfölja till denne; det vore ej riktigt att Eriksson förespeglat G att denne skulle få sin frihet.

¹ Beträffande denna fråga se sid. 307. — ² Jfr sid. 304.

Rosengren har vidare upplyst, att G:s upprivna tillstånd i sin mån varit bestämmande för Rosengrens beslut att hemställa om internering, samt att vad G påtalat beträffande de två Fricorps-männen kunde ha en naturlig förklaring däri, att man en tid för att undgå friktioner mellan de olikartade element, som samlades till förläggningen i Snogeholm, nödgades låta några nazistiskt inställda personer vistas utanför förläggningen.

Enligt vad som upplysts från landsfiskalen i Sjöbo distrikt har förekommit, att två unga danska pojkar, som påstodos vara nazister, för att undgå trakasserier från de övriga utlänningsarnas sida en tid fingo vistas utanför förläggningen. Första natten bodde pojkarna i häradshäktet i Sjöbo, men på grund av att detta häkte ansågs olämpligt såsom bostad inackorderades de i fortsättningen genom förläggningsledningens försorg i Sjöbo samhälle med skyldighet för dem att varje morgon anmäla sig för landsfiskalen.

Kritiken från dansk sida riktar sig även i detta fall mot interneringsåtgärd enbart på grund av tidigare sabotageverksamhet i Danmark; en vistelse för observation i förläggning måste anses helt omotiverad beträffande G, vilkens förhållanden vore till fullo klarlagda genom blott alltför ingående förhör med honom och däröver föreliggande protokoll.

Undersökningskommissionen anser, att internering på de i handlingarna angivna skälen saknat fog; huruvida särskild åtgärd varit erforderlig på grund av att G befunnit sig i ett upprivet sinnestillstånd undandraget sig kommissionens bedömande. Vidare vill kommissionen särskilt framhålla det olämpliga i att G placerades å förläggningen i Smedsbo med hänsyn till dåvarande sammansättning av klientelet å denna förläggning.¹

Undersökningskommissionen har i särskild skrivelse meddelat G, att kommissionen efter utredning av ärendet icke funnit något av vad däri anförts eller framkommit vara av beskaffenhet att belasta honom i egenskap av dansk patriot.

Maskinlärningen H, född 1923, och radiohandlaren I, född 1920, kommo i samma flyktbåt till Hälsingborg den 2 december 1943. Som anledning till flykten uppgav H, att han distribuerat kommunistiska tidningar i Odense och därför blivit eftersökt av Gestapo, samt I, att han såväl i Esbjerg som i Köpenhamn biträtt en del kamrater, vilka arbetat som sabotörer, och kommit till insikt om att han stod under observation av Gestapo. För båda utfärdades efter hitkomsten danska pass, de fingo uppehållsvisering till den 7 juni 1944 för hela landet med undantag av förbjudna områden, Stockholms stad och län, Göteborg och Malmö samt hänvisades till skogsarbete på samma plats i Södermanlands län. Där vistades de, H till den 16 januari 1944 och I till den 3 januari 1944, varefter de bosatte sig i Eskilstuna.

Sedan det kommit till säkerhetstjänstens kännedom, att en jugoslavisk medborgare, boende i Sala, möjligen innehade skjutvapen och ämnade företaga en illegal resa till Danmark, Norge eller Ryssland i sällskap med H och I, blevo alla tre anhållna, jugoslaven och H den 15 juni 1944 samt I följande dag, såsom skäligan misstänkta för brott mot 8 kap. strafflagen. Av verkställd polisutredning framgick, att de i samråd beslutat företaga en resa till Danmark eller Norge, varvid de skulle medföra vissa vapen som de skulle anskaffa här i landet före avresan. Syftet med resan var att deltaga som partisaner i striden mot tyskarna. Några vapen anträffades vid husrannsakan icke hos någon av dem, och då någon bevis-

¹ Se härom sid. 303.

ning mot dem ej kunnat förebringas angående brott mot 8 kap. strafflagen, beslöt landsfogden i Västmanlands län, att åtal mot dem icke skulle anhängiggöras. H och I kvarhölls efter slutförd polisutredning i stadshäktet i Eskilstuna i avvaktan på beslut av länsstyrelsen i Södermanlands län, till vilken polismästaren i Eskilstuna den 21 juni 1944 överlämnade upprättad polisrapport med hemställen att de måtte tagas i förvar och åtgärder vidtagas för deras omhändertagande i förläggning.

Länsstyrelsen förordnade den 22 juni 1944, att H och I tills vidare skulle hållas i förvar i avvaktan på socialstyrelsens beslut om deras omhändertagande i förläggning, vartill länsstyrelsen fann anledning föreligga, och utlänningskommissionen beslöt den 3 juli 1944 internering. Från Långmora utskrevos de, H den 29 augusti 1944 och I den 27 september 1944, samt erhöles uppehållsvisering.

Undersökningskommissionen vill i fråga om dessa fall såsom sin mening uttala, att internering synes ha varit en onödigt sträng åtgärd som reprimand för vad de båda flyktingarna i ungdomlig äventyrslystnad planerat.

Interneringsfall i övrigt.

Undersökningskommissionen övergår härefter att referera återstående anmälda interneringsfall, elva till antalet, i vilka undersökningskommissionen vid verkställd undersökning ej funnit anledning till erinran mot den behandling som från svenska myndigheters sida kommit vederbörande flykting till del. De härvid ifrågakommande flyktingarna betecknas i referaten med var sin av bokstäverna J—T, och referaten äro liksom i det föregående ordnade efter den tidsföljd, vari flyktingarna anlant till Sverige.

Några uttalanden i anslutning till vissa av fallen återfinnas efter de elva referaten (se nedan s. 207). I övrigt anser undersökningskommissionen att redan av de i allmänhet tämligen utförliga referaten till fyllest måste anses framgå, att giltiga skäl icke saknats för de svenska myndigheternas, enkannerligen socialstyrelsens, ställningstagande.

Liksom i de förut refererade interneringsfallen angives endast datum för interneringsbeslut i de fall, då detta innefattat uttalande, att då tveksamhet ansågs föreligga om flyktingens person, denne skulle för observation tills vidare omhändertagas för vistelse i förläggning. Flyktingarna P, Q, S och T ha sänts till förläggningen i Smedsbo, de övriga till förläggningen i Långmora. Utlänningsnämnden har i samtliga fall enhälligt uttalat, att nämnden icke hade något att erinra mot internering. Att i vissa fall två data angivas för interneringsbeslut av socialstyrelsen har, liksom i tidigare fall, sin förklaring däri, att styrelsen fattat ett första beslut om internering utan nämndens hörande.

Skeppsredareassistenten J, född 1924, kom till Höganäs den 5 oktober 1943. Anledningen till flykten var att han, som var son till en skeppsredare, i stor utsträckning bistått judiska flyktingar med överfartslägenheter till Sverige. J fick från Höganäs nödfallsvisering till overbetjent Max Weiss och kriminalkommisarijen Richard Hansen i Malmö. I avvaktan på anställning vistades han i Malmö till den 27 oktober 1943, då han illegalt utreste till Köpenhamn, enligt egen uppgift för att dels överlämna nyhetsmaterial för den danska fria pressens räkning och

dels göra ett försök att befria sin äldre broder, som fängslats av tyskarna. Vid färden medtog han dessutom på anmodan av en norрман ett mindre paket, med all sannolikhet innehållande sprängämnen, vilket han i Köpenhamn avlämnade under uppgiven adress. Sedan han den 11 november 1943 återkommit till Malmö, blev han den 15 november 1943 anhållen och underkastad förhör angående sprängämnestransporten (polisrapport den 18 november 1943), därvid han uppgav vad ovan antecknats om sin illegala Danmarksresa.

Landsfogden i Malmöhus län hemställde därefter den 20 november 1943 att J skulle intagas på slutan förläggning. Landsfogden anförde härvid följande.

»Såsom torde vara socialstyrelsen bekant, pågår en livlig illegal och okontrollerad trafik mellan Danmark och Skånes kuster. Åtskilliga tecken tyda på att därvid forslas över till Danmark dels danska sabotörer, som under flyktingsströmmen tagit sin tillflykt till Sverige, och dels vapen, ammunition och sprängämnen. Enligt i Köpenhamn allmänt gängse rykte ha ett stort antal större sabotage förövats medels sprängämnen, som överförts från Sverige. Det är alltså en fråga av största vikt inte minst för förhållandet mellan å ena sidan Sverige och å andra sidan de tyska och ansvariga danska myndigheterna att denna illegala trafik från Sverige till Danmark i görligaste mån stoppas. — — —

Av rapporten torde framgå, att J med till visshet gränsande sannolikhet utfört sprängämnen, avsedda för sabotage i Danmark. Jag har därför övervägt att ställa honom under åtal bland annat jämlikt 19 kap. 21 § strafflagen. När jag emellertid funnit bevisningen, som enbart grundar sig på hans eget tämligen vaga erkännande, otillräcklig för fällande straffdom, har jag beslutat att icke lagföra honom inför domstol.

På grund härav och då J skäligen kan misstänkas ha för avsikt att här i riket fortsätta sin brottsliga verksamhet, därest han sättes på fri fot, får jag härmed anhålla, att socialstyrelsen måtte förordna om hans intagande på slutan förläggning.»

Internering beslöts av socialstyrelsen den 23 november och 8 december 1943, men interneringsförordnandet upphävdes redan 11 januari 1944, då J fick uppehållsvisering för vistelse endast i Falun.

Efter att ha avvikit från Falun gjorde J i februari 1944 ett försök att, medförande ett mindre parti varor av olika slag samt valuta, från Malmö taga sig över till Köpenhamn, vilket emellertid misslyckades, varpå han blev anhållen i Malmö den 21 februari 1944. Sedan han där en tid hållits i förvar sändes han den 17 april 1944 enligt direktiv av socialstyrelsen, som beviljat honom uppehållsvisering för Östergötlands län, till Linköping, där han skulle inställa sig hos länsarbetsnämnden. Han torde emellertid i stället ha illegalt utrest till Danmark och lär sedermera, enligt uppgift från danskt håll, ha dödats den 21 december 1944 i Hilleröd.

Transportarbetaren K, född 1920, kom till Hälsingborg den 6 oktober 1943, fick nödfallsvisering för vistelse i Ramlösa och därefter av socialstyrelsen uppehållsvisering för hela landet utom Stockholm, Göteborg och Malmö.

Efter det att K med sin danska fästmo, även hon flyktig, i Ramlösa tillgripit en eka och ett par åror, begåvo de sig den 21 december 1943 tillbaka till Danmark men återkommo som flyktingar den 2 januari 1944. Vid därefter i anledning av tillgreppet verkställd polisutredning i Hälsingborg (rapport den 14 januari 1944) upplystes, att K måst fly till Sverige efter att i slutet av september 1943 ha varit med om oroligheter i Helsingör samt att han i Danmark två gånger undergått straff för tjuvnadsbrott.

Genom utslag den 24 januari 1944 dömde rådhusrätten i Hälsingborg K för grovt egenmäktigt förfarande till straffarbete fyra månader. Innan straffet till fullo avtjänats, förordnade länsstyrelsen i Malmöhus län den 19 april 1944 med

stöd av 31 § utlänningslagen, att K skulle utvisas ur riket, och Kungl. Maj:t föreskrev den 12 maj 1944, efter det ärendet anmälts av länsstyrelsen, att K icke finge mot sin vilja befordras till sitt hemland eller till land, varest han kunde antagas icke åtnjuta trygghet mot att bli återsänd till hemlandet, samt att K efter utståndet straff skulle ombändertagas för vistelse i förläggning.

Jämlikt förordnande av socialstyrelsen den 22 maj 1944 intogs K på förläggningen i Långmora. Sedan Kungl. Maj:t den 8 september 1944 efter ansökan av K förordnat, att han skulle, efter det att arbetsanställning anskaffats för honom, dock senast den 15 oktober 1944, utskrivs från förläggning men därefter i avbidan på utvisningens verkställande stå under uppsikt av utlänningskommissionen, utskrevs han från Långmoraförläggningen genom utlänningskommissionens beslut den 18 september 1944.

K hade därefter uppehållsvisering för olika orter.

Skräddaren L, född 1921, som är av mosaik trosbekännelse, kom den 17 oktober 1942 jämte en kamrat till Malmö såsom blindpassagerare å ett fartyg. Han och kamraten uppgåvo sig först vara engelska flygare men avslöjades och berättade då, att de ville över Sverige söka komma till England (L:s föräldrar hade tidigare varit engelska medborgare). Sedan de fått klart för sig att de icke kunde komma vidare till England, förklarade de sig vilja återvända till Danmark och fingo tillfälle göra detta.

L återkom som flykting, till Barsebäck, den 14 oktober 1943 och hänvisades då till förläggning i Tylösand. Efter tillsägelse att därifrån begiva sig till Snogeholm avreste han men avbröt resan i Malmö och synes därifrån ha begivit sig till Köpenhamn den 4 november 1943 och vistats där omkring en vecka. Återkommen hit till landet reste han efter några dagars vistelse i Malmö den 17 november 1943 till Snogeholm, där han blev förhörd av en dansk och en svensk polisman (dansk rapport den 18 november 1943).

Vid förhöret uppgav L, att han 1942 vid återkomsten från Sverige blivit dömd till 15 månaders fängelsestraff för olovlig utresa och spioneri samt frigivits den 10 oktober 1943 ävensom att han under sin vistelse i Köpenhamn i november 1943 hjälpt tillhoppa 12 personer att fly till Sverige och sänt hit med färjan synagogans »Reliquier» i 29—30 stora väskor. Enligt anteckning i rapporten påpekades för honom det föga sannolika i sistnämnda uppgift, men han vidhöll densamma. Avslutningsvis anfördes i rapporten, att det måste betvivlas att L:s berättelse vore riktig, att han gjorde ett mycket osympatiskt intryck och att »det skinner igenom, att han absolut agter att göra som han selv finder for godt uden Hensyn til gældende Love og Bestemmelser».

Omförmälda rapport liksom en polisrapport innefattande utredning i anledning av att L av en annan dansk flykting angivits såsom misstänkt för förskingring av 85 dollars, som han emottagit för växling, översändes av landsfogden i Malmöhus län till socialstyrelsen med skrivelse den 1 december 1943, däri landsfogden anhöll om L:s intagande i slutna förläggning, då anledning funnes till antagande att L, som redan tidigare syntes ha gjort sig skyldig till illegal verksamhet här i riket, kunde komma att fortsätta nämnda verksamhet.

Socialstyrelsen, som den 3 december 1943 beviljat L uppehållsvisering för vistelse i Jönköpings län, meddelade härefter den 6 och 23 december 1943 interneringsbeslut. Sedan L under december 1943 och januari 1944 utan framgång sammanlagt tre gånger sökt permission från förläggningen för olika uppgivna ändamål, utskrevs han därifrån den 5 februari 1944 och fick uppehållsvisering.

Diversearbetaren M, född 1921, kom till Barsebäck den 22 oktober 1943 och överlämnades följande dag till kriminalpolisen i Malmö. Dit hade från krimi-

nalpolisen i Köpenhamn meddelats, att M i Danmark efterspanades såsom misstänkt för delaktighet i mord på en dansk vid namn Jens Olsen, och M hördes därför härom.

Av M:s utförliga berättelse till polisen (rapport den 26 oktober 1943) framgick följande: M, som hyste sympatier för det kommunistiska partiet men icke varit inskriven medlem, hade då han i juni 1943 återvände till Köpenhamn från arbetsanställning i Berlin kommit i förbindelse med ett flertal kommunister, av vilka åtskilliga utgjorde en gemensam sabotagegrupp. Av dessa hade han lärt känna bland annat de tre bröderna Aage, X och Y.¹ M hade icke själv deltagit i något sabotage utan endast vid ett tillfälle hjälpt sabotagegruppen att packa in sprängämnen för visst sabotage. Han hade även gjort bekantskap med Olsen, som icke var kommunist. Olsen hade hjälpt Aage att föra sprängämne till sin arbetsplats i och för ett därstädes planerat sabotage. Vid en tysk visitation där den 22 september 1943 hade Olsen anhållits efter det tyskarna anträffat sprängämne i en av honom disponerad verktygsbox och, enligt vad han senare berättat, vid pressande förhör nödgats omtala, att han erhållit sprängämnet av Aage och att han samma dag skulle sammanträffa med denne. Gestapo hade därför kunnat lägga en fälla för Aage och anhålla honom. Aage hade sedermera misshandlats till döds av tyskarna — hans föräldrar hade den 20 oktober 1943 fått avhämta hans illa tilltygade lik. Dagen efter Aages anhållande hade Olsen frigivits av tyskarna, tydligen för att genom fortsatt samarbete med andra medlemmar av sabotagegruppen möjliggöra anhållande av dessa. Då det framgick att Olsen var förrädare, hade några medlemmar av gruppen gripit Olsen den 1 oktober 1943 och hållit honom under bevakning några dagar, varunder han lämnat skriftligt erkännande att han förrått Aage. Härefter hade han bortförts av några gruppmedlemmar och skjutits av X enligt dennes egen uppgift till M. Då M sedermera blivit efterlyst såsom misstänkt för mordet, hade han blivit förd till Sverige för att han icke, därest han bleve anhållen, skulle för tyskarna yppa vad han visste i saken.

M kvarhölls hos kriminalpolisen i Malmö, och kriminalkommissarien Richard Hansen hemställde den 26 oktober 1943 hos socialstyrelsen att beslut snarast måtte meddelas om hans intagande i sluten förläggning.

Interneringsbeslut meddelades av socialstyrelsen den 30 oktober 1943. Från Långmora rymde M den 9 december 1943, och då han syntes ha utrest ur landet, beslöt socialstyrelsen den 26 april 1944 att interneringsförordnandet skulle upphöra att gälla.

Maskinmontören N, född 1921, kom till Barsebäck den 28 oktober 1943 och överlämnades samma dag till kriminalpolisen i Malmö. Vid polisförhör där (rapport den 30 oktober 1943) uppgav han bland annat, att han efter en kontrovers på en restaurang med två tyska soldater i Köpenhamn den 24 oktober 1943 hade stuckit och troligen dödat den ene med dennes dragna bajonett samt knuffat den andre ned i en vallgrav ävensom att han därefter blivit förhjälp till att fly till Sverige.

Efter det att kriminalkommissarien Richard Hansen den 1 november 1943 hos socialstyrelsen hemställt, att N, som kvarhöllits hos kriminalpolisen, skulle intagas i sluten förläggning, meddelade styrelsen interneringsbeslut den 8 och 18 november 1943. N friskrevs den 15 januari 1944 och fick uppehållsvisering.

Skådespelaren O, född 1918, kom till Hälsingborg den 2 november 1943. För polisen där uppgav han bland annat (rapport den 6 november 1943), att han i slutet av januari 1943 i Odense av begär att hämnas på tyskarna skjutit en tysk soldat från bakhåll samt att han flytt till Sverige, när han fruktat att en i förbindelse med tyskarna stående dansk kvinna, för vilken han kommit att omtala dådet, skulle angiva honom.

¹ Jfr referat angående X och Y sid. 210.

På hemställen den 16 november 1943 av landsfogden i Malmöhus län meddelade socialstyrelsen den 23 november och 8 december 1943 interneringsbeslut beträffande O, som efter polisförhøret överförts till förläggningen i Snogeholm och där-efter till annan förläggning i Skåne. O utskrevs den 18 januari 1944 och erhöll uppehållsvisering.

Varvsarbetaren P, född 1924, kom till Barsebäck den 3 november 1943. Han uppgav vid ankomsten, att han sedan ett halvt år tillbaka eftersöktes av Gestapo för tryckning och utdelning av »Frit Danmark». Följande dag fick han medfölja till en dansk förläggning i Mälarhusen i Skåne. Socialstyrelsen beviljade honom den 9 november 1943 uppehållsvisering för hela landet med undantag av de tre största städerna.

Sedan P den 15 november 1943 rest till en skogshuggarkurs i närheten av Olofström i Blekinge, blev han på anmodan av landsfogden i Malmöhus län därstädes hörd den 16 december 1943 av landsfiskalen i Jämshögs distrikt angående sin sabotageverksamhet i Danmark (det hade framkommit, att han i Danmark var efterlyst för sabotage).

Vid förhøret uppgav P, att han någon gång före ockupationen anslutit sig till Danmarks kommunistiska parti, att han därefter i likhet med ett flertal andra partimedlemmar ingått i en illegal organisation med bland annat sabotagehandlingar som uppgift, att han för sin del haft i uppdrag att deltaga i duplicering av publikationerna »Frit Danmark» och »Land og Folk», att han emellertid själv icke deltagit i utförande av sabotage samt att anledningen till flykten varit att han flerfaldiga gånger eftersökts av dansk och tysk polis, möjligen såsom misstänkt även för annan illegal verksamhet än den han ägnat sig åt.

En kriminalkonstapel som åtföljde landsfiskalen såsom förhörsvittne insände till landsfogden en den 21 december 1943 dagtecknad skrivelse, däri framhölls bland annat följande: P, som gav »intryck av att vara en typisk ligist», hade enligt instruktören vid skogshuggarkursen icke gjort stort annat än propagerat för de kommunistiska idéerna. Han hade mottagit flera brev och tidningar från kommunistiska organisationer i Sverige. Han hade visat arbetsovillighet och hade jämte en annan dansk flykting N. N. den 18 december 1943 avvikit från skogshuggarförläggningen och därefter icke låtit sig avhöra. Han vore att anse som en för Sveriges säkerhet farlig kommunist, och området kring Olofströms fabriker, där krigsmaterial tillverkades, kunde icke anses vara lämplig uppehållsort för dylika personer.

Efter det landsfogden till säkerhetschefen överlämnat landsfiskalens rapport och förenämnda skrivelse den 21 december 1943, anhöll säkerhetschefen den 28 december 1943 hos socialstyrelsen, att P måtte omhändertagas i förläggning, därvid säkerhetschefen framhöll, att P efter ankomsten till Sverige sökt komma i förbindelse med härvarande kommunistiska kretsar under uppgift att han i Danmark sysslat med sabotage och önskade fortsätta sin sabotageverksamhet i Norge.

Samtidigt med säkerhetschefens framställning inkom till socialstyrelsen en rapport av den 27 december 1943 från kriminalpolisen i Malmö. Av rapporten framgick, att P och N. N. den 22 december 1943 inställt sig hos polisen i Limhamn, sedan det visat sig omöjligt för dem — som förbrukat sina penningmedel — att genomföra sitt uppsåt att återvända till Danmark för att där fortsätta tidigare bedriven illegal verksamhet, för P:s del innefattande även utförande av sabotage-dåd. Vidare framgick av rapporten att P och N. N. den 23 december 1943 efter avslutat förhör i enlighet med direktiv från socialstyrelsen satts på fri fot med anmodan att inställa sig hos arbetsförmedlingen i Malmö samt att, sedan från arbetsförmedlingen meddelats, att arbetsledningen i Olofström icke önskade P och N. N. tillbaka, enär de där visat ett ohyfsat uppträdande, de genom arbetsförmedlingens försorg sänts till Mälarhusens förläggning.

Landsfiskalen i Löderups distrikt mottog den 23 december 1943 från en dansk överkonstapel rapport angående inspektion av olika huggarkurser i Blekinge, där danska flyktingar sysselsattes. Överkonstapeln hade fått ett gott intryck av samtliga förläggningar utom den där P och N. N. vistades. Vid inspektionen där hade konstaterats oro och otrevnad, som uteslutande finge läggas P, N. N. och två andra danska flyktingar till last. Deras uppträdande hade enligt överkonstapeln sin orsak i arbetsovillighet i förening med böjelse för politisk propaganda, och denne ansåge därför, att de borde alla placeras i ett läger, där de kunde sättas i verkligt hårt arbete, för vilket de ingalunda saknade krafter. — Efter att från den danske lägerchefen i Mälarhusen ha mottagit klagomål över att de av överkonstapeln omnämnda fyra danskarna vägrade åtylta tillsägelser och ställde till oro i förläggningen i Mälarhusen inställde sig landsfiskalen den 28 december 1943 där och konstaterade då, att P, N. N. och en tredje av ifrågavarande flyktingar enständigt vägrade att utföra något som helst arbete. I anledning härav överfördes dessa tre efter konferens med landsfogden till förläggningen i Snogeholm i av-bidan på eventuellt förordnande av socialstyrelsen.

I Snogeholm hördes P av en dansk och en svensk polisman (dansk rapport den 10 januari 1944). Därvid berättade P om olika sabotagedåd, i vilka han tagit del, samt lämnade en redogörelse för sina förhållanden i Sverige. I rapporten antecknades, att »P giver Indtryk af at være stærk i Troen paa sin Overbevisnings og sin egen Ufejlbarehed, ligesom han fejler enhver anden Mening eller Forklaring til Side». I rapporten nämndes slutligen, att P, N. N. och en tredje flykting avtalat att rymma från Snogeholm men att detta i tid uppdagats.

Med åberopande av rapporter från landsfiskalen i Löderups distrikt och av Snogeholmsrapporten hemställde landsfogden den 12 januari 1944, under hänvisning till säkerhetschefens tidigare hemställan beträffande P, att även N. N. skulle interneras. Landsfogden anförde bland annat att P och N. N., som torde få karakteriseras som kommunistiska ligistelement utan vilja och förmåga att inordna sig under någorlunda ordnade förhållanden, under uppehållet i Snogeholm gjort sig synnerligen impopulära bland övriga flyktingar där, varför förläggningsledningen befarat uppträden, samt att det vore angeläget att de snarast avlägsnades från förläggningen.

Socialstyrelsen meddelade den 18 januari och 21 februari 1944 interneringsbeslut beträffande P och N. N. P:s internering hävdades den 20 april 1944, då han fick uppehållsvisering.

Eldaren Q, född 1913, kom till Barsebäck den 27 november 1943. Han fördes först till Malmö och därefter till förläggningen i Snogeholm, där polisförhör verkställdes (P. M. den 7 december 1943). Vid detta berättade han bland annat, att han 1938, då han var anställd som eldare å ett fartyg i regelbunden fart mellan Köpenhamn och Malmö, hjälpt en för honom känd sjöman att överföra från Malmö till Köpenhamn en koffert innehållande »illegalt material». Detta hade, enligt vad Q under färden erfarit, i själva verket bestått av sprängämnen, som överfördes på uppdrag av en känd kommunistledare, och Q hade senare förstått, att sprängämnena kommit till användning vid ett i maj 1938 förövat sabotage mot två i Aalborgs hamn liggande spanska fartyg. År 1941 hade Q oförmodat anhållits av dansk polis, och hans medverkan vid sprängämnenas överförande hade klarlagts under förhör av tyska polismän, varefter han härför dömts till 1½ års fängelse. Sedan strafftiden utlupit, hade han överförts till ett interneringsläger i Horseröd, varifrån han lyckats fly i samband med undantagstillståndets införande den 29 augusti 1943. Han hade därefter hållit sig dold i Köpenhamn fram till flykten till Sverige. I rapporten antecknades, att Q vore kommunist och att han åren 1932—1941 varit medlem i Danmarks kommunistiska parti, med vilket han emellertid ej haft någon förbindelse efter flykten från Horseröds läger. Slutligen tillades,

att Q gjorde ett mycket sympatiskt intryck och hade skött sig utan anmärkning på förläggningen.

Åberopande rapporten anhöll landsfogden i Malmöhus län den 11 december 1943 hos socialstyrelsen, att »då anledning finns till antagande, att Q kan komma att här i riket fortsätta sin illegala verksamhet» denne måtte omhändertagas i slutan förläggning, därvid landsfogden tillfogade en erinran om att »den sabotageverksamhet, för vilken Q avtjänat straff i Danmark,» utgjorde ett led i den bekanta s. k. Wollweberligans illegala verksamhet och att medlemmar av ligan här i landet dömts bland annat för förberedelse till nämnda sabotage mot spanska trälare.¹

Socialstyrelsen meddelade interneringsbeslut den 14 och 23 december 1943. Utskrivning beslöts den 22 februari 1944, då Q fick uppehållsvisering. Han har sedermera varit anlitad av danska flyktingkontoret som länsassistent och länsinspektör.

Diversearbetaren R, född 1917, kom till Hälsingborg den 30 november 1943. Enligt polisrapport den 27 december 1943 från Hälsingborg uppmärksammades där, att R i Danmark avtjänat straff för olika tjuvnadsbrott och förklarats vara psykopat samt på sådan grund varit tagen i förvar. Han fick på förfrågan upplysning om att han på grund av sina brott troligen komme att kvarhållas i förläggning under sin vistelse här i landet, förklarade sig då vilja återvända illegalt till Danmark och erhöll tillfälle därtill den 1 december 1943.

R återkom emellertid den 6 december 1943 till Hälsingborg och uppgav sig vilja stanna i Sverige tills kriget vore slut. Från Danmark hade under mellantiden meddelats till Hälsingborgspolisen, att R i Danmark betraktades som »farlig», enär risk föreläge för att han skulle angiva medlemmar av de illegala organisationer, med vilka han kommit i förbindelse vid ut- och inresa och i övrigt sammanträffat under illegalt arbete. Han hördes härefter närmare av Hälsingborgspolisen angående sina brott och straff i Danmark samt upplyste i samband härmed, att han hjälpt till med att forsla judiska flyktingar från Danmark och att han på grund härav och därför att han i november 1943 i några illegala tidningar utan grund blivit utpekad som »stikker» beslutat sig för att fly.

Från Hälsingborg överfördes R den 23 december 1943 till förläggningen i Snogeholm, där han blev underkastad kompletterande förhör av en dansk och en svensk polisman (dansk rapport den 2 januari 1944). I rapporten framhölls, att R — som tillbringt mer än hälften av sitt 26-åriga liv i anstalter och fångelser — hade »et behageligt Væsen men er øjensynlig blottet for Viljestyrke og Karakter og lader sig let lokke». Misstanken att R skulle vara »stikker» vann icke bekräftelse vid detta förhör.

Landsfogden i Malmöhus län hemställde den 29 december 1943 hos socialstyrelsen, åberopande Hälsingborgsrapporten, att då anledning funnes till antagande, att R på grund av sin brottsliga läggning kunde komma att här i riket göra sig skyldig till brott, och han därjämte på fri fot syntes kunna skada andra flyktingar, han måtte omhändertagas i slutan förläggning. Senare översände landsfogden till socialstyrelsen jämväl Snogeholmsrapporten under hänvisning till sin tidigare gjorda framställning.

Socialstyrelsen, som låtit landsfogdens framställning vila i avbidan på läkarutlåtande om R:s sinnesbeskaffenhet, mottog den 10 januari 1944 intyg från provinssialläkaren i Sjöbo distrikt av innehåll, att denne icke funnit något, som kunnat föranleda R:s överförande till sinnessjukhus, och att det i avsaknad av anamnes torde vara omöjligt att avgöra, huruvida han vore psykopat eller ej, samt beslöt härefter den 1 mars 1944 att lämna landsfogdens anmälan utan åtgärd och att

¹ Jfr sid. 172 o. f.

bevilja R uppehållsvisering för vistelse inom Sjöbo landsfiskalsdistrikt till den 31 maj 1944. Detta ställningstagande synes i sin mån ha föranletts av en utav föreståndaren för Snogeholmsförläggningen under hand gjord hemställan att R skulle få vara kvar å Snogeholm.

Sedan Snogeholmsförläggningen upphört, anhöll den 7 april 1944 föreståndaren, som dåmera förestod Sjöarps utlänningsläger, dit R överförts, att socialstyrelsen måtte överväga, huruvida R och andra från Snogeholm övertagna flyktingar skulle omhändertagas i förläggning eller erhålla möjlighet att själva försörja sig med arbete, därvid för R:s del förordades omedelbart omhändertagande i förläggning.

Socialstyrelsen beslöt den 13 april 1944, att då R i sitt hemland upprepade gånger undergått frihetsstraff för brott och det skäligen kunde befaras, att han skulle komma att här i riket fortsätta brottslig verksamhet, han skulle tills vidare omhändertagas i Långmora förläggning. Utlänningsnämnden uttalade den 8 maj 1944 enhälligt, att nämnden icke hade något att erinra mot detta beslut, och socialstyrelsen meddelade härefter den 11 maj 1944 nytt interneringsbeslut med enahanda motivering. Förfrågningar från R om utskrivning från Långmora inkommo till socialstyrelsen den 20 april, 2 maj och 17 maj 1944, och den 13 juni 1944 beslöt socialstyrelsen att interneringen skulle upphöra samt beviljade R uppehållsvisering.

Servittren S, född 1908, kom till Hälsingborg den 17 december 1943, hänvisades först till förläggningen i Ramlösa och överfördes den 19 december 1943 till förläggningen i Snogeholm. Därstädes hörd (P. M. den 2 januari 1944) lämnade han mycket ingående uppgifter om anledningen till flykten. Av dessa framgick bland annat, att han, som åren 1940—1943 i olika omgångar haft arbetsanställning i Tyskland, därvid haft kontakt med och bistått personer, som där arbetade i det engelska underrättelseväsendets tjänst. Han förnekade däremot, att han gjort sig skyldig till sabotage eller annan illegal verksamhet i Danmark. I promemorian antecknades vidare, att han i Danmark upprepade gånger undergått fängelsestraff för olika egendomsbrott, varjämte uppgavs, att hans hustru, som sysslade med illegalt arbete i Danmark, väntades hit till landet liksom makarnas tre barn och att han önskade stanna här tills kriget vore slut.

Under återopande av promemorian anhöll landsfogden i Malmöhus län den 7 januari 1944 hos socialstyrelsen, att då anledning funnes till antagande, att S här i riket kunde komma att fortsätta sin tidigare spionverksamhet, S måtte omhändertagas i slutan förläggning, därvid landsfogden tillfogade, att S förklarar sig intet ha att erinra mot vistelse i slutan förläggning, »då han efter kriget kommer att få ekonomisk ersättning för sitt arbete för engelsmännen».

Socialstyrelsen meddelade interneringsbeslut den 13 januari 1944. S utskrevs den 20 april 1944 och erhöll uppehållsvisering.

Maskinarbetaren T, född 1912, kom till Limhamn den 22 december 1943 och följande dag till förläggningen i Snogeholm. Polisförhör med honom hölls av en dansk och en svensk polisman i Snogeholm (dansk rapport den 13 januari 1944), sedan han den 28 december 1943—den 5 januari 1944 vårdats å psykiatriska kliniken i Lund under diagnosen psykiskt exaltationstillstånd.

Vid förhöret uttröntes, att T sedan 1935 tillhört danska kommunistpartiet, inom vilket han innehaft olika förtroendeposter, att han 1938 som dansk representant deltagit i en nordisk kommunistisk kurs i Björknäs utanför Stockholm samt att han under ockupationen sysslade med illegal tidningsverksamhet och även tillverkat brandbomber till bruk för sabotörer. Han hade blivit efterlyst år 1941 och därför måst »leva illegalt» i Danmark intill flykten, som föranletts av att han känt sig fullständigt nedbruten och överansträngd. I det danska förhørsprotokollet antecknades, att det säkert skulle bli mycket svårt för honom att här i

landet avstå från politisk propaganda, enär han vore övertygad om sin förmåga att övertyga oliktankande om kommunismens företråde framför andra politiska idéer.

Till landsfogden i Malmöhus län inkom den 15 januari 1944 en skrivelse från en i Snogeholm tjänstgörande svensk polisman. Där framhölls, att då T alltsedan sin ankomst till Snogeholm syntes vara mycket angelägen om att driva politisk propaganda bland andra flyktingar och dessutom vore helt »genomsyrad» av de kommunistiska idéerna, T borde omhändertagas i sluten förläggning, så att han icke kunde bli i tillfälle att genom sin politiska inställning skada arbetsförhållandena å platser, där andra danska flyktingar beretts arbetsmöjligheter.

Landsfogden gjorde den 17 januari 1944 framställning hos socialstyrelsen om internering av T, därvid landsfogden framhöll, att anledning funnes till antagande, att T i egenskap av fanatisk kommunist med svenska kommunistiska förbindelser, därtill för det dåvarande i en illa balanserad sinnesförfattning, kunde komma att här i riket driva icke önskvärd politisk verksamhet. Förläggningsdirektören i Snogeholm hemställde å sin sida den 16 februari 1944, att T skulle tills vidare flyttas till en rekreationsförläggning, om icke landsfogdens framställning inom en snar framtid bifölles.

Interneringsbeslut meddelades av socialstyrelsen den 22 februari 1944. Utskrivning skedde den 26 april 1944, då T erhöll uppehållsvisering. Senare anställdes T av danska flyktingkontoret som länsassistent i Landskrona och fick i denna egenskap tillstånd att vistas i Malmöhus län.

Beträffande de nu senast refererade elva flyktingfallen ha icke erinringar med större eftertryck framförts från Udvalgets sida vid överläggningarna i Köpenhamn i september 1945. I några av fallen har särskilt ifrågasatts, huruvida internering överhuvud varit erforderlig (flyktingarna M och N), i andra fall dessutom huruvida de såsom grund för interneringsframställningar åberopade antagandena om fortsatt illegal verksamhet varit tillräckligt underbyggda (flyktingarna S och T samt möjligen flyktingen L). Vidare har i ett eller annat fall påtalats onödig — till äventyrs riskabel — utförlighet i avfattningen av polisrapporter.

Undersökningskommissionen har, såsom redan tidigare anförts, vid sin genomgång av de nu refererade olika fallen icke funnit anledning till anmärkning mot de svenska myndigheterna. Beträffande några av fallen vill kommissionen emellertid tillägga följande.

Då beslut fattades om internering av flyktingen M — vilkens fall bör sammanställas med det nedan refererade angående bröderna X och Y — kunna de politiska omständigheterna vid Jens Olsens död icke ha varit närmare kända för de svenska myndigheterna, och beslutet att omhändertaga M i förläggning framstår därför såsom väl försvarbart.

Beträffande flyktingen Q har undersökningskommissionen ej kunnat undgå att finna påfallande att redan en perifer delaktighet i Wollweberaffären 1938 — fem år tidigare — ansetts kunna åberopas som tillräcklig grund för internering. I detta fall liksom beträffande flyktingarna P och T synes vederbörandes egenskap av kommunist i och för sig ha tillmätts betydelse vid bedömningen av frågan om internering. Undersökningskommissionen har emellertid måst fästa avseende vid, beträffande Q, att denne kort tid före hit-

komsten avtjänat ett längre frihetsstraff i Danmark, som ådömts honom av dansk domstol före undantagstillståndets införande, samt, beträffande P och T, att de omdömen om dem, som avgivits jämväl av här i landet verk samma danska polismän vilka i sin tjänst här haft att taga befattning med P och T, kommit interneringen att framstå såsom tillräckligt motiverad. P har ju därjämte visat påtaglig svårighet att inpassa sig i flyktingtillvaron här i landet.

I fallet rörande flyktingen R slutligen har undersökningskommissionen närmast varit benägen anse anmärkningsvärt, att landsfogdens framställning om internering icke blivit bifallen av socialstyrelsen, som tydligen fäst större avseende vid en underhandsframställning av föreståndaren för den förläggning, till vilken R hänvisats.

Till frågan om förhørsprotokollens utförlighet återkommer undersökningskommissionen i sitt betänkande del II.

b) Förvarsfall.

Undersökningskommissionen har härefter att redogöra för behandlingen här i landet av de fyra i danska Udvalgets förteckning upptagna flyktingar, vilka enligt beslut av Kungl. Maj:t viss tid varit tagna i förvar å fångvårdsanstalt. I det följande betecknas dessa flyktingar — vilkas fall refereras i tidsföljd efter vederbörandes hitkomst — med var sin av bokstäverna U—Y. Fallen U och V refereras var för sig, fallen X och Y (bröder) gemensamt.

Cykelmekanikern U, född 1912, kom till Ven den 8 oktober 1943 och sändes den 11 oktober 1943 till förläggningen i Snogeholm. Vid förhör därstädes (rapport den 19 oktober 1943) uppgav han, att han dels den 2 eller 3 september 1943 i Köpenhamn under ett upplopp skjutit en tysk soldat, som gav eld mot civilbefolkningen, och dels troligen den 1 oktober 1943 i Gentoft skjutit ännu en tysk soldat, som var i sällskap med en dansk kvinna. Vidare upplyste han, att han 1934—1937 och möjligen 1938 tillhört danska kommunistiska partiet men numera närmast sympatiserade med de konservativa. Han var vid flykten icke efterlyst men fruktade angivelse av nämnda kvinna.

Sedan landsfiskalen i Sjöbo distrikt den 19 oktober 1943 hos socialstyrelsen anhållit om beslut beträffande U, vilken enligt upplysning från en i Snogeholm tjänstgörande polisman verkade icke pålitlig och med anledning av de brott han förövat i Danmark borde tagas i förvar, överlämnade socialstyrelsen jämlikt 48 § utlänningslagen med skrivelse den 29 oktober 1943 till Kungl. Maj:ts avgörande frågan om U:s fortsatta vistelse i riket. Socialstyrelsen, som fann U böra anses som politisk flykting, förordade förpassning ur riket samt hållande i förvar i avbidan på förpassningsbeslutets verkställande.

Kungl. Maj:t förordnade den 12 november 1943, att U skulle tagas i förvar, samt den 3 december 1943, sedan länsstyrelsen i Malmöhus län hållit förhör med U, att han skulle utvisas ur riket, dock att han ej finge mot sin vilja befordras till sitt hemland eller till land, varest han kunde antagas icke åtnjuta trygghet mot att bli återsänd till hemlandet, ävensom att han i avbidan på utvisningens verkställande skulle hållas i förvar tills vidare.

Enligt rapport den 10 december 1943 från kriminalpolisen i Malmö blev U — vilken den 16 november 1943 överförts från Snogeholm till centralfängelset i Malmö — den 10 december 1943 under polisbevakning förd till Köpenhamn med ångfärjan. I rapporten antecknades, att U förklarar sig önska återvända till Danmark och att han under transporten dit icke lät på något sätt förstå, att han ångrade sitt sålunda fattade beslut.

Undersökningskommissionen. Att danska Udvalget i sin förteckning & anmärkningsvärda flyktingfall medtagit även U:s fall synes i sin mån ha berott på att man utgått från att, såsom ock antagits vid professorn Hurwitz' ovan omförmälda besök hos statsrådet Bergquist i februari 1944, U blivit från Malmö överförd till förvar i rannsaktionshäktet i Kalmar och kvarhållits där ännu vid sagda tid. Såsom av referatet framgår, har detta icke varit händelsen.

Från danskt håll har vidare framhållits såsom angeläget att vinna klarhet, huruvida U i december 1943 själv velat återvända till Danmark. För den händelse han mot sin vilja blivit återsänd dit, funne man detta anmärkningsvärt. Av referatet framgår, att U:s återvändande varit fullt frivilligt.

Undersökningskommissionen har från vederbörlig myndighet i Danmark erfarit, att U icke efter återvändandet drabbats av särskilda påföljder.

Pressfotografen V, född 1911, kom till Limhamn den 21 oktober 1943. Efter förhör i Malmö inför såväl dansk som svensk polis kom han till ett danskt flyktingläger i Osby den 23 oktober 1943 och efter dettas upplösning till ett liknande läger i Mölle den 2 november 1943. Där höll han den 21 november 1943 ett agitationstal till de församlade flyktingarna, vari han med stor skärpa påtalade uppgivna missförhållanden i fråga om flyktingbehandlingen. I anledning härav tillkallades landsfiskalen, som underkastade honom förhör och den 23 november 1943 sände honom till förläggningen i Snogeholm.

Vid ingående förhör i Snogeholm (P. M. den 2 december 1943) uppgav V, att han sedan omkring $\frac{1}{2}$ år tillbaka varit medlem av en illegal grupp i Köpenhamn, bestående av utom honom fyra medlemmar, två av dem namngivna, vars huvudsakliga arbete bestod i att införskaffa upplysningar av olika slag för »De Frie Dansker». Vidare berättade han om, som förhørsledaren betecknade det, »onekligen något fantastisk historia» om att han vid två olika tillfällen på öppen gata i Köpenhamn med en medförd bajonett nedstuckit en dansk nazist. I vart fall den ene av de nedstuckna hade emellertid icke avlidit av sin skada. Motivet för dessa dåd hade varit, att V, som starkt hatade nazismen och dess anhängare, varit övertygad om att han gjorde sitt land en tjänst genom att åtminstone för en tid oskadliggöra två fosterlandsförrädare. Sitt tal i Mölle förklarade han sig ångra vid närmare eftertanke och anse förhastat.

Åberopande Snogeholmspromemorian hemställde landsfogden i Malmöhus län den 8 december 1943 hos socialstyrelsen, att V skulle omhändertagas i slutet förläggning, därvid landsfogden bifogade konceptet till det av V i Mölle hållna talet.

Med skrivelse den 20 december 1943 överlämnade socialstyrelsen jämlikt 48 § utlänningslagen till Kungl. Maj:ts avgörande frågan om V:s fortsatta vistelse i riket. Som eget utlåtande anförde styrelsen, att V syntes få anses vara politisk flykting, att beträffande honom syntes böra meddelas förpassningsbeslut med hemlandsklausul och att han i avbidan på förpassningsbeslutets verkställande torde böra hållas i förvar.

Kungl. Maj:t, som den 31 december 1943 förordnat att V skulle tagas i förvar samt anbefallt länsstyrelsen i Malmöhus län att i och för ifrågasatt utvisning hålla förhör med V, förordnade den 21 januari 1944, i enlighet med länsstyrelsens till-

styrkan, att V skulle utvisas, dock att han icke finge mot sin vilja befordras till sitt hemland eller till land, varest han kunde antagas icke åtnjuta trygghet mot att bli återsänd till hemlandet, samt att han i avbidan på utvisningens verkställande skulle hållas i förvar tills vidare.

I en den 7 mars 1944 till justiedepartementet inkommen skrivelse hemställde V, som överförts till rannsakningshäktet i Kalmar, att bli försatt på fri fot, och den 24 mars 1944 förordnade Kungl. Maj:t, med ändring av sitt beslut den 21 januari 1944, att V i avbidan på utvisningsbeslutets verkställande skulle stå under uppsikt av socialstyrelsen, som hade att meddela de närmare föreskrifter rörande hans övervakande, som styrelsen funne erforderliga. Socialstyrelsen beslöt här- efter den 1 april 1944 att bevilja V uppehållsvisering.

Vid överläggningen mellan statsrådet Bergquist och professorn Hurwitz den 19 februari 1944 fastslogs, att det på grund av föreliggande upplysningar måste anses rimligt, att V underkastades närmare prövning under en observationstid av 2—3 månader till uttrönande av i vad mån hans handlingssätt för- anletts av kriminell läggning.

Udvalget har ifrågasatt nödvändigheten av att utvisningsbeslut meddelades beträffande V, särskilt som man haft intrycket att V:s uppgifter om hans dåd i Danmark måhända icke haft underlag i verkligheten.

Undersökningskommissionen har visserligen ej funnit i ärendet förelig- gande utredning giva säkert stöd för antagande att V utfört de av honom om- förmälda våldshandlingar, som tydligen främst föranlett utvisningsbeslutet, men har ej ansett behandlingen här av V föranleda särskilt uttalande från kommissionens sida.

Slakteriarbetaren X, född 1912, och stuveriarbetaren Y, född 1915, vilka äro bröder¹, kommo jämte andra flyktingar till Limhamn den 2 december 1943, åtföljda av sina hustrur. Båda bröderna voro sårade, X svårast; det upplystes, att de natten till den 1 december 1943 i Köpenhamn anhållits av polisen för förseelse mot gällande utgångsförbud och vid ett flykttförsök blivit beskjutna. De blevo därför i ambulans överförda till Malmö allmänna sjukhus för vård.

Kriminalpolisen i Malmö, för vilken det var känt att bröderna voro efterlysta av danska polisen för överträdelse av en lag 1941 om förbud mot kommunistiska föreningar och kommunistisk verksamhet, Y dessutom för sabotage, samt att de misstänktes för delaktighet i mord å en dansk vid namn Jens Oisen, anställde polis- förhör med Y den 7 december och med X den 15 december 1943 (rapporter respek- tive den 13 och den 17 december 1943).

Vid förhören uppgåvo bröderna sammanställande bland annat följande: De hade båda tidigare tillhört danska kommunistiska ungdomsförbundet och som fri- villiga på regeringssidan deltagit i striderna i Spanien. Då de i anledning härav efterlysts av danska polisen, hade de nödgats »gå under jorden». Genom förbin- delser med likasinnade danskar hade de och en tredje broder Aage kommit att inrikta sig på sabotagehandlingar mot industrier, som utförde arbete för tyskarna. I slutet av september 1943 hade Aage anhållits av tyskarna, röjd som sabotör av Olsen. Denne hade fasttagits och bortförts av X, Y och andra sabotörer. Efter några dagar hade Olsen slutligen erkänt, även skriftligen, att det var han som givit Gestapo de anvisningar, vilka lett till Aages anhållande. Olsen hade därefter bortförts av några sabotörer och skjutits, men därvid hade icke

¹ Jfr det tidigare referatet angående diversearbetaren M sid. 201.

vare sig X eller Y medverkat. Aage hade avlidit i fängelset i mitten av oktober 1943 troligen till följd av tysk misshandel. Y tillade, att han deltagit endast i ett sabotageföretag, då som vakt, under det att X uppgav sig ha vid tre tillfällen tagit del i sabotage eller försök därtill samt vid ett tillfälle ha hjälpt till att befria en av tyskarna för spioneri anhållen dansk officer. — Efter förhörens avslutande kvarhölls bröderna hos kriminalpolisen i avvaktan på socialstyrelsens vidare förordnande.

Sedan polisrapporten angående Y inkommit till socialstyrelsen, överlämnade styrelsen genom skrivelse den 15 december 1945 jämlikt 48 § utlänningslagen till Kungl. Maj:ts avgörande frågan om Y:s fortsatta vistelse i riket, därvid styrelsen för egen del anförde, att med hänsyn till vad vid polisutredningen i ärendet framkommit angående Y:s delaktighet i överlagt mord i Danmark styrelsen ansåge att att han icke mot sin vilja borde förpassas till sitt hemland men att han tills vidare borde hållas i förvar.

Länsstyrelsen i Malmöhus län, som i och för ifrågasatt utvisning höll förhör med Y, anförde i utlåtande den 11 januari 1944:

»Handlingarna utvisa, att Y tagit verksam del i undanröjandet av en person vid namn Jens Olsen, som synes ha angivit en broder till Y för sabotage och föranlett, att brodern anhållits av den tyska polisen. Även om Y själv icke varit med vid det tillfälle, då Olsen bragtes om livet, är vad han gjort sig skyldig till i detta sammanhang av den art, att han icke kan anses önskvärd här i landet. Med hänsyn härtill och då det trots Y:s bestridande synes vara anledning antaga, att han fortfarande är aktiv kommunist, förordar länsstyrelsen att Y utvisas.»

Kungl. Maj:t förordnade den 21 januari 1944 jämlikt 37 § utlänningslagen, att Y skulle utvisas, dock att han icke finge mot sin vilja befordras till sitt hemland eller till land, varest han kunde antagas icke åtnjuta trygghet mot att bli återsänd till hemlandet, samt att han i avvidan på utvisningens verkställande skulle hållas i förvar tills vidare.

Y förpassades den 29 januari 1944 enligt fångvårdsstyrelsens förordnande till rannsakningshäktet i Kalmar.

Även frågan om X:s fortsatta vistelse i riket hänsköts av socialstyrelsen, i skrivelse den 27 december 1943, till Kungl. Maj:ts avgörande, varvid styrelsen anförde:

»Av polisutredningen i ärendet framgår, att X tagit viss del i förberedelserna till överlagt mord på en angivare i Danmark. X har däremot förnekat all delaktighet i själva mordet på angivaren. På grund av omständigheterna i ärendet finnes emellertid anledning antaga att X medverkat till beslut om att angivaren i fråga skulle röjas ur vägen. Styrelsen anser därför, att X icke mot sin vilja bör förpassas till sitt hemland men att han tills vidare bör hållas i förvar.»

Vid ärendets föredragning i socialstyrelsen avgavs särskilt yttrande av t. f. byråchefen J. G. Richert, vilken icke deltagit i socialstyrelsens behandling av ärendet angående Y. Richert anförde:

»Det synes mig vara uppenbart, att X:s handlingssätt lika litet som en soldats tjänstgöring i krig kan kallas för förberedelser till 'mord'. Det förefaller i detta hänseende att vara tillräckligt betecknande, att föreningen 'Frie Danske' enligt den svenska polisrapporten 'helt säkert arrangerat och bekostat hans flykt till Sverige.' På grund härav anser jag, att ingen anledning finnes att hålla honom i förvar.»

Länsstyrelsen i Malmöhus län avgav den 2 februari 1944 efter förhör med X utlåtande av samma innebörd som beträffande Y.

Kungl. Maj:t förordnade den 18 februari 1944 på enahanda sätt som med avseende å Y, varefter X den 26 februari 1944 transporterades till rannsakningshäktet i Kalmar.

I särskilda, till justitiedepartementet den 7 mars 1944 inkomna skrivelser anhöllo bröderna, därtill föranledda av chefen för det danska flyktingkontoret professorn Hurwitz, att bli försatta på fri fot. Över ansökningarna infordrades utlåtande från fängvårdsstyrelsen, som i sin ordning anmodade direktören vid rannsakningshäktet Kjellegård att i ärendet avgiva yttrande.

Kjellegård anförde i yttrande den 13 mars 1944:

»X har — — — varit härstädes intagen endast en mycket kort tid. Hans förhållande härunder har icke givit anledning till någon som helst anmärkning. Till sin natur verkar han rätt öppen och tillgänglig och till sitt sätt frimodig och balanserad. Enligt vad kriminalkommisarie Richard Hansen i Malmö upplyst på telefonförfrågan, förhöll sig X mycket väl även under den tid av närmare tre månader, han var tagen i förvar genom polisens i Malmö försorg. — — — Han giver icke intryck av att vara någon kriminell natur. Han förnekar fortfarande bestämt, att han deltagit i något mord i Danmark. Han är gift och hustrun vistas för närvarande i ett läger i Skåne. Någon anledning att längre hålla honom i förvar synes mig icke föreligga. — — —

Under den ännu relativt korta intagningen härstädes har Y förhållit sig i alla avseenden väl och enligt vad kriminalkommisarie Hansen upplyst, var Y:s förhållande enahanda under den tid, han hölls i förvar genom polisens i Malmö försorg. Han har här givit intryck av att icke vara någon kriminell natur. Liksom brodern förnekar Y fortfarande bestämt, att han varit delaktig i något mord i Danmark. Y är gift och har i äktenskapet en treårig dotter. Hustrun och dottern befinna sig för närvarande i ett läger i Skåne. Hans önskan är att tillsammans med sin egen och broderns familj få komma till ett och samma ställe, där de kunde erhålla arbete i jordbruk. Någon anledning att längre hålla honom i förvar synes mig icke föreligga.»

Sedan fängvårdsstyrelsen under åberopande av vad Kjellegård anført förklarat sig kunna tillstyrka, att bröderna icke längre hölles i förvar, förordnade Kungl. Maj:t den 24 mars 1944, med ändring av besluten den 21 januari och 18 februari 1944, att bröderna i avbidan på utvisningsbeslutens verkställande skulle stå under uppsikt av socialstyrelsen, som hade att meddela de närmare föreskrifter rörande deras övervakande styrelsen funne erforderliga.

Socialstyrelsen beslöt härefter den 1 april 1944 att bevilja bröderna uppehållsvisering.

Kungl. Maj:t har den 13 juli 1945 med stöd av 49 § utlänningslagen förordnat, att utvisningsbesluten beträffande bröderna icke skola lända till efterrättelse.

Professorn Hurwitz' tidigare i olika sammanhang omnämnda besök hos statsrådet Bergquist den 19 februari 1944 föranleddes i främsta rummet av att man på danskt håll önskade frigivning ur förvar av bröderna X och Y, vilkas delaktighet i Jens Olsens död ansågs framsprungen av rent politiska motiv (Olsen var »stikker»). Av upplysningar som undersökningskommissionen erhållit framgår, att statsrådet Bergquist för sitt vidkommande förklarade sig beredd att medverka till frigivning av bröderna samt att det överenskomms mellan statsrådet Bergquist och professorn Hurwitz att den senare skulle uppmana bröderna att inkomma med ansökan till Kungl. Maj:t om att bli satta på fri fot.

Från Udvalgets sida har hävdats att med hänsyn till omständigheterna förvarstagan av bröderna över huvud taget ej bort ifrågakomma.

Undersökningskommissionen, som noterat att några nya omständigheter av beskaffenhet att kunna inverka på bedömningen av förevarande flyktingfall såvitt framgår av handlingarna i ärendet icke framkommit under den fortsatta förvarstiden i Kalmar, är för sin del benägen anse förvarstagan ha bort underlätas i betraktande av de grunder, som föranlett flykten hit till landet.

c) Övriga fall.

Enligt den inledningsvis i förevarande avsnitt lämnade översikten har undersökningskommissionen att här ytterligare redogöra för sammanlagt fem ärenden, som anmälts till kommissionen av danska Udvalget eller motståndsrörelsen.

De uti dessa ärenden närmast avsedda flyktingarna angivas med var sin av bokstavsbezeichnungarna Z—Ö och AA. De uttalanden, till vilka undersökningskommissionen funnit anledning, återgivas i anslutning till referatet i varje särskilt ärende.

Upplysningar till flyktingar m. m.

Reklamfotografen Z, född 1909, kom till Hälsingborg den 23 oktober 1943. Anledningen härtill var den tyska aktionen mot judarna; Z:s fader var jude och Z själv hade enligt egen uppgift varit med om att hjälpa judar fly från Danmark till Sverige. Han fick i Sverige danskt pass utställt för sig, och socialstyrelsen beviljade honom den 30 oktober 1943 uppehållsvisering för hela landet med undantag för Stockholms stad och län, Göteborg och Malmö samt för utlämningar förbjudna områden.

I anbudan på besked om eventuell anställning i Stockholm bodde Z till en början på hotell i Hälsingborg men blev så, tydligen den 31 oktober 1943, anhållen av polisen i Hälsingborg i samband med en polisutredning, som var föranledd av att en dansk flykting K. L. till polisen anmält att han den 30 oktober 1943 i Danmark blivit överfallen och misshandlad av en annan dansk flykting och att överfallet sannolikt haft sin grund i en komplott mellan denne och Z, vilken senare i Danmark sällskapat med K. L:s fästmo, sedan K. L. tidigare nödgats fly därifrån. Hos Z antäffades av polisen ett av en tredje person skrivet brev, vari det hette: »Du kan godt skyde den sorte hund K. L., Du skrev om. Eller drukne den i Öresund. — Du gör oss alle og Dig selv en meget stor tjenste dermed.» Z förklarade vid polisförhör, att brevets adressat, som velat inhämta upplysningar om K. L., vid något tillfälle visat Z brevet, vilket Z av en tillfällighet kommit att behålla, och att brevets avsändare endast avsett att K. L. skulle förmås att icke vidare deltaga i arbetet med överförande av flyktingar till Sverige. Z hade ej hört talas om att misshandel mot K. L. och långt mindre dödande av honom hade planerats.

Efter slutförandet av polisutredningen kvarhölls emellertid Z av Hälsingborgspolisen, som till socialstyrelsen för kännedom och åtgärd insände rapport den 8 november 1943 över utredningen.

Socialstyrelsen beslöt den 18 november 1943 i anledning av telefonförfrågan samma dag från polismyndigheten i Hälsingborg huru med Z skulle förfaras, att han skulle överföras till förläggningen i Snogeholm, och dit sändes han den 20 november 1943 under bevakning.

Från det för Z tillåtna vistelseområdet undantogs enligt socialstyrelsens beslut den 27 november 1943 Kristianstads, Malmöhus och Hallands län, den 20 december 1943 avlogs av Z gjord framställning att få vistas i Stockholm och den 17 januari 1944 begränsades hans upphållsvisering att avse Södermanlands län, sedan han den 11 januari 1944 avrest från Snogeholm till Eskilstuna för att vid arbetsförmedlingen därstädes få anvisning på skogsarbete. Han torde dock icke ha antagit sådant arbete då han disponerade penningmedel till sitt uppehälle, utan torde i stället ha anmält sig till danska brigaden; enligt egen uppgift återvände han med denna till Danmark 1945.

Z har vid besvarande av ett av motståndsrörelsen utsänt frågeformulär förklarat, att han blivit väl behandlad av den svenska personal, som haft med honom att göra, men att han ville anmärka på att han under den tid han varit anhållen i Hälsingborg eller hänvisad till förläggningen i Snogeholm icke kunnat få någon upplysning om hur hans sak låg till.

Undersökningskommissionen har visserligen ansett lämpligheten av Z:s hänvisande till Snogeholm kunna ifrågasättas men har icke ansett vad i ärendet förekommit giva anledning till särskild anmärkning.

Kommunelærer Å, född 1914, kom till Barsebäck den 3 november 1943 och torde från mottagningscentralen i Malmö direkt ha överförts till förläggningen i Snogeholm. Där hördes han av en dansk och en svensk polisman (dansk rapport den 5 november 1943). Han uppgav därvid, att han vid olika tillfällen förvarat vapen åt en illegalt verksam person samt att han jämte andra av honom namngivna personer deltagit i vissa sabotage eller försök därtill, varom han lämnade närmare upplysningar.

Åberopande rapporten anhöll landsfogden i Malmöhus län den 16 november 1943 hos socialstyrelsen, att då anledning funnes till antagande, att Å här i riket skulle komma att fortsätta sin illegala verksamhet, han måtte omhändertagas i förläggning; tilläggande landsfogden, att det hade framgått, att Å vore synnerligen angelägen att komma i kontakt med brittiska och amerikanska legationerna i Stockholm, varefter han hade för avsikt att åter begiva sig till Danmark.

Landsfogdens framställning synes att döma av en blyertsanteckning å den samma ha föredragits för generaldirektören i socialstyrelsen den 23 november 1943 och då icke ha bifallits; något beslut expedierades emellertid icke i detta sammanhang. En från Å den 12 november 1943 till socialstyrelsen inkommen ansökan om tillstånd att vistas i Stockholm hade däremot i vederbörlig ordning avslagits den 19 november 1943.

Å, som kvarblivit å Snogeholm, anhöll i skrivelse den 2 januari 1944 till landsfogden, att denne måtte påskynda behandlingen av hans sak, framhållande att det måste bero på »en Misforstaaelse» att hans papper ännu ej kommit från socialstyrelsen.

Landsfogden vidareände denna skrivelse till socialstyrelsen med erinran om sin den 16 november 1943 gjorda framställning om Å:s omhändertagande i slutet förläggning.

Socialstyrelsen beslöt nu den 16 januari 1944 att lämna landsfogdens anmälan om omhändertagande i förläggning utan åtgärd och att Å skulle tills vidare och i avvaktan på styrelsens vidare beslut vistas endast i Södermanlands län.

På framställning av danska flyktingkontoret i Stockholm fick Å — som först genom arbetsförmedlingen i Eskilstuna hänvisades till skogsarbete vilket han dock ej synes ha antagit utan i stället anmält sig till danska brigaden — tillstånd att vistas i Stockholm från och med den 28 april 1944 för anställning å flykting-

kontoret samt sedermera uppehållsvisering för hela landet i samband med anställning som lärare vid danska skolan i Lund.

Å har vid besvarandet av ett av motståndsrörelsen utsänt frågeformulär uttalat, att han ansåge sig mycket dåligt behandlad av de svenska myndigheterna. Särskilt har Å vänt sig mot att det ingenstädes var möjligt att erhålla någon upplysning om orsaken till att han skulle vistas i Snogeholmsförläggningen och om längden av vistelsen där samt att han, som var lärare och därför ovan vid hårt arbete, utan närmare förhandling därom hänvisats till skogsarbete.

Undersökningskommissionen, som konstaterar att Å:s vistelse i Snogeholm förlängts över hövan, tydligen genom förbiseende av vederbörande föredragande i socialstyrelsen¹, har icke funnit skäl att därutöver framställa erinran i fråga om behandlingen av detta flyktingärende.

Tillstånd att vistas i Stockholm.

Kontoristen Å, född 1919, kom till Barsebäck den 9 oktober 1943. Efter att ha underkastats polisförhör i Kävlinge, varvid han lämnade vissa uppgifter om sabotageverksamhet som han sedan omkring ett år tillbaka bedrivit i sin hemstad Aarhus, överfördes han den 11 oktober 1943 till förläggningen i Snogeholm. Närmare hörd i Snogeholm om sagda verksamhet uppgav Å (P. M. den 19 oktober 1943), att han första tiden ensam och endast mera sporadiskt utfört smärre sabotagehandlingar men att han sedermera blivit medlem i en organiserad sabotagegrupp och från maj 1943 till flykten varit ledare för en grupp inom organisationen, samt gav närmare upplysningar om alla större sabotagedåd, som utförts av honom själv eller medlemmar i hans grupp, varjämte han förklarade, att han medverkat i ett flertal mindre sabotagehandlingar, varav en del misslyckats. Dessutom lämnade han vissa uppgifter om organisationen av sabotagearbetet i Aarhus. Han förklarade, att han önskade att, om så vore möjligt, från Sverige komma vidare till England för att därifrån återvända till Danmark och fortsatt sabotageverksamhet.

Åberopande promemorian anhöll landsfogden i Malmöhus län den 23 oktober 1943 hos socialstyrelsen, att då anledning föreläge till antagande, att Å här i riket kunde komma att fortsätta sin förutvarande sabotageverksamhet, styrelsen måtte förordna om hans omhändertagande i förläggning.

Socialstyrelsen beslöt emellertid den 29 oktober 1943, att landsfogdens anmälan icke skulle föranleda någon styrelsens åtgärd, samt beviljade därefter Å uppehållsvisering för vistelse i Gävleborgs län till den 20 augusti 1944.

Danska flyktingkontoret i Stockholm beslöt i februari 1944 att anställa Å, som då vistades på en skogshuggarkurs i Bergsjö, såsom kontorist. Vid förhandlingar med socialstyrelsen framkom emellertid, att styrelsen hyste betänkligheter mot att meddela Å uppehållstillstånd i Stockholm. Med anledning härav lät flyktingkontoret Å avgiva skriftlig förklaring, att han — liksom andra hos flyktingkontoret anställda — skulle avhålla sig från att driva verksamhet, som kunde komma i strid med svenska neutralitetsregler eller i övrigt skada svenska intressen, och likaledes avhålla sig från illegal verksamhet i Sverige eller medverka till illegal verksamhet i Danmark samt ej heller illegalt söka resa från Sverige.

Under åberopande av nämnda förklaring anhöll flyktingkontoret i särskilda skrivelser den 4 och 10 mars 1944 till socialstyrelsen, att Å skulle få det begärda uppehållstillståndet, därvid kontoret framhöll, att anställningsbeslutet träffats på grundval av Å:s särskilda kvalifikationer för anställningen. Kontoret hade då icke känt till »den särskilde Virksomhed», som Å utövat i Danmark, men kunde icke anse

¹ Jfr sid. 393.

riktigt att sådan verksamhet skulle medföra att vederbörande icke kunde uppnå den placering, för vilken han i övrigt vore kvalificerad.

Socialstyrelsen svarade flyktingkontoret genom skrivelse den 22 mars 1944, i vilken styrelsen efter att ha erinrat om Å:s sabotageverksamhet i Danmark samt framhållit att Å utan tillstånd lämnat det honom i Sverige anvisade vistelseområdet, ytterligare anförde följande:

»Styrelsen måste vidhålla, att det ur ordnings- och säkerhetssynpunkter vid prövningen av tillståndsärenden är för styrelsen nödvändigt att räkna med att man hos danskar, vilka i sitt hemland i större utsträckning aktivt deltagit i sabotageverksamhet, åtminstone under en viss tid kan befara brist på förståelse för att den svenska rättsordningen till alla delar upprätthålles och måste respekteras även av utlänningar. Även om socialstyrelsen för sin del finner en sådan inställning fullt förklarlig särskilt med hänsyn till de förhållanden, under vilka dessa flyktingar arbetat med livet som insats, och det stämmningsläge, i vilket de befinna sig, kan styrelsen icke bortse från de risker, som därav kunna följa ur svensk ordnings- och säkerhetssynpunkt. Ur dessa synpunkter anser sig styrelsen böra iakttaga särskild försiktighet, när det gäller att bereda ifrågavarande flyktingar tillfälle att vistas i Stockholm, särskilt innan de under en tid visat sig kunna anpassa sig efter i Sverige gällande förordningar och föreskrifter.

Härtill må erinras om att bostadsbrist och den ofrånkomliga starka tendens till anhopning av utlänningar i Stockholm, som kan konstateras, gör det nödvändigt för styrelsen att begränsa viseringarna för Stockholm till sådana fall, där just i fråga om den utlänning, saken gäller, ett dylikt medgivande synes befogat och verkligt angeläget samt grundat på särskilda, för ifrågavarande utlänning föreliggande omständigheter.

I fråga om Å har denne, såsom av vad förut anförts framgår, visat uppenbar nöchhalans gentemot av socialstyrelsen meddelade föreskrifter angående hans uppehållsvisering. Det har icke från flyktingkontorets sida gjorts gällande, att hans arbetskraft med hänsyn till hans kvalifikationer är av väsentlig betydelse för den danska flyktingsadministrationen.

Med hänsyn till det anförda är socialstyrelsen icke beredd att giva Å uppehållsvisering för Stockholm.»

För undersökningskommissionen har varit tillgänglig en inom danska flyktingkontoret upprättad, den 30 mars 1944 dagtecknad promemoria, i vilken till bemötande av socialstyrelsens synpunkter anförts följande.

»Det fremgaar af Skrivelsen, at Begrundelsen for Socialstyrelsens Afslag navnlig er de Sabotagehandlinge, den paagældende har medvirket til i Danmark. Styrelsen har vel — som sædvanlig — vist Forstaaelse for den Sindsstemning, der maa præge aktive danske Patrioter efter deres Flugt hertil, men har dog ment at maatte lægge afgørende Vægt paa de Rets- og Sikkerhedssynpunkter, der hidtil har medført en særlig Behandling af den paagældende Gruppe af Flygtninge.

For en dansk Betragtning er det ejendommeligt, at Socialstyrelsen opfatter de paagældende Sabotageakter som retskrænkende, i hvert Fald forsaaavidt man mener, at Sabotageudøvere kan formodes at ville vise Mangel paa Respekt for den svenske Retsorden. Fra Flygtningekontorets Side har man vanskeligt ved at forstaa, at Sabotagehandlinge som dem, der er Tale om i denne Sag — blandt andet Forsøg paa at bringe tyske Troppetransporter til Afsporing — skal anses for egentlige Krænkelser af den danske Retsorden. Efter danske Flygtninges Opfattelse er Danmark i Krig, og man vilde finde det rimeligere, om de paagældende Handlinge blev anset for egentlige Krigshandlinger. I hvert Fald mener man ikke, at disse Handlinge tillader nogen Slutning til paagældendes Opførsel her i Sverige under ordnede Forhold.

Socialstyrelsen har ogsaa lagt Vægt paa, at den paagældende, som kun har Opholdstilladelse i Gävleborg Län, ikke har respekteret den for Opholdstilladelsen fastsatte Begrænsning. Bortset fra den Vægt, der maa tillægges denne Tilside-sættelse af de nævnte Forskrifter, mener man imidlertid nu at maatte henlede Opmærksomheden paa, at Å over for Flygtningekontoret har afgivet Loyalitets-erklæring. Denne Loyalitetserklæring blev tilsendt Socialstyrelsen den 10 mars 1944, men omtales ikke i Styrelsens Skrivelse af 22. s. M.

Det er Flygtningekontorets Opfattelse, at en Diskriminering av de Flygtninge, der har begaaet Sabotage, uden at der i øvrigt foreligger noget ufordelagtigt om dem, vækker megen Uro blandt de danske Flygtninge i Almindelighed. Man mener at burde henlede de svenske Myndigheders Opmærksomhed paa, at Deltagelsen i Sabotage har været udstrakt over langt videre Kredse af den danske Befolkning, end det gennem Afhøring af Flygtninge bliver Myndighederne bekendt. Da det fra personlige Samtaler mellem Flygtningekontorets Ledelse og svenske Politikere og Embedsmænd er Kontoret bekendt, at man i vidt Omfang er paa det rene med hele Situationens og dermed Sabotagehandlingernes Karakter, har Flygtningekontoret ment, at Spørgsmaalet om Opholdstilladelse for Å i Stockholm burde tages op til fornyet Overvejelse.»

Från Udvalgets sida har upplysts, att promemorian icke ingivits till socialstyrelsen med hänsyn till att Å icke respekterat bestämmelserna i för honom meddelad uppehållsvisering, men att i flera andra liknande fall enahanda synpunkter framförts till socialstyrelsen.

På ansökan, som den 5 april 1944 inkom från den danska flyktingförläggningen i Möckelnäs, Diö, ändrade socialstyrelsen Å:s uppehållsvisering till att avse endast Kronobergs län. Därefter har Å, i anledning av arbetsanställning i Tomelilla, fått tillstånd att vistas även därstädes ävensom i Ystad och Herrestads landsfiskalsdistrikt samt, i anledning av anställning hos flyktingkontoret som länsassistent i Kopparbergs och Gävleborgs län, fått (den 15 juni 1944) uppehållsvisering för dessa båda län. Sedan Å blivit i sagda egenskap förflyttad till Malmöhus län, ändrades i februari 1945 uppehållsviseringen dit, och slutligen må nämnas, att Å den 21 mars 1945 fick tillstånd att intill den 20 juni 1945 vistas i Stockholm.

Från Udvalgets sida har för kommissionen framhållits, att detta ärende synes giva ett typiskt exempel på det betraktelsesätt, som ännu så sent som i mars och april 1944 bestämde socialstyrelsens handläggning av ärenden angående danska sabotörer, vilka flytt till Sverige. Man hade efter den kontakt, som dessförinnan förevarit mellan representanter för danska flyktingkontoret och regeringsledamöter (jfr sålunda det i flera olika sammanhang här ovan omförmälda besöket av professorn Hurwitz hos statsrådet Bergquist) icke någon anledning antaga, att man på regeringshåll önskade en flyktingfråga av denna art avgjord på sätt som skett; tvärtom ansåge man på danskt håll avgörandet härvidlag vara karakteristiskt för den »eftersläpning», som vore en ej sällan iakttagen företeelse i administrativa sammanhang vid rutinmässig handläggning hos underordnade myndigheter.

Undersökningskommissionen får som sin mening uttala, att flyktingkontorets förevarande framställning i betraktande särskilt av att Å sedan längre tid uppehållit sig i landet synes utan risk ur svensk ordnings- och säkerhets-synpunkt ha kunnat bifallas av socialstyrelsen.

Behandlingen av en tysk flykting från Danmark.

Tyske medborgaren, dr rer. polit. Ö, född 1903, kom tillsammans med sin hustru, också tysk medborgare, och makarnas två barn den 14 oktober 1944 såsom flykting till Simrishamn med fiskebåt från Svaneke på Bornholm.

Stadsfiskalen i Simrishamn hade samma dag telefonkontakt med utlänningskommissionen, och det överenskoms därvid, att flyktingarna tills vidare skulle få stanna i Simrishamn — de medhade i penningar 4 500 danska kronor — i avvaktan på fullständig polisrapport. Enligt uppgifter i denna, som inkom till utlänningskommissionen den 23 oktober 1944, hade Ö, som sedan 1941 varit anställd vid tyska handelskammaren i Köpenhamn, endast av nödtvång ingått som medlem av nationalsocialistiska partiet men hyste varken han eller hustrun sympatier för nazismen och hade han trots påstötningar icke deltagit i det politiska arbetet inom partiet. Då hustrun vägrat efterkomma order att med barnen resa till Tyskland och makarna därför kunde vänta repressalier, hade de begagnat tillfället då Ö fick permission från den militärtjänst han — som menig — fullgjorde i Danmark och på falska legitimationshandlingar rest till Bornholm, varifrån de fått lägenhet över till Sverige.

Utlänningskommissionen beslöt den 15 november 1944 att Ö, då tveksamhet ansågs föreligga om hans person, skulle för observation tills vidare omhändertagas i Kusfors förläggning samt att hustrun och barnen skulle sändas till en pensionatsförläggning. Sedan utlänningsnämnden den 9 december 1944 enhälligt uttalat, att nämnden icke hade något att erinra mot beslutet om mannens omhändertagande i förläggning, meddelades samma dag beträffande honom nytt interneringsbeslut av enahanda innehåll som det tidigare.

Anmärkas må, att Ö vid avresan från Simrishamn till Kusfors den 16 november 1944 fick intyg av Den Danske Forening i Simrishamn, enligt vilket föreningen genom svenska myndigheter och danska referenser fått fullgiltiga bevis för att Ö »er o. k.», varför det vore alla danskars plikt att betrakta honom »som en av vore egne».

Ö, som redan i en den 4 december 1944 till utlänningskommissionen inkommen skrivelse hemställt om förflyttning till samma läger som hustrun och barnen, gjorde i februari 1945 framställning att bli friskriven från Kusfors. Denna bifölls av utlänningskommissionen den 15 mars 1945 och Ö hänvisades till Baggå förläggning, Västmanlands län.

Familjen har därefter fått uppehållsvisering för Uppsala län.

Att danska Udvalget anmält detta ärende till kommissionen synes ha berott på innehållet i en troligen till danska flyktingkontoret avgiven, den 10 mars 1945 dagtecknad rapport av en dansk kriminalkonstapel, vari anförts bland annat:

Då familjen Ö kom till Simrishamn, skrev Ö omedelbart ett brev till en kvinnlig tjänsteman vid tyska handelskammaren i Stockholm under handelskammarens adress. Detta syntes anmärkningsvärt, då Ö enligt egen utsago flytt därför att han skulle inkallas till tysk militärtjänst. Efter några dagar beordrade utlänningskommissionen polisen i Simrishamn att skaffa familjen bostad på statens bekostnad. Familjen bodde cirka två månader i Simrishamn, tills det plötsligt kom telegram att mannen skulle omhändertagas i desertörlägrat Kusfors och hustrun i Baggå. Ett visst sammanhang med Paulsonsaken syntes föreligga, eftersom Ö först efter det denna framkommit blev sänd till Kusfors.

Undersökningskommissionen noterar att, såsom av referatet här ovan framgår, den rapporterade danske kriminalkonstapeln på väsentliga punkter tyd-

ligtvis blivit felaktigt underrättad eller misstagit sig (Paulson anhölls den 18 december 1944, under det att Ö redan den 16 november 1944 fördes till Kusfors).

Innehållande hos socialstyrelsen av ett brev till en flykting.

Danska Udvalget har till undersökningskommissionen överlämnat en akt rörande ett brev från Danmark, adresserat till en dansk flykting — AA — vilket brev socialstyrelsen enligt uppgift underlåtit överlämna till AA.

AA har vid förhör den 22 februari 1945 å danska flyktingkontoret i Stockholm uppgivit följande.

Han hade den 7 oktober 1943 anlänt till Sverige och i början av december 1943 förts till utlänningsförläggningen i Rengsjö. Julaftonen 1943 hade förläggningens direktör, Bror Rydén, meddelat att ett brev anlänt till AA från hans firma i Danmark. Rydén hade emellertid förklarat att brevet icke genast kunde utlämnas utan först måste sändas till socialstyrelsen. AA hade icke funnit något anmärkningsvärt häri, eftersom det varit regel att alla brev till de internerade först censurerats i socialstyrelsen. Då han emellertid ännu i början av februari 1944 icke erhållit brevet, hade han bett sin hustru resa till Stockholm och efterhöra detta. Kort tid därefter hade hustrun hos socialstyrelsen fått besked att man icke hade något brev till AA. Senare hade han fått ett »illegalt» brev från sin kompanjon i Köpenhamn med underrättelse att denne sänt flera brev till honom. Intet av dessa brev hade kommit AA tillhanda. Hösten 1943 hade han i Jönköping av en advokat erfarit, att denne från AA:s kompanjon mottagit och till AA vidarebefordrat några brev avsedda för AA, som då vistades i utlänningsförläggningen i Rengsjö. Ej heller dessa brev hade nått AA. I allt fall ville han efterlysa det brev, som enligt uppgift av Rydén ankommit till honom vid jultiden 1943.

Enligt uppgift från danskt håll har nämnde advokat uppgivit, att han den 13 december 1943 mottagit ett brev från AA:s kompanjon i Köpenhamn till AA. Brevet som sannolikt kommit till Sverige på illegal väg, eftersom det postats i Malmö, hade den 17 december 1943 vidarebefordrats till AA under adress Rengsjö. Detta brev torde vara det enda, advokaten mottagit för AA:s räkning.

Rydén har vid förfrågan av undersökningskommissionen meddelat, att under den tid AA var internerad å Rengsjö icke något brev från AA:s kompanjon i Köpenhamn anlänt med AA som adressat med undantag för det brev, varom AA erhållit besked vid julen 1943 och vilket brev sänts till socialstyrelsen för granskning och eventuell åtgärd.

Undersökningskommissionen har från utlänningskommissionen infordrat akten rörande AA ävensom samtliga övriga handlingar rörande honom, vilka tidigare förvarats å Rengsjö. Bland sistnämnda handlingar återfanns ett brev till AA, avsänt den 10 december 1943 från »Svend» i Danmark. Detta brev, beträffande vilket socialstyrelsen den 14 januari 1944 förordnat att det icke skulle vidarebefordras till AA, bestod av tre pappersark med text endast å ena sidan. Vänstra nedre hörnet å vart och ett av arken var avklippt. Brevet innehöll upplysningar om avsändarens och adressatens firma i Köpenhamn jämte privata meddelanden.

Utlänningskommissionen har vidare meddelat följande såsom motivering för att brevet icke vidarebefordrades: Brevet har inkommit i riket på illegal väg. Brevet kunde misstänkas innehålla hemligt meddelande, då det vänstra nedre hörnet omotiverat bortklippts. AA har hos tyska legationen sökt visum för återresa till Danmark. Medinternerade danskar å Rengsjö hade i mitten av december 1943 till förläggningsledningen och socialstyrelsen framfört misstankar om att AA sysslade med illegal verksamhet till förmån för Tyskland.

Undersökningskommissionen finner uppenbart, att det av AA omnämnda brevet, om vilket han underrättats av Rydén vid jultiden 1943, är identiskt med det brev, vilket icke vidarebefordrats enligt socialstyrelsens beslut den 14 januari 1944. Omständigheterna ha väl motiverat socialstyrelsens innehållande av brevet.

G. Disciplinfall m. m.

Undersökningskommissionen vill här redogöra för vissa av kommissionen uppmärksammade fall, där omhändertagande av utlänning i förvar eller förläggning icke grundats på misstankar om politisk verksamhet från utlänningens sida eller eljest föranletts av hänsyn till rikets säkerhet utan närmast motiverats med att utlänningen icke ställt sig till efterrättelse de föreskrifter som i olika avseenden meddelats honom. Dessa omhändertaganden kunna hänföras till den i det föregående nämnda gruppen disciplinfall¹. I vissa av fallen har undersökningskommissionen redan under sitt utredningsarbete funnit sig böra göra framställning till utlänningskommissionen angående omprövning av beslut som meddelats rörande utlänningen.

En norsk medborgare sjömannen A, född 1889 och hemmahörande i Trondheim, var enligt egen utsägo till sjöss nära nog utan avbrott 1905—1942. Efter att såsom besättningsman å ett norskt fartyg ha i Göteborg varit invecklad i slagsmål med ombordvarande tyska marinsoldater lämnade han jämte en kamrat fartyget i Skoghall för att undgå straff vid återkomsten till Norge. Över det norska uppsamlingslägret i Örebyd anvisades han sedermera arbete på ett i Landskrona upplagt norskt fartyg. I anledning av klagomål mot honom och vissa andra där sysselsatta norrmän — de synas ha ådagalagt arbetsovillighet och ett i övrigt dåligt uppförande — hemställde länsstyrelsen i Malmöhus län den 4 september 1942 att de skulle omhändertagas i förläggning, och socialstyrelsen beslöt den 9 september 1942 att de skulle överföras till Vägershults disciplinläger för norrmän för att syssla med skogs- och vägarbete. På grund av vissa ganska elakartade uppträden i förläggningen, där A enligt uttalande av socialstyrelsen redan från början utövade ett synnerligen menligt inflytande på sin omgivning, förordnade länsstyrelsen i Kronobergs län den 6 oktober 1942 om A:s tagande i förvar uti rannsakningshäktet i Kalmar i avbidan på socialstyrelsens beslut om hans omhändertagande i förläggning². Socialstyrelsen beslöt emellertid den 7 november 1942 att A icke skulle omhändertagas i förläggning utan i stället återföras till Vägershult, vilket beslut förstavadas närmast av att lämplig förläggning för tillfället icke stod till buds.

Sedan landsfogden i Kronobergs län den 18 november 1942 anmält till länsstyrelsen att samtliga norrmän i Vägershult nämnda dag vägrat arbeta och att orsaken härtill varit agitation av A och två andra interner, vilka tre personers närvaro i lägret uppenbarligen utgjorde en fara för ordningen och disciplinen, förordnade länsstyrelsen samma dag, att de skulle tagas i förvar i avbidan på socialstyrelsens beslut huru med dem skulle förfaras.

Efter remiss till utlänningsnämnden, som den 22 december 1942 enhälligt uttalade, att den icke hade något att erinra mot förordnande om A:s omhändertagande i förläggning, beslöt socialstyrelsen den 28 december 1942 att A skulle intagas i förläggningen i Rengsjö, som vid denna tid särskilt iordningstälts för bland annat arbetsovilliga och indisciplinära element från Vägershult. I skrivelse den 22 november 1942 till socialstyrelsen hade A energiskt protesterat mot att han på nytt blivit tagen i förvar och därvid gjort gällande bland annat, att strej-

¹ Se översikten över gällande bestämmelser rörande frihetsberövande åtgärder gentemot utlänningar, sid. 42.

² Det må anmärkas, att Vägershult vid denna tid icke var en sluten förläggning och att de som placerats där sålunda icke i författningarnas mening omhändertagits för vistelse i förläggning.

ken berott på andras initiativ och föranletts av de dåliga kostförhållandena i lägret, samt att han blivit orättvist behandlad av förläggningsschefen och de »s. k. norska officerarna» i lägret.

På anmälan den 8 februari 1943 av förläggningsdirektören i Rengsjö att A icke ställt sig givna föreskrifter till efterrättelse beslöt socialstyrelsen samma dag att han skulle tagas i förvar. Han hade dessförinnan fått socialstyrelsens avslag på en framställning den 31 januari 1943 om frigivning eller åtminstone permission. Han överfördes härefter den 10 februari 1943 till rannsakningshäktet i Hudiksvall.

Efter det att A i skrivelse till Kungl. Maj:t den 18 mars 1943 anhållit att bli försatt på fri fot, så att han kunde förtjäna sitt uppehälle, eller att åtminstone få kvarstanna i häktet i stället för att återföras till Rengsjö, anmälde socialstyrelsen till Kungl. Maj:t den 29 mars 1943 — med hänsyn till gällande bestämmelse att förvar icke finge utan underställning hos Kungl. Maj:t utsträckas utöver två månader — att styrelsen ej funnit anledning vidtaga åtgärder för avbrytande av hans hållande i förvar samt att styrelsen hade för avsikt att omedelbart låta överföra honom till rannsakningshäktet i Kalmar.

Kungl. Maj:t förordnade härefter den 9 april 1943, att A skulle förpassas ur riket, och föreskrev tillika att han icke finge mot sin vilja befordras till sitt hemland eller till land, varest han kunde antagas icke åtnjuta trygghet mot att bli återsänd till hemlandet. Kungl. Maj:t förklarade vidare, att hinder icke mötte för socialstyrelsen att i avbidan på förpassningens verkställande kvarhålla honom i förvar, dock att förvaringen icke finge utan Kungl. Maj:ts medgivande utsträckas längre än till den 1 juli 1943.

A fick tills vidare kvarstanna å rannsakningshäktet i Hudiksvall, och den 22 juni 1943 hemställde socialstyrelsen hos Kungl. Maj:t att förvaringen av A måtte få utsträckas utöver den fastställda tidsgränsen den 1 juli 1943. Styrelsen anförde till stöd härför bland annat följande.

Ett återförande av A till Rengsjö — den enda förläggning som kunde komma i fråga — skulle med största säkerhet skapa ny oro och verka till direkt skada för de övriga omhändertagna. Med hänsyn till A:s föregående torde utskrivning och placering i arbete ej heller kunna komma i fråga. Därför återstode ingen annan utväg än fortsatt förvar. Betänkligheterna mot sådan långtidsförvaring bortföle i viss mån sedan numera Ödevata arbetshem iordningstälts för klientelet i rannsakningshäktet i Kalmar, till vilket A förutsattes skola bli överförd.

Kungl. Maj:t medgav den 30 juni 1943 att A finge alltjämt tills vidare intill utgången av 1943 kvarhållas i förvar, varefter A den 8 juli 1943 överfördes till Kalmarhäktet.

Under återopande av en skrivelse från dåvarande direktören vid Kalmarhäktet Sven Kjellegård tillstyrkte fängvårdsstyrelsen den 25 november 1943 hos Kungl. Maj:t, att A icke längre skulle hållas i förvar. Kjellegård hade i sin skrivelse anført bland annat:

● A hade under sin vistelse i Kalmar förhållit sig mycket väl, åtminstone i stort sett. Hans personliga uppträdande mot anstaltsledningen hade väl stundom lämnat en del övrigt att önska men detta torde få återföras på att han levde i den fasta övertygelsen att vara orättvist behandlad av de svenska myndigheterna, varför icke något avseende borde fästas därvid. A vore icke att betrakta såsom någon farligare individ. Hans styrka låge helt i munnen och hans röstresurser. Någon kriminalitet torde icke förefinnas. Det bästa vore att han finge komma ut på något grovarbete i fria marknaden och göra skäl för sig.

Sedan socialstyrelsen i infordrat yttrande förklarar, att då A:s återförande till Rengsjö eller annan förläggning icke borde ifrågakomma, detta även med hänsyn till erfarenheterna från hans tidigare vistelse i förläggning, styrelsen numera ansåge sig böra förorda frigivning, förordnade Kungl. Maj:t den 14 januari 1944

att A skulle efter det arbetsanställning anskaffats för honom, dock senast den 15 februari 1944, friges från förvar men därefter stå under uppsikt av socialstyrelsen.

Socialstyrelsen beviljade den 11 februari 1944 A uppehållsvisering för Hoby och Ronneby landsfiskalsdistrikt såsom vägarbetare. Något ofördelaktigt om A under tiden därefter framgår ej av utlänningskommissionens akt angående A.

Den 30 juni 1945 utreste A från Sverige.

I olika skrivelser till undersökningskommissionen har A begärt upprättelse och ersättning för den frihetsförlust, som han varit underkastad genom att oskyldig och utan rannsaking eller dom hållas inspärrad i fängelsecell eller »koncentrationsläger» under 18 månader, samt efterlyst besked om anledningen härtill, vilken aldrig trots förfrågningar blivit honom meddelad.

Undersökningskommissionen. Av vad som nu relaterats beträffande A:s uppförande framgår att de åtgärder, som myndigheterna vidtagit mot A, i och för sig varit från formell synpunkt motiverade av det disciplinära uppträdande som A visat. Man måste emellertid beakta att det här är fråga om en 53-årig sjöman, som enligt egen utsago »seglat på alla hav i 37 år» och som helt naturligt haft svårt att anpassa sig efter olika tvångsföreskrifter och särskilt de inskränkningar i friheten som följa av vistelse på förläggning. Han har icke varit kriminellt belastad och icke heller kunnat betecknas såsom farlig ur politisk synpunkt. Undersökningskommissionen har icke kunnat undgå att säga sig, att den behandling som kommit A till del icke varit i allo lämplig. Dels torde omhändertagande i förläggning av typen Rengsjö eller i fängvårdsanstalt knappast ha varit ägnat att medföra förmånligt resultat i hans fall, och dels måste förvarstiden anses ha utsträckts alldeles för långt — A har ju oavbrutet hållits i fängsligt förvar över ett år i följd. Under denna tid synes han icke ha erhållit närmare besked om orsaken till att han hölls i förvar, och han synes icke heller ha haft tillfälle att utveckla sin sak inför annan än den fängvårdspersonal som haft uppsikt över honom. Vad A förbrutit synes helt ligga inom området för det disciplinära och borde enligt undersökningskommissionens mening icke ha föranlett en så allvarlig reaktion. Det kan förtjäna framhållas, att då A slutligen frigavs, detta bland annat motiverades därmed, att med hänsyn till erfarenheterna av hans tidigare vistelse på förläggning hans återförande till sådan icke ansågs böra ifrågakomma. Detta visar enligt undersökningskommissionens mening att myndigheterna till slut icke ansett sig kunna fortsätta med en behandling av A efter de dittills tillämpade principerna. Denna ståndpunkt borde enligt kommissionens mening ha kunnat intagas långt tidigare. Ytterligare må framhållas, att sedan A väl lämnats i frihet, han synes icke vidare ha föranlett något ingripande från myndigheternas sida.

En norsk medborgare B, född 1925, kom såsom flykting till Sverige i juli 1944 och uppgav därvid såsom anledning till flykten, att han av de tyska myndigheterna tvångskommenderats till arbetstjänst. Genom den norska mottagningscentralen i Kjesäter anvisades B arbete å en möbelfabrik i Nyköping samt fick sedermera sysselsättning vid vägarbeten i Malmköpingstrakten. Under det dessa vägarbeten pågingo, träffade han med två norska arbetskamrater överenskommelse om att de

tillsammans skulle söka erhålla arbetsanställning å annan ort och för att skaffa sig erforderliga respengar föröva inbrott. I enlighet med denna överenskommelse bröto sig B och hans nämnda arbetskamrater in i en sportstuga och tillgrepo kläder, matvaror, matsilver m. m., vilket allt de därefter försålde. Av en av kamraterna mottog B ett par handskar med vetskap om att dessa voro stulna. Han dömdes den 18 oktober 1944 av Rekarne tingslags häradsrätt för grov stöld, häleri och olaga överlåtelse av ransonerade varor att hållas till straffarbete tre månader.

Den 19 december 1944 förordnade vederbörande länsstyrelse om utvisning av B. Kungl. Maj:t beslöt den 12 januari 1945 att med verkställigheten av utvisningsbeslutet skulle anstå samt att B efter utståndet straff skulle omhändertagas för vistelse i förläggning, utlänningskommissionen dock obetaget att, då omständigheterna prövades sådant medgiva, förordna om hans övervakande i annan ordning. Enligt av utlänningskommissionen den 17 januari 1945 fattat beslut intogs B den 21 i samma månad, då han avtjänat det honom ådömda straffet, å Smedsboförläggningen. Den 6 mars 1945 rymde B från förläggningen. I anledning härav beslöt utlänningskommissionen följande dag, att B, som samma dag anträffats, skulle hållas i förvar en tid av 60 dagar och därefter återföras till Smedsboförläggningen.

En annan norsk medborgare C, född 1925, kom såsom flykting till Sverige den 25 maj 1944. Han uppgav såsom anledning till flykten, att han av de tyska myndigheterna i Norge inkallats till arbetstjänst. Genom mottagningscentralen i Kjesäter hänvisades han till en i Öreryd anordnad kurs för utbildning av norska polismän. Från denna kurs rymde han emellertid efter två dagar, enligt egen uppgift på grund av att han ansåge sig tvångskommenderad till densamma. Försök gjordes därefter att placera honom i lantbruks- och fabriksarbete, men han lämnade anställningarna efter korta tidsperioder, enligt vad han själv uppgivit på grund av att han varit ovan vid och icke orkat med de arbetsuppgifter, som förelagts honom. Slutligen blev han i augusti 1944 genom ingripande av norska legationens flyktingkontor omhändertagen å den norska disciplinförläggningen i Köja. Från denna förläggning rymde han den 21 september 1944 tillsammans med två andra interner. Rymningarna tillgrepo därvid bland annat en bogserbåt i avsikt att med denna taga sig över till Ryssland för att taga värvning i den ryska armén. Då rymningarna icke kunde tillfredsställande sköta båtens maskineri, måste de efter en kort färd återvända till Köja. På grund av vad C i samband med rymningen låtit komma sig till last dömdes han den 7 oktober 1944 av Ångermanlands södra domsagas häradsrätt för stöld och grov stöld till fyra månaders straffarbete.

Sedan länsstyrelsen i Gävleborgs län förordnat om C:s utvisning, föreskrev Kungl. Maj:t den 2 februari 1945, att med utvisningens verkställande tills vidare skulle anstå, samt att C efter utståndet straff skulle omhändertagas för vistelse i förläggning, utlänningskommissionen dock obetaget att, där omständigheterna prövades sådant medgiva, förordna om hans övervakande i annan ordning. Med hänsyn till C:s ungdom och motivet för hans brott förordnade utlänningskommissionen, att C efter strafftidens utgång den 10 februari 1945 icke skulle omhändertagas å flyktingförläggning utan inställa sig hos länsarbetsnämnden i Gävle. Av nämnden erhöll C arbetskläder och biljett för resa till en skogshuggarkurs i Årsunda socken i Gävleborgs län. Då C fått kännedom om att en norrman, med vilken han var god vän, vistades å ett skogshuggarläger nr 149 Jakobsberg vid Björkå bruk i Björkådal i närheten av Sollefteå, beslöt han sig för att, i stället för att resa till Årsunda socken, begiva sig till nämnda skogshuggarläger. Medel till resan skaffade han sig genom att sälja en kostym. Av misstag köpte han därefter tågbiljett till Jakobsberg i Järfälla socken i stället för till Sollefteåtrakten och blev å förstnämnda ort i utblottat tillstånd omhändertagen av polismyndigheten den 1 mars 1945. Sedan utlänningskommissionen erhållit rapport om C:s uppträdande, beslöt kommissionen den 5 i sistnämnda månad, att C skulle omhändertagas å Smedsboförläggningen. Redan den 6 i samma månad eller samma dag som C ankom till för-

läggningen rymde han därifrån tillsammans med den förut omnämnde flyktingen B. Den 7 mars 1945 beslöt utlänningskommissionen, att C, som samma dag anträffats, skulle med anledning av rymningen hållas i förvar 60 dagar och därefter återföras till Smedsboförläggningen.

I en den 11 mars 1945 dagtecknad skrivelse till undersökningskommissionen framställde B och C förfrågan om anledningen till att de intagits å kronohäktet i Falun, ehuru de icke gjort sig skyldiga till brott. Härjämte uppgåvo de såsom anledning till rymningen från Smedsboförläggningen, att denna förläggning i en tidningsartikel betecknats såsom interneringsläger endast för kriminella och nazister, samt att de, som vore goda norska patrioter, icke ville få sitt rykte förstört genom att vistas bland dylikt klientel.

Vid besök, som ledamöter av undersökningskommissionen den 16 mars 1945 avlade å kronohäktet i Falun, hördes B och C samt uppgåvo därvid sammanställande följande.

De straff, som ådömts dem för tjuvnadsbrott, hade enligt deras förmenande varit alltför stränga och de ville ifrågasätta, huruvida icke med hänsyn till omständigheterna villkorlig dom bort meddelas. De ansågo vidare 60 dagars förvar å fängelse vara en orimligt hård påföljd för rymningen från Smedsboförläggningen, särskilt med hänsyn till att motivet för rymningen varit det i deras skrivelse omförmälda. Även om författaren av omförmälda tidningsartikel misstagit sig i sin uppgift om arten av det klientel, för vilket förläggningen vore avsedd, kunde dock den felaktiga uppgiftens publicering i pressen vara ägnad att stämpla alla interner å förläggningen såsom kriminella eller nazister. De ville därför på inga villkor vistas å Smedsboförläggningen utan önskade vid frigivningen från kronohäktet bliva överförda till en norsk förläggning, förslagsvis förläggningen i Köja.

Från dåvarande byråchefen Olov Svendsen å norska legationens rettskontor erhöll undersökningskommissionen uppgift om att B och C av legationen godtagits såsom norska flyktingar samt att det ingalunda vore uteslutet att de efter förvarstidens slut skulle kunna omhändertagas å förläggningen i Köja.

I en den 29 mars 1945 till utlänningskommissionen avlåten skrivelse redogjorde undersökningskommissionen för vad sålunda förekommit samt anförde därjämte följande.

Undersökningskommissionen har bemärkt hurusom socialstyrelsen tidigare i ett av Kungl. Maj:t infordrat yttrande över en av 1943 års utlännings-sakkunniga avgiven promemoria gjort ett uttalande angående straff för rymning från flyktingförläggning av innehåll att vid förvarstagande förvarstidens längd i hög grad måste bedömas efter de individuella omständigheterna, att det icke kunde anses riktigt att uppställa två månaders förvar såsom normalt straff vid rymning, samt att förvarstiderna borde varieras efter fallens art och även med hänsyn till att utläningarna reagerade på olika sätt inför denna form av bestraffning. Med beaktande härav och med hänsyn till de särskilda omständigheterna i förevarande fall har undersökningskommissionen funnit sig böra underrätta utlänningskommissionen om vad som framkommit vid den av undersökningskommissionen verkställda utredningen samt hemställa, att utlänningskommissionen ville föranstalta om att frågan om B:s och C:s hållande i förvar måtte med avseende å förvarstidens längd tagas under förnyad prövning.

Enär anledning finnes till antagande att B och C kunna, om så skulle finnas lämpligt, efter förvarstidens slut bliva genom förmedling av norska legationens rettskontor omhändertagna å den norska förläggningen i Köja, får undersökningskommissionen tillika anhålla, att utlänningskommissionen jämväl måtte, efter att ha därom inhämtat yttrande från nämnda rettskontor, ompröva frågan om B:s och C:s omhändertagande efter utgången av förvarstiden.

I svarsskrivelse av den 17 april 1945 meddelade utlänningskommissionen följande.

För de å förläggning omhändertagna utlänningsarnas del har frihetsberövandet icke gjorts strängare än vad som synes nödvändigt med hänsyn till interneringens syften. Utläningarna åtnjuta en ganska stor frihet inom förläggningarna. De få bland annat under sin fritid röra sig fritt inom förläggningssområdet och stå härvid icke under oavbruten uppsikt av förläggningarnas vaktkonstaplar. Dessa äro relativt få till antalet. Härtill kommer, att av de i bruk varande förläggningarna — bortsett från den speciella Säterförläggningen — endast Rengsjö, Smedsbo och Vägershult äro kringgårdade av stängsel, det förstnämnda med ett högt taggtrådshinder och de sistnämnda med Gunnebstängsel. De lokala förhållandena lägga således icke stora hinder i vägen för en rymning. Med hänsyn härtill har det framstått såsom nödvändigt att tillgripa en allvarlig sanktion vid internernas rymningar. Det måste ingå i internernas medvetande, att en rymning är förenad med ett allvarligt obehag. Endast härigenom blir det möjligt att upprätthålla ordningen på förläggningarna och förhindra rymningar i större skala. Emellertid blir förvarstidens längd föremål för en individuell prövning i varje särskilt fall, varvid hänsyn tages till omständigheterna vid och motiven för rymningen ävensom till det sätt, varpå utläningen kan antagas reagera inför omhändertagandet å fångvårdsanstalt. Av ovan angivna skäl bestraffas en rymning i allmänhet med att utläningen hålles i förvar under 60 dagar efter anträffandet och därefter återföres till förläggningen. I flera fall har dock förvarstiden bestämts till 30 dagar och i några fall gjorts ännu kortare. Därest relevanta omständigheter framkomma senare, sker en omprövning av frågan om utlännings fortsatta hållande i förvar. Nämnas må, att kommissionen i skrivelse till fångvårdsstyrelsen hemställt, att denna måtte medverka till att de lokala fångvårdsmyndigheterna omedelbart underrätta utlänningskommissionen angående sådana omständigheter, som synas böra inverka på förvarstidens längd och som framkomma under den tid utläningen hålles i förvar.

Vad angår frågan om utlännings utskrivning från förläggning gäller, att olika principer tillämpas för olika kategorier omhändertagna. Hänsyn måste tagas till interneringens syften. De å Smedsbo omhändertagna utläningarna, till vilken kategori de av undersökningskommissionen berörda fallen höra, äro internerade på grund av lindrigare kriminalitet eller disciplinärt uppträdande. De utskrivs i allmänhet efter 1—3 månaders internering under förutsättning att de skött sig bra på förläggningen. Med hänsyn till disciplinen anses utskrivning av en omhändertagen i allmänhet icke böra ske under den närmaste tiden efter dennes återkomst från förvar på grund av rymning. Det måste göras klart för envar omhändertagen, att rymning är ett disciplinbrott, som förringar vederbörandes möjligheter till en snar utskrivning. Vid prövningen av frågan om en utlännings utskrivning från Smedsbo förläggning tages emellertid hänsyn icke blott till dessa allmänna synpunkter utan även till omständigheterna i det enskilda fallet. Motiven för en företagen rymning och det intryck, som erhålles av utlännings person, spela en betydande roll.

Sedan direktören vid kronohäktet i Falun i skrivelse till utlänningskommissionen meddelat, att B och C vore mycket nervösa och nere och att det kunde befaras, att de toge skada av fängelsevistelsen, beslöt utlänningskommissionen den 11 april 1945, att B och C omedelbart skulle återföras till Smedsbo.

Den 13 april 1945 avvek C ånyo från Smedsbo. Samtidigt försvann en cykel i Horndal, och det kan antagas, att C tillgripit densamma vid flykten. Under sådana förhållanden kan en utskrivning av C från Smedsbo förläggning icke komma i fråga. Beslut har fattats om C:s tagande i förvar. Förvarstidens längd kommer att bestämmas, sedan C anträffats och utredning i ärendet inkommit. Utlännings-

kommissionen anser sig emellertid för närvarande icke heller böra utskrive B från Smedsbo. Denne bör enligt utlänningskommissionens mening vara omhändertagen ytterligare någon tid och icke utskrivas omedelbart efter förvarstidens slut. Nämnas må, att utlänningskommissionen i denna fråga varit i kontakt med norska legationens rettskontor, företrätt av advokaten Lea, och med samma legations flyktingkontor, företrätt av sekreteraren Sommerheim. Båda dessa tjänstemän hos norska legationen ha härvid uttalat, att B och C enligt deras mening icke för närvarande böra placeras å det norska lägret i Köja utan ännu en tid böra vara omhändertagna å Smedsbo förläggning.

Vid undersökningskommissionens fortsatta utredning i ärendet förekom följande.

Det inhämtades, att även B rymt från Smedsboförläggningen kort efter återförandet dit.

Vid förnyad överläggning med byråchefen Svendsen inhämtade undersökningskommissionen, att Svendsen icke varit i förbindelse med utlänningskommissionen i ärendet angående B och C. En befattningshavare hos utlänningskommissionen hade nämligen, utan att Svendsen fått meddelande därom, ringt i telefon till rettskontoret och därvid kommit i samtal med en tjänsteman, som — på fråga huruvida icke rettskontoret med hänsyn till vad B och C under sin vistelse här i landet låtit komma sig till last ansåge lämpligt, att de kvarhölls å Smedsboförläggningen ännu någon tid — genmält, att det att döma av den lämnade redogörelsen för deras förehavanden syntes rimligt att de finge kvarbliva en tid å Smedsbo innan de överfördes till annan förläggning. Någon skriftväxling i saken hade icke ägt rum vare sig med rettskontoret eller med flyktingkontoret, och den å sistnämnda kontor anställde sekreteraren Sommerheim kunde numera icke erinra sig det av honom förda telefonsamtalet angående B och C.

Sedan byråchefen Svendsen vidare förklarar, att rettskontoret vid närmare övervägande funnit det mindre lämpligt att omhändertaga B och C å förläggningen i Köja med hänsyn till att detta vore en öppen förläggning, varest internerna lämnades stor rörelsefrihet, men att rettskontoret föresloge deras överförande till den norska förläggningen i Stigmodal, vilken vore en arbetsförläggning med strängare disciplinära förhållanden, bringades detta till utlänningskommissionens kännedom.

Den 30 maj 1945 meddelade utlänningskommissionen att B och C utskrivits från Smedsboförläggningen och överförts till förläggningen i Stigmodal. B och C ha numera återvänt till Norge.

Enligt *undersökningskommissionens* mening ha de senare inträffade omständigheterna bestyrkt, att en behandling av B och C i överensstämmelse med vad som avsetts i undersökningskommissionens skrivelse den 29 mars 1945 skulle varit lämpligast. Kommissionen har särskilt fäst avseende vid B:s och C:s ungdom och det förhållandet, att de från 15 till 19 års ålder fått uppleva ockupationstiden i Norge, ävensom vid fängelsevistelsens skadliga inverkan på dem.

Av de i detta fall framkomna omständigheterna har undersökningskommissionen bibragts den uppfattningen att intresset att hävda myndigheternas auktoritet tillmätts väl stor betydelse. Belägg för en sådan uppfattning har undersökningskommissionen funnit även i ett annat ärende, vilket rört en sovjetrisk medborgare, född 1924. Jämväl i detta ärende har undersökningskommissionen hos utlänningskommissionen gjort hemställan om omprövning

av frågan om flyktingens omhändertagande i förläggning efter förvarstids slut.

I detta sammanhang vill undersökningskommissionen redogöra för ett fall av omhändertagande på förläggning, där undersökningskommissionen under ärendets behandling riktat en framställning till utlänningskommissionen.

En dansk medborgare, egendomsmäklaren D, är född 1898 i Köpenhamn och av judisk börd. Han har alltsedan 1922 vistats, förutom i sin födelsestad, i ett flertal olika städer i Europa, bland annat i Paris, London, Berlin, Wien, Stockholm, Antwerpen, Zürich, Bern och Lausanne samt i samband med att han lagförts för brott varit föremål för utvisningsbeslut i England, Tyskland, Österrike, Sverige och Schweiz. Från Sverige utvisades han 1929 och i samband därmed meddelades förbud för honom att utan Kungl. Maj:ts tillstånd återvända till landet.

Den 5 oktober 1943 kom D från Köpenhamn såsom flykting till Sverige samt uppgav såsom anledning till att han flytt från Danmark, att han fått kännedom om att de tyska myndigheterna planerat förflyttning av danska judar till Polen. D blev i anledning av det föreliggande utvisningsbeslutet anhållen av polismyndigheten i Stockholm men blev, sedan frågan om hans behandling underställts justitiekanslersämbetet, frigiven efter fyra dagar samt erhöll uppehållstillstånd, gällande för Eskilstuna. Den 22 december 1943 beslöt Kungl. Maj:t, att utvisningsbeslutet tillsviðare icke skulle verkställas samt att D skulle omhändertagas för vistelse i förläggning, socialstyrelsen dock obetaget att, då omständigheterna prövades sådant medgiva, förordna om hans övervakande i annan ordning. Socialstyrelsen beslöt den 29 december 1943, att D, enär han i ett flertal länder upprepade gånger undergått frihetsstraff för brott och det skäligen kunde befaras, att han här skulle komma att fortsätta brottslig verksamhet, skulle omhändertagas för vistelse i Långmoraförläggningen. Han intogs å denna förläggning den 3 januari 1944.

Då D den 7 januari 1944 erhöil permission för resa till Stockholm, avvek han och höll sig dold i denna stad till dess han den 12 juli samma år anhölls av polismyndigheten. I anledning av avvikandet togs han enligt beslut av utlänningskommissionen i förvar och återfördes vid förvarstidens slut, den 11 september 1944, till Långmoraförläggningen. Från denna förläggning överfördes han den 20 oktober 1944 till Smedsboförläggningen. Då D under sistnämnda månad samt i november 1944 ingav ansökninrar om frigivning, intygade vederbörande förläggningsschefer i avgivna yttranden, att D iakttagit gott uppförande å förläggningarna men icke vore väl sedd av de övriga internerna, vilka utsatt honom för skämt och hån. Då D icke lyckades utverka frigivning, rymde han från Smedsboförläggningen den 2 februari 1945 men blev omedelbart anhållen. Socialstyrelsen beslöt samma dag, att D i anledning av rymningen skulle tagas i förvar 60 dagar och vid förvarstidens slut återföras till Smedsboförläggningen.

I skrivelser, vilka D avlät till undersökningskommissionen under det han enligt sist omnämnda beslut var tagen i förvar å kronohäktet i Falun, hemställde han att få inför kommissionen framlägga sina synpunkter på den behandling han såsom flykting rönt här i landet.

Vid besök, som representanter för undersökningskommissionen den 16 mars 1945 avlade å kronohäktet i Falun, hördes D samt uppgav därvid följande.

Han ansåge, att han på otillräckliga grunder omhändertagits och kvarhållits å flyktingförläggning. Vistelsen å förläggningarna hade för honom inneburit betydande och oförtjänt lidande på grund av att de övriga internerna, vilka i allmänhet vore avsevärt yngre än han, fattat agg till honom och ständigt bemött honom kränkande genom att okväda och misshandla honom. Han ville på grund härav framföra såsom ett bestämt önskemål att icke efter förvarstidens slut bli

återförd till Långmora- eller Smedsboförläggningen. Det förelåge ingen som helst fara för att han, om han finge vistas å fri fot, skulle komma att göra sig skyldig till brottslig verksamhet. Han ville i detta sammanhang framhålla, att han icke under de senaste tio åren lagförts för brott.

Två andra flyktingar, vilka samtidigt med D voro tagna i förvar å kronohäktet och jämte honom vistats å Smedsboförläggningen, uppgåvo vid med dem å kronohäktet inför undersökningskommissionen hållna förhör, att de bevittnat hurusom andra interner å sagda förläggning behandlat D synnerligen oförsynt och kränkande, i det de misshandlat honom, hållt vattenhinkar över honom och överöst honom med grova okvädinsord bland annat med hänsyftning på hans judiska börd.

Vid sedermera av undersökningskommissionen med befattningshavare å danska flyktingkontoret hållna överläggningar meddelades, att flyktingkontoret, som tidigare tillstyrkt D:s omhändertagande för vistelse i flyktingförläggning, numera icke hade något att erinra mot att han försattes å fri fot, särskilt som han icke vore att anse såsom farlig ur politisk synpunkt.

På grund av vad sålunda förekommit avlät *undersökningskommissionen* — som icke fann utredningen i ärendet giva stöd åt D:s påstående att tidigare beslut om hans omhändertagande för vistelse i förläggning grundats på otillräckliga skäl — den 29 mars 1945 till utlänningskommissionen en skrivelse, vari anfördes:

Till undersökningskommissionen ha inkommit skrivelser från danska undersåten D, vilken varit omhändertagen å flyktingförläggningarna i Långmora och Smedsbo samt sedan den 2 nästlidne februari enligt beslut av utlänningskommissionen är tagen i förvar å kronohäktet i Falun för att efter förvarstidens slut återföras till Smedsbo. I nämnda skrivelser har D bland annat uttalat önskemål att beslutet om hans omhändertagande för vistelse i förläggning måtte hävas samt att han under inga förhållanden måtte efter förvarstidens slut återföras till Långmora eller Smedsbo, enär han i dessa förläggningar blivit och kan väntas bli utsatt för ytterst kränkande behandling från övriga interners sida. Beträffande D:s klagomål i sistberörda avseende får undersökningskommissionen hänvisa till innehållet i bifogade transumt av protokoll, hållet vid ett av undersökningskommissionen föranstaltat förhör med D samt två andra flyktingar, vilka samtidigt med denne vistats å förläggningen i Smedsbo.

Med hänsyn till vad som framkommit vid den av undersökningskommissionen verkställda utredningen har undersökningskommissionen ansett sig böra underätta utlänningskommissionen härom med hemställan att utlänningskommissionen måtte föranstalta om en omprövning av frågan huruvida D må efter förvarstidens slut frigivas och beviljas uppehållstillstånd inom ett på lämpligt sätt begränsat område. Innan beslut härom fattas synes yttrande i nämnda fråga böra inhämtas från det danska flyktingkontoret.

I skrivelse till undersökningskommissionen den 26 maj 1945 meddelade utlänningskommissionen följande.

D beviljades den 11 april 1945 permission för sex dagars vistelse i Stockholm. Denna permission har sedermera förlängts, sedan D uppvisat intyg angående behov av specialbehandling av en benåkomma. D har nu erhållit hemresebiljett från danska legationens transportavdelning och kommer, enligt vad kommissionen inhämtat, att denna dag avresa till Danmark. I enlighet med de principer, kommissionen tillämpar beträffande Smedsbointernernas hemresor, har D beviljats för hemresan erforderlig permission.

Undersökningskommissionen har icke funnit vad som i ärendet förekommit föranleda ytterligare åtgärd eller uttalande från undersökningskommissionens sida.

Till de i detta avsnitt behandlade disciplinfallen kunna även hänföras sådana förvarstaganden, som föranletts av att utlänning anträffats inom område, där han ej ägt uppehålla sig.

I en rundskrivelse den 7 oktober 1941 till länsstyrelserna i samtliga län anhöll socialstyrelsen att länsstyrelserna måtte fästa polismyndigheternas uppmärksamhet på följande.

Av vissa skäl, sammanhängande dels med utlänningskontrollen i allmänhet och dels med förhållandena å arbetsmarknaden, har socialstyrelsen i allt större utsträckning och efter viss plan för en del utläningar inskränkt uppehållsrätten här i landet till att avse allenast visst område (län, landsfiskalsdistrikt, socken eller dylikt). I alla dessa fall, vilka vanligen röra flyktingar av ett eller annat slag, står inskränkningen angiven i den i passet tecknade viseringen.

Att dessa inskränkningar ske planenligt utesluter icke att i enstaka fall jämkning kan göras, om utlänningen hos socialstyrelsen ansöker härom och förebringar godtagbara skäl. Emellertid får utlänningen självfallet icke lämna det område, till vilket hans uppehållsrätt är knuten, innan styrelsen medgivit detta. Tyvärr handla utläningarna i betydande utsträckning på annat sätt, vilket dagligen medför komplikationer för såväl myndigheter som för utläningarna själva.

Utlänningarnas handlingssätt härvidlag har i många fall till bakgrund allenast bristande förmåga att uppfatta inskränkningens innebörd. I andra fall åter negligerar man helt enkelt den meddelade föreskriften. Fall synas även ha förekommit, då utlänning i hithörande spörsmål vänt sig till polismyndighet eller annan myndighet för erhållande av upplysning rörande rätt att begiva sig från ort till annan och härvid erhållit allmänna informationer, vilka i hans fall icke ägt tillämplighet.

För de lokala polismyndigheterna kan det givetvis såväl ur synpunkten av utlänningsmotiv för ombyte av vistelseort som ur synpunkten av de omständigheter, vilka i det enskilda fallet dikterat socialstyrelsens föreskrift om uppehålls-ort, ofta vara svårt att bedöma, hur med utlänning skall förfaras, när han lämnat det område, för vilket hans uppehållsrätt gäller. Övervägas kan bland annat följande: *att förelägga utlänningen att omedelbart återresa till den ort, å vilken han äger vjstas, att ställa utlänningen till ansvar jämlikt 40 § utlänningslagen, att medverka till en ansökan från utlännings sida om förändrad uppehållsrätt och låta saken i övrigt bero, tills denna ansökan blivit avgjord av socialstyrelsen, att taga utlänningen i förvar och meddela länsstyrelsen, att förpassningsanledning föreligger, eller att yrka på annan åtgärd, som har karaktären av en sträng reprimand.*

Några allmänna regler kunna icke uppställas i avseende å dessa olika alternativ. Det måste bli ett bedömande från fall till fall. Emellertid må framhållas, att det material angående utlänningen, som finnes i socialstyrelsens utlänningsbyrå, i regel kan giva vägledning härvidlag. Vanligen kan redan ett telefonsamtal med vederbörande tjänsteman därstädes vara ägnat att klarlägga, hur med utlänningen lämpligen bör förfaras.

I ett remissyttrande till Kungl. Maj:t den 2 februari 1942 angående den illegala trafiken över gränsen mot Norge framhöll socialstyrelsen, att det ofta inträffade att polismyndighet konstaterade, att utlänning uppehölle sig å ort,

där han icke ägde rätt att vistas. Ej sällan rapporterades förhållandet till socialstyrelsen för vidtagandet av åtgärd från styrelsens sida mot utlänningen. Det torde ock förekomma, att åtal anställdes mot utlänningens jämlikt utlänningsslagens ansvarsbestämmelser. Men synbarligen vore polismyndigheterna mångenstädes benägna att bagatellisera förseelsen. I sin ovan omnämnda rundskrivelse den 7 oktober 1941 till länsstyrelserna i samtliga län hade socialstyrelsen påkallat större intresse från polismyndigheternas sida. Effekten av rundskrivelsen syntes emellertid ha varit ringa. Fortfarande saknades synbarligen mångenstädes insikt om att begränsningar av olika slag av utlänningssuppehållsrätt inom landet spelade en stor roll just ur synpunkten av att förekomma illegal verksamhet.

Socialstyrelsen anförde vidare:

Det mångenstädes ringa intresset från polismyndigheternas sida bottnar dock måhända i viss mån däri, att de finna tvivelaktigt, huruvida en åtgärd från deras sida skulle få något större resultat. Att bötfälla en norsk flykting ger i sammanhanget mestadels icke någon egentlig effekt. Att förpassa honom tillbaka till den ort, till vilken hans uppehållsrätt är knuten, förefaller ofta meningslöst eller olämpligt. Att taga utlänningen i förvar med stöd av en framställning om förpassning bjuder synbarligen emot, enär ett förpassningsbeslut icke kan förväntas beträffande en flykting. Ej heller ett förordnande av ett omhändertagande i särskilt anordnad förläggning torde med hänsyn till arten av förseelsen av polismyndigheten väntas leda till ett vidtagande av den begärda åtgärden. Resultatet av dessa överväganden torde i stor utsträckning bli, att polismyndigheten avstår från andra åtgärder än ett påpekande till utlänningen.

I själva verket torde det kunna sägas, att den rådande ordningen äventyrar respekten för ett meddelat beslut om begränsning av uppehållstillståndet samt gällande förbud för utlänningar att vistas inom vissa områden. Svårigheterna bottna däri, att det av utrikespolitiska hänsyn, om vilka utrikesdepartementet i skilda sammanhang underrättat socialstyrelsen, är angeläget undvika mera hårdhänta åtgärder gentemot norrman som, utan att det i det enskilda fallet inneburit en mera påfallande kränkning av svenska intressen, övertråda meddelade föreskrifter om uppehållsrätt.

Emellertid har utvecklingen nu tagit en sådan vändning att strängare åtgärder för upprätthållandet av respekten för begränsning i uppehållsrätten synas nödvändiga. Styrelsen finner det därför angeläget, att norrman eller annan utlänning, som av polismyndighet anträffas inom område där han saknar uppehållsrätt, omedelbart tages i förvar i samband med att frågan om hur med honom skall förfaras av polismyndigheten underställs socialstyrelsen. Styrelsen anser icke att förpassning skall ske annat än i rena undantagsfall, nämligen när det finnes grundad anledning att antaga, att vederbörande i själva verket icke är flykting. Omhändertagande i förläggning bör visserligen ifrågakomma i större utsträckning, men åtminstone i lättare fall och då enahanda förseelse ej tidigare förevarit torde man kunna inskränka sig till en varning och ett återsändande till det föreskrivna området, eventuellt vederbörandes översändande till lämpligt läger.

Polismyndighetens åtgärd att taga utlänningen i förvar innebär redan i och för sig en lämplig reaktion, som är ägnad att hos vederbörande stärka respekten för den givna föreskriften om begränsning i uppehållsrätten. Även om i flertalet fall varken förpassning eller internering följer, kommer dock vederbörande att en tid, i avvaktan på socialstyrelsens beslut, hållas i förvar, vilket i realiteten blir en form av bestraffning.

Kungl. Maj:ts beslut i anledning av socialstyrelsens hemställan framgår av *socialdepartementets ämbetskrivelse den 27 februari 1942 till samtliga länsstyrelser*. Denna ämbetskrivelse innehöll att Kungl. Maj:t *dels* anbefalldes samtliga länsstyrelser att fästa dem underlydande polismyndigheters uppmärksamhet vid vikten av att utlänning icke vistades inom område, där han ej ägde uppehålla sig, *dels ock* förordnade, att utlänning, som vistades inom område, där han ej ägde uppehålla sig, skulle, därest ej särskilda skäl till annat föranledde, tagas i förvar i avbidan på besked från socialstyrelsen, huru med honom skulle förfaras.

Angående tillämpningen av ämbetskrivelsen har generaldirektören Höjer i ett föredrag angående vissa flyktingproblem vid landshövdingemötet i december 1942 anfört bland annat följande.

Den i ämbetskrivelsen föreskrivna ordningen hade tillämpats ganska ofta, och såvitt Höjer kunde se hade den varit mycket nyttig. Ämbetskrivelsen hade emellertid icke tillämpats så, att utlännningar vid ett första brott mot viseringsbestämmelserna internerats eller hållits i förvar på längre sikt; detta hade ansetts vara ett onödigt hårt förfarings sätt och dessutom praktiskt utförbart. Förstagångsförseelse hade icke brukat medföra annan påföljd än att socialstyrelsen meddelat polismyndigheten att utlänningen skulle återföras till det område, där han hade rätt att vistas. Genom att utlännarna hållits i förvar av polismyndigheten någon vecka och kanske ibland längre, innan socialstyrelsens besked meddelats, hade de fått erfara en viss reaktion från myndigheternas sida. Detta hade socialstyrelsen ansett vara en tillräcklig reaktion första gången. Om överträdelsen upprepats och de ånyo blivit tagna i förvar, hade i regel internering följt.

Undersökningskommissionen. Den ifrågavarande ämbetskrivelsen måste anses innebära att en ny grund för utlännings tagande i förvar stadgats. Med hänsyn till det vidsträckta tillämpningsområdet för denna nya grund för förvarstagande förefaller det undersökningskommissionen svårförståeligt, att Kungl. Maj:ts ifrågavarande föreskrift utfärdats i form av en departementskrivelse till länsstyrelserna och icke genom kungl. kungörelse, varigenom de nya föreskrifterna bragts till allmän kännedom.

Enligt ämbetskrivelsen skall utlänning, som vistas inom område, där han ej äger uppehålla sig, tagas i förvar, *därest ej särskilda skäl till annat föranleda*. Denna formulering innebär efter orden att i normalfallet förvarstagande skall ske. I den mån undersökningskommissionen under sitt arbete vunnit kännedom om tillämpningen av ämbetskrivelsen har emellertid kommissionen fått det intrycket, att i allmänhet polismyndighet *icke* tagit utlänning i förvar, *om ej särskilda skäl därtill förelegat*, såsom att utlänningen tidigare brutit mot de för honom gällande föreskrifterna eller att han av någon anledning kunnat misstänkas för illegal verksamhet. En sådan tillämpning har också enligt undersökningskommissionens mening varit rimlig. En viss ojämnhet i polismyndigheternas praxis i fråga om förvarstagande enligt ämbetskrivelsen har emellertid av kommissionen uppmärksamats.

I icke obetydlig utsträckning synas de lokala polismyndigheterna ha tagit kontakt med socialstyrelsen, respektive utlänningskommissionen, när fråga

uppkommit huruvida en utlänning skulle tagas i förvar enligt ämbetskrivelsen. Av undersökningskommissionens utredningar framgår, att polismyndigheterna i dessa fall ofta hänvänt sig till e. o. byråinspektören Robert Paulson. Det förekom vidare ej sällan att Paulson, om en utlänning infann sig hos socialstyrelsen eller utlänningskommissionen utan att ha uppehållstillstånd för Stockholm, hos polismyndigheten begärde att utlänningen skulle tagas i förvar. Vissa lokala polismyndigheter synas ha ansett att de besked, de erhölet från socialstyrelsen eller utlänningskommissionen, innefattat för dem bindande anvisningar i frågan huruvida utlänningen skulle tagas i förvar. Till Paulsons befattning med dessa ärenden återkommer undersökningskommissionen vid sin allmänna granskning av Paulsons verksamhet¹.

Undersökningskommissionen övergår härefter till att redogöra för vissa enskilda, till kommissionen anmälda fall, där ämbetskrivelsen åberopats såsom grund för förvarstagande.

Förutvarande tyske medborgaren, numera statslöse E, född 1903, omhändertogs enligt socialstyrelsens beslut den 21 oktober 1943 för vistelse i Smedsbo utlänningsförläggning. Genom beslut den 5 februari 1944 förordnade socialstyrelsen, att omhändertagandet i förläggning skulle upphöra från och med dagen för beslutets delgivning, varjämte styrelsen beviljade E uppehållsvisering för Finspångs landsfiskalsdistrikt. Genom arbetsförmedlingen hade E anvisats skogsarbete därstädes. På grund av gikt och reumatism ansåg sig E emellertid icke kunna utföra sådant arbete, varför han vägrade antaga detsamma. Härom underrättade han förläggningsdirektören. Utskrift av styrelsens beslut om friskrivning kom förläggningsledningen tillhanda den 7 februari 1944. Enligt då gällande, av socialstyrelsen utfärdade allmänna föreskrifter skulle beslutet utan dröjsmål delgivas E. Genom förläggningsdirektörens tillmötesgående mot E blev denne icke omedelbart formellt delgiven beslutet, utan direktören sökte genom upprepade telefonsamtal med såväl socialstyrelsen som arbetsförmedlingen anskaffa E annat arbete. Detta misslyckades emellertid, och förläggningsdirektören meddelade den 18 februari 1944 E, att han icke längre kunde kvarstanna å förläggningen i avvaktan på lämplig anställning. Sedan E genom telefonsamtal med socialstyrelsen påföljande dag själv fått framföra sina synpunkter, förordnade socialstyrelsen senare samma dag telegrafiskt, att E skulle överlämnas till vederbörande landsfiskal för tagande i förvar enligt socialdepartementets ovannämnda ämbetskrivelse den 27 februari 1942. I enlighet härmed överlämnades E den 19 februari 1944 till landsfiskalen, som tog honom i förvar i polismyndighetens arrestlokal i Krylbo. Genom beslut den 4 mars 1944 beviljade socialstyrelsen E uppehållsvisering för Eskilstuna från och med samma dag, varefter E, efter erhållen del av beslutet, den 6 mars 1944 avreste till Eskilstuna.

Förläggningsdirektören framförde i skrivelse till socialstyrelsen den 22 februari 1944 sina synpunkter på det principspörsmål, som förevarande behandling av E lagt i dagen. Förläggningsdirektören framhöll därvid såsom önskvärt, att en intern, som anvisats visst arbete men av det ena eller det andra skälet förklarar sig icke vilja antaga den erbjudna sysselsättningen, erhöle en viss kortare tidsfrist, under vilken han genom arbetsförmedlingen kunde söka erhålla annan anställning, samt att han, därest detta misslyckades, överfördes till en annan förläggning av öppen karaktär.

¹ Se sid. 461 o. f. samt sid. 479.

Som motivering för E:s tagande i förvar har vederbörande föredragande i socialstyrelsen till undersökningskommissionen uppgivit följande. Sedan styrelsen genom beslut den 5 februari 1944 förordnat, att omhändertagandet för vistelse i förläggning skulle upphöra från och med dagen för beslutets delgivning med E, samt E erhållit del av beslutet, ägde E icke kvarstanna å förläggningen. Då styrelsen genom samma beslut beviljat E uppehållsvisering för Finspångs landsfiskalsdistrikt men E vägrade avresa dit för att antaga anvisat arbete, kom E att vistas inom område, där han icke ägde vistas. På grund därav skulle E enligt socialdepartementets ämbetsskrivelse den 27 februari 1942 tagas i förvar i avbidan på beslut från socialstyrelsen, huru med honom skulle förfaras.

Undersökningskommissionen finner den ovan nämnda, i detta fall hävdade tolkningen av ämbetsskrivelsen orimlig.

En statslös skräddarmästare F, född 1907 och bosatt i Köpenhamn, kom till Sverige som politisk flyktning i oktober 1943. Efter viss tids vistelse i Malmö erhöll han uppehållsvisering för tiden den 29 januari—28 juli 1944 för vistelse i Horreds landsfiskalsdistrikt.

Den 27 april 1944 kom F till Saltsjöbaden, där han tog in på Badhotellet. Redan påföljande morgon anhölls han av polisen i Saltsjöbaden och insattes i polisarresten därstädes. Åtgärden vidtogs -- på begäran av e. o. byråinspektören Paulson — emedan F utan tillstånd lämnat anvisat viseringsområde. Rapport över polisförhör med F inkom den 29 april 1944 till socialstyrelsen.

Enligt polisrapporten uppgav F, att han på grund av nervsjukdom sökt t. f. provinsialläkaren Nils Haak i Horred och av denne ordinerats specialistvård vid Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg. Efter att ha erhållit landsfiskalens muntliga tillstånd till resan hade han den 12 april rest till Göteborg, där han den 14 och 25 april besökt dr Rosell å nämnda sjukhus, varvid han ordinerats att taga in på något privat vårdhem. Dr Rosell hade även telefonerat till Badhotellet i Saltsjöbaden och skaffat F plats därstädes. Den 26 april hade F avrest från Göteborg till Saltsjöbaden. I polisrapporten antecknades, att överläkaren å Badhotellet Carl Gustaf Danielsson vitsordat, att dr Rosell telefonledes beställt rum å hotellet för F, vilken vore i behov av vård. Danielssons uppfattning vore, att F vore psykiskt sjuk och i stort behov av lämplig vård, vilken han kunnat få å Badhotellet.

Genom telegram den 29 april 1944 förordnade socialstyrelsen, att F skulle återföras till Badhotellet i avvaktan på styrelsens beslut. Samtidigt ålades F skyldighet att dagligen anmäla sig för polisen.

Undersökningskommissionen anser att förvarstagandet den 27 april 1944 — även om det ägt formellt stöd i socialdepartementets ämbetsskrivelse den 27 februari 1942 — dock rimligen bort underlätas med hänsyn till föreliggande omständigheter, särskilt att F, som var psykiskt deprimerad, efter remiss av läkare tydligen i god tro rest till Saltsjöbaden för vila och vård. Till detta ärende återkommer undersökningskommissionen vid behandlingen av Paulsons verksamhet¹.

Vid sin behandling av förpassningsärenden redogör undersökningskommissionen för ett ärende angående en estnisk 16-årig flyktning, vilken inkom till Sverige i juni 1944². Undersökningskommissionen har i detta ärende upp-

¹ Se sid. 471.

² I det avsedda fallet, som återfinnes på sid. 373, har flykten betecknats med bokstaven P.

märksammat, att utlänningen under tiden från juni 1944 till oktober 1945 icke mindre än fyra gånger tagits i förvar för att han lämnat anvisat uppehållsområde. I samtliga dessa fall hade han emellertid själv vänt sig till myndigheterna. Han hade otvivelaktigt visat ohörsamhet mot de föreskrifter som meddelats honom. Undersökningskommissionen har därför ej ansett sig kunna rikta någon anmärkning mot de myndigheter som meddelat förvarsbesluten. Med hänsyn till de särskilda omständigheter som förelegat i detta fall har emellertid undersökningskommissionen velat ifrågasätta, huruvida icke en annan och psykologiskt lämpligare behandling av utlänningen kunnat anordnas.

Slutligen må här nämnas, att i ett följande avsnitt angående överskridande av tvåmånadersfristen för utlänningars hållande i förvar redogöres för ett fall, där två utlänningar tagits i förvar enligt ämbetskrivelsen den 27 februari 1942. I detta fall ha från de berörda myndigheternas sida framförts olika meningar om vilken myndighet som meddelat beslut om utlänningarnas tagande i förvar. Beträffande de närmare omständigheterna i ärendet hänvisar undersökningskommissionen till nämnda redogörelse¹.

¹ Se sid. 269, där nu ifrågavarande utlänningar betecknats med bokstäverna E och F.

H. Norska och danska samarbetsmän.

Av de hit till riket anlända flyktingarna kunna till en särskild grupp hänföras *dels* norska flyktingar, vilka varit anslutna till Nasjonal Samling eller någon av dess organisationer, tagit värvning i tysk krigs- eller arbetstjänst eller på annat sätt gått den tyska ockupationsmakten tillhanda och av sådan anledning icke omhändertagits av härvarande norska myndigheter utan vägrats understöd och bistånd från norsk sida, *och dels* danska flyktingar, vilka av liknande skäl icke godkänts av det danska flyktingkontoret. Denna grupp av flyktingar kan betecknas såsom norska och danska samarbetsmän. Från norsk respektive dansk sida har framhållits vikten av att dessa samarbetsmän genom noggrann övervakning av svenska myndigheter förhindrades att återvända till eller på annat sätt komma i kontakt med sina hemland, medan dessa voro ockuperade, enär eljest stora risker kunde uppkomma såväl för andra härvarande flyktingar, med vilka de kommit i kontakt, som för hemmefronterna och hit anlända flyktingars hemmavarande anhöriga och meningsfränder.

Flykten av *norska samarbetsmän* till Sverige torde icke ha tagit nämnvärd omfattning förrän på våren 1943. De norska flyktingar, vilka under år 1940 efter den tyska ockupationen av Norge anlände hit, sökte sig i allmänhet till Stockholm. Då den norska flyktingströmmen i februari och mars 1941 började ökas, framkommo, bland annat från den norska beskickningens sida, önskemål att flyktingarna i fråga skulle fördelas till olika orter i landet. För sådant ändamål anordnades för norska flyktingar på våren 1941 efter framställning från norskt håll en mottagningscentral i Öreryd, vilken emellertid under sommaren 1942 överflyttades till Kjesäter i Södermanlands län. De norska flyktingar, som anlände till Sverige, hänvisades i regel till mottagningscentralen och underkastades där förhör av norska polistjänstemän, vilka förhör hade till ändamål, bland annat, att klarlägga vilka av flyktingarna som voro samarbetsmän. Över de sålunda hållna förhören upprättades särskilda rapporter. I de fall då norska legationens rettskontor, som anordnat en särskild avdelning i Kjesäter, på grundval av den vid mottagningscentralen verkställda utredningen fann det styrkt, att en flykting var samarbetsman, eller i varje fall ansåg skälig anledning föreligga till misstanke, att så vore förhållandet, samt flyktingen på grund därav vägrades stöd av härvarande norska myndigheter, erhöll socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen underrättelse härom jämte utskrifter av de vid förhör med flyktingen upprättade rapporterna. I samband därmed avgavs i allmänhet från norsk sida förslag om huru de svenska myndigheterna lämpligen borde förfara med flyktingen. I de flesta fall torde beträffande samarbetsmännen ha uttalats önskemål, att de skulle omhändertagas för vistelse i förläggning till krigets slut.

Något flyktingproblem beträffande *danskar* förelåg här i landet knappast förrän i slutet av augusti 1943, vid vilken tidpunkt en masstillströmning av

flyktingar från Danmark tog sin början. Vid nämnda tid hade icke några särskilda anordningar träffats för mottagande av danska flyktingar. Det danska flyktingkontoret trädde i verksamhet omkring den 1 november 1943, och efter underhandlingar mellan detta kontor och socialstyrelsen anordnades vid samma tid mottagningscentraler för danska flyktingar i Malmö och Hälsingborg. I november 1944 upprättades ytterligare en dylik mottagningscentral, vilken förlades till Göteborg. Jämväl å dessa mottagningscentraler hölls med varje flykting förhör för utrönande av huruvida vederbörande kunde antagas tillhöra kategorin samarbetsmän eller icke. Dessa förhör leddes av en svensk polisman, som därvid i allmänhet biträdades av en dansk polisman. Det kunde dock vid särskilt stark tillströmning av flyktingar inträffa, att de danska polismännen, vilka voro jämförelsevis fåtaliga, icke kunde närvara vid samtliga förhör. Över förhören upprättades emellertid rapporter, och de danska befattningshavarna fingo under alla förhållanden tillfälle att taga del av dessa. I mera komplicerade eller tveksamma fall plögade vederbörande flyktingar hänvisas till en särskild uppsamlingsförläggning i Snogeholm, varest de underkastades mera ingående förhör. Dessa förhör höllos till en början av endast en svensk polisman. Från mitten av november 1943 plögade denne polisman biträdas av en dansk, och i fortsättningen leddes förhören å förläggningen ibland av svenska och ibland av danska förhørsledare. Å mottagningscentralerna upprättades redan på hösten 1943 på grundval av uppgifter, vilka erhöles från motståndsrörelsens organisationer i Danmark, ett register över samarbetsmän, vilket register sedermera utvidgades med ledning av upplysningar, som erhöles av hitkommande flyktingar. Detta register fyllde givetvis ett viktigt ändamål, då det gällde att utröna vilka av flyktingarna som voro samarbetsmän. Därest det danska flyktingkontoret med hänsyn till vad som framkommit vid verkställd utredning fann anledning antaga, att en flykting vore samarbetsman, samt på grund därav önskade att flyktingen skulle tagas i förvar eller omhändertagas i förläggning, gjorde flyktingkontoret framställning därom till socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen.

Det visade sig snart nödvändigt att vid omhändertagande i förläggning av norska och danska samarbetsmän, i stället för att sammanföra dessa med andra interner, intaga dem å särskild, enbart för samarbetsmän avsedd förläggning. För sådant ändamål öppnades på våren 1945 en förläggning i Florsberg, vilken förläggning några månader senare flyttades till det närbelägna Hälsingmo. Florsberg användes därefter såsom annex till Hälsingmo. Under en längre tid användes Hälsingmoförläggningen huvudsakligen för omhändertagande av norska samarbetsmän och Florsbergsförläggningen för danska flyktingar, tillhörande motsvarande klientel.

Till undersökningskommissionen ha inkommit klagomål från fyrtiosju å Hälsingmo och Florsberg intagna, norska och danska flyktingar, varjämte särskild anmälningskrivelse inkommit från ett å Hälsingmoförläggningen bildat »tillitsmannaråd» för där internerade norrmän. De klagande, av vilka flertalet

fått tillfälle att muntligen framlägga sina synpunkter vid de besök, som ledamöter av kommissionen jämte kanslipersonal avlagt å nämnda förläggningar ävensom å fängelset i Gävle, ha nästan utan undantag velat göra gällande att tillräckliga skäl saknats för deras internering. Enligt deras mening ha antingen helt obestyrkta misstankar lagts till grund för antagandet, att de vore samarbetsmän, eller också alltför ringa hänsyn tagits till de förhållanden, som föranlett dem att på ett eller annat sätt gå ockupationsmakten tillhanda. Därjämte ha internerna framställt vissa klagomål med avseende å förhållandena inom förläggningarna samt den behandling de rönt från förläggningspersonalens sida.

De norska, å Hälsingmo omhändertagna flyktningarna ha i huvudsak anfört följande.

Anledningen till att de flytt till Sverige hade i regel varit att de velat undgå att bliva av de tyska myndigheterna arresterade eller uttagna till tvångsarbete eller att de råkat i konflikt med de norska quislingmyndigheterna.

Den utredning, som å mottagningscentralen i Kjesäter verkställdts angående deras förehavanden i hemlandet, hade varit mycket bristfällig. En del ovederhäftiga och omdömeslösa personer, vilka såsom norska flyktingar passerat Kjesäter, hade om dem lämnat ofördelaktiga uppgifter, vilka de icke beretts tillfälle att vederlägga. De hade varit »prisgivna åt rettskontorets subjektiva uppfattning», och det vore ingalunda uteslutet att personliga ovänner till dem genom lämnande av sanningslösa uppgifter åstadkommit att de här i landet berövats friheten. Genom vistelsen å Hälsingmoförläggningen, som allmänt betecknades såsom quislingläger, stämplades många av dem med orätt såsom landsförrädare.

Förhållandena å förläggningen vore icke tillfredsställande. Sålunda sammanträngdes tidvis alltför många interner i förläggningens bostadsbaracker. Vid ankomsten till förläggningen fråntogs internerna sina civila kläder, och de finge icke ikläda sig dessa utan särskilt tillstånd av förläggningsledningen. De hade erhållit arbetskläder, »vilka närmast kunde betecknas såsom fångkläder», och de vore ständigt, även under måltider och vid gudstjänster, strängt bevakade av vaktkonstaplar. De vore underkastade brevcensur och finge endast undantagsvis mottaga besök av eller föra telefonsamtal med anhöriga samt erhöles i regel icke permission från förläggningen. Den stränga isoleringen vore synnerligen deprimerande. Många av internerna vore gifta och hade vid flykten till Sverige medfört hustrur och barn. För dem innebure interneringen ett särskilt lidande, i det de därigenom skilts från sina familjer. Därest interneringen icke hävdades, borde det ur humanitär synpunkt tagas under övertvägande att anordna särskilda interneringsläger för familjer. Internerna å Hälsingmo ansåge sig icke ha anledning att framställa någon anmärkning mot förläggningsschefen eller mot den övriga personalen å förläggningen.

Från de å Florsberg omhändertagna danska internernas sida ha huvudsakligen framförts följande anmärkningar.

Anledningen till att de flytt från Danmark hade i fråga om de flesta av dem varit att de icke velat bli av den tyska ockupationsmakten tvingade till »åtgärder, vilka riktade sig mot Danmark och England i en situation, vari man kunde vänta sig att England skulle bliva den enda verkliga hjälpen mot kommunismen». Det vore sålunda på grund av sin mot tyskarna inriktade inställning som internerna icke vågat kvarstanna i Danmark.

Den behandling de rönt här i landet stode emellertid enligt deras förmenande icke i överensstämmelse med vedertagen asylrätt och folkrätt. Det vore i själva verket icke svenska myndigheter utan det inom danska flyktingkontoret tillsatta Anerkendelsesudvalget, som i varje särskilt fall avgjorde frågan om en dansk flyktings behandling i Sverige. Ett dylikt förhållande vore ur olika synpunkter otillfredsställande. Det faktiska avgörandet borde i stället tillkomma svensk myndighet, som hade att med stöd av svenska rättsgrundsatser avgöra huru en flykting skulle behandlas. Sträng isolering av flyktingarna borde icke förekomma i andra fall än då vederbörande genom bindande bevisning blivit övertygad om landsförräderi eller krigsförbrytelse. Det förhållandet att det om en dansk flykting blivit upplyst att han tagit värvning i tyska krigsmakten för att på ostfronten bekämpa bolsjevismen borde icke i och för sig föranleda internering, enär ett dylikt förfarande enligt internernas förmenande icke innebure landsförräderi.

Beträffande förhållandena å Florsbergsförläggningen funnes åtskilliga anmärkningar att framställa. Internerna vore på grund av rådande besöks- och permissionsförbud helt isolerade från sina anhöriga. Tilldelningen av ransonerade matvaror vore otillräcklig. Vaktkonstaplarna erhöle rikligare tilldelning än internerna, sannolikt på internernas bekostnad. Sjukvården och de sanitära förhållandena vore otillfredsställande. Förläggningspersonalen uppträdde ofta bryskt och ohövligt mot internerna och mot flera av de anställda kunde framställas allvarliga anmärkningar med avseende å deras personligaandel.

Från ledande norskt och danskt håll har, bland annat vid de av undersökningskommissionen i Oslo och Köpenhamn avlagda besöken, i fråga om behandlingen i Sverige av samarbetsmännen gjorts följande uttalanden.

Å den norska mottagningscentralen i Kjesäter hade, såsom internerna å Häl-singmo antytt, dit anländande flyktingar i allmänhet förhörts angående förhållandena i Norge och därvid även fått lämna uppgifter om personer, vilka enligt deras förmenande vore samarbetsmän. Sålunda lämnade uppgifter hade emellertid i regel icke tillmätts någon nämnvärd betydelse vid bedömandet av frågan huruvida en person i Sverige borde behandlas såsom samarbetsman eller icke, utan uppgifterna hade endast fått tjäna såsom bekräftande indicier vid sidan av den övriga utredning, som stått rettskontoret till buds. Rettskontoret hade under den tyska ockupationen haft goda förbindelser med motståndsrörelsens organisationer i hemlandet och i åtskilliga fall kunnat inhämta upplysningar om hit anländande flyktingar från personer, om vilkas tillförlitlighet icke någon tvekan rått.

Givetvis hade det i åtskilliga fall icke kunnat med säkerhet ledas i bevis men dock förelegat välgrundade misstankar att en norsk flykting i hemlandet gjort sig skyldig till opatriotiskt handlingssätt. Med hänsyn till den stora risken att en dylik person, därest han verkligen vore samarbetsman, skulle under vistelse å fri fot på illegal väg återvända till hemlandet eller på annat sätt skaffa sig kontakt med sina meningsfränder därstädes, hade rettskontoret ansett det nödvändigt att även i relativt tveksamma fall påyrka sträng övervakning av flyktingen från de svenska myndigheternas sida. Då det om en flykting blev upplyst, att denne varit medlem av Nasjonal Samling eller låtit inskriva sig i Waffen-S. S., Organisation Todt eller annan dylik av tyskarna tillskapad organisation, hade rettskontoret principiellt icke ansett sig kunna godtaga vederbörande såsom norsk flykting samt regelmässigt påyrkat omhändertagande i förläggning till krigets slut.

I de fall då rettskontoret till socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen avgivit förslag om att norska flyktingar, vilka av rettskontoret ansetts böra hänföras till gruppen samarbetsmän, skulle interneras, hade förslagen i stort sett blivit följda. I fråga om det fortsatta kvarhållandet i förläggning av de internerade hade däremot understundom skiljaktiga meningar yppats mellan de norska och svenska

myndigheterna. Socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen hade nämligen visat sig ha en enligt de norska myndigheternas förmenande alltför stor benägenhet att efter viss interneringstid frigiva samarbetsmän och syntes därvid beträffande dessa liksom beträffande politiskt ofarliga interner huvudsakligen fästa avseende vid huru vederbörande interner uppfört sig under interneringstiden, ett förhållande som de norska myndigheterna med hänsyn till grunden för interneringen ansett sakna betydelse i förevarande fall. Frigivning av samarbetsmän hade dock icke skett utan att rettskontoret i varje särskilt fall beretts tillfälle att avgiva yttrande, men i en del fall hade frigivning skett mot rettskontorets önskan. En del av de frigivna samarbetsmännen hade illegalt återvänt till Norge. Det förelåge emellertid icke i något fall belägg för att en under berörda förhållanden till Norge återkommen flykting återupptagit samarbetet med ockupationsmakten. En å Hälsingmo omhändertagen norsk flykting, vilken efter omkring tre månaders internering frigivits mot rettskontorets avstyrkande, hade kort efter frigivningen här i landet gjort sig skyldig till olovlig underrättelseverksamhet för Tysklands räkning och därför ådömts frihetsstraff, efter vars avtjänande han ånyo omhändertagits i Hälsingmo.

Det danska flyktingkontorets Anerkendelsesudvalg hade tillämpat samma principer som det norska rettskontoret beträffande behandlingen här i landet av flyktingar, i fråga om vilka det icke tillförlitligen kunnat ledas i bevis att de vore samarbetsmän men dock funnits grundad anledning misstänka att så vore förhållandet.

Då det beträffande en dansk flykting utretts att han frivilligt gjort krigs- eller arbetstjänst för den tyska ockupationsmaktens räkning, hade flyktingen med hänsyn därtill ansetts böra hänföras till gruppen samarbetsmän, även om det icke ådagalagts att han gjort sig skyldig till direkt mot Danmark eller danska medborgare riktade handlingar. Han ansågs nämligen ha genom sitt samarbete med ockupationsmakten ådagalagt en opålitlighet, som utgjorde skälig anledning till misstanke, att han jämväl på annat sätt handlat i strid mot sitt lands intressen, exempelvis gjort vakttjänst vid fängelser och koncentrationsläger, varest danska patrioter förvarats.

Av Anerkendelsesudvalget till socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen gjorda framställningar om att danska flyktingar, vilka av udvalget ansetts böra hänföras till gruppen samarbetsmän, skulle interneras, hade i regel skett skriftligen. I fråga om resultatet av samarbetet mellan svenska och danska myndigheter, då det gällt beslut om internering av dylika flyktingar, funnes intet att erinra. Däremot ansåges att vid friskrivning av samarbetsmän tillräcklig hänsyn icke tagits till de danska myndigheternas intresse av att flyktingar av ifrågasvarande slag icke lämnades möjlighet att illegalt återresa till hemlandet eller på annat sätt komma i kontakt med hemmavarande meningsfränder. Det vore för de danska myndigheterna känt att av de samarbetsmän, vilka efter någon tids internering åter frigivits, elva utan tillstånd återvänt till Danmark, och fara förelåge givetvis för att många av de övriga frigivna samarbetsmännen illegalt genom brevväxling eller på annat sätt upptagit förbindelse med hemlandet. I fråga om två av de till Danmark återvända samarbetsmännen vore utrett, att de både före och efter vistelsen å svensk flyktingförläggning varit verksamma såsom »stikkere».

Vid den av undersökningskommissionen verkställda utredningen angående behandlingen av hit anlända flyktingar, tillhörande gruppen norska och danska samarbetsmän, ha upplysningar inhämtats från olika befattningshavare vid socialstyrelsen, utlänningskommissionen, norska legationens rettskontor och danska flyktingkontoret, varjämte förhör hållits med förläggningsscheferna å Hälsingmo- och Florsbergsförläggningarna.

Från socialstyrelsens och utlänningskommissionens sida har uttalats, att i fråga om behandlingen av omförmälda kategori flyktingar intimt samarbete förekommit med norska legationens rettskontor och det danska flyktingkontoret, men att de svenska myndigheterna givetvis förbehållit sig att i varje särskilt fall slutligt avgöra huru med vederbörande flykting skulle förfaras. Endast i enstaka fall hade norska och danska samarbetsmän frigivits från förläggningar, ehuru frigivande avstyrkts av de norska respektive danska myndigheterna.

Beträffande utskrivningen av norska och danska interner från Hälsingmo och Florsbergsförläggningarna har undersökningskommissionen genom granskning av en av utlänningskommissionen tillhandahållen, i april 1945 upprättad förteckning uttrönt följande.

Antalet under åren 1943—1945 utskrivna norska interner utgjorde 403, varav 127 utskrevos under 1943, 232 under 1944 och 44 under första kvartalet 1945. Av de sålunda utskrivna internerna ha 8 överförts till andra förläggningar, 11 förflyttats till sjukhus eller sanatorier och 48 förlagts på skoghuggarkurser. Tio av de utskrivna norrmännen ha under 1944 och första kvartalet 1945 återintagits på Hälsingmoförläggningen. Beträffande återstående 326 norska flyktingar har i förteckningen angivits, att 2 utrest från Sverige samt att adresser saknades i fråga om 30, under det för envar av de övriga angivits deras senast kända adresser.

Danska interner ha under nyss angivna period utskrivits till ett antal av 68, varav 4 under 1943, 63 under 1944 och 1 under första kvartalet 1945. Av nämnda 68 danska flyktingar ha 15 återintagits på Florsbergsförläggningen under 1944 och första kvartalet 1945, 2 utrest ur riket och 1 intagits på dansk flyktingförläggning. Av återstående 50 flyktingar vistades enligt förteckningen 17 på okänd ort.

Efter den tyska kapitulationen blevo på framställning av härvarande norska och danska myndigheter åtskilliga norska och danska samarbetsmän, vilka vid nämnda tid vistades å fri fot i olika delar av landet, omhändertagna å flyktingförläggningar, nämligen 135 norrmän och 39 danskar. Flertalet av dessa hade tidigare varit omhändertagna å förläggning men frigivits därifrån. Såsom skäl för sist omförmälda interneringsbeslut åberopades, bland annat, önskemål att hemsända samarbetsmännen i grupper under bevakning till deras hemland. Sådant återsändande har sedermera ägt rum och omfattat praktiskt taget samtliga norska och danska flyktingar, beträffande vilka blivit utrett eller förelegat misstankar, att de vore samarbetsmän.

Vid undersökningskommissionens utredning beträffande de särskilda fall av interneringar, som avsetts med de till undersökningskommissionen inkomna klagomålen från norska och danska, till gruppen samarbetsmän hänfödda flyktingar, har icke i något fall utrönt, att interneringen skett utan tillräckliga skäl. På grund av de under kriget rådande förhållandena förelågo i många fall svårigheter för vederbörande myndigheter att här i landet före-

bringa fullständig utredning angående vederbörande flyktingars förehavanden i hemlandet under ockupationstiden. Det kan på grund härav icke anses uteslutet att i enstaka fall misstag förekommit vid bedömning av frågan huruvida en flykting vore samarbetsman eller icke. Emellertid voro de härvarande norska och danska myndigheternas önskemål att all förbindelse mellan hit anlända samarbetsmän och deras meningsfränder i hemlanden förhindrades så beaktansvärda, att det måste anses ha varit fullt befogat att tillmötesgå dessa myndigheters framställningar om internering av flyktingar även i de fall, då det förelåg skälig anledning misstänka att vederbörande vore samarbetsmän men icke kunde förebringas tillförlitlig utredning i sådant avseende. Det kan i detta sammanhang framhållas att, enligt vad som framgått vid den av undersökningskommissionen verkställda utredningen, socialstyrelsen (utlänningskommissionen) i en del fall, då det beträffande norska och danska flyktingar utröntes att de vore samarbetsmän, fattat beslut om internering utan att framställning därom gjorts av norsk respektive dansk myndighet.

De av internerna å Hälsingmo och Florsberg framställda klagomålen rörande förhållandena å förläggningarna och den behandling de rönt från förläggningsspersonalens sida ha föranlett undersökningskommissionen att inspektera förläggningarna samt inhämta upplysningar, förutom av förläggningsscheferna och vissa tjänstemän i utlänningskommissionen, jämväl av assistenter och andra å förläggningarna anställda befattningshavare. Härvid har inhämtats bland annat följande.

I fråga om beviljande av permission hade i regel tillämpats den principen att en intern icke erhöle permission under de tre första månaderna av vistelsen i förläggningen. Därefter hade emellertid på ansökan om permission sådan beviljats dels av förläggningssledningen, då permissionstiden icke översteg 24 timmar, och dels av utlänningskommissionen. Permissionerna hade oftast varit avsedda att bereda internerna tillfälle att sammanträffa med anhöriga eller att ombesörja vissa bestämda angelägenheter men hade även med jämna mellantider beviljats i rekreationssyfte. Härvarande norska och danska myndigheter hade visat sig obenägna att tillstyrka permissionsansökningar, och icke sällan hade permissionerna ur säkerhetssynpunkt åtföljts av övervakare. Understundom hade permissionsansökning avslagits på grund av att vederbörande intern misskött sig under vistelsen å förläggningen.

Besök av anhöriga hade till en början medgivits, men från slutet av år 1943 hade anhörigas ansökningar om tillstånd att få avlägga besök å förläggning i regel icke plägat bifallas. Det hade efter nämnda tidpunkt vid en del tillfällen inträffat, att hustrur eller andra nära anhöriga till internerna kommit på besök till förläggningen utan att i förväg ha sökt tillstånd att avlägga dylikt besök. I sådana fall hade emellertid förläggningsscheferna icke ansett sig kunna avvisa de besökande utan låtit dem sammanträffa med vederbörande interner under ett par timmars tid i närvaro av någon befattningshavare å förläggningen. Telefonsamtal med anhöriga hade icke varit förbjudna men hade med interneruas vetskap avlyssnats av någon bland förläggningsspersonalen.

In- och utgående post hade granskats liksom å alla andra slutna förläggningar.

Vad anginge frågan om anordnande av särskilda förläggningar för familjer, hade alltsedan flyktingförläggningar började upprättas den principen följts att, då gifta män anlände hit till landet såsom flyktingar, åtföljda av hustrur och barn, omhändertagande å slutet förläggning i förekommande fall borde ifrågakomma endast beträffande männen, under det hustrur och barn finge vistas å fri fot. I fråga om samarbetsmän och deras familjer hade utvecklingen under år 1945 lett därtill, att i vissa fall såväl männen som kvinnorna omhändertagits för vistelse i förläggningar. Norska legationens rettskontor hade tillämpat den principen, att de icke såsom norska flyktingar godtagit kvinnor, vilka hade förbindelse med samarbetsmän, samt hade beträffande en del kvinnor, vilka ansetts politiskt farliga, påyrkat omhändertagande i förläggning. Det danska flyktingkontoret hade till en början icke avvisat kvinnliga flyktingar utan givit dem stöd och omhändertagit dem å danska förläggningar men från hösten 1944 avvisat jämväl en del kvinnor. I april 1945 hade utlänningskommissionen anordnat en särskild förläggning för politiskt farliga kvinnor i Baggbron, och det hade därefter inträffat att äkta makar, vilka båda hänförts till gruppen samarbetsmän, skilts genom placering å olika förläggningar. Det hade icke anordnats någon slutet förläggning, i vilken gifta män, som tillhörde nämnda grupp av flyktingar och som hit till landet medfört hustrur och barn, kunde få sammanbo med sina familjer.

Tillströmningen av interner till förläggningarna hade varit ganska ojämn, och tidvis hade antalet interner varit så stort, att en viss trångboddhet uppstått i barackerna.

Vad anginge internernas klädsel hade internerna icke tillåtits att utan särskilt medgivande från förläggningsledningens sida bära egna civila kläder. Anledningen härtill hade varit bland annat faran för rymning. De arbetskläder, som tillhandahölls internerna, vore emellertid av god beskaffenhet och hade icke utseende av fångkläder. I stor utsträckning hade till internerna utdelats blåställ såsom arbetsplagg.

Maten å förläggningarna hade, bortsett från att leverantörer i ett par fall tillhandahållit mindervärdig vara, varit god och tillräcklig. Med avseende å tilldelning av ransonerade varor hade interner och personal varit likställda, dock att personalen en och annan gång fått tillgodogöra sig vissa överskott av dylika varor, som uppkommit genom att inköpen skett icke mot ransoneringskuponger utan med användande av särskilt utfärdade inköpslicenser. I fråga om vissa ransonerade varor såsom ost och kaffe hade inköpen måst begränsas av hänsyn till kostnaderna.

För sjukvården inom förläggningarna hade ordnats sjukrum och medicinförråd, men endast lindrigt sjuka hade vårdats i förläggningarna, under det övriga sjuka transporterats till lasarettet i Söderhamn.

Vad slutligen anginge förläggningspersonalens uppträdande hade icke några klagomål i detta hänseende inkommit vare sig till socialstyrelsen eller utlänningskommissionen eller till förläggningsledningen med det undantag, att interner å Hälsingmo till förläggningsschefen klagat över att en viss vaktkonstapel uppträtt bryskt mot dem. Det hade emellertid icke kunnat ledas i bevis att så skett. Under sommaren 1943 hade en å Hälsingmo anställd vaktkonstapel avskedats på grund av att han uppträtt spritpåverkad i tjänsten. Bortsett härifrån hade enligt vad hörda myndigheter och befattningshavare uppgivit, såväl förläggningsschefer som övriga befattningshavare såvitt det kunnat utrönas skött sitt arbete på ett förtjänstfullt sätt.

Undersökningskommissionen har efter verkställd utredning icke funnit anledning till anmärkning beträffande å nu omförmälda förläggningar rådande förhållanden. Dock vill kommissionen i anledning av framställda klagomål framhålla, att frågan huruvida slutna familjeförläggningar för ifrågavarande

grupp av flyktingar kunde anordnas synes ha bort tagas under övervägande.¹ Om sådana förläggningar funnits, hade man icke kommit i det läget, att även nära anhöriga förhindrats sammanträffa med internerna.

Vad angår friskrivningen av samarbetsmän från förläggningarna vill *undersökningskommissionen* framhålla, att stora svårigheter givetvis förelagat att på grundval av utredning, som kunnat förebringas här i landet, avgöra huruvida en intern borde kvarhållas i förläggning såsom politiskt farlig eller icke. Då det vid kommissionens utredning beträffande samarbetsmän, vilka frigivits mot de norska respektive danska myndigheternas uttryckliga önskemål, icke mer än i ett fall framkommit uppgift om namn å sådan flykting, har detaljgranskning i nu berörda avseende endast kunnat ske i nämnda fall. Beträffande detta fall vill kommissionen lämna följande redogörelse.

En norsk medborgare, A, född 1918, kom såsom flykting till Sverige i juli 1943 och lyckades därvid osedd av den svenska gränsbevakningen taga sig över den norsk-svenska gränsen vid Kornsjö, varifrån han begav sig till Malmö. I denna stad uppsökte han en svensk medborgare, med vilken han blivit bekant genom tidigare affärsförbindelse. Det må här anmärkas, att nämnda svenske medborgare tillhörde organisationen »Svensk Opposition». Sedan den svenske medborgaren fått kännedom om att A illegalt tagit sig in här i landet, föranstaltade han om att A anmälde sig till svensk polismyndighet. Vid förhör, som där-efter hölls med A, uppgav denne, att han tidigare tillhört Nasjonal Samling men flytt från Norge för att undgå att bliva av de tyska myndigheterna uttagen till arbetstjänst.

Efter det socialstyrelsen den 2 september 1943 beslutat, att A skulle omhändertagas å Hälsingmoförläggningen, mottog socialstyrelsen påföljande dag från Kjesäter en av norsk befattningshavare därstädes upprättad rapport angående A, varav framgick, att denne vore medlem av Nasjonal Samling sedan 1934, att han på våren 1940 börjat arbeta i den tyska ockupationsmaktens tjänst såsom tidskrivare vid en norsk flygplats, samt att han i januari 1941 anmält sig såsom frivillig vid det av tysk militärmyndighet organiserade regementet »Nordland», varefter han gjort krigstjänst vid fronten i Ukraina. Vidare framgick av rapporten, att A, sedan han på våren 1942 på grund av sjukdom friskrivits från krigstjänsten, under fem månader tjänstgjort vid statspolisen i Norge, varefter han försörjt sig med arbete vid en av nazister innehavd handelsfirma i Oslo. I rapporten hade slutligen antecknats, att norska legationen icke ville giva A flyktinghjälp, samt att A vore en person, »som en icke kan ha noe tillid til».

Den 29 oktober 1943 ingav A till socialstyrelsen en ansökning om frigivning från förläggningen samt uppgav därvid, att han av förenämnde svenske medborgare erhållit löfte om arbetsanställning hos denne såsom skogs- och jordbruksarbetare å en lantegendom. Förläggningsschefen avstyrkte bifall till ansökningen, och denna avslogs av socialstyrelsen den 10 november 1943. Då frågan om A:s kvarhållande i förläggning i slutet av samma månad upptogs till behandling enligt 12 § tillsynskungörelsen, förklarade utlänningsnämnden i avgivet yttrande att nämnden funne övervägande skäl tala för friskrivning av A så snart lämpligt arbete kunde beredas honom, och den 11 december 1943 beslöt socialstyrelsen frigivning, därvid A beviljades uppehålls- och arbetstillstånd gällande för det landsfiskalsdistrikt, inom vilket förenämnda lantegendom är belägen. Veder-

¹ Jfr beträffande familjeförläggningar sid. 305—306.

börande förläggningsschef hade vid ärendets senaste handläggning förklarat sig icke ha något att erinra mot att A utskreves från förläggningen.

Kort efter frigivningen gjorde sig A skyldig till olovlig underrättelseverksamhet för tysk räkning och dömdes därför den 26 februari 1944 till straffarbete sex månader. Av utredningen i målet framgick, att A enligt en av de tyska myndigheterna i Norge uppgjord plan illegalt tagit sig in i Sverige för att här söka införskaffa upplysningar angående den norska legationens verksamhet och härvarande norska flyktingar. Förenämnde svenske medborgare dömdes samtidigt till straffarbete två månader för underlåtenhet att uppenbara för honom kända förhållanden angående A:s verksamhet.

Sedan vederbörande länsstyrelse den 10 augusti 1944 förordnat om utvisning av A med förbud för honom att återvända hit till landet, beslöt Kungl. Maj:t den 25 i samma månad, att A icke finge befordras till sitt hemland samt att han i avvaktan på verkställandet av utvisningsbeslutet skulle omhändertagas i förläggning.

A kvarhölls därefter i förläggning tills han i juli 1945 återfördes till Norge.

Undersökningskommissionen har i betraktande av de upplysningar, som förelågo angående A vid tiden för hans frigivande från Hälsingmoförläggningen — särskilt A:s förbindelser med den i redogörelsen omnämnde svenske medborgaren — funnit det anmärkningsvärt att A icke, såsom från norska rettskontorets sida enligt dess uppgift påyrkats, hela tiden under sin vistelse här i landet kvarhölls i förläggning.

Beträffande vissa andra klagomål, vilka framstälts i de från internerna å Hälsingmo och Florsberg till undersökningskommissionen ingivna anmälningarna och för vilka ovan icke redogjorts, må här meddelas följande.

En norsk intern har uppgivit, att vissa av honom från Hälsingmoförläggningen till härvarande amerikanska beskickning avlätna brev icke blivit besvarade, varför han misstänkte att de icke blivit vederbörligen befordrade utan kommit i Gestapos händer. Av undersökningskommissionen i anledning härav verkställd utredning har givit vid handen, att breven i fråga av förläggningsledningen översänts till utlänningskommissionen för vidare befordran. Ehuru det icke med bestämdhet kunnat fastställas, att breven därefter sänts vidare till adressaten, har dock utredningen icke givit anledning antaga annat än att så skett.

En annan å Hälsingmo omhändertagen norsk intern, vilken intogs å förläggningen den 20 november 1944, har till undersökningskommissionen anmält, att han trots påminnelser till förläggningsschefen, »icke blivit hörd inför länsstyrelsen inom föreskriven tid efter intagandet å förläggningen». Verkställd utredning har givit vid handen, att utlänningskommissionen den 17 mars 1945 och således inom den i 12 § tillsynskungörelsen angivna tiden av fyra månader hos vederbörande länsstyrelse påkallat, att internen i fråga skulle inställas till förhör inför länsstyrelsen, ävensom att dylikt förhör ägt rum någon dag under tiden 11—14 april 1945. Vid sådant förhållande har anmälningen icke föranlett någon undersökningskommissionens ytterligare åtgärd.

Av utredning, som verkstälts i anledning av en från en norsk intern å Hålsingmoförläggningen — B — ingiven anmälan framgår att handläggningen av en av honom ingiven ansökning om permission blivit i anmärkningsvärd mån fördröjd. B:s hustru, som medföljt honom till Sverige och vistades å ort i Skåne, nedkom den 23 november 1944 med ett barn. Den 10 oktober 1944 ingav B till förläggningsledningen ansökning om permission för att bliva i tillfälle att besöka hustrun i anledning av den väntade nedkomsten. Ansökningen postbehandlades omedelbart av förläggningsledningen och inkom till utlänningskommissionen den 11 nämnda oktober. Av utlänningskommissionen behandlades ansökningen den 21 i samma månad, då ansökningen avlogs. Meddelande om avslagsbeslutet inkom emellertid icke till förläggningen förrän den 15 november 1944, vilken dag B av förläggningsledningen underrättades om beslutet. Enligt vad undersökningskommissionen erfarit bereddes B tillfälle att sammanträffa med hustrun och barnet i april 1945.

Slutligen har *en norsk medborgare, C, född 1899* — jämte det han anfört klagomål över att han omhändertagits å förläggning — anmärkt, att han, som vore sjuklig, icke beretts tillfälle att erhålla erforderlig behandling å sjukhus. De närmare omständigheterna i detta ärende voro följande.

C ankom såsom flykting till Sverige den 2 september 1944. Han uppgav därvid såsom anledning till flykten att han i Norge tagit aktiv del i motståndskaktionerna mot tyskarna och Nasjonal Samling samt vore efterlyst av den tyska säkerhetspolisen. C medgav dock, att han tidigare tillhört Nasjonal Samling.

Vid med honom å mottagningscentralen i Kjesäter hållet förhör berättade han, bland annat, följande: Han hade under åren närmast före det senaste världskriget bedrivit boktryckerirörelse i Oslo men under 1938 försatts i konkurs och därefter gått arbetslös. I april 1940 hade han anmält sig till tjänstgöring vid det civila luftvärnet i Oslo och därefter fullgjort sådan tjänstgöring till i december 1943. Han hade blivit medlem av Nasjonal Samling redan 1936 och utfört tryckeriarbeten åt detta parti, bland annat tryckning av propagandaskrifter till stortingsvalen sistnämnda år. Av honom i augusti 1940 skriftligen gjord ansökning om utträde ur Nasjonal Samling hade icke föranlett någon åtgärd. Samma månad hade han åtagit sig tryckning av en propagandabroschyr som skulle distribueras av det tyska rikskommisariatets propagandaaavdelning. I oktober 1941 hade han på ett av honom innehaft bokförlag utgivit ett bokverk av en till Nasjonal Samling ansluten författare och under tiden februari—mars 1942 hade han arbetat såsom förlagschef på ett förlag, vilket innehades av en framstående medlem av samma parti. Han hade även arbetat vid ett nazistiskt bokförlag i Oslo.

I den å Kjesäter upprättade rapporten antecknades, att C måste anses hava »upprätt i högsta grad onationellt genom sin verksamhet i de olika nazistförlagen, vilka skulle haft svårt att undvara hans arbetskraft och erfarenhet», samt att norska legationen med anledning av vad som blivit utrett angående C icke ville lämna denne något stöd utan föreslog att han tills vidare omhändertoges i förläggning.

Den 16 september 1944 beslöt utlänningskommissionen, att C skulle omhändertagas å Hålsingmoförläggningen.

C ingav den 7 oktober 1944 till utlänningskommissionen en skrivelse, vari han anhöll att få komma till en ort, varest han kunde erhålla röntgenbehandling för

lumbago och spondylit, varav han lede sedan några år tillbaka. Sedan utlänningskommissionen anmodat förläggningsschefen att avgiva yttrande i ärendet samt införskafla läkarutlåtande rörande O, meddelade förläggningsschefen, att förläggningens läkare ansåge det vara av behovet påkallat att C bereddtes tillfälle till regelbundna besök å sjukvårdsinrättning, varest han kunde erhålla röntgenbehandling. Den 23 oktober 1944 gjordes från utlänningskommissionen hänvändelse till arbetsmarknadskommissionen med begäran att åt C skulle anskaffas lämplig arbetsanställning å ort med dylik sjukvårdsinrättning. Vid förfrågan från utlänningskommissionens sida den 11 november 1944 meddelades från arbetsmarknadskommissionen, att C:s sak vore under behandling men att det föreläge svårigheter att bereda C arbetsanställning med hänsyn till att han vore klen till hälsan. Då ännu den 18 januari 1945 arbetsanställning åt C icke kunnat anskaffas, beslöt utlänningskommissionen att C skulle utskrivras från förläggningen samt erhålla uppehållstillstånd för vistelse i Lenhovda. Å denna plats förelåg emellertid icke några möjligheter att erhålla den av läkare tillrädda sjukbehandlingen. Från Lenhovda avlät C den 11 februari 1945 ett brev till utlänningskommissionen, vari han meddelade, att han fått löfte av en god vän i Västerås att få bo hos denne tills han kunde erhålla arbetsanställning, samt att han fått ett liknande erbjudande från en annan, i Norrköping boende bekant. I en den 16 februari 1945 från utlänningskommissionen till C avlåtten skrivelse anmodades C att lämna bestämd uppgift om i vilken stad han önskade vistas. C avlät samma dag ett brev till utlänningskommissionen med begäran att kommissionen måtte till prövning upptaga frågan huruvida C finge vistas i Västerås. I samband med att utlänningskommissionens passbyrå den 4 april 1945 till C översände ett för denne utfärdat främlingspass tillfrågades C i en skrivelse, som bilagts passet, huruvida han kunde angiva någon bestämd plats, där han kunde få sitt uppehälle, eventuellt arbetsanställning. Sistnämnda skrivelse kom, sannolikt på grund av dröjsmål vid expedieringen, icke C tillhanda förrän den 23 april 1945. I skrivelser av den 17 nämnda april och den 25 samma månad anhöll C om tillstånd att få vistas i Västerås. Dessa skrivelser blevo icke besvarade, och någon ändring med avseende å C:s vistelseort kom icke till stånd. I juli 1945 fick C återvända till Norge.

Vid förfrågan från undersökningskommissionens sida har befattningshavare hos utlänningskommissionen meddelat följande: Dröjsmålet vid behandlingen av omförmälda ärende måste tillskrivas en del sammanträffande olyckliga omständigheter, särskilt den stora arbetsbalans, som förefunnits inom utlänningskommissionen i början av 1945 i fråga om ärenden rörande norska flyktingar. Dessutom hade utlänningskommissionen, då det gällt behandling av samarbetsmän, plägat företaga särskilt omsorgsfull prövning, bland annat såtillvida att kommissionen aldrig fattat beslut i dylikt ärende förrän föreliggande dossier rörande flyktingen i fråga framletats ur kommissionens arkiv och granskats. Framletandet av dossierer kunde ofta taga väsentlig tid i anspråk, vilket fördröjde avgörandet. Härjämte kunde framhållas att utlänningskommissionen i början av 1945, då C:s ansökningar att få vistas i Västerås eller Norrköping ingåvos, av olika skäl varit ytterst obenägen att bevilja norska och danska samarbetsmän tillstånd att vistas i större samhällen.

Undersökningskommissionen har funnit det i september 1944 fattade beslutet om C:s omhändertagande i förläggning befogat. I fråga om C:s ansökningar att erhålla tillstånd att vistas å ort, varest han kunnat erhålla röntgenbehandling, har kommissionen ansett, att dessa ansökningar med hänsyn till att de gällt ett sjukdomsfall bort behandlas med förtursrätt.

I. Tyska desertörer.

Till undersökningskommissionen ha inkommit klagomål från ett antal tyska desertörer, som flytt hit till riket. Klagomålen ha främst avsett det förhållandet att desertörerna berövats friheten men ha även i vissa fall riktat sig mot deras behandling i övrigt här i riket.

De första tyska desertörerna kommo till Sverige på sommaren 1940 efter den tyska ockupationen av Norge och omhändertogos enligt beslut av socialstyrelsen i förläggning, först i Smedsbo och senare jämväl i Långmora. Genom ett hemligt Kungl. brev den 1 november 1940 anbefalldes emellertid socialstyrelsen och samtliga länsstyrelser att bringa till vederbörande polismyndigheters samt föreständares och biträdande föreständares för passkontroller kännedom, att — med hänsyn till bestämmelserna i 5 § tillsynskungörelsen den 1 september 1939 och utan hinder av vad i 20 § andra stycket utlänningslagen stadgades¹ — person, tillhörande den tyska krigsmakten, som avvikit från sin tjänst och ankomme till riket, omedelbart borde avvisas. Rymning från tyska krigsmakten ansågs således — enligt vad som framhålles i 1943 års utlännings-sakkunnigas den 30 december 1944 avgivna betänkande — i och för sig icke konstituera politiskt flyktingskap. Där emellertid dylikt flyktingskap förelåg, ansågs avvisning icke böra ske.

Under tiden november 1940—november 1942 förekommo enligt för undersökningskommissionen tillgängliga uppgifter femton kända fall, då avvisning av desertörer från den tyska krigsmakten i Norge och Finland skedde. I några av dessa fall gällde avvisningen personer, som avvikit från de tyska transporttågen genom riket. Efter november 1942 skedde icke någon avvisning.

I den genom utrikesdepartementet utgivna redogörelsen »Sveriges förhållande till Danmark och Norge under krigsåren» s. 91 uppgives vid omnämmandet av återsändandet av tyska desertörer till Norge, att desertörerna enligt under hand givna instruktioner om möjligt lämnats tillfälle att obemärkt taga sig över gränsen. Utöver det fall, som varit offentligen behandlat i tidningspressen och som gällt en österrikisk soldat, vilken efter att ha deserterat från den tyska krigsmakten i Finland tagit sig över till Haparanda på hösten 1941 men avvisats och som uppgives ha arkebuserats av de tyska myndigheterna, har undersökningskommissionen i annat sammanhang uppmärksammat ett fall, då en från Norge inkommen tysk desertör under sommaren 1941 överlämnats till tysk gränspolis och i vilket fall även förekommit direkt kommunikation mellan svensk och tysk myndighet.²

Redan på hösten 1941 började en del desertörer — efter att vederbörande gränsmyndigheter i varje enskilt fall varit i förbindelse med utrikesdepartementet — mottagas, ehuru det förutnämnda Kungl. brevet av den 1 novem-

¹ Angående innehållet i nämnda bestämmelser, se sid. 337.

² Se härom undersökningskommissionens betänkande del II.

ber 1940 fortfarande gällde. Ärendet rörande varje enskilt fall överlämnades till Kungl. Maj:t, som förordnade att utlännningen skulle tagas i förvar. Desertörerna omhändertogs då i rannsakningshäktet i Kalmar för långtidsförvar. Dessa ärenden behandlades med stor sekretess, för att icke tyska myndigheter skulle få kännedom därom. I februari 1942 — en del desertörer hade då suttit i förvar närmare två år — förordnade Kungl. Maj:t genom olika beslut, att vissa desertörer icke längre skulle hållas i förvar utan omhändertagas för vistelse i förläggning. Dessa placerades i Långmoraförläggningen, varifrån de efter ytterligare en tids vistelse utskrevos med uppehålls- och arbetstillstånd inom visst landsfiskalsdistrikt.

Såsom exempel på fall, då tveksamhet får anses ha förelegat i frågan huruvida en hit inkommen flykting skolat hänföras till kategorien tyska desertörer eller betraktas såsom vanlig politisk flykting, vill undersökningskommissionen redogöra för följande flyktingärende.

En förutvarande österrikisk, sedermera tysk medborgare A, född 1918, kom iförd tysk militäruniform den 27 november 1942 till Haparanda från Finland. Han berättade vid polisförhör om sig själv bland annat följande: Han hade blivit sårad under krigstjänstgöring i Finland på sommaren 1942. Efter en tids sjukhusvistelse hade han olovligen rest till München, där han i september 1942 anhöllits för fanflykt. Efter att ha suttit anhållen i München till oktober 1942, hade han återförts till Finland. Under transporten hade han varit fängslad med bojor. I början av november 1942 hade han insatts i arrest i Rovaniemi för fortsatt undersökning i anledning av rymningen. Den 26 november 1942 hade han tillsammans med en annan arrestant lyckats avvika från arresten och med tåg taga sig över till Haparanda. A hade flytt till Sverige, emedan han — vilken som österrikare vore motståndare till den tyska regimen — blivit utsatt för mycket omänsklig behandling av tyskarna.

Med skrivelse den 30 november 1942 överlämnade landsfiskalen i Haparanda distrikt den verkställda polisutredningen till socialstyrelsen samt meddelade, att enligt telefonledes erhållen instruktion från utrikesdepartementet A omhändertagits i avbidan på socialstyrelsens beslut i ärendet. Efter enhällig tillstyrkan av utlänningsnämnden meddelade socialstyrelsen den 15 december 1942 jämlikt 25 § första stycket utlänningslagen förpassningsbeslut beträffande A med hemlandsklausul och återreseförbud. Sedan A förklarat sig icke kunna avresa ur riket, överfördes han den 30 december 1942 till rannsakningshäktet i Kalmar. Länsstyrelsen i Kalmar län underställde frågan om A:s fortsatta hållande i förvar Kungl. Maj:ts prövning med förmälan, att förpassningsbeslutet icke kunde verkställas. Genom beslut den 29 januari 1943 förordnade Kungl. Maj:t, att A i avbidan på förpassningsbeslutets verkställande skulle hållas i förvar tills vidare. Den 3 september 1943 förklarade Kungl. Maj:t, att sistnämnda beslut icke utgjorde hinder för socialstyrelsen att förordna om A:s omhändertagande eller övervakande i annan ordning än i beslutet sagts. I anledning härav förordnade socialstyrelsen den 10 september 1943, att A skulle omhändertagas för vistelse i Smedsbo förläggning.

A har sedermera vårdats för sinnessjukdom samt år 1944 blivit dömd för olovlig underrättelseverksamhet (villkorlig dom). Genom beslut av socialstyrelsen den 25 augusti 1944 erhöll han svenskt främlingspass samt uppehållstillstånd för visst landsfiskalsdistrikt.

I samband med rättegången uppgav A: Under utredningen efter hans anhållande i München i september 1942 hade framkommit, att han gjort sig skyldig till politisk underrättelseverksamhet, underlättat krigsfångars flykt och intagit en statsfientlig hållning m. m. Av krigsrätt i Rovaniemi hade han den 26 november 1942 på anklagelse för landsförräderi, brott mot lagen om folkförbrytare, politisk upplösningsverksamhet inom armén och desertering m. m. dömts till döden samt förklarats förlustig sin ära och ovärdig till vidare krigstjänst. Efter domens avkunnande hade han berövats sina gradbeteckningar och samtliga hederstecken, inalles åtta, däribland järnkorset av första och andra klassen. Några timmar före dödsdomens verkställande hade han lyckats fly och taga sig över till Sverige.

Redan vid ett polisförhör den 27 november 1943 hade A omnämnt dödsdomen.

Undersökningskommissionen har antecknat, att A oaktat de av honom vid ankomsten till Sverige uppgivna förhållandena, vilka gjort det tveksamt huruvida han vore att anse som desertör, då likväl behandlats såsom sådan.

Genom Kungl. brev den 9 april 1943 till överståthållarämbetet med flera myndigheter förordnade Kungl. Maj:t — med upphävande av bestämmelserna i Kungl. brevet den 1 november 1940 och med stöd av 54 § utlänningslagen — att utlämning, tillhörande främmande krigsmakt, som anträffades här i riket under sådana omständigheter, att han kunde antagas ha avvikit från sin tjänst, skulle av polismyndighet tagas i förvar, samt att vederbörande myndighet, innan ytterligare åtgärder vidtogos, omedelbart skulle träda i förbindelse med utrikesdepartementet. Varje enskilt fall underställdes alltjämt prövning av Kungl. Maj:t, som förordnade om tagande i förvar.

På våren 1944 började desertörer från Sönderjylland, som kommo hit, omhändertagas direkt för vistelse i förläggning. Från eftersommaren 1944 omhändertogs i regel även andra desertörer, som ankommo till riket, direkt i förläggning, således utan att dessförinnan ha hållits i långtidsförvar. Sådana desertörer, som ansågos speciellt farliga, exempelvis därför att de kunde mistänkas ha tillhört den tyska underrättelsetjänsten, togos emellertid ur säkerhetssynpunkt alltjämt i långtidsförvar enligt beslut av Kungl. Maj:t. Som exempel härpå kunna följande fall nämnas.

En förutvarande österrikisk, sedermera tysk medborgare, född 1923, anlände till Sverige den 14 april 1944 och berättade vid därefter företaget polisförhör bland annat följande: Han hade av tyska krigsmakten beordrats tjänstgöra som kurir och hade under tiden november 1943 — februari 1944 företagit sex kurirresor till Sverige eller genom Sverige till Norge. Därvid hade han under sken av att vara köpman hos en tysk firma medfört hemliga handlingar, tillhörande tyska krigsmakten, och haft dessa förvarade i ett lönnfack i en resväska. Han hade fått särskilda instruktioner, hur han skulle förfara i olika situationer, om han bleve mistänkt av svenska polisen. I april 1944 hade han flytt från Tyskland av fruktan för repressalier, emedan han icke skött sina kuriruppdrag till fullständig tysk belåtenhet. Sedan han omhändertagits av kriminalpolisen i Stockholm, förordnade Kungl. Maj:t den 30 juni 1944, att han i avbidan på verkställighet av meddelat förpassningsbeslut skulle hållas i förvar. Vid omprövning av frågan om fortsatt förvar fann Kungl. Maj:t genom beslut den 30 december 1944 och den 20 juni 1945 icke skäl friskriva honom. Den 14 september 1945 förpassades han till Tyskland.

En annan förutvarande österrikisk, sedermera tysk medborgare, senare statslös, född 1913, anlände i januari 1940 till Sverige på falskt pass. Vid därefter företaget polisförhör uppgav han bland annat, att han i oktober 1939 av tysk myndighet fått uppdrag att resa till Sverige och sätta sig i förbindelse med här i riket boende tyska emigranter och judar samt rapportera deras uppehållsorter till sagda myndighet samt att han på falska pass därefter besökt Sverige vid flera tillfällen under åren 1939 och 1940. Såvitt kunnat utrönas fullgjorde han dock icke sina uppdrag men dömdes den 23 april 1940 för förfalskning samt brott mot utlänningslagen och hotellstadgan till straffarbete tio månader. Efter avtjänat straff blev han genom beslut den 7 februari 1941 av Kungl. Maj:t utvisad ur riket. Sedan han därefter fullgjort tysk militärtjänst och på hösten 1944 deserterat från tjänsten, anlände han på nytt till Sverige den 30 december 1944 och omhändertogs av vederbörande polismyndighet. Genom beslut den 2 mars 1945 förordnade Kungl. Maj:t, att han i avbidan på utvisnings verkställande skulle hållas i förvar. Den 25 september 1945 återfördes han till Tyskland.

De anmälningar, som dessa båda flyktingar ingivit till undersökningskommissionen — från den förstnämnde ha inkommit anmälningar ej blott rörande den behandling, han själv fått röna av svenska myndigheter, utan jämväl rörande myndigheternas behandling av andra flyktingar — ha icke föranlett någon undersökningskommissionens åtgärd med undantag för att undersökningskommissionen — såsom framgår i annat sammanhang¹ — ansett sig böra göra visst uttalande beträffande den förstnämnde flyktingens behandling vid transport till rannsakningshäkttet i Kalmar.

Även sådana desertörer, som placerats i förläggning men vid upprepade tillfällen misskött sig där, togos — efter hemställan från utlänningskommissionen — av Kungl. Maj:t i långtidsförvar. Besluten härom voro att betrakta som en disciplinär straffåtgärd.

Till begreppet tyska desertörer hänfördes personer, som gjort tysk krigstjänst, även om de tillhörde en annan nation, såsom tjecker och balter. De baltiska desertörerna placerades emellertid till största delen icke i de egentliga desertörförläggningar, som med tiden måste inrättas, utan i Långmora tillsammans med andra balter, vilka såsom civila gått tyskarnas ärenden.²

Efter vistelse i förläggning tre à fyra månader utskrevos desertörerna som regel och fingo uppehålls- och arbetsvisering för något landsfiskalsdistrikt. Österrikare, tjecker och balter utskrevos dock i allmänhet tidigare än tyskarna. Utskrivning skedde i regel endast av rena desertörer, d. v. s. sådana som flytt hit till riket allenast emedan de icke längre ville strida. En förutsättning för utskrivning var vidare, att deras uppförande i förläggning varit gott. Vid utskrivning anvisades de i regel skogsarbete.

I början av maj 1945 beslöt utlänningskommissionen att i princip icke längre utskriwa några tyska desertörer från förläggning. Dock förekommo även därefter en del utskrivningar. Det var därvid fråga om desertörer, som haft speciell anknytning till Sverige. Vidare utskrevos en del österrikare och

¹ Se sid. 298—300.

² Långmoraförläggningen disponerades för balter från oktober 1944.

tjecker ävensom andra »icke rikstyskar». Kungl. Maj:t sanktionerade utlänningskommissionens nämnda praxis genom beslut den 1 juni 1945, varigenom utlänningskommissionen befriades från den sedvanliga omprövningen av desertörernas fortsatta behandling. Utlänningskommissionen fick därigenom tillstånd att utan hörande av utlänningsnämnden eller hänskjutande av frågan till Kungl. Maj:t kvarhålla tyska desertörer på förläggning till den 1 juli 1945, och genom Kungl. Maj:ts beslut den 29 juni 1945 förlängdes denna utlänningskommissionens befogenhet till att avse tiden intill den 1 oktober 1945.

Beträffande sådana desertörer, som tagits i långtidsförvar, ålåg det tidigare fångvårdsstyrelsen att till omprövning upptaga frågan om eventuell utskrivning. Från och med den 1 juli 1945 ställdes även dessa fall under tillsyn av utlänningskommissionen, som, då varje enskilt ärende kom upp till behandling, skulle inhämta yttrande i ärendet från utlänningsnämnden och därpå överlämna ärendet till Kungl. Maj:t för avgörande.

Förläggningar för desertörer voro inrättade i Vägershult — från september 1944 — samt i Kusfors och Sörbyn ävensom senare jämväl i Byringe, Ingela och Nysjön. Sedan början av år 1945 användes dock förläggningarna i Kusfors och Sörbyn icke för detta ändamål. En eller annan desertör, som även lyckats få hit sin familj, internerades tillsammans med denna i Sunnerstaholm, som vid ifrågavarande tidpunkt eljest var ett läger för civila tyskar. I detta sammanhang må ett par till undersökningskommissionen inkomna klagomål beröras.

En tysk medborgare, född 1916, hade gjort tysk krigstjänst i Polen och hade via Norge flytt hit till riket i mars 1945 tillsammans med en tysk kvinna, född 1921, med vilken han ingått trolovning. Efter ankomsten till Sverige omhändertogs mannen i Vägershults förläggning, medan kvinnan placerades i en öppen förläggning i Baggå. Upprepade ansökningar från deras sida om att få vistas i samma förläggning avslogos av utlänningskommissionen. Även efter det de i juni 1945 ingått äktenskap med varandra, vistades de i olika förläggningar.

Från utlänningskommissionen har undersökningskommissionen inhämtat, att principen varit den, att äkta makar finge vistas i gemensam förläggning, men att flyktingar, som gift sig med varandra först efter ankomsten till Sverige, finge kvarstanna var och en i den förläggning, där han tidigare varit omhändertagen.

En annan tysk medborgare B, född 1914, hade 1943 gift sig med en estnisk kvinna. I september 1944 deserterade B från tysk militärtjänst och anlände i sällskap med sin hustru till Sverige i januari 1945. Mannen omhändertogs i Vägershults förläggning, medan hustrun placerades i en öppen förläggning för balter i Årdala utanför Flen. För att få vistas tillsammans med hustrun rymde B från förläggningen i Vägershult till ett pensionat utanför Flen, där han sammanträffade med hustrun. På grund härav togs han i förvar å kronohäktet i Nyköping samt återfördes efter några dagar till Vägershult. Därifrån rymde han på nytt och anträffades åter hos sin hustru. Han togs därför ånyo i förvar å kronohäktet i Nyköping. Därunder råkade han i ett synnerligen upprivet sinnes-tillstånd på grund av att hustrun blivit sjuk och han icke fick vistas hos henne, och fångelseläkaren konstaterade, att B led av höggradig neuros, som stod på

gränsen att utveckla sig till psykos. Läkaren förordade vård å nervklinik. B bereddes därför plats på Uppsala stads ålderdoms- och sjukhem, och han fick under vistelsen där tillfälle att sammanträffa med sin hustru, som då vistades i en förläggning i Storvreta i närheten av Uppsala. Sedan B utan vederbörligt tillstånd lämnat hemmet för att söka arbete, överfördes B till desertörförläggningen i Byringe, dit han anlände den 30 maj 1945. På grund av höggradig nervositet överfördes han emellertid redan den 6 påföljande juni till Sundby sinnessjukhus i Strängnäs, där läkare konstaterade, att han led av psykopati. Sedan hustrun i början av augusti 1945 fått anställning vid sjukhuset, och då han därigenom fick tillfälle att vistas hos henne, förbättrades hans tillstånd så, att han i slutet av augusti kunde utskrivas från sjukhuset. I samband därmed beviljade utlänningskommissionen honom uppehålls- och arbetsvisering för Strängnäs landsfiskalsdistrikt.

I det nu sist refererade fallet ifrågasätter *undersökningskommissionen*, om det icke med hänsyn till B:s upprivna sinnestillstånd och orsaken härtill varit lämpligare att placera honom och hustrun i en gemensam förläggning.¹

I några fall placerades balter, som deserterat från tysk krigstjänst, i Vägershult, enär klarhet icke från början vanns, huruvida vederbörande voro tyskar eller balter. Efter några veckors vistelse därstädes överfördes de emellertid till Långmora. Deras vistelse i Vägershult skapade dock en viss irritation, i det att de övriga desertörerna, som ansågo sig ha tagit avstånd från den nationalsocialistiska åskådningen, betraktade dem som nazister, i synnerhet som de åtminstone i några fall buro uniform inom förläggningen, innan de fingo sig tilldelade arbetskläder. I en del fall uppgivas de ha burit erhållna utmärkelsetecken på uniformen.

Å förläggningarna bereddes internerna arbete. Sålunda utförde de — förutom erforderlig innetjänst av olika slag — i Vägershult vägarbeten i arbetsmarknadskommissionens regi. Å övriga förläggningar bereddes de sysselsättning i form av grävnings-, väg- och planeringsarbeten samt skogsarbete.

De desertörer, som tagits i långtidstjänst, överfördes, i den mån de icke uppträtt indisciplinärt, efter en tid från rannsakningshäktet i Kalmar till en därtill hörande koloni i Ödevata, där förhållandena voro i stort sett likartade som på de egentliga desertörförläggningarna.

I anslutning till de riktlinjer, som angåvos den 30 oktober 1944 av dåvarande statsrådet Bergquist i ett anförande i riksdagens första kammare, tillämpades i krigets slutskede den ordningen, att för de under denna tid inkommande desertörerna meddelades avvisningsbeslut med föreskrift att beslutet tills vidare icke skulle verkställas.

Behandlingen av de militärflyktingar, som inkommit hit till landet i samband med den tyska kapitulationen, har undersökningskommissionen i enlighet med sitt inledningsvis omnämnda ställningstagande icke ansett sig böra granska.

Såsom förut nämnts ha desertörernas klagomål hos undersökningskommissionen, i den mån de icke här ovan närmare berörts, till största delen avsett

¹ Jfr sid. 305—306.

att vederbörande berövats friheten genom förvarstaggande eller omhändertaggande i förläggning. Såsom skäl för klagomålen har i de flesta fall anförts, att vederbörande hade antinazistisk inställning eller vore politisk flykting och icke desertör i egentlig mening. Vidare ha framställts klagomål från en del interner i Vägershults förläggning över vissa förlägningsförhållanden.

Undersökningskommissionen har efter verkställd utredning icke funnit klagomålen föranleda någon vidare åtgärd.

Ett par av de av undersökningskommissionen granskade ärendena må här något utförligare redovisas.¹

Tyske medborgaren C, född 1910, medföljde — efter att i Tyskland ha haft en tids permission från sin militärtjänstgöring i Norge — ett permittenttåg genom Sverige på väg tillbaka till Norge men begick på tåget den 3 mars 1943 självmordsförsök genom att sticka sig flera gånger med en kniv i hjärtraktet och hoppade därefter av tåget. Han omhändertogs och infördes till länslasarettet i Vänersborg. Där konstaterade läkare, att C ett par år tidigare ådragit sig en svårare skalltrauma, som med åren förvärrats, och läkaren framhöll, att C borde behandlas med skonsamhet och stå under noggrann tillsyn. Vid förhör förklarade C, att han icke kunde giva annan förklaring till sitt handlingssätt än att han gripits av plötslig sinnesförvirring, ty han hade icke haft någon särskild motvilja att återvända till Norge, enär tjänsten där var lindrig och tämligen ofarlig. Vidare uppgav han att han vid självmordsförsöket icke varit berörd av spritdrycker.

Den 31 mars 1943 utskrevs C från sjukhuset men togs enligt beslut av länsstyrelsen i Älvsborgs län samma dag i förvar å straffängelset i Vänersborg i avbidan på beslut från socialstyrelsen, huru med honom skulle förfaras. Såväl samma dag som påföljande dag hölls förhör med honom inför länsstyrelsen. Han förklarade då, att han »inte kände sig säker», om han sändes tillbaka till Tyskland eller Norge, emedan desertering var belagd med dödsstraff, och i protokollet över förhöret antecknades, att C föreföll vara spänd. Senare framhöll fängelseläkaren, att C föreföll oroad och att det därför vore av vikt att frågan angående honom snabbt kunde avgöras.

Den 16 april 1943 hölls förnyat förhör med C inför länsstyrelsen i anledning av viss korrespondens mellan honom och tyska legationen i Stockholm, vari C uttryckt en önskan att återföras till Tyskland. Under förhöret uppgav C, att han under vistelse på sjukhuset skrivit två brev till legationen, vari han sagt sig vara beredd att återresa till Tyskland, men att dessa förklaringar tillkommit i sinnesförvirring, orsakad av självmordsförsöket. Vid förhöret var fängelseläkaren Sven Viking närvarande. Denne förklarade i avgivet utlåtande, att C alltjämt var krigstrött, sannolikt delvis beroende på psykiska rubbningar, att han ofta företedde en rådvillhet, som passade in i bilden som för- och efterstadium till om-töckningsperioder, att han under vistelse i cell, vilket han tålde dåligt, haft egendomliga rörelser för sig, som skrämt cellkamraten, att han emellertid under förhöret icke längre gav några särskilda tecken på rådvillhet, men att hans labila psykiska tillstånd motiverade, att han bereddes så stor frihet som möjligt.

Genom beslut den 28 maj 1943 förordnade Kungl. Maj:t, att C skulle förpassas ur riket men att han i avbidan på verkställigheten därav skulle omhändertagas för vistelse i förläggning, dock med rätt för socialstyrelsen att förordna om övervakande i annan ordning.

Socialstyrelsen förordnade genom beslut den 4 juni 1943, att C skulle omhändertagas för vistelse i Långmora förläggning.

¹ Ett ärende rörande en tysk medborgare, som rymt från tysk krigstjänst i Danmark, har refererats i avsnittet angående danska klagomål, se sid. 218.

Den 12 juni 1943 anlände C till Långmora men avvek från förläggningen redan den 17 samma månad. Den 2 juli 1943 häktades C för inbrottsstöld men tog sig tre dagar senare avdaga genom hängning i kronohäktet i Falun.

I skrivelse till undersökningskommissionen har en tysk medborgare, som var C:s cellkamrat i fängelset i Vänersborg, omtalat, att C under fängelsevistelsen gjort två misslyckade försök till självmord — ena gången genom intagande av en stor dos sömmedel och andra gången genom hängning. Anmälaren har gjort gällande, att C rätteligen skulle ha vårdats å sjukhus och att de svenska myndigheternas behandling av honom bidragit till att han till slut begick självmord.

Undersökningskommissionen har icke kunnat frigöra sig från den uppfattningen, att genom en annan behandling av C här i landet den olyckliga utgången skulle ha kunnat hindras, men kommissionen har icke ansett sig böra rikta anmärkning mot någon särskild svensk myndighet eller tjänsteman.

Tidningen *Ny Dag* för den 25 juli 1945 innehöll en artikel med rubriken »Tysk antinazist till sinnessjukhus för att han anmält gestapospioner». Artikeln gällde den tyske medborgare, som tidigare omnämnts i denna redogörelse och därvid betecknats med bokstaven B.¹ I anledning av de i tidningsartikeln lämnade uppgifterna vill undersökningskommissionen lämna följande redogörelse.

Artikeln innehöll förutom en kortare beskrivning av B:s öden före ankomsten till Sverige bland annat följande uppgifter: B hade under sin vistelse i Byringe utlänningsförläggning upptäckt några tyska nazister, nämligen Hans von Herder, Moll, Moritz, Plaumann, Kuhnt och Michalke, vilka skulle ha gjort sig skyldiga till spionage vid svensk-norska gränsen. Dessa hade B anmält för förläggningsdirektören och samtidigt anhållit att få besöka statens utlänningskommission för att avlägga fullständig rapport. Detta hade beviljats. Efter några dagar hade emellertid en polisman anlant till förläggningen med order att föra B till provinsialläkaren i Strängnäs. Tyskarnas nazistiska förtroendeman i förläggningen hade nämligen fått reda på anmälningen och förklarat, att B lede av förföljelsemani och borde sinnesundersökas. Provinsialläkaren hade därefter utfärdat en attest, varigenom B överförts till Sundby sinnessjukhus. Fjorton dagar efter B:s anmälan hade von Herder häktats för den påstådda verksamheten. De övriga tyskarnas förehavanden hade emellertid icke undersökts.

I skrivelse den 15 juni 1945 till utlänningskommissionen meddelade förläggningsdirektören bland annat följande: B anlände till förläggningen den 30 maj 1945. Han var mycket nervös och klagade dagligen, att han icke kunde sova om nätterna samt att han kände sig förföljd av alla, vart han kom. Ett tydligt bevis på hans nervositet var, att han bet sig i underläppen, så att denna var sårig. Vidare vred han sina händer som i förtvivlan, och dessa voro alltid våta av svett. Han började gå uppe om nätterna och sade sig ej våga sova i baracken, emedan han fruktade för sitt liv. Som skäl härför uppgav han, att han trodde sig känna igen flera gestapomän i förläggningen. Denna benämning tillämpade han på de mest harmlösa personer. På grund av sitt förvirrade och underliga uppförande sändes han till doktor Broberg i Strängnäs i och för undersökning, enär förläggningsdirektören ej vågade ta på sitt ansvar att ha honom kvar i förläggningen. Doktor Broberg fann det lämpligast få B intagen på Sundby sjukhus i Strängnäs. Där intogs han den 6 juni 1945.

¹ Se sid. 252.

I ett intyg den 27 juni 1945 konstaterade t. f. överläkaren vid sjukhuset Albert Collner, att B led av psykopati.

I en i Strängnäs den 18 juli 1945 dagtecknad skrivelse till t. f. förläggningsdirektören i Byringe omtalade B, att han avslöjat förenämnda tyska interner därstädes såsom nazistspioner, samt hemställde om utredning angående dem.

T. f. förläggningsdirektören översände skrivelsen till utlänningskommissionen samt yttrade i samband därmed:

»Beträffande de av B i brevet uppgivna personerna får jag som min personliga uppfattning framhålla, att han uppgivit de män, mot vilka man från lägre sida ej kunnat anföra minsta klander. Såväl Moll, Moritz som Kuhnt ha förut under fredligare tider vistats i Sverige och ha svenska vänner, vilka personligen kunna gå i god för dem, under det att B enligt min mening lider av en vittgående inbillningssjuka och förföljelsemani.»

Den av B avlätna skrivelsen översändes vidare till kriminalpolisen i Stockholm, som identifierade de uppgivna tyskarna och undersökte deras förhållanden. Polisen fann utredningen icke giva anledning till särskilt ingripande mot någon av dem med undantag för von Herder och lämnade därför, efter att jämväl ha varit i förbindelse med förläggningsdirektören, B:s hemställan om utredning utan vidare åtgärd. von Herder hade anhållits i Byringe förläggning den 16 juni 1945 och häktats den 30 i samma månad, således redan innan B avlätit sin skrivelse till förläggningsdirektören. Mot von Herder anhängiggjort åtal för spioneri ogillades den 1 februari 1946 av högsta domstolen. I sitt utslag anförde domstolen, att vad som lagts von Herder till last — nämligen att han, som vore utländsk medborgare, i fullgörande av tjänst vid sitt hemlands krigsmakt utövat underrättelseverksamhet med avseende å Sverige inom en främmande stat, vars område hölls ockuperat av denna krigsmakt — enligt folkrättsliga grundsatser, vilka jämväl efter svensk rätt skulle vinna tillämpning, icke vore av beskaffenhet att för von Herder medföra ansvar.

Undersökningskommissionen. Då av utredningen framgått, att B var i behov av vård för psykopati, kan någon anmärkning mot hans intagande å Sundby-sjukhus icke göras.

J. Sinnessjuka och psykiskt abnorma utläningar.

Utläningar, som varit sinnessjuka i egentlig mening, ha med tillämpning av sinnessjuklagens bestämmelser intagits å sinnessjukhus. Några klagomål från utläningar tillhörande denna kategori ha icke inkommit till undersökningskommissionen.¹

Bland de utläningar, som, sedan de slutna utlänningsförläggningarna i Långmora och Smedsbo under år 1940 tagits i bruk, omhändertagits där, visade det sig förekomma vissa, som icke voro sinnessjuka i egentlig mening men kunde betecknas som psykopater. Förekomsten av sådana interner å förläggningarna föranledde komplikationer i olika avseenden. I åtskilliga fall uppträdde dessa interner till den grad indisciplinärt och för den allmänna ordningen å förläggningen störande, att de icke utan synnerlig olägenhet kunde kvarhållas där. I vissa fall togs vederbörande vid grovt indisciplinärt uppträdande i förvar för längre eller kortare tid. Härmed vanns dock icke någon lösning av problemet i och för sig, då ju vederbörande efter förvarstidens slut blev återförd till en av förläggningarna och där kunde orsaka nya intermezzon. Försöken att utskryva dessa interner från förläggningen för placering i arbete slogo icke alltid väl ut.

Med hänsyn härtill inrättades, jämlikt beslut av Kungl. Maj:t, från och med den 1 juli 1943 en särskild förläggning i Säter för å sinnessjukhus ej intagna sinnessjuka eller sinnesabnorma utläningar, vilka enligt därom meddelade föreskrifter skulle omhändertagas för att vistas i förläggning och för vilka av socialstyrelsen anlitad läkare ansåg specialvård erforderlig. Förläggningen anordnades i en paviljong tillhörig Sätters sjukhus, och till chef och läkare för förläggningen har överläkaren vid den manliga avdelningen å Sätters sjukhus varit förordnad. Genom Kungl. Maj:ts beslut den 21 april 1944 uppläts inom en av de för kroniska, oroliga manliga patienter avsedda paviljongerna vid Sätters sjukhus en avdelning, vilken skulle ingå i förläggningen och användas för isolering av vissa indisciplinära och svårskötta interner.

De å Sätters förläggning intagna utläningarna ha i stort sett varit underkastade samma bestämmelser som interner å övriga slutna förläggningar. Det av Kungl. Maj:t fastställda reglementet för interneringsförläggningarna har nämligen gällt även för förläggningen i Säter. Kompletterande ordningsföreskrifter ha emellertid utfärdats av socialstyrelsen.

Till frågan om sammansättningen av klientelet å Sätters förläggning återkommer undersökningskommissionen i annat sammanhang.²

Undersökningskommissionen har endast i ett fåtal fall mottagit klagomål från utläningar, tillhörande ifrågavarande kategori. Fem utläningar, därav tre danska och två norska medborgare, ha vänt sig till undersökningskom-

¹ Jfr dock sid. 255—256. — ² Se sid. 304.

missionen med begäran om undersökning rörande anledningen till deras omhändertagande och tillika hemställt om åtgärder för deras friskrivning. I samtliga fall har undersökningskommissionen efter genomgång av vederbörandes dossierer hos socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen icke funnit anledning att vidtaga någon ytterligare åtgärd. I ett av dessa fall har utlännen tillika anfört klagomål över att han icke skulle ha erhållit föreskrivna arbetspremier. Efter verkställd utredning har undersökningskommissionen konstaterat att klagomålen föranletts av att utlännen icke förstått de i detta avseende gällande bestämmelserna.

En anmälan från en norsk medborgare att han skulle blivit utsatt för misshandel & Sätters förläggning behandlas av undersökningskommissionen i samband med övriga klagomål över behandling i förläggning.¹

Slutligen må i detta sammanhang hänvisas till den redogörelse, som undersökningskommissionen i avsnittet om behandlingen av tyska desertörer lämnat angående en utlänning som under det han varit omhändertagen här i riket tagit sitt liv.²

¹ Se sid. 307. — ² Se sid. 254.

K. Undersökning huruvida tvåmånadersfristen för förvarstagande överskridits m. m.

Beträffande de under kriget gällande bestämmelserna om hållande i förvar må hänvisas till den förut lämnade redogörelsen, se s. 35 o. f. Såsom där omnämnts föreskrevs i utlänningsförfattningarna, att om socialstyrelsen (utlänningskommissionen) eller länsstyrelse fann behov föreligga att hålla utläning i förvar utöver två månader, frågan därom inom samma tid skulle underställas Kungl. Maj:ts prövning.

Vid behandlingen av en av en norsk medborgare ingiven anmälan uppmärksammade undersökningskommissionen, att klaganden hållits i förvar utöver den i författningarna medgivna tiden. I anledning därav överlämnade kommissionen handlingarna i ärendet till justitiekanslersämbetet för den åtgärd ämbetet kunde finna påkallad. Sedan kommissionen funnit erforderligt att verkställa en mera allmän undersökning rörande förekomsten av dylika förvarstaganden, har kommissionen efter framställning hos fångvårdsstyrelsen från denna erhållit uppgift på de utläningar, vilka sedan den 1 september 1939 jämlikt utlänningslagen eller med stöd därav utfärdad författning hållits i förvar i statens fångvårdsanstalter utöver två månader, utan att anstaltarnas styresmän eller fångvårdsstyrelsen med bestämdhet kunde avgöra, huruvida frågan om utlänningsgarnas kvarhållande i förvar utöver två månader inom samma tid av vederbörande myndighet underställts Kungl. Maj:t. Såvitt angår Stockholms stads rannsakningsfängelse har motsvarande uppgift erhållits genom överståthållarämbetet. Vid granskning av de inkomna uppgifterna har kommissionen funnit, att överskridande av tvåmånaderstiden utan att underställning skett hos Kungl. Maj:t förekommit i nio fall. En närmare redogörelse för dessa fall lämnas här nedan. Beträffande ytterligare ett fall, som avsett tiden före den 1 september 1939 och icke torde kunna betecknas såsom flyktingärende, har någon redogörelse icke ansetts behöva lämnas.

1.

En norsk styrman A, född år 1914, som varit straffad för brott i Norge ett flertal gånger under åren 1931—1942, kom till Sverige den 17 december 1942 som politisk flykting, varvid han uppgav sig ha rymt från ett av tyskarna kontrollerat fartyg. Därefter har han under tiden fram till september 1944 varit intagen på Rengsjö förläggning, Hovids konvalescenthem, Sidsjöns sjukhus och Sätters förläggning samt på olika rannsakningsfängelser. Under denna tid gjorde han sig skyldig till upprepade rymningar. Vid ett tillfälle — september 1943 — gjordes ett försök att placera honom på arbetsmarknaden, men sedan han vistats i frihet under kort tid, förekom anledning att ånyo ta honom i förvar.

Den 27 september 1944, då A var omhändertagen i Sätters förläggning, beslöt utlänningskommissionen — jämlikt 14 § tillsynskungörelsen — att A skulle tagas i förvar på grund av övergrepp mot personalen på förläggningen samt indisciplinärt uppträdande. Den 2 oktober intogs A på kronohäktet i Västervik.

I en skrivelse, som inkom till utlänningskommissionen den 16 november 1944, begärde föreståndaren för kronohäktet i Västervik besked, huru med A skulle förfaras, samt förordade för sin del, att A överfördes till den norska förläggningen Köja. Vid skrivelsen hade fogats ett intyg av läkaren vid kronohäktets sinnessjukavdelning att A ej syntes vara i behov av vård på avdelningen. Påföljande dag inkom till utlänningskommissionen vissa av A ingivna intyg, vilka utvisade att A tidigare förhållit sig väl i Stockholms rannsakningsfängelse och i centralfängelset i Härnösand. A:s avsikt med intygen får förutsättas ha varit att påskynda frigivningen.

I utlänningskommissionens akt beträffande A finnes en blyertsanteckning, som utvisar att ärendet varit under behandling den 5 december 1944. Anteckningen har följande lydelse: »5/12—44. Muur: Dr Havrevold meddelar beträffande — — — (A), att han ej kan mottagas på Köja, som redan har fullbesatt av svårare fall.»

Den 13 december 1944 inkom till utlänningskommissionen ett telegram från A med begäran om omgående svar på föreståndarens anhållan om förfaringsbesked. Ännu en telegrafisk anhållan från A inkom den 4 januari 1945.

Den 5 januari 1945 beslöt utlänningskommissionen att A skulle överföras till norska förläggningen Köja. Beslutet expedierades samma dag genom telegram till Västervik. Den 6 januari 1945 avtransporterades han från Västervik till Köja.

A har även i fortsättningen givit anledning till ingripanden från myndigheternas sida. Efter en kort tid på Köja häktades han för slagsmål, våldsamt motstånd och häleri, undergick sinnesundersökning (i Västervik) samt ådömdes frihetsstraff. I början av juli 1945 utreste han ur riket.

På framställning från undersökningskommissionen har utlänningskommissionen inkommit med yttrande i ärendet och därvid fogat en av föredraganden i ärendet, notarien Arne Hugo, upprättad promemoria.

Hugo har anfört, att han icke nu kunde erinra sig, när de i november 1944 inkomna skrivelserna från föreståndaren för kronohäktet och från A eller det den 13 december 1944 inkomna telegrammet kommit honom till handa. Av anteckningar i A:s akt framginge dock, att Hugo före den 5 december 1944 handlagt frågan om A:s överförande till Köja. Hugo har vidare anfört följande.

»Det är mig icke möjligt att nu komma ihåg detaljerna i handläggningen av detta ärende. Jag vill minnas, att jag vid upprepade tillfällen rådfrågade mig hos sekreterare Strange ävensom omgående underrättade honom om de inkomna telegrammen. Med hänsyn till A:s tidigare uppträdande ansågs det utslutet att återföra honom till Sätters förläggning och det kunde icke heller vara lämpligt att omgående utskriva honom i arbete. Om möjligt borde han placeras på den norska förläggningen Köja och på detta inriktades mina åtgärder.

Beträffande orsaken till att föreskriven anmälan till Kungl. Maj:t om A:s fortsatta hållande i förvar icke gjorts, får jag framhålla, att handläggningen av ärenden, vilka skulle underställas Kungl. Maj:t, icke direkt åvilade mig. Därest jag skulle anses ha gjort mig skyldig till försummelse i handläggningen av detta ärende, måste jag hänvisa till mig vid denna tidpunkt åvilande arbetsböda.»

Utlänningskommissionen har till en början berört det system, som anordnats för att trygga att interner icke kvarblevo i förvar utöver avsedd tid. Ett särskilt kortregister finnes upplagt över samtliga interner, vilket register vore ordnat i bokstavsordning efter internernas namn inom varje vistelseförläggning. Så snart en intern tagits i förvar, utskreves ett gult kort, som insattes i ett aktuellt register, ordnat i datumföljd. Då fråga vore om förvarstagande under exempelvis en tid av två månader, insattes kortet på ett datum, som låg cirka 14 dagar före tvåmånaderstidens utgång. De kvinnliga befattningshavare, som svarade för detta

register, hade order att vid ifrågavarande datum överlämna kortet till sekreteraren på interneringsavdelningen inom kontrollbyrån, vilken själv eller genom annan tjänsteman hade att behandla ärendet.

De kvinnliga befattningshavare, som handhade ovannämnda register över interner, hade enligt vad som anföres i utlänningskommissionens skrivelse förklarat, att de cirka 14 dagar före den 2 december 1944 överlämnat det gula kortet beträffande A till sekreteraren Strange för vidare åtgärd. Strange hade själv icke något minne härav men ansåge, att så måste ha skett. Strange torde i sin tur ha vidarebefordrat kortet till Hugo och ansåge — utan att ha något närmare minne härav — det ligga i sakens natur, att diskussioner förts mellan honom och Hugo angående ärendets behandling.

Utlänningskommissionen har vidare anfört, att det ankommit på Hugo att handlägga skrivelserna i november 1944 från kronohäktesföreståndaren och A. Tre alternativ för ärendets behandling hade härvid förelegat, nämligen 1) att återföra A ur förvaret till Säter, en utväg som förläggingsledningen i Säter tydligen skulle ha avrått; 2) att hos Kungl. Maj:t utverka A:s kvarhållande i förvar under tid efter den 2 december 1944; eller 3) att förlita sig på att plats för A skulle ställas till förfogande på den norska förläggningen i Köja senast före den 2 december 1944. Med hänsyn till de föreliggande omständigheterna beträffande A kunde det sakligt sett anses riktigt, att man i medio av november gick in för det tredje av nyssnämnda alternativ.

Utlänningskommissionen uppger, att närmare utredning icke stått att vinna beträffande behandlingen av det av A till utlänningskommissionen den 13 december 1944 avlätna telegrammet med erinran om framställningen från medio av november. Telegrammet borde ha kommit Hugo tillhanda, men någon anteckning härom föreläge icke. Telegrammet den 4 januari 1945 hade däremot behandlats av Hugo. Han hade härvid felaktigt behandlat detsamma såsom ett så kallat förfaringsbesked. Enligt det samma dag daterade protokollet hade utlänningskommissionen beslutit att bevilja A uppehållsvisering för visst område samt att han skulle överföras till Köja. Beslutet hade bort avse upphävande av förvarsbeslutet samt utskrivning från förläggning. Att kvarhållandet i förvar utöver två månader icke observerats vid protokollsjusteringen hade härav blivit förklarligt.

I förevarande sammanhang har utlänningskommissionen tillika något närmare belyst de förhållanden, under vilka kommissionens tjänstemän fram till våren 1945 haft att utföra sitt arbete. Vad utlänningskommissionen härom anfört återgives nedan efter redogörelserna för de speciella fallen.

Undersökningskommissionen. A har jämlikt beslut av utlänningskommissionen hållits i förvar under tiden den 2 oktober 1944—den 6 januari 1945. Då underställning hos Kungl. Maj:t ej skett, hade A icke bort hållas i förvar efter den 2 december 1944. Han har således hållits i fängsligt förvar 35 dagar i strid mot gällande bestämmelser.

Oaktat påminnelse inkommit till utlänningskommissionen den 16 november 1944 har ärendet icke handlagts i så god tid att A kunnat utskrivas senast den 2 december 1944. Härefter har — ehuru ärendet varit föremål för behandling inom utlänningskommissionen i början av december 1944 och telegrafisk påminnelse inkommit den 13 december 1944 — beslut fattats i ärendet först sedan ytterligare en telegrafisk påminnelse inkommit till utlänningskommissionen den 4 januari 1945. Detta visar ett anmärkningsvärt dröjsmål vid ärendets behandling.

Beträffande det inledningsvis berörda fallet har följande förekommit.

En norsk brandman B, född år 1909, kom till Sverige som politisk flykting i mars 1942. Efter att huvudsakligen ha sysselsatts såsom brandman i Gävle in kallades han till norsk reservpolisutbildning i mars 1944. I slutet av juli samma år lämnade han det norska utbildningslägret Baggböle och begav sig på en illegal resa till Norge. Någon månad senare återkom han till Sverige. I besvikelse över att han icke erhållit sin legations hjälp att bli sjöman i norska handelsflottan skrev han till ryska legationen och sökte anställning vid ryska krigsmakten. I brevet utbjöd han kartor över Norge.

Sedan B anhållits den 19 september 1944, meddelade länsstyrelsen i Södermanlands län i skrivelse den 23 samma månad, vilken inkom till utlänningskommissionen samma dag, att anledning föreläge till B:s omhändertagande i förläggning och att länsstyrelsen förordnat, att B skulle hållas i förvar i avbiden på utlänningskommissionens beslut härom (13 § tillsynskungörelsen). Samtidigt meddelades, att landsfogden i länet icke hade för avsikt att häkta B för brott. Den 30 september 1944 inkom till utlänningskommissionen fullständig polisrapport i ärendet, varjämte ånyo framhölls, att B syntes böra omhändertagas i förläggning. Av rapporten framgick, att B den 23 september 1944 överförts till kronohäktet i Nyköping.

I skrivelse den 8 november 1944, vilken inkom till utlänningskommissionen följande dag, anförde länsstyrelsen, att B fortfarande sutte i förvar på kronohäktet och att länsstyrelsen alltjämt icke mottagit något beslut om dennes omhändertagande i förläggning. Med hänsyn till länsstyrelsens skyldighet att inom två månader från dagen för förvarsbeslutet underställa detsamma Kungl. Maj:ts prövning begärde länsstyrelsen meddelande, huruvida utlänningskommissionens beslut i ärendet kunde förväntas före den 23 november samt huruvida utlänningskommissionen i annat fall hade för avsikt att underställa Kungl. Maj:t frågan om B:s fortsatta hållande i förvar.

Först den 25 november 1944 företog utlänningskommissionen ärendet till prövning. Utlänningskommissionen beslöt att lämna länsstyrelsens anmälan angående omhändertagande i förläggning utan åtgärd samt att B skulle hänvisas till arbetsförmedlingen i Nyköping för erhållande av arbete. Länsstyrelsen underrättades genom telegram samma dag om beslutet, varvid B frigavs.

Sedan ifrågavarande förhållande uppmärksamrats av undersökningskommissionen vid behandlingen av vissa av B till kommissionen ingivna klagomål i andra avseenden har kommissionen överlämnat ärendet till justitiekanslersämbetet för den åtgärd, som ämbetet kunde finna påkallad.

Utlänningskommissionen har härefter i yttrande den 27 mars 1945 till justitiekanslersämbetet anfört bland annat följande.

Utlänningskommissionen har sökt bringa klarhet i frågan, varför beslut i ärendet angående B fattades först den 25 november 1944. På grund av det stora antal utlänningsärenden, som varje föredragande dagligen handlägger, har det dock varit omöjligt för kommissionens tjänstemän att i detalj erinra sig gången i handläggningen av förevarande ärende.

Av anteckningar i akten framgår, att ärendet närmast handlagts av dåvarande amanuensen, nuvarande notarien, Arne Hugo. Denne har dels hos norska legationens rettskontor inhämtat vissa upplysningar om B och dels, sedan det framgått att internering av B icke vore av behovet påkallad, varit i förbindelse med assistenten Olsson på arbetsmarknadskommissionens utlänningssektion för att denne skulle skaffa B arbete i någon lämplig del av landet. Assistenten Olsson har vid telefon-

förfrågan upplyst, att han, såvitt han nu kunde erinra sig, varit i kontakt med brandkåren i Gävle för att efterhöra möjligheten för B att erhålla arbete där. B hade nämligen tidigare innehaft anställning vid brandkåren och uttalat en önskan att ånyo få komma dit. En brandförman vid brandkåren hade lovat att återkomma i ärendet. Efter en tid, vars längd Olsson icke nu kan erinra sig, hade Olsson fått besked, att B icke kunde erhålla anställning vid brandkåren. Olsson hade då trätt i kontakt med arbetsförmedlingen i Nyköping för att denna skulle ordna något lämpligt arbete åt B.

Då förhandlingarna angående anskaffande av arbete åt B på lämplig plats drogo ut på tiden, borde Hugo ha tillsett, att B icke kvarhållits i förvar. Hugo hade emellertid vid denna tidpunkt en mycket stor arbetsbörda, som nödvändiggjorde flera timmars övertidsarbete varje dag. Han arbetade dessutom under primitiva förhållanden. Nämnas må att på grund av lokalbrist tre amanuenser med pressande arbete, som i stor utsträckning krävde begagnande av telefon, voro placerade i samma rum. Under sådana förhållanden framstår det som i viss mån ursäktligt, att ett ärende, å vilket svar väntades från arbetsmarknadskommissionens utlänningssektion, kom att bli liggande obehandlat alltför lång tid. Hugo har förklarat, att han nu icke kan erinra sig orsaken till att länsstyrelsens i Södermanlands län påminnelsekrivelse av den 8 november 1944, som inkom till kommissionen påföljande dag, icke föranledde någon åtgärd.

Det bör emellertid anmärkas, att Hugo så snart hans uppmärksamhet den 25 november 1944 ånyo riktades på ärendet, omedelbart anmälde detsamma för byråchefen för kontrollbyrån, varvid beslöts att telegrafiskt besked om B:s försättande på fri fot skulle expedieras.

I kommissionens protokoll den 25 november 1944 har dagen för länsstyrelsens anmälan angivits till den 29 i stället för till den 23 september 1944. Anledningen härtill är att det skrivbiträde, som skrivit protokollet, i den rådande brådskan icke lagt märke till att anmälan inkommit redan den 23 september 1944, utan i stället återgivit datum för länsstyrelsens kompletterande skrivelse i ärendet. Med den arbetsbörda, de föredragande ha, har det icke alltid varit möjligt för dessa att medhinna en kontroll av protokollens riktighet i alla delar. De föredragande ha i vissa fall måst inskränka sig till att tillse, att själva beslutet blivit riktigt avfattat i protokollet. Sedan personalen utökats, har risken för dylika felaktigheter i protokollen minskats.

Efter framställning från justitiekanslersämbetet om ytterligare utredning i ärendet har utlänningskommissionen i skrivelse den 1 juni 1945 ytterligare anfört bland annat följande.

Då en polismyndighet till utlänningskommissionens avgörande överlämnat frågan huru med en i förvar tagen utlännings skulle förfaras, måste man som regel räkna med att utlänningsen kvarbleve i förvar till dess fullständig polisutredning inskaffats. Därest utredningen gäve vid handen, att utlänningsen icke behövde omhändertagas i slutet förläggning, hade utlänningskommissionen att välja på tre möjligheter nämligen 1) att utlänningsen hänvisades till arbetsförmedling, 2) att utlänningsen överfördes till öppen förläggning i avvaktan på arbetsanskaffning och 3) att utlänningsen kvarbleve i förvar tills arbete hunnit anskaffas. Den första lösningen, som innebure att utlänningsen under tiden för arbetsanskaffningen vistades på fri fot (vanligen med understöd av medel som ställdes till förfogande av statens flyktingsnämnd), användes i flertalet fall, nämligen då arbete kunde beräknas bli anvisat inom några dagar. Det andra alternativet användes, då arbetsanskaffningen kunde beräknas draga ut på tiden och den tredje möjligheten allenast då vistelse i frihet utan arbete kunde förväntas komma att missbrukas och plats på lämpligt läger icke kunde beredas. Skulle tiden för förvar visa sig bli alltför lång, brukade om-

prövning emellertid ske. Det ankomme närmast på de olika föredragandena att tillse, att förvarstiden icke bleve alltför lång.

Beträffande fallet B hade det icke nu kunnat fastställas, när det hade blivit klart, att B icke behövde interneras, enär alltför lång tid förflutit efter handläggningen av ärendet.

Undersökningskommissionen. B har enligt beslut av länsstyrelsen i Södermanlands län hållits i förvar under tiden den 23 september—den 25 november 1944 utan att frågan om hans kvarhållande utöver två månader inom sagda tid underställts Kungl. Maj:t. Med hänsyn till att länsstyrelsen upprepade gånger anmält förhållandet till utlänningskommissionen för vidtagande av på densamma ankommande åtgärd, får ansvar anses åvila jämväl sistnämnda myndighet.

B hade bort frigivas eller överföras till öppen förläggning så snart det blivit klart, att internering icke ifrågakom. Då fullständig polisutredning inkommit till utlänningskommissionen den 30 september 1944, borde dylik åtgärd ha kunnat ske kort tid därefter. Ett anmärkningsvärt dröjsmål vid ärendets behandling inom utlänningskommissionen har alltså förelegat.

3.

En norsk snickare C, född år 1918, har från 11-årsåldern uppfostrats på barnhem i Norge och där bland annat gjort sig skyldig till upprepade stölder. Han har även vistats på en anstalt för kriminell ungdom och kan betecknas som lösdrivare.

Från år 1940 till mars 1942 var C sysselsatt bland annat vid anläggningsarbeten på flygplatser (arbetet anvisat för tysk räkning). År 1942 dömdes han till 3 års frihetsstraff för rån (slagsmål och stöld av tobakspaket). Under strafftiden sysselsattes han i tyska arbeten. Han rymde i maj 1943 och kom till Sverige den 11 september samma år.

På Kjesäter uppdagades C:s identitet och kriminella föregående. De norska myndigheterna anmälde för socialstyrelsens representant, att C troligen skulle fortsätta med lösdriveri i Sverige, samt begärde hans omhändertagande.

Den 23 september 1943 blev C — på begäran av socialstyrelsens representant i Kjesäter — av landsfiskalen i Vingåkers distrikt omhändertagen och införförd till kronohäktet i Örebro i avbidan på socialstyrelsens beslut. Anmälan om överförandet till kronohäktet inkom den 24 september 1943 till socialstyrelsen från styrelsens ombud i Kjesäter. Härjämte anmälde landsfiskalen i Vingåkers distrikt genom en den 23 september 1943 dagtecknad skrivelse till socialstyrelsen, att C omhändertagits och införförd till kronohäktet i avbidan på styrelsens beslut om hans vidare omhändertagande. Den sistnämnda skrivelsen finnes förvarad i utlänningskommissionens akt beträffande C men är icke försedd med anteckning om inkomstdag.

I ett brev, som inkom till socialstyrelsen den 25 november 1943, påminde C om att han vistats två månader i kronohäktet samt begärde att få komma till förläggning. Sedan vederbörande tjänsteman i socialstyrelsen den 13 december 1943 hos polismästaren i Örebro begärt polisutredning beträffande C och polisrapport inkommit till styrelsen den 17 december 1943, beslöt socialstyrelsen den 21 december 1943 jämlikt 11 § tillsynskungörelsen, att C skulle omhändertagas i Rengsjö förläggning, enär han i sitt hemland upprepade gånger undergått frihetsstraff för brott och det kunde antagas, att han skulle komma att här i riket fortsätta brottslig

verksamhet. Utlänningsnämnden, som hördes i efterhand, hade icke något att erinra mot omhändertagandet. Den 27 december 1943 överfördes C till Rengsjö.

Den 20 januari 1944 erhöll C uppehållstillstånd för Gudhems landsfiskalsdistrikt. Han sysselsattes sedan med jordbruksarbete till hösten 1944, då han i flera omgångar gjorde sig skyldig till stöld m. m. och dömdes till långvariga frihetsstraff. Han har därefter enligt beslut av Kungl. Maj:t ånyo omhändertagits i Rengsjö.

Landsfiskalen i Vingåkers distrikt har på förfrågan från undersökningskommissionen uppgivit följande.

Överförandet av C till kronohäktet i Örebro hade stått i överensstämmelse med en vid ifrågavarande tid tillämpad praxis. Det hade visat sig att i den stora strömmen av norska flyktingar, som anlant till Kjesäter, befunnit sig ett betydande antal personer, vilka betecknades såsom icke önskvärda av de norska myndigheterna. Därvid åsyftades främst quislingar, vilkas vistelse på Kjesäter ansågs innebära fara för de övriga flyktingarna där eller för deras anhöriga i hemlandet. Vid ett sammanträde, som i början av år 1943 ägt rum i Kjesäter mellan, förutom landsfiskalen, två övervakningschefer samt representanter för utrikesdepartementet, socialstyrelsen och försvarsstaben ävensom möjligen någon ytterligare myndighet, hade man dryftat frågan om en praktisk lösning av ifrågavarande problem. Man hade därvid överenskommit, att de icke önskvärda skulle omedelbart efter ankomsten till Kjesäter överföras till interneringsläger genom att socialstyrelsen — efter telegrafisk anmälan från styrelsens representant i Kjesäter — telegrafiskt förordnade om deras omhändertagande i förläggning. I de fall, då ett omedelbart överförande icke läte sig göra, skulle landsfiskalen — efter anmodan av socialstyrelsens representant — taga vederbörande i förvar i kronohäktet i Örebro (kronohäktet i Nyköping kunde av utrymmesskäl icke ifrågakomma). Det normala förfaringsättet skulle givetvis ha varit, att landsfiskalen till länsstyrelsen i Södermanlands län anmält, att anledning föreläge till vederbörandes omhändertagande i förläggning, och att länsstyrelsen i sin tur med tillämpning av 13 § tillsynskungörelsen anmält förhållandet till socialstyrelsen samt i avbidan på styrelsens beslut tagit vederbörande i förvar. För att undgå den tidsspillan, som vore förenad med sistnämnda förfaringsätt — ~~det rörde sig om en stor mängd flyktingar~~ — hade det tidigare relaterade ~~tillvägagångssättet~~ ansetts böra tillämpas. Landsfiskalen hade därvid haft den uppfattningen, att förvarstagandet skedde på socialstyrelsens order och ansvar. Han hade icke ansett sig ha anledning att pröva socialstyrelsens befogethet att anbefalla förvarstagande. I varje särskilt fall hade han anmält förvarstagandet till länsstyrelsen i Örebro län. Ehuru förfarandet huvudsakligen haft avseende på quislingar, hade det kommit till användning även beträffande kriminella norska flyktingar, vilka de norska myndigheterna icke velat ta om hand i Kjesäter.

Länsstyrelsen i Södermanlands län — inom vilket län Kjesäter är beläget — har icke haft någon befattning med det nu ifrågavarande ärendet.

Länsstyrelsen i Örebro län har i ett av undersökningskommissionen inhämtat yttrande anfört, att landsfiskalen i Vingåkers distrikt till länsstyrelsen anmält, att han på anmodan av socialstyrelsen omhändertagit C och låtit förpassa honom till kronohäktet i Örebro i avbidan på socialstyrelsens beslut om hans vidare omhändertagande. Någon anmälan om C:s tagande i förvar hade däremot icke inkommit och länsstyrelsen hade ej heller i övrigt vidtagit annan åtgärd i ärendet än att länsstyrelsen för verkställighet över-

lämnat socialstyrelsens sedermera fattade beslut om C:s omhändertagande i förläggning.

I ett på undersökningskommissionens begäran avgivet yttrande har *utlänningskommissionen* anfört bland annat följande.

Då C enligt uppgifter från norska legationens rettskontor varit straffad flera gånger i Norge, bland annat för rån, samt då han i Norge saknat fast bostad, lät socialstyrelsens ombud i Kjesäter den 23 september 1943 i enlighet med gällande praxis överföra C till kronohäktet i Örebro, varom socialstyrelsens utlänningsbyrå underrättades i skrivelse samma dag. Huruvida denna skrivelse kommit vederbörande tjänsteman — sekreterare Strange — tillhanda, kan denne numera icke erinra sig. Anledningen till att meddelandet om C:s omhändertagande i förvar icke observerats torde ha sin förklaring däri, att sagda meddelande inskjutits i en skrivelse, vari meddelades, vari styrelsens beslut att överföra två norska quislingar till Hälsingmo förläggning verkställdes. Liknande meddelanden från Kjesäter brukade alltid särskiljas. Då meddelanden om verkställda interneringsbeslut icke erfordrade någon särskild åtgärd från vederbörande tjänstemans sida och meddelandet om C:s tagande i förvar antagligen felaktigt uppfattats som ett verkställande av interneringsbeslut, torde detta ha varit orsaken till förbi-seendet av vederbörande tjänsteman.

Sedan länsstyrelsen i Örebro län underrättat styrelsen (telefonsamtal i december) om att C hölls i förvar samt kriminalpolisen i Örebro inkommit med rapport, överfördes C genom beslut av styrelsen den 21 december 1943 till Rengsjö utlänningsförläggning. Han utskrevs därifrån den 20 januari 1944, således inom fyra månader från det han tagits i förvar.

Undersökningskommissionen. C har — efter anmodan av socialstyrelsens representant i Kjesäter — den 23 september 1943 omhändertagits av landsfiskalen i Vingåkers distrikt samt därefter kvarhållits i fängsligt förvar till den 27 december 1943, således tillhoppa 96 dagar. Frågan om hans kvarhållande utöver två månader har icke underställts Kungl. Maj:t. Landsfiskalen skulle eventuellt ha ägt befogenhet att taga C i förvar enligt bestämmelserna i 33 § utlänningslagen angående förfarandet då utvisning kan ifrågasättas, men anmälan om utvisningsanledning har icke lämnats till länsstyrelsen. För socialstyrelsen har någon rätt att förordna om förvarstagande icke förelegat i detta fall, eftersom C icke var omhändertagen i slutet förläggning. Länsstyrelse, som ägt rätt att meddela förvarsbeslut beträffande C — i detta fall länsstyrelsen i Södermanlands län — har icke förordnat härom eller ens tagit någon befattning med ärendet.

Den i författningarna föreskrivna ordningen för förvarstagande har sålunda icke iakttagits i detta fall. Undersökningskommissionen vill beträffande landsfiskalens uppfattning, att förvarstagandet skedde på socialstyrelsens order och ansvar, framhålla att såsom nyss nämnts socialstyrelsen icke haft någon befogenhet att taga C i förvar. Av utlänningskommissionens uttalanden framgår, att förvarstagandet av C utgör ett exempel på ett vid denna tid brukligt förfaringssätt. Då förfaringssättet tillskapats efter överläggning med socialstyrelsen samt i det nu avsedda fallet anmälan om förvarstagandet med begäran om förfaringsbesked ingivits av landsfiskalen till socialstyrelsen,

bör enligt undersökningskommissionens mening ansvar för C:s fortsatta hållande i förvar anses ha åvilat sistnämnda myndighet.

Sedan anmälan om C:s tagande i förvar inkommit till socialstyrelsen den 24 september 1943, har ärendet — trots att påminnelse från C inkommit den 25 november 1943 — på grund av förbiseende icke kommit under behandling i socialstyrelsen förrän i december 1943, då enligt vad utlänningskommissionen uppger telefonpåminnelse från länsstyrelsen i Örebro län inkommit, tydligen före den 13 december 1943. Vid denna tid hade tvåmånadersfristen redan överskridits med åtskilliga dagar. Ehuru slutlig handläggning av ärendet sålunda var synnerligen angelägen, har C icke kunnat lämna fängelset förrän den 27 december 1943. Även detta innebär enligt undersökningskommissionens mening en anmärkningsvärd långsamhet vid ärendets behandling.

4.

Den 5 september 1944 togs en norrman om hand av kriminalpolisen i Stockholm och underkastades förhör. Han förklarade, att hans namn vore »Sigurd» D, att han från år 1942 vistats någon tid i Tyskland på ett fångläger samt att han i augusti 1944 nödgats fly från Norge efter en konflikt med en tysk soldat. Han hade passerat gränsen illegalt. Den 18 september 1944 sändes han till Kjesäter, där man några dagar senare utrönte, att hans verkliga namn vore *Erling Konrad D*, samt att han åtskilliga gånger varit straffad i Norge för stöld och inbrott.

I skrivelse, som inkom till utlänningskommissionen den 21 september 1944, meddelade landsfiskalen i Vingåkers distrikt att han på anmodan av utlänningskommissionens ombud i Kjesäter den 20 september 1944 införfassat D till kronhäktet i Örebro i avbidan på utlänningskommissionens beslut om hans vidare omhändertagande. Anmälan om förvarstagandet ingavs till utlänningskommissionen jämväl av dess ombud i Kjesäter.

I skrivelse den 16 oktober 1944, som inkom till utlänningskommissionen den 18 oktober 1944, meddelade dess representant i Kjesäter, att han från Örebro fått underrättelse om att D ännu icke varit i förhör, då någon begäran därom icke ingått från utlänningskommissionen. Sedan en tjänsteman i utlänningskommissionen den 28 oktober 1944 begärt skyndsamt polisförhör och rapport inkommit den 7 november 1944, fattade utlänningskommissionen den 18 november 1944 beslut om internering. Samma dag telegraferade utlänningskommissionen till länsstyrelsen i Örebro, att norske medborgaren »Sigurd» D skulle omhändertagas i Rengsjö förläggning.

Den 19 november 1944 meddelade länsstyrelsen genom telegram till utlänningskommissionen, att någon Sigurd D icke funnes i Örebro, samt frågade om Erling Konrad D avsåges. Följande dag upplärdes missförståndet med förnamnet per telefon med länsstyrelsen i Örebro så att D den 21 november 1944 kunde lämna fängelset i Örebro och överföras till Rengsjö.

Utlänningsnämnden, som hördes i efterhand, hade icke något att erinra mot att D omhändertogs i förläggning.

D friskrevs från Rengsjö den 31 december 1944 och beviljades uppehållstillstånd i Hedesunda landsfiskalsdistrikt. Den 29 maj 1945 utreste D ur riket.

Sedan undersökningskommissionen anhållit om utlänningskommissionens uttalande i ärendet har *utlänningskommissionen* anfört bland annat följande.

I en den 20 september 1944 dagtecknad skrivelse anmälde landsfiskalen i Ving-

åkers landsfiskalsdistrikt, att han nämnda dag på begäran av utlänningskommissionens ombud vid mottagningscentralen i Kjesäter till kronohäktet i Örebro införpassat norske medborgaren Erling Konrad D, född 1920. Skrivelsen skulle enligt å densamma efter dess ankomst till utlänningskommissionen anbringad stämpel överlämnas till sekreteraren Strange för kändedom.

Den 20 september 1944 insände även utlänningskommissionens tjänsteförretande ombud å Kjesäter, Anders Feijen, en skrivelse till utlänningskommissionen, vari, utöver uppgifter rörande andra norska medborgare varom här ej är fråga, meddelades, att D samma dag överförts till kronohäktet i Örebro. Skrivelsen åtföljdes av en å Kjesäters norska lägerexpedition upprättad rapport rörande D jämte sammanställning av honom berörande uppgifter ur det norska straffregistret. Av rapporten framgår, att D vid förhöret inför Stockholmspolisen falskeligen uppgivit sitt förnamn vara Sigurd. Nämnda handlingar ha enligt datumstämpel inkommit till utlänningskommissionen den 22 september 1944 och torde enligt vad som kan utläsas av en å Feijens skrivelse anbringad blyertsanteckning ha varit färdiga att överlämnas till sekreteraren Strange den 25 september 1944.

Av en den 16 oktober 1944 dagtecknad skrivelse från Feijen å Kjesäter framgår, att denne samma dag till sekreteraren Strange anmält, att D alltjämt befunne sig å kronohäktet i Örebro, samt att Strange därvid begärt att ny rapport skulle insändas. Härav synes framgå, att handlingarna rörande D av okänd anledning blivit undanlagda och då icke kunde av Strange tillrättasfinnas. Strange har tydligen bedömt ärendet såsom angeläget och utbett sig att få kopior av tidigare insända skrivelser om D insända under Stranges personliga adress eventuellt notarie Hugos.

Å Feijens skrivelse har Strange antecknat: »Skriv polisen i Örebro», varjämte Hugo med signum angivit, att han tagit del av skrivelsen. Hugo har härefter skriftligen hos polismästaren i Örebro begärt förhör med D. Skrivelsen härom expedierades den 28 oktober 1944.

Rapport över detta förhör inkom till kommissionen den 7 november 1944 och torde därefter jämte dossier å D ha inlämnats till Hugo. Närmare anteckning härom saknas, och Hugo kan icke nu erinra sig några detaljer rörande handläggningen av detta ärende. Av handlingarna i ärendet framgår, att telegrafiskt besked om D:s överförande till Rengsjö förläggning avsändes till länsstyrelsen i Örebro den 18 november 1944.

Beträffande det av undersökningskommissionen påtalade förhållandet, att i telegrammet till länsstyrelsen i Örebro oriktigt förnamn angivits, må anföras, att i den beträffande D upprättade dossieren använts det av honom själv felaktigt uppgivna förnamnet Sigurd. Den i dossieren förvarade namnplåten har stansats efter denna uppgift, varför D alltså från början å centralregisterkort och centraldossier erhållit förnamnet Sigurd. Medan Hugo å det å rapporten från kriminalpolisen i Örebro tecknade telegramkonceptet utskrivit förnamnet Erling Konrad torde den kvinnliga befattningshavare, som expedierat telegrammet, ha använt den dossieren åstämplade namnuppgiften. Denna har sedermera med bläck rättats. Uppgift om tidpunkten för rättelsen saknas dock.

En granskning av förevarande ärendes handläggning å utlänningskommissionen ger vid handen, att densamma i vissa avseenden varit mindre tillfredsställande. Orsakerna härtill måste anses härröra från den anhopning av ärenden, som vid denna tidpunkt var för handen. Härutinnan får utlänningskommissionen hänvisa till vad utlänningskommissionen anfört i yttrande till undersökningskommissionen den 26 oktober 1945 i ärende rörande A beträffande de förhållanden, under vilka kommissionens tjänstemän hade att utföra sitt arbete under hösten 1944 och fram till våren 1945.

Undersökningskommissionen. D har, efter anmodan av utlänningskommissionens representant i Kjesäter, den 20 september 1944 omhändertagits av landsfiskalen i Vingåkers distrikt samt därefter kvarhållits i förvar till den 21 november 1944. Beträffande det vid förvarstagandet tillämpade förfarings sättet och ansvaret för D:s hållande i förvar får undersökningskommissionen hänvisa till vad som ovan uttalats angående utlännen C.

Med hänsyn till uppgifterna om D:s kriminella förflutna torde frågan om hans omhändertagande i Rengsjö förläggning icke ha erfordrat någon mera tidsödande prövning. Av den sammanlagda tid som D hållits i förvar — 61 dagar — har emellertid, sedan tiden för inhämtande av polisutredning frånräknats, 49 dagar åtgått för ärendets beredning och avgörande hos utlänningskommissionen. Handläggningen visar att utlänningskommissionen dröjt med avgörandet av ärende om utskrivning från fängsligt förvar till tiden för två månadersfristens utgång. Genom misstag i fråga om D:s rätta förnamn har fristen överskridits med en dag.

5.

Ryska medborgarna, maskinisten E, född år 1910, och bagaren F, född år 1916, ha båda varit i rysk krigstjänst, råkat i tysk fångenskap och vistats på ett fångläger i Finland. De inkommo i september 1944 till Sverige vid Pajala samt togos om hand av polismyndigheten, varefter de enligt beslut av utlänningskommissionen överfördes till förläggningen Lisma i Huddinge socken. Natten till den 9 oktober 1944 rymde de från Lisma. Efterlysningar i anledning av rymningen intogs den 14 respektive den 20 oktober 1944 i statens kriminaltekniska anstalts publikation »Utlänningsmeddelande». Därvid angavs, att E och F »skulle» tagas i förvar samt meddelande lämnas utlänningskommissionen. I de koncept till efterlysningarna, som förvaras i utlänningskommissionens dossierer angående E och F, har däremot använts uttrycket »torde» tagas i förvar.

Redan den 9 oktober 1944 omhändertogs E och F av landsfiskalen i Haninge distrikt, varvid de insattes i arrestlokal. Samma dag skrev landsfiskalen till utlänningskommissionen och begärde besked, huru med E och F samt ytterligare tre ryska medborgare skulle förfaras. Under den 9 oktober och de därpå följande dagarna förekom dessutom upprepad telefonkontakt mellan landsfiskalen och utlänningskommissionen, varvid enighet nåddes om att E och F skulle kvarbliva i arrestlokalen samt, den 14 oktober, att de skulle överföras till Långholmens kronohäkte. Sistnämnda dag översände landsfiskalen tillika till utlänningskommissionen en avskrift av förpassningen (ordern om förflyttningen), varuti angavs, att E och F jämte tre andra utlänningar tagits i förvar i avvaktan på utlänningskommissionens vidare förordnande, huru med dem skulle förfaras. I särskild skrivelse uppgav landsfiskalen vidare, att ärendet icke föranledde någon vidare åtgärd från hans sida.

Den 2 november 1944 beslöt utlänningskommissionen (föredragande sekreteraren Senning), att E och F samt ytterligare tre ryska medborgare skulle överföras till Lenhovda förläggning. Beslutet skulle genom telegram samma dag delgivas överståthållarämbetet för verkställighet. Då dossierer hunnit uppläggas endast å de tre övriga men icke på E och F, kom emellertid — på grund av förbiseende vid avsändandet av telegrammet — detta att upptaga namnen endast på förstnämnda tre personer medan namnen på E och F, för vilka dossierer icke förelågo, utelämnades.

Den 3 januari 1945 meddelade assistenten på kronohäktesavdelningen på Långholmen till utlänningskommissionen, att E och F alltjämt kvarhöllos i förvar. Utlänningskommissionen förordnade samma dag, att beslutet av den 2 november 1944 skulle telegrafiskt meddelas överståthållarämbetet för verkställighet. Anledningen till dröjsmålet antecknades i protokollet.

Den 4 januari 1945 avtransporterades E och F från Långholmen till Lenhovda. I slutet av januari överfördes de till skogsarbetarförläggning.

Sedan undersökningskommissionen begärt yttrande i ärendet från *landsfiskalen i Haninge distrikt*, har denne i skrivelse den 27 september 1945 anfört följande.

Han ansåge sig icke ha fattat något beslut om utlänningsarnas tagande i förvar. Då utlänningsarna icke varit försedda med pass eller andra legitimationshandlingar, hade det omedelbara omhändertagandet varit betingat av bestämmelserna angående avvisning i 4 kap. utlänningslagen. Vid telefonsamtal den 9 oktober 1944 hade landsfiskalen erhållit telefonmeddelande från föreståndaren för Lismaförläggningen att utlänningsarna »enligt besked av byråchefen Schmidt skulle kvarhållas i förvar» på polisstationen. Vid upprepade telefonsamtal med byråchefen Schmidt de därpå följande dagarna hade landsfiskalen av denne erhållit »synnerligen kategoriska besked», att utlänningsarna skulle kvarbliva i polisarresten, till dess utlänningskommissionen hade hunnit föranstalta om polisutredning beträffande dem. Härigenom hade landsfiskalen erhållit den uppfattningen, att utlänningsarna redan från den 9 oktober 1944 hållits i förvar på utlänningskommissionens ansvar — närmast med stöd av 14 § tillsynskungörelsen, vilken enligt landsfiskalens mening varit tillämplig, »enär utlänningsarna tidigare varit omhändertagna i förläggning». På grund härav hade landsfiskalen saknat anledning att anmäla förhållandet för länsstyrelsen.

Härefter har *utlänningskommissionen*, som beretts tillfälle att taga del av landsfiskalens yttrande, på framställning från undersökningskommissionen uttalat sig i ärendet och därvid vitsordat, att E och F på grund av förbiseende vid expedieringen av ett telegram icke blivit överförda till Lenhovda omedelbart efter beslutet den 2 november 1944. Härjämte har utlänningskommissionen framhållit följande.

De från utlänningskommissionen till landsfiskalen lämnade meddelandena hade icke inneburit, att utlänningskommissionen för sin del fattat beslut om utlänningsarnas tagande i förvar. Utlänningskommissionen ägde befogenhet att förordna om tagande i förvar allenast beträffande sådan utlännings, som vore intagen på slutet förläggning (14 § tillsynskungörelsen). Då Lisma vore ett öppet läger, hade sådan befogenhet icke förelegat i förevarande fall och utlänningskommissionen hade heller icke meddelat något beslut av dylikt innehåll. Utlänningskommissionen hade meddelat landsfiskalen att utlänningsarna »lämpligen borde» kvarhållas i polisarresten och sedermera »tillrätt» landsfiskalen att överflytta dem till kronohäktet. Utlänningskommissionen hade därvid avsett, att landsfiskalen borde taga utlänningsarna i förvar med stöd av socialdepartementets cirkulärskrivelse den 27 februari 1942, enär utlänningsarna anträffats inom område, där de icke ägde uppehålla sig. Anmälan om förvarstagandet och grunden härtill hade rätteligen bort genom landsfiskalens försorg tillställas länsstyrelsen i Stockholms län, som härvid, i överensstämmelse med 49 § sista stycket utlänningslagen, varit skyldig att före den 8 december 1944 underställa Kungl. Maj:t frågan om utlänningsarnas fortsatta hållande i förvar. Därest sådant underställande skett, hade saken tidigare uppmärksamats, senast i samband med underställandet men troligen tidigare vid eventuell underhandsförfrågan från länsstyrelsen.

Undersökningskommissionen. Sedan E och F den 9 oktober 1944 tagits i förvar av landsfiskalen i Haninge distrikt, har utlänningskommissionen den 2 november 1944 fattat beslut om deras överförande till öppet arbetsläger. På grund av förbiseende vid expedieringen av beslutet har detsamma icke verkställts förrän den 4 januari 1945, eller 63 dagar senare. Härigenom ha E och F kommit att hållas i förvar sammanlagt två månader och 26 dagar. Frågan om deras hållande i förvar utöver två månader har icke underställts Kungl. Maj:t.

Olika meningar ha framförts om vilken myndighet som skall anses ha meddelat beslut om E:s och F:s tagande i förvar. Undersökningskommissionen delar utlänningskommissionens uppfattning att beslutet härom får anses ha fattats av landsfiskalen i Haninge distrikt. Utlänningskommissionen har icke ägt befogenhet att besluta om tagande i förvar av utlänningar, vilka icke varit omhändertagna i slutet förläggning.

Den omständigheten, att myndigheterna ha olika meningar i frågan om vem som fattat förvarsbeslutet, utgör enligt undersökningskommissionens mening ett belysande exempel på den ovisshet i fråga om befogenheten att taga i förvar och förfarandet i anslutning därtill, som på sina håll förelegat. Formuleringen av efterlysningarna — vilka utfärdades först efter det att E och F gripits — bestyrker att oklarhet förelegat i kompetensfrågan. Innebörden av cirkuläret den 27 februari 1942 behandlar undersökningskommissionen i annat sammanhang.¹ Här må emellertid framhållas, att någon skyldighet för landsfiskalen att till länsstyrelsen anmäla förvarstagande enligt cirkuläret icke kan anses föreligga.

Även om förvarstagandet skett enligt beslut av landsfiskalen i Haninge distrikt får likväl — sedan denne i enlighet med cirkuläret anmält åtgärden till utlänningskommissionen med begäran om förfaringsbesked — ansvaret för utlänningarnas fortsatta kvarhållande i fängsligt förvar anses ha åvilat utlänningskommissionen.

6.

En norsk sjöman G, född år 1922, har inkommit till Sverige första gången i april 1940 och andra gången i juni 1941. I Sverige har han upprepade gånger varit ådömd straff för förmögenhetsbrott samt under vistelse på olika läger gjort sig skyldig till disciplinförseelser. Under skilda perioder i frihet har han haft svårt att finna sig till rätta i anvisade arbetsanställningar.

Genom utslag den 14 mars 1944 dömdes G av rådhusrätten i Uppsala till tre månaders straffarbete för snatteri och brott mot utlänningslagen. Under det G avtjänade straffet, meddelade länsstyrelsen i Örebro län beslut om hans utvisning. Därefter förordnade Kungl. Maj:t den 2 juni 1944 i fråga om utvisningens verkställande, att G icke mot sin vilja finge befordras till sitt hemland eller till land, varest han kunde antagas icke åtnjuta trygghet mot att bliva återsänd till förstnämnda land. I avbidan på utvisningens verkställande skulle G efter utståndet straff omhändertagas för vistelse i förläggning, socialstyrelsen dock obetaget att,

¹ Se sid. 230 o. f.

där omständigheterna prövades sådant medgiva, förordna om hans övervakande i annan ordning.

Med stöd av Kungl. Maj:ts beslut förordnade socialstyrelsen den 5 juni 1944, att G efter strafftidens utgång skulle omhändertagas på Långmora förläggning. Härifrån utskrevs G den 4 september 1944 och beviljades uppehållsvisering för Stora Tuna landsfiskalsdistrikt.

Den 29 september 1944 dömdes G av Falu domsagas södra tingslags häradsrätt till tre månaders straffarbete för stöld. Strafftiden utgick den 2 januari 1945. Länsstyrelsen i Västernorrlands län, som icke kände till det tidigare utvisningsbeslutet, emedan detta enligt då gällande bestämmelser icke intagits i publikationen »Utlänningsmeddelande» — vilket däremot sker från och med den 1 augusti 1944 — fattade den 13 december 1944 beslut om G:s utvisning ur riket. I samma beslut förordnade länsstyrelsen med stöd av 36 § utlänningslagen, att G skulle hållas i förvar i avbidan på utvisningens verkställande eller, därest frågan om verkställigheten underställdes Kungl. Maj:ts prövning, intill dess Kungl. Maj:t meddelade beslut i ärendet. Avskrift av utvisningsutslaget översändes till utlänningskommissionen enligt 58 § i 1937 års utlänningskungörelse. Anmälningen tillfördes G:s dossier i utlänningskommissionen.

Jämlikt föreskrift i 36 § utlänningslagen anmälde länsstyrelsen i Västernorrlands län den 21 december 1944 utvisningsärendet hos Kungl. Maj:t. Under hänvisning till det tidigare meddelade utvisningsbeslutet ävensom till Kungl. Maj:ts beslut den 2 juni 1944 angående förfarandet med G i avbidan på utvisningens verkställande uppmanade föredraganden i justitiedepartementet länsstyrelsen att återkalla den till Kungl. Maj:t gjorda anmälningen. Detta gjorde länsstyrelsen genom skrivelse den 3 januari 1945, dock utan att samtidigt beslutet om G:s hållande i förvar upphävdes eller utlänningskommissionen enligt 13 § tillsynskungörelsen underrättades om att anledning föreläge till G:s omhändertagande i förläggning.

G avtjänade frihetsstraffet på kronohäktet i Sundsvall. Sedan strafftiden utgått den 2 januari 1945 utan att något beslut om förflyttning till interneringsläger eller om frigivning avhörts, upplyste föreståndaren för häktet på G:s fråga, att det brukade taga omkring 3 veckor efter strafftidens slut innan beslut kunde förväntas huru med en utvisad skulle förfaras.

Den 13 mars 1945 inkom till utlänningskommissionen en skrivelse från G med påminnelse om att han kvarhölls i förvar. Utlänningskommissionen satte sig då i förbindelse med länsstyrelsen i Västernorrlands län, som därefter i en den 20 mars 1945 dagtecknad skrivelse anhöll, att utlänningskommissionen måtte med förtursrätt upptaga ärendet till prövning. I skrivelsen angavs att — sedan anmälningen till Kungl. Maj:t återkallats — frågan om G:s omhändertagande i förläggning kommit åt sidan.

Den 23 mars 1945 förordnade utlänningskommissionen, att G skulle omhändertagas på Smedsbo förläggning. Genom telegrafisk underrättelse kunde överförandet ske samma dag. Avsikten var därvid att G fortast möjligt skulle utplaceras i arbete. Den 13 april 1945 upphävdes interneringsbeslutet och G beviljades uppehållsvisering för vistelse inom Sätters landsfiskalsdistrikt, där han av länsarbetsnämnden i Falun anvisades skogsarbete.

Hos undersökningskommissionen har G anfört klagomål över att han kvarhållits i förvar efter strafftidens slut. Undersökningskommissionen har inhämtat yttrande från utlänningskommissionen och från länsstyrelsen i Västernorrlands län.

Utlänningskommissionen har i skrivelse den 14 juni 1945 anfört, att det i juni 1944 av Kungl. Maj:t meddelade beslutet om internering av G icke kunde anses

gälla efter det att G av kommissionen utskrivits från förläggningen. Enär länsstyrelsen icke före den 20 mars 1945 hos utlänningskommissionen yrkat omhändertagande av G jämlikt 13 § tillsynskungörelsen, vore utlänningskommissionen icke ansvarig för G:s hållande i förvar efter den 2 januari 1945.

Härjämte har *sekreteraren Strange*, vilken föredragit ärendet i utlänningskommissionen, vid förfrågan från undersökningskommissionen meddelat, att det måhända icke klart framginge av den vid ifrågavarande tid gällande utlänningslagstiftningen, att ett av Kungl. Maj:t meddelat beslut om utlänningsomhändertagande i förläggning icke kunde anses gällande, sedan utlänningen en gång frigivits från internering genom utlänningskommissionens beslut. Efter konferenser med justitiedepartementet hade man emellertid tillämpat en dylik tolkning i praxis, emedan utlänningen härigenom komme i bättre ställning. Därest Kungl. Maj:ts interneringsbeslut återupplivades, kunde nämligen utlänningen först efter 6 månader vinna omprövning av sitt fall, då däremot ett av utlänningskommissionen fattat nytt interneringsbeslut omprövades redan efter 4 månader. Härjämte ägde utlänningen i det senare alternativet klagerätt hos Kungl. Maj:t.¹

Länsstyrelsen i Västernorrlands län har i yttrande den 29 juni 1945 anført, att länsstyrelsen — som genom översändandet av avskrift av utvisningsbeslutet den 13 december 1944 underrättat utlänningskommissionen om att G hölles i förvar på kronohäktet — haft den uppfattningen att det ankommit på utlänningskommissionen att på grund av Kungl. Maj:ts beslut den 2 juni 1944 besluta om huru med G skulle förfaras efter strafftidens slut. Så snart länsstyrelsen uppmärksammat, att G kvarhållits utöver föreskrivna två månader, och då beslut i ärendet ej avhört från utlänningskommissionen, hade länsstyrelsen avlåtit skrivelsen den 20 mars 1945 med anhållan om skyndsam behandling av ärendet. Länsstyrelsen hade därvid icke ansett sig böra häva förordnandet om G:s hållande i förvar, förrän utlänningskommissionen fattat beslut i frågan. Däremot underrättades Kungl. Maj:t enligt 16 § tillsynskungörelsen. Enligt underhandsmeddelande från utlänningskommissionen skulle G kompenseras för den längre förvaringstiden genom förkortad vistelse i förläggning. Med hänsyn härtill och till förhållandena i övrigt i fallet syntes G icke ha lidit anmärkningsvärd oförrätt genom det, som det syntes, obehövt långa kvarhållandet i förvar.

Undersökningskommissionen. G har enligt beslut av länsstyrelsen i Västernorrlands län hållits i förvar två månader 21 dagar efter strafftidens utgång. Beslutet har icke inom två månader underställts Kungl. Maj:t.

Visserligen har utlänningskommissionen i mitten av december 1944 blivit underrättad om att G skulle hållas i förvar efter strafftidens utgång, men det synes likväl knappast böra riktas anmärkning mot utlänningskommissionen för att kommissionen icke på grund av denna underrättelse till prövning upptagit frågan om G:s överförande till förläggning. Underrättelsen har nämligen erhållits endast i form av en avskrift av utvisningsutslaget, av vilket för övrigt icke klart framgick, huruvida beslutet skulle underställas Kungl. Maj:t eller icke.

Ansvaret måste i stället anses åvila länsstyrelsen i Västernorrlands län, som försummat att — efter återkallandet av anmälningen hos Kungl. Maj:t — meddela utlänningskommissionen, att behov föreläge att omhändertaga G i

¹ Undersökningskommissionen har uppmärksammat, att socialstyrelsen i andra, härmed jämförliga fall haft annan uppfattning om den fortsatta tillämpligheten av tidigare fattade beslut av Kungl. Maj:t. Se sid. 108.

förläggning. Därest sådant meddelande avgivits i samband med återkallelsen, hade förvarstiden bort kunna begränsas icke allenast till två månader utan till avsevärt kortare tid.

Det må slutligen framhållas såsom egendomligt att icke länsstyrelsen genom utredning i ärendet erhållit kännedom om det tidigare meddelade utvisningsbeslutet.

7.

En rysk skomakare H, född år 1908, kom efter att ha flytt ur finsk krigsfångenskap till Sverige den 20 december 1944.

Samma dag som H överskred gränsen togs han av landsfiskalen i Haparanda distrikt i förvar och insattes i rannsakningshäktet i Haparanda.

Sedan landsfiskalens anhållan om förfaringsbesked inkommit till utlänningskommissionen den 27 december 1944 och utlänningskommissionen den 30 samma månad begärt utförlig polisutredning angående H, inkom polisrapport till utlänningskommissionen den 12 januari 1945.

Den 26 januari 1945 begärde utlänningskommissionen ytterligare polisutredning angående H. Ny polisrapport inkom till utlänningskommissionen den 5 februari.

Sedan utlänningskommissionen begärt utlänningsnämndens yttrande och nämnden den 13 februari 1945 uttalat, att övervägande skäl syntes tala för att H omhändertogs för vistelse i förläggning, fattade utlänningskommissionen den 16 februari 1945 beslut i ärendet. H meddelades uppehållstillstånd för Västerbottens län, varjämte han ålades att inställa sig inför länsarbetsnämnden i Umeå. Samtidigt utfärdades främlingspass. Beslutet meddelades samma dag genom telegram till landsfiskalen i Haparanda.

Den 22 februari 1945, således två dagar efter tvåmånadersfristens utgång, utskrevs H från rannsakningshäktet och transporterades till Umeå.

Sedan undersökningskommissionen anhållit om förklaring till att H först den 22 februari 1945 utskrevs från rannsakningshäktet, har *landsfiskalen i Haparanda distrikt* anfört bland annat följande.

Polispersonalen i distriktet, som delvis varit decimerad på grund av militärinkallelser, hade icke räckt till som förare och vårdare åt de många hundra utläningar, som under kriget kommit över gränsen. För detta ändamål hade därför måst anlitas enskilda, pålitliga personer i staden eller dess närhet, främst tull- och järnvägstjänstemän i lägre ställning.

Det hade icke varit möjligt att sända H till Umeå utan vårdare, emedan han endast talade ryska och några ord finska samt tvenne tågbyten ingingo i den 484 km långa resan. Dagen innan telegrammet om H:s frigivning anlände, hade transporter på sammanlagt 55 utläningar avgått, och det lyckades icke vederbörande överkonstapel att anskaffa vårdare förrän den 21 februari, varefter resan företogs följande dag. Under de två sista dagarna av vistelsen i Haparanda hade H för övrigt delvis uppehållit sig utanför häktet för fotografering och polisförhör i anledning av att han sökt främlingspass.

Utläningar hade i första hand brukat förvaras i utrymmen i anslutning till polisstationen, där de åtnjutit relativ frihet, legat i ordentliga sängar med lakan samt ätit matserveringsmat. Endast då dessa utrymmen icke räckt till, hade flyktingar förpassats till rannsakningshäktet i avbidan på utlänningskommissionens beslut.

Undersökningskommissionen. H har omhändertagits av landsfiskalen i Haparanda distrikt och därefter hållits i förvar sammanlagt två månader och 2 dagar utan att frågan om hans kvarhållande underställts Kungl. Maj:t.

Från det rapport om förvarstagandet inkommit till utlänningskommissionen har — sedan tiden för inhämtande av polisutredning frånräknats — 28 dagar åtgått till ärendets behandling och expediering i utlänningskommissionen och utlänningsnämnden. Fallet visar att utlänningskommissionen dröjt med avgörande av ärende om frigivning från fängsligt förvar till i slutet av tvåmånadersfristen.

Sedan utlänningskommissionens beslut om H:s överförande till länsarbetsnämnden i Umeå telegrafiskt delgivits landsfiskalen, har H hållits i fängsligt förvar ytterligare 6 dagar. Enligt undersökningskommissionens mening hade H i avbidan på transportens ordnande bort anvisas annan uppehållsplats än rannsakningshäktet.

8.

En rysk kemilärare I, född år 1913, kom efter att ha flytt ur finsk krigsfångenskap till Sverige den 19 december 1944.

Samma dag som I överskred gränsen togs han av landsfiskalen i Haparanda distrikt i förvar och insattes i rannsakningshäktet i Haparanda.

Sedan landsfiskalens anhållan om förfaringsbesked inkommit till utlänningskommissionen den 27 december och utlänningskommissionen den 30 i samma månad begärt utförlig polisutredning angående I, inkom polisrapport till utlänningskommissionen den 12 januari 1945. Härefter hördes utlänningsnämnden, som den 31 januari 1945 uttalade, att den funne övervägande skäl tala för I:s omhändertagande i förläggning.

Den 15 februari 1945 beslöt utlänningskommissionen, att I skulle omhändertagas i Lisma utlänningsläger. Beslutet meddelades samma dag genom telegram till landsfiskalen i Haparanda.

Den 20 februari 1945, således en dag efter tvåmånadersfristens utgång, utskrevs I från rannsakningshäktet och transporterades till Lisma.

Sedan undersökningskommissionen anhållit om förklaring till att I först den 20 februari 1945 utskrevs från rannsakningshäktet, har *landsfiskalen i Haparanda* lämnat en allmän redogörelse för tillgången till förare och vårdare i Haparanda samt för flyktingars förvaring. Beträffande yttrandet i denna del hänvisar undersökningskommissionen till redogörelsen för fallet H ovan. Vad angår det nu ifrågavarande fallet har landsfiskalen härjämte framhållit, att förhållandena angående I hade varit i huvudsak desamma som beträffande H. Samma dag telegrammet anlant hade vederbörande överkonstapel beordrats att anskaffa förare för transport till Lisma men det hade av liknande skäl icke varit möjligt att anskaffa förare förrän den 19 februari med avresa den 20 februari.

Undersökningskommissionen. I har omhändertagits av landsfiskalen i Haparanda distrikt och därefter hållits i förvar sammanlagt två månader och en dag utan att frågan om hans kvarhållande underställts Kungl. Maj:t.

Sedan uppgift om förvarstagandet inkommit till utlänningskommissionen har — sedan tiden för inhämtande av polisutredning frånräknats — 38 dagar åtgått till ärendets behandling och expediering i utlänningskommissionen och utlänningsnämnden. Fallet visar, att utlänningskommissionen dröjt med avgörande av ärende om frigivning från fängsligt förvar till i slutet av två-månadersfristen.

Sedan utlänningskommissionens beslut om I:s överförande till Lisma förläggning telegrafiskt delgivits landsfiskalen, har I hållits i fängsligt förvar ytterligare 5 dagar. Enligt undersökningskommissionens mening hade I i avbidan på transportens ordnande bort anvisas annan uppehållsplats än rannsakningshäktet.

Utlänningskommissionens allmänna redogörelse. Utlänningskommissionen har i sitt ovan i fallet A berörda yttrande den 26 oktober 1945 jämväl lämnat en redogörelse för de förhållanden, under vilka kommissionens tjänstemän fram till våren 1945 hade att utföra sitt arbete. Till denna redogörelse har utlänningskommissionen även hänvisat i sitt yttrande i ärendet beträffande D. Utlänningskommissionen har till en början anført, att lokalförhållandena bland annat för den avdelning inom socialstyrelsen, som hade att handlägga interneringsärenden (sedermera kontrollbyrån i utlänningskommissionen), hade varit synnerligen otillfredsställande, särskilt under år 1944 och början av år 1945. Lokalbristen hade på ett definitivt sätt under denna tid hindrat avdelningens rekrytering med erforderlig ny personal. Ansträngningar från ledningens sida att råda bot mot lokalbristen hade till en början icke lett till någon förbättring för denna avdelning. Först genom ianspråktagandet i medio av februari 1945 av den då färdiga barackbyggnaden på Riddarholmen, om vars byggande framställning gjorts i oktober 1944, kunde den olidliga situationen anses ha förbättrats om också ej eliminerats.

Svårigheterna med avseende å lokalfrågan hade självfallet accentuerats av det ökade antalet flyktingar, som sökt sig till vårt land. Utlänningskommissionen ville i detta sammanhang erinra om att norska flyktingar av kända anledningar i stort antal hitkommit hela sommaren och hösten 1944 och att denna flyktingström kulminerat våren 1945. Även de danska flyktingarnas antal hade varit betydande. De svåraste problemen ur rent kvantitativ synpunkt hade dock orsakats av den masstillströmning av flyktingar, som ägt rum sommaren och hösten 1944 från Finland och de baltiska länderna. Särskilt den baltiska flyktingströmmen vore här att observera.

Till belysande av arbetsbördans tillväxt har utlänningskommissionen lämnat bland annat följande ungefärliga sifferuppgifter.

Antalet härvarande flyktingar.

1 januari 1944	1 oktober 1944	1 januari 1945
42 000	81 000	100 000

Antalet i slutet förläggning omhändertagna utlännningar.

1 januari 1944	1 oktober 1944	1 januari 1945
199	368	813

Antalet protokollförda ärenden på interneringsavdelningen

andra kvartalet 1944	fjärde kvartalet 1944
501	1838

Nämnas finge vidare, att sekreteraren på interneringsavdelningen (Strange) bestritt sekreterarskapet i utlänningsnämnden och att föredragningar i nämnden ombesörjdes av kontrollbyråns personal. Antalet amanuenser och högre tjänstemän på interneringsavdelningen, som i november 1944 uppgått till 3, hade i maj 1945 kunnat ökas till 8.

Utlänningskommissionen har vidare anfört följande.

Mot bakgrunden av den synnerligen stora och växande arbetsbördan samt i betraktande av de ovan berörda bedrövliga lokalförhållandena, vilka hindrade erforderlig nyrekrytering av personal, var situationen synnerligen allvarlig hösten 1944 i fråga om arbetets behöriga skötsel. Till ytterligare belysning av trångboddheten må nämnas, att å kontrollbyrån endast byråchefen samt en av sekreterarna och byråinspektören förfogade över egna tjänsterum, den sistnämnde över en genom glasvägg avskild avbalkning. Byråns förpassnings- och avvisningsavdelning sköttes av en sekreterare, en notarie och en amanuens, vilka tillsammans förfogade över ett rum. Byråns interneringsärenden, vilka sekreterare Strange ägnade sin huvudsakliga arbetsinsats, sköttes i övrigt av en notarie (Hugo) och två amanuenser, av vilka den ene tidvis var inkallad till militärtjänstgöring. Dessa sistnämnda tre tjänstemän delade ett arbetsrum, försett med två telefoner. Antalet telefonsamtal var betydande, i vilket avseende må hänvisas till de talrika klagomål, som anförts över svårigheten att nå telefonkontakt med kommissionen, ens genom telefonkö, som måste anlitas i vissa fall även vid interurbana samtal. En utbyggnad av telefonväxeln övervägdes men planen strandade av tekniska skäl, och inrättandet av ytterligare direkta telefonlinjer kunde lämpligen icke genomföras under provisorietiden. I sålunda belagda tjänsterum skulle vidare talrika personliga besök äga rum.

För de manliga tjänstemännens del upptogs den ordinarie arbetstiden i stort sett av besök och telefonsamtal, medan ärendenas beredning fick ske på annan tid. Åtskilliga timmars overtidsarbete har för denna personal varit en normal företeelse under ifrågavarande tid och någon ersättning härför har icke utgått.

För den kvinnliga personalen voro arbetsförhållandena ingalunda bättre. Utrymme saknades för intagande av ny personal, och en betydande balans uppstod. Utskrivandet av protokoll på beslut, rörande vilka telegrafiska besked lämnats, kunde sålunda få anstå i en å två månader. Hela rytmen i arbetsprocessen blev härigenom förryckt, då protokoll i ärenden i vilka beslut telegrafiskt meddelats utskrevos och justerades långt senare.

Såsom i sin mån belysande för lokalsvårigheterna må nämnas, att det register över internerade utlännningar, som ovan särskilt omnämnts¹ och vilket skulle registrera internerarnas permissioner, korrespondens och bestraffningar m. m. och i samband med vilket alla beslut i dylika frågor maskinskrivas, var förlagt till samma rum som ordförandens kvinnliga sekreterare utnyttjade. Registret måste anlita ordförandens telefoner för in- och utgående samtal.

¹ Se sid. 260.

Den press i arbetet, för vilken såväl den manliga som den kvinnliga personalen var utsatt under hösten 1944 och början av 1945, innan barackbygget kunde tagas i anspråk, var som torde framgå av det ovan anförda väsentlig. Arbetet måste på grund härav till sin natur anses väsentligt olikartat mot det på t. ex. ett domarkansli. De försök, som utlänningskommissionens ledning vid upprepade tillfällen gjorde att, bildligt talat, boxa sig till ökade lokalutrymmen, ledde endast till palliativ, intill dess barackbygget på Riddarholmen kunde tagas i anspråk. Nämnas må, att notarien Hugo för byråchefen på kontrollbyrån fann sig därförinnan vid något tillfälle böra anmäla, att situationen hotade att växa honom över huvudet. Motsvarande anmälan gjorde kontrollbyråchefen, likaledes samtalsvis, till ordföranden och kommissionen in pleno.

Undersökningskommissionen har i det föregående redogjort för ett flertal fall, i vilka myndigheterna hållit utlännningar i förvar mer än två månader utan att frågan om deras kvarhållande inom sagda tid underställts Kungl. Maj:t. Därvid har i åtskilliga av fallen kunnat konstateras, att — fränsett det formella överskridandet av tvåmånaderstiden — vederbörande utlänningsfått vistas i fängsligt förvar under längre tid än som med skyndsamt handläggning av ärendet varit erforderligt. Till förklaring av handläggningen av de ärenden, i vilka ansvar för kvarhållande i förvar ansetts åvila utlänningskommissionen, har utlänningskommissionen lämnat utförliga uppgifter om lokalförhållandena och tjänstemännens arbetsförhållanden under den tid ärendet förelagat till behandling. Med anledning av vad utlänningskommissionen härom anført vill emellertid undersökningskommissionen för sin del framhålla, att ärenden om utskrivning från fängsligt förvar under alla förhållanden hade bort handläggas med förtursrätt.

I vissa av de relaterade fallen ha utlännningar av vederbörande myndighet hållits i fängsligt förvar i avbidan på att viss utredning eller uppgift skulle inkomma, att plats skulle beredas på förläggning, att transportmöjlighet skulle yppa sig eller dylikt. Undersökningskommissionen vill med anledning härav framhålla, att myndigheterna icke haft någon rätt att av sådana skäl kvarhålla utlänningsfått i förvar utöver tvåmånaderstiden. Därest handläggningen av ärendet funnits icke kunna avslutas inom två månader från förvarstagandet, hade antingen utlänningsfått bort försättas på fri fot eller också frågan om hans kvarhållande bort underställas Kungl. Maj:t.

Såsom i inledningen påpekats har undersökningskommissionen icke företagit någon allmän granskning av de förvarstaganden av utlänningsfått som förekommit under krigsåren. Här ovan har redogjorts för vissa fall, då dröjsmål förekommit vid handläggning av ärenden angående kvarhållande i förvar, vilka fall framkommit vid den företagna undersökningen rörande tvåmånadersfristens överskridande. Vissa andra fall av dröjsmål vid handläggning av frågor om hållande av utlänningsfått i förvar ha framkommit vid undersökningskommissionens granskning av utlänningsfått kvarhållande i straffanstalt efter avtjänande av straff. För denna granskning redogöres i närmast härefter följande avsnitt.

Under sitt arbete i övrigt har undersökningskommissionen uppmärksammat ytterligare ett par fall, där enligt kommissionens mening dröjsmål förelagat vid handläggning av ärenden angående hållande i förvar. Dessa fall refereras nedan.

En statslös flykting J, f. d. tysk medborgare, och två norska flyktingar K och L avveko den 7 december 1941 från Smedsbo utlänningsförläggning, där de varit omhändertagna. Socialstyrelsen beslöt den 8 december 1941, att de skulle tagas i förvar. Sedan flyktingarna samma dag anträffats, införpassades de den 9 december 1941 till kronohäktet i Falun.

Genom skrivelse den 9 februari 1942 underställde socialstyrelsen frågan om fortsatt hållande i förvar av de tre flyktingarna Kungl. Maj:ts prövning. I skrivelsen hemställde socialstyrelsen, att Kungl. Maj:t måtte förklara hinder ej möta, att deras hållande i förvar fortginge tills vidare. Till stöd för sin hemställan lämnade styrelsen en redogörelse för de tre flyktingarnas förhållanden under vistelsen i Sverige. Enligt styrelsens mening hade flyktingarna ådagalagt synnerlig ringaktning för de åtgärder, som från myndigheternas sida vidtagits för att hålla dem till ordning, och man kunde enligt styrelsens mening icke hysa någon förhoppning om att fängsligt förvar under så pass kort tid som två månader kunde hos någon av de tre ha framkallat en riktigare inställning härutinnan. Härtill komme enligt styrelsen, att ett återförande till förläggningen redan efter två månader säkerligen skulle inverka menligt på disciplinen därstädes.

Ärendet anmäldes i statsrådsberedning den 10 februari 1942. Å akten är antecknat »I förvar tills vidare». Något konseljbeslut i ärendet föreligger icke.

Efter beslut av socialstyrelsen upphörde sedermera förvarstagandet, för flyktingarna J och K den 12 mars 1942 samt för flyktingen L den 11 april 1942.

Undersökningskommissionen. Det synes kommissionen uppenbart, att frågan om fortsatt hållande i förvar utöver två månader bort underställas Kungl. Maj:ts prövning, så snart de skäl, vilka av socialstyrelsen åberopats för förvarstidens förlängning, blivit kända för styrelsen. Det måste nämligen anses ha legat i den förvarstagnes berättigade intresse, att beslut om förvarstidens förlängning på grund av omständigheter, vilka ej hänfört sig till vederbörandes uppförande under förvarstiden eller till förhållanden, som framkommit först under samma tid, meddelats så snart detta kunnat ske. De skäl socialstyrelsen åberopat för fortsatt hållande i förvar av de nu ifrågavarande tre flyktingarna ha, såvitt undersökningskommissionen kunnat finna, förelagat redan i samband med beslutet om förvarstagande.¹

En lettisk medborgare M, född 1913, till yrket radiomontör, kom såsom flykting till Sverige den 2 augusti 1944 samt intogs därvid å utlänningslägret i Kummelnäs.

Då M några dagar därefter blev uttagen till skogsarbete, vägrade han att deltaga i dylikt arbete under uppgift, att han lede av kroniskt hjärtfel, som gjorde honom oförmögen till tungt kroppsarbete. Enligt vad M själv i skrivelse till undersökningskommissionen uppgivit önskade han, som under två år bedrivit juridiska och ekonomiska studier vid universitetet i Riga, erhålla arbete i Stockholm för att få tillfälle att samtidigt studera språk.

¹ Det må påpekas att om man — såsom enligt undersökningskommissionens mening bör ske — räknar förvarstagandet från det flyktingarna fasttagits, ärendet underställts Kungl. Maj:t först dagen efter tvåmånaderstidens utgång.

Den 23 augusti 1944 reste M från Kummelnäs till Stockholm för att söka få någon lämplig arbetsanställning och, om sådan erhöles, utverka vederbörlig arbetsvisering. Resan företogs utan att M beviljats erforderlig permission av förläggningsledningen och utan att han erhållit tillstånd att vistas i Stockholm. Efter ankomsten till Stockholm besökte han Normarestauranternas huvudkontor och blev där utlovad arbetsanställning såsom diskare under förutsättning att han beviljades arbetsvisering. Han infann sig samma dag hos utlänningskommissionen och ingav ansökan om dylik visering, varvid han uppmanades att återkomma nästa dag, varom även gjordes anteckning å ett kvitto, som han erhöi å sin ansökning. Enligt vad M uppgivit var han av den uppfattningen, att han på grund av nämnda anteckning var berättigad att vistas i Stockholm intill dess ärendet angående den begärda arbetsviseringen slutbehandlats.

Då M påföljande dag, den 24 augusti 1944, infann sig hos utlänningskommissionen, blev han på telefonbegäran av e. o. byråinspektören Paulson anhållen av kriminalpolisen. Vid polisförhör, som samma dag hölls med M, uppgav han bland annat att han tidigare under månaden besökt Stockholm tre gånger men samtliga gånger haft permission. Vederbörande förläggningschef meddelade emellertid vid förfrågan av polismyndigheten, att M vid samtliga tillfällen lämnat förläggnings utan tillstånd.

Efter det polisförhöret avslutats, beslöt t. j. polisintendenten Sim. Sellén nämnda den 24 augusti att M jämlikt socialdepartementets ämbetsskrivelse den 27 februari 1942¹ skulle tagas i förvar. Den 26 augusti 1944 överfördes han till Stockholms stads rannsakningsfängelse för att där förvaras i avvaktan på vidare förordnande rörande hans behandling. Om förvarsbeslutet underrättades utlänningskommissionen genom översändande av vederbörlig polisrapport, vilken kom utlänningskommissionen tillhanda den 29 augusti.

I två olika skrivelser, vilka inkommo till utlänningskommissionen den 7 respektive den 13 september 1944 hemställde M, att kommissionen måtte så snabbt som möjligt behandla frågan om uppehålls- och arbetsvisering för honom samt föranstalta om att han försattes på fri fot. Först den 7 oktober 1944 fattade emellertid utlänningskommissionen beslut angående M och beviljade honom därvid uppehållsvisering för vistelse inom Örebro län med undantag av vissa för utläningar förbjudna områden, varjämte förordnades att M skulle inställa sig hos länsarbetsnämnden i Örebro. Beslutet delgavs överståthållarämbetet för kännedom och förordnandets verkställande, varjämte polismyndigheten telegrafiskt underrättades därom. Den 9 oktober 1944 frigavs M från rannsakningsfängelset och fick avresa till Örebro. Han hade då hållits i förvar sammanlagt 46 dagar.

I anledning av undersökningskommissionens förfrågan hos utlänningskommissionen om orsaken till det långvariga förvarstagandet av M har vederbörande befattningshavare hos utlänningskommissionen anfört följande.

»M togs i förvar i Stockholm den 24 augusti 1944. Rapport rörande förvarstagandet inkom till kommissionen den 29 augusti och bör ha kommit föredraganden tillhanda omkring den 1 september. Av ifrågavarande rapport framgår dels att M avvikit från Kummelnäs förläggning dels ock att han i varje fall enligt egen utsago icke kunde taga tyngre arbete.

Enär M:s förseelse var av relativt lindrig beskaffenhet var omhändertagande i förläggning härför uteslutet. Att sända honom tillbaka till Kummelnäs förläggning, där han uppenbarligen nonchalerade givna föreskrifter, var icke lämpligt. Att bevilja honom visum för Stockholm, där arbetsanställning kunde erhållas, var likaledes icke lämpligt, enär han olovligen begivit sig dit. Det ansågs därför lämpligast att söka skaffa M något lättare arbete i landsorten. För detta ända-

¹ Jfr sid. 230 o. f.

mål anlätades arbetsmarknadskommissionens utlänningssektion, vilken även genom länsarbetsnämnden i Örebro lyckades placera M såsom diskare å restaurant i Örebro.

Den tid M hållits i förvar i Stockholm är visserligen lång men torde orsaken härtill vara svårigheter att erhålla för M lämplig anställning.»

Undersökningskommissionen finner dröjsmålet med behandlingen av frågan om M:s frigivande ur förvar anmärkningsvärt.

Vidare har undersökningskommissionen från ett hos justitieombudsmannen anhängiggjort ärende inhämtat följande.

En tysk läkare N, född 1916, vilken tjänstgjort vid den tyska krigsmakten i Norge, inkom som flyktling till Sverige den 12 september 1944. Han togs i förvar av landsfiskalen i Dals-Eds distrikt och införfångades till straffängelset i Vänersborg. Landsfiskalen insände samtidigt till utlänningskommissionen en på tryckt standardformulär upprättad promemoria över ett med N anställt förhör, vilken promemoria inkom till utlänningskommissionen den 15 september 1944. Någon missivskrivelse med begäran om besked, huru med N skulle förfaras, åtföljde icke promemorian. Däremot framgick av densamma, att N den 13 september 1944 överförts till straffängelset i Vänersborg i avbidan på utlänningskommissionens beslut.

I ett den 16 september 1944 dagtecknat brev, vilket inkom till utlänningskommissionen den 18 i samma månad och av vilket framgick att N var intagen å straffängelset i Vänersborg, anhöll N om uppehållstillstånd.

I en den 9 november 1944 dagtecknad skrivelse, vilken inkom till utlänningskommissionen den 10 november, anhöll länsstyrelsen i Älvsborgs län om skyndsamt besked, huru med N skulle förfaras. I anledning härav föranstaltades hos utlänningskommissionen om skyndsamt undersökning i ärendet, och den av landsfiskalen i Dals-Ed tidigare insända rapporten överlämnades till vederbörande föredragande den 11 november 1944. Utlänningskommissionen beslöt samma dag, att N skulle överföras till Kusfors förläggning. Sedan telegrafiskt besked lämnats härom till länsstyrelsen i Älvsborgs län, överfördes N den 13 november 1944 till Kusfors. Enligt yttrande den 9 december 1944 hade utlänningsnämnden icke något att erinra mot N:s omhändertagande i förläggning. Den 22 januari 1945 upphävdes interneringsbeslutet och N beviljades uppehållsvisering för Stockholms stad och län.

I en av justitieombudsmannen infordrad förklaring över handläggningen av ifrågavarande ärende har utlänningskommissionen anfört, bland annat, följande. Det i landsfiskalens rapport lämnade meddelandet att N överförts till straffängelset i Vänersborg i avbidan på utlänningskommissionens beslut hade erhållit en föga iögonenfallande placering. På grund härav samt den vid ifrågavarande tidpunkt rådande stora arbetsbelastningen med en på grund av lokalbrist allt för liten tjänstemannastab hade vederbörande tjänsteman inom utlänningskommissionen icke observerat, att rapporten innefattade en anhållan om förfaringsbesked, varför rapporten icke kommit att behandlas i den för denna typ av ärenden föreskrivna ordningen. Utlänningskommissionen har härom vidare anfört följande.

»Kommissionen medger, att ärendet på grund av försummelse från kommissionens sida fått en alltför långsam handläggning. Som förklaring härtill kan kommissionen endast hänvisa till de vid dåvarande tidpunkt ytterst svårbevästrade arbetsförhållandena. Kommissionen har sedermera på olika sätt sökt gardera sig mot ett upprepande av händelsen. Sedan lokalbristen blivit hävd och personalen till följd härav kunnat förstärkas, har kommissionen från den 5 mars 1945 avdelat en föredragande (amanuens) med särskild uppgift att bevaka dessa frågor.»

L. Undersökning rörande kvarhållande av utlänningar i förvar efter avtjänande av straff.

Undersökningskommissionen har vid sina utredningar i anledning av klagomål från enskilda utlänningar uppmärksammat fall, då utlänningar efter att ha avtjänat frihetsstraff i Sverige icke fått lämna straffanstalten den dag, då strafftiden utgått, utan kvarhållits viss tid på anstalten, innan besked lämnats huru med dem skulle förfaras. Med anledning härav har kommissionen ansett det vara av intresse att närmare undersöka i vilken utsträckning sådant kvarhållande förekommit samt skälen därtill. Kommissionen har från fängvårdsstyrelsen och Stockholms stads rannsakningsfängelse erhållit förteckningar över samtliga de utlänningar, vilka under tiden den 1 september 1939—den 30 september 1945 avtjänat straff på någon statens fängvårdsanstalt eller Stockholms stads rannsakningsfängelse men icke frigivits eller förpassats från vederbörande anstalt den dag då strafftiden utgått. Dessa förteckningar ha jämväl innehållit vissa uppgifter om data m. m., som varit av betydelse för bedömandet av ifrågavarande ärenden. Tillika har kommissionen från centrala fängregistret införskaffat uppgift på sammanlagda antalet av utlänningar under nämnda tid avtjänade frihetsstraff, fördelade på angivna straffanstalter.

Den verkställda utredningen har utvisat, att utländska medborgare under angivna tidsperiod avtjänat sammanlagt 1 031 frihetsstraff. Därav har det i 234 fall inträffat, att utlänningen kvarhållits i straffanstalt efter den dag då strafftiden utgått. Av sistangivna antal ha 34 utlänningar efter viss tids förvaring på straffanstalten utvisats ur riket, 15 utlänningar överförts till andra fängvårdsanstalter (vanligen för långtidsförvar) samt 3 utlänningar omhändertagits på sinnessjukhus, vårdanstalt eller dylikt. Av de återstående 182 fallen ha efter viss tids förvar 125 utlänningar överförts till interneringsläger och 57 utlänningar försatts på fri fot i samband med att uppehålls- och arbetstillstånd beviljats dem. Medeltalet dagar, dessa 182 utlänningar hållits i förvar efter strafftidens utgång, utgör 16, varvid dock bortsetts från några enstaka fall av längre tids kvarhållande, vilka med hänsyn till fallens speciella karaktär av långtidsförvar icke ansetts böra medräknas.

I nedan intagna tabell har angivits, huru sammanlagda antalet frihetsstraff, som avtjänats av utlänningar under angivna tidsperiod, samt antalet kvarhållna efter strafftidens utgång fördela sig på olika fängvårdsanstalter i riket (kol. 2—3). Av tabellen framgår jämväl dels huru med de kvarhållna förfarits, sedan de lämnat anstalten (kol. 4—6), dels ock det genomsnittliga antalet dagar för kvarhållandet (kol. 7). Vid denna genomsnittsberäkning har hänsyn tagits allenast till de utlänningar, som efter förvarstiden antingen frigivits eller internerats. I tabellens kolumn 7 har genomsnitt angivits endast för anstalter, där minst fem utlänningar hållits i förvar.

I de fångvårdsanstalter, som icke finnas upptagna i tabellen, ha några utlänningar icke slutligt avtjänat frihetsstraff.

Straffanstalt	Sammanlagda antalet avtjänade frihetsstraff	Därav kvarhållna i förvar efter strafftidens utgång				Antalet förvarsdagar i genomsnitt för de i kol. 4 och 5 angivna fallen
		Summa kvarhållna	Därav efter viss tids förvar			
			frigivna	internerade	överförda till annan straffanstalt, på annat sätt omhändertagna eller utvisade ur riket	
1	2	3	4	5	6	7
Stockholms stads rannsagningsfängelse	31	4	3	—	1	—
Långholmen	150	22	3	9	10	10
Svartsjö	9	—	—	—	—	—
Uppsala	3	—	—	—	—	—
Hall	1	—	—	—	—	—
Nyköping	4	2	—	2	—	—
Linköping	44	7	1	6	—	11
Jönköping	15	5	—	3	2	—
Västervik	1	—	—	—	—	—
Kalmar	53	4	2	1	1	—
Vaxjö	11	1	—	—	1	—
Karlskrona	16	—	—	—	—	—
Kristianstad	40	14	5	9	—	11
Malmö	73	15	4	5	6	12
Halmstad	12	—	—	—	—	—
Härlanda	26	10	—	6	4	14
Vänersborg	38	9	5	2	2	27
Mariestad	10	—	—	—	—	—
Karlstad	16	1	—	—	1	—
Örebro	91	16	3	12	1	14
Västerås	28	6	—	6	—	7
Falun	70	16	7	7	2	16
Gävle	85	17	6	9	2	8
Hudiksvall	16	1	1	—	—	—
Härnösand	46	24	9	11	4	13
Sundsvall	55	28	8	17	3	26
Östersund	30	13	—	9	4	25
Umeå	16	5	—	5	—	13
Luleå	20	11	—	4	7	—
Haparanda	21	3	—	2	1	—
	1 031	234	57	125	52	

I de fall, då utlänningar kvarhållits i förvar efter strafftidens utgång, har i regel beslut om utvisning meddelats beträffande utlänningen. Enligt 31 § första stycket 4) i 1937 års utlänningslag ägde länsstyrelse meddela förordnande om utvisning från riket bland annat av utlänning, som här i riket blivit dömd till i nämnda lagrum närmare angivna frihetsstraff, såvida brottets beskaffenhet föranledde till antagande att fara av hans vistelse i riket kunde uppstå för allmän säkerhet, ordning och sedlighet. Innan beslut om utvisning meddelades, skulle länsstyrelsen föranstalta om förhör med utlänningen. Kunde

utvisningsutslaget ej genast verkställas, ägde, intill dess sådant kunde ske, länsstyrelsen enligt 36 § förordna, att utlänningen skulle tagas i förvar eller ställas under uppsikt. I tvivelaktiga fall eller där svårighet mötte för utslagets verkställande, skulle länsstyrelsen i ärendet göra anmälan hos Kungl. Maj:t.

Anmälan hos Kungl. Maj:t enligt sistnämnda stadgande har gjorts i flertalet av de fall, som varit föremål för undersökningskommissionens nu ifrågasvarande granskning. Sedan vederbörande utlänning ådömts frihetsstraff och börjat avtjänas straffet, har i regel vederbörande länsstyrelse meddelat utvisningsutslag, enär av utlänningens vistelse i riket antagits kunna uppstå fara för allmän säkerhet, ordning eller sedlighet. I de fall, då utlänningen varit flykting, har han vid det av länsstyrelsen anordnade förhöret vanligen åberopat någon omständighet, som talat för att utvisningsutslaget icke borde verkställas. Länsstyrelsen har då anmält ärendet hos Kungl. Maj:t, som förordnat att utlänningen icke finge utvisas till sitt hemland eller till land, varest han kunde väntas icke åtnjuta trygghet mot att bli återsänd till förstnämnda land (hemlandsklausul). Härjämte har Kungl. Maj:t pläгат meddela föreskrift om huru med utlänningen skulle förfaras i avbidan på utvisningsutslagets verkställande — exempelvis att han skulle hållas i förvar, omhändertagas i förläggning eller stå under socialstyrelsens uppsikt — eller också har Kungl. Maj:t uppdragit åt socialstyrelsen (utlänningskommissionen)¹ att avgöra vilken av två eller flera angivna former för övervakande, som skulle komma till användning. Sedan Kungl. Maj:ts beslut delgivits socialstyrelsen, har styrelsen — därest icke beslutet endast innehållit förordnande att utlänningen skulle hållas i förvar — haft att anvisa den förläggning, till vilken utlänningen skulle hänvisas, eller fatta beslut om uppehållsvisering för visst område. Socialstyrelsens beslut har därefter delgivits länsstyrelsen i det län, i vilket straffanstalten varit belägen, varefter länsstyrelsen beordrat polismyndigheten i orten att föra utlänningen till vederbörlig förläggning eller anvisat vistelseområde.

Av det anförda torde framgå, att frågan huru med en till frihetsstraff dömd utlänning efter strafftidens slut skall förfaras i vissa fall krävt betydande tidsåtgång för handläggning hos ett flertal olika myndigheter. I 32 § av 1937 års utlänningslag stadgades emellertid, att fråga om utvisning av utlänning, som underginge honom omedelbart ådömt frihetsstraff, skulle — såframt ej särskilda hinder mötte — hos länsstyrelsen bringas till slut så tidigt, att utvisning kunde verkställas omedelbart efter strafftidens utgång. Härjämte har chefen för justitiedepartementet i ämbetskrivelse den 27 mars 1944 i anslutning till berörda stadgande anmodat fängvårdsstyrelsen att tillse, att där utlänning avtjänar honom här i riket omedelbart ådömt frihetsstraff, anmälan härom göres till länsstyrelsen i det län, inom vilket straffet avtjänas, senast en månad före den dag, då strafftiden enligt meddelad verkställighets-

¹ Den centrala utlänningsmyndigheten har i fortsättningen betecknats »socialstyrelsen» även i de fall, då därmed efter den 1 juli 1944 avses utlänningskommissionen.

resolution skall utgå. Efter mars 1944 har den genomsnittliga tiden för kvarhållande nedgått från 20 till 10 dagar.

För att kunna bilda sig en uppfattning om anledningen till att utlänningar, som avtjänat frihetsstraff, i så betydande utsträckning hållits i förvar efter strafftidens utgång, har undersökningskommissionen närmare granskat ett 40-tal av de 182 fall, i vilka vederbörande utlänning efter viss tids förvar antingen överförts till interneringsläger eller försatts på fri fot. Av denna undersökning har framgått följande.

Undersökningskommissionen har funnit, att i det övervägande antalet av de undersökta fallen har antingen vederbörande länsstyrelse meddelat utvisningsbeslut, vars verkställighet underställts Kungl. Maj:ts prövning, eller också har ett äldre utvisningsbeslut förelegat beträffande utlänningen och länsstyrelsen under straffets avtjänande till Kungl. Maj:t hänskjutit frågan om det äldre utslaget verkställande. Oaktat de ådömda strafftiderna i flertalet fall uppgått till mellan 2 och 6 månader — endast ett mindre antal ha varit så korta som 1 månad — ha vanligen ärendena av vederbörande länsstyrelse hänskjutits till Kungl. Maj:t mycket kort tid (10—20 dagar) före strafftidens utgång. I ett fall har anmälan skett till Kungl. Maj:t först 8 dagar efter det straffet avtjänats. Enär ärendena efter överlämnandet till Kungl. Maj:t erfordrat handläggning hos Kungl. Maj:t och socialstyrelsen samt hos vederbörande länsstyrelse och lokala polismyndighet, ha de icke hunnit slutbehandlas förrän viss tid efter strafftidens utgång.

Av utredningen har icke framgått huru lång tid som hos varje myndighet åtgått för handläggning av ett ärende av ifrågavarande natur. Det vill emellertid av de undersökta ärendena förefalla som om handläggningen inom socialstyrelsen (utlänningskommissionen) som regel skett med så stor skyndsamhet, att styrelsens beslut kunnat expedieras några få dagar efter det att Kungl. Maj:ts beslut inkommit; i några fall har besked om förfarandet genom telegram eller telefon lämnats redan samma dag som styrelsen erhållit del av Kungl. Maj:ts beslut eller dagen därpå. Exempel finnas emellertid även på att avgörandet av frågan om huru med en utlänning skall förfaras erfordrat flera veckors handläggning i socialstyrelsen. Sedan socialstyrelsens beslut expedierats, synes handläggningen hos länsstyrelsen och den lokala polismyndigheten som regel ha erfordrat sammanlagt mellan 2 och 5 dagar. Något ärende där denna handläggning dragit längre tid än 8 dagar har icke påträffats vid undersökningen.

I allmänhet synas ärenden, i vilka vederbörande utlänning efter förvarstiden försatts på fri fot, av samtliga myndigheter ha behandlats skyndsammare än de ärenden, i vilka internering förekommit.

I nedanstående båda exempel, nr 1 och 2, redogöres för de närmare omständigheterna i två fall, i vilka kvarhållandet får anses ha sin grund i att frågan om utvisning upptagits till prövning alltför kort tid före strafftidens utgång. I det senare exemplet har jämväl handläggningen inom socialstyrelsen och

verkställigheten av dess beslut i icke oväsentlig grad inverkat på kvarhållningstidens längd.

1) Norske medborgaren A, född år 1923, inkom till Sverige såsom politisk flykting den 20 juli 1942. Sedan A i oktober samma år dömts till 4 månaders straffarbete för brott mot 10 och 20 kap. strafflagen, förordnade länsstyrelsen i Kristianstads län, att *strafftiden skulle utlöpa den 20 februari 1943*. Vidare förordnade länsstyrelsen den 6 februari 1943, att A skulle utvisas ur riket, samt underställde med skrivelse den 8 februari 1943 beslutet Kungl. Maj:ts prövning. Då Kungl. Maj:ts besked i ärendet icke avhörts dagen innan strafftiden utgick, förordnade länsstyrelsen den 19 februari 1943, att A skulle i avbidan på Kungl. Maj:ts beslut kvarhållas i förvar efter strafftidens utgång. Genom beslut den 5 mars 1943 meddelade Kungl. Maj:t hemlandsklausul samt förordnade, att A i avbidan på utvisningsbeslutets verkställande skulle omhändertagas i Rengsjö förläggning. Sedan Kungl. Maj:ts beslut inkommit till socialstyrelsen den 8 mars 1943, kunde A följande dag — d. v. s. 17 dagar efter strafftidens utgång — överföras till Rengsjö.

2) Norske medborgaren B, född år 1924, inkom i juni 1941 till Sverige som politisk flykting. I januari 1942 dömdes han till 4 månaders fängelse för förberedelse till spioneri. *Strafftiden skulle utgå den 11 maj 1942*. Den 18 april 1942 anordnade länsstyrelsen i Älvsborgs län förhör med B för eventuell utvisning samt anmälde därefter — i skrivelse som expedierades den 5 maj 1942 — hos Kungl. Maj:t enligt 38 § utlänningslagen, att anledning till utvisning jämlikt 37 § samma lag föreläge beträffande B. Länsstyrelsens anmälan inkom till justitiedepartementet den 6 maj 1942 — 5 dagar före strafftidens utgång.

Sedan B överförts till kronohäktet i Falun men besked i ärendet icke avhörts den 9 maj 1942, förordnade länsstyrelsen i Kopparbergs län, att B i avbidan på Kungl. Maj:ts beslut skulle kvarhållas i förvar efter strafftidens utgång. Genom beslut den 15 maj 1942 förordnade härefter Kungl. Maj:t, att B skulle utvisas från riket, men meddelade samtidigt hemlandsklausul. I avbidan på utvisningsbeslutets verkställande skulle B stå under socialstyrelsens uppsikt, därvid styrelsen finge meddela de föreskrifter rörande hans uppehåll i riket, som prövades erforderliga. Kungl. Maj:ts beslut inkom till socialstyrelsen den 20 maj 1942. Den 28 i samma månad beviljades B av socialstyrelsen uppehållsvisering för vistelse i Uppsala. B blev härefter den 5 juni 1942 försatt på fri fot — 25 dagar efter strafftidens utgång.

I åtskilliga av de undersökta fallen har utlänningsen hos högsta domstolen anfört besvär över länsstyrelsens utvisningsbeslut. Dessa fall visa ofta relativt långa förvarstider, beroende därpå, att frågan om verkställigheten av utvisningsbeslutet icke underställts Kungl. Maj:t förrän högsta domstolens utslag i besvärärendet kommit vederbörande länsstyrelse tillhanda. Exempel på ett dylikt fall återgives här nedan.

3) En finsk medborgare C, född år 1914, inkom till Sverige i juli 1940. Genom utslag den 10 juni 1943 dömdes C att för stöld m. m. hållas till straffarbete fem månader. *Strafftiden utgick den 6 oktober 1943* (häktningstid avräknad). Genom utslag den 23 september 1943 förordnade länsstyrelsen i Norrbottens län, att C skulle utvisas ur riket. I utslaget angavs, dels att frågan om verkställigheten av utslaget skulle underställas Kungl. Maj:ts prövning, dels ock att C, i händelse av besvär, skulle kvarhållas i förvar till dess lagakraftvunnet beslut föreläge.

Sedan C överklagat länsstyrelsens utvisningsutslag, fann högsta domstolen genom utslag den 30 oktober 1943 ej skäl att göra ändring i länsstyrelsens utslag.

Härefter anmälde länsstyrelsen genom skrivelse den 5 november 1943 hos Kungl. Maj:t frågan om utvisningsutslaget verkställande. Den 19 november 1943 meddelade Kungl. Maj:t hemlandsklausul samt föreskrev, att C i avbidan på utvisningens verkställande skulle omhändertagas för vistelse i förläggning. Beslutet inkom till socialstyrelsen den 22 november 1943, varjämte socialstyrelsen den 29 i samma månad mottog begäran från länsstyrelsen om besked, huru med C skulle förfaras. Sedan socialstyrelsen den 7 december 1943 förordnat, att C skulle omhändertagas för vistelse i Långmora förläggning, överfördes C den 14 samma december till förläggningen — 2 månader och 8 dagar efter strafftidens utgång.

I några enstaka fall, där endast korta fängelsestraff ådömts, har utvisningsbeslut icke meddelats. Vederbörande länsstyrelse har i dessa fall enligt 12 § respektive 13 § tillsynskungörelsen underrättat socialstyrelsen om att anledning till utlänningens omhändertagande i förläggning förelegat samt begärt förfaringsbesked. Först sedan dylikt besked meddelats av socialstyrelsen, har utlänningen utskrivits från straffanstalten (jfr exempel nr 4 nedan).

4) En norsk medborgare D, född år 1920, vilken inkommit till Sverige som politisk flykting i januari 1942, dömdes i oktober 1944 till en månads fängelse för egenmäktigt förfarande. *Straffet* började den 22 november och *slutade den 22 december 1944*.

Den 14 december 1944 beslöt länsstyrelsen i Kalmar län att enligt 13 § tillsynskungörelsen underställa utlänningskommissionen frågan om D:s omhändertagande i förläggning. I samband härmed förordnade länsstyrelsen, att D i avbidan på utlänningskommissionens beslut skulle efter verkställd bestraffning tagas i förvar. Länsstyrelsens beslut inkom till utlänningskommissionen den 18 december 1944, d. v. s. 4 dagar före strafftidens utgång. Efter telefonförhandling mellan länsstyrelsen och utlänningskommissionen upphävde länsstyrelsen den 24 december 1944 sitt förvarsbeslut och D försattes på fri fot — två dagar efter strafftidens utgång. Ett tidigare av utlänningskommissionen meddelat uppehållstillstånd, gällande för Kalmar stad, trädde härigenom i tillämpning.

Det har understundom förekommit, att förvarsbeslut redan varit meddelat av socialstyrelsen, då en utlänning slutligt avtjänat frihetsstraff. Denna situation kan ha inträffat exempelvis då en i sluten förläggning intagen utlänning på grund av rymning från förläggningen ådömts disciplinförvar men — innan disciplinstraffet påbörjats eller slutligt avtjänats — dömts till frihetsstraff för brott, begånget under vistelsen på fri fot. Enligt vad från utlänningskommissionen upplysts har i dylika fall tillämpats den principen, att utlänningen icke nödgats avtjäna disciplinstraffet som tillägg till det av domstol ådömda frihetsstraffet. Undersökningskommissionen har emellertid bland de närmare undersökta förvaringsfallen påträffat fyra fall, i vilka kvarhållande likväl skett med stöd av det tidigare av utlänningskommissionen meddelade förvarsbeslutet. I två av dessa fall synas utlänningarna ha kvarhållits 33 respektive 15 dagar för att avtjäna viss del av disciplinstraffet; i övriga två fall ha vederbörande utlänningar kvarhållits ett fåtal dagar (2 respektive 7), emedan frågan om deras återförande till interneringsläger icke avgjorts före strafftidens utgång (se exempel nr 5 nedan).

5) Norske medborgaren E, född år 1923, inkom till Sverige i augusti 1942 såsom politisk flykting. I mars 1943 dömdes E till frihetsstraff för stöld, varefter länsstyrelsen i Västernorrlands län meddelade utvisningsbeslut, till vilket dock Kungl. Maj:t fogade hemlandsklausul. Efter att ha avtjänat straffet internerades E i Långmora förläggning. Sedan han rymt från Långmora i augusti samma år, fattade socialstyrelsen beslut att han skulle tagas i förvar.

Den 16 september 1943 dömdes E för grov stöld m. m. till straffarbete ett år. *Straffet*, som avtjänades på straffängelset i Gävle, *utgick den 19 september 1944*. Den 15 augusti 1944 gjordes från länsstyrelsen i Gävleborgs län per telefon förfrågan hos utlänningskommissionen, huru med E skulle förfaras efter strafftidens slut. Den 20 september 1944 beslöt utlänningskommissionen, att det tidigare meddelade förordnandet om E:s hållande i förvar omedelbart skulle upphöra att gälla och att E skulle återföras till Långmora förläggning. Beslutet meddelades telegrafiskt till länsstyrelsen, och E överfördes till Långmora följande dag — två dagar efter strafftidens utgång.

Vid sitt besök på straffängelset i Gävle erfor undersökningskommissionen, att utläningar vid vissa tillfällen kvarhållits på fängelset efter strafftidens slut utan att något formellt förvarsbeslut meddelats. Undersökningskommissionen har vid sin undersökning funnit, att så förekommit beträffande sex utläningar. I dessa fall ha två utläningar kvarhållits vardera två dagar samt tre utläningar kvarhållits respektive en, tre och fyra dagar. I det sjätte fallet, där utläningen kvarhölls en dag, har utvisningsutslag därefter verkställts. Fängelsedirektören V. Cedergren har om dessa fall uppgivit för undersökningskommissionen, att han i god tid gjort upprepade påstötningar per telefon hos länsstyrelsen och utlänningskommissionen, men att han, då beslut om kvarhållande ej tillställts fängelset före strafftidens utgång, på eget bevåg hållit utläningarna kvar i avbidan på utlänningskommissionens beslut.

Landskanslisten hos länsstyrelsen i Gävleborgs län A. P. Ericson har meddelat, att fängelsedirektörens anmälningar i åtminstone fem av dessa fall mottagits av länsstyrelsen och därefter vid ett eller flera telefonsamtal vidarebefordrats till utlänningskommissionen med begäran om förfaringsbesked. Sedan en tjänsteman hos utlänningskommissionen i april 1945 framhållit önskvärdheten av att dylika anmälningar icke skedde genom telefonsamtal, hade anmälningarna därefter avfattats skriftligen. Ehuru något formellt beslut om utläningarnas tagande i förvar icke meddelats i dessa fall, hade likväl kvarhållandet på straffanstalten skett i samförstånd med länsstyrelsen.

I exempel nr 6 redogöres för ett kvarhållande av nu omförmälda karaktär.

6) Norske medborgaren F, född år 1924, inkom till Sverige såsom politisk flykting i maj 1942. Sedan F dömts till frihetsstraff för stöld, meddelade länsstyrelsen i Jämtlands län utvisningsbeslut, till vilket Kungl. Maj:t fogade hemlandsklausul. Efter viss tids internering försattes F på fri fot.

Den 5 januari 1945 dömdes F ånyo för brott mot 12 och 21 kap. strafflagen till tre månaders straffarbete. Straffet avtjänades i straffängelset i Gävle.

Enligt vad landskanslisten hos länsstyrelsen i Gävleborgs län A. P. Ericson meddelat till undersökningskommissionen underrettades utlänningskommissionen genom telefonmeddelande den 26 februari 1945 från länsstyrelsen att *strafftiden*

skulle utgå den 8 april 1945, varjämte förfaringsbesked begärdes. Då något besked i ärendet icke avhörts den 8 april 1945, fattade fängelsedirektören på eget bevåg beslut om F:s kvarhållande i avbidan på besked huru med F skulle förfaras. Först den 11 april 1945 meddelade utlänningskommissionen beslut i ärendet. Beslutet, som innebar att F erhöll uppehållsvisering för Västernorrlands län, delgavs länsstyrelsen i Gävleborgs län genom telegram samma dag. Den 12 april — 4 dagar efter strafftidens utgång — försattes F på fri fot.

Undersökningskommissionen vill erinra, att — då det gäller svenska medborgare — vederbörande myndigheter ägna den största uppmärksamhet åt frågan om till frihetsstraff dömdas lösgivande från straffanstalt på straffets slutdag. Befogade anmärkningar mot myndigheternas handhavande av denna angelägenhet torde ytterst sällan kunna framställas.

Av den ovan lämnade redogörelsen torde framgå, att samma noggrannhet icke iakttagits beträffande utläningar, som avtjänat straff i svensk straffanstalt. Enligt utlänningslagstiftningen ha myndigheterna ägt befogenhet att under vissa förutsättningar taga utläanning i förvar. Av de 1031 fall, i vilka utläningar under krigsåren avtjänat frihetsstraff i Sverige, har i 234 fall inträffat, att vederbörande utläanning kvarhållits i förvar efter strafftidens utgång. Om man från sistnämnda antal frånräknar de utläningar, vilka kvarhållits i långtidförvar eller beträffande vilka utvisning verkstälts kort tid efter strafftidens utgång, kvarstå likväl 182 fall, där vederbörande utläanning efter strafftidens utgång hållits viss tid i förvar och först därefter överförs till interneringsläger eller försatts på fri fot.

Av den av undersökningskommissionen ~~verkställda~~ utredningen torde framgå, att förvarstagande i flertalet av sistnämnda fall kommit till användning icke därför, att fängsligt förvar i och för sig ansetts såsom den lämpligaste formen för omhändertagande av vederbörande utläanning, utan därför, att frågan huru med utläanningen skulle förfaras icke varit slutligt avgjord, då strafftiden utlöpt. Vidare synes det uppenbart, att förvarstagande i åtskilliga av fallen kunnat undvikas eller i varje fall förvarstiderna avsevärt förkortas.

Enligt undersökningskommissionens mening får ifrågavarande förhållande i främsta rummet tillskrivas den omständigheten, att vissa länsstyrelser icke i tillräckligt god tid före straffets slutdag upptagit frågan, huru med vederbörande utläningar skulle förfaras efter straffets avtjänande. Detta synes be styrkas därav, att på vissa håll något kvarhållande efter strafftidens utgång icke behövt komma till användning, under det att på andra håll såväl antalet kvarhållna utläningar som det genomsnittliga antalet kvarhållningsdagar varit betydande. Ett ytterligare belägg härför utgör enligt undersökningskommissionens mening det förhållandet, att den genomsnittliga tidslängden för kvarhållandena minskats, sedan genom den ovanberörda ämbetsskrivelsen den 27 mars 1944 uppmärksamhet fästs på nödvändigheten av att minst en månad före strafftidens utgång upptaga ifrågavarande ärenden till prövning.

I ett mindre antal fall synes kvarhållandet eller viss del därav ha berott

på ärendenas handläggning inom socialstyrelsen (utlänningskommissionen) eller verkställighet av styrelsens beslut.

Undersökningskommissionen anser, att ifrågavarande förhållande måste be-tecknas såsom otillfredsställande. Den omständigheten, att flertalet kvar-hållna utläningar sedermera överförts till interneringsläger och att det därför kan göras gällande att de i allt fall skolat omhändertagas, kan enligt undersökningskommissionens mening icke förringa detta allmänna omdöme, icke ens om vederbörande utläningar sedermera kompenseras genom kortare interneringstid. Även om omhändertagande i slutet förläggning innebär ett kraftigt ingripande i den personliga friheten, bör det dock icke jämföras med förvaring i straffanstalt. Framhållas må, att viss tids fängelseförvar varit använt såsom disciplinstraff för förseelse som begåtts av en i slutet förläggning omhändertagen.

Såsom ovan framhållits synas förvarstiderna ha blivit särskilt långa i de fall, då vederbörande utläning anfört besvär över länsstyrelsens utvisningsbeslut. Enligt undersökningskommissionens mening hade frågan om vederbörande utlännings omhändertagande i annan ordning än förvar bort kunna upptagas till prövning och avgöras utan hinder av anförda besvär i utvisningsfrågan.

I några fall ha utläningar efter avtjänat frihetsstraff kvarhållits med stöd av ett tidigare av socialstyrelsen (utlänningskommissionen) meddelat förvarsbeslut, vilket haft karaktär av disciplinstraff, som ålagts en i interneringsläger omhändertagen utläning. Därest icke socialstyrelsen avsett, att vederbörande skulle utöver frihetsstraffet avtjäna disciplinstraffet eller viss del därav — något som kan ha varit motiverat när det rört sig om mycket kort frihetsstraff — hade frågan, huru med utläningen skulle förfaras efter frihetsstraffets avtjänande, bort upptagas till prövning och avgöras i så god tid, att utläningen kunnat lämna straffanstalten så snart frihetsstraffet avtjänats.

Vad slutligen angår det förhållandet, att utläningar i vissa fall kvarhållits på straffängelset i Gävle utan att överhuvud något förvarsbeslut meddelats och tillsynes allenast med stöd av ett underhandsmedgivande av vederbörande föredragande hos länsstyrelsen i Gävleborgs län, synes visserligen kunna antagas, att förfarandet icke medfört att utläningarna kvarhållits längre tid än eljest kommit att ske. Förfaringssättet är icke desto mindre oriktigt. Befogenhet för länsstyrelsen att kvarhålla utläning i förvar i avbidan på förfaringsbesked från utlänningskommissionen har för övrigt allenast förelagat i sådant fall, då länsstyrelsen ansett anledning till utlännings omhändertagande i förläggning föreligga och hos utlänningskommissionen gjort anmälan därom. Fångvårdsmyndighet har ej ägt hålla utläning i förvar i avbidan på förfaringsbesked från utlänningskommissionen.

Det må påpekas, att i det såsom exempel nr 3 refererade fallet något formellt förvarsbeslut icke varit meddelat för tiden efter den 30 oktober 1943, då lagakraftgäande beslut i utvisningsfrågan förelagat.

M. Klagomål över behandling i förvar eller på förläggning.

Klagomål över behandling i förvar. Såsom i inledningen till betänkandet omförmäls har i vissa fall till undersökningskommissionen framförts klagomål över behandlingen av utlänningar under det de hållits i förvar jämlikt utlänningslagen. Klagomålen ha avsett behandlingen dels under vistelse & och dels vid transport till förvaringsanstalt.

Beträffande meddelade författningsbestämmelser rörande förvarstagande och behandling av utlänningar, som tagits i förvar, hänvisas till de redogörelser härför, som lämnats i det föregående¹.

Undersökningskommissionen, som granskat åtskilliga ärenden rörande flyktingar, vilka under längre eller kortare tider hållits i förvar, har funnit vad kommissionen därvid inhämtat giva anledning till följande uttalanden. Det hade enligt kommissionens mening varit angeläget att bestämmelserna rörande behandlingen av utlänningar, som jämlikt utlänningslagen förvarats å fängvårdsanstalt, utformats med hänsyn till det i olika fall med förvarstagandet avsedda ändamålet och icke schematiskt anpassats efter straffverkställighetens regler. Vid det förhållandet att förvarstagandet icke varit avsett såsom en reaktion mot brottsliga eller kanske ens under normala förhållanden i och för sig klandervärda handlingar utan endast haft till ändamål att säkerställa samhällets eget intresse och förebygga fara för samhällsskadlig verksamhet, borde vederbörande utlänningar ha beretts alla de lättnader i behandlingen, vilka varit förenliga med säkerhetssynpunkter och allmän ordning inom fängvårdsanstalterna. De i annat sammanhang berörda, å Kalmaranstalten och den därtill anslutna Ödevatakolonien gjorda väsentliga avvikelserna från de för fängelsefångars behandling eljest gällande reglerna i syfte att förbättra utlänningsarnas tillvaro under förvaringen, hade enligt kommissionens mening bort erhålla motsvarighet även å andra förvaringsanstalter.

Ett av de fall, i vilka klagomål över behandling av utlännings i förvar framstälts, har omnämnts i en artikel i tidningen *Ny Dag* för den 27 juni 1945, varvid i rubriken uppgivits att tortyr förekommit.

Fallet gällde *norske medborgaren Martin Rasmussen Hjelman*², född den 24 januari 1904, vilken den 10 februari 1940 av kriminalpolisen i Stockholm anhållits samt tagits i förvar för utvisning och därpå vistats först å kriminalpolisstationen i Stockholm till den 1 mars 1940 och därefter å Stockholms stads rannsakningsfängelse till den 10 april samma år.

Klagomål över behandlingen av Hjelman ha framförts till undersökningskommissionen av Sveriges kommunistiska parti. Enligt klagomålen skulle Hjelman ha placerats först i en iskall cell, där han hållit på att frysa sig fördärvad, trots att han varit fullt påklädd, och därefter i en så varm cell, att han svettats, trots

¹ Se sid. 35 och 43.

² Beträffande utvisning av Hjelman, se sid. 172.

att han legat naken. I cellen, som hade vita väggar och vitt tak, skulle vidare dygnet runt ha lyst en 300-watts glödlampa med påföljd att han fått ont i huvudet och ögonen.

Beträffande det förhållandet att belysningen i förvaringsrummen å kriminalpolisstationen i Stockholm hållits tänd nattetid ha klagomål anförts till undersökningskommissionen jämväl av en annan utlänning, vilken hölls i förvar å sagda station i november 1939.

Vid den utredning, som undersökningskommissionen företagit, har från kriminalpolisen inhämtats bland annat följande: Under hela vistelsen å kriminalpolisstationen satt Hjelman placerad i ett och samma förvaringsrum. Fönstren i detta rum bestodo av splitterfritt glas och kunde icke öppnas. Ventilationen skedde medelst central fläktanordning, och friskluften, som insögs, var uppvärmd. Byggnaden var ansluten till centralvärmeanläggning, och värmeelementen i förvaringsrummen voro placerade i taket och så konstruerade, att värmen icke kunde påsläppas eller avstängas i endast en del rum. Nyckeln till anläggningen omhändertades av maskinpersonalen. Det var omöjligt för vakthavanden att åstadkomma temperaturskillnad i de olika förvaringsrummen. Med stöd av maskinjournalen och de s. k. nattrapporterna från maskinpersonalen beräknades, att rumstemperaturen vid ifrågavarande tid var plus 18 å 19 grader. Belysningen bestod av en 40-watts glödlampa inom matt kupa, monterad i taket, och hölls vid den tid, varom nu är fråga, tänd hela den mörka delen av dygnet men icke då dagsljus rådde. Anledningen till att belysningen alltid hölls tänd under mörker i samtliga förvaringsrum var att därigenom vaktpersonalen lättare kunde tillse att de anhållna icke skadade sig själva eller andra och att inspektioner i cellerna kunde ske nattetid utan att de anhållna stördes. Belysningen släcktes på begäran av anhållen allenast då vaktpersonalen ansåg sig kunna lita på att den anhållne icke hade för avsikt att skada sig själv eller andra. I ett fall hade det inträffat, att en å kriminalpolisstationen förvarad kvinna, som på begäran fått ha ljuset i sitt förvaringsrum släckt nattetid, begått självmord genom att hänga sig i sänggaveln. Denna händelse hade ansetts utgöra bekräftelse på nödvändigheten att i regel hålla belysningen tänd i förvaringsrummen. Någon skriftlig order eller instruktion huruvida belysningen skulle hållas tänd eller släckt nattetid hade icke funnits före den 22 oktober 1942, men praxis i detta avseende hade före sagda tidpunkt varit den nu angivna. Sedan justitieombudsmannen på förekommen anledning uttalat önskemål om förändring i angivna förhållande, utfärdade t. f. kriminalpolisintendenten Eugen Glas den 22 oktober 1942 en order, att belysningen som regel skulle hållas släckt under tiden kl. 21.00—6.30 samt att undantag härifrån finge göras endast för sådana rum, där personer förvarades, som vore våldsamma, visade sinnesoro eller av annan anledning kunde misstänkas ha för avsikt att skada sig själva eller andra, eller då någon anhållen begärde, att belysningen skulle hållas tänd. Denna order hade alltsedan dagen för dess utfärdande länt till efterrättelse. Hela den vaktpersonal, som tjänstgjorde under ifrågavarande tid, tillbakavisade på det bestämdaste varje påstående, att Hjelman utsatts för olämplig behandling, och hade icke något minne av att Hjelman klagat på temperaturen i förvaringsrummet.

Från rannsakningsfängelset har inhämtats bland annat följande: Under hela vistelsen i fängelset var Hjelman placerad i en och samma cell. Temperaturen i cellen torde under ifrågavarande tid icke vid något tillfälle ha understigit plus 16 grader eller överstigit plus 20 grader. Cellfönstret var så beläget och beskaffat, att Hjelman själv kunde öppna och stänga det efter behag. Värmeledningssystemet var gemensamt för samtliga celler i fängelset och någon enskild cell kunde icke uppvärmas på annat sätt än de övriga. Starkare ljuskälla än 40-watts glödlampa användes icke. Hjelman hade icke något dygn haft belysningen tänd i sin cell efter kl. 21. Han hade icke under sin vistelse i fängelset klagat över behandlingen eller anmält sig för besök hos läkaren.

Undersökningskommissionen. Med hänsyn till att det å kriminalpolisstationen i Stockholm tillämpade, enligt kommissionens mening olämpliga förfaringsättet att hålla belysningen i förvaringsrummen tänd nattetid ändrats i anledning av tidigare framställda anmärkningar, anser sig kommissionen i denna del icke vara föranledd till någon åtgärd. Påståendena i övrigt, att Hjelman under förvarstagandet utsatts för olämplig behandling från myndigheternas sida, ha icke vunnit stöd av utredningen i ärendet.

*Norske medborgaren Just Ebbesen von der Lippe*¹ har till undersökningskommissionen anmält bland annat, att förhållandena å kronohäktet i Falun, där von der Lippe med stöd av utlänningslagen hållits i förvar den 9 januari—den 21 februari och den 19 april—den 21 maj 1942, i olika avseenden voro dåliga. Sålunda har von der Lippe riktat anmärkningar mot att cellerna voro infekterade av vägglöss, att uppvärmningen i cellerna var synnerligen bristfällig samt att därstädes intagna fångar under 10—12 timmar om dygnet sysselsattes med att klistra kuvert. Även till justitieombudsmannen har von der Lippe i augusti 1945 ingivit anmälan härom.

Föreståndaren för kronohäktet, direktören Ivar August Ekelund, som av justitieombudsmannen lämnats tillfälle att yttra sig över klagomålen, har uttalat följande.

Vägglöss hade påträffats tid efter annan i en del celler, dock aldrig i större mängder. Med anledning av en från en fängelsefånge ingiven klagoskrift hade samtliga bebodda celler genomgått den 24 april 1942 för att hos fångarna efterhöra förekomsten av vägglöss, och därvid hade befunnits, att i 35 celler ej förmärkts någon väggohyra, under det i åtta celler vägglöss iakttagits, dock endast i ringa omfattning. Trots ivrigt bekämpande hade något gott resultat ej ernåtts förrän sommaren 1942, då hela fängelset avlusats. von der Lippe hade under vistelserna å kronohäktet förvarats i en sjukcell med stort fönster. I denna cell hade aldrig förekommit vägglöss.

Under den kallare årstiden hade vid ifrågavarande tid en del celler varit dåligt uppvärmda på grund av att värmeledningsrören i dessa slammat igen. I sådana celler hade emellertid inga fångar förvarats, utan dessa celler hade stått tomma eller använts såsom förrådsrum. Ovannämnda sjukcell, som von der Lippe bebott, hade varit väl uppvärmd.

Arbetstiden för de intagna utgjorde endast 39 timmar per vecka. Vardagar utom lördagar vore arbetstiden förlagd mellan kl. 8.00 och kl. 13.00 med avdrag för en timmes promenadgång samt mellan kl. 14.00 och kl. 17.00. Om lördagarna sträckte sig arbetstiden från kl. 8.00 till kl. 13.00 med avdrag för en timmes promenadgång. von der Lippe hade under sin vistelse å kronohäktet icke utfört något som helst arbete.

Den 24 oktober 1945 beslöt justitieombudsmannen lämna klagomålen utan vidare åtgärd.

von der Lippe, som den 21 maj 1942 överfördes från kronohäktet i Falun till Smedsboförläggningen men sedermera rymde från denna förläggning, anhölls av polismyndigheten i Stockholm den 22 oktober 1942. Efter att därvid först ha kvarhållits å kriminalpolisstationen överfördes han den 24 nämnda oktober från polisstationen till Stockholms stads rannsakningsfängelse.

Beträffande transporten till rannsakningsfängelset har von der Lippe uppgivit, att han, då han skulle avföras från polisstationen, förvägrat de polismän, som skulle verkställa transporten, tillträde till det förvaringsrum, i vilket han för-

¹ Jfr sid. 164.

varades å stationen. Med anledning härav hade polismännen enligt von der Lippes uppgift spänt »en klemme om armerne paa meg och kjørt meg vekk i en rullestol».

För de vid nämnda transport vidtagna åtgärderna har redogörelse lämnats i en den 24 oktober 1942 dagtecknad, av kriminalkonstaplarna Olof Barkman, J. W. Carlsson, H. Farup och Sven Lidman upprättad promemoria av följande lydelse:

»Lördagen den 24 oktober kl. 15.15 då von der Lippe skulle överföras till rannsaktionsfängelset, låg han fortfarande till sängs i förvaringsarresten å kriminalavdelningen. Av kommissarie Lönn uppmanades von der Lippe att taga på sig kläderna och följa med till rannsaktionsfängelset. Då von der Lippe envist vägrade att efterkomma kommissariens uppmaning fördes han med våld till fängelset, därvid han på grund av våldsamt motstånd måste beläggas med handbojor och transporteras i en därför avsedd vagn. Vid framkomsten till den spiraltrappa, som leder upp till rannsaktionsfängelset, förklarade von der Lippe, att han vore villig att själv gå upp för trappan, vilket han också gjorde. I fängelset befriades von der Lippe från handbojorna. Han syntes då vara relativt lugn. Transporten verkställdes av kommissarie Lönn och överkonstapel Lewin med biträde av undertecknade kriminalkonstaplar.»

Med anledning av von der Lippes uppgifter, att polismännen vid transporten spänt en »klemme» om armarna på honom, har undersökningskommissionen närmare efterhört, vilka åtgärder som plägade vidtagas då någon å Stockholms kriminalstation eller Stockholms stads rannsaktionsfängelse intagen person uppträdde våldsamt eller störande.

Beträffande förhållandena å kriminalstationen har kriminalkommissare David Storm därvid uppgivit följande: Då det på grund av våldsamt uppträdande från en å stationen intagen persons sida visade sig nödvändigt, plägade denne beläggas med handbojor. Någon annan anordning för att fjättra vederbörande funnes icke och hade icke under den tid varom nu vore fråga funnits å kriminalstationen. Därest en å stationen intagen person uppträdde så våldsamt, att den allmänna ordningen där stördes, plägade han i regel överföras till rannsaktionsfängelset för att förvaras i en där inrymd, särskilt isolerad cell med väggfast inredning. Om vederbörande under transporten gjorde våldsamt motstånd, hade för förflyttningen pläгат användas den av von der Lippe omnämnda rullstolen, som vore så konstruerad att den person som sutte i stolen kunde spännas fast med remmar, vilka dels vore anbragta på fotstödet och kunde läggas om vristerna och dels vore fästade på armstöden så att armarna kunde fastgöras vid dessa. Rullstolen, som ursprungligen förfärdigats för att användas vid transport av kvinnliga fyllerister, vore numera mycket sällan i bruk, enär lokalförhållandena nu vore sådana att rullstolen endast kunde användas en kortare del av färdvägen mellan kriminalstationen och rannsaktionsfängelset. Den som spändes fast vid rullstolen åsamkades icke därigenom någon smärta, förutsatt att vederbörande icke själv ryckte och slete alltför häftigt för att söka komma loss.

Direktören å rannsaktionsfängelset Bror Wange har till undersökningskommissionen uppgivit, att å fängelset icke funnes och ej heller under den tid von der Lippe varit där intagen funnits någon särskild anordning för fjättrande av personer, vilka uppträdde våldsamt och störande. Därest en å fängelset förvarad person visade sig särskilt svårhanterlig, plägade han förvaras i en särskilt isolerad cell med väggfast inredning. von der Lippe hade, sedan han i oktober 1942 intagits å rannsaktionsfängelset, under någon tid fått vistas i denna cell. Härunder hade Wange själv vid ett tillfälle samtalat med von der Lippe och därvid föreslagit att denne skulle överflyttas från isoleringscellen till en vanlig cell, vilket emellertid von der Lippe själv motsatt sig. Såvitt Wange nu kunde erinra sig hade han icke vid något annat tillfälle funnit någon anledning att direkt taga befattning med von der Lippes behandling inom fängelset.

Undersökningskommissionen har icke funnit von der Lippes anmärkningar mot förhållandena å kronohäktet i Falun böra föranleda vidare åtgärd från kommissionens sida. Ej heller har kommissionen ansett, att polispersonalens förfarande vid von der Lippes överförande till rannsakningsfängelset varit av beskaffenhet att föranleda erinran.

I detta ärende har ledamoten av undersökningskommissionen *Branting* varit av skiljaktig mening och ansett, att kommissionens uttalande bort ha följande lydelse:

»Enligt vad som framgått av utredningen i detta ärende liksom jämväl av vad som i övriga sammanhang kommit till undersökningskommissionens kännedom ha förhållandena å kronohäktet i Falun lämnat rum för anmärkningar i olika avseenden, bland annat beträffande lokalernas beskaffenhet, arbetsmöjligheter för fångarna m. m. Detta fängelses föräldrade beskaffenhet och de otillfredsställande förhållandena därstädes voro, enligt vad kommissionen erfarit, för fångvårdsstyrelsen kända. Omsider kom därför också Faluhäktet att allt mindre användas för förvaring av utlänningar, vilka av politiska orsaker tagits i förvar. Denna kategori fångar överfördes i stället i görligaste mån till det mera moderna fängelset i Kalmar.

Kommissionen finner det emellertid beklagligt att åtskilliga utländska medborgare, vilka under krigstiden av politiska säkerhetsskäl här i riket tagits i förvar, på grund av missförhållandena å kronohäktet i Falun föranletts till berättigade anmärkningar mot de svenska fängelseförhållandena.

Beträffande polispersonalens förfarande vid von der Lippes överförande från polishuset till rannsakningshäktet har kommissionen ej funnit tillförlitligen styrkt att härvid förekommit anledning till anmärkning.»

Angående behandlingen i kronohäktet i Falun ha *klagomål* jämväl anförts av *företvarande tyske medborgaren statslöse A, född 1915*. Han omhändertogs enligt beslut av socialstyrelsen den 24 april 1940 å Långmoraförläggningen. Sedan han i augusti 1941 rymt från förläggningen men i oktober samma år åter anhållits, beslöt Kungl. Maj:t den 23 januari 1942, att A skulle hållas i förvar. Han intogs därefter å kronohäktet i Falun, varifrån han den 8 oktober 1942 överflyttades till rannsakningshäktet i Kalmar.

A har i skrivelse till undersökningskommissionen framfört följande klagomål: Han hade fått vistas i ensam cell från det han i början av februari 1942 intogs å kronohäktet till någon dag i juli samma år. Vid sistnämnda tid hade en under den ordinarie fängelsedirektörens ledighet tjänstgörande vikarie låtit A dela cell med en annan flykting, men denna förmån hade åter frångåtits honom av den ordinarie fängelsedirektören, då denne kort efteråt inträdde i tjänstgöring. Först efter särskild hänvändelse till överdirektören i fångvårdsstyrelsen hade han åter fått komma i gemensamhetscell. Han hade icke fått skriva mer än ett brev i veckan. Böcker och paket, som tillsänts honom från vänner, vilka vistades i Långmoraförläggningen, hade icke utlämnats till honom utan returnerats. När dylika försändelser kommit från hans hustru, hade han däremot fått mottaga dem. Vissa böcker, ävensom en världsatlas, som han begärt att få till sig utlämnade, hade han förvägrats att utfå. Det hade icke tillåtits honom att prenumerera på tidningen *Vecko-Journalen*. Av ett stort antal till honom adresserade gratulations-

kort, som anlänt till fängelset på hans födelsedag, hade endast två utlämnats till honom. De övriga hade han icke fått kännedom om förrän desamma överlämnades till honom, då han i oktober 1942 lämnade fängelset. Hans hustru, som vid ifrågasvarande tid vistades i Sverige och som beviljats tillstånd att uppehålla sig i Lenhovda, hade under flera månader icke erhållit permission för att besöka honom.

Fängelsedirektören Ekelund, som lämnats tillfälle att yttra sig angående A:s klagomål, har anfört följande:

Vid den tid, då A intogs å fängelset, hade närmare föreskrifter saknats om behandlingen av utlännningar, vilka jämlikt utlänningslagen tagits i förvar i statens fängvårdsanstalt. A hade, såsom han själv uppgivit, fått vistas i ensamcell till någon dag i juli 1942. Vid sagda tidpunkt, då Ekelund var tjänstledig, hade hans vikarie föranstaltat om att A fått dela cell med en annan flykting, som i likhet med A hölls i förvar å fängelset. Någon ändring i detta avseende hade Ekelund därefter icke vidtagit.

A hade i likhet med övriga fängelsefångar icke fått avlåta mer än ett brev i veckan. Det hade icke varit möjligt att annat än i undantagsfall låta fångarna avsända flera brev, enär Ekelund själv plögade granska alla avgående brev. Några kartor hade under den tid A var intagen å fängelset icke fått utlämnas till fångarna, ej heller böcker med politiskt innehåll. Vid ett tillfälle hade med en försändelse till A ankommit ett stort antal böcker. En del av dessa hade utgallrats såsom olämplig lektyr och icke utlämnats till A. Det vore möjligt, att vid denna utgallring en eller annan bok, som A lämpligen kunnat få läsa, till en början på grund av förbiseende utsorterats och först efter närmare granskning utlämnats till honom. Prenumeration på veckotidningar hade vid ifrågasvarande tid icke fått förekomma. På grund av överenskommelse mellan fängelseledningen och ledningarna för förläggningarna i Långmora och Smedsbo hade korrespondens och paketskickning icke fått förekomma mellan å fängelset intagna personer och interner å förläggningarna annat än i undantagsfall. Ekelund kunde nu icke bestämt erinra sig men hölle för mycket sannolikt, att de gratulationskort, som A omnämnt och som överlämnats till honom först då han lämnade fängelset, avlåtit av interner å nämnda förläggningar.

Beträffande A:s uppgift, att hans hustru under flera månader icke erhållit permission för att besöka honom å kronohäktet i Falun har undersökningskommissionen uttrönt följande. I en vid ifrågasvarande tid inom säkerhetspolisen upprättad promemoria har antecknats, att — enligt vad en anhållen flykting vid polisförhör uppgivit—en person, som intagits å kronohäktet i Falun för avtjänande av honom för sabotageförsök å dömt långvarigt frihetsstraff, umgicks med planer på att söka fly från fängelset, att vederbörande påräknade att vid flykten erhålla hjälp av vissa personer utanför fängelset, samt att hustrur och fästmän till personer, som voro intagna å fängelset, användes för att ordna illegal kommunikation mellan dessa och yttervärlden. Vidare framgår av en anteckning i socialstyrelsens dossier angående A, att socialstyrelsen fått kännedom om önskemål från säkerhetspolisens sida att, bland andra, A:s hustru icke måtte beredas tillfälle att avlägga besök å kronohäktet i Falun. Enligt samma anteckning hade i detta avseende samråd ägt rum mellan socialstyrelsen och befattningshavare i justitiedepartementet.

Undersökningskommissionen har funnit utredningen i ärendet giva vid handen, att behandlingen av A å kronohäktet i Falun, särskilt åtgärden att låta honom under lång tid vistas i ensamcell, varit hårdare än som betingats av omständigheterna.

En i redogörelsen för den s. k. Långmorarazzian omnämnd *f. d. österrikisk medborgare H, född 1904*,¹ har till undersökningskommissionen framfört

¹ Se sid. 83 och 105.

klagomål över att han ådragit sig sjukdom genom fängelsevistelse här i landet. H anhölls den 13 november 1942 i samband med nämnda polisrazzia och intogs därvid å Stockholms stads rannsakningsfängelse. Den 11 december 1942 beslöt socialstyrelsen, att H skulle tagas i förvar jämlikt utlänningslagen, och han kvarhölls därefter i rannsakningsfängelset till den 8 mars 1943, då han avfördes till rannsakningshäktet i Kalmar.

I skrivelse till undersökningskommissionen har H beträffande behandlingen under förvarstagandet framfört följande klagomål. Under vistelsen å Stockholms stads rannsakningsfängelse hade han i december 1942 insjuknat. Då han i anledning härav anmälde sig till den å fängelset tjänstgörande sjuksköterskan, hade hon endast svarat, att H »bara var nervös». En vecka senare hade H emellertid förmärkt blod i urinen, varför han ånyo begärt råd av sjuksköterskan, som då uttalat såsom sin uppfattning, att han lede av blåskatarr. H hade begärt läkarundersökning, och sådan undersökning hade jämväl verkställts, dock först en vecka efter det begäran därom framstälts. Vederbörande läkare hade icke givit sig tid till noggrann undersökning, och sjukdomen hade allteftersom tiden gått förvärrats. På en framställning till sjuksköterskan att erhålla lasarettsvård hade H endast fått till svar, att han ej behövde sådan vård samt att han inom närmaste tiden skulle förflyttas till Kalmarfängelset. H ville framhålla, att nämnda sjuksköterska under hösten 1942 ställts under åtal på grund av att en fånge, som avlidit i sin cell i rannsakningsfängelset, icke erhållit erforderlig sjukhjälp. Den 22 mars 1943 hade H från Kalmarfängelset överförs till lasarettet i Kalmar. Å lasarettet hade konstaterats, att han led av njurtuberkulos, och han hade i anledning därav underkastats operation, varvid högra njuren bortopererats.

Det kan i detta sammanhang erinras om att H i de av honom framförda klagomålen över polisrazzian å Långmora-förläggningen förklarar sig hålla före, att han ådragit sig njursjukdomen då han under razzian nödgades vistas utomhus i väntan på kroppsvisitation.

Undersökningskommissionen har inhämtat, att vederbörande sjuksköterska å Stockholms stads rannsakningsfängelse i fängelsets sjukjournal rörande H antecknat följande:

- »20 januari 1943 Sjukmat. Alb. +.
 30 januari » Endast spår.
 10 februari » Temp. 37,7°—37°, Alb. 0.»

Vidare finnes i samma sjukjournal för den 25 februari 1943 en av vederbörande fängelseläkare verkställd anteckning angående H av följande innehåll: »Urineringsbesvär. Heller + Sed: Massor vita; Sulfathiazol 6 g i 3 dagar.»

Fängelsedirektören å rannsakningsfängelset Bror Wange har vid förfrågan lämnat undersökningskommissionen följande uppgifter angående H: Denne hade under sin vistelse å fängelset iakttagit ett gott uppträdande och hade själv till fängelsedirektören yttrat, att han ansåge sig ha blivit mycket väl bemött inom fängelset. Den sjuksköterska, som haft tillsynen över H, hade enligt fängelsedirektörens uppfattning haft »en fix idé att icke låta fångarna komma till tals med vederbörande läkare». Hon hade sedermera åtalats för försummelse i tjänsten i anledning av att en annan å fängelset intagen person avlidit i sin cell. Hon hade dömts till mistning av tjänsten under sex månader och hade i samband därmed avgått från tjänsten med pension. Fängelsedirektören ville emellertid framhålla, att H ägt hänvända sig direkt till fängelsedirektören med sina önskemål, därest han ansett, att sjuksköterskan icke vederbörligen beaktat hans framställningar, men att dylik hänvändelse från H:s sida icke skett.

Undersökningskommissionen. Genom den verkställda utredningen har icke kunnat utrönas, på vilket sätt H ådragit sig njursjukdomen. Vad som fram-

kommit i ärendet rörande sjukdomsbehandlingen har föranlett kommissionen att överlämna utredningen till medicinalstyrelsen.

Ett annat fall, som efter anmälan blivit föremål för undersökningskommissionens utredning, har gällt en åtgärd, företagen av ledningen för kronohäktet i Falun.

En förutvarande tysk medborgare, född 1901, till yrket bokhandlare, verkställde under det han den 8 april—den 21 maj 1943 hölls i förvar å nämnda fångvårdsanstalt en del stenografiska anteckningar i litterära ämnen på sönderrivna kuvertämnena, tillhörande fängelsets arbetsdrift. Då han lämnade fängelset, beslagtogs dessa anteckningar under motivering att de skrivits å fängelsets kuvertämnena. De ha därefter uppbränts.

Undersökningskommissionen anser, att fängelseledningens sistberörda åtgärd innefattat onödig stränghet.

Beträffande behandlingen vid transport till fängelse anser sig undersökningskommissionen böra omnämna ytterligare följande fall.

Förutvarande österrikiske, sedermera tyske medborgaren B, född 1923,¹ transporterades den 11 juli 1944 från Stockholms stads rannsakningsfängelse, där han för tillfället hölls i förvar, till rannsakningshäktet i Kalmar. Enligt vad B i anmälan till undersökningskommissionen uppgivit försökte man vid transporten sammankedja honom med en svensk straffänge. Häremot protesterade B på det bestämdaste och gömde händerna på ryggen. Konstaplarna, som hade hand om honom, slog honom då i maggropen, så att han förlorade medvetandet för några sekunder. Då han kom till sans igen, hade han fått handbojor på sig och var fastkedjad vid straffängens. Därefter transporterades B i fångvagnen — ett slags boskapsvagn — till Kalmar.

Undersökningskommissionen har uttrönt, att en numera vid centralfängelset å Långholmen tjänstgörande vaktkonstapel varit fångförare vid transporten, samt att därvid biträtt en numera avliden överkonstapel, en sedermera pensionerad vaktkonstapel och en vikarierande vaktkonstapel från rannsakningsfängelset ävensom en polisman.

Den vaktkonstapel, som tjänstgjort såsom fångförare, har vid förhör, som på begäran av undersökningskommissionen hållits inför direktören å centralfängelset Sven Kjellgård, vitsordat riktigheten av B:s uppgifter med undantag av påståendet att ett slag utdelats mot denne. Vid förhöret uppgav vaktkonstapeln närmare: B hade icke tilldelats något slag. I samma fångvagn — det var en av de nyaste vagnarna, enligt uppgift använd tidigare endast en gång — skulle jämte B och två andra tyska medborgare jämväl transporteras några straffångar till centralfängelset i Mariestad. Enligt förpassningsorder skulle samtliga — om behov ansågs föreligga — föras fängslade, således icke blott straffångarna utan jämväl de tre tyska medborgarna, vilka skulle transporteras till rannsakningshäktet i Kalmar. Beträffande dessa senare hade dels meddelats muntligt och dels med rödpenna antecknats å förpassningshandlingarna, att de voro opålitliga. Omedelbart före avfärden från rannsakningsfängelset till centralstationen i Stockholm vidtogs vederbörande polismän åtgärder för att sätta handbojor på alla de personer, som skulle transporteras. Tiden var långt framskriden, varför det gällde att skynda på. När B skulle beläggas med fängsel, protesterade han och förklarade liksom sina två kamrater,

¹ Samme flyktning behandlas å sid. 250.

att han vore tysk officer och därför icke borde beläggas med fängsel. Då han för att undslippa bojorna lade händerna på ryggen, hölls han i denna ställning, medan bojorna lades på honom. Detta sökte de två andra tyskarna hindra genom att kasta sig emellan. De hindrades emellertid av en överkonstapel, som med armens föste dem åt sidan. Sedan alla belagts med fängsel, varvid B sammankopplats med en straffånge och de övriga två tyskarna med varandra, företogs färden till centralstationen, och då alla kommit in i fångvagnen borttogos handbojorna. Vid tågbytet i Katrineholm belades åter alla med fängsel. Härvid hördes inga som helst protester. Alla tre tyskarna räckte fram händerna småleende och drogo sedan ned rockärmarna för att skyla bojorna.

I skrivelse till undersökningskommissionen har Kjellegård förklarat, att han satte full tilltro till vaktkonstapelns uppgifter, när han kände denne såsom en lugn, sansad och human fångvårdsman, medan hans erfarenhet av B var sådan, att han hade anledning ifrågasätta riktigheten av dennes påståenden.

Den av B omnämnde svenske straffånge, en varvsarbetare C, född 1922, har för undersökningskommissionen uppgivit följande: Då han vid ifrågavarande tillfälle medelst handbojor skulle sammankopplas med B, hade B kastat sig ned på golvet och i liggande ställning omväxlande på magen och på ryggen gömt armarna och händerna under sig. De tillstädesvarande konstaplarna hade där-efter ryckt fram armarna på B och påsatt handbojorna. Det vore möjligt att B slagit omkring sig och även på dylikt sätt gjort motstånd, men C kunde icke erinra sig detta. C hade icke sett, att B fått något slag, och C vore säker på att, om något slag utdelats mot B, han skulle ha märkt detta. Än mindre hade B för något ögonblick blivit medvetlös. Däremot hade en av de två andra tyskarna blivit misshandlad genom att en konstapel tilldelat honom ett slag i magen. Dessa tyskar hade nämligen, då de skulle påsättas bojorna, gjort våldsamt motstånd — betydligt våldsammare än B — genom att slå med armarna omkring sig och kasta sig ned på golvet. Den ene av dem hade övermannats först sedan han liggande på golvet fått ett slag i magen av en konstapel, så att han »vikit sig».

Det har uttrönts att av de båda sistnämnda tyskarna — E och F — den förstnämnde lämnat landet den 27 januari 1946 men att F alltjämt vistas här. Vid förfrågan hos F har denne brevledes uppgivit, att E vid tillfället ifråga av en konstapel fått ett kraftigt slag i magen, så att han fallit till golvet, varefter handbojorna påsatts.

I anledning av sistnämnda uppgifter har den såsom fångförare tjänstgörande vaktkonstapeln på undersökningskommissionens begäran på nytt hörts inför fängelsedirektören Kjellegård, därvid han förklarat sig till alla delar vidhålla sina tidigare lämnade uppgifter och därjämte tillagt: Han hade varit med om att hålla tyskarna, som slagits och sparkat omkring sig. Såvitt han kunnat uppfatta hade emellertid ingen av de tre tyskarna erhållit något slag i magen. I varje fall hade han icke gjort sig skyldig därtill.

Vidare har på undersökningskommissionens begäran hållits förhör inför direktören för rannsakningsfängelset Bror Wange med en extra vaktkonstapel, vilken uppgivit följande: Han hade vid tillfället i fråga uppehållit sig i portvaktsummet, då han hörde rop och skrik från mottagningsrummet. Han gick ut i förstugan och fick se en av de tyskar, som han visste skulle transporteras till annat fängelse, häftigt gestikulerande komma ut från överkonstapelrummet och omedelbart åter springa dit igen. Han skyndade sig fram till dörren för att se vad som var på färde. Han fick då se nyssnämnde tysk rusa på den numera pensionerade vaktkonstapeln, som höll på att fängsla en av de andra tyskarna. Sistnämnde vaktkonstapel fick ett hårt slag i ansiktet och tumlade baklänges. Därvid hade den vaktkonstapel, som tjänstgjorde som fångförare, en uniformsklädd poliskonstapel samt den sedermera avlidne överkonstapeln skyndat till för att hjälpa den miss-

handlade vaktkonstapel. Tysken, som torde ha varit E, känd såsom boxare, slog vilt omkring sig och skrek, varför de nu nämnda tjänstemännen måste bryta ned honom på golvet för att kunna belägga honom med beordrat fängsel. Den nu hörde extra vaktkonstapel hade själv icke deltagit vid fängslandet utan endast varit åsyna vittne därtill. Han hade icke sett, att man slagit E, och sade sig vara övertygad om att så ej kunnat ske, enär E vid sådant förhållande icke skulle kunnat bråka och skrika som han gjorde, när han fördes ut i bilen.

Inför direktören Wange har vidare hörts ytterligare en vid tillfället närvarande vaktkonstapel och den förut omförmälde vikarierande vaktkonstapel. Av dessa har den förstnämnde vaktkonstapel uppgivit: Han hade vid sin ankomst till lokalerna iakttagit, att två tyskar — som tydligen satt sig till motvärn, då de skulle fängslas — en poliskonstapel och några vaktkonstaplar legat på golvet i mottagningsrummet. Han hade själv icke deltagit i fängslandet av tyskarna, icke sett några slag utdelas och icke heller observerat att någon av de fängslade visat tecken till att ha utsatts för någon misshandel. — Den vikarierande vaktkonstapel har uppgivit: Han hade av den numera avlidne överkonstapel blivit ombedd att vara behjälplig vid fängslandet av tyskarna, som protesterat mot att bliva belagda med fängsel och uppträtt högljutt, bråkigt och störande. För att kunna belägga tyskarna med fängsel hade funktionärerna måst gå handgripligt till väga. Själv hade han emellertid icke utdelat något slag och icke heller sett någon annan tjänsteman göra detta.

Undersökningskommissionen anser, att det icke förelegat tillräckliga skäl att vid ifrågavarande tillfälle belägga B med bojor. B:s påstående att han misshandlats har icke vunnit stöd av utredningen. Med anledning av de framkomna uppgifterna om att ett slag utdelats mot en av de övriga tyskarna, har kommissionen överlämnat handlingarna i ärendet till överståthållarämbetet.

Norske medborgaren G, född 1916, som hållits i förvar i centralfängelset å Härlanda under tiden den 14 april—den 8 maj och den 11 maj—den 14 maj 1945 har till undersökningskommissionen framfört klagomål bland annat¹ över att han under vistelsen å centralfängelset blivit utsatt för misshandel av en överkonstapel, i det han av denne erhållit flera slag i ansiktet och blivit dragen i håret, trots att han legat till sängs med en skadad fot, vilken en sjukvårdare vid namn »Tage Andersson» just varit sysselsatt med att lägga förband omkring. Sedan G vänt sig till assistenten i fängelset med klagomål häröver, hade överkonstapel — enligt vad G uppgivit i skrivelsen till undersökningskommissionen — återvänt till G:s cell och där sparkat och slagit honom på nytt.

Enligt meddelande den 12 mars 1943 från den norska mottagningscentralen i Kjesäter hade G städse varit i konflikt med rättvisan. Under sin vistelse här i landet har han i stor utsträckning varit berövad friheten, i det han dels varit tagen i förvar eller varit omhändertagen å Sätters förläggning och dels vistats å sinnessjukhus eller å sinnessjukavdelningen vid centralfängelset å Långholmen.

Rörande den påstådda misshandeln har undersökningskommissionen inhämtat yttrande från direktören Carl Zetterlund å centralfängelset å Härlanda. Av protokoll, som bifogats yttrandet och som hållits vid förhör inför Zetterlund den 7 september 1945 i anledning av undersökningskommissionens remiss i ärendet, kan citeras följande.

»§ 2. Sjukvårdaren vaktkonstapel Allan Svensson, som vårdat G för hans skadade fot och som därför måste vara identisk med 'Tage Andersson', förekalades och lämnade följande redogörelse.

¹ Jfr sid. 307.

Under hela den tid G hade varit här intagen hade Svensson ofta varit i kontakt med honom. Fängelseläkaren hade redan en av de första dagarna på grund av G:s orostillstånd ordinerat lugnande medicin, vilken Svensson haft att utdela, när så erfordrades. Han hade även tillsammans med andra befattningshavare besökt G i isoleringscellen och därvid hört G begagna olämpliga och grova tillmälen mot vaktkonstaplarna samt hota med anmälan, då han kom ut från fängelset.

Vid ett tillfälle hade G i isoleringscellen skadat foten, då han försökt bända upp dörren, och för denna skada hade Svensson vårdat honom i cellen. Han hade varken vid dessa tillfällen eller vid något annat tillfälle lagt märke till att G blivit misshandlad.

§ 3. Härefter förekallades överkonstapeln Backner, som har befälet över den avdelning, å vilken G varit placerad, och avgav följande redogörelse.

G hade varit en synnerligen besvärlig intagen, som ständigt uppträtt våldsamt och störande. Han hade i synnerhet mot överkonstapel Backner använt fula skällsord och tillvitelser och hade över huvud taget varit så oförskämd, att Backner vore övertygad om att han icke vore normal. Vid ett tillfälle, då Backner kommit in till G i cellen för att taga upp beställningar på premievaror hade han sagt: 'G borde icke ha premievaror, då G är så stygg och elak.' G, som legat på sängen hade därvid rusat upp för att våldföra sig på Backner, som för att freda sig tilldelat G ett slag. G hade genast lagt sig på sängen och sagt, att han blivit misshandlad och att det skulle stå Backner dyrt. Backner hade därefter genast lämnat cellen. För att ytterligare belysa G:s mentalitet uppgav Backner, att en av de intagna, som blivit satta för att vaka över G, var en 50-årig bötare. Denne blev av G vid ett tillfälle överfallen och slagen, varvid hans skjorta blivit fullständigt sönderriven. Vid G:s avgång gjordes en uppskattning av de skador han åsamkat genom att sönderslå cellinredningen och förpliktades G att betala värdet med 67 kronor. Till slut uppgav Backner, att han utom vid ovannämnda tillfälle aldrig själv slagit G och ej heller observerat någon annan göra det.»

I sitt avgivna yttrande har Zetterlund vidare anförde:

»G har varit här intagen i förvar under tiden 14 april—8 maj och 11—14 maj 1945. Under tiden 8—11 maj var han efter utfärdande av vårdattest av fängelseläkaren intagen å Lillhagens sjukhus, varifrån han återändades, då ingen sinnessjukdom kunde konstateras.

Under hela den tid G varit här intagen och särskilt mot slutet av hans vistelse härstädes uppträdde han våldsamt och störande. Som regel ha de i förvar tagna utlänningarna placerats i dubbelcell och fått vistas i gemenskap med andra i förvar tagna utlänningar. G blev likaledes placerad med sällskap, som dessutom fick i uppdrag att vaka över honom, då han var orolig. Vid upprepade tillfällen ha hans kamrater anhållit att bli befriade från detta uppdrag, då hans våldsamma och störande uppträdande och personliga osnygghet blev för dem outhärdligt. Vid tre tillfällen, nämligen den 2 maj, 8 maj och 11 maj har det varit nödvändigt att på grund av G:s störande uppträdande placera honom i särskild isolerad cell.

Fängelsemyndigheten har gjort upprepade framställningar till fängvårdsstyrelsen och utlänningskommissionen för att få G förflyttad.

Även om G icke kan betecknas som sinnessjuk i egentlig mening, är han dock affektexplosiv psykopat av grövsta slag, som icke lämpligen torde kunna förvaras å fängelse eller annan slutan anstalt. Betecknande för G:s inställning är hans förklaring till undertecknad och assistenten Grönberg på förfrågan varför han uppträdde så våldsamt och störande:

'Jag vill ha något att berätta när jag kommer hem till Norge igen.'

Vid ett tillfälle simulerade han självmord genom hängning och spelade död, tills sjukvårdaren kom tillstädes.

Beträffande G:s uppgift, att han talat med en assistent om misshandeln, uppger assistenten Grönberg, att G vid flera tillfällen uppgivit, att han blivit misshandlad.

Detta hade skett så ofta, att assistent Grönberg fått den uppfattningen att G nära nog varje dag ansett sig vara föremål för olika befattningshavares misshandel. Denna sak hade emellertid som varje annan viktigare omständighet i fallet rapporterats för direktören.

Jag har också vid flerfaldiga tillfällen haft samtal med G, men vid dessa tillfällen har G icke framfört någon anmälan om misshandel, men däremot framfört klagomål av vitt skilda slag och att han icke ämnade finna sig i att vara intagen i en straffanstalt.

Han var under hela förvaringstiden här inriktad på att framprovocera uppträden och av närslutna skrivelser¹ framgår, att fängelsets förvaltning vid upprepade tillfällen sökt få honom förflyttad till anstalt mer lämpad att handha en person av G:s abnorma läggning.

Fängelsemyndigheten har lagt sig vinn om att på olika sätt genom lättnader söka mildra förvarstiden för dessa utlänningar, vilka utgöra ett klientel, vitt skilt från anstaltens normala klientel. Då det dessutom är väl känt, att bevakningsmännen vid detta fängelse åtnjuta det allra bästa rykte att vara humana och tillmötesgående, måste G:s beskyllningar om dålig behandling betraktas som ett utslag av hans abnorma sinnesbeskaffenhet.»

Det kan i detta sammanhang omnämnas, att G enligt samstämmiga uppgifter i olika sjukjournaler varit påstridig och pockande, samt att han betecknats som en otrevlig ligisttyp. Även från norskt håll har han betraktats som fullständigt asocial.

Undersökningskommissionen har efter sålunda verkställd utredning icke funnit G:s anmälan i förevarande avseende böra föranleda vidare åtgärd.

Klagomål över förhållandena å vissa förläggningar. Beträffande de olika flyktingförläggningar, som inrättats här i landet, hänvisas till den översikt, som lämnats i det föregående².

Till undersökningskommissionen ha framförts klagomål såväl över förhållandena i allmänhet å en del av dessa förläggningar som även över behandlingen av vissa enskilda flyktingar under deras vistelse å förläggning.

I följande redogörelse för dylika klagomål behandlas först de allmänna anmärkningarna mot förhållandena å förläggningarna.

Av den av undersökningskommissionen verkställda utredningen i anledning av klagomål över polisingripande å Långmora- och Smedsboförläggningarna den 13 november 1942 har, såsom i redogörelsen för nämnda utredning angivits³, framgått, att vid sagda tid någon differentiering av flyktingarna med hänsyn till deras politiska inställning för fördelning å olika förläggningar icke skedde samt att till följd därav interner av starkt motsatta politiska åskådningar kommit att sammanföras å dessa förläggningar. Motsättningarna mellan olika grupper av interner ledde till konflikter, vilka verkade störande på ordningen och trivseln inom förläggningarna. Såsom av nyssnämnda utredning tillika framgår förorsakade politiska motsättningar mellan internerna i Smedsboförläggningen svårartade uppträden inom förläggningen den 2 januari 1943, varvid flera interner blevo våldförda⁴.

¹ Ej intagna här. — ² Se sid. 44 o. f. — ³ Se sid. 90 o. f. — ⁴ Se sid 131 o. f.

Från norskt håll har påståtts, att förläggningen i Smedsbo, där även en del norska patrioter omhändertagits, jämväl varit avsedd för internering av norska samarbetsmän. Denna uppfattning synes ha fått en viss spridning och haft till följd att en del flyktingar med alla medel, i sista hand genom rymning, sökt undvika placering därstädes. Som exempel härpå må anföras de i avsnittet om disciplinfall omförmälda, med bokstäverna B och C betecknade norska medborgarna¹.

Vidare har påtalats det olämpliga i att i Smedsboförläggningen indisciplinära och kriminella flyktingar av olika nationaliteter sammanförts med norska samarbetsmän och tyska desertörer.

Beträffande klientelet å Smedsboförläggningen har från utlänningskommissionen inhämtats följande: Sedan förläggningen tagits i bruk i mars 1940, internerades där till en början en del personer — de flesta tyska medborgare — för observation, och från och med sommaren 1940 användes förläggningen jämväl för internering av tyska desertörer. Från sommaren 1941 internerades emellertid i Smedsbo även norska samarbetsmän, men dessa överfördes i mars 1943 till Hälsingmo förläggning. De tyska desertörerna överfördes i slutet av år 1944 till förläggningen i Vägershult. Alltsedan år 1941 internerades i Smedsbo jämväl indisciplinära utlänningar och sådana flyktingar, som gjort sig skyldiga till brott av lindrigare slag.

Det förhållandet att norska samarbetsmän internerats i förläggningen från sommaren 1941 till mars 1943 har enligt undersökningskommissionens mening säkerligen varit orsaken till att förläggningen även efter sistnämnda tidpunkt av en del utlänningar betraktats såsom ett »quislingläger». Vad som framkommit vid undersökningskommissionens utredningar rörande olika interner & Smedsboförläggningen har dock icke i något fall bekräftat att norska patrioter varit internerade i denna förläggning tillsammans med norska samarbetsmän. Däremot har kommissionen i ett fall funnit exempel på att en patriotisk norsk flykting vistats i Smedsbo förläggning tillsammans med tyska desertörer. Vidare har förekommit ett fall, då en ledande dansk sabotör placerats i Smedsbo, ehuru han icke haft någon som helst kriminell belastning².

Även i åtskilliga andra fall ha interner klagat över att de placerats i förläggning tillsammans med personer av en annan flyktingkategori än den, de själva ansett sig tillhöra. Sålunda ha — såsom förut nämnts — en del interner i förläggningarna i Hälsingmo och Florsberg klagat över att de placerats tillsammans med norska eller danska samarbetsmän, trots att de — enligt vad de själva ansett — icke tillhörde denna kategori³. Som tidigare anförts har undersökningskommissionen icke funnit anledning att i de fall, som blivit föremål för kommissionens utredning, framställa någon erinran mot placeringen å förläggningarna i Hälsingmo och Florsberg.

Bland klagomålen märkas vidare, såsom framgår av redogörelsen för behandlingen av tyska desertörer, sådana som avse att balter, vilka deserterat

¹ Se sid. 223 o. f. — ² Se sid. 196 (flyktingen G). — ³ Se sid. 237 o. f.

ur tysk krigstjänst, placerats å samma förläggning (Vägershult) som rikstyska desertörer, vilket vållat en viss irritation bland internerna i förläggningen¹.

Av undersökningskommissionens utredning har framgått, att bland klientelet å den för sinnesabnorma utläningar inrättade förläggningen i Säter² åtminstone till en början förekommit även utläningar som samarbetat med tyskarna. De flesta internerna å förläggningen voro dock sådana, som flytt undan nazismen eller den tyska ockupationsmakten, och dessa — särskilt norska patrioter — reagerade i förekommande fall mycket starkt mot att samarbetsmän intogos i förläggningen. Till följd härav uppstodo ofta oroligheter i förläggningen.

Från utlänningskommissionen har inhämtats, att kommissionen haft sin uppmärksamhet riktad på nämnda förhållande och undersökt möjligheterna att inrätta en särskild förläggning, avsedd för s. k. quislingpsykopater, men att det därvid visat sig ogörligt att inom Sätters förläggning inrätta en särskild avdelning för sådana utläningar och att det på grund av lokalbristen på sinnessjukhusen överhuvudtaget icke kunnat inrättas någon förläggning för dylika utläningar. Enligt vad utlänningskommissionen vidare uppgivit har en bidragande orsak härtill jämväl varit den akuta bristen på läkare, och på grund av nämnda förhållanden ha quislingpsykopaterna icke kunnat få den vård, som de varit i behov av, utan de ha — i den mån de icke vistats å Sätters förläggning — måst vistas i annan förläggning tillsammans med övriga samarbetsmän eller i någon straffanstalt under tillsyn av vederbörande läkare därstädes.

Missnöje har även uttalats över att klientelet å den öppna förläggningen i Snogeholm åtminstone till en början varit synnerligen heterogent. Förläggningen inrättades i oktober 1943 som en mottagningscentral för flyktingar från Danmark, och dit sändes exempelvis mera framträdande sabotörer, ledande kommunister, kriminella personer och nazister.

Landsfogden O. Rosengren har rörande förhållandena å förläggningen i Snogeholm lämnat följande uppgifter: Det hade visat sig vara svårt att upprätthålla ordning inom förläggningen. Stämningen bland internerna hade under en tid varit mycket irriterad, beroende på att internernas nerver delvis voro i olag och på att bland internerna fanns ett stort antal asociala individer. Den danska lägerledningen hade icke varit situationen vuxen, i följd varav ett ombyte av de danska funktionärerna vidtogs den 5 december 1943. Någon vecka senare hade även beslutats, att en ändring beträffande klientelet i förläggningen skulle komma till stånd, i det att danska patrioter, som varit särskilt aktiva såsom sabotörer men icke voro kommunister, icke längre skulle tagas om hand i Snogeholm, liksom ej heller nazister. Sedan förläggningen fått ny dansk ledning och klientelet blivit mera homogent, hade förhållandena å förläggningen blivit tillfredsställande.

¹ Jfr sid. 253. — ² Jfr sid. 257.

Som tidigare framhållits i redogörelsen för behandlingen av danska och norska samarbetsmän ha önskemål framställts om anordnande av slutna familjeförläggningar för i berörda redogörelse åsyftade flyktingar¹. Även från andra håll ha önskemål uttalats om inrättande av sådana familjeförläggningar².

Från utlänningskommissionen har i frågan om inrättande av familjeförläggningar inhämtats bland annat: Principen hade varit den, att då gifta män anlände som flyktingar hit till landet och därvid åtföljdes av hustrur och barn, omhändertagande i slutna förläggning i förekommande fall borde äga rum allenast beträffande männen, under det att hustrur och barn fingo vistas å fri fot, ofta i någon öppen förläggning. Något egentligt behov av slutna familjeförläggningar hade vid sådant förhållande icke varit förhanden. Dock hade möjligen dylika förläggningar bort inrättas för en viss kategori av flyktingar, nämligen danska och norska samarbetsmän, vilka med sina hustrur anlät hit till Sverige. Frågan härom hade dock icke kommit under övervägande, utan samarbetsmännens hustrur hade i de fall, då de internerades, omhändertagits i särskilda kvinnoförläggningar. Först på våren 1945, då i samband med Tysklands kapitulation stora grupper civila tyska medborgare, däribland många familjer, sökte sig hit till landet, hade frågan om inrättande av slutna familjeförläggningar upptagits till behandling, vilket resulterat i att sådan förläggning inrättats för en tid i Sunnerstaholm och därefter i Florsberg.

Undersökningskommissionen. Enligt kommissionens mening hade det ur olika synpunkter varit lämpligt med en ganska långt gående differentiering av flyktingarna för fördelning på olika förläggningar med hänsyn till dels vederbörandes politiska inställning och dels de olika grunderna för omhändertagandet. Den strävan efter dylik differentiering, som socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen lagt i dagen, synes icke ha i praktiken lett till ett i allo tillfredsställande resultat. Sålunda torde förhållandena å Smedsboförläggningen intill en relativt sen tidpunkt ha varit i nu berörda avseende otillfredsställande, i det å denna förläggning tyska desertörer och norska samarbetsmän sammanförts med flyktingar av andra nationaliteter och med annan politisk inställning.

Den centrala utlänningsmyndighetens strävan till differentiering av flyktingklientelet får anses ha tagit sig riktigt uttryck, då quislingspsykopaterna icke överfördes till Sätters förläggning. Att de sistnämnda till följd därav icke i alla avseenden fingo den lämpligaste behandlingen synes ha haft sin grund i omständigheter, varöver den centrala utlänningsmyndigheten icke kurnat råda.

Undersökningskommissionen anser, att inrättandet av slutna familjeförläggningar — trots därmed förenade kostnader — bort tagas upp till över-

¹ Se sid. 238 och 243. — ² Jfr sid. 252—253.

vägande tidigare än som skett. Det måste för makar, som placerats på olika håll i landet, ha varit prövande att icke få sammanträffa med varandra annat än vid enstaka permissionstillfällen. Rymning från förläggning synes åtminstone i något fall ha haft sin orsak just i att makar på angivet sätt hållits åtskilda.

Bland de allmänna anmärkningar mot förhållandena å flyktingförläggningarna, som utöver de nu nämnda framförts till undersökningskommissionen, vill kommissionen här redogöra för följande.

En dansk flykting, som var omhändertagen å Smedsboförläggningen under tiden den 29 december 1944—den 8 maj 1945, med avbrott för 60 dagar, då han hölls i förvar i kronohäktet i Falun, har framfört klagomål över vissa förhållanden i Smedsboförläggningen. Sålunda har han uppgivit, att varje underhållning för internerna saknades. Som jämförelse har han åberopat förhållandena å förläggningen i Hälsingmo, där internerna bereddes tillfälle till biografbesök. Vidare tillätos, enligt uppgift av nämnde flykting, internerna i Smedsbo icke att någon tid vistas utanför själva förläggningsområdet, medan internerna i Hälsingmo kunde få åka skidor 15 kilometer från förläggningen. Slutligen har vederbörande klagat över att inga kvinnor fingo besöka förläggningen i Smedsbo, varemot i Hälsingmoförläggningen ordnats med danstillställningar.

I anledning av dessa påståenden har från sekreteraren Sten Larsson i utlänningskommissionen inhämtats följande upplysningar: Filmförevisning förekom icke för internerna i Smedsbo, enär lämplig lokal härför saknades. I stället beviljades internerna ibland permission för biografbesök. I Hälsingmo däremot hade internerna tillfälle åse filmförevisning i ett intill förläggningen beläget församlingshus. Förläggningsområdet i Hälsingmo var så litet, att internerna — på föranstaltande av utlänningsnämnden — fingo tillstånd att utan bevakning åka skidor i en backe, som var synlig från förläggningen. Längre än så fingo internerna icke avlägsna sig från förläggningen. Förläggningen i Smedsbo omfattade däremot ett fritidsområde på omkring fyra hektar. Såväl i Smedsbo som i Hälsingmo fingo internerna under tillsyn av en vaktkonstapel företaga promenader i omgivningarna. Detta var emellertid förenat med den nackdelen, att flyktförsök från internernas sida underlättades genom att de erhöilo god kännedom om den kringliggande terrängen. I Hälsingmo tillät vederbörande förläggningsdirektör vid ett tillfälle att en danstillställning ordnades, i vilken den kvinnliga kökspersonalen deltog. Sedan utlänningskommissionen fått kännedom härom, framhölls emellertid för förläggningsdirektören det olämpliga i anordnandet av dylika tillställningar. Kvinnliga anhöriga, exempelvis hustrur ävensom fästmör, fingo avlägga besök å förläggningen i Smedsbo, men endast under dagen, därvid de efter undergången visitering fingo vistas fritt i lägret. Endast ett fåtal interner i Smedsbo hade emellertid hustrur eller fästmör, och därför förekommo dylika besök icke så ofta. Kvinnliga besökande tillätos icke övernatta i förläggningen, men i stället bereddes internerna genom permission tillfälle att utanför förläggningen sammanträffa med anhöriga och bekanta.

Undersökningskommissionen. De lokala förhållandena å Smedsboförläggningen ha visserligen i vissa avseenden varit ogynnsammare än å Hälsingmoförläggningen. Med hänsyn till vad utlänningskommissionen anfört ha emellertid de nu behandlade klagomålen icke funnits föranleda någon anmärkning från undersökningskommissionens sida.

Nyssnämnde danske flykting har till undersökningskommissionen jämväl framfört ett påstående att privatpersoner plägat erhålla 50 kronor i ersättning för fasttagande av interner, som rymt från Smedsbo förläggning.

Utlänningskommissionen har på förfrågan förklarat sig icke känna till, att dylik ersättning utbetalats.

Förläggningsdirektören Knut Larsson har inför undersökningskommissionen uppgivit, att ryktet om ifrågavarande ersättning möjligen kunde härstamma från att en kolare vid ett tillfälle fasttagit en rymling från förläggningen i Långmora och med bil återtransporterat honom till förläggningen samt därefter erhållit ersättning dels för bilresan och dels för förlorad arbetsförtjänst.

Undersökningskommissionen har icke funnit det av anmälaran framförda påståendet på något sätt bestyrkt.

Härefter lämnas redogörelse för vissa fall, i vilka klagomål anförts över behandlingen av vissa enskilda flyktingar under deras vistelse å förläggning.

Ovannämnde norske medborgare G¹ har i skrivelse till undersökningskommissionen påstått, att han å Sätters förläggning den 16 juli 1945 blivit misshandlad av en sjukvårdare så att han fått ett revben skadat och märken på benen av sparkar.

I infortrat yttrande har t. f. förläggningsschefen Hans Lomm uppgivit, att G, som varit intagen å Sätters sjukhus, den 25 juni 1945 blivit försöksutskrivnen därifrån till Sätters förläggning, samt vidare anført:

»Då hans sinnesstämning fortfarande var labil fick han vistas å specialavdelningen. Dröjsmålet med hans hemresa gjorde honom alltmer irriterad, och han kom alltsomoftast ur balans. Han anklagade läkare och personal för att ha motarbetat hans hemresa, och då han upplystes om fakta, uppträdde han hysteriskt, kastade sina tillhörigheter kring golvet och rev sönder kläderna. I mitten av juli 1945 gjorde han upprepade försök till åverkan på fönsterluckor och inventarier och överföll personalen upprepade gånger. Jag har tillfrågat en av de två nattvakter, som tjänstgjorde vid det tillfälle, G påstått sig hava blivit misshandlad. Skötaren förnekade att någon misshandel förekommit. Vid ifrågavarande tillfälle hade G klättrat upp efter fönsterluckorna och tre gånger fallit ned på golvet. Vid läkarundersökning kunde icke någon revbensskada konstateras.

Något stöd för G:s påståenden och beskyllningar förefinnes ej. Han är en hysterisk psykopat, som vid upprepade tillfällen under sin vistelse här kom med beskyllningar, som jag vet saknade all grund. Han är en icke trovärdig person och hans framförda beskyllningar måste anses vara grundlösa, varför jag får hemställa, att hans beskyllningar lämnas utan avseende.»

Undersökningskommissionen har icke funnit G:s omförmälda anmälan böra föranleda vidare åtgärd.

Två norska medborgare, födda 1906 respektive 1921, rymde i början av februari 1943 från Långmoraförläggningen, där de voro omhändertagna. Sedan de fasttagits, framställde de vid polisförhör vissa anmärkningar mot behandlingen på förläggningen. Den ene uppgav, att han »ej fått sova på nätterna, enär vaktmanskapet ideligen företog nattvisitationer och därvid använde stavlampor, med vilka de lyste de sovande i ansiktet». Den andre omtalade, att »vissa bland vaktkonstaplarna vid förläggningen visat sig misshagliga bland internerna, enär de nattetid kommo in i barackerna och med ficklampor lyste på de sovande».

Till undersökningskommissionen har framställts klagomål av liknande innehåll i ett ytterligare fall, vilket avsett behandlingen å Smedsbo förläggning².

¹ Jfr sid. 300. — ² Se sid. 197.

Byråchefen i utlänningskommissionen Perslow, har på undersökningskommissionens förfrågan uppgivit, att — såvitt han hade sig bekant — aldrig någon order lämnats från den centrala utlänningsmyndigheten, att sängliggande interner skulle vid inspektion belysas med ficklampor eller annan ljuskälla. Icke heller hade det till Perslow rapporterats, att sådant förfarande vid något tillfälle tillämpats. Perslow har emellertid framhållit, att de närmare detaljerna vid ordnandet av bevakningen regelmässigt överlåtits åt förläggningsledningen, som med sin erfarenhet av lokala och personliga förhållanden haft de största förutsättningarna att genomföra en effektiv bevakning utan att därför övergrepp mot interner behövt förekomma.

Från förläggningsledningen å Långmora har uppgivits, att vaktmanskapet principiellt icke tillåtits att i sovrummen tända belysning av något slag varken från handlampor eller genom inmonterade ljuskällor under den för nattvila avsedda tiden samt att för övrigt i alla avseenden lagts stor vikt vid att nattron icke störts på något sätt vare sig genom belysning eller annorlunda. Under den tid, de ifrågavarande norrmännen varit intagna på Långmora, hade dock — särskilt under början av 1943 — nattvisitationer vid enstaka tillfällen varit nödvändiga på grund av företagna eller befarade rymningar eller till följd av oljud i sovrummen efter kvällsronden. Uppgiften, att konstaplarna därvid skulle ha lyst de sovande i ansiktet, måste emellertid innebära en överdrift.

Undersökningskommissionen finner utredningen giva vid handen, att vid nattvisitationer i utlänningsförläggningarna icke varit anbefalld belysning av sängliggande interner med ficklampa eller annan liknande ljuskälla. Icke heller synes, enligt vad som framgått av de olika av kommissionen behandlade flyktingärenden, som innefattat klagomål över behandling å förläggning, sådant förfarande mer eller mindre regelmässigt ha förekommit. Utredningen får emellertid anses giva visst stöd för de av nyssnämnda två norska medborgare framställda påståendena. Det torde nämligen vara uteslutet, att nattvisitationer under januari månad kunnat försiggå utan belysning i en eller annan form. Troligt är, att ficklampor eller liknande ljuskällor kommit till användning. Därvid har det säkerligen ej undgåts, att ljus fallit även på de sängliggandes ansikten. Att internerna härigenom må ha störts i sin nattro, kan emellertid icke föranleda till klander i förevarande avseende.

Beträffande frågan om interners rätt att avsända och mottaga brev har till undersökningskommissionen anförts klagomål bland annat i följande fall.

Företvarande tyske medborgaren, statslöse I, född 1904, omhändertogs enligt beslut av socialstyrelsen den 12 augusti 1942 för vistelse i Långmoraförläggningem. Enär I som protest häremot börjat hungerstrejka, överfördes han i slutet av augusti samma år först till kronohäktet i Falun och därefter till sjukhuset i Säter. Den 11 september 1942 utskrevs han från sjukhuset och överfördes till utlänningsförläggningen i Smedsbo. Han började då åter hungerstrejka och intogs på nytt å Sätters sjukhus den 20 samma september.

Inför undersökningskommissionen har I uppgivit bland annat: Kort tid innan han andra gången kom till Säter, hade han i Smedsbo skrivit fem brev, adresserade till advokaten Georg Branting, statsrådet Möller, justitieombudsmannem, justitierådet Gärde och generaldirektören Höjer. Nämnda brev hade han lämnat in till förläggningsschefen magister Uhr, och han hade betalat porto till rekommendation av breven. Sedermera hade han av Branting fått besked, att i varje fall brevet till honom icke gått fram. Det vore möjligt att något av de omnämnda

fem breven avsänts, men han hade icke varit i tillfälle att kontrollera detta. Branting hade skrivit till Uhr och begärt förklaring, och Uhr hade då uppgivit att brevet förkommit.

Redan i skrivelse den 14 oktober 1942 till justitieombudsmannen påtalade I berörda förhållande. Justitieombudsmannen inhämtade yttrande häröver från förläggningsdirektören fil. mag. Gustaf Uhr, som anförde: »På förläggningen gälla följande bestämmelser med avseende på brevskrivningsrätten: Intern äger rätt till att skriva två brev per vecka, brev till legation, konsulat samt svenska myndigheter räknas icke. I hade vid sin hitkomst författat fem skrivelser, vilka på grund av sitt innehåll av t. f. föreståndaren (under ordinarie föreståndarens ledighet) insändes till socialstyrelsen för granskning före deras eventuella expediering. Skrivelserna återkommo från socialstyrelsen till förläggningen först tvenne dagar efter I:s överförande till Sätters sjukhus. Den vikarierande assistent, vilken under sistlidna september månad omhändertog förläggningens post under den ordinarie funktionärens sjukledighet, har vid föreståndarens telefonförfrågan meddelat (han tillhör icke längre förläggningens personal), att han i avvaktan på föreskrifter angående eftersändandet av I:s post lagt fem från socialstyrelsen återkomna brev åt sidan på plats som närmare angavs. Föreståndarens efterforskningar ha emellertid blivit resultatlösa, varom I underrättats.»

Samtidigt med yttrandet till justitieombudsmannen meddelade Uhr, att han tillställt I en skrivelse varur följande citeras: »Socialstyrelsen meddelade senare, med återsändande av de nyssnämnda försändelserna, att — då Eder brevskrivningsrätt var två brev per vecka — två av de fem försändelserna skulle utväljas och vidarebefordras. De tre återstående finge anstå till kommande vecka. Då socialstyrelsens meddelande anlände hit hade Ni emellertid redan lämnat förläggningen. Förmodligen befann sig det rekommenderade brevet till advokat Branting bland nu omskrivna fem försändelser, eftersom det icke förekommer i vår postjournal, där alla expedierade försändelser införas. Jag har varit i förbindelse med den förläggningstjänsteman, som handhade posten vid den tidpunkt det här gäller. Han säger sig också ha lagt undan Edra fem försändelser i avvaktan på besked angående Eder nya adress. Vid efterforskningar har jag emellertid tyvärr icke kunnat återfinna dem å uppgiven plats.»

I:s hänvändelse till justitieombudsmannen föranledde icke någon justitieombudsmannens åtgärd.

Undersökningskommissionen, som finner förklaringen till att breven icke omedelbart avsändes till respektive adressater otillfredsställande, anser att i detta fall bristande omsorg om vederbörande interns rättigheter blivit ådaga-lagd.

Det kan i detta sammanhang erinras om att i redogörelsen för klagomålen från danskt håll behandlats ett fall, där en dansk flykting, betecknad AA, anmärkt på att socialstyrelsen vägrat utlämna ett brev till honom¹. Undersökningskommissionen har i detta fall ansett omständigheterna ha väl motiverat innehållandet av brevet.

Slutligen må här redogöras för ett inkommet klagomål från en utlänning att han under vistelse i förläggning hotats med att bliva återsänd till sitt hemland².

En i avsnittet angående frihetsberövanden på grund av politisk verksamhet omnämnd *tysk flykting D, född 1906*³, kom till Sverige i januari 1938. Han dömdes

¹ Se sid. 219. — ² Jämför referatet sid. 164 angående norske medborgaren Just Ebbesen von der Lippe. — ³ Se sid. 56.

efter ankomsten hit till tre månaders fängelse för passförfalskning. Vid straff-tidens utgång fattade socialstyrelsen förpassningsbeslut angående honom. I av-bidan på möjlighet att verkställa förpassningen erhöll han sedermera svenskt främlingspass.

Den 28 februari 1940 förordnade socialstyrelsen, att D skulle omhändertagas i förläggning och tills vidare vistas å Långmora. Han överfördes dit den 12 mars 1940.

D har i anmälan till undersökningskommissionen uppgivit, att han på grund av förnedrande behandling i Långmoraförläggningen hungerstrejkat, samt att då-varande amanuensen hos socialstyrelsen Ruth Andelius — vilken tjänstgjort å förläggningen den 6 mars—den 5 juli 1940 — på uppdrag av socialstyrelsen hotat honom med omedelbart återsändande till Tyskland, därest han ej avbröte sin hungerstrejk.

I skriftlig rapport av den 25 mars 1940 till socialstyrelsen meddelade förlägg-ningsledningen i Långmora angående D följande. D hade redan vid sin an-komst till Långmora meddelat, att ingenting skulle tvinga honom att arbeta under vistelsen där. Han hade även hungerstrejkat från det han kommit till för-läggningen och förklarar att, då han ej arbetade, han icke heller skulle äta. Sedan D undersökts av läkare med anledning av att han uppgivit sig ha lidit av lung-tuberkulos samt det konstaterats, att någon fara för sådan sjukdom icke förelåg, hade läkaren den 21 mars 1940 haft ett telefonsamtal med byråchefen Bergström i socialstyrelsen. D, som fortfarande hungerstrejkat, hade samma dag fått en vink om att socialstyrelsen kunde tänkas överväga möjligheten av hans återsändande till Tyskland, vilket emellertid icke haft någon verkan på honom.

Den 27 mars 1940 förordnade socialstyrelsen, att D skulle tagas i förvar, och han överfördes till straffängelset i Falun. Genom beslut av socialstyrelsen den 10 maj 1940 förordnades om upphörande av förvarstagandet. D omhändertogs emellertid nu på Smedsbo utlänningsförläggning.

Den 22 juli 1940 förordnade socialstyrelsen, att omhändertagandet av D i för-läggning skulle upphöra, och han lämnade Smedsbo den 25 samma månad.

Undersökningskommissionen anser det icke ha varit försvarligt, att — oav-sett omständigheterna i samband med D:s hungerstrejkande — möjligheten av hans återsändande till Tyskland använts som påtryckningsmedel.

Kommissionen vill nämna, att i åtskilliga andra fall framförts klagomål av liknande innebörd, vilka emellertid icke blivit bestyrkta genom kommissionens utredning.

IV. Utlänningars mottagande i eller avlägsnande ur riket.

Inledning.

Undersökningskommissionens granskning i nu förevarande delar har begränsats till vad som framkommit vid behandlingen av de till kommissionen gjorda anmälningarna. De fall, som framförts till kommissionen, avse i stor utsträckning förhållandena före eller kring krigsutbrottet.

Till en början lämnas en kortfattad redogörelse för omständigheterna vid tillströmningen av flyktingar till Sverige. Redogörelsen har i stora delar grundats på 1943 års utlänningssakkunnigas den 30 december 1944 avgivna betänkande med förslag till utlänningslag och lag angående omhändertagande av utlänning i anstalt eller förläggning (SOU 1945: 1)¹.

Flykten från Tyskland och tyskoockuperade länder. Efter nazismens övertagande av regeringsmakten i Tyskland blevo många människor där, som genom sin politiska åskådning eller eljest kommo att stå i motsättning till den nya regimen och dess ideologi, nödsakade att fly från Tyskland för att rädda sina liv eller undgå koncentrationsläger. Till en början gällde detta huvudsakligen politiskt verksamma personer. Utvecklingen ledde emellertid därtill, att flyktingströmmen till största delen kom att bestå av personer med judisk härstamning. Systematiskt genomfördes en rad åtgärder, vilka inneburo stark begränsning av judarnas medborgerliga rättigheter och allmänna rörelsefrihet. Det blev efter hand klart, att nazistregimen syftade till en fullständig eliminering av samtliga judiska element i riket. Genom att beröva judarna den ena existensmöjligheten efter den andra samt jämväl i övrigt sätta dem ur stånd att föra en människovärdig tillvaro framtingade man en massutvandring av judar från Tyskland. Till en början lade de tyska myndigheterna icke hinder i vägen för en emigration av judarna, men dessa berövades i samband med en sådan större delen av sina tillgångar. Av de till 600 000 à 700 000 beräknade judarna i Tyskland torde under åren 1933—1937 omkring 135 000 ha utvandrat till andra länder. Ockupationen av Österrike och senare Sudetområdet samt av Tjeckoslovakien (av tyskarna benämnt protektoratet Böhmen och Mähren) ökade verkningarna av den nazistiska judepolitiken. Åtskilliga judar hade för övrigt tidigare flytt från Tyskland till dessa länder och måste nu söka nya tillflyktsorter.

I augusti 1938 beräknades antalet i Tyskland inklusive Österrike befintliga personer av judisk härstamning uppgå till närmare 600 000. Av dessa utgjorde omkring två tredjedelar rena judar, de övriga hade blandad härstamning men räknades enligt Nürnberglagarna som icke-ariar. Ungefär hälften

¹ De sakkunniga voro justitierådet G. Dahlman, ordförande, utrikesrådet G. Engzell, byråchefen C. Chr. Schmidt, professorn A. Holmbäck och pressombudsmannen K. R. Casparsson.

av hela antalet, eller omkring 200 000 judar och 100 000 övriga »icke-ariet», befunno sig i Österrike, den andra hälften i det egentliga Tyskland. Dessutom beräknades, att omkring 75 000 personer på grund av sin religiösa åskådning voro utsatta för regimen misshag.

Efter attentatet den 7 november 1938 mot den tyska ambassadtjänstemannen i Paris vom Rath skärptes förföljelserna mot judarna i Tyskland och tyskokuperade områden, och allt flera sökte fly till utlandet. Fortfarande restes från tysk sida icke hinder häremot. Det blev emellertid allt svårare att finna länder, som voro villiga att mottaga flyktingarna. Allt strängare invandrings- och inresebestämmelser utfärdades i de olika länderna, och man sökte allmänt stänga gränserna för flyktingarna. De utländska konsulaten och beskickningarna i Tyskland belägrades av judiska personer, som sökte tillstånd att komma in i andra länder. De till Tyskland gränsande länderna Belgien, Holland, Schweiz och Frankrike fingo oaktat skärpta gränsbestämmelser mottaga stora flyktingskaror, men sådana sökte sig även till längre bort belägna länder.

Krigsutbrottet 1939 medförde en ytterligare skärpning av förhållandena. Redan dessförinnan hade i flera länder, där förut viseringsfrihet rått, införts viseringstvång, och möjligheterna att erhålla inresetillstånd gjordes i allmänhet beroende av att tillstånd förelåg för vidareresa till annat land. Vid den tyska ockupationen år 1940 av Belgien, Holland och delar av Frankrike kommo därvarande flyktingar ånyo i farozonen, och när tyskarna sedan igångsatte judeförföljelser jämväl i dessa länder, ökades skaran av människor, som sökte sig ut på flykt. Liknande förhållanden inträdde så småningom i andra av tyskarna behärskade områden.

På hösten 1941 ändrades den tyska politiken med avseende å judarna så till vida, att dessa i regel icke längre medgavs lämna Tyskland, och elimineringen av judar tog nu form av massdeportationer företrädesvis österut till bland annat de i Polen belägna judereservaten och andra koncentrationsläger, där en mer eller mindre snabb utrotning av de deporterade genomfördes.

Enligt gjorda beräkningar, vilka dock icke kunna göra anspråk på full tillförlitlighet, hade intill hösten 1941 över 400 000 judar flytt från Tyskland, Österrike och Tjeckoslovakien. Därtill kom ett ej obetydligt antal icke-judiska flyktingar från dessa länder.

Det må vidare framhållas, att de tyska myndigheterna i stor utsträckning genom särskilda beslut berövade personer deras tyska medborgarskap och härigenom skapade en särskild kategori av statslösa.

En kronologisk översikt över tillgängliga uppgifter rörande judefientliga åtgärder under åren 1933—1944 i det egentliga Tyskland, Österrike, Sudetområdet samt protektoratet Böhmen och Mähren lämnas i en särskild bilaga till detta betänkande.¹

¹ Se sid. 490.

Tillströmningen av flyktingar till Sverige. Först under år 1937 och i växande grad under år 1938 började ett invandringstryck mot Sveriges gränser märkas, samtidigt som flera andra länder visade ökad obenägenhet att mottaga emigranter, särskilt judar. Vid denna tid rådde i Sverige viseringsfrihet för de europeiska länderna utom de östeuropeiska inklusive de baltiska länderna, Polen, Ungern och Jugoslavien. Utan föregående tillstånd kunde således medborgare i bland annat Tyskland, Österrike, Tjeckoslovakien och Italien inresa till Sverige. Gränsmyndigheterna ägde emellertid att under vissa förutsättningar avvisa vederbörande, och för vistelse i riket längre än tre månader erfordrades särskilt uppehållstillstånd. Bland det tilltagande antal utlännningar, som anlände söderifrån, var en stor del judar. Ofta uppgåvo de vid inresan, att de ämnade stanna i Sverige blott en kortare tid för att sedan antingen återvända eller resa vidare till annat land. Det visade sig emellertid, att judarna för att få utresa ur Tyskland i regel fingo förbinda sig att icke återvända dit. Den 5 oktober 1938 utfärdades i Tyskland en kungörelse, att alla judiska medborgares pass skulle märkas med ett rött J.

I början av november 1938 beräknades antalet flyktingar i Sverige till mellan 1 800 och 2 300.

Ett icke obetydligt antal judiska ungdomar från Tyskland och Österrike blevo vidare här temporärt omhändertagna för utbildning huvudsakligen i jordbruk för att efter viss tid resa vidare till Palestina eller till andra länder, där deras föräldrar bosatt sig.

En särskild grupp av flyktingar, som bör omnämnas i detta sammanhang, utgjordes av omkring 400 politiska flyktingar, vilka i slutet av 1938 och början av 1939 efter tillstånd anlände till Sverige från Tjeckoslovakien. De hade flytt från Tyskland och Sudetområdet, där de varit hotade på grund av sin politiska verksamhet. Huvuddelen av dem voro goda fackarbetare och kunde relativt snart erhålla arbete i landet.

Vid en i februari 1939 företagen allmän utlänningsräkning uppskattades antalet flyktingar i Sverige till omkring 4 000. I juli 1939 beräknades flyktingarna till mellan 4 300 och 4 800.

De judiska flyktingarna i Sverige uppgingo den 1 oktober 1938 till omkring 1 500; före krigsutbrottet i september 1939 steg siffran till i runt tal 3 000.

Under den första tiden efter krigsutbrottet dominerades resandeströmmen av s. k. transitoresenärer, d. v. s. sådana som över Sverige önskade resa till sina olika hemländer. Men det dröjde ej länge, förrän de egentliga flyktingarna började i ökad utsträckning söka inresetillstånd. Nya flyktingkategorier uppträdde, däribland polacker som flytt till Litauen och medborgare i de baltiska länderna.

Den tyska ockupationen av Danmark och Norge år 1940 och de i sammanhang därmed inträffade politiska händelserna i dessa länder medförde för Sveriges vidkommande flyktingproblem av större dimensioner än tidigare. Från båda länderna fick Sverige övertaga några hundra tyska, österrikiska

och tjeckoslovakiska flyktingar, som förut åtnjutit asylrätt i nämnda länder. Även ett antal statslösa judar kommo från Norge och Danmark till Sverige. Men de stora flyktingkategorierna utgjordes av norrmän och senare även danskar samt balter.

Asylrätt och politiskt flyktingskap. Den folkrättsliga doktrinen brukar som asylrätt beteckna en stats rätt i förhållande till andra stater att å sitt område mottaga och hysa flyktingar från andra länder, och denna innebörd har den praktiska flyktingpolitiken i flera länder tillerkänt begreppet. I den folkrättsliga bemärkelsen förstår man däremot icke med asylrätt en ovillkorlig rätt för en flykting att åtnjuta asyl i det land, dit han flytt. En stat anses icke vara förpliktad att å sitt territorium hysa utlänningar, vilka den betraktar såsom icke önskvärda, och det anses tillkomma varje särskild stat att avgöra i vilken utsträckning den vill lämna asyl åt flyktingar.

Asylrättsbegreppet har sin egentliga betydelse beträffande s. k. politiska flyktingar. Definitionerna på vad som avses med politisk flykting variera emellertid. Vid överenskommelser, som träffas om utlämning av förbrytare, liksom i lagstiftning därom stadgas numera allmänt, att utlämning icke får ske för politiskt brott. De äldre auktorerna på folkrättens område menade med politisk flykting en person som flytt till utlandet därför att han i sitt hemland sannolikt skulle bli tilltalad eller straffad för politiskt brott. Händelseutvecklingen under mellankrigstiden medförde emellertid en utvidgning av denna definition. Vid en internationell konferens år 1926 definierades begreppet *rysk flykting* såsom envar av ryskt ursprung, som icke åtnjöte skydd av regeringen i Sovjetunionen och som ej förvärvat annat medborgarskap. I ett år 1936 av l'Institut de droit international antaget förslag till reglering av flyktingproblemen betecknades *politisk flykting* såsom »den som på grund av politiska tilldragelser i hemlandet frivilligt eller icke lämnat sitt land eller är därifrån utestängd och icke förvärvat nytt medborgarskap eller åtnjuter diplomatiskt skydd av någon annan stat». År 1936 ägde under Nationernas förbunds auspiciers en konferens rum i Genève i syfte att få till stånd internationellt erkända regler rörande de tyska flyktingarnas rättsliga ställning. Konferensen, vid vilken ett stort antal stater, däribland Sverige, var representerat, resulterade i ett provisoriskt avtal. I detta förklarades bland annat, att med *tysk flykting* skulle vid avtalets tillämpning förstås envar, som varit bosatt i Tyskland, som icke innehade annan nationalitet än tysk och beträffande vilken det vore styrkt, att han rättsligt eller faktiskt ej åtnjöte tyska regeringens skydd. Avtalet ersattes år 1938 av en under Nationernas förbunds auspiciers slutna konvention av i stort sett enahanda innehåll. Endast ett fåtal stater biträdde emellertid konventionen, däribland icke Sverige.

I den svenska utlänningslagstiftningen finnas vissa bestämmelser, som beröra asylrätt och politiska flyktingar. I 1927 års utlänningslag stadgades sålunda, att den, som skulle avvisas, förpassas eller utvisas, icke fick föras

till land, där han sannolikt skulle tilltalas eller straffas för politiskt brott. 1936 års utlännings-sakkunniga konstaterade i sitt den 12 december 1936 avgivna betänkande (SOU 1936: 53)¹, att den inom folkrätten utbildade definitionen å politisk flykting ej numera vore tillräckligt omfattande. Någon absolut, en gång för alla given definition av begreppet ansågo de sakkunniga icke kunna upprätthållas. Dess innebörd måste i viss mån växla med hänsyn till skiftande tidslägen, olika länders rättsåskådningar och internationella förhållanden. De sakkunniga ansågo många skäl tala för att man under de rådande förhållandena gäve en särställning, ej blott åt politiska flyktingar i nyssnämnda bemärkelse, utan även åt dem, vilka i sitt hemland — utan att ha begått brott — på grund av sin politiska åskådning eller andra politiska skäl riskerade att bli intagna i koncentrationsläger eller att drabbas av andra liknande åtgärder. Däremot ansågos icke de kunna betraktas som politiska flyktingar, som lämnat hemlandet därför att de »på grund av sin ras eller eljest inskränkts i sina försörjningsmöjligheter eller där känna vantrevnad».

I 1937 års utlänningslag bestämdes politisk flykting såsom den, som av politiska orsaker flytt från annat land och ankommit därifrån eller från land, varest han kan antagas icke åtnjuta trygghet mot att bliva återsänd till förstnämnda land.

Det torde förtjäna beaktas, att föredragande departementschefen vid remitterande till lagrådet av förslaget till 1937 års utlänningslag liksom senare första lagutskottet i sitt utlåtande över Kungl. Maj:ts proposition icke uttryckligen anslutit sig till — men ej heller motsagt — de sakkunnigas uppfattning om att till politiska flyktingar ej skulle hänföras de, som lämnat hemlandet därför, att de »på grund av sin ras eller eljest inskränkts i sina försörjningsmöjligheter eller där känna vantrevnad»².

1943 års utlännings-sakkunniga beröra i sitt betänkande tillämpningen av begreppet politiskt flyktingskap särskilt beträffande frågan huruvida judar kunde enbart på grund av sin ras betraktas som politiska flyktingar. Enligt de sakkunniga skedde, allteftersom åtgärderna mot judarna skärptes, en förskjutning i bedömandet av dessa flyktingar, men »så länge de mot den judiska rasen vidtagna åtgärderna blott medförde en om ock stark begränsning i judarnas ekonomiska och personliga rörelsefrihet, ansågos de — med utgångspunkt från vad 1936 års sakkunniga därom anfört — som regel icke enbart på grund av sin ras som politiska flyktingar».

I fråga om behandlingen av krigsförbrytare uttalades av statsministern och utrikesministern i riksdagens båda kamrar den 30 oktober 1944 följande: Det kunde antagas att personer, som gjort sig skyldiga till handlingar, vilka utmanade rättskänslan och icke kunde rättfärdigas av krigets krav, ville söka undgå att ställas till ansvar för dessa handlingar genom att fly till vårt land. Såsom socialministern tidigare i ett offentligt uttalande förklarar, finge mau

¹ De sakkunniga voro dåvarande revisionssekreteraren G. Siljeström, ordförande, polisintendenten A. Zetterquist, advokaten A. Sölvén, dåvarande t. f. revisionssekreteraren O. Thulin, och dåvarande byråchefen C. A. M. Hallenborg. — ² Jfr sid. 141.

emellertid icke av den hittills av oss tillämpade öppna gränsens politik gentemot flyktingarna draga den slutsatsen, att Sverige även stode öppet eller komme att bereda en fristad åt personer, som i sin gärning utmanat den civiliserade världens samvete eller uppträtt som förrädare mot sitt land. Sådana personer komme att avvisas eller, om de lyckades taga sig hit, återsändas till sitt eget land.

Inresetillstånd.

Allmän översikt. Vår första utlänningslagstiftning var lagen den 14 september 1914 angående förbud för vissa utlännningar att här i riket vistas, benämnd 1914 års utvisningslag. Denna bröt icke den då alltsedan 1860 upprätthållna grundsatsen om fritt folkutbyte mellan staterna utan genomförde endast en reglering av den administrativa maktens åtgärder — bland annat i form av avvisning och utvisning — mot kriminella eller eljest asociala utlännningar, vilka icke voro önskvärda här i landet.

Med stöd av ett i 1914 års lag meddelat fullmaktstads-gående utfärdade emellertid Kungl. Maj:t under första världskriget i administrativ ordning ett flertal författningar, vilka i syfte att tillgodose allmänna ordnings- och säkerhetshänsyn ytterligare reglerade utlännings rätt att inkomma och vistas i riket. Sålunda föreskrevs anmälningsskyldighet för utlännningar och 1917 passviseringstvång.

Viseringstvånget var till en början allmänt och gällde således utlännningar av alla nationaliteter. Då viseringsproceduren emellertid var till besvär för den inresande och därigenom i viss mån hindrade det mellanfolkliga umgänget, framträdde vid början av 1920-talet, bland annat på grund av initiativ från Nationernas förbund en strävan i flera länder att upphäva eller i vart fall inskränka viseringstvånget. Mellan ett flertal västeuropeiska stater träffades sålunda överenskommelser om viseringsfrihet. Sverige hade vid tillkomsten av 1927 års utlänningslag på grund av ömsesidighet avstått från att uppställa fordran å visering för medborgare i Belgien, Danmark, Frankrike, Island, Italien, Lichtenstein, Luxemburg, Nederländerna, Norge, Schweiz, Spanien, Storbritannien och Tyskland. Härjämte hade viseringstvånget upphävts för sådan medborgare i Amerikas Förenta Stater, vilken tidigare varit antingen svensk medborgare eller på grund av födsel dansk, norsk eller isländsk medborgare.

Den lättnad i de mellanfolkliga förbindelserna, som inträdde genom begränsningarna i viseringstvånget, gällde emellertid endast den normala resandetraffiken. Såsom en följd av den allmänna försämring av det ekonomiska läget, som efter första världskrigets slut gjorde sig gällande och tog sig uttryck i en omfattande arbetslöshet, vidtogos i de flesta stater till skydd för den inhemska arbetsmarknaden åtgärder, vilka djupt ingrepp i det fria folkutbytet mellan länderna. Vid mitten av 1920-talet tillkom sålunda i de flesta länder en restriktiv lagstiftning med avseende å utlänningsars rätt till bo-

sättning och yrkesutövning. Den till sina verkningar mest betydelsefulla av de utländska lagarna var otvivelaktigt den nordamerikanska immigrationslagstiftningen.

I överensstämmelse med utvecklingen i andra länder infördes i vårt land genom kungörelse den 4 september 1926, utfärdad med stöd av den allmänna fullmaktsbestämmelsen i 1914 års utvisningslag, bestämmelser om arbetstillstånd. Utfärdandet av denna kungörelse hade föranletts särskilt av hänsynstagande till de förhållanden, som väntades inträda till följd därav, att i samband med den vid 1926 års riksdag antagna svensk-tyska handelstraktaten viseringstvånget gentemot Tyskland enligt ömsesidig överenskommelse upphörde från och med den 1 oktober 1926. Huvudgrunderna för de nya bestämmelserna infördes följande år i den då utfärdade utlänningslagen och överfördes sedermera, efter vissa justeringar i fråga om ärendenas handläggning, till 1937 års utlänningslag.

Det första återupplivandet av det tidigare avskaffade viseringstvånget skedde kort efter den tyska ockupationen av Österrike. Det visade sig nämligen, att antalet inresor från Österrike ökade samt att allt större del av de inresande utgjordes av personer, vilka icke önskade återvända. I avsikt att temporärt kontrollera invandringen från Österrike infördes genom Kungl. Maj:ts beslut den 29 april 1938 viseringstvång för innehavare av såsom österrikiska betecknade pass. Sedan de tyska myndigheterna i augusti 1938 föreskrivit, att de i Tyskland gällande passförfattningarna skulle vara tillämpliga jämväl å Österrike, att österrikiska pass icke fortsättningsvis komme att utfärdas och att de österrikiska pass, vilkas giltighet icke redan tidigare upphört, skulle träda ur kraft den 31 december 1938, kom den invandringsspärr, som viseringstvånget för österrikiska pass dittills utgjort, att upphöra. Genom Kungl. cirkulär den 21 oktober 1938 upphävdes också viseringstvånget för innehavare av österrikiska pass räknat från den 1 november 1938.

Genom en kungörelse den 9 september 1938 utsträcktes möjligheterna att avvisa utlännningar till att under vissa förutsättningar jämväl avse sådana fall, där skälig anledning funnes antaga, att utlännen lämnat sitt hemland för att icke återvända dit. Detta innebar i realiteten en reglering av invandringen från stater, i förhållande till vilka viseringsfrihet förelåg, därigenom att personer för att medgivas inkomma i riket måste på förhand försäkra sig om tillstånd härtill genom erhållande före inresan av uppehållstillstånd eller s. k. gränsrekommendationer. Dessa senare, vilka vissa beskickningar och konsulat bemyndigades utfärda, voro avsedda endast för personer, som kunde beräknas återvända till sitt hemland efter vistelsen i Sverige, eller för vilka möjlighet till sådan återresa bedömdes föreligga. Gränsmyndigheterna instruerades att icke avvisa personer försedda med sådana rekommendationer. Systemet med gränsrekommendationer tillämpades till en början blott med avseende å Tyskland inklusive Österrike men utsträcktes sedermera till att gälla Italien och Tjeckoslovakien. Den normala resandetrafiken berördes

dock icke därav och gränsmyndigheterna hade vid prövning av avvisningsfrågor alltså taga hänsyn till påstått politiskt flyktingskap.

I cirkulär till beskickningarna och de viseringsberättigade konsulaten den 9 september 1938 föreskrev utrikesdepartementet såsom villkor för utfärdandet av gränsrekommendationer åt tyska medborgare, att skälig säkerhet skulle föreligga att vederbörande kunde utan obehag eller svårighet återvända till Tyskland, att i tveksamma fall frågan skulle underställas utrikesdepartementet samt att — därest nyss nämnd säkerhet icke föreläge — vederbörande borde före inresan till Sverige anskaffa uppehålls- och arbetstillstånd.

I cirkulär av den 27 oktober 1938 föreskrev departementet vidare, att personer med J-pass¹ i princip icke skulle medgivnas inresa »förrän i den mån vederbörande svenska myndigheter efter prövning finna skäligt mottaga vederbörande». Det framhölls vidare, att företeende av intyg från tysk handelskammare om att vederbörande vore väl känd såsom affärsman eller av skriftväxling med svenska firmor eller utredning om föregående resor till Sverige icke i och för sig kunde anses innefatta säkerhet, att vederbörande kunde och ämnade återvända till hemlandet. »Även sådana icke-ariska affärsmän, som i sitt hemland tolereras, torde nämligen oftast umgås med önskan att, sedan de ordnat för en existens utomlands, begagna tillfället i samband med någon affärsresa för att icke återvända. Så snart någon tvekan föreligger, må gränsrekommendation icke utställas utan utrikesdepartementets be- myndigande.»

Gällande avtal med Tyskland och Tjeckoslovakien om viseringsfrihet uppsades att träda ur kraft i november 1938. Med hänsyn till att viss reglering redan genomförts beträffande inresor från dessa länder genom bland annat systemet med gränsrekommendationer, föreskrev Kungl. Maj:t dock tills vidare icke viseringstvång.

Det må i detta sammanhang påpekas, att statslösa personer voro underkastade viseringstvång, även om viseringsfrihet förelåg för medborgare i det land, de tidigare tillhört.

Krigsutbrottet i början av september 1939 medförde en skärpning av den svenska utlänningskontrollen. Genom tillsynskungörelsen infördes från och med den 5 september 1939 viseringstvång för samtliga utläningar utom medborgare i Danmark, Finland, Island och Norge. För dessa senare skulle s. k. nordiskt resekort försett med fotografi vara tillräckligt för inresa². Pass- och viseringstvång infördes emellertid för danska medborgare genom kungörelse den 12 april 1940, för medborgare i Island och Norge genom kungörelse den 24 maj 1940 samt slutligen för finska medborgare genom kungörelse den 13 juni 1941.

¹ Se sid. 313.

² År 1929 hade dansk, finsk, isländsk eller norsk medborgare, som innehade nordiskt resekort, befriats från skyldighet att vara försedd med pass vid högst sex månaders vistelse här i landet. Resekorten voro då icke försedda med vare sig innehavarens fotografi eller signalement. Under åren 1930 och 1931 genomfördes fullständig legitimationsfrihet för nu nämnda medborgare vid inresa å vissa platser. Legitimationsfriheten gällde ej, där vistelsen avsåg arbetsanställning, och upphörde om vistelsen översteg tre månader.

Innebörden av viseringsfrihet respektive viseringstvång var enligt 1927 års liksom enligt 1937 års utlänningslag, att de viseringsfria utlänningarna utan vidare ägde vistas här under tre månader och först vid vistelse utöver denna tid skulle ha uppehållstillstånd, under det att viseringsskyldiga utlänningar för att få vistas i Sverige alltid skulle ha sina legitimationshandlingar försedda med visering. Vid inresa i riket och första uppehåll här skulle emellertid viseringsfria utlänningar, om de här ämnade taga arbetsanställning, alltid ha arbetstillstånd. För de viseringsskyldiga gällde, att viseringen kunde innefatta tillstånd till arbetsanställning.

Fram till den 1 juli 1944 handlade utrikesdepartementet eller detta underställda myndigheter utomlands ärenden rörande utlänningars in- och utresor samt visering av utlänningars legitimationshandlingar. I vissa fall kunde enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande passkontrollörer m. fl. svenska myndigheter utfärda s. k. nödfallvisering. Härför redogöres närmare nedan i samband med avvisningsinstitutet. Upphålls- och arbetstillstånd däremot meddelades intill nyssnämnda tidpunkt av socialstyrelsen. Dessa tillstånd avsågo viss tid och kunde förbindas med de förbehåll, som med hänsyn till vistelsens syfte och därmed sammanhängande omständigheter funnos påkallade. — Sedan från och med den 1 juli 1944 utlänningskommissionen övertagit socialstyrelsens tidigare funktion att vara central utlänningsmyndighet, har å utlänningskommissionen överflyttats handläggning och beslutanderätt i fråga om såväl inreseviseringar — med undantag av bland annat ärenden rörande diplomatviseringar — som uppehålls- och arbetstillstånd. Enligt kungörelsen om överflyttandet å utlänningskommissionen äger emellertid utrikesministern alltjämt besluta i ärende, vars handläggning enligt de tidigare bestämmelserna ankommer på honom eller vederbörande tjänsteman i utrikesdepartementet.

Viseringsärendena handlades inom utrikesdepartementet å den under departementets rättsavdelning sorterande expeditionen för utländska passärenden. Efter tillkomsten den 1 juli 1944 av utlänningskommissionen, vilken såsom nämnts i fortsättningen tills vidare skall handlägga angivna ärenden, har expeditionen emellertid i praktiken upphört.

Chef för rättsavdelningen är sedan den 1 januari 1938 utrikesrådet Gösta Engzell. Föreståndare för expeditionen för utländska passärenden har från hösten 1938 till dess verksamheten överflyttades till utlänningskommissionen varit i nu nämnd ordning: numera generalkonsuln i New York Lennart Nylander till och med den 30 juni 1940, förste sekreteraren i departementet Stig Unger under tiden 1 juli—14 oktober 1940 samt legationsrådet Svante Hellstedt från och med den 15 oktober 1940.

Föreståndaren för passexpeditionen har i praktiken ägt att med egen beslutanderätt och på eget ansvar meddela inreseviseringar m. m. Skriftliga direktiv ha förelegat i form av en inom departementet i december 1935 utfärdad promemoria med föreskrifter att iakttagas vid handläggning av passviseringsären-

den. Denna promemoria, som närmast var avsedd för beskickningarna och de viseringsberättigade konsulaten men i tillämpliga delar gällde även för passexpeditionen, förutsatte normala förhållanden. Sedan på senhösten 1938 åtgärderna mot judarna i Tyskland skärpts, blevo omständigheterna sådana, att i vart fall för passexpeditionens vidkommande promemorian icke längre kom att tillämpas. Andra skriftliga direktiv synas därefter icke ha varit i tillämpning. I stället har föreståndaren för passexpeditionen — enligt uppgift — till ledning för sin verksamhet haft vissa allmänna direktiv, vilka framkommit vid föredragning av enstaka ansökningar om inresevisering av mera principiell natur för utrikesministern eller kabinettssekreteraren.

1943 års utlännings sakunniga ha i sitt den 30 december 1944 avgivna betänkande lämnat bland annat följande uppgifter rörande praxis vid beviljande av inresetillstånd under tiden före och kring krigsutbrottet 1939:

Den politik, som fördes vid beviljande av uppehållstillstånd åt flyktingar av ifrågavarande slag — icke viseringspliktiga flyktingar — innebar, att man med tillgodoseende såvitt möjligt av vanliga arbetsmarknadssynpunkter i huvudsak begränsade sådana tillstånd till att avse närmare släktingar till svenska medborgare eller här mera stadigvarande bosatta flyktingar. Avsteg från regeln gjordes om särskilda skäl talade därför. Vidare lämnades i regel tillstånd åt sådana flyktingar, vilkas vistelse i Sverige endast vore av temporär beskaffenhet i avvaktan på möjlighet att inresa till annat land. I allmänhet krävdes för tillstånd att vistas i landet, att garantier förelågo för flyktingens försörjning under uppehållet här.

De före och närmast efter krigsutbrottet hit ankomna politiska och judiska flyktingarna från Mellaneuropa hade i regel förut erhållit tillstånd att inkomma i riket i form av visering, uppehållstillstånd eller gränsrekommendation. Man uppställde, som förut anförts, allmänt såsom förutsättning för sådant tillstånd, att garantier för vederbörandes försörjning skulle föreligga. Ofta hade flyktingarna anförvanter eller andra förbindelser i Sverige. Något större problem utgjorde därför icke dessa flyktingar.

Beträffande tiden efter krigsutbrottet meddelas i 1943 års utlännings sakunnigas betänkande, att — bland annat under intrycket av att den politiska utvecklingen kunde komma att medföra väsentliga påfrestningar på våra möjligheter att mottaga flyktingar — i allmänhet en viss restriktivitet tillämpats i fråga om beviljandet av inresetillstånd. Det heter vidare i betänkandet:

Detta gällde särskilt de judiska flyktingar, som blott kunde hänvisa till allmän vantrivsel eller ekonomiska svårigheter till följd av judelagarna i Tyskland och av Tyskland behärskade länder. Så länge möjligheter förefunnos att från Sverige vidareresa till andra länder, medgavos dock flyktingarna en tids vistelse här om de kunde visa att de hade möjlighet att resa vidare. Liksom förut lämnades i regel även inresetillstånd under förutsättning att vederbörande hade anknytning till Sverige genom släktskap eller på annat sätt och att garantier lämnades för vederbörandes försörjning. Kritik riktades mot den förda flyktingpolitiken såväl av dem, som menade att man för generöst mottog flyktingar, som av dem, vilka ansågo att Sverige i betydligt ökad utsträckning skulle lämna asylrätt åt särskilt judarna.

Händelserna under år 1940, vilka bland annat hade till följd avstängning av rese-möjligheterna västerut, nödvändiggjorde en ytterligare begränsning vid beviljande av inresetillstånd åt flyktingar från kontinenten. Då emellertid judeförföljelserna

där började antaga svårare former, blev från och med hösten 1941 restriktiviteten betydligt lättad. Ansökningar om inresetillstånd för judar ha sedermera i regel beviljats oberoende av sådan prövning som förut omnämnts. De flesta inresetillstånden ha dock icke kunnat utnyttjas, enär de tyska myndigheterna, som förut anförts, sedan hösten 1941 i allmänhet vägrat utresetillstånd.

Beträffande den inom utrikesdepartementets passexpedition rådande praxis vid beviljande av inresetillstånd har till undersökningskommissionen uppgivits följande.

Generalkonsuln Nylander: De ansökningar om inresetillstånd till Sverige, som från hösten 1938 underställts utrikesdepartementets avgörande, hade till en början huvudsakligen härrört från tyska judar. Senare hade även kommit ansökningar från politiska flyktingar, såsom socialdemokrater från Sudetområdet och från protektoratet Böhmen och Mähren. Utrikesdepartementet hade samarbetat med de judiska församlingarna och andra organisationer, såsom Arbetarrörelsens flyktingshjälp. Dessa församlingar och organisationer hade av departementet tilldelats vissa kvoter, vilka finge anses ha inneburit ett förhandslöfte från departementets sida om inresetillstånd för så många personer, som omfattades av kvoten. Nylander hade i sin egenskap av föreståndare för passexpeditionen företagit resor till utlandet, bland annat Polen, i och för uppgörande av förteckningar å flyktingar, som skulle medgivas inresa till Sverige.

Efter krigsutbrottet i september 1939 samt efter den tyska ockupationen av Danmark och Norge i april 1940 hade utrikesdepartementet till en början varit mycket restriktivt vid beviljande av inreseviseringar. Ansökningarna hade fått vila i avbidan på den fortsatta händelseutvecklingen.

Genom att viseringsfrihet intill krigsutbrottet i stort sett rått för inresa till vårt land, hade de flesta ansökningarna om inresa under denna tid avgjorts av socialstyrelsen. Utrikesdepartementet hade i de flyktingärenden, som tillkommit departementets avgörande, tillmätt socialstyrelsens yttrande en avgörande om än icke absolut avgörande betydelse. Även efter krigsutbrottet då utrikesdepartementet haft att avgöra de flesta inreseansökningarna, hade socialstyrelsens yttrande i stort sett följts, men viss meningsskiljaktighet hade nu gjort sig gällande mellan styrelsen och departementet. Även inom styrelsen hade av allt att döma förennits delade meningar om flyktingpolitikens utformning.

En ledande princip vid utrikesdepartementets avgörande av ansökningar om inresetillstånd hade varit att ej medgiva inresa för utlänningar, som kunde falla det allmänna till last. Därför sökte man alltid se till att vederbörandes uppehälle var garanterat i någon form, t. ex. genom att det stod en organisation bakom vederbörande. Det förhållande, att vederbörandes försörjning i Sverige garanterades med visst penningbelopp tillmättes dock ej avgörande vikt, men var givetvis i tveksamma fall ett plus; i första hand gick man emellertid efter humanitära synpunkter. I allmänhet sattes nog som villkor eller förutsättning, att vederbörande icke skulle falla staten eller kommun till last. Man begärde då som regel, att vederbörande skulle kunna försörja sig eller hade anförvanter eller vänner, som svarade för uppehållet under den närmaste tiden.

Legationsrådet Hellstedt: Under tiden den 1 januari—den 1 september 1941 hade beviljats 167 inreseviseringar för judiska flyktingar. Detta antal hade då ansetts vara tämligen stort. Det hade vid denna tid icke förekommit påfallande klagomål att utrikesdepartementet skulle varit för restriktivt vid beviljande av inreseviseringar. På hösten 1941 hade det uppstått svårigheter för judar att erhålla utresetillstånd från Tyskland, och någon tid därefter syntes beviljandet av utresetillstånd för judar helt ha upphört.

Ett närmare angivande av den tidpunkt på hösten 1941, då judar i Tyskland och av Tyskland ockuperade områden som regel icke längre lämnades utresetillstånd, kunde icke ske. Omkring den 17 oktober 1941 hade igångsatts deportering av judar från Berlin och andra större städer och i samband därmed hade kunnat iakttagas växande svårigheter för judar att erhålla utresetillstånd, särskilt till länder i Europa. Den 25 oktober 1941 hade till utrikesdepartementet från svenska beskickningen i Berlin meddelats, att möjligheter i viss utsträckning syntes föreligga för judar med inresevisering till annat land, särskilt Nord- och Sydamerika, att begiva sig dit, samt att det kommit till beskickningens kännedom, att en jude-transport beräknades avgå den 6 november 1941 till Barcelona för vidare färd med fartyg till Uruguay. Den 20 november 1941 hade generalkonsuln i Prag inberättat, att han av Jüdische Kulturgemeinde där erfarit, att underhandlingar påginge om ökad utvandring av judar till sydamerikanska stater ävensom att han till förtrolig kännedom av Gestapo erhållit underrättelse om att man i princip icke ville lämna utresetillstånd för judar till land i Europa, även om inresevisering till sådant land erhållits. Trots detta hade man dock enligt generalkonsuln medgivit utresetillstånd för en del personer, som under allra sista tiden erhållit inresetillstånd till Sverige och som icke kunde anses politiskt belastade eller dugliga till militär- eller arbetstjänst.

Under slutet av september och början av oktober 1941 hade det tydligen rått panik bland judarna i Tyskland. Utrikesdepartementet hade under denna tid vissa dagar erhållit 40—50 viseringsansökningar om dagen. Dessa ärenden hade avverkats mycket snabbt tack vare ett smidigt samarbete mellan socialstyrelsen, till vilken ansökningarna remitterats, och utrikesdepartementets passbyrå. Under tiden 21 september—21 oktober 1941 hade inkommit 170 ansökningar av judar om inresevisering. Av dessa ansökningar hade socialstyrelsen under nämnda tid tillstyrkt 66 och avstyrkt 64 samt utrikesdepartementet beviljat 52. I 63 av de av styrelsen tillstyrkta fallen hade sökanden haft föräldrar, barn eller syskon i Sverige. I återstående 3 tillstyrkta fall hade sökanden icke haft släktingar i Sverige. I 61 av de utav socialstyrelsen avstyrkta fallen hade sökanden haft anhöriga i Sverige. Utrikesdepartementet hade icke alltid följt socialstyrelsens yttrande. Socialstyrelsen hade nämligen haft att bedöma ansökningarna huvudsakligen ur arbetsmarknads- och humanitära synpunkter samt med hänsyn till sökandens möjligheter att försörja sig här i landet eller resa vidare. Utrikesdepartementet hade därjämte haft att beakta även andra omständigheter. Sålunda hade man sedan våren 1941 varit obenägen att ge inresevisering åt judar som hade nära anhöriga kvar i Tyskland. I dessa fall hade man nämligen haft anledning befara, att tyskarna genom hot om åtgärder mot de anhöriga skolat tvinga vederbörande att deltaga i illegal verksamhet i Sverige. För att belysa utrikesdepartementets praxis kunde anföras ett fall, där man likaledes av säkerhetsskäl ej medgivit inresevisering. Ansökningen hade gällt en jude i ett större ghetto i Polen, som genom att vara förbindelseman mellan ghettoadministrationen och vederbörande högre tyska myndighet uppgivits ha fått möjlighet till utresetillstånd. Vid den tid, då ansökningen gjorts, hade det varit praktiskt taget omöjligt för judar att på legal väg lämna Polen. Enär sökanden samarbetat med tyskarna och hans utresetillstånd varit något exceptionellt, hade utrikesdepartementet ej ansett det lämpligt bevilja honom inresetillstånd.

Vid sin behandling av ärendena kunde ju visserligen socialstyrelsen även haft anledning att beakta säkerhetsskäl, men enligt vad som framgått vid överläggningar mellan Hellstedt och byråchefen Drougge hade omständigheter som de nu exemplifierade icke i allmänhet ansetts behöva beaktas av socialstyrelsen vid avgivande av dess yttrande utan hade det ansetts vara utrikesdepartementets sak att vid ärendets avgörande taga hänsyn till dem. I det övervägande antalet fall hade utrikesdepartementet haft anledning följa socialstyrelsens yttrande. Meningsut-

byten hade ofta ägt rum mellan departementet och styrelsen i fråga om reglerna för beviljandet av inreseviseringar för judar, och det hade funnits särskild orsak därtill, när departementet och socialstyrelsen i något ärende intagit olika ståndpunkter. Sålunda hade med anledning av att departementet under en viss tidrymd i ett antal fall frångått socialstyrelsens yttrande generaldirektören Höjer tagit upp fallen direkt med utrikesministern Günther, vilket föranlett en förnyad genomgång av dessa ärenden inom departementet. Resultatet av de överläggningar, som ägt rum i samband därmed, hade blivit att Hellstedts beslut om avslag i de ifrågavarande fallen i stort sett vidhållits och behandlingen alltså ansetts överensstämma med gällande regler.

Utrikesdepartementet hade aldrig såsom oeftergivligt villkor för beviljande av en ansökan om inresevisering uppställt, att sökanden skulle äga viss förmögenhet eller kunna visa, att svenskar med visst belopp garanterade vederbörandes försörjning. Det hade dock i regel ansetts nödvändigt, att en viss garanti förelegat att utlännningen skulle kunna försörja sig de närmaste åren efter sin ankomst till Sverige och sålunda icke därunder falla det allmänna till last, en garanti, som ansetts föreligga genom att socialstyrelsen tillstyrkt arbetstillstånd för viss anställning eller genom att det visats, att vederbörande hade tillgångar i Sverige, eller genom att släktingar eller andra honom närstående personer garanterade hans underhåll. Vid tiden i fråga hade icke heller statsmedel funnits tillgängliga för flyktingarnas understödning i den omfattning, som senare varit fallet.

Beträffande socialstyrelsens handläggning av ifrågavarande ärenden har *generaldirektören Höjer*, efter att ha fått del av undersökningskommissionens utredning, uppgivit följande.

»När man granskar varje särskilt fall av vägrat inresetillstånd, kan vägran väl framstå som upprörande. Sätter man in dessa ärenden i det stora sammanhanget, blir det däremot mera det stora tragiska dramat i Tyskland, som blir upprörande än dessa enskilda fall. Det rörde sig ju om ett så stort antal personer, som under åren 1940—1943 ville utnyttja varje möjlighet att fly till vårt land, att det i varje fall icke kunde bli fråga om att taga emot annat än en ringa bråkdel. Det stora och ytterst svåra problemet var, hur denna bråkdel skulle utväljas.

Därvid var det nödvändigt att söka uppställa vissa riktlinjer och hålla fast vid dem. I motsatt fall skulle man endast uppväcka obefogade förhoppningar och försvåra det praktiska arbetet. De riktlinjer, som uppställdes, blevo i praktiken snabbt kända. Varje avvikelse följdes lika snabbt av nya ansökningar under åberopande av den gjorda avvikelserna såsom prejudikat.

Beträffande socialstyrelsens ställning som remissmyndighet såg jag saken så, att det icke var vår uppgift att genom våra yttranden i de särskilda fallen söka rubba ditills följda riktlinjer. I den mån ändring i dessa önskades borde personlig kontakt upptagas. Sådan förekom även titt och tätt. Själva remissvaren däremot borde endast utgöra en tillämpning av riktlinjerna.

I regel ägde kontakten rum med utrikesrådet Engzell och legationsrådet Hellstedt. Vid ett tillfälle erinrar jag mig dock, att jag på denna väg icke kunde få till stånd de mera generösa riktlinjer, som jag ansåg påkallade, varför jag gjorde en personlig hänvändelse till utrikesministern. De närmare omständigheterna kan jag icke erinra mig, men det torde vara detta tillfälle som åsyftas i Hellstedts uttalande.¹

Di avgörandet av inresefrågan låg hos utrikesdepartementet, kunde socialstyrelsen icke göra mer än att ta upp frågan om ändring av politiken till överläggning och hade i övrigt att ungefärligen utgå från denna i sina remissvar.

Såvitt jag kan erinra mig, gällde skiljaktigheterna i uppfattning vissa av socialstyrelsen i förändrade lägen önskade uppmjukningar, som i och för sig kunde synas skäligen ringa men som utrikesdepartementet och där framförallt legationsrådet Hellstedt ansåg skulle leda till högst väsentliga ökningar av inresorna. Onekligen var det alltid ytterst svårt att bedöma konsekvenserna av en uppmjukning i ett visst avseende. Hade man väl börjat tillämpa den, så var det sedan svårt att taga tillbaka den, även om den skulle fått konsekvenser i fråga om antalet flyktingar i Sverige, som i dåvarande läge för litet var skulle framstått som betänkliga.»

Undersökningskommissionen. Såsom framgår av det anförda var intill krigsutbrottet 1939 socialstyrelsen genom sin beslutanderätt i fråga om uppehålls- och arbetstillstånd den myndighet, som hade avgörandet beträffande de flesta ansökningar om inresa till Sverige. Utrikesdepartementet fattade beslut i de till antalet avsevärt färre fall, som rörde inresa dels för medborgare i länder, gentemot vilka viseringstvång då tillämpades, dels för de ännu så länge relativt fåtaliga statslösa och dels för sådana personer, vilkas ansökningar om gränsrekommendation underställdes departementet. Efter judepogromerna i november 1938 synes visserligen ha skett en ökning av antalet ansökningar om gränsrekommendation, som kommo utrikesdepartementet tillhanda, men det torde likväl kunna sägas, att socialstyrelsen i stort sett handlade tillämpningen av den svenska inresepolitiken.

I samband med att viseringstvånget vid krigsutbrottet i september 1939 återinfördes gentemot alla länder utom de nordiska, kom den formella beslutanderätten i fråga om praktiskt taget hela inresepolitiken att åvila utrikesdepartementet. Regel var visserligen, att till utrikesdepartementet inkomna ansökningar om inresevisering underställdes socialstyrelsen för yttrande — ett par tjänstemän från socialstyrelsen tjänstgjorde för övrigt någon tid i utrikesdepartementet för att sätta sig in i förhållandena där — men det slutliga avgörandet fattades i utrikesdepartementets expedition för utländska passärenden. Expeditionens föreståndare ha gjort gällande, att socialstyrelsens yttrande följts i övervägande antalet fall. Undersökningskommissionen har emellertid av inreseärendenas allmänna handläggning fått det intrycket, att de inom utrikesdepartementet företrädde synpunkterna i fråga om inresepolitiken varit de dominerande.

Med avseende å flyktingars mottagande bör beaktas, att ett bedömande av den svenska politiken ej kan ske enbart på grundval av inreseärendenas handläggning. Betydelse måste även tillmätas tillämpningen av bestämmelserna om avvísning och i detta avseende jämväl de lokala myndigheternas avgöranden. Tillämpningen av avvísningsinstitutet sammanhänger nära med frågan om beviljandet av inresetillstånd, bland annat därigenom att utrikesdepartementet var slutlig instans i fråga om meddelandet av s. k. nödfallsvisering¹.

Den omständigheten, att flera olika myndigheter medverkat vid tillämpningen av politiken med avseende å flyktingars mottagande, och den oklarhet, som rått beträffande de allmänna principerna för verksamheten och i

¹ Angående nödfallsvisering se nedan under avvísning, sid. 337—338.

fråga om den betydelse, som bort tillmätas olika myndigheters uttalanden, ha medfört, att det vid en efterhandsgranskning föreligger svårighet att fördela ansvaret mellan de olika myndigheterna.

Undersökningskommissionen vill framhålla, att någon allmän granskning av beviljade och avslagna ansökningar om inresetillstånd icke företagits av kommissionen, utan att utredningen grundats på de till kommissionen anmälda enskilda fallen. Då dessa endast utgöra en ringa del av samtliga under nu ifrågavarande tid av de svenska myndigheterna handlagda ärenden angående inresetillstånd, kan man uppenbarligen icke enbart på grundval av dessa fall bilda sig ett omdöme om den förda inresepolitiken i dess helhet. Denna politik har exempelvis påverkats av arbetsmarknadssynpunkter, vilka kommissionen icke ansett sig böra upptaga till närmare granskning. De upplysningar om tillämpade principer för inresepolitiken, vilka kommissionen enligt vad i det föregående angivits inhämtat, föranleda emellertid kommissionen till följande uttalanden.

Undersökningskommissionen är fullt medveten om de ööverstigliga svårigheter som kunnat uppkomma vid en obegränsad flyktingström till vårt land. I betraktande av det avsevärda antal flyktingar, som i ett senare skede av kriget mottagits här i landet, har kommissionen emellertid kommit till den uppfattningen, att de olägenheter man före och i början av kriget ansåg förbundna med en liberalare tillämpning av inresepolitiken beträffande flyktingar från Tyskland, särskilt judar, icke bort vara omöjliga att bemästra. Först under hösten 1941 ändrades den svenska inresepolitiken bland annat med avseende å judiska flyktingar från Tyskland. Ungefär samtidigt hade man emellertid där övergått från den form av judarnas eliminering, som bestått främst i framtvingad utvandring, till deras eliminering genom massdeportationer med därefter följande likvidering, och i samband därmed hade förbud för judar att utresa ur Tyskland införts. Omsvängningen i den svenska flyktingpolitiken måste tyvärr sägas ha kommit för sent.

Men även med de — enligt undersökningskommissionens mening alltför restriktiva — principer för inresepolitiken, som tillämpades under det tidigare skedet, hade enligt kommissionens uppfattning inresetillstånd bort beviljas i åtskilliga av de enskilda ärenden som anmäls till kommissionen.

Enskilda fall. Av de till undersökningskommissionen anmälda ärendena om vägrad inresa till Sverige ha tre icke ansetts vara av beskaffenhet att böra refereras. Tre andra fall, där vägrad inresa föregåtts av verkställd förpassning ur Sverige, refereras senare i avsnittet angående förpassning¹. För återstående sammanlagt tio fall redogöres här nedan, varvid referaten i stort sett ordnats i tidsföljd. Kommissionen vill framhålla, att de i referaten förekommande data böra ses mot bakgrunden av de vid olika tidpunkter i Tyskland vidtagna judefientliga åtgärder, vilka beskrivas i den vid betänkandet fogade bilagan².

¹ Se referat sid. 349, 353 och 361. — ² Se sid. 490.

En österrikisk kvinna A, född 1892, är av judisk börd och mosaisk trosbekännelse. Hennes fader, som avled 1916, var violinpedagog. Hon var under femton år fram till 1938 sekreterare i ett större träföretag i Wien. Efter »Anschluss» fick hon på grund av sin judiska börd sluta denna plats. Hon gick då igenom en hushållsskola i Wien.

I en den 13 juli 1938 dagtecknad ansökan anhöll A om uppehålls- och arbetstillstånd för att i Sverige tillträda plats såsom hembiträde hos en friherrinna, bosatt i Stockholms närhet. — Vid denna tid gällde som ovan angivits viseringstvång för innehavare av såsom österrikiska betecknade pass. — Ansökningen, som inlämnades till svenska konsulatet i Wien, översändes därifrån till utrikesdepartementet med avstyrkande, under motivering att A — mot vilken personligen intet syntes vara att invända — knappast kunde sägas besitta kvalifikationer som hembiträde och platsen uppenbarligen vore avsedd att utgöra ett medel för ernående av visering i syfte att i Sverige senare åtkomma annan anställning.

I ansökningen hade — förutom till ovannämnda friherrinna — refererats till fru Ida Arne i Stockholm. Kriminalpolisens i Stockholm 6:e rotel, till vilken ansökningen remitterades för utredning, lät höra friherrinnan. Denna meddelade därvid, att hon icke kände A personligen men att hon av fru Arne erhållit upplysningar att A, som vore judinna, önskade lämna Österrike och söka sin utkomst i något annat land. Vidare sade sig friherrinnan känna till att A haft anställning som kontorist i Wien och att hon därefter genomgått en hushållsskola. Friherrinnan sade sig vara i behov av hushållshjälp och förklarade, att hon vore villig svara för A:s uppehälle, så länge denna innehade anställning hos henne. — Fru Arne var icke anträffbar vid polisutredningen.

I yttrande till utrikesdepartementet den 10 augusti 1938 avstyrkte tff tredje polisintendenten i Stockholm Otto Lindell bifall till ansökningen, då A »tydligt har för avsikt att bosätta sig här i riket för framtiden».

Handlingarna remitterades för yttrande till socialstyrelsen, som den 17 augusti 1938 avstyrkte bifall till ansökningen. Sedan handlingarna återkommit till utrikesdepartementet, avslög departementet den 12 september 1938 ansökningen och meddelade till konsulatet i Wien, att visering icke finge utställas för A.

A erhöll emellertid senare uppehålls- och arbetstillstånd från och med den 1 november 1938 efter ansökning direkt till socialstyrelsen — viseringstvånget var nu upphävt för innehavare av österrikiska pass. Vid ärendets avgörande denna gång förelåg intyg om A:s kvalifikationer såsom hembiträde samt en rekommendationskrivelse från fru Arne. A kom till Sverige i slutet av november 1938 och vistas här alltjämt.

Stockholms centralkommitté för flyktinghjälp, som bragt fallet till undersökningskommissionens kännedom, har framhållit såsom anmärkningsvärt särskilt med hänsyn till hembiträdesbristen i Sverige, att ansökningen i september 1938 avlogs.

Undersökningskommissionen. De omständigheter, som förelågo, då socialstyrelsen medgav A uppehållstillstånd från och med den 1 november 1938, voro väsentligen för handen redan vid tidpunkten för den första ansökningens behandling. Denna ansökan, vilken avlogs av utrikesdepartementet i september 1938, hade enligt undersökningskommissionens mening bort kunna bifallas.

En man B av judisk börd och mosaisk trosbekännelse var född 1879 i Tyskland men blev 1921 polsk medborgare.

En hans dotter, som vistades i Sverige och innehade en ledande befattning å en för judiska lantbrukselever avsedd gård, vände sig på hösten 1939 till Mosaiska församlingens i Stockholm hjälpkommitté med anhållan, att kommittén måtte vara

hennes behjälplig att utverka inresetillstånd för B, då bosatt i Katowice i Polen, och kommittén ingav den 29 november 1939 till utrikesdepartementet sådan ansöknings. I ansökningen omtalades, att hennes ende broder, vilken levat tillsammans med fadern, några veckor tidigare blivit bortförd och att meddelande rörande honom ej stått att erhålla men att starka skäl talade för att han intagits i koncentrationsläger. Det framhölls under återopande av de i Polen rådaande förhållandena, hurusom även fadern löpte risk att när som helst dela sonens öde eller tvångsflyttas till judereservatet i Lublinområdet. Därest emellertid en fristad kunde be-redas B i Sverige, vore det kommitténs avsikt att placera honom i närheten av den gård, där dottern var anställd, samt i allo sörja för hans uppehållskostnader. Kommittén sade sig ha lärt känna dottern såsom en dugande och värdefull människa, vilken kommittén i mån av förmåga önskade hjälpa.

Ansökningen avstyrktes den 13 december 1939 av socialstyrelsen och avlogs av utrikesdepartementet den 3 januari 1940.

Enligt Mosaiska församlingens i Stockholm flyktingsektion, som bragt fallet till undersökningskommissionens kännedom, har B sedermera deporterats och avlidit. Flyktingsektionen har gjort gällande, att med hänsyn till de ömmande omständigheterna inresa bort medgivas.

Undersökningskommissionen anser, att ansökningen om tillstånd till B:s inresa hade bort bifallas.

En kvinnlig läkare C var född 1897 i Berlin; hon var av judisk börd och mosaisk trosbekännelse. Hon var verksam inom »Reichsvertretung der Juden in Deutschland» bland annat såsom ledare för barntransporter från Tyskland till Sverige. Under föråret 1939 deltog hon i flera sådana transporter, sedan utrikesdepartementet på framställning av Mosaiska församlingens i Stockholm hjälpkommitté beviljat gränsrekommendationer.

Den 27 september 1939 inkom från C till socialstyrelsen ansökan om inresetillstånd i och för vistelse i Sverige under tills vidare sex månader i avvaktan på emigration till annat land. I ansökningen refererades till, bland andra, läkarna Ada Nilsson, Bertha Sandegren och Edgar Mannheimer samt professorn Erik Wolff, alla i Stockholm.

Socialstyrelsen avstyrkte ansökningen den 30 september 1939 samt överlämnade den till utrikesdepartementet för avgörande. Departementet avlog ansökningen den 13 oktober 1939.

Ny ansöknings om inresetillstånd för C inkom till utrikesdepartementet den 24 januari 1940, denna gång från hjälpkommittén. I ansökningen underströks, att C:s vistelse här i landet kunde antagas bli av förhållandevis kortvarig art, enär formaliteter för utvandring till U. S. A. vore i ordning och hennes tur på invandringskvoten väntades infalla tämligen snart, varjämte framhölls, att C eventuellt kunde tänkas bli användbar för sjukvården i Finland.

Sedan socialstyrelsen den 13 februari 1940 avstyrkt ansökningen, avlogs den av utrikesdepartementet den 28 februari 1940.

Enligt vad Mosaiska församlingens i Stockholm flyktingsektion uppgivit har C deporterats och antagligen omkommit. Flyktingsektionen, som bragt fallet till undersökningskommissionens kännedom, har gjort gällande, att med hänsyn till de ömmande omständigheterna inresa bort medgivas.

Undersökningskommissionen. Utrikesdepartementets vägrande av inresetillstånd för C synes kommissionen anmärkningsvärt.

En flicka D, född 1927 i Nürnberg, ingick bland en del tyska judiska barn av mosaisk trosbekännelse, för vilka Mosaiska församlingens i Stockholm hjälpkom-

mitté i november 1939 begärde inresetillstånd inom ramen för en församlingen tidigare beviljad s. k. barnkvot om 500 platser. Ansökningen, i vad den avsåg D, tillstyrktes av socialstyrelsen, men fick — efter framställning från hjälpkommittén — tills vidare vila i avvaktan på att D skulle beredas möjlighet lämna tyskt område, vilket till följd av vissa mellankommande omständigheter till en början icke lät sig göra.

Genom en den 3 april 1941 till utrikesdepartementet inkommen skrivelse anhöll Mosaiska församlingen genom sin flyktingsektion på nytt om inresetillstånd för D. Det framhölls, att hon hade släktingar i Sverige, vilka åtog sig ansvaret för hennes uppehälle och utbildning här. Bland släktingarna nämndes en disponent, en docent och en fil. dr, samtliga svenska medborgare.

Ansökningen tillstyrktes den 8 april 1941 av socialstyrelsen. I utrikesdepartementet lades emellertid enligt tjänsteanteckning den 2 juli 1941 av legationsrådet Heilstedt ansökningen »ad acta».

Sedan flyktingsektionen med en den 31 juli 1941 till utrikesdepartementet inkommen skrivelse begärt besked i ärendet, avslog utrikesdepartementet den 6 augusti 1941 ansökningen om inresetillstånd för D.

Enligt flyktingsektionen, som bragt fallet till kommissionens kännedom, har D deporterats. Flyktingsektionen har gjort gällande, att med hänsyn till de ömmande omständigheterna inresa bort medgivas.

Enligt *undersökningskommissionens* mening hade den i april 1941 ingivna ansökningen bort av utrikesdepartementet bifallas omedelbart, sedan den av socialstyrelsen tillstyrkts. Att så icke skett måste av kommissionen betecknas såsom anmärkningsvärt.

En kvinnlig dr phil. E, född 1901 i Berlin, är av judisk härkomst och mosaisk trosbekännelse samt till yrket »Studienrätin».

E:s syster, som är gift med en svensk grosshandlare och bosatt i Sverige, anhöll i en den 16 oktober 1939 till utrikesdepartementet inkommen ansökning om inresetillstånd för E. I ansökningen, vari refererades till bland annat docenten Karin Kock, angavs, att E ämnade i Sverige invänta visering för inresa till England, där hon erhållit löfte om anställning.

Docenten Karin Kock uppgav vid förfrågan, att hon icke kände E personligen men att hon genom en internationell kvinnoörening fått kännedom om E.

Ansökningen avstyrktes den 26 oktober 1939 av tff kriminalpolisintendenten i Stockholm Eugén Glas med motivering, att »om sökanden av någon anledning sedermera icke kommer att avresa till England, finnes anledning misstänka, att hon tager fast bostad i riket».

Sedan jämväl socialstyrelsen den 27 oktober 1939 avstyrkt bifall till ansökningen, avslogs densamma av utrikesdepartementet den 9 november 1939.

I en den 21 mars 1940 till utrikesdepartementet inkommen ansökning anhöll E:s sväger om inresetillstånd för henne. Av bifogade handlingar framgick, att E kort före krigsutbrottet erhållit anställning vid en skola i England samt uppehållstillstånd där för tolv månader. Genom krigsutbrottet hade emellertid hennes utvandringsplaner omintetgjorts. I ansökningen framhölls, att deportationsshot — till Lublin-området i Polen — vilade över judarna i Tyskland. Under återopande av allmänt humanitära skäl anhöll svågern om bifall till ansökningen och åtog sig att svara för E:s uppehälle i Sverige. Ansökningen understöddes av skrivelse från Mosaiska församlingens i Stockholm flyktingsektion, som framhöll, att E:s sväger ägde de ekonomiska förutsättningarna att svara för kostnaderna i samband med E:s uppehåll här i landet.

Sedan socialstyrelsen den 24 april 1940 avstyrkt bifall till ansökningen, avlogs denna av utrikesdepartementet den 9 maj 1940.

I ansökan, som inkom till utrikesdepartementet den 1 november 1941, anhöll svågern på nytt om inresetillstånd för E. Ansökningen var åtföljd av ett uttalande från flyktingsektionen, att E:s läge på grund av deportationsåtgärderna i Tyskland var särskilt farofyllt.

Även denna ansökan avstyrktes av socialstyrelsen — den 8 november 1941 — och avlogs den 13 november 1941 av utrikesdepartementet.

Enligt vad E:s sväger meddelat undersökningskommissionen lyckades det E att troligen i början av 1942 taga sig över till Schweiz, där hon alltjämt vistas.

Flyktingsektionen, som bragt fallet till undersökningskommissionens kännedom, har gjort gällande, att med hänsyn till de ömmande omständigheterna inresa bort medgivnas.

Undersökningskommissionen. Utrikesdepartementets vägrande av inresetillstånd för E synes kommissionen anmärkningsvärt.

En kvinna F av judisk börd och mosaisk trosbekännelse var född 1883 i Frankfurt am Main i Tyskland. Hennes enda syskon, en broder, fil. dr, har varit bosatt i Stockholm sedan 1911 samt är svensk medborgare och gift med en svenska sedan 1920.

Den 31 oktober 1939 inkom till socialstyrelsen ansökan om inresetillstånd för F, då alltjämt bosatt i Frankfurt am Main. Ansökningen var undertecknad av en dam i Stocksund, vilken ville anställa F som hushållshjälp. I ansökningen uppgavs, att F i Tyskland ej hade andra släktingar än en 84-årig farbroder och en 82-årig faster. Som motivering till den begärda inresan anförde F:s svägerska i ett ansökningen bifogat frågeformulär »arbetslöshet» samt angav vistelsen i Sverige såsom ämnad att vara »för alltid».

Sedan socialstyrelsen avstyrkt ansökningen den 1 november 1939 och överlämnat den till utrikesdepartementet för avgörande, avlog utrikesdepartementet ansökningen den 11 november 1939.

I ansökning, som den 20 november 1939 inkom till utrikesdepartementet, anhöll F:s broder om inresetillstånd för F. Han anförde, att han länge önskat söka inresetillstånd för henne men avstått därifrån, enär systemen dittills av plikt känsla icke velat lämna sitt hem i Tyskland, då hon i så fall skulle nödgats överge fastern, som vore nästan blind. Sedan fastern emellertid efter flera års väntan erhållit inresetillstånd till Palestina, där hennes barn och barnbarn redan bodde, föreläge icke längre något hinder för F att lämna Tyskland. Det åberopades vidare bristen på huslig arbetskraft i Sverige.

Utrikesdepartementet avlog ansökningen samma dag den inkommit utan remiss till socialstyrelsen.

Brodern ingav den 26 februari 1940 till socialstyrelsen ny ansökning om inresa för systemen. Han erinrade däri om det deportationshot, som vilade över judarna i Tyskland, och åtog sig att svara för systemens uppehälle i Sverige, om hon medgäves inresa. Ansökningen avstyrktes av socialstyrelsen den 24 april 1940 och överlämnades till utrikesdepartementet för avgörande. Departementet avlog ansökningen den 8 maj 1940.

I en den 17 juni 1940 till utrikesdepartementet inkommen ansökning om inresetillstånd för F anförde brodern, att hon ämnade efter vistelsen i Sverige resa till U. S. A. Handlingar bifogades, varav framgick, att hon av amerikanska konsulatet i Stuttgart upptagits å s. k. väntelista. Det uppgavs även, att F av tysk myndighet blivit uppmanad att påskynda sin utvandring. Utrikesdepartementet avlog ansökningen den 19 juni 1940 utan remiss till socialstyrelsen.

Ny ansökning från brodern kom utrikesdepartementet till handa den 11 novem-

ber 1940. Det återopades häri, att en stor del av judarna i samhällen nära Frankfurt am Main under oktober tvingats lämna sina hem och bortförts till okänd ort, varför fara vore hotande nära, att liknande åtgärder skulle drabba även F.

Ansökningen avslogs av utrikesdepartementet den 15 november 1940 utan remiss till socialstyrelsen.

Nästa ansökning från brodern ingavs till utrikesdepartementet den 22 mars 1941 och understöddes av Mosaiska församlingens i Stockholm flyktingsektion. Det framhölls av brodern, att förhållandena under senaste tiden tillspetsats så att allvarlig risk föreläge, att judarna i Frankfurt am Main komme att deporteras liksom uppgivits vara fallet med judarna i Baden, Stettin och Wien. Ansökningen avstyrktes den 7 april 1941 av socialstyrelsen och avslogs den 17 i samma månad av utrikesdepartementet.

I en den 16 september 1941 till socialstyrelsen inkommen ansökning anhöll brodern på nytt om inresetillstånd för F. I ansökningen framhölls, att hon omkring tre månader tidigare häktats och satts i fängelse samt att hon i ett från fängelset till brodern avlatet brev framhållit såsom mycket angeläget, att hennes utvandring ur Tyskland påskyndades i görligaste mån. Vidare återopade brodern ett meddelande från en medlem i »Reichsvereinigung der Juden in Deutschland», att F antagligen kunde frigivas, om hon snarast finge utvandringmöjlighet. Efter tillstyrkan den 20 september 1941 av socialstyrelsen biföll utrikesdepartementet den 1 oktober 1941 ansökningen och bemyndigade i avlåten skrivelse svenska beskickningen i Berlin att visera pass för en inresa och vistelse i Sverige under tre månader för F.

Enligt vad som meddelats undersökningskommissionen från F:s anförvanter i Sverige avled hon emellertid den 1 juni 1942 till följd av »lunginflammation» i koncentrationslägret i Ravensbrück, dit hon förts på hösten 1941.

Mosaiska församlingens i Stockholm flyktingsektion, som bragt fallet till undersökningskommissionens kännedom, har gjort gällande, att med hänsyn till de ömmande omständigheterna inresa bort medgivas tidigare än skett.

Undersökningskommissionen. Det synes kommissionen anmärkningsvärt, att F icke beviljades inresetillstånd, medan möjlighet ännu förelåg för henne att lämna Tyskland.

* *Makarna G*, som båda voro av judisk börd och mosaisk trosbekännelse, voro födda, mannen 1869 och hustrun 1881 (enligt vissa uppgifter 1882 eller 1889). Ursprungligen österrikisk-ungerska medborgare slogo de sig omkring 1911 ned i Berlin, där mannen verkade som affärsman, och erhöilo tyskt medborgarskap. En son till dem blev i Tyskland insatt i koncentrationsläger men lyckades 1938 fly till Frankrike och därifrån — vid den tyska ockupationen — vidare till Schweiz.

En dotter till makarna G hade genom giftermål med en i Berlin bosatt svensk psykoanalytiker blivit svensk medborgare och på hösten 1939 kommit till Sverige, närmast från Frankrike. Hennes avsikt var att rädda föräldrarna till Sverige, och det lyckades henne enligt vad hon uppgivit att under stora svårigheter anskaffa 5 000 kronor, vilket belopp sagts vara erforderligt som garanti för erhållande av inresetillstånd. Den 20 december 1940 ingav å dotterns vägnar fru Agnes Palmstierna-Ingelman ansökan om inresetillstånd för makarna G. Som motivering för det begärda tillståndet, som enligt ansökningen avsåg »permanent vistelse i Sverige», angavs »bristande existensmöjligheter i hemlandet till följd av judeförföljelserna därstädes». I ansökningen uppgav fru Palmstierna-Ingelman, att makarna G:s dotter deponerat 6,000 kronor i en Stockholmsbank för föräldrarnas uppehälle i Sverige.

Sedan socialstyrelsen den 21 januari 1941 avstyrkt bifall till ansökningen, avslogs den av utrikesdepartementet den 27 januari 1941.

Den 4 juni 1941 inkom till utrikesdepartementet ny ansökan om inresetillstånd för makarna G. I ansökningen, som var undertecknad av dottern, uppgavs, att fadern till följd av vistelse i koncentrationsläger var arbetsoförmögen och sjuk samt att han dessutom fått ett svårt sammanbrott genom att han jämte hustrun tvingats lämna sin sedan 24 år innehavda lägenhet utan att erhålla annat än provisorisk bostad på annat håll.

Sedan socialstyrelsen den 12 juni 1941 avstyrkt bifall till ansökningen, avslog utrikesdepartementet densamma den 18 juni 1941.

En tredje ansökning, som inkom till utrikesdepartementet från dottern den 24 september 1941, tillstyrktes den 28 september 1941 av socialstyrelsen och bifölls den 7 oktober 1941 av utrikesdepartementet, som bemyndigade svenska beskickningen i Berlin att visera pass för en inresa och vistelse i Sverige under tre månader för makarna G.

Enligt dottern fingo makarna G nu icke längre tillstånd utresa från Tyskland. De närde dock i det längsta hoppet härom, trots att de varje ögonblick fruktade deportation. Mannen G:s motståndskraft bröts ned och han avled i oktober 1942. I januari 1943 deporterades fru G österut. Någon förhoppning, att hon är i livet, har dottern icke längre.

Dottern, som bragt fallet till undersökningskommissionens kännedom, har givit uttryck för den uppfattningen, att det i oktober 1941 beviljade inresetillståndet icke varit allvarligt menat; vid denna tid hade de svenska myndigheterna fullt klart för sig, att judar icke längre tillätes utresa ur Tyskland. Då dottern var svensk medborgare och dessutom ställde garantier för föräldrarnas uppehälle i Sverige, hade inresa skäligen bort beviljas, medan det ännu var möjligt för judar att lämna Tyskland.

Fallet har utförligt behandlats i tidskriften »Nu» nr 14 år 1943 och i tidningen »Trots allt!» nr 3 år 1944.

Undersökningskommissionen. Det synes kommissionen anmärkningsvärt, att makarna G icke beviljades inresetillstånd, medan möjlighet ännu förelåg för dem att lämna Tyskland.

Tyske medborgaren II föddes 1886 och hans hustru 1890. Båda voro av judisk börd och mosaisk trosbekännelse. Mannen H deltog i första världskriget och fick vänstra armen skadad av en granatskärva, vilket medförde viss bestående invaliditet. Sedan myndigheterna tvingat honom att »arisera» sin i Hannover bedrivna rörelse som köpman med minuthandel i metallvaror, stod han i slutet av 1938 utan egna försörjningsmöjligheter. Hustrun var utbildad sjuksköterska. En syster till henne är i Sverige gift med en svensk medborgare I, numera vägdirektör.

Den 5 mars 1940 inkom till utrikesdepartementet från Mosaiska församlingens i Stockholm hjälpkommitté ansökan om inresetillstånd såsom transmigranter för makarna H. Handlingar bifogades, vilka visade, att makarna innehade affidavit för U. S. A. samt sedan december 1938 voro upptagna å s. k. väntelista hos amerikanska generalkonsulatet i Hamburg. Hjälpkommittén åtog sig i ansökningen att ekonomiskt svara för makarna under dessas vistelse i Sverige.

Ansökningen avstyrktes den 29 mars 1940 av socialstyrelsen och avslogs av utrikesdepartementet den 30 mars 1940.

Ny ansökan om inresetillstånd för makarna H ingavs i slutet av oktober 1941 av I. I ansökningen framhölls, att makarna H ej hade barn och att de voro fru I:s enda kvarvarande släktingar i Tyskland. Vidare uppgavs, att fru H sedan 1939 periodvis lidit av svår själslig depression samt att judarna i Hannover under den senast förflutna tiden varit utsatta för skärpta åtgärder från myndigheternas sida. Det underströks med åberopande av telegram från den i Hannover verkande

judiska hjälpföreningen, att makarna H trots sitt sjukliga tillstånd vore i överhängande fara att bliva utsatta för sådana deportationsåtgärder, som de icke gärna kunde överleva. I förband sig att svara för makarna H:s uppehälle under vistelsen i Sverige.

Sedan ansökningen tillstyrkt av socialstyrelsen den 3 november 1941 samt advokaten Mauritz Grünberger såsom ombud för makarna I i november 1941 såväl personligen som skriftligen uppvaktat legationsrådet Hellstedt i utrikesdepartementet, biföll departementet den 4 december 1941 ansökningen och bemyndigade telegrafiskt svenska beskickningen i Berlin att visera pass för en inresa och vistelse i Sverige under tre månader för makarna H under förbehåll, att dessa förbunde sig att därefter emigrera till annat land. Enligt vad fru I uppgivit till undersökningskommissionen kunde makarna H emellertid nu icke längre erhålla tyskt utresetillstånd och blevo senare deporterade till Theresienstadt. Efter september 1944 har icke något livstecken försports från dem.

Mosaiska församlingens i Stockholm flyktinspektion, som bragt fallet till undersökningskommissionens kännedom, har gjort gällande, att med hänsyn till de ömmande omständigheterna inresa bort medgivas tidigare än skett.

Enligt *undersökningskommissionens* mening hade den första ansökningen om tillstånd för makarna H att inresa bort kunna bifallas. Då så ej blev fallet, borde den andra ansökningen ha bifallits omedelbart.

Ernst Neisser föddes 1863 i Liegnitz i Tyskland; han var av judisk börd och mosaisk trosbekännelse. Efter studier vid olika tyska universitet blev han år 1889 medicine doktor. Han arbetade därefter vid Berlins universitet och blev senare underläkare och docent vid universitetet i Königsberg. År 1895 tillträdde han tjänst som chefläkare vid avdelningen för inre medicin vid det kommunala sjukhuset i Stettin, vilken befattning han innehade till inträdet i pensionsåldern år 1931. Han var därefter till regimförändringen år 1933 föreståndare för ett sanatorium i Schlesien och verkade sedan fram till år 1938 som konsulterande läkare i Berlin. År 1905 erhöll han professors namn.

Om Neissers verksamhet i Stettin uppgives i en vid Neissers avgång år 1931 av hans medarbetare och lärjungar utgiven bok, att allt, som presterats av stadens myndigheter på den inre medicinens område, vore Neissers verk och att den höga utveckling, som detta område nått bland de praktiserande läkarna i staden, i högst väsentlig grad vore att tillskriva honom. Många praktiserande läkare vore framgångna ur hans skola och hans verkningskrets räckte »oändligt mycket längre än historieskrivaren i dag kan fastställa enligt akter».

Fru Elisabeth Öije i Djursholm, som genom släktingar kände till Neisser och dennes verksamhet, fick — enligt vad hon uppgivit till undersökningskommissionen — på hösten 1941 veta, att Neissers hustru, med vilken han under 40 års tid levat i ett sällsynt lyckligt äktenskap, svårt insjuknat i en nervsjukdom samt att den 78-årige professorn var tvungen att med hustrun resa från den ena orten till den andra i Tyskland för att hustrun så litet som möjligt skulle få kännedom om allt ont omkring dem.

Sedan Neissers hustru i oktober 1941 avlidit för egen hand (Neisser ville icke lämna Tyskland, så länge hustrun levde, vilket — enligt fru Öije — föranledde självmordet), ingav fru Öije den 25 oktober 1941 till utrikesdepartementet ansökan om inresetillstånd till Sverige för Neisser. Som motivering anfördes, att Neisser, vilken genom vänskapsband vore knuten till familjen Öije, som läkare gjort sig känd både genom vetenskaplig och humanitär verksamhet, samt att han vore utsatt för omedelbar deportationsfara, mot vilken ej ens hans höga ålder erbjöde något skydd. »För att rädda en man, som genom sin gärning visat sig synnerligen förtjänt om allmänheten, vågar jag» — anförde fru Öije — »anhålla, att

tillfälle måtte beredas honom att tillbringa sin levnadsafton här i landet.» Ansökningen understöddes av leg. läkaren Bertha Sandegren och tandläkaren Rudolf Levin i Stockholm samt av förre svenske vicekonsuln i Stettin Georg Manasse. Fru Öijes make, rektor Einar Öije, uppgavs jämte Levin komma att svara för Neissers uppehälle i Sverige. Sedan socialstyrelsen avstyrkt ansökningen den 5 november 1941, avslogs den av utrikesdepartementet den 6 i samma månad.

Rektorn Öije inkom den 23 februari 1942 till utrikesdepartementet med ny ansökan om inresetillstånd för Neisser. Vid ansökan voro fogade en angående Neisser upprättad merit- och personalieförteckning samt utdrag ur den Neisser vid dennes avgång tillägnade boken. Ansökningen stöddes vidare av intyg från professorerna Bernhard Jacobowsky och Gunnar Dahlberg vid Uppsala universitet samt Sven Ingvar och Georg Kahlson vid Lunds universitet. I intygen underströks Neissers betydelse som vetenskapsman och läkarpersonlighet.

Rektor Öije, som i ansökningen förband sig att svara för att Neisser, så länge han vistades i Sverige, icke komme att falla annan till last, framhöll, att Neisser med hänsyn till sin ålder icke kunde komma att utöva någon som helst förvärvsverksamhet här i landet.

Ansökningen, beträffande vilken rektor Öije hemställt om snabbast möjliga handläggning, lades enligt tjänsteanteckning av legationsrådet Hellstedt den 15 maj 1942 »ad acta». Å ansökningen återfinnas följande av Hellstedt verkställda blyertsanteckningar:

»Närmaste släkting en kusin (flyktig) i Sverige. Intet nytt förebragt, varför ny remiss socialstyrelsen onödig. Det förefaller högst osannolikt, att deportationshot svävar över honom. Att avslås i sinom tid.»

Sedan fru Öije i brev av den 17 september 1942 till Hellstedt framhållit, att deportation vore omedelbart förestående för Neisser, medgav utrikesdepartementet följande dag, att visering finge utställas för Neisser för en inresa och vistelse i Sverige under tre månader, vilket meddelades till svenska beskickningen i Berlin.

Enligt vad fru Öije uppgivit var det då tyvärr för sent att ordna formaliteterna beträffande utresa ur Tyskland, och Neisser tog sitt liv natten till den 4 oktober 1942.

Legationsrådet Hellstedt har på undersökningskommissionens förfrågan uppgivit, att den första ansökningen om inresa för Neisser avslagits, emedan Neisser saknade närmare släktingar här i Sverige och det icke heller i övrigt förebragts något förhållande att — i enlighet med då rådande praxis för beviljande av inresetillstånd — föranleda bifall, så mycket mindre som ansökningen avstyrkts av socialstyrelsen och det var osannolikt, att deportation hotade en person vid så framskriden ålder som Neisser. Av samma skäl hade den andra ansökningen lagts ad acta i avbidan på den fortsatta utvecklingen; skulle den ha företagits till omedelbart avgörande hade beslutet endast blivit avslag. Hellstedt har vidare uppgivit att ärendet angående Neissers inresa föredragits för dåvarande utrikesministern Günther. Det har ej kunnat konstateras, om detta skedde beträffande ansökningen i oktober 1941 eller ansökningen i februari 1942.

Undersökningskommissionen anser det anmärkningsvärt, att Neissers tidigare ansökningar om tillstånd att inresa icke beviljades.

Renate J föddes 1922 i Breslau som dotter till en advokat av judisk börd. Efter faderns död 1925 gifte modern (född 1890), som också var av judisk härkomst, om sig med en i Berlin bosatt skriftställare, Jochen Klepper, vilken var »ariet», och modern övergick tillsammans med Renate från sin mosaiska trosbekännelse till den lutherska läran. Klepper uppgives tillhöra en grupp tyska författare, vilka

gjort sig kända och uppskattade genom ett författarskap med lutherskt-religiös tendens.

Sedan Renate 1938 slutat skolan, hjälpte hon till hos vänner i hushållet och ägnade sig åt modesömnad. När situationen för judarna i Tyskland efter krigsutbrottet försämrades, sökte Klepper erhålla inresevisum till Schweiz för styvdottern. Ansökan härom avslogs emellertid i maj 1940. En äldre syster till Renate hade i början av 1939 lyckats komma till England genom förmedling av en engelsk biskop. Renate hade då icke medföljt, enär modern och styvfadern ännu hoppats, att tiderna skulle bli bättre.

I början av oktober 1941 ingav hustrun till en lärare K vid en svensk skola, som tidigare varit präst i Tyska bekännelsekyrkan och jämte hustrun kommit till Sverige i början av 1939, ansökan om inresetillstånd till Sverige för Renate. I ansökan, vari refererades till rektorn Per Sundberg, uppgavs, att Renate under flera år tillhört makarna K:s närmaste vänkrets i Tyskland och att makarna vore synnerligen angelägna att om möjligt hjälpa henne ut ur den svåra belägenhet, vari hon efter de nya judelagarnas ikraftträdande befunne sig. Därest inresetillstånd beviljades, skulle Renate erhålla anställning hos makarna K för att sedermera, när hon hjälpligt behärskade svenska språket, eventuellt få arbete vid skolan.

Sedan socialstyrelsen den 9 oktober 1941 avstyrkt bifall till ansökningen, avslogs den av utrikesdepartementet den 17 oktober 1941.

I slutet av 1941 fick Renate anmodan att hålla sig beredd för omedelbar evakuering. Klepper, som fått veta, att riksinrikesministern Frick intresserat sig för Kleppers författarskap, lyckades hos denne få löfte om bistånd för att förhindra Renates deportering, varjämte Frick åtog sig att, om Klepper kunde skaffa Renate inresetillstånd till annat land, svara för att Renate erhöle nödiga utresehandlingar från Tyskland. Frick framhöll emellertid, att saken brådskade, då ändrade förhållanden snabbt kunde inträda. Faran för omedelbar deportation var emellertid avvärd.

Den 26 november 1941 inlämnade rektorn Sundberg personligen till legationsrådet Hellstedt i utrikesdepartementet ny ansökan från fru K om inresetillstånd för Renate. I ansökningen förklarades, att makarna K vore beredda att övertaga det ekonomiska ansvaret för Renate under dennas vistelse i Sverige. I ett ansökningen bifogat brev av den 23 november 1941 till rektor Sundberg förklarade KFUM:s generalsekreterare magister Hugo Cedergren och kyrkoherden vid svenska Viktoria-församlingen i Berlin Birger Forell, att de genom personligt samtal med Klepper vunnit det bestämda intrycket, att inresetillståndet för Renate söktes utslutande med avsikt att rädda henne från deportation, att denna deportation vore nära förestående och att skyndsamma åtgärder vore nödvändiga, därest den skulle kunna undgås. Cedergren och Forell framhöll vidare i brevet, att Klepper inför dem försäkrat, att Frick personligen lovat honom utverka pass för styvdottern, därest inresetillstånd till Sverige kunde erhållas, samt att Frick påpekat, att uppskovet med deportationen kunde bli av endast relativt kort varaktighet.

Ansökningen avslogs av utrikesdepartementet den 11 december 1941 utan remiss till socialstyrelsen.

I slutet av september 1942 ingavs från Renate till svenska beskickningen i Berlin ny ansökan om inresetillstånd till Sverige. Ansökningen understöddes av ett handbrev från dåvarande legationssekreteraren vid beskickningen K. F. Almqvist till legationsrådet Hellstedt, däri Almqvist bland annat uppgav sig ha av Klepper erhållit försäkran, att Fricks bistånd helt och hållet förestavats av ideella motiv (beundran för och strävan att underlätta Kleppers författarskap). Almqvist, som i egenskap av personlig vän till och beundrare av Klepper varmt intresserade sig för att Renate skulle få inresa till Sverige, hade under besök i Stockholm i slutet av augusti 1942 även personligen uppvaktat Hellstedt i saken.

Sedan ansökningen remitterats till socialstyrelsen och därifrån avstyrkts den 3 oktober 1942, fick den tills vidare vila i utrikesdepartementet.

Den 2 december 1942 meddelade byråchefen Schmidt i socialstyrelsen till legationsrådet Hellstedt, att Schmidt i ärendet uppvaktats av Cedergren och Forell samt att socialstyrelsen icke hade några större betänkligheter mot att utrikesdepartementet gäve Renate inresetillstånd.

Sedan utrikesdepartementet den 4 december 1942 meddelat till beskickningen i Berlin, att inresevisering finge lämnas, därest svenske ministern Richert ansåge så böra ske, förklarade denne sig ej ha något att invända mot beviljande av visering.

Klepper uppsökte nu, enligt vad Almqvist meddelat, Frick i och för ordnande av formaliteterna med Renates utresa ur Tyskland. Frick meddelade därvid, att han tyvärr ej längre ägde bestämma i frågor av denna art utan att denna befogenhet tillkom »Sicherheitsdienst» inom Gestapo. Frick, vars välvilliga inställning till saken syntes oförändrad, lovade dock göra sitt inflytande gällande för att genomdriva ett beslut i positiv riktning samt sade sig skola inom kort återkomma. Samtidigt meddelade Frick emellertid, att strävanden gjorde sig gällande inom den högsta tyska ledningen att tvångsupplösa alla äktenskap mellan judinnor och arier, s. k. Misch-ehen, för att möjliggöra deportation av den kvinnliga kontrahenten. Genomförandet av dessa åtgärder vore enligt Frick endast en tidsfråga, och Frick rådde Klepper att utan dröjsmål söka erhålla inresetillstånd till ett neutralt land jämväl för hustrun.

Under återopparde av dessa uppgifter, vilka syntes innebära, att deportationshot vilade jämväl över fru Klepper, översände Almqvist med handbrev till legationsrådet Hellstedt ansökan från fru Klepper om inresa till Sverige.

Innan denna ansökning, som inkom till utrikesdepartementet den 10 december 1942, avgjorts i departementet, meddelade Almqvist, att makarna Klepper och Renate natten till den 11 december 1942 berövat sig livet.

Fallet har bragts till undersökningskommissionens kännedom av Vännernas samfund i Sverige.

Legationsrådet Hellstedt, som inom utrikesdepartementet avgjort ansökningarna om inresetillstånd för Renate, har motiverat avslaget den 11 december 1941 under hänvisning till säkerhetssynpunkter. Då Klepper varit i förbindelse med en så högt uppsatt nazist som Frick, hade det nämligen enligt Hellstedt funnits anledning befara, att Klepper fått göra vissa medgivanden för att uppnå utresetillståndet för Renate. Risk hade därför förelegat, att Renate — om hon medgivit inresa — av denna grund eller genom hot om repressalier mot de i Tyskland kvarvarande anhöriga, av tyskarna kunnat anlitas som spion i Sverige.

Undersökningskommissionen. Det synes kommissionen anmärkningsvärt, att den i november 1941 ingivna ansökningen om inresetillstånd för Renate icke omedelbart bifölls.

Avvisningar.

Allmän översikt. 1914 års utvisningslag skilde mellan två olika former för utlännings avlägsnande från riket, nämligen avvisning och utvisning. Denna uppdelning vilade på tanken, att därest skälen att avlägsna en utlänning från riket kunde konstateras utan vidlyftigare undersökning, det skulle vara meningslöst att låta utlännningen först komma in i riket och sedan vidtaga en måhända omständlig procedur för hans avlägsnande. I sådana fall borde

lämpligen ett enkelt och snabbt förfarande komma till användning redan vid utlänningsanskomsten till riket eller omedelbart därefter. Krävde åter prövningen en mer ingående undersökning eller hade en utlänningsansökan under någon tid, kortare eller längre, vistats inom riket, i vilket fall ett uppehållsförbud för honom kunde medföra mycket ingripande rättsverkningar, måste uppenbarligen en noggrann och för utlänningsansökanens rättssäkerhet betryggande utredning föregå avgörandet.

Båda dessa former för utlänningsansökaners avlägsnande ur riket ha i huvudsak oförändrade bibehållits i 1927 och 1937 års utlänningslagar. Med 1927 års lag infördes dessutom ett med utvisning i stora delar överensstämmande institut, nämligen förpassning (se nedan). Vidare infördes år 1942 i utlänningslagen bestämmelser, som beredde den centrala utlänningsmyndigheten möjlighet att förse uppehållstillstånd och uppehållsvisering med föreskrift, att utlänningsansökanen senast vid tiden för tillståndets utgång skulle avresa ur riket, s. k. utresebeslut (se nedan under förpassning).

Avvisning innebär i princip att person, som söker inresa, hejdas vid själva gränsen och ålägges återvända till det land varifrån han kommit. Med gränsen likställs vanligen första gränskontroll, även om denna befinner sig på något avstånd från gränsen. Enligt internationell sedvänja är det land, från vilket den avvisade kommit, skyldigt att återtaga honom, även om han saknar pass eller visering för inresa dit. Förutsättning härför är dock i regel, att avvisningen sker så snart, att utlänningsansökanen kan återsändas med första tåg eller fartyg, eller i varje fall inom en mycket kort tidsperiod.

Befogenhet att avvisa tillkom enligt såväl 1927 som 1937 års utlänningslag polismyndighet. Avvisning kunde ifrågakomma när utlänningsansökan icke var behörigen legitimerad (bland annat genom avsaknad av visering, där sådan erfordrades) eller ej fullgjort stadgad anmälnings- och uppgiftsskyldighet. Utvisad person, som återvände utan tillstånd, kunde avvisas liksom vissa såsom mindervärdiga ansedda element. Till dessa sistnämnda räknades bland annat personer, om vilka det var tydligt, att de icke ämnade försörja sig med något ordentligt arbete, eller fanns skäl antaga, att de trots sin önskan att här skaffa sig uppehälle saknade möjlighet att ärligen försörja sig. Slutligen hörde hit utlänningsansökaner, som gjort sig skyldiga till viss brottslig eller osedlig verksamhet. Ehuru det icke utsagts i lagen torde det dock ha varit avsikten — vilket även 1943 års utlänningslag påpekar — att avvisning ej skulle ske, om vederbörande på förhand erhållit inresetillstånd, även om gränsmyndigheten vid inresan funne avvisningsgrund föreligga.

Avvisning skulle ske genom skriftligt besked av gränsortens polismyndighet med angivande av skälen; besvär kunde anföras hos länsstyrelse, vars beslut ej fick överklagas. Avvisning gick emellertid i verkställighet utan hinder av anförda besvär och avvisad person skulle, så snart ske kunde, genom polismyndighetens försorg föras ur riket.

Genom kungörelse den 9 september 1938 förordnade Kungl. Maj:t, att utlänningsansökaner, som ankomme till riket utan att inneha vederbörligt inresetillstånd,

finge avvisas jämväl där skälig anledning finnes antaga, att han lämnat sitt hemland för att icke återvända dit. Detta stadgande upptogs sedermera i 5 § tillsynskungörelsen den 1 september 1939. Därvid utsträcktes möjligheten att avvisa sådan utlännning även till fall, där det »med hänsyn till rikets säkerhet eller eljest i statens intresse icke kan anses önskvärt, att han inkommer i riket».

Här må nämnas, att socialstyrelsen i ett den 27 oktober 1938 till samtliga passkontroller i riket utfärdat hemligt cirkulär, under åberopande av den genom kungörelsen den 9 september 1938 utvidgade avvisningsrätten, uttalade bland annat följande.

I betraktande av rådande förhållanden måste skälig anledning för närvarande anses föreligga till det antagande, att innehavare av såsom österrikiska betecknade pass ävensom innehavare av sådana tyska hemlandspass, vilka enligt i Tyskland utfärdade bestämmelser (»Verordnung über Reisepässe von Juden» av den 5 oktober 1938) äro märkta förmedelst anbringandet av bokstaven J å passets första sida, äro emigranter. Innehavare av pass av något av de båda nu angivna slagen bör därför avvisas med mindre han innehar uppehållstillstånd eller gränsrekommendation.

I fråga om verkställighet av avvisning stadgades i såväl 1927 som 1937 års utlänningslag, att avvisad person borde befordras till det land, varifrån han kommit. Hänsyn skulle emellertid tagas till om landet var avlägset, och avvisning borde ej ske till land, därifrån han utvisats.

För s. k. politiska flyktingar funnos särskilda bestämmelser. Beträffande verkställighet av avvisningsbeslut stadgades sålunda i 1927 års lag, att avvisning icke borde ske till land, där utlännningen sannolikt skulle komma att tilltalas eller straffas för politiskt brott. I 1937 års lag ändrades detta stadgande till att avse land, varifrån utlännningen av politiska orsaker flytt, eller varifrån han kunde antagas icke åtnjuta trygghet mot att bliva återsänd till det land, han lämnat av politiska skäl.

Enligt 1937 års utlänningslag 20 § första stycket meddelades beslut om avvisning av polismyndighet, där ej fall föreläge som avsåges i andra stycket av paragrafen. I andra stycket stadgades, att om polismyndighet funne anledning till avvisning men utlännningen påstode, att han av politiska orsaker flytt från annat land och att han ankommit därifrån eller från land, varest han kunde antagas icke åtnjuta trygghet mot att bliva återsänd till förstnämnda land, polismyndigheten skulle, där ej med skäl kunde antagas att påståendet vore oriktigt, ofördröjligen göra anmälan hos socialstyrelsen, som skulle besluta om avvisning skulle ske.

Ur 1943 års utlänningsrättsverkens betänkande må i detta sammanhang citeras följande.

»Vid ankomsten av flyktingar, som icke hade inresetillstånd, förfors antingen så, att frågan om politiskt flyktingskap underställdes socialstyrelsen, eller att ärendet — om flyktingen kunde förväntas oberoende av förefintligheten av sådant flyktingskap få kvarstanna i riket — hänsköts till utrikesdepartementet, som bemyndigade vederbörande polismyndighet att utställa nödfallsvisering jämlikt

19 § kungörelsen den 26 november 1937 med föreskrifter i anledning av utlänningslagen. Rätt att meddela sådan visering tillkom emellertid endast ett fåtal polismyndigheter och passkontrollörer.»

Nödfallvisering, vars tillämplighet efter hand utsträckts genom vidgande dels av de allmänna direktiven och dels av kretsen av dem, som ägt meddela sådan visering, har enligt de genom justitiedepartementets försorg 1940 och 1943 utgivna utlänningshandböckerna till ändamål »närmast att möjliggöra inresa i riket för personer, som alldeles otvivelaktigt skulle fått visering, därest de ansökt därom, men som av varjehanda orsaker såsom exempelvis brådstörtad avresa, svårighet att komma i förbindelse med svensk viseringsmyndighet utomlands, okunnighet om förefintligheten av viseringstvång eller dylikt icke vid inresan äro försedda med behörigen viserad legitimationshandling». Nödfallvisering får meddelas för högst fjorton dagar. Enligt 1940 års handbok borde i tveksamma fall förfrågan göras hos utrikesdepartementet innan nödfallvisering meddelades. I 1943 års handbok utsäges, att myndigheten vid ovisshet huruvida nödfallvisering bör meddelas skall inhämta besked hos utrikesdepartementet.

I fråga om avvisning av flyktingar, vilka under den första tiden efter den tyska ockupationen av Norge sökte sig över gränsen till Sverige, må hänvisas till den redogörelse, som undersökningskommissionen lämnat i avsnittet rörande norska klagomål¹.

Enskilda fall. Undersökningskommissionen övergår här efter till att redogöra för de enskilda, till kommissionen anmälda fall, där enligt kommissionens mening tillräckliga skäl för avvisnings verkställande icke förelegat. Referaten ha ordnats i tidsföljd. Vissa fall, där avvisning skett av utlännings som tidigare blivit förpassad ur riket, behandlas nedan i samband med övriga förpassningar².

Såsom nyss nämnts behandlas de avvisningar av norska flyktingar, som skedde under den första tiden av den tyska ockupationen av Norge, i avsnittet rörande norska klagomål³.

Köpmannen A, född 1888, och hans hustru, född 1893, båda tyska medborgare och hemmahörande i Gelsenkirchen i Tyskland, kommo den 23 december 1938 med trafikflygplan från Berlin till Bromma flygplats. Makarna, av vilka mannen var av judisk börd, voro försedda med J-pass⁴ samt hade returbiljetter. Då de vid förhör hos polismyndigheten medgävo, att de icke ämnade återvända till Tyskland, och då de icke innehade uppehållstillstånd eller gränsrekommendationer, blevo de samma dag med stöd av bestämmelserna i den förutnämnda kungörelsen den 9 september 1938⁵ avvisade av polismyndigheten i Stockholm. Påföljande dag, den 24 december 1938, fördes de ombord å ett trafikflygplan, som på morgonen avgick från Bromma till Berlin.

Mosaiska församlingens i Stockholm flyktingsektion, som bragt fallet till undersökningskommissionens kännedom, har uppgivit: Fru A hade en syster, som var gift med en i Stockholm bosatt svensk affärsman B och vistats i Sverige sedan

¹ Se sid. 138 o. f. — ² Se referat sid. 349, 350 och 354. — ³ Se sid. 144 o. f. — ⁴ Se sid. 313. — ⁵ Se sid. 317.

1935. Makarna B sökte förgäves utverka tillstånd hos polisen, att makarna A skulle få stanna. Ekonomiska garantier ställdes därvid. Natten till den 24 december 1938 fingo makarna A tillbringa hos polisen, sedan fru B förgäves begärt, att åtminstone fru A skulle få vistas i makarna B:s bostad. På grund av rädsla för återresan till Tyskland fick fru A, som led av gallsten, hos polisen plötsligt ett svårt krampanfall. Efter återkomsten till Tyskland blev mannen A så småningom tvungen att »gå under jorden». Fru A häktades i anledning härav men försattes sedermera på fri fot och levde under olidliga förhållanden i Gelsenkirchen.

Flyktingsektionen har framhållit, att beslutet om avvisning måste anses särskilt hårt med hänsyn till att fru A hade en syster i Sverige.

Undersökningskommissionen. I november 1938 inträdde en avsevärd skärpning av de judefientliga åtgärderna i Tyskland. Det synes därför ha varit rimligt, att de svenska myndigheterna vid bedömande av politiskt flyktingskap hos de tyskar av judisk börd, som därefter inreste eller sökte inresa till vårt land, intagit en mindre restriktiv hållning än tidigare. Avvisningen av makarna A utgör ett belägg för att någon förskjutning av praxis ännu i slutet av december 1938 icke skett.

Den 27 augusti 1939 på förmiddagen påträffade kustbevakningsångaren Odin på utgående från Nynäshamn en estländsk skuta, Tarn. Sedan befälhavaren på Odin vid undersökning konstaterat, att Tarn uppenbarligen illegalt ilandsatt utlänningar å plats inom den svenska skärgården, infördes Tarn till Nynäshamn och kvarhölls där tills vidare.

På eftermiddagen samma dag meddelades från landsfogden i Stockholms län till statspolisens kriminalavdelning i Stockholm, att utlänningar landsatts på Utö och att dessa skulle vidarebefordras till Vitså hamn. Utlänningarna — sexton till antalet — avhämtades där av statspolisen och fördes till polishuset i Stockholm, dit de anlände på kvällen den 27 augusti 1939.

Efter förhör hos Stockholmspolisen den 28 och den 29 augusti 1939 blevo de sexton utlänningarna avvisade från riket genom beslut sistnämnda dag av landsfiskalen i Haninge distrikt Karl Gabrielsson. De överfördes till Tarn, som på kvällen samma dag under eskort av Odin avgick från Nynäshamn mot 3-milsgränsen. På vägen uppstod emellertid motorfel å Tarn, som därefter bogserades av Odin tillbaka till Nynäshamn, dit de anlände på eftermiddagen den 30 augusti 1939. Den 1 september 1939 kl. 9.40 avgick Tarn åter från Nynäshamn.

De sexton utlänningarna voro alla av judisk börd. Ur den över förhören den 28 och 29 augusti 1939 upprättade polisrapporten refereras här några av utlänningarnas berättelser, vilka kunna anses karakteristiska.

C, född 1914 i Ungern, bodde inom ett område, som vid fredsslutet efter förra världskriget kom att tillhöra Tjeckoslovakien. På grund av sin judiska börd fick han icke bli tjeckoslovakisk medborgare, men han erhöi av de tjeckoslovakiska myndigheterna arbets- och uppehållstillstånd i landet. Vid tiden för det tyska makttillträdet i Böhmen och Mähren, begav sig C till Prag och senare till Ungern. Han blev emellertid av den ungerska polisen skickad till Polen, då han icke innehade ungerskt medborgarskap. Han begav sig till en engelsk flyktingkommitté, genom vars förmedling han begärde att få emigrera till England. Kommittén kunde emellertid icke hjälpa honom utan skickade honom till en annan engelsk kommitté, vilken i sin tur skickade honom till Wilnau. Med hjälp av ytterligare en engelsk kommitté kom han till polsk-lettiska gränsen och tog sig därefter illegalt över till Lettland. I fyra veckor levde han illegalt i Riga, varefter han begav sig till lettisk-estniska gränsen, som han illegalt passerade. Inkommen på estniskt område fort-

satte han med tåg till Tallinn, där han erhöll understöd av en judisk kommitté. Han anmälde sig icke hos polisen i staden utan vistades där illegalt. Då han emellertid hörde, att det skulle vara omöjligt att erhålla arbets- och uppehållstillstånd i Estland, flydde han med Tarn till Sverige för att därifrån kunna resa till England eller någon av dess kolonier. Då han förlorat sitt ungerska medborgarskap, ansåg han sig icke kunna återvända till Ungern; han kunde icke heller återvända till Tjeckoslovakien, emedan den tyska statspolisen i Brünn i mars 1939 till honom överlämnat ett skriftligt besked att han skulle lämna landet. Han önskade stanna i Sverige, om möjlighet därtill fanns, eller också komma till Oslo, enär han trodde, att det där fanns möjligheter för honom att erhålla främlingspass. Hans avsikt var dock att så småningom komma till England för att därefter fortsätta till någon av detta lands kolonier.

D, född 1906, var en *f. d. tjeckisk medborgare*, konstnär till yrket. Vid tyskarnas övertagande av makten i Tjeckoslovakien i mars 1939 flydde han till Polen, där han uppehöll sig illegalt; han anhölls av polisen och fördes till den tjeckiska gränsen, men rymde genom Polen till Lettland och därifrån till Estland. Efter fjorton dagars illegal vistelse där fick han medfölja Tarn till Sverige. Han hade tillhört de s. k. ungsocialisterna i Tjeckoslovakien. D önskade kvarstanna i Sverige.

E, en f. d. tjeckisk medborgare, född 1900, bodde i Wien till i mars 1938. I samband med »Anschluss» blev han den 18 mars 1938 i egenskap av utlänning och icke önskvärd utvisad till Tjeckoslovakien. Vid Tysklands erövring av Tjeckoslovakien flydde han till Polen. Efter tre månader förstängades han att inom 24 timmar lämna Polen. Han begav sig till Riga och fortsatte därifrån illegalt till Estland, där han vistades illegalt ett par veckor, innan han fick medfölja Tarn till Sverige. Han önskade kvarstanna i Sverige såsom politisk flyktning eller, om detta icke skulle tillåtas honom, bli sänd till ett land, där han kunde åtnjuta trygghet och få ett arbete. Han hade tillhört Österrikes socialdemokratiska parti från år 1922 tills detsamma förbjöds av Dollfuss 1934. Han hade icke innehaft något förtroendeuppdrag eller annan särställning i partiet. Han hade, efter det partiet blivit förbjudet, icke på minsta sätt arbetat illegalt eller deltagit i illegala sammankomster eller möten.

F, född 1911, var en *f. d. tysk medborgare*, typograf till yrket. Han arbetade i Breslau till oktober 1938, då han flydde till Polen. Här uppehöll han sig till juni 1939, då han greps av den polska polisen och fördes till lettiska gränsen, vilken han illegalt passerade. Han vistades därefter fjorton dagar illegalt i Riga, varefter han illegalt fortsatte till Tallinn, där han även illegalt vistades ett par dagar, varefter han fick medfölja Tarn till Sverige. F önskade kvarstanna i Sverige men lämnade icke någon uppgift om politiskt flyktingskap.

G, född 1894 i Breslau, deltog som menig i världskriget 1914—1918. Han innehade därefter en restaurant i Braunschweig, vilken han måste stänga i oktober 1935 på grund av judeförföljelserna. Till i maj 1936 arbetade han sedan som gatuförsäljare och reste därefter på legal väg till Wien, där han arbetade som kypare till »Anschluss», då han begav sig till Eger i Tjeckoslovakien. Efter Sudetlandets avträdan till Tyskland flydde han i november 1938 illegalt till Budapest. Efter en tids fängsligt förvar utvisades han och överlämnades till myndigheterna i Tyskland. Han erhöll nu tillstånd till viss tids uppehåll i Tyskland, vilken han använde till att försöka ordna resa till Shanghai. När detta misslyckades, fick han föreläggande av Gestapo att lämna landet vid risk att han eljest skulle insättas i koncentrationsläger. I början av juni 1939 tog han sig illegalt över polska gränsen och vistades en tid i olika städer i Polen på understöd från flyktingkommittéer. Han sammanträffade därvid med ett par andra flyktingar, och tanken uppkom hos dem att söka begiva sig till Sverige. Sedan kommittéerna uttömt sina tillgångar och då

polska staten icke lämnade bidrag till flyktingar, reste han illegalt genom Lettland till Estland, varifrån han senare medföljde ångaren Tarn till Sverige. Under åren 1928—1933 hade G varit medlem av tyska socialdemokratiska partiet, men han hade aldrig på något vis varit politiskt verksam. Om G finge uppehålla sig legalt i Sverige, komme han att från tyska staten erhålla en invalidpension på omkring 30 mark per månad.

H var född 1912 i Mährisch-Ostrau i Tjeckoslovakien. Föräldrarna voro polska medborgare. Från sitt adertonde år arbetade han som vävare i en fabrik i Sudetområdet, vilken vid Tysklands övertagande av Sudetområdet stängdes. H ansåg sig nu icke kunna kvarstanna i Sudetlandet utan återvände till föräldrahemmet i Mährisch-Ostrau. Han häktades av Gestapo i april 1939 men frigavs efter ett par veckor. Han begav sig därefter illegalt till Polen, där han besökte en hjälpkommitté i Krakow. Den 2 juli 1939 gjordes en razzia hos kommittén, varvid bland andra H anhölls, och han skickades nu under bevakning in på tyskt område. Han återvände emellertid omedelbart till Polen, varifrån han fortsatte illegalt till Lettland. Tillsammans med några kamrater begav han sig i början av augusti 1939 till Tallinn i Estland, där de uppehöll sig 17 dagar. Under tiden skickade de en av sällskapet till Helsingfors för att förhöra sig angående möjligheterna att komma till detta land. Denne blev anhållen av finska polisen och skickad tillbaka till Estland. De begåvo sig därefter med Tarn till Sverige. H hade för avsikt att kvarstanna i Sverige, om detta vore möjligt. Han kunde icke återvända till Tyskland, emedan han trodde att han som polsk medborgare och jude icke fick komma in i landet. Till Tjeckoslovakien ansåg han sig icke heller kunna återvända, då Böhmen och Mähren blivit tyskt protektorat. Sedan år 1926 hade han tillhört en underavdelning av det socialdemokratiska partiet i Tjeckoslovakien. Han hade år 1931 ingått som medlem direkt i partiet, men han hade aldrig innehaft någon ledare- eller funktionärsbefattning inom partiet eller varit politiskt verksam på något sätt.

Mosaiska församlingens i Stockholm flyktingsektion har i anmälan till undersökningskommissionen anført: Den 31 augusti 1939 hade till Nynäshamn ankommit en båt, på vilken befunnit sig 17 judiska flyktingar från Baltikum. Kaptenen ombord hade via en tredje person satt sig i förbindelse med rektorn Gillis Hammar. Denne hade lyckats få löfte om garantier för flyktingarnas uppehälle här i landet av rektorn Per Sundberg (för 5 personer), fröken Elisabet Tamm, Julita-Fågelstad (för 7 personer) och civilingenjören Frank Hirsch, dåvarande ordförande i Mosaiska församlingens i Stockholm invandringskommitté, (för 5 personer). Då aktionen dagen därpå skulle fullföljas, hade det emellertid visat sig, att fartyget återsänts med flyktingarna ombord. Det förefölle som om avvissningen skett för hastigt i betraktande av att starka ansträngningar gjorts för att flyktingarna skulle få stanna i Sverige.

Vännernas Samfund i Sverige (kväkare) har till undersökningskommissionen meddelat: Dagen före krigsutbrottet 1939 hade den svenska kväkargruppen erhållit meddelande, att 17 tyska flyktingar med båt anlant till Nynäshamn från Estland eller Lettland. Gruppen hade förklarat sig villig att skaffa uppehållsort och lämna full garanti beträffande arbete och uppehälle för 5 av dem, Mosaiska församlingen hade gjort samma erbjudande för 5 och fröken Elisabet Tamm för 7. Socialstyrelsen hade omedelbart underrättats om detta och likaså landsfiskalen.

Landsfiskalen Gabrielsson har på undersökningskommissionens förfrågan uppgivit: De ifrågavarande sexton utlänningarna hade anlant till Utö en dag i slutet av augusti 1939 och där påträffats av landsfiskalsassistenten Björklund, vilken uppehållit sig på Utö i tjänsteärende. Efter samråd med byråchefen Kurt Bergström, vilken vid tillfället vistats på Utö, hade utlänningarna överförts till Stockholm i och för utredning hos statspolisen. Bergström hade även enligt vad han

uppgivit samtalat med något departement, troligen utrikesdepartementet, där han förhört sig huru skulle förfaras med utlänningarna. Departementet skulle då ha uttalat, att utlänningarna skulle avvisas. Sedan statspolisen förhört utlänningarna, hade Gabriëlsson meddelat avvisningsbeslut. Utlänningarna hade förts till Nynäshamn och därifrån den 29 augusti 1939 avvisats till Estland. Gabriëlsson kände icke till att rektorn Gillis Hammar skulle ha ringt. Till Gabriëlsson hade i vart fall icke gjorts någon framställning om flyktingarnas kvarstannande.

Poliskommissarien Åkesson i Nynäshamn har till undersökningskommissionen uppgivit, att rektorn Hammar telefonerat till Åkesson den 1 september 1939 vid 10-tiden på förmiddagen och frågat efter utlänningarna samt då erhållit besked, att båten med dem avgått en timme tidigare.

Sekreteraren Bengt Åman i utlänningskommissionen har vid förfrågan uppgivit: Han erinrade sig fallet, som på sin tid varit på tal i socialstyrelsen. Byråchefen Bergström och dåvarande sekreteraren Drougge, vilka båda numera avlidit, hade haft viss befattning med saken. Enär socialstyrelsen icke direkt haft med avvisningen att göra, fanns emellertid ej några handlingar därom.

Av de ifrågavarande sexton utlänningarna återkommo senare F, G och H till Sverige. Av tillgängliga handlingar framgår härom följande.

F och G kommo jämte fyra andra utlänningar den 27 oktober 1939 till Norrköping med ett lettiskt fartyg Ogre från Riga, på vilket fartyg de enligt fartygsbefälhavarens uppgift gömt sig i kolboxen. Sedan poliskammaren i Norrköping samma dag meddelat avvisningsbeslut, blevo samtliga sex personer följande dag förda ombord på Ogre. Den 29 oktober 1939 anlände Ogre till Stockholm. Då fartyget skulle kvarligga där några dagar för lossning, togos de sex utlänningarna av stockholmspolisen i förvar — varunder även förhör ägde rum — samt fördes den 4 november 1939 under bevakning till Sundsvall, dit Ogre gått, och sattes där ombord å fartyget, som avgick mot Lettland.

Den vid stockholmspolisens förhör upprättade polisrapporten ger icke vid handen, att det för myndigheterna i oktober—november 1939 varit bekant, att ansträngningar tidigare gjorts för att ställa ekonomisk garanti för bland andra F och G. Icke heller lämnas någon antydning, att dessa själva skulle ägt kännedom härom.

Vid förhöret hos stockholmspolisen lämnade F samma uppgifter om sina antecedentia som vid förhöret i augusti 1939. I fråga om sina öden efter avvisningen från Sverige den 1 september 1939 uppgav han enligt polisrapporten: Han hade efter ankomsten till Estland anhållits av estniska polisen och fått kvarbli i häkte 2½ vecka. Därefter hade han förts till Pärnau, där han hållits häktad ytterligare en vecka, varefter han av estniska polisen illegalt förts över gränsen till Lettland. Han hade lyckats undgå polisen och fara till Riga, där han stannat en vecka, varpå han lyckats komma ombord på Ogre, som avgått från Riga den 22 oktober 1939 till Sverige. Om han återsändes till Lettland, komme han att bli häktad och ådömd 6 månaders straffarbete samt därefter överförd till koncentrationsläger till krigets slut. Han uppgav vidare, att han icke tillhört något politiskt parti och att han icke räknade sig som politisk flykting. Han sade sig vilja resa till Frankrike, där han trodde sig kunna få sin utkomst.

G berättade vid polisförhöret: Vid återkomsten till Estland i september 1939 hade han blivit anhållen av estniska polisen och efter cirka 20 dagar illegalt fördd av polisen över gränsen till Lettland, där han emellertid lyckats hålla sig undan för polisen. Genom förmedling av en person hade han lyckats komma ombord på Ogre, som avgått från Riga den 22 oktober 1939. Beträffande sina utsikter vid återtransport till Lettland gjorde han samma uttalande som F. Han uppgav, att han tillhört det socialdemokratiska partiet i Tyskland tills partiet upplösts, och att han därför ansåg sig vara politisk flykting. Han ville helst komma till Frankrike.

Sedan H trots flera avvísningar från Slite på Gotland återkommit dit, insattes han den 7 december 1939 i rannsaktionsfängelset i Visby på begäran av landsfiskalen i Slite distrikt. Efter det länsstyrelsen i Gotlands län den 17 januari 1940 till socialstyrelsens avgörande överlämnat frågan om avvísning av H, beslöt socialstyrelsen den 11 mars 1940, att H — som efter beslut av länsstyrelsen den 26 februari 1940 satts på fri fot — icke skulle avvisas. H synes emellertid redan samma år ha lämnat Sverige.

Det må i anslutning till F:s och G:s uppgifter här nämnas, att två f. d. lettiska medborgare, en läkare och en docent, på undersökningskommissionens förfrågan uppgivit: Enligt år 1939 i Lettland gällande bestämmelser hade polisen på administrativ väg kunnat i sex månaders fängsligt förvar kvarhålla personer, som uppehöll sig illegalt i landet eller saknade legitimationshandlingar. Däremot hade vid denna tid icke funnits koncentrationsläger i landet. F och G skulle efter återkomst till Lettland troligen ha fått någon — knappast längre — tids fängelsevistelse samt därefter utvisats. Så hade nämligen ofta förfarits med judiska och med socialistiska emigranter.

Undersökningskommissionen. De sexton flyktingar, om vilka i detta ärende är fråga, voro samtliga av judisk börd, och de hade alla ursprungligen flytt från Tyskland, Österrike, Tjeckoslovakien eller Ungern. De synas icke ha varit politiskt verksamma utöver att vissa av dem tillhört socialdemokratiska partiet, där de dock icke innehåft någon ledande ställning.

Med hänsyn till den tveksamhet, som föreligger i detta fall, vill undersökningskommissionen icke göra gällande, att avvisandet av de ifrågavarande flyktingarna stått i strid med gällande bestämmelser.

Vid tillämpningen av lagbestämmelserna får man emellertid icke bortse från de rent mänskliga synpunkterna. Det var här fråga om en grupp flyktingar, som flytt från det ena landet till det andra och som i det land, där de senast vistats, icke kunnat erhålla behörigt uppehållstillstånd utan måst uppehålla sig illegalt. Enligt undersökningskommissionens mening hade man icke rimligen kunnat begära, att flyktingarna skulle återvända till sina ursprungliga hemland. Under sådana förhållanden framstår det för undersökningskommissionen såsom från rent humanitära synpunkter motiverat, att flyktingarna fått kvarstanna och beretts en fristad i vårt land, eventuellt i avbidan på möjlighet att legalt resa vidare till annat land, där de kunde skaffa sig sitt uppehälle.

Vad särskilt angår den i september 1939 verkställda avvísningen må framhållas att, såvitt kunnat utrönas, vederbörande svenska myndigheter icke erhållit kännedom om de ansträngningar, som gjordes i Stockholm för att ställa ekonomiska garantier för flyktingarna. Landsfiskalen Gabrielsson kände överhuvudtaget icke till interventionerna, och kommissarien Åkesson fick telefonbeskedet från rektorn Hammar först efter den sista avfärden.

Icke heller vid avvisandet i november 1939 av F och G synas de tidigare gjorda interventionerna ha varit kända för de myndigheter, som handlagt avvísningsfrågan.

Ehuru undersökningskommissionen på grund av det förut anförda icke funnit sig kunna framställa någon anmärkning mot de myndigheter, som hand-

lagt nu förevarande ärenden, anser kommissionen sig böra uttala, att enligt kommissionens mening avvísning under de förhandenvarande omständigheterna, i synnerhet vad angår avvísningen i november 1939, icke borde ha skett.

Systrarna I, födda 1888 respektive 1898, båda tyska medborgare och ogifta, voro bosatta i staden Celle nära Hannover i Tyskland. De voro av judisk börd och mosaisk trosbekännelse. Den starkt antisemitiska inställningen hos Celles övriga uteslutande icke judiska befolkning gjorde, enligt vad som uppgivits, det hart när omöjligt för de båda ensamstående damerna att förse sig med nödiga livsmedel. Systrarna började hösten 1938 vidtaga åtgärder för emigration till U. S. A., där en deras moster i goda ekonomiska omständigheter var bosatt. Genom mostern erhöles de affidavit, och amerikanska generalkonsulatet i Hamburg uppförde dem å s. k. väntelista. Enligt vad som vidare uppgivits tvungos de av de tyska myndigheterna att inköpa biljetter till Shanghai, tydligen i avsikt att man snarast skulle få dem ur Tyskland.

Efter framställning från Mosaiska församlingens i Stockholm hjälpkommitté beviljade socialstyrelsen genom beslut den 4 maj 1939 systrarna till fullföljande av de påbörjade förberedelserna för invandring till annat land uppehållstillstånd i Sverige för tiden 6 maj—1 november 1939 samt bemyndigade svenska generalkonsulatet i Hamburg att utställa tillstånden. Generalkonsulatet utfärdade tillstånden den 25 augusti 1939.

Genom tillsynskungörelsen den 1 september 1939 infördes med verkan från och med den 5 i samma månad viseringstväng för medborgare i bland annat Tyskland.

Sedan den ena av systrarna i brev till generalkonsulatet den 4 september 1939 anhållit om upplysning, huruvida uppehållstillstånden fortfarande ägde giltighet — systrarna hade på grund av vissa omständigheter dittills ej kunnat lämna Tyskland — meddelade generalkonsulatet i svarsskrivelse den 6 i samma månad, att tillstånden alltjämt vore giltiga samt att, såvitt generalkonsulatet — med reservation för av dagssituationen föranledda förhållanden — kände till, möjlighet funnes att resa till Sverige antingen över Sassnitz till Trelleborg eller över Flensburg—Köpenhamn till Malmö. Generalkonsulatet, som, enligt vad det senare visade sig, missuppfattat tillsynskungörelsens innehåll i förevarande avseende, nämnde ej, att särskild visering numera fordrades för inresa till Sverige.

Den 9 oktober 1939 kommo systrarna till Trelleborg med kvällsfärjan från Sassnitz. Enär de icke hade sina pass försedda med inresevisering, uppkom fråga, huruvida de med stöd av bestämmelserna i 19 § utlänningslagen skulle avvisas eller om nödfallsvisering kunde beviljas dem. Systrarna redogjorde nämligen, enligt vad som utretts, hos polismyndigheten i Trelleborg för de uppgifter, generalkonsulatet i Hamburg lämnat dem rörande deras uppehållstillstånd, men om de, vilket de själva påstått, även uppvisade generalkonsulatets skrivelse, har icke bekräftats. De innehade båda tyskt »Sichtvermerk» för en utresa ur Tyskland men icke för någon återresa till nämnda land. I passen stod antecknat, att de voro utvandrare ur Tyskland. Genom förmedling av e. o. byråinspektören Paulson i socialstyrelsen underställdes saken utrikesdepartementets expedition för utländska passärenden. Enligt en tjänsteanteckning av nuvarande generalkonsuln Nylander i utrikesdepartementets dossier angående systrarna har Paulson till Nylander uppgivit, att Paulson själv ävensom en föredragande tjänsteman inom socialstyrelsen avstyrkte nödfallsvisering. Vid telefonsamtal den 10 oktober 1939 mellan Nylander och polismyndigheten i Trelleborg avstyrkte Nylander nödfallsvisering. Systrarna blevo därefter samma dag med stöd av ovannämnda bestämmelser i utlänningslagen avvísade av polismyndigheten i Trelleborg och förda ombord på färjan till Sassnitz.

Den 16 oktober 1939 inkom till utrikesdepartementet från hjälpkommittén ansökning om inresetillstånd för systrarna. Det framhölls, att dessas läge på grund av avvisningen blivit ytterst prekärt, då de icke längre hade något hem i Tyskland eller medel till sitt uppehälle samt deras reseffekter före dem ankommit till Sverige.

Sedan socialstyrelsen den 20 oktober 1939 tillstyrkt ansökningen och generalkonsulatet i Hamburg i yttrande den 23 samma månad medgivit sitt misstag, bifölls ansökningen den 2 november 1939 av utrikesdepartementet, som meddelade generalkonsulatet i Hamburg, att hinder icke mötte för utställande av inresevisering för systrarna under förutsättning att dessa avgåve skriftliga förbindelser att fullfölja åtgärderna för vidareemigration.

Systrarna inreste till Sverige den 9 november 1939 och vistas här alltjämt i avvaktan på möjlighet att emigrera till annat land. Sedan de berövats sina tyska medborgarskap genom kungörelsen den 25 oktober 1941, erhöilo de i augusti 1942 svenska främlingspass.

Fallet har bragts till undersökningskommissionens kännedom av Mosaiska församlingens i Stockholm flyktingsektion, som framhållit att — då det vid systrarnas ankomst till Sverige brast endast i fråga om rena formaliteter — saken borde ha kunnat ordnas utan att systrarna behövt avvisas.

Undersökningskommissionen. Ändamålet med nödfallsvisering är — såsom ovan angivits — att möjliggöra inresa för personer, som alldeles otvivelaktigt skulle fått visering, därest de ansökt därom, men som t. ex. på grund av okunnighet om förefintligheten av viseringstvång saknat inresevisering. Det synes kommissionen uppenbart, att omständigheterna i föreliggande fall varit sådana, att nödfallsvisering bort beviljas. Kommissionen betraktar det som anmärkningsvärt, att utrikesdepartementet — vederbörande polismyndighet synes icke kunna klandras i detta sammanhang — ej medgav systrarna nödfallsvisering.

Två familjer, bestående av *mannen J, född 1892 i Dresden dennes hustru, född 1896, och makarnas nittonårige son samt mannen K, född 1899 i Dresden, dennes hustru, född 1906, och makarnas treårige son, samtliga tyska medborgare*, anlände den 21 juni 1940 med motorbåt till Hälsingborg. De uppgåvo sig komma från Helsingör i Danmark samt begärde att såsom politiska flyktingar få kvarstanna i Sverige tills vidare. Endast mannen K hade giltigt pass och samtliga saknade inresevisering.

Vid polisförhör uppgav mannen J: Han vore metallarbetare till yrket. År 1919 blev han sekreterare i metallarbetarförbundet i Dresden. År 1924 blev han vald till borgmästare för sex år i en annan stad i Tyskland. Efter mandattidens slut drev han handel med tekniska oljor i Dresden. Under åren 1918—1928 var han medlem av och politiskt verksam inom tyska kommunistiska partiet. Sedan nazisterna kommit till makten i Tyskland, blev han utsatt för förföljelser och flydde till Tjeckoslovakien i mars 1933 för att undgå att bliva insatt i koncentrationsläger. Då han emellertid icke kände sig säker i Tjeckoslovakien — vid ett tillfälle hade ett par tyska SA-män tagit sig in på tjeckiskt område och sökt återföra honom till Tyskland, vilket emellertid misslyckats — begav han sig på hösten 1933 över Polen till Sverige, där han vistades ett halvt års tid. På sommaren 1934 flyttade han till Danmark och slog sig ned i Helsingör, där han arbetade vid ett skeppsvarv till den tyska ockupationen i april 1940. Av fruktan att bliva häktad gick han då jämte hustrun »under jorden». Han fick också veta, att tyska polismän sökt honom i hans bostad i mitten av april 1940.

I maj 1940 ägde registrering av utläningarna i Danmark rum, och familjen vågade nu återvända till sin bostad. I slutet av maj förspordes emellertid ryktesvis att 23 tyska emigranter å Själland enligt överenskommelse mellan danska och tyska polisen skulle utlämnas till de tyska myndigheterna. J beslöt då att jämte sin familj fly över till Sverige och köpte tillsammans med mannen K den motorbåt, i vilken de sedan begåvo sig till Sverige.

Mannen K berättade vid polisförhör: Han var fram till 1929 kontorist i Dresden, varefter han bedrev universitetsstudier och 1934 förvärvade doktorsgraden. Under åren 1927—1934 var han medlem av och politiskt verksam inom tyska kommunistiska partiet samt medarbetade även i en antifascistisk tidning i Dresden. I mars 1934 söktes han av myndigheterna men lyckades gå »under jorden». I maj 1934 flydde han tillsammans med hustrun till Tjeckoslovakien. Sommaren 1936 begav han sig över Polen och Sverige till Danmark, där han bosatte sig i Köpenhamn och sysslade med journalistik. I samband med en rättegång — i vilken K ej alls var inblandad — offentliggjordes, att K:s hustru var emigrant från Tyskland. Av denna anledning levde K efter den tyska ockupationen av Danmark i ständig fruktan för att bliva häktad och utlämnad till Tyskland. Sedan K fått höra ryktet om förestående utlämning av 23 tyska emigranter till Tyskland, beslöt han sig för att fly till Sverige och samrådde med makarna J, med vilka han var bekant sedan flera år, varefter familjerna i en gemensamt inköpt motorbåt foro från Helsingör till Hälsingborg.

Poliskammaren i Hälsingborg underställde socialstyrelsen frågan om avvisning av familjerna J och K — vilka av poliskammaren tagits i förvar — samt anförde i en till styrelsen överlämnad skrivelse bland annat följande:

»Anledning finnes knappast för antagandet, att de, som blivit föremål för den i Danmark nyligen företagna utlänningsräkningen, komma att, såsom männen J och K uppgivit, utlämnas till Tyskland, enär, om så varit påtänkt eller beslutat, sådant utlämnande med största sannolikhet redan kommit till utförande. — — —

För den händelse utläningarna icke inom den närmaste tiden komma att återföras till Danmark, torde med största sannolikhet utläningarna under oöverskådlig tid framåt komma att ligga vårt samhälle till last och måhända även bliva till skada för rikets säkerhet.

Trovärdigheten av utläningarnas uppgifter i vissa hänseenden kan ifrågasättas, men av kända förhållanden ser poliskammaren sig icke i stånd att för närvarande få dessa uppgifter bestyrkta av dansk polismyndighet.»

I brev till socialstyrelsen uppgav mannen J, att han och hans familj förlorat tyskt medborgarskap i april 1937.

Socialstyrelsen beslöt den 8 juli 1940 — efter enhällig tillstyrkan av utlänningsnämnden — att familjerna J och K skulle avvisas till Danmark.

I en av föredragande tjänstemannen i socialstyrelsen upprättad promemoria heter det bland annat:

»Genom Arbetarrörelsens flyktinghjälp ha de av J och K lämnade uppgifterna om deras pol. förehavanden och förhållanden i övrigt i Tyskland bestyrkts. De ha båda varit 'erkända' i Danmark. Man anser, att *f. n.* troligen intet skulle hända dem, om de återsändes till Danmark. K. trol. i större fara än J, därest tyskarna skulle inleda en razzia el. dyl.

Socialstyrelsen skulle ur den synpunkten, att det är angeläget, att inga i onödan komma hit och att ej utsända skola under sken av flyktingskap ta sin in här, önska återsända dem. Ryktet skulle då snart gå härom i Danmark. I annat fall finge man ta omhand männen i Långmora eller Smedsbo för att vara på den säkra sidan — ett rykte härom torde *f. ö.* även kunna spridas i Danmark.»

Den 12 juli 1940 meddelade poliskammaren i Hälsingborg — under åberopande av socialstyrelsens beslut — familjerna J och K avvisningsbesked med stöd av 19 § andra (avsaknad av försörjningsmöjlighet) och femte (avsaknad av visering)

stycket utlänningslagen. Samma dag på kvällen överfördes samtliga sex personer genom Hälsingborgspolisens försorg å färjan till Helsingör.

Fallet har bragts till undersökningskommissionens kännedom av en tysk flykting, vilken tidigare uppehållit sig i vårt land men nu vistas i Danmark. Denne har icke lämnat uppgift om familjerna J:s och K:s öden efter avvisningen, och upplysning härom från annat håll föreligger icke hos undersökningskommissionen.

Enligt *undersökningskommissionens* mening borde familjerna J och K ha betraktats som politiska flyktingar och sålunda icke ha avvisats till Danmark.

Förpassningar.

Allmän översikt. Förpassningsinstitutet, som infördes med 1927 års lag, avsåg att vara en enklare procedur för utlänningsars avlägsnande ur riket än utvisning. Institutet tillkom närmast med tanke på de utlänningsar, som i ett eller annat avseende uraktlåto att ställa sig till efterrättelse föreskrifterna rörande deras vistelse här. De omständigheter, som kunde vara av betydelse för frågan om utlännings förpassning, ansågos ej vara av den beskaffenhet, att de fordrade en mera ingående undersökning, utan i regel kräva endast ett skälighetsbedömande.

Såsom skäl till förpassning upptogs i såväl 1927 som 1937 års utlänningslag, att utlännings saknade vederbörlig legitimationshandling eller att han kvarstannade i riket längre tid än han var berättigad till. Utläning kunde vidare förpassas, därest han lämnade oriktiga uppgifter i anmälan eller ansökan eller åsidosatte gällande föreskrifter för hans vistelse här i något annat avseende. Enligt tillsynskungörelsen år 1939 kunde förpassning jämväl ske, där det med hänsyn till rikets säkerhet eller eljest i statens intresse icke kunde anses önskvärt, att utlännings vistades i riket.

Beslut om förpassning gavs enligt 1927 års lag av länsstyrelse. Genom 1937 års lag lades beslutanderätten på den centrala utlänningsmyndigheten. Vidare ändrades innebörden av förpassningsbeslutet från att ha inneburit, att utlännings skulle omedelbart sändas ur riket, därhän, att det i stället skulle innehålla förordnande för utlännings att ofördröjligen eller inom viss tid avresa från riket vid äventyr att eljest förpassas ur landet. Förpassningsbeslut kunde enligt såväl 1927 som 1937 års utlänningslag förbindas med förbud att utan tillstånd återvända hit.

Beslut om förpassning kunde enligt 1927 års lag alltid överklagas hos Kungl. Maj:t i statsrådet (justitiedepartementet). Viss inskränkning av klagorätten infördes emellertid i 1937 års lag. Den med sistnämnda lag inrättade utlänningsnämnden skulle som regel yttra sig, innan beslut meddelades om utlännings förpassning. Därest nämnden enhälligt tillstyrkte förpassningsbeslut, var klagorätt utesluten; vid annan utgång inom nämnden eller därest beslutet meddelats utan att yttrande inhämtats från nämnden — vilket kunde ske i synnerligen brådskande fall — förelåg liksom tidigare klagorätt. Den

centrala utlänningsmyndigheten kunde enligt 1937 års lag till Kungl. Maj:t hänskjuta avgörandet i förpassningsärendet; så skulle alltid ske, om utlänningsnämnden hemställt därom. Enligt vad som framgår av förarbetena till 1937 års lag var syftet med utlänningsnämndens inrättande *dels* att den skulle tjänstgöra såsom en garant för att viktigare ärenden, där så funnes böra ske, komme under Kungl. Maj:ts bedömande och *dels* att nämnden skulle utgöra ett språkrör för den allmänna uppfattningen i de svårbedömliga och av den allmänna opinionen uppmärksammade fall, som ofta visat sig förekomma.

I 1937 års lag stadgades vidare liksom fallet var i 1927 års lag, att förpassningsbeslut skulle innehålla de skäl, på vilka beslutet grundats, men dessutom att avslag på ansökan om rätt att här i riket vistas alltid skulle innehålla förpassningsbeslut, om utlännings befann sig här i riket.

I fråga om verkställighet av förpassningsbeslut stadgades i såväl 1927 som 1937 års utlänningslag, att förpassad person borde sändas i första hand till sitt hemland och i andra hand till det land, varifrån han kommit. Hänsyn skulle emellertid liksom vid avvisning tagas till om landet var avlägset, och förpassning borde ej ske till land, varifrån utlännings utvisats.

Enligt 1927 års lag borde förpassning icke ske till land, där utlännings sannolikt skulle komma att tilltalas eller straffas för politiskt brott. I 1937 års lag ändrades detta stadgande — liksom i fråga om avvisning — till att avse land, varifrån utlännings av politiska orsaker flytt, eller varifrån han kunde antagas icke åtnjuta trygghet mot att bliva återsänd till det land, han lämnat av politiska skäl.

I tvivelaktiga fall eller där svårigheter mötte för beslutets verkställande skulle ärendet enligt 1927 års lag underställas Kungl. Maj:t. I och med 1937 års lag blev det i sådana fall i första hand den centrala utlänningsmyndigheten, som hade att fatta avgörandet; såsom tidigare nämnts kunde denna myndighet hänskjuta ärendet till Kungl. Maj:t.

Slutligen må här nämnas, att i 1927 års lag föreskrevs en enklare form för utlännings avlägsnande ur riket än förpassning. I de fall, då utlännings saknade legitimationshandling eller erforderligt uppehållstillstånd, skulle polismyndigheten på platsen förelägga honom att inom viss kortare tid lämna riket. Åtlyddes icke föreläggandet, kunde länsstyrelsen ge förpassningsbeslut i vanlig ordning. Föreläggande om avresa kunde icke överklagas. Denna möjlighet för polismyndighet att förelägga utlännings att lämna riket upptogs ej i 1937 års lag. Såsom tidigare nämnts infördes emellertid år 1942 i utlänningslagen bestämmelser, som beredde den centrala utlänningsmyndigheten möjlighet att förse uppehållstillstånd med föreskrift, att utlännings senast vid tiden för tillståndets utgång skulle avresa ur riket. Sådan föreskrift, s. k. utresebeslut, hade den verkan att, om utlännings icke avreste inom föreskriven tid, förpassningsbeslut kunde meddelas utan utlänningsnämndens hörande och utan klagorätt för utlännings. I stället gjordes be-

stärmmelserna om nämndens hörande och om besvärsrätten tillämpliga å utresebeslutet.

Enskilda fall. Utöver de fall, som nedan omnämnas, har vid undersökningskommissionens utredning icke konstaterats något fall, då förpassning under åren närmast före kriget eller under detsamma verkställts till Tyskland eller tyskockuperat område.

Beträffande två anmälningar, som avse förpassning av två norska medborgare till Norge i februari 1941, hänvisas till den redogörelse som lämnats i avsnittet rörande norska klagomål¹.

Ett fall av förpassning, som icke ansetts böra närmare refereras, rör *en dansk cirkusartist och hans hustru*, vilka i mars 1945 förpassades till Danmark. Undersökningskommissionens utredning har givit vid handen, att de ifrågavarande makarna icke varit politiskt verksamma och att de efter sin återkomst till Danmark icke blivit föremål för ingripande från ockupationsmaktens sida. Ärendet har icke föranlett någon vidare åtgärd eller något uttalande från undersökningskommissionens sida.

I det följande lämnas till en början redogörelse för ärenden, där meddelade beslut om förpassning blivit verkställda. Referaten ha ordnats efter tidpunkten för verkställandet.

En tysk medborgare A av judisk börd, född 1886, kom till Sverige 1935 och erhöll uppehållstillstånd för tiden den 29 april—den 1 augusti samma år med meddelande, att förlängning av tillståndet icke vore att påräkna. (Han hade tidigare vistats i Sverige under några månader år 1933.) Efter ansökan beviljades A emellertid förlängning av uppehållstillståndet till utgången av 1935, varvid från socialstyrelsens sida framhölls att förlängningen icke finge anses prejudice-rande för ytterligare förlängning. A vistades hos sin syster och dennas make, en svensk byggnadsingenjör i Stockholm.

Under återopande av att A:s syster vore sjuklig och önskade ha brodern hos sig samt att svågern behövde anlita A, vilken för övrigt uppgav sig sakna existensmöjlighet i hemlandet, som tekniskt biträde i sin ingenjörsvksamhet anhöllo A och hans sväger i december 1935 och februari 1936 om fortsatt uppehållstillstånd för A, varjämte svågern begärde arbetstillstånd för honom. Ansökningarna avslogos av socialstyrelsen i februari och mars 1936.

Sedan det visat sig att A icke ställt sig till efter rättelse ett av polismyndigheten i Stockholm givet föreläggande att avresa ur riket, meddelade överståthållarämbetet den 14 augusti 1936 A förpassningsbeslut med återreseförbud. A besvärade sig hos Kungl. Maj:t, som den 10 september 1936 ej fann skäl göra ändring i beslutet.

Den 23 oktober 1936 utreste A självmant till Norge efter att på nytt för-gäves ha sökt utverka uppehållstillstånd. Den 5 november 1936 återvände han emellertid illegalt till Sverige och vistades här till den 26 maj 1937, då han av en tillfällighet upptäcktes. Varken A eller svågern, hos vilken han bodde, hade gjort anmälan om hans vistelse här.

Den 28 maj 1937 sändes A under bevakning till Trelleborg för vidare befordran till Sassnitz.

Den 25 april 1938 ankom A till Malmö med färjan från Köpenhamn. Det

¹ Se sid. 168.

visade sig nu, att han efter ankomsten till Tyskland i maj 1937 begivit sig till Danmark och i slutet av 1937 till Norge samt att han därifrån i april 1938 illegalt rest genom Sverige till Malmö och därifrån med färjan till Köpenhamn. Vid ankomsten till Danmark hade han blivit avvisad och återvänt till Malmö.

Samma den 25 april förde Malmöpolisens A till Trelleborg, varifrån han avvisades till Tyskland.

Den 2 maj 1938 ansökte svågern om uppehålls- och arbetstillstånd för A, vilken ansökan avlogs den 3 maj 1938. Den 5 samma maj sökte A själv, som då uppehöll sig i Berlin, genom svenska beskickningen där om inresetillstånd, vilken ansökan inkom till socialstyrelsen den 13 maj 1938. Samma dag erhöll styrelsen ny ansökning från svågern om inrese- och arbetstillstånd för A. Innan ansökningarna avgjorts, begav sig A till Sverige och ankom till Trelleborg den 15 maj 1938. Av polismyndigheten där blev han emellertid avvisad och återförd till Sassnitz. Under A:s uppehåll i Trelleborg sökte svågern hos olika myndigheter utverka tillåtelse för A att kvarstanna men utan resultat.

Den 18 maj 1938 besökte svågern A i Sassnitz, där A då uppehöll sig, och anhöll följande dag hos Kungl. Maj:t om genomresetillstånd för A till Finland. Denna ansökan överlämnade Kungl. Maj:t till socialstyrelsen för avgörande. I ansökan, som inkom till socialstyrelsen den 30 maj 1938, anhöll A från Sassnitz på nytt om inresetillstånd till Sverige. Den 1 juni 1938 kom A åter till Trelleborg och blev avvisad. Genom beslut den 2 juni 1938 lämnade socialstyrelsen såväl svågerns ansökan som ock A:s egen ansökan utan åtgärd.

I skrivelse till Kungl. Maj:t den 2 juni 1938 anhöll svågern, att Kungl. Maj:t av nåd måtte upphäva förpassningsbeslutet angående A. Kungl. Maj:t avslag framställningen den 10 juni 1938.

Den 7 september 1938 inreste A till Lettland efter att ha fått uppehållstillstånd där. En av svågern den 9 september 1938 ingiven ansökan om svenskt inresetillstånd för A lämnades av socialstyrelsen den 14 september 1938 utan åtgärd under hänvisning till styrelsens beslut den 2 juni 1938.

Undersökningskommissionen. Detta ärende utgör enligt kommissionens mening ett typiskt exempel på de olägenheter, till vilka den i Sverige liksom i flertalet andra europeiska länder under förkrigstiden rådande restriktiva flyktingpolitiken ledde. Om A var, såvitt kommissionen kunnat finna, icke något ofördelaktigt känt. I vart fall hade man vid aviseringarna i april och juni 1938, vilka grundade sig på 1936 års förpassningsbeslut med återreseförbud, bort uppmärksamma det förändrade läget för judarna i Tyskland, och ett övervägande att låta A kvarstanna i Sverige hade enligt kommissionens mening då varit motiverat.

En förutvarande tysk medborgare, numera statslös, B, född 1884, anlände den 29 april 1935 till Göteborg från Amsterdam försedd med ett till den 19 september 1939 giltigt tyskt pass, utfärdat av tyske generalkonsuln i Amsterdam, och fortsatte omedelbart till Stockholm. Han ingav ansökan om uppehållstillstånd till socialstyrelsen den 7 augusti 1935 och åberopade därvid politiskt flyktingskap.

Vid förhör å kriminalstationen i oktober 1935 uppgav B bland annat: Efter anställningar som kontorsbiträde i Tyskland vistades han i Holländska Indien åren 1910—1929 med avbrott för ett kortare besök i hemlandet år 1922. Under sin vistelse i Holländska Indien hade han först en gummiplantage, drev därefter rörelse i elektrotekniska branschen samt sysslade de sista åren huvudsakligen med jakt. Åren 1929—1933 uppehöll han sig i Tyskland på tidigare besparingar. I november 1933 häktades han i Ludwigsberg på grund av förgripliga yttranden mot nazismen. Han rymde efter 18 dagar, kom först till Strassbourg och efter några dagar

till Saarbrücken, där han fick uppehållstillstånd och stannade till september 1934, då han reste till Amsterdam. Där hade han anställningar hos firmor i den elektriska branschen intill avresan till Sverige. Denna föranledes av att han ej längre ville uppehålla sig i Amsterdam, som »låg så nära Tyskland», och dessutom av att han hade sig bekant att levnadsförhållandena i Sverige vore bättre än på andra håll, varjämte han räknade med att här kunna erhålla anställning, då han ganska väl behärskade svenska språket.

Enligt en i socialstyrelsen upprättad promemoria underställdes B:s ansökan om uppehållstillstånd utrikesdepartementet, som efter verkställd utredning konstaterade, att B vore politisk flykting, samt föreslog, att han kunde tagas »på prov», även om man ansåg att han med hänsyn till sin tidigare vistelse (han var enligt passet elefantjägare) bättre kunnat vistas i annat land. Socialstyrelsen beviljade därefter uppehållstillstånd till den 5 februari 1936.

Den 19 februari 1936 ingav B till socialstyrelsen ansökan om förlängning av uppehållstillståndet och tillika om arbetstillstånd såsom elektrokemiker hos Asea i Västerås. Magistraten därstädes och länsstyrelsen i Västmanlands län avstyrkte ansökningen under åberopande av polisförhållningsprotokoll, enligt vilket vederbörande hos Asea icke hade kännedom om den uppgivna anställningen. Sedan ansökningen underställts utrikesdepartementet, som med hänsyn till vad i ärendet förekommit föreslog avslag, lämnade socialstyrelsen den 20 augusti 1936 ansökningen utan bifall.

Då B icke efterkom av polismyndigheten i Stockholm den 25 augusti 1936 meddelat föreläggande att före den 6 september 1936 ha lämnat Sverige, förordnade överståthållarämbetet med stöd av 25 § i 1927 års utlänningslag att B skulle förpassas ur riket samt meddelade återreseförbud jämlikt 27 § samma lag. B anförde besvär, i vilka han under åberopande av att han vore politisk flykting anhöll om tillstånd att kvarstanna i riket. Besvären lämnades den 9 oktober 1936 utan bifall av Kungl. Maj:t, som emellertid i fråga om verkställigheten av förpassningsbeslutet förordnade, att B icke finge mot sin vilja föras till Tyskland.

Den 12 december 1936 blev B genom kriminalpolisens i Stockholm försorg sänd med ångfartyg från Göteborg till Antwerpen för vidare befordran till Holland. Han hade emellertid ej erhållit visering för resa genom Belgien, och på anmodan av polismyndigheten i Antwerpen återfördes han till Göteborg med samma fartyg. Där fick han av mosaiska församlingen respengar till Stockholm, varefter han vid ankomsten den 22 december 1936 togs i förvar å rannsakningsfängelset. Efter ett nytt misslyckat försök i februari 1937 till förpassning av B — han synes under poliseskort ha sänts med ångfartyg direkt till Holland men ej ha tillåtits inkomma i nämnda land — anmälde överståthållarämbetet den 3 mars 1937 till Kungl. Maj:t att svårigheter mött för verkställande av förpassningsbeslutet och att B förvarades i rannsakningsfängelset i Stockholm. I anledning av denna anmälan förordnade Kungl. Maj:t den 9 april 1937, att B i avbidan på verkställandet av förpassningsbeslutet icke längre skulle hållas i förvar utan stå under tillsyn av polismyndigheten i Stockholm.

Förpassningsbeslutet kunde först efter långvariga förhandlingar bringas i verkställighet den 22 juli 1937, då B sändes till Holland, där han nu blev mottagen.

B synes nästan omedelbart efter ankomsten till Holland ha genom Belgien begivit sig till Danmark och därifrån till Oslo. Enligt vad han senare vid polisförhör i Sverige berättat sändes han från Oslo åter till Danmark och medföljde sedan ett finskt fartyg till Finland. Avvisad därifrån kom han den 30 november 1937 till Stockholm med båt men avvisades och återsändes till Finland, varefter han reste åter till Danmark, där han — genom att icke anmäla sig för polismyndighet i de orter där han vistades — lyckades uppehålla sig från december 1937 till början av augusti 1938. Under denna tid gjorde han ett misslyckat försök att över Hälsingborg inresa till Sverige.

Med en av honom inköpt mindre motorbåt anträdde B i augusti 1938 en färd längs svenska västkusten till Norge. Tydligt efter många äventyrligheter och åtskilliga kortare uppehåll i svenska hamnar anlände han till Halden i Norge den 28 augusti 1938, men han blev efter en tids vistelse i Norge ertappad och den 5 oktober 1938 avvisad från Halden till Vette landsfiskalsdistrikt i Sverige. Påföljande dag avvisades han av landsfiskalen i nämnda distrikt och fördes med sin båt åter till Norge. Enligt egen uppgift fördes han sedan under de närmast följande dagarna av respektive norska och svenska tulltjänstemän från Norge till Sverige, tillbaka till Norge och slutligen åter till Sverige, där han ingående hördes av svensk polis om sina öden under tiden efter det han i juli 1937 förpassats från Sverige. Han uppgav därvid bland annat, att han under hela denna tid fått medel till uppehälle av personliga vänner i Sverige. Sedan förhöret slutförts, blev han ånyo överlämnad till polismyndigheten i Halden.

Efter förhandlingar mellan socialstyrelsen och vederbörande norska myndighet, vilka resulterade i att vidare åtgärder beträffande B skulle träffas från svensk och icke från norsk sida, fördes B för sista gången från Norge till Sverige och togs den 30 oktober 1938 i förvar å centralfängelset i Härlanda. Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län lät, sedan från socialstyrelsen per telefon meddelats att B borde förpassas till Danmark, den 1 november 1938 sända honom till centralfängelset i Malmö. De danska myndigheterna ansågo sig emellertid icke kunna taga emot B och genom länsstyrelsens i Malmöhus län försorg återfördes denne därför den 20 december 1938 till centralfängelset i Härlanda.

Sedan länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län med skrivelse den 21 december 1938 hänskjutit ärendet till socialstyrelsen, överlämnade socialstyrelsen å sin sida genom skrivelse den 7 januari 1939 under åberopande av 48 § utlänningslagen ärendet till Kungl. Maj:ts avgörande, därvid socialstyrelsen tillstyrkte att B — som enligt socialstyrelsens uppfattning icke kunde betraktas såsom politisk flyktning — skulle förpassas ur landet eller, om Kungl. Maj:t alltfört fann hinder härför möta, att förhandlingar skulle inledas om hans mottagande i annat land.

Innan ärendet prövats av Kungl. Maj:t, inkom från länsstyrelsen anmälan, att B i fängelset visat tecken till sinnessjukdom samt att fängvårdsstyrelsen efter framställning av länsstyrelsen förordnat om hans förflyttning till kronohäktet i Västervik för vård å därvarande sinnessjukavdelning. Efter det att utlänningsnämnden yttrat sig och medicinalstyrelsen inkommit med utredning om hans sinnessjukdom och utsikterna till hans bättring, förordnade Kungl. Maj:t den 5 maj 1939, att förpassningsbeslutet icke vidare skulle lända till efterrättelse, i följd varav B ej längre skulle hållas i förvar; och uppdrogs åt socialstyrelsen att meddela erforderliga föreskrifter med avseende å hans uppehåll i riket.

Frigiven från kronohäktet i Västervik den 3 juni 1939 erhöll B i början av 1940 främlingspass, och han har sedan dess med socialstyrelsens tillstånd bott i en av Stockholms förorter till år 1944, då han bosatte sig i närheten av Flån. Under större delen av nämnda tid synes han icke ha utövat något nämnvärt förvärvsarbete utan torde väsentligen ha uppehållit sig på understöd från privat håll.

Ärendet har anmälts för undersökningskommissionen av rektorn Gillis Hammar, som på olika punkter rest kritik mot behandlingen av B.

Undersökningskommissionen. Detta ärende utgör ett beklämmande exempel på s. k. cirkulationsfall, då en utlännings kunde under åtskillig tid bliva i tur och ordning avförd från det ena landet efter det andra utan att bliva mottagen i det land till vilket han sänts. Att sådana fall kunnat förekomma har berott på bristen på internationell samordning av gällande bestämmelser

och den praxis som tillämpats i olika länder. Kommissionen har ansett sig böra lämna förestående relativt utförliga framställning av fallet, enär därigenom belysning erhålles beträffande den behandling, som under åren närmast före kriget under ogynnsamma förhållanden kunde komma en flykting till del.

I övrigt ha de särskilda anmärkningar, som framställts i detta fall, efter slutförd utredning icke ansetts föranleda åtgärd från kommissionens sida.

En tysk köpman C av judisk börd och mosaisk trosbekännelse, född 1896, företog från år 1927 upprepade affärsresor till Sverige och vistades under åren 1935—1937 med vederbörligt tillstånd här i medeltal fyra gånger om året, varje gång omkring sex veckor.

C var enligt egna uppgifter född i Berlin men blev senare österrikisk medborgare. År 1927 förlorade han sitt österrikiska medborgarskap och var statslös till år 1928, då han genom naturalisation blev tysk medborgare. Han förlorade emellertid sitt tyska medborgarskap i april 1935 på grund av lagen den 14 juli 1933 angående upphävande av naturalisation och fränkännande av tyskt medborgarskap och erhöll då tyskt främlingspass.

Den 13 maj 1938 erhöll C av svenska utrikesdepartementet tillstånd att inresa och vistas i Sverige för tiden 15 juni—14 augusti 1938 under förutsättning att han, vars tyska pass gällde för återresa endast till och med den 30 september 1938, avgav skriftlig försäkran att vid tillståndstidens utgång lämna Sverige.

Den 5 augusti 1938 anhöll C, som då vistades i Sverige, under återopande av en i Tyskland den 6 juli 1938 utfärdad lag, enligt vilken bland annat judiska handelsresande förbjudits utöva sitt yrke, om uppehållstillstånd i Sverige från och med den 15 augusti 1938 tills vidare för sig själv samt för sin i Berlin bosatta hustru, född 1898, och sin hos henne boende son, född 1921. C sade sig icke kunna återvända till Tyskland, då han ej kunde finna sin utkomst där. Enligt vad han vidare uppgav fruktade han emellertid ej straff för politisk verksamhet vid eventuell återkomst till Tyskland. Att han önskade bosätta sig just i Sverige förklarade han bero på hans tidigare intima förbindelser med vårt land.

Under hänvisning till att C avgivit skriftlig förbindelse att lämna riket senast den 14 augusti 1938 samt att hans tyska återresevisering skulle utgå den 30 september 1938 avstyrkte utrikesdepartementet den 23 september 1938 C:s ansökan. Sedan utlänningsnämnden den 28 september 1938 enhälligt tillstyrkt ifrågasatt förpassning av C, beslöt socialstyrelsen samma dag att lämna hans ansökan om uppehållstillstånd utan bifall samt att han, därest han ej omedelbart avreste, skulle förpassas ur riket.

Beslutet delgavs C den 29 september 1938, varefter han samma dag enligt beslut av polismyndigheten i Stockholm fördes till Trelleborg och avlämnades å färjan till Sassnitz den 30 september 1938.

Till utrikesdepartementet genom svenska beskickningen i Berlin inkomna ansökningar om inresa till Sverige för C och dennes familj avslagos den 5 och den 30 november 1938.

I brev till dåvarande generaldirektören i socialstyrelsen Sigfrid Hansson i slutet av november 1938 sade sig C ha fått veta, att uppehållstillstånd vägrats honom, emedan han icke skulle ha åtljtt en före förpassningsbeslutet given uppmaning att lämna landet, och bestred, att han fått en sådan uppmaning.

I skrivelse till C den 11 januari 1939 meddelade dåvarande sekreteraren i socialstyrelsen Martin Perslow på generaldirektörens uppdrag, att anledningen till att ansökningen om uppehållstillstånd icke bifallits ingalunda varit den av C angivna. Det hette vidare i skrivelsen:

»Däremot är det uppenbart, att åsidosättandet av en av Eder till utrikesdepartementet avgiven skriftlig förbindelse att efter viss angiven tidpunkt lämna riket, vilken förbindelse desslikes synes ha varit förutsättningen för inreseviseringens beviljande, varit av stor betydelse för socialstyrelsens ställningstagande.

Uppenbart är vidare, att då Ni långt innan förpassningsbeslutet förklarat Eder skola avresa från riket men, trots att Edert återresetillstånd utgick den 30 september 1938, ändock kvarstannade, åtgärder måste vidtagas för Edert avlägsnande ur riket före sistnämnda tidpunkt.»

En C:s broder, född 1905, vilken kommit till Sverige år 1937 och alltjämt vistas här, ansökte i januari 1939 om inresetillstånd till Sverige för C och dennes familj. Brodern styrkte med åberopande av fotostatisk kopia, att familjen C av tysk myndighet i december 1938 förelagts att inom fyra veckor lämna Tyskland. Efter avstyrkande av socialstyrelsen avslogs ansökningen av utrikesdepartementet.

I mars 1939 anhöll C, som då vistades i Antwerpen, om visering för åtta veckors affärsbesök i Sverige. Socialstyrelsen avstyrkte och utrikesdepartementet vägrade bifall i april 1939.

Enligt vad C:s broder uppgivit blev mannen C och sonen vid den tyska offensiven i väster i maj 1940 av de belgiska myndigheterna fördd till ett läger vid Pyrenéerna. Sonen avled i februari 1942, och några månader senare deporterades makarna C av de tyska ockupationsmyndigheterna till Polen. Deras vidare öden äro okända för undersökningskommissionen.

Undersökningskommissionen. Förpassningen av C var — om än under förhandenvarande omständigheter förklarlig — dock enligt kommissionens förmenande en onödigt hård åtgärd. I vart fall ha tillräckliga skäl att vägra C återresa till Sverige icke, såvitt kommissionen kunnat finna, förelegat.

Tyske medborgaren glasmästeriarbetaren D, mosaisk trosbekännare, är född 1904 i staden Berent i Tyskland, vilken stad år 1920 införlivades med Polen och fick namnet Koscinzyna. D kom den 15 mars 1938 försedd med tyskt resepass till Stockholm, närmast från Finland. D, som till år 1920 vistats i Berent, därefter några år i en ort i Pommern och sedan huvudsakligen i Danzig, hade enligt egna uppgifter tillhört det socialdemokratiska partiet i Danzig samt vid presidentvalet år 1932 verkat i Breslau för Hindenburgs kandidatur. Han ansåg sig på grund härav och i betraktande av sin judiska börd icke kunna återvända till Tyskland.

I Stockholm sökte D kontakt med den socialdemokratiska flyktingkommittén och med Mosaiska församlingen, från vilken han erhöll månatligt understöd. På inrådan av kommitténs sekreterare sökte han den 27 april 1938 hos socialstyrelsen uppehålls- och arbetstillstånd som lant- och diversearbetare. Från socialstyrelsen skedde förfrågan angående D hos kommitténs sekreterare och en representant för församlingen, och därvid meddelade den förre, att D ej kunde rubriceras som politisk flykting utan vore att anse som »ett rent judefall», samt den senare, att församlingen »går fram på samma linje».

Sedan D den 11 juli 1938 till socialstyrelsen ingivit en ny ansökan om arbetstillstånd, avseende en honom erbjuden anställning som köksbiträde, beslöt socialstyrelsen den 18 juli 1938 efter utlänningsnämndens hörande lämna D:s framställningar utan bifall samt förordnade, att han inom 15 dagar efter beslutets delgivning skulle avresa ur riket vid äventyr av förpassning ävensom att han ej finge återvända till riket med mindre han före ankomsten erhållit uppehållstillstånd eller visering.

D, som den 23 juli 1938 fick del av socialstyrelsens beslut, ingav den 2 augusti 1938 till socialstyrelsen ny ansökan om uppehållstillstånd i och för utvandring

till Mexico, vilken han ock på det sätt som var honom möjligt sökte förbereda. Denna ansökan lämnade socialstyrelsen den 9 augusti 1938 utan åtgärd. D:s i Danzig hemmahörande fästmo — som icke var av judisk börd — kom den 12 september 1938 till Stockholm, efter att ha fått vederbörlig visering, i tanke att medfölja D till Mexico. Sedan D den 28 september 1938 hos socialstyrelsen gjort ny framställning om uppehållstillstånd för tiden till omkring den 1 november 1938, inom vilken tid han trodde sig kunna erhålla inresevisering till Mexico; ingingo D och fästmon här äktenskap den 10 oktober 1938, varefter hustrun på tyska konsulatet fick tyskt pass i stället för sitt Danzigpass.

Den 1 november 1938 beslöt emellertid socialstyrelsen — under hänvisning till tidigare beslut — att lämna även D:s sista framställning utan åtgärd, och samma dag förordnade överståthållarämbetet, att D under bevakning skulle föras till Trelleborg för vidare befordran till Tyskland. Förpassningen verkställdes omedelbart, och D avlämnades å den ångfärja, som den 2 november 1938 på morgonen avgick från Trelleborg. Han återkom senare på dagen från Sassnitz, där han ej blivit mottagen, men blev då av polismyndigheten i Trelleborg avvisad och förd tillbaka å samma färja, som kort därpå avgick till Sassnitz.

Enligt egen utsago blev D i Tyskland en tid tagen i fängelse och efter undersökning berövad sitt tyska statsborgarskap, vilket ansågs ha på sin tid felaktigt tillerkänts honom, och därjämte frantagen sitt tyska pass — i vilket anteckning om hans äktenskap icke skett — samt fick därefter begiva sig till Polen. Då det emellertid var omöjligt för D att få vistas där, begav han sig till Danzig, där han lyckades hålla sig dold omkring tre månader, till dess en möjlighet yppades för honom att komma åter till Sverige.

Den 20 mars 1939 anlände D till Varberg. Han hade med utnyttjande av en svensk sjömans sjöfartsbok, i vilken han satt in sitt eget fotografi, och förebärande en halssjukdom, som gjorde det omöjligt för honom att tala, lyckats förmå befälhavaren å en till Varberg destinerad lastångare att låta honom medfölja. I Varberg blev han emellertid avvisad av polismyndigheten och återsändes till Danzig med samma ångare den 22 mars 1939. Avvisningsbeslutet överklagades av D hos länsstyrelsen i Hallands län, som dock genom beslut den 13 april 1939 lämnade besvären utan bifall.

Vid sistnämnda tidpunkt hade emellertid D på icke närmare utrett sätt lyckats ånyo komma in i landet. Den 14 april 1939 meddelades nämligen till socialstyrelsen från landsfiskalen i Nacka distrikt, där D:s hustru hela tiden varit boende, att D anlät till distriktet och där tagit bostad. Detta meddelande lämnades med all sannolikhet per telefon till e. o. byråinspektören Paulson. En i utlänningskommissionens handlingar angående D förvarad promemoria av Paulson, dagtecknad den 17 april 1939, innehåller bland annat följande uppgifter:

»Landsfiskalen hänvisades omedelbart till socialstyrelsens förpassningsbeslut och de i Polisunderrättelser intagna notiserna¹ angående D. Samtidigt omtalades D:s försök att inkomma över Varberg. Dessutom meddelades landsfiskalen, att det ålåg polismyndigheterna att vidtaga de åtgärder, som tidigare beslut kunde kräva för verkställighet av förpassningsbeslut (avvisning).»

Landsfiskalen beslöt den 15 april 1939 med stöd av 19 § utlänningslagen att avvisa D utan avseende å D:s för landsfiskalen gjorda påstående att han måste anses som politisk flyktning på den grund att han ingått äktenskap med en kvinna av icke-judisk börd, vilket i Tyskland vore straffbelagt.

Emellertid hade D redan den 11 april 1939 till socialstyrelsen ingivit en ansökan — vilken icke omnämnts i Paulsons ovannämnda promemoria och tydligen ej beaktats innan de i promemorian nämnda beskeden gavs landsfiskalen — att främlingspass måtte utfärdas för honom. Denna hemställan hade D närmare

¹ Härmed avsågos notiserna om förpassnings- och avvisningsbesluten beträffande D.

motiverat i en vid ansökningen fogad skrivelse, vari han anförde bland annat följande: Om de tyska myndigheterna känt till hans tidigare politiska verksamhet i Danzig eller det faktum att han i Sverige gift sig med en flicka från Danzig av »arisk» härstamning, hade han svårligen kommit med livet från fängelsetiden i Tyskland år 1938, varunder han dock blivit svårt misshandlad. Då D nu anhölle att såsom flykting bli tillerkänd asylrätt i Sverige, stödde han sig särskilt på att hans sak i tre olika avseenden vore i annat läge än vid tiden för socialstyrelsens förpassningsbeslut. För det första kunde han genom intyg (bifogat skrivelsen) av polska socialistiska partigruppen i Gdynia styrka, att han åren 1926—1935 varit aktiv medlem av socialdemokratiska partiet i Danzig. Härav följde, att han vore att anse som politisk flykting. Vidare borde hans i oktober 1938 ingångna äktenskap, vilket såsom »Rassenschande» strede mot den i det nazistiska Tyskland och numera även i Danzig gällande lagen, berättiga till åtnjutande av asylrätt åtminstone på den grund att detsamma ingåtts i Sverige. Slutligen vore D numera statslös, och varken Tyskland eller Danzig ansågo sig därför ha anledning att åter taga emot honom annat än i avsikt att straffa och misshandla honom.

Personal från kriminalstatspolisen i Stockholm sökte den 15 april 1939 i och för verkställighet av landsfiskalens avvisningsbeslut få D mottagen å en i Hammarbyhamnen liggande polsk ångare, vilken sagda dag skulle avgå, men fartygsbefälet vägrade att taga D med ombord. I stället sändes han söndagen den 16 april under bevakning med tåg från Stockholm till Trelleborg.

Innan D bortfördes hade han tillfälle att underskriva en till länsstyrelsen i Stockholms län ställd skrift, i vilken han anförde besvär över avvisningsbeslutet under hänvisning till innehållet i sin ansökan om främlingspass. D:s hustru ingav samtidigt till Kungl. Maj:t en »nådeansökan» beträffande D.

Det torde emellertid ha mött svårigheter att från Trelleborg få D överförd till Tyskland, och det vill synas som om D:s förespråkare här i landet därigenom fått tillfälle att förmå dåvarande socialministern Forslund att föranstalta om anstånd tills vidare med ytterligare förpassningsåtgärder. D kvarhölls alltnog tills vidare i förvar i Trelleborg.

Länsstyrelsen i Stockholms län undanröjde den 21 april 1939 landsfiskalens avvisningsbeslut och överlämnade handlingarna i ärendet till socialstyrelsen för dess prövning. Länsstyrelsen anförde därvid att de förhållanden, under vilka D ankommit till riket, i och för sig motiverade hans avvisning, men att ovisshet rådde om D:s statsborgarskap. Vissa omständigheter syntes sålunda enligt länsstyrelsen tala för att D kunde vara polsk medborgare, ehuru de polska myndigheterna vägrat mottaga honom. Därest de kunde förmås uppgiva denna ståndpunkt och för D utfärda pass, borde hinder icke möta för avvisning till Polen.

Efter det att länsstyrelsen i Malmöhus län den 16 juni 1939 underställt Kungl. Maj:t frågan om D:s fortsatta hållande i förvar — D hade från Trelleborg överförts till centralfängelset i Malmö — förordnade Kungl. Maj:t den 21 juli 1939, att D i avbidan på socialstyrelsens beslut i avvisningsfrågan skulle stå under tillsyn av polismyndigheten i Nacka.

Det vill synas som om socialstyrelsen herefter genom utrikesdepartementets förmedling hos vederbörande polska myndigheter efterhört om man vore villig mottaga D i Polen. Då jakande svar tydligtvis icke erhöles, beslöt socialstyrelsen omsider — den 29 december 1939 — att D icke skulle avvisas samt beviljade honom främlingspass och uppehållsvisering.

D har sedermera i etapper fått förlängd uppehålls- och arbetsvisering. På där- om av D gjord ansökan har Kungl. Maj:t den 27 juli 1945 förklarat, att den omständigheten att D icke vore svensk-medborgare ej skulle utgöra hinder för honom att tills vidare under två år, så länge han vore bosatt i Stockholm, därstädes idka konsthantverk inom glasmästeriyrket.

Hos undersökningskommissionen har D med relaterande av sitt flyktingöde yrkat skälig ersättning för sina och hustruns oförskyllda lidanden till följd av svenska myndigheters ingripanden mot honom. Han har uppgivit, att såväl hans som hustruns hälsa allvarligt skadats åren 1938 och 1939, och har åberopat åtskilliga intyg till styrkande härav.

Undersökningskommissionen har funnit förevarande flyktingfall erbjuda ett belysande exempel på tidigare restriktiva praxis att icke medgiva asylrätt i »rena judefall».

Referatet ger även belägg för att ett en gång meddelat förpassningsbeslut medfört svårigheter att få nytillkomna omständigheter beaktade vid prövningen av fråga om politiskt flyktingskap. Enligt kommissionens mening talade de i detta fall anförda omständigheterna för antagande av sådant flyktingskap.

Vidare anser kommissionen anmärkningsvärt att landsfiskalen i Nacka distrikt den 14 april 1939 informerats från socialstyrelsen på sätt framgår av Paulsons promemoria av den 17 april 1939 utan att därvid beaktats att sedan den 11 i samma månad i socialstyrelsen till prövning förelåg en utförligt motiverad framställning av D om främlingspass. Härtill återkommer kommissionen i avsnittet angående Paulsons verksamhet.¹

D:s ersättningsyrkanden har undersökningskommissionen i enlighet med sin förut angivna principståndpunkt icke upptagit till behandling.

Tyska medborgarna tecknaren E och hans hustru, båda födda 1915 och hemmahörande i Berlin, kommo från Sassnitz till Trelleborg den 23 juli 1939. Till fots och såsom fripassagerare å bilar togo de sig först till Malmö och sedan till Stockholm, dit de kommo den 26 i samma månad. Där begåvo de sig till en tysk politisk flyktning, vilkens adress de fått i hemlandet, och fingo bostad hos denna. De uppsökte omedelbart Arbetarrörelsens flyktingshjälp (sekreteraren Ewald Jansson) och anmälde sig som politiska flyktingar. Senare samma dag infunno de sig å kriminalstationen för att ingiva bostadsanmälan och uppgåvo då, att de av politiska skäl flytt från hemlandet. Nästa dag underkastades de polisförhör, varöver upprättades en den 28 juli 1939 dagtecknad polisrapport. Denna överlämnades av överståthållarämbetet till socialstyrelsen med skrivelse samma dag, däri ämbetet förklarade sig finna anledning till förpassning ur riket av makarna E samt anmälde, att ämbetet i avvaktan på socialstyrelsens beslut tagit dem i förvar å kriminalavdelningen.

Av makarnas vid polisförhöret lämnade uppgifter må återgivas följande: Mannen E, som 1929 fått anställning i en Berlinfirma inom den reklamtekniska branschen, ingick 1931 som medlem i Freie Gewerkschaftsjugend, en underavdelning av Allgemeiner Deutscher Gewerkschaftsbund, som samarbetade med det socialdemokratiska partiet i Tyskland samt arbetade för det republikanska styrelsesättet ävensom för löneförbättringar och förbättrad social ställning åt arbetarna. Nämnda ungdomsrörelse måste upphöra i maj 1933 i samband med Hitlers makttillträde. Tillsammans med några kamrater och med biträde även av sin blivande hustru började mannen E nu illegalt utgiva och distribuera en miniatyrtidning, i vilken infördes artiklar mot den rådande regimen, propaganda för socialismen m. m. Makarna och tre medhjälpare till dem ertappades av polisen i september 1934 och dömdes för förberedelse till högförräderi till straffarbete,

¹ Se sid. 469.

mannen två år sex månader och hustrun ett år nio månader. Sedan mannen i mars 1937 avtjänat sitt straff, återgick han till sitt förutvarande yrkesarbete. Han stod fortlöpande under polisuppsikt, och Gestapo företog husrannsakan hos makarna i augusti 1938, varvid en del urklipp ur vissa mot regimen i Tyskland kritiskt inställda schweiziska tidningar, som makarna brukade läsa tillsammans med de tidigare medhjälparna vid miniatyrtidningens utgivande, togos i beslag liksom några förbjudna böcker. Då mannen därefter märkte att han skuggades av polisen samt dessutom på arbetsplatsen uppsnappade yttranden, av vilka han förstod att hans häktning var förestående, bestämde sig makarna för att lämna Tyskland. Enär de såsom straffade för politiskt brott icke kunde erhålla pass, begagnade de sig av den vid denna tid förefintliga utvägen att mot uppvisande av postala legitimationskort, Postausweiskarten, erhålla tillfälliga utresetillstånd, s. k. Ausflugschein, gällande för tre dagars vistelse i Sverige. De förskaffade sig sådana hos polismyndigheten i Sassnitz och avlämnade dem hos passkontrollanten i Trelleborg vid inresan. Vid ankomsten till Sverige innehade de endast 6 Mark. Makarna förklarade att de icke ansågo sig kunna återvända till Tyskland, enär de i sådant fall kommo att häktas och anbringas i koncentrationsläger. De ville stanna i Sverige i vart fall tills det politiska läget förändrats i Tyskland.

Enligt i polisrapporten intagna uppgifter meddelade sekreteraren Jansson vid telefonförfrågan den 27 juli 1939, att det mest troliga vore, att makarna icke bleve erkända som politiska flyktingar, emedan de lämnat oriktiga uppgifter och för övrigt visat sig dåligt orienterade och insatta i det politiska livet, men att deras sak ännu icke tillräckligt undersökts eller slutgiltigt behandlats. Påföljande dag meddelade Jansson dock, att vid närmare undersökning framgått, att makarna möjligen vore att anse som politiska flyktingar, samt att en noggrann undersökning komme att taga omkring en vecka, varefter resultat skulle meddelas direkt till socialstyrelsen.

Socialstyrelsen företog ärendet angående makarna till behandling den 4 augusti 1939 och förordnade då — sedan utlänningsnämnden enhälligt förklarat sig icke ha något att erinra däremot — att makarna E omedelbart efter beslutets delgivning skulle avresa från riket vid äventyr att de, därest de ej avreste, skulle förpassas ur riket. Socialstyrelsen meddelade vidare förbud för makarna att utan tillstånd återvända till riket.

Föredraganden, sekreteraren Åman, har för undersökningskommissionen uppgivit, att vid ärendets avgörande betydelse tillmätts den omständigheten, att makarna E tillåtits utresa ur Tyskland över Sassnitz, där Gestapo hade register över politiskt misstänkta personer. Denna omständighet hade ansetts visa, att makarna icke vore politiska flyktingar. I den hos socialstyrelsen bevarade föredragningspromemorian har vidare antecknats, att 50 à 60 tyskar dagligen kunde komma hit till landet på »Ausflugschein», vartill fogats följande reflexion: »Blir denna utväg känd, och den sprids nat. bland flyktingarna, kan systemet med Ausflugschein få oanade konsekvenser.»

Socialstyrelsens beslut — över vilket klagan ej fick föras — delgavs makarna genom protokollsutdrag samma dag, och enligt poliskammarens beslut blevo de lördagen den 5 augusti 1939 med tåg, som avgick från Stockholm på middagen, under bevakning förda till Trelleborg och ombord på den ångfärja, som samma dag avgick till Sassnitz.

Enligt undersökningskommissionen tillhandakomna uppgifter från olika håll voro åtskilliga personer den 4 och 5 augusti 1939 utan framgång verksamma för att ernå ett uppskov med förpassningens verkställande, vilket skulle ha möjliggjort för makarna E att förete handlingar som kunde styrka deras egenskap av politiska flyktingar, och inkommo också sådana handlingar hit från Paris några dagar senare.

Om makarnas vidare öden är intet med bestämdhet känt. Enligt uppgift skall

emellertid mannen E:s mor senare brevledes ha meddelat att sonen »hastigt avlidit».

Undersökningskommissionen har funnit handläggningen av ärendet anmärkningsvärd. Även om de synpunkter, som anförts i den ovannämnda föredragningspromemorian, få tillmätas vikt, och även om hänsyn tages till den vid denna tid restriktiva tillämpningen av asylrättsbestämmelserna, måste det anses beklagligt att ärendet så snabbt företagits till avgörande och befordrats till verkställighet. Redan ett kortare anstånd synes ha kunnat bereda makarna tillfälle att styrka sina — ingalunda osannolika — uppgifter om politiskt flyktingskap.

Tyske medborgaren F, född 1905 i Schlesien i Tyskland, har om sig uppgivit:

Efter avlagda juridiska examina år 1933 fick han anställning som domare. Efter att under några månader ha tillhört tyska centerpartiet ingick han år 1933 som medlem i nazistpartiet och blev 1936 »Blockleiter». Under 1936 gav han i ett brev till en vän uttryck för uppfattningen, att han ansåg det svårt att arbeta i stats-tjänst utan konflikter, eftersom tankefriheten var starkt begränsad. Brevet kom i händerna på myndigheterna, och vid husundersökning i F:s bostad påträffades ett tjugutal i Tyskland förbjudna böcker. Han fick likväl fortsätta att utöva sitt domarämbete men ställdes — på order av justitieministern — under övervakning och frantogs rätten att döma i politiska mål. F kom efter hand till den slutsatsen, att han — som även var katolik — icke i längden kunde fortsätta som domare i Tyskland. I samband med sin semester på sommaren 1938 reste han med båt från Danzig till Sverige och ankom till Stockholm den 31 augusti 1938. Utresan företogs fullt legalt och med tillstånd av vederbörande militära myndighet. Vid ankomsten till Sverige uppgav han, att han skulle vistas här 6 à 7 veckor och förnekade, att han ämnade i Sverige taga arbetsanställning. Hans avsikt var också att stanna i Sverige endast en kortare tid för att lära sig svenska språket och efterhöra eventuella arbetsmöjligheter här. En vecka efter sin ankomst till Stockholm fick han emellertid meddelande från en bekant i Tyskland, att tyska statspolisen verkställt undersökning av hans kvarlämnade tillhörigheter. Han ansåg sig nu icke längre våga återvända till Tyskland och begärde avsked från sin domartjänst.

Sedan F åberopat politiskt flyktingskap, fick han uppehållstillstånd till utgången av år 1938 samt tillstånd att arbeta hos stadsmissionen i Stockholm.

Sedan F i slutet av år 1938 anhållit om ett halvt års förlängning av tillståndet, remitterades ansökningen till överståthållarämbetet. I yttrande till ämbetet den 2 mars 1939 avstyrkte t.f. kriminalpolisintendenten Martin Lundqvist ansökningen under hänvisning till F:s egna uppgifter om de förhållanden, varunder han kommit till Sverige, och om anledningen till att han ansåge sig ej kunna återvända till Tyskland. Även överståthållarämbetet avstyrkte ansökningen.

F hade i februari 1939 erhållit order att inställa sig till militärtjänstgöring i Tyskland. Under framhållande av att han — trots att han önskade lyda order — icke vågade återvända till Tyskland, skrev han i början av mars 1939 till militärmyndigheten och förklarade, att han icke ämnade inställa sig. Avskrift av brevet sände han till tyska legationen i Stockholm.

Sedan legationen vägrat förlänga giltighetstiden för F:s tyska hemlandspass, vilket utlöpt den 10 mars 1939, anhöll han om svenskt främlingspass. Ansökningen tillstyrktes av utrikesdepartementets expedition för utländska passärenden men avstyrktes av t.f. kriminalpolisintendenten Martin Lundqvist och av överståthållarämbetet. Vid avgivande av dessa senare myndigheters yttranden förelåg polisutredning angående F. Enligt denna hade polismyndigheten i Stockholm å tyska legationen fått det beskedet, att anledningen till att F icke kunde erhålla

förlängt pass vore den, att han i Tyskland efterlysts för onaturlig otukt. Det hade vidare från legationens sida uppgivits, att i Tyskland verkställd undersökning givit vid handen, att F aldrig utövat politisk verksamhet och att han icke vore eftersökt ur politisk synpunkt. Vid polisutredningen hade vidare genom förmedling av statens centralbyrå för fingeravtryck gjorts förfrågan angående F hos Reichskriminalpolizeiamt i Berlin. Därifrån hade meddelats, att år 1937 inletts en rättegång mot F för homosexuell verksamhet, vilken rättegång emellertid avslutats utan överbevisning, samt att en ny rättegång av samma orsak inletts i början av år 1939 och att häktningsorder mot F föreläge.

Den 9 oktober 1939 beslöt socialstyrelsen avslå F:s begäran om främlingspass samt uppehålls- och arbetstillstånd ävensom — efter enhällig tillstyrkan av utlänningsnämnden — meddela förpassningsbeslut angående F. Denne skulle enligt beslutet avresa från riket senast inom tio dagar från beslutets delgivning.

Förpassningsbeslutet delgavs F den 13 oktober 1939. Då han vid tidsfristens utgång icke ställt sig beslutet till efterrättelse, blev han den 24 oktober 1939 kallad till kriminalpolisen i Stockholm, där han förvarades till följande dag, då han efter beslut av polismästaren i Stockholm fördes till Trelleborg. Den 26 oktober 1939 fördes han ombord på tyska färjan till Sassnitz.

F:s fästmö, som vistas i Sverige, har för undersökningskommissionen uppgivit: Sedan F erhållit del av förpassningsbeslutet, lyckades han komma i förbindelse med docenten Sven Stenberg i Intellekтуella flyktingkommittén. Av denne fick F veta, att förpassningen grundade sig på hans påstådda homosexuella verksamhet i Tyskland. Även fästmön var i kontakt med Stenberg. Den 23 oktober 1939 kallades F till chefen för socialstyrelsen generaldirektören Bergquist. »Under det halvtimmeslånga samtalet nämner Bergquist icke med ett ord den homosexuella affären utan frågar endast, med vilka politiska kretsar F haft förbindelse i Sverige. F ger sitt hedersord, att han under sin vistelse i Sverige icke arbetat vare sig för eller mot Tyskland. Generaldirektören frågar honom efter hans planer, om han skulle få stanna i Sverige, och försäkrar till slut, att Sverige icke utlämnar någon person till Tyskland, om man anser, att han har något att frukta där. Vid avskedstagandet uppmanar Bergquist F att lugnt bege sig hem och vänta. F är överlycklig, efter månader av största osäkerhet hopp om lugn. Nästa dag (den 24 oktober) får F telefonledes uppmaning av polisen i Stockholm att infinna sig där under en kvart för att svara på några frågor. Från detta förhör återvänder F icke.»

Fästmön har vidare uppgivit, att F efter ankomsten till Tyskland ådömdes fängelsestraff, men att hon icke vet varpå domen grundades. Enligt vad fästmön vidare uppgivit frigavs F icke efter avtjänat straff och dog i augusti 1942 i koncentrationsläger.

Såväl generaldirektören Bergquist som en polistjänsteman (numera f. d. kriminalkommisarien Carl E. Palm), vilken handlagt F:s ärende, ha vid förfrågan uppgivit, att de icke ha något närmare minne av sin befattning med saken. Docenten Stenberg ävensom en polistjänsteman (poliskommisarien Vilhelm Magnusson), som eventuellt skulle ha kunnat erinra sig saken, äro numera avlidna.

I en tidningsartikel av den 29 oktober 1939 utpekas F — vars namn dock ej nämnes — såsom tysk spion. Vid den utredning, som kriminalpolisen i Stockholm verkställt, har dock icke framkommit något som ger vid handen, att F gjort sig skyldig till spioneri eller annat liknande förfarande.

Undersökningskommissionen anser tillräckliga skäl för förpassningen av F icke ha framkommit. I betraktande av omständigheterna borde det ha stått klart, att de från tysk sida framförda påståendena om F:s homosexualitet — i och för sig riktiga eller ej — kunnat vara en förevändning för att ernå hans återsändande.

Föruftvarande tyske medborgaren G föddes 1906 i Tyskland. Hans fader, som var av judisk börd, var född i Prag men flyttade senare till Tyskland och blev tysk medborgare. I samband med nazisternas makttillträde i Tyskland år 1933 blev fadern, som var en framstående konstnär och pedagog inom bok- och reklamkonsten, avskedad från sin anställning som professor vid konstakademien i Leipzig och återvände då till Prag. I slutet av år 1938 inreste fadern med vederbörligt tillstånd till Sverige och bosatte sig i Stockholm, där han blev föreståndare för en nyinrättad skola för bok- och reklamkonst. Han berövades sitt tyska medborgarskap i juni 1939 och utvandrade år 1941 från Sverige till U. S. A., där han avled år 1945.

G själv fick efter studier vid handelshögskolor år 1931 anställning i Tyskland hos A. E. G. och flyttades år 1934 till bolagets avdelningskontor i Paris, där han — med visst avbrott — hade anställning till i mars 1939, då han avskedades på grund av sin judiska härkomst. Då hans franska uppehållstillstånd gått ut och han utan anställning inte kunde få förlängning därav, reste han till Danmark för att därifrån fortsätta vidare till Stockholm. I Danmark fick han emellertid veta, att han icke kunde komma till Sverige utan inresetillstånd. Han stannade därför tills vidare i Köpenhamn och skrev till fadern med begäran, att denne skulle ansöka om inresetillstånd för honom till Sverige.

Den 30 mars 1939 besökte fadern socialstyrelsen och anhöll om 2—3 månaders vistelsetillstånd för sonen i Sverige samt försäkrade, att sonens vistelse i Sverige skulle bli av endast tillfällig art. Fadern sade sig vara angelägen att träffa sonen, dels emedan han ej sett denne på flera år och dels när han önskade sonens hjälp vid redigerande av ett lexikon. Han förklarade sig även villig att avgiva en skriftlig försäkran, att sonen komme att lämna landet, när tillståndet utlöpte. Ansökningen understöddes av intendenten vid Nationalmuseum Erik Wettergren.

Vid besök å svenska beskickningen i Köpenhamn uppgav G själv, att hans avsikt icke vore att bosätta sig i Sverige utan endast att här förbereda emigration till Sydamerika. Någon fast bostad sade han sig icke äga, då han avvecklat sina affärer i Frankrike i tanken att icke återvända dit. På direkt förfrågan förklarade han, att något hinder icke föreläge för honom att när som helst återvända till Tyskland.

Genom beslut den 5 april 1939 beviljade socialstyrelsen G uppehållstillstånd i Sverige för tiden den 5 april—den 5 juli 1939 med förbehåll, att han skulle skriftligen förklara, att han icke komme att vistas i Sverige utöver tiden för tillståndet och att han ansåge sig oförhindrad att — såvitt kunde bedömas, även framgent — inresa till Tyskland. Beslutet meddelades till svenska beskickningen i Köpenhamn, som bemyndigades utställa tillståndet.

I en den 11 april 1939 dagtecknad handling avgav G i Köpenhamn den begärda förklaringen under edlig förpliktelse (»an Eides statt») samt efter bästa förstånd och samvete (»nach bestem Wissen und Gewissen»). Han inreste därefter till Sverige och uppehöll sig i Stockholm.

I ansökan, som inkom till socialstyrelsen den 3 juni 1939, anhöll G om förlängning av uppehållstillståndet på ett halvt år. Han uppgav att han vid sin ankomst till Stockholm fått veta av fadern, att denne kort dessförinnan fått »judepass». Med anledning härav betraktade G en återresa till Tyskland för G — ehuru »halvarier» — såsom antagligen omöjlig men i varje fall med största visshet farlig. G:s ansökan understöddes av fadern.

Överståthållarämbetet tillstyrkte den 23 juni 1939 ansökningen.

Genom beslut den 11 september 1939 avslag socialstyrelsen G:s ansökan om förlängt uppehållstillstånd samt meddelade — efter enhällig tillstyrkan av utlänningsnämnden — G förpassningsbeslut med återreseförbud.

I skrivelser, vilka inkommo till socialstyrelsen den 21 september 1939, hemställdes om upphävande av förpassningsbeslutet *dels* från ordföranden i Svenska

slöjdföreningen intendenten Wettergren och verkställande direktören i samma förening, fil. dr Åke Stavenow, samt *dels* från styrelsen för den av G:s fader förrestående skolan. Det uppgavs, att G:s fader numera förlorat sitt tyska medborgarskap. Vidare framhölls, att de sedan G:s inresa till Sverige högst ändrade politiska förhållandena — bland annat krigsutbrottet — gjorde att man näppeligen kunde bedöma G:s situation efter samma synvinkel, som då han i april 1939 undertecknade förbindelsen att efter viss tid avresa från Sverige. Det gjordes även gällande, att G blivit en oersättlig medarbetare för sin fader, samt att faderns hälsa skulle i hög grad undergrävas, därest förpassningsbeslutet verkställdes.

Den 25 september 1939 reste G till Malmö och bosatte sig där hos en god vän till fadern.

Socialstyrelsen behandlade den 13 oktober 1939 framställningarna om upphävande av förpassningsbeslutet. Därvid förelåg sedan den 4 oktober 1939 inom socialstyrelsen en från utrikesdepartementet inkommen uppgift, att G i augusti 1939 berövats sitt tyska medborgarskap. Utlänningsnämnden hade i yttrande den 9 oktober 1939 enhälligt uttalat, att nämnden »för närvarande» icke fann skäl föreligga för upphävande av förpassningsbeslutet. Genom socialstyrelsens beslut den 13 oktober 1939 lämnades framställningarna utan åtgärd, vilket meddelades till polismyndigheten i Malmö, som ställde G under viss uppsikt.

Den 17 oktober 1939 anmodade länsstyrelsen i Malmöhus län polismyndigheten i Malmö att föra G till Trelleborg för att denne därifrån skulle kunna överföras till Sassnitz. G togs i förvar och överfördes till Trelleborg. Sedan den 19 oktober 1939 till socialstyrelsen inkommit ny framställning om upphävande av förpassningsbeslutet, beslöt styrelsen följande dag, att förpassningsbeslutet icke skulle lända till efterrättelse samt — på tillstyrkan av utlänningsnämnden, som dock icke var enhällig — att ärendet skulle överlämnas till Kungl. Maj:ts avgörande. Länsstyrelsen i Malmöhus län förordnade därefter den 30 oktober 1939, att G tills vidare skulle vistas på fri fot med skyldighet att varje dag anmäla sig hos polismyndigheten i Malmö, och G frigavs samma dag.

Kungl. Maj:t förordnade den 10 november 1939, att G, som inkommit till riket från Danmark, ofördröjligen skulle förpassas ur riket, samt föreskrev förbud för honom att utan tillstånd återvända hit.

Den 13 november 1939 anmodade länsstyrelsen i Malmöhus län polismyndigheten i Malmö att föranstalta om G:s överförande till Köpenhamn. Samma dag fördes G ombord på färjan till Köpenhamn och fick vid ankomsten dit av en från Sverige medföljande polisman sitt tyska pass överlämnat.

G vistades därefter i Danmark till den 27 maj 1940, då han åter inreste till Sverige, sedan utrikesdepartementet den 25 april 1940 beviljat honom inresevisering. Dessförinnan hade departementet i november 1939 respektive februari 1940 avslagit två ansökningar om inresa för G. Han slog sig ned i Stockholm, där han alltjämt vistas och numera även har arbetsanställning.

Fallet har bragts till undersökningskommissionens kännedom av Mosaiska församlingens i Stockholm flyktingsektion, som framhållit såsom anmärkningsvärt, att G skulle förpassas till Tyskland.

Undersökningskommissionen. Socialstyrelsens beslut den 13 oktober 1939 att lämna framställning om förpassningsbeslutets upphävande utan bifall måste enligt kommissionens förmenande betecknas som anmärkningsvärt med hänsyn till att vid beslutets fattande förelåg upplysning, att G var berövad sitt tyska medborgarskap. Kommissionen anser vidare icke motiverat, att G icke tilläts återinresa till Sverige förrän efter den tyska ockupationen av Danmark.

Tyske medborgaren H, född 1917, hemmahörande i Königsberg, kom till Stockholm den 18 juli 1939 närmast från Riga. Han var försedd med tyskt hemlandspass, giltigt till den 31 augusti 1939. Efter att en tid utan särskild sysselsättning ha uppehållit sig i Stockholm med understöd från olika håll — han innehade endast 24 lats vid ankomsten — blev han den 18 september 1939 underkastad förhör å kriminalstationen. Protokoll över förhöret intogs i en den 28 september 1939 dagtecknad polisrapport.

H uppgav vid förhöret bland annat följande: Han hade till år 1939 bott hos sina föräldrar i Königsberg och gått fyra år i folkskola, åtta år i gymnasium och en kortare tid i handelshögskola. I april 1939 inkallades han till militärtjänst men frikallades efter sex dagar på grund av hjärtfel. En därefter erhållen anställning som montör vid en bilfabrik måste han sluta den 15 juli 1939 på grund av oförmåga till arbete. Som hans fader varit socialdemokratisk funktionär och han själv ej tillhörde någon nationalsocialistisk sammanslutning, misstänkte polisen honom för att vara antinazistiskt sinnad. Han anhölls därför i februari 1939 men frigavs efter 10 dagar, enär något bevis icke kunde förebringas. Efter frigivandet brukade han lyssna på utländska radiosändningar och delgiva sina bekanta dessa. Eftersom han icke tillhörde arbetstjänsten, hånades han av medlemmar i Hitlerjugend, vilka hotade att låta arrestera honom. Efter att i mitten av juni 1939 ha tagit ut pass hos polispresidiet i Königsberg avreste han i juli 1939 »för att undgå att bli häktad» från Tyskland till Riga, varifrån han omedelbart fortsatte till Stockholm. Han ansåge sig icke kunna återvända till Tyskland, enär han fruktade att bli internerad.

Sedan giltighetstiden av H:s pass av tyska legationen i Stockholm förlängts till den 25 november 1939, ingav H den 11 september 1939 till socialstyrelsen ansökan om uppehållsvisering, därvid han uppgav syftet med vistelsen här vara att förbereda utvandring till annat land. Ansökningen avstyrktes av tfj. kriminalpolisintendenten Martin Lundqvist, som överlämnade förutnämnda polisrapport, och av överståthållarämbetet. H fick härefter tillfälle att till socialstyrelsen inkomma med slutpåminnelser, i vilka han framhöll att hans familj var politiskt komprometterad genom att fadern varit ledare för den socialdemokratiska fackliga tjänstemannorganisationen i Ostpreussen och att han själv redan i Tyskland utsatts för repressalier, emedan han i överensstämmelse med faderns politiska ståndpunktstagande ständaktigt vägrat att ansluta sig först till Hitlerjugend och senare till S. A., samt att det varit för att undgå förföljelser, alltså av politiska skäl, som han måst lämna Tyskland.

Socialstyrelsen upptog ärendet till behandling den 30 november 1939 och beslöt då att lämna ansökningen om uppehållsvisering utan bifall samt förordnade vidare, att H inom tio dagar efter beslutets delgivning skulle avresa ur riket vid äventyr att han, därest han ej avreste, skulle förpassas ur riket, ävensom att han ej finge utan tillstånd återvända till riket. Utlänningsnämnden hade efter remiss enhälligt förklarat sig ej ha något att erinra mot förpassning och återreseförbud.

Socialstyrelsens beslut expedierades i vanlig ordning till överståthållarämbetets avdelning för polisärenden för delgivning och verkställighet. Delgivning skedde den 5 december 1939. Samma dag inkom till socialstyrelsen från vice ordföranden i kommittén för insamlingen för landsflyktiga intellektuella, fru Mia Leche Löfgren, vilken kommitté tidigare lämnat H understöd, en skrivelse, däri »som ett supplement till H:s tidigare ansökan om uppehållstillstånd» åberopades ett den 4 december 1939 av överläkaren, docenten Sven Stenberg utfärdat intyg. Enligt detta led H av en psykogen depression med uttalad ångest och sömnlöshet, var i trängande behov av vård och hade, förutom medicinsk behandling, rekommenderats vård & vilohem (som redan planerats). Risker för suicidium kunde ej uteslutas.

Genom Stenbergs försorg sändes H till ett vilohem i Södertäljetrakten, där han vistades till den 8 januari 1940.

Sedan flyktingskommittéernas kurator fröken Kerstin Hellner hos Stockholms stads fattigvårdsnämnd ansökt om bidrag till någon tids vård av H på annat vilohem och därvid åberopat ett den 18 januari 1940 utfärdat intyg av t. f. biträdande läkaren vid Serafimerlasarettets psykiska byrå G. Wretblad, enligt vilket det vore av största betydelse för H, om han en tid kunde erhålla konvalescentvård på vilohem eller annat lämpligt hem, hänvände sig fattigvårdsnämnden den 17 januari 1940 till socialstyrelsen med anhållan om upplysning i och för understödsfrågans prövning, huruvida Wretblads intyg kunde anses utgöra hinder för att förpassningsbeslutet beträffande H numera ginge i verkställighet.

Till svar å nämnda förfrågan avsändes den 19 januari 1940 från socialstyrelsen utdrag av protokollet samma dag, enligt vilket socialstyrelsen, under hänvisning till sitt beslut den 30 november 1939, beslutat att framställningen den 5 december 1939 icke skulle föranleda någon styrelsens åtgärd.

Handlingarna i ärendet giva därefter upplysning om att H jämlikt överståthållarämbetets order lördagen den 27 januari 1940 under bevakning av två polismän samma dag avfördes till Trelleborg, där han påföljande dag fördes ombord å tyska färjan för färd till Sassnitz.

I en artikel av fru Leche Löfgren i tidningen »Trots allt!» för den 3 februari 1940 riktades kritik mot myndigheternas handläggning av detta flyktingärende. Särskilt påpekades det obilliga däri att H förpassats till Tyskland, ehuru på privat väg insamlats tillräckliga medel, cirka 1 500 kronor, att bekosta resa för honom till Guatemala, till vilket land han erhållit inresevisum.

Generaldirektören Höjer förklarade i ett genmäle infört i sagda tidning den 24 februari 1940, att var och en som önskade erhålla upplysning om det faktiska händelseförloppet m. m. i detta fall kunde å socialstyrelsens utlänningsbyrå taga del av erforderliga uppgifter rörande ärendets handläggning. I en av Höjer för ändamålet avfattad promemoria, förvarad bland socialstyrelsens handlingar i ärendet, refererades i korthet H:s egna ovan återgivna uppgifter om grunderna för hans påstådda politiska flyktenskap samt anfördes vidare bland annat: Varken av H själv eller av annan hade meddelats andra uppgifter av värde för att styrka politiskt flyktenskap. Däremot hade han företett medlemskort i en offentlig sammanslutning i Tyskland, vars syften vore sådana, att personer, som verkligen betraktades som politiskt misstänkta, ej gärna kunde antagas där vinna inträde.¹ Socialstyrelsen fann det av dessa omständigheter icke styrkt, att H ägde att påkalla det skydd, som tillkomme politisk flykting. Varken genom läkarintyget av den 18 januari 1940 eller eljest hade styrkts några förhållanden, som skulle innebära att hans hemtransport vore förenad med mera påtagliga risker för hans hälsotillstånd. Något nytt läkarintyg ingavs icke och ej heller meddelades efter socialstyrelsens beslut den 19 januari 1940 andra upplysningar av betydelse för ärendet, innan H den 28 januari 1940 förpassades ur riket. Uppgiften att H erhållit visum för inresa till en sydamerikansk stat hade bekräftats², men det borde observeras att dylikt visum erhållits först den 27 januari 1940. Alla för H användbara förbindelser ginge emellertid över U. S. A., och genomresetillstånd saknades. Att ett belopp av 1 500 kronor funnits tillgängligt för resa hade för socialstyrelsen blivit bekant först genom fru Leche Löfgrens artikel i »Trots allt!»

Undersökningskommissionen har funnit utredningen i detta ärende liksom i det förut refererade ärendet angående makarna E giva belägg för hur rigorösa fordringar man vid ifrågavarande tid uppställde för att politiskt flyktenskap skulle erkännas. Även i betraktande härav måste emellertid kom-

¹ Troligen avses här »Volksbund für Deutschtum im Ausland».

² Enligt en anteckning i socialstyrelsens akt synes i början av januari ha meddelats till socialstyrelsen från Guatemalas konsulat, att H fått löfte om visum.

missionen anse att humanitära skäl och omständigheterna i övrigt motiverat ett ytterligare anstånd med förpassningens verkställande. Det synes mycket antagligt att genom ett sådant anstånd kunnat undvikas det återsändande av H till Tyskland, som nu vid efterhandsgranskning måste betecknas som beklagligt.

Förutvarande österrikiske medborgaren, statslöse arkitekten I, född 1908, har vistats i Sverige sedan den 31 maj 1939. Hans far var professor och bland annat på sin tid president i österrikiska arkitektföreningen; modern var av judisk börd. Efter studier vid konstakademien i Wien, avslutade med arkitektexamen, blev I redan vid unga år direktör och styrelseledamot i ett stort österrikiskt företag i kvarn- och bageribranschen. Samma dag — den 13 mars 1938 — som tyska trupper marscherade in i Wien flydde han till Schweiz, och han har sedan dess icke varit i Tyskland eller av detta land behärskat område. Före flykten hade han, som samlat en icke ringa förmögenhet, säkerställt vissa tillgångar såväl i Amerika som även i Sverige; han har tack vare dessa varit ekonomiskt oberoende.

Efter att i maj 1939 ha färdats i sin bil genom Frankrike, med båt till Danmark och därifrån till Sverige slog sig I ned på Grand Hotel i Saltsjöbaden. Därifrån sökte han den 11 september 1939 hos socialstyrelsen uppehållstillstånd under åberopande av »die kriegserischen Verwicklungen». Han hade dessförinnan genom egendomligt uppträdande ådragit sig hotellpersonalens uppmärksamhet; av utredningen framgår, dels att poliskommissarien i Saltsjöbaden den 7 september 1939 rapporterat detta till socialstyrelsen med uppgift tillika att I hade en kvinnlig tysk sekreterare, som hämtade hans post och telegram, och dels att en promemoria härom avlåtits från socialstyrelsen till säkerhetstjänsten.

Sedan från försvarsstabens underrättelseavdelning till e. o. byråinspektören Paulson anförts, tydligt i anledning av dit gjord hemställan om yttrande över I:s ansökning, att de av denne anförda skälen icke syntes böra föranleda den önskade viseringen, sändes till statspolisen en av Paulson upprättad P. M. av den 24 oktober 1939 angående I samt vidare en likaledes av Paulson uppgjord P. M. av den 3 november 1939 angående uppgifter, som lämnats av den kvinnliga sekreteraren vid besök å socialstyrelsens kontrollavdelning. I samband med att I den 6 november 1939 inställde sig å utlänningsbyrån begärdes därifrån hos kriminalpolisen förhör med I. Över verkställt förhör inkom den 9 december 1939 till socialstyrelsen en den 5 i samma månad dagtecknad rapport. Enligt denna hade I vid förhör uppgivit bland annat, att han icke ville återvända till Tyskland, »enär han i så fall icke skulle kunna lämna Tyskland senare», samt vidare att han aldrig på minsta sätt befattat sig med politik, varför han icke i Tyskland kunde bli straffad för politiskt brott eller överhuvudtaget för politisk verksamhet. Beträffande den kvinnliga sekreteraren hade I upplyst, att hon som hans gäst vistats en tid i Saltsjöbaden och den 20 november 1939 rest åter till Tyskland. Av en i rapporten den 5 december 1939 intagen, den 18 september 1939 dagtecknad rapport av polismyndigheten i Saltsjöbaden framgick, att sekreteraren, som var född av italienska föräldrar och var hemmahörande i Berlin, efter skolgång i Tyskland varit åren 1931—1937 gift med tyske kaptenen och konsuln i Schweiz Friedrich Karl Grumme, samt efter att ha blivit skild från denne kvarbott i Schweiz intill tidpunkten för resan till Saltsjöbaden. Om Grumme framgår av handlingarna, att han, som uppgivits ha varit chef för det tyska underrättelseväsendet i Schweiz under förra världskriget, i augusti 1939 inkommit till Sverige och missänktes för att vara nazistagent.

Advokaten Eliel Löfgren, som åtagit sig I:s sak, ingav den 25 november 1939 till socialstyrelsen en skrift, varvid fogades utlåtanden angående I:s vederhäftighet. Löfgren framhöll för egen del bland annat, att I sväriligen kunde tänkas till-

höra någon kategori av »icke önskvärda» element. Han hade kommit hit »som en förmögen turist av den vanliga sorten» och velat stanna någon tid, utan avsikt att »klamra sig fast» i Sverige.

Sedan Paulson den 11 december 1939 till säkerhetschefen Hallgren översänt socialstyrelsens handlingar angående I, inkom till socialstyrelsen yttrande från Hallgren den 27 december 1939. Därvid fogades en inom säkerhetstjänsten upprättad P.M. Enligt denna hade mot I uppkommit vissa misstankar om illegal verksamhet, bland annat på grund av viss del av hans utländska korrespondens, och syntes I ej heller ha kunnat förebrija tillräckliga skäl för sitt uppehåll här utan endast anfört »svepskäl». För egen del anförde Hallgren, att I:s vistelse här i landet och hans förehavanden här i och för sig gäve en så stark anledning till misstanke, att han sysslade med illegal verksamhet, att Hallgren funne sig böra avstyrka uppehållstillstånd för honom.

I:s ansökan företogs den 30 december 1939 till prövning i socialstyrelsen och utlänningsnämnden, och styrelsen beslöt — i överensstämmelse med vad nämnden enhälligt tillstyrkt — att I inom 30 dagar efter beslutets delgivning skulle avresa ur riket vid äventyr av förpassning. Beslutet delgavs I den 4 januari 1940 av poliskommissarien i Saltsjöbaden, till vilken beslutet översänts från länsstyrelsen med begäran om uppgift angående tidpunkten och platsen för I:s utresa ur riket.

Löfgren anhöll nu å I:s vägnar först hos länsstyrelsen den 31 januari 1940 och därefter hos socialstyrelsen den 2 februari 1940 om uppskov med verkställigheten av förpassningsbeslutet. Härvid uppgav Löfgren, vilket tidigare icke skett, att I:s moder vore av judisk härstamning och att han därför ej kunde beträda tysk mark utan de svåraste risker för liv och egendom. Uppskovstiden skulle användas till fullföljande av redan inledda förberedelser för utresa till annat land.

Länsstyrelsen avslög den dit riktade uppskovsansökningen den 1 februari 1940, och Kungl. Maj:t lämnade den 6 februari 1940 mot detta beslut anförda besvär utan avseende.

Socialstyrelsen å sin sida beslöt den 3 februari 1940, under hänvisning till styrelsens beslut den 30 december 1939, att den till styrelsen gjorda framställningen icke skulle föranleda någon åtgärd.

Den 9 februari 1940 på morgonen lät poliskommissarien i Saltsjöbaden anhålla I, som under tiden kvarblivit därstädes. Samma dags kväll fördes I under bevakning av poliskommissarien och en polisman med nattsnälltåget till Trelleborg för fortsatt färd till Tyskland.

Såsom framgår av I:s uppgifter, vilka vitsordats av poliskommissarien, gjorde I, understödd av Löfgren, den 9 februari 1940 under åberopande av sin judiska börd, som gjorde det omöjligt för honom att fara till Tyskland, enträgen framställning att få utresa till Danmark, genom vilket land han enligt meddelande av danske generalkonsuln kunde erhålla genomresetillstånd. Framställningen avslögs dock, sedan poliskommissarien förfrågat sig hos socialstyrelsen. Poliskommissarien har bekräftat, att förfrågan av honom gjordes hos Paulson och att därvid bestämt besked lämnades, att I skulle förpassas över Trelleborg.

Efter det I nästa morgon avlämnats å färjan i Trelleborgs hamn lyckades han emellertid före färjans avgång osedd bege sig tillbaka i land och undkomma. De närmaste dagarna uppehöll han sig på olika platser i landet. På inrådan av Löfgren inställde han sig dock den 20 februari 1940 hos kriminalpolisen i Stockholm, där han underkastades förhör, över vilket upprättades en den 13 mars 1940 dagtecknad rapport. I denna hemställde kriminalpolisintendenten att överståthållarämbetet skulle besluta om sättet för I:s förpassning.

Redan den 16 februari 1940 hade Löfgren till socialstyrelsen ingivit en skrivelse, vid vilken fogats nya uppgifter av I, ägnade att förskaffa denne erkännande som politisk flyktning. I omtalade sålunda nu bland annat, att han förmedlat stora bi-

drag från sitt företag till »Vaterländische Front» i Österrike och till valfonden för den av Schuschnigg planerade folkomröstningen. Han hade vidare med sitt namn täckt en i stor skala bedriven penningutförelse från Österrike av de i England bosatta judiska huvudaktionärerna i företaget. Han påpekade i samband härmed att han enligt lag år 1936 kunde i Tyskland för »Devisenvergehen» dömas till dödsstraff. Han nämnde vidare, att efter tyskarnas intåg i Österrike hans föräldrar häktats samt vänner och medarbetare satts i fängelse eller koncentrationsläger. Anledningen till att han först nu lämnade berörda uppgifter angav han vara att publicering av dessa skulle kunna bringa hans bror i Wien och andra släktingar i Tyskland i största fara.

Löfgren framhöll såväl i nyssnämnda skrivelse som i nya skrivelser till socialstyrelsen den 29 februari, den 14 mars och den 19 mars 1940, att I på grund av sina nu lämnade, fullt bevisliga uppgifter torde ha berättigat anspråk på det skydd, som lagstiftaren avsett att bereda politiska flyktingar, samt redogjorde vidare för de fortsatta bemödandena att ordna I:s utresa till annat land, vilka emellertid försvårades av att I:s pass medföljt till Tyskland och behållits där¹.

Vid Löfgrens sistnämnda skrivelse fogades bland annat även ett utlåtande den 16 mars 1940 av universitetskanslern Östen Undén, vilken förklarade att goda utsikter torde föreligga för en ny hänvändelse till socialstyrelsen och utlänningsnämnden i syfte att få förpassningsbeslutet ändrat och försett med klausul att I icke finge återsändas till Tyskland.

Sedan socialstyrelsens dossierer angående I den 15 mars 1940 remitterats till säkerhetschefen, förklarade denne i ett den 18 mars 1940 dagtecknat yttrande, vilket den 29 mars 1940 inkom till socialstyrelsen, att ur de synpunkter säkerhetstjänsten hade att företräda funnes från säkerhetschefens sida icke anledning att frängå tidigare yttrande av den 22 december 1939 om I.

Utlänningsnämnden hörde I och uttalade enhälligt den 29 april 1940, att den alltjämt icke hade något att erinra mot I:s förpassning, dock att denne med hänsyn till numera upplysta förhållanden icke mot sin vilja borde förpassas till sitt hemland eller till land, där han icke kunde antagas åtnjuta trygghet mot att bli återsänd till hemlandet. Socialstyrelsen beslöt samma dag meddela nytt förpassningsbeslut med fem dagars frist för I från beslutets delgivning men med den av nämnden föreslagna hemlandsklausulen.

I, som efter advokaten Löfgrens frånfälle i april 1940 anlidade annan advokat som biträde, sökte genom dennes förmedling erhålla viss ytterligare frist för utresan, sedan han den 9 maj 1940 fått nytt tyskt pass, vilket ju var ägnat att underlätta förberedelserna för utresa från landet. I detta sammanhang upptog socialstyrelsen den 18 maj 1940 frågan om omhändertagande av I i förläggning och beslöt, i enlighet med utlänningsnämndens tillstyrkan, att I skulle, om han ej frivilligt avreste inom tjugu dagar från beslutets delgivning, tillsvidare omhändertagas i förläggningen i Smedsbo.

Försedd med inresevisering till Haiti och finskt genomresevisum infann sig I den 1 juni 1940 på Bromma flygplats för att medfölja flyglägenhet till Finland. På flygplatsen blev han emellertid anhållen för försök till olovlig valuta- och varuutförelse och häktades den 5 juni 1940, varefter Stockholms rådhusrätt, efter att dessförinnan ha försatt honom på fri fot, genom utslag den 3 juli 1940 dömde honom för angivna försök till 50 dagsböter om 20 kronor. Förseelserna gällde 525 dollars i sedlar samt 34 diamanter ävensom andra värdesaker, värderade sammanlagt till omkring 13 000 kronor. Värdesakerna men däremot ej dollarsedlarna

¹ Här må anmärkas, att passkontrollanten Nils Appelgren i Trelleborg den 19 februari 1940 till en befattningshavare i Stockholmspolisens sände ett till polisens akt fogat meddelande, att I:s pass förvarades i Sassnitz, vilket meddelande avslutades på följande sätt: »Om passet är i Sassnitz, är ju orsaken så mycket större att sända honom denna vägen från Sverige. Sedan får han rättmätig behandling. Med hjärtliga hälsningar (Namn).»

förklarades förverkade. I:s biträde i rättegången hävdade energiskt, att förseelserna måste anses vara av övervägande formell natur och föranledda av en under omständigheterna ursäktlig tanklöshet, samt visade genom intyg, att I hit till landet medfört samtliga ifrågavarande värdesaker. Dessa ha enligt Kungl. Maj:ts utslag den 10 februari 1942 av nåd återställts till I.

Den närmaste tiden efter frigivandet den 26 juni 1940 bodde I på hotell i Stockholm. Han har uppgivit att han under denna tid varit föremål för nytt polisförhör, i och för vilket han hölls anhållen en hel dag, och att under detta eller i annat sammanhang man från polisens sida sagt honom, att det inte vore farligt för judar att återvända till Tyskland och att han inte borde »bråka».

Enligt intyg av professorn Viktor Wigert och doktorn Lennart Sahlin led I vid ifrågavarande tid av svåra nervösa rubbningar, säkerligen till väsentlig del orsakade av hans bekymmersamma och osäkra situation som flykting. Han intogs den 27 juli 1940 för vård på Psykiatriska sjukhuset, varifrån han i slutet av augusti 1940 överflyttades till en privatklinik, där han vistades under dr Sahlins vård till den 19 mars 1941. På begäran av polisintendenten A. Zetterqvist undersökte sinnessjukläkaren vid Långholmen docenten Gösta Rylander i januari och februari 1941 I samt avgav den 7 februari 1941 utlåtande över undersökningen. Han förklarade i detta bland annat, att det syntes osannolikt att I utan men för sin psykiska hälsa kunde placeras i Smedsboförläggningen.

Efter hänvändelse till socialstyrelsen i mars 1941 fick I uppehållsvisering den 10 mars—den 7 maj 1941 och därefter den 8 maj—den 7 juni 1941 under förutsättning emellertid att förpassningsbeslutet icke kunde före angivna tiders utgång verkställas. Socialstyrelsen beslöt ock den 17 maj 1941 att förordnandet om omhändertagande av I i Smedsbo skulle upphöra att gälla. Utlämningsnämnden hade dessförinnan efter remiss förklarat, att då I:s omhändertagande i förläggning icke kunde anses påkallat av säkerhetsskäl och då ej heller eljest tillräckliga skäl därtill numera förelåge, nämnden icke funne sig kunna tillstyrka beslut om fortsatt vistelse i förläggning.

I fortsättningen erhöll I uppehållsvisering för Stockholm (sedermera även Stockholms län), ehuru säkerhetstjänsten och överståthållarämbetet beträffande tid efter den 6 april 1942 förordat, att I skulle anvisas annan uppehållsort. Efter avslag på en första ansökan år 1941 om tillstånd att tillfälligt vistas utom Stockholm erhöll I därefter under årens lopp upprepade gånger även dylikt tillstånd. År 1944 erhöll han främlingspass. Från den 25 juni 1945 fick han uppehållsvisering för hela landet.

I har såväl skriftligen som muntligen lämnat undersökningskommissionen uppgifter angående sina upplevelser som flykting här i landet. Med sin hänvändelse till kommissionen har han sagt sig i första hand äsyfta att bidra till kommissionens utredningsarbete med det material, som hans fall innehåller. Enär han är övertygad om, att en undersökning av fallet skall giva vid handen, att ingen verklig grund föreläggat för de misstankar som tid efter annan rests mot honom, hyser han vidare den förhoppningen, att han genom undersökningen skall kunna nå en rehabilitering, som skulle kunna vara honom till hjälp om han ville stanna i Sverige och småningom söka bli svensk medborgare.

Undersökningskommissionen. Bedömningen från polismyndighetens sida av I har uppenbarligen från början påverkats av hans förbindelse med ovan nämnda tyska dam. I har till en början underlåtit att lämna de svenska myndigheterna upplysningar om sin judiska börd och om de förhållanden med avseende å det österrikiska företaget, som kunnat föranleda antagande av politiskt flyktingskap. Vid prövningen år 1939 av den första ansökningen

om uppehållstillstånd visste socialstyrelsen sålunda om I endast att han, såsom advokaten Löfgren uppgivit, var »en förmögen turist av den vanliga sorten», och att polisen hade sin uppmärksamhet fäst på honom. Mot att förpassningsbeslut då meddelades kan erinran enligt undersökningskommissionens uppfattning icke göras.

Då fråga i februari 1940 uppkom om verkställighet av förpassningsbeslutet, var emellertid för socialstyrelsen bekantgjort att I på grund av moderns judiska börd måste räkna med de allvarligaste påföljder om han förpassades till Tyskland. Det kan därför icke anses tillfredsställande att icke till närmare övervägande upptogs hans hemställen att bli förpassad till annat land än hemlandet. Undersökningskommissionen är emellertid medveten om att behandlingen av ärendet stod i överensstämmelse med dåtida flyktingpolitik med avseende å tyskar av judisk börd. Då hemlandsklausul icke meddelats, hade det avvisande besked, som byrånspektören Paulson lämnade polischefen i Saltsjöbaden, åtminstone formellt stöd i lag (30 § utlänningslagen).¹

Sedan I efter rymningen i Trelleborg lämnat uppgifter om politiskt flyktingskap, meddelades hemlandsklausul beträffande honom.

En tysk medborgare J, född 1915 av tjeckoslovakiska föräldrar, vistades under sommaren 1940 i Stockholm såsom medlem av ett tyskt musikkapell. Kapellets medlemmar hade uppehålls- och arbetstillstånd i Stockholm till och med utgången av september 1940. Då kapellet i slutet av september utreste ur riket, kvarstannade J och sökte fortsatt uppehålls- och arbetstillstånd. I en den 22 oktober 1940 ingiven ansökan anhöll han om främlingspass. Såsom skäl uppgav han, att återvändande till Tyskland skulle innebära inkallelse till arbetstjänst eller militärtjänst.

Enligt polisrapport den 12 november 1940 uppgav J, att han hade tyskt hemlandspass, vars giltighet utgick den 22 oktober 1940. Han hade sökt förlängning av passet men detta hade vägrats honom under uppgift att han först måste återvända till Tyskland. Han hade för avsikt att ingå äktenskap med en svensk medborgare, fröken K. Han ansåge sig icke vara politisk flykting.

J:s ansökan om arbetstillstånd avstyrktes av musikerförbundet, varjämte överståthållarämbetet avstyrkte fortsatt uppehållstillstånd. Sedan utlänningsnämnden förklarat sig icke ha något att erinra mot förpassningsbeslut, beslöt socialstyrelsen den 27 november 1940, att J inom tio dagar efter beslutets delgivning skulle avresa ur riket vid äventyr att han eljest skulle förpassas.

Den 21 december 1940 ingav J ny ansökan om uppehållstillstånd. Han gjorde nu gällande, att han var politisk flykting, och lämnade uppgifter, som skulle tyda härpå. Sålunda uppgav han, att han tidigare deltagit i utgivandet av en illegal tidning, att han av en i koncentrationsläger omhändertagen kamrat mottagit ett flertal komprometterande handlingar (däribland Kurt Eisners visa »Ein Lied klagt an») och att han alltsedan juni månad 1940 mottagit flera brev från sin mor i Tyskland med upprepade förtäckta varningar för att återvända hem. Av breven, vilka ingåvos till socialstyrelsen, ansåg sig J också kunna utläsa, att tyska polisen sökt honom i hans hem och vid husundersökning påträffat de komprometterande handlingar, som han förvarat där. Härtill komme att J, ehuru tysk medborgare och uppvuxen i Tyskland, såsom son till tjeckiska föräldrar icke vore väl sedd i Tyskland. Såsom skäl för att han icke tidigare lämnat uppgift om politiskt flyktingskap uppgav han, att han haft för avsikt att begiva

¹ Jfr sid. 470.

sig till Estland; inresetillståndet hade emellertid strandat till följd av det ryska besättandet av landet.

Den 18 januari 1941 beslöt socialstyrelsen — under hänvisning till sitt tidigare beslut — att ansökningen icke skulle föranleda någon styrelsens åtgärd.

Den 7 februari 1941 förpassades J till Tyskland. Dagarna före förpassningen hade såväl J som fröken K ingivit skrivelser till Konungen med begäran att J måtte få kvarstanna i riket.

I juli 1941 erhöll fröken K underrättelse dels av en medlem av det nu återkomna musikkapellet och dels genom brev från J:s syster i Tyskland, att J den 2 maj 1941 hästigt avlidit på ett sjukhus i Tyskland på grund av maginfluensa. Sedan fröken K i brev till J:s mor begärt närmare underrättelser angående fästmannens död, hade hon från J:s mor mottagit två brev, vilka dock endast innehållit undvikande svar angående dödsfallet. Detta förhållande hade fröken K sammanställt med att den ovan berörda medlemmen av musikkapellet — vilken sommaren 1940 varit J:s rival — givit uttryck för en aggressiv inställning mot J samt för fröken K uppgivit, att han i Tyskland angivit J för att i Sverige ha drivit propaganda mot Tyskland. På grund härav hade fröken K, åtminstone till en början, misstänkt att J icke avlidit på naturligt sätt.

Närmare utredning rörande omständigheterna vid J:s död har icke kunnat vinnas.

Undersökningskommissionen — som icke har kännedom om huruvida J efter återkomsten till Tyskland blivit utsatt för ingripande från de tyska myndigheternas sida — vill framhålla att särskilda svårigheter att konstatera politiskt flyktingskap föreligga, då till stöd därför åberopas allenast uppgifter i förtäckt form i brev från hemmavarande anhöriga i Tyskland.

Undersökningskommissionen anser sig i detta sammanhang böra referera följande fall, där förpassningsbeslut ej verkställts men utlänningsmyndigheten vidtagit åtgärder för att förmå utlänningen att lämna landet genom en kombinerad av återreseförbud och arbetsvisering såsom sjöman i utrikesfart. Fallet har utförligt kommenterats i tidningen »Arbetaren» den 15 juni 1939.

Tyske medborgaren L, född 1907, kom till Sverige som politisk flyktning i januari 1938. Han dömdes efter ankomsten hit till tre månaders fängelse för passförfalskning. Vid strafftidens utgång i april 1938 meddelade socialstyrelsen L förpassningsbeslut med förbud att återvända hit till riket. I avvidan på möjlighet att verkställa förpassningsbeslutet gav socialstyrelsen L svenskt främlingspass samt arbetsvisering som sjöman i utrikesfart. L hade utbildning som snickare och hade ansökt om arbete som sådan. I passet infördes klausul om förbud mot återresa till Sverige. L stannade emellertid kvar i Sverige.

Utlänningskommissionen har i yttrande till undersökningskommissionen anført: L:s ansökan om främlingspass hade avstyrkts av vederbörande länsstyrelse. Utrikesdepartementet hade tillstyrkt ansökningen under förutsättning, att genom utställande av främlingspass möjlighet bereddes L att utresa till annat land. Arbetsviseringen torde ha meddelats med hänsyn härtill och för att bereda L tillfälle att genom en anställning som sjöman i utrikesfart lämna riket. Att därvid klausul om förbud att återresa tillfogades, torde ha haft sin grund i det i samband med förpassningsbeslutet meddelade förbudet att återvända.

Undersökningskommissionen vill härefter redogöra för ett till kommissionen anmält ärende, där en utlännings, som fått föreläggande att utresa ur riket, beretts möjlighet att kvarstanna.

Tyske medborgaren M, född 1915, har om sig uppgivit bland annat: Han fick i februari 1940 anställning som chef för inköpsavdelningen vid Skodaverken i Prag, som sedan en tid tillbaka stod under tysk kontroll. I juli 1940 överflyttades han till ett Skodaverkens dotterföretag i Prag och fick samtidigt uppdrag att bilda ett dylikt dotterbolag i Stockholm. I anledning härav reste han till Stockholm redan samma månad och den 8 november 1940 inregistrerades det svenska bolaget, i vilket M blev verkställande direktör. Det svenska bolaget hade till uppgift att bedriva dels importverksamhet, huvudsakligen med oljor men även med paraffin och tobak, dels ock exportverksamhet, huvudsakligen med maskiner, rostfritt stål och råmaterial för industriellt ändamål. M hade årligen företagit flera affärsresor till Tyskland, Tjeckoslovakien, Polen, Finland och Norge. Han hyllade den nationalsocialistiska åskådningen och ansåge sig vara en lojal anhängare av det nazistiska Tyskland. År 1933 tillhörde han Hitler-Jugend och därefter till år 1935 S. A. Han ingick emellertid aldrig i det nationalsocialistiska partiet. Han tillhörde Deutsche Kolonie i Stockholm och hade på grund av sin ställning i bolaget mycket intima förbindelser med olika tjänstemän vid tyska legationen. I slutet av år 1943 gifte han sig med en svenska.

Av en den 26 juni 1944 dagtecknad, till kriminalpolisen ingiven promemoria av en svensk medborgare N, som varit ordförande i det svenska bolagets styrelse under tiden den 1 januari 1941—början av 1944, framgår, att N fattat misstankar, att M bakom bolagets officiella verksamhet bedrivit en icke närmare utränt verksamhet i intimt samförstånd med direktören för Skodaverkens dotterföretag i Prag, vilken tillika var medlem av Skodaverkens direktion och dessutom gift med en syster till M. Endigt N var denne direktör en utpräglad och synnerligen hårdhänt partiman, hatad av de tjeckiska befattningshavarna i bolagen i Prag på grund av sitt brutala uppträdande men mycket starkt protegerad av de maktägande inom protektoratet Böhmen och Mähren och starkt lierad med de ledande inom Gestapo och SS.

I en hos kriminalpolisen den 20 september 1944 upprättad hemlig promemoria har sammanfattningsvis antecknats följande:

»Därest N:s iakttagelser och uppgifter skulle vara riktiga, så torde man ha anledning att misstänka följande i fråga om det svenska bolagets verksamhet och önskemål utöver officiella deklARATIONER: 1) Bolaget kan ha haft till uppgift att — under sken av affärsangelägenheter — bereda vissa personer tillfälle att besöka Sverige samt att här få förlängda uppehållstillstånd. 2) Bolaget kan ha tjänat som kvarter för viss illegal verksamhet för tysk räkning, brevlåda m. m. 3) Bolaget kan ha — genom att manipulera med bokföringen beträffande omkostnads- och representationskontona — varit i tillfälle att utbetala för tysk agentverksamhet erforderliga penningar. Härjämte har bolaget genom sin verksamhet förmodligen haft möjlighet att intränga i vissa frågor rörande såväl militär som civil beredskap i Sverige. En kontroll av bolagets bokföring synes vara av intresse icke endast ur skattesynpunkt utan även — och än mera — ur ren beredskapssynpunkt.»

Enligt en hos kriminalpolisen i Stockholm upprättad hemlig promemoria den 2 november 1944 lämnade N samma dag uppgift om att M visat sig orolig för att han icke skulle få fortsatt uppehållstillstånd i Sverige och därvid yttrat, att om M tvingades lämna riket, svenskarna i Prag skulle få erfara konsekvenserna härav och att tyska legationen och andra tyska myndigheter omedelbart skulle vidtaga sådana åtgärder, att M vore tillbaka i Sverige inom ett par veckor.

Enligt en tjänsteanteckning av byråchefen i utlänningskommissionen Gustaf Lindencrona hade N vid besök hos Lindencrona förordat, att därest icke vid närmare undersökning mera graverande omständigheter framkommo, M skulle beviljas förlängd uppehållsvisering för tre månader samt vid utgången av denna tid förvägras ytterligare förlängning.

I skrivelse den 18 december 1944 till M meddelade utlänningskommissionen, att M beviljats uppehålls- och arbetsvisering i och för anställning som företagsledare till den 7 februari 1945 samt att de av M anförda skälen för erhållande av fortsatt uppehålls- och arbetsvisering utöver sagda tid icke syntes tillräckliga men att kommissionen ville bereda honom tillfälle att senast den 15 januari 1945 i ärendet skriftligen inkomma med en uttömmande motivering för sin fortsatta vistelse i Sverige.

I anledning härav ingav M en den 11 januari 1945 dagtecknad skrivelse till utlänningskommissionen, vari han lämnade en redogörelse för sin verksamhet i Sverige och bland annat uppgav följande: Hans verksamhet avsåg uteslutande ledningen av det svenska bolaget samt assistens åt Skodaverkens representant i Sverige. Bolagets årsomsättning hade emellertid nu nedgått, då händelserna under 1944 inverkat ogynnsamt på bolagets affärsutveckling. Bolaget sökte dock att på bästa sätt bearbeta andra marknader för svensk import och export, men dessa bolagets affärer voro av sådan art att det skulle taga en rundlig tid, innan resultaten framkomme. Personligen hade han sökt vara till det yttersta lojal här i riket och var icke medveten om att han gjort sig skyldig till något handlingssätt, varemot befogad anmärkning kunde framställas. Han hade icke på något sätt varit politiskt verksam eller överhuvudtaget intresserat sig för politik här i riket. Vidare hade han genom sitt äktenskap knutits fastare till Sverige än tidigare.

Samtidigt med sistnämnda skrivelse ingav M en ansökan om förlängd uppehållsvisering för tiden till den 6 november 1945. Med en den 11 januari 1945 dagtecknad verbalnote hemställde även tyska legationen hos utrikesdepartementet om förlängd visering för M. Utlänningskommissionen remitterade ärendet till utrikesdepartementets handelsavdelning, som avstyrkte ansökningsen. I yttrande den 14 mars 1945 uttalade utlänningsnämnden, att nämnden, som ansågo att M borde erhålla uppehållsvisering till den 1 maj 1945, icke hade något att erinra mot att kommissionen i samband med viseringen tillika meddelade utresebeslut.

Utlänningskommissionen beviljade M uppehållsvisering för tiden den 8 februari ---den 1 maj 1945, vilken visering icke skulle gälla för återresa till Sverige, och föreskrev tillika, att M senast vid viseringstidens utgång skulle utresa ur riket.

Den 26 april 1945 inkom M med en ansökan till utlänningskommissionen om anstånd med utresan tills vidare. Som skäl härför åberopade han, att han icke kunde avveckla alla bolagets affärer till den 1 maj 1945, att han var gift med en svenska, som då vore i grossess, samt att han själv vore sjuklig. Till styrkande av sistnämnda påstående åberopade han läkarintyg.

M erhöll anstånd med avresan till den 1 januari 1946 och sedermera till den 28 februari 1946. Han förpassades den 1 maj 1946 till Tyskland.

Från utlänningskommissionen har undersökningskommissionen erhållit följande upplysningar: Det svenska bolaget bedrev på hösten 1944 sedan någon tid tillbaka icke någon affärsverksamhet. Enär M fått uppehållstillstånd här i riket som tysk affärsman, saknades på grund härav anledning att bevilja honom förlängt uppehållstillstånd. Vid samma tid beviljades för övrigt icke några inresestillstånd åt tyska affärsmän såsom representanter för tyska bolag, enär alla affärsförbindelser med Tyskland på grund av krigsförhållandena då avbrutits. På grund av sina intima förbindelser med tyska legationen och framträdande affärsmän i Tyskland var M misstänkt för olovlig verksamhet av obestämt slag, vilka misstankar förstärktes därav, att han icke inkallats till militärtjänst och hela tiden fått passet förlängt av tyska legationen. Misstankarna kunde dock icke ledas i bevis. Att kommissionen icke föranstaltade om verkställighet av förständigandet för M att utresa senast den 1 maj 1945 berodde på tillmötesgående mot honom. Vid ifrågavarande tid lät dock kommissionen överhuvudtaget icke verk-

ställa några utresebeslut av fruktan för att vederbörande, väl anländ till Tyskland, omedelbart skulle uttagas till krigstjänst och sändas till något utsatt front-avsnitt. Kommissionen ansåg sig icke böra medverka därtill. Att M senare fick anstånd med sin utresa till den 1 januari 1946 hade ävenledes sin grund i ett tillmötesgående mot honom, delvis på grund av det återopade hälsotillståndet, men beslutet härom stod även i överensstämmelse med den praxis, som tillämpats efter krigsslutet beträffande beviljande av inresetillstånd. Dylika tillstånd hade nämligen efter sagda tidpunkt beviljats tyska medborgare, gifta med svenska kvinnor. Oavsett de förutnämnda misstankarna mot M skulle kommissionens beslut om förständigande för honom att utresa ur riket och beslutet att bevilja honom anstånd därmed ha blivit desamma.

Undersökningskommissionen ansluter sig till uttalandet i utlänningskommissionens skrivelse den 18 december 1944 till M, att de av M anförda skälen för erhållande av fortsatt uppehålls- och arbetsvisering efter den 7 februari 1945 icke voro tillräckliga. Enligt undersökningskommissionens mening borde förlängd uppehållsvisering efter sistnämnda dag icke ha medgivits M.

Härefter refereras ett till undersökningskommissionen anmält ärende, där en utlänningsbeslut efter att ha erhållit förpassningsbeslut själv utrest ur landet.

En tysk, sedermera statslös skriftställare O, född 1876, hade efter förra världskrigets slut fått besked, att han på grund av att han deserterat från krigstjänst icke längre vore att betrakta som tysk medborgare och därför icke heller finge kvarstanna i Tyskland. Han reste då till Wien, där han senare i en del artiklar kritiserade den nationalsocialistiska regimen i Tyskland. Genom några vänner erhöll han ett provisoriskt tyskt pass och anlände på detta till Sverige år 1936. Här i riket gjorde han sig skyldig till obehörigt utövande av läkekonsten och vållande till annans död och dömdes härför den 11 mars 1940 av rådhurätten i Söderhamn till fängelse två månader. Sedan straffet avtjänats, beslöt socialstyrelsen den 17 juni 1940 — efter utlänningsnämndens hörande — dels förelägga O att inom femton dagar efter delgivningen av beslutet avresa ur riket vid äventyr av förpassning, dels och förbjuda honom att utan vederbörligt tillstånd återvända till riket. Sedan O anhållit om ytterligare uppehållstillstånd och förlängning av utresefristen men socialstyrelsen under hänvisning till sitt tidigare beslut lämnat ansökningen utan åtgärd, reste han den 4 juli 1940 till Tyskland. Där fick han anställning såsom skrivare vid Svenska kyrkan i Berlin, vilken befattning han innehade ända till den 5 april 1945, då han inför det förestående tyska sammanbrottet å ett svenskt provisoriskt pass med flyg på nytt reste till Sverige. Genom utlänningskommissionen erhöll O därefter svenskt främlingspass samt uppehållsvisering för Stockholms stad och län.

Undersökningskommissionen anser någon erinran icke kunna göras mot det i detta fall meddelade förpassningsbeslutet.

Undersökningskommissionen vill slutligen redogöra för ett till undersökningskommissionen anmält fall, där förpassning verkställts under hösten 1945.

I juni 1944 inkom som flyktning till Sverige en ung man — här betecknad med bokstaven P — som uppgav sig vara estnisk medborgare, född år 1926 och sjöman till yrket. Han sade sig ha lämnat Estland för att undkomma tysk militärtjänst.

Efter någon tids vistelse i Kummelnäs' utlänningsläger anvisades han jordbruksarbete, vilket han dock efter några dagar lämnade utan varsel för att begiva sig till Stockholm och söka annat arbete. Då han i Stockholm vände sig till polisen

med begäran om nattlogi och befanns sakna uppehållstillstånd därstädes, togs han av polismyndigheten i Stockholm i förvar med stöd av socialdepartementets ämbetskrivelse den 27 februari 1942.¹

P kvarhölls i förvar under 18 dagar. Han erhöll därefter sysselsättning, först med trädgårdsarbete under tre månader och därefter med vägarbete under omkring en månad, varefter han för andra gången utan tillstånd begav sig till Stockholm, där han uppsökte utlänningskommissionen och flyktingsnämnden. Han blev nu ånyo — denna gång på begäran av flyktingsnämnden — av polismyndigheten i Stockholm tagen i förvar. Efter 6 dagar överfördes han till disciplinförläggningen Krampen.

Sedan P vistats i Krampen omkring tre månader, blev han i samband med vissa oroligheter, som förekommo i lägret i mitten av mars 1945, tagen i förvar i straffängelset i Västerås samt några veckor därefter enligt utlänningskommissionens beslut överförd till Smedsbo förläggning. Han utskrevs därifrån efter en veckas vistelse och anvisades vägarbete i Lessebo landsfiskalsdistrikt. Efter omkring tre veckor lämnade han även detta arbete och begav sig för tredje gången till Stockholm. Sedan han skaffat sig arbete som diskare, uppsökte han utlänningskommissionen för att begära tillstånd att vistas i Stockholm. Han vägrades emellertid sådant tillstånd och försågs i stället med biljett till Falun samt anmodades att anmäla sig hos arbetsförmedlingen därstädes. Han åtydde icke uppmaningen utan återkom följande dag till utlänningskommissionen för att beveka vederbörande. Då han samtidigt förklarade sig icke ämna resa till Falun, blev han på begäran av utlänningskommissionen för tredje gången tagen i förvar av polismyndigheten.

Under förvarstiden, som sträckte sig fram till den 29 maj 1945, d. v. s. 17 dagar, visade sig P mycket orolig. Enligt läkarutlåtande var P psykiskt abnorm och i trängande behov av vård på sinnessjukhus. Efter 11 dagars förvar överfördes han till Karolinska sjukhusets psykiatriska avdelning, och den 29 maj 1945 sändes han till Falun, där han erhöll anställning som diskare vid ett sanatorium.

Efter att ha kvarblivit i denna anställning under något mer än fyra månader begav han sig ännu en gång till Stockholm, där han omedelbart uppsökte utlänningskommissionen. Han förklarade att han av tidningsuppgifter fått den uppfattningen att rådande förbud att utan tillstånd vistas i Stockholm icke längre gällde. Hans avsikt vore att söka inträde vid en estnisk mellanskola, som skulle börja den 19 oktober 1945. Genom arbetsanställning vid sidan av skolundervisningen skulle han förskaffa sig uppehälle i Stockholm. På anmaning från utlänningskommissionen blev han nu den 16 oktober 1945 anhållen av polismyndigheten i Stockholm och för fjärde gången tagen i förvar. Den 19 i samma månad överfördes han till sinnessjukavdelningen vid straffängelset å Långholmen. Enligt intyg av tjänsteläkare var han en besvärlig psykopat, som lämpligen borde omhändertagas på Sätters förläggning.

Vid nu företagen polisutredning lämnade han nya uppgifter om sin person. Det namn han förut uppgivit vore ej hans rätta namn. Han vore rätteligen född i december 1928. Att han förtigit sitt rätta namn berodde på att detta vore »alltför tyskaktigt». Han kände icke sina föräldrar, hade vistats på ett barnhem intill tre års ålder och hade därefter erhållit fosterhem i Tallinn. Fosterföräldrarna hade arresterats år 1940 under den ryska ockupationen av Estland, och han hade icke sett dem sedan dess. År 1943 hade han tagit anställning på en estnisk båt, som gick i fraktfart för tysk räkning. Han hade lämnat fartyget utan tillstånd, då han varit rädd att fartyget vore destinerat till Tyskland. Därefter hade han under några dagar varit anhållen av Gestapo samt viss tid varit enrollerad i en estnisk hemvärnskår, som varit godkänd av tyskarna (Estniska legionen). Slutligen hade han rymt från militärtjänsten, emedan han befarat att bli sänd till Tyskland. Han ville icke återvända till Estland.

¹ Se sid. 232.

Efter anmälan från polismyndigheten i Stockholm anförde överståthållarämbetet i skrivelse den 23 oktober 1945 till utlänningskommissionen, att anledning till P:s förpassning ur riket jämlikt 26 § i 1945 års utlänningslag syntes föreligga.¹ Sedan utlänningsnämnden den 8 november 1945 enhälligt uttalat, att övervägande skäl syntes tala för förpassning, förordnade utlänningskommissionen följande dag, att P skulle omedelbart avresa ur riket vid äventyr att han eljest förpassades.

Den 13 november 1945 infördes på framträdande plats i tidningen Svenska Morgonbladet en av dr Birger Beckman signerad artikel med rubriken »Dödsdomar i Sverige», vilken artikel hade avseende på det nu ifrågavarande fallet. I anledning av artikeln meddelade utlänningskommissionens ordförande, byråchefen Bexelius, att ärendet komme att omprövas av utlänningskommissionen in pleno.

På grundval av ytterligare polisutredning angående P:s personliga förhållanden omprövades ärendet av utlänningskommissionen den 20 november 1945. Kommissionen beslöt därvid att icke vidtaga någon ändring i sitt tidigare meddelade förpassningsbeslut. Gentemot beslutet anmäldes avvikande mening av två ledamöter, rektorn H. Th. Lundh och landsfogden G. Persson, vilka ansågo att kommissionen icke borde fatta något beslut i ärendet, förrän P:s psykiska tillstånd blivit föremål för ingående läkarundersökning.

Den 27 november 1945 förpassades P till Leningrad.

I brev från kronohäktet å Långholmen anhöll P om undersökningskommissionens stöd för att få förvarsbeslutet upphävt och erhålla uppehållstillstånd i Stockholm. Fyra av dessa brev ha översänts till utlänningskommissionen för att beaktas vid dess prövning av ärendet.

I samband med förpassningen hemställde P i brev till statsrådet och chefen för justitiedepartementet att få kvarstanna i Sverige. Brevet hann emellertid icke avsändas från kronohäktet förrän beslutet verkställes.

Undersökningskommissionen. P har under tiden från juni 1944, då han inkom till Sverige, till i oktober 1945 vid icke mindre än fyra tillfällen tagits i förvar för att han utan vederbörligt tillstånd lämnat anvisat uppehållsområde. I samtliga dessa fall har han emellertid själv vänt sig till myndigheterna. Han har otvivelaktigt visat ohörsamhet mot de föreskrifter, som meddelats honom. Undersökningskommissionen har därför icke ansett sig kunna rikta någon anmärkning mot de myndigheter som meddelat förvarsbeslutet. Med hänsyn till de särskilda omständigheter, som förelegat i detta fall, vill emellertid undersökningskommissionen ifrågasätta, huruvida icke en annan och psykologiskt lämpligare behandling av P kunnat anordnas.

Vad angår förpassningen av P synes beslutet därom ha föranletts av hans ohörsamhet mot de för honom meddelade föreskrifterna. På grund av den tveksamhet, som får anses ha förelegat i detta fall — särskilt med hänsyn till P:s ungdom och hans psykiska tillstånd — anser undersökningskommissionen, att utlänningskommissionen bort överlämna ärendet till Kungl. Maj:ts avgörande.

¹ Enligt detta lagrum må, då särskilda skäl äro därtill, förpassningsbeslut meddelas beträffande utlänningslag, som i annat avseende än varom i 25 § är fråga — avsaknad av legitimationshandling, kvarblivande i riket utan uppehållstillstånd — uraktlåter att ställa sig till efterrättelse vad i utlänningslagen eller med stöd därav blivit föreskrivet, eller mot bättre vetande lämnar oriktig uppgift vid fullgörande av anmälningskyldighet eller eljest i ansökningsärende, varom stadgas i utlänningslagen eller med stöd därav utfärdad författning.

Utvisningar.

Utvisningsinstitutet skiljer sig från de båda instituten avvisning och förpassning däri, att det är kringgärdat med vissa garantier, under det att avvisning och förpassning äro mera summariska förfaranden.

1937 års utlänningslag — liksom 1927 års lagstiftning — upptog två former av utvisning, nämligen vanlig utvisning, som ankom på länsstyrelse, samt politisk utvisning, som påkallades av hänsyn till rikets säkerhet eller eljest i statens intresse och beslutades av Kungl. Maj:t. De fall, då länsstyrelse kunde besluta om utvisning, omfattade i det närmaste samma slags personer, som kunde avvisas, dock icke sådana, som saknade möjlighet att här ärligen vinna sin försörjning. Å dessa senare avsågos i stället bestämmelserna om hemsändande av utlänning, som fallit fattigvården till last, tillämpliga. Beträffande personer, som blivit dömda för brott, sträckte sig utvisningsrätten betydligt längre än avvisningsrätten. Besvär över länsstyrelsens beslut om utvisning fick anföras hos Kungl. Maj:t i högsta domstolen. Den, som utvisats, ägde ej återvända till riket utan Konungens tillstånd. Överträdelse härav var belagt med fängelsestraff.

I fråga om verkställighet av beslut om vanlig utvisning gäller vad ovan sagts om förpassnings verkställande, dock att enligt 1937 års lag Kungl. Maj:t skulle direkt underställas ärende, där tveksamhet eller svårigheter att verkställa beslutet yppat sig.

Klagomål över verkställd utvisning ha inkommit till undersökningskommissionen endast i tre fall, vilka alla avsett norska medborgare. För dessa fall ha tidigare redogjorts i avsnittet rörande norska klagomål¹. Här må allenast erinras om att det i ett av fallen — norske medborgaren Barly Pettersen — konstaterats, att uppgiften om att han utvisats från Sverige varit oriktig, att i ett annat fall framfört påstående om att utlänningen vid utvisningen överlämnats till tysk polis varit oriktigt, samt att beträffande det tredje fallet — norske medborgaren Martin Rasmussen-Hjelmen — undersökningskommissionen ansett, att utvisningen icke borde ha verkställts på sätt som skedde.

Utöver de sist angivna två fallen har under kommissionens arbete icke framkommit något fall, då utvisning under kriget verkställts till Tyskland eller tyskockuperat område.

¹ Se sid. 171.

V. Uppehålls- och arbetstillstånd.

Uppehållstillstånd. I 1937 års utlänningslag stadgades förbud för utlänningslag att uppehålla sig i riket utöver viss tid utan att ha uppehållstillstånd eller visering. Såsom i det föregående¹ berörts har efter det andra världskrigets utbrott så gott som allmänt viseringstvång införts, varför tillstånd för utlänningslag att uppehålla sig i riket därefter meddelats i form av uppehållsvisering.

Beträffande de i nämnda utlänningslag och med stöd därav utfärdade författningar meddelade bestämmelserna om uppehållsvisering må här framhållas följande. Meddelad inresevisering innefattade tillstånd dels till inresa i riket och dels till första uppehåll härstädes under viss tid i samband med inresan. För utlänningslag, vars inresevisering upphört att gälla, erfordrades för fortsatt uppehåll härstädes s. k. uppehållsvisering. Visering av sist angivet slag meddelades för viss tid och fick förbindas med de förbehåll, som med hänsyn till vistelsens syfte och därmed sammanhängande omständigheter ävensom till det allmännas intresse funnos påkallade. Om så ansågs lämpligt, fick uppehållsvisering begränsas till viss ort eller visst område.

I ärende angående uppehållsvisering skulle i regel yttrande avgivas av länsstyrelsen i det län, där vederbörande utlänningslag vistades. Efter förslag av 1943 års utlänningslagssakkunniga infördes genom kungörelser den 15 juli 1944 bland annat den förenklingen i förfarandet, att skyldighet för länsstyrelse att avgiva yttrande i ärenden om uppehållstillstånd icke skulle föreligga med mindre utlänningslagskommissionen i särskilt fall därom förordnade.

Redogörelse för vilka myndigheter, som haft att handlägga ärenden angående inrese- och uppehållsviseringar, har lämnats i annat sammanhang².

Före krigsutbrottet i september 1939 beviljades flyktingar, som uppehöll sig här i riket, uppehållstillstånd utan begränsning till visst område. Med de spända förhållanden, som kriget medförde, och de ökade säkerhetsåtgärder, som krigssituationen krävde, blev det av olika skäl nödvändigt att för en del flyktingar eller grupper av flyktingar införa en begränsning av uppehållsviseringen till vissa områden och orter. I synnerhet ville man undvika att flyktingarna sökte sig till storstäderna. Då flyktingströmmen från Norge i februari och mars 1941 började öka, gjordes också från ledande håll inom den norska flyktingadministrationen i Sverige framställning om att uppehållstillstånd för Stockholm skulle lämnas endast i begränsad omfattning och flyktingarna fördelas till olika orter i landet. Som en generell regel kom i praktiken att gälla, att uppehållsvisering ej gavs för storstäderna, därest ej särskilda skäl förelågo. För norrmännen lämnades efter sist angivna tidpunkt visering allenast för visst län och sedermera för ett av fyra olika distrikt av landet. Från maj 1943 beviljades dock för norrmän uppehållsviseringar för hela riket

¹ Se sid. 318.— ² Se sid. 18—20.

med undantag för Stockholm¹, Göteborg och Malmö. Danskar erhöles med tiden i regel visering i likhet med norrmän.

Då det i fråga om någon utlänningsansökan ur kontrollsynpunkt erforderligt, begränsades viseringen till ett relativt litet område. Sålunda begränsades viseringen exempelvis för sådana flyktingar, som varit omhändertagna i slutet förläggning men utskrivits därifrån, i regel till att avse visst landsfiskalsdistrikt. Ej sällan förenades härmed skyldighet för vederbörande att med bestämda mellanrum anmäla sig hos polismyndigheten i orten. En särskild begränsning i uppehållsviseringarna föranleddes även av det förhållandet, att i fråga om vissa områden i landet av militära säkerhetsskäl gällde generellt förbud för utlänningsansökningar att vistas därstädes.

Undersökningskommissionen, som icke ansett sig böra göra någon allmän utredning rörande tillämpningen av bestämmelserna om uppehållsvisering, har under sitt granskningsarbete påträffat endast ett fåtal beslut rörande dylik visering, vilka kommissionen funnit anmärkningsvärda.

Här nedan redogöres för ett antal till kommissionen anmälda ärenden rörande uppehållsvisering, vilka kommissionen ansett böra uppmärksammas.

Brittiske undersåten A, född 1903, hade, sedan han deltagit såsom frivillig i Finland i vinterkriget 1939—40, anlänt till Sverige i samband med det nya krigsutbrottet i Finland på sommaren 1941 och placerats i ett av statens utrymningskommission anordnat läger i Malung. I september 1941 inkom till socialstyrelsen en ansökan om tillstånd för A att vistas några månader hos professorn Israel Holmgren å dennes utanför Stockholm å Ekerö i Mälaren belägna lantställe Elnäs. Rörande A:s personliga förhållanden åberopades goda rekommendationer från Finland. Det upplystes, att A tidigare studerat franska vid universitetet i Cambridge och varit lärare vid en internatskola i Skottland. Socialstyrelsen avslag dock ansökningsansökan.

I samband härmed tillskrev Holmgren generaldirektören Karl Höjer med förfrågan om möjligheterna för A att få vistas i Stockholms-trakten och anförde i anslutning därtill följande: »Det sades att socialstyrelsen arbetar på att få bort så många utlänningsansökningar som möjligt från Stockholmstrakten och är mycket sparsam med nya tillåtelser till hitflyttning. Jag djärves emellertid fråga, om det icke kunde göras ett undantag med den motiveringen att det visserligen är överfullt med tyskar här i Stockholmstrakten men jämförelsevis litet engelsmän. Är det icke möjligt att tänka sig att under sådana förhållanden reglerna för beviljande av tillstånd åt en engelsman skulle kunna mildras?»

I sitt svar till Holmgren meddelade Höjer, att han för sin del icke ansåge sig kunna göra något undantag för A, samt fortsatte: »Antalet tyskar i Stockholm och Stockholmstrakten har alltid varit många gånger större än antalet engelsmän — av närliggande orsaker. Att så är förhållandet även nu kan därför enligt min uppfattning icke utgöra något skäl att öka antalet engelsmän inom området. Då jag tror mig förstå att Ni anser antalet tyskar i Stockholm och Stockholmstrakten för närvarande vara särskilt stort, vill jag upplysa, att så icke är förhållandet. Den enskilde iakttagaren gör sig i dylika avseenden lätt skyldig till misstag, något

¹ Intill den 9 november 1944 avsåg undantaget jämväl Stockholms län. Efter sagda dag avsåg undantaget Stor-Stockholm, vartill utom Stockholms stad räknades Solna, Sundbyberg och Lidingö samt Danderyd, Nacka och Spånga landsfiskalsdistrikt ävensom under viss period Tumba landsfiskalsdistrikt.

som lätt kan förstås, eftersom rådande förhållanden i hög grad skärpa uppmärksamheten och öka iakttagelseförmågan i fråga om förekomsten av utläningar.»

Från utlänningskommissionen har inhämtats, att Ekerö icke var för utläningar förbjudet område.

Undersökningskommissionen anser, att socialstyrelsen bort kunna visa större tillmötesgående vid behandlingen av förevarande ansökning.

Flyktingar, vilka befunnits deltaga i eller misstänktes vilja ägna sig åt politisk verksamhet här i landet, förhindrades av den centrala utlänningsmyndigheten att vistas i Stockholm och andra större städer. Följande två fall utgöra exempel på hur ärenden av detta slag handlagts.

Norske medborgaren B, född 1888, har om sig uppgivit bland annat följande:

Efter att ha avlagt studentexamen år 1907 studerade han ingenjörsvetenskap vid tekniska högskolan i Dresden, där han avlade examen år 1916. Sedan han därefter under ett par år haft anställning hos en trävarufirma i Norge, drev han eget jordbruk till 1928, då han började ägna sig åt egen ingenjör- och konsulentverksamhet i Oslo. År 1939 anställdes han hos ett byggnadsföretag i Oslo. Han var mycket intresserad för politik och tillhörde från början norska arbetarpartiet. Efter partiets sprängning 1923 anslöt han sig till den kommunistiska gruppen. Sedan 1933 hade han tillhört Internationella arbetarhjälpen i Norge och deltagit i arbetet med att hjälpa politiska flyktingar från nazistiska länder. Även B:s hustru var en ledande person inom Internationella arbetarhjälpen i Norge. Såväl hon som B själv hade före krigsutbrottet 1939 besökt Sovjetunionen. Under den tyska ockupationen av Norge var B politiskt verksam genom att deltaga i penninginsamlingar till förmån för personer, som häktats för politiska brott. På grund härav arresterades han i september 1941 men lyckades fly under transporten till fängelset och anlände, sedan han en tid hållit sig dold i Oslo, till Sverige den 30 november 1941 i närheten av Charlottenberg. Utan att anmäla sig för polismyndigheterna därstädes reste han till Stockholm, där han av norska legationen erhöll norskt pass gällande till 1943. Hans avsikt var att söka komma över till England samt i avvidan härpå vistas i Stockholm dels för undergående av behandling för ledgångsreumatism och dels för att i tillgängliga bibliotek fortsätta sina tekniska studier.

I anledning av en av B till socialstyrelsen ingiven ansökan om uppehållstillstånd yttrade t. j. polisintendenten S. Sellén i Stockholm den 12 februari 1942 och överståthållarämbetet den 17 samma månad, att de icke ville motsätta sig bifall till ansökningen för en tid av högst sex månader under förutsättning att B anvisades vistelseort utom Stockholm.

B erhöll emellertid av socialstyrelsen uppehållstillstånd för Stockholm för tiden den 1 mars—den 30 maj 1942.

Då B sedermera till socialstyrelsen ingav ansökan om förlängd uppehållsvi-
sning för Stockholm tills vidare, upprättades av kriminalpolisen i Stockholm, till vilken ansökningen remitterats för yttrande, en rapport av den 20 juli 1942, vari bland annat antecknades följande: B hade sedan februari 1942 stått under ständig poliskontroll. Därvid hade konstaterats, att B upprätthållit mycket livlig kontakt med ett flertal namngivna svenska kommunister i ledande ställning. Vidare hade han haft förbindelser med flera namngivna i Sverige befintliga kommunistiska norrmän, vilka vid olika tillfällen illegalt rest tillbaka till Norge såsom kurirer och därifrån återvänt till Sverige.

Inom kriminalpolisen upprättades vidare den 7 juli 1942 en strängt förtrolig promemoria, varav bland annat följande framgick: Genom förmedling av en person, vars namn icke ansetts böra omnämnas, hade polisen beretts tillfälle att

taga del av innehållet i en portfölj tillhörande B. I portföljen hade anträffats en del handlingar, vilka gäve vid handen, att B brevlades stått i förbindelse med norska London-regeringen. Vidare hade han i brev till personer tillhörande norska hemmafronten, troligen kommunister, omtalat sina förbindelser med olika kommunister i Sverige samt omnämnt att en illegal broschyr skulle tryckas i Sverige för att smugglas över till Norge. Han hade därjämte i en promemoria dragit upp riktlinjer för den socialistiska hemmafrontens kamp mot tyskarna och hur landet efter befrielsen skulle organiseras i socialistisk anda. Han hade dessutom nämnt, att han av reumatism blivit nästan ofärdig och av läkare blivit ordinerad intagning å sjukhus, men att han lyckats erhålla klinisk behandling utan att bli inlagd å sjukhuset och därför dagligen kunnat stå i kontakt med dem, som han samarbetat med i Stockholm, något som varit omöjligt, om han intagits på sjukhuset för vård. Han hade även uttryckt förhoppningen, att han, så länge han erhöle klinisk behandling för sin gikt och reumatism, skulle undgå internering i Sverige och därmed få behålla sin rörelsefrihet, så att han kunde »arbeta».

Förenämnda polisrapport innehöll följande uttalande: »Såsom helhetsintryck av B kan sägas att B tydligen är mycket aktiv kommunist och ledare för de norska kommunisterna i Sverige. Tydligen är han även den, som upprätthåller kontakten mellan de i Norge illegalt arbetande kommunisterna och deras gelikar. Då han emellertid är mycket misstänksam och försiktig, har någon direkt användbar bevisning för att han gjort sig skyldig till brott mot 8 kap. strafflagen icke kunnat erhållas, varför han icke kunnat anhängas.»

Såväl polisintendenten Martin Lundqvist i Stockholm som överståthållarämbetet avstyrkte bifall till ansökningsen om förlängd uppehållsvisering för Stockholm samt framhöllo, att skäl syntes föreligga för B:s omhändertagande i förläggning.

Sedan statsministern Hansson och socialministern Möller — enligt vad som framgår av en den 7 augusti 1942 med blyerts verkställd tjänsteanteckning i den hos socialstyrelsen upprättade dossieren angående B — tagit del av handlingarna och rekommenderat två månaders uppehållsvisering för ort utanför Stockholm med övervakning, beslöt socialstyrelsen samma dag meddela B fortsatt uppehållsvisering, som från och med den 15 augusti till och med den 14 oktober 1942 skulle avse allenast Tranås stad.

Enligt vad undersökningskommissionen inhämtat från utlänningskommissionen utsågs Tranås till uppehållsort, emedan B kunde beredas vård vid den därstädes belägna kuranstalten för reumatiskt sjuka.

Från och med den 15 oktober 1942 utsträcktes B:s uppehållsvisering till att avse hela Tranås landsfiskalsdistrikt.

I september 1942 inkom till socialstyrelsen en ansökan från norska legationens läkare doktor Buchmann om tillstånd för B att vistas i Stockholm en vecka för att återupptaga den läkarbehandling, som B undergått hos specialist därstädes men som blivit avbruten genom B:s förflyttning till Tranås. Senare samma månad ingav B själv en liknande ansöknings. Socialstyrelsen avslög emellertid båda ansökningarna. I december 1942 inkom till socialstyrelsen en förnyad ansökan om tillstånd för B att under ett par dagar få vistas i Stockholm för läkarbesök. Enligt tjänsteanteckning i socialstyrelsens dossier angående B meddelade befattningshavare å norska legationens rettskontor förtroligt, att skäl näppeligen förefanns för permission till Stockholm, men att norske läkaren Schelderup borde tillfrågas. Enligt en annan tjänsteanteckning meddelade Schelderup, att B kunde konsultera vilken läkare som helst. I anledning härav avslögs sistnämnda ansöknings av socialstyrelsen.

I februari 1944 ingav B åter en ansökan om att få vistas i Stockholm en vecka för besök hos en hjärtspecialist. Sedan säkerhetschefen, som fått yttra sig över ansökningsen, hemställt hos socialstyrelsen, att B i fortsättningen icke måtte beviljas visering eller permission för vistelse i Stockholm eller angränsande län,

avslog socialstyrelsen ansökningen. Emellertid synes B trots detta och innan socialstyrelsen fattade sitt beslut ha besökt Stockholm. Den 6 mars 1944 upprättades nämligen av kriminalpolisen i Stockholm en promemoria, av vilken säkerhetschefen i samband med sin förenämnda hemställan till socialstyrelsen tagit del och av vilken framgick, att den förtroliga meddelare, som tidigare lämnat polisen tillfälle att taga del av innehållet i den B tillhöriga portföljen och som enligt uttalande i promemorian visat sig synnerligen vederhäftig i sina uppgifter, till polisen rapporterat bland annat följande: B hade under sin vistelse i Stockholm haft ett flertal konferenser med de svenska och norska kommunisterna och vid flera tillfällen uttryckt en önskan att få lämna Tranås och komma till Stockholm för att på ett effektivare sätt än dittills deltaga i det politiska arbetet. B läte sig tydligen icke hindras av sin sjukdom från att deltaga i politiskt arbete utan utnyttjade tvärtom densamma för att skaffa sig de lättnader i fråga om vistelsetillstånd, som han eljest under inga förhållanden skulle kunna komma i åtnjutande av.

Sedan B i mars 1944 till socialstyrelsen ingivit en ansökan om utvidgad visering och norska flyktingkontorets tillitsman i Jönköpings och Skaraborgs län i skrivelse till styrelsen omtalat, att B önskade flytta till Stockholm, Uppsala eller möjligen Södertälje för att få tillgång till bibliotek med teknisk litteratur, remitterades ansökningen till kriminalpolisen i Stockholm för yttrande. Kriminalpolisen meddelade i anledning härav att B per korrespondens stode i kontakt med ledande svenska kommunister, därvid brevväxlingen skedde med användande av täckadresser och under täcknamn samt att B kunde väntas utnyttja varje lättnad i fråga om uppehållsvisering till att intensivifiera sin verksamhet. Sedan säkerhetschefen avstyrkt ansökningen, avslogs densamma av socialstyrelsen.

I september 1944 erhöll B vidgad uppehållsvisering avseende Jönköpings, Kronobergs och Östergötlands län.

Norske medborgaren, redaktören C, född 1894, vilken intar en framskjuten ställning i det norska kommunistiska partiet, kom jämte sin hustru den 14 november 1942 som flykting från Norge till Värmland. C hade utvisats från Sverige år 1929, då han uppehöll sig här i landet för att såsom representant för norska kommunistiska partiet bevista en kongress. Utvisningen hade karaktären av s. k. politisk utvisning. Vid sin ankomst hit till landet i november 1942 togs C i förvar, varefter Kungl. Maj:t emellertid den 11 december 1942 med hänsyn till de omständigheter, varunder C inkommit i riket, medgav att han finge kvarstanna här till dess utvisningsbeslutet ånyo kunde verkställas. Härjämte förordnade Kungl. Maj:t att C fortfarande skulle hållas i förvar, dock att socialstyrelsen utan hinder härav ägde förordna om hans omhändertagande för vistelse i förläggning. Socialstyrelsen beslöt den 17 december 1942, att C skulle omhändertagas i Långmora. C:s hustru fick redan i december 1942 anställning å norska flyktingkontoret i Stockholm.

Sedan Kungl. Maj:t den 7 maj 1943 medgivit, att socialstyrelsen finge förordna om C:s omhändertagande och övervakande på annat sätt än i förläggning, utskrev socialstyrelsen den 14 maj 1943 C från Långmora och föreskrev att han skulle vistas i Lund, där han hade att två gånger i veckan anmäla sig hos polisen. C erhöll några gånger under 1943 tillstånd att tillfälligt uppehålla sig i Stockholm, under det att andra av C under samma år ingivna ansökningar om sådant tillstånd avslogs. I en av polismyndigheten i Lund den 16 juli 1943 upprättad rapport angående C har antecknats, att denne upprepade gånger brutit mot honom meddelade förhållningsföreskrifter, bland annat genom att utan vederbörligt tillstånd resa till Stockholm och genom underlåtenhet att anmäla sig hos polismyndigheten, varjämte anmärkts att han uppträtt ohövligt och visat uppenbar vanvördnad mot de svenska myndigheterna. I början av 1944 vistades C med vederbörligt tillstånd på ett norskt rekonnvalesenthem i Göteborgstrakten. Den 5 maj 1944 avslogs en ansökan av honom om uppehållsvisering för Uppsala. Från och med den 29 juli 1944

ändrades emellertid hans visering till att avse Örebro, där arkivarbete anvisades honom. Han uppehöll sig utan tillstånd i Stockholm en tid i augusti 1944 och med vederbörligt tillstånd under nio dagar i november 1944. En av norska legationens rettskontor till utlänningskommissionen översänd ansökan av C om uppehållsvisering för Stockholm avslogs den 12 december 1944. Så skedde även i fråga om två ansökningar om tillfälligt uppehållstillstånd där i december 1944 respektive januari 1945. Däremot erhöll C dylikt tillstånd för två dagar på en förnyad ansökan i januari 1945.

Till undersökningskommissionen överlämnades i januari 1945 från utlänningskommissionen för kännedom avskrift av en till utlänningskommissionen ställd skrivelse den 18 januari 1945 från C, däri denne hemställde om förnyad prövning av hans tidigare ansökan om uppehållsvisering för Stockholm. I anledning härav verkställde undersökningskommissionen utredning rörande C, därvid bland annat de hos utlänningskommissionen förvarade akterna angående C granskades samt C blev personligen hörd. Av utredningen framgick, att C dåmera eftersträvade förflyttning till arkivarbete i Uppsala och att arbetsmarknadskommissionen var villig att lämna sin medverkan till sådan förflyttning efter det utlänningskommissionen upptagit frågan om förflyttningen till slutlig prövning.

Undersökningskommissionen återställde den 26 april 1945 de från utlänningskommissionen utlånade akterna angående C — med förmälan att det vore önskvärt att den ovan omförmälda prövningen snarast möjligt komme till stånd — samt bifogade förebragt utredning i frågan om uppehållsvisering. Utlänningskommissionen beslöt den 2 maj 1945 att ingen ändring skulle göras i den för C gällande viseringen. C hade emellertid permission för vistelse i Stockholm under tiden den 28 april—den 31 maj 1945. Den 5 juni 1945 utreste han till Norge.

Enär C hos undersökningskommissionen jämväl hemställt, att frågan om ett upphävande i en eller annan form av utvisningsbeslutet måtte upptagas till behandling, har undersökningskommissionen vidare med skrivelse den 15 juni 1945 till statsrådet och chefen för justitiedepartementet överlämnat avskrifter av en av C till undersökningskommissionen ställd skrift och av referat utav förhör med C i de delar skriften och referatet berörde utvisningsfrågan.

Kungl. Maj:t förordnade den 2 november 1945, att det år 1929 meddelade utvisningsbeslutet beträffande C icke vidare skulle lända till efterrättelse.

Ett annat fall, som undersökningskommissionen uppmärksammat i förevarande sammanhang, är följande.

Företvarande tyske medborgaren statslöse D, född 1897, har vistats i Sverige sedan 1935. Han har om sina levnadsförhållanden uppgivit bland annat: Efter vanlig skolgång och genomgång av en skola för konsthantverk i Nürnberg deltog han i världskriget 1914—1918 intill dess han sistnämnda år efter en nervchock blev befriad från vidare krigstjänst. Han fortsatte därefter sin utbildning i nyssnämnda Nürnberg-skola 1918—1922, praktiserade några år i olika verkstäder i Tyskland, studerade 1929—1931 på ett stipendium från staden Nürnberg vid konstakademien i Berlin samt hade från 1931 egen skulpturateljé i Berlin. När nationalsocialistiska partiet 1933 övertog makten i Tyskland, såg han sig tvungen att emigrera, enär han »både intellektuellt, känslomässigt och kulturellt stod i motsättning till de nya maktinnehavarna». Något politiskt parti tillhörde han dock aldrig. Han tillbringade först närmare två år i Köpenhamn, innan han i

augusti 1935 flyttade till Stockholm. Här sammanbodde han med sin fästmö, en svensk e. o. telegrafexpeditör, vilkens bekantskap han gjort 1930, och sökte, som han själv uppgivit, åter bygga upp sin konstnärliga och ekonomiska existens med hjälp av fästmön, därvid han genom porträttbeställningar, försäljning av skulpturer och konsthantverk jämte undervisning bidrog till bådas uppehälle.

Efter hitresan, som skedde på tyskt pass, fick D uppehållstillstånd i olika repri-ser, till synes utan särskilda svårigheter, fram till och med 1939. Hans ansökan om uppehållsvisering för 1940 avstyrktes emellertid av kriminalpolisintendenten i Stockholm. Grunden härför torde ha varit, att D varit i kontakt med en del politiska flyktingar, vilkas förehavanden varit eller voro föremål för utredning av säkerhetstjänsten. Någon för D särskilt graverande omständighet hade dock ej framkommit och han fick också omsider — ansökningshandlingarna synas ha förkommit hos socialstyrelsen — den 2 november 1940 uppehållsvisering för sagda år.

På särskilda ansökningar om visering för fortsatt vistelse i Stockholm erhöll D därefter sådan till den 24 december 1941, ehuru kriminalpolisintendenten och överståthållarämbetet tillstyrkt bifall till ansökningarna endast under förutsättning att annan uppehållsort än Stockholm anvisades D.

Då D sökte förlängd uppehållsvisering till och med den 22 december 1942, tillstyrktes ansöknigen av kriminalpolisintendenten och överståthållarämbetet på enahanda sätt som de närmast föregående ansökningarna. Ungefär samtidigt inkom till socialstyrelsen en utav en befattningshavare inom säkerhetstjänsten upprättad promemoria angående D. Innehållet i denna synes ha tillmätts betydelse i socialstyrelsen. I vart fall ändrade vederbörande nu ståndpunkt beträffande D:s vistelseort.

I promemorian anfördes: Under utredningen mot en för sabotage och spionage häktad förutvarande tysk medborgare E hade framkommit, att denne innehade en handling, enligt vilken en tysk kvinna F — som i september 1940 avrest till Tyskland — skulle å viss angiven tid och plats sammanträffa med en annan person. Man kunde antaga, att det var E som skulle möta F — ehuru E förnekat detta. Förutom angående nämnda möte innehöll handlingen uppgifter om viss brevförbindelse, vilken säkerligen hade spionage- och sabotageunderrättelse till syfte, enär i handlingen funnos angivna ett flertal täckord, motsvarande sabotage, sprängning m. m. — Genom förhör med den familj där F bott under sin vistelse här hade framkommit, att hon ofta besökt två personer, tydligen identiska med D och hans fästmö, och man torde vidare kunna säga, »att det är mycket antagligt, att D tillhör samma grupp som E, ehuru intet framgått, som styrkt misstankarna, att E och D umgicks med varandra, men då E stod i så intimt förhållande till F, som framgår av den hos E anträffade handlingen, och hon i sin tur var nära bekant med D och hans fästmö, kan man nog med skäl antaga, att det icke var bara personliga intressen, som förenade F med D».

Socialstyrelsen beslöt — i april 1942 — att bevilja D visering för tiden den 24 december 1941—den 23 juni 1942, gällande från och med den 15 maj 1942 endast för vistelse i Örebro. Efter intervention av en svensk vän, som var konstnärlig ledare för och delägare i en verkstad för konstnärliga metallprodukter i Ystad, ändrades emellertid viseringen till att avse sistnämnda stad. Det framgår av handlingarna att någon upplysning om grunden till förflyttningen från Stockholm icke lämnades vare sig D eller hans fästmö, vilken synes ha avlagt upprepade besök å socialstyrelsen.

Från Ystad, där D uppenbarligen ej alls kunde finna sig till rätta, gjorde han upprepade framställningar att få komma åter till Stockholm, men först i november 1942, sedan han tydligen drabbats av ett nervsammanbrott, fick han tillstånd till en veckas vistelse i Stockholm under förutsättning att han därefter begåve sig till ett nervhem. Väl kommen till Stockholm blev han emellertid intagen på Karolinska sjukhusets psykiatriska klinik, enär han företedde djup depression med

suicidaltankar. Ej förrän i mars 1943 kunde han försöksutskrivras. Efter att den 5 juli 1943 ha utskrivits som frisk anhöll han hos socialstyrelsen om förnyad visering för Stockholm, och sådan har från september 1943, då tillika främlingspass utfärdades, blivit honom beviljad. D hade dessförinnan gjort hänvändelser i sin sak hos åtskilliga personer, och hans fall hade även berörts i en debatt i riksdagens första kammare (kammarens protokoll den 22 maj 1943, nr 18 s. 25).

D har hos undersökningskommissionen begärt undersökning huruvida socialstyrelsen haft rättslig grund för sin åtgärd att icke tillåta honom fortsatt vistelse i Stockholm och om denna åtgärd varit förenlig med vid ifrågavarande tid vanligen tillämpade principer. D har särskilt funnit anmärkningsvärt att något bestämt besked om grunden till förflyttningen icke vid förfrågan lämnats vare sig honom eller hans anlitade ombud. Han har även ifrågasatt att ekonomisk gottgörelse skulle beredas honom på grund av honom genom förflyttningen åsamkade kostnader.

Undersökningskommissionen — som icke upptagit D:s klagomål i vad de avse ersättning för kostnader — anser utredningen i ärendet visa, att beslutet om D:s förflyttning från Stockholm varit grundat på misstankar av löslig art. Ärendet har även ansetts belysande för det i annat sammanhang berörda missförhållandet, att flyktingar i en del fall fått vänta mer än rimlig tid på avgörandet av deras ansökningsärenden samt icke kunnat erhålla besked om orsaken till ändrade dispositioner från socialstyrelsens sida, vilket omöjliggjort bemötande av mot dem framförda misstankar.¹

I detta sammanhang hänvisas jämväl till det fall, för vilket undersökningskommissionen redogjort i avsnittet rörande danska klagomål och som gäller en dansk medborgare, vilken i sagda avsnitt betecknats med bokstaven A.²

Vidare vill undersökningskommissionen här redogöra för ett fall, i vilket uppehållstillstånd för viss ort vägrats en norsk medborgare.

Norske pastorn G, född 1911, hade på grund av sitt motstånd mot den tyska ockupationsmakten i Norge nödgats fly till Sverige tillsammans med sin hustru i mars 1943 och vidarebefordrade därvid hemliga nyheter från norska kyrkan till norska legationen här i riket och svenske ärkebiskopen. Han erhöll uppehållsvisering för hela landet med undantag för de för utlännningar förbjudna områdena. Den 16 maj 1943 skulle ett möte och en del festligheter anordnas i Nynäshamn till förmån för Svenska Norgehjälpen, och sagda organisation hade ställt G till förfogande för hållande av ett tal. Arrangörerna sökte genom upprepade framställningar till socialstyrelsen utverka tillstånd för G att vistas i Nynäshamn sagda dag och komministern Henry Jarenius, som var ordförande i Svenska Norgehjälpens kommitté därstädes, erbjöd sig att personligen ansvara för G:s förehavanden i Nynäshamn före och efter mötet. Socialstyrelsen avslag emellertid ansöknigen om uppehållstillstånd.

Om anledningen härtill har från socialstyrelsen inhämtats: Nynäshamn var förbjudet område för utlännningar på grund av att ett oljeraffinaderi fanns anlagt därstädes. Till följd härav tillfrågades försvarsstaben, som bestämt satte sig emot ansöknigen beviljande trots att intet ofördelaktigt var känt om G och trots att byråchefen Schmidt i socialstyrelsen personligen lade sig ut för G. Nynäshamn betraktades av försvarsstaben som mycket viktigt område, ehuru det icke tillhörde Vaxholms fästnings skyddsområde.

¹ Se sid. 392 o. f. samt sid. 485 o. f. — ² Se sid. 215.

Fallet har berörts i en debatt i riksdagens första kammare (kammarens protokoll den 22 maj 1943, nr 18 s. 19).

Undersökningskommissionen anser — särskilt med hänsyn till syftet med G:s besök och den omständigheten, att finska medborgare enligt vad av det följande framgår utan särskilt tillstånd ägde vistas i Nynäshamn — att framställningen om tillstånd för G att vistas därstädes bort beviljas. Försvarsstatens ställningstagande i detta fall måste framstå som anmärkningsvärt.

Vissa länders medborgare ha varit undantagna från de enligt kungörelser angående utlännings vistelse i vissa delar av riket¹ gällande förbuden för utläningar att vistas inom en del ur militär synpunkt viktiga områden. Detta gäller bland annat finska medborgare, vilka intill den 1 augusti 1944 varit helt undantagna från de i nämnda kungörelser meddelade förbuden. Vidare ha statslösa förutvarande estländska medborgare undantagits från förbud, som gällt vissa områden i Stockholms län samt Gotlands län. Beträffande en del områden av liknande karaktär i Göteborgs och Bohus samt Älvsborgs, Värmlands, Örebro, Kopparbergs, Jämtlands och Västerbottens län ha slutligen norska medborgare, som viss tid varit fast bosatta inom dessa områden, varit undantagna från eljest gällande förbud för utläningar att vistas därstädes.

Nu angivna olikhet i behandlingen av utländska medborgare har ofta påtalats. Så har exempelvis från norska medborgares sida gjorts gällande, att de blivit sämre behandlade än finska medborgare i nu omförmält avseende. I fråga om det ovanberörda ärendet rörande norske medborgaren G har från norsk sida hänvisats till att finska medborgare ägde vistas i Nynäshamn. Från norskt håll har dock icke gjorts någon framställning för att söka ernå utvidgning av norrmännens rätt att vistas inom de för utläningar förbjudna områdena. Genom kungörelse den 15 juli 1944 (SFS nr 529) har ovan omförmälda generella undantagsbestämmelse för finska medborgare hävts och undantag allenast föreskrivits för sådana finska medborgare, som viss tid varit fast bosatta inom en del av de förbjudna områdena. I samma kungörelse ha de s. k. estlandsvenskarna helt undantagits från förbuden. Ny kungörelse angående utlännings vistelse i vissa delar av riket har utfärdats den 15 juni 1945 (SFS nr 314). Denna bygger på samma principer som 1944 års kungörelse, men de förbjudna områdena ha väsentligt begränsats.

Förutom de för utläningarna i allmänhet förbjudna områdena ha funnits särskilda skyddsområden för befästningar eller motsvarande försvarsanläggningar. Till dessa områden ha inga utläningar fått tillträde annat än efter särskilt tillstånd.

I anslutning till vad nu anförts vill undersökningskommissionen redogöra för verkställd utredning i anledning av en anmärkning, som framstälts av länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län angående bristande samarbete mellan länsstyrelsen och socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen beträf-

¹ Kungörelserna SFS 1940 nr 231, 248, 287, 288, 289, 301, 364, 368 och 661, 1941 nr 311 och 742 samt 1943 nr 224.

fande beviljande av uppehållstillstånd för vissa för utläningar förbjudna områden.

I en skrivelse från länsstyrelsen till undersökningskommissionen anföres bland annat följande.

»2. Genom beslut den 8 mars 1944, § 17707, har socialstyrelsen utan att inhämta länsstyrelsens yttrande meddelat norska undersåten H, född den 22 januari 1924, tillstånd att under tiden 6—11 april 1944 vistas i Naverstads kommun. Sedan länsstyrelsen erhållit kännedom härom hemställde länsstyrelsen hos socialstyrelsen att tillståndet måtte återkallas, då det finge anses synnerligen olämpligt att H erhållit uppehållsrätt inom ifrågavarande område. H hade tidigare vistats i Naverstads kommun. Det hade därvid visat sig, att H uppehållit förbindelse med norrmännen och förmedlat kontakt mellan svensk militär och norska kvinnor. En bröder till H hade blivit förflyttad från Vassbotten i Naverstads kommun på grund av olovlig kommunikation. Länsstyrelsen har för övrigt tidigare i yttranden den 29 juli 1942 till socialstyrelsen avstyrkt uppehållsrätt för H i Naverstads kommun.

3. Socialstyrelsen meddelade den 3 juli 1943 utan länsstyrelsens hörande tillstånd för norska undersåten I att under tiden 3 juli—31 augusti 1943 vistas i Bullaren, Naverstads kommun. Den plats där I erhöll tillstånd att vistas är belägen en mil från gränsen. I var tidigare känd för polismyndigheten i orten och länsstyrelsen. Vid ockupationen av Norge bodde I hos sina föräldrar i Norge omedelbart intill riksgränsen. Gränspolisen kände väl till att I umgicks med de tyska soldaterna och att hon dessutom hade bekanta bland den svenska militärposteringen vid gränsen. Så t. ex. hade I den 8 december 1941 påträffats å svenskt område i sällskap med en svensk militär. I hade mycket ofta varit synlig i sällskap med tyska soldater i närheten av deras baracker. Den 17 maj 1943 ankom I till Sverige och uppgav sig då vara politisk flykting. I var då i grossess. Fader till det väntade barnet var enligt I:s uppgift en tysk soldat. Strax efter ankomsten till Bullaren påträffades I i närheten av gränsen. Hon varnades då allvarligt av landsfiskalen i distriktet och syntes därefter ej vid gränsen. Enligt länsstyrelsens förmenande var det synnerligen olämpligt att lämna I tillstånd att vistas i en gränssocken av Naverstads beskaffenhet.

4. I flera fall har utlänningskommissionen respektive socialstyrelsen lämnat tillstånd för större område än vad ansökan avsett eller vad som varit erforderligt. Så t. ex. har då ansökan gällt vistelse inom viss kommun tillstånd lämnats för vistelse inom hela det landsfiskalsdistrikt, inom vilket kommunen är belägen. Ett dylikt förfaringsätt måste — då det gäller gränstrakterna eller länets kustområden — anses såsom synnerligen olämpligt. Följande fall kunna anföras såsom exempel.

a) Tillstånd meddelades av socialstyrelsen för vistelse inom Strömstads landsfiskalsdistrikt den 22 december 1943 för J för tiden 1 januari 1944—21 november 1945, den 30 mars 1944 för K för tiden 10 februari 1944—9 augusti 1944 och den 24 maj 1944 för L för tiden 2 maj 1944—1 november 1944, samtliga norska undersåtar. Länsstyrelsen hade i samtliga dessa fall tillstyrkt uppehållstillstånd för Strömstads stad och Skee kommun. Strömstads landsfiskalsdistrikt omfattar förutom ovannämnda kommuner jämväl Näsinge, Lommelands och Hogdals kommuner, vilka tre kommuner utgöra förbjudet område till och med för andra svenska medborgare än kommunernas orsbefolkning.

b) Tillstånd meddelades av socialstyrelsen för vistelse inom Askims landsfiskalsdistrikt den 22 mars 1944 för danske undersåten M för tiden 22 maj 1944—30 september 1944. I detta fall hade det varit tillräckligt med uppehållsrätt för Askims kommun. Askims landsfiskalsdistrikt omfattade under 1944 förutom Askims kommun Styrso och Västra Frölunda kommuner.»

Den 16 februari 1940 utfärdade Kungl. Maj:t en hemlig kungörelse om vissa åtgärder till skydd för rikets säkerhet vid krig eller krigsfara (skyddskungörelse), i vars 1 § stadgades, att bestämmelserna i 2—23 §§ i kungörelsen skulle träda i tillämpning i den mån Kungl. Maj:t vid krig eller krigsfara, vari riket befunne sig, därom förordnade. Dylikt förordnande utfärdade Kungl. Maj:t genom en hemlig kungörelse den 12 april 1940.

Ur 3 § skyddskungörelsen må citeras följande.

»Kungl. Maj:t vill, när förhållandena därtill föranleda, på framställning av länsstyrelse meddela förbud att uppehålla sig inom viss ort eller visst område för annan än den, som vid förbudets meddelande är fast bosatt inom orten eller området. Sådant förbud gäller dock icke den, som tillhör krigsmakten eller eljest fullgör tjänst vid densamma. Då skäl därtill äro, äger länsstyrelsen eller den myndighet länsstyrelsen förordnar efter samråd med vederbörande militära myndighet meddela undantag från förbudet.

Har Kungl. Maj:t meddelat förbud, som i första stycket sägs, äger länsstyrelse föreskriva, att de personer, vilka enligt vad i nämnda stycke stadgas äga uppehålla sig inom orten eller området och icke tillhöra krigsmakten eller eljest fullgöra tjänst vid densamma, skola till bevis rörande denna rätt vara försedda med av polis- eller militärmyndighet utfärdat tillstånd (militärpass) — — —. Då skäl därtill äro, skall i fråga om utlänning rätt att innehava militärpass förbindas med de villkor övervakningschef inom allmänna säkerhetstjänsten finner erforderliga. Länsstyrelsen förordnar rörande behörighet att utfärda militärpass. — — —

Av länsstyrelse meddelad föreskrift om skyldighet att innehava militärpass skall av länsstyrelsen anmälas för Kungl. Maj:t samt kungöras för allmänheten. I den mån förhållanden, som föranlett länsstyrelsens beslut, anses kunna offentliggöras, skall länsstyrelsen vid kungörandet giva allmänheten sådan kännedom härom, som kan vara ägnad att öka förståelsen för den av länsstyrelsen vidtagna åtgärden.»

Med stöd härav och på framställning av länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län meddelade Kungl. Maj:t enligt socialdepartementets ämbetskrivelse den 21 juni 1940 till länsstyrelsen sådant förbud, som avses i 3 § skyddskungörelsen beträffande socknarna Naverstad, Näsinge, Lommeländ och Hogdal samt östra fjärdingsmannadistriktet av Skee socken.

Sedan undersökningskommissionen hos utlänningskommissionen begärt yttrande över länsstyrelsens ovannämnda skrivelse, har utlänningskommissionen i avgivet yttrande anfört bland annat följande.

»Utlänningskommissionen har vid tillämpningen av de olika kungörelserna om för utlänningar förbjudna områden av flera ärendens handläggning fått den uppfattningen att länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län haft och tillämpat en annan och frikostigare tolkning av bestämmelsernas innebörd än kommissionen. Kommissionen, som med anledning härav sökt genom cirkulär till länsstyrelserna klargöra sin uppfattning, kan icke underlåta att uttrycka sin förvåning över den av länsstyrelsen nu gjorda anmälan. Då emellertid länsstyrelsen icke av de i skrivelsen angivna exemplen dragit några slutsatser, vill även kommissionen begränsa sig till de anförda fallen samt beträffande dessa angiva följande.

2. Av kommissionens handlingar framgår, att H i vart fall från augusti 1938 varit bosatt i Vassbotten, Naverstads socken, men sedan länsstyrelsen — som tidigare tillstyrkt tillståndslämnandet — den 29 juli 1942 avstyrkt vidare till-

stånd, indrogs detta. Omkring två år senare ansökte H direkt hos socialstyrelsen om tillstånd att under tiden den 6—den 11 april 1944 besöka sina å ifrågavarande ort bosatta släktingar. Denna ansökan bifölls av socialstyrelsen utan remiss till länsstyrelsen. Anledningen därtill var dels att tillståndstiden var kort och humanitära skäl talade för bifall och dels att kommissionen var av den uppfattningen, att länsstyrelsens tidigare avstyrkande endast grundade sig på en av landsfiskalen i distriktet i ärendet avgiven rapport. I denna rapport anfördes bland annat följande. 'Av bifogade promemoria framgår, att hon (H) haft kontakt med det å norska sidan stationerade tyska bevakningsmanskapet. Även om hennes uppträdande icke kan rubriceras annat än som oskyldig flirt, torde det icke vara lämpligt, att hon längre tillåtes uppehålla sig inom förbudsområdet.' Tilläggas må, att sedan länsstyrelsen hemställt att det av socialstyrelsen för tiden den 6—den 11 april 1944 meddelade tillståndet skulle indragas, tillståndet även indrogs innan H hunnit använda sig därav. H lär den 7 juli 1945 ha förvärvat svenskt medborgarskap.

3. I ankom till Sverige den 17 maj 1943 och var då i grossess. Första tiden efter ankomsten hade hon anställning som hembiträde i Småland. Den 28 juni 1943 ingav hon till socialstyrelsen en ansökan om tillstånd att under två månader vistas i Bullaren, Naverstads kommun. Till stöd för ansökningen åberopade hon dels att hon väntade sin nedkomst och dels att hon därvid önskade vistas hos en å denna ort boende gift syster. Ansökningen bifölls av socialstyrelsen utan att länsstyrelsens yttrande i ärendet inhämtades. Anledningen därtill var *dels* att densamma ansågs av humanitära skäl icke kunna avslås *dels* att sökandens tillstånd ansågs innebära en viss garanti mot ur säkerhetssynpunkt farlig verksamhet från sökandens sida *dels* ock att, såsom nedan under punkt 4 framhålles, utlänningen för att kunna begagna sig av tillståndet jämväl måste ha tillstånd av länsstyrelsen, enär området vore förbjudet enligt skyddskungörelsen.

4. Under denna punkt har länsstyrelsen anmärkt att tillstånd lämnats för större område än vad ansökan avsett eller vad som varit erforderligt. Länsstyrelsen har framhållit att tillstånd på detta sätt även givits för områden som varit förbjudna till och med för andra svenska medborgare än kommunernas orsbefolkning. Länsstyrelsen synes emellertid vid framställandet av denna anmärkning ha förbisett, att det av socialstyrelsen meddelade tillståndet för område, som varit förbjudet enligt 3 § skyddskungörelsen, icke upphävt förbudet enligt sistnämnda kungörelse, från vilken endast länsstyrelsen ägde meddela dispens. Förhållandet var i själva verket det, att för att en utlänning skulle äga vistas inom ifrågavarande områden fordrades *dels* tillstånd av socialstyrelsen enligt kungörelsen om för utlänningar förbjudna områden och *dels* av länsstyrelsen enligt skyddskungörelsen. I de fall där ansökningen först inkom till socialstyrelsen plögade styrelsen därest omständigheterna voro sådana, att tillstånd skäligen borde lämnas, medgiva dispens från den kungörelse vars tillämpning ankom å styrelsen. Därigenom hade länsstyrelsen möjlighet att direkt avgöra huruvida utlänningen skulle äga vistas även inom område, som vore förbjudet enligt skyddskungörelsen. Annat förfaringssätt från socialstyrelsen skulle föranlett ett synnerligen omfattande remiss- eller ansökningsförfarande.

Beträffande de särskilda av länsstyrelsen under denna punkt berörda fallen må vidare angivas följande.

a 1. J hade tidigare vid två skilda tillfällen haft tillstånd att vistas i Strömstads stad och Skee socken. Vid nu ifrågavarande tillfälle begärde hon förutom nämnda båda områden jämväl Naverstads socken. Ansökan tillstyrktes av vederbörande landsfiskal och landsfogde. Då enligt vad kommissionen hade sig bekant J tidigare icke givit anledning till någon anmärkning, ansåg sig kommissionen kunna bifalla ansökningen trots att länsstyrelsen tillstyrkt endast beträffande de tidigare beviljade områdena.

a 2. K hade sedan den 14 februari 1940 innehaft vederbörligt tillstånd att vistas i Strömstads landsfiskalsdistrikt eller i det senare i detta distrikt ingående Vette landsfiskalsdistrikt. I yttranden den 8 augusti 1942 samt den 2 februari och den 11 augusti 1943 hade länsstyrelsen tillstyrkt tillstånd för detta område. I yttrande den 14 mars 1944 fann sig emellertid länsstyrelsen föranlåten att, utan motivering, begränsa sitt tillstyrkande till att avse endast Skee socken och Strömstads stad. Med hänsyn till länsstyrelsens tidigare yttranden samt till att sökanden haft tillståndet ifråga i närmare fyra år utan anmärkning, fann kommissionen anledning saknas att begränsa tillståndet på sätt länsstyrelsen föreslagit.

a 3. L hade sedan den 1 oktober 1940 innehaft tillstånd att vistas i Vette eller senare Strömstads landsfiskalsdistrikt. Även i detta fall hade länsstyrelsen tidigare tillstyrkt för hela området och lämnade icke någon motivering till sitt yrkande att utlännningen efter att i flera år ha haft tillstånd skulle få detta lokalt begränsat.

4 b. I detta ärende har länsstyrelsens yttrande icke inhämtats. Anledningen därtill var, att ansökningen ingivits till socialstyrelsen av länsarbetsnämnden i Göteborgs och Bohus län samt att av densamma framgick, att M vore anställd vid länsarbetsnämndens utlänningsavdelning, vilket betraktades som tillräcklig garanti för M.»

Länsstyrelsen, som beretts tillfälle att yttra sig över vad utlänningskommissionen sålunda anfört, har ytterligare anfört:

»Socknarna Naverstad, Näsinge, Lommeland och Hogdal samt östra fjärdingsmannadistriktet av Skee socken ha under tiden från och med den 10 juli 1940 till och med den 24 juni 1945 utgjort förbjudna områden för andra än kommunernas ortsbefolkning på grund av Kungl. Maj:ts jämlikt 3 § skyddskungörelsen meddelade beslut av den 21 juni 1940.

Utlänningskommissionen vill nu göra gällande att av den centrala utlänningsmyndigheten meddelat tillstånd för utlännning att vistas inom ifrågavarande område icke upphävt det jämlikt 3 § skyddskungörelsen meddelade förbudet, från vilket enligt utlänningskommissionens förmenande endast länsstyrelsen ägde bevilja dispens. Länsstyrelsen kan icke dela denna uppfattning. Såväl länsstyrelsen som vederbörande polismyndigheter har ansett av den centrala utlänningsmyndigheten med stöd av Kungl. Maj:ts kungörelse angående utlännings vistelse i vissa delar av riket meddelat dispens för utlännning att vistas inom ifrågavarande socknar och sockendel icke erfordra komplettering med särskild dispens av länsstyrelsen. Länsstyrelsen anser sig ha haft stöd för denna sin uppfattning dels däri att den centrala utlänningsmyndigheten i fråga om utlänningsärenden i allmänhet är en länsstyrelserna överordnad myndighet och dels i den omständigheten att förordnandet jämlikt 3 § skyddskungörelsen tillkommit såsom en komplettering till kungörelsen angående utlännings vistelse i vissa delar av riket samt huvudsakligen avsett att förhindra besök inom ifrågavarande områden av svenska undersåtar, som ej vore välkända eller ej hade något skäl för vistelse därstädes. Vid prövningen av ansökningar om beviljande av dispens från de båda förbuden har länsstyrelsen tillämpat samma riktlinjer med den åtskillnaden att för beviljande av dispens för utlännning att vistas inom nu ifrågavarande socknar och sockendel fordrats alldeles särskilda skäl. Även vederbörande utlännning har tydligen varit i den tro att något ytterligare tillstånd utöver den centrala utlänningskommissionens dispens ej erfordrats och häri har han säkerligen styrkts av tillståndsbegärens avfattning, varpå länsstyrelsen bilägger ett exempel. Länsstyrelsen har sålunda icke i något enda fall från utlännning, som av den centrala utlänningsmyndigheten erhållit dispens för att vistas inom ifrågavarande socknar, erhållit begäran om dispens från det jämlikt 3 § skyddskungörelsen meddelade förbudet.

Därest den centrala utlänningsmyndigheten varit av den uppfattningen att även länsstyrelsens dispens erfordrats, hade väl den centrala utlänningsmyndigheten sedan densamma avgjort ärendet, bort överlämna handlingarna till länsstyrelsen eller ock i tillståndsbeviset gjort utlännningen uppmärksam på att han varit skyldig att söka tillstånd även hos länsstyrelsen. Så har emellertid ej skett. Vad utlänningskommissionen i detta sammanhang yttrat om undvikande av ett omfattande remiss- och ansökningsförfarande, förefaller länsstyrelsen under sådana förhållanden högst egendomligt.

Det är riktigt såsom utlänningskommissionen framhållit att länsstyrelsen i många fall varit frikostigare vid meddelandet av tillstånd för utlännningar att besöka förbjudna områden. Detta har berott på att länsstyrelsen vid avgörandet av dessa ärenden tillämpat en individuell prövning i stället för att lägga formella och schematiska principer som grund för tillståndsgivningen.»

Av länsstyrelsen åberopat exempel å tillståndsbevis har följande lydelse.

»Dispens från förbud jämlikt kungl. kungörelsen nr 224/43 att vistas i Strömstad, Göteborgs och Bohus län, meddelats för tiden 17 januari 1945—30 juni 1945. Stockholm den 17 januari 1945.

Statens utlänningskommission.»

Vid förfrågningar hos olika befattningshavare i utlänningskommissionen har undersökningskommissionen erhållit följande upplysningar.

Den centrala utlänningsmyndigheten har fått del av skyddskungörelsen, men föredragandena ha icke delgivits densamma. Några befattningshavare kände dock till att personer, som önskade uppehålla sig på exempelvis vissa platser i Jämtland, måste vara utrustade med särskilda passerkort. Officiella besked om sådana förbudsbeslut, som meddelats med stöd av 3 § skyddskungörelsen, ha icke lämnats den centrala utlänningsmyndigheten. Då en ansökning inkom till den centrala utlänningsmyndigheten om tillstånd för en utlännning att vistas inom förbjudet område, inhämtades rutinmässigt yttrande från försvarsstaben utom i sådana fall, där det från början utan vidare stod klart, att ansökningen skulle avslås.

Undersökningskommissionen. Avfattningen av den centrala utlänningsmyndighetens tillståndsbevis måste ha bibringat vederbörande utlännningar den uppfattningen, att tillstånd från vederbörande länsstyrelse icke därutöver erfordrades. De otillfredsställande förhållanden, som härigenom uppkommit, synas väsentligen ha haft sin grund i skyddskungörelsens hemliga natur. Att den centrala utlänningsmyndigheten vid sin tillståndsgivning icke hänvisat sökandena att inhämta tillstånd jämväl av länsstyrelsen, synes sammanhänga med att de befattningshavare, som haft att föredraga hithörande ärenden, saknat kännedom om skyddskungörelsen och i vart fall ej vetat för vilka områden förbud enligt densamma gällde. Enligt undersökningskommissionens mening borde föredragandena ha erhållit del av såväl skyddskungörelsen som de med stöd därav utfärdade ämbetsskrivelserna rörande förbjudna områden.

Arbetstillstånd. Intill den 19 mars 1943 skulle varje utlännning, som önskade taga arbete i riket, ha särskilt arbetstillstånd (arbetsvisering). Genom kungörelse nämnda dag (SFS nr 103) förordnade Kungl. Maj:t, att utlännning utan hinder av bestämmelsen om arbetstillstånd finge antaga och inneha

arbetsanställning såsom skogs-, jordbruks- eller torvarbetare, dock icke i befälsställning eller med förvaltningsuppgifter.

Under hösten 1943 hade på grund av den stora tillströmningen av flyktingar, särskilt norska och danska, uppkommit en besvärande stockning i utlänningsmyndighetens behandling av ansökningar om arbetstillstånd, och angelägenheten att ytterligare lätta arbetstillståndsvånget framträdde allt starkare. En sådan ytterligare lättnad genomfördes den 1 oktober 1943. Genom en kungörelse samma dag (SFS nr 716) medgavos nämligen danska, finska, isländska och norska medborgare rätt att taga vilken arbetsanställning som helst utan att inneha arbetstillstånd. Detsamma skulle gälla för de s. k. estlandssvenskarna. Beträffande andra utläningar skulle den tidigare medgivna befrielsen från arbetstillståndsvång i fråga om vissa arbeten fortfarande gälla, varvid befrielsen utsträcktes att avse även husligt arbete. Genom kungörelse den 27 oktober 1944 (SFS nr 713) utsträcktes de för medborgare i de nordiska länderna stadgade förmånerna att avse jämväl medborgare eller statslös förutvarande medborgare i Estland, Lettland eller Litauen, som innehade svenskt främlingspass.

Beträffande tillämpningen av bestämmelserna om arbetstillstånd (arbetsvisering) gäller liksom i fråga om bestämmelserna om uppehållsvisering, att undersökningskommissionen icke verkställt någon allmän granskning. Endast i ett fåtal fall har till undersökningskommissionen inkommit klagomål över vägrat arbetstillstånd.

Från norskt håll har påpekats, att det i många fall tagit så lång tid för den centrala utlänningsmyndigheten att bevilja arbetstillstånd att, då tillstånd slutligen beviljades, anställningen ej längre stått öppen för sökanden. Vad som framkommit vid undersökningskommissionens utredning i olika flyktigärenden ger anledning antaga, att påpekandet är riktigt, ehuru kommissionen icke påträffat något fall, där detta varit tillämpligt just på en norrman. I detta avseende hänvisas till härefter följande redogörelse rörande dröjsmål vid utlänningsmyndighetens behandling av flyktigärenden.

I fråga om anvisning av arbeten åt olika kategorier av utläningar har undersökningskommissionen uppmärksammat, att flyktingar särskilt under en tidigare period stundom hänvisats till arbeten, för vilka de varit fysiskt mindre lämpade.

VI. Ärendens formella behandling hos socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen.

Dröjsmål vid ärendenas behandling. Undersökningskommissionen har mottagit förhållandevis många klagomål över dröjsmål vid socialstyrelsens respektive utlänningskommissionens behandling av ärenden angående utläningar. Klagomålen ha avsett ärenden av olika slag exempelvis sådana som gällt utfärdande av främlingspass, arbetsviseringar samt permissioner ävensom ärenden angående friskrivning av flyktingar från förläggning.

I fråga om dröjsmål vid handläggning av ärenden rörande fortsatt hållande av flyktingar i förvar hänvisas till den särskilda redogörelse härför, som lämnats i det föregående¹.

Utläningar, som klagat över dröjsmål vid behandling av *ansökningar om främlingspass*, ha framhållit, att det i många fall varit förenat med stor olägenhet för dem att nödgas under lång tid, i vissa fall flera månader, vänta på att få passen utlämnade. Så har exempelvis efter anmälan av *tyske medborgaren Fritz Benner, född 1906*, konstaterats, att socialstyrelsen, efter det Benner i oktober 1938 till styrelsen ingivit ansökan om främlingspass, icke — trots upprepade påminnelser från Benners sida — fattat beslut i ärendet förrän i det närmaste ett år efter ansökningens ingivande eller den 26 september 1939, då ansökningen bifölls, och sedermera icke expedierat passet förrän efter ytterligare nära ett halvt år eller i början av mars 1940. Enligt av Benner lämnad uppgift gick han på grund av dröjsmålet i passärendet *missa* om en utlovad arbetsanställning såsom textilarbetare i Borås. Detta fall har utförligt kommenterats i tidningen »Arbetaren» för den 9 april 1940 och även berörts i senare nummer av samma tidning. Vidare har en estnisk flykting, som till undersökningskommissionen framfört klagomål bland annat över dröjsmål vid expediering av utlänningskommissionens beslut rörande främlingspass för honom själv och flera andra estniska flyktingar, uttalat, att den långsamma expedieringen av passen *villat* vederbörande utläningar.svårigheter i olika avseenden.

Vissa utläningar, som till undersökningskommissionen framfört klagomål över långsam behandling av *ansökningar om uppehålls- och arbetstillstånd*, ha gjort gällande, att det dröjsmål, som påtalats, förhindrat vederbörande att erhålla arbetsanställningar, som eljest skulle stått dem till buds, eller medfört att vederbörande nödgats lämna innehavd anställning.

Ett exempel på dröjsmål vid handläggning av *permissionsansökningar* utgör det fall, för vilket redogörelse lämnats i avsnittet angående norska och danska samarbetsmän och som avser en å Hälsingmoförläggningen intagen norsk medborgare, vilken i sagda avsnitt betecknats med bokstaven B.²

¹ Se sid. 259 o. f. samt sid. 282 o. f. — ² Se sid. 246.

Dröjsmål vid behandling av ärende rörande *friskrivning från förläggning* har i anmälan till undersökningskommissionen påtalats av en estnisk flykting, vilken omhändertogs å förläggning i mitten av augusti 1944 och, ehuru frågan om hans friskrivning upptogs till behandling av utlänningskommissionen i mitten av december samma år, icke utskrevs från förläggningen förrän i mitten av april 1945. Ett annat fall av liknande slag, i vilket undersökningskommissionen verkställt utredning, gällde en dansk medborgare, vilken omhändertogs i förläggning enligt beslut av utlänningskommissionen i början av januari 1945 och den 23 februari samma år ingav ansökning om utskrivning från förläggningen. Handläggningen av detta ansökningsärende slutfördes först i slutet av maj 1945. Ytterligare ett fall, i vilket handläggningen av ärende rörande utskrivning av en flykting från förläggning tagit påfallande lång tid i anspråk har refererats i avsnittet angående danska klagomål. Vederbörande flykting har i sagda avsnitt betecknats med bokstaven Å.¹

I två fall ha till undersökningskommissionen framförts klagomål över att flyktingar, vilka hos utlänningskommissionen hemställt om åtgärder för att de skulle beredas erforderlig sjukvård av särskilt slag, i det ena fallet alls icke och i det andra fallet först efter fem månader erhållit besked från utlänningskommissionen. För det förstnämnda fallet har redogörelse lämnats i avsnittet angående norska och danska samarbetsmän, i vilket avsnitt vederbörande flykting betecknats med bokstaven C.²

I en del fall har påtalats, att handläggning av ansökningsärende tagit förhållandevis lång tid i anspråk, oaktat sökanden under åberopande av särskilda skäl framhållit, att ärendet vore av brådskande natur.

Vid den utredning, som undersökningskommissionen verkställt i anledning av klagomål av ovan omförmålt slag, har från utlänningskommissionen inhämtats yttrande rörande handläggningen av passärenden, i vilket yttrande bland annat anförts följande.

På grund av sammansättningen av de flyktinggrupper, som under utlänningskommissionens verksamhetstid ankommit till landet, och omständigheterna därvid hade växlande former för passexpediering tillämpats under olika tider och för skilda flyktinggrupper. Att passexpedieringen måst ske på *varierande* sätt hade berott bland annat därpå, att vissa flyktingar, t. ex. *norska, danska, holländska, franska och belgiska* medborgare, erhållit pass genom sina respektive hemländers härvarande beskickningars försorg. Sedan dessa pass blivit utställda, hade de i regel av beskickningarna ingivits direkt till utlänningskommissionen för visering, varefter passen genom kommissionens försorg expedierats till vederbörande flyktingar. Sådana omständigheter, som huruvida flyktingarna i regel vistats i karantänsläger, mottagningsläger, genomgångsläger eller i enskilda hem, hade även påverkat formerna för passexpedieringen.

För utlännning, som icke kunde erhålla hemlandspass, ägde utlänningskommissionen enligt gällande bestämmelser utställa främlingspass. I regel skedde detta först efter det viss utredning genom polismyndighets försorg företagits rörande utlänningsens förhållanden. Beslut i ärendet fattades därefter av chefen för kommissionens passbyrå efter förredragning av någon av byråns tjänstemän. Passet utskrevs därefter och expedierades genom en särskild avdelning å byrån.

¹ Se sid. 214. — ² Se sid. 246.

Beträffande de statslösa flyktingarna från de baltiska länderna, vilka ankommo till Sverige hösten 1944, hade förhållandena nödvändiggjort anordnandet av en särskild avdelning för passexpedieringen. Under en tid av några månader hade hit till landet anlant över 25 000 flyktingar, för vilka främlingspass skulle utfärdas. I tillfälligt anskaffade lokaler, vilka vid flera tillfällen måst bytas, hade anordnats en särskild passexpedieringsavdelning, där extra personal, uppgående till ett sjuttiototal personer, sysselsatts med passutskrivning och protokollföring av besluten i de skilda ärendena. På grund av ärendenas mängd och då personalen av naturliga skäl från början helt saknat rutin, hade behandlingen av samtliga ärenden tagit i anspråk en tid av några månader.

Då de baltiska flyktingarna anlände till Sverige, hade det ansetts nödvändigt att för dem föreskriva karantänsbehandling i särskilda läger. Därjämte hade flyktingarna gjorts till föremål för särskild polisundersökning. Dessa förhållanden hade medfört, att flyktingarna varit nödsakade att under avsevärd tid vistas å läger även om de i undantagsfall haft möjlighet att genom släktingar eller vänner eller på annat sätt skaffa sig enskild bostad. På grund av smittosamma epidemier och för att underlätta den under lägertiden pågående verksamheten att förbereda arbetsanställningar i Sverige åt flyktingarna i fråga hade ständiga omflyttningar av lägerklientelet måst äga rum. Härav hade uppkommit vissa svårigheter att hålla ett aktuellt register över flyktingarnas vistelseort vid skilda tidpunkter. Dessa svårigheter hade i sin tur medfört, att utsändandet av de färdiga passen till vederbörande flyktingar ibland kunnat dröja avsevärd tid, då man icke velat riskera att något pass förkomme eller bleve liggande å förläggning, där vederbörande flykting icke längre uppehölle sig.

Det förhållandet att en flykting icke erhållit sitt pass hade emellertid icke utgjort hinder för denne att — sedan karantänstiden utgått och polisundersökningen avslutats — taga arbetsanställning i Sverige. Utlänningskommissionen hade nämligen, då tillströmningen av baltiska flyktingar hösten 1944 började öka, träffat en överenskommelse med arbetsmarknadscommissionen, som gått ut på att länsarbetsnämnderna skulle utfärda s. k. resebevis för flyktingar, vilka önskade taga arbetsanställningar men ännu icke erhållit pass. Efter det passen färdigställdes, hade de översänts till vederbörande länsarbetsnämnd, som expedierat dem till flyktingarna under de i resebevisen angivna adresserna. Länsarbetsnämnderna hade vidare i samarbete med vederbörande kristidsstyrelser ombesörjt att flyktingarna, då de lämnade lägren, erhöle inköpskort för ransonerade varor samt att anteckning om dessa inköpskort verkställdes i passen.

I fråga om behandlingen av förenämnde Fritz Benners ansökning om främlingspass har från utlänningskommissionens sida på undersökningskommissionens förfrågan meddelats, att ingen av de tjänstemän, som tagit befattning med ärendet, numera kunde erinra sig anledningen till att behandlingen av ansökningen och expedieringen av passet tagit så lång tid i anspråk, som ovan angivits. Möjligen kunde — enligt utlänningskommissionens mening — den omständigheten ha inverkat, att vid ifrågavarande tid främlingspass icke plägat utställas, förrän vederbörande erhållit lämplig arbetsanställning på av polismyndigheten och försvarsstaben godkänd plats.

Beträffande behandlingen av ansökningar om arbetstillstånd har en befattningshavare i utlänningskommissionen lämnat bland annat följande upplysningar.

Den normala omloppstiden för ärenden av nämnda slag hade varit omkring sex veckor, räknat från ansökningens ankomst till utlänningsmyndigheten till tidpunkten för beslutets expediering. I de fall då ärendena varit brådskande hade

dock tiden för behandlingen kunnat nedbringas väsentligt. Ärendena hade emellertid kunnat fördröjas genom remisser till olika myndigheter. Besked om beviljad arbetsvisering hade vederbörande utlänningsmyndigheterna som regel erhållit allenast genom att passet, försett med bevis därom, översänts till honom.

I vissa fall — detta gäller särskilt ärenden angående baltiska flyktingar — har av undersökningskommissionen verkställd utredning givit vid handen, att anledningen till att vederbörande flykting fått mottaga sitt pass påfallande lång tid efter det ansökning därom ingivits, varit den att myndigheterna vid tiden för passets utfärdande saknat uppgift om flyktingens vistelseort.

Att dröjsmål förekommit jämväl vid behandling av vissa ärenden rörande arbetstillstånd, vilka av särskilda skäl varit av brådskande art, torde ha sin förklaring däri, att ansökningarna i fråga av förbiseende icke särskilts från ansökningar av mindre brådskande natur och på grund därav icke, såsom vederbort, handlagts i förtur.

Även i ett mindre antal andra fall torde, att döma av vad som framkommit vid undersökningskommissionens utredning, dröjsmål vid ärendenas behandling vara att tillskriva förbiseende eller glömska av vederbörande föredragande hos den centrala utlänningsmyndigheten.

Enligt vad som framgått av undersökningskommissionens utredning beträffande dröjsmål vid behandling av ärenden rörande friskrivning av flyktingar från förläggning, har det i vissa fall inträffat, att dylika ärenden under påfallande lång tid varit vilande i avbidan på yttrande som utlänningsnämnden haft att avgiva till utlänningskommissionen. Anledningen till dröjsmål vid utlänningsnämndens behandling av vissa ärenden har uppgivits vara att nämndens arbetsbelastning tidvis varit alltför stor.

Undersökningskommissionen har såsom av det föregående framgår kunnat konstatera, att anmärkningsvärt långa dröjsmål icke sällan förekommit vid den centrala utlänningsmyndighetens behandling av ärenden av olika slag. Dylika dröjsmål måste i många fall ha varit förenade med olägenheter för vederbörande utlänningsmyndigheter, och uppenbart är att dröjsmålen under alla förhållanden varit ägnade att skapa irritation bland de berörda flyktingarna.

I allmänhet torde dröjsmålen ha varit att tillskriva olika samverkande omständigheter, vilka förorsakat att den centrala utlänningsmyndighetens arbetsbelastning tidvis blivit så stor, att ärendenas handläggning icke kunnat ske så snabbt som varit önskvärt. Sålunda har uppenbarligen under vissa perioder inträffad kraftig ökning av flyktingströmmen till Sverige medfört att under samma perioder antalet flyktingärenden stigit i mycket hög grad. Svårigheter ha också förelegat i fråga om anställande av personal och anskaffande av erforderliga tjänstelokaler. Undersökningskommissionen har icke ansett sig kunna göra något allmänt uttalande i frågan huruvida trots nu angivna omständigheter dröjsmål vid ärendenas behandling skulle kunnat undvikas med anlitande av de resurser, som ställts till den centrala utlänningsmyndighetens förfogande.

I vissa enskilda fall har emellertid — även om hänsyn togs till nu berörda svårigheter i arbetet — tillfredsställande förklaring till inträffade dröjsmål icke kunnat lämnas. Sålunda kan exempelvis i fråga om ovan omförmälda ärende angående tyske medborgaren Fritz Benners ansökning om främlingspass framhållas, att i varje fall intill tiden för krigsutbrottet hösten 1939 antalet utläningar i vårt land icke var större än att även med utlänningsmyndighetens dåvarande organisation dylika ansökningar bort kunna behandlas inom rimlig tid. Dröjsmålet med beslutet om Benners främlingspass kan icke, såsom utlänningsmyndigheten ifrågasatt, förklaras med att möjlighet att bereda Benner lämplig anställning avvaktats, eftersom Benner, enligt vad han själv i april 1939 framhållit i brev till socialstyrelsen, sedan flera månader haft möjlighet att taga anställning såsom textilarbetare i Borås. Under alla förhållanden borde själva utfärdandet av främlingspasset, sedan beslut därom fattats, kunnat ske utan nämnvärd tidsutdräkt. Någon motsvarighet till det dröjsmål, som konstaterats i nu omförmälda ärende, har undersökningskommissionen icke kunnat finna i andra ärenden av liknande slag. Undersökningskommissionen har med hänsyn till vad nu anförts funnit att — även om det här gäller ett isolerat fall — berättigad anmärkning kan riktas mot utlänningsmyndighetens handläggning av ärendet i fråga.

Jämväl i ett mindre antal andra fall torde — även om hänsyn togs till rådande arbetsbelastning — med fog kunna anmärkas, att den centrala utlänningsmyndighetens handläggning icke skett tillräckligt snabbt. Särskilt gäller givetvis denna anmärkning de ärenden, i vilka dröjsmål berott på förbiseende eller glömska från vederbörande befattningshavares sida.

Slutligen synes det kunna anmärkas att tillbörlig hänsyn icke alltid tagits till att ärenden, i vilka vederbörande flyktingar på grund av sjukdomsfall eller andra särskilda omständigheter hemställt om brådskande handläggning, bort behandlas med förtursrätt.

Påståenden att handlingar förkommit hos socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen. Enligt de meddelade direktiven har undersökningskommissionen haft att granska klagomål över att handlingar, som haft avseende å flyktingar, förkommit under det de omhänderhafts av de svenska myndigheterna. Till kommissionen ha inkommit åtskilliga mot socialstyrelsen och utlänningskommissionen riktade klagomål av dylikt slag.

I vissa fall har den utredning, som kommissionen i anledning av dessa klagomål verkställt, givit vid handen, att fog saknats för de framställda anmärkningarna.

I ett fåtal fall har undersökningskommissionen kunnat konstatera, att handlingar i utlänningsärenden, exempelvis pass och andra legitimationshandlingar, polisrapporter och brev, förkommit eller för någon tid förlagts utan att det dock kunnat närmare utredas på vad sätt detta skett.¹

¹ Jfr. sid. 383.

Med hänsyn till vad som framkommit i ett av undersökningskommissionen utrett ärende angående förkommen handling synes det kunna ifrågasättas, huruvida kontrollen över utlänningsmyndighetens expediering av handlingar varit fullt tillfredsställande. Nämda ärende har gällt en tjeckoslovakisk medborgare, som i samband med att han hos socialstyrelsen sökt förlängd uppehållsvisering, till styrelsen ingivit ett för honom utfärdat hemlandspass och därvid erhållit kvitto å detta. Sedermera befanns, att passet icke kunde återfinnas hos styrelsen. Vederbörande föredragande har meddelat undersökningskommissionen, att påståendet att passet förkommit hos socialstyrelsen icke kunde bestridas, men att det dock icke vore helt uteslutet att utläningen i fråga vid något tillfälle återfått passet från styrelsen, som icke uppställde återställande av passkvitto som villkor för återlämnande av pass till flyktingarna.

Under sin granskning av olika utlänningsärenden har undersökningskommissionen vidare i ett och annat fall funnit, att i den hos socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen upprättade dossieren angående viss flykting saknats någon eller några handlingar rörande flyktingen, vilka regelmässigt bort vara infogade i dossieren. Kommissionen har jämväl funnit exempel på att handlingar rörande en viss flykting av förbiseende infogats i dossier angående annan flykting.

Undersökningskommissionen. Vid kommissionens utredning i anledning av inkomna anmälningar har endast i ett fåtal fall konstaterats, att handlingar i utlänningsärenden förkommit eller förlagts hos den centrala utlänningsmyndigheten. Dessa fall torde kunna förklaras av arten och omfattningen av myndighetens verksamhet, den arbetsanhopning, som tidvis förekommit, och de svårigheter som förelegat med avseende å anställning av personal och anskaffande av lämpliga tjänstelokaler. Någon omständighet, som givit anledning misstänka att de sålunda förkomna handlingarna kommit i orätta händer, har icke framkommit. Det av utlänningsmyndigheten tillämpade förfarings sättet att utan kvitto utlämna av myndigheten omhändertagna pass har undersökningskommissionen funnit otillfredsställande.

Formella felaktigheter vid socialstyrelsens respektive utlänningskommissionens handläggning av utlänningsärenden. Undersökningskommissionen vill här till en början erinra om att frågan huruvida felaktigheter förekommit beträffande utlänningsars hållande i förvar behandlas i ett annat avsnitt av betänkandet¹.

Under sitt arbete har undersökningskommissionen i några andra fall uppmärksammat smärre formella felaktigheter i socialstyrelsens respektive utlänningskommissionens beslut eller vid expediering därav.

Dessa fall refereras i det följande. Antalet fall, i vilka dylika felaktigheter konstaterats, är ringa i förhållande till hela det av undersökningskommissionen granskade materialet.

¹ Se sid. 259 o. f. samt sid. 282 o. f.

En statslös flykting, f. d. tysk medborgare, som beviljats uppehållstillstånd, gällande för Kronobergs län, anhöll i en till socialstyrelsen den 5 oktober 1944 ingiven ansökan att för vinnande av bättre utkomstmöjligheter få uppehållstillstånd även för Jönköping. Framställningen bifölls emellertid icke.

Vid personligt besök, som omförmälde utlännning avlade hos vederbörande föredragande i utlänningskommissionen i början av juli 1945, ställdes emellertid utvidgning av uppehållstillståndet i utsikt, och föredraganden meddelade också i anslutning därtill beslut om att uppehållstillståndet skulle för tiden den 2 juli—den 2 december 1945 gälla för hela landet utom Stockholms stad och län, Göteborg och Malmö. Enligt vad som framkommit vid undersökningskommissionens utredning hade detta beslut emellertid ännu i mitten av augusti 1945 icke expedierats. Föredraganden, som kort efter beslutets meddelande börjat sin semester, synes ha dessförinnan lämnat anvisning om att beslutet skulle expedieras till utlänningsen. Enligt dennes utsago hade dröjsmålet med expedieringen av beslutet omöjliggjort förverkligande av hans planer att flytta till Jönköping.

I följande fall har socialstyrelsens beslut blivit felaktigt på grund av att vederbörande föredragande haft oriktig uppfattning i frågan huruvida viss ort vore förbjudet område för utlännningar.

En kvinnlig tysk flykting var anställd hos en i Göteborg bosatt familj, som hade sommarbostad inom Sätila socken i Älvsborgs län. I juni 1941 ingavs till socialstyrelsen ansökan om tillstånd för henne att under sommarmånaderna uppehålla sig i Sätila. Ansökningen tillstyrktes av vederbörande landsfiskal och länsstyrelse men avslogs av socialstyrelsen den 21 juni 1941.

Sedan hon i början av juli 1941 hos socialstyrelsen begärt omprövning av saken, meddelade styrelsen den 1 augusti 1941 att »styrelsens beslut den 21 juni 1941 att vägra uppehållsrätt i Sätila numera upphävt, sedan det framkommit, att den ort som i ansökningen avsågs icke är att hänföra till för utlännningar förbjudna områden».

Vederbörande föredragande i socialstyrelsen har på undersökningskommissionens förfrågan uppgivit, att omförmälda ansökan till en början lämnats utan bifall på grund av att föredraganden felaktigt antagit, att Sätila socken vore för utlännningar förbjudet område.

Vid granskning av klagomål, som en norsk flykting framfört till undersökningskommissionen, har iakttagits, att en inom utlänningskommissionen praktiserad metod att i och för upprättandet av beslutsprotokoll angående internering hänvisa till visst standardformulär kunnat leda till att protokollet kommit att innehålla oriktig motivering för interneringsbeslut.

I det fall, som nu åsyftas, angavs i utlänningskommissionens protokoll över interneringsbeslut av den 24 oktober och den 22 november 1944 — i överensstämmelse med en i standardformulär förekommande ordalydelse — att vederbörande norske flykting »i sitt hemland upprepade gånger undergått frihetsstraff för brott och det skäligen kunde befaras, att han skulle komma att här i riket fortsätta brottslig verksamhet».

Angående vederbörandes bestraffning i hemlandet förelåg emellertid endast flyktingens egen uppgift vid ankomsten hit till riket, att han av en tysk krigsdomstol blivit dömd till 5¹/₂ års tukthusstraff för förnärmelse av tyska försvarsmakten genom nedsättande propaganda och lyckats fly från det fängelse, där han avtjänade straffet.

Interneringsbesluten i fråga voro i själva verket föranledda av befogade anmärkningar mot vederbörandes uppförande under vistelsen här i landet.

Slutligen har undersökningskommissionen uppmärksammat följande fall, då ett passärende till följd av glömska icke slutförts av den centrala utlänningsmyndigheten.

En norsk medborgare, vilken var intagen å Smedsboförläggningen och utskrevs därifrån i början av juni 1944 samt därvid beviljades uppehållstillstånd för Torsåkers landsfiskalsdistrikt, hade här i landet förlorat sitt hemlandspass. Med anledning härav utfärdade förläggningsschefen i samband med utskrivningen en tillfällig legitimationshandling för norrmannen, i vilken handling angavs, att denne sedermera skulle erhålla främlingspass direkt från socialstyrelsen. Den 15 juni 1945, då han utreste ur riket, hade han emellertid allttjämt icke erhållit något pass.

Av den angående norrmannen hos socialstyrelsen upprättade dossieren framgår, att styrelsen i skrivelse den 15 juni 1944 till landsfiskalen i Torsåkers distrikt infortrat norrmannens pass för instämpling av beslutet om uppehållsvisering, därvid emellertid landsfiskalen i svarsskrivelse den 21 i samma månad åberopat den i förenämnda legitimationshandling antecknade uppgiften att vederbörande, på grund av att hans hemlandspass förkommit, skulle erhålla främlingspass från styrelsen.

Från utlänningskommissionen har inhämtats, att norrmannen rätteligen icke skulle erhållit främlingspass utan ett hemlandspass i stället för det som förkommit, men att passfrågan, efter det landsfiskalens skrivelse inkommit, råkat i glömska och sedermera icke aktualiserats.

Fråga om uppgifter om flyktingars »ras». Undersökningskommissionen vill i detta sammanhang lämna redogörelse för en utredning, som kommissionen på förekommen anledning verkställt för att utröna i vad mån svenska myndigheter, som haft att handlägga flyktingärenden, inhämtat uppgifter om flyktingars ras.

Svenska Israelsmissionen har till undersökningskommissionen anmält att i visst från utlänningskommissionen härrörande arbetsmaterial flyktingar voro indelade i »mosaiska» flyktingar och »politiska» flyktingar. Bland de mosaiska flyktingarna hade upptagits även kristna flyktingar av judisk börd. Israelsmissionen ville framhålla, att denna terminologi icke vore riktig, enär begreppet »mosaisk» hänförde sig till religion och icke till ras. Enligt missionens mening vore uttrycket »rasförföljda» mera lämpligt.

Från utlänningskommissionen har upplysts, att socialstyrelsen eller utlänningskommissionen icke fordrat att flyktingar skulle lämna uppgift om folkras. I socialstyrelsens (utlänningskommissionens) formulär för ansökan om uppehållstillstånd förekommer däremot en fråga om vederbörandes religion. I formuläret för ansökan om främlingspass har denna fråga ej ansetts böra uppställas. I samband med uppläggandet av dossier för en flykting, som inkommit till riket, ha vederbörandes viktigaste personalia antecknats på ett särskilt kort, under den senare tiden på ett plåttryck. Då av flyktingens handlingar framgått, att han vore av judisk ras, har kortet eller plåttrycket försetts med beteckningen »m» på särskild plats. På samma sätt ha korten för de flyktingar, vilka av utlänningskommissionen betecknats som politiska, försetts med bokstaven »p», korten för svenskfödda med »s» och korten för krigsbarn med »kb». En kombination av flera av dessa egenskaper har markerats med exempelvis »mp». Därest uppgift om flyktingens judiska ras framkommit genom handlingar, som inkommit först senare under flyktingens vistelse i landet, ha korten i efterhand kompletterats med nämnda bokstavs-beteckning. Det har emellertid framhållits, att beteckningen så

till vida icke varit fullt tillförlitlig, som det icke alltid av handlingarna framgått huruvida en flyktning vore av judisk börd.

Ifrågavarande uppgifter ha av den centrala utlänningsmyndigheten ansetts vara av värde när det gällt planerande av hjälpåtgärder och för att kunna stå frågande organisationer till tjänst. Uppgifterna ha även tjänat det praktiska syftet att ligga till grund för socialstyrelsens utlänningsstatistik. Denna statistik, som offentliggjorts i publikationen »Sociala meddelanden», har bland annat innehållit uppgift om antalet utlännningar, vilka vid viss tidpunkt innehade av socialstyrelsen beviljade uppehålls- och arbetstillstånd. Därvid ha särskilda siffror angivits för varje nationalitet, varjämte under tiden augusti 1939—augusti 1943 halvårsvis angivits huru stort antal av varje nationalitet som belöpte på »judar» och på »politiska flyktingar». Efter augusti 1943 har uppgift om antalet för judar beviljade uppehålls- och arbetstillstånd icke intagits i statistiken, ej heller har någon annan officiell uppgift härom offentliggjorts, emedan uppgifterna befunnits osäkra eller ofullständiga. Förfaringssättet att vid antecknande av flyktingarnas viktigaste personalia på särskilda kort eller plåttryck jämväl förse dessa med bokstavs-beteckningar av ovan angivet slag har i princip bibehållits såsom en intern åtgärd.

Undersökningskommissionen. Av den ovan lämnade redogörelsen framgår, att socialstyrelsen i den officiella statistiken använt beteckningen »judar», vari inbegripits såväl mosaiska trosbekännare som kristna av judisk härkomst. Efter augusti 1943 ha uppgifter härom icke införts i offentlig statistik. Undersökningskommissionen har icke iakttagit, att utlänningsmyndighetens interna åtgärd att vid antecknande av flyktingarnas personalia å särskilda kort eller plåttryck särskilt utmärka vissa kategorier av flyktingar med förenämnda bokstavs-beteckningar fått någon betydelse vid behandlingen av härvarande utlännningar. Med anledning härav har undersökningskommissionen icke funnit någon åtgärd påkallad i anledning av Israelsmissionens omförmälda anmälan.

I detta sammanhang har undersökningskommissionen uppmärksammat, att utrikesdepartementet från år 1938 i ärenden angående inresetillstånd och gränsrekommendation inhämtat uppgift om de sökandes ras. Genom cirkulär den 25 november 1938 ha vederbörande svenska viseringsmyndigheter utomlands instruerats att vid anmälan om lämnad visering eller gränsrekommendation begagna samtidigt med cirkuläret översänt nytt registerkort (s. k. viseringskort), som skilde sig från tidigare använda genom att jämväl uppgift om folkras skulle lämnas. Genom cirkulär den 4 april 1939 tillställdes viseringsmyndigheterna nytt frågeformulär för ansökan om inresetillstånd, varvid följande framhölls.

»Såsom av punkt 7 i det nya formuläret framgår, begäres uppgift endast angående sökandens *trosvbekännelse*; däremot upptager formuläret — i motsats till de nya registerkorten — icke någon fråga beträffande den folkras vederbörande tillhör. Utrikesdepartementet får emellertid anhålla, att viseringsmyndigheterna måtte, i den utsträckning detta är möjligt, komplettera de av sökandena under ifrågavarande punkt å formuläret lämnade uppgifterna med anteckning även angående folkras. Att märka är dock härvid, att folkras behöver angivas allenast i fråga om kristna trosbekännare och konfessionslösa, som, såvitt kan utrönas, icke tillhöra den indoeuropeiska rasen.»

Enligt vad som upplysts från utrikesdepartementet har därefter från sommaren 1939 börjat användas frågeformulär för ansökan om passvisering med uppgift om sökandens folkras.

Under sommaren 1945 har denna fråga borttagits ur passviseringsformuläret. Därmed har det innehållslösa begreppet »indoeuropeisk ras» försvunnit.

Det må slutligen erinras om att utläningar, som under februari 1939 vistades i riket, genom kungörelsen den 4 januari 1939 (nr 4) om särskild anmälan rörande utläning ålagts skyldighet att på särskild blankett lämna uppgift om vissa personliga förhållanden, däribland huruvida utläningens föräldrar eller endera av dem voro judar. Nämnda kungörelse föranleddes av en framställning den 8 december 1938 från socialstyrelsen, i vilken framhölls, att det på grund av den starka politiska oron i världen vore angeläget, att socialstyrelsens register över utläningar, som vistades i riket, snarast kompletterades i avseende å sådana utläningar, vilka av en eller annan orsak icke anmälts till registret eller beträffande vilka endast ofullständiga eller felaktiga uppgifter förelågo hos styrelsen. Även för den praktiska utlänningspolitiken vore det enligt socialstyrelsens mening av synnerlig vikt att en inventering av det härvarande utlänningsklientelet komme till stånd. Socialstyrelsen föreslog därför, att erforderliga uppgifter inhämtades genom en allmän utlänningsanmälan. I det formulär, som därvid borde komma till användning, syntes böra efterfrågas — förutom andra personliga förhållanden — jämväl huruvida utläningen vore av judisk börd (båda eller en av föräldrarna jude). Förslaget tillstyrktes av säkerhetschefen och chefen för försvarsstaben.

Det må påpekas, att utlänningsmyndighetens förslag att söka utröna, huruvida vederbörande utläningar vore av judisk börd, avsåg den speciella inventering av utlänningsklientelet, som skedde jämlikt kungörelsen av den 4 januari 1939.

VII. Undersökning rörande e. o. byråinspektören Robert Paulsons verksamhet.

Meddelandet att e. o. byråinspektören Robert Paulson den 4 januari 1945 häktats för att ha tillhandagått en från tyskt håll besoldad person dr phil. Johan (John) Alexander Lönnegren med upplysningar, som Paulson i sin tjänst haft tillgång till, väckte mycket stor uppmärksamhet. För personer som varit missnöjda med behandlingen av flyktingar i Sverige, i allmänhet eller i enskilda fall, gav det kortfattade meddelandet om häktningen utlösning åt och en bestämd inriktning av misstankor och farhågor, vilka i stor utsträckning kommo till synes i den offentliga debatten. Men även i kretsar, där man tidigare ej haft sin uppmärksamhet riktad på flyktingfrågornas handläggning, föreföll det givetvis i hög grad upprörande om enskilda flyktingar måhända i betydande omfattning varit utsatta för följderna av en pliktförgäten och av otillbörliga motiv präglad verksamhet av Paulson, vilken antogs i ej ringa grad ha påverkat utlänningskommissionens respektive socialstyrelsens beslut. Avslöjandet syntes så mycket mera oroande, som Paulson utöver sina direkta tjänsteåligganden i den centrala utlänningsmyndigheten varit betrodd med särskilda uppdrag bland annat från säkerhetstjänsten.

Det huvudsakliga av de påståenden och antaganden, som i detta sammanhang framfördes i fråga om Paulson, har sammanfattningsvis angivits i statsrådet Erlanders anförande till statsrådsprotokollet vid beslutet om undersökningskommissionens tillsättande¹. Här må erinras om att det sattes i fråga särskilt att Paulson, i enlighet med en inställning som gjorde honom ovänligt sinnad mot stora grupper flyktingar, övat inflytande på meddelade beslut eller i övrigt på sättet för behandlingen av flyktingar samt att han brutit mot gällande sekretessbestämmelser ävensom undanskaffat handlingar, som han mottagit i tjänsten.

Vid den tidpunkt, den 12 januari 1945, då direktiven för undersökningskommissionen meddelades, framstod, såsom framgår av dessas avfattning, en undersökning av Paulsons tjänsteverksamhet och i samband därmed stående förhållanden såsom kommissionens egentliga uppgift. At kommissionen lämnades emellertid öppet att till granskning under utredningsarbetet upptaga jämväl andra frågor rörande svenska myndigheters behandling av flyktingar eller angående säkerhetstjänstens verksamhet än sådana, som ägde samband med Paulsons förhållanden. Av den inledningsvis lämnade översikten angående den allmänna omfattningen av kommissionens utredningar framgår, att tyngdpunkten för dessa under arbetets gång förskjutits från vad som ägt direkt samband med Paulson till undersökningar av mera allmän räckvidd.

¹ Se sid. 7.

Självfallet har dock en klarläggande utredning beträffande Paulsons verksamhet inom socialstyrelsen och utlänningskommissionen och vad i samband därmed lagts denne till last utgjort ett viktigt led i undersökningskommissionens arbete.

Till fullföljande av sin uppgift i denna del har undersökningskommissionen följt rättegången mot Paulson vid Stockholms rådhusrätt och i Svea hovrätt. Åtalet mot Paulson avsåg emellertid endast vissa bestämda anklagelsepunkter. Hos polismyndigheten ha härutöver, i anledning av gjorda anmälningar mot Paulson eller annorledes vunna upplysningar, verkställts utredning på åtskilliga punkter, där åtal mot Paulson ansetts icke kunna ifrågakomma. Även denna utredning har granskats av undersökningskommissionen.

Vid förhör inför undersökningskommissionen med befattningshavare, som inom socialstyrelsen eller utlänningskommissionen eller eljest haft kontakt i tjänsten med Paulson eller kunnat ha på annat sätt förvärvat kännedom om denne, ha inhämtats så fullständiga upplysningar om Paulson och dennes verksamhet som möjligt. Skriftliga yttranden härom ha på begäran lämnats undersökningskommissionen av t. f. generaldirektören i socialstyrelsen Karl J. Höjer, utlänningskommissionens ordförande byråchefen Ernst Bexelius, säkerhetschefen underståthållaren Eric Hallgren, t. f. chefen för försvarsstaben greve C. A. Ehrensvärd och kabinettssekreteraren Erik Boheman. Från samtliga landsfogdar samt vissa polismästare ha inhämtats yttranden angående bland annat *dels* i vilken utsträckning polis- eller passkontrollmyndighet i utlänningsärenden satt sig i förbindelse med socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen och därvid hänvänt sig eller hänvisats till Paulson *och dels* i vad mån Paulson veterligen meddelat anvisningar till polis- eller passkontrollmyndighet i sådana ärenden.

I ett ganska stort antal av de ärenden, som av enskilda personer anhängigjorts hos undersökningskommissionen, ha anmärkningar riktats mot Paulson, och upplysningar om denne ha därutöver lämnats undersökningskommissionen av enskilda personer ävensom — skriftligen — av det inom danska legationen i Stockholm tillsatta Udvalget för samarbete med kommissionen. Vidare ha spörsmål angående Paulsons verksamhet dryftats vid de av undersökningskommissionen företagna besöken i Köpenhamn, Oslo och Helsingfors. Paulson har hörts inför undersökningskommissionen vid upprepade tillfällen och har särskilt fått tillfälle att yttra sig på punkter, där anledning till anmärkning mot honom ansetts kunna föreligga på grundval av för undersökningskommissionen tillgänglig utredning. Därvid har Paulson i enlighet med sin önskan biträtts av sin försvarsadvokat i rättegången, advokaten Hugo Lindberg.

En fullständig redovisning av det utredningsmaterial, som införskaffats av undersökningskommissionen eller eljest stått till dess förfogande, skulle kräva ett utrymme som kommissionen icke anser motiverat av den uppgift som åligger kommissionen. Den följande framställningens omfattning be-

tingas av dess syfte att lämna upplysning om hithörande faktiska förhållanden, som nu synas vara obekanta utanför en begränsad krets av initierade personer, samt att giva den nödvändiga bakgrunden för det ståndpunktstagande i dessa frågor, vartill undersökningskommissionen under utredningens gång föranletts.

Undersökningskommissionen meddelar till en början vissa uppgifter om Paulsons personliga förhållanden med särskilt beaktande av hans anställningar och sysselsättning i övrigt innan han från och med 1938 års ingång anställdes i socialstyrelsen. Därefter redogöres för de uppgifter, som enligt vederbörligen fastställd eller eljest gällande arbetsfördelning ankommo på Paulson i socialstyrelsen och sedermera utlänningskommissionen. I samband härmed omnämnas vissa mer eller mindre tjänstebetonade uppdrag, som Paulson under anställningen i nämnda båda institutioner fullgjort vid sidan av sina direkta tjänsteåligganden. Efter en kortfattad redogörelse för åtalet mot Paulson övergår undersökningskommissionen härpå till att i två olika avsnitt närmare utreda frågorna *dels* huruvida Paulson haft fientlig eller ovänlig inställning mot vissa kategorier av flyktingar och i följd därav uppträtt olämpligt mot dessa och *dels* huruvida Paulson haft möjlighet att öva inflytande på socialstyrelsens eller utlänningskommissionens avgöranden i flyktingärenden eller eljest på sättet för behandlingen av flyktingar. Slutligen lämnas en sammanfattande redogörelse för det resultat, till vilket undersökningskommissionen kommit beträffande såväl angivna båda spörsmål som ock vissa andra frågor angående Paulson och dennes verksamhet.

Här må nämnas, att undersökningskommissionen i sitt betänkande del II kommer att lämna redogörelse för bland annat gällande sekretessbestämmelser, behandlingen av hemliga handlingar inom den centrala utlänningsmyndigheten samt utlämnande därifrån av uppgifter om utlännningar. Därvid kommer även att redogöras för den befattning Paulson haft med hithörande ärenden, särskilt beträffande de skriftliga uppgifter om vissa utlännningar, som socialstyrelsen på begäran lämnat till tyska legationen i Stockholm. Dessa delar av Paulsons verksamhet, vilka stå i nära samband med frågor som omfattas av det ännu icke slutligen avgjorda åtalet mot Paulson, komma att beröras i den nu förevarande redogörelsen allenast i den mån de ansetts inverka på det allmänna bedömandet av Paulsons verksamhet.

Paulsons anställningar m. m. före år 1938.

Carl August Robert Paulson, som är född den 16 januari 1886 i Hälsingborg, har tillbringat större delen av sin barndom hos fosterföräldrar i Ausås i Skåne, där han genomgått folkskola och konfirmerats. Efter anställningar i olika handelsträdgårdar, bland annat i Köpenhamn, var Paulson från 1906 stamanställd vid Kungl. Livgardet till häst, där han blev korpral.

År 1910 tog Paulson avsked från militärtjänsten och sökte anställning hos Stockholmspolisens. Paulson, som redan 1909, då han tjänstgjorde som ordon-

nans vid fjärde arméfördelningen, på uppdrag från militärt håll fått utföra viss spaning beträffande en här i riket verksam agent för främmande makt, erhöll emellertid icke formlig anställning vid polisen utan blev i stället de närmast följande åren av generalstaben i samförstånd med polisledningen anlitad för särskilda spaningsuppdrag beträffande personer, som misstänktes uppehålla sig i landet i illegalt syfte.

Sedan vid krigsutbrottet 1914 upprättats en särskild polisbyrå under militär ledning för utlänningsars övervakande, vid vilken viss polispersonal från Stockholm tjänstgjorde, anställdes Paulson där såsom konstapel. Under denna sin anställning sysslade Paulson huvudsakligen med övervakning (skuggning) av olika främmande makters agenter här i landet men han deltog även i viss utsträckning i det arbete med registrering av härvarande utlänningar, som var anförtrott åt byrån.

Från februari 1918 deltog Paulson under omkring fem månader såsom frivillig i inbördeskriget i Finland. Paulson var därvid under närmaste befäl av svenska officerare — nuvarande generalmajoren G. M. Törngren och majoren Carl Petersén — placerad vid general Mannerheims högkvarter, där han huvudsakligen fick bedriva utbildning av ordonnanser men även själv fullgjorde ordonnanstjänst.

Återkommen från Finland hade Paulson först några kortvariga anställningar. Troligen 1920 blev han emellertid knuten till generalstabens under rättelseavdelning och till polisbyrån, vilken sedan 1918 var skild från generalstaben. Polisbyrån, som stod under ledning av polismästaren G. R. Hårleman och dåvarande tredje polisintendenten Eric Hallgren, hade till uppgift att utöva tillsyn över utlänningar här i landet, föra för ändamålet erforderliga register ävensom söka uppspåra spioneribrott (militär- och handelsspionage). Paulson sysselsattes nu, liksom under tidigare anställning vid polisbyrån, huvudsakligen med särskilda spaningsuppdrag, varom order gavs honom dels från militärt håll och dels från polisledningen. Hans avlöning, motsvarande en kriminalkonstapels, utgick till hälften på generalstabens och till hälften på polisens stat. De uppdrag, som under denna tid anförtroddes honom och som även föranledde resor i Finland, medförde bland annat samarbete med finska detektiva centralpolisen (DCP). I dylikt samarbete fick för övrigt Paulson, enligt uppdrag av Hallgren, även framgent i viss utsträckning vara verksam ända till 1938.

Den 1 januari 1925 slutade Paulsons anställning vid polisbyrån i samband med att polisbyråns bekämpande av spionage upphörde och densamma övergick till att bli endast en kontrollbyrå för utlänningar. Paulson startade nu tillsammans med kriminalkommissarien Axel Thour en detektivbyrå under firmanamnet Paulson & Thour, i vars verksamhet Thour dock endast en kortare tid tog aktiv del. Paulson bibehöll viss kontakt såväl med polisen, närmast dåvarande polisintendenten Hallgren, som ock med generalstaben och erhöll från båda hållen direkta uppdrag i särskilda fall. Från generalstaben uppbar Paulson fast månatligt arvode för sina tjänster, varförutom

särskild ersättning lämnades därifrån för större uppdrags fullgörande. Paulsons genomsnittliga nettointkomst av detektivbyrån utgjorde enligt hans uppgift omkring 1 000 kronor i månaden.

Då befattningen som föreståndare för polisbyrån från och med den 1 januari 1933 blev ledig genom att den dittillsvarande föreståndaren — en poliskommissarie — pensionerades, förordnades Paulson av dåvarande polismästaren Hallgren att tillsvidare tillfälligt vara t. f. kriminalöverkonstapel med tjänstgöring vid polisbyrån. Att Paulson, som saknade egentlig polisutbildning, blev utsedd till föreståndare för polisbyrån berodde, enligt vad polisintendenten A. Zetterquist för undersökningskommissionen uppgivit, troligen på att Paulson ansetts på grund av sin tidigare verksamhet lämpa sig för de uppgifter, som då ankommo på polisbyrån, och vidare att man velat visa Paulson erkänsla för de tjänster han tidigare gjort. Paulson själv har upplyst, att han hade anledning tro att rekommendationer från militärt håll spelat en avgörande roll. Vid övergången till polisbyrån lämnade Paulson detektivbyråns skötsel i andra händer, och han har därefter enligt egen uppgift ej haft någon inkomst från densamma. Ej heller torde Paulson ha uppburit någon ersättning från generalstaben efter 1933 års ingång¹, ehuru han i viss utsträckning åtminstone till en början bibehöll kontakt med denna och stod till tjänst i vissa avseenden. Att Paulson önskade erhålla ifrågavarande befattning vid polisbyrån, ehuru hans inkomster därigenom måste komma att bli lägre än förut, berodde enligt Paulsons utsago för undersökningskommissionen på att han befarade, att hans intäkter av detektivbyrån — vilken omhänderhaft särskilt större utredningar för vissa försäkringsbolag — skulle minska, samt ville förskaffa sig garantier för erhållande av pension i sinom tid.

Beträffande polisbyråns uppgifter vid ifrågavarande tid hänvisas till den redogörelse som tidigare lämnats². Såsom där omnämnts utfördes icke några egentliga polisgöromål av byrån, vars personal utom av föreståndaren utgjordes av sexton kvinnliga biträden. Eventuellt erforderlig polisutredning begärdes hos polismyndigheten i den ort där vederbörande utlänning vistades, i Stockholm hos den s. k. utlänningsexpeditionen hos polisen. Ett intimt samarbete förekom med utrikesdepartementets expedition för utländska passären, vilken handlade viseringsärenden, och den byrå i socialstyrelsen (sociala byrån), å vilken frågor om uppehålls- och arbetstillstånd då handlades. Dossierer och anteckningar angående utlännningar utlånades ofta från polisbyrån till utrikesdepartementet eller socialstyrelsen.

I huvudsaklig överensstämmelse med förslag år 1936 av utlännings-sakkunniga beslöts i samband med tillkomsten av 1937 års utlänningslag, att polisbyråns göromål skulle överföras till socialstyrelsen. Därvid förutsattes, att såväl byråns föreståndare som huvuddelen av dess biträdespersonal skulle övertagas av socialstyrelsen. Efter därtill av Kungl. Maj:t erhållet be-myndigande förordnade socialstyrelsen den 16 september 1937 Paulson att

¹ Angående ersättning från försvarsstaben se sid. 418.

² Se sid. 23.

från och med den 1 januari 1938 tills vidare vara byråinspektör i lönegrad B 22 hos styrelsen. Denna befattning, som ursprungligen var uppförd å extra stat, förändrades från och med den 1 juli 1939 till en extra ordinarie tjänst, och Paulson blev sålunda e. o. byråinspektör hos styrelsen. Ehuru Paulson icke behövde söka byråinspektörsbefattningen, inlämnade han till styrelsen tjänstgöringsbetyg av statspolisintendenten Georg Thulin, avdelningschefen vid försvarsstaben översten C. Adlercreutz samt översten F. Rydeberg. Dessa intyg syntes visa att Paulson vore synnerligen väl meriterad och lämplig för befattningen samt att man för honom kunde hysa det största förtroende.

Paulsons arbetsuppgifter i socialstyrelsen och utlänningskommissionen.

Den allmänna ramen för Paulsons arbetsuppgifter i socialstyrelsen har angivits i undersökningskommissionens redogörelse för handläggningen av utlänningsärenden inom socialstyrelsen och utlänningskommissionen¹. I nämnda redogörelse har omtalats, att socialstyrelsen icke utöver arbetsordningen av den 7 oktober 1939 utfärdat någon skriftlig instruktion angående de uppgifter, som åvilade de olika befattningshavarna, utan att fördelningen av ärendena skett efter muntliga föreskrifter och i enlighet med den praxis som utvecklats sig.

Då utlänningsbyrån inom socialstyrelsen den 1 januari 1938 började sin verksamhet i samband med att polisbyrån överfördes dit, medförde detta självfallet ett genomgripande organisationsarbete i frågor rörande såväl arbetsfördelningen mellan utlänningsbyråns olika tjänstemän som lokalförhållanden, teknisk utrustning m. m. Protokollförda beslut eller andra skriftliga föreskrifter i dessa frågor finnas emellertid icke. I realiteten erhöll den förutvarande polisbyrån med bibehållna arbetsuppgifter ställningen som en särskild enhet inom utlänningsbyrån, vilken enhet benämndes kontrollavdelningen. När sålunda kontrollavdelningen blev en direkt arvtagare till polisbyrån, lär detta ha ansetts som en självklar följd av de former, under vilka polisbyråns uppgifter överfördes till socialstyrelsen, och av de uttalanden som därvid gjordes av statsmakterna. Av uttalanden i förarbetena till beslutet om polisbyråns inkorporering i socialstyrelsen framgår, att statsmakterna lade stor vikt vid icke endast att polismyndigheterna skulle tillhandahålla socialstyrelsen erforderliga uppgifter för dess verksamhet beträffande utlännningar utan även att socialstyrelsen skulle tillhandagå polismyndigheterna med sådana för dem erforderliga uppgifter, som tidigare varit att tillgå genom polisbyrån. Med hänsyn härtill torde det ha ansetts naturligt, att den till byråinspektör i socialstyrelsen förvandlade föreståndaren för polisbyrån skulle tjänstgöra som förbindelselänk mellan utlänningsbyrån och polisen.

¹ Se sid. 21 o. f.

Sammanfattningsvis ha de på utlänningsbyrån ankommande göromål, vilka — under byråchefens ledning — åvilade Paulson i dennes egenskap av byråinspektör, angivits vara *dels* registrering och bearbetning av de uppgifter beträffande utläningar i Sverige, som enligt särskilda bestämmelser skulle lämnas av gränskontrollen, härbärgerare, arbetsgivare och vissa myndigheter, *dels ock* kontroll med ledning av dessa uppgifter över att meddelade tillstånd för vistelse här i riket icke överskredes och att utläningen under sin vistelse här iakttoge med viseringsbeslutet förbundna villkor.

Beträffande antalet och beskaffenheten av de olika register, vilka till fullgörande av nämnda uppgifter fördes av den från polisbyrån överförda kvinnliga personalen, kan hänvisas till den förut lämnade redogörelsen¹. Här må blott erinras, att 1942—1943 genomfördes en kontorsteknisk omorganisation, vilken medförde att den s. k. kontrollavdelningen upplöstes som organisatorisk enhet, i det att Paulson, som förut stått såsom personalchef för denna och arbetsledare för de där förda registren, därefter endast behöll ställningen såsom arbetsledare beträffande det s. k. ofördelaktiga-registret. I realiteten medförde emellertid denna omorganisation knappast någon ändring i fråga om Paulsons egentliga arbetsuppgifter, enär han även i fortsättningen anlätades i ungefär samma omfattning som tidigare i tveksamma frågor rörande registrens skötsel och handhavande.

Angående den närmare beskaffenheten av Paulsons arbetsuppgifter må här i övrigt återgivas följande allmänna upplysningar, som skriftligen lämnats undersökningskommissionen av generaldirektören Höjer.

Paulson bereddes tillfälle att vid sammanträden inför byråchefen eller generaldirektören framföra sin mening i ärenden, som avsågo registrens omläggning, systemet för registreringen, spörsmål om åtgärder för att inskräpa vikten att fullgöra stadgad anmälningsskyldighet samt frågor om författningsbestämmelser, berörande utlänningskontrollen i allmänhet och särskilt anmälningsskyldigheten. Han föredrog vid några tillfällen frågor om härbärgeraruppgifters avgivande i förenklad form. Han torde vidare i åtskilliga fall ha fått tillhandagå lokal polismyndighet med råd och upplysningar om anmälningsskyldighetens innebörd och fullgörande och väl också i enstaka fall i frågor om åtal för underlåtenhet att iakttaga nämnda skyldighet.

Registrens uppgifter utnyttjades för upplysnings- och kontrolländamål. Hit hörde besvarandet av förfrågningar om viss utläkning inrest i landet eller om hans adress eller arbetsanställning.

På Paulson ankom att vid uppkommande tveksamhet, om en förfrågan skulle besvaras eller icke, lämna de kvinnliga befattningshavarna närmare besked i detta avseende eller föredraga ärendet inför byråchefen².

Paulson hade överinseendet över de kontrollskrivelser till vederbörande polismyndighet, som med ledning av förfalloregistret utsändes till utläningar som haft uppehålls- eller arbetstillstånd på viss tid.

Ofördelaktiga-registret utnyttjades på så sätt, att samtliga ansökningar om visering, arbetstillstånd, främlingspass m. m. kontrollslogos i nämnda register. Denna arbetsprocedur skedde rutinmässigt genom vederbörande kvinnliga befattnings-

¹ Se sid. 24—26.

² Besvarandet av förfrågningar med ledning av registren behandlas, såsom förut nämnts, närmare i del II av undersökningskommissionens betänkande.

havare, över vilken arbetsprocedur Paulson i egenskap av arbetsledare hade överinseende. Innan utrikesdepartementets passbyrå införlivades med den centrala utlänningsmyndigheten, översändes för yttrande respektive kontrollslagning viseringsansökningar, som inkommit till utrikesdepartementet. Också över dessa kontrollslagningar hade Paulson överinseendet. Yttranden till utrikesdepartementet i dylika ärenden ombesörjdes emellertid icke av Paulson utan av vederbörande föredragande, i förekommande fall efter föredragning inför byråchefen, eventuellt inför generaldirektören. Sedan statens flyktingsnämnd i samarbete med statens arbetsmarknadskommission anordnat ett system med arkiv- eller assistentarbeten för intellektuella flyktingar, översände flyktingsnämnden ansökningar om erhållande av sådant arbete för kontrollslagning. Också detta arbete utfördes under Paulsons överinseende.

Viktigare hemliga rapporter¹ liksom andra polisrapporter av betydelsefullare innehåll förevisades av kontrollarbetsstationens damer för Paulson, vilken därvid åsatte handlingarna, när han genomläst dem, en stämpel »Haft del. R. P.» Samtliga dessa rapporter diariefördes innan de inkommit till kontrollarbetsstationen. Fall förekommo emellertid, då lokal polismyndighet adresserat rapporter direkt till Paulson, varvid Paulson lät genom förmedling av kontrollarbetsstationens damer förmedla rapporterna till diarieföringen.

De hemliga dossiererna förvarades i stålskåp inne i kontrollavdelningen och Paulson hade överinseende över förvaringen av dessa handlingar. Undantag från denna regel förekommo dock.

Paulson ombesörjde personligen med biträde av kontrollstationens damer utfärdande av efterlysningar av utlännningar, som rymt från interneringsläger eller eljest på framställning från polismyndighet befunnits böra efterspanas. Likaså ombesörjdes genom Paulson avlysningar av utlännningar. I detta sitt arbete stod Paulson i kontakt med statens kriminaltekniska anstalt, vilken utgav hemliga utlänningsmeddelanden, upptagande efterlysningar respektive avlysningar.

Paulson fungerade som kontaktman mellan socialstyrelsen samt lokala polismyndigheter i ärenden fallande inom hans ovan skildrade arbetsområde. Det inträffade sålunda, att den lokala polismyndigheten i olika utlänningsärenden ringde till den centrala utlänningsmyndigheten för att begära råd och anvisningar. På samma sätt sökte passkontrollerna i det dagliga arbetet ofta kontakt med Paulson. Var fråga om avvisnings- eller förpassningsärende och dylikt, hade vederbörande emellertid att vända sig till annan tjänsteman, i regel föredraganden i sådana ärenden.

Framställningar från myndigheter om lån av utlänningsbyråns dossierer granskades som regel av Paulson. Paulson blev också underställd frågor, där misstankar uppkommit om passförfalskning och dylikt.

Paulson hade vissa uppgifter med avseende å ordningen inom socialstyrelsens lokaler. Så hade han exempelvis tillsyn över den anordnade nattvaktstjänsten. Han företog vidare kontroll över att hemliga handlingar icke lågo framme i arbetslokaler efter arbetstidens slut. Hans medverkan togs även i anspråk i sådana fall, då utlännning uppträdde särskilt aggressivt och störande gentemot den kvinnliga personalen. Fall förekommo också, då utlännning, som besökte socialstyrelsens lokaler, fanns vara efterlyst och böra för polismyndigheten anmälas, och genom Paulson fästes härvid polisens uppmärksamhet på förhållandet.

Paulsons arbetsuppgifter hade en betydande omfattning, särskilt i den mån som antalet utlännningar här i landet ökat. Han deltog icke i föredragningar inför utlänningsbyråns chef eller generaldirektören såvitt angick ärenden om enskilda utlännningar utom i vissa undantagsfall. Han deltog däremot något tiotal gånger i överläggningar och föredragningar om ärenden rörande den kontorstekniska

¹ Paulsons befattning med hemliga handlingar behandlas, såsom förut nämnts, närmare i del II av undersökningskommissionens betänkande.

anordningen och arbetet i registren, vissa författningsfrågor och andra spörsmål, som mer direkt hänförde sig till frågan om utlänningskontrollens anordnande och genomförande.

I sitt arbete var Paulson direkt underställd byråchefen på utlänningsbyrån, men tidvis hade en av sekreterarna överinseende över Paulsons arbete. Så var förhållandet särskilt under de första åren av Paulsons tjänstgöring i socialstyrelsen, då bland annat hans sätt att avfatta utgående skrivelser var föremål för översyn.

I övrigt hade Paulson att i större eller mindre utsträckning samarbeta med samtliga tjänstemän, som under ifrågavarande tid tjänstgjorde som sekreterare, notarier och amanuenser på utlänningsbyrån, samt i viss mån med förläggningsavdelningens tjänstemän och därjämte med ett betydande antal kvinnliga biträden.

I ett mindre antal fall företog Paulson inspektionsresor till passkontroller, därvid alltid (utom, såvitt kunnat utrönas, i ett fall) åtföljande en högre tjänsteman.

Inhämtande av särskild polisutredning i utlänningsärenden förmedlades av byråinspektören, men denne hade då endast att efter föredragandens anvisningar införskaffa utredning från polismyndighet angående utlännings- eller vissa förhållanden i samband med denne. Sammanfattningsvis kunde sägas att ärendena avgjordes antingen av föredraganden ensam eller efter föredragning för byråchefen eller generaldirektören men utan att byråinspektören hade därmed att skaffa.

Det förekom emellertid stundom att byråinspektören genom anteckning å en utlänningsakt eller muntligen till föredraganden uttryckte sin åsikt i det föreliggande ärendet, särskilt i avseende på utlännings- eller gjord sig skyldiga till kriminellt förfarande.

Från generaldirektören Höjers skriftliga yttrande må slutligen återgivas uppgiften att Kungl. Maj:t den 14 oktober 1938 på framställning av socialstyrelsen bemyndigat styrelsen att förse t. f. byråinspektören å utlänningsbyrån med — på visst sätt instämplad — polisbricka att av honom i förekommande fall användas vid förrättandet av de med hans tjänst förenade inspektionerna. Polisbrickan synes icke ha i någon större utsträckning använts av Paulson.

De av generaldirektören Höjer sålunda lämnade uppgifterna har undersökningskommissionen genomgått med Höjer samt med utlänningskommissionens ordförande byråchefen Bexelius och byråchefen Schmidt, vilka deltagit i utarbetandet av Höjers skrivelse till undersökningskommissionen. Härvid ha vissa kompletterande upplysningar lämnats av dem, endels i anledning av från undersökningskommissionens sida ställda frågor. Vad sålunda framkommit har icke medfört någon i väsentligt avseende ändrad uppfattning om arten och omfattningen av Paulsons arbetsuppgifter.

I samband med utlänningskommissionens tillskapande den 1 juli 1944 förordnade Kungl. Maj:t, att den tjänstgöringsskyldighet, som ålåg innehavarna av vissa befattningar å socialstyrelsens utlänningsbyrå och avdelning för utlänningsförläggningar, bland dem Paulson, tills vidare skulle fullgöras i utlänningskommissionen.

Undersökningskommissionen har från byråchefen Bexelius erhållit skriftlig uppgift å Paulsons arbetsuppgifter i utlänningskommissionen. Enligt vad Bexelius i skrivelsen meddelat förblevo Paulsons arbetsuppgifter oförändrade

vid övergången till utlänningskommissionen; i tillämpliga delar gällde för övrigt socialstyrelsens arbetsordning även för utlänningskommissionen ända till den 1 januari 1946, då särskild arbetsordning för utlänningskommissionen började tillämpas.

Såväl generaldirektören Höjer som byråcheferna Bexelius och Schmidt ha nekande besvarat undersökningskommissionens fråga, om till dem framförts klagomål över Paulsons handläggning av flyktingärenden, Höjer och Schmidt dock med reservation för visst av Schmidt närmare angivet förhållande, till vilket undersökningskommissionen har anledning återkomma¹.

Höjer och Bexelius ha låtit utgå förfrågan till vissa tjänstemän inom den centrala utlänningsmyndigheten, huruvida klagomål angående Paulsons handläggning av flyktingärenden såvitt känt framförts till någon tjänsteman inom socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen. Denna förfrågan har riktats, av Höjer till varje tjänsteman, som under tiden den 1 januari 1938—den 30 juni 1944 under nämnvärd tid uppehållit befattning som överinspektör för utlänningsföreläggningar, byråchef för utlänningsbyrån eller sekreterare (kamrerare) på utlänningsbyrån eller förläggningsavdelningen, samt av Bexelius till alla som under senare halvåret 1944 tjänstgjort hos utlänningskommissionen i egenskap av byråchef, sekreterare, notarie, kurator eller kamrer ävensom till f. d. kriminalkommissarien Thour. Svaren, vilka tillställts undersökningskommissionen, ha i det helt övervägande antalet fall varit nekande. De tjänstemän som uppgivit sig själva ha mottagit eller eljest äga kännedom om klagomål av angivet slag ha blivit närmare hörda av undersökningskommissionen.

Utgående närmast från den av generaldirektören Höjer lämnade redogörelsen har undersökningskommissionen även vid förhör med Paulson behandlat dennes arbetsuppgifter. Vad Paulson därvid anfört har i allmänhet ej i väsentlig mån avvikit från nämnda redogörelse men har på vissa punkter varit ägnat att komplettera denna. Av särskilt intresse ha varit Paulsons uppgifter om hans verksamhet för fullständigande av utredningen i de ärenden, som av olika tjänstemän skulle beredas till föredragning och avgörande. Till vad Paulson haft att anföra i denna del liksom beträffande av honom gjorda anteckningar å utlänningsars akter återkommer undersökningskommissionen senare i detta avsnitt.

Generaldirektören Höjer samt byråcheferna Bexelius och Schmidt ha inför undersökningskommissionen särskilt betonat, att Paulsons i det föregående beskrivna arbetsuppgifter icke innefattat rätt för honom att själv besluta i utlänningsärenden å socialstyrelsens eller utlänningskommissionens vägnar utan principiellt och allmänt sett inskränkt sig till att han skulle tillhandagå vederbörande beslutande i socialstyrelsen och utlänningskommissionen ävensom andra därtill berättigade myndigheter med det material, som kunde erhållas från förefintliga register.

¹ Se sid. 443.

I vissa speciella fall har emellertid Paulson — enligt vad som framgått vid undersökningskommissionens utredningar — haft befogenhet att å den centrala utlänningsmyndighetens vägnar giva besked i ärenden som angått utlännningar. Sålunda har Paulson i vissa fall ägt handlägga frågor om tillstånd för utlännningar att utresa ur Sverige¹. Vidare har Paulson ägt medgiva vissa danska medborgare, som under kriget kommit till Sverige, anstånd med återresa. Detta har gällt representanter för den danska frihetsrörelsen, vilka — ofta under täcknamn — kommit till Sverige för att konferera med härvarande danska myndigheter². Slutligen har det framgått att Paulson i särskilda fall telefonledes lämnat tillåtelse för några finska och möjligen även baltiska flyktingar, som anlänt till Sverige och omhändertagits i Gävle, att resa till Stockholm innan de erhållit främlingspass. Paulsons åtgöranden i nu nämnda avseenden ha grundat sig på särskilt bemyndigande av hans chefer.

Undersökningskommissionen har i övrigt icke kunnat konstatera att Paulson i något fall *meddelat beslut* å socialstyrelsens eller utlänningskommissionens vägnar i ärenden som angått flyktingar. Till de anvisningar, som Paulson lämnat lokala myndigheter, särskilt polismyndigheter, återkommer undersökningskommissionen i annat sammanhang³.

I det föregående ha Paulsons allmänna arbetsuppgifter angivits. Undersökningskommissionen vill härefter något närmare ingå på vissa delvis förut berörda sidor av Paulsons verksamhet, vilka medfört kontakt med andra svenska myndigheter, med Finland eller med de danska och norska myndigheterna i Stockholm.

1. Passkontrollerna. För den på passkontrollmyndighet ankommande prövningen av frågor om tillstånd för utlännningar att inresa i riket har ofta erfordrats tillgång till uppgifter ur de hos den centrala utlänningsmyndigheten förda registren. Dylika uppgifter synas i regel ha inhämtats från Paulson. Kontakten skedde i stor utsträckning per telefon. Någon beslutanderätt tillkom icke Paulson i hithörande frågor. Det må emellertid påpekas att i ett fall, för vilket redogörelse lämnats i annat sammanhang, framgått att Paulson, vid förmedling till utrikesdepartementet av förfrågan från passkontrollmyndighet om nödfallsvisering borde beviljas, uttalat sin mening om hur ärendet borde avgöras⁴.

Även i frågor om passkontrollmyndighets beviljande av utresetillstånd, enligt kungörelserna den 12 augusti 1944 (SFS nr 594) och den 14 september samma år (SFS nr 614) om förbud för norska, respektive danska medborgare att lämna riket utan särskilt tillstånd, erfordrades i vissa fall kontakt med utlänningskommissionen, där kontrollslagning av vederbörande utlänningspersoner skedde i ofördelaktiga registret. Då passkontrollmyndighet för angivna ändamål satte sig i förbindelse med utlänningskommissionen, har Paulson åtminstone i några fall lämnat besked på utlänningskommissionens vägnar. Detta

¹ Se sid. 412—413. — ² Se härom vidare sid. 420—421. — ³ Se sid. 461 o. f. — ⁴ Se sid. 344.

har skett med stöd av ett av byråchefen Schmidt givet bemyndigande, som gällt jämväl för andra tjänstemän i utlänningskommissionen.

Paulson har även haft viss befattning med frågor om internerade utländska flygares och balters utresor ur riket.

För att de ifrågavarande flygarna skulle släppas igenom passkontrollen erfordrades, att deras legitimationshandlingar voro försedda med bevis att de voro oförhindrade att utresa. Dessa bevis ombesörjdes i regel av utrikesdepartementet. Beträffande flygare från den allierade sidan, i huvudsak engelska och amerikanska, lämnades bevis ofta av Paulson. Sådana flygare skulle föras med flyg till England, och deras avresa skedde ofta efter kort varsel, varför deras legitimationshandlingar måste göras klara i största hast. Innan bevis utfärdades, kontrollslogs vederbörande i ofördelaktiga registret. Enligt vad Paulson uppgivit, förekom det att han efter arbetstidens slut fick begiva sig till utlänningskommissionen för att utfärda sådana bevis. Även denna Paulsons verksamhet synes ha skett med hans överordnades begivande.

I fråga om utresor av baltar lämnade Paulson medverkan såtillvida, att han lät kontrollslå vederbörande i registren och meddelade bevis därom. Paulsons befattning med dessa ärenden grundade sig på uppdrag av byråchefen Schmidt.

2. Utrikesdepartementet. Paulsons kontakt med utrikesdepartementet har huvudsakligen bestått i att han besvarat förfrågningar från olika befattningshavare inom departementet. Dessa förfrågningar, vilka i regel framställts i telefon, ha avsett uppgifter ur de hos socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen förda registren eller där förvarade dossierer. Upplysningarna ha vanligtvis begärts från utrikesdepartementets expedition för utländska passärenden och avsett förhållanden, som varit av betydelse för bedömande av viseringsärenden. Sådana förfrågningar ha emellertid riktats även till andra tjänstemän inom socialstyrelsen eller utlänningskommissionen än Paulson. Jämväl chefen för departementets rättsavdelning utrikesrådet Gösta Engzell samt chefen för departementets juridiska byrå, nuvarande generalkonsuln Magnus Hallenborg ha vid förekommande behov av upplysningar rörande utlänningar hänvänt sig till Paulson. Detta torde dock ha skett i relativt liten utsträckning. Paulson å sin sida har hos utrikesdepartementet framställt motsvarande förfrågningar i ärenden, som han haft att handlägga och i vilka uppgifter funnits att tillgå i departementets handlingar.

Beträffande besvarandet av förfrågningar från utländska legationer och konsulat angående härvarande utlänningar har Paulson vid olika tillfällen rådgjort med befattningshavare i utrikesdepartementet. I ett flertal fall har Paulson översänt dylika framställningar till departementet för direkt besvarande. En närmare redogörelse för behandlingen av dylika förfrågningar från utländska legationer och konsulat lämnas i undersökningskommissionens betänkande del II.

3. Säkerhetstjänsten. Samarbetet mellan den centrala utlänningsmyndigheten och säkerhetstjänsten har pågått alltsedan säkerhetstjänsten i samband

med krigsutbrottet år 1939 började sin verksamhet. Såsom tidigare angivits¹ hade säkerhetschefen rätt att själv eller genom särskild representant närvara vid socialstyrelsens handläggning av ärenden, som kunde antagas beröra säkerhetschefens verksamhetsområde. Så har skett i större principfrågor eller ärenden av större räckvidd. I vissa fall har säkerhetschefens yttrande inhämtats genom skriftlig remiss, s. k. storremiss. I övrigt har direkt kontakt mellan tjänstemän i den centrala utlänningsmyndigheten och säkerhetstjänsten i stor utsträckning förekommit i ärenden rörande enskilda utlännningar. Kontakten skedde därvid i regel genom vederbörande föredragande i utlänningsmyndigheten, men i stor utsträckning anlätades Paulson som kontaktman. Denna kontakt med säkerhetstjänsten genom Paulson torde huvudsakligen ha gällt inhämtande och lämnande av upplysningar.

Om sitt samarbete med säkerhetstjänsten har Paulson inför undersökningskommissionen uppgivit följande.

På ett tidigt stadium hade säkerhetstjänsten haft ett kvinnligt biträde placerat i socialstyrelsen för att framtaga dossierer, som skulle lånas av säkerhetstjänsten. I stor utsträckning hade polismän från säkerhetstjänsten kommit till socialstyrelsen för att göra undersökningar med ledning av där befintliga handlingar. Till en början hade Paulson varit dem behjälplig med att slå i registren, men senare hade polismännen på egen hand fått göra detta. Till säkerhetstjänsten hade också, år 1940 eller 1941, utlämnats nycklar till socialstyrelsens lokaler, så att personal från säkerhetstjänsten kunde gå dit vid alla tider på dygnet. Det hade även förekommit att säkerhetstjänsten tillskrivit Paulson med begäran att denne skulle skaffa reda på adresser på utlännningar eller meddela, när anmälningar angående dem inkommo. Paulson hade överhuvud sett som sin uppgift att tillse, att säkerhetstjänsten från socialstyrelsen fick tillgång till allt material som kunde vara av intresse för säkerhetstjänsten.

Med anledning av en framställning från undersökningskommissionen har säkerhetschefen underståthållaren Hallgren från övervakningscheferna infordrat uppgift om säkerhetstjänstens samarbete med Paulson.

Övervakningschefen i Stockholm kriminalpolisintendenten Martin Lundqvist har om samarbetet mellan säkerhetstjänsten inom 4:e övervakningsområdet och Paulson uppgivit i huvudsak följande.

Lundqvist har, såvitt han kan minnas, personligen icke haft annan kontakt med Paulson än den, att Paulson vid några tillfällen meddelat, att å socialstyrelsens lokaler uppehållit sig utlännningar, vilka bort omhändertagas av polispersonal, och därför begärt handräckning. Paulson har möjligen någon gång lämnat upplysningar om utlänningar, som enligt hans uppfattning kunnat misstänkas för statsfientlig verksamhet. Paulson har icke av Lundqvist erhållit något uppdrag för säkerhetstjänstens räkning.

Paulson har i stor omfattning på begäran lämnat uppgifter till personal vid kriminalpolisens i Stockholm 6:e rotel (säkerhetstjänstens avdelning i Stockholm) angående utlännningar, beträffande vilka personalen haft anledning att i tjänsten verkställa undersökningar.

Enär Paulson å tjänstens vägnar haft kontakt med passkontrollpersonalen i riket, ha ofta skrivelser med begäran om anordnande av spärrar beträffande utlän-

¹ Se sid. 31.

ningar, som skulle antingen anhållas eller ställas under övervakning, översänts till Paulson för de olika passkontrollorternas underrättande.

För spaningsändamål ha understundom hänvändelser gjorts till Paulson för erhållande av sådana uppgifter och sådant bistånd, som han å tjänstens vägnar kunnat lämna. Som exempel härpå har anförts, att det hänt, att roteln kommit i besittning av skriftliga, utländska spionerimeddelanden, vilka översänts till Paulson för att genom jämförelse med andra handskrivna skrivelser från utlänningar söka få avsändarens identitet fastställd. I dylika fall har Paulson beordrat underordnade att bistå polispersonalen.

För spaningsändamål har det vidare ofta varit erforderligt att inneha fotografier av utlänningar. Till en början anskaffades fotografier genom att vederbörandes pass, sedan det rekvirerats från utrikesdepartementet eller socialstyrelsen, avfotograferades av rotelns personal. Detta system förenklades sedan därhän, att en reproduktionsanordning med kamera uppställdes hos utrikesdepartementet, varest fotograferingen ombesörjdes av en kvinnlig befattningshavare vid departementet. Efter överenskommelse med troligen byråchefen Drougge överflyttades anordningen sedermera till socialstyrelsen, där den omhänderhafts av Paulson. För detta uppdrag har han icke erhållit någon ersättning. Ombyte av film har alltid ombesörjts av personal vid 6:e roteln. Kameran är så konstruerad, att utbyte av film icke kan ske utan att det skulle uppmärksammas. Det torde därför vara uteslutet, att Paulson kunnat tillägna sig kopior av filmerna. Den film, som kommit till användning, har sedan flera år varit utgången ur marknaden.

De uppdrag, Paulsson sålunda utfört för 6:e rotelns räkning, ha av dess personal fattats som ingående i hans uppgifter som byråinspektör. Ersättning till Paulson för uppdragen har icke utgått.

Utöver ovanstående har Paulson veterligen icke innehåft något uppdrag för säkerhetstjänstens räkning.

Det anförda har avsett förhållandena i Stockholm. Vad angår övervakningsområdet i övrigt har säkerhetstjänstens personal uppgivit, att säkerhetstjänsten icke lämnat Paulson något uppdrag eller med honom haft något samarbete, som kan anses ha fallit utom ramen för Paulsons tjänstgöring i socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen, samt att den kontakt ifrågavarande befattningshavare haft med Paulson i flyktingärenden varit av ringa omfattning och regelmässigt skötts av vederbörande landsfogde eller polismästare.

Samtliga övriga övervakningschefer ha på säkerhetschefens förfrågan förnekat, att Paulson av säkerhetstjänsten erhållit några särskilda uppdrag. Av deras yttranden framgår vidare följande: Säkerhetstjänstens personal hade i några få fall vänt sig till Paulson för erhållande av upplysningar bland annat i flyktingärenden. Paulson hade vid ett eller två tillfällen hos en övervakningschef efterfrågat några för sent insända månadsbesked om inkomna eller avvisade flyktingar samt vid andra tillfällen anmärkt på att vissa polischefer underlåtit att till socialstyrelsen anmäla, när flykting åtalats för olika brott.

I detta sammanhang må nämnas, att f. d. kriminalkommisarien Thour sedan han år 1940 knutits till socialstyrelsen fungerat såsom förbindelseman mellan å ena sidan den centrala utlänningsmyndigheten (till en början endast generaldirektören) samt å andra sidan säkerhetschefen underståthållaren Hallgren. Enligt Hallgren har Thour använts bland annat för att vid personliga besök till Hallgren överlämna handlingar, som ansetts böra komma

till Hallgrens kännedom, och att muntligen framföra upplysningar och önskemål från den centrala utlänningsmyndigheten.

Thour har vidare av Hallgren fått vissa uppdrag, bland annat att låta Paulson söka utröna arten av Lönnegrens verksamhet.¹

Paulson har för undersökningskommissionen uppgivit, att han, innan Thour år 1940 kom till socialstyrelsen, vid några tillfällen haft personlig kontakt med Hallgren samt att han därefter av Hallgren genom Thour erhållit även andra uppdrag, men han har på uppmaning av undersökningskommissionen att angiva något eller några av dessa uppdrag icke kunnat lämna något bestämt svar.

Hallgren har i skriftligt yttrande till undersökningskommissionen meddelat, att han icke anlitat Paulson i vidare mån än för oförmälda uppdrag med avseende å Lönnegren men att han i sin egenskap av säkerhetschef vid enstaka tillfällen begärt upplysningar i flyktingärenden av Paulson i dennes egenskap av tjänsteman i den centrala utlänningsmyndigheten.

Någon ersättning från säkerhetstjänsten har Paulson, såvitt av utredningen framgått, icke uppburet i annan mån än att han vid ett tillfälle av Hallgren erhållit troligen 75 kronor såsom gottgörelse för vissa utlägg i sammanhang med sin kontakt med Lönnegren.

4. Försvarsstaben. Även angående den centrala utlänningsmyndighetens samarbete med försvarsstaben ha tidigare upplysningar lämnats,² varvid omtalats att kontakten i viss omfattning skett genom Paulson.

För Paulsons roll i detta sammanhang har en redogörelse lämnats i skriftligt yttrande till undersökningskommissionen av t. f. chefen för försvarsstaben greve C. A. Ehrensvärd, ur vilket här må återgivas följande.

Paulson har tidigare, under och efter förra världskriget, anlitats av dåvarande generalstabens utrikesavdelning.

Försvarsstabens förbindelse med Paulson har betingats av hans befattning med registret över utlännningar som intill 1938 förts av polismyndighet, från den 1 januari 1938 inom socialstyrelsen (kontrollbyrån) och efter utlänningskommissionens tillkomst år 1944 inom denna.

De ärenden, som föranlett försvarsstabens förbindelser med socialstyrelsen (utlänningskommissionen) och Paulson, ha gällt utlänningsars tillstånd att vistas inom skyddsområde, ansökningar om uppehålls- och arbetsvisering, tillstånd att vistas inom för utlännningar förbjudna områden samt tillstånd att besöka eller arbeta vid för försvaret viktiga industrier.

Den förstnämnda gruppen av ärenden sammanhänger med försvarsstabschefens åligganden jämlikt kungörelsen den 12 januari 1939 (SFS nr 28) angående särskilda villkor för utlännings vistelse inom skyddsområde för fästning eller motsvarande försvarsanläggning samt för utlännings tillträde till etablissement vid försvarsväsendet m. m., 8 § 2., att underrätta socialstyrelsen om de utlännningar, som erhållit tillstånd vistas inom skyddsområde. Uppgifter härom ha kontinuerligt översänts till socialstyrelsen med påteckning angående uppehållstillstånd, arbetsvisering och, i förekommande fall, huruvida något ofördelaktigt varit känt om utlänningen, varefter uppgifterna återställts till försvarsstaben.

¹ Se härom sid. 423. — ² Se sid. 31—32.

De tre sistnämnda grupperna av ärenden ha givit upphov till dagliga förbindelser mellan olika befattningshavare inom socialstyrelsen, bland dem Paulson, och försvarsstaben, i det att socialstyrelsens befattningshavare — ofta per telefon — inhämtat upplysningar i förevarande frågor. I samband härmed har förekommit, att Paulson meddelat försvarsstaben uppgifter beträffande utlänningar, vilka förefallit honom böra ägnas särskild uppmärksamhet, exempelvis då det i registret över utlänningar framträtt, att en utlänning utan egentlig anledning gjort resor till militärt viktiga områden. Dessa uppgifter ha icke varit ensidiga utan omfattat personer av olika nationaliteter, tillhörande båda de krigförande parterna. Å andra sidan ha befattningshavare inom försvarsstaben i ett stort antal fall vänt sig till olika befattningshavare inom socialstyrelsen, bland dem ofta Paulson, för att få del av där förda anteckningar rörande utlänningar, vilka ur militär säkerhetssynpunkt varit föremål för undersökningar.

Paulson har därjämte till försvarsstaben kontinuerligt överlämnat kopior av de protokoll, som upprättats vid första hörande av hit till landet inkomna flyktingar.

I några få fall har Paulson översänt handlingar angående utlänningar, som trots sin främmande nationalitet inskrivits som värnpliktiga eller i något fall erhållit fast anställning vid krigsmakten.

Paulson har slutligen efter framställning från försvarsstaben överlämnat dels kompletteringar av utrikesdepartementets »Liste du Corps diplomatique» vilken lista under krigsåren utkommit med stora tidsmellanrum, dels förteckningar över resande till och från utlandet, i första hand svenska resande.

I anslutning till vad sålunda anförts har t. f. chefen för försvarsstaben i särskild hemligstämplad skrivelse meddelat bland annat följande.

Paulson har ordnat sammanträffande mellan officerare ur svenska flygvapnet och flyktade utländska flygare (för dessa senares utfrågning) genom att underrätta lägerkommendanterna om att vederbörande svenska officerare av honom erhållit tillstånd att besöka flyktinglägret.

Försvarsstaben har i en del fall gjort förfrågan hos Paulson beträffande persons förvärv av svenskt medborgarskap eller huruvida något ofördelaktigt vore känt beträffande viss utlänning.

Försvarsstaben har från Paulson erhållit namnuppgift på utlänningar, som varit anställda eller sökt anställning vid krigsindustrier, och har i sin tur till Paulson överlämnat från vissa krigsindustrier erhållna uppgifter angående där anställda eller anställningssökande utlänningar, i samband varmed försvarsstaben efterhört om inom socialstyrelsen (utlänningskommissionen) något ofördelaktigt vore känt beträffande dessa utlänningar.

Paulson har vid upprepade tillfällen meddelat försvarsstaben uppgifter beträffande utlänningar, som han ansett misstänkta. Då exempelvis Paulson i register, som förts hos utlänningskommissionen, iakttagit, att en utlänning utan egentlig anledning gjort resor till militärt viktiga områden eller erhållit anställning i krigsviktiga industrier, har han anmält detta. Likaledes har han lämnat uppgifter beträffande utlänningar, som arbetat i främmande makts underrättelsetjänst. Dessa uppgifter ha icke varit ensidiga utan ha omfattat uppgifter om personer, verkamma i båda de krigförande parternas underrättelsetjänst.

Vid enstaka tillfällen har försvarsstaben vänt sig till olika befattningshavare vid utlänningskommissionen — bland dem Paulson — för att utverka tillstånd för utlänningar att uppehålla sig inom för utlänningar förbjudna områden vid norska gränsen. Dessa tillstånd ha begärts för utlänningar, vilka skulle utföra uppdrag för försvarsstabens räkning i Norge, och upplysning härom har lämnats utlänningskommissionen. Uppdragen ha avsett inhämtande av uppgifter om tyskt spionage mot Sverige samt uppgifter om tyska militära förhållanden. I samtliga fall ha

uppdragstagarna återkommit utan att ha varit utsatta för några motåtgärder från tysk sida.

För att få vissa namnuppgifter har försvarsstaben upprätthållit en tämligen regelbunden kontakt med socialstyrelsen (utlänningskommissionen), i första hand kontrollbyrån och till övervägande del med Paulson. Denne har i samband härmed lämnat bistånd dels vid placering av ett tiotal biträdande passkontrollanter vid landets större tullstationer, varigenom dagliga uppgifter om svenska in- och utresande kunnat erhållas, dels med ordnande av uppehållsviseringar för och tillstånd till förflyttningar av vissa flyktingar i och för dessas utfrågning, dels slutligen beträffande utresetillstånd i vissa fall.

Byråchefen Schmidt, som tagit del av vad t. f. chefen för försvarsstaben sålunda anfört, har för undersökningskommissionen sagt sig vilja understryka, att Paulson ej kunnat självständigt handlägga de av t. f. chefen för försvarsstaben omförmälda tillståndsärendena utan därutinnan endast haft att till vederbörande framföra försvarsstabens önskemål.

Paulson har från år 1940 eller 1941 uppburit viss ersättning från försvarsstaben. Med avseende härå äro uppgifterna från olika håll ej samstämmiga.

Enligt uppgift av Paulson vid förhör inför rådhusrätten och inför undersökningskommissionen har han erhållit 50 kronor i månaden för att täcka de utgifter han hade för försvarsstabens räkning. Denna ersättning hade börjat utgå år 1940 eller 1941. Dessförinnan hade intet arvode utgått. Härutöver hade han vid ett tillfälle, troligen under år 1943, för särskilt uppdrag erhållit 400 kronor.

T. f. chefen för försvarsstaben har i förut omnämnda skrivelser till undersökningskommissionen uppgivit, att Paulson under åren 1941—1944 tidvis erhållit en månatlig ersättning av 50 kronor. Under nämnda tid hade ersättning utgått under 26 månader. Beloppen hade uppgått till sammanlagt 1 300 kronor, varav under 1941 150 kronor, 1942 100 kronor, 1943 500 kronor och 1944 550 kronor. De hade varit avsedda att utgöra ersättning för övertidsarbete för maskinskriverskor m. m. Utbetalningen hade i några fall skett till ett kvinnligt biträde i socialstyrelsen, i övriga fall till Paulson. Till Paulsons förfogande mot redovisning hade därjämte den 15 oktober 1943 ställts 400 kronor för att Paulson skulle skaffa försvarsväsendet kontakt med vissa utlänningar. Saken hade sedermera förfallit.

En person, vilken tjänstgjort vid försvarsstaben under åren 1941—1943 och omhänderhaft utbetalningar därifrån, har emellertid uppgivit, att till Paulson varje månad utbetalats 50 kronor, vilket belopp skulle utgöra ersättning för skrivarbete, utfört för försvarsstabens räkning. Härutöver hade då och då till Paulson utbetalats varierande belopp, mellan 100 och 200 kronor.

Majoren Carl Petersén vid försvarsstaben har förklarat, att de belopp som utbetalats till Paulson utgjort ersättning för expenskostnader, sådant som övertidsarbete för maskinskriverskor, bilar och porto, och uppgått till 50 kronor per månad under de perioder, då expenskostnader förekommit. Dylika utbetalningar hade skett sedan 1941 mellan sex och tolv gånger per år och hade under de första två åren ställts till nyssnämnda kvinnliga biträde och därefter till

Paulson. Det sammanlagda belopp, som sålunda utgått, torde uppgå till ungefär 1 550 kronor. Vid något enstaka tillfälle hade beloppen för två månader sammanslagits och utbetalats samtidigt, vilket kunde förklara uppgiften om att till Paulson utbetalats belopp överstigande 50 kronor.

Någon ytterligare utredning — utöver konstaterandet att de lämnade uppgifterna icke överensstämde — har undersökningskommissionen icke ansett sig böra företaga.

5. Kontakt med Finland. Tidigare¹ har redogjorts för Paulsons deltagande i det finska inbördeskriget år 1918 samt omnämnts, att Paulson till följd av uppdrag från dåvarande polisintendenten Hallgren haft visst samarbete med finska statspolisen, till år 1938 benämnd detektiv centralpolisen (DCP).

Paulson har om nämnda samarbete uppgivit följande.

År 1922 eller 1923 hade Paulson kommit i kontakt med sedermera chefen för DCP Esko Rieki i samband med en utredning i Kuolajärvi i Finland rörande en stöld. Paulson hade beordrats av svenska polisen att medverka vid denna utredning.

Samarbetet med DCP, vilket inletts år 1921, hade bestått i ömsesidigt besvarande av förfrågningar. De finska förfrågningarna hade till att börja med gått till dåvarande polisintendenten Hallgren men senare för vinnande av tid adresserats direkt till Paulson. Paulson hade gjort erforderliga undersökningar och i enlighet med överordnads direktiv i varje särskilt fall besvarat framställd förfrågan. Därjämte hade Paulson på uppdrag av sina förmän framställt olika förfrågningar hos DCP. Denna förbindelse med DCP hade utgjort endast en liten detalj av Paulsons arbete. De upplysningar, som genom Paulsons försorg sålunda utväxlats, hade rört såväl svenska som finska medborgare. Huvudsakligen hade upplysningarna angått personer, misstänkta för spionage och politisk verksamhet, samt avsett vederbörandes vistelseort och sysselsättning.

Även åren närmast efter det Paulson år 1925 lämnat sin tjänst vid polisbyrån hade han på uppdrag av polisen och generalstaben uppehållit förbindelse med DCP. Denna förbindelse hade efter hand inskränkts men icke helt upphört. Sedan Paulson år 1933 återgått till polisbyrån och blivit dess föreståndare, hade han jämväl i denna sin egenskap fått kontakt med DCP. Omkring år 1934 hade generalstaben inlett direkt kontakt med finska polisen, varefter generalstaben icke anlät Paulson för sina finska förbindelser.

Av DCP:s chefer hade Paulson kommit i kontakt med bland andra Esko Rieki och Arno Anthoni. Därjämte hade Paulson lärt känna Bruno Aaltonen, som omkring 15 år tjänstgjort som närmaste man till chefen för DCP. Dessa hade Paulson träffat huvudsakligen på mer eller mindre officiella middagar. Anthoni hade Paulson träffat en à två gånger i Finland och två gånger i Sverige. Sista gången hade detta skett för att Paulson på polisens begäran skulle identifiera Anthoni, vilken då anlät till Sverige som flykting. Denne hade skrivit endast en gång till Paulson personligen och då för att meddela, att Paulson skulle få finska frihetskorset. Anthoni hade varit i Stockholm många gånger för överläggningar med svenska polisen, men Paulson hade då icke träffat honom.

Förbindelserna med Finland hade för Paulsons del avtagit under senare år och slutligen bestått nästan endast däri, att Paulson träffat finska polismän på luncher och middagar vid deras besök i Sverige. Då Rieki år 1942 fyllt 50 år, hade Paulson och Thour rest till Finland och överlämnat en gåva från tjänstemän inom

¹ Se sid. 405.

Stockholms polis. Före kriget hade Paulson på sina semestrar ibland besökt Finland. Under kriget hade han vid ett tillfälle varit där för att hämta sin son, vilken deltagit som frivillig i finska krigsmakten.

Någon ersättning annat än för de kostnader, som kunde vara förenade med arbetet, hade Paulson icke uppburit från finskt håll.

Beträffande frågan om ersättning till Paulson från finskt håll har Riekki — som var chef för DCP från år 1923 till början av år 1938 — för undersökningskommissionen uppgivit, att till Paulson från finsk sida utbetalats ersättning endast för porton och omkostnader samt att denna ersättning, som icke utgått regelbundet, uppgått till högst 100—200 kronor några (2—3) gånger om året.¹

Vid undersökningskommissionens utredning har framkommit, att samarbetet mellan svenska och finska polismyndigheter under kriget endast i ringa utsträckning gått genom Paulson. I något fall har Paulson enligt vad som är känt för undersökningskommissionen förmedlat uppgifter från finskt håll till svenska myndigheter.

6. Kontakt med danska och norska legationerna. Det inom danska legationen i Stockholm tillsatta särskilda Udvalget för kontakt med undersökningskommissionen har tillställt kommissionen vissa uttalanden av befattningshavare vid legationen. Av dessa uttalanden framgår följande.

Då politiavdelningen vid danska legationen i slutet av 1943 började sin verksamhet, funnos endast ett fåtal danska polismän i Sverige, och deras kännedom om hit anländande danska flyktingar var givetvis ytterst begränsad. Det var därför naturligt, att politiavdelningen hos svenska myndigheter sökte upplysningar om åtskilliga personer och förhållanden. Under det att stockholmspolisen var synnerligen obenägen att lämna upplysningar, visade sig Paulson villig att lämna meddelanden om danska flyktingar. Ett visst »samarbete» mellan Paulson och politiavdelningen etablerades alltså, vilket bestod i att politiavdelningen sökte upplysningar i det material, som Paulson hade tillgång till, under det att från avdelningens sida blott ytterst sällan lämnades upplysningar till Paulson och i så fall blott om sådant, som icke kunde skada danska intressen. Paulson satt inne med upplysningar om framstående danskar och kunde, om han önskade det, ha fört dessa upplysningar vidare, vilket ovillkorligen skulle ha medfört att vederbörande arresterats av tyskarna. Paulson var vid flera tillfällen behjälplig med att ordna uppehållstillstånd i Stockholm och dylikt. I flertalet fall ställde han icke några frågor; endast vid ett par tillfällen hörde han sig för per telefon om vederbörande voro »gode nok». Ogynnsamma verkningar av samarbetet med Paulson hade icke visat sig.

Paulson själv har för undersökningskommissionen uppgivit att det av Udvalget omnämnda ordnandet av uppehållstillstånd i Stockholm gällt frihetskämpar och vissa danskar, som på nödfallsvisering utfärdad i Malmö uppe-

¹ Kommissionen har under sin utredning uppmärksammat de i det s. k. Folkets Dagblads-målet förekommande, numera offentliggjorda påståendena, att en finsk överdetektiv vid namn Ojasti skulle ha uppgivit att han vore gammal vän till Paulson samt att han på uppdrag av Riekki till Paulson överlämnat 8 000 svenska kronor för tjänster Paulson gjort finska statspolisen. Ojasti, som under krigets slutskede samarbetat med de tyska myndigheterna, har vid polisförhör bestritt såväl att han träffat Paulson sedan år 1928 som att han förmedlat någon utbetalning till Paulson. I övrigt verkställd utredning har ej heller givit belägg för riktigheten i de gjorda påståendena.

hållit sig i Stockholm. Då förlängning av viseringstiden erfordrats, hade Paulson efter samtal med generaldirektören Höjer ägt medgiva önskad förlängning genom att åsätta vederbörandes legitimationshandling stämpeln »Oförhindrad utresa inom — — —» (i allmänhet åtta dagar). Dessa ärenden hade enligt generaldirektörens önskan icke blivit föremål för registrering. Legitimationshandlingarna hade ofta upptagit fingerade namn, men Paulson hade i allmänhet fått veta vederbörandes rätta namn. Paulson åberopade vad härutinnan förekommit såsom belysande för att han varit väl insatt i förbindelserna över Sundet och i mycket stor utsträckning handlagt dessa ärenden samt att inga missöden drabbat de danskar det varit fråga om.

I handläggningen av ärenden rörande norska flyktingar har Paulson medverkat i enlighet med sina i det föregående angivna allmänna arbetsuppgifter. Några speciella uppdrag beträffande ärenden angående norska flyktingar synes Paulson icke ha haft.

Till frågan om handläggningen inom socialstyrelsen av ärenden angående s. k. norska kurirer återkommer undersökningskommissionen i del II av sitt betänkande. Här må emellertid framhållas följande.

I mars 1943 började norska legationen hos socialstyrelsen söka dispens från förbudet att vistas i gränsområde för sådana norrmän, som för legationens räkning skulle sändas illegalt till Norge eller som vid svensk-norska gränsen skulle träffa representanter för den norska hemmafronten. Dessa ansökningar inlämnades enligt överenskommelse med socialstyrelsen direkt till en bestämd föredragande, för vilken norrmännen hyste fullt förtroende. Ansökningarna behandlades därefter som vanliga dispensärenden. I slutet av oktober 1944 omlades detta system, så att utöver den föredragande, som mottog och beviljade ansökningen, endast ett och samma skrivbiträde hade att göra med ansökningarna. Någon registrering eller protokollering förekom ej.

Paulson, som ej hade med handläggningen av nu ifrågavarande ärenden att göra, uppger sig i tjänsten ha fått vetskap om att det pågick en kurirtrafik till Norge med socialstyrelsens och utlänningskommissionens tillstånd men ej på vilket sätt detta var ordnat. Han hade endast vetat att denna angelägenhet handhades av den förut berörde föredraganden. Dessa Paulsons uppgifter vinna stöd av vad undersökningskommissionen eljest erfarit under sin utredning.

Utöver de nu nämnda, för norska legationen arbetande kurirerna har — såsom framgår av vad t. f. chefen för försvarsstaben ovan anför¹ — den centrala utlänningsmyndigheten i några fall beviljat norska medborgare, vilka gått som kurirer för försvarsstaben, dispens från förbudet att vistas i gränsområde. I dessa fall ha ansökningarna om dispens behandlats såsom vanliga dispensärenden. Med åtminstone två av dessa fall har Paulson tagit befattning.

Beträffande Paulsons kontakt med norska legationen må vidare nämnas, att då norska legationen i Stockholm under den första tiden efter Tysklands

¹ Se sid. 417.

anfall mot Norge saknade tillförlitligt register över härvarande norska flyktingar, legationen fick anlita socialstyrelsens register. Den befattningshavare vid norska legationen, som i anledning därav hade kontakt med Paulson, har för undersökningskommissionen uppgivit, att Paulson endast varit till hjälp för honom och att han ej hade något att anmärka mot denne.

Under den följande tiden synas emellertid, enligt vad som från ledande norskt håll uppgivits till undersökningskommissionen, befattningshavarna vid norska legationen ha fattat visst mistroende mot Paulson. Denne säges ha visat sig ovillig att samarbeta med norrmän, svår att få uppgifter från och överhuvudtaget ovänlig. Något stöd för misstanke om att Paulson samarbetat med tyskarna hade man dock icke på norsk sida.

Åtalet mot Paulson.

Paulson anhölls den 18 december 1944 och häktades den 4 januari 1945¹ samt ställdes under åtal vid Stockholms rådhusrätt. Anledningen härtill var att skälig misstanke ansågs föreligga mot honom för att han i olika avseenden tillhandagått dr phil. Johan (John) Alexander Lönnegren, Stockholm, i brottslig verksamhet till förmån för det tyska hemliga underrättelseväsendet i Sverige.

Av uppgifter som Lönnegren lämnat framgår, att han, som är född 1878, i Uppsala avlade juridisk preliminärexamen 1897 och filosofie kandidatexamen 1901. År 1903 inträdde han i Svenska Dagbladets redaktion och verkade i denna tidnings tjänst till slutet av 1913, de sista åren som tidningens korrespondent i Berlin. Efter omkring 1½ års affärsverksamhet bedrev han under två terminer studier vid universitetet i Greifswald, avslutade med promovering till Doktor der Staats- und Rechtswissenschaften. Härpå återvände han till Sverige och var under cirka tre år anställd som redaktionssekreterare i Aftonbladet. Sedan han lämnat Aftonbladet, övergick han på nytt till affärsverksamhet, vilken förde honom på vidsträckt utrikes resor. Han drev bland annat en firma för försäljning av engelska automobilringar. Åren 1924—1930 var han honorär vicekonsul för Brasilien, och därefter tjänstgjorde han på Brasiliens legation i Stockholm fram till 1939. Han levde under förra hälften av 1930-talet i mycket tryckta ekonomiska förhållanden, sedan hans ovan nämnda firma småningom nödgats upphöra med sin rörelse. Från 1938 till januari 1941 förestod han Skandinavisk Telegrambureau i Stockholm, vilken hade till huvudsaklig uppgift att i samarbete med pressavdelningen vid tyska legationen i Stockholm distribuera utländska nyheter till svenska tidningar. Han fortsatte ännu en tid efter det han lämnat telegrambyrån att samarbeta med tyska pressavdelningen. De senaste åren ägnade han sig åt mindre, tillfälliga affärer, journalistisk verksamhet samt inköp och uthyr-

¹ Samma dag förordnade Kungl. Maj:t, att Paulson skulle med omedelbar verkan vara avstängd från tjänstgöring hos utlänningskommissionen till dess över honom blivit slutligen dömt eller vederbörlig domstol annorlunda förordnat.

ning av s. k. spelautomater. Därjämte var han från slutet av 1941 och till någon gång under 1944 anlitad av representanter för det tyska hemliga underrättelseväsendet i Sverige, doktor Hans Georg Wagner och kapten Albert Utermark, för anskaffande av upplysningar, och han erhöll härför gottgörelse med upp till 500 kronor i månaden eller sammanlagt omkring 10.000 kronor. De upplysningar, varmed han tillhandagick sina tyska uppdragsgivare, gällde bland annat adresser och andra uppgifter beträffande utlänningar som vistades i Sverige. Hans huvudsakliga källa härvidlag var enligt hans egen utsago Paulson.

Med Paulson gjorde Lönnegren bekantskap redan under förra världskriget. Bekantskapen var sedermera avbruten men återknöts 1939 eller 1940 i samband med att Lönnegren med en förfrågan i en privat angelägenhet uppsökte Paulson å dennes tjänsterum i socialstyrelsen. Därefter utvecklades bekantskapen till ett enligt både Lönnegrens och Paulsons uppgifter vänskapligt förhållande, i sin mån främjat av deras likartade åskådning i olika hänseenden.

Misstankar och påståenden att Lönnegren sysslade med spioneri eller olovlig underrättelseverksamhet synas anonymt ha framförts till säkerhetstjänsten redan tidigt. Kortare perioder 1940 ställdes Lönnegren i anledning därav under telefonkontroll.

Enligt vad säkerhetschefen, underståthållaren Hallgren uppgivit i en under rättegången mot Paulson åberopad promemoria hade f. d. kriminalkommissarien Thour, vilken av Hallgren anlåtats åtminstone sedan 1940 i åtskilliga fall för inhämtande av upplysningar som kunde vara av betydelse för säkerhetstjänsten, någon dag 1942 för Hallgren omnämnt, att Lönnegren kunde antagas gå någon främmande makt tillhanda i underrättelseväg, att Paulson vore bekant med Lönnegren och att, om Paulson toge kontakt med Lönnegren, man möjligen skulle kunna erhålla någon upplysning angående arten av dennes verksamhet. Då Hallgren redan förut haft sig bekant, att mot Lönnegren föreläge misstankar om verksamhet för någon främmande makts räkning, hade Hallgren tillsagt Thour att det vore för säkerhetstjänsten värdefullt, om Paulson — som Hallgren kände sedan 25 år och då hyste förtroende för — kunde på föreslaget sätt komma till klarhet om huruvida Lönnegren sysslade med sådan olaglighet, som säkerhetstjänsten hade att beivra. Uppdraget till Paulson hade innefattat endast att söka vinna kännedom om vems ärenden Lönnegren ginge samt om arten av dennes verksamhet och icke därjämte att för säkerhetstjänsten införskaffa upplysningar i allmänhet. Hallgren hade icke förhandlat med Paulson personligen angående uppdraget utan detta hade förmedlats av Thour. Ej heller hade Hallgren lämnat några direktiv beträffande uppdragets utförande. Något resultat för säkerhetstjänsten av Paulsons verksamhet hade icke vunnits. Först någon gång under sommaren 1944 hade Hallgren från 6:e roteln erhållit meddelande om sådant uppträdande från Lönnegrens sida, att denne kunde misstänkas för underrättelseverksamhet för Tyskland. Ersättning från säkerhetschefen hade

Paulson fått endast vid ett tillfälle. Någon gång troligen år 1943 hade Paulson nämligen telefonledes meddelat Hallgren, att han genom Lönnegren hade utsikt att vinna bevis mot viss annan person om kunskaparverksamhet för annat land än Tyskland och att han för sådant ändamål behövde bjuda Lönnegren på förtäring. På grund härav hade Hallgren till Paulson utbetalat ett belopp av troligen 75 kronor.

I anledning av upplysningar, som säkerhetstjänsten erhållit bland annat från försvarsstaben, förordnades i november 1943 om telefonkontroll på Lönnegren, vilken kontroll därefter pågick intill dess Lönnegren i december 1944 blev anhållen. Därjämte bedrevs periodvis skuggning av honom. I september 1944 ansåg man sig inom säkerhetstjänsten på grund av föreliggande spaningsresultat kunna taga för visst att Lönnegren gjort sig skyldig till olovlig underrättelseverksamhet, men man ansåg sig sakna bevis som kunde användas. Övervakningen av Lönnegren aktiverades vid denna tidpunkt; bland annat skaffade man sig möjlighet att avlyssna samtal i Lönnegrens bostad.

Den 6 december 1944 på kvällen kom Paulson på besök hos Lönnegren, och det samtal som då fördes mellan dem avlyssnades av två kriminalkonstaplar. Dessa uppfattade enligt en av dem den 7 december 1944 uppgjord promemoria bland annat, att Paulson och Lönnegren talat om Wagner såsom en för dem båda känd person och att Paulson på tal om Wagner frågat om Lönnegren »sant något meddelande», ävensom att Paulson i anslutning härtill yttrat att han fått se »den där djävla rapporten» angående en här i landet vistande finsk medborgare,¹ vilken — enligt vad för säkerhetstjänsten var känt — anlidades av den svenska militära underrättelsetjänsten bland annat för att utforska Wagners verksamhet. I anledning av samtalets innehåll tillkallade de båda kriminalkonstaplarna kriminalöverkonstapeln Th. Söderström, som omedelbart kom tillstädes. Söderström underrättade följande dag polisintendenten Lundqvist om vad som förekommit vid avlyssningen.

Avlyssningen av samtalet den 6 december blev såvitt angår åtalet mot Paulson en händelse av grundläggande betydelse. Polisintendenten Lundqvist har med föranledande av vissa utav undersökningskommissionen ställda frågor uppgivit, att anledning att misstänka Paulson för brott som avses i 8 kap. strafflagen icke dessförinnan uppkommit, ehuru vid vissa av polismyndigheten tidigare verkställda utredningar, vilka avsett bland annat Paulson, framkommit omständigheter, som även om de icke kunde sägas ha varit besvärande för Paulson dock varit av den beskaffenheten, att polismyndigheten ställt sig i viss mån undrande inför Paulsons uppträdande. Rörande dessa utredningar har Lundqvist upplyst i huvudsak följande.

I samband med utredningen angående det s. k. Rickmanmålet, som avsåg för brittisk räkning uppgjorda planer på sabotage mot malmkajen i Oxelösund, hade upprättats en den 24 maj 1940 dagtecknad polisrapport, utmynnande i hemställan om utvisning jämlikt 37 § utlänningslagen av vissa i Sverige vistande utlänningar,

¹ I rättegången betecknad 10 D; se sid. 430.

däribland även flyktingar från Tyskland. I juli 1942 hade från tillförlitligt håll anmälts till polismyndigheten, att tyska legationen förfogade över en sammanställning av uppgifterna i polisrapporten och att i denna sammanställning — varav fotografisk kopia tillställts polisen — hade angivits, att sidan 55 fattades i polisrapporten. Vid med anledning härav verkställd polisutredning hade framkommit, att kopior av rapporten lämnats till flera myndigheter, bland dem socialstyrelsen, men att nyss angivna felaktighet förefunnits endast i socialstyrelsens exemplar. Enligt meddelande till polisen av dåvarande sekreteraren i socialstyrelsen Drougge hade Paulson efter upptäckten härav tillfrågats av Drougge, huruvida han kände till att några handlingar försvunnit från socialstyrelsen. Utan att ha blivit underrettad om upptäckten hade Paulson härpå lämnat det svaret att just ifrågakomna polisrapport varit borta. Undersökningen i saken hade fortsatt ytterligare någon tid men icke lett till något resultat och därför nedlagts på hösten 1942.¹

Genom telefonkontroll och skuggning av Lönnegren hade utrönts, att Lönnegren och Paulson voro bekanta och åtminstone sedan början av 1944 understundom sammanträffade med varandra. Då det framkommit, att de skulle träffas på Strömsborgs restaurant den 2 oktober 1944, hade det ansetts motiverat att närmare undersöka arten av deras bekantskap, vilken då icke var känd. För att man om möjligt skulle få klarhet härom hade två tjänstemän från försvarsstaben beordrats övervaka sammanträffandet, men de hade icke lyckats uppsnappa något av samtalet eller eljest göra några iakttagelser av vikt. Härefter hade vid övervakning av Lönnegren utrönts, att Paulson och Lönnegren före den 6 december 1944 sammanträffat ytterligare fyra gånger, nämligen den 5 och 24 oktober samt den 11 och 12 november 1944. Något särskilt anmärkningsvärt hade ej konstaterats vid dessa sammanträffanden, sett mot bakgrunden av vad som då var känt i saken.

Paulsons uppträdande i början av oktober 1944 i samband med att på begäran av försvarsstaben uppehållstillstånd under antaget namn utställdes för en tysk medborgare², som tidigare varit anställd såsom biträde åt Wagner å tyska legationen i Stockholm, hade vidare, mot bakgrunden av Paulsons ungefär samtidigt inträffade möten med Lönnegren, varit ägnat att tilldraga sig visst intresse från polisens sida. Detta intresse hade dock vid denna tidpunkt aldrig tagit formen av några misstankar mot Paulson för brottslig verksamhet, helst som Paulson av en representant för försvarsstaben möjligen kunnat erhålla upplysning om ifrågavarande persons adress men av egen drift avböjt detta under motivering, att »det vore bättre för honom, att han ej visste om den».

Ytterligare har genom Lundqvist till undersökningskommissionen överlämnats en av t. f. kriminalkommisarien B. G. V. Sandell upprättad promemoria rörande viss undersökning i samband med en i slutet av 1938 i Köpenhamn häktad tysk spion H. G. F. von Pflugk-Harttung. Av promemorian framgick i huvudsak följande.

Pflugk-Harttung, som den 20 januari 1932 utvisats från Sverige, hade varit ledare för en organisation, vars medlemmar åren 1932—1938 bedrivit spioneri i Danmark. Vid husrannsakan hos honom hade anträffats bland annat vissa förteckningar över ett stort antal i Sverige boende personer med kortfattade uppgifter om dem. Vissa uppgifter avsågo utan tvivel, andra möjligtvis Paulson. Vid polisundersökningen i Köpenhamn hade icke framkommit omständigheter, som tydde på att de antecknade personerna engagerats i spioneriverksamhet eller tillfrågats därom. Möjlighet förefunnes emellertid även, att syftet varit att sedermera söka förbindelse med dem.

¹ Saken upptogs ånyo under rättegången; se sid. 433.

² I rättegången betecknad 9 A; se sid. 429.

På grund av vad som framgått vid avlyssnandet av samtalet den 6 december 1944 ställdes Paulson under telefonkontroll samt beslöts, efter samråd den 9 december 1944 mellan säkerhetschefen och polisintendenten Lundqvist, att Lönnegren skulle anhållas och Paulson kallas till polisförhör, varjämte den senare efter kallelsens delgivning skulle övervakas. Så skedde den 11 december 1944. Enligt vad Lundqvist uppgivit, ordnades det så, att Paulson skuggades från det han kallades, och den personal som skuggade honom hade uppdrag att anhålla honom, därest han visade tecken att först gå till sin bostad. Polisen misstänkte nämligen, att Paulson skulle förstöra papper som man trodde att han fått av Lönnegren. Paulson gick emellertid direkt till polisen och blev därför icke anhållen. Att man dröjde till den 11 december har av Lundqvist förklarats bland annat med att Lönnegren den 6 december var sjuk och att man icke ville riskera att omedelbart efter ett anhållande behöva föra honom till sjukhus.

Lönnegren förnekade vid polisförhör den 11 december att han gjort sig skyldig till brottsligt förfarande. Han sade sig visserligen känna Wagner och Utermark men bestred att han till dem lämnat uppgifter, som kunde göra honom förvunnen till ansvar för olovlig underrättelseverksamhet.

Ej heller Paulson gjorde vid förhöret samma dag något medgivande om brottslig verksamhet. Han omtalade till förklaring av sin förbindelse med Lönnegren, att han erhållit uppdrag av säkerhetschefen att övervaka Lönnegren, samt nämnde vidare, att han även anlitats av försvarsstaben för vissa uppgifter. Någon person med namnet Wagner kände han icke. Lönnegren hade emellertid vid samtalet den 6 december omtalat att han »skaffat flickor» åt en person som hette Wagner, och av sammanhanget hade Paulson då förstätt att Lönnegren åsyftat »den Wagner, som arbetar på tyska legationen». I vidare mån hade emellertid nämnde Wagner icke varit på tal den 6 december. Ovan omförmälde finske medborgare (10 D) hade Paulson aldrig diskuterat med Lönnegren.

Lönnegren ansågs, med hänsyn till vad mot honom var känt, kunna kvarhållas hos polisen efter förhöret den 11 december trots att han förnekat brottsligt förfarande.

Paulson åter beslöt Lundqvist att lämna på fri fot. Om skälen härtill har Lundqvist uppgivit följande: Från Paulsons sida förelåg icke något erkännande. Lönnegren hade ej heller sagt något som misskrediterade Paulson. Enligt den uppfattning, som man då hyste inom polisledningen, kunde avlyssningen av samtalet den 6 december — som var det enda egentliga beviset mot Paulson — icke få användas vid en eventuell rättegång mot denne, därför att sådan avlyssning avsetts vara ett spaningsmedel som bort reserveras för fall, då ett ytterst kritiskt läge föreläge, samt ett röjande därav kunde förstöra dess effekt i ett sådant läge. Frågan om det av Paulson uppgivna uppdraget från säkerhetschefen måste också klargöras, när det hade stor betydelse för behandlingen av Paulson om han haft ett uppdrag eller ej. Säkerhetschefen, vilken troligen uppgivit för Lundqvist att han hade ett minne av uppdraget

men i vart fall ej givit någon klar redogörelse härför, hade även uttalat att han icke ansåge skäl föreligga att kvarhålla Paulson.

Lundqvist har även uppgivit, att då Paulson släpptes hade man den »baktanken» att man skulle försöka följa honom under tiden efteråt för att se, om man kunde få några ytterligare belägg för hans misstänkta verksamhet. Någon skuggning anordnades emellertid icke, därför att personalen var så känd, att man kunnat riskera att Paulson skulle upptäcka det.

Någon hus- eller kroppsrensningen beträffande Paulson företogs icke i detta sammanhang.

Vid fortsatta förhör den 12—14 december 1944 vidhöll Lönnegren i huvudsak sina den 11 december lämnade uppgifter. Den 15 december erkände Lönnegren emellertid att han haft brottslig förbindelse med Wagner och Utermark, vilket erkännande han vidblev vid förhör den 16 och 17 december. De tre sistnämnda dagarna uppgav Lönnegren även, att han av Paulson erhållit vissa uppgifter som han vidarebefordrat till tyskarna, och förklarade därjämte den 15 december, att han trodde att Paulson haft klart för sig att Lönnegren lämnade från Paulson mottagna uppgifter till Wagner. Härefter anhölls Paulson den 18 december klockan 9.10, och samma dag verkställdes husrensningen såväl i Paulsons bostad som å hans tjänsterum, därvid vissa handlingar m. m. togs i beslag.

Lönnegren häktades den 30 december 1944, Paulson, såsom tidigare nämnts, den 4 januari 1945. Rannsaking med dem företogs av Stockholms rådhusrätt första gången den 10 januari 1945. Efter det målet förevarit till handläggning ytterligare sexton gånger, meddelade rådhusrätten den 28 april 1945 utslag beträffande Paulson samt beslöt att beträffande Lönnegren inhämta läkarutlåtande angående hans sinnesbeskaffenhet och att i avbidan härpå förklara målet vilande i vad det avsåge honom. Sedan läkarutlåtande inkommit, avkunnades den 20 juli 1945 utslag jämväl beträffande Lönnegren.

Vid första rannsakingstillfället förelåg en polisrapport om 393 sidor, upptagande referat av förhör med de båda tilltalade och ett stort antal andra personer. Åklagaren i målet, t. f. stadsfiskalen Otto Meijer, ingav vid detta tillfälle till närmare utveckling av sin ansvarstalan en utförlig promemoria, upptagande ett antal särskilda åtalspunkter beträffande Lönnegren och Paulson. Under rättegången modifierade och kompletterade åklagaren sedermera på visst sätt sin talan.

På grund av målets beskaffenhet företogs vid varje rättegångstillfälle viss del av handläggningen inom lyckta dörrar. Vid de båda första rättegångstillfällena betecknades Wagner och Utermark under den offentliga handläggningen med respektive X och Y, men enligt beslut vid tredje rättegångstillfället fann rådhusrätten då icke längre hinder möta för offentliggörande av deras namn. Beträffande ett stort antal andra under rättegången ifrågakommande utländska medborgare av olika nationaliteter användes genomgående vid offentlig handläggning av målet siffer- och bokstavs-beteckningar i stället för namn.

Lönnegren biträdde under hela rättegången av advokaten Thorsten Grönfors, Paulson av advokaten Hugo Lindberg vid alla rättegångstillfällen utom två, då han hade biträde av advokaten Carl-Iwar Dahlheim.

Åklagaren förde ansvarstalan mot både Lönnegren och Paulson i fyra olika avseenden.

Först och främst yrkade åklagaren, som gjorde gällande att Paulson haft vetskap om Lönnegrens brottsliga verksamhet för tysk räkning, ansvar å dem med avseende å vissa till Lönnegrens tyska uppdragsgivare under tiden från slutet av år 1941 till oktober 1944 lämnade uppgifter om här i landet vistande utlännningar, till stor del politiska flyktingar av huvudsakligen norsk men även dansk, tysk, polsk eller annan nationalitet, vilka uppgifter avsett vederbörandes adress i Sverige, födelsetid, nationalitet, in- och utresor samt stundom deras politiska inställning. Närmare bestämt yrkades i denna del ansvar å *Lönnegren* för det han på begäran av de tyska uppdragsgivarna *dels* hos Paulson gjort förfrågningar rörande omkring 100 utlännningar, *dels* från Paulson inhämtat upplysningar angående omkring 90 utlännningar, *dels* från en i målet icke åtalad kvinnlig tjänsteman hos Stockholms stads kristidsnämnd inhämtat upplysningar om minst 30 utlännningar, *dels ock* till sina uppdragsgivare vidarebefordrat upplysningar angående åtminstone 75 av de utlännningar, rörande vilka han erhållit uppgifter från Paulson, ävensom samtliga de upplysningar, han erhållit från den kvinnliga tjänstemannen. Å *Paulson* yrkades ansvar för det han till Lönnegren utlämnat upplysningar, vartill han i sin tjänst haft tillgång, rörande omkring 90 utlännningar. Ätminstone de norrman, danskar, polacker och tyskar, om vilka Lönnegren begärt och erhållit upplysningar, kunde, enligt vad åklagaren hävdade, med all sannolikhet antagas ha varit politiska flyktingar. Enär enligt åklagarens mening upplysningar av angivet slag angående härstädes vistande politiska flyktingar måste anses avse sådana förhållanden, berörande riket eller dess förbindelser med annan makt, vilkas meddelande till främmande makt kunde medföra skada för rikets vänskapliga förbindelser med sådan makt, yrkades ansvar å Lönnegren och Paulson jämlikt 8 kap. 14 § strafflagen¹ för spioneri, i den mån rätten funne ådagalagt att ifrågakomna utlännningar vore politiska flyktingar, samt,

¹ De lagrum i 8 kap. strafflagen, som enligt åklagarens ansvarsyrkanden mot Lönnegren och Paulson direkt eller indirekt åberopades mot dem, voro följande:

9 §. Den som obehörigen sätter sig i besittning av eller låter anskaffa upplysning om något sakförhållande, som bör hållas hemligt för främmande makt av hänsyn till rikets vänskapliga förbindelser med sådan makt eller till rikets försvar eller till folkförsörjningen i riket vid krig och av krig föranledda utomordentliga förhållanden, dömes till fängelse eller till straffarbete i högst fyra år; var faran ringa, må till böter dömas. Lag samma vare, där någon obehörigen tager befattning med skrift, teckning eller annat föremål, som innefattar upplysning om sakförhållande, varom nu är sagt.

10 §. Där någon obehörigen till annan lämnar sådan upplysning eller utlämnar sådant föremål, som i 9 § sägs, dömes till straffarbete i högst fyra år eller fängelse; var faran ringa, må till böter dömas.

Förövas brott som nu sagts av någon, vilken på grund av allmän eller enskild tjänst eller avtal särskilt betrofts med kunskap om det hemliga sakförhållandet eller med föremål som innefattar upplysning därom, dömes till straffarbete i högst sex år.

i den mån så icke skulle befinnas utrett, jämlikt 8 kap. 14 a § strafflagen för olovlig underrättelseverksamhet.

Vidare yrkade åklagaren ansvar å Lönnegren och Paulson jämlikt 8 kap. 14 a § strafflagen för olovlig underrättelseverksamhet bestående däri, att Paulson på Lönnegrens hemställan, föranledd av begäran från Lönnegrens tyska uppdragsgivare, till Lönnegren vid något tillfälle under 1942 utlämnat hos socialstyrelsen befintliga förteckningar, fullständigare än de i tryck tillgängliga, över personalen vid Förenta Staternas, Sovjetunionens och Storbritanniens legationer i Stockholm, vilka förteckningar Lönnegren därefter överlämnat till sina uppdragsgivare.

Ytterligare förde åklagaren talan mot Lönnegren och Paulson för spioneri, varom åklagaren uppgav följande: Sedan Lönnegren vid något tillfälle i slutet av september 1944 gentemot den ene av sina tyska uppdragsgivare åtagit sig att söka utröna adressen här i landet till en utlänning, i målet betecknad 9 A, som tidigare varit anställd hos tyska legationen i Stockholm, samt Lönnegren för detta ändamål vänt sig till Paulson, hade Paulson uppgivit, att han icke hade sig 9 A:s vistelseort bekant, men att polisen hölle 9 A dold och använde 9 A för att avslöja tyska agenter. Detta meddelande hade Lönnegren vidarebefordrat till sin uppdragsgivare. Uppgiften finge anses ha angått sakförhållande, som bort hållas hemligt för främmande makt av hänsyn såväl till rikets vänskapliga förbindelser med sådan makt som till rikets förvar. Ansvar yrkades i denna del å Lönnegren jämlikt 8 kap. 11 § andra stycket första punkten strafflagen och å Paulson — som i sin tjänst varit betrodd med kunskap om det hemliga sakförhållande han yppat för Lönnegren — jämlikt andra stycket andra punkten i samma paragraf. Åklagaren tillade, att vad Paulson sålunda uppenbarat varit av vikt men icke av synnerlig vikt.

Vid rättegångstillfället den 20 april 1945 förklarade slutligen åklagaren, att han efter genomgång av handlingarna i målet funnit sig böra framställa ytterligare ett ansvarsyrkande mot Lönnegren och Paulson, till utveckling

Lika med att uppgift obehörigen lämnas till annan varde ansett, att den allmänt kungöres.

11 §. Där någon förövar gärning, som i 9 § sägs, för att gå främmande makt tillhanda, dömes för spioneri till straffarbete i högst sex år.

Vad nu stadgas gälle ock i fråga om gärning som i 10 § första stycket omförmäles. Förövas sådant spioneri av den som i 10 § andra stycket sägs eller är vad som uppenbarats av synnerlig vikt, vare straffet straffarbete från och med fyra till och med tio år eller på livstid.

14 §. Den som i syfte att gå främmande makt tillhanda anskaffar eller låter anskaffa uppgifter angående förhållanden, berörande riket eller dess förbindelser med annan makt, vilkas meddelande till främmande makt kan medföra skada för rikets vänskapliga förbindelser med sådan makt eller för rikets försvar eller ock för folkförsörjningen i riket vid krig och av krig föranledda utomordentliga förhållanden, eller i syfte som nyss sagts tager befattning med sådana uppgifter, dömes, där han ej förskyllt strängare straff, för spioneri till fängelse eller till straffarbete i högst fyra år.

14 a §. Den som, i annat fall än förut är sagt, inom riket för främmande makts räkning bedriver hemlig underrättelseverksamhet i militärt eller politiskt syfte, dömes för olovlig underrättelseverksamhet till fängelse eller straffarbete i högst två år. Äro omständigheterna synnerligen mildrande, må till böter dömas.

varav åklagaren anförde: Vid något tillfälle i början av oktober 1944 hade Paulson uppgivit för Lönnegren, att en finsk medborgare — i målet betecknad 10 D — som vore »en ful fisk», sökte ställa sig in såväl hos den svenska polisen som hos tyskarna. Lönnegren hade fått den uppfattningen, att 10 D skulle utforska och utspionera tyskarna för den svenska polisens räkning, och hade därför vid ett sammanträffande med Utermark den 6 oktober 1944 omtalat för denne vad han erfarit av Paulson rörande 10 D. I november 1944 hade Paulson, enligt vad Lönnegren uppgivit, uttryckligen omtalat för denne, att svenska polisen använde sig av 10 D för att spionera på Wagner, och samtidigt därmed bett Lönnegren att varna Wagner för 10 D. Denna varning hade Lönnegren emellertid icke framfört. De sålunda lämnade uppgifterna om 10 D:s verksamhet för svensk räkning hade varit riktiga sätillvida, att denne anlitas av den svenska militära underrättelsetjänsten bland annat för att utforska Wagners verksamhet. Uppgifterna hade angått sakförhållande, som bort hållas hemligt för främmande makt av hänsyn till rikets vänskapliga förbindelser med sådan makt. Ansvar yrkades därför i denna del å Lönnegren jämlikt 8 kap. 11 § första stycket strafflagen och å Paulson, som i sin tjänst varit betrodd med kunskap om det hemliga sakförhållande han yppat, jämlikt 8 kap. 11 § andra stycket andra punkten samma lag.

Till den del angivna brottsliga förfaranden i fyra olika avseenden låge i tiden efter den 24 mars 1942 påkallade åklagaren mot såväl Lönnegren som Paulson tillämpning även av straffskärpningsstadgandena i 8 kap. 29 a § strafflagen, vilka trätt i kraft nämnda dag enligt kungörelse den 20 i samma månad.

De brott, för vilka åklagaren yrkat ansvar å Paulson, lades av åklagaren Paulson till last jämväl såsom uppsåtlig förbrytelse i tjänsten enligt 25 kap. 16 § strafflagen.

Mot både Lönnegren och Paulson yrkades därjämte ansvar för olovligt innehav av en älgstudsare.

Utöver de ovan återgivna ansvarsyrkandena mot både Lönnegren och

Allmän åklagare må ej utan Konungens lov väcka åtal för brott, som nu är sagt.

29 a §. Förövas brott, som i någon av 3—5, 9—16, 19—22, 26 och 28 §§ sägs, eller försök till brott, som i 11 eller 20 § avses, eller sådan stämpling eller förberedelse till högförräderi, som i 24 och 25 §§ omförmäles, under tid då riket befinner sig i krig må,

där straffarbete i sex år eljest utgör högsta straff, straffet höjas till straffarbete i tio år,

där straffarbete i två år eller fyra år eljest utgör högsta straff, straffet höjas med straffarbete i två år utöver vad utsatt är,

där straffarbete kan följa, lägre straff tillämpas endast då omständigheterna äro synnerligen mildrande, samt

där fängelse eljest är utsatt såsom högsta straff, dömas till straffarbete i högst två år.

Där brott, som i 21 § sägs, förövas vid krig, må till lägre straff än fängelse ej dömas. Gör någon vid krig sådan gärning av oaktsamhet, dömes till fängelse eller straffarbete i högst två år eller, där brottet är ringa, till böter.

Där det med hänsyn till krigsfara, vari riket befinner sig, eller andra av krig föranledda utomordentliga förhållanden finnes påkallat, äger Konungen förordna att vad i denna paragraf stadgas med avseende å brott som begås vid krig jämväl skall äga tillämpning beträffande brott som förövas under viss annan tid.

Paulson framställde åklagaren ansvarsyrkanden mot Lönnegren jämväl för det denne i åtskilliga andra hänseenden varit verksam för det hemliga tyska underrättelseväsendets räkning samt yrkade vidare, att Lönnegren måtte jämlikt 8 kap. 30 § strafflagen förpliktas att till Kronan utgiva 10 000 kronor, motsvarande det lägsta belopp, som Lönnegren sagt sig ha mottagit av sina tyska uppdragsgivare i och för sin brottsliga verksamhet.

Något sådant ersättningsyrkande som mot Lönnegren riktades icke mot Paulson. Åklagaren uppgav som skäl härtill, att det mot Paulsons bestridande icke kunde styrkas, att denne mottagit penningar eller annat för sin medverkan i Lönnegrens brott, ehuru åtskilliga omständigheter tydde på att så varit fallet. Med senare delen av nämnda uttalande åsyftade åklagaren uppenbarligen särskilt vissa uppgifter av Lönnegren om att Lönnegren, som åtminstone vid fem olika tillfällen försträckt Paulson belopp å 200—400 kronor, vid något tillfälle under år 1942 eller år 1943 efterskönt en skuld å 400 kronor genom att sönderriva en av Paulson härför lämnad revers, att Paulson vid ett tillfälle av Lönnegren erhållit ett belopp av 200 kronor, avsett att utgöra gottgörelse till ett skrivbiträde, som Paulson anlitat för Lönnegren tillhandahållna avskrifter av förteckningar å legationspersonal, samt att Lönnegren under en tidrymd av 2½ år räknat från slutet av 1941 omkring 50 gånger vid restaurantbesök tillsammans med Paulson betalat dennes förtäring — i allmänhet lunch, som gått till omkring 15 kronor per man, men vid vissa tillfällen middag. Paulson, som medgav att han två gånger lånat pengar av Lönnegren, bestred bestämt, att Lönnegren efterskönt någon fordran, liksom att denne lämnat gottgörelse å 200 kronor för omfördälda avskrifter, samt gjorde gällande, att Lönnegren icke i påstådd utsträckning utövat värdskap å restaurant och att Paulson i sin tur vid ett flertal tillfällen bjudit Lönnegren vid gemensamma restaurantbesök.

Lönnegren vidgick i huvudsak vad åklagaren i målet lade honom till last och underkastade sig ansvar härför; dock bestred han bland annat åklagarens den 20 april 1945 framställda ansvarsyrkande angående den såsom 10 D be-tecknade utläningen.

Paulson bestred till alla delar åklagarens mot honom förda talan. Han medgav, att han på förfrågningar av Lönnegren beträffande sammanlagt omkring 50 här i landet vistande utläningar till denne lämnat uppgifter om adresser m. m. i 30—40 fall, men förklarade, att han därvid icke haft vetskap om att Lönnegren ämnade vidarebefordra ifrågavarande uppgifter till någon representant för främmande makt. Dessa uppgifter, som icke i något fall hämtats ur ofördelaktiga-registret eller andra hemliga handlingar, hade för övrigt icke inneburit röjande av sådana hemligheter, som fölle under 8 kap. strafflagen. Att de överhuvud utlämnats hade berott på därom mellan Paulson och Thour såsom säkerhetschefens förtroendeman träffad överenskommelse att Paulson till fullföljande av säkerhetschefens uppdrag att övervaka Lönnegren skulle i viss, såsom ofarlig ansedd utsträckning tillmötesgå Lönnegrens framställningar om uppgifter för att man genom arten av dessa — som

genom Thour fortlöpande skulle meddelas till säkerhetschefen — skulle kunna vinna ledning för bedömande av frågan om Lönnegren ginge viss främmande makts ärenden.

Några förteckningar över personalen vid vissa legationer i Stockholm sade sig Paulson icke någonsin ha överlämnat till Lönnegren. Om Lönnegren verkligen, såsom han uppgivit, kunnat lämna sådana förteckningar till sina uppdragsgivare, måste han ha tillgripit dessa vid besök å Paulsons tjänsterum, där dessa handlingar — som enligt Paulsons mening måste betraktas som offentliga i lika mån som den i tryck föreliggande listan över Corps Diplomatique — legat helt öppet i en korg på bordet.

Paulson bestred, att han lämnat de av åklagaren omförmälda uppgifterna rörande den såsom 9 A betecknade utläningen; detta vore »en fullständig uppfinning» av Lönnegren.

Beträffande den såsom 10 D betecknade utläningen slutligen uppgav Paulson, att från hans sida gentemot Lönnegren ej förekommit annat än att han varnat Lönnegren för att inlåta sig i affärer med 10 D, enär denne enligt Paulsons uppfattning icke vore ärlig. Lönnegrens uppgift att Paulson bett Lönnegren att varna Wagner för 10 D vore absolut oriktig. Paulson hade icke haft någon aning om att Lönnegren haft förbindelse med Wagner.

Beträffande den synnerligen omfattande utredningen i målet, vilket, såvitt Paulson angår, för närvarande ligger under Svea hovrätts prövning, vill undersökningskommissionen här endast antydningssvis nämna följande.

En mycket betydande del av utredningen avser Paulsons personliga omständigheter och inställning, hans arbetsförhållanden i socialstyrelsen och utlänningskommissionen samt överhuvud frågor rörande den inre organisationen av nämnda myndigheter. Upplýsningar härutinnan ha lämnats av åtskilliga såsom vittnen hörda personer, bland andra byråchefen Schmidt och ett flertal kvinnliga biträden, som arbetat under Paulson, samt av Thour, vilken hörts upplýsningssvis i målet. I utredningen härom ingår även ett skriftligt yttrande av byråchefen Bexelius samt vidare åtskilliga skriftliga yttranden, bland annat av generaldirektören Höljer, vilka undersökningskommissionen på begäran ställt till åklagarens förfogande. Jämväl Paulsons förbindelser med säkerhetstjänsten och försvarsstaben ha på motsvarande sätt i viss utsträckning klarlagts. Sättet för besvarande av förfrågningar hos socialstyrelsen och utlänningskommissionen samt spörsmålet huruvida de därstädes förda registren äro att anse som offentliga handlingar ha också gjorts till föremål för ingående behandling.

Vad i de nu angivna avseendena framkommit under rättegången har undersökningskommissionen i vederbörliga sammanhang beaktat och tillgodofört sin egen utredning.

Vid den mycket grundliga och ingående utredningen beträffande själva åtalpunkterna har åtskillig tveksamhet och vidlyftighet i rättegången föranletts av att Lönnegrens och Paulsons uppgifter i åtskilliga viktiga avseenden — på sätt den föregående framställningen kan exemplifiera — visat sig stå i bestämd och oförenlig motsättning till varandra.

Rörande namnen på de i den första åtalspunkten avsedda utlänningar, om vilka Lönnegren skulle ha förfrågat sig hos Paulson, blev föga upplyst i rättegången. Till rådhusrätten ingavs emellertid ett kort, upptagande namnen å fyra utlänningar, vilket Thour överlämnat till säkerhetschefen med förmälan att Lönnegren om dessa framställt förfrågan, och vilket säkerhetschefen i februari 1943 vidarebefordrat till 6:e roteln för bearbetning. Ifrågakomna utlänningar voro tre norrmän, nämligen majoren Hans Reidar Holtermann — vilken ankommit till Stockholm från England i juni 1942 och återvänt till London i augusti 1942 — kaptenen Nils Bruun — vilken i mars 1941 kommit till Stockholm och i maj samma år avrest till Moskva — samt ingenjören Nicolai Stephansen — i januari 1943 anländ från Eskilstuna till Stockholm och sedermera avrest till London — alla tre ursprungligen hitkomna som politiska flyktingar. Den fjärde var en amerikansk journalist och fotograf Therese Bonney, vilken i oktober 1942 anlänt till Stockholm från Helsingfors och i januari 1943 avrest till England. Beträffande åtalet i denna punkt nämnde åklagaren ytterligare såsom känt endast ett namn, nämligen polske ingenjören Jerzy (Georg) Dunkel. Såväl Lönnegren som Paulson sade sig icke kunna i övrigt minnas några namn. Ej heller Thour har kunnat lämna upplysning om flera namn än de förstnämnda fyra och utlänningen 9.A.

Särskild uppmärksamhet har givetvis ägnats frågan om Paulson haft insikt om Lönnegrens syfte med de uppgifter han inhämtat, vilket Lönnegren gjort gällande men Paulson enständigt förnekat. I denna del ha speciellt Paulsons under hela rättegången bestämt vidhållna påståenden, att han icke hört talas om Wagner förrän på sista tiden och att, såvitt han kunde erinra sig, Lönnegren icke för honom nämnt Wagners namn förrän vid sammanträffandet den 6 december 1944, angripits av åklagaren, vilken bland annat såsom vittnen åberopat de båda kriminalkonstaplar, som avlyssnat samtalet mellan Lönnegren och Paulson nämnda dag.

Under rättegången tillfrågades Paulson på åklagarens begäran, huruvida Paulson vid något tillfälle till någon person utom tjänsten lämnat den ovan omnämnda Rickman-rapporten. Paulson förnekade därvid att han gjort detta.

Åklagaren förebragte viss utredning med avseende å denna rapport samt förklarade, att även om det icke kunde anses till fullo styrkt, att Paulson lämnat ut rapporten, det likväl vore mycket som tydde härpå. Något ansvarsyrkande mot Paulson i denna del framställdes emellertid icke.

Den 28 april 1945 beslöt rådhusrätten, såsom förut nämnts, att Lönnegrens sinnesbeskaffenhet skulle undersökas, samt förklarade målet i vad det avsåge honom vilande i avbidan på läkarutlåtande.

En av rådhusrättens ledamöter ansåg att undersökning av Paulsons sinnesbeskaffenhet borde föregå målets avgörande i vad honom anginge, men denna mening omfattades ej av övriga ledamöter.

Det av rådhusrätten härefter beträffande Paulson den 28 april 1945 avkunnade utslaget var av följande lydelse.

I målet är till en början utrett, att Paulson — vilken tjänstgjort såsom extra ordinarie byråinspektör från och med den 1 juli 1939 å socialstyrelsens utlänningsbyrå och från och med den 1 juli 1944, då byrån överflyttats till utlänningskommissionen, å dennas kontrollbyrå — efter förfrågningar av Lönnegren vid ett flertal tillfällen under tiden från slutet av 1941 eller början av 1942 till någon gång under 1943 eller 1944 till denne lämnat i tjänsten inhämtade uppgifter angående födelsetid, födelseort, adress samt tid för inresa till och utresa från riket eller uppgifter i något eller några av dessa hänseenden beträffande ett avsevärt antal utlännings, som vistades eller vistats i Sverige.

Tillika giver utredningen vid handen, att Lönnegren, som under ifrågakomna tidrymd anlätades av härvarande hemliga tyska underrättelseväsende, inhämtat uppgifterna rörande det ojämförligt största antalet av utlänningsarna för nämnda underrättelseväsendes räkning.

Även om Paulson under första tiden då han lämnade Lönnegren uppgifter, som av denne varit avsedda för det hemliga tyska underrättelseväsendet, icke insett Lönnegrens syfte med uppgifterna, måste i allt fall av omständigheterna anses framgå, att Paulson redan på ett ganska tidigt stadium kommit till sådan insikt samt därefter utlämnat ett stort antal av uppgifterna.

Det kan icke anses, att Paulson — som, enligt vad upplyst är, haft svenska säkerhetstjänstens uppdrag att utforska, huruvida Lönnegren bedrev hemlig underrättelseverksamhet för främmande makts räkning — lämnat sist åsyftade uppgifter med föranledande av uppdraget, utan måste fasthellre på grund av utredningen anses ådagalagt, att Paulson meddelat uppgifterna för att tillhandagå Lönnegren i dennes brottsliga förehavande.

Oaktat Lönnegrens förehavande uppenbarligen till en del avsett uppgifter rörande utlännings, vilka varit politiska flyktingar, har det likväl ej blivit utrett, att någon av uppgifterna angått förhållande, vars meddelande till främmande makt kunnat medföra skada för rikets vänskapliga förbindelser med sådan makt, vadan förehavandet i sin helhet är att hänföra till olovlig underrättelseverksamhet.

Såvitt visats, har Paulson icke tillhandagått Lönnegren för egen fördel.

Följaktligen är Paulson förvunnen dels till delaktighet i olovlig underrättelseverksamhet, vilken delaktighet måste anses hänförlig under 3 kap. 3 § strafflagen, dels och till uppsåtlig förbrytelse i tjänsten för att annan gynna.

Vidare måste anses utrett, att Paulson i slutet av 1943 eller början av 1944 efter därom av Lönnegren framställd begäran till denne utlämnat avskrifter av hos utlänningsbyrån befintliga förteckningar över personalen vid åtminstone Storbritanniens och Sovjetunionens härvarande legationer, vilka förteckningar innehållit avsevärt flera namnuppgifter och jämväl i övrigt flera upplysningar än de genom utrikesdepartementets försorg av trycket utgivna officiella diplomatlistorna.

Lönnegren har anskaffat förteckningarna ifråga för det hemliga tyska underrättelseväsendets räkning; och måste Paulson hava insett detta.

Icke heller i förevarande hänseende har Paulson, såvitt visats, varit Lönnegren behjälplig för egen fördel.

Jämväl i denna del av målet är Paulson förty övertygad om delaktighet i olovlig underrättelseverksamhet samt sådan tjänsteförbrytelse, som förut sagts; och är delaktigheten av beskaffenhet, som avses i 3 kap. 3 § strafflagen.

Vad härefter angår åtalet såvitt detsamma avser upplysning rörande en i målet såsom 9 A betecknad utlännings, måste av vad i målet förekommit anses framgå, att — sedan Lönnegren av en inom tyska underrättelseväsendet verksam person omkring den 1 oktober 1944 anmodats att införskaffa uppgift om adressen till utlännings, vilken avflyttat från sin kända bostad, samt Lönnegren kort därpå hänvänt sig till Paulson med begäran om upplysning angående den nya adressen — Paulson några dagar senare meddelat Lönnegren, att hos utlänningskommissionen icke fanns uppgift om annan adress å utlännings än den förut kända, samt

därvid tillika lämnat en uppgift av innebörd, att utlänningen anlätades av svensk myndighet för uppdagande av hemlig tysk underrättelseverksamhet här i riket.

Sistnämnda uppgift hade bort hållas hemlig för främmande makt av hänsyn till rikets försvar och vänskapliga förbindelser med sådan makt, och har Paulson på grund av sin tjänst särskilt betrots med kunskap om det hemliga sakförhållandet.

Med hänsyn i synnerhet till beskaffenheten av det Lönnegren härutinnan lämnade uppdraget och av Lönnegrens förfrågan till Paulson samt till det intresse Lönnegren uppenbarligen haft att för egen del erhålla kännedom om sakförhållandet, kan det emellertid icke anses fullt tillförlitligen ådagalagt, att Paulson vid uppgiftens lämnande handlat i direkt uppsåt att uppgiften skulle vidarebefordras till främmande makt.

I förevarande del av målet är följaktligen Paulsons brottslighet enligt 8 kap. strafflagen att bedöma jämlikt 10 § andra stycket; och har Paulson, vilken ej heller i nu ifrågavarande avseende, såvitt visats, handlat för egen fördel, tillika gjort sig skyldig till uppsåtlig tjänsteförbrytelse för att annan gynna.

Utöver vad förut nämnts kan Paulson icke anses förvunnen till brott enligt 8 och 25 kapitlen strafflagen i av åklagaren angivna hänseenden.

Paulson har vidgått, att han från någon dag på hösten 1943 till den 11 december 1944 här i staden såsom lån innehafvt ett jaktgevär, kaliber 9 millimeter, utan att hava förvärvat tillstånd att innehava geväret; och har Paulson sålunda gjort sig skyldig till förseelse mot 20 § 1 mom. vapenkungörelsen den 22 juni 1934.

På nu anförda skäl prövar rådhusrätten med tillämpning av 4 kap. 1 och 2 §§ strafflagen rättvist döma Paulson dels jämlikt 8 kap. 14 a § och 29 a § strafflagen samt kungl. kungörelsen den 20 mars 1942 med förordnande om tillämpning av 8 kap. 29 a § strafflagen ävensom 3 kap. 3 § strafflagen för delaktighet i olovlig underrättelseverksamhet, dels jämlikt 8 kap. 10 § andra stycket och 29 a § strafflagen samt sistnämnda kungörelse för obehörigt lämnande av upplysning om hemligt sakförhållande, med kunskap om vilket han i tjänsten varit särskilt betrodd, dels jämlikt 25 kap. 16 § strafflagen för uppsåtlig förbrytelse i tjänsten för att annan gynna, dels ock jämlikt 20 § 1 mom. vapenkungörelsen den 22 juni 1934 för obehörigt innehav av skjutvapen att hållas till straffarbete ett år tio månader, varjämte Paulson förklaras avsatt från sin tjänst såsom e. o. byråinspektör hos utlänningskommissionen.

Vidare uttalade sig rådhusrätten beträffande beslag å viss egendom m. m.

Slutligen förordnade rådhusrätten att, i den mån handläggningen av målet ägt rum inom lyckta dörrar och offentliggörande från domstolens sida ej skett, protokollen i målet och under dylik handläggning ingivna handlingar icke finge utlämnas, förrän femton år förflutit från utslagets dag.

Sedan angående Lönnegren till rådhusrätten inkommit sjukvårdsläkares utlåtande, enligt vilket Lönnegren vore en hypertym, hysteroid och moraliskt hypoplastisk psykopat, som under senare år dessutom företett en lätt praesenilitet, samt kriminalpolitiskt syntes böra erhålla sådan behandling, som användes då domstol finner 5 kap. 6 § strafflagen tillämplig, avkunnade rådhusrätten den 20 juli 1945 utslag beträffande Lönnegren. I utslaget dömdes Lönnegren med tillämpning av 4 kap. 1 och 2 §§ samt 5 kap. 6 § strafflagen dels jämlikt 8 kap. 14 a § strafflagen samt, såvitt avsåge tiden efter den 24 mars 1942, jämväl 8 kap. 29 a § samma lag ävensom kungörelsen den 20 mars 1942 med förordnande om tillämpning av 8 kap. 29 a § strafflagen för olovlig underrättelseverksamhet, dels jämlikt 8 kap. 26 § strafflagen för

förberedelse till olovlig underrättelseverksamhet, *dels* jämlikt 8 kap. 11 § andra stycket första punkten och 29 a § strafflagen samt förenämnda kungörelse för spioneri (upplysning rörande den i målet såsom 9 A betecknade utlänningen), *dels ock* jämlikt 20 § 1 mom. vapenkungörelsen den 22 juni 1934 för obehörigt innehav av skjutvapen till ett gemensamt straff av straffarbete två år, vilket straff emellertid skulle anses verkställt till en tid av en månad femton dagar genom hans hållande i häkte, varjämte han med stöd av 8 kap. 30 § strafflagen förpliktades att till kronan utgiva 10 000 kronor, motsvarande vad han mottagit för brott mot 8 kap. strafflagen.

Lönnegren har förklarat sig nöjd med det honom ådömda straffet, vilket han för närvarande avtjänar. Ej heller åklagaren har överklagat utslaget mot Lönnegren.

Mot rådhusrättens utslag den 28 april 1945 beträffande Paulson ha besvär hos Svea hovrätt anförts av såväl åklagaren som Paulson.

Åklagaren har i sina besvär yrkat, att hovrätten måtte *dels* med avseende å Paulsons uppgifter angående utlänningen 9 A fälla Paulson till ansvar för spioneri jämlikt 8 kap. 11 § andra stycket strafflagen, *dels ock* bifalla det av rådhusrätten ogillade ansvarsyrkandet beträffande utlänningen 10 D och alltså i denna del döma Paulson för spioneri jämlikt nyssnämnda lagrum och för uppsåtlig tjänsteförbrytelse jämlikt 25 kap. 16 § strafflagen. Alternativt, för den händelse icke någotdera av de angivna ändringsyrkandena skulle bifallas, har åklagaren hemställt, att Paulson för vad rådhusrätten fört honom till last måtte ådömas högre straff.

Paulson å sin sida har yrkat, att hovrätten måtte helt ogilla den mot honom förda talan.

Hovrätten, som enligt beslut den 26 juni 1945 förordnat att Paulson skulle försättas på fri fot, har ännu icke meddelat slutligt utslag i målet.

Som redan i visst avseende blivit nämnt har undersökningskommissionen tillhandahållit åklagaren i målet, på dennes framställning, sådant hos kommissionen tillgängligt material, som ansetts vara av betydelse för utförandet av åklagarens talan hos rådhusrätten och i hovrätten.

Paulsons inställning till flyktingar.

I enlighet med de direktiv som lämnats undersökningskommissionen men även på grund av innehållet i ett flertal till kommissionen inkomna anmälningar har kommissionen ägnat uppmärksamhet åt frågan om Paulson haft en inställning, som gjort honom avogt sinnad mot vissa kategorier av flyktingar och påverkat hans uppträdande mot enskilda flyktingar och den på honom ankommande handläggningen av deras ärenden.

I rannsakningsmålet mot Paulson berördes i viss utsträckning även hörande frågor. Paulsons egna under rättegången lämnade uppgifter gå sammanfattade ut på följande.

Han hade en antikommunistisk och antinazistisk inställning samt vore deciderat Finlandsvänlig och i motsvarande grad antiryiskt sinnad. Hans finska sympatier hade emellertid aldrig kommit honom att svika sin plikt som svensk tjänsteman, utan han hade i enlighet med tjänstens krav ingripit även mot de finska flyktingar och mot de nazisympatisörer, som illegalt inkommit hit till landet. Vederbörande flyktingars nationalitet eller politiska uppfattning hade aldrig inverkat på hans tjänsteåtgärder. Ej heller vore han någon judehatare, ehuru väl han icke heller vore någon varm judevän. Han hade bland sina vänner räknat många judar och hade i ett stort antal fall hjälpt och stött även judiska flyktingar. Överhuvud hade han i tjänsten uppträtt »lika mot alla». Han hade visserligen icke kunnat undvika friktioner och kontroverser med det stora och heterogena klientel, som han haft att göra med i sin tjänst, men dessa hade aldrig haft sin grund i vederbörandes religion eller nationalitet.

Efter det att Lönnegren i rättegången uppgivit, att Paulson, som i likhet med honom själv varit »antibolsjevik och finskvän», många gånger under deras umgänge visat sig förtvivlad över tyskarnas motgångar i kriget, bestred Paulson, att han visat förtvivlan på sådan grund, men uppgav, att han varit ledsen då finnarna i kriget haft motgångar samt att dessa hans känslor delvis varit beroende därpå, att en son till honom deltagit såsom frivillig i finska krigsmakten.

Kriminalkommisarien Thour, som under de senaste 20 åren haft mycket att göra med Paulson i tjänsten, uppgav upplysningsvis hörd i rättegången mot Paulson, att Paulson icke haft någon nazistisk inställning utan önskat, att nazismen skulle försvinna men Tyskland klara sig, liksom att Ryssland skulle undertryckas så att bolsjevismen försvann. Paulson hade varit en varm Finlandsvän, och eftersom Tyskland varit Finlands bundsförvant, vore det icke omöjligt att Paulson tidigare varit till en viss grad tyskvänligt inställd.

Vid försvarsstaben tjänstgörande majoren Georg Berendt, vilken känt Paulson sedan omkring tolv år tillbaka och haft mycket med Paulson att göra i och utom tjänsten, förklarade såsom vittne i målet, att Paulson i politiskt avseende alltid visat sig vara svensksinnad och haft starka sympatier för Finland, naturliga med hänsyn till de många vänskapsband som knöto Paulson vid detta land. Genom dessa omständigheter hade Paulson fått en klart antibolsjevistisk inställning, men fördenskull hade han aldrig ådagalagt några nazistiska tendenser eller haft några direkta sympatier för tyskarna utan tvärtom ofta uttalat sin förkastelsedom över tyskarna för det dessa förbrutit sig mot mänskliga rättigheter.

I rättegången uppgåvo vidare såsom vittnen *dels* ett kvinnligt biträde, som tjänstgjort under Paulson sedan 1933, att hon icke hade någon erfarenhet av huruvida Paulson uppträtt olika mot utläningar av olika nationer, och *dels* kriminalöverkonstapeln vid säkerhetstjänsten Otto Danielsson, till vilken Paulson vid olika tillfällen vänt sig med anmälningar och misstankar mot både tyska och allierade agenter, att han icke märkt någon partiskhet av något slag från Paulsons sida.

Frågan om Paulson haft en antisemitisk inställning väcktes i rättegången först genom ett uttalande av ett kvinnligt biträde i utlänningskommissionen,

som hördes såsom vittne. På fråga, huruvida Paulson genom sitt uppträdande mot utläningar av olika nationer eller gentemot judar ådagalagt någon viss inställning i politiskt hänseende, gav hon enligt rättens protokoll till svar, att Paulson icke haft någon särskild sympati för judar men att han å andra sidan icke lagt i dagen någon anmärkningsvärt utpräglad motvilja mot judar. Med anledning av att såväl åklagaren som Paulsons och Lönnegrens rättegångsbiträden vid ett senare rättegångstillfälle gjorde gällande, att vittnet icke uttryckt sig på det sätt rättens protokoll gäve vid handen utan i stället sagt, att Paulson icke lagt i dagen »någon större motvilja mot judar än de flesta av oss andra befattningshavare inom kommissionen», blev vittnet sedermera ånyo hörd. Vittnet förklarade då, att vittnets yttrande, som enligt vittnets förmenande riktigt återgivits i rättens protokoll, haft lydelsen: »Några sympatier för judarna tror jag inte han hade, och antipatier inte mer än andra» eller »— — — inte mer än de flesta».

Från Lönnegrens sida påstods i rättegången att Paulson ingalunda varit — såsom han velat göra gällande — påtagligt judevänlig utan närmast motsatsen, till bevis varom åberopades, att Paulson ända till för kort tid sedan haft på väggarna i sitt tjänsterum upphängda judekarrikatyror med ned-sättande text. Att ifrågakomna bilder haft sådan art bestreds av Paulson liksom av byråchefen Schmidt, då denne hördes som vittne i målet. Bilderna blevo för övrigt senare ingivna till rätten, varvid rätten antecknade, att de icke kunde anses förklenande för judar.

Förutnämnde såsom vittne avhörde majoren Berendt omtalade i sitt vittnesmål även att Paulson under de senaste tio åren tjänstgjort som vice värd för vissa fastigheter tillhörande vittnets moder, vilken vore judinna. I anslutning härtill uppgav vittnet, att han aldrig iakttagit att Paulson varit partisk när det gällt vare sig nationalitet eller religion. Paulson skulle helt visst icke ha kunnat få tjänstgöra som vice värd så länge som fallet varit, om det funnits någon animositet mellan Paulson, å ena, samt vittnets moder och vittnet å andra sidan.

Åklagaren framhöll i målet att han icke ville göra gällande att Paulson vore judehatare eller intagit en antisemitisk inställning. Då emellertid Paulson velat framhålla de stora tjänster han gjort en del judar, relaterade åklagaren några episoder, vilka talade för att Paulson i sitt uppträdande i tjänsten lagt i dagen antisemitiska tendenser. Det material, varifrån episoderna hämtats, härrörde från undersökningskommissionen. En redogörelse härför lämnas först i ett senare sammanhang, varvid även beaktas vad i rättegången förekom i anslutning till förebringandet av nämnda material från åklagarens sida¹.

Paulsons profinska och antikommunistiska inställning har tydligen varit allmänt känd även inom socialstyrelsen och utlänningskommissionen.

¹ Se sid. 442 o. f.

Sålunda har generaldirektören Höjer i sitt skriftliga yttrande till undersökningskommissionen härom uttalat:

»Hans allmänna inställning fann jag vara i betydlig grad influerad av de händelser i Finland, till vilka han varit vittne under det finska inbördeskriget. Det var för mig uppenbart, att han på den grund hyste ett varmt intresse för Finland och finnarna och att han var av en antikommunistisk uppfattning, varmed jag avser icke endast att han hade en riktig och med hänsyn till arten av hans uppgifter nödvändig inställning till den rörelse, som hade en med maktmedel genomdriven politisk revolution på sitt program, utan även att denna inställning var känslomässigt färgad. Däremot mötte jag icke hos honom några uttryck för sympati för nazism eller dess företrädare och ej heller gjorde någon annan vare sig inom eller utom socialstyrelsen för mig gällande, att Paulson vore att anse som nazist eller nazistsympatisör.»

Byråchefen Bexelius har för undersökningskommissionen uppgivit, att Paulsons starkt profinska inställning sedan gammalt varit Bexelius väl bekant samt att kriminalkommissarien Thour under hösten 1944 för Bexelius på fråga förklarat, att Thour aldrig förmärkt några nazistiska tendenser hos Paulson. Tvärtom hade Paulson, enligt vad Thour uppgivit, vid olika tillfällen för Thour givit uttryck åt sin avsky över tyskarnas terror i våra grannländer, varför de sympatier, som Paulson tidigare kunde ha haft för Tyskland som följd av sin antikommunistiska inställning, dåmera helt försvunnit. Enligt Bexelius hade ingen anledning förekommit till antagande att Paulson i sin tjänsteutövning låtit sig ledas av sina omförmälda antipatier eller sympatier; man hade icke inom socialstyrelsens eller utlänningskommissionens ledning haft kännedom om annat än att Paulson varit objektiv i sitt handlande. Att denne ibland kunnat uppträda »litet burdust» vore en sak för sig.

Både generaldirektören Höjer och byråchefen Bexelius ha förklarat, att de icke tidigare på något sätt fått höra antydningar om antisemitiska tendenser hos Paulson, därvid Höjer emellertid omnämnt ett av byråchefen Schmidt för honom anmält förhållande, vartill undersökningskommissionen nedan återkommer¹. Ej heller har, enligt vad Höjer och Bexelius uppgivit, för någon av dem anförts direkta klagomål över att Paulson uppträtt bryskt eller på annat sätt olämpligt mot flyktingar, som i någon angelägenhet haft att vända sig till socialstyrelsen eller utlänningskommissionen.

Undersökningskommissionen har hört ett stort antal av de tjänstemän, vilka såsom föredragande hos socialstyrelsen eller utlänningskommissionen haft kontakt med Paulson i dennes tjänst, angående deras uppfattning om Paulsons allmänna inställning och dennes sätt att uppträda mot flyktingar. Härvid har framgått, att Paulsons utpräglade profinska och hans antikommunistiska inriktning varit kända för praktiskt taget alla de sålunda hörda. Någon av dem har till och med uttalat att han tidigt kommit på det klara med att Paulson bedrev »klappjakt på kommunister», närmare förklarat så, att Paulson i den mån det gällde kommunister varit ivrig att samla material, som talade till vederbörandes nackdel.

¹ Se sid. 443.

Med hänsyn till att de ifrågavarande tjänstemännen inför undersökningskommissionen i enlighet med därtill givna uppmaningar talat »fritt ur hjärtat», vilket för kommissionen varit värdefullt, har kommissionen ansett lämpligast att vederbörandes namn icke utsättas i de redogörelser för vad de anfört, som kommissionen i det följande lämnar.

Med avseende å Paulsons inställning till Tyskland ha de hörda tjänstemännen genomgående uttalat uppfattningen att Paulson hyste åtminstone vissa sympatier för detta land, vilket till någon del torde ha varit en följd av och sammanhängt med hans kärlek till Finland och hans motvilja mot kommunismen och kommunisterna. Något direkt påstående att Paulson skulle vara nazist har dock icke framställts, om ock den vanligaste meningen bland tjänstemännen närmast synes ha varit att, såsom en av dem uttryckt sig, »Paulson stod mer på den nazistiska sidan om mittlinjen än på den kommunistiska». Med det anförda gå väl tillsammans vissa tjänstemäns uppgifter om att Paulson för dem givit till känna en kylig eller till och med aggressiv inställning mot England. Några av de hörda tjänstemännen ha även hos Paulson förmärkt uttryck för en avog inställning mot norrmännen, vilken en av dessa tjänstemän för sin del velat sätta i samband med Paulsons profinskhets.

Beträffande Paulsons inställning gentemot judarna ha nästan alla de hörda tjänstemännen ansett sig kunna göra på egna erfarenheter grundade uttalanden. I sin mildaste form innefatta dessa, att Paulson ej var »glad åt» judar eller att han ej var någon »vän av» eller »förtjust i» judar utan i stället — utan att hata dem — betraktade dem såsom »ett otrevligt intrång som fick lov att accepteras».

Tre av de hörda tjänstemännen ha haft mera långtgående uttalanden på denna punkt. Sålunda har en av dem, vilken dock enligt egen uppgift ej haft närmare beröring med Paulson senare än 1942, förklarat, att Paulson enligt hans uppfattning nog närmast vore att anse som antisemit. Paulson hade talat om judarna som någonting särskilt, gjort uppdelningar i t. ex. tyskar och tyska judar, holländare och holländska judar samt tyckts anse, att judar ej borde få komma in i landet och att de i varje fall icke vore önskvärda.

Ännu mera bestämda uttalanden i förevarande hänseende ha gjorts av de två övriga tjänstemännen, vilka båda i arbetet haft kontakt med Paulson under längre tid. Den ene av dem har förklarat, att han för sin del ansåge, att Paulson kunde betecknas som antisemit, och att detta omdöme byggde dels på yttranden som han själv hört av Paulson (såsom »djävla jude» eller dylikt) och dels på vad han hört härom av arbetskamrater. Paulsons inställning mot judarna hindrade dock icke, att han hade vissa judiska vänner och att han skötte fastighetsförvaltning åt en äldre judisk dam. Paulson kunde för övrigt enligt denne tjänstemäns uppfattning anses vara utlänningsfientlig, med undantag dock beträffande »vita» finnar, mot vilka han var mycket välvilligt inställd.

Den andre av ifrågavarande tjänstemän, vilken utförligast redogjort för sin uppfattning, har uttalat bland annat följande.

Paulson hade varit antisemit och flyktingsfientlig eller rättare sagt främlingsfientlig. Dock hade han varit positivt inställd mot finnarna. Han hade ansett, att judarna tillhörde en ras, som stode lägre än »vanliga människor», och att det vore mycket olämpligt att judar komme in i Sverige och finge stanna här i landet. Om behandlingen av judarna i Tyskland hade Paulson icke uttalat sig, men han hade uttryckt önskan att det i varje fall icke borde finnas några judar i Sverige. Ej heller svenska judar hade han tyckt om. Att Paulson skötte fastighetsförvaltning åt en judisk dam hade tjänstemannen någon gång hört Paulson »liksom ursäktat sig för». Sin åsikt beträffande judar hade Paulson visat genom sitt uppträdande, som gärna varit litet bryskt. Han hade exempelvis gått mycket i väntrummet hos vaktmästarna och mönstrat flyktingarna. Han hade frågat varför de suttit där och begärt att få se deras pass och sedan uppmanat dem, om de kommit sent på dagen, att komma igen följande dag, därvid han ibland tillsagt dem att »lära sig att stiga upp om morgnarna». Det vore troligt att Paulsons »allmänna plumphet» och hans sätt att reagera mot judar och flyktingar varit känt bland hans överordnade. Det måste likaså anses rimligt att antaga, att det varit allmänt känt att Paulson vore antisemit, och att det därför icke varit »någon idé att springa och skvallra om detta», som även de överordnade borde ha känt till. Alla Paulsons uttalanden beträffande judar hade gjort, att den ifrågavarande tjänstemannen icke önskat ha någon särskilt stor kontakt med Paulson. Den omständigheten att Paulsons antisemitiska inställning icke tillräckligt uppmärksamats av omgivningen borde ses i samband med den allmänna inställningen hos folk och pressens hållning under de tidigare krigsåren. Man finge icke glömma, att andan tidigare varit en helt annan.

I anslutning till vad sålunda återgivits bör omnämnas, att även flertalet övriga hörda tjänstemän inför undersökningskommissionen uttalat sig kritiskt jämväl angående Paulsons allmänna sätt att uppträda mot det flyktingklientel, som han i sin tjänst kom i beröring med.

Sålunda har en tjänsteman uppgivit, att Paulson hade ett otrevligt sätt mot folk och att besökande i vart fall i allmänhet kände sig illa bemötta av honom, vilket måhända i viss utsträckning sammanhängde med att han anordnade förhör med vissa utlänningar i stället för att låta höra dem genom polisens försorg. En annan tjänsteman har förklarat, att Paulson var »grov i sättet» både när det gällde att tala och skriva samt att han överhuvud »icke tyckte om utlänningar», en tredje att han visserligen icke personligen bevittnat men bland utlänningskommissionens personal hört sägas, att Paulson kunde vara brysk av sig. En fjärde tjänsteman åter har uppgivit, att Paulson var relativt sträv i sättet och att om flyktingar klagat över ohövlighet eller brysk behandling från Paulsons sida detta ej behövde betyda annat än att Paulson gentemot vederbörande använt »sitt vanliga sätt», vilket kunde betecknas såsom karakteristiskt för »en relativt oborstad poliskonstapel».

För en rättvis bedömning måste emellertid beaktas att vissa av de hörda tjänstemännen jämte sina kritiska uttalanden omnämnt att Paulson kunnat visa både tillmötesgående och vänlighet mot flyktingar, även sådana av icke finsk härkomst och även judar. Paulson hade stundom kunnat visa sig som en »hygglig karl» och en man med gott hjärta. Enligt vad en tjänsteman

uppgivit hade hjälpsamhet från Paulsons sida särskilt kunnat påräknas om en flykting första gången vänt sig direkt till Paulson. En annan tjänsteman, som ej hört någon anmärkning beträffande Paulsons uppträdande mot flyktingar eller andra besökande, har för sin del velat karakterisera Paulson såsom »relativt fryntlig». Av uttalanden från olika håll synes också framgå, att förhållandet mellan Paulson och övriga tjänstemän varit om icke särskilt gott så dock ingalunda dåligt. Något umgänge utanför tjänsten synes emellertid icke ha förekommit mellan Paulson och övriga tjänstemän.

Slutligen måste betonas, att ingen av de hörda tjänstemännen uttalat något påstående om eller med exempel belagt att den inställning hos Paulson, som framgår av ovan refererade uttalanden, kommit till uttryck i eller fått på ett icke tillåtligt sätt återverka på direkta tjänsteåtgärder från Paulsons sida.

Särskilda ärenden. Mot nu angivna bakgrund vill undersökningskommissionen härefter redogöra för ett antal hos undersökningskommissionen anhängiggjorda ärenden, i vilka påståenden framställtts om att Paulson visat en antisemitisk eller flyktingfientlig inställning eller gentemot flyktingar eller andra, som i tjänsten haft beröring med honom, uppträtt bryskt eller eljest på ett sätt som icke motsvarat tjänstens krav. I de ärenden, beträffande vilka referat ansetts kunna ifrågakomma, har undersökningskommissionen berett Paulson tillfälle att yttra sig, och kommissionen återger i det följande vid varje ärende i korthet vad Paulson haft att andraga av vikt i sak.

Vad till en början angår påstådd antisemitisk inställning hos Paulson må nämnas, att poliskommissarien i Saltsjöbaden S. Krumlinde meddelat undersökningskommissionen, att då han vid enstaka tillfällen gjort rådgivande förfrågningar hos Paulson, det »rätt tydligt» framgått, att denne varit »hatiskt inställd» mot judar.

Det må här anmärkas, att i ett senare avsnitt refereras exempel på att Paulson sökt utöva inverkan på den centrala utlänningsmyndighetens beslut eller på sättet för behandlingen av flyktingar. I vissa av dessa fall har vederbörande utlämning varit av judisk börd men har i övrigt icke förekommit någon grund för betecknande av Paulsons handlingssätt såsom antisemitiskt¹.

De fall av påstådd antisemitisk eller flyktingfientlig inställning hos Paulson, för vilka här nedan redogöres, äro så ordnade, att — efter ett uttalande av mera allmän beskaffenhet — först relateras de fall, där vederbörande flykting haft judisk börd, och därefter övriga fall.

En i Stockholm bosatt disponent A, vilken liksom Paulson haft sommarbostad på Dalarö, har om sin beröring med Paulson uppgivit följande: De hade träffats bland annat i fastighetsägarnas förening på orten, i vilken förening Paulson var vice ordförande, och de kunde anses vara personligt bekanta. A hade intrycket, att Paulson var självsäker, stridig och överlägsen samt en ytterlighetsmänniska till naturen. Vid ett tillfälle, troligen år 1940, hade Paulson under ett samtal med A uttalat sig aggressivt mot flyktingarna och mot myndigheternas beslut att giva

¹ Se sid. 465 o. f.

dessas för stor frihet. Det hade varit allmänt känt i Dalarö, att Paulson var nazist; Paulson hade icke sökt dölja denna inställning. Paulson hade vidare varit en kverulant; han hade alltid haft något att klaga på. Särskilt hade detta gällt judarna, vilka Paulson ansett bära skulden till åtskilligt. Paulson hade varit klart antisemitisk; på badplatsen »Schweizerdalen» i Dalarö brukade det vara mycket judar, och Paulson hade därför ansett sig icke kunna bada där.

Sedan åklagaren i målet mot Paulson refererat vad A anfört, genmälde Paulson: Han hade icke haft något umgänge med A i vidare mån än att han träffat denne vid sammanträden med styrelsen för ovannämnda förening. A hade varit känd för att »springa omkring och prata» och hade invalts i styrelsen för att han skulle »hålla sig lugn». Paulson bestred, att han yttrat något om att han ansett sig icke kunna bada på viss badplats, därför att många judar uppehöll sig där. Paulson hade haft tillfredsställande badmöjligheter å sitt eget område. Han ville minnas, att det år 1925, då han första gången flyttat till Dalarö, kommit många judar dit, och det vore möjligt att han med A samtalat om detta förhållande.

Senare ingav åklagaren ett av A undertecknat intyg, vari denne på heder och samvete intygade, att Paulson vid samtal med A någon gång under våren 1942 på Dalarö givit uttryck för sin motvilja för judarna och särskilt då för deras stora invasion på Dalarö och närliggande områden samt att Paulson särskilt poängterat, att badplatsen i Schweizerdalen var särskilt befolkad av judar, varför han sagt sig icke kunna bada där.

Paulson, som icke tillerkände A:s intyg samma vitsord som om det blivit bekräftat med ed i målet, uppgav vid detta rättegångstillfälle genom advokaten Lindberg: Vid ett sammanträde med styrelsen för den ifrågakomna föreningen, vid vilket A närvarit, hade Paulson uttryckt sin motvilja mot att ett stort antal utlänningar flyttat till Dalarö. Paulson hade därvid omnämnt utlänningar av olika nationaliteter och även yttrat, att bland de inflyttade funnits judar, men han hade icke uttryckt någon särskild ovilja mot judarna.

Det inom danska legationen för kontakt med undersökningskommissionen tillsatta Udvalget har anmält följande: Danska flyktingkontoret hade på sin tid fått tillåtelse att ha *en dansk dam av judisk börd, fröken B*, placerad i socialstyrelsen för arbete med danska flyktinganmälningar. Paulson hade den 11 april 1944 uppriktigt chefen för flyktingkontorets politiavdelning och begärt, att en annan dam skulle utses. Som skäl hade Paulson anfört, att fröken B var judinna och att hon velat fotografera sig under arbetet. Vid ett senare tillfälle hade Paulson meddelat, att det vore förbjudet att anställa judar i socialstyrelsen, varför han enträget hemställde, att det från flyktingkontoret till arbete i socialstyrelsen endast sändes personer, som icke voro judar. Byråchefen Schmidt hade vid hänvändelse från flyktingkontoret förnekat, att sådant förbud existerade, och förklarat, att socialstyrelsen icke hade något önskemål om utbyte av fröken B.

Schmidt har uppgivit: Sedan saken kommit till Schmidts kännedom, hade Schmidt funnit anledning att för Paulson understryka det olämpliga i dennes uttalande, då några direktiv i antytt avseende icke givits. Paulson hade därvid åberopat, att enligt hans uppfattning praxis varit den av honom hävdade. Han hade också åberopat, att damen i fråga eller en vän till henne — fotograf eller journalist i en bildtidning — anhållit att för tidningens räkning få taga en bild av henne under hennes arbete å utlänningsbyrån. Paulson hade ställt sig förstående till de av Schmidt anförda synpunkterna i frågan. Paulsons inställning i denna fråga hade av Schmidt bedömts icke såsom ett utslag av antisemitisk inställning utan sammanhängande med en alltför markerad känsla av personligt ansvar för lokalerna och handlingarna inom desamma.

Generaldirektören Höjer har för undersökningskommissionen uppgivit, att Schmidt för Höjer anmält vad som förekommit, samt att Höjer bedömt saken på

samma sätt som Schmidt och ansett det tillräckligt att Schmidt förehållit Paulson det olämpliga och oriktiga i det av Paulson gjorda uttalandet.

Sedan åklagaren i målet mot Paulson åberopat förevarande fall, yttrade Paulson: När fröken B blivit placerad i den lokal, i vilken härbärgerarregistret förvarades, hade Paulson icke känt till huruvida hon vore judinna. Någon dag under 1943 eller i början av 1944 hade Paulson blivit underrättad om att fröken B tagit upp en fotograf till socialstyrelsen för att låta fotografera sin arbetsplats, och det hade misstänkts, att fotografen arbetade för en bildtidning. Paulson visste icke om det varit vid detta tillfälle eller kort dessförinnan som han fått kännedom om att fröken B vore judinna. Han hade tillsagt fröken B, att det för hennes del vore förbjudet att låta taga fotografier inom socialstyrelsens lokaler. Paulson hade nämligen ansett, att det varit olämpligt att en bild komme ut, som visade att en kvinna från danska flyktingkontoret finge tjänstgöra hos socialstyrelsen. I anledning av vad sålunda förekommit hade Paulson i telefon uppringt danska flyktingkontoret och redogjort för tilldragelsen samt frågat, huruvida icke kontoret för berörda tjänstgöring kunde anlita någon person med bättre omdöme än fröken B. Möjligen hade Paulson vid telefonsamtalet nämnt, att fröken B vore judinna. Emellertid hade Paulson icke kunnat yttra detta »i något hårdare tonfall», enär han känt till att den person, med vilken han talade, vore gift med en judinna. Efter telefonsamtalet hade fröken B under några dagar uteblivit men därefter återinträtt i tjänstgöring. Paulson hade då ånyo uppringt tjänstemannen vid danska flyktingkontoret och frågat, om det verkligen vore meningen, att fröken B alltjämt skulle tjänstgöra vid socialstyrelsen. Tjänstemannen hade svarat, att det icke vore han utan en annan avdelning, som hade att tillsätta ifrågavarande befattningshavare, och att han sålunda icke kunde inverka på frågan om fröken B:s fortsatta tjänstgöring vid socialstyrelsen. Paulson bestrede, att han vid något av telefonsamtalen yttrat, att det vore förbjudet att anställa judar i socialstyrelsen. Möjligen hade han omtalat, att en hos socialstyrelsen anställd judinna förflyttats till tjänstgöring i av socialstyrelsen disponerade lokaler i Medborgarhuset.

En förutvarande tysk medborgare av judisk börd, köpmannen E, som 1937 gift sig med en svenska och sedan 1938 stadigvarande vistats i Stockholm, har anmält, att hustrun vid besök å socialstyrelsen troligen år 1938 i syfte att utverka arbetstillstånd för sin man sammanträffat med Paulson, vilken därvid uppträtt synnerligen ohövligen och förklarar, att hon »fick ta konsekvenserna, när hon gift sig med en jude», samt vidare yttrat ungefär följande: »Hur kan man gifta sig med en jude? Skäms Ni inte som svensk flicka? Och vilka barn det skall bli, det blir antingen advokater eller köpmän.»

Sedan åklagaren i målet mot Paulson relaterat ovanstående, sade sig Paulson icke äga kännedom om fallet, och advokaten Lindberg bestred, att i målet finge åberopas »dylikt okontrollerat och okontrollerbart skvaller i andra hand». Vid nästa rättegångstillfälle åberopade emellertid åklagaren ett intyg av fru E av samma innehåll som mannens tidigare lämnade uppgifter. Lindberg medgav då på Paulsons vägnar edsvitsord åt intyget men gjorde gällande, att innehållet i intyget icke kunde tillmätas något värde, enär det ej vore bekant, huru yttrandena vid det åsyftade tillfället fallit och i vilket sammanhang de fällts.

En förutvarande österrisk medborgare av judisk börd, dr jur. G, född 1911, som vistats i Sverige sedan 1938, har uppgivit, att han vid sitt enda sammanträffande med Paulson — han uppsökte Paulson år 1938 eller 1939 i ett ärende, som enligt G:s mening legat under socialstyrelsens behandling alltför länge — fått ett allmänt intryck av ovänlighet från Paulsons sida. På hövlig fråga, när socialstyrelsens beslut kunde förväntas, hade Paulson svarat något av innebörd: »Ni får vara glad att vara här, och om det inte passar Er, kan Ni ge Er i väg». Paulson hade vidare antytt, att G, som vore ung, borde ha stannat kvar i Österrike och kämpat med vapen i hand.

Paulson har för undersökningskommissionen uppgivit: Han kunde icke erinra sig G eller något sammanträffande med denne. Paulson bestrede på det bestämdaste, att han fällt de av G återgivna yttrandena. »Jag sade väl, att han fick ge sig till tåls, men att han skulle ha stannat kvar i Österrike kunde jag ju inte gärna ha sagt till honom, när han var av judisk härkomst. Judarna voro ju inte tålda där och blevo arresterade.»

En förutvarande tysk medborgare av judisk börd, dr jur. H, har uppgivit, att han omkring 1939 haft ett samtal med Paulson, varvid denne uppträtt obehärskat. Enligt H hade samtalet varat två minuter och Paulson hade hela tiden slagit näven i bordet, så att H av samtalet endast uppfattat orden »åtgärder» och »utvisad».

Av undersökningskommissionens utredning har framgått, att H:s samtal med Paulson gällt underlåtenhet av H att insända sitt pass, vilket emellertid vid tiden i fråga omhänderhafts av tyska legationen.

Paulson har sagt sig sakna minne av såväl H som tilldragelsen i fråga. I anslutning härtill har Paulson emellertid uppgivit, att det kunde hända »om man har kolossalt mycket omkring sig och får det ena otrevliga uppdraget efter det andra — — — att man kan bli litet högljudd». Paulson har vidare yttrat: »Utlänningar pratar ju, så att man inte får en syl i vädret, och man är tvungen att försöka överrösta vederbörande. — — — Man har försökt säga: 'Var vänlig håll Er lugn nu, så att jag får säga ett ord!' Det har man varit absolut nödsakad att göra. Men någon elakhet eller ohövlighet emot dem vet jag aldrig i mitt liv att jag har begått, utan tvärtom.»

En förutvarande österrikisk medborgare av judisk börd J, har uppgivit, att han den 11 mars 1943 avlagt besök hos Paulson, vilken därvid uppträtt obehärskat. Enligt minnesanteckningar, som J förklarat sig ha gjort efter hemkomsten, skulle Paulson — uppenbarligen på svenska — ha fällt yttranden av bland annat följande innehåll: »Intellektuelle ihrer Sorte sind alle Bolschewiken. Zuviel Beschwerde jüdische Eigenschaft. Långmora kennen Sie ja schon. Wir haben noch andere gute Stellen. Zuviel norwegische Umgang. Sie sind ja kein Norweger. Ihrer Akt liegt hier auf dem Tisch. Die Polizei representiere ich hier, sonst niemand, merken Sie sich das!»

Paulson har sagt sig icke ha något minne av J eller tilldragelsen i fråga.

En norsk flykting, redaktören C, kommunist i ledande ställning,¹ har uppgivit: Han hade den 25 maj 1943 infunnit sig hos socialstyrelsen för att träffa en föredragande tjänsteman i syfte att påskynda behandlingen av en ansökan om uppehållstillstånd i Stockholm. Medan han uppehållit sig i vaktrummet i väntan på företrädare, hade Paulson plötsligt kommit dit. C hade presenterat sig och sagt sitt ärende. Till detta hade Paulson med hög röst, som hörts vida omkring, yttrat: »Det behöver redaktör C inte bråka om alls, för det blir aldrig uppehållstillstånd i Stockholm, det kan jag försäkra.» Paulsons yttrande hade fällts mycket bryskt och demonstrativt. C hade genmält något som att »det är väl inte så säkert», varefter Paulson avlägsnat sig. Paulsons uppträdande hade gjort intryck av att Paulson ansåge alla andra tjänstemän i socialstyrelsen överflödiga och att Paulson avgjorde alla ärenden själv.

Paulson har förklarat, att han vid ett tillfälle tagit emot C. Möjligen hade Paulson då — enligt order — tillsagt C att dennes ansökan icke blivit bifallen. Paulson bestrede emellertid att han skrikit med hög röst. C:s påstående därom finge tillskrivas hans nervositet — C hade varit »kolossalt nervös och irriterad». Paulson hade icke haft orsak att ofreda C.

¹ Jämför angående C redogörelsen sid. 381.

En dansk flykting, disponenten K, har uppgivit: Han hade varit sabotör i Danmark och kommit till Sverige i september 1943. Han hade fått uppehållstillstånd för hela Sverige med undantag för Stockholms stad och län, Göteborg och Malmö. Till en början hade han vistats i Alvesta. Sedan han av arbetsförmedlingen där erhållit tillstånd att resa till Stockholm, hade han begivit sig till Stockholm och uppehållit sig i Råsunda. Efter därom genom polisen erhållen tillsägelse hade han den 4 eller 5 oktober 1943 infunnit sig hos Paulson å socialstyrelsen.

Enligt K förekom vid hans sammanträffande med Paulson följande: K hade sagt, att han mycket gärna ville ha tillstånd att taga en erbjuden anställning vid Viggbyholmsskolan. Paulson hade emellertid uppträtt »ganska mycket avvisande», och K hade fått det intrycket, att Paulson betraktat honom närmast som en förbrytare, som under falska förutsättningar farit till Stockholm. Paulson hade förklarat, att det vore likgiltigt, om K finge anställningen eller ej. K kunde i vilket fall som helst ej få stanna i Stockholm. Då K frågat om anledningen härtill, hade Paulson svarat, att »jag har sett Edra papper och vi kan inte ha sabotörer i Stockholm». Paulson hade härefter tillsagt K att resa tillbaka till Alvesta, och när K uppgivit, att han ekonomiskt saknade möjligheter att vistas i Alvesta, hade Paulson sagt, att också det vore honom likgiltigt. På K:s fråga, när han skulle resa, hade Paulson svarat, att avresan skulle ske »med detsamma». Mitt under samtalet hade Paulson, utan att närmare lyssna till vad K sagt, tagit en stämpel och stämplat »ogiltigt» över K:s av arbetsförmedlingen i Alvesta meddelade uppehållstillstånd för Stockholm. Paulsons uppträdande mot K hade varit ovänligt och — ehuru det ej funnits något mera påtagligt att anmärka på — ej varit »en ämbetsmans uppträdande».

Paulson har uppgivit, att han icke erinrade sig K — »det var ju så många danskar, som kom upp». Paulson ville framhålla, att det förelegat order — varmed även de danska flyktingmyndigheterna varit införstådda — att danska sabotörer och polismän icke skulle i större skala få samla sig i Stockholm, såsom de gärna ville göra. Anledningen härtill hade varit, att de i Stockholm lättare kunnat bli iakttagna av »stikkere». »Det är detta, som mitt samtal med K gått ut på, fastän det av honom uppfattats såsom en ovänlighet.»

En förutvarande tysk medborgare, som varit verksam inom den syndikalistiska rörelsen och kommit såsom flykting till Sverige år 1933,¹ har anmält, att Paulson till hans hustru uttalat att han vore »en internationell luffartyp».

Paulson har uppgivit: Han visste ej ens vem denne flykting vore. Han trodde ej att han fällt det uppgivna yttrandet. »Jag kan inte inse, varför jag skulle ha skäl eller orsak att göra det.»

Till undersökningskommissionen har anmälts följande.

Under våren 1941 hade *en norsk flykting L* en kortare tid verkat som lärare vid Malungs folkhögskola. Vid sin undervisning hade L alltid undvikit att beröra politiska frågor. I en sluten krets av lärare vid skolan hade L emellertid berättat vissa erfarenheter om tyskarnas uppträdande i Norge. Genom en lärare fil. dr M hade vad L sålunda omtalat blivit känt för landsfiskalen Hammar i Grangärde distrikt, vilken vore god vän med Paulson, och kort därefter hade L i Uppsala blivit utsatt för ingående polisförhör angående vad han i Malung i kretsen av lärare hade uppgivit. Ej långt efter förhöret hade M, vilken tidigare genom Hammar gjort bekantskap med Paulson, sammanträffat med denne i Stockholm. Paulson hade därvid — i arrogant ton och troligen för att förtörna M — sagt något om att L vid förhöret blivit »halstrad» och »blivit spak» (möjligen: »Nu halstrade vi allt din gode vän från Malung») samt hade vidare om L — som vore en oförvitlig ung patriot — använt uttrycket »den där negern», möjligen i förening med ett förnedrande kraftuttryck.

¹ Jfr redogörelsen sid. 55, där ifrågavarande flykting betecknats med bokstaven C.

M har inför landsfogden i Hallands län vitsordat riktigheten av ovanstående.

Paulson har för undersökningskommissionen uppgivit, att han genom Hammar erfarit, att L vid ett föredrag i Malung skulle ha berättat att tyskarna i Norge avlivade sina sårade, samt att Paulson därför, då flyktingar ju icke finge bedriva politisk propaganda, efter samtal med sekreteraren Drougge anmodat polisen i Uppsala att höra L i saken. Med M hade Paulson efter förhöret tillfälligt sammanträffat å en restaurant i Stockholm. M hade därvid varit »förfärligt avog» mot Paulson och sagt att Paulson genom att hjälpa Hammar »burit sig åt som en knöl» eller något liknande. Paulson hade vid tillfället icke fört in samtalet på L, och M hade ej heller närmare bragt L på tal, såvitt Paulson erinrade sig. De yttranden, som tillskrivits Paulson, kändes Paulson ej vid. »Jag tror uppriktigt sagt, att M ätit en god middag och befann sig vid lättgrogen.»

Undersökningskommissionens uttalande i anledning av nu refererade exempel på Paulsons inställning till flyktingar återfinnes i ett sammanhang här nedan sid. 475—476.

I denna avdelning redovisas vidare omständigheterna vid ett av Paulson med tre norska flyktingar hållet förhör å polisstationen i Solna.

Tre norska medborgare, N, O och P, avveko den 2 februari 1943 från förläggningen i Långmora och begåvo sig mot Stockholm. Nästa dag anhölls de av polisen i Solna och fördes samma dag till kriminalavdelningen i Stockholm för förhör. De blevo senare överförda till kronohäktet å Långholmen för att där i enlighet med socialstyrelsens beslut den 2 februari 1943 hållas i förvar.

N, O och P uppgåvo vid förhöret hos Stockholmspolisen, att de rymt från Långmora på grund av missnöje med förhållandena där samt i syfte att begiva sig i första hand till Stockholm. N omtalade också, att han vid avvikandet hade för avsikt att i Stockholm genom en tidningsartikel offentliggöra vissa missförhållanden vid förläggningen. Han hade tänkt berätta härom för någon tidningsman vid »Trots allt!» eller »Arbetaren» för att påverka tidningarnas läsekrets i avsikt att få till stånd en opinion mot systemet på Långmora och få ledningen utbytt. Där emot hade N icke tidigare skrivit några artiklar om förhållandena i Långmora och innehade icke något manuskript till sådana artiklar.

O skrev den 9 januari 1945 från straffängelset i Vänersborg, där han då var intagen för att avtjäna ett år sex månaders straffarbete för olovlig underrättelseverksamhet och bedrägeri, till säkerhetschefen och begärde att bliva hörd angående sin kunskap om vissa förhållanden rörande Paulson. O förhördes därefter den 10 januari 1945 å straffängelset och uppgav därvid följande.

Den 3 februari 1943 blevo N, O och P anhållna i Solna och införda å polisstationen där. Intet förhör verkställdes av Solnapolisen, men efter några timmar anlände Paulson tillsammans med en för O obekant herre och begärde att få disponera två rum för förhör, varpå Paulson avdelade N i ett samt O och P i ett annat rum. Vid förhöret fördes handskrivet protokoll, som, såvitt O kunde minnas, ej underskrevs av vare sig O eller P. Paulson höll förhöret och skrev själv protokoll samt förflyttade sig mellan de båda rummen, varvid han växelvis hörde N, O och P.

Förhørsfrågorna avsågo till en början att få klarhet i varför rymningen företagits, och då Paulson fått reda på att rymlingarna hade för avsikt att illegalt resa till Norge försökte han noggrant utforska deras illegala förbindelser i Norge. Till detta ämne återkom han ständigt under förhörets gång. För att inge tillit poängterade han flera gånger, att han var socialdemokrat och medlem av socialdemokratiska partiet och med anledning därav sympatiserade med den illegala

rörelsen i Norge. Dessutom utfäste han sig att hjälpa till med en illegal resa till Norge med svensk eskort till norska gränsen. Allt detta, såvitt O kunde förstå, för att ingiva förtroende i avsikt att få kännedom om den illegala rörelsen i Norge. O och P lämnade dock inga uppgifter om namn eller förhållanden i Norge. Förhöret pågick omkring tre timmar, och Paulson hade glömt av sin droskbil, vilken stått och »slukat tioöringar» till ett avsevärt belopp. Under förhöret var Paulson påtagligt berusad och uppträdde i en glad och lyftad stämning samt skämtade och bjöd på cigaretter.

Med anledning av Paulsons löfte om hjälp till en illegal Norgeresa tillskrev honom O någon tid senare från Långholmen, där O hölls i förvar, och frågade om icke resan snart kunde komma till stånd. O erhöll svar att hans sak behandlades av en annan avdelning, varför Paulson ej kunde göra något åt det.

I samband med den utlovade resan poängterade Paulson, att intet finge yppas till norska legationen om densamma.

På begäran av kriminalpolisens i Stockholm 6:e rotel upprättade kriminalkonstapeln Sven Erik Ericson och poliskonstapeln Sven Olof Lefwerth, vilka vid denna tid tjänstgjorde å Solnapolisens utlänningsavdelning, en promemoria angående de av O påtalade förhållandena. Denna promemoria, vilken är dagtecknad den 18 januari 1945, innehåller bland annat följande.

Norrmännen blevo omedelbart efter anhållandet överförda till polisstationen i Solna, varefter Paulson underrättades per telefon om förhållandet. Vid förfrågan hur det skulle förfaras med rymlingarna förklarade Paulson, att han själv skulle begiva sig till polisstationen för att tala med dem.

Efter någon stund anlände Paulson i droskbil. Härvid och vid de därefter av Paulson med norrmännen hållna förhören närvaro Ericson och Lefwerth. Den droskbil, som Paulson använde sig av för resan, fick, enligt vad Lefwerth kunde erinra sig, under anmärkningsvärt lång tid vänta utanför polisstationen, innan order gavs om att den skulle återvända till Stockholm.

Under uppehållet på polisstationen var Paulson i telefonförbindelse med troligen byråchefen Schmidt i socialstyrelsen, vilken ävenledes senare anlände till polisstationen.

Efter sin ankomst talade Paulson med norrmännen tillsammans helt allmänt i vaktrummet, varvid han bland annat frågade dem om anledningen till rymningen. Senare hördes norrmännen var för sig mera ingående. Paulson framhöll härvid särskilt för norrmännen, att de måste finna sig i att vistas i förläggning, och att det i längden icke gick att bara försöka att ställa till bråk och »trassel», vilket han påstod, att alla tre norrmännen gjort och särskilt då P. Paulson sade sig även misstänka, att norrmännen haft för avsikt att tillställa »Ny Dag» och »Trots allt!» skrivelser rörande förhållandena på förläggningen. Samtliga förnekade dock, att de haft för avsikt att besöka några tidningar, och några skrivelser, som bestyrkte detta antagande, kunde ej heller anträffas hos dem vid avvisiteringen.

Särskilt länge uppehöll sig Paulson vid förhöret med P, vilken förebråddes för att icke ha hållit sig lugn, som han lovat Paulson under ett av dennes tidigare besök på förläggningen. Paulson önskade även erhålla upplysningar av P rörande en fest, som den sedermera avskedade förläggningsschefen Bergström¹ avhållit på Långmora. P hade dock icke mycket att säga härom. Paulson frågade även P, vilken av Norges regeringar han räknade sig tillhöra. På upprepade frågor härom svarade P alltid »den laglige norske regering». Paulson framhöll då, att det fanns flera regeringar som kallades lagliga, varför han önskade, att P skulle klargöra vilken falang han tillhörde. P svarade då, att han räknade Tranmæls falang som den

¹ Avser dåvarande överinspektören för utlänningsförläggningar, byråchefen Kurt Bergström.

lagliga och att han tillhörde denna. Paulson förklarade då, att Tranmæl öppet förklarar, att han var kommunist och icke socialdemokrat, och att således även P var kommunist. Trots detta förnekade P, att han var kommunist, och förklarade sig vara lika god socialdemokrat som någon annan. Paulson vidhöll dock sitt påstående och tillade dessutom, att han säkert visste att P var kommunist. Något tal om Paulsons egen politiska åsikt förekom icke.

Vid ett tillfälle under förhören med norrmännen — troligen voro alla tre då samtidigt närvarande — frågade Paulson, om internerna på Långmora hade någon anmärkning att göra mot honom personligen eller någon annan av socialstyrelsens tjänstemän. Enär ingen av norrmännen önskade uttala sig, föreslog Paulson, att han själv skulle avlägsna sig från rummet, så att norrmännen fingo tala med Ericson och Lefwerth »fritt ur hjärtat». Under detta samtal framhöll norrmännen, att de icke hade något ofördelaktigt att framdraga vare sig mot Paulson eller någon annan i socialstyrelsen.

Såvitt Ericson och Lefwerth kunde erinra sig, var icke byråchefen Schmidt närvarande vid förhören med norrmännen.

Promemorian avslutas med följande uttalanden.

»Även om vi vid denna tid kände till att N, O och P icke kunde anses såsom alldeles oförvitliga norska medborgare, väckte dock Paulsons förhörsmetod en stor förvåning hos oss. Detta så mycket mera, som det från socialstyrelsens sida vid flerfaldiga tillfällen poängterats, att förhör med utlänning bör ske på ett sådant sätt, att denne icke onödigtvis såras i sina känslor. Särskilt Paulsons sätt att förklara P för kommunist och hans uttalande om den norska regeringen överraskade oss mycket.

Utöver vad som här anförts, framställde Paulson icke några anmärkningsvärda frågor under förhören, vilka ej heller protokollfördes. Norrmännen underställdes ej några förhör av oss eller någon annan befattningshavare vid härvarande poliskår.

Vid ifrågasvarande tillfälle kunde vi icke märka, att Paulson var påverkad av starka drycker, och ej heller kunde spritluktt förmärkas från dennes andedräkt.»

Paulson har vid polisförhör den 30 januari 1945 uppgivit följande.

I samband med att i början av år 1943 tre norrmän rymt från Långmora och dessa norrmän i efterlämnad skrivelse eller på annat sätt meddelat, att de ämnade sig till Stockholm för att inlämna anmälan till någon tidning, troligen »Trots allt!» eller »Ny Dag», att byråchefen Bergström skulle ha uppträtt berusad under en inspektion av flyktinglägren i Långmora och Smedsbo, fick Paulson order av troligen generaldirektören Höjer att sätta igång efterspaning för att hindra att några artiklar kommo ut. Paulson larmade sålunda Stockholmspolisen och andra orters polis, och meddelande kom från Långmora, att flyktingarna åkt bil och bytt bil på flera platser, senast i Uppsala. Någon gång på eftermiddagen meddelades från polisstationen i Solna, att tre norrmän anhållits därstädes, då de sökt hyra droskbil för att resa till Stockholm. Då Paulson fick höra namnen på norrmännen, talade han omedelbart med någon överordnad, Höjer eller någon byråchef, varefter han åkte ut till Solna för att försöka få tag i den eventuella anmälan mot Bergström. Mellan förhören å Solna polisstation talade Paulson med norrmännen och försökte få reda på om de hade någon skriftlig anmälan med sig eller huruvida de hade något att förmåla om Bergströms fylleri. Paulson bjöd rymlingarna på cigarrer eller rökto bak för att få dem mera välvilligt inställda. En av norrmännen medgav, att de hade tänkt att gå upp till »Trots allt!», men att de icke hade någon skrivelse med sig. Vid den av Solnapolisen företagna kroppsvisitationen återfanns ej heller någon skrivelse. Paulson samtalade sedan i telefon med någon vid socialstyrelsen, och det bestämdes att norrmännen skulle överföras till Stockholm för ytterligare förhör.

Efter vad Paulson nu kunde erinra sig hade han en av männen i enrum för

att kunna ostört tala med honom och på detta sätt söka få fram en eventuellt förekommande tidningsartikel. Om Paulson därvid kom att beröra politiska förhållanden dels inom norska legationen i Stockholm och dels i Norge kunde Paulson ej erinra sig. Efter vad Paulson kunde erinra sig påstods det under hans vistelse på Långmora, att en av rymningarna, N, var kommunist, och det vore möjligt, att Paulson vid tillfället ville ha bekräftat om han hade några förbindelser med »Ny Dag». Paulson uppgav vid tillfället icke att han var socialdemokrat och tillhörde det socialdemokratiska partiet. Ej heller utfäste sig Paulson att hjälpa norrmännen med en illegal resa till Norge men lovade att försöka hjälpa dem genom att tala med vederbörande för att därigenom söka utverka lägre straff för deras rymning. Detta för att de skulle berätta villigare. Detta senare kunde Paulson erinra sig på grund av att han erhöll ett brev från en av dem, vari han påmindes om löftet att de icke skulle få sitta inne alltför länge. Paulson trodde att han lämnat brevet obesvarat på grund av att han icke hade någon möjlighet att hjälpa dem.

Paulson ville framhålla, att den egentliga avsikten med hans samtal med rymningarna var att söka utforska huruvida de medförde någon skrivelse eller ej och deras kännedom om Bergström. Paulson kunde ej erinra sig vilka frågor han med anledning av detta framställde.

I utlänningskommissionens hemliga dossier angående O har återfunnits följande brev från N till Paulson, dagtecknat Långholmen den 12 mars 1943.

»Jeg tillater mig hermed på vegne av O og P påminne byråsjefen om det löfte som De gav på Solna Polisstation. Samtidig tillater jeg mig å forespørre om det löfte De gav mig om å komme over till England ennu står ved kraft?»

I dossieren har även påträffats kopia av en skrivelse den 29 mars 1943 från Paulson till direktören vid centralfängelset å Långholmen, vari Paulson bland annat anför följande.

»Angående N:s brev till undertecknad får jag härmed meddela, att jag naturligtvis icke kan giva någon tillåtelse för norrmän att resa till England, utan har N tydligen missuppfattat mitt löfte om att tala med härvarande norska legation om N:s eventuella överförande till England, vilket löfte jag även hållit.»

Generaldirektören Höjer och byråchefen Schmidt ha efter framställning från undersökningskommissionen avgivit yttranden i saken. Yttrandena, som äro dagtecknade den 30 oktober 1945, äro av följande lydelse.

Höjer: »Huruvida jag mottog anmälan om rymningen samt underrättades om att vederbörande gripits omedelbart efter det att så skett, och om jag därvid deltog i de överväganden, som ledde till att Paulson begav sig till polisstationen, kan jag icke erinra mig men håller icke för osannolikt, att så var förhållandet. Jag blev i varje fall inom mycket kort tid informerad om saken. Att jag eller byråchefen Schmidt skulle kunna, såsom Paulson uppgives ha sagt, ha givit order 'att sätta igång efterspaning för att hindra att några artiklar kommo ut' är en missvisande uppgift. När en internerad person rymde från förläggningen, var det en ren rutin-sak, att han omedelbart på grundval av ett beslut av hans tagande i förvar skulle efterspanas genom polismyndigheten, och det var Paulsons sak att i dylikt fall påkalla polisens åtgärder. Jag erinrar mig emellertid, att i detta fall, såsom Paulson uppgivit, det senare under dagen hade inkommit vissa upplysningar från förläggningen, att rymningarna kunde antagas per bil söka taga sig direkt till Stockholm, och troligt är att Paulson anmält detta till någon överordnad och fått i uppdrag att särskilt därom underätta polisen för att denna skulle ha sin uppmärksamhet fäst på bilar, som ville inpassera till Stockholm. Detta var alltså en åtgärd utanför den rutinmässiga efterlysningen, och det är ju möjligt, att det är detta som åsyftas med nyss citerade uttalande. I övrigt har jag följande minnesbild av saken.

Det hade vid anmälan från förläggningen uppgivits, att förläggningsledningen ansåg sig ha anledning tro rymlingarna medföra en artikel om förläggningen, bland annat om dåvarande, numera avlidne överinspektören Kurt Bergströms uppträdande därstädes vid visst tillfälle, vilken artikel de skulle söka få införd i någon tidning. Rymningen skulle sålunda åtminstone delvis vara motiverad av eller i varje fall förenad med ett försök att komma förbi den granskning av de internerades skriftväxling, som författningsenligt verkställdes.

Uppgiften om åsyftade tilldragelse i förläggningen syntes icke osannolik i betraktande av vissa händelser och iakttagelser beträffande Bergströms tidigare förhållanden. Inom loppet av ett par veckor inkommo till mig ytterligare meddelanden angående Bergströms uppträdande i samband med tjänsteresan den 13 och 14 januari 1943. Jag upptog dessa olika anmälningar till utredning. Sedan denna avslutats, behandlades ärendet av socialstyrelsen i plenum, varvid beslöts viss anmälan till JK. Denna anmälan ingavs den 17 februari 1943.

När meddelande inkom från Solnapolisen, att rymlingarna gripits, torde det ha ansetts påkallat att vidtaga åtgärder i tvenne avseenden. I första hand borde polisen särskilt uppmärksamgöras på att rymlingarna kunde befaras försöka på ett eller annat sätt undansticka en eventuellt förefintlig artikel. Det ansågs angeläget att förekomma att en sensationsartikel med beskyllningar mot överinspektören inflöte i tidningspressen, innan utredning i ärendet igångsatts och slutförts. Hade en dylik gått den författningsenliga vägen från en internerad via förläggningsledningen, hade den säkerligen hejdats.

I andra hand ansågs det angeläget att vinna klarhet, huruvida Bergström verkligen vid ifrågavarande tillfälle eller tillfällen uppträtt på ett sådant sätt, att det hos de internerade väckt uppmärksamhet. Att härom hålla förhör med de internerade ansåg man borde undvikas. Därest nu verkligen rymlingarna såsom uppgivits hade något på hjärtat i detta avseende, borde detta kunna komma fram vid samtal med dem.

Förmodligen var det med hänsyn till sist anförda förhållande som Paulson enligt polisens uppgifter frågade rymlingarna, om internerarna på Långmora hade någon anmärkning att göra mot honom personligen eller mot någon annan av socialstyrelsens tjänstemän.

Paulson hade sålunda icke till uppgift att hålla förhör i egentlig mening i nämnda sak. Ej heller hade han att hålla förhör angående omständigheterna vid rymningen. Detta ålåg självfallet polismyndigheten, som också fullgjorde denna skyldighet och senare till socialstyrelsen insände protokoll över dylikt förhör.

Sedan rymlingarna gripits, var det polismyndighetens sak att avgöra var de skulle förvaras. Från socialstyrelsens sida hade man endast att fatta beslut om deras tagande i förvar, något som alltid skedde så fort rymningen rapporterats. Plats för detta besluts verkställande, hållandet av förhör vid deras fasttagande m. m. tillkom det icke socialstyrelsen att bestämma om.

Uppgiften att Paulson samtalat med någon i socialstyrelsen och att det därvid bestämts, att rymlingarna skulle överföras till Stockholm, måste därför bero på något missförstånd.»

Schmidt: »För att klargöra bakgrunden till Paulsons ifrågavarande besök på Solna polisstation nödgas jag vidröra vissa omständigheter, som sammanhånga med dåvarande överinspektören för utlänningsförläggningarna Kurt Bergströms förhållande i samband med en inspektionsresa till Långmora och Smedsbo den 13 och 14 januari 1943. Från min befattning med detta ärende angående Bergström har jag bevarat vissa memorialanteckningar, varur jag här citerar följande:

»Den 3 februari anmälde Paulson för mig, att N och ytterligare två norrmän rymt från Långmora enligt telefonrapport från assistent Claesson. Claesson hade därefter med ilsamtal underrättat om att rymlingarna sannolikt medtagit en tid-

ningsartikel till 'Trots allt!' eller 'Arbetaren', i vilken artikel skulle beröras vissa förhållanden i samband med Larssons 40-årsdag, särskilt en större festlighet med mycket sprit på Hedemora stadshotell. Deltagare Bergström och Larsson. Paulson hade frågat vid telefonsamtal, om festligheterna börjat redan på Långmora, varpå Claesson skulle ha svarat: 'Det är icke fritt'. Rymlingarna omhändertogs i Solna och förhöordes, varvid icke framkom något, som styrkte uppgiften angående spritmissbruket eller tidningsartikeln. En av rymlingarna skulle enligt polisrapporten i andra hand ha hört något uppgivas i antydd riktning.'

Enligt vad jag nu konstaterat skedde rymningen den 2 februari och samma dag ägde Claessons båda telefonsamtal rum. Att sätta igång polismyndigheterna för rymmarnas fasttagande var en uppgift, som Paulson hade att utföra utan särskild order. Då han den 3 februari anmälde saken för mig, berodde detta på de särskilda omständigheterna i samband med denna rymning nämligen uppgifterna dels om försök att kringgå de för slutna utlänningsförläggningarna gällande censurbestämmelserna, dels om olämpligt uppträdande av socialstyrelsens tjänstemän på förläggning. Jag är övertygad om att saken bedömdes så, att om uppgift framkommit, att en styrelsens tjänsteman uppträtt olämpligt, borde intet underlåtas i fråga om objektiv utredning av saken och att en sådan utredning skulle äventyras genom publicering av en utsmugglad tidningsartikel med sannolikt sensationsskapande syfte, varför det vore angeläget, att artikeln beslagtogs. Det kunde icke anses troligt, att polisen vid rutinmässigt förhör med rymmarna skulle av sig själv beakta nyssnämnda synpunkter. Paulson skulle emellertid genom sin närvaro på ort och ställe kunna få polisförhöret att inriktas också på nämnda omständigheter och snabbt förmedla till socialstyrelsen informationer om vad rymmarna hade sig bekant om Bergströms uppträdande vid inspektionsbesöket på Långmora den 13 januari.

Jag håller för sannolikt, att Paulson före avresan till Solna talat med mig. Om han även talat med generaldirektören Höjer, kan jag icke uttala mig. Jag erinrar mig, att Paulson från Solna polisstation ringde mig och meddelade, att någon tidningsartikel icke medförts av rymmarna och att dessa icke hade något av vikt att berätta rörande Bergströms inspektionsbesök på Långmora. Själv har jag aldrig besökt Solna polisstation.

Jag tillåter mig tillfoga, att vad som förekommit från socialstyrelsens sida i samband med rymmarnas fasttagande och hörande genom polismyndigheten självfallet icke hade till syfte att mörklägga eventuella förseelser från en socialstyrelsens tjänstemans sida. Detta torde framgå därav, att styrelsen den 17 februari fann sig föranlåten att hos JK göra viss anmälan mot Bergström, detta sedan styrelsen närmare undersökt hans uppträdande i samband med inspektionsresan den 13 och 14 januari.»

Vid förhör inför undersökningskommissionen den 13 november 1945 har Paulson gjort följande tillägg, förtydliganden och ändringar till sin berättelse den 30 januari 1945.

Såvitt Paulson erinrade sig ringde assistenten Claesson antingen direkt till Paulson eller till generaldirektören Höjer och meddelade, att tre norrmän rymt från förläggningen, sannolikt med bil. Senare kom ett nytt telefonsamtal från Långmora, därvid uppgavs, att någon eller några av de andra internerna omtalat, att rymlingarna författat en artikel, som de hade för avsikt att i Stockholm lämna till någon tidning, troligen »Trots allt!», »Ny Dag» eller »Arbetaren». Artikeln skulle handla om Långmora och om firandet i Hedemora av t. f. förläggningsföreståndaren Larssons 40-årsdag, därvid byråchefen Bergström skulle ha närvarit och spritmissbruk eller något i den stilen skulle ha förekommit. Paulson erhöi nu order av Höjer att försöka få tag på norrmännen, innan de kommo till Stockholm, för att förhindra, att någon artikel kom ut i tidningarna, och Paulson vidtog de

av honom tidigare omnämnda åtgärderna. Vid 17- à 18-tiden den 3 februari 1943 fick Paulson, som då slutat sitt arbete för dagen och befann sig å en restaurang, där han intog middag, order från Höjer att begiva sig till Solna polisstation, dit norrmännen skulle ha införts, och försöka få reda på manuskriptet till tidningsartikeln samt i övrigt förmå norrmännen att omtala vad de visste om historien med Bergström. Under den tid — omkring en timme — Paulson uppehöll sig å polisstationen i Solna kom icke någon annan tjänsteman från socialstyrelsen dit. Efter förhörets slut ringde Paulson, sannolikt till Höjer, därvid det bestämdes, att norrmännen skulle överföras till Stockholm för ytterligare förhör.

Undersökningskommissionen. Av vad här ovan relaterats och särskilt vad de vid förhöret i Solna närvarande polismännen omvittnat finner kommissionen ådagalagt, att Paulson uppträtt olämpligt vid ifrågavarande förhör, som han — helt utanför sitt tjänsteområde — beordrats utföra. Ansvar för att han tillagts denna, på polismyndighet ankommande uppgift åvilar den eller dem av hans överordnade som anbefallt åtgärden. Den anförda motiveeringen härför förefaller kommissionen föga tillfredsställande. Enligt kommissionens mening utgör detta fall — jämte Paulsons uppdrag i samband med den s. k. Långmorarazzian¹ — exempel på att Paulson betrotts med uppgifter, som icke bort tilläggas honom.

Paulsons inflytande på meddelade beslut eller sättet för behandlingen av flyktingar.

Undersökningskommissionen övergår härefter till att undersöka det i direktiven angivna spörsmålet om Paulson kunnat öva inflytande på av myndigheter meddelade beslut i flyktingärenden eller på sättet för behandlingen av flyktingar.

Otvivelaktigt har Paulson — såsom framgår av den ovan lämnade redogörelsen för hans arbetsuppgifter — intagit en viktig position i den centrala utlänningsmyndigheten. Redan på den grund att uteblivna eller oriktiga registerbesked givetvis kunnat inverka på avgörandena, har i stor utsträckning på honom och den under hans närmaste ledning bedrivna registrerings- och kontrollverksamheten berott huruvida myndigheternas beslut och andra åtgärder i flyktingärenden blivit i möjligaste mån riktiga och ändamålsenliga. Det torde ha framgått av vad tidigare anförts, att själva registreringsverksamheten och lämnandet av uppgifter ur registren till myndigheter och tjänstemän bedrivits rutinmässigt av för ändamålet avdelad personal. Det har icke påståtts och torde ej heller kunna antagas, att Paulson gjort sig skyldig till obehöriga ingrepp i denna del av verksamheten.

Det har vidare framgått, att den centrala utlänningsmyndigheten varit så organiserad, att beslutanderätt på myndighetens vägnar i flyktingärenden icke tillkommit byråinspektören annat än möjligen i vissa särskilda, i det föregående angivna undantagsfall, efter speciellt bemyndigande eller med begivande av hans chefer.

¹ Se sid. 90 o. f.

Om Paulson skall ha kunnat öva inflytande på beslut eller andra åtgärder med avseende å flyktingar, kan detta till en början tänkas ha skett genom att Paulson anskaffat ytterligare utredning i aktuella ärenden utan att vara därtill föranledd utav order eller anvisning av föredragande och därvid handlat så att den utredning, som kommit att föreligga vid prövningen, varit ensidig eller eljest icke ägnad att leda till ett objektivt grundat avgörande. — Vidare kan Paulson tänkas ha påverkat föredragandenas avgöranden genom uttalanden, argument och upplysningar av olika slag, tilläventyrs »färgade» eller annorledes vilseledande, eventuellt även genom oriktigt förebärande att försvarsstaben eller säkerhetstjänsten önskade viss utgång av ett ärende. — Och slutligen är att räkna med möjligheten att Paulson, med utnyttjande av sin ställning inom utlänningsmyndigheten, givit lokala polismyndigheter order, som han icke varit berättigad att giva, eller åtminstone anvisningar och direktiv, som de lokala myndigheterna — visserligen med orätt — antagit vara för dem bindande eller i vart fall fäst alltför stort avseende vid.

Det material, som stått undersökningskommissionen till buds för en granskning i nu angivna hänseenden består förutom av Paulsons egna uppgifter huvudsakligen av utsagor utav den centrala utlänningsmyndighetens chefer och övriga tjänstemän, den utredning som kunnat åstadkommas i de anmälningsärenden, vilka inkommit till undersökningskommissionen, och slutligen den av undersökningskommissionen verkställda, uti inledningen till förevarande avsnitt omnämnda rundfrågan till samtliga landsfogdar och vissa polismästare, i det följande benämnd landsfogdeenquêten.

Den följande framställningen har disponerats så, att under särskilda rubriker upptagas

1. uppgifter av olika befattningshavare och Paulson själv, avseende Paulsons interna verksamhet i den centrala utlänningsmyndigheten;
2. motsvarande uppgifter avseende Paulsons kontakt med andra myndigheter ävensom en mera allmän redogörelse för landsfogdeenquêten; samt
3. de hithörande iakttagelser rörande såväl Paulsons interna verksamhet som hans kontakt med andra myndigheter, som undersökningskommissionen gjort vid granskningen av olika anmälningsärenden eller av enquêtesvaren, därvid i vederbörligt sammanhang omnämnas vad Paulson på olika punkter haft att anföra.

Paulsons inflytande på ärendenas avgörande i den centrala utlänningsmyndigheten. Generaldirektören Höjer har i sin förut i vissa delar återgivna skriftelse omtalat, att inhämtande av särskild polisutredning i utlänningsärenden förmedlades av Paulson, som då emellertid endast hade att efter föredragandens anvisningar införskaffa utredning från polismyndighet angående utlänningen eller vissa förhållanden i samband med denne. Höjer har vidare uppgivit att det stundom förekom, att Paulson genom anteckning å en utlännings akt eller muntligen till föredraganden uttryckte sin åsikt i det föreliggande ärendet

särskilt i avseende på utlänningar, som gjort sig skyldiga till kriminellt förfarande.

Inför undersökningskommissionen har Höjer ytterligare muntligen anført:

Höjer kunde icke förstå, att Paulson skulle ha haft någon anledning att taga initiativ till införskaffande av ytterligare utredning i ett hos socialstyrelsen anhängigt ansökningsärende. Om Paulson ansett att ett visst ärende gällde en miss-tänkt person, så att det behövdes ytterligare polisundersökning eller behövde införas några polisrapporter, och han införskaffat detta material på eget initiativ, hade han överskridit gränserna för sin egentliga ämbetsuppgift. Han hade absolut icke på socialstyrelsens vägnar kunnat skriva och begära att polisutredning skulle ske om visst förhållande. — Höjer kunde inte erinra sig själv ha sett någon anteckning av Paulsons hand å någon akt, men det hade numera uppgivits för Höjer av vissa föredragande, att Paulson emellanåt gjort sådana anteckningar, särskilt beträffande sådana personer, som han betraktat såsom brottslingar i vanlig mening och som han därför ansett böra behandlas hårdhänt i fråga om uppehållstillstånd. Det hade därvidlag icke gällt någon viss kategori utan överhuvud kriminella personer. Sådana anteckningar liksom att Paulson — såsom numera omtalats för Höjer — stundom tillsagt föredragandena något i avstyrkande riktning hade enligt Höjers mening icke haft någon inverkan alls vid ärendenas avgörande. Höjer trodde icke att ens unga föredragande i ärenden, som de — om saken ej ansetts tveksam — haft befogenhet att själva avgöra, ansett en från Paulsons sida bestämt uttalad mening utgöra ett sådant stöd, att ärendet icke behövt föras vidare utan kunnat avgöras i den riktning Paulson förordad. Redan tidigt hade Höjer mött en inställning hos samtliga föredragande att man icke skulle fästa alltför stor vikt vid vad Paulson sade eller vid hans omdömen. Höjer trodde icke att Paulson ens rent personligen utövat något inflytande på deras handlande. Genom äldre kamraters upplysningar hade nyanställda tjänstemän säkerligen redan från början fått klart för sig att de av Paulson skulle erhålla vederbörliga uppgifter men att de ej skulle fästa avseende vid hans omdömen, t. ex. »den där är en skum figur som bör klämmas efter». Om däremot Paulson i sin egenskap av inofficiell förbindelseman med försvarsstaben eller säkerhetstjänsten förmedlat vissa önskemål därifrån till en föredragande med avseende å ett ärendes avgörande, borde för föredraganden ha varit klart att ärendet icke finge av honom rutinmässigt avgöras på Paulsons uppgifter utan skulle föredragas uppåt.

Byråchefen Bexelius har inför undersökningskommissionen uppgivit bland annat följande.

Paulson hade ju icke varit föredragande i enskilda ärenden och ej varit närvarande vid föredragningarna, och det hade alltså icke förelegat någon anledning att speciellt rådgöra med honom beträffande avgöranden i enskilda fall. Det hade hänt, att Paulson då och då på en akt antecknat »sin oförripliga mening» om vad en utlänning ginge för, men då hade det i allmänhet rört sådana som varit kriminella — däremot veterligen ej något fall där det gällt något politiskt — och då hade naturligtvis vederbörande föredragande tagit hänsyn till detta som han bort göra och vid föredragning omnämnt vad Paulson skrivit. Det gamla gardet av tjänstemännen hade ganska mycket skrattat åt Paulsons anteckningar, därför att dessa ofta varit litet expressiva. — Huruvida Paulsons inflytande möjligen varit något större när det gällde de yngre tjänstemännen, ansåg sig Bexelius ej kunna uttala sig om.

Byråchefen Schmidt har på fråga av undersökningskommissionen, huruvida Paulson haft befogenhet att på egen hand skaffa in ytterligare uppgifter om han funnit detta vara behöfligt, givit det svaret, att Paulson givetvis om

det gällt t. ex. en passförfalskning införskaffat utredning på egen hand men att eljest Paulson blott styrt om utredning som föredragandena bett honom anskaffa. Vidare har Schmidt uppgivit:

Det kunde ju vara tänkbart att Paulson på eget initiativ begärt polisutredning, om han funnit sådan behöfelig, men Paulson hade haft så mycket att göra, att det troligen knappast förekommit. — Paulsons anteckningar å akterna hade föranletts av att Paulson så att säga stegrat sig då rent polisiära anmärkningar förelegat (t. ex. valutasmuggling, allmänt otrevligt uppträdande). I sådana fall hade Paulson antecknat »sin oförgripliga mening», såsom vederbörande föredragande kunnat uttrycka sig. Detta hade skett mera spontant från Paulsons sida, och det hade ej haft något med ärendets avgörande att skaffa. Det hade också hänt, att föredraganden dessutom nämnt, att Paulson framhållit en del omständigheter i det föreliggande ärendet, men då hade det varit ungefär samma slags anmärkningar.

Paulson har vid förhör inför undersökningskommissionen uppgivit:

Det hade i mycket stor utsträckning förekommit, att vederbörande föredragande till Paulson återställt handlingarna i ett ärende, som efter kontrollslagning i ofördelaktiga-registret överlämnats till föredraganden, för att Paulson skulle ombesörja ytterligare utredning. Detta hade gällt praktiskt taget alla föredragande. Stundom hade föredraganden bifogat en lapp med upplysning om i vilka hänseenden han behöfde utredning, stundom hade han blott antecknat »polisutredning» på handlingarna; i andra fall åter hade han muntligen angivit sina önskemål. Det hade emellertid hänt att föredragande utan något som helst meddelande låtit återställa handlingarna i ett ärende till Paulson i syfte att kompletterande utredning skulle anskaffas genom Paulsons försorg. Även utan särskild begäran av en föredragande, innan ett ärende ännu hunnit komma denne tillhanda, hade Paulson ganska ofta begärt kompletterande undersökning från polismyndighet. Så hade kunnat ske t. ex. om vid kontrollslagningen framkommit någon graverande anmärkning mot en person, som inkommit med ansökan, och vidare om till Paulson per telefon eller vid personligt besök skett anmälan om oriktigt eller misstänkt förehavande av en utlännings. I det senare fallet hade Paulson brukat sända en promemoria om anmälingens innehåll eller ett brev med upplysning därom till vederbörande polismyndighet med begäran om utredning i anledning av anmälingen. I avvaktan på utredning hade ärendena vilat å kontrollavdelningen. Föredragande, som kunnat vänta utredning, hade åtminstone som regel av Paulson hållits underrättad om vidtagna åtgärder i sådant syfte.

De förut omnämnda anteckningar å föreliggande ansökningshandlingar, varigenom Paulson stundom givit till känna sin åsikt i ett ärende, hade föranletts av uppmaning från om icke alla så dock ett flertal föredragande, vilka till ledning för sitt eget bedömande önskat erhålla ett uttalande från Paulsons sida. Det hade icke varit möjligt för Paulson att hinna genomgå alla dossierer, som efter kontrollslagningen passerat Paulson på väg till föredragandena. Men därest ärendet ansetts vara av vikt, hade i vart fall skett en föredragning för Paulson av någon utav de kvinnliga biträden, som ombesörjt kontrollslagning och eventuell införing i ofördelaktiga-registret. Anteckningar hade gjorts av Paulson huvudsakligen i »misstänkta fall», och en anteckning hade alltid förutsatt, att Paulson hunnit själv genomgå akten eller att föredragning ur densamma skett för honom. Det hade även hänt, att socialstyrelsens eller utlänningskommissionens föredragande personligen frågat Paulson om dennes mening eller sänt ett biträde med förfrågan.

Det hade vidare mycket ofta förekommit, att utlänningsdirekt sökt upp Paulson för att framlägga sina ärenden eller ock att utlänningsdirekt hänvisats till

Paulson därför att vederbörande föredragande icke haft tid att taga emot. Dylika hänvändelser hade avsett väsentligen frågor om uppehålls- och arbetstillstånd.

Åtta olika tjänstemän, vilka såsom föredragande i socialstyrelsen eller utlänningskommissionen haft i allmänhet långvarig kontakt med Paulson i sitt arbete, ha inför undersökningskommissionen gjort utförliga uttalanden ägnade att belysa nu ifrågavarande spörsmål. Undersökningskommissionen, som av förut anført skäl icke anser lämpligt att utsätta dessa tjänstemäns namn, återger deras uttalanden här nedan under siffrorna 1)–8). För vederbörande tjänsteman användes i förekommande fall beteckningen NN.

1) Paulson hade haft för vana att göra blyertsanteckningar å de ansökningshandlingar som passerade honom, däri han till- eller avstyrkt sökandens framställningar, ej sällan i kraftiga ordalag. Avstyrkandena hade nog ofta sammanhängt med att Paulson, som gärna lagt »polissynpunkter» på förekommande fall, haft en strängare uppfattning, måhända med en viss främlingsfientlig betoning, än socialstyrelsens övriga tjänstemän. Dylika yttranden av Paulson hade oftast förekommit i ärenden från landsorten, på vilka Paulson på ett eller annat sätt blivit uppmärksamgjord, samt i ärenden, beträffande vilka anteckningar funnos i hemliga handlingar angående vederbörande. Det stora flertalet »normala» fall hade icke föranlett något Paulsons yttrande.

Paulson hade ofta gått in till föredragandena och för dem framlagt sina synpunkter, och det hade också varit vanligt att föredragandena uppsökt Paulson. Syftet härmed kunde ha varit att närmare fråga Paulson om utredning, som han införskaffat, och om han eventuellt kunde lämna ytterligare upplysningar i ett ärende, och vidare att delge honom motiven till att utgången i ett ärende blivit en annan än den han förordat eller att bedja honom framföra motsvarande upplysningar till vederbörande hos polisen i fall då dennas till- eller avstyrkan ej blivit följd.

Överhuvud kunde nog sägas, att Paulson ej sällan försökt påverka ärendenas handläggning och att han i en hel del fall haft ett visst inflytande härför dels genom de faktiska upplysningar han lämnat — i vad mån dessa av Paulson »färgats» i ena eller andra riktningen vore givetvis ytterst svårt att säga något om — och dels genom den roll hans omdöme kunnat spela särskilt för relativt nyanställda och oerfarna föredragande, som ännu inte kände sig säkra i tjänsten. I mån av ökad erfarenhet hos sådana tjänstemän hade de nog emellertid frigjort sig från Paulsons inflytande. Om Paulson uppgivit sig framföra yrkanden eller önskemål från försvarsstaben, hade alla föredragande regelmässigt tagit hänsyn härtill utan att annat än undantagsvis kontrollera riktigheten av de uppgifter Paulson därvid lämnat.

2) NN kunde ej erinra sig, att Paulson givit direktiv för ärendenas handläggning vare sig muntligen eller genom anteckning på under behandling varande akt. Enligt NN:s uppfattning hade Paulson nog helt enkelt icke hunnit taga del av alla akter, som passerat honom. NN kunde för sin del icke erinra sig att ha annat än i något enstaka fall frågat Paulson till råds. Icke heller trodde NN, att de övriga tjänstemännen brukat höra sig för hos Paulson om saker och ting. Dock kunde det tänkas, att en föredragande vänt sig till Paulson, om ny polisutredning erfordrades i ett ärende. Någon regel, att man i sådana fall vänt sig till Paulson, hade ej förefunnits, men det hade kunnat hända någon gång. Paulson hade nämligen otvivelaktigt varit den, som haft den bästa kontakten med polisen ute i landet.

Vid behov av kontakt med säkerhetstjänsten hade skett s. k. storremiss. Någon genväg till säkerhetstjänsten — via Paulson eller annan — kände NN ej till.

Då förbindelse söktes med försvarsstaben, hade antingen skett storremiss eller hade föredraganden under hand talat med någon tjänsteman där. För egen del hade NN mycket sällan sökt sådan underhandskontakt med hänsyn till att NN huvudsakligen sysslat med interneringsärenden. Det hade kunnat förekomma, att Paulson varit kontaktman till försvarsstaben. Under de senaste åren hade i vart fall NN icke i något fall begagnat Paulson som mellanhand vid behov av kontakt med försvarsstaben.

3) Paulson hade ofta brukat uppsöka NN liksom övriga föredragande och personligen uttrycka sin mening om viss flykting och sina önskemål beträffande dennes behandling. Åtminstone de äldre tjänstemännen hade icke fäst något större avseende vid vad Paulson yttrat. Man hade varit van vid att han betecknat flyktingar som »en ful fisk» eller »en sabla figur», och man hade uppfattat detta såsom något som så att säga hörde ihop med Paulsons starkt polisbetonade maner. Det hade emellertid även hänt att Paulson lagt sig ut för flyktingar. Uteslutet vore ej, att en nykommen amanuens till en början tagit intryck av Paulson. Dennes omdömen hade till stor del varit i sak riktiga, ehuru man fått taga åtskilligt med viss reservation.

Paulson hade på akterna oombedd brukat skriva sin mening hur avgörandet borde utfalla. Ej heller vid sådana anteckningar hade i vart fall de äldre tjänstemännen fäst alltför stor vikt. Dessa anteckningar hade ofta varit ett utslag av Paulsons känslöstämning, och Paulson hade säkert även härvidlag varit litet vårdslös med sina uttalanden. NN för sin del hade slutligen så litet fäst sig vid Paulsons anteckningar på akterna, att han överhuvudtaget ej sett dem; materialet i akterna hade ju i regel givit tillräcklig upplysning om vederbörande.

Hänsyn hade emellertid tagits till Paulsons uppgifter, när denne uppgivit sig handla på uppdrag av försvarsstaben eller säkerhetstjänsten. Paulson hade nämligen enligt den allmänna uppfattningen varit kontaktman med dessa institutioner. I fall då alltså Paulson meddelat, att försvarsstaben eller säkerhetstjänsten önskat viss åtgärd, hade ärendet föredragits på grundval av Paulsons uppgift och avgjorts i enlighet med dennes önskemål. Byråchefen Drougge, som avled 1942, hade försökt inskränka Paulsons befogenheter i fråga om försvarsstaben och säkerhetstjänsten, vilka områden Paulson »svartsjukt» bevakat, liksom han även i övrigt hållit mycket strängt på sina arbetsområden.

Det hade ofta hänt att föräldrar ringt och uttalat oro över sina barns förhållande till utläningar. I sådana fall hade vederbörande föredragande tjänsteman lämnat det stående svaret, att »vi lägger oss inte i sådana rent personliga förhållanden». Paulson hade emellertid i fall, då han mottagit klagomål av ifrågakomna art, ofta gjort ingripanden, och i en del fall hade han av egen drift vid genomgång av handlingarna kommit till den åsikten, att ingripande erfordrades. Paulson hade dock ej kunnat inverka på annat sätt än genom att framhålla sina synpunkter för vederbörande föredragande. Dock hade det nog hänt, att Paulson införskaffat vidare utredning i saken.

4) NN hade i sin tjänst icke haft anledning att ställa några frågor till Paulson annat än undantagsvis, i ärenden av poliskaraktär (förfalskning av pass eller dylikt). Icke ens beträffande utläningar, som förekommit i ovanligt stor utsträckning i ofördelaktiga registret, hade NN haft anledning att fråga Paulson till råds, ty NN hade så småningom lärt känna detta klientel lika bra eller kanske bättre än Paulson. Det vore möjligt, att de yngre tjänstemännen frågat Paulson till råds i viss utsträckning.

Det hade ibland hänt, att Paulson gjort anteckningar på de akter, som passerat genom hans avdelning, tydligen i avsikt att påverka något ärende i viss riktning. En sådan anteckning hade kunnat lyda »bör förpassas» eller »icke önskvärd» eller liknande. Paulson hade varit känd för att göra sådana anteck-

ningar. NN för sin del hade tolkat anteckningarna som ett utslag av beskäftighet från Paulsons sida. NN hade icke brukat fästa någon vikt vid dem men hade vid föredragning för byråchefen eller generaldirektören brukat anmäla förhållandet. NN vore övertygad om att dessa icke fäst avseende vid anteckningarna. Icke heller de yngre tjänstemännen torde ha rättat sig efter Paulsons på detta sätt framförda anvisningar; om så undantagsvis skett, hade anteckningen i varje fall icke gjort någon skada beträffande förpassningsärenden, ty dessa ärenden hade passerat genom NN. Anteckningarna torde i det övervägande antalet fall ha gått i för vederbörande utlänning ofördelaktig riktning, d. v. s. Paulson hade i de flesta fall avstyrkt bifall till utlänningens framställning. Detta hade åtminstone gällt förpassningsärenden. Ibland hade anteckningen haft fog för sig och det slutliga beslutet överensstämt med anteckningens innebörd, men lika ofta eller kanske oftare hade beslutet gått i motsatt riktning. Att Paulson fått så litet gehör för sina synpunkter torde ha berott på, att Paulson fäst sig alltför mycket vid detaljer. Småningom hade anteckningarna minskat i antal, måhända därför att Paulson märkt att man icke fäste avseende vid hans anvisningar.

Någon gång hade det hänt, att Paulson sökt upp NN eller annan föredragande och vid samtal sökt påverka avgörandet av något ansökningsärende. I det eller de fall så skett, hade det nog gällt att hjälpa några finnar med deras ansökningar. Att Paulson på ett eller annat sätt visat personligt intresse för vissa ärenden torde huvudsakligen ha berott på hans intresse för finnarna. Paulson torde ha kommit i beröring med ärendet vid granskning av någon rapport eller kanske genom att vederbörande besökt socialstyrelsen och därvid kommit i kontakt med Paulson.

NN hade hört talas om att Paulson anlåtats som mellanhand, då det gällt att inhämta upplysningar eller yttranden från säkerhetstjänsten eller försvarsstaben. Som regel hade emellertid icke Paulson anlåtats av föredragandena för detta ändamål utan det ojämförligt vanligaste hade varit, att vederbörande föredragande vänt sig direkt till säkerhetstjänsten eller försvarsstaben.

5) I enstaka fall hade det förekommit, att NN samrått med Paulson, men i regel hade NN försökt sköta sitt arbete på egen hand. Ibland hade NN måst vända sig till Paulson med anhållan att viss person skulle bli föremål för utförligare polisundersökning. Paulson hade då ofta skrivit ett brev till polisen och hemställt om undersökning. Det hade nog ofta hänt, att Paulson själv verkställt undersökning och sedan antingen skriftligen eller muntligen lämnat redogörelse här för. Stundom hade inträffat att sedan en polisrapport inkommit i ett ärende det senare kommit ytterligare en rapport, som NN icke begärt, och det kunde då tänkas att Paulson vid genomläsandet av den första rapporten funnit, att en fullständigare utredning erfordrades, och jämväl införskaffat sådan i form av den senare rapporten.

Ibland hade Paulson kommit in till NN med en ansökan, som han »snappat upp», och sagt att den skulle avslås. Paulson hade stundom skrivit på en rapport »Avstyrkes R P—n» eller dylikt. Om den tjänsteman, som hade att besluta i ärendet, varit ny i verket, vore det möjligt att han låtit sig påverkas därav, särskilt som Paulson »sprungit omkring och sökt göra sig gällande överallt». I vad mån vederbörande också blivit påverkad vore svårt att påvisa. För de äldre tjänstemännen låge saken annorlunda till. Småningom hade man lärt känna Paulson och förstått »att han icke var så farlig som han lät».

Vid ett tillfälle hade Paulson framlagt en ansökan för NN och sagt att den skulle bifallas, enär säkerhetstjänsten begärt det. NN hade då bifallit ansökningsen. NN hade emellertid efteråt blivit tveksam huruvida ansökan bort bifallas och vid ett senare tillfälle i liknande fall hänvisat Paulson till byråchefen. Paulson hade ofta ringt till försvarsstaben. Men även NN hade ofta talat direkt med vederbörande där utan att först ha vänt sig till Paulson.

6) Ibland hade NN konfererat med Paulson såsom chef för kontrollavdelningen, särskilt då det gällt kontakt med polisen, inhämtande av adressuppgifter, vidtagande av åtgärder för att införskaffa pass eller något liknande, varom Paulson hade kunnat tänkas äga kännedom. Samråd med Paulson kunde också ha ägt rum, om det gällt dispens för förbjudet område, då polisiära synpunkter därvid måst tillmätas betydelse.

Eftersom alla inkommande ärenden passerat genom kontrollavdelningen, hade Paulson haft tillfälle att granska deras innehåll. Det hade därvid ibland inträffat, att Paulson gjort en anteckning på en handling, exempelvis »om möjligt färdigt i dag» eller »avstyrkes». På grund av ärendenas mängd hade Paulson omöjlig hunnit granska alla handlingar, som passerat genom avdelningen. Anledningen till att Paulson visat intresse för vissa ärenden torde därför ha varit att han känt till dem förut. NN hade dock icke reda på hur Paulsons uppmärksamhet fäst på dessa ärenden. Möjlingen kunde förhållandet ha haft sin orsak däri, att vissa utlåningar personligen uppsökt Paulson för att tala om sina fall. Paulsons anteckningar hade oftare gått i tillstyrkande än i avstyrkande riktning. De kunde som regel anses ha varit sakligt motiverade men hade vanligen varit ganska betydelselösa. De hade ofta gällt finska ärenden, men i övrigt hade man icke kunnat spåra någon tendens att till- eller avstyrka någon viss kategori av ärenden.

NN hade för egen del icke fäst något avseende vid Paulsons anteckningar. I vart fall kunde NN icke erinra sig något fall, då NN avslagit en framställning, på vilken Paulson skrivit »avstyrkes». Däremot hade det kunnat hända, att NN bifallit en ansökan, som varit försedd med anteckningen »tillstyrkes», men Paulsons anteckning hade i så fall icke spelat någon avgörande roll. NN hade någon gång frågat Paulson om meningen med dennes avstyrkande, varvid Paulson svarat att »den är ingenting att ha» eller något liknande.

Någon särskild aktivitet från Paulsons sida gentemot judar eller finska deserter hade icke kunnat iakttagas. Någon gång hade det hänt, att Paulson på eget initiativ skaffat fram utredning i ett ärende, exempelvis från någon landsfiskal. Annars hade NN själv brukat ombesörja sådant. Från säkerhetstjänsten hade NN icke inhämtat någon utredning, ty ärenden, som fordrat dylik utredning, hade handlagts på kontrollbyrån (NN själv hade tjänstgjort å passbyrån). Om någon dylik utredning erfordrats för passbyråns räkning, vore det nog möjligt, att NN skulle ha vänt sig till Paulson.

Det hade kunnat hända, att Paulson muntligen meddelat, att »säkerhetspolisen är intresserad av den här». NN kunde icke erinra sig, att Paulson framfört liknande önskemål från försvarstaben, ty kontakten med försvarstaben hade för NN:s del skett med vederbörande där direkt.

7) NN, som handlagt bland annat ärenden angående uppehållstillstånd och arbetsvisering för norska flyktingar, hade haft mycket litet att göra med Paulson, ty NN hade icke haft någon särskild nytta därav i sitt arbete. Ärendena hade före överlämnandet till NN gått genom kontrollavdelningen, men NN hade intryck av att Paulson sett endast en mindre del av dem. Någon gång, men ytterst sällan, hade Paulson gjort anteckning exempelvis om att en viss person icke borde få visering för Stockholm. Det hade också hänt att Paulson skrivit på ansökningsen att den borde bifallas. De ärenden, i vilka Paulson sålunda givit till känna sin åsikt, hade företrädesvis gällt normmän. Tillstyrkan hade troligen berott på att Paulson kände till sökanden, avstyrkan troligen på att oförmånliga uppgifter inhämtats ur ofördelaktiga registret. Då Paulson gjort anteckning, hade NN brukat gå in till Paulson och fråga vad som låge bakom anteckningen. Paulson hade då kunnat omtala t. ex. vad försvarstaben — med vilken Paulson varit kontaktman — känt till i ärendet, och detta hade i allmänhet inneburit något nytt, varom NN då verkställt anteckning i akten. NN hade icke ansett sig behöva kontrollera riktigheten av uppgifterna utan beslutat i enlighet med desamma. Beträffande dispens

för vistelse inom förbjudet område hade NN själv sökt kontakt med en officer i försvarsstaben, men hade det varit fråga om någon speciell sak hade NN vänt sig till Paulson och bett denne från staben taga närmare reda på förhållandena.

I ärenden som rörde säkerhetstjänsten hade NN alltid vänt sig till Paulson och därefter genom Paulson fått del av verkställd utredning. Kompletterande uppgifter från polismyndigheter i landsorten hade NN i regel införskaffat genom direkt hänvändelse.

Det hade aldrig visat sig att av Paulson förmedlade uppgifter icke varit riktiga. NN hade själv brukat inhämta uppgifter om sökanden i ofördelaktiga registret. Vid något tillfälle hade Paulson kommit med en ansökan, som NN icke sett tidigare, och sagt att sökanden vore »en skum figur». Paulson hade icke visat intresse för NN:s ärenden annat än i undantagsfall, och NN hade icke intryck av att Paulson varit intresserad för någon speciell grupp av ärenden. Vissa ansökningar, med vilka Paulson kommit in till NN under uppgift att säkerhetstjänsten eller försvarsstaben önskade dem beviljade, hade NN i förlitan på dessa Paulsons uppgifter bifallit.

8) Särskilt när NN, som varit föredragande i ärenden angående företrädesvis tyska flyktingar, var ny som tjänsteman hade NN rådfrågat Paulson i vissa ärenden. Detta hade speciellt varit fallet, när det i ett ärende förekommit polisutredning rörande något kriminellt. Anledningen till att NN — liksom för övrigt även NN:s kamrater — vänt sig till Paulson i sådana ärenden hade varit, att det ansetts, att »polisärenden var Paulsons gebit». Då NN tillsport Paulson i någon tjänsteangelägenhet, hade denne svarat rent tjänstemässigt. Någon som helst tendens till obehörig inblandning hade NN i sådana fall ej kunnat märka. NN hade emellertid den uppfattningen, att Paulson visserligen på ett i och för sig korrekt sätt men i något för hög grad hållit på de polisiära synpunkterna på de rent socialas bekostnad. »Vi andra var inte pigga på inblandning utan var på vår vakt. Vi skötte vårt, han skötte sitt.» Efter hand som NN vunnit rutin, hade NN i allt mindre utsträckning behövt rådfråga Paulson.

Paulson hade anlitats som förbindelseman mellan socialstyrelsen (utlänningskommissionen) och polisen. Vid behov av kontakt med säkerhetstjänsten hade hänvändelse skett till kommissarien Thour, och när förbindelse önskats med försvarsstaben, hade man ringt vederbörande där direkt.

NN kände icke till huruvida Paulson i något fall tagit obehörig befattning med ärendenas handläggning eller om Paulson oanmodad å ansökningar skrivit sin mening om hur avgörandet borde utfalla. NN hade i vart fall icke vid något tillfälle fått i sin hand ärenden, med vilka Paulson tagit annat än sådan befattning, som rutinmässigt åvilat honom. Icke heller hade det hänt, att Paulson till NN överlämnat ärenden, där vederbörande sökande vänt sig till Paulson direkt med ansökning eller klagomål.

Anvisningar eller direktiv av Paulson till andra myndigheter. På undersökningskommissionens fråga i vad mån Paulson veterligen meddelat anvisningar till polismyndighet i ärenden om flyktingar och deras behandling har generaldirektören Höjer skriftligen anfört följande:

»På grund av sin föregående verksamhet liksom även på grund av arten av arbetsuppgifterna hade Paulson personliga förbindelser med ett stort antal befattningshavare hos polismyndigheterna. Hans arbetsuppgifter nödvändiggjorde ju också täta kontakter med dessa myndigheter. Det har sannolikt på grund av detta förhållande förekommit, att landsfiskaler och andra befattningshavare i liknande ställning per telefon hänvänt sig direkt till Paulson även i ärenden, som det icke tillkom denne att behandla och där Paulson icke var befogad att lämna vederbörande några anvisningar. Jag tänker bland annat på avvisningsärenden. Paul-

son har enligt därom given order haft att hänskjuta avvisningsärenden till den sekreterare, som närmast hade att svara i sådana frågor. Jag kan emellertid icke anse uteslutet, att Paulson i vissa fall uttryckt sin mening till vederbörande och att denne uppfattat detta såsom ett besked från socialstyrelsens sida, men vet likväl icke om så i något fall varit förhållandet. I den mån detta alls förekommit kan det i varje fall ej gärna ha haft någon nämnvärd omfattning, enär det eljest borde ha kommit till Paulsons överordnades kännedom.

Det kan också ha inträffat, att lokal polismyndighet hänvänt sig till Paulson med fråga, hur det skulle förfaras med en utlänning, som anträffats inom område, där han icke ägde vistas. Paulson kan därvid ha tillrätt polismyndigheten att taga utlänning i förvar i avvaktan på socialstyrelsens beslut om utlänningens återsändande till viseringsområdet, omhändertagande i förläggning eller annan åtgärd och samtidigt uppmanat polismyndigheten att insända rapport. I den mån sådana uttalanden gjorts av Paulson kunna de i varje fall icke betraktas som anvisningar, enär avgörandet om förvarstagande icke ankommit på socialstyrelsen.

Den uppställda frågan måste jag sålunda besvara nekande.»

Muntligen har Höjer inför undersökningskommissionen beträffande vissa av de sålunda berörda förhållandena tillagt:

Om polismyndigheterna emellanåt vänt sig till Paulson i stället för till en sekreterare i socialstyrelsen och tagit något slags direktiv från Paulson, kunde detta ej ha undgått att småningom bli känt särskilt för den tjänsteman, vilken normalt handlade sådana ärenden, genom att polismyndigheterna vid den förbindelse, som de faktiskt haft även med denne, åberopat eller gjort jämförelse med besked från Paulsons sida. — Det vore ej troligt, att polismyndigheterna talat med Paulson i den föreställningen att socialstyrelsen kunde bestämma om tagande av en person i förvar, ty de måste ha haft sig bekant, att frågor om förvarstagande — bortsett från rymlingar från förläggning — icke avgjordes av socialstyrelsen utan av vederbörande länsstyrelse. Däremot vore det ej otroligt att polismyndigheter ändå ringt upp Paulson personligen, därför att de kände honom och tyckte det var bra att prata med honom, och kanske tagit hans ord som ett auktoritativt besked av en person som de räknade med. Såsom ett tjänsteuttalande från socialstyrelsens sida kunde de omöjligen ha tagit ett yttrande av honom.

Byråchefen Bexelius har ävenledes för undersökningskommissionen framhållit, att eventuella direktiv från Paulsons sida till polismyndigheter måste någon gång ha kommit till andra befattningshavares kännedom vid de samtal som polismyndigheterna förde även med dem. Så hade icke skett, bortsett från ett undantagsfall, varom i januari 1945 underrättelse framförts till Bexelius¹.

Byråchefen Schmidt har uppgivit, att Paulson självfallet icke kunnat ge något bindande besked å utlänningsmyndighetens vägnar vid telefonförfrågningar från polis- eller passkontrollmyndigheter annat än i frågor, där uttryckligt bemyndigande härtill förelegat. Däremot hade han bort lämna de upplysningar, varöver han förfogade, och sedan anmäla detta för den föredragande, som hade ärendet om hand. Detta hade säkerligen stått klart även för Paulson, och bland polismyndigheterna i gränsorterna hade det varit allmänt känt — bland annat genom underrättelser som i olika sammanhang gått ut genom länsstyrelserna² — vilken tjänsteman som hade att avgöra avvisnings- och förpassningsärenden.

¹ Se sid. 469 (ärendet angående utläningen T). — ² Se sid. 30.

Byråchefen Perslow har för undersökningskommissionen uppgivit bland annat följande angående sina erfarenheter från tjänstgöring å utlänningsbyrån från och med år 1938 till början av år 1943.

Vissa polismyndigheter i landsorten hade otvivelaktigt antagit, att Paulson haft en mera betydelsefull ställning i socialstyrelsen än han i verkligheten haft. Från dessa hade man ofta ringt till Paulson — vilken många polismän landet runt kände till — i fall då man ville ha besked om uppfattningen på centralt håll. Att så skett vore så mycket mera naturligt som de lokala polismyndigheterna troligen i regel ej haft någon klar uppfattning om exempelvis reglerna för förvarstagande i olika fall. Det vore klart att Paulson många gånger lämnat anvisningar vid sådana telefonsamtal. I vad mån anvisningarna länt till efterföljd vore mycket svårt att säga, men troligen hade nog även så viktiga frågor som om avvisning eller förpassning stundom blivit avgjorda i enlighet med Paulsons uttalanden. Paulson hade nog velat anse sig ha en ganska allmän befogenhet att lämna uppgifter och direktiv åt olika håll i frågor som rörde kontroll å utlänningar. Han hade mycket bra minne och stor personkänedom samt hade alltid varit benägen att ge direkta och snabba besked, vilket man på många håll satt värde på; dessutom hade han varit lätt anträffbar på sitt tjänsterum och varit road av att följa med telefonsamtalen. Från vissa polismyndigheter i landsorten, exempelvis i Göteborg och Häl-singborg, torde hänvändelser ej ha gjorts till Paulson.

Sekreteraren Strange har för undersökningskommissionen uppgivit följande.

Han förmodade, att landsfiskaler och andra polismyndigheter utom Stockholm ibland ringt till Paulson och begärt upplysningar, liksom det även förekommit, att Strange fått påringningar i sådant syfte. Huru ofta sådana samtal kommit till Paulson kunde Strange ej uttala sig om. Det vore däremot osannolikt att Paulson fått telefonförfrågningar, som varit ställda till vederbörande tjänsteman utan angivande av namn. I telefonväxeln hade man nämligen varit instruerad att i sådana fall efterhöra utlänningsens nationalitet och därefter koppla den påringande till den amanuens, som hade hand om nationaliteten i fråga.

Paulson har inför undersökningskommissionen med stor bestämdhet förklarat, att det vore hans uppfattning — som han fått »inpräntad» i sig å socialstyrelsen — att socialstyrelsen vid förfrågan från en lokal polismyndighet per telefon huru det skulle förfaras med en utlännings, som anträffats på för utlänningar förbjudet område eller över huvud utanför honom för uppehåll anvisat område, ägde förordna, att utlänningsen skulle hållas i förvar i ävvaktan på närmare besked från socialstyrelsen¹. Paulson gjorde gällande, att de lokala polismyndigheterna åtminstone i stor utsträckning haft samma uppfattning och alltså ansett sig skyldiga att följa en vid telefonförfrågningen lämnad anvisning från socialstyrelsen om sådant provisoriskt hållande i förvar. »I och med att ärendet hänskjutes till socialstyrelsens prövning, så är det ju socialstyrelsen som ger besked.» »Mer än en gång» hade dylikt besked lämnats från socialstyrelsen genom Paulson. »Detta hade jag rätt att säga.»

Beträffande den förut omnämnda s. k. landsfogdeenquäten må nämnas följande,

¹ Angående de gällande bestämmelserna om tagande i förvar må hänvisas till redogörelsen sid. 35 o. f., jfr sid. 230 o. f.

I skrivelse den 12 april 1945 till samtliga landsfogdar och till polismästarna i Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Hälsingborg, Gävle och Lund har undersökningskommissionen anhållit, att landsfogden (polismästaren) ville — efter att ha inhämtat yttrande från landsfogden underställda landsfiskaler och stadsfiskaler samt passkontrollmyndigheter, där sådana finnes (respektive efter verkställd utredning i vad staden anginge) — till undersökningskommissionen inkomma med uppgifter, avseende tiden efter krigsutbrottet, i bland annat följande hänseenden:

1. I vilken utsträckning har polis- eller passkontrollmyndighet i ärenden rörande utläningar och deras behandling satt sig i förbindelse med den centrala utlänningsmyndigheten (socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen) och därvid hänvänt sig till eller hänvisats till e. o. byråinspektören Robert Paulson eller f. d. kriminalkommissarien Axel Thour?

2. I vad mån har Paulson veterligen meddelat anvisningar till polis- eller passkontrollmyndighet i ärenden rörande utläningar och deras behandling?

Å undersökningskommissionens skrivelse ha svar ingått från samtliga tillskrivna myndigheter.

Vad beträffar svaren å *frågan 1* må framhållas, att det inkomna materialet icke medger ett bedömande av i vilken utsträckning förbindelse överhuvudtaget ägt rum mellan polismyndighet, å ena sidan, och den centrala utlänningsmyndigheten, å den andra. Av svaren framgår, att åtskilliga polismyndigheter väl varit i förbindelse med utlänningsmyndigheten men ej med Paulson. Åtskilliga polismyndigheter förklara uttryckligen, att förbindelsen med utlänningsmyndigheten varit ringa; av några andra polismyndigheters uttalanden kan detta också utläsas.

Från flera polismyndigheters sida har framhållits, att principen vid förfrågningar hos utlänningsmyndigheten var att man bad att få tala med den tjänsteman, som handlade ärenden rörande utläningar av viss nationalitet, eller den tjänsteman, som enligt vad polismyndigheten haft sig bekant haft att handlägga ärenden av det slag som varit ifråga. Till Paulson hade man sålunda vänt sig med förfrågningar rörande utlänningsvistelseort, arbetsgivare samt inresor och utresor ur riket. I några fall hade telefonförfrågningar, riktade till viss tjänsteman, överkopplats till Paulson, enär vederbörande tjänsteman icke varit anträffbar. Innan cirkulär om arbetsfördelningen utsänts från socialstyrelsen¹, synas telefonförfrågningar i något större utsträckning ha riktats till Paulson, beroende huvudsakligen på att denne var känd av polismyndigheterna.

I stort sett kan sägas, att förfrågningar från polismyndighet i relativt ringa utsträckning riktats till Paulson. Av de polismyndigheter, som rådfrågat sig hos Paulson, ha endast få redovisat mera livlig kontakt. Blott sex av landsfogdarna säga sig ha minne av att ha förfrågat sig hos Paulson.

Förfrågningarna hos Paulson synas till stor del ha avsett poliserings-, registrerings- och passärenden samt inhämtande av adressuppgifter och

¹ Se sid. 30.

ofördelaktighetsupplysningar. Vidare ha de i åtskilliga fall avsett förfarings-sättet med flyktingar, som ankommit till polismyndighetens område, eller personer, som icke ägt rätt att vistas inom sagda område. I några fall ha förfrågningarna avsett tolkningen av utlänningsförfattningarna, förfarings-sättet i vissa allmänna utlänningsärenden samt expeditionella och registreringstekniska frågor.

Med avseende å *frågan 2* må till en början anföras, att vissa polismyndigheter i sina svar omnämmt, att från den centrala utlänningsmyndigheten tid efter annan till polismyndigheterna utsänts skrivelser (ofta såsom cirkulär och i frågeform) rörande förfarandet i poliseringsärenden och andra utlänningsärenden av registreringsteknisk art. Dessa skrivelser ha i allmänhet varit undertecknade av Paulson, stundom av Thour. Vidare har Paulson eller i vissa fall Thour per telefon lämnat polismyndigheterna anvisningar i poliseringsärenden.

Anvisningar i övrigt ha redovisats av landsfogden i Jönköpings län ävensom av polismyndigheterna i Stockholm, Saltsjöbaden, Uppsala, Norrköping, Hälsingborg samt Askersunds och Boteå landsfiskalsdistrikt. Av dessa åtta myndigheter ha sex uppgivit, att Paulson hos dem begärt omhändertagande i någon form av viss utlänningslag: tagande i förvar för att överföras till visst utlänningsläger respektive häktning (landsfogden i Jönköpings län¹), tagande i förvar (polismyndigheten i Saltsjöbaden²), anhållande (polismyndigheten i Hälsingborg³) samt anhållande och hörande (landsfiskalen i Askersunds distrikt⁴) ävensom — i ej närmare angivna fall — tagande i förvar i avbidan på socialstyrelsens vidare besked (polismyndigheten i Stockholm) och omhändertagande i avvaktan på vidare meddelande (polismyndigheten i Uppsala). Två fall, där Paulson begärt undersökning eller utredning beträffande viss utlänningslag, ha vidare redovisats (polismyndigheten i Norrköping). En polismyndighet har uppgivit, att Paulson beträffande vissa utlänningslag meddelat, att de borde hållas under särskild uppsikt (landsfiskalen i Boteå distrikt). I ett fall slutligen har omtalats, att Paulson begärt fotografering av viss utlänningslag pass (polismyndigheten i Hälsingborg).

Särskilda iakttagelser. Såsom exempel på de av flera befattningshavare omtalade anteckningarna av Paulson å inkomna ansökningar m. m. må anföras följande.

Å en ansökan från *en norsk flykting* om uppehållsvisering för Stockholm har Paulson skrivit: »Till Säter?». Att döma härav synes Paulson ha varit mycket väl insatt i den ifrågavarande flyktingens förhållanden. Handlingarna utvisa nämligen psykopatisk läggning hos flyktingen, eventuellt även mentala rubbningar i övrigt.

På permissionsansökningar från *en förutvarande tysk medborgare av judisk börd* har Paulson i flera fall gjort anteckningar, t. ex »Ej permis mera i år!» — »Ej erinran, efter samråd med polisen.» — »Nu får vi börja strama till permis!»

¹ Se sid. 467. — ² Se sid. 471 (flyktingen F). — ³ Se sid. 469 (flyktingen T). — ⁴ Se sid. 468 (flyktingen S).

En förutvarande tysk medborgare, som varit verksam inom det tyska kommunistiska partiet¹ och som vistats såsom flykting i Sverige under åren 1935—1938, återkom till Sverige såsom flykting från Norge den 23 april 1940. Vid polisförhör samma dag upprättades ett protokoll som följande dag inkom till socialstyrelsen. Å protokollet har Paulson tecknat: »Bör snabbt oskadliggöras.»

Paulson har för undersökningskommissionen förklarat att han med anteckningen menat att utlänningen på grund av de upplysningar som kommit från säkerhetstjänsten borde omhändertagas. På fråga huruvida Paulson ansåge uttrycket »oskadliggöras» fullt lämpligt, har Paulson svarat, att uttrycket vore »litet svårtydligt» och att det kanske kunde misstolkas.

På en ansökning om främlingspass, ingiven av *en förutvarande tysk medborgare av judisk börd*², har Paulson antecknat: »Säkerhetschefen i Kristianstad bör beredas tillfälle yttra sig!»

Å ett till socialstyrelsen inkommet brev från *en förutvarande tysk medborgare* med vissa klagomål mot en landsfiskal i ett distrikt i Älvsborgs län, vari nämnes, att avskrift av brevet sänts till »landshövdingen i Göteborgs och Bohus län», har Paulson (som tydligen ej observerat, att landsfiskalsdistriktet ifråga tillhör Älvsborgs län) tecknat: »Enär kopia avgått till länsstyrelsen, under vilken landsfiskalen lyder, synes socialstyrelsen ej hava orsak taga ställning till klagomålen.»

På en framställning från landsfogden Otto Rosengren rörande omhändertagande i slutet förläggning av en *dansk flykting*³ har Paulson antecknat: »Har han hållit bifogade föredrag, bör han interneras.»

I följande av undersökningskommissionen uppmärksammade fall har Paulson på annat sätt uttalat sin mening om hur ett ärende borde avgöras.

Efter det *en förutvarande tysk medborgare*⁴ under julhelgen 1943 haft permission för vistelse i Hälsingborg, där han hade sin familj boende, begärde han i mars 1944 permission för vistelse i Hälsingborg under påskhelgen 1944. På hans ansökan, som avslogs av amanuensen NN, finnes med blyerts antecknat: »Paulson avstyrker».

NN har på undersökningskommissionens förfrågan förklarat, att han nu ej minnes fallet, samt vidare uppgivit: Han hade ibland, särskilt då det gällde kontakt med Stockholmspolisen, låtit Paulson undersöka fallen och, om så behövdes, tala med polisen. I detta fall hade antagligen Paulson på NN:s begäran slagit i ofördelaktiga registret och möjligen hört sig för hos polisen. En omständighet, som kunnat medverka till avslagsbeslut, hade varit, att man vid tiden i fråga iakttagit särskild försiktighet, då det gällt permission till orter vid Öresundskusten.

Under vistelse på Långmoraförläggningen den 27 oktober 1942⁵ har Paulson jämte förläggningsschefen Arvid Jansson undertecknat tillstyrkan av *en förutvarande tysk medborgares* ansökan om utskrivning från Långmora och arbetsvisering såsom skogsarbetare⁶.

Paulson har härom uppgivit: Tillstyrkandet hade författats av Jansson »och sedan har han bara bett mig att skriva på». Paulson hade vid denna tid officiellt

¹ Angående klagomål av ifrågavarande flykting se referat sid. 295, där flyktingen betecknats med bokstaven A.

² Se referat sid. 74, där utlänningen betecknats med bokstaven A.

³ Jfr referat sid. 209, där flyktingen betecknats med bokstaven V.

⁴ Jfr referat sid. 81, där utlänningen betecknats med bokstaven F.

⁵ Se sid. 99.

⁶ Jfr referat sid. 51, där ifrågavarande utlännings betecknats med bokstaven A.

tjänstgjort som assistent åt Jansson. Det hade emellertid varit efter anmaning från socialstyrelsen och säkerhetstjänsten som Paulson tillstyrkt.

Beträffande frågan, huruvida Paulson övat inflytande på ärendenas avgörande, må även refereras följande fall, som hänför sig till tiden före Paulsons anställning hos socialstyrelsen.

En ansökan av *en tysk medborgare Q*, anställd hos en företagare i Stockholm, R, om arbetstillstånd bifölls efter föredragning inför byråchefen Bergström den 15 december 1937 utan föregående remiss och utan föredragning för generaldirektören, vilken dock så kort tid dessförinnan som den 20 november 1937 avslagit en tidigare ansökan om arbetstillstånd för Q. Av utredningen i ärendet har framgått, att Paulson — som stått i vänskapligt förhållande till R — före den 15 december 1937 meddelat föredraganden, att »flyget» vore intresserat för bifall. Enligt upplysning av en annan tjänsteman, som säger sig ha ganska gott minne av ärendet, torde en sådan uppgift av Paulson icke ha kontrollerats, eftersom man kände till Paulsons egenskap av förbindelseman med det militära. Tjänstemannen ifråga har uppgivit sig nog snarast ha en känsla av att Paulson »drivit detta för R:s räkning» men har framhållit att något sådant icke kunde bevisas.

Paulson har uppgivit: Han erinrade sig, att R besökt vederbörande föredragande och därvid framhållit, att R behövde ha Q anställd, emedan Q var expert på språk. Det vore även möjligt att Paulson talat med föredraganden om att Paulson kände R som en pålitlig man. R hade vid denna tid haft stora leveranser till flygvapnet och därför refererat till någon där anställd, med vilken Paulson talat eller till vilken Paulson kanske bett föredraganden ringa.

Såsom exempel på anvisningar eller direktiv från Paulson till andra myndigheter må här refereras följande fall. Exemplen ha ordnats i tidsföljd. Först redogöres emellertid för två fall, där uppgift om tiden för Paulsons befattning med ärendena saknas.

Landsfogden i Jönköpings län har uppgivit: »Paulson har i några fall, sedan han funnit, att hit till länet flyktade norska undersåtar i Norge straffats för svårare brott, meddelat detta hit och hemställt, att flyktingarna måtte tagas i förvar för att överföras till visst utlänningsläger. Vidare har Paulson vid åtminstone ett tillfälle angående en norsk flykting hit meddelat, att denne tidigare utvisats från Sverige och sålunda skulle häktas.»

Paulson har i anledning härav för undersökningskommissionen anfört: Därest Paulson hos landsfogden hemställt om norska flyktingars tagande i förvar, hade detta antingen föranletts av att Paulson av föredragande tjänsteman inom utlänningsmyndigheten uppmanats härtill eller också varit en direkt följd av ett av socialstyrelsen fattat beslut, vilket det ålegat Paulson att bringa till vederbörandes kännedom. Paulson hade emellertid »icke gärna» kunnat säga, att — såsom landsfogden påstått — en norsk flykting skolat häktas. »Jag kunde säga, att ärendet skulle underställas länsstyrelsens prövning. Jag har påpekat, att när han utvisats genom beslut av Kungl. Maj:t och kommit igen, så kunde han riskera få upp till sex månaders fängelse.»

Landsfiskalen i Rättviks distrikt har uppgivit: Vid ett tillfälle, då landsfiskalen rådfrågat sig hos den centrala utlänningsmyndigheten, hade han träffat Paulson i telefon. Förfrågningen hade gällt viseringen för *en norsk flicka*, vilken ankommit till sin inom distriktet bosatte fader utan att ännu ha erhållit uppehållsvisering härför. »Paulson ansåg därvid, att utlänningen skulle omhändertagas. Från landsfiskalskontoret begärdes då telegraforder därom. Paulson genmålde då, att ett omhändertagande knappast var nödvändigt. Saken ordnades på sådant sätt, att den norska flickan fick anmäla sig hos polisen på orten, intill dess visering lämnats.»

Paulson har härom anført: Landsfiskalens uppgifter måste vara att tillskriva »något missförstånd i telefon». Under förhandenvarande omständigheter kunde Paulson icke ha sagt, att flickan skulle omhändertagas. Paulson ansåge det sätt, varpå saken slutligen ordnats, riktigt.

Landsfiskalen i Askersunds distrikt har uppgivit: »Den 15 november 1940 meddelade Paulson i telefon, att *finske undersåten S*, som för tillfället vistades i Askersundsby, skulle anhållas och höras angående sina förhåanden såväl här i landet som i Finland. — I anledning härav beordrade jag en här i staden tillfälligt uppehållande statspolispatrull under dåvarande överkonstapel Wallin att anhålla och höra bemälda S. Sedan S därefter anhållits och införts till polistationen i Askersund, meddelades Paulson detta i telefon. Paulson upplyste därvid, att finska polisen begärt S:s utlämnande. Efter det jag därefter i telefon till landsfogden inberättat saken, beslöts att S skulle medfölja statspolispatrullen till Örebro.»

Den 15 november 1940 avlät Paulson följande skrivelse till landsfogden i Örebro län.

»Socialstyrelsen får under hänvisning till bifogade översättning från finska Polisunderrättelser n:r — — — 1940 anhålla, att åtgärder måtte vidtagas mot omförmälda S — — — enligt efterlysningen. S har denna dag anhållits i Askersund.

Vid telefonförfrågan innevarande dag hos polisen i Helsingfors har bekräftats, att efterlysningen fortfarande är gällande. Vidare anhöll sagda polismyndighet, att passkontrollen i Åbo måtte underrättas, då S av- eller utvisas från Sverige.

Enligt uppdrag:

Rob. Paulson.»

Enligt den i översättning bifogade efterlysningen var S skyldig till förfalskningar, bedrägerier och stölder i Sibbo i Finland.

Landsfogden anhöll, efter det polisförhör hållits med S, att länsstyrelsen i Örebro län ville till bedömande upptaga frågan huruvida S borde utvisas.

Sedan S underkastats förhör inför länsstyrelsen och därvid förklarat sig villig att omedelbart återvända till Finland för att ställa sig till de finska polismyndigheternas förfogande, lät landsfogden den 23 november 1940 under polisbevakning »förpassa S till polisintendenten Martin Lunçqvist, Stockholm, för dennes vidare åtgörande».

I Stockholm fördes S omedelbart ombord å ångaren Wellamo, som samma dag avgick till Finland.

Paulson har i detta ärende uppgivit: Därest Paulson telefonerat till landsfiskalen, hade Paulson gjort detta för att meddela, att S var efterlyst i finska polisunderrättelserna, och Paulson hade antagligen läst upp efterlysningen för landsfiskalen. Paulson erinrade sig emellertid icke numera något i saken. Det måste ha varit någon särskild anledning till att notisen från finska polisunderrättelserna översatts (Paulson behärskade ej finska). Ärendet hade kanske aktualiserats därigenom, att förfrågan inkommit från den lokala polismyndigheten å ort, där S vistats utan uppehållsvisering. Det vore också möjligt, att kriminalpolisen i Stockholm föranlett Paulsons framställning. Visserligen vore det i så fall egendomligt, att Stockholmspolisen icke vänt sig direkt till den lokala polismyndigheten, »men så fort det var fråga om en utlämning och man inte ville synas, så brukade man vända sig till mig». Vad anginge den förbindelse som i ärendet ägt rum mellan socialstyrelsen och polisen i Helsingfors, vore det möjligt att det varit Paulson, som verkställt ifrågavarande telefonförfrågan. Det kunde emellertid även ha varit annan tjänsteman hos socialstyrelsen.

Polisintendenten Göte Friberg i Hälsingborg har anført: Troligen den 4 mars 1944 hade Friberg telefonledes fått besked från Paulson, att en över Göteborg anländ *dansk flykting, fiskaren T*, skulle anhållas, då han icke borde vistas på fri fot. Friberg hade frågat efter anledningen härtill och fått till svar, att T vore opålitlig, men att Paulson icke kunde närmare redogöra härför i telefon. Friberg hade då begärt bekräftelse av Paulson, som meddelat, att sådan icke behövdes, enär en närmare polisundersökning av T skulle giva tillräckligt besked. Samtalet hade förvänat Friberg, då denne varken förr eller senare fått ett dylikt direktiv. Friberg hade givit order till sin personal att omhändertaga T för undersökning. Därvid hade icke framkommit några skäl för att vidare kvarhålla T. På grund av ärendets uppkomst hade Friberg emellertid satt sig i förbindelse med landsfogden Otto Rosengren i dennes egenskap av övervakningschef, vilket icke brukat ske i dylika ärenden. Rosengren hade delat Fribergs uppfattning, att skäl saknats för åtgärder jämlikt utlänningslagen mot T.

Byråchefen Bexelius har för undersökningskommissionen uppgivit: Den 16 januari 1945 hade byråchefen Perslow anmält för Bexelius, att Perslow under en tjänsteresa till Skåne, från vilken han återkommit samma morgon, av polisintendenten Friberg i Hälsingborg fått höra, att Paulson vid någon av Friberg icke närmare angiven tidpunkt skulle ha ringt Friberg och begärt, att en viss dansk skulle anhållas. Friberg hade härvid yttrat till Paulson, att han ville ha telegrafiskt besked härom. Paulson skulle då ha svarat »behövs inte». Friberg hade icke anhållit dansken. — Vad sålunda förekommit hade anmälts av Bexelius samma den 16 januari för utlänningskommissionen in pleno. Något beslut hade icke fattats i saken, då det ansetts att, eftersom Paulson var häktad, det icke kunde bli fråga om någon upprepning. — Enligt Bexelius' uppfattning hade T:s tagande i förvar varit en sak, som Paulson icke haft med att göra, och Paulson hade icke bort anmoda Friberg härom.

Paulson har i saken uppgivit: Han erinrade sig icke fallet. Anledningen till att Paulson ringt intendenten Friberg måste ha varit att Paulson fått order därom av någon inom utlänningsmyndigheten. Att Paulson icke velat i telefon motivera, varför T var att anse som opålitlig, kunde ha berott på att Paulson icke själv känt anledningen till att T skulle anhållas. »Man behöver ju bara veta, att han var misstänkt för att inte gå riktiga vägar.»

Undersökningskommissionen vill slutligen erinra om vissa omständigheter i tre tidigare refererade flyktingfall, vilka synas ägnade att belysa Paulsons verksamhet i nu förevarande hänseenden.

I avsnittet om förpassningar har undersökningskommissionen refererat ett ärende angående *en tysk medborgare av judisk börd*, vilken betecknats med bokstaven D.¹

Den 14 april 1939 meddelade landsfiskalen i Nacka distrikt till socialstyrelsen, att D, som i november 1938 förpassats till Tyskland och vid ett senare tillfälle avvisats vid försök att över Varberg inkomma i riket, anlant till Nacka och där tagit bostad. Detta meddelande lämnades med all sannolikhet per telefon till Paulson. En i utlänningskommissionens handlingar angående D påträffad promemoria av Paulson, dagtecknad den 17 april 1939, innehåller bland annat följande uppgifter.

»Landsfiskalen hänvisades omedelbart till socialstyrelsens förpassningsbeslut och de i Polisunderrättelser intagna notiserna angående D.² Samtidigt omtalades D:s försök att inkomma över Varberg. Dessutom meddelades landsfiskalen, att det ålåg polismyndigheterna att vidtaga de åtgärder, som tidigare beslut kunde kräva för verkställighet av förpassningsbeslut (avvisning).»

¹ Se sid. 354.

² Här avses notiserna om förpassnings- och avvisningsbesluten angående D.

Landsfiskalen beslöt den 15 april 1939 med stöd av 19 § utlänningslagen att avvisa D. Efter av D anförda besvär undanröjdes emellertid landsfiskalens beslut av länsstyrelsen i Stockholms län den 21 april 1939, och länsstyrelsen överlämnade handlingarna i ärendet till socialstyrelsen för dess prövning.

Redan den 11 april 1939 hade emellertid till socialstyrelsen ingivits en ansökan om främlingspass för D, och den 29 december 1939 beslöt socialstyrelsen att D icke skulle avvisas samt beviljade honom främlingspass och uppehållsvisering.

Generaldirektören Höjer har för undersökningskommissionen förklarat, att Paulson i detta fall otvivelaktigt gått längre än hans tjänsteställning i och för sig föranlett och att han missbrukat denna.

Byråchefen Kurt Bergström, som vid ifrågavarande tid var chef för utlänningsbyrån, har numera avlidit.

Byråchefen Schmidt har som sin mening uttalat, att Paulson bort genast anmäla ärendet för den tjänsteman, som handlade ifrågavarande slag av ärenden, eller byråchefen och omtala, vilket besked han lämnat, så att rättelse eventuellt kunnat vidtagas omedelbart.

Paulson har för undersökningskommissionen uppgivit, att han väl erinrade sig D. Beskedet till landsfiskalen hade Paulson sannolikt lämnat först efter att han inhämtat besked av byråchefen eller annan förman. Av denne torde han ha beordrats att skriva den ovan omnämnda promemorian, vilken lagts i dossieren. D:s den 11 april 1939 inkomna ansökan hade Paulson vid tillfället icke känt till, enär han i så fall icke skulle ha lämnat landsfiskalen ifrågavarande besked.

Undersökningskommissionen har vid sitt tidigare omnämnande av ärendet förklarat sig anse det vara anmärkningsvärt, att landsfiskalen den 14 april 1939 informerats från socialstyrelsen på sätt som framgår av Paulsons promemoria av den 17 april 1939 utan att därvid beaktats att sedan den 11 i samma månad i socialstyrelsen till prövning förelåg en utförligt motiverad framställning av D om främlingspass.

Vidare har i avsnittet om förpassningar refererats ett ärende angående *en förutvarande österrikisk medborgare statslöse arkitekten I, född 1908*.¹

Sedan I, som bodde å Grand Hotel i Saltsjöbaden, den 11 september 1939 hos socialstyrelsen sökt uppehållstillstånd, sändes ansökan av Paulson för yttrande till försvarsstaben som i skrivelse till Paulson den 18 september 1939 avstyrkte densamma. Rörande I och en dennes kvinnliga sekreterare upprättade härefter Paulson den 24 oktober 1939 en promemoria, som översändes till statspolisen. Då I den 6 november 1939 inställde sig å socialstyrelsens utlänningsbyrå, meddelades därifrån till kriminalpolisen i Stockholm, att man önskade ett förhör med I. Protokoll över sådant förhör inkom till socialstyrelsen den 9 december 1939, varpå Paulson översände samtliga handlingar angående I till säkerhetschefen. Från denne inkom den 27 december 1939 yttrande, vari uppehållstillstånd avstyrktes. Ärendet företogs till prövning i socialstyrelsen — efter utlänningsnämndens hörande — den 30 december 1939, varvid I:s ansökan lämnades utan bifall samt socialstyrelsen beslöt, att I skulle förpassas ur riket, därest han ej avreste inom 30 dagar från beslutets delgivning.

I erhöll del av nämnda beslut den 4 januari 1940 genom poliskommissarien S. Krumlinde i Saltsjöbaden, till vilken beslutet överlämnats från länsstyrelsen i Stockholms län med begäran om uppgift om tidpunkten och platsen för I:s utresa ur riket.

Krumlinde lät den 9 februari 1940 på morgonen anhålla I, som under tiden kvarbott i Saltsjöbaden, i och för verkställighet av förpassningsbeslutet. I gjorde

¹ Se sid. 365.

därvid enträgen framställning att få utresa till Danmark i stället för över Trelleborg.

Krumlinde har uppgivit, att han visserligen vid telefonsamtal med Paulson under tiden den 4—9 februari erhållit besked att I skulle förpassas över Trelleborg men att han i anledning av I:s framställning ånyo uppringt Paulson den 9 februari 1940 och då fått bestämt besked att förpassningen skulle ske över Trelleborg.

Det vidare händelseförloppet framgår av den tidigare lämnade framställningen.

Paulson har för undersökningskommissionen bekräftat att den förberedande handläggningen av ärendet på sätt ovan angivits handhåfts av honom men har framhållit att »naturligtvis» dåvarande sekreteraren Drougge »hela tiden varit inforstådd med» det arbete Paulson utfört. Vidare har Paulson förklarat, att han säkerligen haft order av vederbörande i socialstyrelsen att efter den 4 februari 1940 ringa Krumlinde för att höra sig för angående förpassningens verkställande samt att det besked Paulson lämnat Krumlinde den 9 februari angående förpassning över Trelleborg föranletts av anvisning antingen från socialstyrelsen eller utrikesdepartementet. Något närmare minne härutinnan hade Paulson icke, men »jag har absolut haft någonting att hålla mig till».

Undersökningskommissionen har vid sin prövning av ärendet funnit att, då hemlandsklausul icke meddelats, Paulsons besked till Krumlinde den 9 februari 1940 haft åtminstone formellt stöd i lag (30 § utlänningslagen).

I avsnittet rörande till s. k. disciplinfall hänförliga frihetsberövanden har refererats ett ärende angående förvarstagande jämlikt socialdepartementets ämbetskrivelse den 27 februari 1942 av *en statslös skräddarmästare F¹*.

F, som är född 1907 och av judisk börd, var bosatt i Köpenhamn och kom som flykting till Sverige i oktober 1943. Efter viss tids vistelse i Malmö erhöll han uppehållsvisering för tiden den 29 januari—den 28 juli 1944 för Horreds landsfiskalsdistrikt.

Den 27 april 1944 kom F till Saltsjöbaden, där han tog in på Badhotellet. Redan påföljande morgon anhölls han av polisen i Saltsjöbaden och insattes i polisarresten därstädes. Enligt vad poliskommissarien i Saltsjöbaden S. Krumlinde uppgivit för undersökningskommissionen hade Paulson samma dag hos Krumlinde begärt, att F skulle tagas i förvar när han endast hade uppehållsvisering för Horreds landsfiskalsdistrikt.

Rapport över polisförhör med F inkom den 29 april 1944 till socialstyrelsen. Enligt polisrapporten uppgav F, att han på grund av nervsjukdom sökt t. f. provinsialläkaren Nils Haak i Horred och av denne ordinerats specialistvård vid Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg. Efter att ha erhållit landsfiskalens muntliga tillstånd till resan hade han den 12 april rest till Göteborg, där han den 14 och den 25 april besökt dr Rosell å nämnda sjukhus, varvid han ordinerats att taga in på något privat vårdhem. Dr Rosell hade även telefonerat till Badhotellet i Saltsjöbaden och skaffat F plats därstädes. Den 26 april hade F avrest från Göteborg till Saltsjöbaden. I polisrapporten antecknades, att överläkaren å Badhotellet Carl Gustaf Danielsson vitsordat, att dr Rosell telefonledes beställt rum å hotellet för F, vilken vore i behov av vård. Danielssons uppfattning vore, att F vore psykiskt sjuk och i stort behov av lämplig vård, vilken han kunnat få å Badhotellet.

Genom telegram den 29 april 1944 förordnade socialstyrelsen, att F skulle återföras till Badhotellet i avvaktan på styrelsens beslut. Samtidigt ålades F skyldighet att dagligen anmäla sig för polisen.

Paulson har för undersökningskommissionen uppgivit, att han mindes namnet

¹ Se sid. 234.

på den ifrågavarande flyktingen men icke kunde erinra sig detaljerna. Om Paulson ringt till poliskommissarien i Saltsjöbaden och begärt att F skulle tagas i förvar, hade detta berott på att han fått order därom av någon tjänsteman i socialstyrelsen.

Undersökningskommissionen har vid sin behandling av ärendet ansett, att förvarstagandet av F — även om det ägt formellt stöd i socialdepartementets ämbetskrivelse den 27 februari 1942 — dock rimligen bort underlåtas med hänsyn till föreliggande omständigheter, särskilt att F, som var psykiskt deprimerad, efter remiss av läkare tydligen i god tro rest till Saltsjöbaden för vila och vård.

Undersökningskommissionens uttalande.

Av den lämnade redogörelsen för Paulsons tidigare levnadsförhållanden framgår, att det icke kan ha varit på grund av meriter av för en tjänsteman eller polisman sedvanligt slag som Paulson från och med den 1 januari 1933 placerades som föreståndare för polisbyrån med kriminalöverkonstapels tjänsteställning. Hans teoretiska underbyggnad inskränkte sig till genomgång av folkskola och förberedande militära skolor för stamanställda. Han hade ej heller erhållit vanlig polisutbildning. Visserligen hade han under förra världskriget och åren närmast därefter tjänstgjort som polisman, delvis under militärt befäl, men hade under denna tid väsentligen utnyttjats för övervaknings- och spaningsuppdrag av speciell natur, vilka icke varit ägnade att giva nämnvärd skolning för en framtida tjänstemannagärning. I någon mån torde han dock ha fått taga del i registreringsverksamhet. Under de åtta år, som närmast föregått placeringen som föreståndare för polisbyrån, hade han dessutom huvudsakligen ägnat sig åt skötseln av en detektivbyrå och endast i begränsad omfattning utfört spaningsuppdrag åt sina tidigare uppdragsgivare inom polisen och det militära. Det har från olika håll omvitnats, att han med stort nit och ofta med framgång ägnat sig åt erhållna spaningsuppdrag. Han var, har det sagts, »född spanare», som sådan vaken, energisk och beslutsam, hade gott minne och stor personkänedom samt ett levande intresse för uppgifter av nämnda slag. Att dåvarande polismästaren Hallgren ansett lämpligt att förordna Paulson till föreståndare för polisbyrån, möjligen — såsom Paulson, och även Thour, antagit — föranledd av rekommendationer från militärt håll och tydligen delvis såsom erkänsla för tidigare tjänster åt polisen, synes dock med hänsyn till vad ovan nämnts om Paulsons utbildning ägnat att väcka viss förvåning. Naturligt var också att, såsom från olika håll uppgivits för undersökningskommissionen, förordnandet framkallade missnöje i poliskretsar.

Paulsons tjänstgöring såsom föreståndare för polisbyrån åren 1933—1937 synes emellertid ej ha givit anledning till anmärkning. På byrån fanns tränad kvinnlig personal, och under mera normala och lugna tidsomständigheter kunde väl knappast föreståndarens uppgifter vara alltför svärbemästrade. Statspolisintendenten Georg Thulin utfärdade den 11 juni 1937 för Paulson ett

tjänstgöringsbetyg, enligt vilket denne i sin tjänstgöring »ådagalagt synnerligen framstående skicklighet, berömvärd nit samt berömvärd noggrannhet och ordning, varjämte han såväl i som utom tjänsten iakttagit ett hedrande uppförande». Thulin fann därför Paulson synnerligen lämplig för byråinspektörs-tjänst hos socialstyrelsen.

Såsom tidigare har nämnts, förutsatte statsmakterna år 1937, att vid polisbyråns överförande till socialstyrelsen från och med den 1 januari 1938 byråns föreståndare Paulson skulle överflyttas till socialstyrelsen såsom byråinspektör. Socialstyrelsen hade alltså icke anledning att pröva huruvida Paulson var den lämpligaste för befattningen.

I det föregående har omtalats, att polisbyrån till en början kom att med bibehållna arbetsuppgifter erhålla ställningen såsom en särskild enhet, benämnd kontrollavdelningen, inom socialstyrelsens utlänningsbyrå. »Det var som att ta en färdig möbel och flytta över den till ett annat rum», såsom den förste chefen för utlänningsbyrån Kurt Bergström uttryckt sig inför undersökningskommissionen. Bergström, som kvarstod såsom chef för utlänningsbyrån till den 16 maj 1940, har vidare uppgivit, att han upprepade gånger gått igenom och följt Paulsons sätt att handlägga på denne ankommande ärenden samt därvid ej funnit skäl till anmärkning. Paulson hade enligt Bergström ett rent tekniskt rutinarbete, kvantitativt synnerligen betydande och därtill under Bergströms byråchefstid statt i stark ökning. Antalet till byrån inkomna ärenden, som 1937 var 28 700, uppgick 1938 till 50 000, 1939 till 74 900 och 1940 till 81 900, allt i avrundade tal. Paulsons skrivsätt hade emellertid lämnat en hel del övrigt att önska. Sedan det sålunda konstaterats, att Paulson i skrivelse till en landshövding »förständigat» denne att omedelbart vidtaga viss åtgärd, hade därför ordnats så, att en rättsbildad sekreterare en tid fått granska avfattningen av de från Paulson utgående skrivelserna. Ehuru alltså Bergström endast i det angivna avseendet behövt direkt ingripa mot Paulson, hade dock Bergström tidigt fått det intrycket, att han i Paulson haft att göra med en man, som var alltför självrådig och ville »göra sig» litet för mycket; Paulsons önskan att »spela en roll» torde enligt Bergströms mening ha varit en psykologisk förklaring till mycket.

Det förefaller som om i vart fall icke alla de tre byråchefer, som under kriget efterträtt Bergström å utlänningsbyrån, på samma sätt som Bergström uppgivit sig ha gjort, följt och granskat Paulsons sätt att fullgöra sina arbetsuppgifter. Att märka är, att byråcheferna Bexelius och Drougge vardera endast omkring ett år fungerade som chefer för utlänningsbyrån och att under deras tid maj 1940—september 1942 utlänningsärendena ökade såväl i antal som i svårighetsgrad. Efter det tredje chefsbytet på hösten 1942 måste också viss tid ha förflutit innan den i slutet av oktober nytillträdande byråchefen Schmidt, vilken tidigare ej sedan 1937 haft någon befattning med utlänningsärenden, kunnat till fullo överblicka utlänningsbyråns arbetsområde. Under de år som gått hade dessutom Paulson hunnit bli mera sadelfast i sin nya ställning. En viss benägenhet att lita på Paulson som »expert på den

tekniska utlänningskontrollen» (Schmidt i vittnesmål inför Stockholms rådhusrätt den 10 mars 1945), mot vilken för övrigt anmärkningar ej framförts till byråcheferna, har väl också i sin mån medverkat till att Paulson lämnats utan mera ingående kontroll på sitt verksamhetsområde. Det förefaller dessutom tydligt, att Paulson själv helst såg att hans befogenhetsområde ej inskränktes eller övervakades. En tjänsteman har förklarat att Paulson »svartsjukt» bevakat sina förbindelser med försvarsstaben och säkerhetstjänsten och även i övrigt hållit mycket strängt på sitt arbetsområde. Ehuru Paulsons arbetsbörda var stor, gjorde han — vilket också synes värt att uppmärksamma — ej själv någon framställning om biträde av annan tjänsteman och understödde ej i påfallande grad uppkommen fråga om anställande av sådant arbetsbiträde åt honom. Han trivdes uppenbarligen bäst med att vara ensam herre på sitt område.

De i det föregående refererade uttalandena av olika tjänstemän, det material som förebragts i olika anmälningsärenden samt de omdömen och uttalanden i övrigt, som undersökningskommissionen i stor mängd erhållit från olika håll, berättiga till följande mera allmänna slutsatser angående den personliga inriktning i olika avseenden, som varit utmärkande för Paulson under hans tjänstetid i socialstyrelsen och utlänningskommissionen.

Paulsons förut berörda profinska och antikommunistiska inställning synes till sin innebörd redan tidigt karakteriseras av hans deltagande på den vita sidan i det finska inbördeskriget. Härutöver synes Paulson, som gärna ville framhålla sig själv som »god svensk», ha utmärkts av en mindre vänlig inställning mot utlänningar som under kriget sökte sig hit som flyktingar. Han synes ha betraktat dem i stort såsom en belastning för landet, vilken föranledde besvär och otrevnad ej minst för den myndighet, i vilken han var satt att verka. Denna inställning hade dock graderingar bland annat efter olika nationaliteter. Dessa graderingar sammanhänge tydligen i stor utsträckning med den politiska maktgrupperingen i världskriget, så tillvida att de nationer, som deltog i kriget på samma sida som Finland, omfattades av hans sympatier. Att Paulson, som — åtminstone tidvis — i enlighet med det sagda givit till kända sympatier för Tyskland såsom Finlands bundsförvant, skulle kunna betecknas som »nazist» synes ej väl förenligt med uttalanden på denna punkt inför undersökningskommissionen av de tjänstemän, som haft samarbete med Paulson. Det har ej heller eljest blivit på övertygande sätt belagt.

Att utan vidare beteckna Paulson som »antisemit» är vanskligt. Men det kan under inga förhållanden vara för mycket att säga, i likhet med de mest försiktiga bedömarna bland dem som hörts i detta avseende, att han icke hyste sympati för judar. Och vad i vissa anmälningsärenden förekommit och några tjänstemän uttalat synes onekligen giva stöd för mera långtgående slutsatser i denna del.

Att Paulson haft nu angivna allmänna, mindre vänliga inställning till utlänningar av vissa nationaliteter eller av judisk börd motsäges eller mot-

bevisas givetvis ej av sådana omständigheter som att Paulson faktiskt i ej obetydlig utsträckning kunnat visa hjälpsamhet och vänlighet mot utläningar av vilken nationalitet som helst, vilka vänt sig till honom, eller att han uppehållit vänskapliga förbindelser även med judar, vilket på olika sätt blivit ådagalagt.

Den tjänsteställning, som Paulson erhöi i socialstyrelsen och sedermera utlänningskommissionen, synes ej ha varit ägnad att bereda honom tillfredsställelse. Han inordnades här som en kugge i det maskineri som ett stort verk utgör. Den miljö, i vilken han sålunda inplanterades, måste med hänsyn till arten av både hans föregående verksamhet och hans personliga egenskaper ha varit honom främmande. Med de tjänstemän, med vilka verket rekryterades — till övervägande del vida yngre än han själv — och vilka snart nog avancerade, hade han uppenbarligen ingen närmare gemenskap. Han var »genomgående avvikande», och »skilde sig helt från den vanliga typen av tjänstemän i ett centralt verk», såsom generaldirektören Höjer uttalat.

Paulson kände sig vidare uppenbarligen illa behandlad i lönehänseende, missförstådd eller oförstådd och ej uppskattad på sätt han ansett sig kunna förvänta. Härtill kom hans otvivelaktigt stora arbetsbörda inom verket, där, såsom framgår av generaldirektören Höjers och byråchefen Bexelius' yttranden, göromål av mycket växlande natur lades på honom, delvis av så pass olustig art som att ingripa mot besökande som uppträdde bråkigt eller eljest olämpligt. Vidare reagerade han kritiskt mot åtskilligt i den inre organisationen inom socialstyrelsen och utlänningskommissionen. Det må erinras att, såsom framkom i rättegången mot honom och Lönnegren, han på sin tid animerade Lönnegren till en i kritisk ton hållen artikel angående förhållandena i utlänningskommissionen, vilken artikel infördes på ledande plats i Morgontidningen för den 27 augusti 1944. Till det anförda kommer så ytterligare att, enligt vad i rättegången blev utrett, Paulsons ekonomi ej var den bästa och att personliga bekymmer även i övrigt torde ha verkat deprimerande på honom.

Det förefaller möjligt, att Paulsons kritiska och missnöjda inställning disponerat honom för olämpliga förbindelser och förehavanden.

Enligt Paulsons egen uppgift för undersökningskommissionen ha utläningar mycket ofta direkt sökt upp honom å socialstyrelsen eller utlänningskommissionen för att framlägga sina ärenden, avseende väsentligen frågor om uppehålls- och arbetstillstånd, eller hänvisats till honom därför att vederbörande föredragande icke haft tid att taga emot. Detta förhållande synes icke ha varit bekant för Paulsons chefer, att döma av vad de för undersökningskommissionen uttalat. Vad Paulson härutinnan uppgivit vinner emellertid stöd av uppgifter från ganska många personer, som för undersökningskommissionen relaterat vad vid sådana besök förekommit från Paulsons sida. En del av dessa berättelser, som äro för Paulson högeligen graverande, ha återgivits här ovan. De ge ett samlat intryck av att

Paulson gentemot utlänningar, som besökt honom, kunnat tillåta sig plumpa och kränkande uttryckssätt och göra sig skyldig till ett bryskt och ovänligt uppträdande. Paulson har inför undersökningskommissionen på varje punkt förnekat, att han låtit i sitt uppträdande komma sig till last vad anmälarna påstått. Att bestämt fastställa vad som i varje enskilt fall är sant är givetvis numera ogörligt. Men det måste framhållas såsom osannolikt, att så många detaljerade och likväl till sin innebörd samstämmiga uppgifter om olämpligt uppträdande skulle ha kunnat lämnas från olika håll utan att väsentligen äga underlag i verkligheten. Härtill kommer att de upplysningar, som åtskilliga tjänstemän givit i mera allmänna ordalag angående Paulsons sätt att uppträda, i sin mån måste göra det rimligt antaga att händelseförloppet varit ungefärligen sådant som berättelserna giva vid handen.

Att detta kunnat få passera har varit synnerligen beklagligt, ej minst därför att de berörda utlänningarna med sin sannolikt ofta överdrivna uppfattning om Paulsons roll och betydelse kunna ha tagit hans uppträdande såsom betecknande för den svenska myndighet, som haft flyktingarnas väl och ve i sina händer. Den omständigheten att klagomål ej anförts hos Paulsons chefer i socialstyrelsen eller utlänningskommissionen behöver ej förringa trovärdigheten av de för undersökningskommissionen avgivna berättelserna. De personer det här gäller ha nämligen icke som svenska medborgare i gemen haft klart för sig att de obetingat varit berättigade att fordra ett klanderfritt uppträdande av alla de tjänstemän, som satts att å statens vägnar handha deras angelägenheter. Och vidare ha de nog ofta varit i den tron att de genom klagomål kunnat riskera att försämrå sin redan förut osäkra ställning.

Enligt den ordning för arbetets bedrivande, som gällt inom socialstyrelsen och utlänningskommissionen, tillkom det — såsom Paulsons chefer betonat för undersökningskommissionen — icke Paulson att själv besluta i utlänningsärenden annat än i undantagsfall efter särskilt bemyndigande. Hans arbetsuppgifter inskränkte sig principiellt och allmänt sett till att tillhandagå vederbörande föredragande och beslutande i styrelsen eller kommissionen med det material, som kunde erhållas från förefintliga register, ävensom till att efter föredragandenas anvisningar anskaffa kompletterande utredning från polismyndighet. Ej heller tillkom det honom att meddela anvisningar till polismyndighet i ärenden rörande flyktingar och deras behandling. Paulsons chefer ha enligt sina egna uttalanden för undersökningskommissionen icke haft kännedom om annat än att de angivna principerna i praktiken tillämpats liksom ej heller om att Paulson genom att påverka föredragande tjänstemän övat inflytande på innehållet i meddelade beslut beträffande flyktingar.

Det material som redovisats här ovan ger enligt undersökningskommissionens mening en i viss mån annorlunda beskaffad bild av de faktiska förhållandena. Enligt den uppfattning som undersökningskommissionen sålunda erhållit har Paulson i överensstämmelse med sin aktiva och något självrådiga

och tilltagna läggning varit i ej obetydlig grad verksam utanför de ramar som enligt uttalanden av hans chefer markerat gränserna för hans arbetsområde.

Vid granskning av ett flertal ärenden har undersökningskommissionen kunnat konstatera att Paulson av egen drift och utan samråd med eller anvisningar av föredraganden varit verksam för införskaffande av kompletterande utredning. Paulson har också själv för undersökningskommissionen bekräftat, att så ganska ofta varit fallet. Givetvis hade det icke varit att anse annat än som riktigt, om Paulson påpekat för föredragandena eventuella luckor i utredningen och förskaffat sig vederbörandes uppdrag att ombesörja erforderlig komplettering. Att Paulson på förut angivet sätt oberoende av föredraganden införskaffat utredning har däremot inneburit att han tagit sig en befogenhet, som ej tillkommit honom. Genom att sålunda utredningsinitiativet undandragits föredragandena har otvivelaktigt viss risk uppkommit för att i socialstyrelsens eller utlänningskommissionens namn beordrade utredningsuppdrag ej alltid präglats av önskvärd omdömesgillhet. Undersökningskommissionen har också observerat vissa fall där Paulsons berörda aktivitet — bortsett från att den kan ha fördröjt ärendenas avgörande — föranlett utredningar, om vilkas erforderlighet eller lämplighet tvekan kan råda.

Även i frågan om det inflytande, som Paulson kan ha haft på ärendenas avgörande inom socialstyrelsen och utlänningskommissionen, äro uppgifterna från å ena sidan generaldirektören Höjer ävensom byråcheferna Bexelius och Schmidt samt å den andra Paulson själv och de föredragande tjänstemän, som haft nära kontakt med honom, ej rätt väl förenliga. Undersökningskommissionen måste i denna del, med stöd jämväl av egna iakttagelser vid genomgång av ett stort antal akter angående olika utlännningar, trots vad Paulsons chefer anfört anse det vara högeligen troligt att, såsom vissa tjänstemän ganska tydligt antytt, Paulson i överensstämmelse med sin förut angivna läggning icke kunnat avhålla sig från att i ganska betydande utsträckning söka öva inflytande på föredragandenas beslut. Vad tjänstemännen berättat tyder på att en ganska nära arbetskontakt förelegat mellan Paulson och andra tjänstemän, om ock ej personal i mera framskjuten ställning. Vissa föredragande ha sålunda besökt Paulson på hans tjänsterum för att inhämta upplysningar och väl även söka råd, och Paulson å sin sida har ej sällan uppsökt en del av föredragandena för att för dem framlägga sina synpunkter. Man torde kunna utgå från att Paulsons på lång erfarenhet grundade inblick i polisens verksamhet och hans efter vanan säkerligen i mycket bestämd form framförda synpunkter i viss utsträckning övat inflytande på åtminstone mera nyanställda och orutinerade föredragande. Med hänsyn till att ärendena ofta avgjordes av föredragandena har alltså Paulson otvivelaktigt i detta hänseende haft en viss faktisk inverkan på socialstyrelsens (utlänningskommissionens) beslut. Paulsons i olika sammanhang omförmälda anteckningar å akterna torde härvidlag ha spelat en något mindre roll, eftersom de fall — enligt Paulsons terminologi »misstänkta fall» — i vilka sådana anteckningar före-

trädesvis verkstälts, väl ej sällan varit av beskaffenhet att behöva föredragas »uppåt», för byråchefen eller generaldirektören respektive utlänningskommissionens ordförande, och vid en sådan föredragning enligt vederbörandes uttalanden upptagits huvudsakligen såsom uttryck för »Paulsons oförgripliga mening». Omvittnat är ju också, att tjänstemännen överhuvud i mån av ökad erfarenhet frigjort sig från att taga intryck av Paulsons uttalanden eller rent av alldeles bortsett från dem.

Genomgående har vitsordats, att Paulsons uttalanden allmänt tagits ad notam, som regel utan särskild kontroll på lämnade uppgifters riktighet, i sådana fall då han — såsom stundom skedde — från säkerhetstjänsten eller försvarsstaben till föredragande framförde önskemål om visst beslut rörande en utlämning.

Huruvida Paulsons omförmälda inverkan på enskilda beslut medfört att socialstyrelsens respektive utlänningskommissionens avgöranden utfallit anorlunda än som bort ske har undersökningskommissionen icke i något fall kunnat med säkerhet fastställa. Vad angår socialstyrelsens respektive utlänningskommissionens allmänna praxis anser undersökningskommissionen, med hänsyn till vad de av undersökningskommissionen hörda tjänstemännen uttalat, icke sannolikt, att Paulson kan i nämnvärd grad ha påverkat densamma. I vart fall måste det dock anses ha varit olämpligt, att en tjänsteman med Paulsons åligganden och placering i verket och med hans utpräglade inställning i vissa avseenden tillätits att på sätt av utredningen framgått söka, utöver vad som tillkommit honom i tjänsten, göra sin mening gällande.

Att Paulson i viss utsträckning faktiskt varit enligt förmans bemyndigande eller med hans begivande befogad att på utlämningsmyndighetens vägnar lämna besked i utlämningsärenden har framgått av den förut lämnade redogörelsen. Det har icke påståtts och ej heller kunnat konstateras — i den mån möjlighet till granskning förelegat för undersökningskommissionen — att Paulson missbrukat eller på olämpligt sätt utövat honom sålunda tillkommande befogenhet.

Med avseende å frågan om Paulsons inflytande på meddelade beslut eller på sättet för behandling av flyktingar återstår slutligen till besvarande spörsmålet angående order eller direktiv från Paulsons sida till lokala polismyndigheter eller passkontroller. Av den ovan omnämnda landsfogdeenquäten liksom av annan tillgänglig utredning framgår, att Paulson stått i tämligen livlig telefonkontakt med åtskilliga polismyndigheter och passkontroller, föranledd dels, och tydligen i övervägande grad, av att sådana myndigheter vänt sig till Paulson med förfrågningar av olika slag och dels av att Paulson i viss utsträckning till dessa framfört uppdrag eller besked. Kontakten ifråga har, såsom generaldirektören Höjers och byråchefen Bexelius' yttranden giva vid handen, varit en Paulson i tjänsten åliggande uppgift, därvid han emellertid givetvis hade att iakttaga fastställda gränser för sitt arbetsområde. I vissa ovan refererade fall har konstaterats av undersökningskommissionen, att

bestämda besked eller order framförts av Paulson per telefon. Paulson har härom närmare tillspord genomgående förklarat, att han i sådana fall haft vederbörligt uppdrag härutinnan. Huruvida så varit fallet kan svårigen numera fastställas. Med hänsyn bland annat till vad några tjänstemän uttalat synes dock sannolikt att Paulson — som var benägen att giva snabba och bestämda besked när han blev tillfrågad utifrån — stundom på egen hand givit anvisningar, som vederbörande ansett sig böra taga ad notam såsom lämnade på utlänningsmyndighetens vägnar.

I ett viktigt avseende har av Paulsons egna uttalanden för undersökningskommissionen direkt framgått, att Paulson givit anvisningar som han — felaktigt — antagit sig utan vidare vara berättigad att lämna på myndighetens vägnar, nämligen då han »mer än en gång» tillsagt att utlännings, som av polismyndigheten anträffats utanför sitt viseringsområde, skulle tagas i förvar i avbidan på besked från den centrala utlänningsmyndigheten om hur med denne vidare skulle förfaras. Detta Paulsons förfarande finner undersökningskommissionen anmärkningsvärt. Det ändrar ej omdömet om det oriktiga i förfarings sättet, om här göres gällande, att den polismyndighet, som mottagit en sådan anmodan, borde ha känt till att förvarstagande icke kunde i dylikt fall beordras av den centrala utlänningsmyndigheten. Det måste anses förklarligt att en underordnad polismyndighet utan närmare egen prövning låtit ett dylikt besked lända till efterrättelse. En faktisk inverkan från Paulsons sida på sättet för behandlingen av flyktingar synes alltså även i detta hänseende kunna konstateras. Något belägg för att Paulsons nyss angivna felaktiga uppfattning — som han påstått ha blivit honom »inpräntad» å socialstyrelsen — skulle ha omfattats av hans chefer har undersökningskommissionen ej kunnat finna.

Undersökningskommissionen har enligt sina direktiv vidare haft att undersöka om Paulson brutit mot gällande sekretessbestämmelser eller undanskaffat handlingar som han mottagit i tjänsten. Detta har nämligen ifrågasatts i samband med påståenden att hemliga handlingar rörande flyktingar kommit utländsk polismakt till handa ävensom att handlingar, som haft avseende å flyktingar, förkommit. Att detta ifrågasatts har ju varit naturligt med hänsyn till att Paulson åtalats för spioneri och olovlig underrättelseverksamhet samt att han haft oinskränkt tillgång till praktiskt taget alla hemliga handlingar hos den centrala utlänningsmyndigheten och tagit befattning med alla slags flyktingärenden, ej minst ärenden rörande norska och danska flyktingar.

Vad först angår spørsmålet i vad mån Paulson brutit mot gällande sekretessbestämmelser finner undersökningskommissionen det uteslutet att göra en uttömmande bedömning grundad enbart på kommissionens eget utredningsmaterial.

En väsentlig omständighet att beakta är nämligen att Paulson i den ännu ej slutligt avgjorda rättegången mot honom står under åtal för utlämnande av personuppgifter som vidarebefordrats till tysk underrättelsetjänst. Kommis-

sionen anser sig icke böra uttala sig i den under domstols prövning liggande skuldfrågan.

Vinnandet av full klarhet beträffande de brott, för vilka Paulson står under åtal, spelar emellertid i och för sig en väsentlig roll för den allmänna bedömningen och skulle dessutom med stor sannolikhet belysa Paulsons intentioner även i de delar av Paulsons verksamhet, som varit direkta föremål för kommissionens utredning.

Det skulle giva en för kommissionen värdefull inblick i Paulsons inställning och syften på andra områden, där kommissionen funnit honom agera utan kontroll, om man visste beträffande vilka utläningar han utlämnat uppgifter till Lönnegren och huruvida han visat särskild beredvillighet att på Lönnegrens förfrågningar lämna svar beträffande någon speciell kategori av utläningar. Det är värt att observera, att Paulson, trots sitt från olika håll omvittnade goda minne, ej kunnat erinra sig något av namnen på de personer, om vilka Lönnegren erhållit upplysningar, och att därför den möjligheten föreligger, att de av det tyska underrättelseväsendet genom Lönnegren begärda, av Paulson utlämnade uppgifterna ej rört blott vanliga flyktingar. Nu inskränker sig vetenskapen härutinnan praktiskt taget till det hos polisen återfunna, från kommissarien Thour överlämnade kortet, vilket upptager fyra namn, bland dem namnen på två norska militärpersoner. Karaktären av de funna namnen, sammanställd med »Büro Wagners» ställning i det tyska spionagesystemet, utgör ett visst indicium för att utfrågningsintresset via Lönnegren ej var inriktat på helt vanliga flyktingar. Kommissionen kan emellertid icke av detta ringa material draga slutsatser av mera bestämd innebörd.

En möjlighet att erhålla ett rikhaltigare och för bedömningen betydelsefullt material har måhända gått förlorad genom att hus- och kroppsrensanskan beträffande Paulson icke företogs i samband med det första polisförhøret den 11 december 1944. Sådana åtgärder vidtogos först den 18 december. Kommissionen — som uppmärksammat, hurusom Paulsons egenartade, i anmärkningsvärd grad mörklagda ställning som kontaktman till såväl säkerhetstjänsten som försvarsstaben tydligen försvarat polismyndigheternas ställningstagande, ävensom att tveksamheten inför användandet av tvångsmedelslagens resurser hävdades i och med att Lönnegren började lämna medgivanden av betydelse — begränsar sig till att uttala, att efter kommissionens mening det varit klokt och nyttigt om hus- och kroppsrensanskan ägt rum redan den 11 december 1944.

Beträffande Paulsons förhållande till sekretessbestämmelserna, vartill undersökningskommissionen nu återgår, må till en början erinras om att Paulson av rådhusrätten dömts till ansvar även för det han till Lönnegren utlämnat avskrifter av vissa hos socialstyrelsen befintliga förteckningar över legationspersonal.

Vidare vill undersökningskommissionen erinra om att, såsom inledningsvis i detta betänkande anförts, kommissionen ansett sig böra i särskilt betänkande (del II) utförligt redovisa det resultat, vartill kommissionen vid sina utredningar

kommit i fråga om de i relativt många anmälningar till kommissionen framförda påståendena och misstankarna om att uppgifter rörande flyktingar från svenska myndigheter kommit till tyska myndigheters kännedom. Även på resultatet av dessa mera allmänna utredningar måste givetvis omdömet om Paulson i förevarande hänseende bliva beroende.

Undersökningskommissionen anser sig emellertid oförhindrad uttala att, såvitt nu kan bedömas, den allmänna bilden av Paulsons förhållande till flyktingar ej synes i någon väsentlig grad påverkas av utredningsresultatet i andra delen av kommissionens betänkande.

I sist angivna hänseende vill undersökningskommissionen förutskicka följande.

Erinringar kunna göras mot att de skriftliga förfrågningar, som tyska legationen i Stockholm från slutet av år 1940 framställde hos den centrala utlänningsmyndigheten angående härvarande huvudsakligen tyska eller förutvarande tyska medborgares — däribland även politiska flyktingars — adresser m. m., blivit i alltför stor omfattning besvarade. Flertalet av de till tyska legationen lämnade svarsskrivelserna ha undertecknats av Paulson. Någon kontroll över det sätt på vilket Paulson handhaft sin ifrågavarande uppgift synes ej ha utövats. Ej heller ha några bestämda direktiv förelegat.

Det har offentligen gjorts gällande, att Paulson varit ansvarig för att »kurirer» mellan norska myndigheter i Sverige och hemmafronten i Norge skjutits eller gripits av tyskarna eller Quisling-anhängarna. Undersökningskommissionen erinrar om den särskilda ordning beträffande ärenden angående norska kurirer, som tillkommit på grund av de norska myndigheternas önskan att dessa angelägenheter skulle handhavas av en bestämd föredragande, för vilken norrmen hade fullt förtroende. Paulson hade icke någon befattning med dessa ärenden. Undersökningskommissionen har konstaterat, att från den norska ledning, som närmast haft med kurirtrafiken att skaffa, några misstankar mot Paulson i nu förevarande avseende icke göras gällande. Överhuvudtaget angivas icke från norskt håll några fall, där läckage eller informationer från svenska tjänstemän sannolikt förorsakat, att kurirer gått förlorade. Ej heller har undersökningskommissionen under sin utredning påträffat några sådana fall. Enligt kommissionens uppfattning måste därför Paulson helt fritagas från de mot honom riktade beskyllningarna i detta hänseende.

Beträffande särskilt erfarenheterna från Paulsons befattning med danska flyktingangelägenheter må erinras om de ovan refererade, från officiellt danskt håll till undersökningskommissionen överlämnade uttalandena, enligt vilka ogynnsamma följder av samarbetet med Paulson icke givit sig till känna.

Vid undersökningskommissionens granskning av hos kommissionen anhängiggjorda enskilda anmälningar om påstått läckage har icke framkommit något som varit ägnat att giva stöd åt förutnämnda, mot Paulson riktade påståenden och misstankar om åsidosättande av den sekretess, som det ålegat honom att iakttaga.

Att vissa misstankar uppkommit mot Paulson i anledning av att social-

styrelsens exemplar av den s. k. Rickman-rapporten på sin tid varit i tyska händer, har ovan blivit omnämnt. Något bevis för att dessa misstankar varit berättigade har emellertid hittills ej blivit förebragt.

Vad därefter angår frågan om Paulson undanskaffat handlingar, som han i tjänsten haft om händer, ha några konkreta anklagelser härutinnan mot Paulson icke framförts till undersökningskommissionen. I ett par fall har visserligen till kommissionen anmälts, att handlingar förkommit inom socialstyrelsen eller utlänningskommissionen, men verkställd utredning har icke givit anledning att sätta detta i samband med något Paulsons åtgörande.

Omfattningen och arten av Paulsons förbindelser med försvarsstaben ha ovan angivits. Viss oklarhet föreligger i fråga om storleken av den ekonomiska gottgörelse som Paulson erhållit från försvarsstaben. De av t. f. chefen för försvarsstaben uppgivna siffrorna synas vara för låga. Sannolikt är väl att Paulson, såsom han själv uppgivit, regelbundet erhållit sitt månatliga arvode å 50 kronor samt därutöver i ett eller annat fall större belopp. Den i rättegången mot Paulson ävensom till undersökningskommissionen lämnade uppgiften, att det månatliga arvodet avsetts utgöra ersättning för expenser, verkar icke övertygande.

Anordningen med Paulsons anställande på angivet sätt synes ur olika synpunkter giva rum för erinringar. Vad först angår Paulson måste anses, att han bort för sina chefer klart redogöra för de uppgifter, han åtagit sig och fullgjorde åt försvarsstaben. Som förhållandena varit har man inom den centrala utlänningsmyndigheten endast haft en mera vag uppfattning om att Paulson vore »kontaktman». Då i allt fall en sådan uppfattning fanns, även hos Paulsons chefer, synes mot dem kunna riktas den ~~anmärkning~~ anmärkningen, att de bort taga fullständig kännedom om förhållandena genom Paulson eller försvarsstaben eller bådadera. Men framförallt måste det anses ha varit oriktigt av försvarsstabens vederbörande att mot visst arvode av statsmedel engagera en hos utlänningsmyndigheten anställd tjänsteman för att denne skulle tillhandahålla försvarsstaben upplysningar från sitt tjänsteområde, vilka utlänningsmyndigheten bort vara skyldig att på framställning tillhandahålla. Därest en kontaktman av angivet slag varit av behovet påkallad — och så synes ha varit fallet — borde samråd ha skett mellan försvarsstabens vederbörande och Paulsons chefer, vilka borde från försvarsstaben ha erhållit kännedom om vad man åsyftade med engagemanget. Man har härvidlag i onödan insvept saken i hemlighetsfullhet, och anordningen kan icke anses ha varit förenlig med det förtroendefulla samarbete, som bör förekomma statliga myndigheter emellan.

Vad här förut anförts rörande Paulsons olämpliga uppträdande mot flyktingar och hans överskridande av ramen för sina tjänsteåligganden synes i sina huvuddrag ha varit känt för de tjänstemän, som i den centrala utlänningsmyndigheten närmast haft att samarbeta med Paulson. Om dessa missförhållanden synas däremot vederbörande byråchef och den centrala utlänningsmy-

dighetens chef endast i ringa mån eller ej alls ha varit underkunniga. Detta finner kommissionen påfallande. Enligt dess uppfattning har Paulsons tjänsteutövning under senare år icke varit på önskvärt sätt övervakad av hans överordnade, vilket medfört för förtroendet till utlänningsmyndigheterna beklagliga konsekvenser.

Den inverkan till flyktingars nackdel Paulson i sin tjänst utövat har visserligen icke tillnärmelsevis svarat mot de antaganden och påståenden, som kommit till uttryck i den offentliga debatten, och icke på något av kommissionen undersökt område konstaterats vara av så allvarlig art som de förfaranden, vilka föranlett åtalet för spioneri och olovlig underrättelseverksamhet. Av utredningen finner kommissionen emellertid ådagalagt, att Paulsons på grund av tidsomständigheterna för flyktingars behandling betydelsefulla tjänsteutövning i olika, här ovan angivna avseenden givit anledning till anmärkning.

VIII. Allmänna iakttagelser.

Under sitt arbete har undersökningskommissionen i olika avseenden gjort iakttagelser av mera allmän natur rörande den under kriget förda flyktingpolitiken, särskilt i fråga om frihetsberövande åtgärder mot utlänningar. Åtskilligt av vad här nedan uttalas äger tillämpning även i fråga om andra åtgärder mot utlänningar än frihetsberövanden.

1. De frihetsberövanden som skett under kriget ha till största delen grundats på bestämmelser, vilka utfärdats i administrativ ordning med stöd av det allmänna fullmactsstadgandet i 54 § av 1937 års utlänningslag. Från riksdagens sida har vid upprepade tillfällen uttalats önskemål om att åtgärder mot utlänningar, som avsåge inskränkningar i den personliga friheten såsom tagande i förvar eller omhändertagande i förläggning, skulle till sina huvudgrunder regleras i lag utöver vad som redan vore förhållandet. Så skedde emellertid först i samband med tillkomsten av 1945 års utlänningslag, då en särskild tidsbegränsad lag angående utlännings omhändertagande i anstalt eller förläggning utfärdades. I samband därmed begränsades fullmactsstadgandet i den nya utlänningslagen så att befogenheten för Kungl. Maj:t att meddela bestämmelser i administrativ ordning icke inbegriper utlännings omhändertagande i anstalt eller förläggning eller utlännings hållande i förvar under längre tid.

Kommissionen, vars uppfattning överensstämmer med vad sålunda kommit till uttryck, finner sig — på grund av sina under utredningen vunna erfarenheter — böra beklaga att en närmare reglering i lag av de olika frihetsberövande åtgärderna mot utlänningar icke tidigare kom till stånd. Det måste enligt kommissionens mening anses principiellt oriktigt att dessa allvarliga ingripanden i den enskildes frihet så gott som uteslutande regleras i administrativ ordning. Förhållandet har medverkat till den bland åtskilliga flyktingar och även svenska medborgare spridda uppfattningen att utlänningarnas behandling här icke följde eljest gängse rättsprinciper.

Bestämmelserna om frihetsberövande åtgärder ha även genom sin splittring på olika kungörelser eller andra i administrativ ordning meddelade föreskrifter kommit att lida av svåröverskådlighet, vilket enligt vad kommissionen tyckt sig finna också återspeglat sig i tillämpningen. En sådan svåröverskådlighet har kommissionen funnit även beträffande andra bestämmelser rörande utlänningar. Till följd härav ha flyktingarna haft mycket begränsad möjlighet att kontrollera att deras behandling stått i överensstämmelse med gällande bestämmelser. Detta förhållande har säkerligen i sin mån bidragit till de olika klagomål om orättvis behandling som framkommit. Såsom nämnts vid behandlingen av klagomål rörande uppehållstillstånd har kommissionen uppmärksammat att vissa bestämmelser, som rört utlännings rätt att vistas inom sär-

skilda områden, på grund av att de meddelats genom hemlig kungörelse varit obekanta till och med för de föredragande tjänstemännen i den centrala utlänningsmyndigheten.

Vad särskilt angår bestämmelserna om tagande av utlännning i förvar har kommissionen, såsom framgår av det föregående, funnit tillämpningen av desamma i olika avseenden lämna rum för erinringar.

I viss utsträckning synes bland myndigheterna ha rått ovisshet eller tveksamhet om vilka befogenheter myndigheterna hade att taga utlännning i förvar och om de förutsättningar under vilka förvarstagande finge ske. Kommissionen vill här erinra om att det, såsom framgår av förut refererade fall, förekommit, att utlännning tagits i förvar av myndighet, som enligt författningarna icke haft befogenhet därtill under de för förvarstagandet åberopade förutsättningarna, att utlännning hållits i förvar utan att formellt förvarsbeslut förelagat, samt att myndigheterna kunnat ha olika meningar om vem som skulle anses ha meddelat förvarsbeslut. Vidare må hänvisas till vad förut uttalats om tillämpningen av socialdepartementets ämbetskrivelse den 27 februari 1942 angående förvarstagande av utlännning, som utan tillstånd lämnat anvisat viseringsområde, ävensom vad i avsnittet rörande Paulsons verksamhet anförts rörande dennes — helt oriktiga — uppfattning att den centrala utlänningsmyndigheten i de fall, då ämbetskrivelsen vore tillämplig, ägde meddela anvisningar till polismyndighet att taga utlännning i förvar.

Härtill kommer att, såsom kommissionens undersökningar givit vid handen, utlännningar i ett antal fall kvarhållits i förvar utöver den stadgade tvåmånadersfristen utan att underställning till Kungl. Maj:t skett, ävensom att utlännningar, som undergått frihetsstraff, i många fall fått kvarstanna i straffanstalten efter strafftidens utgång i avbidan på besked hur med dem skulle förfaras.

Av vad nu omnämnts och vad kommissionen i övrigt iakttagit under sitt arbete har kommissionen närmast fått det intrycket, att myndigheterna — bland annat till följd av de vidsträckta befogenheter som tillerkänts dem — på sina håll haft den uppfattningen, att de olika bestämmelserna om frihetsberövande icke behövde uppmärksammas i varje detalj, utan att huvudvikten låge på att åtgärder vidtogas, som myndigheten fann ändamålsenliga. Att flyktingarna i stor utsträckning antagit, att en dylik uppfattning vore för handen hos myndigheterna, torde vara obestridligt.

2. Även handläggningen av ärendena om frihetsberövande enligt utlänningsförfattningarna har skett i administrativ ordning, fränsett de förhör inför domstol, som infördes genom lag den 17 december 1943 men vilka icke synas ha kommit till användning i nämnvärd utsträckning. Flyktingar, som blivit föremål för förvarstagande eller omhändertagits i förläggning, ha i många fall särskilt åberopat nyssnämnda förhållande såsom grund för påstående, att de ej erhållit rättvis behandling. De ha sålunda ofta understrukit, att de ej fått sin sak prövad inför domstol och ej fått möjlighet att försvara sig mot eventuella mot dem framställda misstankar.

Till denna inställning från flyktingars sida ha även ett par andra förhållanden medverkat.

Sålunda synes det obestriddigt att utläningar, som tagits i förvar eller omhändertagits i förläggning, mycket ofta ej fått klart besked om anledningen till myndigheternas ingripande mot dem. I ett relativt stort antal fall ha de till kommissionen inkomna framställningarna syftat till att vinna klarhet rörande anledningen till att viss åtgärd beslutats mot en utläning. Av framförda klagomål framgår också, att utläningar, som blivit föremål för ingripande från myndigheternas sida, i många fall misstänkt, att för dem ofördelaktiga men enligt deras mening oriktiga uppgifter lämnats till myndigheterna och att det varit detta, som föranlett myndigheternas åtgärder.

Att misstankar av denna art uppkommit torde ha varit en konsekvens av den ordning som gällt för flyktingärendenas behandling. Hos den centrala utlänningsmyndigheten ha samlats en mängd uppgifter om utläningar, som vistats här i riket. Sådana uppgifter ha icke alltid delgivits de utläningar, mot vilka ingripanden skett. Särskilt har detta gällt uppgifter om förhållanden, som utgjort grund för misstankar om spionage eller liknande olovlig verksamhet. Vidare torde utläningarna i regel ej ha erhållit del av ogynnsamma, kanske lösligt grundade omdömen om dem, vilka kunna ha uttalats av personer, med vilka de haft att göra. Kommissionen är medveten om att olägenheter kunnat uppkomma, om utläningarna delgivits alla de omständigheter som upplysts beträffande dem. Då det är fråga om frihetsberövande, bör dock enligt kommissionens mening den principen gälla, att utläningen skall vid personligt förhör eller på annat sätt erhålla del av den utredning som åberopas såsom grund för åtgärden. Även i övrigt torde — enligt den erfarenhet kommissionen vunnit under sitt arbete — personliga förhör med vederbörande utläning vara av stor betydelse, då därigenom åtskilliga missförstånd kunna undanröjas.

Vidare synas utläningar, som tagits i förvar eller omhändertagits i förläggning, som regel icke ha fått besked om hur länge de skulle vara omhändertagna. Det är ett allmänt känt förhållande, att ovisshet om hur länge ett frihetsberövande skall räcka utgör ett av de mest påfrestande momenten i frihetsberövandet. I synnerhet måste detta vara fallet om sådan ovisshet förenas med ovetskap om vad som föranlett myndigheternas ingripande. Även med beaktande av de svårigheter, som förelegat för myndigheterna att i förväg giva besked om varaktigheten av omhändertagandet, anser kommissionen, att dylika besked bort kunna lämnas i större utsträckning än som skett. I vart fall borde vid åtskilliga frihetsberövanden besked ha kunnat lämnas att, om ej nya omständigheter tillkomme, frihetsberövandet sannolikt icke komme att vara utöver viss längsta tid.

De nu berörda förhållandena synas i sin mån ha medverkat till den känsla av rättslöshet, som enligt vad kommissionen funnit i stor utsträckning bemäktigat sig flyktingar, vilka tagits i förvar eller omhändertagits i förläggning. Av vad kommissionen ovan anfört torde framgå, att kommissionen icke kan anse denna flyktingarnas uppfattning ha varit helt obefogad.

I vissa avseenden ha de olägenheter, som varit förbundna med den under kriget tillämpade ordningen vid frihetsberövanden, förebyggts genom bestämmelser i 1945 års lag angående utlännings omhändertagande i anstalt eller förläggning. Sålunda har exempelvis användningen av personliga förhör med utläningar inför utlänningsnämnden vidgats och närmare reglerats, varvid även fastslagits att utläningen vid förhöret skall äga taga del av alla omständigheter som avses skola ligga till grund för ärendets prövning. Man har alltså numera i detta avseende fastslagit principen att ingen skall dömas ohörd. Upprätthållandet av denna princip, även när det gäller omhändertagande av utläningar ur statens säkerhetssynpunkt, är efter vad kommissionen under sitt arbete funnit ett intresse av största vikt.

Enligt kommissionens mening hade det varit lyckligt om den revision, som utlänningslagstiftningen genomgick år 1945, kommit till stånd på ett tidigare stadium under kriget. I så fall skulle man sannolikt ha kunnat förebygga en stor del av de klagomål, som nu framställts mot flyktingpolitiken under krigsåren.

3. I fråga om tillämpningen av bestämmelserna om frihetsberövande åtgärder mot utläningar har kommissionen i åtskilliga fall ansett sig böra uttala att tillräckliga skäl ej förelegat för omhändertagande eller att frihetsberövandet i vart fall varit alltför långvarigt. Allvaret i dessa uttalanden föringas ej av att antalet dylika fall är mycket ringa, om man jämför det med hela antalet flyktingar i vårt land. I förhållande till samtliga omhändertaganden, som förekommit under krigsåren, är antalet fall, där kommissionen framställt erinran, ej obetydligt, i all synnerhet inom den grupp av frihetsberövanden, som kommissionen under sitt arbete funnit böra särskilt uppmärksammas, nämligen de s. k. politiska fallen.

Vad angår frihetsberövanden, som hänförts till politiska fall, har kommissionen framhållit, att åtskilliga av dessa — särskilt ingripanden mot norrmän som varit verksamma i sitt lands frihetskamp — måste ses mot bakgrunden av den sedan krigets början tillkomna lagstiftningen om spioneri och därmed sammanhängande lagar, främst bestämmelserna om olovlig underrättelseverksamhet, vilkas konsekvenser i vissa avseenden varit olyckliga.

I fråga om frihetsberövanden på grund av politisk verksamhet måste beaktas, att vårt land under krigsåren befunnit sig i en mycket allvarlig situation. De myndigheter som handlagt utlänningsärenden ha givetvis haft skyldighet att söka undanröja de risker, som kunnat uppkomma genom en utom myndigheternas kontroll bedriven verksamhet från vissa utläningars sida. Det gäller här vid en efterhandsbedömning att utgå från den situation, som förelåg då åtgärden mot vederbörande utläning företogs.

Även med beaktande av vad nu anförts har dock kommissionen fått den uppfattningen, att myndigheterna använt frihetsberövande åtgärder enligt utlänningslagstiftningen i större utsträckning än som varit nödvändigt. Särskilt måste kommissionen vända sig mot långvarigheten i omhändertagandena.

Det förefaller som om utlänningsmyndigheterna i sin tilltro till omhändertagande såsom skydd mot olika såsom skadliga för riket ansedda åtgärder eller såsom disciplinär åtgärd icke i tillräcklig grad beaktat allvaret i ett sådant ingripande mot vederbörande flykting.

I några fall har kommissionen uppmärksammat att myndigheterna, i stället för att omedelbart omhändertaga en utlänning, givit honom en allvarlig förmaning att följa de för honom meddelade föreskrifterna vid äventyr att han eljest kunde komma att omhändertagas. Kommissionen anser att ett dylikt varningssystem, trots de olägenheter ur rättssäkerhetens synpunkt som kunnat följa därav, likväl i många fall varit att föredraga framför frihetsberövanden på sätt nu skett.

Den tillämpning beträffande frihetsberövande åtgärder som förekommit utgör, enligt vad kommissionen funnit, i stort sett utflöde av en enhetlig uppfattning hos samtliga de myndigheter vilka haft att handlägga flyktingärenden. Polismyndigheternas framställningar enligt utlänningslagstiftningen angående utläningar, som misstänkts för samhällsskadlig verksamhet, ha av naturliga skäl emellanåt syftat till längre gående åtgärder än vad den centrala utlänningsmyndigheten sedermera beslutat. I fråga om behandlingen av norska och danska patrioter under olika tidsperioder synes en viss eftersläpning hos de underordnade myndigheterna ha förelegat. I övrigt har emellertid kommissionen icke funnit någon påtaglig skillnad i tillämpningen mellan olika myndigheter som handlagt flyktingärenden.

Vad särskilt angår utlänningsnämnden har — såsom framgår av de i det föregående lämnade referaten av enskilda ärenden — kommissionen endast i ett par fall påträffat skiljaktig mening inom nämnden eller mellan nämnden och den centrala utlänningsmyndigheten. Utlänningsnämnden tillkom bland annat för att skapa garanti för att tveksamma ärenden skulle komma under Kungl. Maj:ts prövning, och klagorätt för utlänning baserades på att sådan skiljaktighet som nyss nämnts förelåg. Systemet har emellertid i stort sett fungerat som om den centrala utlänningsmyndigheten och utlänningsnämnden varit en myndighet. Påpekas må, att föredragande i nämnden i vart fall före den 1 juli 1945 i allmänhet varit samma tjänstemän som handlagt vederbörande ärenden i den centrala utlänningsmyndigheten. En följd av att någon skiljaktighet inom utlänningsnämnden eller mellan nämndens och den centrala utlänningsmyndighetens beslut i allmänhet ej förelegat har blivit, att utläningarna endast i sällsynta undantagsfall haft rätt att anföra besvär i ärenden angående frihetsberövande. Att besvärsmått sålunda i realiteten endast undantagsvis förelegat, måste enligt kommissionens mening anses otillfredsställande. I dessa för den enskilde allvarliga ärenden bör förfarandet vara anordnat så, att besvärsmåttet icke allt för mycket begränsas. Såsom framgår av de förut refererade enskilda ärendena har kommissionen i åtskilliga fall av frihetsberövande annan uppfattning än den, vartill den centrala utlänningsmyndigheten och utlänningsnämnden samstämmigt kommit.

Kommissionen vill slutligen framhålla, att kommissionen i olika sammanhang uppmärksammat den utveckling som den svenska flyktingpolitiken undergått, särskilt under år 1943. De erinringar, som kommissionen ansett sig böra framställa mot flyktingpolitiken, rikta sig främst mot flyktingarnas behandling under tiden dessförinnan.

Översikt över judefientliga åtgärder i Tyskland m. m. 1933—1944.

De judefientliga åtgärderna i Tyskland och med Tyskland införlivade områden under nazistregimen ha varit utomordentligt talrika. Föreliggande översikt gör icke anspråk på att innefatta någon fullständig redogörelse härför. Med ledning av tillgängliga uppgifter ha här redovisats endast de åtgärder, som varit särskilt betydelsefulla eller i övrigt betecknande för den allmänna inställningen vid viss tidpunkt.¹

Exakta data för enskilda judefientliga ingripanden kunna ofta icke fastställas. Ej sällan sträcka åtgärderna sig över lång tid.

Alla legislativa eller administrativa judefientliga åtgärder ha åtföljts av en utomordentligt aggressiv propaganda. I föreliggande översikt har hänsyn i stort sett icke tagits till denna propaganda.

Det egentliga Tyskland.

- Februari—mars 1933.* Judefientliga demonstrationer (t. ex. mot varuhus), häktingar av enskilda judar, häktade judar »skjutna under flykt» o. s. v.
- 1 april 1933.* Bojkott mot alla judiska näringsidkare, utövare av fria yrken, ämbetsmän o. s. v. för att motverka en påstådd judisk »Greuelpropaganda» i utlandet.
- 7 april 1933.* Lag angående återställande av den yrkesmässiga ämbetsmannakåren. Befattningshavare (jämväl innehavare av förtroendesysslor eller honorärtjänster), vilka icke äro av arisk härstamning, försättas ur tjänstgöring.
- a) Såsom icke-ariet skall betraktas den, som härstammar från icke ariska, framför allt judiska, föräldrar eller farföräldrar eller morföräldrar. Tillräckligt är därvid om blott en av föräldrarna o. s. v. är icke-ariet.
- b) Lagen äger icke tillämpning å den, som varit i tjänst sedan den 1 augusti 1914 eller som deltagit i världskriget som frontsoldat å Tysklands eller någon av dess bundsförvanters sida, eller å den, vars far eller son stupat i världskriget.
- April—september 1933.* En serie lagar, som tillämpa ämbetsmannalagens principer på vissa fria yrkesutövare, i synnerhet på advokater, notarii publici, patentombud (Patentanwälte), skatterådgivare (Steuerberater), läkare och tandläkare i sjukkassor.
- 25 april 1933.* Lag, som inför numerus clausus för icke-ariska elever vid offentliga och privata läroverk och högskolor.
- 14 juli 1933.* Lag angående upphävande av naturalisation och fränkännande av tyskt medborgarskap.
- a) Medborgarskap, som erhållits mellan den 9 november 1918 och den 30 januari 1933 kan återkallas, »såvitt erhållandet av medborgarskapet måste anses såsom icke önskvärt».
- b) Erhållandet av medborgarskap anses såsom icke önskvärt, »särskilt när det gäller östjudar» (kungörelse av den 26 juli 1933).
- 22 september 1933.* Lag angående rikskulturkammaren.
- Alla, som utöva kulturella yrken, måste tillhöra rikskulturkammaren.

¹ Översikten har underställts chefen för utrikesdepartementets rättsavdelning, utrikesrådet Gösta Engzell, som meddelat, att vid en genomgång av översikten — därvid någon kontroll i detalj angående översiktens uppgifter om lagar och förordningar icke företagits — det intrycket vunnits, att uppgifterna grunda sig på ett tillförlitligt material.

- a) Som tillhörande kulturella yrken ansågos icke bara författare, målare o. s. v. utan även t. ex. bokhandlare, skyltfönsterdekoratörer och tidningsförsäljare.
 b) Icke-ariet upptogs till en början i kammaren men blevo snart utestängda.
 4 oktober 1933. Lag angående redaktörer.

Redaktör kan endast den vara, som är »av arisk härkomst och ej gift med en person av icke-arisk härkomst».

- 19 oktober 1933. Kungörelse angående riksarvegårdslagen.

Icke-ariska advokater uteslutas från tillträde till arvegårdsrätterna.

- 23 november 1933. Lag mot missbruk av vigsel och adoption.

Adoption kan vägras, när adoptanten och adoptivbarnet tillhöra fullkomligt skilda raser.

- Från början av 1934. Ständigt tilltagande administrativa judefientliga åtgärder, aktioner från det nazistiska partiets sida mot judarna och antisemitisk propaganda. (De administrativa åtgärderna voro mestadels icke stödda på bestämda lagar utan motiverades med »sund rasinstinkt».) Huvudsyften:

- a) att diffamera judarna, den judiska religionen, en påstådd särskild judisk moral o. s. v.
 b) att socialt separera judarna från den övriga befolkningen.
 c) att utestänga judarna från näringslivet genom »arisering» av judiska företag, massuppsägningar av judiska anställda, bojkott o. s. v.
 d) att utestänga judiska ämbetsmän och utövare av ännu tillåtna fria yrken.
 e) att hålla judarna under ständigt psykiskt tryck för att påskynda deras utvandring.

- 13 februari 1935. Kungörelse angående tandläkare.

Utestängning av alla ännu tillåtna icke-ariska tandläkare i sjukkassor (t. ex. frontsoldater).

- 21 maj 1935. Värnpliktslagen.

- a) »Arisk härstamning är en förutsättning för aktiv värnpliktstjänstgöring.»
 b) »Värnpliktstjänstgöring för icke-ariet i krig är föremål för senare reglering.»

- 26 juni 1935. Lag angående riksarbetstjänst.

Arisk härstamning är en förutsättning för riksarbetstjänst.

- 15 september 1935. »Nürnberglagarna.»

1. Riksmedborgarlag (Reichsbürgergesetz).

Införandet av skillnaden mellan »riksmedborgare» (Reichsbürger) och »undersåte» (Staatsangehöriger).

- a) »Riksmedborgare är endast den, som är av tyskt eller därmed befryndat (artverwandt) blod — — —.»
 b) Endast riksmedborgare äro »innehavare av fulla politiska rättigheter inom lagarnas ram».

2. Lag till skydd för det tyska blodet och den tyska äran (»Blodets lag»).

- a) Ingående av äktenskap mellan judar (d. v. s. personer av judisk ras) och tyska medborgare av tyskt eller därmed befryndat blod förbjödes vid äventyr av tukthus. I strid mot förbudet slutna äktenskap äro »nichtig» (de kunna av domstol på talan av allmän åklagare förklaras ogiltiga). Även äktenskap, som för att kringgå lagen ingås i utlandet, äro ogiltiga.
 b) Utomäktenskapliga förbindelser mellan judar och statsmedlemmar av tyskt eller befryndat blod (»Rassenschände») förbjödes vid äventyr av fängelse eller tukthus.
 c) Judar få icke i sitt hushåll sysselsätta kvinnliga statsmedlemmar under 45 år av tyskt eller befryndat blod. Straffet för överträdelse av detta förbud är fängelse eller böter eller båda dessa straff i förening.
 d) Judar är förbjudet att hissa riks- eller nationalflaggan och att visa riksfärgerna.

14 november 1935.

1. Kungörelse till komplettering av riksmedborgarlagen.

- a) Begreppet »jude» definieras för första gången. »Jude» är den, av vilkens far- och morföräldrar minst tre varit heljudar. Härvid gäller den presumptionen, att, där någon av far- eller morföräldrarna varit mosaisk trosbekännare, denne skall anses såsom heljude. Även den som endast har två heljudiska far- eller morföräldrar skall under vissa förutsättningar behandlas som jude, nämligen om hans »anknytning till judendomen» manifesterats genom att han efter blodslagens utfärdande den 15 september 1935 tillhört judiskt trossamfund eller varit gift med jude. Likaså komma att likställas med judar de personer, som födas i sådana blandäktenskap eller utomäktenskapliga förbindelser, som förbjudits genom lagen.
- b) Begreppen »jüdischer Mischling» och »kvartsjude» uppställas. »Mischling» är den, som har två heljudiska far- eller morföräldrar; »kvartsjude» den, som har endast en heljudisk sådan anförfant.
- c) Judiska befattningshavare, som ännu tillåtits utöva sina tjänster (t. ex. frontsoldater), avskedas från den 31 december 1935.

2. Kungörelse till komplettering av lagen till skydd för det tyska blodet och den tyska äran.

- a) Förbudet mot äktenskap mellan judar och arier, som infördes genom blodslagen den 15 september 1935, förtydligas och utvidgas ej oväsentligt.
- b) Särskilda äktenskapshinder införes för »jüdische Mischlinge» och »kvartsjudar».
- c) Närmare bestämmelser givas om sysselsättning av kvinnliga hembiträden hos judar.

Från hösten 1935. Oavbruten ökning av de ovannämnda administrativa åtgärderna, partiaktionerna och propagandan.

(Endast under olympiaden sommaren 1936 blevo synliga judefientliga anslag avlägsnade med tanke på de utländska besökarna. Efter utlänningsarnas hemresa sattes anslagen åter upp.)

3—4 oktober 1936. Den 3 och 4 oktober 1936 höll Reichsgruppe Hochschullehrer des Nationalsozialistischen Rechtswahrer-Bundes möte i Berlin. Mötet inleddes av justitieminister Frank med ett tal, vari han bland annat gjorde följande uttalande, till vilket mötet, som lär ha varit talrikt besökt och där många uttalanden mot det judiska inflytandet i den tyska rättsvetenskapen gjordes, i stort sett anslöt sig.

»1) För all framtid är det omöjligt, att judar kunna uppträda i den tyska rättens namn. 2) Den tyska rättsvetenskapen är förbehållen tyska män, därvid ordet tysk är att förstå allenast i den betydelse det äger i det tredje rikets raslagstiftning. 3) Det består ej längre något behov att omtrycka på tyska skrivna juridiska arbeten av judiska författare. Alla tyska förläggare skola genast upphöra med att utge nya upplagor av sådana arbeten. 4) Ur alla offentliga eller för studieändamål avsedda bibliotek skola de judiska författarnas arbeten, såvitt över huvud taget är möjligt, avlägsnas. Dessa arbeten böra flyttas från avdelningarna för tysk vetenskap till de avdelningar, som behandla judarnas och det judiska folkets liv. Med tysk rättsvetenskap ha judiska författares rättsvetenskapliga arbeten icke det minsta att göra. Sådana arbeten utgöra allenast utländska iakttagares tankar angående tyska rättsidéer och tyskt rättsförverkligande. Tyska rättsvetenskapsmän skola i framtiden endast i den mån citera judiska författare, som dessa citat äro alldeles nödvändiga för att påvisa en typisk judisk mentalitet och för att skildra denna. — Uteslutet är emellertid, att tyska åsikter i framtiden ens till någon del skola uppbyggas på åsikter, som företrädas av judiska rättsvetenskapsmän.»

26 januari 1937. Ämbetsmannalagen.

Den kan icke bliva ämbetsman, som är gift med en judinna eller med en »jüdischer Mischling».

15 april 1937. Kungörelse av riksuppläsningsministern.
Judar få icke längre avlägga doktorsexamen.

19 april 1938. Kungörelse av riksförklaringsministern.

Inga skattelättnader ur billighetssynpunkt beviljas judar beträffande fastigheter.

22 april 1938. Kungörelse av den befullmäktigade för fyraårsplanen.

Tukthusstraff för den, som döljer den judiska karaktären av en affärsverksamhet eller vid en rättshandling förtiger, att han är verksam för en jude.

26 april 1938.

1. Kungörelse angående anmälning av judars förmögenhet.

a) Varje jude måste anmäla och värdera hela sin in- och utländska förmögenhet.

b) »Detsamma gäller för maken eller maken till en jude.»

c) Den befullmäktigade för fyraårsplanen kan utfärda närmare bestämmelser om användning av judars förmögenhet »i överensstämmelse med det tyska näringslivets intressen».

2. Kungörelse av den befullmäktigade för fyraårsplanen.

a) Vid försäljning av affärsföretag och dylikt är särskilt tillstånd nödvändigt, »om en jude deltar i rättshandlingen».

b) Särskilt tillstånd är nödvändigt för öppnandet av judisk affärsverksamhet.

Juni 1938. »Juniaktionen».

Häktning av nästan alla förut straffade judar. (Såsom förut straffade ansågos även de, som endast varit bötfälda. Någon tid före juni 1938 blevo många judar bötfälda på grund av oriktig övergång av gata och dylikt.)

14 juni 1938. Kungörelse till komplettering av riksmedborgarlagen.

a) Definition av begreppet »judisk affärsverksamhet».

b) »Den judiska affärsverksamheten registreras i en förteckning.»

c) »Förteckningen är tillgänglig för allmänheten.»

d) Riksekonoministern kan bestämma, att judiska företag måste förses med särskilt kännetecken.

6 juli 1938. Lag angående ändring av »Gewerbeordnung».

Förbud för judar att driva viss affärsverksamhet, bland annat ambulerande företag, handel med fastigheter, verksamhet såsom guide.

22 juli 1938. Kungörelse angående legitimationshandlingar (»Kennkarten»).

a) Jude måste ha ett »Kennkarte» med fingeravtryck.

b) Detta måste uppvisas för alla myndigheter »utan uppmaning».

c) Därvid måste innehavaren förklara, att han är jude.

25 juli 1938. Kungörelse till komplettering av riksmedborgarlagen.

Utestängning av alla ännu tillåtna judiska läkare (t. ex. frontsoldater).

27 juli 1938. Kungörelse av riksministerkonferensen.

Ändring av alla gatunamn, som äro uppkallade efter judar eller halvjudar.

17 augusti 1938. Kungörelse angående judiska förnamn.

a) Judar få icke kallas vid andra förnamn än dem, som äro uppförda i en av riksministerkonferensen utfärdad lista.

b) Därest judar ha andra förnamn, måste männen antaga förnamnet »Israel» och kvinnorna förnamnet »Sara».

5 oktober 1938. Kungörelse angående judars pass.

a) Alla för judar utfärdade tyska pass äro ogiltiga.

b) Nytt pass är giltigt, endast om det har särskilt kännetecken (rött J).

27 oktober 1938. Kungörelse till komplettering av riksmédborgarlagen.

Utestängning av alla ännu tillåtna judiska advokater (t. ex. frontsoldater).

28 oktober 1938. »Polen-aktionen».

Utvisning och förpassning av cirka 16 000 judar med polskt medborgarskap.

31 oktober 1938. Kungörelse till komplettering av riksmédborgarlagen.

Utestängning av alla ännu tillåtna judiska patentombud (t. ex. frontsoldater).

Från 8 november 1938. »November-aktionen».

Sedan en jude, vars föräldrar under »Polen-aktionen» (se 28 oktober 1938) förpassats ur Tyskland, den 7 november 1938 gjort ett attentat mot en tysk ambassadtjänsteman i Paris vom Rath, utbröt den 8 november en pogrom. Pogromen spreds över hela Tyskland och varade flera dagar. Den ledde till nedbränning av nästan alla synagogor, förstörande och plundring av judiska affärer, våldshandlingar mot och massarresteringar av judar. De arresterade blevo frigivna efter 6—8 veckor och måste i regel förbinda sig att utvandra. I fall så icke skedde hotades de med ny arrestering. Pogromen hade även en rad andra skärpta bestämmelser till följd (se nedan).

10 november 1938. Kungörelse av rikspanpropagandaministern.

Judar få icke längre besöka teatrar och biografer eller bevista konserter m. m.

12 november 1938.

1. Kungörelse angående återställande av gatubilden.

Alla genom pogromen förorsakade skador, som äro synliga utifrån, måste avlägsnas på judarnas egen bekostnad, därvid utfallande försäkringsbelopp beslagtagnas av staten.

2. Kungörelse angående gottgörelse.

Som skadestånd för dådet i Paris skola de tyska judarna betala en miljard riksmark.

3. Kungörelse angående judarnas utestängning ur det tyska näringslivet.

Affärsverksamhet ävensom självständigt idkande av hantverk förbjudes för judar från den 1 januari 1939.

19 november 1938. Kungörelse av riksinrikesministern.

Hjälpebehövande judar få intet understöd från den allmänna socialvården.

28 november 1938. Kungörelse av riksinrikesministern.

Vederbörande myndigheter kunna förordna, att judar icke få beträda vissa gator eller visa sig offentligt under vissa tider. (Myndigheterna gjorde i stor utsträckning bruk av denna bestämmelse.)

3 december 1938. Kungörelse angående den judiska förmögenhetens insats.

a) Tvångsförsäljning av judiska företag tillåten.

b) Tvångsförsäljning av judarnas fastigheter tillåten.

c) Judar måste deponera sina värdepapper i särskilda depoter utan förfoganderätt.

d) Judar få ej fritt förfoga över värdesaker och konstföremål.

6 januari 1939. Bestämmelser angående offentliga bibliotek.

Judar avstängas från varje tillträde.

16 januari 1939. Kungörelse angående avlämning av värdeföremål.

Judar måste avlämna sina guld- och silverföremål och dylikt till de offentliga pantlånekontoren.

30 januari 1939. Tal av Hitler.

» — — — Om det skulle lyckas den internationella finansjudendomen inom och utom Europa att än en gång störta folken i ett världskrig, skulle detta ej betyda en seger för judendomen utan ett förintande av den judiska rasen i Europa. — — —»

27 februari 1939. Inkomstskattelag.

Inga skattelättnader ur billighetssynpunkt beviljas judar.

Mars 1939. Arbetslösa judar åläggas tvångsarbete.

30 april 1939. Lag angående hyresavtal med judar.

- a) Judar få inte bo under samma tak som tyskar.
- b) Uppsägning av judiska hyresgäster är tillåten.

1 september 1939. Presskampanjen börjar: »Judarna äro skuld till kriget.»

- a) Följden: utomordentlig stegring av de administrativa judefientliga åtgärderna (särskilda ransoneringskort, särskilda inköpstider, utgångsförbud o. s. v.).
- b) Under krigets lopp proklameras officiellt judarnas utrotande (se den 30 januari 1942).

Februari 1940. Deportationer av Stettins judar till Lublinområdet i Polen uppgivas äga rum.

Oktober 1940. Deportationer av judar i Baden till koncentrationsläger i Pyrenéerna uppgivas äga rum.

13 mars 1941. Kungörelse angående ariserade firmor.

Judiska namn i ariserade firmor måste försvinna.

Mars 1941. Öppnas i Frankfurt am Main »Institut zur Erforschung der Judenfrage».

28 mars 1941. Radiotal av Alfred Rosenberg.

- a) » — — — Judefrågan i Tyskland är slutförd, först när den siste juden har lämnat det stortyska rummet. — — —»
- b) Följden: Ytterligare skärpning av de administrativa åtgärderna så t. ex. frantages jude förfoganderätten över sitt lösöre.

4 maj 1941. Kungörelse angående »folklistan».

Judarna i de ockuperade östra områdena kunna icke bli »skyddsundersåtar» (Schutzangehörige) i motsats till de polacker, som förklara sig vilja bli tyskar.

26 juli 1941. Kungörelse av riksinrikesministern.

Judar få ingen gottgörelse vid krigsskada.

Augusti 1941. Lokala Gestapo-myndigheter uppgivas förbjuda emigration av judar mellan 17 och 45 år. Förbudet utvidgas successivt till hela Tyskland, och i november 1941 gäller emigrationsförbud för alla judar under 60 år. Jämsides härmed börja deportationer i större skala.

1 september 1941. Rikspolisförordning.

- a) Alla judar över 6 år måste bära gul »judestjärna».
- b) De som bära »judestjärna» få icke bära ordnar, äretecken, tecken för krigssårade o. s. v.
- c) Judar få icke lämna sitt hemortsdistrikt utan särskilt tillstånd av polisen.

3 oktober 1941. Kungörelse angående judarnas arbetsförhållande.

- a) Judar måste acceptera alla dem tilldelade arbeten.
- b) Judiska arbetstagare måste vara skilda från icke-judiska sådana.
- c) Judiska arbetstagare ha ingen rätt att erhålla semester, gratifikation o. s. v.

November 1941. Bestämmelser av lokala förvaltningsmyndigheter, som förbjuda användandet av bussar för judar.

25 november 1941. Kungörelse till komplettering av riksmedborgarlagen.

- a) Tyska judar i utlandet förlora tyskt medborgarskap.
- b) Deras i Tyskland befintliga förmögenheter tillfalla riket.
- c) De ha ingen arvsrätt efter tyska medborgare.

30 januari 1942. Tal av Hitler.

» — — — Vi äro därvid på det klara med att kriget endast kan sluta med att antingen de ariska folken utrotas eller att judendomen försvinner ur Europa. Jag yttrade redan den 1 september 1939 i den tyska riksdagen — och jag aktar mig för förhastade profetior — att detta krig icke kommer att sluta så som judarna föreställa sig, nämligen med att de europeiska ariska folken

- komma att utrotas, utan att resultatet av detta krig kommer att bli judendomens förintande. För första gången komma icke andra folk att förblöda, utan för första gången kommer nu den gamla äktjudiska lagen att tillämpas: Öga för öga, tand för tand! Och ju mer dessa strider komma att utvidgas, desto mer kommer också — och det får judendomen finna sig i att det ut-säges — antisemitismen att utbreda sig. Den kommer att få sin näring i varje fångläger och i varje familj, som får klart för sig, för vad de måste bringa sina yttersta offer. Och den stund skall komma, då den värste världsfienden genom alla tider, åtminstone för ett årtusende framåt, skall ha spelat ut sin roll. — — —»
- 17 februari 1942. Bestämmelser angående inköp av böcker.
Judar få icke köpa böcker i bokhandeln.
- Mars—april 1942. Bestämmelser angående kännetecken på judiska lägenheter.
Även judiska lägenheter måste kännetecknas med »judestjärnan».
- 24 april 1942. Kungörelse angående användandet av offentliga trafikmedel.
a) Judar få använda offentliga trafikmedel endast efter särskilt tillstånd från polisen.
b) Detta tillstånd får lämnas endast till personer, som ha en väg av åtminstone 7 km till arbetsplatsen, eller till skolbarn, som ha en väg av åtminstone 5 km till skolan.
- 6 maj 1942. Utslag av folkdomstolen.
En jude kan icke bli dömd att förlora sina medborgerliga rättigheter, då han icke har några dylika.
- 15 maj 1942. Kungörelse angående hållandet av husdjur.
a) Hållandet av husdjur (hundar, kattor, fåglar) är förbjudet för judar.
b) Det är likaledes förbjudet att inackordera djuren hos andra.
- 17 juli 1942. Bestämmelser angående inköp av tidningar.
Det är förbjudet för judar att inköpa tidningar, tidskrifter m. m.
- 30 januari 1943. Proklamation av Hitler (uppläst av Goebbels).
»— — — Sammansvärjningen mellan den internationella kapitalismen och bolsjevismen är ingalunda en orimlig företeelse utan en naturlig sak, då den drivande kraften hos båda parterna är det folk, som sedan årtusenden i sitt hat åter och åter sönderslittit mänskligheten, upplöst den i dess inre, utplundrat den ekonomiskt och förintat den politiskt. Den internationella judendomen är i dag liksom under antiken upplösningsfermentet bland folken och staterna och skall så förbli, ända tills folken få kraft att befria sig från denna sjukdomsspridare. — — —»
- 19 februari 1943. Notis ur den partiofficiella nazistiska tidskriften »Weltkampf».
»— — — I Berlin utrymdes talrika judiska lägenheter — — —. Rikshuvudstaden skall vara 'juderen' till den 31 mars 1943. — — —»
- 2 juli 1943. Kungörelse till komplettering av riksmedborgarlagen.
Efter en judes död tillfaller hans förmögenhet riket.
- 13 maj 1944. Artikel i »Danziger Vorposten».
a) Judefrågan i Europa är löst.
b) 5 miljoner europeiska judar ha blivit »neutraliserade» och »eliminerade».

Österrike.

- 15 mars 1938. Enligt en kungörelse från »ledaren» ha alla lagar, som publiceras i Tyskland efter »Anschluss», giltighet även i Österrike. Judelagar, som publicerats i Tyskland före »Anschluss», införas efter hand även i Österrike (se nedan), varigenom judarnas ställning i Österrike efter hand blir ungefär densamma som i Tyskland. Judiska företag ställas dessutom under »kommissarisk» förvaltning.

- 23—25 april 1938. Pogromartade excesser och masshåktningar.
- 26 april 1938. »Völkischer Beobachter», Wien-upplagan, uppställer som mål att »kläda av Österrikes judar in på bara kroppen».
- 20 maj 1938. Nürnberg-lagarna införs i Österrike.
- 31 maj 1938. Kungörelse angående ämbetsmän.
Bestämmelserna i riket gälla även för Österrike.
- 14 juni 1938. Kungörelse angående redaktörer.
Bestämmelserna i riket gälla även för Österrike.
- 27 oktober 1938. Kungörelse angående advokater.
Bestämmelserna i riket gälla med vissa avvikelser även för Österrike.
- 10 maj 1939. Kungörelse angående hyresreglering.
Lagen angående hyresavtal med judar av den 30 april 1939 gäller med vissa avvikelser även för Österrike.
- Hösten 1939. Deportationer av judar från Wien börja.
- 28 juli 1941. Kungörelse av »Gauschrifttumsbeauftragter» i Wien.
Det är förbjudet att utlåna böcker i bibliotek till judar.
- 3 december 1941. Bestämmelser angående anmälning av lösöre.
Judar måste anmäla innehav av cyklar, skriv- och räknemaskiner, fotografiapparater o. s. v.

Sudetområdet.

- 8 oktober 1938. Lagar, som efter den 10 oktober 1938 publiceras i Tyskland, ha giltighet också för Sudetområdet. Tidigare lagar införs efter hand, t. ex.:
- 19 oktober 1938.
1. Kungörelse angående rikskulturkammaren.
Lagen angående rikskulturkammaren gäller också i Sudetområdet.
 2. Kungörelse angående redaktörer.
Lagen angående redaktörer gäller också i Sudetområdet.
- 12 december 1938. Nürnberg-lagarna gälla också i Sudetområdet.
- 15 december 1938. Kungörelse angående ämbetsmän.
Den tyska ämbetsmannalagstiftningen gäller också i Sudetområdet.

Protektoratet Böhmen och Mähren.

- Från mars 1939. I protektoratet införs efter hand judelagar och kungörelser av protektoratsmyndigheterna, som nästan fullständigt motsvara de i Tyskland gällande bestämmelserna. I det följande lämnas därför endast några exempel. Dessutom anföras några administrativa åtgärder.
- 10 mars 1939. Kungörelse av »ledaren».
Nürnberg-lagarna gälla även i protektoratet, såvitt de avse förhållandena mellan judar och »folktyskar».
- Början av oktober 1939. Hotelser från Gestapo-chefen i Prag att deportera alla judar till Lublin-området i Polen, om de icke emigrera genast.
- 17 oktober 1939. Deportationer till Lublin-området börja.
- 5 juli 1941. Nürnberg-lagarna gälla också i förhållandet mellan judar och tjecker.
- 18 juli 1941. Det är förbjudet för judar att besöka skogarna i närheten av Prag.
- 12 december 1941. Det är förbjudet för judar att besöka muséer, utställningar, läsesalar o. s. v.
- 2 januari 1942. Det är förbjudet för judar att beträda parkanläggningarna i Prag.
- 12 januari 1942. Det är förbjudet att sälja tidningar till judar.
- 23 januari 1942. Inskränkningar i persontrafiken på spårvägar etc. för judar.
- 27 januari 1942. »Den, som låter judar telefonera, förlorar telefonanslutningen.»

1 mars 1942. Kungörelse av riksprotektorn.

Protektoratets judar skola sammanföras i en särskild stad, vars ariska befolkning skall förflyttas.

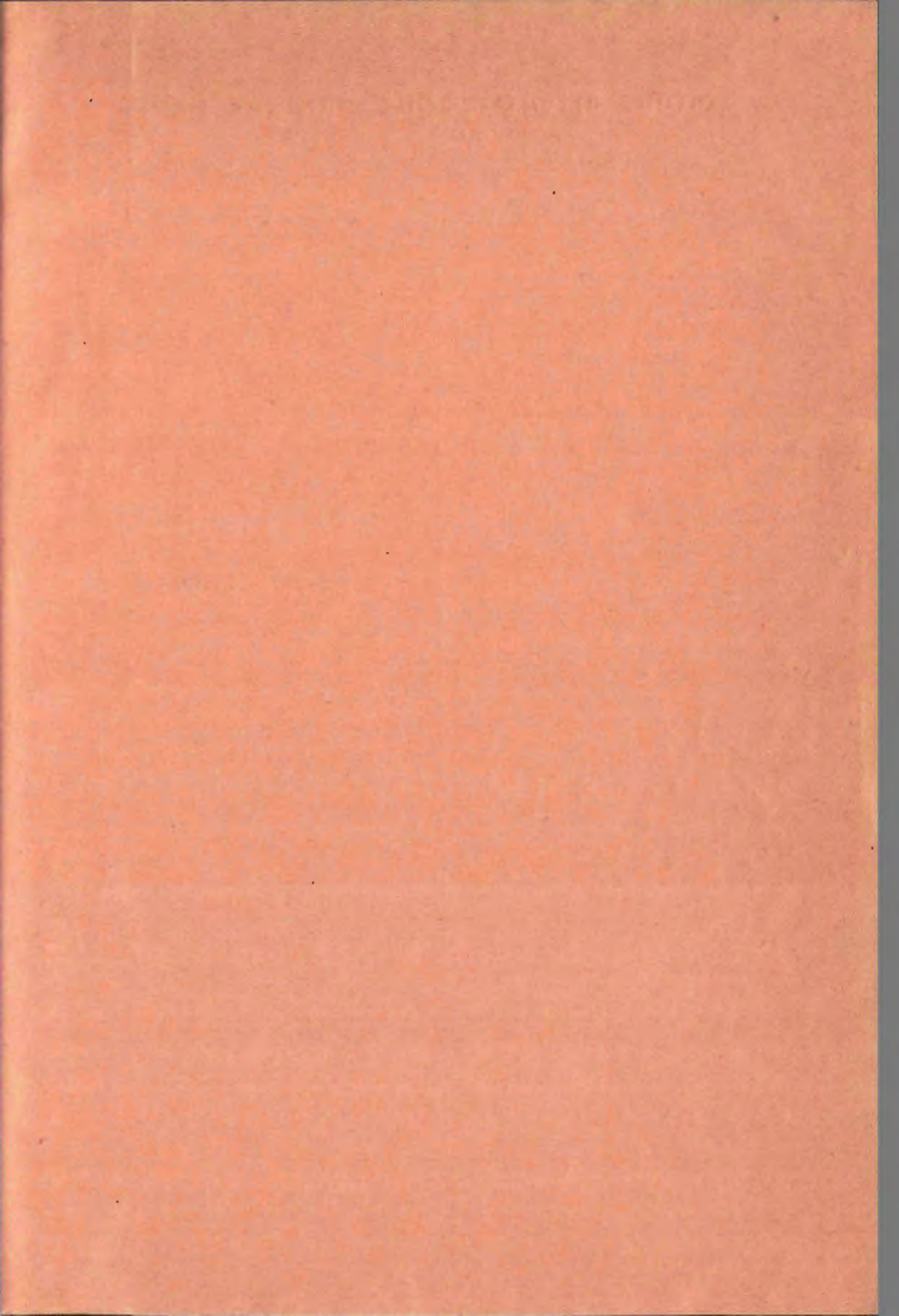
2 november 1942. Kungörelse angående »Ausbürgerung» av protektoratet tillhörande judar.

Principerna i den i Tyskland gällande kungörelsen av den 25 november 1941 gälla också för protektoratet tillhörande judar.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid.
Skrivelse till Konungen	3
<i>I. Inledning</i>	7
<i>II. Allmän översikt</i>	
Innehållet i framkomna klagomål	14
Utlänningslagstiftningen och de myndigheter som handlagt utlän- ningsärenden	18
Handläggningen av utlänningsärenden inom socialstyrelsen och ut- länningskommissionen	21
<i>III. Frihetsberövande åtgärder</i>	
A. Gällande bestämmelser rörande frihetsberövande åtgärder gent- emot utlänningar	
Bestämmelser om utlännings tagande i förvar	35
Bestämmelser om utlännings omhändertagande i förläggning..	38
B. Förvaringsanstalter och förläggningar	43
C. Frihetsberövanden på grund av politisk verksamhet	49
D. Undersökningar angående den s. k. Långmorarazzian m. m.	74
Undersökningskommissionens uttalande	127
Vissa uppträden å Smedsboförläggningen den 2 januari 1943..	131
E. Norska klagomål	136
Utvisningen av Rasmussen-Hjelmen	172
F. Danska klagomål	188
G. Disciplinfall m. m.	221
H. Norska och danska samarbetsmän	236
I. Tyska desertörer.....	248
J. Sinnessjuka och psykiskt abnorma utlänningar	257
K. Undersökning huruvida tvåmånadersfristen för förvarstagande överskridits m. m.	259
L. Undersökning rörande kvarhållande av utlänningar i förvar efter avtjänande av straff	282
M. Klagomål över behandling i förvar eller på förläggning	291
<i>IV. Utlämnings mottagande i eller avlägsnande ur riket</i>	
Inledning	311
Inresetillstånd	316
Avvisningar	335
Förpassningar	347
Utvisningar	376
<i>V. Upphålls- och arbetstillstånd</i>	377

<i>VI. Ärendens formella behandling hos socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen</i>	
Dröjsmål vid ärendenas behandling	392
Påståenden att handlingar förkommit hos socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen	396
Formella felaktigheter vid socialstyrelsens respektive utlänningskommissionens handläggning av utlänningsärenden.....	397
Fråga om uppgifter om flyktingars »ras»	399
<i>VII. Undersökning rörande e. o. byråinspektören Robert Paulsons verksamhet..</i>	402
Paulsons anställningar m. m. före år 1938	404
Paulsons arbetsuppgifter i socialstyrelsen och utlänningskommissionen	407
Åtalet mot Paulson.....	422
Paulsons inställning till flyktingar.....	436
Paulsons inflytande på meddelade beslut eller sättet för behandlingen av flyktingar	453
Undersökningskommissionens uttalande	472
<i>VIII. Allmänna iakttagelser.....</i>	484
<i>Bilaga. Översikt över judefientliga åtgärder i Tyskland m. m. 1933—1944</i>	490

Statens offentliga utredningar 1946

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Betänkade med förslag till omorganisation av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen m. m. [10]

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

1943 års jordbrukstaxeringsakkunniga. Betänkande med förslag till ändrade bestämmelser i fråga om taxering av inkomst av jordbrukstaxerighet samt lag om jordbruksbokföring. [29]

Politi.

Parlamentariska undersökningskommissionen ang. flyktingärenden och säkerhetsfrågan. 1. Betänkande ang. flyktingars behandling. [86]

Nationalekonomi och socialpolitik.

Dödfödheten och tidigödligheten i Sverige. Dess samband med nativitetens minskning och dess förhållande vid olika former av förlösningssvård samt dess socialmedicinska och befolkningspolitiska betydelse. [2]

Betänkande om barnkostnadernas fördelning med förslag till allmänna barnbidrag m. m. [5] Bilagor. [6]

Investeringsutredningens betänkande med utredning rörande personal- och materielresurser m. m. för genomförande av ett arbetsprogram enligt av utredningen tidigare framlagt förslag. [18]

Den familjevårdande socialpolitiken. [17]

Betänkande med förslag rörande den ekonomiska försvarsberedskapens framtida organisation. [19]

Socialvårdskommitténs betänkande. 12. Utredning och förslag ang. moderskapsbidrag. [23]

Kommitténs för partiellt arbetsföra betänkande. 1. Förslag till effektiviserad kurators- och arbetsförmedlingsverksamhet för partiellt arbetsföra m. m. [24]

Betänkande med förslag till investeringsreserv för budgetåret 1946/47 av statliga, kommunala och statsunderstödda anläggningsarbeten. [27] Bilagor. [28]

Försäkringsutredningen. Förslag till lag om försäkringsrörelse m. m. 1. Lagtext. [33]. 2. Motiv. [34]

Statsmakternas och folkhushållningen under den till följd av stormaktskriget 1939 inträdda krisen. Del 6. Tiden juli 1944—juni 1945. [35]

Hälsa- och sjukvård.

Betänkande ang. den centrala organisationen av det civila medicinal- och veterinärväsendet. [20]

Allmänt näringsväsen.

Betänkande med utredning och förslag ang. rätten till arbetsstagens uppfinningar. [21]

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Betänkande ang. forsknings- och försöksverksamheten på jordbrukets område i Norrland. [16]

P M ang. utvecklingsplanering på jordbrukets område [18]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Betänkande med förslag till ändrade grunder för flottning-lagstiftningen m. m. [8]

Industri.

Betänkande med förslag till ordnande av kreditgivnings- och rådgivningsverksamhet för hantverk och småindustri samt bildande av företagarnämnder. [22]

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Betänkande ang. rundradion i Sverige. Dess aktuella behov och riktlinjer för dess framtida verksamhet. [1]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Betänkande ang. tjänstepensionärförsäkringens organisation. [26]

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

1941 års lärarlönesakkunniga. Betänkande med förslag till boställsordning för folkskolans lärare m. m. [8]

1945 års universitetsberedning. 1. Docentinstitutionen. [9]

1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar.

IV. Skolplikttidens skolformer.

2. Folkskolan. A. Allmän del. [11] B. Förslag till undervisningsplaner. [16]

4. Realskolan. Praktiska linjer. [14]

VI. Skolans inre arbete. Synpunkter på fostran och undervisning. [81]

Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m. m. Del 1. [12]

Socialutbildningsakkunniga. 2. Utredning och förslag rörande statsvetenskapliga examina m. m. [20]

Betänkande med förslag till förordning ang. allmänt kyrkomöte m. m. [32]

Försvarsväsen.

Betänkande med förslag ang. uniformspliktens omfattning för viss personal vid försvarsväsendet. [4]

Betänkande och förslag rörande åtgärder för att begränsa antalet kontraktanställt manskap inom krigsmakten. [7]

Betänkande med förslag till lag med särskilda bestämmelser om uppfinningar m. m. av betydelse för rikets försvaret. [25]

Utrikes ärenden. Internationell rätt.